

الجامع لاحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

مَنْتَهَى وَيَلُوفُ النَّفْسَ كُلَّهُ **لِلَّهِ** قَاتِ
تَهْوَى قَاتِ **لِلَّهِ** بِمَا يَخْمَلُونَ بِصِيَرِ
قَاتِ تَوَلَّوْا قَا عَمَلُوا أَنْ **لِلَّهِ** مَوْلِيَهُ
نَعْمَ الْمَوْلَى وَ نَعْمَ النَّصِيْبُ
لِلَّهِ أَمَّا غَنَمٌ مِنْ شَيْءٍ قَاتِ
لِلَّهِ خُمْسُهُ وَلِلرُّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى
وَالْيَتَامَى وَالْمَسْكِينِ وَلِذِي السَّبِيلِ
لَنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِ**لِلَّهِ** وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْ
عِبَادِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقِي
الْجَمْعَانِ **وَاللَّهُ** عَلَي كُلِّ شَيْءٍ
قَاتِ إِذَا كُنْتُمْ بِالْعُدُوَّةِ الدُّنْيَا وَهُمْ
بِالْعُدُوَّةِ الْقُصْوَى وَالزَّكَاةُ اسْفَلَ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَلَّوْا لَعَلَّمْتُمْ لَا اخْتَلَفْتُمْ فِي
الْمُنْعَادِ وَلَكِنْ لَقَضَى **لِلَّهِ** أَمْرًا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMIU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

9. CİLD

BURUC YAYINLARI

Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

الجامع لأحكام القرآن ، والمبين لما تضمنه من السنة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenehû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	Enes BasınYayın
9. Cild	:	Eylül 1999
Birinci Baskı	:	Eylül 1999

Hûd

Sûresi

1-123. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzyirmiüç Âyettir).

el-Hasen, İkrime, Atâ ve Câbir'in görüşlerine göre Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katâde ise tek bir âyet-i kerîme müstesnâdır, (o Medine'de inmiştir), demişlerdir. Bu da yüce Allah'ın: *"Gündüzün iki tarafında... dosdoğru namaz kıl."* (Hûd, 11/114) buyruğudur.

Ebu Muhammed ed-Dârimî, Müsned'inde senedini kaydederek Ka'b'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cuma günü Hûd Sûre'sini okuyunuz."⁽¹⁾ Tirmizî de kaydettiği bir rivayetinde İbn Abbas'tan şöyle dediğini zikreder: Ebu Bekir (r.a): Ey Allah'ın Rasûlü! Saçların ağardı, dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine: "Beni Hûd, Vâkıâ, Murselât, Amme yetesâelûn (Nebe') ve İze's-şemsu kuvvirat ('Tekvîr) sûreleri ihtiyarlatı." (Tirmizî) der ki: Bu hasen, garib bir hadistir. Bunun bir bölümü mürsel olarak da rivayet edilmiştir.⁽²⁾

Ayrıca bunu Tirmizî el-Hakîm Ebu Abdillâh, *"Nevâdiru'l-Usûl"* adlı eserinde şöylece rivayet etmektedir: Bize Süfyan b. Veki' anlattı, dedi ki: Bize Muhammed b. Bîşr anlattı. O Ali b. Salih'den, o Ebu İshak'tan, o Ebu Cuhayfe'den naklen dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Saçlarının ağardığını görüyoruz, dediler. O: "Beni Hûd ve kardeşleri (benzeri diğer sûreler) yaşlandırdı." Ebu Abdullâh dedi ki: Korku saçları ağartır, çünkü korku kişiyi dehşete düşürür ve vücuttaki nemi kurutur. Her bir kılın dibinde bir su menbaı vardır ve insan oradan terler. İşte korku bu kılların dibindeki yaşlılığı kurutacak olursa, bu menba'lar da kurur. Bunun sonucunda da saç da kurur ve ağarır.

Nitekim ekin sulandığı takdirde yeşildir, onun su alma imkanı ortadan kalktı mı kurur ve sararır. Yaşlanan bir kimsenin saçının ağarmasına sebep de vücudundaki nemin gitmesi, derisinin kurumasıdır. İşte insan nefsi de Allah'ın tehdidi ve Allah'tan gelen haberlerde söz konusu edilen dehşetli hallerin etkisi ile dehşete düşer, solar ve bu tehdit ile bildirilen bu dehşetli haberler

(1) *Dârimî*, Fedâilu'l-Kur'ân 17.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 56. sûre 6.

onun suyunu kurutur. İşte saçların ağarması da bundan ötürüdür. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *“Çocukların saçlarını ağartacak bir günden kendinizi nasıl koruyacaksınız.”* (el-Müzzemmil, 73/17) Çocukların saçları o günün dehşetinden dolayı ağaracaktır.⁽¹⁾

Hûd Sûresi geçmiş ümmetleri, bu ümmetlerin dünyada iken başlarına gelen ilahî azabları söz konusu etmektedir. Yakîn sahibi kimseler bu sûreyi okudukları takdirde kalpleri yüce Allah'ın mutlak egemenliği, saltanatı, düşmanlarını azab ile yakalama anlarını görür gibi olur. Bu yakîn sahibi kimselerin korkularından ölmeleri dahi hayretle karşılanacak bir durum değildir. Ancak şanı yüce ve mübarek olan Allah bu gibi zamanlarda onlara lutfu ile muamele eder ki, O'nun kelimini okuyabilsinler. Bu sûrenin benzeri ve yine bu kâbilden olan el-Hâkka, el-Meâriç, et-Tekvîr, el-Kariâ gibi sûrelere gelince, bu sûrelerin okunması sonucunda âriflerin kalpleri yüce Allah'ın mutlak egemenliği, saltanatı ve azab ile yakalamasını açıkça görürler. O bakımdan nefisler dehşete düşer ve bundan ötürü saçlar ağarır.⁽²⁾

Derim ki: Peygamber (sav)'in Hûd Sûresi'nde yer alan ve saçlarını ağartan buyruk, ileride yüce Allah'ın izniyle geleceği gibi: *“Artık... emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”* (Hûd, 11/112) buyruğudur.

Yezîd b. Ebân dedi ki: Rasûlullah (sav)'ı rüyada gördüm, ona Hûd Sûre'sini okudum. Bitirdiğimde: “Ey Yezîd! Haydi bunu okudun, ya ağlamak nerede?” diye buyurdu.

İlim adamlarımız derler ki: Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: “(هذه هود): Bu Hûd (Sûre'si)dir” denilir. Bu kelime sûre adı olarak özel isim ve tenvin'siz zikredilir, çünkü bir kimse bir kadına “Zeyd” adını verecek olursa bu kelime de munsarîf olmaz. el-Halîl ve Sibeveyh'in görüşü budur. İsa b. Ömer ise şöyle der: Burada “Hûd” kelimesi, sûrenin adı olmak üzere tenvin ile okunabilir.

Aynı şekilde bir kimse, bir kadına “Zeyd” adını verecek olsa da durum böyledir, çünkü bu kelimenin orta harfi sakin olduğundan dolayı kelimenin söylenişi hafif olur ve munsarîf gelir. Eğer “sûre” kelimesi hazfedilecek olursa, bütün nahivcilerin görüşüne göre kelime munsarîf okunur. “Hûd Sûresi” kas-ı ile “bu Hûd'dur” denilecek olursa, (tenvin'li gelir.) Sibeveyh der ki: Buna delil de bir kimsenin; “(هذه الرحمن): Bu er-Rahmân (Sûresi)dir” demesidir. Eğer bununla “bu er-Rahmân Sûresi'dir” kastedilmiyorsa böyle bir ifade elbette ki kullanılamaz.

(1) el-Tirmizî el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 97

(2) el-Tirmizî el-Hakîm, *a.g.e.*, II, 97-98.

الرَّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ ۖ إِنَّنِي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ ۖ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

1. Elif, Lâ, Râ. Bu, âyetleri sağlamlaştırılmış, sonra da Hakîm ve Habîr olan Allah tarafından geniş geniş açıklanmış bir kitaptır.
2. “Allah’tan başkasına ibadet etmeyesiniz” diye. Şüphesiz ben size, O’nun tarafından (gönderilmiş) bir uyarıcı ve bir müjde veriyim.
3. “Bir de Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra, O’na tevbe edin ki belli bir süreye kadar sizi güzel bir şekilde faydalandırsın ve her fazilet sahibine kendi lûtfunu versin. Eğer yüzçevirirseniz, muhakkak ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım.
4. “Dönüşünüz ancak Allah’adır. O, herşeye gücü yetendir.”

Yüce Allah’ın: “Elif, Lâ, Râ” buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden (Yûnus, 10/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(Bu) âyetleri sağlamlaştırılmış... bir kitaptır” buyruğunda “âyetleri sağlamlaştırılmış” anlamındaki ifade “bir kitab”ın sıfatı olarak rel’ mahallindedir.

“Âyetleri sağlamlaştırılmış” buyruğunun anlamına dair yapılmış en güzel açıklama, Katade’nin şu sözleridir: Yani, bütün âyetleri muhkem kılınmıştır. Bunlarda herhangi bir tutarsızlık da yoktur, bir batıl da yoktur. Muhkem kılmak (ihkâm) sözde tutarsızlığa meydan bırakmamaktır. Bu da şu demektir: O’nun âyetleri hiçbir çelişki ve tutarsızlığın söz konusu olmayacağı bir şekilde sapasağlam bir surette dizilmiştir.

İbn Abbas da der ki: Âyetlerinin muhkem kılınması, Tevrat ve İncil’den farklı olarak başka bir kitab tarafından neshedilmeyişleri demektir. Bu açıklamaya göre buyruğun anlamı şöyle olur: Bu Kitabın bir takım âyetleri nesh olmayan, kendisi nesh edici olmak suretiyle muhkem kılınmış, sağlamlaştı-

olmuştur. Nitekim buna dair açıklamalar daha önceden (Al-i İmran, 3/7.âyet, 2.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Arapça'da cins ismi bazen tür hakkında da kullanılabilir. O bakımdan -yemeğinin bir bölümü kastedilmek suretiyle: Ben Zeyd'in yemeğini yedim, denilir. el-Hasen ve Ebu'l-Âliye de **"âyetleri sağlamlaştırılmış** (muhkem kılınmış)" emir ve nehy ile sağlamlaştırılmış demektir, diye açıklamışlardır.

"Sonra da Hakîm" yani bütün işlerini sağlam yapan **"ve Habîr"** olmuş ve olmamış her bir şeyden haberdar **"olan Allah tarafından"** nezdinden **"geniş geniş açıklanmış bir Kitaptır."** Açıklamaları ise vaad, tehdit, sevab ve ceza ile ilgilidir. Katâde der ki: Allah, bu âyetleri batıla karşı muhkem kılıp sağlamlaştırmış, sonra da helal ve haram hükümlerini bildirerek bunları geniş geniş açıklamıştır.

Mücahid der ki: Âyetleri bütünüyle muhkem kılınıp sağlamlaştırıldıktan sonra her bir âyet tevhide, nübuvvete, öldükten sonra dirilişe ve diğer hususlara dair gerek duyulan bütün delilleri söz konusu ederek açıklanmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Âyetler önce Levh-i Mahfûz'da bir araya getirildikten sonra Hz. Peygamber'e indirilmesi bölüm bölüm olmuştur. **"Geniş geniş açıklanmış"** ifadesinin, üzerinde dikkatle düşünölsün diye kısım kısım indirilmiştir, anlamında olduğu da söylenmiştir. İkrime; (**فُصِّلَتْ**): **"Geniş geniş açıklanmış"** ifadesini şeddesiz olarak ve "âyetleri hak ile hüküm bildirmiş" anlamında; (**فُصِّلَتْ**) diye okumuştur.

"Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz diye" buyruğunda yer alan: (**أَلَّا**)ın, el-Kisaî ve el-Ferrâ (**لَّا**) demek olduğunu söylemişlerdir. Yani bu âyet-i kerîmeler sağlamlaştırılmış, sonra da Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz emrini bildirerek geniş geniş açıklanmıştır.

ez-Zeccâc ise bunun; (**لَّا**) anlamında olduğunu söylemiştir, yani bu âyetler önce sağlamlaştırılmış sonra da Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz diye geniş geniş açıklanmıştır.

Denildiğine göre yüce Allah, Peygamber'ine insanlara Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz demesini emretmiştir.

"Şüphesiz ben size, O'nun tarafından" yani Allah tarafından **"bir uyarıcı"** yani azabıyla korkutan ve kendisine isyan edenlere karşı satvetini hatırlatıp, uyaran **"bir nezîr"**im. **"Ve"** kendisine itaat edenlerden de razı olacağını ve cennetine koyacağını müjdeleyen **"bir müjde vericiyim** (beşir)."

Bir görüşe göre de bu buyruk, başından sonuna kadar yüce Allah'ın kullarına söylediğı buyruğudur. (Yani Peygamber'in söylemekle emrolunduğı buyruklar değildir.) Bu da şu demektir: Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz. **Ben** bundan dolayı sizi uyarıp, korkutan birisiyim. Yani Allah sizi kendisin-

den başkasına ibadet etmemenizi bildirerek, korkutup uyarmaktadır. Bu da yüce Allah'ın: *"Allah size kendisinden sakınmanızı emreder"* (Âl-i İmran, 3/30) buyruğunu andırmaktadır.

"Bir de Rabbinizden mağfiret dileyin" buyruğu bir öncekine atfedilmiştir. **"Sonra O'na tevbe edin"** yani itaat ve ibadet ile O'na dönün. el-Ferrâ der ki: Burada; "(ثم)": Sonra" edatı "vav, ve" anlamındadır. Yani: "Ve O'na tevbe edin" demektir. Çünkü Allah'tan mağfiret dilemek tevbenin bizatihi kendisidir, tevbe mağfiret dilemekle aynı şeydir. Şöyle de açıklanmıştır: Geçmiş günahlarınızdan ötürü, O'ndan mağfiret dileyin ve ne zaman olursa olsun yeni yaptığınız günahlardan dolayı da O'na tevbe edin.

Salihlerden birisi şöyle demiştir: Günahtan vazgeçmeksizin mağfiret dilemek, yalancılardan tevbesidir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/135. âyet, 1. başlıkta) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Yine el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Allah'ın âyetlerini alaya almayın"* (el-Bakara, 2/231) buyruğunu açıklarken (4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Önce mağfiret dilemenin söz konusu edilmesi, asıl maksadın mağfiret (günahların bağışlanması) oluşundan dolayıdır. Tevbe ise mağfirete sebeptir, o bakımdan mağfiret öncelikle istenmesi gereken bir husustur, fakat ona sebep tevbe olduğundan dolayı, sonra gerçekleşen bir şeydir. Buyruğun, küçük günahlarınızdan ötürü O'ndan mağfiret isteyin, büyük günahlarınızdan da O'na tevbe edin, anlamına gelmesi ihtimali de vardır.

"... ki belli bir süreye kadar sizi güzel bir şekilde faydalandırsın." İşte mağfiret dilemenin ve tevbenin meyvesi budur. Yani geniş rızık, rahat geçim gibi çeşitli faydalarla sizleri yararlandırır, sizden önce helâk ettiği kavimlere yaptığı gibi azab ile kökten sizi imha etmez. Bir görüşe göre **"sizi faydalandırması"** size uzun ömür vermesi anlamındadır. Çünkü bu "faydalandırma"nın, yani **"imtâ"**ın asıl anlamı uzun süre vermek demektir. Nitekim; *"(امتع الله بك ومتع)"* Allah seni uzun süreli faydalı kılsın" ifadesi de buradan gelmektedir. Sehl b. Abdullah der ki: Güzel bir şekilde faydalanmak, mahlukatı terkedip Hakk'a yönelmek demektir. Bunun mevcuda kanî olup yetinmek ve ele geçirilmeyene de üzülmei terketmek anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Belli bir süreye kadar" ifadesi ölüm, kıyamet ve cennete girmek ile de açıklanmıştır. Bu görüşe göre güzel bir şekilde faydalanmak, kabir ve buna benzer kıyametin dehşetli ve sıkıntılı halleri arasında yer alan, hoşla gitmeyen ve kendisinden korkulan her bir husustan korunmak demektir. Birinci görüş ise daha kuvvetlidir, çünkü yüce Allah yine bu sûrede şöyle buyurmaktadır: *"Ey kavimim! Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra, O'na tevbe edin ki üzerinize gökten bol bol yağmur göndersin, gücünüze güç katsın."* (Hûd,

11:52) Bu ise ölüm ile sona eren bir durumdur. İşte burada sözü edilen **“belli bir süre”** de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mukatil der ki: Ancak kavmi bu emre uymayı kabul etmedi. Bundan dolayı da Allah Rasûlü (sav) onlara beddua etti. O bakımdan yedi yıl kıtlık belasına düşer oldular ve sonunda yakılmış kemikleri, pislikleri, leşleri, köpekleri yemek zorunda kaldılar.

“...ve her fazilet sahibine kendi lutfunu versin.” Yani salih amellerden herbir amel işleyen herkese amelinin karşılığını versin. Şöyle de açıklanmıştır: İyilikleri, kötülüklerden daha üstün gelen herkese “lutfunu” yani cenneti versin demektir, çünkü cennet Allah'ın lutfudur. Buna göre yüce Allah'ın: **“Kendi lutfunu”** buyruğundaki zamir yüce Allah'a raci'dir. Mücahid de der ki: Buradaki Allah'ın lutfundan kasıt, insanın Allah'tan ecrini bekleyerek, di- liyle söylediği sözü, el yahut ayağıyla işlediği bir ameli yahut ta malından na- file olarak tasadduk ettiği şeydir. İşte bunlar Allah'ın lutfudur ve Allah, iman eden kimseye bunu(n karşılığını) verir (mükafatlandırır.) Ancak kişi kâ- fir ise onun bu yaptıklarını kabul etmez.

“Eğer yüzçevirirseniz muhakkak ben sizin için büyük bir günün аза- bından korkarım.” Büyük günden kasıt kıyamet günüdür. Bu gündeki dehşetler dolayısıyla bugün büyük bir gündür. Büyük günün Bedir günü ve benzeri diğer günler olduğu da söylenmiştir.

“Yüzçevirirseniz” fiilinin mazi (di'li geçmiş) bir fiil olması da mümkün- dür. O takdirde; eğer onlar yüzçevirirlerse sen de onlara, ben sizin için bü- yük bir günün azabından korkarım de, demek olur.

İki “te”den birisi hazfedilmiş muzari bir fiil olması da mümkündür. O tak- dirde mana şöyle olur: Onlara de ki: Eğer siz yüzçevirecek olursanız, muhak- kak ben sizin için büyük bir günün azabından korkarım. **“Dönüşünüz an- cak Allah'adır.”** Yani ölümden sonra dönüşünüz yalnız O'na olacaktır. **“O”** mükâfat ve cezalandırmak türünden **“herşeye gücü yetendir.”**

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ ۚ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ
يَعْلَمُ مَا يَسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥٠﴾

5. Bilin ki onlar (içlerindeki) O'ndan gizlemek için göğüslerini dü- rüp bükler. Elbiseleriyle örtündükleri zaman, onların gizle- diklerini de açığa vurduklarını da bilir. Çünkü O, kalplerin özünde olanı çok iyi bilendir.

Yüce Allah: **“Bilin ki onlar (içerindekini) ondan gizlemek için göğüslerini dürüp, бүkerler”** buyruğunda müşriklerin Peygamber (sav) ve mü'minlere düşmanlıklarını, onların bu hallerinin de Allah'tan saklı kalacağını sandıklarını haber vermektedir.

“Göğüslerini dürüp, бүkerler” ifadesi müslümanlara karşı duydukları düşmanlık üzere dürüp бүkerler anlamındadır. Buna göre bu ifadede hafzedilmiş takdirî “müslümanların düşmanlıkları” tabiri vardır.

İbn Abbas der ki: Onlar kalblerinde bulunan kin ve düşmanlığı saklar ve buna muhalif şeyleri açığa vururlardı. Âyet-i kerîme el-Ahnes b. Şerîk hakkında inmiştir. Bu kişi tatlı sözlü ve güzel konuşan birisi idi. Rasûlullah (sav)'a karşı hoşuna gidecek şeyler yapar, buna rağmen kalbinde kötü maksatlar gizlerdi. Mücahid der ki: **“Göğüslerini dürüp бүkerler.”** Şüphe ve tereddüt saklarlar, demektir. el-Hasen der ki: Onlar göğüslerinin içerisinde küfrü saklarlar, demektir.

Âyet-i kerîmenin münafıklardan birisi hakkında indiği de söylenmiştir. Bu kişi Peygamber (sav) kendisini görüp de imana davet etmesin diye Peygamber (sav)'in yanından geçti mi göğsünü döndürür, sırtını çevirir, başını önüne eğer, yüzünü örterdi. Bu anlamdaki bir açıklama Abdullah b. Şeddâd'dan da nakledilmiştir. Buna göre **“ondan”** buyruğundaki zamir Peygamber (sav)'e ait olur.

Şöyle de denilmiştir: Münafıklar biz kapılarımızı kilitleyip, elbiselerimize büründüğümüz, kalplerimizde Muhammed'e düşmanlığı sakladığımız takdirde bizim bu durumumuzu kim bilecektir, dediler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Bir diğer açıklamaya göre müslümanlardan bazıları bedenlerini açmamak ve örtmek suretiyle Allah'a ibadet ettiklerini kabul ediyorlardı. Yüce Allah bununla gerçek ibadetin onların kalblerindeki itikad olduğunu, açığa vurdukları söz ve amel olduğunu beyan etmektedir.

İbn Cerîr, Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer'den şunu rivayet eder: Ben İbn Abbas (r.a)'ı şöyle derken dinledim: **“(أَلَا إِنَّهُمْ تَنْتَوِي صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ)”**: Bilin ki O'ndan gizlemek için göğüsleri dürülüp, бүkülür” diye okudu ve dedi ki: Bunlar hanımlarıyla cima' etmez ve üstleri açık olan binalarda def-i hacet'te bulunmazlardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

Muhammed b. Abbâd'dan başkaları İbn Abbas'dan; **“(أَلَا إِنَّهُمْ تَنْتَوِي صُدُورَهُمْ)”** şeklinde “vav”dan sonra “nun” harfi olmaksızın okuduğunu rivayet etmişlerdir. Gerek bu kıraatin, gerek diğer iki kıraatin anlamı birbirine yakındır. Çünkü göğüsler, sahibleri tarafından бүkülmedikçe, kendiliğinden бүkülmezler.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, müslümanları tenkid hususunda birbirlerine gizlice söz söylemek maksadıyla eğilir, abanırdı. O kadar cehalette ileri gittiler ki bu davranışlarını Allah'tan saklayacakları vehmine kapıldılar. İşte **“O'ndan gizlemek için”** ifadesi, bu davranışlarını Muhammed'den ya da yüce Allah'tan saklamak için böyle yapıyorlardı, demektir.

“Elbiseleriyle örtündükleri zaman” elbiseleriyle başlarını örttükleri zaman... demektir. Katâde der ki: Kulun en gizli saklı olacağı hal sırtını eğip bükmesi, elbisesine bürünmesi ve kederini içinde saklı tutması halidir.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

6. Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. Onların durdukları yerlerini de, emanet edildikleri yerlerini de O bilir. Bunların hepsi apaçık bir kitaptadır.

“Yeryüzünde yürüyüp de rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur” anlamındaki buyrukta yer alan; (مَا) nefy edatıdır. (مِنْ) ise zâid'tir. “(دَابَّةٌ) : Canlı” kelimesi ise ref' mahallindedir. İfadenin takdiri; “(وما دابة) : Hiçbir canlı yoktur” şeklindedir.

“Rızkı Allah'a ait olmayan” ifadesindeki “(عَلَى) ...a ait”; “(مِنْ) ...dan” demektir. Rızkı Allah tarafından verilmeyen... anlamına gelir. Mücahîd'in şu açıklaması buna delil teşkil etmektedir: Bu canlıya rızık türünden gelen her bir şey Allah'tan gelir.

“(عَلَى الله) : Allah'a ait” tabiri rızkın lütfu ile Allah'a ait olduğunu, yoksa böyle bir şeyin O'nun hakkında vücut ifade etmediğini gösterir. Bir diğer açıklamaya göre bu, O'nun tarafından verilmiş hak bir va'd (söz)dir. Bu hususa dair açıklamalar en-Nisâ Sûresi'nde (4/70. âyet, 3.başlıkta) geçmiş ve yüce Allah'ın hakkında herhangi bir vücutun söz konusu olmadığı belirtilmiştir.

“(رِزْقُهَا) : Rızkı” kelimesi mübtedâ olarak merfu'dur. Kûfelilere göre ise sıfat olduğu için ref' edilmiştir. Âyet-i kerîme, zahiri itibariyle umum ifade etmekle birlikte, manası hususîdir, çünkü canlılardan pek çoğu rızıklanmadan önce helak olup giderler. Bütün canlılar hakkında umumî olduğu da söylenmiştir. Çünkü kendisi ile yaşayıp geçinebileceği bir rızık verilmeyen her canlıya aslında ruhu rızık olarak verilmiştir.

Âyet-i kerîmenin bundan önceki buyruklar ile ilgisi şöyledir: Şanı yüce Allah, herkesin rızkını kendisinin verdiğini ve o kişinin beslenip gelişmesinden gafil olmadığını haber vermektedir. Peki ey kâfirler! Sizi rızıklandıran O'ken, sizin halleriniz O'na nasıl gizli kalabilir?

Dâbbe (canlı): Debelenen, hareket eden herbir canlı, hayvan demektir. Rızık: Gerçek anlamı ile canlının kendisiyle gıdalandığı şey demektir. Bu suretle canlı ruhunu (canını) muhafaza edebilir ve bedeni gelişir.

"Rızık"ın mâlik olmak anlamına gelmesi mümkün değildir, çünkü hayvanlara rızık verilmekle birlikte hayvanların kendi yiyeceklerinin maliki olmakla nitelendirilmesi doğru olamaz. Aynı şekilde bebeklere de rızık olarak süt verilir ve memedeki sütün bebeğin mülkiyetinde olduğu söylenemez. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "*Rızıkınız... da semâdadır.*" (ez-Zâriyât, 51/22) Ancak bizim semâda mülkiyetimiz altında olan herhangi bir şey bulunmamaktadır. Çünkü rızık, eğer mülk olan bir şey olsaydı, insanın başkasının mülkü olan bir şeyden yemesi halinde başkasının rızıkından yemiş olması gerekirdi. Buna ise imkan yoktur, çünkü kul ancak kendi rızkını yiyebilir. Zaten el-Bakara Sûresi'nde de (2/3. âyet, 22. başlıkta) bu hususa dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Birisine: Sen nerden yersin? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: Değirmeni yaratan, orada öğütülen unu da getirir. Ağızları halkeden kimse, rızıkları yaratan da O'dur.

Ebu Useyd'e sorulmuş: Nereden yersin? O: Subhanallah, Allah-u Ekber diye hayretini bildirmiş (ve şöyle demiş): Şüphesiz Allah köpeğe dahi rızık verir. Ebu Useyd'e mi rızık vermeyecek?

Hâtim el-Asamm'e: Nerden yersin? diye sorulmuş. O, Allah'tan (gelenden) diye cevap vermiş. Kendisine: Allah sema'dan üzerine dinar ve dirhem mi indiriyor? diye sorulmuş. Bu sefer: Sema'dan başka mahlukat O'nun değil midir? Ey adam! Şu yerde O'nundur, sema da O'nundur. Eğer O, benim rızıkımı sema'dan vermeyecek olursa, şüphesiz rızıkımı bana yerden gönderir. Daha sonra da (şu anlamdaki) beyitleri okur:

وَكَيْفَ أَخَافُ الْفَقْرَ وَاللَّهُ رَازِقِي وَرَازِقُ هَذَا الْخَلْقِ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ
نَكْفُلُ بِالْأَرْزَاقِ لِلْخَلْقِ كُلِّهِمْ وَلِلضَّبِّ فِي الْبَيْدَاءِ وَالْحَوْتِ فِي الْبَحْرِ

"Zorlukta da, kolaylıkta da bütün bu mahlukatı da beni de rızıklandıran Allah olduğuna göre, nasıl olur da fakir düşmekten korkarım?

O ki bütün mahlukatın rızkını vermeyi tekeffül etmiştir.

Çöldeki kertenkelenin de, denizdeki balığın da."

Tirmizi el Hakîm, "*Nevâdiru'l-Usul*"de senedini kaydederek Zeyd b. Eslem'den şöyle dediğini nakleder: Eş'arîlerden olan Ebu Musa, Ebu Malik ve Ebu Amr kendi kabilelerinden bir grup ile birlikte hicret edip, Rasûlullah (sav)'ın huzuruna geldiklerinde azıkları da bitip tükenmişti. Aralarından birisini azık istemek üzere Rasûlullah (sav)'a gönderdiler. Bu kişi Peygamber (sav)'in kapısına ulaştığında şu: **"Yeryüzünde yürüyüp de rızıkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. Onların durdukları yerlerini de, emanet edildikleri yerlerini de O bilir"** âyetini okuduğunu işitti. Bu sefer adam şöyle dedi: Şüphesiz ki Eş'arîler, Allah için diğer canlı varlıklardan daha değersiz değildirler. Bu düşünce ile geri döndü ve Rasûlullah (sav)'ın huzuuna girmede. Arkadaşlarına şöyle dedi: Müjdeler olsun sizlere ki, sizin imdadınıza yetişildi. Onlar da bu adamın Rasûlullah (sav) ile konuştuğunu ve Hz. Peygamber'in ona söz verdiğini zannediyorlardı. Bu halde bulundukları sırada içi ekmek ve et dolu bir kabı iki kişinin taşıyarak getirdiğini gördüler. Diledikleri kadar o kaptan yediler, daha sonra biri diğerine: Keşke biz bu yiyeceği, o da ihtiyacını gidersin diye Rasûlullah (sav)'a geri göndersek, dedi ve bu iki adama şöyle dediler: Haydi bu yemeği Rasûlullah (sav)'a geri götürün, çünkü bizler bundan ihtiyacımızı karşıladık. Sonra Rasûlullah (sav)'a varıp, şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasûlü! Bize göndermiş olduğun o yiyecekten daha bol ve daha lezzetlisini görmedik. Hz. Peygamber: "Ben size yiyecek bir şey göndermedim ki" dedi. Ona kendi arkadaşlarını gönderdiklerini bildirince, Rasûlullah (sav) da ona durumu sordu, bu kişi de yaptığını ve arkadaşlarına söylediklerini bildirince Rasûlullah (sav): "Bu Allah'ın size rızık olarak verdiği bir şeydir" diye buyurdu.⁽¹⁾

"Onların durdukları yerlerini" yani yeryüzünde barındıkları yerlerini **"de emanet edildikleri yerlerini de O bilir."** Ölüp de defnedildikleri yerlerini de bilir, anlamındadır. Bu açıklamayı Miksem, İbn Abbas (r.a.)dan nakletmiştir. er-Rabî' b. Enes de şöyle demektedir: **"Durdukları yerleri"** nden kasıt hayatta kaldıkları günleri, **"emanet edildikleri yerler"** den kasıt ise öldükleri yerler ve öldükten sonra diriltilecekleri yerler demektir.

Said b. Cübeyr İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: **"Durdukları yerler"** den kasıt rahimdeki kalışları **"emanet edildikleri yerler"** den kasıt sulblerdeki kalışlarıdır. **"Onların durdukları yerler"** den kasıt cennet veya cehennemde durdukları yerler **"emanet edildikleri yerler"** den kasıt ise kabirdeki yerleridir, diye de açıklanmıştır. Buna da yüce Allah'ın cennet ve cehennemliklerin haline dair şu buyruğu delil teşkil etmektedir: **"O ne güzel harargâh ve ikamet yeridir."** (el-Furkan, 25/76); **"Gerçekten o, ne kötü bir durak ve ne kötü bir yerdir."** (el-Furkan, 25/66) **"Bunların hepsi apaçık bir kıtaftadır."** Levh-i Mahfûz'dadır.

(1) Tirmizi el Hakîm *Nevâdiru'l-Usûl*, II, 176-177.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ
 عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتُمْ
 مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ
 مُبِينٌ ﴿٧﴾

7. Arşı su üstünde iken -hanginizin daha güzel bir amelde buluna-
 cağını ortaya çıkarmak için- gökleri ve yeri altı günde yaratan
 O'dur. Andolsun ki: "Ölümden sonra muhakkak diriltileceksi-
 niz" diyecek olsan, kâfirler mutlaka: "Bu ancak apaçık bir sihir-
 dir" derler.

Yüce Allah'ın: "Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur" buyruğuna da-
 ir açıklamalar daha önceden el-Arâf Sûresi'nde (7/54. âyetin tefsirinde) geç-
 miş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Arşı su üstünde iken" buyruğunda yüce Allah, ve suyun yaratılışının,
 yerin ve semanın yaratılışından önce olduğunu beyan etmektedir. Ka'b der
 ki: Allah yeşil bir yakut tanesi yarattı. Heybetiyle ona nazar etti, yüce Allah'ın
 korkusundan titreyen bir suya dönüştü. İşte -hareketsiz olsa dahi- şu ana ka-
 dar suyun titremesinin sebebi budur. Daha sonra yüce Allah rüzgarı halket-
 ti ve suyu da rüzgarın sırtına yerleştirdi. Arkasından da arşı suyun üzerine
 koydu.

Said b. Cübeyr'in, İbn Abbas'dan naklettiğine göre ona yüce Allah'ın: "Ar-
 şı su üstünde iken" buyruğu hakkında, peki su neyin üstünde idi? diye so-
 rulunca, o da: Su da rüzgarın üstünde idi, diye cevap vermiştir.⁽¹⁾

Buhârî de İmran b. Husayn'dan şöyle dediğini rivayet eder: Peygamber
 (sav.)in yanında idim. Yanına Temimoğulları'ndan bir topluluk geldi. Hz.
 Peygamber onlara: "Ey Temimoğulları! Müjdeyi kabul ettiniz" diye buyurdu.
 Onlar da: Madem bize müjde verdin. Haydi bize ihsanda bulun, dediler ve bu-
 nu iki defa tekrarladılar. Bu sefer Yemen halkından bir takım kimseler girdi,
 Hz. Peygamber onlara da: "Ey Yemen halkı! madem Temimoğulları onu ka-

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 341. Benzer ve kısmen diğer rivâyetler ve yerleri için bk. Su-
 yûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 403-404

bul etmediler. O halde sizler müjdeye karşılık verin (onu kabul edin)" diye buyurdu. Onlar da, kabul ettik. Biz dinde bilgi sahibi olmak (tefakkuh) için geldik ve sana bu işin önceki halini sormaya geldik. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah vardı, O'ndan başka hiçbir şey yoktu. Arş'ı da su üstünde idi. Daha sonra gökleri ve yeri yarattı ve Zikirde (Levh-i Mahfuz'da) herşeyi yazdı." Daha sonra yanıma bir adam gelip şöyle dedi: Ey İmran! Haydi dişi devene yetiş, çünkü o çekip, gitti. Ben de devemi yakalamak üzere çıktım, baktığımda adeta seraba karışmış gibiydi. Allah'a yemin ederim, devemin kaybolup gitmesini ve yerimden kalkmamış olmayı çok arzu ederdim.⁽¹⁾

"Hanginizin daha güzel bir amelde bulunacağını ortaya çıkarmak için" buyruğu şu demektir: Allah bunu kudretinin kemaline, öldükten sonra dirilişe delil getirmek ve gereken şekilde ibret almak suretiyle kullarını denemek için yaratmıştır.

Katâde der ki: **"Hanginizin daha güzel bir amelde bulunacağını ortaya çıkarmak için"** buyruğu, hanginizin aklının daha mükemmel olduğunu ortaya çıkarmak için, demektir. el-Hasen ve Süfyan-ı Sevrî derler ki: Hanginiz dünyada daha zahid (dünyaya daha az rağbet eden)dir diye...

Nakledildiğine göre Hz. İsa uyuyan bir adamın yanından geçmiş ve ona; Ey uyuyan! Kalk da ibadet et, demiş. Adam: Ey Ruhullah! Ben ibadetimi yaptım, diye cevap verince; Hz. İsa ona: İbadet olarak ne yaptın? diye sorunca, bu sefer: Ben dünyayı, dünya ehline bıraktım, diye cevap vermiş. Bu sefer Hz. İsa: Uyu sen âbidleri de geçtin, demiş.

ed-Dahhâk der ki: Hanginizin daha çok şükredeceğini ortaya çıkarmak için... Mukatil: Hanginizin Allah'tan daha çok korktuğunu, müttakî olduğunu ortaya çıkarmak için... İbn Abbas: Hanginizin daha çok Allah'a itaat ile amel edeceğini ortaya çıkarmak için... diye açıklamışlardır.

İbn Ömer'den rivayete göre, Peygamber (sav): **"Hanginizin daha güzel bir amelde bulunacağını..."** buyruğunu okuyup: "Hanginizin akli daha güzel, Allah'ın haram kıldığı şeylerden daha çok çekinen, Allah'a itaate elini çabuk tutan kim olduğunu ortaya çıkarmak için" diye açıklamıştır.⁽²⁾ Böylelikle bu husustaki bütün görüşleri de bir arada ifade etmiş olmaktadır. İleride yine bu kabilden açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Kehf Sûresi'nde (18/7. âyet, 2. başlıkta) gelecektir. **"Ortaya çıkarmak"** (denemek, ibtilâ) ın anlamına dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Andolsun ki: Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz diyecek ol-

(1) *Buhâri*, Bed'u'l-Halk 1, Tevhîd 22; *Müsned*, IV, 431-432; Yemenlilerin sorularına kadar: *Buhâri*, Meğâzî 67, 74; *Tirmizî*, Menâkıb 73; *Müsned*, IV, 426, 433, 436.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 404.

nan" yani Ey Muhammed! Öldükten sonra dirilişe delil getirecek olsan, kâfirler mutlaka... derler. Eğer sen bunları müşriklere zikredecek olursan hiç şüphesiz onlar da: Bu bir sihirdir, diyeceklerdir. "(وَلَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ) **"Andolsun ki... muhakkak sizler... diyecek olsan"** buyruğundaki; (إِنَّ)nin hemzesinin esreli gelmesi "demek" fiilinden sonra geldiğinden dolayıdır. Sibeveyhî bunun üstün okunduğunu da nakletmiştir.

"Kâfirler mutlaka... derler" buyruğundaki "(لَيَقُولُنَّ) **Mutlaka derler"** deki (ikinci) "lâm"ın üstün okunması, zamiri bulunmayan mütekaddim bir fiil olduğundan dolayıdır. Bundan sonra(ki âyette) ise bu fiilin "lâm"ı ötreli olarak gelecektir, çünkü onda zamir vardır. **"Bir sihir"** batıl bir aldanış demektir. Çünkü onlara göre de sihir batıl bir işti. Hamzâ ve el-Kisâf ise; "(إِنَّ هَذَا إِلَّا سَاحِرٌ مُبِينٌ)": Bu ancak apaçık bir sihirbazdır" diye okumuşlardır ki burada Peygamber (sav) söz konusu edilmektedir.

وَلَئِنْ أَخْرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ إِلَّا
يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٨﴾

8. **Andolsun ki, eğer azabı sayılı bir vakte kadar üzerlerinden geciktirirsek, onlar mutlaka: "Bunu alıkoyan nedir?" derler. Haberiniz olsun ki, bunlara azabın geleceği gün kendilerinden geri döndürülecek değildir. Alay etmekte oldukları şey de onları çepeçevre kuşatacaktır.**

"Andolsun ki eğer azabı sayılı bir vakte kadar üzerlerinden geciktirirsek" buyruğunda yer alan: "(لَئِنْ) **Andolsun ki eğer"** ifadesindeki "lam" harfi kase (yemin) içindir, cevabı ise **"mutlaka... derler"** buyruğudur.

"(إِلَىٰ أُمَّةٍ)": Bir ümmete kadar" ifadesi ise sayısı belli bir vadeye ve bilinen bir zamana kadar anlamındadır. Buna göre burada **"ümmet"** süre demektir. İbn Abbas, Mücahid, Katâde ve müfessirlerin büyük çoğunluğu böyle açıklamışlardır. "Ümmet" aslında cemaat ve topluluk demektir. Zaman ve yılların "ümmet" diye ifade edilmesi, ümmet denilen cemaatin bu süreler içerisinde var oluşlarından ötürüdür. Buradaki ifadede muzafın hazfedildiği de söylenmiştir. Yani aralarında iman edecek kimse bulunmadığından dolayı helâk edilmeyi hakedecek olan bir ümmetin geleceği bir zamana kadar geciktirirsek... yahut aralarında iman edenlerin de bulunduğu bir ümmetin sonu-

nun gelip artık bunlardan sonra da iman edecek kimsenin kalmayacağı bir ümmetin geleceği vakte kadar geciktirirsek... demektir. **Ümmet**, müşterek bir isimdir. Bunun sekiz çeşit anlamı olduğu söylenmiştir.

1) Ümmet, cemaat ve topluluk anlamına gelir. Yüce Allah'ın: **"Üst tarafında (davarlarını) sulayan bir grub insan (ümme) buldu."** (el-Kasas, 28/23)

2) Yine ümmet peygamberlere tabi olmak anlamındadır.

3) Kendisine uyulacak şekilde bir çok hayırları nefsinde toplayan kişiye de ümmet denilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Gerçekten İbrahim başlı başına bir ümmetti, Allah'a itaatkârdı, hanîf'di."** (en-Nahl, 16/120)

4) Yine ümmet, din ve şariat manasına da gelir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: **"Biz atalarımızı bir din (ümme) üzere bulduk."** (ez-Zuhruf, 43/22-23)

5) Ümmet, süre ve zaman anlamına da gelir. Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki eğer azabı sayılı bir vakte (ümme) kadar üzerlerinden geciktirirsek..."** buyruğunda olduğu gibi. Yüce Allah'ın: **"Uzun bir süre (ümme) sonra tavsiyesini hatırladı."** (Yusûf, 12/45) buyruğunda da böyledir. Ümmet, boy-pos anlamına da gelir ki bu da insanın boyu ve yüksekliği demektir. Nitekim bu kabilen olmak üzere; filan kişinin ümmeti (yani boyu) güzeldir, denilir.

7) Ümmet, bir dine bir kimsenin tek başına müntesib olması ve bu konuda kendisi ile bu inancı paylaşan başka bir ortağının bulunmaması anlamına da gelir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: **"Zeyd b. Amr b. Nufeyl tek başına bir ümmet olarak diriltilecektir."**(1)

8) Ümmet, aynı zamanda um (ana) anlamına da gelir. Nitekim; **"Bu Zeyd'in ümmetidir"** ifadesi, bu Zeyd'in anasıdır, anlamındadır.

"Mutlaka: Bunu alıkoyan" azabı engelleyen **"nedir? derler."** Bu sözlerini ya gecikmesi dolayısıyla azabın geleceğini yalanlamak kastıyla yahut ta çabuk gelmesini isteyerek ve alay olsun diye söylemişlerdir. Yani peki bu azabın gelişini engelleyen nedir? demek olur.

"Haberiniz olsun ki bunlara azabın geleceği gün kendilerinden geri döndürülecek değildir." Burada söz konusu edilen azab, müşriklerin Bedir'de öldürülmeleri, Hz. Cebrail'in de ileride (el-Hicr, 15/94-95) geleceği üzere alay edenleri öldürmesidir. **"Alay etmekte oldukları şey"** yani alay etmelerinin cezası -ki muzâf hafzedilmiştir- **"de onları çepeçevre kuşatacaktır"** onların başlarına inmiş ve onları kuşatmış olacaktır.

(1) *Müsned*, I, 189-190.

وَلَقَدْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَقَدْ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسَتْهُ لَيَقُولُنَّ
 ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ
 صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

9. İnsana nezdimizden bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden alıversek, muhakkak o ümidini kesmiş bir nankör olur.
10. Ve şâyet kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırsak, elbette ki: “Kötülükler benden uzaklaşıp gitti” der. Çünkü o şımarıktır, böbürlenendir.
11. Sabredip, salih amellerde bulunanlar müstesnâdır. İşte onlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.

Yüce Allah'ın: “İnsana nezdimizden bir rahmet tattırıp da” buyruğundaki “insan” bütün kâfirler hakkında kullanılan yaygın bir cins isimdir. Burada “insan” ile Velid b. Muğire'nin kastedildiği ve âyetin onun hakkında indiği de söylenmiştir. Âyetin Mahzumlu Abdullah b. Ebi Ümeyye hakkında indiği de söylenmiştir. “Rahmet” nimet demektir. “Sonra bunu kendisinden alıversek” onu vermiş olduğumuz bu nimetten mahrum ediversek “muhakkak o” rahmetten yana “ümidini kesmiş” nimetleri de inkâr eden “bir nankör olur.” Bu şekildeki açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

en-Nehhâs der ki: “(لَيُؤُسْ): Ümidini kesmiş” ifadesi, “(يَيْئَسُ): Ümit kesti, keser”den gelmektedir. Sibeveyh ise bu fiilin; (يَيْئَسُ) şeklinde, (حَسِبَ يَحْسِبُ وَيَعْمُ بَيْعُ، وَيَأْسُ يَيْئَسُ) babından olduğunu nakletmektedir ki “(حَسِبَ يَحْسِبُ وَيَعْمُ بَيْعُ، وَيَأْسُ يَيْئَسُ): Sandı-sanır, nimet gördü-görür, ümit kesti-keser” fiilleri de bu türdendir. Kimisi de “(يَيْئَسُ): Ümit kesti-keser” şeklindeki kullanımın Arap dilinde bilinmediğini, bu vezinde yalnızca bu dört fiilin salim harflerden meydana gelip (فَعِلَ يَفْعِلُ) vezninde kullanıldığını söylemişlerdir. Ayrıca bunların birisi de ihtilaflıdır ki o da; (يَيْئَسُ) ile (يُؤُسُ) şeklinde mübalağa için ve çokluk ifade etmek üzere; (فَخُورٌ): Çok böbürlenene” gibidir.

“Ve şâyet kendisine dokunan bir sıkıntıdan” sıkıntı, fakirlik ve darlıktan “sonra ona bir nimet” sağlık, bolluk ve rızıkta bir genişlik “tattırsak elbette ki: Kötülükler” yani kişinin hoşuna gitmeyen sıkıntı ve fakirlik gibi

hususlar **“benden uzaklaşıp, gitti der. Çünkü o şımarıktır, böbürlenendir.”** Yani eriştiği genişlik ve bollukla sevinir, böbürlenir. Yüce Allah'a şükür boreu olduğunu unuttur.

Mesela bir kimse böbürlendiği vakit; “(رجل فاخر) : Böbürlenene adam” denilir. (فخور) ise mübalağa içindir.

Kıraat alimi Yakûb der ki: Medine ehlinde bazıları “re” harfini ötreli olarak; (لَفْرَحُ) diye okumuşlardır. Nitekim; “(رجل فطن وحذر وندس) : Zeki, sakınan, telikte bulunan ve olayların içyüzünü kavrayan adam” anlamındaki kullanımlar da bu türdendir. Bununla birlikte damme ve esrenin ağırlığı dolayısıyla (orta harfin) sakın söylenmesi her iki söyleyişte de mümkündür.

“Sabredip salih amellerde bulunanlar müstesnâdır” buyruğu ile mü'minler kastedilmektedir. Yüce Allah onları zorlu ve sıkıntılı hallere karşı sabırlı olmakla övmektedir. Bu buyruk nasb mahallindedir. el-Ahfeş der ki: Bu birinci türden olmayan (munkatı') bir istisnâdır. Yani nimet ve sıkıntı hallerinde sabreden ve salih ameller işleyenler böyle değildir. el-Ferrâ ise şöyle demektedir: Bu buyruk: **“İnsana nezdimizden... tattırıp da”** buyruğundan istisnâdır. Çünkü “insan”, nâs (insanlar) anlamındadır. “Nâs” ise kâfiri de mü'mini de kapsamına alır. O halde buradaki istisnâ muttasıl bir istinâdır. Bu açıklama güzel bir açıklamadır.

“İşte onlara mağfiret... vardır” buyruğu mübtedâ ve haberdur. **“Ve büyük bir mükâfat”** ifadesinde ise “mükâfat” anlamındaki (ecr) kelimesi atfedilmiştir, “büyük” de onun (ecr'in) sıfatıdır.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَن يَقُولُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ ۖ إِنَّمَا أَنتَ نَذِيرٌ ۖ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۖ قُلْ فَاتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ ۖ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

12. Şimdi sen: “Ona bir hazine indirilmeli, yahut onunla beraber bir de bir melek gelmeli değil miydi?” demeleri yüzünden sana vahyolunandan bir kısmını terketmek isteyecek misin ve bun-

dan dolayı göğsün daralacak mı? Sen ancak bir uyarıcısın. Allah, herşeye vekildir.

13. Yoksa: “Onu kendisi uydurdu” mu diyorlar? De ki: “Öyleyse haydi siz de onun gibi uydurma on sûre getirin. Allah’tan başka kim gücünüz yetiyorsa, onları da çağırın. Eğer doğru söyleyenler iseniz.”

“Şimdi sen... sana vahyolunandan bir kısmını terketmek isteyecek misin?” Yani olur ki sen onlardan gördüğün bu aşırı inkâr ve yalanlama dolayısıyla, üzerinde bulunduğu haktan kısmen de olsa seni kaydıracaklarını zannedebilirsin, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar: “Ona bir hazine indirilmeli, yahut onunla beraber bir de melek gelmeli değil miydi?” deyince, o da onların ilahlarına dil uzatmayı terketmeyi içten içe kararlaştırdı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme indi.

Buna göre buyruk, istifham (soru) anlamındadır. Yani onların senden böyle bir istekte bulunmalarına uygun olarak ilahlarına dil uzatmayı ihtiva eden sözleri söylemeyi terk mi edeceksin? Böylelikle tebliğinde nihaî noktaya varma emri de daha bir pekiştirilmiş olmaktadır. Yüce Allah’ın: “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et*” (el-Mâide, 5/67) buyruğunda olduğu gibi.

Buyruğun, böyle bir şeyin (yani terketme) ihtimalinin uzaklığı söz konusu olmakla birlikte nefy anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani sen, asla böyle bir şeyi yapmazsın. Aksine sen, sana indirilenlerin tümünü onlara tebliğ edersin. Çünkü Mekke müşrikleri Peygamber (sav)’e şöyle demişlerdi: Şâyet sen bize ilahlarımıza dil uzatılmayan bir kitab getirecek olursan, hiç şüphesiz biz de sana uyarız. Peygamber (sav) de onların ilahlarına dil uzatmaktan vazgeçmek isteyince bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

“Ve bundan dolayı göğsün daralacak mı?” buyruğu “terketmek isteyecek misin?” anlamındaki buyruğa atfedilmiştir. “Göğsün” anlamındaki kelime de bundan dolayı merfu’dur. (ُ): **Bundan dolayı**’daki “he” zamiri ise ya “şey” anlamındaki (ما)e, ya da “bir kısmını” anlamındaki kelimeye, yahut “tebliğe”, yahutta “yalanlama”ya raci’dır.

Yüce Allah’ın; (ضَائِقٌ): Daralacak” diye buyurup da (ضَيْقٌ): Dardır, daralmaktadır,” diye buyurmaması bundan önce gelen; (تَارِكٌ): Terketmek isteyecek” kelimesine şekil itibariyle benzesin diyerdir. Diğer sebep ise; (الضَائِقُ): Daralacak (daralan)” sıfatı arızîdir, gelip geçer. (الضَيْقُ): Dardır,” sıfatı ise daha bir kalıcıdır.

"(أَنْ يَقُولُوا): **Demeleri**" anlamındaki ifade nasb mahallindedir. Bu da demelerinden hoşlanmadığın için yahut demesinler diye takdirindedir. Yüce Allah'ın: "(يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضْلُوا): *Allah, yanılırsınız diye size açıklıyor.*" (en-Nisa, 4/176) buyruğunda olduğu gibi ki, bu da "yanılmayasınız diye" demektir. Yahut burada "böyle demeleri yüzünden, dediklerinden ötürü " anlamında olması da mümkündür.

"**Ona bir hazine indirilmeli, yahut onunla beraber**" onun söylediklerini doğrulayacak "**bir de bir melek gelmeli değil miydi?**" Bu sözleri Mahzumlu Abdullah b. Ebi Ümeyye b. el-Muğire söylemişti.

Şanı yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: Ey Muhammed: "**Sen ancak bir uyarıcısın.**" Senin görevin onları uyarmaktan ibarettir. Yoksa onların getirmeni isteyip teklif ettileri âyetleri (ve mucizeleri) getirmek değildir.

"**Allah ise herşeye vekildir.**" Herşeyi gözeten, koruyan ve herşeye tanık olandır.

"**Yoksa onu kendisi uydurdu mu, diyorlar?**" buyruğundaki "(أَمْ): **Yoksa**"; "(بَل): Hayır," anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden Yunûs Sûresi'nde (10/38. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yani; Ey Muhammed! Sen bu Kur'ân sayesinde onların senin peygamberliğine karşı ileri sürdükleri delil çürütmüş ve ortaya attıkları problemleri çözmüş, bu Kur'ân ile onlara karşı susturucu bir delil getirmiş bulunuyorsun. Şâyet onlar; bu Kur'ân'ı sen uydurdun diyorlarsa, haydi kendi kanaatlerine uygun olarak uydurulmuş, benzeri bir kitab getirsinler. "**Allah'tan başka**" yani kâhinleri ve yardımcı olacak olanları "**kime gücünüz yetiyorsa, onları da çağırın.**"

فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

14. Eğer bunun üzerine size cevap vermezlerse, bilin ki; demek o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve gerçekten O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?

"**Eğer bunun üzerine size cevap vermezlerse**" yani onlara bu meydan okuyuşunuzda size cevap veremeyip buna imkân bulamayacak olurlarsa, o halde onlara karşı delil gereği gibi ortaya konulmuş demektir. Çünkü söz us-taları, belağat sahipleri ve dil'i kullananlar onlardır.

“Bilin ki demek o, ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir” ve böylelikle Muhammed (sav)’in doğru söylediğini de bilin.

“Ve” ayrıca bilin ki **“gerçekten O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Artık müslüman oluyor musunuz?”** Burada soru emir anlamındadır. Bu âyetin anlamına ve Kur’ân-ı Kerîm’in mucize olduğuna dair açıklamalar bu kitabın (tefsirin) mukaddimesinde geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah’a hamdolsun.

“De ki: Öyleyse... getirin” buyruğu ve ondan sonrasında hitab bir kişiye (Hz. Peygamber’e) yönelik olmakla birlikte; **“eğer... size cevap vermezlerse”** buyruğunda “sana” denilmeyişiyle ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: Bu ifade tekil olan muhatabtan ta’zim ve tefhîm kastı ile çoğula tahvil (iltifât) yapılmıştır. Nitekim başkan olana kimi zaman çoğul kipleri ile hitab edildiği de olur. Bununla birlikte “size”deki zamir ile “bilin”deki zamir bütün herkese aittir. Herkes bilsin ki bu Kitab **“ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir”** demektir. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

“Size” ile **“bilin”**deki çoğul zamirlerin müşriklere ait olduğu da söylenmiştir ki anlamı şöyle olur: Eğer size yardımcı olsunlar diye çağırdığınız varlıklar sizin isteğinizi yerine getirmeyib siz de Kur’ân’ın bir benzerini ortaya koyamayacak olursanız o takdirde **“bilin ki o ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir.”**

Ayrıca **“size”**de ki zamirin hem Peygamber (sav)e, hem mü’minlere ait olduğu **“bilin”**deki zamirin ise müşriklere ait olduğu da söylenmiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نَوْفَ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ
فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٠﴾

15. Kim dünya hayatını ve onun süsünü arzu ederse, onlara amellerinin karşılığını orada tamamen öderiz. Onlar bu hususta zarara uğratılmazlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Ameller ve Maksatlar:

Yüce Allah’ın: “(مَنْ كَانَ): **Kim... ederse**” buyruğundaki; (كَانَ) zaidir. Bundan dolayı şartın cevabı cezm olarak; “(نَوْفَ إِلَيْهِمْ): **Onlara... tamamen öderiz**” diye buyurulmuştur. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. ez-Zeccâc ise der

ki: **"Kim... ederse"** buyruğu şart olarak cezm mahallindedir. Cevabı ise **"onlara... tamamen öderiz"** buyruğudur. Yani (*من يَكُنْ يَرِدْ*) takdirindedir. Burada birinci fiil (şart fiili) lafzı itibariyle mazidir, ikinci (cevab) fiil ise muzaridir. Nitekim Zühre'nin şu beyitinde de böyledir:

وَمَنْ هَابَ اسْبَابَ الْمَنِيَّةِ يَلْقَاهَا وَلَوْ رَامَ اسْبَابَ السَّمَاءِ يُسَلِّمَ

**"Kim ölümün sebeplerinden korkarsa hiç şüphesiz karşılaşır onlarla
Velev ki semanın yollarına merdivenle tırmanacak olsa bile."**

Bu âyetin açıklaması hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bunun kâfirler hakkında indiği söylenmiştir. ed-Dahhâk'ın görüşü budur, en-Nehhâs da bunu tercih etmiştir. Buna delil de bir sonraki âyet-i kerîmede geçen: **"İşte onlar âhirette ateşten başka birşeyleri olmayacak kimselerdir"** buyruğudur. Yani aralarından herhangi bir kimse akrabalık bağını gözetse veya sadaka verecek olsa, Biz dünya hayatında ona bunların mükâfatını bedeninin sağlığıyla, bol rızık ile veririz. Fakat böyle bir kimsenin âhirette karşılığını göreceği bir iyiliği bulunmaz. Bu manadaki açıklamalar yeteri kadar daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/53. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Bu âyet-i kerîme ile mü'minlerin kastedildiği de söylenmiştir. Yani her kim ameliyle dünya mükâfatını elde etmek isterse, mükâfatı ona peşinen verilir ve dünyada onun mükâfatı hiçbir şekilde eksik verilmez. Ancak âhirette onun için azab vardır. Zira o, o ameliyle yalnızca dünyayı kastetmiştir. Bu da Hz. Peygamber'in: "Ameller ancak niyetlere göredir"⁽¹⁾ buyruğuna benzemektedir. Kişiye maksadına uygun karşılıklar verilir ve kalbinin niyetine göre ona mukabelede bulunulur. Bu ise bütün dinlerin ümmetleri arasında ittifakla kabul olunmuş bir husustur.

Bu buyruğun amellerinde riyakârlık yapan kimseler hakkında olduğu da söylenmiştir. Nitekim nakledilen haberde riyakâr kimselere şöyle denileceği belirtilmektedir: "Siz oruç tuttunuz, namaz kıldınız, zekât verdiniz, cihad ettiniz, Kur'ân okudunuz. (Ancak): Bunları yapan kimselersiniz, denilsin diye yaptınız ve bunlar da (hakkınızda) söylenmiş bulunmaktadır." Daha sonra şöyle buyrulmaktadır: "İşte ateşin üzerlerine ilk alevlendirileceği kimseler bunlardır." Bu hadisi Ebu Hureyre rivayet ettikten sonra, şiddetlice ağla-

(1) Çokça meşhur olan ve daha önce de defalarca yer aldığı kaynaklarına işaret edilen bu hadisin geçtiği bazı yerler: *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 1, İman 41; *Müslim*, İmâre 155; *Ebü Dâvûd*, Talâk 11; *Tirmizî*, Fedâilu'l-Cihâd 16; *Nesâî*, Tahâre 59; *İbn Mâce*, Zühd 26; *Müsned*, 1, 25, 43.

dı ve şöyle dedi: Rasûlullah (sav) doğru söylemiştir. Nitekim yüce Allah da: **“Kim dünya hayatını ve onun süsünü arzu ederse...”** buyruğu ile başlayan iki âyet-i kerîmeyi okudu. Bu hadisi Müslim, Sahih’inde bu manada rivayet ettiği gibi, Tirmizî de rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Âyet-i kerîmenin ameliyle Allah’tan başkasını niyet eden herkes hakkında umumî olduğu da söylenmiştir. Bu kimse aslen ister mü’min olsun, ister olmasın farketmez. Bu görüş Mücahid ve Meymun b. Mihran’ın görüşüdür. Muaviye -Allah’ın rahmeti üzerine olsun- de bu kanaattedir. Meymun b. Mihran der ki: İyilik işleyip de onun mükafatı kendisine tastamam ödenmeyen hiçbir kimse olmaz. Eğer bu kimse ihlas sahibi müslüman bir kişi ise dünyada da, âhirette de onun bu iyiliğinin karşılığı ona ödenir. Şâyet kâfir ise yalnızca dünyada iyiliğinin karşılığı ona ödenir.

Şöyle de denilmiştir: Peygamber (sav) ile birlikte katıldığı gazası da dünyalık elde etmek isteyen bu amelinin karşılığı eksiksiz verilir. Yani ona bu gazasının mükâfatı tastamam verilir ve ondan hiçbir şey eksiltilmez. Bu ise buyruğu tahsis etmektir, ancak bunun umum ifade ettiği görüşü daha doğrudur.

2- Ameller ve Niyetler:

Kimi ilim adamı der ki: Bu âyet-i kerîmenin anlamı Hz. Peygamber’in: “Ameller ancak niyetlere göredir” buyruğu ile aynıdır. Ayrıca bu âyet-i kerîme şuna da delildir: Bir kimse Ramazan ayında, Ramazan kasti ile olmaksızın oruç tutarsa, onun tuttuğu bu oruç Ramazan için geçerli olmaz. Yine âyet-i kerîme şunu göstermektedir. Bir kimse serinlemek ve temizlenmek kastıyla abdest alacak olursa, namaz için Allah’a yaklaşmak maksadıyla alınmış bir abdest yerine geçmez. İşte bu husus, bu kabilden olan bütün ameller için de böyledir.

3- Âyet-i Kerîme’nin Kapsamı (Mutlak mı? Mukayyed mi?)

İlim adamlarının çoğunluğu bu âyet-i kerîmenin mutlak olduğu görüşündedir. Aynı şekilde Şûrâ Sûresi’nde yer alan: **“Kim âhiret ekinini isterse, onun ekinini arttırırız. Kim de dünya ekinini isterse, kendisine ondan bir şeyler veririz.”** (eş-Şûrâ, 42/20) buyruğu ile; **“Kim dünya nimetlerini dilerse, ona ondan veririz”** (Âl-i İmran, 3/145) buyruğunu ise İsra Sûresi’nde yer alan şu âyet-i kerîme kayıtlamakta ve açıklık getirmektedir: **“Kim bu dünyayı isterse, Biz de burada istediğimiz kimseye dilediğimizi çabucak veririz.”** (el-İs-

(1) Müslim, İmâre 152; Tirmizî, Zühhd 48.

ru, 17/18) buyruğundan itibaren **"...alikonmuş değildir."** (el-İsra, 17/21) buyruğuna kadar olan buyruklar, buna kayıt getirmektedir. Böylelikle yüce Allah şunu haber vermektedir: Kul niyet eder ve irade eder, şanı yüce Allah da dilediğini hükmeder.

ed-Dahlîhâk, İbn Abbas (r.a)dan, yüce Allah'ın: **"Kim dünya hayatını... arzu ederse"** buyruğunun yüce Allah'ın: "Kim bu dünyayı isterse..." buyruğu ile nesh olduğunu söylediğini rivayet etmektedir. Ancak sahih olan bizim zikrettiğimizdir ve bunun (buyruklardan birisinin) mutlak (diğerinin) ise kayıtlayıcı olduğu şeklindedir. Nitekim yüce Allah'ın: **"Kullarım sana Beni sorarlarsa, işte muhakkak Ben pek yakınım, Bana dua ettiğinde dua edenlerin duasına karşılık veririz, kabul ederim."** (el-Bakara, 2/186) buyruğu da buna benzemektedir. Bu buyruğun zahiri dua eden herkesin, duasının her zaman ve her durumda kabul edileceğini haber vermektir. Oysa durum böyle değildir, çünkü yüce Allah: **"O da dilerse yalvardığınız şeyi giderir"** (el-En'âm, 6/41) buyruğu bunu gerektirmektedir.

Haberlerde nesh caiz değildir. Çünkü aklen vacib olan şeylerin değişmesi de imkansızdır, yüce Allah'ın yalan bir şeyi bildirmesi de imkansızdır. Şer'î hükümlere dair verilen haberlerde ise, konu ile ilgili fıkıh usulü kitaplarında açıklandığı şekildeki görüş ayrılıkları çerçevesinde caizdir. İleride buna dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/67. âyetin tefsirinde) gelecektir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا
فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. İşte onlar, âhirette ateşten başka bir şeyleri olmayacak kimselerdir. Orada işledikleri şeyler boşa gitmiştir. Zaten yapageldikleri hep bâtıldır.

"İşte onlar, âhirette ateşten başka bir şeyleri olmayacak kimselerdir" buyruğunda ebediliğe işaret vardır. Mü'min ise cehennemde ebediyyen bırakılmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan başkasını da dilediğine bağışlar."** (en-Nisa, 4/48 ve 116) O bakımdan bu buyruk ameli ile riyakârlık yapan kimsenin küfür üzere vefat etmesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Böyleleri için sayısı belli günlerde yalnız ateş azabı olacaktır. Sonra da bunlar (mü'min olduklarından) ya şefaate nail olarak çıkartılacaklardır, yahut ta kabza⁽¹⁾ ile çıkartılacaklardır. Ancak âyet-i kerîme böylelerinin imansız olarak ölmeleri ile tehdit edilmelerini gerektirmektedir. Daha önce geçen hadiste ise küfür, özellikle de riya kastedilmektedir. Zira bundan önce Nisa Sûresi'nde (4/142. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere riya da bir şirktir. İleride Kehf Sûresi'nin sonunda (18/110. âyetin tefsirinde) da gelecektir. **“Zaten yapageldikleri hep bâtıldır”** anlamındaki buyruk mübtedâ ve haberdur.

Ebu Hatîm der ki: “(يَعْمَلُونَ): **Yaptıkları**” lafzının sonundaki “he” hazfedilmiştir. en-Nehlâs da der ki: Böylesinin hazfe ihtiyacı yoktur, çünkü bu mastar anlamındadır. Yani; “(وباطل عمله): Ve onun ameli de batıldır” takdirindedir. Ubeyy ile Abdullah'ın kıraatinde ise; “(وَبَاطِلًا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ): Yapageldikleri de bâtıldı” şeklindedir.

O takdirde (ما) zâid olur, yani; “(وكانوا يعملون باطلاً): Ve zaten onlar batıl işleyip dururlardı” takdirindedir.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَمِينِهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ
مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۖ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ
فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ ۖ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

- 17. Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da onu yine kendinden bir şahid takib eden, daha önce Musa'nın bir önder ve rahmet olan kitabı (ile tasdik edilmiş) bulunan kimse (gibi) mi(dir)? İşte bunlar ona iman ederler. Artık bu gruplardan kim onu tanımazsa bilsin ki ona vaadedilen yer ateştir. O halde bundan asla şüphelen olmasın. Çünkü o, Rabbinden gelen hak'tır. Fakat insanların çoğu iman etmezler.**

(1) *Buhârî*, Tevhid 24; *Müslim*, İman 302; *Müsned*, III, 94'de yer alan Ebû Said el-Hudrî yoluyla gelen uzunca bir hadise işaret etmektedir. Hadis, -kısaca- Kıyamet gününde yüce Allah'ın görüleceğini, Arafat'taki şefaathleri, cehennemde bulunan iman ehlinin cenneti görmeleri için yapılacak şefaathleri ve nihâyet yüce Allah'ın cehennemde geriye kalan iman ehlinde olanları “bir ya da iki kabza (avuç)” ile alıp çıkartacağını ifade etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da..."** anlamındaki buyruk mübtedâdır, haberi ise hazfedilmiştir. Yani Peygamber (sav)e uymak hususunda Rabbinden gelen apaçık bir delil üzerinde olan ve beraberinde hakkı apaçık kendisi vasıtasıyla görebileceği üstünlük de bulunan kimse, dünya hayatını ve süsünü isteyen kimse gibi midir? Bu şekildeki açıklama Ali b. el-Hüseyin ile el-Hasen b. Ebi'l-Hasen'den nakledilmiştir. Aynı şekilde İbn Zeyd de şöyle demektedir: Apaçık delil üzere bulunan kişi Muhammed (sav)e tabi olan kişidir.

"Onu da yine kendinden bir şahid takip eden" buyruğu ise Allah'tan bir şahit... demek olup, bu da Peygamber (sav)dir. Yüce Allah'ın: **"Rabbinden apaçık bir delil üzerinde bulunup da"** buyruğu ile kastedilenin Peygamber (sav) olduğu söylenmiştir. Buradaki ifade, yüce Allah'ın: **"... ve bundan dolayı göğsün daralacak mı?"** (Hûd, 11/12) buyruğu ile alakalıdır. Yani beraberinde Allah'tan gelmiş bir beyan, Kur'ân gibi bir mucize -ileride geleceği üzere- Cebrail gibi bir şahit bulunup da bundan önceki kitapların kendisini müjdelediği bir kimsenin -Allah'ın kendisini düşmanına teslim etmeyeceğini kesin olarak biliyorken- tebliğden ötürü hiç kalbinde darlık olur mu? Bu durumda **"Rabbinden"** buyruğundaki zamir de; **"Onu yine kendinden bir şahid takip eden"** buyruğundaki zamirler de Hz. Peygamber'e ait olur.

İkrime ise İbn Abbas'tan burada kastedilenin Cebrail olduğunu rivayet etmektedir. Mücahid ve en-Nehaî'nin görüşü de budur. Buna karşılık **"kendinden"**deki zamir yüce Allah'a aittir. Yani yüce Allah'tan gelen bir şahidin takip ettiği o delil ve beyan..., demektir. Mücahid de der ki: Şahit'ten kasıt Hz. Peygamber'i koruyan ve onu doğrultan, Allah tarafından görevlendirilmiş meleklerdir.

Hasan-ı Basrî ve Katâde ise derler ki: Şahit Rasûlullah (sav)'ın dilidir. Muhammed b. Ali b. el-Hanefiyye der ki: Ben babama şahit sen misin? diye sordum. O, o şahid ben olayım diye çok arzu ederdim, fakat o Rasûlullah (sav)'ın dilidir. Şahidin Ali b. Ebi Talib olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Şahit Ali b. Ebi Talib'dir. Yine Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hakkında bir ya da iki âyetin inmediği Kureyşli hiçbir adam yoktur. Birisi ona ya senin hakkında ne nazil oldu? diye sorunca, Hz. Ali: **"Onu yine kendinden bir şahit takip eden"** buyruğu indi, dedi.⁽¹⁾

Şahidin, Rasûlullah (sav)'ın suretinin, yüzünün ve güzel özelliklerinin olduğu da söylenmiştir. Çünkü fazilet ve akıl sahibi bir kimse Peygamber (sav)e baktı mı onun Rasûlullah (sav) olduğunu bilirdi. Buna göre buradaki "o" za-

(1) Buraya kadar kaydedilen rivâyetler ve diğerleri için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 409 vd.

miri -İbn Zeyd ve diğerlerinin görüşüne göre- Peygamber (sav)e raci'dir.

Şahidin, söz dizisi (nazmı) ve belâğati, tekbir lafızda bir çok anlamları ihtiva etmesi bakımından Kur'ân-ı Kerîm olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de el-Huseyn b. el-Fadl'a aittir. Buna göre **"kendinden"**deki zamir Kur'ân-ı Kerîm'e aittir.

el-Ferrâ da der ki: Kimi ilim adamı şöyle demiştir: **"Onu yine kendinden bir şahit takip eden"** İncil demektir, her ne kadar İncil, Kur'ân'dan önce ise de tasdik hususunda o Kur'ân'ı takib etmektedir. **"Kendinden"**deki zamir ise yüce Allah'a aittir.

Şöyle de denilmiştir: Apaçık delil (beyyine) kalpleri aydınlatan Allah'ın marifetidir. Onu takib eden şahit ise insanın dimağında yerleştirilmiş ve nuru ile insanın kalbine aydınlık veren akıldır.

"Daha önce" ise İncil'den önce demektir. **"Musa'nın bir önder ve rahmet olan kitabı"** anlamındaki buyrukta yer alan; (كِتَابُ مُوسَى): **Musa'nın kitabı,** mübtedâ olarak ref edilmiştir. Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Buyruğun anlamı şudur: Onu da, ondan önce gelen Musa'nın kitabı takib eder. Çünkü Peygamber (sav)'in nitelikleri Hz. Musa'nın kitabında da belirtilmiştir: **"Onlar ki yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı bulacakları... ümmî peygamber olan o Rasûle uyarlar."** (el-A'râf, 7/157)

Ebû Hatim ise yüce Allah'ın: **"Daha önce Musa'nın... kitabı"** anlamındaki buyruğunu, kimi ilim adamının: (وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى) şeklinde "kitab" kelimesini nasb ile okuduğunu nakletmektedir. el-Mehdevî ise bunu el-Kelbî'den nakleder. Buna göre "kitab" kelimesi; (يَتْلُوْهُ): **"Onu... takib eden"**deki zamire atfedilmiş olur. Yani: Musa'nın kitabını da Cebrail (as) okumuş idi. İbn Abbas (r.a) da böyle demiştir. Bu da ondan önce Cebrail, Musa'nın kitabını, Musa'ya okumuştur demek olur. Yine İbn Abbas'ın bu görüşüne göre; (كِتَابٌ): **"Kitab"** kelimesinin merfu okunması da mümkündür, o takdirde mana da şöyle olur: Ondandır önce Musa'nın kitabı da böyle idi. Yani Cebrail, Kur'ân'ı Muhammed'e okuduğu gibi, Musa'ya da (Tevrat'ı) okumuştur.

(إِمَامًا): **"Bir önder"** kelimesi hal olarak nasb edilmiştir. **"Ve rahmet"** de ona atfedilmiştir.

"İşte bunlar ona iman ederler" buyruğunda işaret İsrailoğullarınadır. Yani İsrailoğulları Tevrat'ta yer alan senin peygamberliğiyle ilgili müjdeye iman ederler. Seni ancak bu sonrakiler inkâr ederler. İşte kendilerine cehennem vaadedilenler bunlardır. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî nakletmiştir.

(بِهَا): **"Ona"**daki zamirin Kur'ân'a ait olması da, Peygamber (sav)e ait olması da mümkündür.

"Artık bu gruplardan" yani -Katâde'den rivayete göre- bütün din men-

sublarından **“kim onu”** Kur’ân-ı Kerîm’i veya Peygamber (sav)’i **“tanımaz-
sa bilsin ki ona vaadedilen yer ateştir.”** Said b. Cübeyr de aynı şekilde
“gruplar (el-ahzâb)” ile bütün din mensublarının kastedildiğini söylemiştir.
Çünkü bunlar kendi aralarında gruplaşarak taraftarlık ederler. Burada “grup-
lar”dan kastın Kureyş ve onların antlaşmalıları olduğu da söylenmiştir.

“(فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ) : Ona vaadedilen yer ateştir” buyruğu, böyleleri cehennem
ehlindendir, demektir. Şair Hassân (b. Sâbit) der ki:

أوردتموها حياض الموتِ ضاحية فالنارُ موعدها والموتُ لاقية

**“Kuşluk vakti siz onları ölüm havuzlarına doğru götürdünüz,
Onlara vaadedilen yer ateştir, ölüm de karşılındadır onların.”**

Müslim’in, Sahih’inde Ebû Yûnus yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)’in
şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Muhammed’in nefsi elinde olana yemin
ederim ki, bu ümmetten (tebliğe muhatab olan ümmetten) herhangi bir
kimse; yahudi veya hristiyan olsun, beni (peygamberliğimi) işitip de sonra
benimle gönderilene iman etmeksizin ölürse, hiç şüphesiz cehennemlikler-
den olur.”⁽¹⁾

“O halde bundan” yani Kur’ân’dan **“asla şüphen olmasın”** tereddüt içe-
risinde olmayasın. **“Çünkü o Rabbinden gelen haktır.”** Yani Kur’ân-ı Ke-
rîm Allah’tan gelmiştir. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. el-Kelbî de der ki:
Yani sen kâfirin cehennemde olacağından yana hiçbir şüphe ve tereddüt içe-
risinde olmayasın. **“Çünkü o... haktır”** yani söylenen bu hak söz; mutlaka
gerçekleşecek olandır. Hitab her ne kadar Peygamber (sav)’e ise de maksat
bütün mükelleflerdir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ
وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى
الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَنْفُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ
بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

(1) Müslim, İman 240.

18. Allah'a karşı yalan uydurarak iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar Rabblerine arzolunurlar. Şahitler de: "İşte Rabblerine karşı yalan söyleyenler bunlardır" derler. Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

19. O zalimler ki Allah yolundan alıkoyarlar ve onu eğriltmek isterler. Onlar âhireti inkâr edenlerin de tâ kendileridirler.

"Allah'a karşı yalan uydurarak iftira edenden daha zalim kim olabilir?"

Kendilerine bunlardan daha ileri derecede zulmeden hiçbir kimse yoktur, demektir. Çünkü bunlar, Allah'a karşı yalan iftira etmiş, uydurmuşlar ve Allah'ın sözünü başkasına izafe etmişlerdir. O'nun ortağı ve evladı olduğunu delilsiz iddia etmişler, putlar için de: Bunlar Allah nezdinde şefaathçilerimizdir, demişlerdir.

"Bunlar Rabblerine arzolunurlar" yani Rabbleri amellerinden dolayı onları hesaba çeker; **"şahitler de... derler."** Şahitlerden kasıt ise Mücahid ve başkalarından nakledildiğine göre Hafaza melekleridir. Süfyan der ki: Ben el-A'meş'e **"şahitler"** hakkında soru sordum da o: Meleklerdir, dedi. ed-Dahîlâk ise şahitler peygamberler ve rasûllerdir, der. Delili de yüce Allah'ın: *"Her ümmetten birer şahit getirip, bunlara karşı da seni şahit getireceğimiz zaman halleri nice olur"* (en-Nisa, 4/41) buyruğudur.

Şahitlerin ilahî mesajları tebliğ eden (sahiplerine ulaştıran) melekler, peygamberler ve alimler oldukları da söylenmiştir. Katade der ki: Bununla yüce Allah, bütün mahlukatı kastetmiştir. Müslim'in, Sahih'inde yer alan Safvan b. Muhriz'in, İbn Ömer'den, onun da Peygamber (sav)den naklettiği hadis-i şerif'te Hz. Peygamberin şu buyrukları da yer almaktadır: "... Kâfirlerle münafıklara gelince, bütün insanların önünde onlara: İşte bunlar, Allah'a karşı yalan uyduranlardır, diye seslenilir."⁽¹⁾

"Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir." Allah'ın, rahmetinden uzaklaştırması, gazabı ve (Allah'tan) uzak tutması, ibadeti asıl olması gereken yerden başka yere koyanların üzerinedir.

"O zalimler ki Allah'ın yolundan alıkoyarlar" buyruğundaki: **"(الَّذِينَ): O... ler ki"** ism-i mevsûl'unun "zalimler"e sıfat olarak cer mahallinde olması mümkün olduğu gibi, ref mahallinde olması da mümkündür. Yani onlar öyle kimselerdir ki... demek olur. Bunun yüce Allah'tan yeni bir hitab (mübtedâ) olduğu da söylenmiştir. Yani hem kendilerini, hem de başkalarını iman ve itaatten alıkoyanlar, işte onlardır.

(1) *Buhârî*, Mezâlim 2, Tefsir 11. sûre 4; *Müslim*, Tevbe 52; *İbn Mâce*, Mukaddime 13; *Müsned*, II, 74, 105.

“Ve onu eğriltmek isterler.” Yani masiyet ve şirke götürmek suretiyle o yoldan insanları uzaklaştırırlar. **“Onlar âhireti inkâr edenlerin de tâ kendileridirler”** buyruğunda: “(م): **Onlar... ler**” lafzının tekrarlanması te'kid içindir.

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ
أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا
يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾

20. Onlar yeryüzünde âciz bırakabilecek değillerdir. Kendilerinin Allah'tan başka hiçbir velileri de yoktur. Onlara azab kat kat verilecektir. Onların hem işitmeye güçleri yetmezdi, hem de görmezlerdi.

“Onlar yeryüzünde âciz bırakabilecek değillerdir.” Allah'ın azabından kurtulamazlar. İbn Abbas dedi ki: Benim yeryüzüne emir verip de onları yerin dibine geçirmesini emretmekten yana onlar Beni âciz bırakamazlar.

“Kendilerinin Allah'tan başka hiçbir velileri” yani yardımcılarını **“de yoktur.”** “(مِنْ أَوْلِيَاءَ): **Velileri**” buyruğunun başındaki (مِنْ), fazlalıktır.

Ayrıca (مَا)nın, (الَّذِي) anlamında ism-i mevsûl olduğu da söylenmiştir. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: İşte onlar âciz bırakabilecekler değildi. Ne kendileri, ne de Allah'tan başka dost edindikleri kimseler.

Aynı zamanda bu, İbn Abbas (r.a.)'ın da görüşüdür.

“Onlara azab kat kat verilecektir.” Yani azabları küfür ve masiyetlerine göre verilecektir. **“Onların hem işitmeye güçleri yetmezdi”** buyruğundaki (مَا) edatı; “(بِمَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ)”: İşitmeye güçleri yettiği için (ve işitmediklerinden dolayı)” takdiri ile nasb mahallindedir.

“Hem de görmezlerdi.” Yani onlar bu güçlerini hakkı dinlemek, işitmek ve onu görmek uğrunda kullanmadılar. Araplar ona yaptığı için karşılığını verdim, anlamında hem: (جَزَيْتَهُ مَا فَعَلَ), hem de: (بِمَا فَعَلَ) derler. Kimi zaman bu “be” harf-i cerr'ini zikrederler, kimi zaman hazfederler. Sibeveyh de şu beyiti nakletmektedir:

أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ فَافْعَلْ مَا أَمَرْتُ بِهِ فَقَدْ تَرَكْتُكَ إِذَا مَالٍ وَذَا نَشَبٍ

"Sana ben hayrı emrettim, sen de emrolunduğun şeyi yap,
Ben seni, zaten taşınır taşınmaz pek çok mal sahibi olarak bıraktım."

Bu buyruktaki (مَا)'ın zarf olması ve şu anlamı vermesi de mümkündür: Azab ebedî olarak onlara kat kat verilir. Yani onların işitip görebildikleri süre boyunca onların azabları kat kat verilecektir. Şanı yüce Allah da cehen-nemde onları ebediyyen buna güç yetirir halde bırakacaktır. Yine bu edatın irabtan mahalli olmaksızın nefy edatı olması da mümkündür. Çünkü ondan önce ifade tamam olmuş bulunmaktadır ve "azab" kelimesi üzerinde vakıf, anlamın anlaşılması için yeterlidir. Buna göre de mana şöyle olur: Onlar dün-yada iken yararlanabilecekleri şekilde işitemiyorlardı ve hidayet bulan bir kim-senin gördüğü şekilde görmüyorlardı.

el-Ferrâ der ki: Onlar işitemiyorlardı, çünkü Allah Levh-i Mahfuz'da on-ları sapıklar arasında yazmıştı. ez-Zeccâc der ki: Buna sebep Peygamber (sav)'e duydukları kin ve besledikleri düşmanlıkları idi. Bundan dolayı ondan hiç-bir şey işitemiyor ve hiçbir şey anlayamıyorlardı.

en-Nelhâs da der ki: Böyle bir anlatım Arap dilinde bilinen bir şeydir. Me-sela; filan kişi -eğer bu iş kendisine ağır geliyor ise- filâna bakamıyor bile, denilir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْآخَسَرُونَ ﴿٢٢﴾

**21. İşte bunlar kendi kendilerine yazık edenlerdir. Uydurmakta ol-
dukları şeyler de önlerinden kaybolup gitti.**

22. Şüphesiz onlar âhirette en çok zarara uğrayacak kimselerdir.

"İşte bunlar kendi kendilerine yazık edenlerdir" buyruğu mübtedâ ve haberdur. "Uydurmakta oldukları şeyler de önlerinden kaybolup gitti." Ya-ni uydurdukları şeyleri kaybettiler, önlerinden yok olup gittiler.

Yüce Allah'ın; (لَا جَرَمَ): **Şüphesiz** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamlar-ının bir kaç görüşü vardır. el-Halîl ve Sibeveyh bunun "gerçek şu ki" anla-mında olduğunu söylemişlerdir. Buna göre onlar; (لَا) ile (جَرَمَ)'yi bir arada

tek bir kelime olarak; (اُنْ)yi ise burada ref mahallinde kabul ederler. el-Ferrâ ve Muhammed b. Yezîd'in görüşü de budur. Bunu da en-Nehlâs nakletmektedir. el-Mehdevî der ki: Yine el-Halîl'den nakledildiğine göre, bu tabir "mutlaka ve kaçınılmaz olarak" anlamlarına gelir. el-Ferrâ'nın da görüşü budur. Bunu da es-Sa'lebî nakletmektedir.

ez-Zeccâc ise der ki: Burada (نْ) nefy edatıdır ve bu da onların; putların kendilerine fayda sağlayacağı şeklindeki görüşlerini reddetmektedir. Anlam şöyle gibidir: Hayır, böyle bir şeyin onlara faydası olmayacaktır. Buna karşılık (جرم) ise kesbetti, kazandı anlamındadır. Böyle bir fiil onlara hüsrânı kazandırdı, onları zarara soktu, demek olur. "Kesbetti" fiilinin faili ise mahzuftur. (اُنْ) ise, (جرم) fiili ile nasbedilmiştir.

Nitekim; (كَسَبَ جَفَاؤُكَ زَيْدًا غَضَبَهُ عَلَيْكَ): Senin Zeyd'den uzak kalışın, onun sana kızgınlığını çekti, kesbettirdi" demeye benzer. Şair de der ki:

نَصَبْنَا رَأْسَهُ فِي جِذْعِ نَخْلٍ بِمَا جَرَّمَتْ يَدَاهُ وَمَا أَعْتَدَيْنَا

"Biz onun başını bir hurma kütüğünün tepesine diktik,
Ellerinin kazandıkları sebebiyle; biz haksızlık etmedik."

el-Kisaî ise; (لَا جَرَمَ); bu, onların ...larına mani olmadı, engellemedi" anlamındadır, der. Bunun; (لَا قَطَعَ قَاطِعٌ): Kat'î olarak hiçbir kimse ortaya koymadı" anlamına geldiği ve çokça kullanım dolayısıyla failin hazfedildiği de söylenmiştir. (الْجَرَمُ) ise kat' (kat'î olarak ortaya koymak, kesmek) anlamlarına gelir. Mesela; (وَقَدْ جَرَّمَ النَّخْلَ وَاجْتَرَّمَهُ): Hurma ağaçlarından hurmayı devşirdi, kopardı" denilir. Bu işi yapana da ism-i fail olarak; (جَارِمٌ) denilir, bunun çoğulu da (قَوْمٌ جَرَّمٌ وَجُرَامٌ) şeklinde gelir. (وَهَذَا زَمَنُ الْجَرَامِ وَالْجَرَامِ): Bu devşirme zamanıdır" anlamındadır. (جَرَّمْتُ صُوفَ الشَّاةِ): Koyunun yününü kııptım" demektir. (قَدْ جَرَّمْتُ مِنْهُ): Ondan bir miktar kııptım, aldım" manasınadır. Tıpkı; (جَلَمْتُ الشَّيْءَ جَلْمًا): Bir şeyi kestim," fiiline benzemektedir...⁽¹⁾ Bu açıklamaları el-Cevherî yapmaktadır.

en-Nehlâs der ki: el-Kisaî bu terkinin dört türlü kullanıldığını iddia etmektedir. (لَا جَرَمَ ، وَلَا عَنْ ذَا جَرَمَ ؛ وَلَا أَنْ ذَا جَرَمَ) şeklindeki üç türlü kullanımı zikrettikten sonra der ki: Fezârelilerden bir kesim de sondaki "mim"i kullanmaksızın; (لَا جَرَأْتُهُمْ) şeklinde kullanırlar. el-Ferrâ ise bu hususta iki ayrı söyleyiş

(1) Bundan sonra Kurtubî, âyet-i kerimede lafzan geçmeyen ve anlam itibariyle ona benzeyen "le-le-me" fiilinin çeşitli kullanımlarına dair iki satırlık bir açıklamayı el-Cevherî'den naklen kaydetmektedir. Doğrudan âyetin lafzı ile ilgisi olmadığından tercümeyle gerek görmedik.

dağa nakledip şöyle der: Âmiroğulları; (لَا ذَا جَرْم) derler. Araplardan bir grup da; (لَا جَرْم) şeklinde “cim” harfini ötreli olarak kullanırlar.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاخْتَبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٢﴾

23. Muhakkak iman edip salih ameller işleyenler ve Rabblerine itaat ve tevazu ile bağlananlar, işte onlar cennetlik olanlardır. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır.

Yüce Allah'ın: “(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا) : **Muhakkak iman edip...**” buyruğunda; “...ler” (الَّذِينَ) : Muhakkak”ın ismidir. “(آمَنُوا) **İman edenler**” ise, onun sıla'sıdır. Yani tasdik edenler, doğrulayanlar demektir.

“Salih ameller işleyenler ve Rabblerine taat ve tevazu ile bağlananlar” anlamındaki buyruk ise sılaya atfedilmiştir.

İbn Abbas der ki: “(اخْتَبَتُوا) : Taat ve tevazu ile bağlananlar, dönenler, yönelenler” demektir. Mücahid, itaat edenler, Katâde ise alçak gönüllülükle boyun eğenler; Mukatil ihlasla itaatte bulunurlar, diye açıklamışlardır. el-Hasen de der ki: Âyette geçen; (الْإِخْبَات) : Kalpte sebat bulan korku dolayısıyla tevazu ile boyun eğmek” demektir. Bu kelime aslında düzlük anlamındadır. Onunla aynı kökten gelen (الْخَبْت) ise “geniş ve düz arazi” anlamındadır. Buna göre “ihbât” huşu ve itmi'nan yahut yüce Allah'a bu şekilde doğruluk üzere devam eden yüce Allah'a dönüş demektir.

“(إِلَىٰ رَبِّهِمْ) : **Rabblere**” buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ bunun; (لِرَبِّهِمْ) ile aynı anlama geldiğini söyler. Bununla birlikte; onlar bu şekildeki itaat ve tevazularını Rabblere yöneltmişlerdir (yani itaat ve tevazu ile Rabblere yönelmişlerdir) anlamında olması da muhtemeldir. **“İşte onlar”** anlamındaki buyruk ta, (إِنَّ) in haberidir.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصْمَىٰ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ
مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. Bu iki kesimin hali kör ve sağır, gören ve işitenin haline benzer. Örnek olarak ikisi eşit olurlar mı? Hâlâ iyice düşünmez misiniz?

“**Bu iki kesimin hali**” anlamındaki buyruk mübtedâdır. Haberi ise “**kör ve sağır...**” buyruğu ve ondan sonraki buyruklardır. el-Ahfeş der ki: Kör ve ...işitenin misali gibidir, anlamındadır. en-Nehlâs der ki: İfadenin takdiri şöyledir: Kâfir kesimin misali kör ve sağır gibidir. Mü'min kesimin misali ise işiten ve gören gibidir. Bundan dolayı “**örnek olarak ikisi eşit olurlar mı?**” diye buyurmaktadır. Böylelikle burada iki kesimin eşitsizliğinden söz edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu anlamdaki bir açıklama Katade'den ve başkalarından da rivayet edilmiştir. ed-Dahhâk der ki: Kör ve sağır kâfirin misali, işiten ve gören de mü'minin misalidir.

Şu anlamda olduğu da söylenmiştir: Hiç kör ile gören ve hiç sağır ile işiten eşit olur mu?

“(مَثَلًا) : **Örnek olarak**” lafzı temyiz olarak nasbedilmiştir.

“**Hâlâ**” bu iki örnek ve nitelikleri hakkında “**iyice düşünmez**” ve bunlar üzerinde dikkatle durmaz “**mıSİNİZ?**”

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٢٥﴾ أَنْ لَا تَعْبُدُوا
إِلَّا اللَّهَ ۖ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ الْيَمِّ ﴿٢٦﴾

25. Andolsun Biz, Nûh'u kavmine göndermiştik: “Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım.

26. “Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Gerçekten ben sizin için acıklı bir günün azabından korkuyorum” demişti.

“**Andolsun Biz, Nûh'u kavmine göndermiştik.**” Yüce Allah önceki peygamberlerin kıssalarını Peygamber (sav)e hatırlatmaktadır. Bu da onun kâfirlerin eziyetlerine karşı -Allah onların eziyetlerini ondan bertaraf edeceği vakte kadar- sabra devam etmesine dikkatini çekmek içindir.

“(إِنِّي) : **Şüphesiz ki ben**” buyruğu onlara: Şüphesiz ki ben ... dedi demektir. Çünkü “irsâl (elçi, peygamber göndermek)”de “demek” anlamı vardır.

İbn Kesir, Ebu Amr ve el-Kisâî “hemze”yi üstün olarak; (أَنِّي) diye okumuşlardır. Yani; Biz, onu şüphesiz ki ben size apaçık bir uyarıcıyım, demek

üzere gönderdik anlamını verir. Burada, (ۛ) denilmeyişinin sebebi ise anlatımın gaibten, Hz. Nûh'un kavmine hitaba yönelmesinden dolayıdır. Nitekim yüce Allah: *"Bir de ona levhalarda herşeye ait bir öğüt ve herşeye dair açıklamayı yazdık"* diye buyurduktan sonra: *"Haydi bunları kuvvetle al"* (el-A'raf, 7/145) buyurması da bu türdendir.

"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin." Yani putları bırakın, artık onlara tapmayın. Yalnızca Allah'a itaat edin.

"(أَنِي) : **Şüphesiz ki ben**" ifadesinde "hemze"yi esreli olarak okuyan, geçen emri ifadede ara cümlesi olarak kabul eder. Biz onu Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, desin diye gönderdik, anlamındadır. **"Gerçekten ben sizin için acıklı bir günün azabından korkuyorum, demişti."**

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرِيكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرِيكَ
اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرِي لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ
بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

27. Bunun üzerine kavminden kâfirlerin ileri gelenleri dediler ki:

"Biz senin ancak kendimiz gibi bir insan olduğunu görüyoruz ve içimizden ancak ayak takımı kimselerin işin başından, düşünmeden sana tabi olduklarını görüyoruz. Sizin bize karşı üstün bir tarafınızı da görmüyoruz. Hatta biz sizi yalancı sanıyoruz."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız.

1- İleri Gelenlerin Tavırları:

Yüce Allah'ın: **"Bunun üzerine kavminden kâfirlerin ileri gelenleri dediler ki"** buyruğundaki **"ileri gelenler"** anlamı verilen **"el-mele"** ile ilgili olarak Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Bunlardan kasıt başkanlar ve ele başılardır. Yani bunlar söyledikleriyle dolup, taşan kimseler demektir. Bu husus gerek Bakara Sûresi'nde (2/246. âyetin tefsirinde), gerekse de başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Biz seni ancak kendimiz gibi bir insan" Âdemoğullarından birisi **"olduğunu görüyoruz."** Bu buyruktaki; "(مِثْلًا) : **Kendimiz gibi,**" ifadesi hal ola-

nak nasbedilmiştir. Bu kelime marifeye izafe edilmiştir. İzafe olunan kelime ise nekredir ve takdiri olarak tenvinli kabul edilir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

يَا رَبِّ مِثْلِكَ فِي النِّسَاءِ غَرِيرَةٌ

“Kadınlar arasında senin gibi rahat geçime aldanmış niceleri vardır ki...”

2. Büyüklük Taslayan İleri Gelenlerin İman Edenlere Dair Yanlış Değerlendirmeleri:

Yüce Allah'ın: **“Ve içimizden ancak ayak takımı kimselerin... sana tabi olduklarını görüyoruz”** buyruğundaki; “(أَرَادَ): **Ayak takımı**” kelimesi (الرُّذُل) in çoğuludur. Bu da; (رَذُل) in çoğuludur. Tıpkı; “(كَلْبٌ وَكَلْبٌ وَأَكَالِبٌ): Köpek, köpekler ve pek çok köpekler” lafzındaki gibi.

Bu kelimenin; (الرُّذُل) in çoğulu olduğu da söylenmiştir. Tıpkı; “(أَسَاوِدٌ): Kara yılanlar” kelimesinin; “(الْأَسُودُ): Kara yılan”ın çoğulu olduğu gibi. (الرُّذُل) ise adi, bayağı aşağılık kimse anlamına gelir.

Onlar bu sözleriyle sana bizim değersizlerimiz, ayak takımımız ve seviyesi düşük kimselerimiz tabi oldular, demek istemişlerdir. ez-Zeccâc der ki: Onlar bu kimselerin dokumacı olduğunu ifade ederek küçük görmüşlerdi. Halbuki icra edilen mesleklerin dine bağlılıkta hiçbir etkisinin olmadığını bilmediler.

en-Nehhâs der ki: Buradaki ayak takımından kasıt fakir ve yüksek mevki sahibi olmayan, meslekleri düşük olan kimselerdir. Hadis-i şerif'te ise “onlar dokumacı ve hacamatçı kimseler idiler”⁽¹⁾ denilmektedir.

Bu ifadeleri onların cahilliklerini ortaya koyuyordu, çünkü onlar bu sözleriyle hiç de ayıp ve kusur olmayan bir şeyi peygamber için ayıplayıcı bir husus olarak görmüşlerdi. Zira peygamberlerin -Allah'ın salat ve selamları üzerlerine olsun- görevi apaçık delil, belge ve mucizeleri getirmektir. Yoksa onlar şekil ve konumları değiştirmekle yükümlü değildiler. Ayrıca peygamberler bütün insanlara gönderilir. O bakımdan eğer insanlar arasında aşağı kabul edilenler İslâm'a girecek olurlarsa, bundan dolayı peygamberler için eksiklik söz konusu olmaz. Zira peygamberler insanlar arasından İslâm'a giren herkesin müslüman olduğunu kabul etmekle yükümlü idiler.

Derim ki: Burada sözü edilen **“ayak takımı”** kimseler fakirler ve güçsüzlerdir. Nitekim Herakliyus, Ebu Süfyan'a şöyle sormuştu: İnsanların eşrafı mı

(1) Hadis olarak tesbit edemedik.

ona uyuyor, yoksa zayıfları mı? Ebu Süfyan: Hayır zayıfları deyince, Herakliyus: İşte peygamberlere tabi olanlar bunlardır..." demişti.⁽¹⁾

İlim adamlarımız derler ki: Bu şekildeki tepkinin sebebi başkanlık duygusunun soyluları kuşatmış olması ve bundan uzaklaşmanın zorluğu, başkasına itaat ve boyun eğmeyi de gururlarına yedirmeyişleriydi. Fakir kimseler için ise bu engeller yoktur, o bakımdan fakir kimse bu çağrıyı kabul edip itaate girmekte elini çabuk tutar. Dünyada insanların çoğunlukla görülen hali de işte budur.

3- Gerçek "Ayak Takımı ve Aşağılık Kimseler"

İlim adamları gerçekten "aşağılık" kimselerin tayini hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbn Mübarek'in, Süfyan'dan naklettiğine göre ayak takımı kimseler değişik eğlencelerle emîr ve prensleri karşılayan, hakimlerin ve sultanların kapılarına giderek onların şahitliklerini isteyen kimselerdir.

Sa'leb, İbnu'l-Arabî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Ayak takımı, aşağılık kimseler dinlerini feda ederek, dünyalık yiyen kimselerdir. Bu sefer ona: Peki aşağılıkların da aşağılığı olan kimseler kimlerdir? denilince şu cevabı verir: Onlar da başkalarının dünyalarını, kendi dinlerini ifsad ederek düzelter kimselerdir.

Ali (r.a)a aşağılık ve ayak takımı kimselere dair soru sorulunca, şu cevabı verir: Bunlar bir araya gelip toplandıkları vakit kalabalıklarıyla üstünlük sağlayan kimselerdir. Dağıldıkları vakit ise hiçbir şekilde tanınmayanlardır.

Malik b. Enes (ra)'e de: Ayak takımı kimseler kimlerdir? diye sorulunca, o da: Ashab-ı Kiram'a sövenlerdir, cevabını verir.

İbn Abbas (r.a)dan rivayete göre, aşağılık kimseler dokumacılar ve hacamat yapanlardır. Yahya b. Eksem der ki: Araplardan olmayan debbağ ve çöpçülerdir.⁽²⁾

4. Câhilî Konumlara İtibar Edişin Sonucu: Yanlış Değerlendirmeler:

Bir kadın kocasına: Ey aşağılık kişi! diyecek olsa, koca da: Eğer ben aşağı-

(1) Herakliyus'un Hz. Peygamber'in İslâm'a davet eden mektubunu alması üzerine, oralar da bulunan Ebu Süfyan'a sorduğu pek çok soruyu ve Ebu Süfyan'ın verdiği cevapları ihtivâ eden bu hadis için bk. *Buhârî*, Bed'u'l-Vahy 6, Cihâd 102, Tefsir 3. sûre 4; *Müslim*, Cihâd 74; *Müsned*, I, 262, III, 441.

(2) Gerek buradaki gerekse biraz sonra gelecek olan rivâyette ve benzerlerinde sözkonusu edilen sosyal mevki ve konulara göre şahıslar hakkındaki değerlendirmeler; İslâm'ın, üstünlüğün biricik ölçüsü olarak takvâyı kabul eden ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bu gibi yargıları, zaman ve mekânla sınırlı bir takım değerlendirme ve itibarlar olarak düşünmek gerekir. Bunların İslâmî bir değerlendirme olarak algılanmalarına imkân yoktur.

gılık kimselerden isem, sen de benden boş ol dese, en-Nekkaş'ın naklettiğine göre böyle bir kişi Tirmizî'ye gelib: Hanımın bana ey aşağılık kişi, dedi. Ben de: Eğer ben aşağılık bir kişi isem sen de benden boş ol, diye cevap verdim deyince, Tirmizî ona: Sanatın ne? diye sormuş, o da: Balıkçıyım, deyince Tirmizî ona: Allah'a andolsun öylesin, Allah'a andolsun öylesin, diye cevap vermiş.

Derim ki: Ancak İbnu'l-Mübarek'in, Süfyan'dan naklettiğine göre hanımı ondan boş olmaz. Malik'in görüşüne göre de böyledir. Bedevi bir kimsenin oğlu ise, ona herhangi bir şey düşmez.

Yüce Allah'ın: (بَادِيَ الرَّأْيِ): **İşin başından düşünmeden** ifadesi zahiren, görünürdeki halleri anlamındadır. Onların bâtınları ise böyle değildir, demektir. Nitekim bir şey açığa çıkıp görüldüğü zaman; (بَدَا يَدُو) fiili kullanılır. Şair şöyle demektedir:

فَالْيَوْمَ حِينَ بَدَوْنَ لِلنُّظَارِ

“İşte bugün bakanlara göründükleri zaman...”

Düzlük, çöl araziye de, açıkça ortada görüldüğünden dolayı “bâdiye” denilir. (وَبَدَا لِي أَنْ أَفْعَلَ كَذَا): Şu işi yapmam görüşüne sahib oldum.” Yani öncekinden farklı bir görüşüm ortaya çıktı, demektir. el-Ezherî der ki: Bu ifadenin manası; gördüğümüz kadarıyla durum böyledir, demektir. Bununla birlikte; (بَادِيَ الرَّأْيِ): **İşin başından düşünmeden**, ifadesinin; (بَدَا يَدُو): Başladı, başlar”dan gelmesi ve hemzesinin hazfedilmiş olması da mümkündür. Nitekim Ebu Amr hemzeyi tahkik ile (بَادِيءُ الرَّأْيِ) diye okumuştur ki, bu da işin başından, düşünmeden görüş sahibi olmak demektir. Yani onlar daha görür görmez sana tabi oldular, halbuki iyice düşünecek ve dikkat edecek olsalardı, sana uymazlardı. Ancak burada bunun hemzeli okunuşuyla, hemzenin terkedilmesi hallerinde anlam farkı olmaz. İlk kelimenin nasb ile okunması ise yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi; “(فِي) ... de, da” edatının hazfi dolayısıyladır: (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ): *Musa kavminden... seçti.*” (el-A'raf, 7/155) buyruğunda olduğu gibi.

“Sizin bize karşı üstün bir tarafınızı da görmüyoruz.” Yani sizin ona uyma suretiyle bize üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bu da, onların Hz. Nûh'un peygamberliğini inkâr ettikleri anlamındadır.

“Hatta biz sizi yalancı sanıyoruz.” Burada hitap Hz. Nûh'a ve onunla birlikte iman edenleredir.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ يَمِينٍ مِّن رَّبِّي وَأَتَيْنِي رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمُ نَارًا مِّن مَّاءٍ هَارٍ وَنَارًا كَارٍ هُونًا ﴿٢٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدٍ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُّلاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرِيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ ؕ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾

28. Dedi ki: “Ey kavmim! Bana haber verin. Şâyet ben Rabbimden apaçık bir delil üzerinde isem ve O bana katından bir rahmet vermiş, bunlar size gizli kalmışsa; siz onu istemediğiniz halde, onu size zorla mı kabul ettireceğiz?
29. “Ey kavmim! Buna karşı sizden hiçbir mal istemiyorum. Benim ecrimi vermek ancak Allah’a aittir. Ben mü’minleri kovacak da değilim. Çünkü onlar Rabblerine kavuşacaklardır. Ne var ki ben sizi cahillik eden bir kavim görüyorum.
30. “Ey kavmim! Ben onları kovarsam, Allah’a karşı bana kim yardım eder? Hiç düşünmez misiniz?
31. “Ben size: Allah’ın hazineleri yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmiyorum. Muhakkak ben bir meleşim de demiyorum. Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimselere; Allah asla bir iyilik vermeyecektir de demiyorum. Allah nefislerinde olanı en iyi bilendir. O takdirde ben şüphesiz zalimlerden olurum.”

“Dedi ki: Ey kavmim! Bana haber verin. Şâyet ben Rabbimden apaçık bir delil” -Ebu İmran el-Cûnî’nin dediğine göre- kesin bir bilgi (yakîn) “üzerinde isem...” Buradaki delilin mucize anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-En’âm Sûresi’nde (6/57. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Ve O, bana katından bir rahmet” İbn Abbas'tan nakledildiğine göre nübüvvet ve risalet **“vermiş...”** Çünkü nübüvvet ve risalet insanlara bir rahmettir. Bunun kesin delil ve burhanlarla Allah'a iletmek ve hidayet anlamında olduğu söylendiği gibi, iman ve İslâm diye de açıklanmıştır.

“Bunlar size gizli kalmışsa” yani risalet ve hidayet sizin için gözlerinizi zin körlüğü sebebiyle anlaşılmamış ve bunları kavrayamamış iseniz... demektir. Mesela; “عَمِيْتُ عَنْ كَذَا، وَعَمِيَ عَلَيَّ كَذَا): Filan şey benim için muamma oldu (gizli, saklı kaldı)” ifadesi; onu anlayamadım, kavrayamadım demektir.

Burada buyruğun; ... ve eğer siz bu rahmeti farkedememiş, anlayamamış iseniz... demektir. İfadenin maklûb olduğu da söylenmiştir. Çünkü rahmetin muamma olması söz konusu değildir. Ona karşı kör olunduğu için görülmesi söz konusudur. Bu da bir kimsenin... başımı fes'e soktum ve ayakka-bı ayağıma girdi, demek kabilindendir. el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî “ayn” harfini ötreli, “mim” harfini şeddeli olarak meçhul bir fiil şeklinde; “فَعَمِيْتُ): **Gizli bırakılmış(sa)...**” diye okumuşlardır. Bu da Allah bu rahmeti sizin için muamma haline getirmiş, siz onu görememişseniz demek olur. Nitekim Ubeyy'in kıraatinde de; “فَعَمَامَا): Allah onu sizin için muammalaştırmış ise...” şeklindedir ki bu kıraati el-Maverdî nakletmektedir.

“Siz onu istemediğiniz halde onu size zorla mı kabul ettireceğiz?” Buyruğundaki “onu” zamirinden kastın “Allah'tan başka ilah olmadığı”na dair şehadet olduğu söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre zamir, rahmete raci'dir. Bunun “apaçık delil”e raci olduğu da söylenmiştir. Yani biz sizi onu kabul etmeye zorlayalım ve ben sizi onu kabul etmeye mecbur edeyim mi? demektir. Bu ise inkâr anlamını taşıyan bir istifhamdır. Yani ben sizi bunu bilip kabul etmek zorunda bırakamam, buna mecbur etmeye imkânım yoktur. Nûh (as) bu sözleriyle onlara cevap vermek istemiştir.

el-Kisaî ve el-Ferra “أَنْزَلْهُمْ مَوَاهَا): **Onu size zorla mı kabul ettireceğiz?”** buyruğunun birinci “mim”inin tahfif için sakın okunduğunu nakletmişlerdir. Si-beveyh bu gibi okuyuşları caiz kabul eder ve buna dair şu beyiti örnek olarak gösterir:

فَالْيَوْمَ أَشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحَقِّبٍ إِنَّمَا مِنَ اللَّوِّ وَلَا وَاعِلٍ

“Artık ben bugün (şarabı) içiyorum; bundan dolayı da Allah'a karşı Günahkâr olduğumu da kabul etmiyorum, çağırılmadığım halde onu içen birisi de değilim.”

en-Nehlâs der ki: Yûnus'un görüşüne göre Kur'ân-ı Kerîm'in dışında

(أَنْزَلْنَاهَا) şeklinde kullanılması da mümkündür. Bu durumda zamir de açıkça zikredilmiş gibi olur ve: “(أَنْزَلْنَاهَا): Biz sizi buna mecbur mu edeceğiz?” demeye benzer.

“Siz onu istemediğiniz halde...” Yani siz onu istemezken, onu kabul etmeniz söz konusu olamaz. Katâde der ki: Allah'a yemin ederim ki eğer Allah'ın peygamberi Nûh (as) güç yetirebilseydi, onları bunu kabul etmeye zorlar ve mecbur ederdi. Fakat onun böyle bir imkanı yoktu.

“Ey kavmim! Buna karşı” yani tebliğ için, Allah'a çağırmak ve imana davet etmek için **“sizden hiçbir mal”** herhangi bir ücret **“istemiyorum”** ki bu size ağır gelsin. **“Benim ecrimi vermek”** yani risaleti tebliğ dolayısıyla beni mükâfatlandırmak **“ancak Allah'a aittir. Ben mü'minleri kovacak da değilim.”** Çünkü kavmi kendisinden iman eden ve kendilerine göre ayak takımı sayılan kimseleri yanından kovup uzaklaştırmasını istemişti. Tıpkı Kureyşlilerin, Peygamber (sav)den -el-En'âm Sûresi'nde (6/52. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- fakir ve köleleri kovmasını istedikleri gibi.

Hz. Nûh da kavminin bu isteklerine: **“Ben mü'minleri kovacak da değilim. Çünkü onlar Rabblerine kavuşacaklardır”** diye cevap vermişti. O bu sözlerini yüce Allah'ın huzuruna çıkmanın büyük ve azametli bir iş olduğunu anlatmak maksadıyla da, bu işin Allah'ın huzurunda kendisinden davacı olmalarını gerektirecek bir iş olduğunu anlatmak kasdıyla da söylemiş olabilir. Yani eğer ben böyle bir şey yapacak olursam, Allah huzurunda onlar benden davacı olurlar. İmanlarına karşılık onları mükafatlandıracak, onları kovan kimseyi de cezalandıracak, anlamındadır.

“Ne var ki ben” sizin onları bayağı kimseler görmenez ve benden onları kovmamı istemenizden ötürü **“sizi cahillik eden bir kavim görüyorum.”**

“Ey kavmim! Ben onları” iman ettikleri için **“kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder!”** el-Ferrâ: Allah'ın azabından beni kim koruyabilir, demektir diye açıklamıştır.

“(أَفَلَا تَذَكَّرُونَ): Hiç düşünmez misiniz?” buyruğunda “te” harfi “zel” harfine (Nâfi'in kıraatinde) idğâm ile okunmuştur. Bu “te” harfinin hazfedilerek, **“(تَذَكَّرُونَ)”** diye okunması da caizdir.

“Ben size: Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Gaybı da bilmiyorum.” Hz. Nûh, Allah'ın huzurunda tezellül ve tevazuunu haber vermekte, Allah'ın hazinelerinden sahip olmadığı şeylere sahip olduğu iddiasında olmadığını ifade etmektedir.

Bu hazineler, Allah'ın kullarından dilediği kimselere nimetler ihsan etmesidir. Gayb'ı bilmediğini de söylemektedir, çünkü gaybı yüce Allah'tan başkası bilemez.

“Muhakkak ben bir meleğim de demiyorum.” Yani ben insanlar arasında melek konumunda birisi olduğumu da söylemiyorum.

İlim adamları derler ki: Bu sözlerin ifade ettiği anlam, meleklerin peygamberlerden daha faziletli olduğu şeklindedir. Çünkü melekler Allah’a itaate kesintisiz olarak devam ederler, kıyamete kadar da ibadetleri aralıksız olarak sürecektir. Allah’ın salat ve selamları hepsine olsun. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/33. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimselere Allah asla bir iyilik vermeyecektir, de demiyorum” buyruğundaki: “(تَزْدَرِي): **Hor gördüğü**” tabiri, gözlerinizle hakir gördüğünüz ve kendilerinden istiskal ettiğiniz kimseler demektir. Bu kelimenin aslı; “(تَزْدَرِيهِمْ): Kendilerini hor gördüğü” şeklinde olup, (kendileri anlamındaki) “he” ve “mim” zamiri -ismin uzunluğu dolayısıyla (yani gözlerinizin hor gördüğü kimseler ibaresinden)- hazfedilmiştir.

Ayrıca buradaki “te” harfi “dâl” harfine dönüştürülmüştür (ibdâl). Çünkü bunun aslı; (تَزْتَرِي) şeklindedir, fakat “ze” harfinden sonra gelen “te” harfi “dal”e ibdal edilir. Çünkü “ze” harfi cehrîdir, “te” harfi de hems sıfatına sahiptir. O bakımdan “te” harfi yerine onunla aynı mahreçten gelen cehrî bir harf getirilmiştir. Bir kimseyi ayıplamak halinde; “(أُزْرِيَتْ عَلَيْهِ): Onu ayıpladım” denilir. Hakir görmek halinde ise; (زَرِيَتْ عَلَيْهِ) ifadesi kullanılır. el-Ferrâ da şöyle bir beyit nakleder:

يُبَاعِدُهُ الصَّدِيقُ وَتَزْدَرِيهِ حَلِيلَتُهُ وَيَنْهَرُهُ الصَّغِيرُ

“Dostu onu uzak tutar, onu hakir görür.

Hanımı; küçük görür de onu azarlar.”

“... Onlara asla bir iyilik vermeyecektir de demiyorum.” Yani sizin onları hakir görmenizden ötürü onların ecirleri boşa çıkmaz veya sevabları eksilmez. **“Allah nefislerinde olanı en iyi bilendir.”** Buna göre onlara karşılık verecek ve onları sorumlu tutacaktır.

“O takdirde ben şüphesiz zalimlerden olurum.” Yani eğer ben onlara az önce sözü geçen şeyleri söyleyecek olursam, zalimlerden olurum. Burada; (إِذْ) edatı cümle ortasında geldiği için amel etmemiştir (amelden mulğâdır).

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَآكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ
 مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ
 بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ
 اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ
 قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَىٰ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

32. Dediler ki: “Ey Nûh! Bizimle gerçekten mücadele ettin. Bizimle olan bu mücadeleni çok uzattın. Şimdi eğer doğru söyleyenlerden isen, bizi kendisiyle tehdit edip durduğunu bize getir.”
33. Dedi ki: “Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz âciz bırakabilecekler değilsiniz.”
34. “Eğer Allah sizi saptırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem bile bu öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve nihayet ancak O’na döndürüleceksiniz.”
35. Yoksa: “Onu kendiliğinden uydurdu” mu? derler. De ki: “Eğer ben onu kendim uydurduysam günahı bana aittir ve ben de sizin kazanmakta olduğunuz günahlardan uzağım.”

“Dediler ki: Ey Nûh! Bizimle gerçekten mücadele ettin. Bizimle olan bu mücadeleni çok uzattın.” Yani bizimle tartışıp durdun, bu tartışmanı uzattın ve bu konuda ileri gittin.

Arap dilinde “cedel” tartışmada aşırıya gitmek anlamındadır ve bu kelime ileri derecede eğerek bükme anlamındaki; (الجدل) den türetilmiştir. Kartala da kuşlar arasındaki gücü dolayısıyla (aynı kökten gelen): “Ecdel” denilir. Bu anlamdaki açıklamalar el-En’âm Sûresi’nde (6/121. âyet, 4. başlıkta) daha doyurucu bir şekilde geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas ise; “(فَاكْثَرْتَ جِدَالَنَا): Bizimle olan bu mücadeleni çok uzattın” anlamındaki buyruğu “dal” harfinden sonra “elif” olmaksızın okumuştur. Bunu da en-Nehlâs nakletmektedir.

Dini hususlarda cedel övülmüş bir iştir. İşte bundan dolayı Hz. Nûh vs. peygamberler hak ortaya çıkıp üstün gelinceye kadar kavimleriyle tartışmışlardır. Bu hakkı kabul eden başarılı olur ve kurtuluşa erer, reddeden de za-

rar eder, hüsrana uğrar. Hak uğrunda olmayıp batıl hak suretinde görünsün diye yapılan tartışma ise yerilmiştir ve böyle bir tartışmacı dünyada da, âhîrette de kınanır.

“Şimdi eğer” söylediklerinde **“doğru söyleyenlerden isen bizi kendisiyle tehdit edip durduğunu”** azabı **“bize getir.”**

“Dedi ki: Dilerse onu size ancak Allah getirir.” Yani O, sizi helâk etmeyi dilerse azaplandırır; **“siz âciz bırakabilecekler”** yani azab etmek istediği takdirde azabından kurtulabilecekler **“değilsiniz.”** Bu, siz çokluğunuzla galib gelebilecekler değilsiniz, diye de açıklanmıştır. Çünkü çoklukları gözlerinde büyümüştü. İleride de geleceği üzere dağıyla, ovasıyla yeryüzünü doldurmuş bulunuyorlardı.

“Eğer Allah sizi saptırmak” dalâlette bırakmak **“isterse, ben size öğüt vermek istesem bile bu öğüdüm”** benim size tebliğim ve iman etmeniz için gayret göstermem **“size fayda vermez.”** Çünkü siz öğüt kabul etmiyorsunuz.

Öğüt (nush)un sözlük anlamına dair açıklamalar daha önce et-Tevbe Sûresi'nde (9/91-92. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Eğer Allah sizi saptırmak isterse” ifadesi Mutezile, Kaderiye ve onlara uygun kanaat belirtenlerin görüşlerinin bâtil olduğunu ortaya koyan delillerdendir. Çünkü onlar yüce Allah'ın isyankârın isyan etmesini, kâfirin de küfre sapmasını, azgın ve sapığın azıp sapmasını irade etmediğini, kulun bunları yapmakla birlikte Allah'ın bunları iradesiyle istemediğini iddia etmişlerdir. İşte yüce Allah: **“Eğer Allah sizi saptırmak isterse”** buyruğu ile onların bu kanaatlerini reddetmektedir. Bu türden açıklamalar daha önce el-Fatiha Sûresi'nde (4. bölüm, 31. başlıkta) ve başka yerlerde (mesela, Al-i İmran, 3/8. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Böylelikle onlar A'raf Sûresi'nde yüce Allah'ın: **“Beni azgınlığa ittiğin için...”** (el-A'raf, 7/16) buyruğunda ifade ettiği azdırması hususunu açıklarken belirttiğimiz gibi lanetli hocaları İblis'i de yalanlamış oldular. İşte bu yanlış görüş sahiplerinin Nûh (as)ın: **“Eğer Allah sizi saptırmak isterse...”** buyruğundan kendilerini kurtarmalarına imkan yoktur. Çünkü bu buyrukta onların saptırılıp azdırılmaları şanı yüce Allah'a izafe edilmektedir. Çünkü hidayete ileten de, saptıran da O'dur. O, inkârcı ve zalimlerin söylediklerinden oldukça yüce ve büyüktür.

“(أَنْ يُغْوِيَكُمْ)”: Sizi saptırmak... buyruğunun sizi helâk etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü sapıklık sonunda helâke götürür. Taberî ise bunu azabıyla sizi helâk etmek isterse... diye açıklamıştır. Tayy kabilesinden; **“(أصبح فلان غاوياً)”:** Filan kişi hastalandı” diye bu kelimeyi kullandıklarını ve; **“(أغويته)”:** onu helâk ettim, anlamına geldiği de nakledilmiştir. Yüce Allah'ın: **“(فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا)”:** İşte onlar gayy ile karşılaşacaklardır (helâk olacaklar-

dır)." (Meryem, 19/59) buyruğu da buradan gelmektedir.

"O sizin Rabbinizdir" yani sapıklığa götüren ve azdıran da O'dur, İhda yete ileten de O'dur.

"Ve nihayet ancak O'na döndürüleceksiniz" buyruğu da bir tehdittir.

"Yoksa: Onu kendiliğinden uydurdu mu? derler." Bununla Peygamber (sav)ı kastetmektedirler. Yani Kur'ân'ı ve Nûh ile kavmine dair haber verdiği şeyleri kendiliğinden uydurdu, dediler. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. İbn Abbas da der ki: Bu sözler Hz. Nûh'un kavmi ile konuşmasının bir bölümüdür. Bu görüş daha bir kuvvetlidir. Çünkü bu buyruktan önce de sonra da sadece Hz. Nûh ve kavminden söz edilmektedir. Buna göre buradaki hitab onların Hz. Nûh'a söyledikleridir ve cevap da Hz. Nûh'un onlara verdiği bir cevaptır:

"De ki: Eğer onu ben kendim uydurduysam" yani vahiy ve risaleti kendim ortaya atmış isem **"günahı bana aittir."** Benim bu günahımın cezasını ben çekeceğim, şâyet söylediklerimde haklı isem o vakit beni yalanlamamızın cezasını da siz çekeceksiniz.

"(الإِجْرَام): Günah kazanmak" "(أَجْرَمَ): Günah kazandı"nın mastarıdır ki, bu da günah ve kötülük işlemek demektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Benim işlediğim suçumun ve yaptıklarımın cezası bana aittir. en-Nehlâs ve başkalarından nakledildiğine göre de; (جَرَمَ) ile (أَجْرَمَ) aynı anlamdadır. Nitekim şair şöyle demektedir:

طَرِيدُ عَشِيرَةٍ وَرَهِينُ جُرْمٍ بِمَا جَرَمْتُ يَدِي وَجَنَى لِسَانِي

"Elimin işlediği ve dilimin cinayeti dolayısıyla aşiretim tarafından Kovulmuş ve cürmüm karşılığında rehin alınmışım."

Hemzeyi üstün olarak; (أَجْرَامِي) şeklindeki okuyuşa göre ise bu kelime; "(جُرْمَ): Suç, günah, cürüm" kelimesinin çoğuludur. Bunu da yine en-Nehlâs zikretmiştir. **"Ben de sizin kazanmakta olduğunuz"** küfür ve beni yalanlama kabilinden **"günahlardan uzağım."**

وَأُوْحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا
كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٢٦﴾ وَاصْنَعِ الْفُلَكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي
فِي الدِّينِ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾

36. Nûh'a şöyle vahyolundu: **"Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir. O halde işlediklerine tasalanma.**
37. **"Gözlerimizin önünde ve vahyimizle gemiyi yap. Zulmedenler hakkında da Bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır."**

"Nûh'a şöyle vahyolundu: Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir" anlamındaki buyrukta yer alan; "(اِنَّ) : **Şöyle,**" ifadesi meçhul fiilin nâib-i faili olarak ref' mahallindedir. Bununla birlikte nasb mahallinde olması ve ifadenin; (بَاْنِه) takdirinde olması da mümkündür.

"(اَمَنَ) : **İman etmiş**" buyruğu ise; "(يَؤْمِنُ) : İman et(mey)ecek..." ile nasb mahallindedir.

Buyruk, onların iman edeceklerinden yana Hz. Nûh'un ümidini kesmek, küfürlerinin de devam edeceğini ve böylelikle onlara yapılan azab tehdidinin gerçekleşeceğini anlatmaktadır.

ed-Dahlhâk der ki: Nûh (as)a bu husus haber verilince, onlara beddua ederek: **"Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden dönüp dolaşan bir kimse bırakma!"** (Nûh, 71/26) buyruğunu ve bir sonraki âyetteki sözlerini söyledi.

Denildiğine göre; Nûh (as) kavminden birisi çocuğunu taşıyıp giderken, çocuk Hz. Nûh'u görünce babasına: Bana bir taş ver, demiş. Babasının verdiği taşı Nûh (as)a atmış ve onun bir tarafını kanatmıştı. Bunun üzerine yüce Allah da kendisine: **"Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir"** buyruğunu vahyetti. **"O halde işlediklerine tasalanma"** yani onların helâk olacaklarından ötürü üzülme, kederlenme. Âyet-i kerîmedeki "tasalanma" emrinin mastarı olan; "(الْبُؤْس) : Hüzün ve keder" demektir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

وكم من خليلٍ أو حميمٍ رُزئته فلم أبتسُ والرُّزءُ فيه جليلٌ

"Nice yakın dost yahut candan arkadaşımın musibeti ile karşı karşıya kaldım, Bununla birlikte hiç üzülmedim; fakat onun o musibeti çok büyük bir şeydi."

Bir kimse hoşlanmayacağı bir şeyle karşı karşıya kalacak olursa; (اِبْتِئاسُ الرَّجُلِ) denilir. (الْاِبْتِئَاسُ) de zillet ve boyun eğmek haliyle birlikte üzüntü ve keder demektir.

“Gözlerimizin önünde ve vahyimizle” sen ve seninle birlikte iman edenlerin binmeleri için **“gemiyl yap. Gözlerimizin önünde”** Bizim görmemiz ve nezaretimiz altında demektir. er-Rabî b. Enes der ki: Seni, görenleri ve gözetip koruyanın gözetimi altında yap, demektir. İbn Abbas (r.a): Bizim seni korumamız altında... diye açıklamıştır, anlam birdir.

Burada görmek “göz” ile ifade edilmiştir. Çünkü görmek gözle gerçekleşir. **“Gözlerimiz”** şeklindeki çoğul ise, çoğul anlamı vermek için değil azamet içindir. Nitekim yüce Allah başka yerlerde bu kabilden olmak üzere şöyle buyurmaktadır: *“Ne güzel güç yetirenleriz Biz.”* (el-Mürselât, 77/23); *“Ne güzel döşeyicileriz Biz.”* (ez-Zâriyât, 51/48); *“Muhakkak Biz genişleticileriz.”* (ez-Zâriyât, 51/47) Bu ve başka âyetlerdeki “gözler”in, “göz” anlamına raci olması da mümkündür. Yüce Allah’ın: *“Benim gözümün üzerinde (gözetiminim altında) yetiştirilesin diye”* (Tâ-Hâ, 20/39) buyruğunda olduğu gibi.

Bütün bunlar idrâk ve kuşatıcılığı ifade eder, çünkü şanı yüce Allahı duyuru organlarından, teşbih ve keyfiyetlendirmeden yüce ve münezzehdir. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur.

“Gözlerimizin önünde” buyruğunun, seni korumak ve sana yardımcı olmak üzere gözetleyici olarak görevlendirdiğimiz meleklerimizin gözleri önünde anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu durumda çoğul ifadesi gerçek anlamı ile kullanılmış olur. Yine **“gözlerimizin önünde”** buyruğu bilgimiz altında diye de açıklanmıştır ki; bu açıklamayı Mukatil yapmıştır. ed-Dahlîhâk ve Süfyan ise “emrimizle” diye açıklamışlardır. Bunun vahyimizle demek olduğu söylendiği gibi, bu gemiyi yapabilmen için bizim sana yardımımızla... anlamına geldiği de söylenmiştir. **“Vahyimizle”** buyruğu, Bizim onu yapman üzere sana verdiğimiz vahye binaen yap, demektir. **“Zulmedenler hakkında da Bana bir şey söyleme! Çünkü onlar suda boğulacaklardır.”** Yani sakın onlara mühlet verilmesini isteme, zira Ben onları suda boğacağım.

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ ۖ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٢٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٢٩﴾ حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٠﴾

38. Gemiği yaparken, kavminin ileri gelenlerinden yanına uğrayan oldukça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: “Eğer bizimle alay ederseniz, siz alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.”
39. “Artık kendisini rezil edecek azabın kime gelip çatacağını ve kalıcı azabın da kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz.”
40. Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynayınca dedik ki: “Her birinden çiftler çiftler ve -aleyhinde söz geçmiş olanlar hariç- aile efradını ve iman edenleri (geminin) içine yükle.” Zaten onunla birlikte ancak çok az kimse iman etmişti.

“Gemiği yaparken” gemiği yapmaya koyulduğunda, demektir.

Zeyd b. Eslem dedi ki: Nûh (as) yüzyıl süreyle ağaç dikip kesmeye ve kurutmaya devam etti. Yüzyıl süreyle de gemiği inşa etti. İbnu'l-Kasım, İbn Eşres'den, o Malik'ten şöyle dediğini rivayet eder: Bana ulaştığına göre Nûh kavmi yeryüzünü; dağlar ve ovalara varıncaya kadar doldurdular. Dağdakiler öbürlerinin yanına inemiyorlar, düzlüktekiler de öbürlerinin yanına çıkamıyorlardı. Bunun üzerine Nûh (as) gemiği yapmak maksadıyla yüzyıl süreyle ağaç dikip durdu. Daha sonra bu ağaçları toplayıp kuruttu. Bu da yüzyıl sürdü. Kavmi ise onunla alay ediyorlardı. Alay edişlerinin sebebi ise yaptığı bu işlerdi. Sonunda Allah'ın onlar hakkındaki hükmü gerçekleşti.

Amr b. el-Haris'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Nûh, gemisini Di-maşk topraklarında yaptı. Kerestesini de Lübnan dağlarından kesti. Kadı Ebu Bekr b. el-Arabî der ki: Şanı yüce Allah sulblerdeki ve rahimlerdeki mü'minleri kurtarınca ona: **“Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir. Artık gemiği yap”** diye vahyetti. Hz. Nûh: Rabbim ben marangoz değilim deyince, bunun üzerine yüce Allah: “Hayır sen bunu yaparsın, çünkü bu Benim gözetimim altında olacaktır” diye buyurdu. Bunun üzerine Nûh (as) eline keseri aldı, eli yanlış bir iş yapmaz oldu. Kavmi yanından geçip giderken: Şu peygamber olduğunu iddia eden kişi bu sefer de marangoz oldu, demeye koyuldular. Nûh (as) gemiği kırk yılda yaptı.

es-Sa'lebî ve Ebu Nasr el-Kuşeyrî, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet ederler: Nûh (as) gemiği iki yılda yaptı. es-Sa'lebî şunu da ilave eder: Çünkü Hz. Nûh geminin nasıl yapıldığını bilmiyordu. Yüce Allah kendisine gemiği kuşun göğüs kafesi gibi yap, diye vahyetti. Ka'b der ki: Gemiği otuz yılda inşa etti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Mehdevî der ki: Haberde rivayet edildiğine göre melekler ona gemiği nasıl yapacağını öğretiyorlardı.

Geminin eni ve boyu hususunda farklı görüşler vardır. İbn Abbas (r.a.)dan

gelen rivayete göre uzunluğu üçyüz, eni de elli zira, kalınlığı ise otuz zira idi. Gemi tik ağacındandı. es-Sa'lebî, Katâde ve İkrime de aynı şekilde boyu otuz zira'dı, demişlerdir. Zirâ' ise, omuzdan parmak ucuna kadar olan mesafedir. Bunu da Selman el-Farisî söylemiştir. Hasan-ı Basrî de der ki: Geminin uzunluğu bin ikiyüz zira, eni ise altıyüz zira'dı. es-Sa'lebî bunu "*Kitabu'l-Arâ-is*" adlı eserinde nakletmektedir.

Ali b. Zeyd, Yusuf b. Mihran'dan, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Havariler İsa (as)a dediler ki: Nûh'un gemisini görmüş birisinin diriltilmesini dilesen de o da bize gemiden söz etse. Hz. İsa havarileri ile birlikte topraktan bir yığının yanına varıncaya kadar yola koyuldu. O topraktan bir avuç aldı ve: Bunun ne olduğunu biliyor musunuz? diye sordu. Onlar, Allah ve Rasûlü daha iyi bilir dediler. Bunun üzerine Hz. İsa: Bu Nûh'un oğlu Hâm'ın topuğudur, dedi. Hz. İsa asasıyla toprağa vurdu ve: Allah'ın izniyle ayağa kalk, dedi. Ansızın başından toprakları silkeleyerek ayağa kalktığı anda saçlarının ağarmış olduğunu gördüler. Hz. İsa ona: Sen bu şekilde mi öldün? diye sorunca, o: Hayır ben genç yaştayken ölmüştüm, fakat kıyame-tin koptuğunu zannettim. İşte bundan dolayı saçlarım ağardı, dedi. Hz. İsa ona: Bize Nûh (as)ın gemisi hakkında bilgi ver, deyince şunları söyledi: Boyu bin ikiyüz zirâ' idi, eniyse altıyüz zira'dı. Üç kattı, katın birinde karada yaşayan hayvanlar ile yabani hayvanlar vardı. Birisinde insanlar, diğerinde de kuşlar vardı... Bu şekilde ileride yüce Allah'ın izniyle nakledileceği üzere haberin geri kalan bölümlerini de zikretti.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre de el-Kelbî der ki: Geminin dört zirâ' kadarlık bir bölümü suya gömülmüştü. Üç kapısı vardı, kapının birisinde yırtıcı hayvanlar ve kuşlar. Birisinde yabani hayvanlar, diğerinde ise erkeklerle kadınlar vardı.

İbn Abbas der ki: Nûh (as) gemiyi üç büyük bölmeye ayırmıştı. Alt bölmelerini vahşi hayvanlarla yırtıcı hayvanlara ve diğer kara hayvanlarına, orta bölmeyi yiyecek ve içeceğe ayırmıştı. Kendisi ise en üst bölmeye binmişti. Adem (as)ın cesedini de erkeklerle kadınlar arasında enine yatırmış idi. Daha sonra onu Beytu'l-Makdis'e defnetti. İblis de geminin arka tarafında onlarla beraberdi.

Denildiğine göre yılan ile akrep gemiye binmek üzere geldiler. Hz. Nûh onlara: Ben sizi gemiye almıyorum çünkü sizler zarar ve belalara sebepsiniz, deyince bu iki hayvan şöyle dediler: Sen bizi gemiye al, biz de sana seni anan hiçbir kimseye zarar vermeyeceğimize dair teminat veriyoruz. O bakımdan yılan ve akrebin zararından korkan bir kimse yüce Allah'ın: "*Âlemler içerisinde Nûh'a selâm olsun*" (es-Sâffât, 37/79) buyruğunu okuyacak olursa, akrebin de, yılanın da o kimseye zararı olmaz. Bunu da el-Kuşeyrî ve başka-

ları zikretmektedir.

Hafız b. Asakir, *"Tarih(-i Dimaşk)"*de merfu olarak Ebu Umame'den şu hadisi nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim akşamı ettiğinde "sallallahu alâ Nûh'in ve alâ Nûh'in es-selâm" diyecek olursa o gece hiçbir akrebi onu sokmaz."

Yüce Allah'ın; (وَكَلَّمَا): Her seferinde (meâlde: "Oldukça") zarftır.

"Kavminin ileri gelenlerinden yanına uğrayan oldukça onunla alay ediyorlardı." buyruğu ile ilgili olarak el-Ahfeş ve el-Kisaî derler ki: "Onunla alay ettim" anlamında olmak üzere hem (سَخَرْتُ بِهِ) denilir, hem de (ومنه) denilir. Onların Hz. Nûh ile alay etmeleri hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre onlar Hz. Nûh'un gemisini karada yaptığını görüyorlar ve bundan dolayı onunla alay ederek: Ey Nûh! Sen peygamberlikten sonra marangozluğa mı başladın? diyorlardı. İkinci görüşe göre onlar Hz. Nûh'un gemiyi yaptığını görmekle birlikte daha önce gemi yapımını görmediklerinden, Ey Nûh! ne yapıyorsun? diye sordular. O da: Su üzerinde yürüyecek bir ev yapıyorum, demişti. Onun bu cevabından hayrete düşüp onunla alay etmeye başladılar.

İbn Abbas der ki: Tufandan önce yeryüzünde nehir de yoktu, deniz de yoktu. Bundan dolayı onunla alay ettiler. İşte bu denizlerin suları o tufandan geriye kalan sulardır.

"Dedi ki: Eğer" bugün gemiyi yaparken, bizim yaptığımız bu işten ötürü **"bizimle alay ederseniz, siz alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz."** Boğulma esnasında sizinle alay edeceğiz, demektir.

Burada "alay etmek"ten kasıt, onların cahilliklerini yüzlerine vurmaktır. Anlamı da şudur: Eğer siz bizi cahil kabul ediyorsanız, sizin bizleri cahil gördüğünüz gibi sizi cahil görmekteyiz.

"Artık kendisini rezil edecek azabın kime gelip çatacağını... bileceksiniz" buyruğu bir tehdittir. Buradaki; (مَنْ): **Kim** edatı; (سَوْفَ تَعْلَمُونَ): **Bileceksiniz** fiilinin muttasıl ismidir. Burada; (تَعْلَمُونَ): **Bilirsiniz** fiili bir mef'ule geçiş yapan türdendir, yani siz azabın kime geleceğini bileceksiniz. Bununla birlikte; (مَنْ): **Kimin** soru edatı olması da mümkündür; azabın hangimize geleceğini bileceksiniz anlamında olur. Bu edatın mübteda olarak ref mahallinde; (يَأْتِيهِ): Kime geleceğini" lafzının haber; (يُخْزِيهِ): Kendisini rezil edecek" kelimesinin de **"azab"**ın sıfatı olduğu da söylenmiştir.

el-Kisaî'nin de naklettiğine göre Hicazlılardan bir takım kimseler; (سَوْفَ تَعْلَمُونَ): **Bileceksiniz** (şeklinde "vav"dan sonra "fe" harfi getirmeksizin) kullanırlar. Yine el-Kisaî der ki: (سَتَعْلَمُونَ): **Bileceksiniz** diyenler ise hem "vav"ı hem de "fe"yi birlikte düşürmüş olurlar. Kûfeliler de; (سَفْ تَعْلَمُونَ) şeklinde bir kullanım naklederler. Ancak Basralılar; (سَوْفَ تَفْعَلْ) (uzak gelecek-

te) yapacaksın ile; (سَتَعْلَمُ) (yakın gelecekte) yapacaksın kullanımlarından başkasını bilmezler ve onlara göre bunlar iki ayrı kullanım olup birinin diğeriyle ilgisi yoktur. **“Ve kalıcı azabın”** daimi azabın -ahiret azabını kastediyor. **“kimin başına ineceğini”** kimin hakkında vacib olup kimin üzerine ineceğini **“bileceksiniz.”**

“Nihayet emrimiz gelip de tandır kaynayınca...” buyruğundaki “tandır (tennûr)” hakkında yedi ayrı görüş vardır:

1- Bundan kasıt yeryüzüdür. Çünkü Araplar yeryüzüne de “tennûr” derler. Bu görüş İbn Abbas, İkrime, ez-Zührî ve İbn Uyeyne'ye aittir. Söyle ki: Hz. Nûh'a: Sen suyu yeryüzünde gördün mü beraberindekilerle birlikte gemiye bin, denilmişti.

2- Bu içinde ekmek pişirilen tandırdır ve bu taştan yapılmış idi. Bu tandır Hz. Havva'ya aitti, sonunda Hz. Nûh'a kalmıştı. Ona: Suyun tandırdan kaynayıp coştuğunu göreceksin olursan sen ve arkadaşların gemiye bin, denilmişti. Allah da suyu tandırdan kaynatmış ve Hz. Nûh'un hanımı durumu öğrenib: Ey Nûh! Tandırın suyu kaynadı, deyince o da: Rabbimin va'di hak olarak geldi, demişti. el-Hasen'in görüşü bu olduğu gibi, Mücahid de bu görüştedir. Atiyye bu görüşü İbn Abbas'tan nakletmiştir.

3- Tandırdan kasıt suyun gemide toplandığı bir yerdir. Bu da el-Hasen'den nakledilmiş bir görüştür.

4- Bundan kasıt tan yerinin ağarması ve sabahın aydınlığının çıkmasıdır. Bu da Arapların; “(نَوَّرَ الْفَجْرَ تَوِيرًا)”: Tan, aydınlattı” ifadesinden alınmıştır. Bu açıklamayı Ali b. Ebi Talib (r.a) yapmıştır.

5- Bundan kasıt Kûfe mescididir. Bunu da Ali b. Ebi Talib (r.a) ifade etmiştir. Mücahid de böyle demiştir. Mücahid der ki: Tandırın bir tarafı Kûfe'de idi, yine Mücahid der ki: Hz. Nûh gemiyi Kûfe mescidinin iç tarafında yaptı. Tandır da, Kinde'ye bitişik tarafın içinin sağ cihetinde idi. Suyun tandırdan kaynayıp coşması da Hz. Nûh için bir alâmet, kavminin de helâk edileceğine bir delil idi. Şair Umeyye de der ki:

فَار تَوَّرَهُمْ وَجَاشَ بِمَاءٍ صَارَ فَوْقَ الْجِبَالِ حَتَّى عَلَاهَا

“Ve derken tandırları kaynadı ve su ile coştı,
Dağların üstüne çıkıncaya kadar yükseldi.”

6- Tandırdan kasıt, yeryüzünün yüksek yerleri ve tümseklikleridir. Bu da Katâde'nin görüşüdür.

7 Tandır, el-Cezire'deki Aynu Verde diye bilinen pınardır. Bu görüşü de İkrime rivayet etmiştir. Mukatıl de der ki: Bu tandır Hz. Âdem'in tandırı idi. Şam taraflarında "Aynu Verde" denilen bir yerde idi. Yine İbn Abbas der ki: Âdem'in tandırı Hindistan'da idi. en-Nehlâs der ki: Bütün bu görüşler birbirleriyle çelişmemektedir, çünkü şanı yüce Allah bize suyun hem gökten, hem de yerden geldiğini haber vererek şöyle buyurmaktadır: *"Biz de sağanak sağanak suyla göğün kapılarını açtık, yerden de kaynaklar fışkırttık..."* (el-Kamer, 54/11-12) Bütün bu görüşlerin ortak noktası bunun tufanın alâmeti oluşudur. Feverân ise galeyân (kaynayıp, coşmak) demektir.

"Tennûr" aslında Arapça olmayan bir isimdir. Araplar bunu Arapçalaştırmışlardır. Binası; (فَعْل) veznidir, çünkü bunun aslı (تَرَّ)dır. Arapçada ise "râ"dan önce "nûn"un geldiği kelime yoktur.

"Tandır kaynayınca" tabiri azabın yaklaştığının temsili ifadesidir. Bu da Arapların savaşın kızışması esnasında: (حمي الوطيس): Tandır ısındı, kızdı" demelerine benzer. Çünkü (الوطيس) kelimesi "tandır" demektir. Yine bir kavmin giriştiği savaş kızışacak olursa; (فارت قدر القوم): O kavmin tenceresi taş-tı" anlamındaki tabir kullanılır. Nitekim şair de şöyle demiştir:

تركتكم قدركم لا شيء فيها وقدّر القوم حامية تفور

"Siz tencerenizi içi bomboş bıraktınız,
Onların tencereleri ise kızmış ve taşmaktadır."

"Dedik ki: Herbirinden çiftler çiftler... içine yükle." Bununla erkek ve dişi kastedilmektedir. Böylelikle tufandan sonra neslin devamı sağlanmış oldu. Hafs **"herbirinden çiftler çiftler"** buyruğundaki; (كل): **Her** kelimesini tenvinli olarak okumuştur. Yani her bir şeyden çiftler çiftler taşı demektir. Her iki kıraatin de ifade ettiği anlam birdir: Bu da her bir şey ile birlikte mutlaka kendisine muhtaç olacağı diğer bir şeyi de birlikte almayı ihtiva eder. Arapça da eğer birşey diğeri olmaksızın olmuyor ise bu türdeki her iki şey hakkında "bu ikisi çifttir" denilir. Yine Araplar bu çiftlerin herbirisine de (çift anlamını da veren): "zevc" adını verirler. Bir kimsenin iki tane ayakkabısı varsa, onun iki çift (iki tek) ayakkabısı var, denilir. Aynı şekilde onun yanında iki çift (biri erkek, biri dişi) güvercin var ve üzerinde iki çift bağ var (sağlı sollu bağ var) denilir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Ve o erkek ve dişiden ibaret olan iki(li) çifti yaratmıştır."* (en-Necm, 53/45) Kadın için; o erkeğin zevci (kelime olarak çifti yani eşi) denildiği gibi, erkek hakkında da; o kadının zevcidir, denilir. Bazen iki şeye de "ikisi bir çifttir" denildiği de olur. Kimi zaman "iki çift (zevcân)" ifadesi iki tür, iki sınıf anlamında da kullanı-

lır ve herbir türde çift (zevc) denilebilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Ve her çeşit (zevc) güzel bitkiden bitirir.*” (el-Hac, 22/5) Bu da her çeşit ve her türden anlamındadır. Şair el-A'şâ da der ki:

وكل زوج من الدياج يلبسه أبو قدامة مجو بذاك معاً

“Ebû Kudâme'nin giyindiği her çift (tür) ipek de Onunla birlikte ona hediye edilmiştir.”

Burada tür ve çeşit kastetmektedir.

“**Herbirinden çifter çifter**” anlamındaki buyruk da “**yükle**” anlamındaki fiil ile nasb mahallindedir. “(أثنين): **iki**” anlamındaki kelime de te'kid için gelmiştir.

“...**Ve -aleyhinde söz geçmiş olanlar hariç- aile efradını**” da taşı. Buradaki; (من): ...anlar, istisnâ olarak nasb mahallindedir. “Aleyhinde söz geçmek” ise helâk edileceğine dair hüküm verilmiş olmak demektir. Bunlar da oğlu Kenân ile hanımı Vâile'dirler, ikisi de kâfir idiler.

“**Ve iman edenleri**” ed-Dahhâk ile İbn Cüreyc derler ki: Yani bana iman edenleri yahut seni tasdik eden kimseleri taşı demektir. Buna göre burada da; “(من): ...enler,” de; “(حمل) ... **yükle**” fiili ile nasb mahallindedir.

“**Zaten onunla birlikte ancak çok az kimse iman etmişti.**” İbn Abbas (r.a) der ki: Hz. Nûh'un kavminden seksen kişi iman etmişti. Bunların üç tanesi oğlu idi: Sâ'm, Hâm ve Yâfes. Bunlarla birlikte üç de gelini iman etmişti. Bunlar gemiden çıktıklarında bugün Musul taraflarında “Karyetu's-Semaîn” (seksen kişinin kasabası) diye bilinen bir kasaba inşa ettiler. Haberde nakledildiğine göre gemide seksen kişi vardı. Bunlar arasında Hz. Nûh ile boğularak cezalandırılardan başka bir hanımı, üç oğlu ve bunların zevcele-ri de vardı. Katâde, el-Hakem b. Uyeyne, İbn Cüreyc ve Muhammed b. Ka'b'ın görüşü de budur. Hâm gemide iken hanımına yaklaştı. Bunun üzerine Hz. Nûh da yüce Allah'a nutfesini değişikliğe uğratması için dua etti, böylelikle siyahiler ondan doğmuş oldu. Atâ dedi ki: Nûh (as), Hâm'a: Çocuklarının saçları kulaklarından aşağıya inmesin, nerede olurlarsa Sâ'm ve Yâfes'in çocuklarına köle olsunlar, diye beddua etti.

el-A'meş: (Gemidekiler) yedi kişi idiler. Nûh, üç oğlu ve üç gelini, diyerek, Nûh'un hanımını saymamıştır.

İbn İshâk dedi ki: Hanımları hariç on kişi idiler. Nûh, oğulları Sâ'm, Hâm ve Yâfes ile ona iman etmiş altı kişi ile bunların hepsinin hanımları.

"(ليل): Çok az" lafzı, "(أمن): İman etmişti" fiiliyle ref' edilmiştir. Müstesnâ olarak nasbı caiz değildir. Çünkü ondan önce ifade tamam olmamaktadır. Ancak (لا) ile (ما) edatlarının birlikte kullanılmasının faydası şudur: Eğer: Onunla şu şu iman etti, denilecek olursa, başkaları da iman etmiş olabilir. Bu iki edat zikredilerek istisnâ yapılacak olursa, istisnâ edatından sonra anılanların iman ettikleri, başkalarının iman etmedikleri anlaşılmış olur.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾
 وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ
 يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَأُوْبَىٰ إِلَىٰ جِبَلٍ
 يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ
 بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ
 وَيَا سَمَاءُ اقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ
 بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

41. Dedi ki: "Binin içerisine! Onun akması da, durması da Allah'ın adıyla. Şüphesiz Rabbim günahları bağışlayandır, Rahîmdir."
42. O içindekilerle beraber dağlar gibi dalgalar arasından akıp giderken, Nûh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna seslendi: "Oğlum, gel bizimle birlikte sen de bin. Kâfirlerle beraber olma!"
43. O dedi ki: "Ben, beni sudan koruyacak bir dağa sığınırım." Dedi ki: "Bugün -rahmet ettiği kimselerden başka- Allah'ın emrin-den kurtaracak hiçbir koruyucu yoktur." Derken ikisinin arasına dalgalar girdi. Böylelikle o, suda boğulandan oldu.
44. "Ey arz! Suyunu yut! Ey gök! Sen de tut!" denildi. Su kesildi, iş olup bitirildi ve Cûdî üzerinde oturdu. "O zalimler topluluğu uzak olsunlar" denildi.

"Dedi ki: Binin içerisine!" Bu, gemiye binmek için verilmiş bir emirdi. Bu emrin yüce Allah'tan verilmiş olma ihtimali olduğu gibi, Hz. Nûh'un kavmi-

ne verdiği emir olma ihtimali de vardır.

Binmek (rukûb) bir şeyin sırtına, üstüne çıkmak demektir. Mesela; “(رَكِبَ الدِّينَ): Borç ona bindi (borca battı)” denilir.

Bu ifadede hazf vardır, yani siz suya gömülen gemiye binin, demektir. Anlamın ona binin şeklinde olduğu ve “(فِي): İçerisi...” lafzının ise te'kid için geldiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: “(إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ): Eğer rüya yorumunu biliyorsanız...” (Yusûf, 12/43) buyruğunda olduğu gibi. (Burada “rüya” lafzının başına gelen “lam” harf-i cerrinin te'kid için geldiğini söylemek istiyor). Buradaki; “(فِي): İçerisi” edatının faydası da şudur: Onlar geminin sırtında değil de içerisinde yer almakla emrolunmuşlardı.

İkrime der ki: Nûh (as) gemiye Receb ayının onuncu günü bindi ve gemi Cûdî dağı üzerinde 10 Muharrem (Âşurâ) günü durdu. Böylelikle altı ay tamam olmaktadır. Katâde de bu görüştedir. Ayrıca o, işte o gün Âşurâ günüdür, diye ilavede bulunur.

Hz. Nûh da beraberinde bulunanlara dedi ki: Aranızdan oruçlu bulunanlar, oruçlarını tamamlasınlar, oruçlu olmayanlar da bugün oruç tutsunlar.

Taberî ayrıca bu hususta Peygamber (sav)den naklen bir hadis zikretmektedir. Buna göre Nûh (as) Receb ayının birinci günü gemiye bindi ve bütün ayı oruçla geçirdi. Gemi, Âşurâ gününe kadar suyun üzerinde akıp, durdu. İşte Âşurâ günü gemi Cûdî dağı üzerinde demir attı. Nûh (as) ve beraberindekiler de o günü oruç tuttular. Yine Taberî, İbn İshak'tan, Hz. Nûh'un altı ay süreyle su üzerinde kaldığını ve Beytullah'ın yanından geçerek etrafında yedi (şavt) tavaf ettiğini ve yüce Allah'ın o sırada Beyt'i suyun üstüne çıkartmış olduğunu ve su altında kalmamış olduğunu, bundan sonra gemisinin Yemen'e kadar gittikten sonra Cûdî'ye geri dönüp, Cûdî üzerinde durduğunu ifade eden rivayeti de zikretmektedir.

“(بِسْمِ اللَّهِ مُجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا): Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır” buyruğunu Haremeyn ehli ile Basralılar her iki kelimenin de “mim” harflerini -istisnâ (şâz) teşkil edenler dışında- ötreli okumuşlardır ve bunun anlamı, onun akıtılması da, durdurulması da Allah'ın adı ile, şeklindedir. Buna göre “akması ve durması” anlamındaki kelimeler mübtedâ olarak rel mahallindedirler. Nasb mahallinde olmaları ve takdirin şu şekilde olması da caizdir: “(بِسْمِ اللَّهِ وَقْتُ إِجْرَائِهَا): Akacağı vakit Allah'ın adı ile (akar).” Bu durumda “vakit” kelimesi hazfedilmiş ve bunun yerine; “(مَجْرَاهَا): Akması” kelimesi getirilmiştir.

el-A'meş, Hamzâ ve el-Kisâi “mim” harfini ötreli olarak; “(بِسْمِ اللَّهِ مُجْرِيهَا): Onun akması Allah'ın adıyladır” şeklinde; “(مُرْسَاهَا): Durması” kelimesini ise “mim” harfini ötreli olarak okumuşlardır.

Yahya b. İsa, el-A'meş'ten, o Yahya b. Vessab'dan; (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمَرْسَاهَا) şeklinde her iki kelimenin de "mim" harfini üstün olarak okuduğunu rivayet etmektedir ki; bu okuyuşa göre birincisi: " (جَرَتْ تَجْرِي) : Aktı, akar"dan mastar, diğeri ise; " (رَسَتْ) : Durdu, demirledi" kelimesinden mastar okumuştur.

Buna karşılık Mücahid, Süleyman b. Cundub, Âsım el-Cahderî ve Ebu Re'â el-Utaridî ise; " (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمَرْسِيهَا) : Onu akıtan ve durduran Allah'ın adıyla" şeklinde cer mahallinde "Allah" lafzının sıfatı olarak okumuşlardır. Bununla birlikte bu isimlerin bir mübtedâ takdiri ile ref mahallinde, yani; " (هُوَ مَجْرِيهَا وَمَرْسِيهَا) Onu akıtan da, durduran da O'dur" anlamında olması mümkündür. Hal olarak nasb olması da mümkündür.

ed-Dahhâk der ki: Nûh (as) "akması Allah'ın adı iledir" dedi mi gemi akar giderdi. "Durması Allah adı iledir" dedi mi de dururdu.

Mervan b. Salim, Talha b. Ubeydullah b. Kerîz'den, o el-Huseyn b. Ali'den, o Peygamber (sav)den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Ümmetimin gemiye binmeleri halindeki emânları:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمَرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

"Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla! Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Halbuki kıyamet gününde arz bütünü ile O'nun kabzasındadır. Gökler de O'nun sağ eli ile dürülmüş olacaktır. O şirk koştuklarından münezzehtir ve çok yücedir." (ez-Zümer, 39/67);

"Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim günahları bağışlayandır, Rahîm'dir" (sözlerini söylemeleri)dir.⁽¹⁾

İşte bu âyet-i kerîme de herbir işin başında besmeleyi zikretmeye dair bir delildir. Nitekim biz bunu daha önce Besmele ile ilgili yaptığımız açıklamalarda beyan etmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Şüphesiz Rabbim günahları bağışlayandır, Rahîm'dir." Yani gemiye binenlerin günahlarını bağışlar, onlara çok merhametlidir.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hayvanların dışkıları ve pislikler çoğalınca yüce Allah Nûh (as)a: Filin kuyruğuna bastır diye vahyet-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 132'de, el-Husayn b. Ali'den gelen bu rivâyetin senedinde yer alan Cubâre b. Muğallis'in zayıf bir râvi olduğunu; İbn Abbâs yoluyla gelen diğer rivâyetin senedinde geçen Nehşel b. Said'in de "metrûk" bir râvi olduğunu belirtmektedir.

Cubâre için bk. ez-Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, I, 387; Nehşel için bk. aynı eser, V, 400.

ti. Ondan biri erkek, biri dişi bir çift domuz düştü ve bunlar da dışkılarına yöneldiler. Nûh, kendi kendine: Şu domuzun kuyruğuna bastırsam dedi ve dediğini yaptı. Bu sefer ondan biri erkek, biri dişi bir çift fare çıktı. Bu fareler gemiye düşünce, gemiyi ve iplerini, eşyaları ve azıkları kemirmeye başladılar. Öyle ki geminin halatlarının kopacağından korktular. Şanı yüce Allah bu sefer Hz. Nûh'a: Arslanın alnını sıvazla, diye vahyetti. Hz. Nûh, alnını sıvazladıktan sonra bu sefer ordan iki kedi çıktı ve bunlar da fareleri yemeye koyuldular. Hz. Nûh, arslanı gemiye yüklediğinde: Rabbim ben buna nereden yiyecek bulacağım, demişti. Bu sefer yüce Allah: Ben onu meşgul edeceğim, diye buyurdu ve arslan hummaya tutuldu. O bakımdan arslan her zaman hummalı (yüksek ateşli)dir.

İbn Abbas der ki: Hz. Nûh'un gemiye aldığı hayvanların ilki ördek, sonuncusu ise eşek'tir. İblis de eşeğin kuyruğuna yapıştı ve o sırada eşeğin ön ayakları geminin içinde, arka ayakları ise geminin dışında idi. Eşek yerinde kıpırdanıp duruyor ve içeri giremiyordu. Hz. Nûh yüksek sesle ona, ne oluyor sana, girsene! diye bağırınca yine eşek yerinde debelenmeye başladı. Yine: Ne oluyor sana? girsene, beraberinde şeytan dahi olsa gir, dedi ve bu son sözleri ağzından kaçırmış oldu. Böylelikle eşek de girdi, beraberinde şeytan da girmiş oldu. Daha sonra Hz. Nûh, şeytan'ın gemide şarkı söylediğini görünce ona, ey lanetli! Seni evime sokan ne oldu? deyince, Hz. Nûh'a: Sen bana izin verdin, diyerek durumu anlattı. Hz. Nûh da ona: Kalk ve buradan çık git, deyince, şeytan: Senin de beni gemide, seninle beraber taşımaktan başka yolun yok. İşte bu iddiaya göre iblis de gemide bulunuyor idi.

Nûh (as) ile birlikte birisi güneşin yerine, diğeri de ayın yerine olmak üzere parıldayan iki boncuk vardı. İbn Abbas der ki: Bunlardan birisi gündüzün aydınlığı gibi beyaz, diğeri ise gecenin karanlığı gibi siyahtı. O bu boncuklar vasıtasıyla namaz vakitlerini tesbit edebiliyordu. Akşam olduğunda siyah boncuğun siyahlığı, beyazını bastırırdı. Sabah olduğunda ise beyaz boncuğun aydınlığı, diğerrinin siyahlığını bastırırdı ve bu da gece ile gündüzün saatleri miktarına göre oluyordu.⁽¹⁾

“O içindekilerle beraber dağlar gibi dalgalar arasından akıp giderken” buyruğundaki; (الموج): Dalgalar” kelimesi; (موجة) in çoğuludur. Dalga; şiddetli rüzgarın esmesi esnasında yükselen suyun bir bölümüne denilir. Buyruktaki “kef” harfi benzetme edatıdır. Bu edat da “dalgalarda”nın sıfatı olarak cer mahallindedir. Tefsirlerde nakledildiğine göre su, herbir şeyin üzerinden onbeş zira yükselmiş idi.

(1) Bu anlatılanların senet itibarıyla güvenilir olduklarını söylemeye imkân olmadığı gibi buyruğun anlaşılmasında olumlu herhangi bir payları da yoktur.

“Nûh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna seslendi.” Denildiğine göre oğlunun adı Kenân olup, kâfir idi. Adının Yâm olduğu da söylenmiştir.

Sibeveyh’in görüşüne göre “Nûh... oğluna seslendi” anlamındaki buyrukta yer alan; (ابنه): Oğluna” kelimesinden (sonraki “he” zahirinde yazılmayıp med olarak okunan) “vav” hazfedilebilir. Sibeveyh buna örnek olmak üzere de şu mısraı kaydeder:

لَهُ زَجَلٌ كَأَنَّهُ صَوْتُ حَادٍ

“O avamca şiir söyleyip söylediği bu şiir develere
şarkı söyleyenin sesini andıran gibidir.”

“(وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ) : Nûh ... olan oğluna seslendi şeklindeki kıraat ise şâz bir kıraattir, bununla birlikte bu Ali b. Ebi Talib (kv)den ve Urve b. ez-Zübeyr’den de rivayet edilmiştir. Ebu Hâtim ise bu kıraatin (ابنها): O kadının oğlu, kasdı ile caiz olacağını ve tıpkı; “(ابنه): O erkeğin oğlu” derken “vav” hazfedildiği gibi, bundan da “elif”in hazfedildiğini iddia etmiştir.

en-Nehlâs ise der ki: Ebu Hâtim’in bu açıklaması, Sibeveyh’in görüşüne göre caiz değildir. Çünkü “elif” söylenişi hafif bir harf olduğundan hazfedilmesi caiz olmaz, “vav”ın ise sakîl (ağır) olduğundan hazfî caizdir.

“Ayrı bir yere çekilmiş olan” yani babasının dininden uzak bulunan, bir açıklamaya göre gemiden uzakta olan. Diğer bir açıklamaya göre; Nûh (as) oğlunun kâfir olduğunu bilmiyordu, mü’min olduğunu zannederek onu çağırması ve bundan dolayı ona: **“Kâfirlerle beraber olma”** demişti -ki ileride gelecektir.- Hz. Nûh’un bu seslenişi, kavminin suda boğulacaklarına inanmalarından ve artık kurtuluştan ümitlerinin kesildiğini görmelerinden önce olmuştu. Tandırdan suyun ilk kaynadığı ve Hz. Nûh’un tufan alâmetini ilk gördüğü sırada olmuştu.

Âsım: “(يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا) : Oğlum gel, bizimle birlikte sen de bin” buyruğunda ki “ya” harfini üstün, diğerleri ise esreli okumuştur. “(يَا بُنَيَّ) : Ey oğulcağım” kelimesinin aslında üç “ya”lı olması gerekiyor. Birisi küçültme “ya”sı, diğeri fiilin aslındaki “ya” diğeri de izafet “ya”sı. Küçültme “ya”sı lam el-fiil’in (son harfin) “ya”sına idğam edildikten sonra izafet “ya”sından ötürü de lam el-fiil esreli gelmiş ve tenvin mahallinde olduğundan, “ya” da burada hem kendisinin, hem de ondan sonraki kelimenin “ra” harfinin sakın oluşundan dolayı hazfedilmiştir. İşte “ya” harfini esreli okuyanların kıraatinin asıl şekli budur. Fethalı okuyanların kıraatinin aslı da budur. Çünkü bu şekilde okuyanlar izafet için kullanılan “ya” harfini, “elif”in söylenişinin hafifliği dolayı-

siyla "elif"e kalb etmişler. Bundan sonra da hazfedilen harfin yerine geldiği için "ya" da hem kendisinin hem de ondan sonraki "ra" harfinin sakin oluşundan ötürü "elif" hazfedilmiştir.

en-Nehlâs der ki: Âsım'ın kıraati, açıklanması zor bir kıraattir. Ebu Hatim de der ki: O bununla; " (يَا بُنْيَا) : Ey oğulcağızım," şeklindeki kıraati ve ondan sonraki (sondaki "he" harfinin) hazfini kastetmektedir. Yine en-Nehlâs der ki: Ben Ali b. Süleyman'ın böyle bir kıraatin caiz olmadığı görüşünde olduğunu gördüm. Çünkü "elif" hafif bir harftir. Ebu Ca'fer en-Nehlâs der ki: Ben nahivcilerden bu şekildeki bir telaffuzu Ebu İshak'ın dışında caiz gören bir kimse olduğunu bilmiyorum. Çünkü o iki cihetten üstün, iki cihetten de esreli okunabileceğini ileri sürmüştür. Üstün okuyuş "elif" in "ya" harfine bedel gelişine göredir. Nitekim yüce Allah, şöyle söyleneceğini bize haber vermektedir: " (يَا وَيْلَتَا) Eyvah bana..." (el-Furkan, 25/28) Şair de bu şekilde kullanmıştır:

فيا عجباً من رَحَلها المتحمِّل

"Onun sırtına vurulan yükten hayret doğrusu."

(Ebu İshak) bununla; (يَا بُنْيَا) söyleyişini kastetmektedir. Bundan sonra ise iki sâkinin arka arkaya gelişinden dolayı, "elif" hazfedilmiştir. Nitekim tesniye olarak; " (جاءني عبدا الله) : İki Abdullah bana geldi" demek de bu kabildendir. İkinci açıklama şekli ise, nidâ hazf mahalli olduğundan dolayı "elif" in hazfedildiği şeklindeki açıklamadır.

Esreli okuyuşa gelince, nidâ dolayısıyla sondaki "ya" harfi hazfedilir. İkinci açıklaması da iki sakinin arka arkaya gelişinden dolayı, son "ya" harfinin hazfedilişi şeklindedir.

"O dedi ki: Ben beni sudan koruyacak" ve boğulmamı önleyecek, engelleyecek **"bir dağa sığınırım."** Oraya gider ve orada yerimi alırım. **"Dedi ki: Bugün -rahmet ettiği kimselerden başka- Allah'ın emrinden kurtaracak hiçbir koruyucu"** Allah'ın azabını önleyecek hiçbir engelleyici **"yoktur."** Çünkü bugün azabın, kâfirlere hak olduğu bir gündür. " (عاصم) : **Koruyucu**" kelimesi ondan önceki "lâ" edatının tebrie (cinsi nefy) için gelmesi dolayısıyla nasbedilmiştir. Bununla birlikte; " (ليس) : Yoktur" anlamında olması da mümkündür.

" (إلا من رجم) : **Rahmet ettiği kimselerden başka**" ifadesi de birinci türden olmayan (munkatı') bir istisnâ olarak nasb mahallindedir. Allah'ın rahmetine mazhar kıldığı kimseyi Allah korur, demek olur. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır. Bununla birlikte; " (عاصم) : Koruyucu"nın, " (معصوم) : Korunmuş" an-

lamında olması suretiyle ref mahallinde olması da mümkündür. Nitekim; "(ماء دافق): *Atılıp, dökülen bir su*" (et-Târik, 86/6) buyruğunda olduğu gibi, kelime ism-i fail olmakla birlikte, ism-i mef'ul anlamındadır. Buna göre ise istisnâ muttasıl olur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

بطيء القيام رخم الكلا م أمسى فؤادي بو فاتنا

"Yerinden kalkması zor, sözü de anlaşılmıyor.

Bununla birlikte kalbim ona meyledicidir."

Burada da "fâtin (meyledici)", ism-i mef'ul olarak "meftûn (meyletmiş)" anlamındadır. Bir başka şair de şöyle demektedir:

دع المكارم لا تنهض لبغيتها وأقعد فأنت أنت الطاعم الكاسي

"Sen yüksek ahlâkî değerlere ulaşmaktan vazgeç. Onları elde etmek için

Yerinden kalkma(na gerek yoktur) otur, çünkü sen yedir(il)en ve giydir(il)ensin."

Görüldüğü gibi burada da (ism-i mef'ul anlamında) yedirilen ve giydirelensin demektir.

en-Nehlâs der ki: Bu hususta yapılan en güzel açıklamalardan birisi de; "(من) Kimse," kelimesinin: Bugün Allah'ın emrinden ancak rahmet edici, yani Allah koruyabilir, başka kimse koruyamaz, anlamında ref mahallinde olmasıdır. Taberî'nin tercih ettiği görüş de budur. Bunun güzel görünme sebebi ise, buradaki "koruyucu" kelimesinin "korunan" anlamında (ism-i mef'ul) kabul edilmeyip aslî babından başka bir baba nakledilmeyişidir. Aynı şekilde; "(إلا): **Başka**" anlamındaki istisnâ edatının da; "(لكن): Ama, lakin" anlamına nakledilmeyişidir.

"**Derken ikisinin**" yani Hz. Nûh ile oğlunun "**arasına dalgalar girdi. Böylelikle o, suda boğulanlardan oldu.**" Denildiğine göre oğlu bir ata binmiş ve bundan dolayı bayağı böbürlenmiş idi. Suyun yaklaşmakta olduğunu görünce, bu sefer: Babacığım! Tandır kaynayıp coştı demiş, babası da kendisine: "**Oğlum gel, bizimle birlikte sen de bin**" demiş, fakat daha cevabı tamamlanmadan, gelen büyük bir dalga oğlunu atıyla birlikte içine alıvermiş, böylelikle Hz. Nûh ile oğlu arasına dalga girdikten sonra oğlu da boğulup gitmişti.

Yine denildiğine göre o, kendisi için suya karşı korunmak üzere camdan bir oda yapmıştı. Tandır kaynayınca, bu odasının içine girib içerden üzerine kilitlemiş idi. O odası içerisinde büyük ve küçük abdestini bunlarla bo-

ğuluncaya kadar yapıp, durdu.⁽¹⁾

Sığındığı dağın Tûru Sinâ olduğu söylenmiştir.

“Ey arz! Suyunu yut! Ey gök! Sen de tut, denildi.” Buradaki ifade mecazi bir ifadedir. Çünkü arz da, sema da cansızdır. Arzı ve semayı idrak ve ayırdetme gücüne sahip kıldığı da söylenmiştir.

Bunun mecazi bir ifade olduğunu söyleyenler şöyle derler: Eğer Arapların da, Arap olmayanların da dilleri araştırılacak olursa, güzel söz dizisi, ifadelerinin belâğati ve kapsadığı anlamları itibariyle bu âyetin bir benzeri bulunamaz.

/ Rivayette denildiğine göre yüce Allah bir ya da iki yıl boyunca yeryüzünü yağmursuz bırakmaz. Semadan ne kadar su (yağmur) indiyse, mutlaka bu işle görevli meleğin koruması (ve tesbiti) ile inmiştir. Tufan yağmurları ve suları bundan müstesnadır.

Çünkü tufanda meleğin koruyup tesbit etmediği kadar sular çıktı. İşte yüce Allah'ın: **“Şüphesiz ki su haddini aştığı sırada sizleri gemide Biz taşıdık”** (el-Hâkka, 69/11) buyruğu bunu anlatmaktadır.

Gemi, içindekilerle birlikte tufan bitinceye kadar suyun üzerinde akıp gitti. Daha sonra yüce Allah, gökten boşanan suya kesilmesini, yere de suyunu yutmasını emretti.

“(بَلَعَ الْمَاءَ يَلْعَهُ)”: Suyu yuttu, yutar” ifadesinde fiilin ikinci harfi hem mazi, hem muzaride üstündür. “(مَنْعَ يَمْنَعُ)”: Engelledi, engeller” fiilinde olduğu gibi. “(حَمِدَ وَيَحْمَدُ)”: Hamdetti, hamdeder” fiilinde olduğu gibi, mazide ikinci harfi esre'li, muzaride de üstün kullanıldığı da olur. Bunlar iki ayrı söyleyiş olup her ikisini de el-Kisaî ve el-Ferrâ nakletmişlerdir. Aynı kökten gelen: (البَّالُوعَةُ)”: Suyu içen, yutan yer demektir.

İbnu'l-Arabî der ki: Yerin ve göğün suları ilâhî ilimde takdir edilmiş bir noktada birbirine karıştı, kavuştu. Yerdeki su ile gökten inen su bir araya geldikten sonra yüce Allah gökten inene çekilmeyi emretti. O bakımdan yeryüzü ondan bir damla dahi emmedi. Yere de yalnızca kendisinden çıkan suları yutmasını emretti. İşte yüce Allah'ın: **“Ey Arz! Suyunu yut. Ey gök! Sen de tut** (geri kalanı al) **denildi”** buyruğunda anlatılan budur. Yüce Allah'ın her iki suyu birbirinden ayırttığı da söylenmiştir. Yerin suyunu Allah yere emir vererek yuttu, gökten gelen su da denizleri meydana getirdi.

“Su kesildi” yani eksildi; “(غَاضَ)”: Eksildi” ile; “(وَغَضَتْهُ أَنَا)”: Onu ben eksilttim” şeklinde (hem lazım, hem müteaddi olarak) kullanılır. Nitekim;

(1) Ancak âyet-i kerîmenin lafzından anlaşıldığı kadarıyla boğulması gelen dalga ile olmuştur.

"(نقص بنفسه ونقصه غيره): Eksildi ve başkası onu eksiltti" de denilir. "(غِيض): Kesildi," fiilinin "ğayn" harfi ötreli (yani "ya" harfin üzerinde esrenin işmâmı ile) okunması da mümkündür.

"İş olup bitti." Yani sağlam bir şekilde bitirildi. Bu da Nûh kavminin bütünüyle ve kesin bir şekilde helâk edildiği anlamına gelir.

Denildiğine göre yüce Allah, tufandan kırk yıl öncesinden kadınlarını kısırlaştırdı. O bakımdan helâk edilenler arasında küçük (mükellef olmayan kimse) yoktu. Ancak sahili olan, çocukların da tufan ile helâk edildiğidir, tıpkı kuşların ve yırtıcı hayvanların helâk edildiği gibi. Suda boğulmak, çocuklar, hayvanlar ve kuşlar için bir ceza değildi. Onlar ecelleriyle ölmüş oldular.

Yine nakledildiğine göre su yollarda çoğalıp, artınca bir çocuğun annesi, çocuğunun boğulacağından korktu. Yavrusunu oldukça seviyordu, çocuğunu alıp dağa çıktı. Dağın üçte birine ulaştığında, su da ona yaklaşmaya başladı. Yine dağın üçte ikisine kadar tırmandı, su orada da ona yetişince, dağın tepesine kadar çıktı. Su kadının boynuna ulaşınca, elleriyle oğlunu havaya kaldırdı ve nihayet su onu alıp gitti. İşte, şâyet Allah onlardan herhangi bir kimseyi esirgeyecek olsaydı, bu çocuğun annesini esirger, tufandan kurtarırdı.⁽¹⁾ **"Ve Cûdî üzerinde durdu. O zalimler topluluğu uzak olsunlar denildi."** Yani onlar helâk olsunlar denildi.

Cûdî; Musul yakınlarında bir dağdır. Muharrem ayının onuncu günü olan Âşurâ günü o dağın üzerinde durdu. O bakımdan Nûh (as) o günü oruç tuttu, beraberinde bulunan herkese de vahşi hayvanlara, kuşlara ve diğer canlılara da emir vererek o günü -yüce Allah'a şükür olmak üzere- oruçla geçirdiler. Bu husus daha önceden de geçmişti.

Bugünün, cuma günü olduğu da söylenmiştir. Rivayet olunduğuna göre yüce Allah dağlara: Geminin dağlardan birisi üzerine duracağını vahyetti. Bu dağların herbirisi yüksekliğini düşünerek umutlandı. Cûdî dağı ise yüce Allah'a tevazu olmak üzere öyle bir umuda kapılmadı. O bakımdan gemi de onun üzerine durdu ve geminin tahtaları, direkleri o dağın üzerinde kaldı. Hadis-i şerif'te de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Andolsun ki bu gemiden, bu ümmetin ilklerinin yetiştiği (yetiyeceği) bir şeyler geriye kalmış bulunuyor."⁽²⁾

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 342. Ancak hadis ile ilgili olarak *et-Telhîs*'den naklen: "İsnâdı karanlıktır (muzlim), (râvilerinden) Mûsâ (b. Ya'kub) ise pek güvenilir bir râvi değildir" denilmektedir.

(2) Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 437'de belirtildiğine göre; İbn Ebî Hâtim ve Ebu's-Şeyh, Katâde'den şöyle dediğini nakletmektedirler: "Yüce Allah bu ümmetin ilkleri tarafından görülünceye kadar o geminin (kalıntılarının) Cezire topraklarında bulunan Cûdî dağı üzerinde kalmasını sağladı. Halbuki ondan sonra nice gemi yapılmış ve yok olup gitmiştir."

Mücahid der ki: Dağlar yüksekliklerine ve yüceliklerine kanarak, suyun altında kalmayacaklarını zannettiler. Ancak su dağların üzerinden onbeş zira kadar yükseldi. Cûdî dağı ise yüce Allah'ın emrine karşı alçak gönüllülük ve tevazu gösterdi. O bakımdan orası suyun altında kalmadı ve gemi onun üzerinde durdu.

"Cûdî" kelimesinin her dağın adı olduğu da söylenmiştir. Nitekim Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in şu beyiti de bu türdendir:

سُبْحَانَهُ ثُمَّ سُبْحَانَا يَعُودُ لَهُ وَقَبْلَنَا سَبَّحَ الْجُودِيُّ وَالْجَمْدُ

"Tenzih ederim O'nu, sonra yine yalnız O'na ait olmak üzere tenzih ederim, Bizden önce de zaten Cûdî (dağlar) ve yerdeki diğer yükseklikler de tesbih etmişlerdi."

Cûdî'nin cennet dağlarından bir dağ olduğu için, geminin onun üzerinde durduğu da söylenmiştir. Şanı yüce Allah'ın üç kişi ile üç dağa ikramda bulunduğu söylenmiştir: Hz. Nûh ile Cûdî'ye, Hz. Musa ile Tur-u Sina'ya, Muhammed ile de Hira dağına (Allah'ın salât ve selâmları hepsine olsun).

Alçak Gönüllülük ve Büyüklük Taslamak:

Cûdî dağı alçak gönüllülük gösterip, boyun eğince Allah ona üstünlük verdi. Başkası da kendisini yüksek görüp, üstünlük taslayınca zelil oldu. İşte yüce Allah'ın yarattıkları arasındaki sünneti (kanunu) budur. Tevazu ile boyun eğeni yükseltir, üstünlük taslayanı da alçaltır. Şu beyiti söyleyen ne güzel demiş:

وَإِذَا تَذَلَّلْتَ الرِّقَابُ تَخَشُّعًا مِنَّا إِلَيْكَ فَعِزُّهَا فِي ذُلِّهَا

"Boyunlarımız Senin önünde itaatle eğilecek olup, zilletini arzederse, İşte bizim aziz oluşumuz da onların zelilliklerini ortaya koymalarındadır."

Buhârî ve Müslim'in, Sahih'lerinde kaydedildiğine göre Enes b. Malik şöyle demiştir: Peygamber (sav)'in "el-Adbâ" adında bir dişi devesi vardı ki bu deve bir türlü geçilemiyordu. Bedevi bir Arap altı yaşına henüz basmamış erkek bir deve ile geldi. İşte bu deve Hz. Peygamber'in dişi devesini (yarışta) geride bıraktı. Bu durum müslümanlara ağır geldi ve el-Adbâ yarışta geçildi, dediler. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurdu: "Dünyadan herhangi bir şeyi yükseltti mi, mutlaka onu alçaltmak Allah'ın üzerindeki bir haktır (O'nun

kanunudur).”(1)

Yine Müslim, Ebu Hureyre (r.a)dan Rasûlullah (sav)ın şu buyruğunu kaydetmektedir: “Sadaka hiçbir malı eksiltmez. Affeden kulunun da Allah mutlaka izzetini artırır. Allah için alçak gönüllülük gösteren bir kimseyi de Allah mutlaka yükseltir.”(2)

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Yüce Allah bana: “Sizden herhangi bir kimse bir diğerine haksızlık etmeyecek ve kimse kimseye karşı övünmeyecek noktaya gelinceye kadar birbirinize alçak gönüllü olunuz, diye vahyetti.” Bu hadisi de Buhârî rivayet etmiştir.(3)

Hz. Nûh ve Gemisi İle İlgili Bazı Bilgiler:

Burada Hz. Nûh'un kavmi ile başından geçen kıssanın bir bölümünü ve gemi ile ilgili bazı açıklamaları söz konusu edelim.(4)

Hafız İbn Asâkir, Tarih'inde (Tarihu Dimaşk), el-Hasen'den şöyle dediğini nakletmektedir: Nûh (as) yüce Allah'ın yeryüzündeki insanlara gönderdiği ilk rasûldür. İşte yüce Allah'ın: “*Andolsun Biz Nûh'u kavmine gönderdik. O da onlar arasında elli yıl eksik olmak üzere bin yıl kaldı...*” (el-Ankebût, 29/14) buyruğu buna işaret etmektedir. Kavminin işledikleri masiyetler alabildiğine çoğalmış, aralarındaki zorbaların sayısı artmış ve azdıkça azmışlardı. Hz. Nûh da gece gündüz, gizli açık onları davet eder dururdu. Oldukça sabırlı ve tahammülkâr birisi idi. Peygamberlerden hiçbir kimse Hz. Nûh'un karşılaştıklarından daha ağır ile karşılaşmış değildir. Kavmi yanına girer ve yere yığılıncaya kadar onun boğazını sıkarak dururlardı. Meclislerde onu döverler ve kovulurdu. Bununla birlikte kendisine bunları yapanlara beddua etmez, aksine onları hak dine davet eder ve: “Rabbim, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar” derdi. Ancak onun bu yaptıkları kavminin kendisinden kaçıp, uzaklaşmalarından başka bir şeylerini artırmıyordu. Hatta onlardan birisiyle konuşacak olursa, o kişi elbisesi ile başını sarar, sarmalar, kulaklarını da sözlerinden hiçbir şey işitmesin diye parmaklarıyla tıkarı. İşte yüce Allah'ın: “*Gerçekten ben onlara kendilerine mağfiret etmen için ne zaman davette bulunduysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler...*” (Nûh, 71/7) buyruğunda anlatılan budur.

(1) Buhârî, Cihâd 59, Rikaak 38; Ebû Dâvûd, Edeb 8; Nesâî, Hayl 14; Müsned, III, 103, 253. Müslim'de tesbit edemedik.

(2) Müslim, Birr 69; Tirmizî, Birr 82; Dârimî, Zekât 35; Muvatta, Sadaka 12; Müsned, II, 386.

(3) Müslim, Cennet 64; Ebû Dâvûd, Edeb 40; İbn Mâce, Zühhd 16, 23.

(4) Bu hususta burada Kur'ân'dan hareketle verilen bilgileri istisnâ edecek olursak; diğer teferruatın sağlam bir dayanağının olmadığını hatırlatalım.

Mücahid ve Ubeyd b. Umeyr derler ki: Hz. Nûh'u kavmi baygın düşünceye kadar döver dururlardı. Ayılıp kendisine geldiğinde ise: "Rabbim, kavmime mağfiret buyur, çünkü onlar bilmiyorlar" derdi.

İbn Abbas der ki: Hz. Nûh kavmi tarafından dövülür, sonra da bir keçeyle sarılarak öldü düşüncesi ile evine bırakılırdı. Sonra yine dışarı çıkar, onları davet ederdi. Nihayet kavminin iman edeceğinden ümidini kestiği bir sırada, bir adam asasına yaslanarak, oğluyla birlikte yanına geldi ve oğluna şöyle dedi: Oğulcağızım! Şu yaşlıya dikkatle bak, sakın seni aldatmasın. Oğlu: Babacığım! Sen bana asayı ver dedi. Babası ona asayı verince, o da asayı aldıktan sonra beni yere bırak dedi. Babası onu yere bıraktıktan sonra, asa ile Hz. Nûh'un üzerine yürüdü ve ona vurup ve başını yaraladı, başından kanlar aktı. Bunun üzerine Hz. Nûh şöyle dedi: "Rabbim, kullarının bana neler yaptığını görüyorsun. Eğer Senin kulların hakkında dilediğin bir hayır var ise onlara hidayet ver, eğer dileğin bundan başkası ise hükmünü verinceye kadar da bana sabır ver. Zaten, Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın."

Yüce Allah ona indirdiği vahyiyle artık kavminin iman etmeyeceğini belirtip imanlarından yana ümidini kesti. Ne erkeklerin sulblerinde, ne de kadınların rahminde iman edecek kimse kalmadığını bildirdi ve buyurdu ki: *"Nûh'a şöyle vahyolundu: Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir. O halde işlediklerine tasalanma."* Yani onlara üzülme *"gözümüzün önünde ve vahyimizle gemiyi yap."* (Hûd, 11/36-37) Hz. Nûh: Peki Rabbim gemiyi yapmak için kereste nerede? deyince, yüce Allah ona, ağaç dik, diye emir verdi. O da yirmiyıl süreyle tik ağaçlarını dikti. Davet etmekten uzak durdu, onlar da onunla alay etmekten uzak durdular. Çünkü onunla alay edip dururlardı. Ağaçlar yetişince Rabbinin ona emir vermesi üzerine ağaçları kesip kuruttu ve şöyle dedi: Peki Rabbim ben bu evi (gemiyi) nasıl yapacağım? Yüce Allah ona: Sen bu evi (gemiyi) üç şekle benzeterek yap. Başı horoz başı gibi olsun, teknesi kuşun göğüs kafesi gibi olsun, kuyruğu da horozun kuyruğuna benzesin. Bu gemiyi kat kat yap ve yan taraflarında kapıları olsun. Ondan sonra demir çivilerle bu kapıları kapat.

Yüce Allah Hz. Cebrail'i göndererek, ona gemiyi nasıl yapacağını öğretti. Hz. Nûh'un eli en ufak bir yanlışlık yapmaz oldu. İbn Abbas dedi ki: Nûh (as)ın evi Dimaşk'ta idi. Gemisini Lübnân'dan getirdiği kerestelerden, Zemzem kuyusu ile Rükun ile Makam arasında inşa etti. Gemi tamamlanınca yırtıcı hayvanları ve yerdeki diğer canlıları birinci kapıdan aldı. Yabani hayvanlar ile kuşları ikinci kapıdan aldı ve kapıları üzerlerine kapattı. Adem oğullarından kırk erkek ve kırk kadını da üst kapıdan alarak, kapıyı da üzerlerine kapattı. Küçük çocukları da zayıflıkları dolayısıyla, hayvanların onları ezmemesi için güçsüzlükleri dolayısıyla kendisiyle beraber üst kapıdan aldı.

ez-Zührî dedi ki: Yüce Allah bir rüzgar gönderdi ve bu rüzgar, yırtıcı hayvanlardan, kuşlardan, vahşi hayvanlardan ve diğerlerinden herbir çiftten birisini ona taşıyıp getirdi.

Cafer b. Muhammed dedi ki: Yüce Allah, Hz. Cebrail'i gönderdi, o da bu canlıları toplayıp bir araya getirdi. Eliyle bir çiftin üzerine vuruyor ve böylelikle sağ eli erkeğin, sol eli de dişinin üzerine konuyor ve bunları alıp gemiye koyuyordu.

Zeyd b. Sabit dedi ki: Teke gemiye girmekte Hz. Nûh'a zorluk çıkardı. O da eliyle kuyruğundan itti, işte o zamandan bu yana keçinin kuyruğu yukarı doğru bükük olarak kaldı ve edeb yeri açığa çıkmış oldu. Koyun da gelip gemiden içeriye girdi, Hz. Nûh da eliyle kuyruğunu sıvazladığından dolayı edeb yeri örtülmüş oldu.

İshak dedi ki: İlim ehlinden bir kişinin bize haber verdiğiğine göre; Hz. Nûh gemidekileri, gemiye yerleştirdi ve o gemiye her türden çiftler çiftler koydu. Hüdhüd kuşundan da bir çift taşıdı. Dişi hüdhüd kuşu yer görünmeden önce öldü. Erkek hüdhüd ona bir yer bulsun diye dünyayı dolaştırdı, ne çamur, ne de toprak bulamadı. Rabbi rahmetiyle onu esirgedi ve kafasının arka tarafında ona bir kabir kazıdı ve onu oraya gömdü. İşte hüdhüdün kafasının arka tarafında çıkıntı şeklindeki tüyler o kabrin yeridir. Bundan dolayı hüdhüdlerin kafalarında böyle bir çıkıntı vardır.

Rasûlullah (sav) şöyle buyurmaktadır: "Nûh gemiye beraberinde bütün ağaçlardan almıştı. Acve (denilen hurma ağacı) da cennetten olup, gemide Nûh ile birlikte idi."

"*Kitabu'l-Arus*"un sahibinin ve başkalarının naklettiğine göre Nûh (as) yeryüzünün durumuna dair kendisine bilgi getirmek üzere birisini görevli göndermek isteyince, tavuk ben gideyim dedi. Hz. Nûh, o tavuğu alıp kanatlarını mühürledi ve ona şöyle dedi: Sen benim mührümle mühürlüsün, ebediyen uçamazsın. Seninle benim ümmetim istifade etsin. Bunun üzerine kargayı gönderdi, karga bir leşe kondu ve orada kaldı, dönüşü gecikti. Hz. Nûh da kargaya lanet etti, işte bundan dolayı karga hem Harem bölgesinde hem de Harem bölgesinin dışında öldürülür. Hz. Nûh kargaya korkak olsun diye beddua etti. Bundan dolayı karga evcil değildir. Daha sonra güvercini gönderdi, güvercin duracak bir yer bulamadı. Sina topraklarında bir ağaca kondu ve bir zeytin yaprağı taşıdı. Nûh (as)'ın yanına geri döndü, böylelikle Hz. Nûh güvercinin yere konamadığını anladı. Bundan sonra onu bir daha gönderdi. Bu sefer güvercin Harem bölgesi vadilerinden birisine kondu. Kabe'nin bulunduğu yerlerde suyun çekilmiş olduğu görüldü. Oranın çamurları kırmızı renkli idi, o bakımdan güvercinin iki ayağı da bu çamur ile renklendi. Sonradan Nûh (as)a gelerek, sana vereceğim müjde karşılığında benim boynu-

na gerdanlık bağışlaman, ayaklarının kınalanması ve Harem bölgesinde yerleşmem olsun. Hz. Nûh da eliyle boynunu sıvazladı, boynu etrafında gerdanlık oluştu; ayaklarında da ona kırmızılık bağışladı, ona ve zürriyetine mübarek olması için dua etti. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre Hz. Nûh kargadan sonra sülünü göndermişti. Sülün de tavuk türündendi, ona: Sakın ha özür beyan etmeyesin, demişti. Sülün yeşillığe ve seyredilecek manzaralara kendisini kaptırdı, kıyamet gününe kadar da onun yavrularını yanına rehin aldı.

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ
أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ
غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ
مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ
عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾

45. Nûh, Rabbine nidâ edip dedi ki: “Rabbim, benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır. Senin va’din ise elbette haktır ve sen hâkimler hâkimisin.”
46. Buyurdu ki: “Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü o salih olmayan bir ameldir. Öyleyse bilmediğin bir şeyi Benden isteme. Ben cahillerden olmayasın diye, sana öğüt veriyorum.”
47. Dedi ki: “Rabbim, ben bilmediğim şeyi Sen’den istemekten Sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve merhamet etmez isen, en büyük zarara uğrayanlardan olurum.”

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın Va'di Hak'tır ve O Hâkimler Hâkimidir:

“Nûh, Rabbine nidâ edip” dua edip “dedi ki: Rabbim, benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır.” Yani kendilerini boğulmaktan koruyacağını va’detmiş olduğun aile halkımdandır. Buna göre ifadede hazfedilmiş sözler vardır.

“Senin va’din ise elbette haktır.” Doğrudur, gerçektir.

İlim adamlarımız derler ki: Hz. Nûh’un, Rabbine oğluna dair soru sorması, yüce Allah’ın: **“Aile efradını...”** buyruğu dolayısı ile; buna karşılık **“aleyhinde söz geçmiş olanlar hariç”** buyruğunu göz önüne getirmemişti. Hz. Nûh’un kanaatine göre, oğlu kendi aile efradından olduğundan ötürü o da: **“Rabbim, benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır”** demişti. Bunun böyle olduğuna delil, Hz. Nûh’un oğluna söylediği: **“Kâfirlerle beraber olma!”** Yani sen kendilerinden olmadığın kimseler arasında bulunma, şeklindeki sözleridir. Çünkü Hz. Nûh, oğlunun mü’min olduğunu zannediyordu, yoksa Hz. Nûh bu kanaatte olmasaydı, Rabbine: **“Benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır”** demezdi. Zira Hz. Nûh’un önce kâfirlerin helâk edilmelerini isteyip de daha sonra onlardan birilerinin kurtarılmasını istemesi imkansız bir şeydir. Oğlu kâfir olduğunu gizliyor ve mü’min olduğunu izhar ediyordu. Şanı yüce Allah da Hz. Nûh’a tek başına kendisinin bilmiş olduğu gaybî bir hususu haber verdi. Yani, Ben senin oğlunun bilmediğin bir halini biliyorum. el-Hasen de der ki: Oğlu münafık’tı. İşte bundan dolayı Hz. Nûh ona (kendileriyle birlikte gemiye binmesi için) seslenmeyi helal görmüştü. Yine el-Hasen’den nakledildiğine göre bu, onun üvey oğlu idi. Buna delil de Hz. Ali’nin: **(وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ)**: Ve Nûh, hanımının oğluna seslendi” şeklindeki kıraattir.

“Ve sen hâkimler hâkimisin.” anlamındaki buyruk mübtedâ ve haber’dir. Yani sen kimilerinin kurtuluşuna, kimilerinin de suda boğulmalarına hükmettin.

2- İman Bağı ve Neseb Bağı:

Yüce Allah’ın: **“Buyurdu ki: Ey Nûh! O senin ailenden değildir.”** Yani o, Benim kendilerini kurtarmayı vaadettiğim aile halkından değildir. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr yapmıştır. Cumhur der ki: O senin dinine mensub kimselerden ve aranızda velâyet (dostluk, yardımlaşma, dayanışma) bağı bulunan kimselerden değildir, demektir. Buna göre buyrukta hazfedilmiş bir muzaf vardır. Bu da, din bağının hüküm itibariyle, neseb bağının hükmünden daha güçlü olduğunun delilidir.

(إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ): “Çünkü o salih olmayan bir ameldir” buyruğunu İbn Abbas, Urve, İkrime, Ya’kub ve el-Kisâî; **(إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٌ):** O salih olmayan bir amel işlemiştir” diye okumuşlardır ki, o salih olmayan küfür ve yalanlama işini işlemiştir, demektir. Ebu Ubeyd de bu kıraati tercih etmiştir. Diğerleri ise; **(عَمَلٌ):** Bir ameldir” diye okumuşlardır. Yani senin oğlun salih olmayan bir amel sahibidir, anlamında olup muzaf hazfedilmiştir. Bunu da ez-

Zeccâc ve başkaları ifade etmiştir. ez-Zeccâc şu beyiti de buna örnek göstermektedir:

تَرْعُ مَا رَمَعْتُ حَتَّى إِذَا ادَّكَّرْتُ فَأَنَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ

“Otladıkça, otlar nihayet fark etti mi
Artık o (kararsızca) gider ve gelir.”

Burada da artık o gidiş ve geliş sahibi olur, takdirinde muzafın hazfi söz konusudur.

Gerek bu görüş, gerek bundan önceki görüş aynı manaya gelir. Bununla birlikte “he” zahirinin Hz. Nûh’un isteğine raci olması da mümkündür. Yani senin Benden onu kurtarmamı istemen, salih olmayan bir ameldir. Bu açıklamayı da Katâde yapmıştır. el-Hasen de der ki: Salih olmayan amel demek, onun kendi yatağında doğmakla birlikte oğlu olmaması demektir. Çünkü o, sahih nikahla doğmuş bir çocuk değildi. Mücahid de bu görüşü ifade etmiştir. Katâde der ki: Ben el-Hasen’e onun hakkında soru sordum da o: Allah’a yemin ederim ki o, Nûh’un oğlu değildi, dedi. Ben bu sefer, şüphesiz ki Allah’ın onun oğlu hakkında: **“Benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır”** dediğini haber vermektedir, deyince el-Hasen: O bendendir, demedi. İşte bu onun hanımının bir başka kocadan doğma oğlu olduğuna işarettir. Bu sefer ben ona: Yüce Allah onun: **“Benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır”** dediğini naklettiği gibi **“Nûh oğluna seslendi...”** şeklindeki buyruğu da vardır. Ayrıca iki kitab ehli (yahudilerle, hristiyanlar) da onun oğlu olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu sefer el-Hasen şöyle dedi: Dinini kitab ehlinden kim öğrenmeye kalkışabilir ki? Onlar yalan söylüyorlar. Daha sonra da: **“İkisi de kocalarına hainlik ettiler”** (et-Tahrîm, 66/10) buyruğunu okudu.

İbn Cüreyc ise der ki: Ona, onun kendi oğlu olduğunu zannederek seslendi. Halbuki o, annesi Hz. Nûh’un nikâhı altında iken dünyaya gelmişti. Annesi bu konuda daha önce Hz. Nûh’a ihanet etmişti. İşte bundan dolayı yüce Allah: **“İkisi de onlara ihanet etmişlerdi”** diye buyurmuştur.

Ancak İbn Abbas şöyle demektedir: Hiçbir zaman, hiçbir peygamberin hanımı zina etmiş değildir. O, Hz. Nûh’un kendi sulbünden gelme oğlu idi.

ed-Dahlhâk, İkrime, Said b. Cübeyr, Meymun b. Mihran ve başkaları da aynı şekilde onun Hz. Nûh’un sulben oğlu olduğunu söylemişlerdir. Said b. Cübeyr’e Hz. Nûh: **“Benim oğlum da şüphesiz benim aile halkımdandır”** demişti. Gerçekten o, onun aile halkından mı idi, onun öz oğlu mu idi? Said b.

Cübeyr uzun uzun Allah'ı tesbih etti, sonra da la ilahe illallah dedi. Yüce Allah, Muhammed'e Nûh'un oğlu olduğunu anlatıyor, sense onun oğlu olmadığını söylüyorsun. Evet, onun oğlu idi, fakat niyet, amel ve din bakımından ona muhalif idi. Bundan dolayı yüce Allah: **"Ey Nûh! O senin ailenden değildir"** diye buyurmuştu. İşte bu görüşü benimseyenlerin üstün değerleri dolayısıyla yüce Allah'ın izniyle bu hususta sahih olan görüş budur. Yüce Allah'ın: **"O senin ailenden değildir"** buyruğu ise onun Hz. Nûh'un öz oğlu olmadığı anlamına gelmemektedir. Ayrıca: **"İkisi de onlara hainlik ettiler"** (Tahrim, 66/10) buyruğu dinde onlara hainlik ettiler demektir, yoksa ahlâkî bakımdan bir hainlik ettikleri anlamına gelmez. Çünkü Hz. Nûh'un hanımı insanlara kocasının deli olduğunu söylüyordu. Şöyle ki: Hz. Nûh'a hanımı, Rabbin sana yardım etmeyecek mi? diye sormuş. O da, evet edecek demişti. Hanımı, ne zaman diye sorunca, o da: Tandır kaynadığında, demişti. Bu sefer evden dışarı çıkıp kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'a yemin ederim ki bu delidir. Rabbinin kendisine şu tandırdan su kaynamadıkça yardım etmeyeceğini iddia etmektedir. İşte Hz. Nûh'un hanımının hainliği bu idi. Diğerinin (Hz. Lut'un hanımının) hainliğine gelince, o da ileride yüce Allah'ın izniyle geleceği üzere Hz. Lut'a gelen misafirleri haber veriyordu.

Şöyle de denilmiştir, "çocuk"a "amel" denilebilir. Nitekim şu hadiste belirtildiği gibi onlara "kesb: kazanç" da denilebilir: "Sizin çocuklarınız kesbinizden (kazancınızdan) sayılır."⁽¹⁾ Bunu da el-Kuşeyrî nakletmektedir.

3- Salih Babaların Kötü Evlatları ve "Aile Halkı"nın Kapsamı:

Bu âyet-i kerîmede babalar salih kimseler olsalar dahi, çocuklarının fasit olmalarına karşılık insanlara bir teselli vardır. Rivayet olunduğuna göre Malik b. Enes'in oğlu yukarıdan beraberinde üzerini örttüğü güvercin ile birlikte inmiş. Malik insanların bunu anladığını fark edince şöyle demiş: Asıl edeb, Allah'ın verdiği edebdir. Babaların, annelerin verdiği edeb değil. Asıl hayır Allah'ın ihsan ettiği hayırdır, babaların ve annelerin hayrı değil.

Yine bu âyet-i kerîmede hem sözlük anlamı itibariyle, hem de şer'ân oğlun aile halkından olduğuna, evin ehlinden olduğuna delil vardır. Buna göre bir kimse; ehline vasiyette bulunacak olursa, oğlu ve evinde barınan ve geçimlerini sağladığı kimseler de girer. Nitekim şanı yüce Allah bir başka âyet-i kerîmede de şöyle buyurmaktadır: **"Andolsun ki Nûh Biz'e seslenmişti. Biz ne güzel karşılık verenleriz! Ve Biz onu ve ehlini büyük gamdan kurtardık."** (es-Saffat, 37/75-76) Bu buyrukta onun evinde, hanesinde bulunan herkesi Nûh'un ehli olarak adlandırmaktadır.

(1) Bu anlamdaki hadisler için bk.: *Ebü Dâvûd*, Buyu' 77; *Nesai*, Buyû' 1; *İbn Mâce*, Ticârât 1; *Dârimî*, Buyû' 6; *Müsned*, II, 179, VI, 31, 42, 127, 162, 173, 193, 202, 220

4- Çocuğun Annesi, Kimin Nikahı Altında İken Doğum Yapmışsa Çocuk O Babanıdır (el-Veledu li'l-Firâş):

Âyet-i kerîme el-Hasen, Mücahid ve aynı kanaati paylaşan diğerlerinin görüşlerine göre çocuk, annesinin nikahı altında bulunduğu babaya ait olduğunun delilidir. Bundan dolayı Hz. Nûh da zahiren annesinin nikahı altında bulunduğu gerçeğinin zahirine göre o sözleri söylemişti.

Süfyan b. Uyeyne de Amr b. Dinar'dan naklettiğine göre Amr, Ubeyd b. Umeyr'i şöyle derken dinlemiş: Biz Rasûlullah (sav)'ın Nûh (as)'ın oğlu dolayısıyla çocuğun annesinin nikahı altında bulunduğu babaya ait olduğu hükmünü verdiği görüşündeyiz. Bunu Ebu Ömer (b. Abdî'l-Berr), "*et-Temhid*" adlı eserinde nakletmektedir. Sahih hadiste de Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Çocuk, annesi kimin nikâhı altında ise o babaya aittir. Zina edene ise hüsrana uğramışlık (hacer; taş) vardır."⁽¹⁾ Buradaki "taş"dan kastın recm olduğu da söylenmiştir.

Urve b. ez-Zübeyr ise; "(وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهَا)": Ve Nûh o kadının (hanımının) oğluna seslendi" diye okumuştur. Bu ise daha önce gerek ondan, gerekse Ali (r.a.)dan nakledilen kıraatin açıklamasıdır. el-Hasen ve Mücahid'in de konu ile ilgili görüşlerine delildir. Şu kadar var ki bu şaz bir kıraattir, bundan dolayı biz ittifakla kabul olunmuş kıraati terkedemeyiz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Allah'ın Öğütlerine Kulak Vermek:

"Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum." Yani, Ben sana böyle bir soru sormayı yasaklıyorum, seni cahillerden olmayasın yahut cahillerden olmanı -yani günahkârlardan olmanı- istemediğim için seni sakındırıyorum. Nitekim yüce Allah'ın: "*Bunun gibisine ebediyyen dönmeyesiniz diye Allah size öğüt verir*" (en-Nur, 24/17) buyruğu da bu türdendir. Yani Allah sizi bundan sakındırır ve benzerini bir daha tekrarlamamanızı size yasaklar.

Buyruğun, Ben seni cahillerden olmayacak kadar üstün tutuyorum, anlamında olduğu da söylenmiştir. İbnu'l-Arabî der ki: Bu ise Allah'ın Hz. Nûh'a verdiği fazladan bir lütuf olup onu cahillerin makamından yükseklerle çıkarttığı ve yine âlim ve âriflerin makamına yükselttiği bir öğüttür.

Bunun üzerine Hz. Nûh: **"Dedi ki: Rabbim, ben bilmediğim şeyi Sen'den istemekten, Sana sığınırım."** İşte peygamberlerin günahları bu türdendir. Yüce Allah onun bu şekilde alçak gönüllülüğünü ve zilletini arzetmesini mükâfatsız bırakmasın.

(1) Hadis kaynaklarında pek çok yerde geçen bu hadisin kaydedildiği bazı yerler: *Buhârî*, Meğâzî 53, Hudûd 23, Ahkâm 29; *Müslim*, Radâ' 36, 37; *Ebü Dâvûd*, Talâk 34; *Tirmizî*, Radâ' 8, Vesâyâ 5; *Nesâî*, Talâk 48...

“Eğer beni bağışlamaz” Sen'den böyle bir istekte bulunmaktan ötürü kusurumu affetmez **“ve”** tevbeni kabul etmek suretiyle de **“bana merhamet etmez isen”** amelleri bakımından **“en büyük zarara uğrayanlardan olurum.”** Bunun üzerine yüce Allah ona: *“Ey Nûh! Bizim katımızdan selametle in!”* diye buyurdu.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ
وَأُمَّمٌ سَنُنْتَعِبُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

48. Denildi ki: “Ey Nûh! Bizim katımızdan selâmetle in. Sana ve seninle beraber bulunan ümmetlere de hayır ve bereketler olsun. Diğer ümmetler de vardır ki, Biz onları da faydalandıracağız, sonra onlara Bizden can yakıcı bir azab dokunacaktır.”

“Denildi ki: Ey Nûh! Bizim katımızdan selametle in.” Yani melekler veya yüce Allah ona: Gemiden yeryüzüne yahut dağdan yere in. Çünkü artık yer suyu yutmuş ve kurumuş bulunuyor. **“Katımızdan selametle”;** tarafımızdan esenlik ve güvenlikle “tahiyye (selâm)” ile in, diye de açıklanmıştır.

“Sana ve seninle beraber bulunan ümmetlere de hayır ve bereketler olsun” buyruğundaki **“bereketler”** sabit nimetler demektir. Bu kelime devenin çökmesi demek olan; (بروك الجمل) dan türetilmiştir, bu ise devenin sağlamca yerine çökmesi ve kalması anlamındadır. Nitekim suyun içinde durduğu havuza; (البركة) denilmesi de buradan gelmektedir.

İbn Abbas (r.a) dedi ki: Nûh (as), küçük (ikinci) Âdem'dir. Şu andaki bütün insanlar onun soyundan gelmişlerdir. Gemide -önceden de geçtiğine göre- Katâde ve aynı kanaatte olan diğerlerinin görüşlerine göre, onunla birlikte bulunan bütün erkek ve kadınlar, onun zürriyetinden idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de: *“Onun zürriyetini de sonradan geriye kalanların tâ kendileri kıldık”* (es-Sâffât, 37/77) diye buyurulmaktadır. **“Ve seninle beraber bulunan diğer ümmetlere de”** buyruğunun kapsamına kıyamet gününe kadar gelecek bütün mü'minlerin girdiği söylenmiştir.

“Diğer ümmetler de vardır ki, Biz onları da faydalandıracağız. Sonra onlara Bizden can yakıcı bir azab dokunacaktır” buyruğunun kapsamına da kıyamet gününe kadar gelecek bütün kâfirler dahildir. Bu görüş Muhammed b. Ka'b'tan rivayet edilmiştir. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: Seninle birlikte bulunan ümmetlerin zürriyetlerine de, hayır ve bereketler olsun,

kendilerini faydalandıracığımız ümmetlerin zürriyetlerine de.

“(مِنْ)”: Kimselerden”deki (مِنْ) in teb'iz (kısmilik bildirmek) için olduğu söylendiği gibi, cinsin beyanı için de olabilir.

“(وَأَمُّ سَمْتَنَهُمْ)”: **Diğer ümmetler de vardır ki Biz onları faydalandıracacağız**” buyruğundaki; “(أُمَمٌ)”: **Ümmetler,**” kelimesinin merfu olarak gelmesi; “(تَكُونُ أُمَمٌ)”: Diğer bir takım ümmetler de vardır ki” anlamına geldiğindendir.

el-Ahfeş Said der ki: Bu, bir kimsenin: “(كَلِمَتٌ زَيْدًا وَعَمْرًا جَالِسًا)”: Amr oturuyor iken Zeyd ile konuştum” demek kabilindendir. el-Ferrâ ise kıraat dışın-da (günlük konuşmada); (أُمَمًا) şeklindeki okuyuşu caiz kabul eder ve bu; “(نَتَمَعُ أُمَمًا)”: Biz bir takım ümmetleri de faydalandıracacağız” takdirindedir, der. (عَلَى) e'nin; “(أُمَمٌ)”: Ümmetler” ile tekrar edilmesi daha önce geçen; “(عَلَيْكَ)”: Sana” kelimesindeki mecrur olan “kef” zamirine atfedildiğinden dolayıdır. Mecrur olan zamire ise Sibeveyh ve diğerlerinin görüşlerine göre ancak cer edatının tekrarlanması halinde atıf yapılabilir. Buna dair açıklamalar daha önceden; “(وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ)”: *Kendisi adına birbirinizden dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağını kesmekten de sakının*” (en-Nisâ, 4/1) buyruğundaki son kelimenin esreli okunuşu ile ilgili açıklamalarda bulunurken yeterince geçmiş bulunmaktadır. (Bk. en-Nisa, 4/1, 2. başlık)

Yüce Allah'ın: “(بِسَلَامٍ)”: **Selametle**” kelimesinin başındaki “be” harf-i cerri mahzuf bir kelimeye müteallaktır, çünkü bu hal mevkiindedir. Yani; “(أَهْبَطَ مُسَلِّمًا عَلَيْكَ)”: Sana selam(et) verilmiş olarak in” demektir. “(مِنَّا)”: **Katımızdan**” ise yine hazfedilmiş bir kelimeye müteallak ve cer mahallindedir, çünkü “hayır ve bereketler” anlamındaki kelimenin sıfatıdır. “(وَعَلَى أُمَمٍ)”: **Ve... ümmetlere de**” ise daha önce geçen “sana” kelimesinin taalluk ettiği yere müteallaktır. Çünkü bu kelime de kendisine atıf yapılan zamire iade edilmiştir. Buna karşılık; “(مِنْ مَعَكَ)”: **Seninle beraber... bulunanlardan**” buyruğundaki cer harfi ise mahzuf bir kelimeye taalluk eder, çünkü bu da “ümmetler”in sıfatı olarak cer mahallindedir. “(مَعَكَ)”: **Seninle beraber**” de mahzuf bir fi ile taalluk eder. Çünkü bu; “(مِنْ)”: ...an” ism-i mevsul'ünün sılasıdır. Bu da, “(مِمَّنْ أَسْتَقَرَّ مَعَكَ، أَوْ آمَنَ مَعَكَ، أَوْ رَكِبَ مَعَكَ)” Seninle beraber gemide karar kılan” yahut “seninle beraber iman eden” veya “seninle birlikte gemiye binen...” takdirindedir.

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ

مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

49. Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne de kavmin. O halde sabret, âkıbet hiç şüphesiz takvâ sahiplerininindir.

“Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir” buyruğu; bu haberler sana vahyettiğimiz... anlamındadır. Bir başka yerde burada kullanılan bu işaret ismi müfred, müennes ve uzak içindir. Bir başka yerde ise uzak, müfred ve müzekker ism-i işaret olan; (تَلْكَ) kullanılmaktadır. (Bk. Al-i İmran, 3/44; Yûsûf, 12/120) Bu da, bu haber ve kıssalar senin için gayb olan haberlerdendir. **“Sana vahyettiğimiz”** onlara vakıf olasan, bilesin diye bildirdiğimiz kıssalardır ki **“onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne de kavmin.”** Yani onlar Tufana dair bir şey bilmiyorlardı. Şimdi mecusiler Tufanın gerçekleştiğini kabul etmemektedirler. **“Bundan evvel”** anlamındaki ifade ise haberdir. Yani bunlar senin için de, kavmin için de bilinmeyen şeylerdi.

“O halde sabret!” Risalet görevini yerine getirmenin zorluklarına ve kavminin eziyetlerine, Nûh’un sabrettiği gibi sen de sabret.

Bu buyruk ile her ne kadar genel çerçevesiyle Tufana dair bir şeyler işitmiş iseler de onların Hz. Nûh’un oğlunun kıssasını bilmediklerini kastettiği de söylenmiştir.

“O halde sabret!” Yani ey Muhammed! Sen Allah’ın emrini yerine getirmek, O’nun risaletini tebliğ etmek üzere ve kâfir Araplardan gördüğün eziyetlere -Nûh’un, kavminin eziyetlerine sabrettiği gibi- sen de sabret. **“Âkıbet”** dünyada zafer elde etmek, âhirette de kurtuluşa ermek suretiyle **“hiç şüphesiz”** şirkten ve masiyetlerden korunan **“takvâ sahiplerininindir.”**

وَالِى عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ
 إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَاقَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ
 إِلَّا عَلَى الَّذِى فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾ وَيَاقَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ
 تَوْبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ
 وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ
 بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾ إِنْ نَقُولُ إِلَّا

اَعْتَرَيْكَ بَعْضُ الْهَيْئَةِ بِسُوءٍ قَالَ اِنِّیْ اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُوْا اَنِّیْۤ اَبْرَیءٌ
 مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ﴿٥٠﴾ مِنْ دُوْنِهِ فَكَيِّدُوْنِیْ جَمِیْعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُوْنَ ﴿٥١﴾ اِنِّیْ
 تَوَكَّلْتُ عَلَی اللّٰهِ رَبِّیْ وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ اِلَّا هُوَ اَخِذْ بِنَاصِیَتِهَا اِنَّ رَبِّیْ
 عَلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ ﴿٥٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَاۤ اُرْسِلْتُ بِهٖۤ اِلَیْكُمْ
 وَیَسْتَخْلِفُ رَبِّیْ قَوْمًا غَیْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوْنَهٗ شَیْئًا اِنَّ رَبِّیْ عَلٰی كُلِّ شَیْءٍ
 حَفِیْظٌ ﴿٥٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ اَمْرُنَا نَجَّیْنَا هُوْدًا وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا
 وَنَجَّیْنَاهُمْ مِّنْ عَذَابٍ غَلِیْظٍ ﴿٥٤﴾ وَتِلْكَ اَعَادٌ جَحَدُوْا بِآیٰتِ رَبِّهِمْ
 وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوْا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِیْدٍ ﴿٥٥﴾ وَاتَّبِعُوْا فِیْ هٰذِهِ الدُّنْیَا
 لَعْنَةً وَیَوْمَ الْقِیَمَةِ اِلَّا اِنَّ عَادًا كَفَرُوْا رَبَّهُمْ اِلَّا بُعْدًا لِّعَادٍ قَوْمِ هُوْدٍ ﴿٥٦﴾

50. Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u gönderdik. "Ey kavmim! dedi. Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. Siz ancak yalan uyduranlarsınız.
51. "Ey kavmim! Ben buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Beni yaratana aittir. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?
52. "Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra, O'na tevbe edin ki, üzerinize gökten bol bol yağmur göndersin. Gücünüze güç katsın. Günah işleyip durarak yüz çevirmeyin."
53. Dediler ki: "Ey Hûd! Sen bize apaçık bir belge getirmedi. Biz sen söyledin diye, tanrılarımızı terkedecek de değiliz, sana inanacak da değiliz.
- 54-55. "Biz ancak şunu deriz: İlâhlarımızdan biri seni fena çarpmış." Dedi ki: "Gerçekten ben Allah'ı şahid gösteriyorum. Siz de şahid olun ki ben sizin Allah'ı bırakıp O'na ortak tuttuğunuz şeylerden uzağım. Artık hepiniz bana tuzak kurun. Bundan sonra bana bir mühlet de vermeyin.
56. "Şüphesiz ki ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Hareket eden ne kadar canlı varsa, hep-

sinin alınından tutan O'dur. Benim Rabbim gerçekten dosdoğru bir yol üzeredir.”

57. “Eğer siz yüz çevirirseniz; işte ben, benimle size gönderileni size tebliğ ettim. Rabbim sizin yerinize başka bir kavim getirir ve siz ona hiçbir zarar veremezsiniz. Şüphesiz ki Rabbim herşeyin üstünde gözetleyicidir.”
58. Emrimiz gelince Hûd'u da beraberindeki mü'minleri de rahmetimizle kurtuluşa erdirdik. Onları çok ağır bir azaptan da kurtardık.
59. İşte Âd kavmi Rabblarının âyetlerini bilerek inkâr ettiler. Peygamberlerine âsi oldular, her inatçı zorbanın emri ardınca gittiler.
60. Bu dünyada da, kıyamet gününde de onlara lanet arkalarından yetiştirildi. Haberiniz olsun ki Âd kavmi Rabblarını inkâr ettiler ve yine haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd (ilâhî rahmetten) uzak düştü.

50. “Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u gönderdik.” Yani; ve Âd kavmine... peygamber gönderdik, demektir. Bu daha önce geçen: “*Andolsun Biz Nûh'u kavmine göndermiştik.*” (Hûd, 11/25) buyruğuna atfedilmiştir.

Hız. Hûd'dan “kardeşleri” diye söz edilmesi, onlardan olmasından dolayıdır. O zaman kabile onlar için müşterek bir topluluktur. Nitekim (Arap kabileleri olan) Temimlilerden olan bir kimseye: Ey Temim'in kardeşi, denilir. Bir diğer görüşe göre ona “kardeşleri” denilmesinin sebebi onlar Ademoğullarından olduğu gibi, onun da Ademoğullarından birisi oluşundan dolayıdır. Bu hususa dair açıklamalar bundan önce el-A'raf Sûresi'nde (7/65. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Âd kavmi puta tapan kimselerdi. İki ayrı Âd kavmi olduğu da söylenmiştir, birinci Âd ve ikinci Âd olmak üzere. Hız. Hûd'un kendilerine peygamber olarak gönderildiği Âd kavmi birincileridir, diğeri ise Şeddad ile Lokman'ın aralarında bulunduğu Âd kavmidir ki bunlar da yüce Allah'ın; “*Ve direkler sahibi İrem'e*” (el-Fecr, 89/7) buyruğunda söz konusu edilenlerdir. “Âd” aslında bir adamın adıdır, daha sonra nesepleri ondan gelen kavmin adı olarak devam etti.

“Ey kavmim! dedi. Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok” buyruğundaki; “(غيره): **Ondan başka**” kelimesinin “ra” harfi ondan önceki lafza uygun olarak okunursa esreli okunur. Ref' ile okunması ise mahallen merfû' olmasından dolayıdır. Nasb ile okunması ise istisnâ oluşundan dolayıdır.

“Siz ancak yalan uyduranlarsınız.” Yani siz, O'ndan başka bir ilah edinmek suretiyle ancak yüce Allah'a karşı yalan söyleyen kimselersiniz.

51. “Ey kavmim! Ben buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım ancak beni yaratana aittir.” Bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiştir. “Beni yaratan” anlamındaki “fitrat” kökünden gelen kelime, beni ilkin yaratan, yoktan var eden demektir. Çünkü fitrat, yoktan var etmek anlamındadır.

“Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” Peygamberleri yalanladıkları için Nuh kavminin başlarından geçenleri düşünerek aklınızı başınıza almayacak mısınız?

52. “Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra, O'na tevbe edin.” Buna dair açıklamalar da sûrenin baş tarafında geçmiş bulunuyor. **“Kı üzerinize gökten bol bol yağmur göndersin”** buyruğundaki; **(يُرْسِلُ)**: “Göndersin,” fiilinin cezmedilmesi emrin cevabı olduğundan ve ceza (şartın cevabı) anlamını da ihtiva ettiğinden dolayıdır. **(يُمْذَرَّرُ)**: **Bol bol** ise hal olarak nasbedilmiştir. Çokluk anlamını taşır, yani gökten üzerinize peşi peşine, ardı arkasına yağmur göndersin. Araplar; **(مُفْعَال)** vezni ile birlikte “he” zami-rini hazfederler. Bu vezindeki kelimeler ise çoğunlukla; **(أَفْعَل)** vezninden getirilir. Burada ise **(فَعْل)** vezninden gelmiştir, çünkü bu kelime; **(دَرَّتِ السَّمَاءُ تَدِيرٌ وَتَدُرُ)**: Sema bol bol yağdırdı, yağdırır ve o bol bol yağdıran-dır” tabirinden gelmektedir.

Hûd yani Âd kavmi bağ, bahçe, ekin ve imarda ileri gitmişlerdi. Yurtları Şam ile Yemen arasındaki kumluk bölgelerdedir. Nitekim daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/65-69) geçmiş bulunmaktadır.

“Gücünüze güç katsın” buyruğundaki; **(فَهِيَ مُدْرَارٌ)**: ...nüze katsın,” lafzı “göndersin” anlamındaki fiile atfedilmiştir. Mücahid dedi ki: Gücünüze güç katması, kuvvetinizi daha da arttırması demektir. Dahhâk ise bolluk ve veriminizi daha da arttırsın, diye açıklamıştır. Ali b. İsa ise sizi daha bir izzet (güç, kuvvet) sahibi yapsın demektir. İkrime ise çocuklarınızı daha da arttırsın diye açıklamıştır.

Denildiğine göre yüce Allah, onlara yağmur yağdırmadı ve annelerin rahimlerini kısırlaştırdı, üç yıl süreyle çocukları dünyaya gelmedi. Hûd (as) onlara, eğer iman ederseniz Allah tekrar yurdunuzu canlandırır, size mal ve evlat ihsan eder, dedi. İşte sözü geçen kuvvet budur.

ez-Zeccâc der ki: Nimetlerle gücünüzü arttırır, anlamındadır.

“Günah işleyip durarak yüz çevirmeyin” yani benim size kendisine davet ettiğim şeyden yüz çevirmeyin, küfür üzere devam etmeyin.

“Dediler ki: Ey Hûd! Sen bize apaçık bir belge” açık ve kesin bir delil “ge-

İrmedin. Biz... sana da inanacak değiliz” sözleri ise, onların küfür üzere ısrar ettiklerini ortaya koymaktadır.

54. “Biz ancak şunu deriz: İlahlarımızdan” yani putlarımızdan **“biri seni fena çarpmış.”** Yani -İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre- senin putlarımıza sövmen dolayısıyla onlar seni çarpmış ve sen de delirmiş bulunuyorsun.

“(اغتراك): **Seni çarpmış**” ifadesi; “(عراه الأمر واعتراه): İş onu kuşattı, ona isabet etti” tabirinden gelmektedir. Yüce Allah’ın: **“Ve ondan dilenen ve dilenmeyen fakirlere yedirin.”** (el-Hac, 22/36) buyruğundaki; “(المُعْتَرَّ): Dilenmeyen fakir” kelimesi de aynı kökten gelmektedir.

“Dedi ki: Gerçekten ben Allah’ı” kendime **“şahid gösteriyorum. Siz de şahit olun”** sizi de şahit gösteriyorum. Bu ise onların şahitlik etme ehliyetine sahip olduklarından dolayı değildir. Ancak bu onlara doğruyu söyletmenin nihaî ifadesidir, yani bilin ki **“sizin Allah’ı bırakıp, O’na ortak tuttuğunuz şeylerden”** sizin taptığınız putlara ibadet etmekten **“uzağım.”**

55. “Artık hepiniz bana tuzak kurun.” Sizler de, putlarınız da bana düşmanlık etmek ve bana zarar vermek için tuzaklarınızı kurun. **“Bundan sonra bana bir mühlet de vermeyin.”** Beni ertelemeyin.

Düşmanlarının çokluğuna rağmen onun böyle bir söz söylemesi yüce Allah’ın yardımına tam anlamıyla güvendiğini göstermektedir. Bu da peygamberliğin mucizelerindendir. Çünkü peygamberin tek başına kavmine: **“Artık hepiniz bana tuzak kurun”** demesi bir mucizedir. Peygamber (sav) de Kureyş’e böyle demişti. Nûh (as) da kendi kavmine: **“Haydi işinizi sağlam tutun ve ortaklarınızı da çağırın.”** (Yûnus, 10/71) demişti.

56. “Şüphesiz ki ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a güvenip, dayandım.” Ben O’nun hükmüne razıyım ve O’nun yardımına güveniyorum. Yeryüzерinde **“hareket eden”** debelenen **“ne kadar canlı varsa”** -bu buyruk mübtedâ olarak ref’ mahallindedir- **“hepsinin alnından tutan O’dur.”** Yani onları dilediği gibi çekip çevirir, dilediğinden onları alıkoyar. Yani siz bana zarar veremezsiniz. Canlı olan herbir varlığa; (دَابٌّ وَدَابَّةٌ) denilir. Sonundaki “he” (yuvarlak te) mübalağa içindir.

el-Ferrâ der ki: Buyruk bütün canlıların mutlak maliki ve onlara güç yetiren kadir olan O’dur, demektir.

el-Kutebî der ki: Bütün canlıları emri altında tutan, onları kahredecek güce sahip olan O’dur, demektir. Çünkü bir kimsenin alnından yakaladın mı onu emrine mahkûm ettin, kahrettin demektir. ed-Dahhâk der ki: Bütün canlıları diriltten, sonra da öldüren O’dur. Anlamlar birbirine yakındır. Nâsiye ise başın ön tarafında saçın kesildiği yer demektir. (وَنَصُوتُ الرَّجُلِ أَنْصَوهُ نَصْوًا) ise;

adının alnını (perçemini) uzattım, anlamındadır. İbn Cüreyc der ki: Özellikle Nâsiye'nin kullanılma sebebi Arapların bunu bir kimseyi zillet ve boyun eğmekle nitelendirmek istedikleri vakit kullanmalarından ve: "(ما ناصية فلان إلا بيد فلان)": Filanın alnı ancak filanın elindedir" yani o kimseye itaat eder ve dilediği gibi yönlendirir, demelerindendir.

Yine Araplar birisini esir alıp serbest bırakmak ve karşılıksız salıvermek istediklerinde ona karşı öğünmek için alnındaki perçemini keserlerdi. Böylelikle dillerinde bilip tanıdıkları bir üslupla onlara hitab etti.

Tirmizî el-Hakîm, "*Nevâdiru'l-Usul*" adlı eserinde der ki: Yüce Allah'ın: **"Hareket eden ne kadar canlı varsa, hepsinin alnından tutan O'dur"** buyruğunun bize göre açıklaması şöyledir: Şanı yüce Allah, kulların amellerinin miktarını takdir buyurdu, sonra bunlara nazar etti, sonra da yaratıklarını yarattı. Onları yaratmadan önce onların yapacakları herbir işi gördü. Daha sonra onları halkedince işte bu bakışının nurunu alınlarına yerleştirdi. İşte alnlarında bulunan nur (ve alnlarından tutulması) budur. Bu da kaderin tesbit edildiği günde haklarında takdir edilmiş bulunan amellerine doğru onları çeker. Yüce Allah ise kaderi gökleri ve yeri yaratmadan ellibin yıl önce yaratmıştır. Bunu Abdullah b. Amr b. el-Âs rivayet etmiştir. Abdullah dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Allah kaderleri gökleri ve yeri yaratmadan ellibin yıl önce takdir etti."⁽¹⁾ İşte bundan dolayı peygamberler güçlüdürler ve bundan dolayı azim sahibi kimseler olmuşlardır. Çünkü onlar alnlardaki nurları farketmişler ve Allah'ın bütün yaratıklarının bu nurlara uygun olarak ilahi nazarın haklarında takdir ettiği amellere göre hareket ettiklerine inandılar. Bu hususta dikkat bakımından en ileri paya sahip olan peygamberler, azim sahibi olmakta en güçlü olanlarıdır. Bundan dolayı Hûd peygamber: **"Artık hepiniz bana tuzak kurun, bundan sonra bana bir mühlet de vermeyin. Şüphesiz ki ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Hareket eden ne kadar canlı varsa hepsinin alnından tutan O'dur"** demedikçe ileri bir güce sahip olamadı.

Alna "nâsiye" denilmesi amellerin, gaybın gaybından hükme (nass'a) bağlanıp ortaya çıkması ve böylelikle kaderler arasında nassa bağlanmış (mansus) olmasından ötürüdür. Yaratıcının nazarı bütün mahlukatın kaderine uygun hareketlerine nüfuz etmiştir. Daha sonra o yeryüzünde canlı olarak hareket eden herbir canlının hareketlerini gözlerinin arasında alnına yerleştirmiştir. İşte insanın vücudundaki bu yere "nâsiye" adı verilmiştir. Çünkü alnı kulların takdir edilen hareketlerini nass ile ortaya koymaktadır. O halde "nâsiye" yüce Allah'ın yaratmadan önce nazar ettiği hareketlerin nassa bağlanmış olmasından alınan bir kelimedir. Nitekim yüce Allah, Ebû Cehl'in al-

(1) *Müslim*, Kader 16; *Tirmizî*, Kader 18; *Müsned*, II, 169.

nin da “o yalancı ve günahkâr alın” (el-Alak, 96/16) diye nitelendirmektedir. Bununla yüce Allah, cehennemdeki bütün alınların yalancı ve günahkâr olduğunu da haber vermektedir. Ancak yapılan bu yoruma göre “nâsiye”nin yalana ve günaha nisbet edilmesine imkan olmaz. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Benim Rabbim gerçekten dosdoğru bir yol üzeredir.” en-Nehlâs der ki: Sözlükte **sırât** (dosdoğru yol); açık seçik yol demektir. Buyruğun anlamı da şudur: Şanı yüce Allah herşeye kadir olmakla birlikte, O ancak hakka uygun olarak alıp yakalar, sorumlu tutar.

Buyruğun anlamının şu olduğu da söylenmiştir: O'nun tedbirinde hiçbir gedik yoktur, O'nun yaratmasında hiçbir tutarsızlık yoktur. O, bundan münezzehtir.

57. “Eğer siz yüz çevirirseniz” anlamındaki buyruk, cezm mahallinde olduğundan dolayı; “(تَوَلَّوْا): **Yüz çevirirseniz**” fiilinin sonundaki “nun” hazfedilmiştir. Aslı ise; (تَوَلَّوْا) olup iki “te” arka arkaya geldiğinden birisi hazfedilmiştir.

“İşte ben, benimle size gönderileni size tebliğ ettim.” Yani size açıkladım.

“Rabbim sizin yerinize başka bir kavim getirir.” Sizi helâk eder ve O'na sizden daha çok itaatkâr olan, O'nu tevhid edip ibadet eden kimseleri yaratır.

“Rabbim... başka bir kavim getirir” buyruğunun öncekilerle ilgili olmadığından dolayı, fiil merfu gelmiştir. Ya da yüce Allah'ın: “(فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ): **Size tebliğ ettim**” buyruğunda “fa”dan sonra gelen fiile atfedilmiştir.

Hafs'dan, da Âsım'dan da cezm ile; “(وَيَسْتَخْلِفُ): **Başka... getirir**” diye ve bunun “fa”nın ve ondan sonrasının mahallen i'rabı olan cezme hamlederek okuduğu rivayet edilmiştir. Yüce Allah'ın: “(وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ): **O bunları taşkınlıkları içinde şaşkın bir halde bırakır**” (el-A'raf, 7/186) buyruğunda “ra” harfinin sakin okunması da böyledir.

“Ve siz” Yüz çevirmek ve çağırışı kabul etmemek suretiyle, O'na hiçbir zarar veremezsiniz. **“Şüphesiz ki Rabbim, herşeyin üstünde gözetleyicidir.”** Yani O, herşeyi tesbit eden, gözetleyendir. Buradaki; “üstünde” kelimesi, “lam” manasınadır. O beni, bana yapmak istediğiniz kötülöklere karşı koruyacaktır, demektir.

58. “Emrimiz” yani Âd kavmini helâk edecek azabımız **“gelince Hûd'u da beraberindeki mü'minleri de rahmetimizle kurtuluşa erdirdik.”** Çünkü yüce Allah'ın rahmeti olmaksızın -salih amelleri bulunsa dahi- hiçbir kimse kurtulamaz. Müslim'in ve Buhârî'nin, Sahih'leri ile başkalarında Peygam-

ber (sav)in şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: “Sizden hiçbir kimseyi kendi ameli kurtaramaz.” Ashâb: Seni de mi? Ey Allah’ın Rasûlü deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah’ın beni kendi katından bir rahmete bandırması müstesnâ beni dahi.”⁽¹⁾

“Rahmetimizle” buyruğu biz onlara hidayeti açıklamak sûretiyle demektir ki bu da rahmetin kendisidir, diye de açıklanmıştır. Bunlar dörtbin kişi idiler, üçbin kişi oldukları da söylenmiştir. **“Onları çok ağır bir azaptan”** kıyamet gününün azabından **“da kurtardık.”** Buradaki azabın yüce Allah’ın Zâriyât Sûresi’nde ve başka yerlerde söz konusu ettiği şekilde “kısır rüzgar” olduğu da söylenmiştir ki, ileride gelecektir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Peygamberin ümmetine tehdit ile bildirdiği azab geldiği takdirde, Allah o azaptan peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri kurtarır. Evet, ama bununla birlikte yüce Allah’ın herhangi bir peygamberi ve onun kavmini de bir belâ ile sınaması mümkündür. O takdirde bu kâfirler için bir ceza -eğer peygamberin onları geleceğiyle tehdit ettiği bir şey değil ise- mü’minler için de günahlarından arınma sebebi olur.

59. “İşte Âd kavmi” anlamındaki buyruk mübtedâ ve haberdur. el-Kisâfî’nin naklettiğine göre; Araplar arasından “Âd” kelimesini munsarîf kabul etmeyecek bir kabile adı kabul edenlerin olduğu da söylenmiştir.

“Rabblarının âyetlerini bilerek inkâr ettiler” yani mucizeleri yalanladılar ve kabul etmediler.

“Peygamberlerine asi oldular.” Burada yalnızca Hz. Hûd’a asi oldukları kastedilmektedir, çünkü onlara Hz. Hûd’dan başka bir peygamber gönderilmiş değildi. Yüce Allah’ın şu buyruğu da bunu andırmaktadır: **“Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiyin.”** (el-Mu’minûn, 23/51) Bununla yalnızca Peygamberimiz (sav) kastedilmektedir, çünkü onun döneminde ondan başka bir peygamber yoktur. Burada “peygamberler”in çoğul gelmesi, tek bir peygamberi yalanlayanın bütün peygamberleri inkâr etmesi anlamına gelmesinden dolayıdır. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar, Hz. Hûd’a ve ondan önceki peygamberlere de âsi oldular. Öyle ki onlara bin tane peygamber gönderilecek olsaydı bile, yine onların hepsini inkâr ederlerdi.

“Her inatçı zorbanın emri ardınca gittiler.” Onların aşağı tabakada olanları, başkan ve liderlerine uydular. Âyet-i kerîme’deki “cebbâr (zorba)” mütekebbir demektir. “İnatçı (anîd)” ise hakkı kabul etmeyen, hakka boyun eğmeyen azgın kimse demektir. Ebu Ubeyd der ki: Anîd, anûd, ânid ve muânid; ayrılık çıkartarak karşı çıkan kimse demektir. İşte kanı durmadan

(1) *Buhârî*, Rikaak 18, Merdâ 19; *Müslim*, Sıfâtü'l-Münafikîn 71-73...; *İbn Mâce*, Zühd 20; *Dârimi*, Rikaak 24; *Müsned*, II, 235, 256..., III, 52, 327, 362, VI, 125.

akan damara "ânid" denilmesi de bundan dolayıdır. Şair de recez vezninde şöyle demiştir:

إِنِّي كَبِيرٌ لَا أَطِيقُ الْعُنْدَا

"Ben oldukça yaşlı bir kimseyim, baş eğmeyen, başkalarına katılmayan, inatçı develerin hakkından gelemem."

60. "Bu dünyada da, kıyamet gününde de onlara lanet arkalarından yetiştirildi." Dünyada lanet arkalarından onlara yetiştirildiği gibi, âhirette de bu şekilde lanet onlara yetiştirilecektir. O bakımdan ifadenin tamamlanması "(وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ)": Kıyamet gününde de" buyruğu ile olmaktadır.

"Haberiniz olsun ki Âd kavmi, Rabblerini inkâr ettiler." el-Ferrâ der ki: Yani Rabblerinin nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Yine el-Ferrâ der ki: Bu tabir: "(كَفَرْتَهُ وَكَفَرْتَ بِهِ)": Onu inkâr ettim" şekillerinde kullanılır.

Tıpkı "(شَكَرْتَهُ وَشَكَرْتَ لَهُ)": Ona şükrettim, kelimesinde olduğu gibi. **"Ve yine haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd (ilâhî rahmetten) uzak düştü."** Yani onlar hâlâ Allah'ın rahmetinden uzak tutulmaya devam etmektedir.

(الْبَعْدُ): Helâk olmak ve hayırdan uzak kalmak demektir. Geri kalmak ve uzaklaşmak halinde; (بَعْدُ يَبْعُدُ بَعْدًا) şeklinde kullanılır. Helâk olmayı anlatmak üzere de; (بَعْدُ يَبْعُدُ بَعْدًا) denilir. Şair der ki:

لَا يَبْعَدُنْ قَوْمِي الَّذِينَ هُمْ سُمُّ الْعُدَاةِ وَأَفَةُ الْجُزْرِ

"Düşmanlar için zehir ve develer için (misafirlere onları ikram etmek ve savaşlara devamlı katılmak suretiyle) afet olan Kavmim uzak düşmesin (helâk olmasın)."

Şair Nâbiğa da şöyle demektedir:

فَلَا تَبْعَدُنْ إِنَّ الْمَنِيَّةَ مَنَهْلٌ وَكُلُّ أَمْرٍ يَوْمًا بِهِ الْحَالُ زَائِلٌ

"Sakın uzak düşme, çünkü ölüm suya götüren bir yoldur, Her kişinin içinde bulunduğu hal mutlaka son bulur."

وَالِى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ
هُوَ أَنشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي
قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾

**61. Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kav-
mim! Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok-
tur. O, sizi yerden yaratıp sizi orada bir ömür boyu yaşattı. O hal-
de, O'ndan mağfiret dileyin. Sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki
Rabbim çok yakındır, duaları kabul edendir."**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Semûd Kavmi ve Hz. Salih:

"Semûd kavmine de" neseb itibariyle **"kardeşleri Salih'i"** peygamber ola-
rak **"gönderdik."** Yahyâ b. Vessâb Kur'ân'da geçtiği her yerde (وَالِى ثَمُودَ) şek-
linde "dal" harfini tenvinli olarak okumuştur. el-Hasen'den de böyle rivayet
edilmiştir. Diğer kıraat âlimleri ise bu kelimeyi kimi yerde munsarîf, kimi yer-
de de gayr-ı munsarîf olarak farklı şekillerde okumuşlardır.

Ebu Ubeyde'nin iddiasına göre; eğer büyük çoğunluğa muhalefet söz ko-
nusu olmasaydı, uygun şekil munsarîf olmamasıdır. Zira bu kelime çoğun-
lukla müennes kabul edilir.

en-Nelhâs der ki: Ebu Ubeyde'nin söylediği bunun çoğunlukla müennes
olduğu şeklindeki sözü kabul edilemez. Çünkü Semûd'un bir hay (kabile ko-
lu) olduğu söylendiği gibi, kabile olduğu da söylenir ve çoğunlukla kabile
olarak kullanılmaz. Aksine durum Sibeveyh'in görüşüne göre Ebu Ubeyde'nin
dediğinin tam zıttıdır. Yine Sibeveyh'e göre "filân oğulları" diye ifade
edilemeyen topluluklara ad olan kelimelerin munsarîf olması daha güzeldir.
Kureyş, Sakîf ve benzeri kelimeler gibi. İşte Semûd kelimesi de böyledir. Bu-
nun sebebine gelince; aslolan müzekkerlik olduğuna göre, eğer hem müzek-
ker, hem müennes olarak da kullanılabilir ise aslolan daha hafif ve daha
uygundur. Bununla birlikte müenneslik de güzeldir ve oldukça iyidir. Nite-
kim Sibeveyh bu gibi isimlerin müennes olarak kullanılmasına örnek olmak
üzere şöyle bir beyit nakletmektedir:

غلب السامع الوليد ساحة وكفى قريش المعصلات وسادها

"el-Velid cömertliğiyle bütün cömertleri geride bıraktı,
Böylelikle Kureyş'in zorlu meselelerle karşı karşıya kalmasını önledi ve
Kureyş'in efendisi oldu.⁽¹⁾

2- İnsanın Yeryüzünde Yaratılış Gayesi:

"Dedi ki: Ey Kavmim! Allah'a ibadet edin. Sizin, O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur." Buna benzer buyruklar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. **"O, sizi yerden yaratıp..."** Yani sizin yaratılışını yerden başlattı. Çünkü daha önce el-Bakara Sûresi (2/31. âyetin tefsiri ile el-En'âm Sûresi, 6/2. âyetin tefsiri)nde geçtiği üzere Adem'i topraktan yaratmıştır. Onlar da Adem'den gelmişlerdir. Bunun, sizi yeryüzünde yarattı, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"(غيره): **O'ndan başka**" kelimesindeki "he" harfini ondan sonra gelen; "(هو): O" zahirinin, "he" harfini idrâc ile okuma esnasında "vav" harfini haz-fedenlerin şivesi müstesnâ idgam edilmesi caiz değildir.

"... Sizi orada bir ömür boyu yaşattı." Yani sizi orayı imar edenler ve orada sakin olup yerleşenler kıldı.

Mücahid der ki: (استعمركم) buyruğu "sizi orada ömür boyu yaşattı," demektir ve bu da; (أعمر فلان فلاناً داره): Filan kişi evini filana ömür boyu yerleşmek üzere verdi" tabirinden ve evin o kimse için "umrâ" diye adlandırılmasından alınmıştır.

Katâde de sizi orada yerleştirdi, diye açıklamıştır. Bu iki görüşe göre; (استفعل): Yapılmasını istedi" anlamındaki vezin; (أفعل): Yaptı" anlamında kullanılmış olur. Tıpkı; (استجاب) veznindeki (ve vezne göre; duasının kabul olunmasını istedi, anlamında olması gereken bu kelimenin) duasını kabul etti, anlamını veren; (أجاب) anlamında kullanılması gibidir.

ed-Dahlhâk der ki: Bu ömürlerinizi uzattı, anlamındadır. Ömürleri ise üçyüz ile bin yıl arasında idi. İbn Abbas: Sizi orada yaşattı, Zeyd b. Eslem: Size mesken inşa etmek, ağaç dikmek gibi, orada ihtiyaç duyacağınız bayındırlık faaliyetlerini yapmanızı emretti, diye açıklamıştır.

Buyruğun size orada ekin ekmek, ağaç dikmek, su kanalları açmak ve buna benzer bayındırlık faaliyetlerini yapmak ilhamını verdi, anlamında olduğu da söylenmiştir.

(1) Burada Kureyş kelimesi ile kabile anlamını kastettiğinden onu münasarif olarak kullanmamıştır.

3- Mutlak Talebin İfade Ettiği Hüküm:

İbnu'l-Arabî der ki: Şafiî mezhebi âlimlerinden birisi der ki: “(الاستعمار)”; İmarı talep etmek” demektir. Yüce Allah'ın mutlak talebi (isteği) ise vücul ifade eder. Kadı Ebu Bekr (İbnu'l Arabî) der ki: Arab dilinde (استعمل) veznindeki emir bir kaç anlamda kullanılır. Bunlardan birisi fiilin yerine getirilmesini istemek anlamındadır. Mesela; “(استعملته)”: Ben ondan taşımalarını istedim” anlamındadır. Yine bu vezin inandım, inancım odur ki anlamını da verir. “(استسهلت هذا الأمر)”: Bu işin kolay olduğuna inandım” yahut “onu kolay gördüm” anlamındadır. “(استعظمته)”: Onun büyük bir iş olduğuna inandım ve böyle gördüm” anlamına gelir. Yine bu vezin böyle buldum, bana böyle geldi anlamını da verir. Mesela; “(استجدته)”: Ben onu kolay buldum, bana kolay geldi” demek olur. Yaptı, anlamı da bu veznin anlamlarından birisidir. Mesela; “(قر في المكان واستقر)”: Bir yerde karar kıldı, istikrar buldu” gibi. Nitekim kimi ilim adamlarının kanaatine göre; “(يستعززون)”: Alay ederler” fiilinin de bu türden olduğunu söylemişlerdir. (يستسخرون) Fiili de aynı anlamdadır. Buna göre yüce Allah'ın, (استعمركم فيها) buyruğu, sizi orayı imar etmek için yarattı, demektir ve bu onu böyle buldum, böylesi kolayıma geldi kullanımlarının anlamında değildir. Çünkü yaratıcı hakkında bu veznin, bu anlama gelmesine imkan yoktur. O halde bu anlam yaratma ile alakalı olmalıdır. Çünkü asıl anlam ifade etmesi o zaman mümkün olur. Kimi zaman da herhangi bir husus mecazi olarak onun ifade ettiği anlam ile de dile getirilir. O bakımdan burada yüce Allah tarafından oranın imar edilmesi için bir talep olduğunu söylemek doğru olamaz. Çünkü bu lafzın onun hakkında bu anlamda kullanılması mümkün değildir. Ancak bununla birlikte şöyle demek doğru olabilir: Yüce Allah orayı imar etmek çağrısını yöneltti ve bu çağrısı da “istif’âl” vezninde gerçekleşti, o bakımdan bu kip eğer emir ise daha aşağı mertebede olandan sözlü olarak o fiilin yapılması için bir çağrıdır. Eğer mertebesi daha aşağı olandan daha yukarıda bulunana bu fiilin yapılmasının istenmesi şeklinde ise buna da rağbet (dilek) denilir.

Derim ki: (İbnu'l Arabî) burada; “(استعمل)”: Yapılmasını istedi” vezninin; “(أفعل)”: Yaptı” anlamına geldiğinden söz etmemiştir. Nitekim yüce Allah'ın; “(استوقد)”: Ateş yakmak istedi” anlamındaki veznin; “(أوقد)”: Ateş yaktı” anlamında kullanılmış olması buna bir örnektir. Biz bunu daha önceden (el-Bakara, 2/17) açıklamış bulunuyoruz. Bu da bundan sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

4- Umrâ (Bir Meskenin Menfaatini Ömür Boyu Birisine Bağışlamak) İle İlgili Görüşler:

Bu buyrukta iskân (süknâ) ve umrâya dair delil de görülebilir. el-Bakara

Sûresi'nde (2/35.âyet, 2.başlıkta) süknâ ve rukbâyâ dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Umrâ ile ilgili olarak ilim adamlarının üç ayrı görüşü vardır:

1- Rakabe'nin menfaatlerinin kendisine umrâ olarak verildiği kişinin ömrü süresince temlik edilmesidir. Eğer soyundan geleceklerden ayrıca söz edilmemiş olup da kendisine umrâ verilen kişi ölecek olursa, o malın rakabesi verene yahut onun mirasçılarına geri döner. el-Kasım b. Muhammed, Yezid b. Kusayt ve el-Leys b. Sa'd'ın görüşü budur. Malik'in meşhur görüşü de budur, Şafiî'nin görüşlerinden birisi de budur. el-Bakara Sûresi'nde bu görüşün delili geçmiş bulunuyor.

2- İkinci görüşe göre umrâ hem malın rakabesini, hem de menfaatlerini temlik etmektir ve bu bir daha bağışlayana geri dönmesi söz konusu olmayan bir hibedir. Bu da Ebu Hanife, Şafiî ve arkadaşları ile es-Sevrî, el-Hasen b. Hayy, Ahmed b. Hanbel, İbn Şubrume ve Ebu Ubeyd'in de görüşleridir. Bunlar derler ki: Bir kimse, birisine herhangi bir şeyi hayatı boyunca umrâ olarak verecek olursa, bu hayatı boyunca o kişiye ait olur, vefatından sonra da onun mirasçılarına geçer, çünkü o bu yolla o malın rakabesini de temlik etmiştir. Buna karşılık, bunu veren kişinin, verdiği kimsenin hayatta kalması ve ömrünün devam etmesi şartını zikretmiş olması ise batıldır. Çünkü Rasûlullah (sav): "Umrâ caiz (geçerli)dir"⁽¹⁾ "Ve umrâ kime hibe edilmiş ise onundur"⁽²⁾ diye buyurmuştur.

3- Bir kimse; "ömrün boyunca senin olsun" deyip de ondan sonra gelecek kimseleri söz konusu etmezse birinci görüş gibi olur. Şâyet: "sana ve soyundan gelenlere" diyecek olursa, ikinci görüş gibi hüküm alır. ez-Zührî, Ebu Sevr, Ebu Seleme b. Abdu'r-Rahman, İbn Ebi Zi'b bu görüştedirler. Malik'ten de bu görüş rivayet edilmiştir. Muvatta'dan anlaşılan göre kuvvetli görüşü budur. Gerek ondan, gerekse mezhebine mensub ilim adamlarından bilinen ise; umrâ olarak verilen malın umrâ verene şâyet hayatta ise ve kendisine umrâ verilenin soyu munkarız olursa, geri döneceği şeklindedir. Eğer umrâ veren hayatta değil ise o takdirde mirasçılarından hayatta olana ve insanlar arasında ondan miras alma hakkına en çok sahip olana geri döner. Malik'e ve mezhebine mensub ilim adamlarına göre "umrâ" lafzı ile kendisine umrâ verilen kişi hiçbir şeyin rakabesine malik olamaz. O bu sözle yalnızca menfaate malik olur. Yine Malik vakıf ile ilgili olarak da şöyle demiştir: Bir kimse birisine ve onun soyundan gelenlere vakıf yapacak olursa, artık vakfettiği o şey kendisine geri dönmez. Şâyet muayyen bir kimseye hayatta kal-

(1) *Buhârî*, Hibe 32; *Müslim*, Hibât 30, 32; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 85, 87; *Tirmizî*, Ahkâm 15, 16; *Nesâî*, Rukbâ 2, Umrâ 1, 2, 4; *İbn Mâce*, Hibât 4; *Müsned*, I, 250, II, 347, 429, 468, 489, III, 297, 303..., IV, 99, V, 8, 13.

(2) *Müslim*, Hibât 25; *Ebû Dâvûd*, Buyû' 85; *Nesâî*, Umrâ 4; *Müsned*, III, 304, 393. Yakın ifadelerle aynı anlamda: *Buhârî*, Hibe 32.

diği sürece bir vakıf yapacak olursa, o vakıf sonradan ona döner. Kıyasen umrâ da böyledir, Muvatta'nın zahirinden anlaşılan (kuvvetli) görüş de budur.

Müslim'in, Sahih'inde de Cabir b. Abdullah'tan Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Herhangi bir kimse bir başka kimseye hem ona, hem de soyundan geleceklere umrâ verip de: Ben bunu hem sana, hem de sizden birileri kaldığı sürece soyundan gelecek olanlara verdim, diyecek olursa bu mal verdiği kimseye ait olur ve artık o hakkında mirası paylaşırmanın söz konusu olacağı bir bağışta bulunduğundan dolayı, o mal bir daha sahibine geri dönmez."⁽¹⁾

Yine Hz. Cabir'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın caiz (geçerli) kıldığı umrâ kişinin: Bu senin ve senin soyundan geleceklerindir, dediği umrâ şeklidir. Şayet sen hayatta olduğun sürece senindir, diyecek olursa o takdirde o (mal) sahibine geri döner. Ma'mer dedi ki: ez-Zührî de buna göre fetva verirdi.⁽²⁾

Derim ki: Kur'an-ı Kerim'in (ilgili buyruklarının) ihtiva ettiği anlam, ikinci görüş sahiblerinin kanaatine paraleldir. Çünkü şanı yüce Allah: **"Orada sizi bir ömür yaşattı"** diye buyurmuştur. Yani size orada yaşamak üzere ömür verdi. Buna göre; salih olan insan orada salih amel ile hayatı süresince orayı imar etti, ölümden sonra da güzel bir şekilde anılmak ve güzel şekilde övülmek ile bunu devam ettirdi. Facir kişi de bunun aksinedir, dünya her ikisinin de hayatta iken de, ölümlerinden sonra da içinde bulundukları bir mekândır. Güzel övgü de sonradan gelen zürriyet gibidir de denilebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmaktadır: **"Sonraki (ümme)tler arasında bana bir lisan-ı sıdk bağışla."** (eş-Şuarâ, 26/84) Burada "lisan-ı sıdk" ise güzel şekilde övülmek demektir. Bunun Muhammed (sav) olduğu da söylenmiştir. Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: **"Zürriyetini de süreklili baki kalanların tâ kendileri kıldık."** (es-Saffat, 37/77); **"Onu ve İshak'ı mübarek kıldık. O ikisinin soyundan da ihsan edici de vardır, nefesine apaçık zulmedici de vardır."** (es-Sâffât, 37/113)

5- Allah'tan Mağfiret Dilemek ve O'na Tevbe Etmek Gereği:

"O halde, O'ndan mağfiret dileyin." Putlara tapmaktan dolayı, O'nun sizi bağışlamasını dileyin. **"Sonra O'na tevbe edin."** O'na ibadete geri dönün. **"Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, duaları kabul edendir."** Yani kendisine dua edenlerin dualarını kabulü geciktirmez. Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"Bana dua ettiğinde dua edenlerin duasına karşılık verir, kabul**

(1) Buhârî, Hibât 24; Müslim, Hibât 20, 22; Ebû Dâvûd, Buyû' 86; Tirmizî, Ahkâm 15; Nesâî, Umrâ 3; Muvatta, Akdiye 43; Müsned, III, 399.

(2) Müslim, Hibât 23; Ebû Dâvûd, Buyû' 86; Müsned, III, 294.

ederim." (el Bakara, 2/186) buyruğunu açıklarken (1, 2 ve 3. başlıklarda) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهِينَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا
وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ ﴿٦٢﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ
عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَيْنِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ
فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا
تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾
فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ
﴿٦٥﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ
حِزْبٍ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَآخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَانُوا لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا
أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

62. Dediler ki: "Ey Salih! Sen bundan evvel aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi bizi atalarımızın taptığı şeylere tapmamızdan vazgeçirmek mi istiyorsun? Senin bizi davet ettiğinden, gerçekten tereddüde düşüren bir şüphe içindeyiz."
63. Dedi ki: "Ey kavmim! Ne dersiniz? Ben Rabbimden gelen apaçık bir delile sahipken ve O kendinden bana bir rahmet vermişken, O'na isyan edersem, Allah'a karşı bana kim yardım eder? Halbuki sizin bana zarardan başka bir katkınız olmaz."
64. "Ey kavmim! İşte size bir âyet olmak üzere Allah'ın dişi devesi... Artık onu bırakın da Allah'ın arzında otlasın. Ona kötü bir maksatla dokunmayın, sonra sizi yakın bir azab yakalar."
65. Derken onu ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine dedi ki: "Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalanı olmayan bir tehdittir."

66. Emrimiz gelince, Salih'i ve onunla beraber olan mü'minleri tarafımızdan bir rahmet ile ve o günün rüsvaylığından kurtardık. Şüphesiz senin Rabbin çok güçlüdür, mutlak galib olandır.
67. O zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı da yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.
68. Sanki orada kalmamışlardı. Haberinizi olsun ki Semûd kavmi Rabblerini inkâr ettiler. Yine haberinizi olsun ki, Semûd kavmi (ilâhi rahmetten) uzak düştüler.

62. “Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan evvel aramızda ümit beslenen bir kimseydin.” Bundan önce, yani peygamberliğini kabule davet edişinden önce senin aramızda bir lider, önder olacağını ümit ederdik. Denildiğine göre; Hz. Salih onların ilâhlarını ayıplıyor ve onları çirkin ve bayağı olduklarını söyleyerek tahkir ediyordu. Onlarsa Hz. Salih'in dinlerine geri döneceğini umuyorlardı. Kendilerini Allah'a davet etmeye başlayınca, bu sefer: Senden yana umudumuz kesildi, dediler. “Şimdi bizi atalarımızın taptığı şeylere tapmamızdan vazgeçirmek mi istiyorsun?” Buradaki istifhamın (sorunun) anlamı inkârdır. (Yani onun bu tavrını reddetmektir).

“(أَنْتُمْ) : Tapmamız” buyruğu, “(عَنْ أَنْ نَعْبُدَ) : Tapmamızdan” anlamında olduğundan ötürü; -matar anlamı veren-: (أَنْ); harf-i cerrin düşürülmesi dolayısıyla nasb mahallindedir.

“Senin bizi davet ettiğinden gerçekten tereddüde düşüren bir şüphe içindeyiz” buyruğunda hitab Hz. Salih'edir. Bu buyruktaki; “(إِنَّا) : Gerçekten biz” İbrahim Sûresi'nde; (وَإِنَّا), (İbrahim, 14/9) şeklindedir. Asıl şekli de; (إِنَّا) dir. Üç tane “nun” ağır geldiğinden dolayı (İbrahim Sûresi'ndekinden) üçüncü “nun” düşürülmüştür. Buna karşılık: “(تَدْعُونَا) : Bizi davet ettiğin” buyruğu İbrahim Sûresi'nde ise; “(تَدْعُونَا) : Bizi davet ettiğiniz...” şeklindedir. (İbrahim, 14/9) Çünkü orada hitab (bir peygambere değil) birden çok peygambere yöneliktir. -Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun.-

“(مُرِيبٍ) : Tereddüde düşüren...” ifadesi, tereddüde düşmesini gerektiren bir işi bir kimseye yaptığın takdirde kullanılan; (أَرَبَهُ فَنَا أَرَبَهُ) den gelmektedir. Şair el-Hüzelî de şöyle demektedir:

كُنْتُ إِذَا أَتَوْتُهُ مِنْ غَيْبٍ بِشَمِّ عِطْفِي وَيُزُّ نَوْبِي
كَأَنَّمَا أَرَبْتُهُ بِرَبِّ

“Ben ona uzun bir süre görünmedikten sonra gelecek olursam,
Omuzumu koklar, elbisemi şiddetlice çekerdi.
Sanki ben ona şüphe ve tereddüde düşmesini gerektirecek
bir şey yapmış gibi plurdum.”

63. "Dedi ki: Ey kavmim! Ne dersiniz? Ben Rabbimden gelen apaçık bir dille sahipken ve O kendinden bana bir rahmet vermişken" buyruğunun anlamına dair açıklamalar daha önce Hz. Nûh'un zikredilen sözlerinde geçmiş bulunmaktadır. **"Allah'a karşı bana kim yardım eder?"** Bu nefy anlamında bir istifhamdır. Yani ben O'na isyan edecek olursam, kimse beni O'nun azabından kurtaramaz. **"Halbuki sizin bana zarardan başka bir katkınız olmaz."** Beni saptırmaktan ve hayırdan uzaklaştırmaktan başka bana bir şey veremezsiniz. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Gerçekte ise zarara uğratmak kendileri hakkında söz konusu idi, Hz. Salih hakkında değil. Onlara şöyle demiş gibiydi: Bana değil de kendinizin zararını arttırmaktan başka bir şey yapmıyorsunuz. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bana karşı atalarınızın dinini gerekçe göstermeniz suretiyle sadece benim sizin hüsrana uğradığınıza dair basiretimi arttırmış, pekiştirmiş oluyorsunuz. Bu açıklama İbn Abbas'dan nakledilmiştir.

64. "Ey kavmim! İşte size... Allah'ın dişi devesi" anlamındaki buyruk mübtedâ ve haberdur. **"Bir âyet olmak üzere"** anlamındaki buyruk ise hal olarak nasbedilmiştir. Bundaki âmil ise ya işaret etmenin ihtiva ettiği anlamdır, yahut ta "işte" işaret ismindeki dikkat çekmedir.

"Allah'ın dişi devesi" denilmesinin sebebi ise onların isteklerine uygun olarak o devenin bir dağdan çıkartılması idi. Bu gerçekleştiği takdirde iman edeceklerini söylemişlerdi. Denildiğine göre o deveyi Hicr taraflarında el-Kâsibe diye bilinen ve tek başına orada bulunan dümdüz bir kayadan çıkartmıştı. İsteklerine uygun olarak o dişi deve kayadan çıktıktan sonra, Allah'ın peygamberi Hz. Salih onlara: **"İşte size bir âyet olmak üzere Allah'ın dişi devesi"** demişti.

"Artık onu bırakın da Allah'ın arzında otlasın" buyruğu emir ve cevabını ihtiva etmektedir. **"(فَذَرُوهَا): Onu bırakın"** fiilinden "nun"un hazfedilmesi emir oluşundan dolayıdır. Bu fiil **(وَذَرُ)** şeklinde mazi olarak; ism-i faili de; **(وَاذَرُ)** şeklinde ancak şaz kullanılır. Nahivcilerin ise bu hususta iki görüşü vardır. Sibeveyh der ki; **"(تَرَكَ) Terketti,"** fiili ile ona gerek duymadılar. Başkaları ise şöyle demektedir: "Vav" ağır olduğundan, dilde ise "vav"sız aynı anlamı taşıyan başka bir fiil bulunduğundan bu şeklini kullanmadılar. Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Hal ve isti'nâf olmak üzere; **"(تَأْكُلُ): Otlasın"** fiilinin merfu gelmesi caizdir.

"Ona kötü bir maksatla" el-Ferrâ'ya göre onu kesmek suretiyle **"dokunmayın."** Buradaki: **"(وَلَا تَمْسُوْهَا): Ona dokunmayın"** fiili nehy dolayısıyla cezmedilmiştir.

"Sonra sizi yakın" yani onu kesmenize zaman itibariyle yakın **"bir azab yakalar."** Buyruk da nehyin cevabıdır.

65. “Derken onu ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine dedi ki: Yurdunuzda üç gün daha yaşayın” buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Azabın Gelişine Kalan Süre:

Yüce Allah'ın: **“Derken onu ayaklarını keserek öldürdüler”** buyruğunda işaret edilen öldürme onların bazıları tarafından yapılmış olduğu halde diğerlerinin bu işe rızaları dolayısıyla bu fiil hepsine izafe edilmiştir. Bu dişi devenin kesilerek öldürülmesine dair açıklamalar daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/77-79. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yine ileride diğer açıklamalar da gelecektir.

“Bunun üzerine dedi ki: Yurdunuzda” yani yaşadığınız ülke ve topraklarınızda **“üç gün daha yaşayın.”** Hz. Salih onlara: Azap'tan önce yüce Allah'ın nimetlerinden faydalanın, dedi. Buradaki: **“...da”** buyruğu ile kasıt yaşadıkları yurtlarıdır. Eğer evlerini kastetmiş olsaydı, bu kelimenin çoğul olarak; **“(دوركم)”:** Evlerinizde” demesi gerekirdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Sizden herbiriniz kendi evinde ve meskeninde faydalansın, demektir. Yüce Allah'ın: **“Sonra sizi bir bebek olarak çıkarandır.”** (el-Mu'min, 40/67) buyruğuna benzer. Yani sizden herbirinizi bebek olarak çıkarandır. Burada hayatta kalmanın (yaşayıp yararlanmak anlamına gelen) temettu' ile ifade edilmesi, ölenin herhangi bir şekilde (dünyadaki) bir şeyden lezzet alamaması ve yararlanamaması dolayısıyladır.

Deveyi çarşamba günü kesip öldürdüler. Perşembe, cuma ve cumartesi gününü yurtlarında yaşamaya devam ettiler, pazar günü de azab onlara geldi. Üç gün hayatta kalmalarının sebebi ise daha önce el-A'raf Sûresi'nde geçtiği üzere, dişi devenin yavrusunun üç defa böğürmüş olmasıdır.

Birinci günde renkleri sarardı, ikincisinde kırmızıya dönüştü, üçüncüsünde karardılar, dördüncü günde de helâk oldular. Nitekim el-A'raf Sûresi'nde de geçmişti.

2- Azabın Geleceği Süre İle Seferî Sayılma Süresi:

İlim adamlarımız, yüce Allah'ın Salih kavminden azabı üç gün süreyle ertelemesini, misafirin eğer dört günlük bir ikameti niyet etmeyecek olur ise namazını kısaltarak, kılacağına delil göstermişlerdir. Çünkü üç günlük süre ikamet etme hükmünün dışında kalmaktadır. Bu husustaki ilim adamlarının görüşlerine dair açıklamalar daha önce Nisa Sûresi'nde (4/101.âyet, 6.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“İşte bu, yalanı olmayan” yani yalan olmayan, bir diğer açıklamaya göre ise hakkında yalan bulunmayan **“bir tehdittir.”**

66. “Emrimiz” azabımız “gelince Salih’i ve onunla beraber olan mü’minleri tarafımızdan bir rahmet ile” buna dair açıklamalar az önce geçti **“o günün rüsvaylığından kurtardık.”** Yani onları o günün rüsvaylığından da, o günün zillet ve rezilliğinden de kurtardık. Buradaki “ve” atıf edatının zaid olduğu, buna göre; Biz onları o günün rüsvaylığından kurtardık, anlamına geldiği de söylenmiştir. Ancak Sibeveyh ile Basralılara göre bu edatın fazladan getirilmesi caiz değildir. Kûfelilere göre ise “vav” atıf edatının yalnızca -bu âyet-i kerîmede olduğu gibi-: (لَمَّا), (حَتَّى) edatları ile birlikte fazladan getirilmesi mümkündür.

Nafî’ ve el-Kisaî; (يَوْمَئِذٍ): O gün” kelimesinin “mim” harfini üstün ile okurken, diğerleri ise bu harfi esreli olarak; “(يَوْمَ): Gün” kelimesini; “(إِذْ): O” kelimesine izafe ile okumuşlardır.

Ebu Hatim dedi ki: Ebu Zeyd’in bize Ebu Amr’dan naklettiğine göre Ebu Amr; “(وَمِنْ خِزْيِ يَوْمَئِذٍ): **Ve o günün rüsvaylığından**” buyruğunda “ya” harflerini birbirine idgam ederek ve izafe de yaparak; “(يَوْمَئِذٍ): O günün” kelimesindeki “mim”i de esre ile okumuştur.

en-Nehhâs der ki: Sibeveyh ve bu gibi hususlarda görüşü ona yakın -Ebu Amr vb.- nahivcilerin rivayet ettikleri şekil burada ihfâ yapılacağı şeklindedir. İdgam ise caiz değildir, çünkü o takdirde iki sakin arka arkaya gelmiş olur ve bu durumda “ze” harfinin esreli okunması da caiz değildir.

67. “O zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı.” Yani dördüncü günde onlara korkunç bir ses geldi ve hepsi öldüler. Burada **“yakaladı”** fiilinin müzekker geliş sebebi **“korkunç ses”** anlamına gelen; (الصَّيْحَةُ) şeklindeki müennes ismin de, onun müzekkeri olan: (الصَّيْحِ)in aynı şey oluşlarından dolayıdır.

Bu korkunç sesin Hz. Cebraîl’in sayhası olduğu söylendiği gibi, şöyle de açıklanmıştır: İçinde her türlü yıldırımı taşıyan semadan gelen korkunç bir ses ile yerde sesi olan her şeyin gelip onları yakaladı ve korkudan ödleri kopup öldüler.

Yüce Allah burada **“o zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı”** diye buyururken el-A’raf Sûresi’nde; **“Şiddetli bir sarsıntı onları yakalayiverdi.”** (el-A’raf, 7/78) diye buyurulmaktadır. Buna dair açıklamalar orada geçmiş bulunuyor. Tefsir(e dair rivâyetler)de açıklandığına göre; Hz. Salih’in kavmi azabın geleceğine kesin olarak inandıklarında: Bu azab size ansızın gelecek olursa, ne yapacaksınız, ne duruyorsunuz? diyenlere: Peki ne yapalım? dediler. Sonunda kılıçlarını, mızraklarını diğer savaş araçlarını aldılar. Denildiğine gö-

re onikibin kabile idiler. Herbir kabilede de onikibin savaşçı vardı. Dağ ve ovalardaki yolların ağızlarında azab ile karşılaşacakları zannıyla durdular. Yüce Allah güneş ile görevli meleğe, güneşin sıcaklığı ile onları azaplandırmasını vahiyetti. Güneşi başlarına oldukça yakınlaştırdı ve elleri kızardı, dilleri su-suzluktan dolayı göğüslerine kadar sarktı. Beraberlerindeki bütün hayvanlar öldü. Su kaynadığından dolayı pınarlarından coşarak taşmaya ve göğe doğru yükselmeye başladı. O su aşırı sıcak olduğundan dolayı neye değiyorsa onu helâk ediyordu. Bu halde devam edip durdular. Yüce Allah ölüm meleğine de güneş batıncaya kadar onları azaplandırmak için ruhlarını kabzetmemesi emrini verdi. Nihayet onlara gelen çılgılık ile helâk edildiler **“da yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.”** Yüzleri üstü düştüler, yere düşen kuş gibi toprağa yapıştılar.

68. “ ... Haberiniz olsun ki Semûd kavmi Rabblerini inkâr ettiler. Yine haberiniz olsun ki Semûd kavmi (ilâhî rahmetten) uzak düştüler” buyruğunun anlamı daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ
 أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ
 وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُّوطِيٍّ ﴿٧٠﴾
 وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَقَ
 يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

69. Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjde ile gelip: “Selâm” dediler. O da: “Selâm” dedi ve vakit geçirmeden kızartılmış bir buzağıyı getirdi.

70. Ellerinin buna uzanmadığını görünce, onlardan çekindi ve kalbine bir korku girdi. Onlar: “Korkma! Biz Lût kavmi için gönderildik” dediler.

71. Eşi de ayaktaydı, güldü. Biz de ona İshak'ı ve İshak'ın ardından Ya'kûb'u müjdeledik.

69. “Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjde ile gelip...”. Bu(yruğu ile anlatılan) Lût (as)ın kıssasıdır. Lût (as), İbrahim (as)ın öz amcasının oğludur.

Lût kavminin kasabaları Şam yakınlarında idi. Hz. İbrahim de Filistin topraklarında bulunuyordu. Yüce Allah melekleri Lût kavmini azablandırmak üzere gönderdiğinde Hz. İbrahim'e uğrayıp yanında misafir oldular. Hz. İbrahim yanında konaklayan herkese çok güzel ikramlarda bulunur, ağırlardı. Onlar Hz. İbrahim'i müjdelemek için uğramışlardı. O ise melekleri misafir sandı. Gelen bu melekler Cebrail, Mikail ve İsrail (aleyhimusselâm)dılar. Bunu İbn Abbas ifade etmiştir.

ed-Dahhâk dokuz kişi idiler derken, es-Süddî bunlar güzel yüzlü, görülmemiş güzellikte, pırıl pırıl aydınlık simalı, genç delikanlılar suretinde onbir melek idiler, der.

“Müjde ile” buyruğundan kasıt bir görüşe göre çocuk müjdesiyle, bir diğer görüşe göre Lût kavminin helâk edilmesi müjdesiyle gelmişlerdi. Bir diğer görüşe göre ise onlar Hz. İbrahim'e kendilerinin Allah'ın elçileri oldukları ve kendisi için korkulacak bir şey olmadığı müjdesini vermişler ve **“selam dediler”** di.

Bu buyrukta “selâm” anlamındaki: (سَلَامًا) kelimesinin nasbedilmesi, fiilin bu söz üzerinde vukua gelmesinden dolayıdır. Nitekim: (قَالُوا خَيْرًا): Hayır dediler” ifadesinde de böyledir. Taberî'nin tercih ettiği görüş budur. (Buna benzer olan) yüce Allah'ın: (سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً): *Sayıları üçtür, diyecekler*” (el-Kehf, 18/22) buyruğundaki “üç” anlamındaki kelime isimdir. Makûl (söylenen) bir söz değildir. Bununla birlikte **“selâm dediler, o da selâm dedi”** buyruğundaki her iki “selâm” kelimesi nasb da edilse, ref de edilse Arapça'da caizdir (mümkündür, açıklanabilir).

“Selam dediler” buyruğundaki “selâm” lafzının mastar olarak nasbedildiği söylendiği gibi bunun: O onunla doğru olan bir söz ile konuşmaya başladılar, anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim yüce Allah: *“Cahiller onlara hitab ettiklerinde onlar «selam» derler”* (el-Furkan, 23/63) buyruğunda “doğru söz söylerler” demektir. Buna göre “selâm” lafzı, onların söyledikleri sözün anlamını ifade eder, lafzen bunu söyledikleri manasına gelmez. Bu anlamdaki bir açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmış ve bunu tercih ederek şunları söylemiştir: Nitekim şanı yüce Allah lafzı zikretmek dilediğinde onu aynen söyler ve meleklerin söyleyeceklerini haber verdiği şu sözleri nakledip: *“Sabrettiğiniz şeylere karşılık selâm sizlere”* (er-Rad, 13/24); *“Selâm olsun üzerinize, tertemiz geldiniz.”* (ez-Zümer, 39/73) diye buyurmaktadır. (Bu iki âyette de “selam” lafızları merfu gelmiştir.) Meleklerin Hz. İbrahim'e dua ettikleri ve; (سَلِّمْتُ سَلَامًا): Selâmete kavuştun” anlamında olduğu da söylenmiştir.

(قَالَ سَلَامٌ): **O da: selâm, dedi**” buyruğundaki “selâm” lafzının merfu olarak gelmesi iki türlü açıklanabilir:

1- Bir mülbtedâ mukadder olarak vardır, bu da; “(هو سلام، وأمرى سلام)”: selâmdır, benim işim selâmdır” takdirindedir.

2- Diğeri ise eğer “selâm” tahiyye (selâm verme) anlamına kabul edilecek olursa” (سلام عليكم): Size selâm olsun” takdirinde olup haber hazfedilmiştir.

“Selâm” lafzının nekrâ (belirtisiz) gelmesi ise çokça kullanılmasından dolayıdır. Nasıl ki “Allahumme” sözünden elif-lam hazfedilerek; “(لا هـ)”: Allah’ım” deniliyor ise, burada da “selâm” lafzının başından çokça kullanım dolayısı ile elif-lamın hazfedilerek nekrâ olarak gelmesi caiz olmuştur. Buradaki “selâm” lafzı (سَلَام) şeklinde de okunmuştur. el-Ferrâ der ki: “silm” ile “selâm” aynı anlamdadır, tıpkı “hill” ile “helâl” kelimeleri gibi.

“Ve vakit geçirmeden kızartılmış bir buzağıyı getirdi” buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı ondört başlık halinde sunacağız:⁽¹⁾

1- “Kızartılmış Bir Buzağı”:

Yüce Allah’ın: **“Ve vakit geçirmeden... getirdi.”** anlamındaki buyrukta yer alan; (أن) edatı, (حتى) anlamındadır. Bunu ileri gelen nahivciler söylemişler ve İbnu’l-Arabî nakletmiştir. İfade; “(فما لبث حتى جاء)”: ...getirinceye kadar fazla zaman geçirmedir” takdirindedir. (أن)’ın harf-i cerrin düşmesiyle nasb mahallinde olduğu ve takdirin; (فما لبث عن أن جاء) şeklinde yani bir buzağı getirmekte gecikmedi, anlamında olduğu da söylenmiştir. Cer harfi hazfedildikten sonra (أن) de nasb mahallinde kalmış oldu.

“(لبث)”: Geçirdi” fiilinde Hz. İbrahim adının zamiri vardır: “(ما): ...me...” de nefy edatıdır. Bu açıklamayı da Sibeveyh yapmıştır.

el-Ferrâ ise şöyle açıklamıştır: Onun... gelmesi gecikmedi (anlamında): (فما لبث مجيء) demektir. Buna göre; (أن) ref mahallindedir ve: “(لبث)”: Geçirdi” fiilinde zamir yoktur. (ما) ise nefy edatıdır. Bununla birlikte (ما)’nın, (الذي) anlamında ism-i mevsul; “(لبث)”: Geçirdi” fiilinde Hz. İbrahim’e ait zamir ve: “(أن جاء)”: Getirme” fiili ise (ما)’ın haberi olabilir. Yani İbrahim’in vakit geçirmesine sebep olan husus, onun kızarmış bir buzağı getirmesi idi.

“(حنيد): Kızarmış” demektir. Kendisine ateş değmeksizin, taşların hararetiyle kızartılmış olana bu ismin verildiği de söylenmiştir. “(حنذت الشاة أحندها)”: Koyunu kızarttım ve onu iyice pişirmesi için üzerine kızdırılmış taşlar koydum” demektir. Bu şekilde kızartılmış olan koyuna da; (حنيد) denilir. At için kullanılan; (حنذت الفرس أحندة حنذا) ise atın bir ya da iki tur dolaştırıldıktan sonra iyice terlemesi için güneşte üzerine eğer takımlarını ve çulları koymaktır. Bu

(1) Görüleceği üzere yapılacak açıklamalar yalnızca 69. âyetin bu bölümü ile ilgili olmayıp 70 ve 71. âyet-i kerimelere dair açıklamaları da kapsamaktadır.

durumdaki ata; (محنود وحيد) denilir. Eğer terlemeyecek olursa; (حَبَا) denilir. " (حَنْدُ) : Hanez" ise Medine'ye yakın bir yerin adıdır.

Bu kelimenin "kızartılmış" değil de suda haşlanmış anlamına geldiği de söylenmiştir.

İbn Abbas ve başkaları ise bunu "iyice pişmiş" diye açıklamışlardır. Kelime "fâil" vezninde olmakla birlikte; (محنود) : Kızartılmış" anlamındadır.

Hz. İbrahim'in bir buzağıyı pişirerek getiriş sebebi ise, malının çoğunluğunu inek türünün teşkil etmesi idi.

2- Misafir Ağırlamanın Âdâbı:

Bu âyet-i kerimede misafir ağırlama âdâbı arasında ev sahibinin misafirine bir şeyler ikram etmeyi çabuklaştırarak derhal kolay ve mevcut olanı takdim etmesi gerektiğine, daha sonra eğer imkânı varsa başka şeyleri getirmesine, kendisine zarar verecek kadar kendisini külfete sokmaması gerektiğine işaret edilmektedir.

Misafir ağırlamak üstün ahlâkî meziyetlerden, İslâm'ın âdâbından, Peygamber ve salihlerin huylarındandır.

Hz. İbrahim el-Bakara Sûresi'nde (2/124. âyet, 3. başlık ve devamında) geçtiği üzere ilk misafir ağırlayan kişidir.⁽¹⁾ Genel olarak ilim ehlinin kabul ettiğine göre misafir ağırlamak vacib değildir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "(Meşru) misafirlik üç gündür. İkram süresi bir gün ve bir gecedir. Artık bundan sonrası sadakadır."⁽²⁾ Buradaki "ikram süresi (hadiste caize)"; ihsan, atıyye ve asıl hükmü mendubluk olan hak gözetme (sıla) demektir.

Yine Hz. Peygamber: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusuna ikramda bulunsun. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikramda bulunsun."⁽³⁾ diye buyurmaktadır. Komşuya ikram icma ile vacib (farz) değildir, misafir ağırlamak ta onun gibidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Leys (b. Sa'd) ise Hz. Peygamber'in: "Misafirin bir gece (ağırlanma)sı bir haktır"⁽⁴⁾ buyruğuna ve buna benzer diğer hadislerle istinaden misafir ağır-

(1) *Muvatta*, Sıfatu'n-Nebiyy 4.

(2) *Buhârî*, Edeb 31, 85, Rikaak 23; *Müslim*, Lukata 14, 15; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 5; *Tirmizî*, Birr 43; *İbn Mâce*, Edeb 5; *Dârimî*, Et'ime 11; *Muvatta*, Sıfatu'n-Nebiyy 22; *Müsned*, III, 37, 64, 76, VI, 385, 386

(3) *Buhârî*, Edeb 31, 85, Rikaak 23; *Müslim*, İman 74, 77, Lukata 14; *Ebû Dâvûd*, Et'ime 5; *Tirmizî*, Birr 43, Sıfatu'l-Kıyâme 50; *Dârimî*, Et'ime 11; *Muvatta*, Sıfatu'n-Nebiyy 22; *Müsned*, II, 174, 267, 269..., III, 76, IV, 31, V, 412, VI, 69, 384, 385.

(4) *Ebû Dâvûd*, Et'ime 5; *İbn Mâce*, Edeb 5; *Müsned*, IV, 130, 132, 133.

lamanın vacib olduğu görüşündedir. Bu hususta bizim işaret ettiğimiz kadarı ile yetinelim. Doğru yola muvaffak kılan Allah'tır.

İbnu'l-Arabî der ki: Bazıları şöyle der: Misafir ağırlamak İslâm'ın ilk dönemlerinde vacib iken sonradan neshedilmiştir. Ancak bu görüş zayıftır, çünkü vacib olduğuna dair rivayet sabit olmamıştır. Neshedici hüküm de varid değildir. (İbnu'l-Arabî) Ebu Said el-Hudrî'nin hadis imamları tarafından rivayet edilen hadisini de zikreder ki bu hadiste şu ifadeler de yer almaktadır: "Biz onlardan bizi misafir etmelerini (ağırlamalarını) istedik. Onlar ise bizi misafir etmek istemediler. Daha sonra kabilenin başkanı (bir yılan ya da akrep tarafından) sokuldu..." ifadeleri yer almaktadır.⁽¹⁾ Devamla (İbnu'l-Arabî) der ki: İşte bu hadisin zahiri şunu göstermektedir: Eğer misafir ağırlamak bir hak olsaydı, Peygamber (sav) onları ağırlamayı kabul etmeyenleri kınar ve elbette bu hususu (kendisine bunu nakledenlere) beyan ederdi.

3- Misafir Ağırlamak Yükümlülüğünün Muhatabları:

İlim adamları misafir ağırlamakla kimlerin muhatap oldukları hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Şafiî ile Muhammed b. Abdi'l-Hakem misafir ağırlamakla muhatap olanların hem şehirlerde, hem de çöllerde yaşayan göçebeler olduğu görüşündedir.

Malik ise der ki: Şehirlerde yerleşik olarak yaşayanların misafir ağırlamak yükümlülükleri yoktur. Suhnûn der ki: Misafir ağırlamak köylerde yaşayanların vazifesidir. Şehirlerde ise yolcuların konaklayabileceği hanlar vardır. - Bu iki lugatı (söyleyişi) Sahibu'l-Ayn (Halil b. Ahmed ve başkaları) zikretmişlerdir.⁽²⁾

Bu görüşün sahibleri İbn Ömer'in rivayet ettiği şu hadisi de delil gösterirler. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Misafir ağırlamak çölde yaşayan (göçebeler)in görevidir. Yoksa şehirlerde yaşayanlara (görev) değildir." Ancak bu sahih olmayan bir hadistir. Çünkü Abdü'r-Rezzak'ın kardeşinin oğlu olan İbrahim'in rivayet ettiği hadisler metrûktur ve İbrahim'in yalancı olduğu söylenir. Bu da onun tek başına (münferiden) rivayet ettiği hadislerdendir ve bu hadis onun tarafından uydurulduğu söylenmiştir. Bu açıklamaları Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr yapmıştır.

İbnu'l-Arabî der ki: Ziyafet (misafir ağırlamak) gerçekten farz-ı kifayedir. İnsanlar arasında bunun -kasaba ve kentlerden farklı olarak- yiyecek ve ba-

(1) *Buhârî*, İcâre 16, Tıb, 39; *Ebü Dâvûd*, Buyû' 37, Tıb 19; *Tirmizî*, Tıb 20; *Müsned*, III, 2, 10.

(2) Tire arasındaki bu ifadelerin konu ile herhangi bir ilgisi olmadığı açıktır. Nitekim Arapça yayına hazırlayanın da işaret ettiği gibi, bu ifadeler yalnızca bir nüshada yer almaktadır.

rinacak yer bulunmayan köylerde vacib olduğunu söyleyenler vardır. Çünkü kasaba ve kentler barınacak yerlerle, yiyeceklerle dolup taşar. Şüphesiz ki misafir değerlidir ve misafir ağırlamakta üstün bir ahlâkî meziyettir. Eğer misafir yabancı bir kimse ise onu ağırlamak bir farzdır.

4- Hz. İbrahim'in Misafir Ağırlayışı ve Allah'ın Kitabı Hakkında Mücerred Görüşe Dayanarak Kanaat Belirtmenin Sakıncası:

İbnu'l-Arabî der ki: Bizim (mezhebimiz) ilim adamlarından birisi der ki: Hz. İbrahim'in ağırlaması basit ve az bir şeyle olmuştu ama, seven sevdiğinin bu davranışını teşekkürle karşıladı. Halbuki böyle bir kanaat kat'î olan bir hususta zanna dayanarak hüküm vermektir, naklin bulunduğu bir yerde kıyasa dayanarak hüküm vermektir. Bu kişi böyle bir ağırlamanın basit ve önemsiz olduğunu nerden bildi? Aksine müfessirler meleklerin Cebrail, Mikail ve İsrail olmak üzere (Allah'ın salat ve selamı üzerlerine olsun) üç kişi olduklarını nakletmişlerdir. Üç kişiye bir buzağı büyük bir ikramdır. Görüşe dayanarak Allah'ın Kitabı bu şekilde nasıl açıklanır?

Bu yüce Allah'ın emanetinin hoş olmayan yerilmiş şekildeki tefsiridir. Artık bu işten kaçınınız. Çünkü bu işin yanlışlığını öğrenmiş bulunuyorsunuz.

5- Misafir'in Âdâbı:

Misafire yemek sunulduğu vakit yemek yemekte elini çabuk tutması sünnettir. Çünkü misafire ikram ve değer ona çabucak bir şeyler sunmak ile ortaya çıkar. Ev sahibine ikram ve değer ise yapılan bu ikramı kabul etmekte elini çabuk tutmaktır. Gelen misafirler ellerini yemeye uzatmayınca, Hz. İbrahim onlardan çekindi. Çünkü onlar bu şekilde davranmakla adetin dışına çıkmış, sünnete muhalefet etmiş oluyorlardı. Hz. İbrahim kötü bir maksatlarının olduğundan çekindi. Rivayet olduğuna göre onlar ellerinde bulunan uçsuz ve temrensiz ok çubuğunu andıran ince çubuklarla ete uzanıyorlar, fakat elleri ete ulaşmıyordu. Hz. İbrahim onların bu durumlarını görünce **“onlardan çekindi ve kalbine bir korku girdi.”** Yani içinde bu korkuyu saklı tuttu, hissetti diye de açıklanmıştır.

“(وَأَوْجَسَ)”: Girdi, sakladı, hissetti” fiilinin mastarı olan; “(الوجوس)”: Girmek” anlamındadır. Nitekim şair şöyle demektedir:

جاء البريدُ بقرطاسٍ يَحْبُ بُهْ فَأَوْجَسَ القلبُ من قرطاسه جَزَعًا

“Postacı (atı) dört nalla koşturarak bana bir mektub getirdi,
Kalbime, getirdiği o mektubtan dolayı katlanamayacağım bir
sabırsızlık (korku) girdi.”

(خِفَّةٌ) kelimesi ise "korku" demektir. O dönemin insanları misafirin yemeklerini yemediğini gördüklerinde, onun hakkında iyi düşünmezlerdi. () Bakımdan melekler Hz. İbrahim'e: **"Korkma! Biz Lût kavmi için gönderildik, dediler."**

6- Ev Sahibinin Misafir'inin Yemek Yemesini İzlemesi:

Yemenin âdâbından birisi de misafir ağırlayanın misafirinin yeyip yemediğine bakmasıdır. Ancak bunun keskin bakışlarla değil de göz ucuyla ve fark ettirmeden olması gerekir. Rivayet olunduğuna göre Bedevi bir Arap, Süleyman b. Abdu'l-Melik ile birlikte yemek yerken, Süleyman, Bedevi'nin ağzına götürdüğü lokmasında bir kıl olduğunu görünce ona, şu kılı lokmandan al demiş. Bu sefer, Bedevi: Lokmamdaki kılı görece kadar bana bakıyorsun, öyle mi? Allah'a yemin ederim, seninle birlikte yemek yemem, deyip kalkmış.

Derim ki: Bu olayın Süleyman'ın başından değil de, Hişam b. Abdu'l-Melik'in başından geçtiği de nakledilmiştir. Bedevi Arabın da, yanından şu beyiti söyleyerek çıktığı bildirilmiştir:

وَلِلْمَوْتِ خَيْرٌ مِنْ زِيَارَةِ بَاخِلٍ يُلَاحِظُ أَطْرَافَ الْأَكِيلِ عَلَى عَمْدٍ

"Hiç şüphesiz ölüm, yemek yiyenin elindeki lokmasına bakıp duran Cimri birisini ziyaret etmekten hayırlıdır."

7- Hz. İbrahim'in Çekinmesi:

70. **"Ellerinin buna uzanmadığını görünce onlardan çekindi"** buyruğundaki; (نَكِرْتُمْ): **Onlardan çekindi** fiili bir kimseyi alışıla gelmişin dışında bir halde bulmak, görmek anlamında; (نَكِرْتُكَ وَأَنْكَرْتُكَ): Seni alışmadığım bir şekilde gördüm" denilir. Şair de şu beyitinde iki kullanım şeklini bir arada şöylece kullanmaktadır:

وَأَنْكَرْتَنِي وَمَا كَانَ الَّذِي نَكِرْتُ مِنَ الْحَوَادِثِ إِلَّا الشَّيْبُ وَالصَّلَاةُ

"O beni tanımazlıktan geldi ve bende alışkın olmadığını belirttiği şeyler Arasında, saçlarımın ağarması ile dökülmesinden başkası yoktur."

Gözlerle görülen şeyler hakkında; (نَكِرْتُ), kalb ile görülen şeyler hakkında (أَنْكَرْتُ) şeklinin kullanıldığı da söylenmiştir.

8 Hz. İbrahim'in Hanımı:

71. **"Eşi de ayaktaydı"** anlamındaki buyruk, mübtedâ ve haberdır. Yani melekleri görebileceği bir şekilde ayakta bulunuyordu. Perde arkasında olduğu da söylenmişti. Bir diğer görüşe göre Hz. İbrahim oturmakta iken, meleklerle hizmet ediyordu. Muhammed b. İshak ayakta namaz kılıyordu, diye açıklamıştır. Abdullah b. Mes'ud'un kıraatinde ise; "(وَأَمْرَاتِهِ قَائِمَةٌ وَهُوَ قَائِمٌ)": Kendisi oturuyorken eşi de ayaktaydı" şeklindedir.

9- Eşinin Gülmesi:

Yüce Allah'ın: **"Güldü"** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid ve İkrime; müjdenin tahakkuku için ay halinden kesilmiş iken, ay hali oldu diye, açıklamışlardır. Dilbilginleri ise bunun, bu anlama geldiği konusuyla ilgili olarak şu beyiti naklederler:

وَأَنِّي لَأَتِي الْعِرْسَ عِنْدَ طُهُورِهَا وَأَهْجُرُهَا يَوْمًا إِذَا تَكَّ ضَاحِكًا

"Ben zevceme temiz iken yaklaşıyorum,
Ay hali olduğu gün(ler)de ise ondan uzak kalırım."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَضِحْكُ الْأَرَانِبِ فَوْقَ الصَّفَا كَمَثَلِ دَمِ الْجَوْفِ يَوْمَ اللَّقَا

"Düz kayalar üzerinde tavşanların ay hali (kanı),
Düşmanla karşılaşma günü karından çıkan kana benzer."

Araplar tavşan ay hali olduğu vakit; "(ضحكت الأرنب)": Tavşan ay hali oldu" derler. İbn Abbas (r.a)dan ve İkrime'den bu ifadenin, Arapların meyvenin olgunlaşmadan önceki kabuğunun çatlaması halini ifade etmek üzere kullanılan; "(ضحكت الكافورة)" tabirlerinden alındığını söyledikleri rivayet edilmiştir. Bazı dilciler ise Arapçada bu kökün ay hali olmak anlamına geldiğini kabul etmezler.

Cumhur ise der ki: Burada bildiğimiz "gülmek" kastedilmektedir. Ancak bunun mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Bunun hayret ve şaşkınlık ifade eden gülmek olduğu söylenmiştir. Şair Ebu Zueyb der ki:

فَجَاءَ بِمَزْجٍ لَمْ يَرَ النَّاسُ مِثْلَهُ هُوَ الضَّحْكُ إِلَّا أَنَّهُ عَمَلُ النَّحْلِ

“Öyle bir karışım getirdi ki insanlar onun benzerini görmemişlerdir, O hayret edilecek bir şeydir; şu kadar var ki arıların yaptığıdır o.”

Mukatil de der ki: Hz. İbrahim, misafirlerine hizmet ederken ve ihtişamıyla ortada iken üç kişiden korkması ve titremesine gülmüştü, çünkü Hz. İbrahim tek başına yüz kişiye bedel kabul ediliyordu.

Yine (Mukatil) der ki: Sözlükte bu kelimenin ay hali anlamına gelmesi uygun değildir. Ebu Ubeyd ve el-Ferrâ da bu anlamı kabul etmezler. el-Ferrâ der ki: Ben bu kelimenin bu anlamını güvenilir birisinden işitmiş değilim. Bu olsa olsa bir kinaye olabilir.

Rivayet edildiğine göre melekler buzağıyı elleriyle sıvazlamışlar, bunun üzerine de yerinden kalkıp annesinin yanına varmış. İşte Hz. İbrahim'in hanımı Sara bunu görünce gülmüş, melekler de ona Hz. İshak müjdesini vermişlerdi.

Yine anlatıldığına göre Hz. İbrahim misafirlerine ikramda bulunmak istediğinde Hz. Sara'yı da onlara hizmet etmek üzere ayakta tutardı. İşte yüce Allah'ın: **“Eşi de ayaktaydı”** yani onlara hizmet etmek maksadıyla ayakta gider gelirdi, buyruğu bunu anlatmaktadır. Şöyle de açıklanmaktadır: Hanımı Hz. İbrahim'in korkusu dolayısıyla ayakta duruyordu. Meleklerin; “korkma!” demelerinden ötürü de güvenlik altında olması sebebiyle sevinçinden güldü.

el-Ferrâ ise der ki: Bu ifadede bir takdim ve te'hir vardır. Buyruğun anlamı şudur: Biz ona İshak'ı müjdeledik, o da bundan dolayı güldü. Yani yaşlanmış iken doğacak çocuğundan ötürü sevinerek güldü, demektir. Bunların hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

en-Nehhâs der ki: Bu konuda pek çok görüş vardır. Bunların en uygun olanı şudur: Melekler yemekten yemeyip Hz. İbrahim de onlardan çekinip korkunca, ona: Korkma dediler ve kendilerinin Allah'ın elçisi olduklarını haber verdiler. Hz. İbrahim de bunun üzerine sevindi, hanımı da onun sevindiğine sevinerek güldü. Şöyle de açıklanmıştır: Hanımı Hz. İbrahim'e: **Ben** bu kavme bir azab ineceğini zannediyorum, demişti. O bakımdan Lût'u yanına al. Elçiler hanımının dediği azab ile gelince, buna sevinerek güldü. en-Nehhâs der ki: Bu açıklama eğer senedi sahih ise güzel bir açıklamadır.

“(الضحك): Gülmek” dişlerin açığa çıkmasıdır. Bununla birlikte yüze bir aydınlık gelmesi, parıldaması şeklinde de olabilir. Mesela; filan kişiyi gülerken gördüm, denirken yüzünü parıldar gördüm anlamındadır. Yine gülen bir bahçeye yolum uğradı, derken parlak ve alımlı bir bahçeye yolum uğradı, anlamındadır. Hadis-i şerif'te de şöyle buyrulmaktadır: “Muhakkak ki şanı yü-

ce Allah bulutu gönderir ve gülmenin en güzel şekliyle güler"⁽¹⁾ denilmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber bulutun şimşek dolayısıyla açılmasını "gül-mek" diye ifade etmiştir ki bu, istiâre yollu bir ifadedir.

Mekke kurrasından Muhammed b. Ziyad el-A'rabî adındaki birisinin: "(فَضَحَكَ) : **Güldü**" buyruğunu "ha" harfi üstün olarak okuduğu rivayet edilmiştir. el-Mehdevî ise der ki: Bu fiilin "ha" harfinin üstün okunuşu bilinen bir şekil değildir. Fiilin mazi ve muzârî' (ضَحَكَ يَضْحَك) şeklinde gelirken, mastarı da; (ضَحَكَ وَضَحَكَ وَضَحَكَ) şeklinde dört türlü gelir. (الضُّحْكَ) : Bir gülüş demektir. Küseyyir'in şu mısraı da bu şekildedir:

غَلَقَتْ لَضَحِكِهِ رِقَابُ الْمَالِ

"Onun bir defa gülüşüne mal ve servetler esir olur."

Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır.

10- Hanımın Misafirlere Hizmet Etmesi:

Müslim, Sehl b. Sa'd'dan şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Üseyd es-Sâidî düğününde Rasûlullah (sav)ı davet etti. O gün hanımı gelin olduğu halde onlara hizmet etti. Sehl dedi ki: (Hanımımın) Rasûlullah (sav)a ne içecek ikram ettiğini biliyor musunuz? Gecedен büyükçe bir kaba bir kaç hurmayı onun için ıslatmıştı. Yemeğini yedikten sonra ona bu ıslattığı hurmaların suyunu içmek üzere ikram etti."⁽²⁾ Bu hadisi Buhârî de rivayet etmiş olup bu hadisın yer aldığı babın başlığı şöyledir: "Kadının düğünde erkeklere karşı (hizmet için) ayakta durması ve bizzat onlara hizmet etmesi."⁽³⁾

İlim adamlarımız derler ki: Bu hadisten gelinin düğününde kocasına ve kocasının arkadaşlarına hizmet etmesinin caiz olduğu hükmü anlaşılmaktadır. Yine bu hadisten erkeğin hanımını salih olan kardeşlerinin önüne çıkartmasında ve onlara hizmet etmesinde bir mahzur olmadığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte (hadiste geçen olayın) hicab (kadın ile erkekler arasında perde gerilmesini emreden) buyruğunun inmesinden önce olma ihtimali de vardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Melek'lerin Yemekten Yememelerinin Hikmeti:

Taberî'nin naklettiğine göre İbrahim (as) buzağıyı meleklerin önlerine sü-

(1) *Müsned*, V, 435

(2) *Buhârî*, Nikâh 71, 77, 78, Eşribe 7, Eymân 21; *Müslim*, Eşribe 86; *İbn Mâce*, Nikâh 24; *Müsned*, III, 498.

(3) *Buhârî*, Nikâh 77.

rünce, onlar: Biz bedelini ödemedikçe bir şey yemeyiz, dediler. Hz. İbrahim de onlara: Bunun bedeli başında Allah'ın adını anmanız, sonunda da Allah'a hamdetmenizdir, dedi. Hz. Cebrail arkadaşlarına: Allah'ın bunu halil edinmesi gerçekten yerindedir, dedi.

İlim adamlarımız derler ki: Meleklerin yemeyiş sebepleri, meleklerin yemek yemeyen yaratıklar olmalarından dolayıdır. Bununla birlikte yüce Allah meleklerle insan şekline bürünmelerini kolaylaştırdığı, onlara bir beden ve bir şekil verdiği gibi, yemek yemelerini de kolaylaştırabilirdi. Şu kadar var ki, ilim adamlarının görüşlerine göre yüce Allah melekleri insan suretinde gönderdi. Hz. İbrahim de onları ağırlamak için özel bir gayret harcadı. Nihayet onların yemek yemekten uzak durduklarını görünce korkuya kapıldı, bu sefer de ansızın ona (çocuğu olacağı) müjdesi geldi.

12- Yemeğe Besmele İle Başlamak, Hamd İle Bitirmek ve Hz. İbrahim İle İlgili İsrâiliyât'tan Bir Rivayet:

İşte bu olay yemeğin başında Allah'ın adını anmanın, sonunda da Allah'a hamdetmenin bizden önceki ümmetlerde de meşru olduğunun delilidir. İsrâiliyât'ta nakledildiğine göre İbrahim (as) tek başına yemek yemezdi, yemeği hazır oldu mu kendisiyle birlikte yemek yiyecek birisini bulmak üzere birisine görev verirdi. Bir gün bir adam buldu, yemeğe onunla birlikte oturunca Hz. İbrahim ona, Allah'ın adını an, dedi. Adam: Ben Allah'ı tanımıyorum deyince, Hz. İbrahim ona, yemeğimi bırak ve çık git, dedi. Adam çıkıp, gittikten sonra Hz. Cebrail inip ona şöyle dedi: Allah buyuruyor ki: Ömrü boyunca kâfir olmasına rağmen Allah o adama rızık veriyor, sen ise bir lokma yemesin diye cimrilik gösterdin. Hz. İbrahim elbisesini sürüyerek, korku içerisinde dışarıya çıktı ve: Ey adam dön dedi. Bu sefer adam, herhangi bir sebep yokken beni niye geri çağırdığını bana söylemesen geri dönmeyeceğim, dedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim ona durumu anlattı, adam da: Bu oldukça kerim bir Rabb'tır, o halde iman ettim, dedi ve Hz. İbrahim'in evine girdi, Allah'ın adını anarak mü'min olarak yemeğini yedi.

13- Hz. İshak Müjdesi:

"Biz de ona İshak'ı" Hz. İbrahim'in Hacer'den İsmail adındaki oğlu dünyaya gelince, Sara da oğlu olmasını temenni etti. Ancak yaşı ilerlemiş olduğundan dolayı ümidini kesmişti. Bu sefer ona peygamber olacak ve peygamber babası olacak bir çocuk müjdesini verdi. İşte bu, aynı zamanda onun hem oğlunu, hem de torununu göreceği müjdesi idi.

14- Hz. İshak'ın Oğlu Hz. Ya'kub:

"Ve İshak'ın ardından Ya'kub'u müjdeledik" buyruğundaki "Ya'kub" kelimesini Hamza ve Abdullah b. Âmir nasb ile diğerleri ise ref' ile okumuşlardır. Ref' ile okuyuş; onun İshak'ın ardından Ya'kub (adındaki torunu) dünyaya gelecektir, anlamındadır. Bununla birlikte; "(مِنْ)": "...dan" da amel eden fîl ile merfû' olması da mümkündür, anlamı; "(وَثَبَتْ لَهَا مِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبُ)": Ve onun için İshak'ın ardından da Ya'kub(un) sabit oldu (olacağı müjdesi verildi)." Mübtedâ olarak merfû' olması da mümkündür ve bu durumda hal mahallinde olur, yani ona İshak'ı ve onun da mukabili olarak Ya'kub'u müjdelediler, demektir. Nasb ile okunması ise "Biz ona İshak'ın ardından Ya'kub'u bağışladık" anlamındadır. el-Kisaî, el-Ahfeş ve Ebu Hatim; "Ya'kub" lafzının; "(بَشَرْنَاهَا مِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ بِعَقُوبِ)": Ve Biz ona İshak'ın ardından Ya'kub'u da müjdeledik" şeklinde cer mahallinde olmasını da caiz kabul ederler. el-Ferrâ der ki: Harf-i cerri tekrarlamadan cer ile okunması caiz değildir.

Sibeveyh der ki: Sen eğer: "(مَرَرْتُ بِزَيْدٍ أَوَّلَ مَنْ أَمْسَ وَأَمْسَ عَمْرُو)": Ben önceki gün Zeyd'e, dün de Amr'a uğradım," şeklindeki bir kullanım oldukça çirkin-dir. Çünkü bu ifadede mecrur ile onu mecrura ortak eden "vav"ın arasını -câr ile mecrûrun arasını ayırdığı gibi- ayırmış oluyorsun. Çünkü câr ile mecrûr birbirinden ayrılmadığı gibi mecrur ile "vav" arasına da bir şey girmemelidir. (Burada ise "dün" anlamındaki kelime "vav" ile mecrûr arasına girmiş bulunmaktadır).

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى ۖ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا ۖ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾

72. Dedi ki: "Vay halime! Ben kocamış bir kadın ve bu eşim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracak mıyım? Doğrusu bu pek şaşılacak bir şey!"

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Yaşlı Bir Kadının Hayreti:

Yüce Allah'ın: "(يَا وَيْلَتَى)": **Vay halime!** buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccâc şöyle demektedir: Bu kelimenin aslı (يَا وَيْلَتَى) şeklinde olup "elif", "ya"dan bedel olarak gelmiştir. Çünkü elif esreli "ya"dan daha hafif söylenir.

Hz. Sara bu sözyle kendisi hakkında "veyl" diye bedduayı kastetmiş değildir. Bu söz hayret edecekleri bir işle karşılaştıkları vakit kadınların kolaylıkla dillerinden kaçırıp verdikleri bir sözdür. Hz. Sara, kocası yaşlı olduğu hal-

de çocuk doğurması, alışılmışın dışında olduğundan dolayı hayret etmişti. Alışılmışın dışındaki olaylar da hayretle karşılanır, garib karşılanır. **"Ben mi doğuracak mıyım?"** ifadesi teaccüb anlamında bir sorudur.

(وَأَنَا عَجُوزٌ): **Ben kocamış bir kadın iken**” oldukça yaşlı bir kadın iken, demektir. (لَقَدْ عَجُزْتُ تَعَجُّزًا وَعَجُزْتُ تَعَجُّزًا): Yaşım ilerledi, yaşlandım” demektir. Yine; (عَجُوزَةٌ): Acuze, yaşlı kadın” da denilir. “Cim” harfi esreli olarak; (عَجَزَتِ الْمَرْأَةُ) ifadesi kadının kalçalarının büyüklüğünü anlatmak için kullanılır. Kalça anlamına da “ayn” harfi ötreli ve üstün olarak; (عَجَزَ وَعَجَزَ) denilir.

Mücahid der ki: O vakit Hz. Sara doksandokuz yaşında idi. İbn İshak da doksan yaşında idi, demektedir. Bundan başka görüşler de vardır.

2- Yaşlı Koca Hz. İbrahim:

“Şu eşim” kocam **“de bir ihtiyar iken...”** buyruğundaki; (شَيْخًا): Bir ihtiyar iken” kelimesi hal olarak nasbedilmiştir. Âmilî ise tenbih veya işarettir.

(وَهَذَا بَعْلِي): Şu eşim” anlamındaki ifade ise mübtedâ ve haberdur. el-Ahfeş der ki: İbn Mes'ud ile Ubeyy b. Ka'b'ın kıraatinde; (وَهَذَا بَعْلِي شَيْخٌ): Şu kocam da yaşlıdır” şeklindedir. en-Nehhâs der ki: Nasıl ki; (هَذَا زَيْدٌ قَائِمٌ): Bu Zeyd(dir), ayaktadır” diyebiliyorsak ve burada “Zeyd” kelimesi “bu” kelimesinden bedel oluyor ve “ayaktadır” anlamındaki kelime mübtedânın haberi ise aynı şekilde “bu” anlamındaki kelimenin mübtedâ “Zeyd(dir) ayaktadır” anlamındaki kelimelerin iki ayrı haber olmaları da mümkündür. Sibeveyh de; (هَذَا حَلْوٌ حَامِضٌ): Bu tatlıdır, ekşidir” tabirinin kullanıldığını nakletmektedir.

Denildiğine göre; Hz. İbrahim de yüzyirmi yaşında idi. Onun yüz yaşında olduğu da söylenmiştir. Mücahid'in görüşüne göre Hz. Sara'dan sadece bir yaş büyük idi. Denildiğine göre Hz. Sara'nın **“ve şu eşim de bir ihtiyar iken”** sözleri ile kendisine yaklaşmadığını üstü kapalı ifade etmiştir. Hz. İbrahim'in hanımı olan Hz. Sara, Hârân'ın kızıdır. Hârân, Nâhûr'un oğlu, o Şârû'un, o Arğû'nun, o da Fâliğ'in oğludur. Sara, Hz. İbrahim'in amcasının kızıdır.

“Doğrusu bu pek şaşılacak bir şey!” Yani sizin bana verdiğiniz bu müjde şaşılacak, hayret edilecek bir şeydir.

قَالُوا اتَّعَجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ

حَمِيدٌ مُجِيدٌ ﴿٧٣﴾

73. Dediler ki: "Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz? Allah'ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinize olsun ey hane halkı! Şüphe yok ki O, Hamîd'dir, Mecîd'dir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Allah'ın İşine Şaşmak:

Hiz. Sara, **"ben kocamış bir kadın ve şu eşim de bir ihtiyar iken"** diyerek hayrete düşünce, melekler de onun, Allah'ın işine hayret etmesini kabul etmeyerek **"dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsunuz?"** Yani Allah'ın hüküm, kaza ve kaderine mi şaşıyorsunuz? Allah'ın size bir evlat ihsan etmesinden dolayı hayreti gerektiren bir şey yoktur.

Onlara ihsan edilecek evladın adı da İshak idi. İşte bir çok ilim adamı bu âyet-i kerîmeyi Hz. İsmail'in boğazlanması istenen evlat olduğuna ve Hz. İshak'tan yaşça daha büyük olduğuna delil göstermişlerdir. Çünkü burada Hz. Sara'ya, Hz. İshak'ın Ya'kub adındaki oğlu dünyaya gelinceye kadar yaşayacağı müjdesi verilmiştir. İleride buna dair açıklamalar gelecektir. Yüce Allah'ın izniyle Sâffât Sûresi'nde (37/102 ve devamı âyetlerin tefsiri, 1.başlıkta) buna dair açıklamalar gelecektir.

2- Allah'ın Rahmetine Mazhar Bir Hane Halkı:

"Allah'ın rahmeti ve bereketleri" anlamındaki buyruk mübtedâ, haberi ise **"sizin üzerinize olsun"** buyruğudur. Sibeveyh; **"(عَلَيْكُمْ) :** Sizin üzerinize olsun" buyruğunun "kef" harfinin "ya" harfine bitişik olması dolayısıyla esreli okunduğunu nakletmektedir.

Bu ifade acaba haber midir, yoksa bir dua mıdır? Bunun bir haber olması daha uygundur. Çünkü haber olması rahmet ve bereketin onlar hakkında fiilen hasıl olmasını gerektirir. Yani Allah, rahmet ve bereketlerini size ulaştırmış bulunuyor ey hane halkı, demek olur. Dua olması ise henüz husule gelmemiş, fakat meydana gelmesi umulan bir şey olmasını gerektirir.

"(أهل البيت) : Ey hane halkı"nın nasb ile gelmesi ise ihtisas (özellikle sizin üzerinize olsun, anlamını verecek şekilde) olması dolayısıyladır. Sibeveyh'in görüşü budur. Bunun nidâ olarak nasbedildiği de söylenmiştir.

3- Kişinin Hanımı da Kendi Ehl-i Beyt'indendir:

Bu âyet-i kerîme kişinin hanımının kendi hane halkından, ehl-i beytinden olduğu anlamını vermektedir. Bu da peygamberlerin hanımlarının kendi ehl-i beytlerinden olduğunu göstermektedir. Buna göre Âişe (r.anha) ve

mü'minlerin diğer anneleri Peygamber (sav)'in ehl-i beyti arasındadır ve yüce Allah'ın haklarında: **"Ve sizi tam anlamıyla temizlemek ister"** (el-Ahzâb, 33/33) buyurduğu kimselerdendir ki ileride buna dair açıklamalar (el-Ahzâb, 33/34. âyet, 1. başlıkta) gelecektir.

4- Selâm Verirken Kullanılacak Lafızlar:

Bu âyet-i kerîme, aynı şekilde selâmın "ve berekatuhu: bereketleri" ifadesi ile sona ermesi gerektiğinin delilidir. Nitekim yüce Allah salih kulları hakkında da: **"Allah'ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinize olsun, ey hane halkı"** verdiği haberde de böyledir. Bereket, artış ve çoğalış demektir. Bütün peygamber ve rasûllerin Hz. İbrahim ile Hz. Sara'nın soyundan gelmesi de bu bereketlerdendir.

Malik'in, Vehb b. Keysan Ebu Nuaym'dan, onun Muhammed b. Amr b. Atâ'dan rivayetine göre Muhammed b. Amr şöyle demiş: Abdullah b. Abbas'ın yanında oturuyor iken huzuruna Yemenlilerden bir adam gelip; "es-selâmu aleyke ve rahmetullahi ve berekatuhu" dedikten sonra bununla beraber bir şey daha ilave etti. İbn Abbas -o sırada gözlerini kaybetmiş idi-: "Bu kim?" diye sorunca, ona: "Bu senin yanına gidip gelen Yemenli kişidir," diyerek o kimseyi İbn Abbas'a tanıttılar. İbn Abbas şöyle dedi: "Selâm "bereket"e kaddır."

Yine Ali (r.a)dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Mescid'e girdim. Peygamber (sav)'in ashabından bir grub ile birlikte olduğunu gördüm. Ben es-selâmu aleyküm dedim. Hz. Peygamber: "Yirmisi benim, onu da senin olmak üzere ve aleyke's-selâmu ve rahmetullah" diye buyurdu. İkinci bir defa daha yanına girdim. Bu sefer: es-selâmu aleykum ve rahmetullahi dedim. Hz. Peygamber bu sefer: "Otuzu benim, yirmisi de senin olmak üzere ve aleyke's-selâmu ve rahmetullahi ve berakâtuhû" diye buyurdu. Üçüncü defa girdim yine, es-selâmu aleykum ve rahmetullahi ve berakatuhu deyince, bu sefer Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ve aleyke's-selâmu ve rahmetullahi ve berakatuhu. Otuzu benim, otuzu senin; selâmda da sen ve ben birbirimize eşit (paya sahib)iz" dedi.⁽¹⁾

"Şüphesiz ki O, Hamîd'dir, Mecîd'dir." Yani kendisine çokça hamd olunanıdır, şanı çok yücedir. Bu iki ismi de **"el-Esmâu'l-Husnâ"** adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

(1) Yakın manadaki iki hadis için bk.: *Ebü Dâvûd*, Edeb 131; *Tirmizî*, İsti'zân 2; *Dârimî*, İsti'zân 12; *Müsned*, IV, 439-440

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ
 إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾ يَا إِبْرَاهِيمُ أَغْرَضَ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُكَ
 وَانَّهُمْ اتَّبَعُوا عَذَابَ غَيْرِ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

74. İbrahim'in korkusu gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya koyuldu.

75. Çünkü İbrahim gerçekten yumuşak huylu, yufka yürekli, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir kimse idi.

76. "Ey İbrahim! Bundan vazgeç! Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onlara reddolunmayacak bir azab gelip çatacaktır."

"İbrahim'in korkusu gidip..." buyruğundaki; (الرَّوْعُ) kelimesi "korku" demektir. Bir şeyden korkan için; (ارتاع من كذا): Şundan korktu" denilir. Şair Nâbiğa da der ki:

فارتاع من صوتِ كَلَابٍ فبات له طوعَ الشَّوَابِ من خوفٍ ومن صرَدٍ

"Köpekler sahibi (avcı)nın sesinden korkarak öyle bir gece geçirdi ki, Korkudan ve soğuktan başına gelenler düşmanlarının hoşuna gitti."

"Kendisine müjde gelince" yani Hz. İshak ve ardından Ya'kub'un geleceği müjdesi gelince... Katâde der ki: Ona Lût kavminin azabı için geldikleri ve kendisinin korkmaması gerektiği müjdesini verdiler.

"Bizimle" yani gönderdiğimiz elçilerimizle "tartışmaya koyuldu." Burada yüce Allah'ın tartışmayı kendisine izafe etmesi meleklerin Allah'ın emriyle inmiş olmalarından dolayıdır. Bu tartışmayı Humeyd b. Hilâl, Cundub'dan, o Huzeyfe'den rivayet etmiştir. Şöyle ki: Melekler: "*Muhakkak ki biz şu kasaba halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalimler oldular*" (el-Ankebut, 29/31) deyince, Hz. İbrahim onlara şöyle dedi: O kasabada eğer eli müslüman kişi var ise onları helâk edecek misiniz? Onlar, hayır deyince, bu sefer ya kırk kişi varsa? diye sordu. Onlar yine hayır. Otuz kişi varsa? yine hayır, yirmi kişi varsa? yine hayır, dediler. Bu sefer ya orada on kişi -veya beş kişi, şüphe Humeyd'dendir- varsa? deyince, onlar yine: Hayır dediler. -Katâde de buna yakın bir söz söylemiştir.- (Humeyd) dedi ki: Bu sefer İbrahim (a.s) şöyle dedi: Aralarında on tane müslüman bulunmayan bir kavim-

de hayır yok demektir. Yine denildiğine göre Hz. İbrahim şunları da söylemişti: Eğer aralarında müslüman bir kimse var ise o kasabayı helâk eder misiniz? deyince onlar hayır dediler. Bunun üzerine Hz. İbrahim şöyle dedi: *"Ama orada Lût da var. Dediler ki: Biz orada olanları daha iyi biliriz. Biz onu ve -karısı dışında- aile halkını elbette kurtaracağız. Çünkü o kadın geride kalacaklardandır, dediler."* (el-Ankebût, 29/32)

Abdu'r-Rahman b. Semura der ki: Lût kavmi dörtyüzbin kişi idiler. İbn Cüreyc der ki: Lût kavmi kasabalarında dörtmilyon kişi vardı.

el-Ahfeş ve el-Kisaî'nin kanaatine göre; "(يَجَادِلُنَا)": **Bizimle tartışmaya koyuldu** ifadesi; "(جَادِلُنَا)": Bizimle tartıştı" yerine kullanılmıştır.

en-Nehhâs da der ki: (لَمَّا)ın cevabının mazi fiil ile gelmesi gerektiğinden dolayı muzari fiili onun yerine kullanılmış kabul etmiştir. Nitekim şartın da muzari fiil ile gelmesi gerekmele birlikte, mazi fiili onun yerine kullanmıştır. Bu hususta bir başka şekilde de cevap verilebilir. "(يَجَادِلُنَا)": **Bizimle tartışmaya koyuldu** buyruğu hal konumundadır, yani bizimle tartışmaya koyularak... demek olur. Bu da el-Ferrâ'nın görüşüdür.

"Çünkü İbrahim gerçekten yumuşak huylu, yufka yürekli, kendisini tamamen Allah'a vermiş bir kimse idi." et-Tevbe Sûresi'nde (9/114. âyet, 3. başlıkta) **"evvâh ve halim** (yumuşak huylu, yufka yürekli)" kelimelerinin anlamlarına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır."

"Kendisini tamamen Allah'a vermiş kimse (münîb)" ise dönen kimse demektir. Hz. İbrahim bütün işlerinde yüce Allah'a raci olan, kendisini O'na teslim eden bir kimse idi. "el-Evvâh"ın, Lût kavminin kaybetmiş olduğu iman fırsatı dolayısıyla esef ve kederinden ah vah eden kimse, anlamına geldiği de söylenmiştir.

"Ey İbrahim! Bundan vazgeç" yani Lût kavmi hakkında tartışmayı bırak. **"Çünkü Rabbinin emri"** onlar hakkındaki azabı **"gelmiştir. Onlara reddolunmayacak"** onlardan hiçbir şekilde geri çevrilemeyecek, önü alınamayacak **"bir azab gelip, çatacaktır."**

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ
عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَاقَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتُ هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ
فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا الْقَدْ عَلِمْتَ مَالَنَا فِي بَنَاتِكَ

مِنْ حَقِّهِ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا تُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوَى إِلَى رُكْنٍ
 شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لَوْ طُ إِنْ أَرْسَلْ رَّبِّكَ لَن يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرَبَ أَهْلِكَ بِقِطْعٍ
 مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابُهُمْ ۖ إِنَّ
 مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ ۖ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا
 سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ۖ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةٍ عِنْدَ
 رَبِّكَ وَمَاهِيٍّ مِنَ الظَّالِمِينَ يَبْعِدُ ﴿٨٣﴾

77. Elçilerimiz Lût'a geldikleri vakit, o bunlar yüzünden kaygıya düştü; onlar sebebiyle göğsü daraldı ve: "İşte bu çok zor bir gündür" dedi.
78. Kavmi kendisine doğru çabucak, itişe kakışa geldiler. Onlar zaten daha önce kötü işler işlemeye alışmışlardı. Dedi ki: "Ey kavmim! İşte kızlarım. Onlar sizin için daha temizdirler. Artık Allah'tan korkun, beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin. İçinizde aklı başında bir adam yok mu sizin?"
79. Dediler ki: "Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımızın olmadığını elbette sen de bilirsin. Sen hiç şüphesiz bizim ne istediğimizi de bilirsin."
80. Dedi ki: "Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı, yahut güçlü bir yere sığınabilseydim."
81. Dediler ki: "Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamazlar. Sen bir ara geceleyin aile efradınla yürü, git. İçinizden -zevcen hariç- hiçbir kimse geriye bakmasın. Çünkü onlara isabet eden ona da isabet edecektir. Onlara va'dolunan vakit sabahdır. Sabah da yakın değil mi?"
82. Emrimiz geldiği zaman oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan birbiri ardınca taşlar yağdırdık.
83. Rabbinin yanında hep işaretlenmişlerdi. Bu, zalimlerden uzak değildir.

77. "Elçilerimiz Lût'a geldikleri vakit o bunlar yüzünden kaygıya düştü." Melekler Hz. İbrahim'in yanından çıkıp gittiklerinde -Hz. İbrahim'in bu-

lunduğu yer ile Hz. Lût'un kasabası arasında dört fersahlık bir mesafe vardı- su almak isteyen Hz. Lût'un iki kızı melekleri gördüler ve bunların oldukça güzel bir görünüşe sahip olduklarını farkettiler. Bunlara: Sizin durumunuz nedir ve nerden geliyorsunuz? diye sordular. Melekler: Filan yerden geliyoruz ve şu şehire gitmek istiyoruz, dediler. Hz. Lût'un kızları: O şehrin halkı hayasızlık işleyen kimselerdir, dediler. Bu sefer melekler, peki o şehirde bizi misafir edecek kimse var mı? diye sorunca, kızları var dediler. Şu yaşlı adam diyerek, Hz. Lût'u işaret ettiler. Hz. Lût onların kılık kıyafetlerini görünce kavminin bunlara kötülük yapacağından korktu ve; **“O bunlar yüzünden kaygıya düştü.”** Yani onların gelişlerinden hoşlanmadı.

“(سَاءَ يَسْأَلُ)”: Hoşlanmadı, hoşlanmaz” fiili lâzımî (geçişsiz)’dir. Aynı şekilde; “(سَاءَ يَسْأَلُ)”: O’ndan hoşlanmadı, hoşlanmaz” şeklinde müteaddi (geçişli) de olur. Arzu edilirse (mazi fiilinde) “sin” harfi ötreli de okunabilir, çünkü aslı ötreli ve bu kelimenin aslı; “(سَوَىٰ بِهِمْ)”: Onlardan dolayı hoşlanmadı” şeklinde; (السَّوَى)den gelmekte olup “vav”ın harekesi “sin”e verildikten sonra “vav” harfi de “ya” harfine kalbedilmiştir. Şâyet hemze hafif okunarak harekesi “ya”ya verilecek olur ise hemzesiz olarak, (سَيِّ بِهِمْ) diye okunur. Şaz bir söyleyiş olarak da (“ya” harfi) şeddeli de okunur.

“Onlar sebebiyle göğsü daraldı.” Onların gelişlerinden ötürü içine bir sıkıntı düştü ve bu işten hoşlanmadı. Takati kalmadı ve kendisini sıkıntı bastı, diye de açıklanmıştır. Bu kelimenin aslı, devenin atabildiği kadar geniş adımları ile ileriye doğru yürümekten alınmadır. İşte adımını atabildiğinden daha fazlasına zorlanacak olursa, bunu yapamaz, daralır ve buna güç yetiremeyerek boynunu ileriye doğru uzatır. Buna göre; “(فَضِيقَ الدَّرْعِ)”: Kulaçın daralması” (şeklinde kelime anlamlı tabir), güç yetirememek, sıkılmak anlamında bir tabirdir.

Bu tabirin, kişinin kusmasını önleyememesi anlamındaki; (ذَرَعَهُ الْقِيَاءُ)den geldiği de söylenmiştir. Yani o, hoşuna gitmeyen bir işi içinde saklamakta güçlük çekti; onların güzelliklerini görünce kavminin de fasıklığını bildiğinden ötürü bundan rahatsız oldu, sıkıldı. **“Ve: İşte bu çok zor bir gündür, dedi.”** Kötülükleri itibariyle zorlu bir gündür. Şair der ki:

وَإِنَّكَ إِلَّا تُرْضِيَ بَكْرَ بْنَ وَائِلٍ يَكُنْ لَكَ يَوْمَ بِالْعِرَاقِ عَصِيبُ

“Ve şüphesiz ki sen Bekr b. Vâil (kabilesin)i razı etmeyecek olursan (Onların yüzünden) sen Irak’ta çok zorlu bir günle karşılaşırsın.”

Bir başka şair de şöyle demektedir.

يَوْمَ عَصِيبٌ يَعْصِبُ الْإِبْطَالَ عَصَبُ الْقَوِيِّ السُّلَمِ الطُّوَالَا

“Bu öyle zorlu bir gündür ki, kahramanları bile üstüste zorlar durur,
Çok güçlü bir kimsenin palamut ağacı dallarını üstüste koyup
zorluca kendisine çekmesi gibi.”

Teksîr (çokluk) anlamını vermek üzere de; (عَصِيبٌ وَعَصَبٌ) denilir. Yani hoş olmayan ve şerrin bir arada toplandığı gün, yer demektir. Kötülükle dolup taşmayı (عَصَبٌ بِالشَّرِّ عَصَابَةً) diye ifade ederler. İşte söz birliği etmiş, kendi aralarında ittifak etmiş kimselere; (عُصْبَةٌ وَعَصَابَةٌ) denilmesi de buradan gelmektedir. Kişinin asabesi ise, onunla aynı nesebi paylaşan kimseler demektir. Filan için taassub gösterdim, tabiri ise ben onun bir asabesiymişim gibi oldum demektir. “Ma’sûb kişi”de hilkatî güzel, tam kişi demektir.

78. “Kavmi kendisine doğru çabucak itişe kakışa geldiler.” Anlamındaki ifade hal mevkiindedir.

“(يَهْرَعُونَ)”: Hızlıca geldiler” demektir. el-Kisaî, el-Ferrâ ve onların dışındaki dil bilginleri derler ki: Bu ifade ancak bir çeşit titreme ile birlikte hızlıca koşmak hakkında kullanılır. Mesela, (أَمْرَعُ الرَّجُلُ إِهْرَاعًا) tabiri kişi soğuk, kızgınlık veya sıtma gibi bir sebepten ötürü titreyerek hızlıca koştu, anlamındadır. Bunun ism-i faili de; (مُهْرَعٌ) şeklinde gelir. Mühelhil der ki:

فَجَاءُوا يَهْرَعُونَ وَهُمْ أَسَارَى نَقَوْدُهُمْ عَلَى رَغَمِ الْأَنْفِ

“Onlar esir edilmiş olarak ve titreyerek hızlıca geldiler,
Biz onların burunlarını sürte sürte çekip getiriyorduk.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

بِمَعْجَلَاتٍ نَحْوَهُ مَهَارِعٍ

“Ona doğru acele ederek ve hızlıca koşuşanlar (geldiler.)”

“(أُولِعَ فُلَانٌ بِالْأَمْرِ، وَأَرَعِدَ زَيْدٌ، وَزُهِىَ فُلَانٌ)”: Filan kişi o işe düşkün oldu, Zeyd titredi ve filan kişi güzel bir görünüşe sahib oldu” tabirlerine (kelime şekli ve kullanımı itibariyle) benzer. Bu kelimeler ancak bu şekilde kullanılır.

(أَمْرَعُ)ın; hırsından dolayı titremeye başladı, anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre “(يَهْرَعُونَ)”: Hızlıca ve onun yanına gitmek üzere çabucak koşuşarak (ona gittiler)” demek olur.

Birinci açıklamayı yapanlar şöyle derler: Bu kelime ancak hızlandı, hızla geldi anlamında; (أُهرِع الرجل) şeklinde; adam hızlandı, diye ve meçhul bir fiil lafzı ile kullanılır. İbnu'l-Kutiyye der ki: "(مُرِعَ الإنسان مَرْعاً): Arkadan sürüldü, sürüklendi ve acele etmesi istendi" anlamındadır. el-Herevî der ki: "(مُرِعَ الرجل وأهرِع): Çabucak gelmesi için teşvik edildi, istendi" denilir.

İbn Abbas, Katâde ve es-Süddî ise bunu koşarak geldiler; ed-Dahhâk koşu koşu geldiler; İbn Uyeyne arkadan itiliyorlarmışcasına geldiler diye açıklamışlardır. Şimr b. Atiyye der ki: Bu koşmak ile yürümek arasındaki (koşar gibi) yürüyüş demektir. el-Hasen ise, bu iki yürüme şekli arasında bir yürümedir (orta yollu yürüme). Anlamlar birbirlerine yakındır.

Rivayet olunduğuna göre çabucak gelişlerinin sebebi şudur: Hz. Lût'un kâfir olan eşi misafirleri ve onların güzelliklerini, endamlarını görünce, evinden dışarı çıktı ve kavminin oturduğu meclislerine vardı. Onlara şöyle dedi: Bu gece Lût'un benzersiz güzellikte misafirleri geldi. Onlar şöyle şöyle idiler... İşte bunun üzerine Hz. Lût'un kavmi yanına koşarcasına geldiler.

Nakledildiğine göre elçiler, Hz. Lût'un bulunduğu şehire ulaştıklarında, onu tarlasında çalışırken buldular. Başka bir görüşe göre kızını Sedum nehrinden su alırken gördüler. Ona kendilerini misafir edip, ağırlayacak bir kimse göstermesini söylediler. Kızı onların güzel endamlarını görünce Lût kavminden onlara kötülük gelmesinden korktu ve: Olduğunuz yerde durunuz, deyip babasına gitti; durumu haber verdi.

Hz. Lût yanlarına geldiğinde ona, bu gece bizi misafir etmeni istiyoruz dediler. O da kendilerine: Bu kavmin neler yaptığını hiç duymadınız mı? dedi. Onlar ne yapıyorlar? diye sorunca, Hz. Lût şöyle dedi: Allah adına şahitlik ederim ki bunlar yeryüzünde en kötü kavimdirler. -Şanı yüce Allah da meleklerine şöyle emretmiş idi: Lût onların aleyhine dört defa şahitlik etmedikçe o kavmi azaplandırmayınız.- Hz. Lût bu sözü söyleyince, Hz. Cebrail de arkadaşlarına: Bu bir, dedi. Daha sonra karşılıklı olarak konuşmaları devam etti ve nihayet Hz. Lût'un kavmi aleyhine şahitliği dördü buldu. Sonra da gelenlerle birlikte şehre girdi.

"Onlar zaten daha önce" yani elçilerin gelişinden önce; Hz. Lût'un gelişinden önce diye de açıklanmıştır; **"kötü işler işlemeğe alışmışlardı."** Yani onlar erkeklere yaklaşmayı adet haline getirmişlerdi.

Kavmi Hz. Lût'un yanına gelip misafirlerine yönelmek istediklerinde Hz. Lût önlerine misafirlerini savunmak üzere kalkıp dikildi ve: **"Ey kavmim! İşte kızlarım"** dedi. Bu buyruk mübtedâ ve haberdur.

Hz. Lût'un: **"İşte kızlarım"** şeklindeki sözlerinin anlamı ile ilgili farklı görüşler vardır:

Denildiğine göre Hz. Lût'un üç öz kızı vardı. Bunların iki tane olduğu, adlarının da Zîât ve Zaûrâ oldukları da söylenmiştir. Yine denildiğine göre Lût kavminin itaat ettikleri iki ileri gelenleri vardı. Hz. Lût onlara kızlarını vermek istedi. Yine bir diğer açıklamaya göre Hz. Lût böyle bir durumda onları nikahlanarak evlenmeye teşvik etti. O zamanın şeriatlerinde kâfir bir erkeğin, mü'min bir kadın ile evlenmesi caiz idi. İslam'ın ilk dönemlerinde de bu caizdi, sonradan nesh edildi. Nitekim Rasûlullah (sav) bir kızını Utbe b. Ebi Leheb'e, diğerini de Ebu'l-As b. er-Rebi' ile peygamber olmadan önce evlendirmiş idi. Bu ikisi de kâfir idiler.

Aralarında Mücahid ve Said b. Cübeyr'in de bulunduğu bir topluluk ise derler ki: Hz. Lût: **"İşte kızlarım"** diyerek bütün kadınlara işaret etmiştir. Çünkü bir kavmin peygamberi onların babası gibidir. Bu görüşü İbn Mes'ud'un; (el-Ahzâb, 33/6)daki: **"Peygamber mü'minler için kendi öz canlarından önce gelir. Onun zevceleri de analarıdır"** buyruğunu "ve o onların babasıdır" şeklindeki okuyuşu desteklemektedir.

Bir başka kesim şöyle demektedir: Hz. Lût'un bu sözü bir savunma idi. Onu fiilen gerçekleştirmek istemiş değildi. Bu görüş Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Nitekim başkasının malını yemekten alıkonmak istenen kimseye: Domuz senin için bundan daha helaldir, denilmesi de buna benzerdir. İkrime de der ki: Hz. Lût ne kendi kızlarını, ne de ümmetinin kızlarını nikahlamalarını teklif etmiş değildi. O bu sözlerini sadece çekip gitsinler diye söylemişti.

"Onlar sizin için daha temizdirler" anlamındaki buyruk, mübtedâ ve haberdir. Yani ben sizi onlarla evlendireyim, bu sizin yapmak istediğinizden sizin için daha çok temizdir, yani daha bir helâldir. Temizlenmek (tetahhur) ise helâl olmayan şeyden uzak durmak demektir.

İbn Abbas der ki: Kavimlerinin ileri gelenleri, başkanları Hz. Lût'dan kızlarını istemişler, o da onlara henüz cevap vermemişti. İşte o gün kızlarını feda ederek, misafirlerini kurtarmak istemişti. Diğer taraftan; (أَطهر): Daha temizdir" ifadesindeki "hemze" tafdil için değildir ki, erkeklere yaklaşmanın bir temizlik olduğu vehmi söz konusu olsun. Aksine buradaki ifade şunu andırır: Allah daha büyük, daha yüce ve daha celildir. Her ne kadar bu ifade tafdil için değilse de (kipi böyledir) ve bu kullanım şekli, Arap diline uygun ve yaygındır. Şanı yüce Allah'a karşı hiçbir kimse büyüklük yarışına giremez ki, yüce Allah ondan daha büyük olsun. Nitekim Ebu Süfyan b. Harb, Uhud günü şöyle demişti: Yücel ey hubel, yücel ey hubel! Peygamber (sav) de Hz. Ömer'e şöyle demişti: "De ki: Allah en yüce ve en üstün olandır."⁽¹⁾ Hubel ise hiçbir zaman ne yüce, ne üstün olmuştur.

(1) *Buhârî*, Cihâd 164, Meğâzî 17; *Müsned*, I, 288, 463, IV, 293.

"(مَنْ أَطَهَرُ): **Onlar daha temizdirler**" buyruğu genel olarak "ra" harfî ötreli olarak okunmuştur. Ancak el-Hasen ile İsa b. Amr hal olarak nasb ile okumuşlar ve: "(مَنْ): Onlar" anlamındaki zamiri de imad⁽¹⁾ kabul etmişlerdir. el-Halil, Sibeveyh ve el-Ahfeş ise burada bu zamirin imad olmasını uygun görmezler. Bunun imad olması ancak ifadenin kendisinden sonra gelen sözlerle tamam olması halinde söz konusudur. "(كَانَ زَيْدٌ هُوَ أَخَاكَ)": Zeyd işte o senin kardeşindir" ifadesi türünde olur. Bununla "kardeş" anlamındaki kelimenin sıfat olmadığı gösterilmek istenir. ez-Zeccâc der ki: Ayrıca bununla; (على) in habere ihtiyacı olduğunu belirtmiş olmaktadır. Başkası ise şöyle demektedir: Bununla haberin marife yahut marife seviyesinde bir isim olduğunu gösterir. Yüce Allah'ın: "**Artık Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin**" buyruğu, onlara karşı beni hakir ve zelil düşürmeyin, demektir. Hassan'ın şu beyitleri de bu türdendir:

فَاخْزَاكَ رَبِّي يَا عُتَيْبَ بْنَ مَالِكٍ وَلِقَاكَ قَبْلَ الْمَوْتِ إِحْدَى الصَّوَائِقِ
مَدَدَتْ يَمِينًا لِلنَّبِيِّ تَعْمُدُ وَدَمَّيْتُ فَأُ قُطِّعْتُ بِالْبَوَارِقِ

"Ey Uteyb b. Malik, rezil etsin seni Rabbim,
Ve ölümden önce seni bir yıldırım ile alıp götürsün.
Sen, -kılıçlarla parçalanasınca- o sağ elini onu
Öldürmek kastıyla uzattın da ağzını kanattın."

Bununla birlikte bu kelimenin utanmak ve haya etmek anlamına gelen; (الْخَزَايَة) dan gelmesi de mümkündür. Nitekim şair Zu'r-Rime de şöyle demektedir:

خَزَايَة أَدْرَكَتْهُ بَعْدَ جَوْلَتِهِ مِنْ جَانِبِ الْجَبَلِ مَخْلُوطًا بِهَا الْغَضَبُ

"(Kumdaki) ipi andıran kıvrım tarafından yaptığı hücumundan sonra
Onu bulan -öfke ile karışık- bir utanılacak şeydir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

مِنْ الْبَيْضِ لَا تَخْزَى إِذَا الرِّيحُ أَلْصَقَتْ بِهَا مِرْطَهَا أَوْ زَايِلَ الْحَلِيِّ جِيذَهَا

(1) **İmâd**: Nahiv ilminde "fasl zamiri" diye de bilinir. İkisi de marife olarak gelen mübte-dâ ile haberi birbirinden ayırmak maksadıyla araya getirilen munfasıl ref' zamirine denilir. (R. eş-Şertînî, *Mebâdiu'l-Arabiyye*, IV, 206-207; A. Ğani ed-Dahr, *Mu'cemu'l-Kavâidi'l-Arabiyye*, s. 294-295.

"Rüzgâr üzerindeki carı vücuduna yapıştıracak yahut ta süsleri Boynundan uzaklaşacak olursa, utanma beyaz (tenli)lerden."

"(ضيف): Misafir" kelimesi ise aynı zamanda ikil ve çoğul için de bu şekilde kullanılır. Çünkü kelime aslı itibariyle mastardır. Nitekim şair de şöyle demektedir:

لا تعدمي الدهر شِفَارَ الجَاوِرِ لِلضَّيْفِ وَالضَّيْفُ أَحَقُّ زَارِ

"Zaman durdukça misafir için kassabın palasını, eksik etmesin
Halbuki misafir ziyaretçilerin en çok hak sahibidir."

Bununla birlikte bu kelimenin tesniye ve çoğulu da yapılabilir. Ancak birinci şekil daha çok kullanılır. Mesela; "(رجالُ صَوْمٍ وَفَطْرٍ وَزَوْرٍ)": Oruçlu, oruçsuz ve ziyaretçi adamlar" demek (bu kelimeler mastar olduğu için tesniye ve çoğulda değişmemesi) bunun gibidir. "(وَخَزِي الرَّجُلُ خَزَايَةٌ)": Kişi utan(dırıl)dı" demektir. Rezil ve rüsvay oldu anlamında ise; "(خَزِي خَزِيًا)" şeklinde gelir. Bu iki anlamda ise müzari de aynı şekilde "(يَخْزِي)" diye kullanılır.

Daha sonra Hz. Lût onları: "**İçinizde akli başında bir adam yok mu sizin?**" diye azarladı. Yani aranızda iyiliği emredip, münkerden alıkoyacak güçlü bir kimse yok mu? Buradaki, "(رشيد)": **Akli başında**" kelimesinin doğru hareket eden anlamında olduğu söylendiği gibi, salih ya da ıslah edici bir kimse anlamında olduğu da söylenmiştir. İbn Abbas der ki: Burada "reşîd"den kasıt mü'min demektir. Ebu Malik ise münkerden alıkoyan kimse diye açıklamıştır. Reşid'in reşed anlamında olduğu da söylenmiştir. Reşed ve reşâd hidayet ve istikamet demektir. Yine bu kelimenin mürşid (hakkı gösteren, ona yönelten) anlamında olması da mümkündür. "Hakîm" kelimesinin muhkim (iş sağlam ve hikmetli yapan) anlamında kullanılması gibi.

79. "Dediler ki: Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımızın olmadığını elbette sen de bilirsin." Rivayete göre Hz. Lût'un kavmine mensub bazı kimse-ler Hz. Lût'un kızlarına talib olmuşlardı. Onların hükümlerine göre bir kimse bir kadına talib olup da ona verilmeyecek olursa, o kadın ona ebediyen helâl olmaz. İşte yüce Allah'ın: "**Dediler ki: Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımızın olmadığını elbette sen de bilirsin**" buyruğu buna işaret etmektedir.

Böyle bir özelliğin söz konusu olması bir tarafa, ifade şu demektir: Bizim kızlarınla herhangi bir ilişkimiz, onlarla ilgili bir talebimiz yoktur. Biz onları almak kastıyla da gelmedik ve esasen bizim böyle bir istekte bulunma adetimiz de yoktur. "**Sen hiç şüphesiz bizim ne istediğimizi de bilirsin**" sözleriyle de misafirlere işaret etmişlerdi.

80. “Dedi ki: Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı.” Hz. Lût onların bu azgınlıklarında devam edip gittiklerini görüp onlara karşı zayıf düştüğünü, onları savmaya, defetmeye gücünün yetmediğini görünce, onları geri püskürtmek için bir yardımcı bulsam diye temennide bulundu ve yüce Allah'a karşı zilletini bildirdi ve bu musibetten dolayı adeta bir feryad suretinde: **“Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı”** yani yardımcılarım ve destekçilerim bulunsaydı diye temenni etti. İbn Abbas der ki: Bununla oğulları olsaydı, temennisinde bulunmuştu.

“(لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً) : **Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı**” buyruğundaki (لَوْ أَنَّ) ; mukadder bir fiil ile ref' mahallindedir ve bu ifadenin takdiri: “(لَوْ أَتَقَىٰ أَوْ وَقَعَ) : Olsaydı, bulunsaydı” takdirindedir. Bu takdir aynı şekilde (لَوْ أَنَّ) in, “(لَوْ) : Keşke”den sonra geldiği bütün terkiplerde söz konusudur. Temenninin cevabı ise hazfedilmiştir. Yani buna gücüm olsaydı, fesat ehlini bu gücümle geri çevirir, püskürtür, istediklerini gerçekleştirmelerine engel olurum.

“Yahut güçlü bir yere sığınabilseydim” oraya katılabilseydim ve iltica edebilseydim.

“(أَوْ آوِي) : **Yahut... sığınabilseydim**” ifadesi “(قُوَّةً) : Güç, kelimesine atf ile mansub olarak okunmuştur. Sanki: “(لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ) : Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı, yahutta güçlü bir yere sığınabilme imkanını bulsaydım” demiş gibidir ki bu da; (لَوْ أَنَّ آوِي) takdirindedir. Buna göre bu “sığınabilseydim” kelimesi, (لَوْ أَنَّ) takdirinde ve bu edatın mahzûf olarak varlığı kabul edilerek nasb edilmiş gibidir.

Hz. Lût'un **“güçlü yer”**den kastı aşiret ve çokluk ile güç ve kuvvet sahibi olmak idi. Onların yaptıkları çirkinlikler Allah'ın nezdindekileri bilmekle birlikte ona bu sözü söyletecek dereceye ulaşmıştı. Rivayet edildiğine göre melekler Hz. Lût bu sözleri söyleyince, bu sözleri ona yakıştıramamış ve: Şüphesiz senin sığındığın yer çok güçlüdür, demişler.

Buhârî'de de Ebu Hureyre'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah Lût'a rahmetini ihsan eylesin. Andolsun o gerçekten **güçlü bir yere sığınmıştı** zaten.” Söz konusu bu hadis daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/260. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾ Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiş ve şu ilaveyi de kaydetmiştir: “Ondan sonra yüce Allah ne kadar peygamber gönderdiyse, onu kavminden büyük bir kalabalık arasında göndermiştir.” Muhammed b. Amr dedi ki: Kalabalıktan kasıt **çokluk** ve onu koruyacak kimselerdir. Hadis hasen bir hadistir.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 11, 19, Tefsir 12. sûre 5; *Müslim*, İman 238; *Tirmizî*, Tefsir 12. sûre 1; *Müsned*, II, 322, 326, 346, 384, 389, 416.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 12. sûre 1.

Rivayet edildiğine göre Lût (a.s.)a kavmi baskın çıkıp tuttuğu kapıyı kırmak isterlerken, elçi olarak gelmiş olan melekler ona : Kapının arkasından kenara çekil, dediler. Kenara çekilince kapı açıldı, Hz. Cebrail kanadıyla onlara bir darbe indirdi. Gözleri silme kör oldu ve gerisin geri: Bizi kurtaracak yok mu diyerek kaçışıp gittiler. Yüce Allah da bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **“Andolsun onlar misafirlerine dahi kötülük yapmak istediler de gözlerini silme kör ettik.”** (el-Kamer, 54/37)

İbn Abbas ve tefsir bilginleri derler ki: Hz. Lût evinin kapısını yanında melekler olduğu halde arkadan kilitledi ve kapının arkasından kavmiyle tartışıyor ve onlara yalvarıyordu. Onlar ise duvarı aşmanın yollarını arıyorlardı. Melekler Hz. Lût'un kendileri için bu kadar yorulup çabaladığını, ızdırab çektiğini görünce: Ey Lût hiç şüphesiz senin sığındığın yer çok güçlüdür ve onlara geri çevirilemeyecek bir azab gelecektir. Bizler de senin Rabbinin elçileriyiz, haydi kapıyı aç, bizi onlarla başbaşa bırak, dediler. Hz. Lût kapıyı açtı, Hz. Cebrail de önceden geçtiği üzere kanadıyla onlara bir darbe indirdi.

Bir diğer görüşe göre Hz. Cebrail yerden bir miktar toprak alarak yüzlerine serpti. Allah bu topraktan bir miktarı uzak olanın da, yakın olanın da gözlerine ulaştırdı ve bu da onların gözlerini silme kör etti. Yollarını tanıyamaz oldular, evlerine gidemediler. Bu sefer kurtuluş, kurtuluş diye bağırmaya başladılar. “Lût'un kavmi arasında öyle kimseler vardır ki bunlar yeryüzünde bulunanların en ileri derecedeki büyücüleridir. Onlar bize büyü yaptılar ve gözlerimizi kör ettiler” deyip arkasından: Ey Lût, hele olduğun gibi kal da sabah olunca sana neler yapacağımızı göreceksin, diye tehdit etmeye koyuldular.

81. “Dediler ki: Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz.” Melekler Hz. Lût'un üzüntü, ızdırab ve misafirlerini savunmasını görünce, ona kendilerini tanıttılar. Hz. Lût onların elçi olarak geldiklerini öğrenince, kavminin içeri girmesine fırsat tanıdı. Hz. Cebrail elini gözlerinin üzerinden geçirmekle birlikte kör oldular, ellerinden tutar tutmaz elleri kuruyuverdi.

“Onlar sana” hoşuna gitmeyecek; zarar verecek şekilde”asla ulaşamazlar. Sen bir ara geceleyin aile efradınla yürü.”

“(قَاسِرٌ): **Yürü,**” kelimesi hemzenin vaslı ile de kat'ı ile de okunmuştur ki ikisi de fasihtir. Nitekim yüce Allah (vasl ile) şöyle buyurmaktadır: “وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ): **Yürüyüp, gittiği zaman da geceye andolsun.**” (el-Fecr, 89/4) Bir başka yerde de (kat' ile) şöyle buyurmaktadır: “سَبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى): **Geceleyin yürüten... münezzehtir.**” (el-İsra, 17/1) Şair en-Nâbiğa da her iki söyleyişi (bir beyitte) bir arada şöylece kullanmaktadır:

أُسْرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الْجُوزَاءِ سَارِيَةً تُزْجِي الشَّمَالَ عَلَيْهِ جَائِذَ الْبَرْدِ

“Kuzey tarafından el-Cevzâ (ikizler) burcundan üzerine Dolu yağdıran bir bulut (geceleyin) yürüyüp geldi.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

حَيُّ النَّصِيرَةِ رَبَّةُ الْخِذْرِ أُسْرَتْ إِلَيْكَ وَلَمْ تَكُنْ تَسِيرِي

“Geceleyin çıkıp yürümezken, yanına çıkıp gelen ve perdesi Arkasında saklı bulunan o genç ve güzeli selâmla.”

Hemze kat' ile “(فَاسْرِ)” şeklinde kullanılırsa; “gecenin başındaki yürü” anlamında olduğu; “(سَرَى)”ın, “gecenin son vakitlerinde yürüdü,” anlamına geldiği de söylenmiştir. Gündüz yürümesi hakkında ise sadece; (سَارَ) kullanılır. Şair Lebid der ki:

إِذَا الْمَرْءُ أَسْرَى لَيْلَةً ظَنَّ أَنَّهُ قَضَىٰ عَمَلًا وَالْمَرْءُ مَا عَاشَ عَامِلٌ

“Kişi geceleyin yürüdü mü kendisinin bir iş gördüğünü zanneder, Halbuki kişi yaşadıkça zaten amelde bulunur.”

Şair Abdullah b. Revâha da şöyle demektedir:

عِنْدَ الصَّبَاحِ يَحْمَدُ الْقَوْمُ السَّرَىٰ وَتُجْلِي عَنْهُمْ غَيَابَاتُ الْكَرَىٰ

“Sabah olunca insanlar artık geceleyin yürüyüşten övgüyle söz ederler ve Uyku ile uyuklamanın gizleyip sakladığı şeyler üzerlerinden açılır gider.”

“**Bir ara, geceleyin**” ifadesi ile ilgili olarak İbn Abbas gecenin bir bölümünde, ed-Dahlhâk ise gecenin geri kalan bölümünde, Katâde gecenin ilk bölümleri geçip gittikten sonra, el-Ahfeş ise gecenin bir bölümünün bir miktarından sonra, İbnu'l-A'râbî geceden bir süre geçtikten sonra diye açıklamışlardır. Gece karanlığında diye açıklandığı gibi, geceleyin etraf sakinleştikten sonra ve gecenin ilk üçte bir veya dörtte biri geçtikten sonra diye de açıklanmıştır. Bunların hepsi birbirine yakın manalardır. Bunun gecenin yarısı demek olduğu da söylenmiştir. Bu da bir bütünün iki parçaya (kıtaya) bölünmesinden alınmış bir tabirdir. Şairin beyiti de bu türdendir:

ونائحۃ تنوحُ بقطعٍ ليلٍ علی رجلٍ بقارعة الصميد

“Ve bir kadın ki gece ortasında, tümseğin orta yerinde
Bir erkek için ağıt yakar.”

“(السرى): Geceleyin yürümek” ancak geceleyin söz konusu olduğuna göre “bir ara, geceleyin” ifadesine ne gerek var? diye sorulsa; cevabı şudur: Eğer “bir ara, geceleyin” denilmeyecek olsaydı, gecenin ilk bölümünde yola çıkın anlamına gelmesi de mümkün olurdu.

“İçinizden hiçbir kimse geriye bakmasın.” Sizden kimse arkasına dönüp bakmasın. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır, İbn Abbas ise: Sizden kimse geriye kalmamasın, diye açıklamıştır. Ali b. İsa da şöyle demiştir: Sizden herhangi bir kimse kendisini geriye bıraktıracak şekilde bir mal veya bir eşya ile uğraşmasın.

“(إلا أمرأتك): Zevcen hariç” buyruğu nasb ile okunur ve manası açık ve vâzılı kıraat budur. Yani; “zevcen hariç, aile halkıyla geceleyin yola çık” demektir. İbn Mes’ud’un kıraatinde de bu anlamı verecek şekildedir: “(فأسر بأهلك إلا أمرأتك): Zevcen hariç aile efradıyla yürü.” O halde bu, aile efradı (anlamındaki “el-ehl” kelimesi)nden istisnâdır. Bu açıklamaya göre Hz. Lût hanımını kendisiyle beraber yola çıkarmamıştır. Yüce Allah bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: “Ancak karısı geride kalıp helâk edilenlerden oldu.” (el-A’raf, 7/83) Bu da karısının geride kalanlar arasında olduğu anlamındadır.

Ancak, Ebu Amr ve İbn Kesir “hiçbir kimse” anlamındaki kelimeden bedel olmak üzere; “zevzen hariç” anlamındaki buyruğu (إلا أمرأتك) diye (te harfi ötreli) okumuşlardır. Ancak aralarında Ebu Ubeyd’in de bulunduğu bir topluluk; bu kıraati uygun görmezler. Ebu Ubeyd der ki: Böyle bir kıraat ancak; “(يلتفت): Geriye dönüp bakar” fiilinin ref’ ile okunması halinde doğru olabilir ve bu durumda da sıfat olur. Çünkü o takdirde mana, kadına geriye dönüp bakması mübah olur şeklinde olur ki, mana bu değildir.

en-Nehhâs da der ki: Ebu Ubeyd ve diğerlerinin -Arap dili konusunda önemli bir yer ve değere sahip olmakla birlikte- Ebu Amr gibi birisine böyle bir hücumda bulunmaması gerekirdi, çünkü bunun bedel olarak ref’ ile okunmasının da doğru ve anlaşılabilir bir manası vardır. Bu okuyuşun açıklaması ise Muhammed b. el-Velid’in, Muhammed b. Yezid’den naklettiğine göre; kişinin perdedarına: Filan kişi dışarı çıkmasın, demesine benzer. Burada nehy lafzı filan içindir anlamı muhatab ile ilgilidir. Yani onun dışarı çıkmasına izin verme, demektir. Bu da senin birisine: Zeyd dışında hiçbir kimse

kalkmasın, demene benzer ki bunun anlamı şöyle olur: Zeyd dışında diğerlerinin kalkmalarını yasakla. İşte burada da nehy Hz. Lût'a yönelik, lafzı başkasına aittir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Onlardan herhangi bir kimsenin geri dönüp bakmasını yasakla, senin zevcen hariç (onun geri dönüp bakmasını yasaklama).

Bununla birlikte istisnânın geri dönüp bakma nehyinden yapılmış olması da mümkündür. Çünkü o (nehy) da tam bir ifadedir. Şu demek olur: Sizden herhangi bir kimse geri dönüp bakmasın, zevcen hariç. O geri dönüp bakacak ve helâk olacaktır. Hz. Lût onu da yanına almıştı, beraberinde geceleyin yola çıkanlara geri dönüp bakmamalarını söylemişti. Gerçekten onlardan zevcesi dışında hiç kimse geri dönüp bakmadı. Çünkü hanımı gelen azabın sonucu yıkılış sesini işitince geri dönüp baktı ve: Vay kavmimin başına gelenlere, dedi. Bir taş ona isabet etti ve öldü.

“Çünkü onlara isabet eden” azab “ona da isabet edecektir.” “(٤١) : Çünkü”deki zamir, bu işe ve duruma racidir (şan zamiridir). Yani mesele, durum ve olay şu ki; onlara isabet eden ona da isabet edecektir, anlamındadır. **“Onlara va’dolunan vakit sabahdır.”** Melekler: **“Muhakkak ki biz şu kasaba halkını helâk edeceğiz”** (el-Ankebut, 29/31) deyince Hz. Lût, derhal derhal deyiverdi ve kavmine olan kin ve öfkesi dolayısıyla azabı çabucak getirmelerini istedi. Onlar ise: **“Onlara va’dolunan vakit sabahdır. Sabah da ya-kın değil mi?”** dediler.

İsa b. Ömer: “(الصَّبْحُ): Sabah” kelimesini “be” harfini de ötreli olarak okumuştur ki, bu da bir şivedir.

Sabahleyin nefisler daha bir dinlenmiş ve rahat. İnsanlar daha bir kendilerinde olduklarından helâk edilmeleri için sabah vaktinin tayin edilmiş olması ihtimali de vardır.

Bazı tefsir alimleri derler ki: Hz. Lût tanyerinin ağardığı sırada beraberinde yalnızca iki kızı ile birlikte çıktı. Melekler de ona şöyle demişti: “Allah bu kasabayı helâk etmek üzere; sesleri gök gürültüsünü andıran, şimşeği gözül alıp kapan ve muazzam yıldırımları bulunan melekler görevlendirmiştir. Biz bu meleklerle Lût’un kasabadan dışarı çıkacağını söyledik ve onlara onu rahatsız edecek bir şey yapmayın, dedik. Lût’un alâmeti ise geri dönmemesidir. Kızları da geri dönmeyecektir. O bakımdan göreceğin şeyler seni delişete düşürmesin.” Bunun üzerine Hz. Lût kasabadan dışarı çıktı ve yüce Allah onun için kurtuluncaya ve Hz. İbrahim’in yanına varıncaya kadar anında yeri onun için katladı (mesafeleri kısa zamanda katetmesini sağladı).⁽¹⁾

(1) Bir kavmi helâk etmekle görevli meleklerin, helâk edileceklerle edilmeyecek olanı birbirinden ayırd edebilecek bir durumda olacakları tabiidir. Dolayısıyla böyle bir tanıtıma ayrıca gerek yoktur.

82. “Emrimiz” yani azabımız **“geldiği zaman oranın altını üstüne getirdik.”** Cebrail (a.s) kanadını Lût kavminin şehirlerinin altına soktu -ki bunlar beş şehir idi: En büyükleri olan Sedûm, Âmurâ (Gomora), Dâdumâ, Daûha ve Katem'dirler.- Yerin dibinden bu şehirleri içindekilerle beraber semaya yaklaştıracak kadar yükseltti. Öyle ki semadakiler eşeklerinin anırmalarını, horozlarının ötmelerini dahi işitti; fakat bu yükseliş esnasında herhangi bir testilerinin suyu dökülmediği gibi, hiçbir kapları da kırılmadı. Sonra da tepeleri üzeri yıkıldılar ve arkasından Allah onlara taş yağdırdı.

Mukatil der ki: Dört tanesi helâk edildi ve Daûha şehri kurtuldu. Bundan başka şeyler de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan... taşlar yağdırdık” buyruğunda onların yaptıkları işi yapanın cezasının recm edilmek (taşlanmak) olduğuna delil vardır. Bu husus ise daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/80. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Tefsire dair açıklamalar da şöyle denilmektedir: Yağdırmak fiili azab hakkında kullanılırsa, “(أمطرنَا): Yağdırdık” şeklinde, rahmet hakkında kullanılırsa; (مطرنا): şeklinde kullanılır. Arapçada ise gökten yağmur yağdı, demek için her iki şekil de kullanılır. Bu açıklamayı da el-Herevî nakletmiştir.

Âyet-i kerîmedeki **“siccîl: Pişirilmiş balçık”**ın mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. en-Nehhâs der ki: Siccîl çetin ve çok demektir. Siccîl ve siccîn kelimelerinde lam ve nun iki kardeş harftir. Ebu Ubeyde der ki: Siccîl, çetin demektir. Daha sonra da şu mısraı nakleder:

ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سَجِينًا

“Kahramanların birbirlerine tavsiye ettikleri oldukça şiddetli ve çetin bir vuruş.”

Ancak Abdullah b. Müslim onun bu görüşünü reddederek şöyle der: Bu şiirde geçen kelime “siccîn”dir. Diğeri ise “siccîl”dir, nasıl bunu tanık diye gösterebilir? en-Nehhâs der ki: Bu cevap bağlayıcı bir cevap değildir. Çünkü Ebu Ubeyde'nin kanaatine göre “lam” harfi, birinin diğerine (mahreç itibariyle) yakınlığı dolayısıyla, “nûn”un yerine kullanılabilir. Ebu Ubeyde'nin görüşü bir başka açıdan reddolunur, o da şudur: Eğer onun dediği gibi olsaydı, buyrukta; (حجارة سجيلًا) şeklinde gelmesi gerekirdi. Çünkü Arapça'da; (حجارة من شديدة) Çetinden taşlar tabiri kullanılmaz. Çünkü burada “çetin, sert” anlamındaki “şedîd” kelimesi bir sıfattır.

Ebu Ubeyde ise değirmen taşlarına “siccîl” denilebileceğini el-Ferrâ'dan nakletmektedir. Yine Muhammed b. el-Cehm, el-Ferrâ'dan “siccîl” değir-

men taşı kadar sert olacak noktaya gelince kadar pişirilen çamurdur, dediğini nakletmiştir.

Aralarında İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve İbn İshak'ın da bulunduğu bir kesim ise şöyle demektedir: Siccîl, Arapça olmayan Arapçalaştırılmış bir kelimedir. Bunun aslı ise "senc ve cîl"dir. -"Cim" yerine "kef" kullanılarak "senk ve kîl" de denilir. Bu iki kelime Farsça'da taş ve çamur anlamına kullanılan iki kelimedir. Araplar bunları Arapçalaştırarak tek bir isim yapmışlardır.

Bu kelimenin Arapça olduğu da söylenmiştir. Katâde ve İkrime der ki: Siccîl, çamur demektir. Buna delil ise yüce Allah'ın: **"Üzerlerine çamurdan taşlar atalım, diye"** (ez-Zâriyât, 51/33) buyruğudur. (Burada siccîl yerine çamur anlamına gelen "tîn" kelimesi kullanılmıştır).

el-Hasen der ki: Taşlar asıl itibariyle çamur idi, sonradan katılaştırılıp sertleştirildi. Araplara göre siccîl sert ve katı olan herşeye denilir.

ed-Dahhâk der ki: O bununla kireci kastetmektedir. İbn Zeyd de şöyle der: Bu, kireç gibi bir hal alıncaya kadar pişirilen çamurdur. Yine ondan nakledildiğine göre siccîl dünya semasının adıdır. es-Salebî de bunu Ebu'l-Âliye'den nakletmektedir. İbn Atiyye ise şöyle der: Ancak bu zayıf bir görüştür. Bu görüşü yüce Allah'ın bunu: **"Birbiri ardınca"** ile nitelendirilmiş olması reddetmektedir.

Yine İkrime'den nakledildiğine göre siccîl sema ile arz arasında havada asılı bulunan bir denizdir. İşte bu taşlar oradan yağmıştır. Bir diğer görüşe göre, siccîl semadaki dağlardır. İşte yüce Allah'ın şu buyruğunda bu dağlara işaret edilmektedir: **"Ve gökten içinde dolu bulunan bazı dağlardan (dolu) indirir."** (en-Nûr, 24/43)

Yine denildiğine göre; bu onlara isabet etmesi haklarında yazılıp takdir edilmiş (tescil edilmiş) şeylerdendir. Bu anlamıyla o "siccîl" ile aynı manaya gelir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Siccîn'in ne olduğunu sana ne bildirdi? O yazılmış bir kitaptır."** (el-Mutaffifin, 83/8-9) Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmış ve tercih etmiştir.

Diğer görüşe göre "siccîl" onu serbest bıraktım, anlamındaki; (اسجلك) fiilinden gelme "fi'il" veyninde bir kelimedir. Bu taşlar, adeta üzerlerine salınmış olduğu için bu adı almışlardır.

Bir diğer görüşe göre bu kelime, "birisine bir şey vermek" anlamındaki; (اسجلك)den gelmektedir. Buna göre bu onlara verilmiş bir azab gibi bir anlam taşıdığından bu isim kullanılmıştır.

Nitekim şair de şöyle demektedir:

مَنْ يُسَاجِلْنِي يُسَاجِلْ مَا جِدَا يَمْلَأُ الدَّلُو إِلَى عَقْدِ الْكَرْبِ

“Kim benimle verme(kle öğünmek) yarışına girerse,
Kovanını ağzına kadar dolduran şerefli birisiyle verme yarışına girer.”

Meanî ehli (Meâni'l-Kur'ân diye kitap yazanlar) derler ki: Siccîl de, siccîn de sert ve sağlam taş ile ileri derecede dövmek anlamındadır. Nitekim İbn Mukbil der ki:

وَرَجُلٌ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سَجِينًا

“Kahramanların birbirine tavsiye ettikleri oldukça çetin bir vuruşla
Miğferlere açık ve belli darbeler vuran piyade savaşçılar.”

“**Birbiri ardınca**” buyruğunu İbn Abbas, biri diğerinin ardında diye açıklarken, Katâde biri diğerinin üstüne bindirilmiş diye açıklamıştır.

er-Rabî der ki: Tek bir cesetmiş gibi bir hal alıncaya kadar üstüste yığılmış demektir. İkrime ise dizilmiş diye açıklamıştır. Kimisi de üstüste iyice yığılmış, bastırılmış (birbirine kaynaştırılmış) diye de açıklamıştır ki; bunlar birbirine yakın manalardır. Mesela eşyayı ve kerpiçleri üstüste koymayı anlatmak üzere; (نَضَّدَ الْمَتَاعَ وَاللِّينَ) denilir. Bu şekilde yerleştirilmiş olanlara da; “(منضود ونضيد ونضد): Üstüste dizilmiş, birbiri ardınca” denilir. Şair de der ki:

وَرَفَعَتْهُ إِلَى السُّجْفَيْنِ فَالنُّضْدِ

“Ve onu (suyu) kapının önündeki eşiklere sonra da ev eşyalarının yanına
ulaştırıncaya kadar götürdü (ulaşmasını sağladı).”

Ebu Bekr el-Hüzelî der ki: Bu kelime “hazırlanmış” anlamındadır. Yani bu şekildeki çamurdan pişirilmiş taşlar yüce Allah'ın, zulme sapmış düşmanları için hazırlamış olduğu taşlardanır.

83. “Rabbinin katında hep işaretlenmişlerdi” alâmetlendirilmişlerdi. “(مُسَوَّمَةٌ): İşaretlenmiş olarak” kelimesi, alâmet demek olan; “(السُّيْمَا): Si-ma”dan gelmektedir. Bu taşların üzerinde mühürü andıran işaretler vardı.

Şöyle de açıklanmıştır: Herbir taşın üzerinde isabet ettiği şahsın adı yazılı idi. Bu taşlar yeryüzündeki taşlara benzemiyordu. el-Ferrâ da der ki: Bu taşların beyaza çalan siyah ve kırmızı çizgilerle alâmetli olduğunu iddia et-

mişlerdir. İşte taşların işaretlenmiş olmaları bu imiş. Ka'b da der ki: Bu taşlar beyaz ve kırmızı renk ile alâmetli idiler. Şair de der ki:

غلامٌ رماه الله بالحسنِ يافعاً له سيماءٌ لا تشقُّ على البصرِ

“O Allah’ın kendisine güzellik verdiği genç bir delikanlıdır
Ve ona bakanın sevince gark olduğu bir sîmâsı vardır.”

“**Hep işaretlenmişlerdi.**” ifadesi taşların sıfatlarından. Buna karşılık “**pişirilmiş**” ifadesi ise “**balçık**”ın sıfatıdır.

Yüce Allah’ın: “**Rabbinin katında**” buyruğu bu taşların yeryüzü taşlarından olmadığına delildir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

“**Bu, zalimlerden uzak değildir.**” Lût kavmini kastetmektedir. Yani bu taşlar zalimlere isabet etti, onlardan uzağa düşmedi. Mücahid de şöyle demiştir: Bu buyrukla yüce Allah Kureyşlileri korkutmaktadır. Yani bu taşlar, ey Muhammed, senin kavminin zalimlerinden uzakta değildir.

Katâde ve İkrime de şöyle demişlerdir: Bununla, bu ümmetin zalimlerini kastetmektedir. Allah’a yemin ederim ki, bundan sonra Allah hiçbir zalimi bu taşlardan himaye altına almış değildir.

Rivayete göre Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: “Ümmetimin sonları arasında erkekleri erkeklerle, kadınları da kadınlarla yetinen kimseler olacaktır. Eğer böyle bir şey olursa o takdirde onlar için Lût kavminin azabını, Allah’ın üzerlerine pişmiş çamurdan taş yağdırma azabını gözetleyiniz.” Daha sonra Rasûlullah (sav) yüce Allah’ın: “**Bu zalimlerden uzak değildir.**” buyruğunu okudu.⁽¹⁾

Hız. Peygamber’den gelen bir başka rivayette de şöyle buyurulmaktadır: “Bu ümmet kadınlara arkalarından yaklaşmayı helal kabul edecekleri gibi, erkeklerle de arkadan yaklaşmayı helâl kabul edecek hale gelmedikçe gece ve gündüz bitmeyecektir (dünyanın sonu gelmeyecektir). O zaman bu ümmetten bir takım kimselere Rabbinden taşlar isabet edecektir.”

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bu şehirler zalimlerden uzak yerlerde değildir. Bu şehirler Şam ile Medine arasında bir yerdedir. “**Uzak**” anlamındaki kelimenin müzekker olarak gelmesi de “uzak bir yerde” anlamındadır.

(1) Bu ve bundan sonraki rivâyete mana itibariyle yakın bir rivâyet, Hatib el-Bağdâdi ile İbn Asâkir’e atfen, *Kenzu'l-Ummâl*, XIV, 226 no: 38500’de geçmekte; ancak ravilerinden ikisinin metrûk raviler olduğu belirtilmektedir. (Kurtubî, Dâru’l-Hadis baskısı, IX, 87, not 8).

Yağdırılan taşlar ile ilgili olarak da iki görüş vardır: Bir görüşe göre bu taşlar Hz. Cebrael şehirleri yükselttiğinde şehirler üzerine yağdırılmıştı, diğer bir görüşe göre bu taşlar şehir ahalisinden olup o şehrin dışında bulunan ve şehirde olmayan kimseler üzerine yağdırılmıştır.

وَالِی مَدَیْنِ اَخَاهُمْ شُعَیْبًا قَالِ یَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَکُمْ مِنْ اِلٰهِ غَیْرُهُ
وَلَا تَنْقُصُوا الْمِکْیَالَ وَالْمِیزَانَ اِنِّیْ اَرِیْکُمْ بِخَیْرِ وَاِنِّیْ اَخَافُ عَلَیْکُمْ
عَذَابَ یَوْمٍ مُّحِیْطٍ ﴿٨٤﴾ وَاِیَّا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِکْیَالَ وَالْمِیزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا
تَبْخُسُوا النَّاسَ اَشْیَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِی الْاَرْضِ مُفْسِدِیْنَ ﴿٨٥﴾ بَقِیَّتُ اللّٰهُ
خَیْرٌ لَّکُمْ اِنْ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ ؕ وَمَا اِنَّا عَلَیْکُمْ بِحَفِیْظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا
یَا شُعَیْبُ اَصْلَوْتُکَ تَأْمُرُکَ اَنْ نَّتْرُکَ مَا یَعْبُدُ اَبَاؤُنَا اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فِیْ
اَمْوَالِنَا مَا نَشَآءُ اِنَّکَ لَآَنْتَ الْحَلِیْمُ الرَّشِیْدُ ﴿٨٧﴾ قَالِ یَا قَوْمِ اَرَاَیْتُمْ
اِنْ کُنْتُ عَلٰی بَیِّنَةٍ مِنْ رَبِّیْ وَرَزَقْنِیْ مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا اُرِیدُ اَنْ
اُخَالِفَکُمْ اِلٰی مَا اَنْهَیْکُمْ عَنْهُ اِنْ اُرِیدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا
تَوْفِیْقِیْ اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَیْهِ تَوَكَّلْتُ وَآِلَیْهِ اُنِیْبُ ﴿٨٨﴾ وَاِیَّا قَوْمِ لَا یَجْرِمَنَّکُمْ
شِقَاقِیْ اَنْ یُصِیْبَکُمْ مِثْلُ مَا اَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ
صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْکُمْ بِبَعِیْدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تَوَبُّوْا اِلَیْهِ
اِنَّ رَبِّیْ رَحِیْمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا یَا شُعَیْبُ مَا نَفْقَهُ کَثِیْرًا مِّمَّا تَقُولُ وَاِنَّا
لَنُرِیْکَ فِیْنَا ضَعِیْفًا وَّلَوْ لَا رَهْطُکَ لَرَجَمْنَاکَ ؕ وَمَا اَنْتَ عَلَیْنَا بِعَزِیْزٍ ﴿٩١﴾
قَالِ یَا قَوْمِ اَرَهْطِیْ اَعَزُّ عَلَیْکُمْ مِنَ اللّٰهِ ؕ وَاتَّخَذْتُمُوْهُ وِرَآءَکُمْ ظَهْرِیًّا

إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي
 عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا
 إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ
 بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَاتَّخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ
 ﴿٩٤﴾ كَانُوا لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا إِلَّا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعِثْتُ نَمُودًا ﴿٩٥﴾

84. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. O'ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur. Ölçü-yü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum ve ben sizin için çepeçevre kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."
85. "Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle, tastamam yerine getirin. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde fesadçılar olarak kötülük yapmayın."
86. "Eğer mü'min iseniz Allah'ın bıraktığı sizin için daha hayırlıdır. Yoksa ben üzerinizde koruyucu değilim."
87. Dediler ki: "Ey Şuayb! Bize babalarımızın tapındıklarından yahut kendi mallarımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmekten vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Çünkü sen muhakkak yumuşak huylu ve akli başında bir kimsesin."
88. Dedi ki: "Ey kavmim! Şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir belgeye sahipsem ve O bana kendisinden güzel bir rızık ihsan etmiş ise ne dersiniz? Size yasakladığım şeylere kendim uymayarak, size (emrettiklerime) aykırı davranmak istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadar ıslahtan başkasını istemem. Benim başarıım ancak Allah ile, ben yalnız O'na güvenip dayandım ve yalnız O'na dönerim."
89. "Ey kavmim! Bana muhalefetiniz sakın Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelen musibetin bir benzerinin başınıza gelmesine sebep olmasın. Lût kavmi de sizden uzak değildir."
90. "Rabbinizden mağfiret dileyin ve sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim rahmet edicidir, çok sevendir."

91. Dediler ki: “Ey Şuayb! Biz senin söylediklerinden bir çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda gerçekten güçsüz görüyoruz. Eğer senin aşiretin olmasaydı, seni taşla tutardık. Zaten sen, bizim için değerli bir kimse değilsin.”
92. Dedi ki: “Ey kavmim! Size göre benim aşiretim Allah’tan daha değerli midir ki onu arkanıza atılmış, önemsenmeyen bir şey edindiniz. Şüphesiz ki Rabbim, yaptıklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır.”
93. “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Muhakkak ben de yapacağım. Yakında kendisini rüsvay edecek azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Gözetleyin gerçekten ben de sizinle beraber gözetleyiciyim.”
94. Emrimiz gelince, Şuayb’ı ve beraberindeki mü’minleri nezdimizden bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise o korkunç ses yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.
95. Sanki orada yaşamış değillerdi. Haberiniz olsun ki Semûd kavmi, Allah’ın rahmetinden nasıl uzaklaştıysa, Medyen kavmi de öylece uzaklaştı.

84. “Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı” peygamber olarak gönderdik.

Medyen, Hz. Şuayb’ın kavmidir. Onlara bu ismin verilmesi hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre Medyenliler İbrahim’in oğlu Medyen’in soyundan gelenlerdir. O bakımdan Medyenoğulları kastiyle, Medyen denilmiştir. Mudaroğulları kastedilerek, Mudar denilmesi gibi. İkinci görüşe göre Medyen şehirlerinin adıdır, o şehre nisbet edilerek anılmışlardır.

en-Nehhâs der ki: “Medyen” kelimesi munsarîf değildir. Çünkü bir şehir ismidir. Bu anlamdaki açıklamalar daha geniş bir şekilde el-A’raf Sûresi’nde (7/85-87. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a ibadet edin. O’ndan başka hiçbir ilâhınız yoktur” buyruğunun benzeri (Hûd, 11/61’de) az önce geçti.

“Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın.” Medyenliler kâfir olmakla birlikte, ölçü ve tartıyı eksik yapan kimselerdi. Yiyecek satmak üzere onlara gelen birisi oldu mu onu fazla ölçekle alırlardı. Ona bir şey verecek olurlarsa, ellerinden geldiği kadar ona fazla vermemeye çalışırlar, hatta zulüm dahi ederlerdi. Onlardan bir kimse yiyecek (buğday) almak üzere geldi mi, ona eksik ölçekle satarlardı ve ellerinden geldiği kadar da ona az vermeye çalışırlardı. Şirkten vazgeçerek, iman etmeleri ve eksik ölçüp tartmak yasak edilerek tam ölçüp vermeleri emrolundu.

“Ben sizi gerçekten bir hayır” yani geniş bir rızık ve pek çok nimetler içerisinde -el-Hasen der ki: Fiyatları oldukça ucuzdu, demiştir- **“görüyorum ve ben sizin için çepeçevre kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”** Burada günü kuşatıcı olmakla nitelendirilmekle birlikte, o günün onları kuşatıcı olduğunu anlatmak istemiştir. Çünkü azab günü onları kuşatacak olursa, azab onların etrafını çevirmiş demek olur. Mesela sıcağı şiddetli kastıyla, şiddetli bir gün demek gibi.

Onlara gelen bu azabın ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre bu, âhiretteki ateş azabıdır. Bir diğer görüşe göre dünyada topluca helâk edilme azabıdır. Bunun fiyatların pahalılaşması şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu anlamda bir açıklama İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Hadis-i şerifte de Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Bir kavim ölçü ve tartılarda açıkça eksiklik yapmaya başladı mı mutlaka Allah da onlara kıtlık ve pahalılık belâsını verir.”⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden de geçmiş bulunmaktadır.

85. “Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle tastamam yerine getirin.” Eksik ölçüp tartmayı yasakladıktan sonra, tamam ölçüp tartmayı emretmesi te'kid içindir.

“(بالإيفاء)”: Tamam yapmak, eksiksiz yapmak” demektir, (بالقسط) ise adaletle, hak ile demektir. Maksud, herkesin hakettiği payı gereği gibi almasıdır. Yoksa ölçülen ve tartılan şeyin (ölçek ve tartıda) tamamlanmasını kastetmemektedir. Çünkü burada ölçü ile ve tartı ile tam verin, dememiştir. Aksine bu buyrukla ölçüyü alışılmış ve bilinen miktarından, hacminden daha eksik yapmayın, demektedir. Aynı şekilde kullanılan tartı ve ağırlıklar da böyle olmalıdır.

“İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin.” Hakettiklerinden daha az bir şey vermeyin, haklarını eksiltmeyin.” **Yeryüzünde fesadçılar olarak kötülük yapmayın”** buyruğuyla yüce Allah ölçü ve tartılarda hainlik etmenin yeryüzünde fesat çıkarmakta aşırıya gitmek olduğunu beyan etmektedir ki, bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/85. âyetin tefsiri ve devamında) daha da fazlası ile geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

86. “Eğer mü'min kimseler iseniz, Allah'ın bıraktığı sizin için daha hayırlıdır.” Yani hakları adaletle, tastamam verdikten sonra Allah'ın sizin için

(1) Abdullah b. Ömer'in rivâyet ettiği ümmetin mübtelâ olacağı bir takım hususlar ile bunlara karşılık görecekları cezaları bildiren hadisin bir bölümü şöyledir: “... eksik ölçüp tarttıkları taktirde mutlaka kıtlık, geçim zorluğu ve sultanın (yöneticilerin) onlara zulmü musibeti ile karşı karşıya bırakılırlar.” *İbn Mâce*, Fiten 22

geriye bıraktığı daha bir bereketlidir ve âkıbeti daha bir övülecek şeydir. Bu yönüyle bunlar sizin zorbalık yaparak, haksızlık ederek ölçü ve tartıları eksik yapıp kendiniz için bir şeyler arttırmanızdan daha üstündür. Bu anlamdaki açıklamayı Taberî ve başkaları yapmıştır. Mücahid de der ki: **“Allah’ın bıraktığı sizin için daha hayırlıdır”** buyruğundan kasıt, Allah’a itaat etmenizdir. er-Rabî’ der ki: Allah’ın tavsiyesi (emri) sizin için daha hayırlıdır, demektir. el-Ferrâ ise: Allah’ın gözetimi, İbn Zeyd Allah’ın rahmeti... diye açıklarken Katâde ve el-Hasen de; sizin Rabbinizden alacağınız pay (mükâfatınız) sizin için daha hayırlıdır, diye açıklamışlardır. İbn Abbas da: Allah’ın rızık sizin için daha hayırlıdır, diye açıklamıştır.

“Eğer mü’min kimseler iseniz” anlamındaki buyruk şarttır. Çünkü onlar bunun doğruluğunu ancak mü’min olmaları şartıyla anlayabilirler, bilebilirler. Şöyle de açıklanmıştır: Onların Allah’ın kendilerinin yaratıcısı olduğunu itiraf edenler olmaları da muhtemeldir. Bundan dolayı onlara bu şekilde hitab etmiştir.

“Yoksa ben üzerinizde koruyucu değilim.” Yani ölçüp tarttığınız vakit sizi gözetlemek imkânım yoktur. Yani ben yapmış olduğunuz herbir muameleye tanıklık etmek imkânına sahip değilim ki herkesin hakkını eksiksiz ve tam olarak verip vermediğinizden dolayı sizleri sorgulayabileyim.

Şöyle de açıklanmıştır: Masiyetleriniz sebebiyle üzerinizdeki Allah’ın nimetlerinin zeval bulmasına karşı, benim sizi koruyabilme imkânım olamaz.

87. “Dediler ki: Ey Şuayb! Bize babalarımızın tapındıklarından... vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?” buyruğundaki **“Namazın mı?”** buyruğu, “(أَصَلَّوْاكَ) : Namazların mı?” şeklinde çoğul olarak da okunmuştur. “(أَنْ تَرُكَ) : **Terketmemizi**” ifadesindeki (أَنْ); (mastar anlamı veren edat) nasb mahallindedir. el-Kisâî de der ki: Bu hafzedilmiş “be” harf-i cerri ile cer mahallindedir.

Rivayet edildiğine göre Şuayb (as) çokça namaz kılar, farzı ile, nafilesiyle ibadete çokça ve dikkatle devam eder ve şöyle derdi: Şüphesiz ki namaz hayasızlıktan ve münkerden alıkoyar. Onlara bu şekilde (iyilikleri) emredip (kötülüklerden) yasaklayınca devamlı çokça namaz kıldığını gördüklerinden onu ayıplamaya, onunla alay etmeye ve yüce Allah’ın söylediklerini haber verdiği sözleri söylemeye koyuldular.

Bir açıklamaya göre buradaki “namaz” okumak anlamındadır. Bunu da es-Süfyan, el-A’miş’ten nakletmiştir. Yani senin okudukların mı sana bunları emretmektedir? Böylelikle bu görüşüyle onların kâfir olduklarını kastetmektedir. el-Hasen de der ki: Allah ne kadar peygamber gönderdiyse, mutlaka ona namazı ve zekâtı farz kılmıştır.

"Yahut kendi mallarımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmekten vazgeçmemizi..." el-Ferrâ'nın iddiasına göre ifadenin takdiri: Yahut sen bize mallarımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmemizi mi yasaklıyorsun? şeklindedir.

es-Sülemî ve ed-Dahlhâk b. Kays da; "(أو ان تفعل في أموالنا ما تشاء)": Yahut kendi mallarımızda senin dilediğin gibi tasarruf etmeni (sana namazın mı emrediyor?) şeklinde her iki fiili de "(muhatap) te"si ile okumuşlardır. Bu da: Ey Şuayb! Senin dilediğini yapmanı... takdirindedir.

en-Nehlâs ise der ki: Bu kıraate göre; "(أو ان) Yahut ... me..." ifadesi birinci; "(ان) ...me..." ye atfedilmiştir.

Zeyd b. Eslem'in de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Şuayb'ın kavmine yasaklamış olduğu şeyler arasında dirhemlerin kenarlarını kesmek de vardı. Yine denildiğine göre: **"Yahut kendi mallarımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmekten vazgeçmemizi..."** buyruğunun anlamı şudur: Biz kendi aramızda eksik vermek konusunda karşılıklı razı olursak, sen ne diye bize bunu yasaklıyorsun, bundan vazgeçmemizi istiyorsun?

"Çünkü sen muhakkak yumuşak huylu ve akli başında bir kimsesin." Bu sözleriyle; kendi kanaatine göre sen kendinin böyle olduğunu zannediyorsun, demek istemişlerdi. Ebu Cehil'in vasfı ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'deki şu buyruk da bu yönüyle buna benzemektedir: **"Tat bakalım, çünkü sen güçlü ve değerli imişsin."** (ed-Duhân, 44/49) yani kendi iddiana göre sen böylesin!

Bir diğer görüşe göre onlar bu sözlerini Hz. Şuayb ile alay etmek, eğlenmek için söylemişlerdir. Bu açıklamayı da Katâde yapmıştır. Arapların Habeşli bir kimseye Ebu'l-Beyda (beyazın babası) demeleri, beyaz olan bir kimseye de siyahın babası demeleri bu kabildendir. İşte cehennem bekçilerinin Ebu Cehil'e: **"Tat bakalım, çünkü sen güçlü ve değerli imişsin"** (el-Duhân, 44/49) şeklindeki sözleri de böyledir.

Süfyan b. Uyeyne der ki: Araplar uğur ve tefe'ül (iyi şeylerle karşılaşmak umudu) olsun diye herhangi bir şeyi kendi zıttı ile nitelendirebilirler. Nitekim zehirli bir hayvan tarafından sokulmuş bir kimseye "selîm" denildiği gibi, geniş ve düzlük araziye "mefaze (çabucak geçilebilecek yer)" demeleri de bu kabildendir.

Bir diğer açıklamaya göre; Hz. Şuayb'ın kavmi sövmek ve tahkir etmek kastıyla, tariz olsun diye bu ifadeleri kullanmışlardır. Bu da bu konudaki açıklamaların en güzeli. Ondan önceki buyruklar da bu açıklamanın doğruluğuna delildir. Yani şüphesiz ki sen gerçekten yumuşak huylu, akli başında bir kimsesin. Nasıl olur da atalarımızın taptıklarını terketmemizi, onlara tapmaktan vazgeçmemizi emredebilirsin? Bu açıklamaların doğruluğuna yü-

ce Allah'ın: **"Bize babalarımızın tapındıklarından... vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor?"** sözleri delildir. Onlar Hz. Şuayb'ın çokça namâz kılip ibadet ettiğini ve onun yumuşak huylu ve akli başında birisi olmakla birlikte, kendilerine atalarının taptıklarını terk etmelerini emretmesini uygun göremediler. Bundan sonraki buyruklar da buna delil teşkil etmektedir: **"Dedik ki: Ey kavimim! Şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir belgeye sahipsem ve O bana kendisinden güzel bir rızık ihsan etmiş ise (buna) ne dersiniz?"** Yani bu durumda ben size sapıklıktan vazgeçmenizi söylemeyecek miyim?

İşte bütün bunlar onların bu sözleri hakikat anlamına söylediklerini ve onun hakkındaki kanaatlerinin bu olduğunu göstermektedir. Kurayzaoğullarına mensub yahudilere, Peygamber (sav)'in "Ey maymun'a dönüştürülmüş olanların kardeşleri" dediğinde onların: Ey Muhammed! Biz senin cahillik eden bir kimse olduğunu bilmiyorduk, demeleri de buna benzemektedir.

Paralarda Hile ve Değerlerini Düşürecek İşlemler Yapmak:

Tefsir alimleri derler ki: Hz. Şuayb'ın kavmine yasaklayıp vazgeçmelerini istediği ve kendilerinin de o işi yaptıkları için azaba uğradıkları amellerden birisi de dinar ve dirhemlerin kenarlarını kesmektir. Onlar o kesilen bölümler kendilerinde kalsın diye sağlam dirhemlerin kenarlarını kesiyor, koparıyorlardı. Sağlam dirhem ve dinarları sayarak işlem yapıyor, kenarları kesilmiş dirhemleri ise tartı ile işleme konu ediyorlardı. Tartıda da ayrıca hile yapıyorlar, tartılarını az gösteriyorlardı. İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: Bunlar dinar ve dirhemleri kırıyorlardı. Said b. el-Müseyyeb, Zeyd b. Eslem ve bunlara benzer mütekaddimin tefsir alimlerinden bir grup da böyle açıklamışlardır. Bu şekilde paraları kırmak ise büyük bir günahıdır.

Ebû Dâvûd'un kitabında (Sünen'inde) Alkame b. Abdullah'tan, o babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) müslümanların aralarında kullandıkları geçerli sikkelerin gerektirici bir sebep olmadıkça⁽¹⁾ kırılmalarını nehyetmiştir.⁽²⁾

Çünkü eğer bu sikkeler sağlam ise bunların maksatları tahakkuk eder ve faydaları da gerçekleşir. Bu dirhemler kırılacak olursa, sıradan bir mal olur ve sikke olarak kullanılmalarından beklenen fayda ortadan kalkar. Bu da insanlara zararlı olur. İşte bundan dolayı bu iş haram kılınmıştır.

Yüce Allah'ın: **"O şehirde yeryüzünde bozgunculuk yapan fakat ıslah etmeyen dokuz kişi vardı."** (en-Neml, 27/48) buyruğun te'vili ile ilgili olarak

(1) Ebû Dâvûd, Buyû' 48; İbn Mâce, Ticârât 52; Müsned, III, 419

(2) "Gerektirici bir sebep" ayarının kalitesinde şüphe edilmesi gibi... bir sebep; diye aç. -lanmıştır.

bu kimselerin dirhemleri kırdıkları şeklinde açıklanmıştır. Bu açıklamayı Zeyd b. Eslem yapmıştır.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: İlim adamlarının söylediklerine göre Medine'de Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den sonra Kur'ân'ın te'vili (açıklaması, tefsiri) hususunda Zeyd b. Eslem'den daha âlim bir kimse yoktu.

Sikkeleri Kırmanın Cezası:

Esbağ dedi ki: Abdu'r-Rahman b. el-Kasım b. Halid b. Cünâde -Zeyd b. el-Haris el-Rutakî'nin azadlısı- dedi ki: Sikkeleri kıranın şehadeti kabul olunmaz. Bu konuda bilgisiz olduğunu mazeret olarak ileri sürse dahi kabul edilmez. Çünkü bu, mazeretin kabul olunacağı bir yer değildir.

İbnu'l-Arabî der ki: Böyle birisinin şehadetinin kabul olunmaması, bunun büyük bir günah işlediğinden ötürüdür. Büyük günahlar ise -küçük günahlardan farklı olarak- kişinin adalet sıfatını kaldırır. Bu konuda bilgisizliğin mazeret olarak kabul edilmemesine gelince, bu hiçbir kimseye gizli kalmayan apaçık bir husus olduğundan dolaydır. Çünkü mazeret ancak kişinin doğru söylediğinin açık olması yahut ta doğru söyleyip söylemediğinin belli olmaması ve bu hususu Allah'ın kuldan daha iyi bilmesine havale edilmesi halinde -Malik'in dediği gibi- kabul edilir.

Sikkeleri Kırarak, Paranın Değerini Düşürerek Fesat Çıkartma ve Cezası:

Bu davranış masiyet ve şehadetin kabul edilmemesine sebep teşkil eden bir fesat (bozgunculuk) olduğuna göre; bu işi yapan kimseler cezalandırılır. İbn Müseyyeb kendisine sopa vurulmuş bir adamın yanından geçer ve: Bu neden böyledir? diye sorar. Adamın birisi: Bu adam, dinar ve dirhemleri keser deyince, İbnu'l-Müseyyeb, ona sopa vurulmasına karşı çıkmayarak: Bu yeryüzünde fesat çıkarmak kabilindendir, der.

Buna benzer bir olay Süfyan'dan da nakledilmektedir:

Ebu Abdu'r-Rahman en-Necibî de der ki: Medine valisi olduğu sıralarda Ömer b. Abdulaziz'in yanında oturuyor idim. Dirhemleri kesen bir adam getirildi. Bu hususta ona karşı şahitlik de edilmişti. Ömer ona sopa vurdu, saçlarını traş etti ve şehirde dolaştırılarak teşhir edilmesini emretti. Bu işi yapacak kişiye de: İşte dirhemleri kesenin cezası budur, diye yüksek sesle bağırmasını emretti. Daha sonra da bu adamın kendisine geri getirilmesini söyledi ve dedi ki: Elini kesmekten beni alıkoyan tek şey bugünden önce benzer bir durumla karşı karşıya kalmamış oluşumdur. Artık bu hususta sen böyle bir işi yapmış oldun ve öne geçmiş oldun. Bundan sonra isteyen (bu tür

İşleri yapan kimselerin) elini kessin.

Kadı İbu Bekr b. el-Arabî der ki: Böyle bir kimsenin kamçı vurularak tedlib edilmesi hususunda söylenecek bir söz yoktur. Saçının traş edilmesini de Ömer b. Abdulaziz uygulamış bulunuyor. İnsanlar arasında hüküm verdiğim günlerde ben hem dövüyor, hem de saçlarını traş ediyordum. Saçlarını traş etme cezasını da, saçını masiyet işlemek konusunda kendisine yardımcı bir unsur ve fesadı işlerken saçını güzelleşme yolu olarak gören kimselere uyguluyordum. İşte masiyete götüren her yolda yapılması gereken uygulama da budur, eğer bedene etki etmiyor ise o unsur kesilmelidir. Bu işi yapanın elinin kesilmesine gelince, Ömer bunu hırsızlık ile ilgili hükümlerden çıkarmıştır. Çünkü dirhemlerin etrafını kesip kırmak onları kırmaktan farklı bir şeydir. Çünkü dirhemi kırmak onun niteliğini değiştirmektir, kenarlarını kırıp kesmek ise miktarını eksiltmektir. O halde böyle bir iş, gizli bir şekilde başkasına ait bir malı almak demektir. Eğer: Malın korunması, elin kesilmesi için asıldır, denilecek olursa, şu cevabı veririz: Ömer'in bu sikkelerin insanlar arasında dinar veya dirhem olarak ayırıcı bir konumda olmak üzere hazırlanmalarını, onların korunmaları olarak değerlendirmiş olması ihtimali vardır. Herbir şeyin korunması ise kendi durumuna göre değişir. Diğer taraftan İbn ez-Zübeyr bunu uygulamaya koymuş ve dinar ve dirhemlerin etrafını kırptığı için bir adamın elini kesmiştir.

Malikî mezhebine mensub ilim adamlarımız derler ki: Dinar ve dirhemler, üzerlerinde Allah'ın adının bulunduğu, Allah'ın mühürleridir. Eğer tefsir alimlerinin görüşlerine göre Allah'ın mührünü kıran kimsenin eli kesilir, denilecek olursa bu işi yapan gerçekten buna layıktır. Yahut ta bir kimse üzerinde sultanın mührü bulunan bir şeyi kırsa te'dib edilir. Allah'ın mührü sayesinde ise ihtiyaçlar karşılanır. Dolayısıyla ceza bakımından bu iki mührü kırmak eşit olamaz.

İbnu'l-Arabî der ki: Benim görüşüme göre dirhemlerin kırılması dolayısıyla değil de etraflarının kesilmesi dolayısıyla el kesme cezası uygulanır ve ben bunu hakimlik yaptığım günlerde uyguluyordum. Şu kadar var ki etrafım cahillerle dolup taşıyordu, ancak sapık kıskançların söyleyecekleri sözler dolayısıyla korkuya da kapılmadım. Hak ehlinden bunu uygulama imkânını bulan herhangi bir kimse Allah rızası için, ecrini Allah'tan bekleyerek bunu uygulamalıdır.

88. "Dedi ki: Ey kavmim! Şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir belgeye sahipsem" -buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunuyor- "ve, O bana kendisinden güzel" yani geniş ve helal "bir rızık ihsan etmiş ise ne dersiniz?" İbn Abbas ve başkalarının dediklerine göre Şuayb (a.s)'ın malı pek çoktu.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Şuayb, bununla hidayet, ilahi tevfik, ilim ve marifeti kastetmiş idi ve ifadede hazfedilmiş sözler vardır. Bu da bizim zikrettiğimiz husustur. Yani buna rağmen ben sizi sapıklıklardan vazgeçirmeye çalışmayacak mıyım?

Anlamın şu olduğu da söylenmiştir: “Şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir belgeye sahipsem” ben yine sapıklığa mı tabi olacağım?

Şu anlamda olduğu da söylenmiştir. “Şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir belgeye sahipsem” siz yine bana insanların eşyalarını eksik vermek, hak ettiklerinden daha az vermek suretiyle isyankârlık etmemi mi emredeceksiniz? Allah beni buna muhtaç bırakmamışken, bunu yapmamı mı istersiniz?

“Size yasakladığım şeylere kendim uymayarak size aykırı davranmak istemiyorum.” Ben size emrettiğim bir şeyi terketmediğim gibi, yasakladığım bir şeyi de kendim işleyemem.

“Ben gücümün yettiği kadar ıslahtan başkasını istemem.” Ben ıslâhtan başka bir iş yapmak istemem. Yani adaletli davranarak dünyanızı ıslah etmenizi, ibadetlerle âhiretinizi ıslah etmenizi istiyorum.

Hz. Şuayb'ın **“gücümün yettiği kadar”** demesi; güç yetirmenin -iradeden ayrı olarak- fiilin şartları arasında yer aldığından dolaydır.

“(مَا اسْتَطَعْتُ): Gücümün yettiği kadar” ifadesindeki; (مَا) mastariyedir. Yani ben ancak gayret ve gücüm ile ıslahı istiyorum, ondan başka bir isteğim yoktur.

“Benim başarıım” yani doğruyu bulmam, -çünkü başarı (tevfik) doğruluk (rüşt) demektir- **“ancak Allah ile dir. Ben yalnız O'na güvenip dayandım ve yalnız O'na dönerim.”** Başıma gelen bütün musibetlerden dolayı yine O'na dönerim. Âhirette dönüşüm O'na olacaktır, diye açıklandığı gibi; dönüş (inâbe) dua etmek demektir, diye de açıklanmıştır ki; buna göre; ben yalnız O'na dua ederim, demek olur.

89. “Ey kavmim! ...1nıza ... sebeb olmasın” buyruğundaki; (لَا يُجْرِمَنَّكُمْ): ...1nıza ... sebeb olmasın” kelimesini Yahya b. Vessâb; (يُجْرِمَنَّكُمْ): Günah işlemenize...” diye okumuştur.

“(شِقَاقِي): Bana muhalefetiniz” ref mahallindedir. **“(أَنْ يُصِيبَكُمْ): Başınıza gelmesi”** ise nasb mahallindedir. Buna göre; **“ey kavmim! bana muhalefetiniz ... başınıza gelmesine sebeb olmasın”** buyruğu şu demektir: Bana düşmanlık etmeniz, sizi imanı terketmeye götürmesin. O takdirde sizden önceki kâfirlere gelen musibet de gelir, sizi bulur. Bu açıklamayı el-Hasen ve Kâtâde yapmıştır. Şöyle de açıklanmıştır: Bana muhalefetiniz sizden öncekilere isabet ettiği gibi size de azabın isabet etmesine sebeb olmasın. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır.

(يجرمنكم): Başına gelir, sebep olur, sizi... götürür, iter'in anlamı Maide Sûresi'nde (5/2. âyet, 12. başlıkta); şikâk (ayrılık, muhalefet)in anlamı da el-Bakara Sûresi'nde (2/137. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada "şikâk" düşmanlık anlamındadır, bunu es-Süddî ifade etmiştir. el-Ahtal'in şu beyitinde de bu anlamdadır:

أَلَا مَنْ مَبْلَغُ عَنِّي رَسُولًا فَكَيْفَ وَجَدْتُمْ طَعْمَ الشَّقَاقِ

"Benim bu mesajımı var mı bildirecek (onlara):

Siz düşmanlığın tadını nasıl buldunuz?"

Hasan-ı Basrî de burada bu kelimeyi; "bana zarar vermek isteğiniz" diye açıklamıştır. Katâde ise, benden ayrılmanız diye açıklamıştır.

"Lût kavmi de sizden uzak değildir." Çünkü Şuayb kavmi ile Lût kavminin helâkı; arasında az bir zaman geçmişti. Şöyle de açıklanmıştır: Lût kavminin yurdu sizden uzak bir yerde değildir. İşte bundan dolayı "uzak" anlamındaki kelime tekil gelmiştir. el-Kisaî de der ki: Bu onların yurdu, sizin yurdunuz içindedir demektir, diye açıklamıştır.

90. "Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tevbe edin" buyruğu daha önceden geçmiş idi.

"Şüphesiz Rabbim rahmet edicidir, çok sevendir." Bunlar yüce Allah'ın isimlerinden iki isimdir. Biz bunları "*el-Esnâ fî Şerhi'l Esmâ'l-Hüsnâ*" adlı kitabımızda açıklamış bulunuyoruz.

el-Cevherî der ki: Bir kimseyi sevdiğimiz zaman; (وَدِدْتُ الرَّجُلَ أَوْدَهُ وَدًا) deriz. "el-Vedûd" ise seven kimse demektir. "Ved, vid, vud ve meveddet" sevgi demektir. Peygamber (sav)den rivayet edildiğine göre Hz. Şuayb söz konusu edildiği zaman: "İşte o peygamberlerin hatibidir"⁽¹⁾ demiştir.

91. "Dediler ki: Ey Şuayb! Biz senin söylediklerinden bir çoğunu anlamıyoruz." Çünkü sen bizi öldükten sonra diriliş, amellerden dolayı hesaba çekilmek gibi gayb olan bir takım hususları kabul etmeye çağırıyorsun ve alışkın olmadığımız şeylerle bize öğüt veriyorsun.

Şöyle de denilmiştir: Onlar bu sözleri onu dinlemekten yüz çevirmek, onun sözlerini de küçümsemek kastıyla söylemişlerdi. Bir şeyin anlaşıldığı, kavranıldığı vakit; (فَقَدْ يَفْقَهُ): Anladı, anlar" denilir. el-Kisaî'nin naklettiğine göre de bir kimse fakîh olduğu vakit de; (فَقَدْ فَقَهَا وَفَقَهَا) denilir.

"Hem biz seni aramızda gerçekten güçsüz görüyoruz." Hz. Şuayb'ın göz-

(1) Hâkım, *el-Müstedrek*, II, 568

lerinin görmediği söylenmiştir. Bunu Said b. Cübeyr ve Katâde söylemiştir.

Bir diğer görüşe göre de görmesi zayıf idi. Bunu da es-Sevrî söylemiştir. en-Nehlâs ondan, Said b. Cübeyr ve Katâde'nin kanaatinin bir benzerini de nakletmiştir. en-Nehlâs der ki: Dilcilerin naklettiğine göre Himyerliler gözü görmeyen kimseye "zayıf" derler, yani gözleri görmediği için zayıf düşmüş demektir. Nitekim gözleri görmeyen bir kimseye "darîr" da denilir, gözlerinin görmeyişi sebebiyle zarar görmüş kimse demektir. Aynı şekilde görmeyene "mekfûf" da derler. Çünkü gözleri görmediği için görmesi kefedilmiş (alıkonulmuş, önlenmiş) kimsedir.

el-Hasen ise; burada "zayıf" değersiz anlamındadır. Bedenen zayıf diye de açıklanmıştır ki bunu da Ali b. İsa nakletmiştir. es-Süddî: Tek başına, yardımcıları ve bize muhalefet etmeye gücü yetecek kadar destekçileri olmayan kişi, anlamına geldiğini söylemiştir.

Bir diğer açıklamaya göre dünya maslahatlarını ve dünyadaki insanların idaresini az bilen kimse demektir.

"Güçsüz" anlamındaki kelime de hal olarak nasbedilmiştir.

"Eğer senin aşiretin olmasaydı" anlamındaki; (رَمَطُكَ): **Senin aşiretin**" kelimesi mübtedâ olarak refedilmiştir. Aşiret (raht) ise kişinin kendilerine dayandığı ve kendileri dolayısıyla güç kazandığı yakınlarıdır. Cerboa'nın yuvasına "râhita" denilmesi de buradan gelmektedir. Çünkü o bu yuva ile kendisini güvenlik altına alır ve yavrularını orada saklar.

"Seni taşa tutardık." Taşlayarak, öldürürdük, çünkü onun kavmi birisini öldürmek istediklerinde ona taş atarlardı. Hz. Şuayb'in aşireti de ona bunu söyleyenlerin dinlerine bağlı idi. Bir başka görüşe göre **"seni taşa tutardık."** Sana hakaret ederdik, ağır söz söyledik anlamına gelir. el-Ca'dî'nin şu beyitinde de bu anlamdadır.

تَرَاَجَمْنَا بِمُرِّ الْقَوْلِ حَتَّى نَصِيرَ كَانَتَا فَرَسًا رِهَانٍ

"Acı sözlerle birbirimize hakaret edip durduk, o kadar ki Yarışta at başı giden iki at gibi oluruz."

"Recm (taşa tutmak)" aynı zamanda lanetlemek anlamındadır. eş-Şeytanu'r-Racim (lanetlenmiş, kovulmuş) şeytan ifadesi de buradan gelmektedir.

"Zaten sen bizim için değerli bir kimse değilsin." Yani sen bize karşı galip gelen, bizi yenik düşürecek ve korunabilecek olan bir kimse değilsin.

92. **"Dedi ki: Ey kavmim! Size göre benim aşiretim Allah'tan daha de-**

Geril midir ki? anlamındaki buyrukta; “(اَرْمَطِي): Benim aşiretim... mi?” buyruğu mübtedâ olarak merfudur. Yani sizin kalplerinizde benim aşiretim, sizin mutlak malik ve sahibiniz olan Allah’tan daha büyük ve daha üstün müdür? ki **“onu arkanıza atılmış, önemsenmeyen bir şey edindiniz?”** Size getirmiş olduğum Allah’ın emirlerini arkanıza atıverdiniz ve kavmimden korkarak beni öldürmekten vazgeçtiniz?

Bir kimse hakkında işlenen kusur ve eksikliği ifade etmek için; “(جعلت أمره بظهر): Onun işini arkaya attım” anlamındaki tabir kullanılır ki buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/100. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Şüphe yok ki Rabbim yaptıklarınızı” küfür, inkâr ve masiyetlerinizi **“çepeçevre kuşatıcıdır.”** Çok iyi bilendir, koruyucudur, yani hıfz ve tesbit edendir, diye de açıklanmıştır.

93. “Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Muhakkak ben de yapacağım. Yakında... bileceksiniz.” Bu ifadeler tehdittir. Buna dair açıklamalar da daha önce el-En’âm Sûresi’nde (6/135. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Kendisini rüsvay edecek azabın kime geleceğini” bu azabın kimi helâk edeceğini **“ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz.”** Bu buyruktaki -birinci- “(من): **Kim**” kelimesi nasb mahallindedir. Yüce Allah’ın: **“Kimin ıslah ettiğini, kimin de fesat yaptığını bilir.”** (el-Bakara, 2/220) buyruğuna benzetilmektedir. İkinci **“kim”** lafzı da O’na atfedilmiştir.

“Kimin yalancı olduğunu” anlamındaki buyruğu, aramızdan kimin yalan söylediğini de bileceksiniz, diye de açıklanmıştır.

Bunun (nasb değil de) ref’ mahallinde olduğu ve takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Ve O, yalan söyleyeni rüsvay edecektir. Takdiri şöyledir de denilmiştir: Yalancı olan ise yalan söylediğini bilecek ve yaptığı bu işin vebalini tadacaktır.

el-Ferrâ’nın iddia ettiğine göre -Araplar; (مَنْ قَامَ، وَمَنْ يَقُومُ، وَمَنْ الْقَائِمُ): Kim kalktı, kim kalkar, kalkmış olan kimdir?” diye kullandıkları halde-; “(وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ): **Kimin yalancı olduğunu**” ifadesinde “(هو): O” zamirini fazladan getirmelerinin sebebi, bu cümlemin fiil cümlesi yerini tutması içindir. en-Nehhâs da der ki: Şairin şu sözü onun bu dediğinin aksine delil teşkil etmektedir:

مَنْ رَسُولِي إِلَى الشَّرِّ بِأَنِّي ضَيِّقْتُ ذَرْعاً بِهَجْرِهَا وَالْكِتَابِ

“Ondan uzak kaldığıma -kitab hakkı için- artık tahammülümün kalmadığını Süreyya’ya bildirmek üzere bana elçilik yapacak kimdir?”

“Gözetleyin gerçekten ben de sizinle beraber gözetleyiciyim.” Siz azabı ve ilâhî gazabı bekleye durun, ben de ilâhî yardım ve rahmeti beklemekteyim.

94. “Emrimiz gelince...” Denildiğine göre Hz. Cebrail öyle bir çığlık bastı ki, derhal ruhları cesetlerinden çıkıverdi.

“Şuayb’ı ve beraberindeki mü’minleri nezdimizden bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise o korkunç ses” yani Cebrail’in çığlığı **“yakalayıverdi.”** Buradaki “yakalayıverdi” anlamındaki; (أَخَذَتْ) fiilinin müennes gelmesi, “sayha: korkunç ses, çığlık” lafzının müennes olmasından dolayıdır. Hz. Salih kıssasında ise: **“O zulmedenleri ise o korkunç ses yakaladı”** (Hûd, 11/67) buyruğunda ise fiil; (الصياح): Çığlık basmak, feryad etmek” anlamına göre müzekker gelmiştir.

İbn Abbas der ki: Yüce Allah, Hz. Salih ile Hz. Şuayb kavimleri dışında iki ayrı ümmeti aynı azab ile helâk etmiş değildir. Allah bu iki kavmi de çığlık ile helâk etmiştir. Şu kadar var ki Salih kavmini çığlık alt taraflarından, Şuayb kavmini ise çığlık üst taraflarından yakalamıştır **“de yurtlarında diz üstü çöküp, kaldılar.”**

95. “Sanki orada yaşamış değillerdi. Haberiniz olsun ki Semûd kavmi Allah’ın rahmetinden nasıl uzaklaştıysa, Medyen kavmi de öylece uzaklaştı.” Bu buyruğun anlamı az önce geçti.

el-Kisaî’nin naklettiğine göre Ebu Abdu’r-Rahman es-Sülemî; (بَعُدَتْ): “Uzaklaştı,” fiilini “ayn” harfi ötreli olarak okumuştur. en-Nehlâs ise şöyle demektedir: Dilde bilinen bu fiilin helâk olmak anlamında: (بَعِدَ يَبْعُدُ بَعْدًا وَبُعْدًا) şeklinde kullanılacağıdır.

el-Mehdevî der ki: Burada “ayn” harfini ötreli okuyanların okuyuşu aslında hem hayır, hem şer hakkında kullanılabilen bir şive olup bunun mastarı (البعد)dır.

Ancak “ayn” harfinin esreli söylenişi sadece kötülüğü anlatmak için kullanılır ve (بَعِدَ يَبْعُدُ بَعْدًا) denilir. Buna göre çoğunluğun kıraatine göre “uzak olmak” lanet anlamındadır. Anlam itibariyle ikisinin de birbirlerine yakın olması dolayısıyla her iki kullanışın anlamı da aynı olabilir. Böylelikle bu, manaları yakın olması hasebiyle mastarı lafzından başka şekilde gelen kelimelerden birisi olur.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٩٦﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ
فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَيُفْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ
الْقِيَمَةِ يُفْسَ الرَّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

96. Andolsun ki Biz Musa'yı âyetlerimizle ve apaçık bir delille gönderdik;
97. Firavun'a ve ileri gelenlerine. Onlar yine Firavun'un emrine uydular. Halbuki Firavun'un emri hiç de doğru değildi.
98. O kıyamet günü kavminin önüne düşecek ve onları ateşe sürüklemiş olacaktır. O varacakları yer ne kötü yerdir!
99. Bunda da, kıyamet gününde de onlara lanet arkalarından yetiştirildi. Yapılan bu bağış, ne kötü bir bağıştır!

96. "Andolsun ki Biz Musa'yı âyetlerimizle" Tevrat ile -mucizeler ile diye de açıklanmıştır- "ve apaçık bir delille" açık seçik belge ile yani asâ ile "gönderdik."

Yüce Allah'ın insanlara karşı delil ortaya koymak ve (inkârcıların ileri sürebilecekleri) her türlü gerekçeyi de ortadan kaldırmak için peygamberleri biri diğeri ardınca gönderdiğini beyan etmektedir.

"Delil" anlamındaki "sultan" kelimesinin anlamı ve türediği kökü ile ilgili açıklamalar daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/151. âyetin tefsirinde) geçtiğinden dolayı, burada tekrarlamanın bir anlamı yoktur.

97. "Firavun'a ve ileri gelenlerine. Onlar yine Firavun'un emrine uydular." Onun durumunu, onun halini, izlediği yolu takib ettiler. Hatta onu ilah edindiler ve yüce Allah'ın emrine muhalefet ettiler. "Halbuki Firavun'un emri hiç de doğru değildi." Doğruya götüren, doğru bir iş değildi. "Reşid" in hayra götüren, hayra irşad eden anlamında olduğu da söylenmiştir.

98. "O, kıyamet günü kavminin önüne düşecek." Yani o başkanları olduğundan dolayı, cehennemde onların önüne düşecektir. Bir kimsenin başkalarının önüne geçmesini anlatmak üzere; "(قَدَمُهُمْ قَدَمًا وَقُدُومًا)": Onların önüne geçti, geçer" denilir.

“Ve onları ateşe sürüklemiş olacaktır.” Onları ateşe sokmuş olacaktır. Burada buyruk mazi lafzı ile zikredilmiş, mana ise, gelecekte onları ateşe sokacağı şeklindedir. Meydana geleceği muhakkak olan bir şey ise olmuş gibidir. İşte bundan dolayı; muzari yerine mazi fiil kullanılabilir.

“O varacakları yer ne kötü yerdir!” Girecekleri yer çok kötü bir yerdir. Burada; “(بئس) Ne kötü!” ifadesinin müzekker olmasının sebebi bu kötülüğün; “(المورود): Varılacak yer”e, raci olmasından dolayıdır. Bu da konuşma esnasında; “(نعم المنزل دارك، ونعمت المنزل دارك): Senin evin ne güzel bir evdir” demek gibidir.

“el-Mevrûd: Varılacak yer” aslında kendisine ulaşılan su ve gidilip varılan yer demektir ve “(ism-i) mef’ul” anlamındadır.

99. “Bunda” yani bu dünyada **“da kıyamet gününde de onlara lanet arkalarından yetiştirildi.”** Yani hem bu dünya hayatında onlara lanet yetiştirildi, hem de kıyamet gününde onlara lanet yetiştirilmiş olacaktır. Yine bu anlamdaki açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

“O varacakları yer ne kötü yerdir!” el-Kisaî ve Ebu Ubeyde’nin naklettiğine göre; “(رَفَدْتُ أَرْفَدُ، رَفْدًا): Ona yardım ettim, ona bağış olarak verdim” demektir. Bağış (atiyye)in ismi ise; (الرَّفْد) şeklinde gelir. Yani onlara verilen bu bağış ve onlara yapılan bu yardım ne kadar kötüdür!

Bu kelime aynı zamanda “büyükçe kap” anlamına da gelir. Bunu el-Cevherî ifade etmiştir.

Buyruk “(بئس الرِّفْدُ رِفْدُ الْمَرْفُودِ): Kendisine bağış yapılanın bağışı ne kötü bir bağıştır!” şeklindedir.

el-Maverdî’nin naklettiğine göre; (الرَّفْد) şeklinde “ra” harfi üstün olarak okunursa, büyükçe kap, esreli olarak okunursa, o kaptaki içecek şey anlamındadır. Bunu el-Esmaî’den nakletmektedir.

Buna göre bu ifade ile sanki onlara cehennemde içirilecek şeylerin kötülüğü anlatılmış gibidir. Yine bu kelimenin fazlalık anlamında olduğu da söylenmiştir, yani o Firavun ve beraberindekiler suda boğulduktan sonra, onlara ayrıca verilecek olan ateş (azabı) ne kadar da kötüdür! Bu açıklamayı da el-Kelbî yapmıştır.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ

مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿١٠١﴾
 وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ
 ﴿١٠٢﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ
 لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾
 يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُنَّ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ
 شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ
 السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾
 وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ
 إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَّجْدُودٍ ﴿١٠٨﴾ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ
 هَؤُلَاءِ ۖ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفُونَ نَصِيبُهُمْ
 غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

100. İşte bunlar o ülkelere ait haberlerdendir. Onları sana kıssa olarak anlatıyoruz. Onlardan kimi hâlâ ayakta duruyor, kimi de biçilmiştir.
101. Biz, onlara zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler. Rabbinin emri gelince, Allah'ı bırakıp da tapındıkları ilâhları onlara bir fayda sağlamadı. Zarara uğratmaktan başka bir şeylerini de arttırmadılar.
102. Zulüm yapan ülkeleri yakaladığında Rabbinin yakalayışı işte böyledir. Şüphesiz, O'nun yakalayışı pek acıklı, pek şiddetlidir.
103. Bunda âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O, kendisinde bütün insanların toplanacakları bir gündür, o tanık olunacak bir gündür.
104. Biz, onu ancak sayısı belli bir zamana kadar geciktiririz.

105. O gün gelince, Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse söz söyleyemez. Onlardan kimisi bedbaht, kimisi bahtiyardır.
106. Bedbaht olanlar ateşdedirler. Onlar orada yüksek hırıltılarla ve inleyerek solurlar.
107. Onlar gökler ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesnâ. Şüphesiz Rabbin dilediğini yapandır.
108. O bahtiyar olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe, orada ebediyyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesnâdır. Bu arkası kesilmeyen bir bağıştır.
109. O halde bunların tapmakta oldukları şeylerden hiç şüphen olmasın. Onlar ancak evvelce babalarının tapındıkları gibi, tapınıyorlar. Biz de onların paylarını muhakkak eksiksiz verecek olanlarız.

100. "İşte bunlar ülkelere ait haberlerdendir. Onları sana kısra olarak anlatıyoruz." Buyruğundaki: "(ذَلِكَ): İşte bunlar" mukadder bir mübtedânın haberi olarak ref' mahallindedir. Yani işte durum böyledir, takdirindedir. Mübtedâ olarak merfu da kabul edilebilir. Daha önce geçmiş ülkelere ait bu haberleri Biz sana okuyoruz, takdirinde olur.

"Onlardan kimi hâlâ duruyor, kimi de biçilmiştir." Katâde der ki: "**Hâlâ duran**" duvarları, çatıları üstüne çökmüş ve böylece iz bırakmış olan yerler, "**biçilmiş**" olanlar ise hiçbir izi kalmamış olanlardır.

Şöyle de açıklanmıştır: "**Hâlâ duranlar**" mamur halde bulunanlardır, "**biçilmiş**" olanlar ise harabe halinde bulunanlardır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mücahid de der ki:

"**Hâlâ duran**" duvarları çatıları üstüne çökmüş olanlar, "**biçilmiş olanlar**" ise kökten imha edilmiş olanlardır. Bununla ekin gibi biçilmiş olanları kas-tetmektedir. Şair der ki:

والناس في قَسَمِ المَنِيَّةِ بينهم كالزَّرْعِ مِنْهُ قَائِمٌ وَحَصِيدٌ

"Ölümün aralarındaki paylaştırmasında insanlar,
Kimisi hâlâ ayakta duran, kimisi de biçilmiş bulunan ekin gibidir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

إِنَّمَا نَحْنُ مِثْلُ خَامَةِ زَرْعٍ. فَمَتَى يَأْنِ يَأْتِ مُحْتَصِدَةٌ.

“Bizler ancak taze ekine benzeriz,
Ne zaman olgunlaşırsa, onu biçen gelir (onu biçer).”

el-Ahfeş Said de der ki: Buradaki “**biçilmiş**” anlamında ve “faîl” veznindeki: (حَصَدَ) kelimesi mef’ûl vezninde “biçilmiş” demektir. Bunun çoğulu da; (حَصَدَى وَحَصَاد) gelir. “(مرضى ومراض): Hastalar” kelimesi gibi. Yine el-Ahfeş der ki: Bu kelime akıl sahibi varlıklar hakkında çoğul olarak: (حَصَدَى) şeklinde gelir, tıpkı “(قَتِيل وَقَتْلَى): Maktul ve maktuller” gibi.

101. “Biz onlara zulmetmedik.” Sözlükte **zulüm** bir şeyi asıl konulması gereken yerinden başka bir yere koymak demektir. el-Bakara Sûresi’nde (2/35. âyet, 13.başlıkta) yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“**Fakat onlar**” küfür ve masiyetlerle “**kendi nefislerine zulmettiler.**” Si-beveyh’in naklettiğine göre; “(ظلم إياهم): Ona zulmetti” denilebilir.

“**Rabbinin emri gelince, Allah’ı bırakıp da tapındıkları ilâhları onlara bir fayda sağlamadı.**” Yani ibadet ettikleri ilâhları azaplarından herhangi bir şeyi önleyemedi. “**Zarara uğratmaktan başka bir şeylerini de arttırmadılar.**” Bu buyruktaki (تَتَّبِعَ) kelimesini Mücahid ve Katâde “zarara uğratmak” diye açıklamışlardır. Şair Lebid de şöyle demektedir:

فَلَقَدْ بَلَيْتُ وَكُلُّ صَاحِبٍ جِدْوٍ لِيْلَى يُعَوِّدُ وَذَاكُمُ التَّيِّبُ

“Artık çürüyüp, gittim. Zaten her yeni şeye sahip olan sonunda
Çürümeye gider. İşte zarara uğratmak da budur.”

(Aynı kökten gelen) “et-tebâb” ise helâk ve hüsrân demektir.

Bu buyrukta hazfedilmiş sözler de vardır: Yani onların putlara ibadet etmeleri... başka şeylerini arttırmadılar, demektir. Muzaf hazfedilmiştir, bu da şu demektir: Onların o putlara tapmaları, kendilerine âhîret mükâfatını kaybettirmiştir.

102. “Zulüm yapan ülkeleri yakaladığında, Rabbinin yakalayışı işte böyledir.” Yani yüce Allah, Nûh, Âd ve Semûd kavminin kasabalarını azab ile yakaladığı gibi, işte bütün zalim kasabaları da böylece yakalar.

Asım el-Cahderî ile Talha b. Musarrif; “(وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ): **Yakaladığında, yakalayışı işte böyledir**” buyruğunu: “(وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ): Yakaladığında Rabbin böyle yakaladı” şeklinde okumuşlardır. Yine el-Cahderî’den:

"(وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ): Rabbinin yakalayışı işte böyledir" bölümünü cemaat gibi okuduğu nakledilmekle birlikte **"ülkeleri yakaladığında"** anlamındaki buyruğu da; (إِذْ أَخَذَ الْقُرَى) şeklinde okuduğu da nakledilmiştir.

el-Mehdevî der ki: "(وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذْ أَخَذَ): Yakaladığında Rabbinin yakalayışı işte böyledir" şeklindeki okuyuş, yüce Allah'ın geçmiş ümmetleri helâk etmekteki adeti ile ilgili haber vermek anlamındadır ve şu demektir: İşte Rabbin helâk edilen ümmetlerden azab ile yakaladığını, yakaladığı vakit bu şekilde yakalar. Cemaatin kıraatine göre ise "yakalayış" anlamındaki kelime mastar kabul edilmiştir ve anlam şöyle olur: İşte Rabbin helâk ettiği kimseleri azab ile yakaladığı vakit, O'nun yakalaması böyledir. Çünkü (cemaatin kıraati dışındaki kıraatte) "elif"siz olarak; (إِذْ) şeklindeki okuyuş, mazi içindir, yani ülkeleri yakaladığında demektir. Buna karşılık (cemaatin kıraatindeki; (إِذَا) ise) gelecek (muzari) için kullanılır.

"Zulüm yapan ülkeler" ise halkı zalim olan ülkeler demektir ve muzaf hazfedilmiştir. Yüce Allah'ın: (وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ): *O kasabaya sor* (Yusûf, 12/82) buyruğunda olduğu gibidir.

"Şüphesiz O'nun yakalayışı pek acıklı, pek şiddetlidir." O'nun müşrikleri cezalandırması çok acı, çok ıstırap verici ve çok ağırdır.

Müslim'in Sahih'i ile Tirmizî'de Ebu Musa yoluyla gelen hadise göre, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah zalime mühlet verir, ama sonunda onu yakaladı mı bir daha da bırakmaz." Sonra da: **"Zulüm yapan ülkeleri yakaladığında Rabbinin yakalayışı işte böyledir..."** âyetini okudu. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih, garib bir hadistir.⁽¹⁾

103. "Bunda âhîret azabından korkanlar için elbette bir ibret" bir alamet ve bir öğüt **"vardır. O, kendisinde bütün insanların toplanacakları bir gündür"** buyruğunda geçen; ve (ذَلِكَ يَوْمٌ): **O, ... bir gündür** mübtedâ ve haberdur. **"Toplanacakları"** da bu günün sıfatlarından birisidir. **"Bütün insanlar"** ise meçhul fiil olan **"toplanacakları"** anlamındaki fiilin nâib-i faili (sözde öznesi)dir. Bundan dolayı -günün sıfatı olan-; (مَجْمُوعٌ): **Toplanacakları** kelimesi çoğul olarak değil de tekil olarak gelmiştir. Şâyet **"insanlar"** kelimesinin mübtedâ olarak merfu kabul edildiği **"kendisinde... toplanacakları"** anlamındaki (مَجْمُوعٌ لَهُ) da haber kabul edecek olursak, bu takdire göre de çoğul olarak kullanılmaz. Çünkü; (لَهُ): **Kendisinde** ifadesi fail yerini tutmaktadır.

Toplamak ise haşretmek, bir araya getirmek demektir. Yani insanlar o günde toplanacak, haşredileceklerdir.

"O tanık olunacak bir gündür." O günde iyi kimse de, facir kimse de ta-

(1) *Buhârî*, Tefsir 11. sûre 5; *Müslim*, Birr 61; *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 2; *İbn Mâce*, Fiten 22.

nık olacak, hazır bulunacaktır. Sema ehli de o günde hazır bulunacaklardır. Kıyametin isimlerinden iki isim olan (yevmu'n-mecmû ve yevmu'n-meş-hûd) isimlerini diğer isimlerle birlikte *"et-Tezkire"* adlı eserimizde söz konusu ettik ve bunlara dair açıklamalarda bulunduk. Yüce Allah'a hamdolsun.

104. "Biz onu" o günü "ancak sayısı belli" yani önceden Bizim tarafımızdan hükme bağlanmış ve Bizce sayısı bilinen "bir zamana kadar geciktiririz."

105. " (يَوْمَ يَأْتِي) : O gün gelince" buyruğu (يَوْمَ يَأْت) diye de okunmuştur. Çünkü "ya" harfinden önce esre var ise "ya" hazfedilir. Mesela; "(لا أدري) : Bilmiyorum" denilir (ve "ya" hazfedilir.) Bunu da el-Kuşeyrî nakletmektedir.

en-Nehhâs ise der ki: Medineliler Ebu Amr ve el-Kisâî idrâc halinde (okuyup geçerken) "ya"yı (med ile) okurlar; vakf halinde ise hazfederler.

Rivayete göre de Ubeyy ve İbn Mes'ud vakıf halinde de, vasıl halinde de "ya"lı olarak okumuşlardır. el-A'meş ve Hamza ise vakf halinde de, vasl halinde de "ya"sız okumuşlardır.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs der ki: Bu yerde uygun olan üzerinde vakıf yapmamak ve bunun "ya"lı okunarak vasl yapılmasıdır. Çünkü bir grup nahiv bilgini şöyle demişlerdir: "Ya" (böyle bir yerde) hazfedilmez ve cezm edatı ("ya"nın hazfî cezm alâmeti olduğundan) olmaksızın herhangi bir kelime cezmedilmez.

"Ya"sız vakıf yapmaya gelince, bu konuda el-Kisâî'nin bir görüşü vardır ve o şöyle der: Çünkü salim olan fiil üzere meczûm imiş gibi vakıf yapılır, o bakımdan tıpkı (salim fiildeki) ötrenin hazfedildiği gibi burada da "ya" harfi hazfedilir. Hamza'nın kıraatine gelince, Ebu Ubeyd vasl ve vakf hallerinde de "ya"nın hazfedilmesi lehine iki şekilde gerekçe göstermiştir:

1- O, Hz. Osman (r.a)'ın Mushaf'ı olduğu söylenen İmam Mushaf'da bu kelimeyi "ya"sız olarak gördüğünü iddia etmiştir.

2- Bunun Huzeyllilerin şivesi olduğunu nakletmekte ve buna göre Huzeylliler: "(ما أدري) Bilmiyorum" der(ken sondaki "ya" harfini hazfetmektedirler). en-Nehhâs der ki: Ebu Ubeyd'in, Osman (r.a)'a Mushaf'ını delil göstermesi, çoğu ilim adamlarının reddettikleri bir görüştür. Çünkü Malik b. Enes -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Ben Osman (r.a)'ın Mushaf'ını soruşturdum, bana: O artık yok, dediler. Ebu Ubeyd'in, Huzeyllilerin "bilmiyorum" derken "ya" harfini hazfetmelerini delil göstermesine gelince, bunda da delil olacak taraf yoktur. Çünkü böyle bir hazfî eski nahivciler nakletmişler ve bunun gerekçesini de söz konusu etmekle birlikte, bunun kıyasa esas alınmayacağını da ifade etmişlerdir. el-Ferrâ da "ya" harfinin hazfî ile ilgili olarak şöyle bir beyit nakletmektedir:

كَفَّكَ مَا تُلِيقُ دَرْهَمًا جُودًا وَآخِرَى تُعْطِي بِالسَّيْفِ الدِّمَاءَ

“İki avucun bir avuç gibidir, cömertliğinden dolayı bir dirhem dahi Tutmaz, diğeri ise kılıçla kan verir.”

Burada “verir” anlamındaki: (عطي) fiilinin sonundaki “ya” harfi hazfedilmiştir.

Sibeveyh ve el-Halil'in de naklettiklerine göre Araplar; “(لا ادرى): Bilmiyorum” diyerek “ya” harfini hazfeder ve sonundaki esre ile yetinirler. Ancak onların iddiasına göre bu, kullanımın çokluğundan dolayıdır.

ez-Zeccâc ise der ki: Nahiv bakımından daha uygun olan “ya” harfinin de zikredilmesidir. Benim uygun gördüğüm görüş de Mushaf'a ve kırâat âlimlerinin icmainsine tabi olmaktır. Çünkü kıraat uyulması gereken bir sünnettir ve buna uygun olarak Arap dilinde de kullanımlar görülmüştür.

“Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse söz söyleyemez” buyruğundaki: “(لَا تَكْلُمُ): Söz söyleyemez”in aslı; (تَكْلُمُ) şeklindedir. Hafif olsun diye iki “te”den birisi hazfedilmiştir. Ayrıca bu buyrukta hazfedilmiş ifadeler de vardır. Yani o gün hiçbir kimse, hakkında izin verilmiş güzel sözden başka hiçbir söz söyleyemez ve konuşamaz. Çünkü o günde çirkin sözü terketmeye mecbur edileceklerdir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Hiçbir kimse Allah'ın izni ile olmaksızın ne bir delil söyleyerek konuşacak, ne de şefaât maksadıyla konuşacaktır. Yine denildiğine göre; insanların, Allah'ın huzurunda, O'nun izni ile olmaksızın konuşmaktan men olunacakları bir vakit vardır.

Bu âyet-i kerîme dinde inkâra sapmak isteyen kimselerin hakkında soru sordukları en çok âyetlerden birisidir. Bunlar derler ki: Neden: “Allah'ın izni olmaksızın hiçbir kimse söz söyleyemez” diye buyururken başka bir yerde: “Bu, onların konuşamayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler.” (el-Murselât, 77/35-36) Kıyametin söz konusu edildiği bir başka yerde ise: “Onlardan bir kısmı diğer bir kısmına yönelip, biri diğerine soru sorarlar.” (es-Sâffât, 37/27) Yine bir başka yerde şöyle denilmektedir: “O gün gelen herkes kendi nefsi için mücâdele edecek.” (en-Nahl, 16/111) Bir başka yerde: “Ve durdurun onları, çünkü onlar sorgulanacaklardır.” (es-Saffat, 37/24) denildiği halde; bir diğer yerde de: “O günde ne insana, ne cinne günahı sorulmayacak” (er-Rahman, 55/39) denilmektedir?

Cevab az önce sözünü ettiğimiz husustur. Yani onlar kendileri lehine kabul edilebilecek bir delili söyleyemeyecekler, aksine günahlarını ikrar ile birbirlerini kınayarak ve günahları biri diğerine atarak konuşacaklardır. Kendi-

leri lehine kabul olunabilecek bir delil söyleyerek konuşmaya gelince, bu söz konusu olmayacaktır. Bu da sizinle çokça konuşmakla birlikte konuşmasında en ufak bir delil olmayan kimseye: Sen bir şey söylemiş değilsin, sen hiçbir şey demedin, demeye benzer. Buna göre delilsiz konuşan bir kimseden hiçbir şey konuşmamış diye söz edilir.

Bir kesim de şöyle demektedir: Kıyamet günü çok uzun bir gündür. Onun değişik yerleri, halleri ve konumları vardır. Kimisinde konuşmaktan men olunurlar, kimisinde de konuşmaları serbest bırakılır. İşte bu da O'nun izni olmaksızın hiçbir kimsenin konuşmayacağını delilidir.

“Onlardan kimisi bedbaht, kimisi bahtiyardır.” O nefislerden yahut ta o insanlardan kimisi bedbaht kimisi bahtiyardır, demektir. Zaten yüce Allah bütün bu insanları: **“O kendisinde bütün insanların toplanacakları bir gündür”** diye zikretmiş bulunmaktadır. Bedbaht (şakiy), bedbaht olacağı yazılmış kimsedir, bahtiyar (mutlu, saîd) ise hakkında mutlu olacağı yazılmış olanıdır. Nitekim şair Lebid de şöyle demektedir:

فمنهم سعيدٌ أخذ بنصيبٍ ومنهم شقيٌّ بالمعيشةِ قانعٌ

“Onlardan kimisi mutludur, payını alır.

Kimisi de bedbahttır (dar) geçime kanaat etmektedir.”

Tirmizî'nin rivayetine göre İbn Ömer, (babası) Ömer b. el-Hattab'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Şu: **“Onlardan kimisi bedbaht, kimisi bahtiyardır”** âyeti nâzil olunca Rasûlullah (sav)a şöyle sordum: O halde ey Allah'ın Peygamberi! Ne diye amel ediyoruz? Yapıp bitirilmiş bir şeye rağmen mi? Yoksa henüz yapıp bitirilmemiş bir husus mu var? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bilakis, yapıp bitirilmiş ve kalemlerin yazıp bitirdiği bir şeye rağmen ey Ömer! Ancak herkes ne için yaratılmışsa, o ona kolaylaştırılır.” (Tirmizî) dedi ki: Bu, bu yolla hasen, garib bir hadistir ve biz bunu ancak Abdullah b. Ömer rivayetiyle biliyoruz.⁽¹⁾ Bu hadis daha önce de el-A'raf Sûresi'nde (7/172-174'ün tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

106. “Bedbaht olanlar” mübtedâdır, **“ateştedirler”** haber mahallindedir. Aynı şekilde **“onlar orada yüksek hırıltılarla ve inleyerek solurlar”** anlamındaki buyruk ta böyledir.

Ebu'l-Âliye dedi ki: (الزفير): **Yüksek hırıltı**, (zefîr); göğüsten gelen solumadır. (الشهيق) **İnleyerek soluma** (şehîk); ise, boğazdan gelir. Yine ondan bunun zıttı açıklama da nakledilmiştir.

(1) Tirmizî, Tefsir 11. sûre 3; ayrıca A'raf Sûresi'nde belirtilen yerde hadisin gösterilen kaynaklarında benzeri başka rivâyetler de vardır.

ez-Zeccâc ise der ki: Yüksek hırıltı (zefîr), şiddetlice inlemekten dolayıdır. İnleyerek soluma (şehîk) ise oldukça yüksek inlemekten dolayıdır. Yine der ki: Kûfeli ve Basralı dilbilginlerinin iddia ettiklerine göre "zefîr (yüksek hırıltı)" eşeğin anırmaya başladığı zaman ki sesidir. İnleyerek solumak (şehîk) ise eşeğin anırırken sonlardaki sesi gibidir.

İbn Abbas (r.a) da bunun aksini söyleyerek der ki: Zefîr yüksek ve şiddetli ses, şehîk ise cılız ve zayıf ses demektir. ed-Dahhâk ve Mukatil de derler ki: Zefîr eşeğin anırmasının başlangıcına, şehîk ise sesi kesildiği zaman anırmanın sonlarına benzer. Şair de der ki:

خُشِرَاجٌ فِي الْجَوْفِ سَجِيلاً أَوْ شَهَقٌ حَتَّى يُقَالَ نَاهَقٌ وَمَا نَهَقُ

"Karın boşluğunda sesin hırıltısı geldi veya sesi (anırması) kesildi.

Öyle ki: Bu anıran birisi idi, ama ne anırdı, denilir."

Bir başka açıklamaya göre zefîr, kişinin içinin gamla dolup taşmış olduğu halde nefesini dışarıya vermesidir. Şehîk ise nefesi geri almaktır. Bir başka açıklamaya göre zefîr aşırı kederden dolayı nefesi evirip çevirmektir. Bu da sırtın üzerinde ağır yük taşımak demek olan "ez-zefr"den alınmadır. Şehîk ise uzayıp giden nefes demektir ve bu da yüksek anlamına gelen "şâhik(a)dağ" ifadesinden alınmadır. (Kısacası) zefîr de şehîk de üzüntülü ve kederlilerin çıkardığı seslerdendir.

107. "Onlar gök ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdırılar" buyruğundaki: "(مَا دَامَتْ): **Ayakta durdukça,**" lafzı zarf olarak nâsb mahallindedir. Yani gökler ve yer devam ettikçe, demektir. İfadenin takdiri ise devam ettikleri süre boyunca, şeklindedir.

Bunun te'vili hususunda farklı görüşler vardır. Aralarında ed-Dahhâk'ın da bulunduğu bir kesime göre şu demektir: Cennet ve cehennem semâvâtı ve arzı devam ettikleri sürece...

Semâ başının üstünde bulunan ve seni gölgelendiren herşeyin adıdır. Arz ise ayağın ile üzerine bastığın yerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de de şöyle buyurulmaktadır: "*Cennetten dilediğimiz yere konmak üzere, arzı bize miras veren Allah'a hamdolsun.*" (ez-Zümer, 39/74)

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah burada bildiğimiz dünya semâ ve arzı kastetmiş ve bunu Arapların bir şeyin devam etmesi ve ebediliğine dair haber vermek şeklindeki adetlerine göre ifade kullanmıştır. Nitekim Arapların; sonu gelmeksizin uzun bir vakit anlatmak istediklerinde kullandıkları ifadelerden olan: Gece kararıp etrafı örttüğü yahut bir sel akıp gittiği, ya da gece gündüz değişip durduğu, güvercinler ötüştüğü, gökler ve yer devam ettiği sü-

rece... ve buna benzer deyimleri bu kabildendir. Yüce Allah da bununla onlara kâfirlerin bu azab içerisinde ebedî bırakılacaklarını anlatmaktadır. Her ne kadar göklerin ve yerin zeval bulacağını, başka yerde haber vermiş olsa bile (burada Arapların anlatım üslûblarına uygun ifade kullanılmıştır).

İbn Abbas'tan da nakledildiğine göre yaratılmış bütün eşyanın aslı Arş'ın nurundandır. Gökler ve yer de âhirette bu alındıkları nura geri döndürüleceklerdir. Dolayısı ile gökler ve yer Arş'ın nurunda ebedî ve daimîdirler.

“Rabbinin dilediği kadarı müstesnâ” anlamındaki buyruk nasb mahallindedir. Çünkü bu birinci türden (müstesnâ minh'in türünden) olmayan (mun-katı') bir istisnâdır. Bu hususta on farklı görüş vardır:

1- Bu istisnâ yüce Allah'ın: **“Ateştedirler”** buyruğundan istisnâ edilmiştir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Rabbinin, bazılarını buradan (ateşten) geri bırakmayı diledikleri müstesnâ. Bu Ebu Nadra'nın, Ebu Said el-Hudrî ve Câbir (r.a)dan naklettiği bir görüştür. Burada (akıl sahipleri için kullanılan): (من) in kullanılmaması maksadın şahıslar değil sayı olmasından dolayıdır. Bu da; **“(مَا طَابَ لَكُمْ)”: Size helal olan** (en-Nisa, 4/3) buyruğuna benzemektedir. Ebu Nadra'dan, o Rasûlullah (sav)dan (dedi ki): “Allah'ın -masiyet ile bedbaht olsalar dahi- cehenneme sokmak istemediği kimseler müstesnâdır” demektir.

2- Buradaki istisnâ mü'min, günahkâr kimselerin belli bir süre cehennemde kaldıktan sonra çıkartılmaları hakkındadır. Buna göre yüce Allah'ın: **“Bedbaht olanlar”** buyruğu kâfirler ve günahkârlar hakkında umumidir. İstisnâ da **“ebediyyen kalıcıdırlar”** buyruğundan yapılmış olur. Bunu da Katâde, ed-Dahlîhâk, Ebu Sinan ve başkaları ifade etmişlerdir. Enes b. Malik yoluyla gelen sahih hadiste de şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Bir takım insanlar cehenneme gireceklerdir. Nihayet bunlar ateşte yanıp kömür gibi olacaklarında oradan çıkartılırlar ve cennete girerler. Bu sefer: İşte bunlar cehennemîlerdir, denilir.”⁽¹⁾ Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden en-Nisâ Sûresi'nde (4/93. âyet, 7. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

3- İstisnâ yüksek hırıltılarla ve inleyerek solumadan yapılmıştır. Yani Rabbinin sözünü etmediği azab çeşitleri arasından olmak üzere onların yüksek hırıltılarla ve inleyerek solumaları vardır. Cennet ehlinin de aynı şekilde sözünü ettiği ve etmediği pek çok nimetleri vardır. Bu açıklamayı İbnu'l-Enbarî nakletmektedir.

4- İbn Mes'ud dedi ki: **“Onlar gökler ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdırlar”** yani orada ölmezler ve oradan çıkamazlar. **“Rabbinin**

(1) *Müsned*, III, 144

dilediği kadarı müstesnâdır.” Bu ise ateşe emir verip ateşin onları yitip bitirmesi, sonra da onları yeniden yaratması demektir.

Derim ki: Bu görüş özel olarak kâfir hakkındadır ve istisnâ da yenilimleri ve yeniden yaratılmaları hususunda ondan (kâfirin kendisinden) yapılmıştır.

5- Buradaki; “(لَا) : Müstesnâ” istisnâ edatı olan; “(سوى) : Dışında, hariç” anlamında olmasıdır. Konuşma esnasında benimle beraber Zeyd dışında kimse yoktur, benim senin üzerinde önceden alacağım olan bin dirhem dışında, iki bin dirhemim daha vardır, demek gibi. Buna göre anlam şöyledir denilmiştir: Rabbinin dilediği ebedilikten ayrı olarak, gökler ve yer ayakta kaldıkları sürece...

6- Bu, “çıkartılmak”tan yapılan bir istisnâdır. Kendisi ise onları oradan çıkartmak istemez. Mesela, bir kimse belli bir fiili yapmaya devam edip bunun üzerinde ısrar etmekte iken, ben bu işi -başkasını yapmayı istemem müstesnâ- yapmak istiyorum, demesine benzer.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Elbetteki O, onları oradan çıkartmayı dilese çıkartır, fakat onlara kendilerinin orada ebediyyen kalacaklarını bildirmiştir. Bu iki görüşü de ez-Zeccâc dilbilginlerinden nakledip der ki: Meâni (el-Kur’ân’a) dair eser yazan kimselerin bu konuda iki görüşü daha vardır. Bu iki görüşten birisine göre: **“Onlar gökler ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdır. Rabbinin dilediği kadarı müstesnâ”** buyruğundaki istisnâ onların kabirlerinin başında duracakları ve hesaba çekilecekleri, dünyada, berzah âleminde kaldıkları süre ile hesab için duracakları süredir.

7- Diğer bir görüşe göre ise buradaki istisnâ, nimet ve azaba yapılacak fazlalık hakkındadır. İfadenin takdiri de şöyle olur: “Onlar gökler ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdır. Rabbinin dilediği kadar müstesnâ” Rabbinin nimet ehline arttırmayı dilediği nimet kadar ile cehennemliklere arttırmayı dilediği azab miktarı müstesnâ.

Derim ki: Buna göre ebediliğin arttırılmasındaki istisnâ, dünyada bildiğimiz gök ve yerin kalıcılık süresine yapılacak ziyade ile ilgilidir. Bu görüşü et-Tirmizî el-Hakîm, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali tercih etmiştir. Yani onlar orada göklerin ve yerin devam edeceği kadar ebedî kalacaklardır. Bu ise âlemin devam edeceği süredir. Göğün ve yerin de değişikliğe uğrayacakları bir vakitleri vardır ki o da yüce Allah’ın şu buyruğunda söz konusu edilmektedir: **“O gün yer başka bir yerle değiştirilecektir.”** (İbrahim, 14/48)

Şanı yüce Allah, Ademoğullarını yaratmış ve onlarla alışverişe girmiştir. Canlarını ve mallarını kendilerinden cennet karşılığında satın almıştır. İşte misak (ahitleşme) günü bu esasa göre onlarla alışveriş yapmıştır. Bu sözünü ye-

rine getirene cennet vardır. Kendisini esarete teslim eden ise, göklerin ve yerin devamı süresince cehennemde ebedi kalır. Çünkü gökler ve yer böyle bir alışveriş muamelesi dolayısıyla devam ederler. Cennet ehli için de bu kadar miktar cennette ebedilik vardır. İşte bu muamelenin gerektirdiği süre sona erdi mi hepsi de artık Allah'ın meşîetine tabi olurlar. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **“Biz göklerle yeri ve ikisinin arasında olanları oynayalım diye yaratmadık. Biz onları ancak hak ile yarattık.”** (ed-Duhân, 44/38-39) Böylelikle her iki yurdun sakinleri göklerin ve yerin devamı miktarınca orada ebediyyen bırakılırlar. İşte bu miktar rububiyetin azamet hakkıdır. Daha sonra yüce Allah Ehadiyyet hakkı dolayısıyla her iki yurdun sakinleri için de ebediliği vacib kılar. Buna göre kim Allah'ın Ehadiyyetini muvahlid olarak Allah'ın huzuruna çıkacak olursa, kendi yurdunda (cennette) ebedi kalır. Her kim de Allah'ın Ehadiyyetine bir başka ilahı şirk koşarak Allah'ın huzuruna varırsa, o da cehennem hapsinde ebediyyen kalacaktır. Böylelikle yüce Allah kalacakları ebedî sürenin miktarını da bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **“Rabbinin dilediği kadarı müstesnâdır.”** Yani hiçbir şekilde sonu gelmeyeceğinden ötürü kalblerin takdir etmekten aciz kalacağı uzunca bir süre **“azabta kalacaklardır.”**

O halde cennetliklerin de, cehennemliklerin de her iki yurttan ebedi kalışları onların itikadları sebebiyledir.

8- Şöyle de denilmiştir: Buradaki; “(وَاِذَا) Müstesnâdır” ifadesi “vav” anlamındadır. Bunu da el-Ferrâ ve kimi nazar (kelâm) âlimleri söylemişlerdir ki, bu da sekizinci görüştür. Anlamı da şöyle olur: Dünyadaki göklerin ve yerin devamı süresine, Allah'ın dilediği kadar ebedilik süresi de vardır. Nitekim, yüce Allah'ın: **“Zulmedenler müstesnâ.”** (el-Bakara, 2/150) buyruğu ile ilgili olarak; “... ve zulmedenler de” anlamında olduğu söylenmiştir. Şair de şöyle demektedir:

وكلُّ اخٍ مفارقه أخوه لعمرك أبك إلا الفرقدان

“Her kardeş, kardeşinden ayrılacaktır; babanın ömrü hakkı için;
Ve illa ki kutup yıldızları da.”

“Ve kutub yıldızları da ayrılacaklardır” anlamındadır.

Ebu Muhammed Mekkî de der ki: Bu açıklama şekli yani istisnâ edatının “vav” anlamına gelmesi Basralılara göre uzak bir ihtimaldir. Zaten buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/150. âyetin tefsirinde) geçmişi bulunmaktadır.

9- Anlamin; Rabbinin dilediği gibi... şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **"Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlamayın. Ancak geçmiş olan müstesnâ"** (en-Nisa, 4/22) buyruğu, bu da geçmişte olduğu gibi... anlamındadır ki, dokuzuncu görüş de budur.

10- Yüce Allah'ın: **"Rabbinin dilediği kadarı müstesnâdır"** buyruğu şeriatın benzeri her bir sözde kullanmayı teşvik ettiği istisnâ kabilindendir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğu gibidir: **"Allah'ın izniyle elbette Mescid-i Haram'a korkusuzca, emniyetle... gireceksiniz."** (el-Feth, 48/22) Buradaki bu istisnâ (inşaallah demek) Allah tarafından vaadedildiği için vacip olan bir şey hakkında kullanılmıştır. Böyle bir istisnâ da aynı şekilde şart hükmündedir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Şâyet Rabbin dilerse... demek olup, bu gibi istisnâ ne muttasıl, ne de munkatı' olmakla nitelendirilebilir. Bunu da şanı yüce Allah'ın şu buyruğu desteklemekte ve güçlendirmektedir: **"... Bu arkası kesilmeyen bir bağıştır."**

Buna yakın bir açıklama da Ebu Ubeyd'den nakledilmektedir. O der ki: Yüce Allah'ın meşîeti önceden beri her iki kesimin, herbirisi kendi yurtlarında ebedî kalacakları şeklinde vukua geldi ve istisnâ lafzı da vaki oldu. Ancak ebedilik hususundaki azimet bundan öncedir. Bu da şanı yüce Allah'ın: **"Elbette Mescid-i Haram'a -inşaallah- korkusuzca, emniyetle... gireceksiniz."** (el-Feth, 48/27) buyruğundaki istisnâ gibidir. Yüce Allah ise onların kesin olarak gireceklerini bilmiştir, o bakımdan her iki yerde de kendi ihtiyarı (seçim ve tercihi) ile istisnânın gereklerini yerine getirmemiştir. Zira ezelden beri O'nun meşîeti her iki yurttaki (cennet ve cehennemde) de ebedî kalmayı ve Mescid-i Haram'a da girmeyi kararlaştırmıştır. Buna benzer bir açıklama el-Ferrâ'dan da nakledilmektedir.

11- Onbirinci olarak zikredilecek bir görüş daha vardır ki, o da şudur: Bedbaht olanlar bahtiyarların kendileri, bahtiyar olanlar da bizzat bedbahtların kendileridir, başkaları değildir ve her iki yerde de istisnâ onlara râcidir.

Şöyle açıklayabiliriz: İstisnâ edatından sonraki; **"(ما) : Şey", "(من) : Kim-seler"** anlamındadır. Şanı yüce Allah cehenneme girip de orada ebedî kalacak olanlar arasından Muhammed (sav) ümmetinden olup sahip oldukları iman dolayısıyla cehennemden çıkartılacak kimseleri istisnâ etmiştir. Cennete girip de orada ebediyyen kalacak olan kimselerden de, cennete girmeden önce günahları dolayısıyla cehenneme girecek, sonra da oradan çıkıp cennete gidecek olan kimselerdir. İşte ikinci istisnânın söz konusu edildiği kimseler de bunlar (cennete sonradan girecek olanlar)dır. Yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: "Bedbaht olanlar ateştedirler. Onlar orada yüksek hırıltılarla ve inleyerek solurlar. Onlar gökler ve yer ayakta durdukça orada ebediyyen kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği kadarı müstesnâ" yani Rabbinin orada

ebedî bırakmak istemediği kadarı müstesnâ. Bunlar ise Muhammed (sav)'ın ümmeti arasından imanları ile ve Muhammed (sav)'in şefaati ile cehennemden çıkarılacak olanlardır. İşte onlar cehenneme girmeleri dolayısıyla bedbaht kimseler diye adlandırılırlar, cennete girecekleri için de bahtiyar kimseler diye adlandırılırlar. Nitekim ed-Dahhâk, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bahtiyar olanlar cehenneme girmekle bedbaht olurlar, daha sonra ise cehennemden çıkıp cennete girmeleri suretiyle bahtiyar olacaklardır.

108. “O bahtiyar olanlara gelince” anlamındaki buyruk el-A'meş, Hafs, Hamza ve el-Kisaî tarafından “sin” harfi ötreli olarak; (وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا) diye okunmuştur. Ebû Amr ise der ki: Bu kelimenin “sin” harfi üstün olarak; (سُعِدُوا) şeklinde olduğunun delili, birincisinin; (شُقُوا): **Bedbaht olanlar** ifadesinin; (أَشُقُوا) şeklinde gelmemiş olmasıdır.

en-Nehhâs ise der ki: Ben Ali b. Süleyman'ın, el-Kisaî'nin Arapçayı çok iyi bilen birisi olmakla birlikte; (سُعِدُوا) şeklindeki kıraatinden hayret ettiğini gördüm. Çünkü böyle bir kıraat caiz olmayacak kadar ileri derecede bir lahn'dır. Ancak; (سُعِدَ فُلَانٌ وَأَسْعَدَهُ اللَّهُ): Filan bahtiyar oldu ve filanı Allah bahtiyar etti” denilir. Buradaki; (أَسْعَدَ): Bahtiyar edildi” fiili, (أَمْرَضَ): Hastalandırıldı” fiili gibidir. Ancak el-Kisaî, Arapların “mesud: bahtiyar” şeklindeki kullanışları delil göstermekle birlikte, bunun delil olacak bir tarafı yoktur. Çünkü aslında; (مَكَانٌ مَسْعُودٌ فِيهِ): Kendisinde bahtiyar olunan bir yer” diye kullanılır, daha sonra burada; (فِيهِ): Kendisinde” kelimesi hafzedilir ve o mekân ismi mef'ul ile adlandırılır.

el-Mehdevî ise der ki: Buradaki; (سُعِدُوا): Bahtiyar olanlar” lafzında “sin”i ötreli olarak okuyanların okuyuşu Arapların; (مَسْعُودٌ): Bahtiyar edilmiş kimse” sözlerine hamledilir (o manada anlaşılır). Ancak bu oldukça az ve istisnâî bir kullanım şeklidir. Zira -Allah onu bahtiyar etti, anlamına- (سَعَدَهُ اللَّهُ) değil de, (أَسْعَدَهُ اللَّهُ) denilir.

es-Sa'lebî de der ki: (سُعِدُوا) şeklinde, “sin” harfi ötreli olarak; kendilerine mutluluk, bahtiyarlık rızık olarak verildi, anlamındadır. Aynı şekilde (سُعِدَ) ile, (أَسْعَدَ) aynı anlamda olduğu söylenmiştir. Bunun dışındaki diğer kıraat alimleri (سُعِدُوا) şeklinde “sin” harfini üstün olarak ve (شُقُوا) a kıyas ile okumuşlardır. Bu kıraati de Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim tercih etmişlerdir.

el-Cevherî der ki: Saadet (bahtiyarlık), şekavet (bedbahtlık)dan farklıdır. Çünkü “ayn” harfi esreli olarak; (سُعِدَ الرَّجُلُ): Kişi mutlu oldu” ve; (سَعِيدٌ): O mutludur” denilir. Tıpkı; (سَلِمَ فَهُوَ سَلِيمٌ): Esenliğe kavuştu ve o esenliğe kavuşmuştur” demeye benzer. “Sin” harfi ötreli olarak; (سُعِدَ): Mutlu edildi, bahtiyar kılındı” ve; (فَهُوَ مَسْعُودٌ): O bahtiyardır” denilir. Ancak bu şekildeki kul-

lanından hareketle aynı anlamda, (مُسْعِد) denilmez. Araplar sanki; (مسعود) ile buna ihtiyaç duymamışlar gibidir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdu'r-Rahim der ki: Nitekim; “(سَعِدَ اللهُ فَهُوَ مَسْعُودٌ): Allah onu bahtiyar kıldı, o bahtiyardır,” şeklindeki kullanım vârid olduğu gibi -aynı anlamda olmak üzere- (اسْعَدَ اللهُ فَهُوَ مَسْعُودٌ) kullanımı da varid olmuştur. Bu da Kûfelilerin görüşünü pekiştirmektedir.

Sibeveyh de der ki: -Filan bahtiyar edildi anlamında-: (سَعِدَ فُلَانٌ) denilmez. Nitekim -filan bedbaht kılındı anlamında-: (شَقِيَ فُلَانٌ) da denilmez. Çünkü bu fiiller teaddî etmeyen (mef'ûle geçişi olmayan) fiillerdendir.

“Bu arkası kesilmeyen bir bağıştır” buyruğundaki, (مَجْدُودٌ) kelimesi, kesilmeyen anlamında olup; “(جَذَهُ يَجْذُوهُ): Kesti, keser” anlamındaki fiilden türetilmiştir. en-Nâbiğa der ki:

تَجَذُّ السُّلُوقِيُّ الْمُضَاعَفَ نَسْجُهُ وَتَوْقُدُ بِالصُّفَّاحِ نَارَ الْحَبَاجِ

“(O kılıçlar) iki kat dokunmuş Yemen’in Selûkî diye bilinen

zırhlarını dahi koparır

Ve enlice taşlarında, ateş böceklerinin karanlıktaki kıvılcımları

gibi kıvılcım saçar.

109. “O halde bunların tapmakta oldukları şeylerden” ilâhlarının batıl olduğundan yana **“hiç şüpheden olmasın.”** Bu buyruktaki; “(فَلَا تَكُنْ): ...n olmasın” anlamındaki fiil, nehy dolayısıyla cezmedilmiştir. Çokça kullanım dolayısıyla da “nun” hazfedilmiştir.

Bu buyruk ile ilgili daha güzel bir açıklama da şöyledir: Ey Muhammed! Sen şüphe eden herkese de ki: “Bunların tapmakta oldukları şeylerden hiç şüpheden olmasın ki Allah onlara, bunlara tapmalarını emretmiş değildir. Onlar bu putlara atalarının tapındıkları gibi, atalarını taklit ederek tapmaktadırlar.”

“Biz de onların paylarını muhakkak eksiksiz verecek olanlarız” buyruğu ile ilgili üç görüş vardır:

1- “Payları”ndan kasıt rızıklarıdır. Bu açıklamayı Ebu'l-Aliye yapmıştır.

2- Kasıt azaptan paylarıdır. Bu açıklama İbn Zeyd'e aittir.

3- Kasıt onlara va'dolunan hayır ya da şer türünden şeylerdir. Bu açıklamayı da İbn Abbas (r.a) yapmıştır.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ
لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾

110. Andolsun Biz, Mûsa'ya o kitabı verdik de hakkında ayrılığa düşüldü. Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş olurdu. Halbuki muhakkak onlar bundan yana tereddüde düşüren bir kuşku içindedirler.

“Eğer Rabbinden bir söz gelmemiş olsaydı” buyruğundaki “söz: kelime” şudur: Şanı yüce Allah bu konudaki salâhı bildiğinden ötürü onları kıyamet gününe kadar erteleyeceğine dair hüküm vermiştir. Eğer bu hüküm olmamış olsaydı, mü’mini mükâfatlandırmak, kâfiri de cezalandırmak suretiyle aralarında hüküm vermiş olurdu.

Mûsa'nın kitabı hakkında ihtilâfa düşenler arasında hüküm verilmiş olacağının kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü onların kimisi bu kitabı tasdik ediyor, kimisi yalanlıyordu.

Bir diğer görüşe göre; ey Muhammed, senin hakkında anlaşmazlığa düşen bu kimseler hakkında, dünyada âcilen cezalandırmak suretiyle hüküm verilmiş olurdu. Ancak bu ümmetin cezasının Kıyamet Gününe kadar erteleneceğine dair ilâhî hüküm önceden beri verilmiş bulunuyor.

“Halbuki muhakkak onlar bundan yana tereddüde düşüren bir kuşku içindedirler.” Eğer bunların Hz. Mûsa'nın kavmi oldukları kabul edilirse anlam şu olur: Onlar Mûsa'nın kitabı hakkında şüphe içinde idiler, şimdi de Kur'ân-ı Kerîm hakkında da şüphe içerisindedirler.

وَإِنْ كُلًّا لَّمَّا لُوفِيْنَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

111. Şüphesiz Rabbin herbirinin amellerinin karşılığını onlara tam olarak verecektir. Çünkü O, yaptıklarından haberdardır.

“Şüphesiz Rabbin herbirinin amellerinin karşılığını onlara tam olarak verecektir.” Yani Bizce sayıları tesbit edilmiş ümmetlerin herbirisi amellerinin karşılığını göreceği gibi, senin kavmin de aynı durumdadır, ey Muhammed.

Bu buyruktaki; “(وَإِنْ كُنَّا لَمَّا): **Şüphesiz... herbirinin**” buyruğunu Haremeyn Ehli -onlarla beraber de Nafî, İbn Kesir ve Ebu Bekr- “nun” harfini şeddetsiz olarak; (وَإِنْ كُنَّا لَمَّا) şeklinde şeddeli ve amel eden (إِنْ) in şeddetsizi olarak okumuşlardır. el-Halîl ve Sibeveyh bunu zikretmişlerdir. Sibeveyh der ki: (Güvendiğim bir kimsenin bize anlattığına göre o, Arapları “(إِنْ زِيدَ لَمَّا): Muhakkak Zeyd yola koyuldu” diye kullandıklarını işittiğini bize bildirmiştir. Sibeveyh ayrıca şairin şu mısraını da bize nakletmektedir:

كَأَنَّ ظِيَّةً تَعْطُو إِلَى وَارِقِ السَّلْمِ

“Sanki o güzel, yeşil, yapraklı palamut ağacına uzanan ceylan gibidir.”

Şair burada; “(كَأَنَّهَا): Sanki o” demek istemiş ve bunu şeddetsiz kullanarak ondan sonraki kelimeyi de nasbetmiştir. Basralılar da amel etmekle birlikte; (إِنْ) in şeddetsiz kullanılmasını caiz kabul ederler. Ancak el-Kisaî bunu kabul etmeyerek der ki: Ben yüce Allah’ın: “(وَإِنْ كُنَّا): Şüphesiz... herbirinin” buyruğunun neye dayanarak böyle okunduğunu bilemiyorum. el-Ferrâ: “(كَلَّا): Herbirinin” lafzını şeddetsiz okuyanların kıraatine göre; “(لِيُوفِيَهُمْ): **Onlara tam olarak verecektir**” buyruğu ile nasb edildiğini iddia etmiştir. Yani bu; (وَإِنْ لِيُوفِيَهُمْ كَلَّا) takdirindedir. Ancak bütün nahivciler bunu kabul etmeyerek: Bu çok büyük bir yanlışlıktır ve hiçbir kimseye göre -şüphesiz Zeyd’e mutlaka vuracağım anlamında- (زِيدَ لَأُضْرِبَهُ) şeklinde bir kullanım caiz değildir, demişlerdir.⁽¹⁾

Diğerleri (إِنْ) ı aslına uygun olarak şeddeli okurlar ve onunla; “(كَلَّا) ı nasb ederler.

Âsım, Hamza, İbn Âmir; (لَمَّا) yı şeddeli okurlar, diğerleri; “(وَإِنْ كَلَّا لِيُوفِيَهُمْ): Şüphesiz... herbirinin... onlara tam olarak verecektir” anlamında şeddetsiz olarak okumuşlar ve (مَا) yı sıla olarak kabul etmişlerdir.

Bir diğer görüşe göre bu, iki kasemin başına gelen iki “lâm”ı birbirinden ayırt etmek için araya girmiştir. Çünkü her iki “lam” da üstündür. O bakımdan bunların arası (مَا) ile ayrılmıştır.

ez-Zeccâc da der ki: Gerek (لَمَّا) nın “lam”ı, gerekse de (إِنْ) ile, (مَا) nın başına gelen “lam”lar zâid ve te’kid için gelirler. Meselâ; “(إِنْ زِيدَ لَمَّا): Şüphesiz Zeyd gitmektedir” denir. Buna göre (فَإِنْ), ya haberinin, ya da isminin başına “lam” getirilmesini gerektirmektedir. “(إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ): Muhakkak Allah

(1) el-Ferrâ’nın kendisi de: “Bu benim hoşlanmadığım bir şekildir” demektedir. (Meâni’l-Kur’ân, II, 30)

“Gâfur’dur, Rahim’dir” demek, yüce Allah’ın: “(إِنْ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ) : *Muhakkak ki bunda... elbette bir öğüt vardır*” (Kaf, 50/37) buyruğunda olduğu gibi.

“(لِوَفِيهِمْ) : Şüphesiz... onlara tam olarak verecektir” buyruğunun başındaki “lam” ise kasemin başına getirilen fiilin başında yer alan ve şeddeli ya da şeddesiz “nun”u da gerektiren “lam”dır. Burada iki “lam” bir araya geldiğinden dolayı aralarında, (مَا) getirilerek birbirlerinden ayrılmışlardır ve bu hem zâid, hem de te’kid edicidir. el-Ferrâ der ki: Buradaki (مَا) edatı (مِنْ) anlamındadır. Allah’ın: “(وَإِنْ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُطْغَنَ) : *Şüphesiz yok ki içinizden pek ağır davranacak kimseler de vardır.*” (en-Nisa, 4/72) buyruğunda olduğu gibi. Burada da buyruk; “(وَإِنْ كَلَّا لَمِنْ لِيُوفِيهِمْ) : Şüphesiz onların herbirisine elbette eksiksiz olarak karşılıklarını verecektir” anlamında olup; “(لِوَفِيهِمْ) : Onlara tam olarak verecektir”in başına gelen “lam” kasem içindir. Bu da ez-Zeccâc’ın sözlerinin kapsamına giren bir açıklamadır. Şu var ki; (مَا), ez-Zeccâc’a göre fazladan gelmiştir, el-Ferrâ’ya göre; “(مِنْ) : Kimse” anlamında isimdir.

Zaid olmadığı, aksine başına te’kid “lam”ı gelmiş bir isim olduğu ve; (إِنْ) in haberi olup; “(لِوَفِيهِمْ) : Onlara tam olarak verecektir” buyruğunun da yeminin cevabı olduğu ve takdirin şu şekilde olduğu da söylenmiştir: “(وَإِنْ كَلَّا خَلَقَ لِيُوفِيهِمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ) : Hiç şüphesiz onların herbirisi Rabbinin amellerinin karşılığını tam olarak vereceği yaratıklarıdır.”

Bir başka görüş de şöyledir: “(مَا) : O şey ki”; “(مِنْ) : Kim, kimse” anlamındadır. Nitekim yüce Allah’ın: “(فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) : *Size helal olan kadınlardan... nikahlayın*” (en-Nisa, 4/3) buyruğunda; (مِنْ) kadınlardan size helâl olan kimseleri nikahlayınız, anlamındadır. Bütün bunlar ise bizzat el-Ferrâ’nın görüşlerinin aynısıdır.

(لِوَفِيهِمْ) şeddeli olarak, “(وَإِنْ كَلَّا لَمَّا) : Şüphesiz her birinin... elbette” diye her ikisini de şeddeli okuyan -ki bu da Hamza ve ona muvafakat edenlerdir- kıraati ile ilgili olarak bunun lahn olduğu söylenmiştir. Muhammed b. Yezîd’den böyle bir okuyuşun caiz olmadığı ve -muhakkak Zeyd’i mutlaka döveceğim anlamında-: “(إِنْ زِيدَ إِلَّا لَأُضْرِبَهُ) denilmeyeceği belirtilmiştir.

el-Kisaî ise der ki: Bu kıraatin açıklamasını en iyi bilen Allah’tır. Ben buna uygun bir açıklama bilemiyorum. Yine el-Kisaî ve Ebu Ali el-Farisî derler ki: Her ikisinde de şeddeli okuyuş izah edilmesi zor bir okunuştur.

en-Nehlâs ve başkaları ise derler ki: Bu hususta nahivcilerin bir kaç görüşü vardır. Birincisine göre bunun aslı; (لَمِنْ مَا) şeklinde olup “nun” “ma”ya dönüştürülmüş ve böylelikle üç tane “mim” bir araya gelmiş olduğundan ortadaki “mim” hazfedildikten sonra; (لِوَفِيهِمْ) halini almıştır. Buna göre “(مَا) : Şey”, ile “(مِنْ) : Kimse”; “(وَإِنْ كَلَّا لَمِنْ الَّذِينَ) : Şüphesiz onların hepsi ... kimselerdendir” anlamındadır. Şu beyitte olduğu gibi:

وَأَنِّي لَمَّا أَصْدَرُ الْأَمْرَ وَجْهَهُ إِذَا هُوَ أَغْيَا بِالسَّبِيلِ مَصَادِرُهُ

"Şüphesiz ki ben emri uygun şekilde veren bir kimseyim,
Bizzat kendisi döneceği yolda zorluk çektiğinde."

ez-Zeccâc bu görüşü oldukça hafife alarak der ki: (مَنْ); iki harfli bir isimdir ve bunun hazfi mümkün değildir.

İkinci görüşe göre bunun aslı; (لِمَنْ ما): Şeylerdendir, şeklinde olup esreli olan "mim" bir arada "mim"ler olduğundan dolayı hazfedilmiş olup ifadenin takdiri şöyledir: " (وَأَنَّ كُلَّ لِمَنْ خَلَقَ لِيُوفِيَهُمْ)": Şüphesiz onların hepsi (amellerinin) karşılıklarını tam olarak vereceği kimselerdendirler."

Bir diğer görüşe göre (لَمَّا) kelimesi, (لَمْ)'in mastarıdır. Vakf yapıp, vasl edilmesi haline göre tenvinsiz gelmiştir. Bu açıklamaya göre bu kelime şu buyruktaki kelime gibidir: " (وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمَّا)": *Mirası da helâl haram demeden toplayarak yersiniz.*" (el-Fecr, 89/19) Yani yediğiniz o malı toplayarak yersiniz.

Burada buyruğun takdiri de şöyle olur: " (وَأَنَّ كُلَّ لِيُوفِيَهُمْ رَبِّكَ أَعْمَالَهُمْ تَوْفِيَةً لَمَّا)": Hiç şüphesiz onların herbirisine Rabbin amellerini bütünüyle ve eksiksiz olmak üzere karşılığını verecektir." Bu da bir kimsenin: " (قِيَامًا لِأَقَوْمٍ)": Şüphesiz bir kalkışla kalkacağım" demesine benzer. ez-Zührî de bu anlamda olmak üzere; (لَمَّا) hem "mim"i şeddeli, hem de tenvinli olarak okumuştur.

Üçüncü açıklamaya göre; (لَمَّا) edatı, (إِلَّا) istisnâ edatı anlamındadır. Dilbilginlerinin naklettiklerine göre; (سَأَلْتُكَ بِاللهِ لَمَّا فَعَلْتُ) ifadesinin, "Allah adına bu işi mutlaka yapmanı istiyorum" anlamını vermek üzere; (إِلَّا فَعَلْتُ) demek olduğunu söylemişlerdir. Şanı yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: " (إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ)": *Üzerinde bir gözetleyicinin bulunmadığı hiçbir nefis yoktur.*" (et-Tarık, 86/4) Bu da; " (إِلَّا عَلَيْهَا)": Mutlaka onun üzerinde...vardır" takdirindedir. Buna göre âyet-i kerîmenin anlamı şöyle olur:

" (مَا كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ إِلَّا لِيُوفِيَهُمْ)": Onlardan amellerinin karşılığını eksiksiz vermediği hiçbir kimse olmayacaktır." el-Kuşeyrî der ki: ez-Zeccâc bu görüşün zayıf olduğunu, yüce Allah'ın, (وَأَنَّ كُلَّ لَمَّا) buyruğunun (إِلَّا) takdir edilmemesi için bu anlama alınmaması gerektiğini ve -Zeyd'de mutlaka dahil olmak üzere insanlar gitti,- anlamında; (ذَهَبَ النَّاسُ لِمَا زِيدَ) denilemeyeceğini ifade etmiştir.

Dördüncü görüş ise Ebu Osman el-Mazinî'nin görüşüdür. Buna göre ifadenin aslı; (وَأَنَّ كُلَّ لَمَّا) şeklinde olup, "mim" şeddesizdir. Daha sonra şeddeli gelmiştir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

لقد خَشِيتُ أَنْ أَرَى جَذْبًا فِي عَامِنَا ذَا بَعْدِ مَا أَخْصَبَا

Ben bu senemiz içerisinde bolluktan sonra
Kuraklık görmekten korkarım.”⁽¹⁾

Ebu İshak ez-Zeccâc der ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü ancak sakîl (şeddeli olan) hafifletilir; esasen hafif olan sakilleştirilmez.

Beşinci görüş: Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm dedi ki: Bu kelimenin, şeddeli gelmesi bir şeyi toplamak anlamında kullanılan; “(لَمَمْتُ الشَّيْءَ أَلَمُهُ لَمًا)”: O şeyi topladım, toplarım, toplamak” sözünden alındığı, sonradan da bundan: (فَعَلَى) şeklinde bina yapılmış olması da mümkündür.

Yüce Allah’ın: “(ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى)”: *Sonra peygamberlerimizi birbirini ardınca gönderdik*” (el-Mu’minûn, 23/44) buyruğundaki son kelimenin tenvinli ve tenvinsiz okunduğu gibi. Buna göre burada elif te’nis içindir ve bu görüşe göre, imâle ile okuyanlara göre buradaki elif imale ile okunur.

Ebu İshak (ez-Zeccâc) der ki: Kanaatimce başka türlü de caiz olmayan görüş, bunun şeddeliden (sakilden) tahfif edilmiş olduğu ve; (مَا) anlamında olduğudur. Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibi: “(إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ)”: *Üzerinde bir gözetleyicinin bulunmadığı hiçbir nefis yoktur*” (et-Tânk, 86/4) Aynı şekilde aslına uygun olarak şeddeli de okunur ve yine; (مَا) anlamına gelir. (لَمَّا)ın, (إِلَّا) istisnâ edatının anlamına gelmesini de el-Halîl, Sibeveyh ve bütün Basralılar nakletmişlerdir. Bunlara göre; (لَمَّا) edatı; (إِلَّا) istisna edatı anlamında kullanılır.

Derim ki: ez-Zeccâc’ın beğendiği bu görüşü ondan en-Nehhâs ve başkaları nakletmiştir. Ancak bu görüşün bir benzeri ve ez-Zeccâc’ın bunu zayıf gördüğüne dair açıklamalar da önceden geçmiş bulunmaktadır. Şu kadar var ki bu görüşün doğru şekli şudur: (إِنْ); o buyrukta (86/4. âyette) nefy edatıdır. Bu buyrukta ise şeddeliden tahfif edilmiştir. O bakımdan aralarında fark vardır. Geriye iki kıraat kalmaktadır. Ebu Hatim der ki: Ubeyy’in Mushaf’ında: “(وَإِنْ كُلُّ إِلَّا لِيُؤْفِقَهُمْ)”: Mutlaka onların herbirisine karşılığını tam olarak verecektir” şeklindedir. el-A’meş’ten ise; (وَإِنْ كُلُّ لَمَّا) şeklinde; (إِنْ)ın şeddesiz ve “(كُلُّ)”: Herbiri” kelimesi ötreli ve; (لَمَّا) da şeddeli olarak okuduğu rivayet edilmiştir. en-Nehhâs der ki: Büyük kalabalıkların kıraatine muhalif olan bu kıraatlerde, (إِنْ) edatı, ancak (مَا) anlamında olur ve açıklayıcı (tefsir) olmak üzere getirilmiş olur. Çünkü büyük kalabalıklara muhalif olarak ancak bu şekliyle okuyuş caiz olabilir.

“Çünkü O, yaptıklarından haberdardır” buyruğu da bir tehdittir.

(1) Burada delil şairin mısra sonlarındaki “be” harflerini şeddeli kullanmasıdır.

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

112. Artık sen de, beraberindeki tevbe edenler de emrolunduğun gibi dosdoğru ol ve aşırı gitmeyin. Şüphesiz O, bütün yaptıklarınızı çok iyi görür.

“Artık sen de... emrolunduğun gibi dosdoğru ol” buyruğunda hitab Peygamber (sav)e ve başkalarındadır. Hitab ona olmakla birlikte, maksat onun ümmetidir, de denilmiştir ki bu görüş de es-Süddî'ye aittir. Bir diğer görüşe göre **“dosdoğru ol”** Allah'tan, din üzere dosdoğru kalmayı dile ve bunu O'ndan iste diye de açıklanmıştır. Buna göre (اسْتَقِمْ)deki “sin” harfi dilekte bulunmak için getirilmiş olur. Nitekim “estağfirullah”ın, Allah'tan mağfiret dilerim, anlamına gelmesi gibi.

Dosdoğru olmak (istikamet) ise sağa ve sola sapmaksızın tek bir yön üzere devam etmek demektir. Buna göre mana; Allah'ın emrini uygulamak üzere dosdoğru yürü, demektir.

Müslim'in Sahih'inde Süfyan b. Abdullah es-Sakafî'den şöyle dediği nakledilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! dedim, İslâm'a dair bana öyle bir söz söyle ki onun hakkında senden sonra hiç kimseye soru sormayayım. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol.”⁽¹⁾

Darimî Ebu Muhammed de, **“Müsned”**inde Osman b. Hâdır el-Ezdî'den şöyle dediğini rivayet eder: İbn Abbas'ın huzuruna girip ona: Bana tavsiye de bulun, dedim. O da: Olur, dedi. Allah'ın takvasına ve dosdoğru istikamet üzere olmaya dikkat et. Tabi ol, bid'atçı olma.⁽²⁾

“Beraberinde tevbe edenler de.” Yani sen de, onlar da istikamet üzere olun, dosdoğru yürüyün anlamındadır.

Bununla şirkten tevbe edip, İslâm'a giren ve ashabını ve ondan sonra da ümmetinden ona tabi olanları kastetmektedir.

İbn Abbas der ki: Rasûlullah (sav)ın üzerine bundan daha ağır ve bundan daha zor herhangi bir âyet inmiş değildir. İşte bundan dolayı Ashab'ı kendisine: Saçların çabuk ağarmaya başladı, dediklerinde, o: “Hûd ve kardeşleri olan diğer sûreler saçlarımı ağarttı” diye cevap vermişti.⁽³⁾ Bu hadis sûrenin baş taraflarında da kaydedilmişti.

(1) *Müslim*, İman 62; *Müsned*, III, 413, IV, 385; ayrıca bk. *İbn Mâce*, Fiten 12; *Dârimî*, Ri-kaak 4.

(2) *Dârimî*, Mükaddime 19. Ayrıca 22'de Kadı Şureyh'in; 23'te Abdullah b. Mes'ûd'un sözü olarak

(3) *Tirmizî*, Tefsir 56. sûre

Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben Ebu Ali es-Serî'yi şöyle derken dinledim: Peygamber (sav)ı rüyada gördüm ve: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, senden: "Hûd Sûresi saçlarımı ağarttı" dediğin rivayet edildi. O: "Evet" diye buyurdu. Ben ona: Peki o sûreden saçlarımı ağartan nedir? Peygamberlerin kıssaları ve ümmetlerin helâk edilmeleri mi? O: "Hayır ama yüce Allah'ın: **"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol"** buyruğudur (saçlarımı o ağarttı)."

"Ve aşırı gitmeyin" buyruğu ile aşırı gitmeyi (tuğyânı) yasaklamaktadır. **Tuğyân** ise haddi aşmaktır. Yüce Allah'ın: **"Muhakkak su haddini aştığı zaman..."** (el-Hakka, 69/11) buyruğu da bu kabildendir. Bunun, hiçbir kimseye karşı üstünlük ve zorbalık sağlamaya kalkışmayın, anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿١١٣﴾

113. Bir de zulmedenlere meyletmeyin. Sonra size ateş dokunur. Zaten sizin Allah'tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra size yardımcı da olunmaz.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Zulmedenlere Meyletmeyin:

Yüce Allah'ın; (وَلَا تَرْكَنُوا): **Meyletmeyin** buyruğundaki (meyletmek) anlamına gelen: "er-rükûn" gerçekte dayanmak, sırtını verip güvenmek, herhangi bir şeye yanaşıp durmak ve ona razı olmak demektir.

Katâde der ki: Buyruk zalimleri sevmeyin ve onlara itaat etmeyin anlamındadır. İbn Cüreyc, onlara hiçbir şekilde meyletmeyin anlamındadır, demiştir. Ebu'l-Âliye ise onların amellerine razı olmayın diye açıklamıştır ki, hepsi de birbirine yakın açıklamalardır. İbn Zeyd der ki: Burada rükûndan kasıt zalimlere yağcılık yapmaktır. Bu da onların küfürlerini tepki ile karşılamak, reddetmemek demektir.

2- "Meyletmeyin" Anlamındaki Buyruğun Okunması:

Cumhûr: (وَلَا تَرْكَنُوا): Meylet(me)yin, kelimesindeki "kef" harfini üstün olarak okumuşlardır. Ebû Amr der ki: Hicazlıların şivesi böyledir. Talha b. Mûsar-

rif, Katâde ve diğerleri ise "kel" harfini ötreli olarak okumuşlardır. el-Ferrâ der ki: Bu da Temimlilerle Kayslıların şivesidir. Bazıları da bu fiilin, (ركن بركن) şeklinde ve (منع يمنع) gibi kullanılmasını da caiz kabul etmişlerdir.

3- Zalimlerle Beraberlik:

"Bir de zulmedenlere meyletmeyin" buyruğundaki zulmedenlerden kas-
tın, müşrikler olduğu söylendiği gibi, hem müşrikler hakkında hem gûnalıkâr-
lar hakkında umumî olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda ol-
duğu gibi: *"Âyetlerimize dalanları gördüğün zaman onlar başka bir söze da-
lıncaya kadar kendilerinden yüz çevir."* (el-En'âm, 6/68) Bu buyruk önceden
geçmiş bulunmaktadır. Âyetin anlamı ile ilgili doğru açıklama da budur.

Bu âyet-i kerîme kâfirler ile bid'at ehli ve onların dışında türlü masiyet iş-
leyen kimseleri terkedip, onlardan uzaklaşmaya delildir. Çünkü bu gibi
kimselerle sohbet ve arkadaşlık küfür veya masiyettir. Zira arkadaşlık ve so-
hbet ancak sevgiden dolayı söz konusudur. Nitekim hikmetli birisi (Tarafe b.
el-Abd) şöyle demektedir:

عَسَ الْمَرْءُ لَا تَسْأَلُ وَسَلُّ عَنْ قَرِينِهِ فَكُلُّ قَرِينٍ بِالْمُقَارِنِ يَقْتَدِي

"Kişi hakkında soru sorma, arkadaşını sor

Çünkü herbir arkadaş, arkadaş edindiği kimseye uyar."

Eğer arkadaşlık bir zorunluluk ve takiyye olsun diye yapılmış ise, buna
dair açıklamalar da daha önceden Al-i İmran Sûresi (3/28.âyet, 2.başlıkta) ile
el-Mâide Sûresi'nde (5/51.âyet, 2.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Zalim
kimse ile takiyye olmak üzere arkadaşlık, zaruret halinde nehyden istisnâ edil-
miştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Zalimlere Meyletmenin Cezası:

"Sonra size ateş dokunur." Yani onlarla içli dışlı olmak, onlarla sohbet
etmek, onların (haktan) yüz çevirmelerine rağmen onlara karşı çıkmamak ve
yaptıkları işlerde onlara muvafakat etmek sebebiyle ateş sizi yakar.

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ
السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرُكَ لِلَّذَاكِرِينَ ﴿١١٤﴾

114. Gündüzün iki tarafında, gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenler için bir öğüttür.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Namaz Vakitleri:

“Gündüzün iki tarafında... dosdoğru namaz kıl” buyruğu ile ilgili olarak te'vil ehlerinden hiçbir kimse, bu âyet-i kerîmede sözü edilen namazdan, farz olan namazların kastedildiği hususunda ihtilâf etmemiştir. Özellikle namazın zikredilmesi imandan sonraki ikinci esas olmasından dolayıdır. Musibetlerde ona sığınılmasından ötürüdür. Nitekim Peygamber (sav) herhangi bir sıkıntı ile karşılaştığında hemen namaza koşardı.⁽¹⁾

Sufî şeyhleri de derler ki: Bu âyetten kasıt bütün vakitlerin farz ve nafil olmak üzere ibadetlerle doldurulmasıdır. İbnu'l-Arabî ise şöyle der: Bu zayıf bir görüştür. Çünkü buradaki emir ancak -nâfileleri değil de- yalnızca farzları kapsamına almaktadır. Çünkü virdler (belli zamanlarda yapılması istenen, belli ibadetler)in ne olduğu bilinmektedir. Teşvik edilmiş nâfilelerin vakitleri de münhasırdır. Bunların dışında kalan vakitler ise, bedellerin (yani zamanında yapılmamış nâfile ibadetlerin) yerine getirilmesi için değerlendirilir. Yoksa bütün vakitlerin bu şekilde ibadetlerle doldurulması hiçbir insanın takati içerisinde değildir.

2- Gündüzün İki Tarafı:

“Gündüzün iki tarafında” buyruğu ile ilgili olarak Mücahid der ki: Birinci tarafı sabah namazı, ikinci tarafı ise öğle ve ikindi namazlarıdır. Bunu İbn Atiyye tercih etmiştir. İki tarafın sabah ve akşam olduğu da söylenmiştir ki, bu görüş İbn Abbas ile el-Hasen'e aittir. Yine el-Hasen'den nakledildiğine göre ikinci taraf yalnızca ikindi vaktidir. Katâde ve ed-Dahhâk ta böyle demişlerdir.

İki tarafın öğle ve ikindi olduğu da söylenmiştir.

“Gecenin birbirine yakın saatleri”ne gelince bunlar da akşam, yatsı ve sabah namazlarıdır. Bu görüşün sahibi ise sanki farz namazlarda kıraatin cehrî olup olmamasını göz önünde bulundurmuş gibidir. el-Maverdî'nin de naklettiğine göre birinci tarafın sabah namazının olduğu ittifakla kabul edilmiştir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Tatavvu' 22; *Müsned*, V, 388.

Derim ki: Ancak bundan önceki görüş bu ittifakın söz konusu olmadığını göstermektedir. Taberî'nin tercihiğine göre iki tarafın birisi sabah, diğeri de akşam namazıdır. Bu görüş açıktır. İbn Atiyye der ki: Taberî'nin bu görüşü akşam namazının gündüze dahil olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Çünkü akşam namazı geceleyin kılınması istenen namazlar arasındadır.

İbnu'l-Arabî der ki: Gündüzün iki tarafının sabah ve akşam olduğu görüşünde olan Taberî'ye hayret doğrusu! Halbuki bunların ikisi de gecenin iki tarafıdır. O bu görüşüyle yayını aksi istikamete çevirmiş ve mızrağın ucuna yerleştirilen hedeften tam bir ok atımlığı mesafe uzak düşmüştür. Taberî der ki: Buna delil ise, herkesin iki taraftan birisinin sabah namazı olduğu hususunda icma etmiş olmasıdır. İşte bu da diğer tarafının akşam olduğunun delilidir. Ancak bu konuda hiçbir kimse onunla birlikte icma etmiş değildir.

Derim ki: Bu İbnu'l-Arabî'nin, Taberî'nin görüşünü reddetmekteki zorlama bir hamlesidir. Bu konuda kimsenin onunla icma'a katılmadığı kanaati de yanlış bir iddiadır. Daha önce Mücahid'in birinci tarafın sabah namazı olduğuna dair görüşünü nakletmiş bulunuyoruz. -İstisnalar hariç- tan yerinin ağırmasından sonra kasti olarak yemek yiyen yahut cima eden kimsenin o gününün oruçsuz olacağı kabul edilmiştir ve böyle bir kimsenin o gününü kaza etmesi ve keffaretde bulunması gerekir. Bunun tek sebebi ise bu işini gündüzün tan yerinin ağırmasından sonra yapmasıdır. İşte bu, Taberî'nin sabah namazı ile ilgili görüşünün doğruluğuna delildir. Geriye akşam namazı ile ilgili (İbnu'l-Arabî'nin, Taberî'ye) yaptığı itirazı kalıyor ki; bu hususta da onun görüşünün cevabı az önce geçtiği şekildedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

3- Gecenin Yakın Vakitleri:

“Gecenin de birbirine yakın saatlerinde” buyruğundaki “yakın saatler” birbirine yakın vakitler demektir. “Müzdelife” kelimesi de “yakınlar” anlamındaki “ez-zülef”den gelmektedir. Müzdelife'ye bu ismin verililiş sebebi, Arafat'tan sonra Mekke'ye yakın bir yer olmasından dolayıdır.

İbnu'l-Kâ'kâ, ve İbn Ebî İshak ile başkaları bu kelimeyi; (وَزُفَا) şeklinde “lam” harfi ötreli ve: (زَلِف) in çoğulu olarak okumuşlardır. Çünkü bu kelime, bu şekilde de kullanılmıştır. Bununla birlikte tekilinin bir şiveye göre; (زُفَة) şeklinde olması da mümkündür, tıpkı “(بُسْرَة وَبُسْر)”: Taze hurma, taze hurmalar gibi.” Bu da “sin” harfini ötreli olarak kullananların şivesinde böyledir.

İbn Muhaysın ise “lam” harfini sakin olarak; (وَزُفَا) diye okumuştur ki bunun da tekili; (زُفَة) şeklinde gelir ve herbirisi ayrı bir birim olabilen cins isim-

lerin çoğulu gibi; (دَرَّةٌ وَدَرَّةٌ وَبَرَّةٌ وَبَرَّةٌ) : İnci, inciler, bir buğday tanesi, buğdaylar" kelimelerinde olduğu gibi.

Mücahid ve yine İbn Muhaysın; (زُلْفَى) diye de okumuşlardır. (قُرْبَى) : Yakınlar" gibi. Diğerleri ise "lam" harfini üstün olarak; (وَزُلْفَاً) şeklinde okumuşlardır. (مُرْفَةٌ وَغُرْفٌ) : Köşk (oda), köşkler" gibi.

İbnu'l-Arabî der ki: "Zülef" saatler demektir, tekili de "zülfeh" diye gelir. Bazıları da şöyle demiştir: Zülfe güneşin batışından sonra gecenin ilk vaktidir. Buna göre gecenin yakın saatleri ile akşam namazı kastedilmiş olur, bunu da İbn Abbas söylemiştir. el-Hasen ise akşam ve yatsı namazıdır, demiştir. Bir diğer görüşe göre akşam, yatsı ve sabah namazlarıdır, bu görüş daha önceden geçti. el-Ahfeş ise muayyen olarak bir namaz zikretmeksizin gece namazı diye ifade etmiştir.

4- Kötülükleri Gideren İyilikler:

Ashab ve tabîinden -Allah hepsinden razı olsun- te'vil bilginlerinin çoğunluğunun kanaatine göre yüce Allah'ın: **"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir"** buyruğunda sözü edilen "iyilikler" beş vakit namazdır.

Mücahid der ki: İyiliklerden kasıt, kişinin "subhanallahi velhamdulillahi ve la ilahe illallahu vallahu ekber: Allah'ı eksikliklerden tenzih ederim, Allah'a hamd ederim. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur, Allah en büyüktür" demesidir.

İbn Atiyye der ki: Bu, iyiliklere bir misal vermek kabilindendir. Ancak zahirî anlaşılan şu ki: Bu lafız, iyilikler (hasenât) hakkında umumî, kötülükler (seyyiât) hakkında ise hususîdir. Çünkü Hz. Peygamber: "Büyük günahlardan sakındığın sürece..."⁽¹⁾ diye buyurmuştur.

Derim ki: Nüzul sebebi cumhurun görüşünü desteklemektedir. Çünkü âyet-i kerîme bir görüşe göre Ebu'l-Yeser b. Amr, bir diğer görüşe göre Abbâd adında Ensar'dan birisi hakkında nâzil olmuştur. Bu kişi bir kadın ile başbaşa kalmış, öpmüş ve cima dışında ondan murad almıştı.

Tirmizî'nin, Abdullah (b. Mes'ud'dan rivayetine göre o şöyle demiştir: Bir adam Peygamber (sav)e gelerek dedi ki: Medine'nin uzakça bir yerinde bir kadın ile başbaşa kaldım. Ben ona temas etmeksizin ondan murad aldım. İşte ben huzurundayım, hakkımda dilediğin hükmü ver. Ömer (r.a) ona: Allah seni setretmişken, sen de kendini setretseydin ya, dedi. Rasûlullah (sav) da ona hiçbir karşılık vermedi. Adam gitti, Rasûlullah (sav) ardından birisini gön-

(1) *Müslim*, Tahâre 14, 16; *Tirmizî*, Salât 46; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 79; *Müsned*, II, 359, 414, 484. Burada gösterilen yerlerin kimisinde rivâyet; "büyük günahlar işlenmedikçe...", kimisinde de: "büyük günahlardan uzak kalındığı sürece..." anlamındadır.

dererek onu çağırttı ve ona: **"Gündüzün iki tarafında, gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenler için bir öğüttür"** âyetini sonuna kadar ona okudu. Hazır bulunanlardan birisi bu yalnız ona özel mi? diye sordu. Hz. Peygamber: "Hayır, bütün insanlar için" diye buyurdu. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽¹⁾

Yine Tirmizî'nin, İbn Mes'ud'dan rivayetine göre bir adam kendisine haram olan bir kadını öpmüş, daha sonra Peygamber (sav)e gelerek bunun keffareti hakkında soruşturunca şu: **"Gündüzün iki tarafında gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir."** Âyeti nâzil oldu. Adam: Ey Allah'ın Rasûlü! Bu yalnız benim için mi? diye sorunca, Hz. Peygamber: "Senin ve senin bu yaptığını ümmetimden yapan başka kimseler için" diye cevap verdi. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.⁽²⁾

Ebu'l-Yeser'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bir kadın hurma almak üzere bana geldi. Ben ona: Evin içinde bundan daha güzel hurma var, dedim. O da benimle beraber içeri girdi, ben de kadının üzerine abanarak onu öptüm. Sonra Ebu Bekir'in yanına gittim, durumu ona anlattım. O bana: Kendini setret ve tevbe et, kimseye de haber verme, dedi. Ancak ben dayanamadım, sonra Ömer'e gittim. Ona da aynı şeyi anlattım, o da bana: Kendini setret, tevbe et, kimseye de haber verme, dedi. Fakat ben dayanamadım, Rasûlullah (sav)'ın yanına gittim ve bu hususu ona zikrettim, şöyle buyurdu: "Allah yolunda gazaya çıkmış bir kimsenin arkasında ailesine böyle bir şey yaptın ha!" O kadar ki, o saate kadar keşke müslüman olmasaydı diye temenni etti. Hatta kendisinin cehennemliklerden olduğunu sandı. Rasûlullah (sav) da başını önüne eğdi, nihayet yüce Allah ona: **"Gündüzün iki tarafında, gecenin de birbirine yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir, bu iyi düşünenler için bir öğüttür."** buyruğunu vahyetti. Ebu'l-Yeser dedi ki: Ben Hz. Peygamber'in yanına gittim. Rasûlullah (sav) bana bu âyeti okudu. Ashab'ı: Ey Allah'ın Rasûlü! dediler, bu yalnız ona mı hastır? Yoksa genel olarak bütün insanlar için midir? Hz. Peygamber: "Hayır, bütün insanlar içindir" diye buyurdu. Ebu İsa (Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, garib⁽³⁾ bir hadistir. (Hadisin senedindeki ravilerden birisi olan) Kays b. er-Rabi' ise Vekî' ve başkaları zayıf bir ravi olarak nitelendirmişlerdir.⁽⁴⁾

(1) *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 4. Gerek bu hadis, gerekse aynı manayı dile getiren bundan sonraki diğer rivayetler için bk. *Buhârî*, Mevâkîtu's-Salât 4, Tefsir 11. sûre 6; *Müslim*, Tevbe 39, 42; *Ebü Dâvûd*, Hudûd 31; *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 5-7; *İbn Mâce*, Zühhd 30; *Müsned*, I, 386, 406, 430, 445, 452, V, 244

(2) *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 4

(3) *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 7'de; "garib" yerine "sahih."

(4) *Tirmizî*, Tefsir 11. sûre 7

Yine rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) kendisinden yüz çevirmiş. Bu arada ikinci namazı için ikamet getirilmiş, namaz bittikten sonra Cebra-il (a.s) âyet-i kerîmeyi indirince Hz. Peygamber onu çağırarak şöyle demiş: "Sen bizimle birlikte bu namazda hazır bulundun mu?" Adam: Evet deyince, Hz. Peygamber de: "Haydi git, o yaptığına bir keffarettir" diye buyurmuş.⁽¹⁾

Yine rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) ona bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra, ona: "Kalk ve dört rek'at namaz kıl" diye emretmiştir.⁽²⁾ Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Tirmizî el-Hakîm de, "*Nevâdiru'l-Usûl*" adlı eserinde İbn Abbas'ın, Rasûlullah (sav)dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ben yeni yapılan bir hasenenin, eskiden işlenmiş bir günahı takib ettiğinden daha güzel bir şeyin bir şeyi takib ettiğini ve hasenenin günahı yettiğinden daha çabuk bir şeyin, bir şeyi yettiğini görmedim. Çünkü, **"iyilikler kötülükleri giderir. Bu iyi düşünenler için bir öğüttür."**

5- Haddi Gerektirmeyen Haramlar:

Bu âyet-i kerîme zikrettiğimiz bu hadislerle birlikte haram öpmeden ve haram dokunmadan dolayı had gerekmediğine delildir. Yine bu, bir örtü altında bulunacak olsalar dahi erkek ve kadın için haddin de, te'dib cezasının da gerekmediğine delil gösterilebilir. İbnu'l-Munzir'in tercih ettiği görüş de budur. Çünkü o bu mesele ile ilgili olarak ilim adamlarının farklı görüşlerini zikrettikten sonra bu hadisi de böyle bir erkek ve kadına hiçbir ceza gerekmediğine işaret etmek üzere zikretmektedir. İleride bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri yüce Allah'ın izniyle Nûr Sûresi'nde (24/2.âyet, 7. başlıkta) gelecektir.

6- Kur'ân-ı Kerîm'de Namaz ve Namaz Fiillerinin Söz Konusu Edildiği Bazı Buyruklar:

Şanı yüce Allah Kitab-ı Kerîm'inde namazı rükûuyla, sücûduyla, kıyamıyla, kıraatiyle ve isimleriyle söz konusu ederek: **"Gündüzün iki tarafında... dosdoğru namaz kıl"** diye buyurmuştur. Yine: **"Güneşin kaymasından... namazı dosdoğru kıl"** (es-İsra, 17/78) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de şöyle buyurmaktadır: **"Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd yalnız O'nundur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine vardığınızda da"** (er-Rûm, 30/17-18); **"Ve güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et."** (Tâ-Hâ, 20/130); **"Rü-**

(1) *Müsned*, III, 391.

(2) *Müsned*, V, 244 yakın anlamıyla

kû' edin, secde edin." (el-Hac, 22/77); *"Namazı ve özellikle orta namazı koruyunuz. Gönülden gelerek, saygı ve itaat ile Allah'ın huzurunda durun."* (el-Bakara, 2/238); *"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız."* (el-A'raf, 7/204)

-Önceden de geçtiği üzere- yine şöyle buyurmaktadır: *"Namazında sesi ne ne pek yükselt, ne de pek kıs..."* (el-İsra, 17/110) Yani namazda Kur'ân okuduğun zaman demektir.

Bütün bunlar yüce Allah'ın Kitab-ı Kerîm'inde mücmel olarak zikrettiği ve beyanını peygamberine havale ettiği buyruklardır. Nitekim şanı yüce Rabbi-miz şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlara kendilerine ne indirildiğini açıklayasın... diye sana da bu Zikri (Kur'ân'ı) indirdik."* (en-Nahl, 16/44) Bunun üzerine Hz. Peygamber de namaz vakitlerini, rek'âtlerinin ve secdelerinin sayısını, farzlarıyla sünnetleriyle bütün namazların sıfatlarını, kendileri olmaksızın namazın sahih olmayacağı farzlarını, namazda müstehab olan sünnet ve fezâili hep beyan etmiştir. Buhârî'nin, *Sahih*'inde Hz. Peygamber'in: "Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz, siz de öylece namaz kılınız"⁽¹⁾ diye buyurduğu kaydedilmektedir.

Bilindiği üzere herkes, herkesten (tevatüren) bu hususu nakletmiş ve Peygamber (sav) insanların ihtiyaç duyacakları herşeyi gereği gibi beyan etmedikçe vefat etmemiştir. Böylelikle din kemale ermiş ve yolu gereği gibi açıklanmış oldu.

Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı beğenip seçtim."* (el-Maide, 5/3)

"Bu, iyi düşünenler için bir öğüttür." Yani Kur'ân-ı Kerîm öğüt ve ibret alan kimseler için bir öğüt ve bir tevbe yoludur. Özellikle öğüt alanların öğüt ve ibret almak özelliğine sahip olduklarının zikredilmesi, öğütlerden yararlananların onlar olmasından dolayıdır.

Öğüt (ez-Zikrâ) sonuna te'nis elifi gelmiş bir mastardır.

وَاضْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾ فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ
مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ
أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١١﴾

(1) Buhârî, Ezân 18, Edeb 27, Ahbârü'l-Âhâd 1; Dârimî, Salât 42; Müsned, V, 53.

115. Sabret; çünkü Allah iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.

116. Sizden önceki nesiller arasında yeryüzünde fesadı engelleyecek, fazilet sahibleri olmalı değil miydi? Ancak içlerinden kurtardıklarımızdan pek azı müstesnâ idi. Zalimler ise yalnız kendilerine verilen refahın ardına düştüler. Onlar zaten günahkârlar idiler.

“Sabret!” Yani namaz kılmaya devam et, namaz üzere sabret. Yüce Allah'ın: *“Sen aile halkına namazı emret, kendin de sabırla ona devam et!”* (Tâ-Hâ, 20/132) buyruğuna benzemektedir. Anlamın: Ey Muhammed! Karşı karşıya kaldığın eziyetlere sabret, dayan şeklinde olduğu da söylenmiştir. **“Çünkü Allah iyi hareket edenleri”** yani namaz kılanları **“mükâfatsız bırakmaz.”**

“Sizden önceki nesiller” sizden önce gelen ümmetler **“arasında”** yüce Allah kendilerine vermiş olduğu akıllar ve onlara göstermiş olduğu mucizeler dolayısı ile **“yeryüzünde”** kavimlerinin **“fesadı”** nı **“engelleyecek fazilet sahibleri”** yani itaat eden, dinine bağlı, akıl ve basiret sahibi **“olmalı değil miydi?”**

Bu kâfirlere bir azardır. **“Olmalı değil miydi?”** anlamındaki; (لَوْلَا)ın ne-fy anlamına olduğu da söylenmiştir. Yani sizden öncekiler arasında böyle kimseler olmadı.

Yüce Allah'ın: *“İman edip de... bir ülke olsaydı ya.”* (Yûnus, 10/98) buyruğuna benzemektedir ki böyle bir ülke halkı olmadı, bulunmadı, demektir.

“Ancak içlerinden kurtardıklarımızdan pek azı müstesnâ idi.” Yani aralarından pek az kimseler, yeryüzünde fesad ve bozgunculuk çıkartılmasından alıkoymaya çalıştılar. Buradaki; (إِلَّا قَلِيلًا): **Pek azı müstesnâ** buyruğu, munkatı' bir istisna olup az kimselerin bu işi yaptıkları anlatılmaktadır.

Denildiğine göre burdaki “pek az kimseler”den kasıt Hz. Yûnus kavmi-dir. Çünkü yüce Allah: *“Yûnus'un kavmi bundan müstesnâdır”* (Yûnus, 10/98) diye buyurmaktadır. Bunların peygamberlere uyan ve hak ehli kimseler oldukları da söylenmiştir.

“Zalimler” şirk koşanlar ve isyan edenler **“ise yalnız kendilerine verilen refahın ardına düştüler.”** Yani mallarıyla, zevk ve lezzetleriyle uğraştılar ve bunları âhirete tercih ettiler. **“Onlar zaten günahkârlar idiler.”**

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾
 وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾
 إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ ۖ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ
 مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

117. Rabbin, o ülkeleri ahalisi ıslâh edip dururlarken zulümle onları helâk edecek değildi.
 118. Rabbin dileseydi, bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Onlarsa hâlâ anlaşmazlık içerisindeyler.
 119. Rabbinin rahmet ettikleri müstesnâ. Zaten onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin: “Andolsun ki Ben cehennemi cin ve insanlarla büsbütün dolduracağım” sözü de tümüyle gerçekleşmiştir.

“**Rabbin o ülkeleri**” o ülkelerin halkını “**ahalisi**” kendi aralarında karşılıklı hakları gözetmek suretiyle “**ıslah edip dururlarken zulümle**” şirk ve küfürle “**onları helâk edecek değildi.**” Yani şanı yüce Allah, herhangi bir kavmi ona bir fesad da ilave etmedikleri sürece yalnızca küfür sebebiyle helâk etmez. Nitekim Şuayb kavmini ölçü ve tartıları eksik yapmaları, Lût kavmini livatayı işlemeleri sebebiyle helâk etmiştir. Bu da şuna delildir: Masiyetler dünya hayatında şirkten daha çok kökten imha edilme azabına yaklaştıracıdır. Âhirette şirkin azabı daha büyük olmakla birlikte (dünyada) bu böyledir.

Tirmizî'nin, Sahihî'inde Ebu Bekr es-Siddîk (r.a)dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: “Şüphesiz ki insanlar zalimi görüp de ellerini alıkoymayacak olurlarsa, aradan fazla zaman geçmeden Allah kendi nezdinden göndereceği bir azap ile hepsini azablandırır.”⁽¹⁾ Bu hadis daha önceden de (el-Maide, 5/105. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Rabbin herhangi bir ülke ahalisini kendileri müslüman iken, zulüm ile helâk etmez. Çünkü helâk edecek olur-

(1) *Ebû Dâvûd*, Melâhim 17; *Tirmizî*, Fiten 8, Tefsir 5. sûre 17; *İbn Mâce*, Fiten 20; *Müsned*, 1, 2, 5, 7, 9.

sa bu onlar için bir zulüm ve haklarını eksiltmek olur. Yani yüce Allah hiçbir kavmi ileri sürebilecekleri mazeretleri ortadan kaldırmadan ve uyarımadan helâk etmez.

ez-Zeccâc da der ki: Anlamanın şöyle olması da mümkündür: Bir kimse salâhın en ileri derecesinde bulunsa dahi, Allah onu helâk edecek olursa, ona zulmetmiş olmaz. Çünkü bu Allah'ın kendi mülkündeki bir tasarrufudur. Buna delil de yüce Allah'ın: *“Şüphesiz Allah insanlara en ufak şey kadar dahi zulmetmez”* (Yûnus, 10/44) buyruğudur.

Anlamanın şu olduğu da söylenmiştir: Allah herhangi bir ülke ahalisini kendileri ıslah ediciler yani imanda ihlas sahibi kimseler oldukları halde, küçük günahları sebebiyle helâk etmez. Buna göre burada zulüm, masiyetleri işlemek anlamındadır.

“Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı.” Said b. Cübeyr dedi ki: İslâm dini etrafında birleştirdi. ed-Dahlhâk der ki: Ya dalâlet ehli veya hidayet ehli olarak tek bir din mensubu yapardı.

“Onlarsa hâlâ anlaşmazlık içerisindedirler.” Yani farklı dinlere sahiptirler. Bu açıklamayı Mücahid ve Katâde yapmıştır.

“Rabbinin rahmet ettikleri müstesnâ” buyruğunda istisnâ munkatıdır. Yani: Rabbinin iman ve hidayet ile rahmetine mazhar kıldığı kimseler anlaşmazlığa düşmezler.

Rızık itibariyle birbirlerinden farklıdırlar, anlamında olduğu da söylenmiştir. Kimisi zengin, kimisi fakirdir. **“Rabbinin rahmet ettikleri”** kanaatkâr kılmak suretiyle esirgediği kimseler **“müstesnâ.”** Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

“Zaten onları bunun için yaratmıştır.” el-Hasen, Mukatil, Atâ ve Yeman der ki: Burada işaret anlaşmazlığa, ayrılığadır. Yani onları anlaşmazlık için yaratmıştır. İbn Abbas, Mücahid, Katâde ve ed-Dahlhâk derler ki: Onları rahmeti için yaratmıştır, demektir. Burada yüce Allah'ın -müzekker bir zamir kullanılarak-: (وَلَٰذِٰكَ) : **Bunun için** diye buyurması ve “rahmet” müennes olduğu halde -müennes işaret zamiri olan-: (وَلَٰئِكَ) buyurmamış olması “rahmet”in mastar olmasından ve aynı şekilde onun müennesliğinin hakiki olmayışından dolayıdır. O bakımdan burada “rahmet” -müzekker bir kelime olan- fadl (lutuf) anlamına göre kullanılmıştır.

Bununla işaretin hem anlaşmazlığa, hem rahmete olduğu da söylenmiştir. Birbirine zıt iki şeye bu şekilde (لَٰئِكَ) müzekker işaret ismiyle işaret edilebilir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *“Çok yaşlı da değildir, çok genç de değildir. Bu ikisi arasında dinç bir inehtir.”* (el-Bakara, 2/69)

Görüldüğü gibi bu buyrukta (müzekker ve tekil işaret ismi kullanmış),

"(بين ذينك ولا تينك): Bunun ve ötekinin arasında" diye tesniye, müzekker ya da müennes işaret zamiri kullanmamıştır. Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: *"Onlar ki mallarını infak ettiklerinde israf da etmezler, cimrilik de etmezler. Bunun arasında orta bir yol tutarlar."* (el-Furkan, 25/67) Bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: *"Namazında (dua ettiğinde) sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs. Bu (ikisi)nin ortası bir yol tut."* (el-İsra, 17/110) Yüce Allah'ın şu buyruğu da böyledir: *"Deki: Allah'ın lutfu ve rahmetiyle ve yalnız bu(nlar) ile sevinsinler."* (Yûnus, 10/58)

Yüce Allah'ın izniyle bu, bu konudaki görüşlerin en güzelidir. Çünkü genel ve kapsayıcı bir görüştür. Yani, işte sözü geçen husus için onları yaratmıştır, demektir. Nitekim Malik -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- Eşheb'in kendisinden rivayet ettiğine göre buna işaret etmektedir. Eşheb der ki: Ben Malik'e bu âyet-i kerîme hakkında sordum, şöyle dedi: Allah onları bir kesimi cennette, bir kesimi de cehennemde olsun diye yaratmıştır. Yani O, ihtilâf ve ayrılık ehlini ayrılık için, rahmet ehlini de rahmet için yaratmıştır.

Yine İbn Abbasdan şöyle dediği rivayet edilmektedir: O, onları iki ayrı kesim olarak yaratmıştır. Bir kesime rahmet buyuracaktır, bir kesime de rahmet buyurmayacaktır.

el-Mehdevî der ki: Bu açıklamaya göre ifadede takdim ve te'hir vardır ve mana şöyledir: Onlar, Rabbinin rahmet ettikleri müstesnâ hâlâ anlaşmazlık içerisinde dirler. Rabbinin: **"Andolsun ki Ben, cehennemi cin ve insanlarla dolduracağım"** sözü de tümüyle gerçekleşmiştir. Esasen onları da bunun için yaratmıştır.

Bir başka görüşe göre bu buyruk yüce Allah'ın: *"O, kendisinde bütün insanların toplanacakları bir gündür. O tanık olunacak bir gündür."* (Hûd, 11/103) buyruğu ile ilgili olup anlam şöyledir: Ve o bugünde tanık bulunulsun diye onları yaratmıştır. Buyruğun: *"Onlardan kimisi bedbaht, kimisi bahtiyardır."* (Hûd, 11/105) buyruğu ile alakalı olduğu da söylenmiştir. Yani onları bahtiyarlık ve bedbahtlık için yaratmıştır.

"Rabbinin: Andolsun ki Ben, cehennemi cin ve insanlarla dolduracağım sözü de tümüyle gerçekleşmiştir" buyruğundaki: **"(نمت): Tümüyle gerçekleşmiştir"**in anlamı, bu O'nun haber verdiği ve kendi ezelî ilminde takdir ettiği şekilde sabit olmuştur.

Sözün tümüyle gerçekleşmesi" ise tağyîr ve tebdile kabil olmaması, tağyîr ve tebdilinin imkansız olması demektir.

"(من الجنّة): Cinlerle..." buyruğunun başındaki; **"(من): ...den, dan"** edat, cinsin beyanı içindir. Yani ben cehennemi cin ve insan cinsleriyle dolduracağım demektir.

"(اجمعين): Bûsbütün, topluca" kelimesi ise te'kid içindir.

Yüce Allah ateşini dolduracağını haber verdiği gibi, cennetini de dolduracağını Peygamberinin dili ile şu buyruğuyla bize haber vermektedir: "Ve Ben sizln herbirinizi dolduracağım." Bu hadisi Buhârî, Ebu Hureyre yoluyla rivayet etmiş bulunmaktadır.⁽¹⁾ Hadis daha önceden geçmiş idi.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نَشِئْتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

120. Sana peygamberlerin haberlerine dair neyi anlatırsak onunla kalbine sebat verelim diye anlatıyoruz. Bunda da sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.

"Sana peygamberlerin haberlerine" kavimlerinin eziyetlerine karşı sabredip direnmelerine "**dair neyi anlatırsak, onunla kalbine**" risaleti edâ ve bu sebepten ötürü sana gelen eziyetlere sabretmen hususunda "**kalbine sebat verelim diye anlatıyoruz.**"

Bu buyruktaki: "(كُلًّا)": (Her) **neyi**" kelimesi, "**anlatırsak**" anlamındaki fiil ile nasbedilmiştir. Yani, peygamberlerin haberlerinden sana anlattığımız ve ihtiyaç duyduğun her bir haber, demektir. el-Ahfeş ise buradaki; "(كُلًّا)": "(Her) **neyi**" lafzının mukaddem bir hal olduğunu söylemiştir. Bu da; "(كُلًّا ضَرَبْتُ الْقَوْمَ)": Kavmin hepsini (genel olarak) dövdüm" demeye benzer.

"**Kalbine sebat verelim**" buyruğunun, kendisiyle sebat ve yakîn'ini artıralım, anlamına geldiği de söylenmiştir. İbn Abbas der ki: Kendisiyle kalbini pekiştirelim diye... remektir. İbn Cüreyc de: Tahammülsüzlük göstermen için kendisiyle kalbinin sabır ve metanetini artıralım diye... Meanî ehli (Meâni'l-Kur'ân'a dair eser yazarlar) derler ki: Maksat senin gönlünü hoş tatalım diye, demektir. Manalar birbirine yakındır.

"(مَا)": O (şey)" burada: "(كُلًّا)": (Her) şey"den bedeldir. Yani biz peygamberlerin haberlerinden senin kalbine sebat verecek şeyleri sana anlatıyoruz.

"**Bunda da**" İbn Abbas, Ebu Mûsa ve diğerlerinden nakledildiğine göre bu sûrede de "**sana hak... gelmiştir.**" Özellikle bu sûrenin söz konusu edilmesi, bu surede peygamberlerin haberlerinin, cennet ve cehenneme dair haber-

(1) *Buhârî*, Tefsir 50. sûre 1, Tevhid 25; *Müslim*, Cennet 34, 35; *Müsned*, II, 276, 314, 507 III, 13, 78.

lerin yer almasındandır. Bir başka görüşe göre -hak Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında bulunmakla birlikte- özellikle bu sûrenin söz konusu edilmesi te'kid içindir.

Katâde ve el-Hasen derler ki: Buradaki anlam bu dünyada da... şeklinde olup dünyadan kasıt da nubuvvettir.

"Mü'minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir." Öğüt (mev'iza) geçmiş ummetlerle eski çağlarda yaşamış yalanlayıcı nesillerin helâk edilmesinden çıkartılacak öğütlerdir. Bu, bu sûrenin şerefine bir işarettir. Çünkü bundan başka surelerde de hak, öğüt ve uyarılar gelmiş bulunmakla birlikte, özellikle bu sûrede söylendiği gibi o sûreler hakkında böyle bir ifade kullanılmamıştır.

"Mü'minlere de... bir uyarı" ise helâk olanların başına gelenler ile uyanıp ibret alacakları ve tevbe edecekleri hususlar gelmiştir, demektir. Özel olarak mü'minlerin zikredilmesi peygamberlerin kıssalarını işitmeleri halinde gerekli öğüt ve ibretleri alanların onlar oluşundan dolayıdır.

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اَعْمَلُوا عَلٰى مَكَاتَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا
اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ
كُلُّهُ فَاَعْبُدُوْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

121. İman etmeyenlere de ki: "Elinizden geleni yapın, biz de yapacağız."

122. "Bekleyin, çünkü biz de bekleyicileriz."

123. Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Bütün emirler O'na döndürülür. Öyleyse O'na ibadet et, O'na güvenip dayan! Rabbin yaptıklarınızdan asla habersiz değildir.

"İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın, biz de yapacağız" buyruğu bir tehdittir.

"Bekleyin, çünkü biz de bekleyicileriz." Bu da bir başka tehdittir, bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.

"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir." Bunların gaybı (görünmeyi) de, görüneni de yalnız O'na aittir. "Görüneni" nin hazfedilmesi ise anlamın buna delâlet etmesinden dolayıdır.

İbn Abbas der ki: Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir. ed-Dahhâk der ki: Gökler ve yerde kullardan gaib olan herşey Allah'a aittir.

Diğerleri de şöyle demişlerdir: Göklerin ve yerin gaybı, semadan azabın inmesi, yerden de azabın çıkması demektir. Ebu Ali el-Farisî de der ki: **"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir"** yani onlarda gayb olan şeylerin bilgisi O'na aittir. Yüce Allah aslında bir mef'ule muzaf olan gaybı -anlamı genişleterek- kendisine izafe etmiştir. Çünkü burada harf-i cer hazfedilmiştir. Benzeri bir mana için; "(غبت في الأرض وغبت بيلد كذا)": Yerde gayb oldum ve fi-lan şehirde gayb oldum," denilir. **"Bütün emirler O'na döndürülür."** Yani kıyamet gününde böyle olacaktır. Zira o gün O'nun izni olmaksızın hiçbir yaratık, hiçbir emir veremeyecektir.

Nâfî ve Hafs **"döndürülür"** anlamındaki; (يَرْجِعُ) kelimesini "ya" harfini ötreli "cim" harfini de üstün olarak; "geri çevrilir" manasında okumuşlardır.

"Öyleyse O'na ibadet et, O'na güvenip dayan." O'na sığın ve O'na güven. **"Rabbin yaptıklarınızdan asla habersiz değildir."** Herkese amelinin karşılığını verir.

Medine ve Şam halkı ile Hafs: (تَعْمَلُونَ) : Yaptıklarınız" fiilini muhatab olarak "te" ile okumuşlardır, diğerleri ise ("yaptıkları" anlamına gelecek şekilde) haber olarak "ye" ile okumuşlardır.

el-Ahfeş Said der ki: "Yaptıkları" fiili Peygamber (sav)e onlarla birlikte hitab etmediği takdirde kullanılır. Yine el-Ahfeş der ki: "Yaptıkları" diye "te" ile hitab ederse, Peygamber (sav)e hitab edip ayrıca ona: Onlara de ki: **"Rabbin yaptıklarınızdan asla habersiz değildir"** de demiş gibi olur.

Ka'b el-Ahbar der ki: Tevrat, Hûd Sûresi'nde yer alan: **"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir"** buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadar olan bölüm ile biter.

Burada Hûd Sûresi sona ermektedir. Bundan sonra da Yusûf (a.s) Sûresi gelmektedir.

HÛD SÛRESİ'NİN SONU

Hûsuf *Sûresi*

1-111. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de İnmiştir, Yüzonbir Âyettir)

Tamamıyla Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katâde ise, dört âyet müstesnâ Mekke'de inmiştir, derler.

Rivayete göre; yahudilerin, Rasûlullah (sav)a Yûsuf kıssasına dair soru sormaları üzerine bu sûre inmiştir. İleride bu rivayet gelecektir.

Sa'd b. Ebi Vakkâs da der ki: Kur'ân-ı Kerîm, Rasûlullah (sav)a indirildi. O da bir sûre onlara Kur'ân'ı okudu. Bize kıssa anlatsan, demeleri üzerine yüce Allah'ın: *"Biz sana en güzel kıssayı anlatacağız"* (Yûsuf, 12/3) buyruğu nazil oldu. Yine Hz. Peygamber bir sûre Kur'ân-ı Kerîm'i onlara okuyunca, bu sefer de: Bize bazı şeyler anlatsan demeleri üzerine, yüce Allah: *"Allah sözün en güzelini... indirmiştir"* (ez-Zümer, 39/23) buyruğunu indirdi.⁽¹⁾

İlim adamları derler ki: Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin kıssalarını zikredip aynı anlamda fakat değişik şekillerde, belâğat dereceleri de birbirinden farklı lafızlar ile tekrarlamıştır. Hz. Yûsuf kıssasını ise başka yerde tekrarlamamaktadır. O bakımdan Kur'ân'a muhalefet eden hiçbir kimse ne tekrarlanana karşı çıkarak ona benzer örnek koyabildiler, ne de tekrarlanmayana benzer örnek koyabildiler. Bunlar üzerinde dikkatle düşünen kimseler (ilâhî) buyruklardaki i'cazı çok iyi anlar.

الرَّ ۞ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾

1. Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık Kitabın âyetleridir.

"Elif, Lâm. Râ" buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. (Bundan sonra gelen) buradaki **"Bunlar apaçık Kitabın âyetleridir"** ifadesi, mübtedâ ve haber takdirindedir.

(1) Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 345

“Elif, Lâ, Râ”nın sûrenin adı olduğu da söylenmiştir. Yani, bu “Elif, Lâ, Râ” adındaki sûredir.

“Bunlar apaçık Kitabın âyetleridir” buyruğundaki “apaçık Kitab”dan kasıt apaçık Kur’ân-ı Kerîm’dir. Yani helâli ve haramı, hadlerini, hükümlerini, hidayet ve bereketini açıklayan Kur’ân-ı Kerîm. Bir diğer açıklamaya göre işte bunlar Tevrat’ta size vaad olunmuş bulunan âyetlerdir, anlamındadır.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

2. Muhakkak Biz, onu anlayıp düşünesiniz diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.

Yüce Allah’ın: “**Muhakkak Biz, onu... Arapça bir Kur’ân olarak indirdik**” buyruğunun: Biz Arapça bir Kur’ân indirdik, anlamında; “(عَرَبِيًّا): **Kur’ân olarak**”ın hal olmak üzere nasbedilmiş olması, “**Arapça**” buyruğunun da “**Kur’ân olarak**” buyruğunun sıfatı olması mümkündür. Bununla birlikte; “(مَرَّتْ بِزَيْدٍ رَجُلًا صَالِحًا): Ben Zeyd’e uğradım (onu) salih bir adam olarak (gördüm),” ifadesinde olduğu gibi, hal için bir hazırlık ifadesi (taviye) olması; “(عَرَبِيًّا): **Arapça**” kelimesinin hal olması da mümkündür. Yani bu Kur’ân-ı Kerîm, ey Araplar sizin dilinizle gayet anlaşılır ve açık seçik bir şekilde okunmaktadır. “(الَّتِي تُعَرِّبُ عَنْ نَفْسِهَا): Dul kadın ise kendi maksadını açıkça ifade eder”(1) hadisindeki “ifade eder” anlamını veren kelime de “Arab” ile aynı kökten gelmektedir.

“**Anlayıp düşünesiniz diye**” buyruğu, onun manalarını bilirsiniz, içindeki buyrukları da kavrayasınız diye, demektir. Bazı Araplar; “(لَعَلَّ): ... diye” ile birlikte (مِثْلُ) a benzeterek (أَنْ) da getirirler. (لَعَلَّ)deki “lam” te’kid için fazladan getirilmiştir. Nitekim şair şöyle demektedir:

يَا أَبَتَا عَلَّكَ أَوْ عَسَاكَ

“Ey babamız, belki sen yahut olur ki sen...”

“**Anlayıp düşünesiniz diye**” buyruğunun, onu iyice düşünmeniz umulur diye, anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre şüphe ve tereddüt anlamı ne Kitab, ne de yüce Allah ile ilgilidir; onlar ile ilgilidir.

(1) İbn Mâce, Nikâh 11; Müsned, IV, 192

“Onu... indirdik” buyruğunun Yûsuf'un haberini indirdik, anlamında olduğu da söylenmiştir.

en-Nehhâs der ki: Böyle bir açıklama buyruğun anlamına daha uygun düşmektedir. Çünkü rivayete göre yahudiler şöyle demişler: Ona Ya'kub'un çocuklarının Şam'dan, Mısır'a niçin gittiklerini ve Yûsuf'un haberinin ne olduğunu sorunuz? Bunun üzerine yüce Allah bu buyruğu Mekke'de iken Tevrat'a uygun olarak indirdi. Üstelik burada onların bilmedikleri fazla açıklamalar da vardır. Peygamber (sav)'in bir kitab okumadığı ve kitab okunan bir yerde bulunmadığı halde- onlara bu hususları haber vermesi, İsa (a.s)'ın -ile- ride ona dair açıklamalarda geleceği üzere- ölüleri diriltmesi gibi bir mucize olmuştu.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنُ
وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢﴾

3. Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle en güzel kıssayı sana anlatacağız. Halbuki sen şüphesiz bundan önce haberdar olmayanlardındın.

Yüce Allah'ın: **“Biz sana... anlatacağız”** buyruğu mübtedâ ve haberdir. **“En güzel kıssayı”** anlamındaki ifade de mastar anlamında olup, ifadenin takdiri: En güzel kıssayı anlattık, şeklindedir.

Kıssa anlatmak (diye anlam verilen: el-kasas), bir şeyin izinden gitmek, izini takib etmektir. Yüce Allah'ın: (وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيْهِ) : *Anası, kızkardeşine: Git onu, izle dedi.* (el-Kasas, 28/11) buyruğu, onun izini takib et, anlamındadır. “Kâss (kıssacı, kıssa anlatan)” ise izleri takib edip onların durumunu bildiren kimse demektir. **“En güzel”** sıfatı ise kıssaya değil, kıssa anlatmaya aittir. Çünkü: Filan kişi güzel bir şekilde anlatır, denilirken onun sözü sıralaması ve anlatma şekli güzeldir, demektir.

Bir diğer görüşe göre buradaki “el-kasas” mastar olmayıp, isim anlamındadır. (اللهُ رَجَاؤُنَا) : Umudumuz Allah'tandır” denilmesi gibi. Buna göre ifadenin anlamı; Biz, sana en güzel haberi (kıssayı) bildireceğiz, demek olur. Bu da; **“Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle”** bizim vahyedişimizle olacaktır, demektir. Buna göre burada; (لَ) fiil ile birlikte mastar (vahyetmek) anlamındadır.

“Bu Kur'ân'ı” anlamındaki buyrukta ise **“Kur'ân”** kelimesi **“bu”**nun sıfa-

tı yahut onun bedeli ya da atf-ı beyanı olarak nasbedilmiştir. el-Ferrâ ise **"Kur'ân"** kelimesinin esreli okunmasını da uygun görmekte ve şöyle demektedir: Bunun esreli okunması (**"bu"** anlamındaki kelime ile birlikte (ل)ın) tekriri (bedeli) olarak esreli okunur. Basrâlılara göre ise bu, (ل)dan bedel olmak üzere esrelidir. Ebu İshak da bir mübtedâ takdiri ile merfu okunacağını caiz kabul etmektedir. Yani bir kimse vahye dair soru sormuş da ona; **"(هو هذا القرآن)**: O, işte bu Kur'ân'dır" diye cevap verilmiş gibidir.

"Halbuki sen şüphesiz bundan önce haberdar olmayanlardandın." Yani sana bu bildirdiklerimizden haberdar olmayan kimselerden idin.

Bu Kıssaya Neden Kıssaların En Güzeli Adı Verilmiştir:

İlim adamları diğer kıssalar arasında neden buna "kıssaların en güzeli" adının verildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir görüşe göre, bu ismin verilmiş sebebi Kur'ân-ı Kerîm'de bu kıssanın ihtiva ettiği ibret ve hükümleri ihtiva eden bir başka kıssa bulunmadığından dolayıdır. Bu da bu sûrenin sonunda yer alan; **"Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır"** (Yûsuf, 12/111) buyruğunda açıkça ifade edilmektedir.

Bir diğer görüşe göre buna "en güzel kıssa" adının verilmiş sebebi, Hz. Yûsuf'un kardeşlerini güzel bir şekilde affedip bağışlaması, eziyetlerine sabredip katlanması, onlarla karşılaştıktan sonra da yapmış olduklarını hatırlatmayarak onları affetmesi, onları af edişindeki keremidir. O kadar ki onlara: **"Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır"** (Yûsuf, 12/92) demişti.

Bir diğer görüşe göre buna sebep bu sûrede peygamberlerin, salihlerin, meleklerin, şeytanların, cinlerin, insanların, hayvanların, kuşların, hükümdarların ve yönettikleri kimselerin davranışlarının, tüccar, ilim adamları ve cahillerin, erkeklerin, kadınların, kadınların hile ve tuzaklarının söz konusu edilmesidir. Yine bu sûrede tevhid, fıkıh, siyer, rüya tabiri, siyaset, muâşeret, geçim idaresi (iktisadi hayat) ve hem dine hem de dünyaya yarayacak pek çok faydalı hususların bulunmasıdır.

Bir başka açıklamaya göre sebep, bu sûrede sevenin, sevilenin ve bunların izledikleri yolların söz konusu edilmesidir.

Bir başka açıklamaya göre buradaki **"en güzel"** ifadesi "en şaşırtıcı, en hayret verici" anlamındadır.

Kimi Meanî bilginleri derler ki: Yûsuf Sûresi'nin kıssaların en güzeli olmasının sebebi, bu sûrede sözü edilen herkesin sonunda mutluluğu elde etmesidir. Mesela Yûsuf'u, babasını, kardeşlerini ve azizin karısını hatırlayınız. Hükümdarın da Hz. Yûsuf'a iman edip İslâm'a girdiği, İslâm'a güzel bir şekilde bağlandığı da söylenmiştir. Rüyasının tabir edilmesini isteyen ve rüyasın-

da efendisine şarap sunduğunu gören kişi ve yine denildiğine göre şahitlikte bulunan kişi de böyledir. Kısacası hepsinin sonuçta hayra ulaştığı görülmektedir.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

**4. Hani Yûsuf, babasına şöyle demişti: “Babacığım! Rüyamda on-
bir yıldızı, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde
ediyorlardı.”**

Yüce Allah'ın: **“Hani Yûsuf... şöyle demişti”** buyruğundaki; (إِذْ): **Hani** zarf olarak nasb mahallindedir. Sen onlara Yûsuf'un... dediği zamanı hatırlat, demektir.

Genel olarak “Yûsuf” kelimesinin “sin” harfi ötreli okunmuştur. Ancak Talha b. Musarrif bu kelimeyi hemzeli ve “sin” harfini esreli olarak; (يُوسُف): Yu'sif şeklinde okumuştur. Ebu Zeyd hemzeli ve “sin” harfi üstün olarak; (يُوسُف) Yu'sef” diye bir okuyuşu da nakletmektedir. Bu ismin munsarif olmayışı, Arapça olmadığından dolayıdır. Bunun Arapça olduğu da söylenmiştir. Ebu'l-Hasen el-Akta'a -hakim birisi idi- Yûsuf hakkında soru sorulmuş, kendisi de şöyle demişti: Sözlükte “esef” üzüntü demektir. “Esîf” ise köle demektir. Bu iki özellik de “Yûsuf”da vardı. Bundan dolayı ona “Yûsuf” adı verilmiştir.

“Babasına... babacığım” buyruğundaki; (يَا أَبَتِ): **Babacığım** kelimesinin “te” harfi Ebu Amr, Âsım, Nafi', Hamza ve el-Kisaî tarafından esreli olarak okunmuştur. Basralı'lara göre bu harf te'nis alameti olup izafet “ya”sından bedel olarak yalnızca nidâda “baba” anlamındaki (أَب) in sonuna getirilir. Diğer taraftan müenneslik alâmeti olan (yuvarlak) “te” müzekker isme de bitişerek mesela; (رَجُلٌ نِكَحًا وَهَزَاةً): Çokça nikâh yapan adam ve çokça alay eden adam” denilir.

en-Nehhâs der ki: “Te” harfi esreli olarak; (يَا أَبَتِ): **Babacığım** denilecek olursa Sîbeveyh'e göre buradaki “te” izafet “ya”sından bedeldir. Onun bu görüşüne göre ise bu kelimedede vakıf yapılacak olursa “he” sesi ile vakıf yapılır. Onun bu görüşüne dair bir takım delilleri vardır. Bir delil şudur: Bir kimşenin; (يَا أَبَتِ): **Babacığım** demesi (يَا أُمِّي) in anlamını verir. Buna karşılık (يَا أَبَتِ) ise ancak marife (belirli isim)de kullanılır ve; babacığım bana geldi (anlamında); (جَاءَنِي أَبَتِ) denilmez; Araplar bunu ancak özel olarak nidada kul-

lanırlar. Yine (يا ابي) denilmez. Çünkü buradaki “te” zaten “ya”den bedeldir. () bakımından her ikisi bir arada getirilmez.

el-Ferrâ'nın iddiasına göre ise “te” harfi esreli olarak; (يا أبت): Babacığım” denilecek olursa bu sadece sonda “ya”dan bedel olduğuna delildir, başka bir şeyi göstermez. Çünkü “ya” harfinin telaffuzu niyet olarak vardır. Ebu İshak ise bunun yanlış olduğunu iddia etmiştir. Doğrusu da onun söylediğidir. “Ya” harfinin söylenmesi niyet olarak nasıl var olabilir ki? Çünkü hiçbir şekilde; (يا ابي): Babacığım (anlamında “ya”li olarak) denilmez.

Ebu Ca'fer, el-A'rec ve Abdullah b. Âmir ise “te” harfini üstün olarak; (يا أبت) diye okumuşlardır. Basralılar derler ki: Bu şekilde okuyanlar “ya” harfi ile (يا ابي) kastederler. Bundan sonra “ya” harfi “elif”e ibdal edilerek; (يا ابت) şeklini almıştır. Daha sonra “elif” te hazfedilerek, “te” harfi üstün kalmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre asıl esreli iken daha sonra esre yerine fetha getirilmiştir. Tıpkı “ya”dan bedel “elif”in getirilmesi suretiyle; (يا غلاما أقبل): Ey kölem gel” demek gibidir.

el-Ferrâ ise “te” harfi ötreli olarak; (يا أبت) demeyi caiz görmektedir.

“Rüyamda onbir yıldızı... gördüm.” (جاءني أحد عشر، ورأيت ومررت بأحد عشر) : Bana onbir kişi geldi ve ben onbir kişi gördüm, onbir kişiye uğradım” denileceği hususunda nahivciler arasında görüş ayrılığı yoktur. (ثلاثة عشر وتسعة عشر) : Onüç ve ondokuz ile aralarındaki sayılar da böyledir.⁽¹⁾ Araplar böylelikle bu iki ismi tek bir isim kabul ederek, harekelerin en hafifi ile bunlara i'rab vermişlerdir.

es-Süheylî der ki: Bu yıldızların isimleri müsned bir rivayet ile zikredilmektedir. Bunu da el-Hâris b. Ebî Üsâme rivayet ederek şöyle demiştir: -Kitab el-linden bir kişi olan- Büstane gelip Peygamber (sav)e Yûsuf (a.s)ın gördüğü onbir yıldızla dair soru sordu. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: “el-Haresan, et-Tarık, ez-Zeyyâl, Kâbis, el-Musabbih, ed-Darûh, Zü'l-Kenefât, Zü'l-Kara', el-Felîk, Vessâb ve el-Amûdan'ı Yûsuf (as)ı kendisine secde ederlerken gördü.”⁽²⁾

İbn Abbas ve Katâde derler ki: Yıldızlar Hz. Yûsuf'un kardeşleri, güneş annesi, ay da onun babası (demek)dir.

Yine Katâde der ki: Güneşten kasıt onun teyzesidir. Çünkü annesi vefat etmişti. Teyzesi de babasının nikâhı altında bulunuyordu.

“Gördüm ki onlar” ifadesi ise te'kididir. Hz. Yûsuf'un: **“Gördüm ki on-**

(1) Bu sayıların her bir cüzünün fetha üzere mebnî olduklarına dikkat çekiyor.

(2) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 498-499

lar bana secde ediyorlardı" ifadesinde çoğul müzekker olarak gelmiştir. el-Halîl ve Sibeveylî'nin görüşüne göre Hz. Yûsuf bu eşyaya itaat ve secde ettiklerini haber verdiğinden -ve bunlar da akıl sahibi varlıkların fiillerinden olduğundan dolayı- bu varlıklar hakkında akli eren varlıklar gibi haber vermiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce yüce Allah'ın: **"Onları sana baka- kar görürsün"** (el-A'raf, 7/198) buyruğunu açıklarken geçmiş bulunmaktadır. Araplar da akli ermeyen varlıkları eğer akli eren varlıklar seviyesinde söz konusu edecek olurlarsa, -asıl kaidenin dışına çıkarak akli eren varlığını gi- bi çoğul yaparlar.

قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا
إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٥﴾

5. Dedi ki: "Oğulcağızım! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Sonra sa- na bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir düş- manıdır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onbir başlık halinde sunacağız:

1- Tuzak Kurmak:

"Sonra sana bir tuzak kurarlar" yani seni öldürmek için bir hileye, bir yola başvururlar. Zira rüyanın te'vili gayet açıktır. Belki şeytan onları, o tak- dirde sana bir suikast düzenlemeye itebilir. Buyruktaki; "(لَكَ): Sana" lafzın- daki "lam" harfi te'kid içindir.

Nitekim ileride gelecek olan; "(إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ)": *Eğer rüya yorumunu biliyorsanız*" (Yûsuf, 12/43) buyruğundaki gibidir.

2- Rüyaya Dair Açıklamalar:

Rüya şerefli bir hal, üstün bir makamdır. Peygamber (sav) şöyle buyurmak- tadır: "Benden sonra müjdeci şeylerden salih kimsenin gördüğü yahut ken- disine gösterilen sadık ve salih rüyadan başka bir şey kalmamıştır."⁽¹⁾ Bir baş- ka hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Aranızda rüyası en doğru kişi, sözü en doğru olandır."⁽²⁾ Peygamber (sav) de rüyanın nübuvvetin kırkaltı bölü-

(1) Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, IV, 184-185

(2) *Müslim*, Ru'yâ 6; *Ebü Dâvûd*, Edeb 88; *Tirmizî*, Ru'yâ 10; *Dârimî*, Ru'yâ 7; *Müsned*, II, 269, 507.

münden bir bölüm olduğuna hükmetmiştir.⁽¹⁾ "Peygamberliğin yetmiş bölü-münden bir bölüm" olduğu da rivayet edilmiştir.⁽²⁾

İbn Abbas (r.a)'ın rivayet ettiği hadiste ise "Peygamberliğin kırk bölümün-den bir bölüm" diye belirtilmiştir.⁽³⁾ İbn Ömer'in rivayet ettiği hadiste: "Kırk-dokuz bölümünden bir bölüm"⁽⁴⁾ Hz. Abbas yoluyla gelen hadiste: "Peygam-berliğin elli bölümünden bir bölüm"⁽⁵⁾ Enes yoluyla gelen hadiste: "Yirmi-Altı bölümünden bir bölüm"⁽⁶⁾ Ubade b. es-Samî yoluyla gelen hadiste: "Peygamberliğin kırkdört bölümünden bir bölüm"⁽⁷⁾ diye rivayet edilmiştir.

Ancak bunlar arasında sahih olan kırkaltı bölümünden bir bölüm olduğu şeklindeki rivayettir. Sıhhat itibariyle bundan sonraki rivayet ise yetmiş bö-lümünden bir bölüm şeklindeki rivayettir. Müslim, Sahih'inde bu iki hadisın dışındakileri rivayet etmemiştir. Diğer hadisleri ise başka hadis âlimleri nak-letmişlerdir. Bu açıklama İbn Battal'a aittir.

Ebu Abdullah el-Mazerî der ki: Hadis ehlince daha çok rivayet edilen ve daha sahih kabul edilen: "Kırkaltı bölümünden bir bölüm" şeklindeki riva-yettir.

Taberî der ki: Doğrusu şunu söylemektir: Bu hadislerin hepsi veya çoğun-luğu sahihtir ve bu hadislerin herbirisinin makul bir açıklaması vardır. Me-sela Hz. Peygamber'in: "O, peygamberliğin yetmiş bölümünden bir bölüm-dür" şeklindeki buyruğu şu demektir: Bu salih ve sadık bütün rüyalar hak-kında genel bir ifadedir ve hangi durumda olursa olsun, rüya gören her müs-lüman hakkında söz konusudur.

"Rüyanın kırk veya kırkaltı bölümden bir bölüm" olduğunu belirten hadi-se gelince, o bununla rüyayı gören kişinin, es-Sıddık Ebu Bekir hakkında sö-zü edilen durumda olan kişiyi kastetmektedir. Buna göre aşırı soğukta bile ab-destini iyice alan ve hoşuna gitmeyen hususlarda Allah yolunda sabreden, bir namazı kıldıktan sonra diğerini bekleyen bir kimsenin gördüğü salih rüya, -yüce Allah'ın izniyle- peygamberliğin kırk bölümünden bir bölümdür.

Kimin de bizatihi durumu bunun arasında bir yerde ise onun göreceği sa-dık rüya da bu iki bölüm arasında değişir. Yani kırk bölümden birinden, alt-mış bölümden birisine kadar- ki sınırlar arasında gider gelir ve yetmiş bölüm-

(1) *Buhârî*, Ta'bir 4; *Müslim*, Ru'yâ 6-8; *Ebû Dâvûd*, Edeb 88; *Tirmizî*, Ru'yâ 10; *Dârimî*, Ru'yâ 2; *Müsned*, II, 269, 507.

(2) *Müslim*, Ru'ya 9; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 172-173.

(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 174, Ebû Hureyre'den ve "zayıf olduğu" kaydıyla

(4) *Kenzu'l-Ummâl*, no: 41413. (Kurtubî, Daru'l-Hadis baskısı, IX, 127'den naklen)

(5) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 380

(6) Kaynağını tesbit edemedik.

(7) "Kırk" ve "kırkaltı" bölümünden bir bölüm olarak: el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 174.

den birinden daha aşağıya düşmez, kırk bölümden bir bölüm olmaktan yukarıya da çıkmaz.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr de bu manaya işaret ederek şöyle demektedir: Rüyanın bölümleri ile ilgili bu husustaki rivayetlerin farklılığı, bana göre birbirine zıt ve biri diğerini reddeden bir ayrılık değildir. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.- Çünkü salih bir rüya, gören kimsenin durumuna, doğru sözlülüğüne, emaneti edâya, sağlam bir dine ve güzel bir yakîne sahib oluşuna göre değişebilir. İnsanların belirttiğimiz bu niteliklerdeki farklılıklarına göre onların gördükleri rüyalar da muhtelif sayılardaki bölümlerden birisi olabilir. Rabbine ibadette, niyetinde, yakîninde ve doğru sözlülüğünde ihlaslı ve samimi olan bir kimsenin gördüğü rüya, daha doğru çıkar ve nübuvvetin bildirdiklerine daha yakındır. Nitekim peygamberler de birbirlerinden daha faziletlidirler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kılmışızdır."* (el-İsra, 17/55)

Derim ki: Böyle bir açıklama değişik hadisleri bir arada telif edebilmektedir ve böyle bir açıklama, onların bir bölümünü yorumlarken diğer bir bölümünü bir kenara atmaktan daha uygundur. Bunu da Ebu Said el-Esfakusî (Sefakısı) bazı ilim ehlinden naklederek şöyle demektedir: Hz. Peygamber'in: "Peygamberliğin kırkaltı bölümünden bir bölüm" ifadesinin anlamı şudur: Şanı yüce Allah, Muhammed (sav)e peygamber olarak -İkrime ve Amr b. Dinar'ın, İbn Abbas (r.a)dan rivayetlerine göre- yirmiüç yıl vahiy indirmiştir. İşte biz (Hz. Peygamber'in nübuvvetten önce gördüğü sadık rüya dönemi olan) altı aylık sürenin yirmiüç yıla oranını tesbit edecek olursak, bunun kırkaltı bölümden bir bölüm olduğunu görürüz. İşte el-Mazerî de *"el-Mu'lim"* adlı eserinde buna işaret etmiş, el-Konevî⁽¹⁾ de Yunûs Sûresi'nin tefsirinde yüce Allah'ın: *"Onlar için dünya hayatında da... müjde vardır."* (Yunûs, 10/64) buyruğunu tefsiri sırasında bu görüşü tercih etmiştir.

Ancak bu görüş iki açıdan yanlıştır. Birincisi Ebu Seleme'nin İbn Abbas ve Hz. Âişe'den; vahyin yirmi yıllık süre devam ettiği, Peygamber (sav)in de kırk yaşında iken peygamber olarak gönderilip Mekke'de on yıl kaldığına dair rivayetidir. Bu aynı zamanda Urve, eş-Şa'bî, İbn Şihab, el-Hasen, Atâ el-Horasanî ve Said el-Museyyeb'in -bu konuda ondan farklı rivayet de gelmiştir- kabul ettikleri görüştür. Aynı zamanda Rabia ve Ebu Galib'in, Enes'ten rivayeti de budur. Bu hadis sabit ise o takdirde böyle bir yorum da yanlış demektir.

2- Farklı bölümler olduğunu belirten diğer hadislerin bir anlam ifade etmesi söz konusu olamaz.

(1) Arapça baskıyı yayına hazırlayanın belirttiğine göre, nüshalardan birisinde *"el-Ğaznevi"* şeklindedir. Bunun doğru olma ihtimali daha yüksektir.

3- Rüyanın Nübuvvetin Bir Bölümü Olması Ne Demektir?

Rüyanın peygamberlikten bir bölüm olmasının sebebi rüyada uçmak, cisimlerin değişmesi, gayb ilminden bazı şeylere muttali' olmak gibi imkansız ve beşeri âciz bırakan hususların olmasından dolayıdır. Nitekim Hz. Peygamber hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Peygamberlik müjdeleyicilerinden geriye uykudaki sadık rüyadan başka bir şey kalmadı."⁽¹⁾

Özetle sadık rüya Allah'tandır ve peygamberliktendir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "İyi rüya Allah'tandır, hulm (kötü rüya) da şeytandandır."⁽²⁾ Sadık rüyayı tasdik etmek haktır, onu güzel bir şekilde tevil etmelidir. Hatta kimi rüyaların te'vile (yorumu) dahi ihtiyacı olmaz. Bu gibi rüyalarda mü'minin imanını arttıracak türden yüce Allah'ın harikulâde takdir ve lütufları da vardır. Bu konuda rey ve eser ehlinde olup din ve hak ehli kimseler arasında görüş ayrılığı yoktur, rüyayı ancak inkârcılar ile Mutezile'den çok az bir kesim reddetmektedir.

4- Sadık Rüya Peygamberlikten Bir Parça Olduğuna Göre Kâfir ve Yalancıların Rüyası Ne Olur?

Sadık rüya peygamberlikten bir bölüm olduğuna göre kâfir, yalancı ve hak- kı batıla karıştıran kimse sadık rüya görmeye nasıl ehil olabilir? Üstelik ki- mi kâfirler ile öyle olmamakla birlikte dininden razı olunmayan başka kim- seler, gerçekten sadık ve doğru rüyalar görmüşlerdir. Mesela (Yûsuf Sûresi'nde sözü edilen) ve yedi inek gören hükümdar, (Hz. Yûsuf ile birlikte) hapishane- deki iki gencin rüyası, Danyal'ın, hükümdarlığının elinden gideceği şek- linde yorumladığı Buhtu Nassar'ın rüyası, Peygamber (sav)'in ortaya çıkışı- na dair Kisrâ'nın rüyası, Rasûlullah (sav)'ın halası Atike'nin kâfir iken Hz. Pey- gamber hakkında gördüğü rüya. Diğer taraftan Buhârî'nin "hapistekilerin rü- yası"⁽³⁾ diye başlık açmasına dair ne söyleriz? diye sorulacak olursa, cevabı- mız şudur:

Kâfir, facir, fasık ve yalancıların kimi zaman rüyaları doğru çıksa bile on- ların bu rüyalarının vahiy ya da nübuvvetten bir bölüm olması söz konusu değildir. Zira gaybe dair söylediği bir sözde doğru söyleyen her kişinin verdiği bu haberi nübuvvet olamaz. Nitekim En'âm Sûresi'nde de (6/59. âyet, 2. başlıkta) kâhin ve benzeri diğer kimselerin bazen hak bir sözü haber ve-

(1) "Peygamberlikten geriye müjdeleyicilerden (el-mübeşşirât) başkası kalmadı" anlamın- da: *Buhârî*, Ta'bir 5; *Müslim*, Salât 207-208; *Nesâî*, Tatbik 62; *İbn Mâce*, Ru'ya 1; *Mu- vatta*, Ru'yâ 3; *Dârimî*, Salât 77; *Müsned*, I, 219, III, 267, V, 454, VI, 129, 381.

(2) *Buhârî*, Ta'bir 3, 4, 10, 14, Bed'u'l-Halk 11, Tıb 39; *Müslim*, Ru'yâ 1, 2; *Ebû Dâvûd*, Edeb 88; *Tirmizî*, Ru'yâ 5; *İbn Mâce*, Ru'yâ 4; *Müsned*, V, 296, 300, 305, 310

(3) *Buhârî*, Ta'bir 9

rip bunda doğru söyleyebileceğine dair açıklamalar geçmişti. Ancak bu durum son derece nadir ve az görülen bir durumdur. İşte böylelerinin rüyası da bu kabildendir.

el-Mühelleb der ki: Buhârî'nin böyle bir başlık kullanması, müşriklerin rüyasının da sadık (doğru çıkan) bir rüya olmasının mümkün olduğuna işaret etmek içindir. Nitekim hapis hanedeki iki gencin rüyası da bu şekilde idi. Ancak böyle bir rüyanın mü'minin rüyasının izafe edildiği gibi nübuvvete izafe edilmesi caiz değildir. Zira doğru bir şekilde te'vil edilebilen her bir rüyanın nübuvvetten bir bölüm kabul edilmesi doğru olamaz.

5- Sadık Rüya İle Öyle Olmayan Rüya (Hulm):

Yüce Allah'a izafe olunan (Allah tarafından gösterilen) rüya, her türlü karışıklıktan ve vehimden arınmış ve te'vili (yorumu) Levh-i Mahfuz'dakine uygun düşen rüya demektir. Karmakarışık haberler ihtiva eden tevili kolay kolay mümkün olmayan rüyalara da "hulm" denilir ki, şeytana izafe olunan rüya budur. Bu rüyaya karmakarışık (dışs) adının verilmesi sebebi, bunda birbiriyle çelişen şeyler olduğundan dolayıdır. el-Mühelleb de bu anlamda açıklamıştır.

Rasûlullah (sav) da rüyayı bu konuda söz söylemiş herhangi bir kimse- nin açıklamasına gerek bırakmayacak şekilde kısımlara ayırmıştır. Avf b. Mâlik (r.a), Rasûlullah (sav)dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Rüya üç tür- lüdür. Bunlardan birisi şeytanın Adem oğlunu kederlendirmesi için göster- diği dehşetli şeylerdir. Bir bölümü ise mü'minin uyanıkken üzülp ihtimam gösterdiği ve uykusunda gördüğü şeylerdir. Bir bölümü de nübuvvetin kır- kaltı bölümünden bir bölümdür." (Hadisi Avf b. Malik'ten rivayet eden Ebu Abdullah Müslim b. Mişkem) dedi ki: Ben: Sen bunu Rasûlullah (sav)tan mı işittin? dedim. O da: Evet ben bunu Rasûlullah (sav)dan işittim, dedi.⁽¹⁾

6- Rüya ve Yorumu:

"Dedi ki: Oğulcağzım! Rüyanı kardeşlerine anlatma..." âyetinde geçen "rüyâ" kelimesi; "(رأى في المنام، رؤيا)": Uykuda gördü" kelimesinin mastarı olup "sükyâ ve büsrâ" kelimeleri gibi "fu'lâ" vezninde bir kelimedir. Sonundaki "elif" te'nis için olduğundan dolayı munsarîf bir kelime değildir.

İlim adamları rüyanın gerçek mahiyeti hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Rüyanın herhangi bir afetin (olumsuz etkenin) söz konusu olmadığı cüz- lerdeki -derin uyku vb. gibi- bir idrâk olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı rü-

(1) *İbn Mâce*, Ru'yâ 3. Yakın manada: *Buhârî*, Ta'bir 26; *Müslim*, Ru'ya 6; *Ebû Dâvûd*, Edeb 88; *Tirmizî*, Ru'yâ 1; *İbn Mâce Ru'yâ* 9; *Dârimî*, Ru'yâ 7

ya çoğunlukla -uyku baskınlığının az olması, dolayısıyla- gecenin sonunda görülür. Yüce Allah rüya görene yeniden hasıl olan bir bilgi halkeder. İdrâkin sahil olabilmesi için de o gördüğü şeyi, gördüğü şekilde onun için halkeder. Ibnu'l-Arabî der ki: Uykuda ancak uyanıkken idrâk edilmesi sahil olan şeyler görülür. Bundan dolayı rüyada hiçbir şekilde hem ayakta, hem oturan bir kişi görmez. Ancak olması mümkün ve mutad olan şeyler görebilir.

Denildiğine göre yüce Allah'ın uyuyan kimsenin idrâk mahalline görülen şeyleri sunduğu bir meleği vardır. Bu melek rüya görene hissedilebilen suretler gösterir. Bu suretler kimi zaman varlık aleminde meydana gelen uygun misaller olur, kimi zaman da hissedilemeyen, akıl ile idrâk olunabilen bir takım manevi şeyler olur. Her iki durumda da rüya ya müjdeleyici veya (korkutup) uyarıcı olur. Peygamber (sav), Müslim'in, Sahih'inde ve başka hadis kitaplarında yer alan bir hadiste şöyle buyurmaktadır: "Rüyamda siyah saçları karmakarışık bir kadının Medine'den Mehyâa (Şamlıların ihrama girme yeri olan el-Cuhfe'nin diğer adı) çıktığını gördüm ve ben bunu humma diye yorumladım."⁽¹⁾

Yine bir başka hadiste şöyle buyurmaktadır: "Ben kılıcımın da ön tarafının koptuğunu ve bazı ineklerin de boğazlandığını gördüm. Bunları Ehl-i beytimden birisinin öldürüleceği şeklinde te'vil ettim. İnekleri ise ashabımdan öldürülecek kimseler olarak yorumladım."⁽²⁾; "Ve ben elimi oldukça sağlam bir zırha soktuğumu gördüm, onu da Medine diye yorumladım."⁽³⁾; "Elimde iki bilezik olduğunu gördüm. Bunları da benden sonra çıkacak iki yalancı (peygamber) olarak yorumladım."⁽⁴⁾

Ve buna benzer bir takım misallerin verildiği başka rüyalar. Bunların kimisinin manası (yorumu) öncelikle çabucak bilinir, anlaşılır. Kimisinin ise yorumu ancak belli bir süre düşündükten sonra anlaşılır. Yûsuf (a.s) zamanında ise bilinen kişinin rüyasında gördüğü inekleri Hz. Yûsuf "yıllar" diye yorumlamıştı. Onbir yıldızı, güneşi ve ayı da (babası) kardeşleri ve ebeveyni diye yorumlamıştı.

7- Çocuk Yaştaki Hz. Yûsufun Rüyasının Hükmü:

Yûsuf (a.s) rüyasını gördüğünde küçük bir çocuktur. Çocuğun fiilinin hükmü yoktur. O halde nasıl belli bir hüküm ifade eden bir rüyası olur ve hatta

(1) *Buhârî*, Ta'bir 41-43; *Tirmizî*, Ru'yâ 10; *İbn Mâce*, Ru'yâ 10; *Dârimî*, Ru'yâ 13; *Müsned*, II, 107, 117, 137 de: "Medine'deki vebâ (sıtma)nın Cuhfe'ye kaydırılacağı şeklinde yorumladım" anlamında. Müslim'de tesbit edemedik.

(2) *Buhârî*, Ta'bir 44; *Meğâzî* 26; *Müslim*, Ru'yâ 20; *İbn Mâce*, Ru'yâ 10; *Dârimî*, Ru'yâ 13. Ancak yorumda; "ehl-i beytimden öldürülecek kimse" söz konusu edilmemektedir.

(3) *Dârimî*, Ru'yâ 13; *Müsned*, I, 271.

(4) *Buhârî*, Ta'bir 38, 40, *Meğâzî*, 70, 71; *Tirmizî*, Ru'yâ 10; *Müsned*, II, 319, 338, 344, III, 86.

babası ona: **"Rüyayı kardeşlerine anlatma"** der, diye sorulursa cevap şudur:

Rüya önceden de açıkladığımız gibi bir hakikati idrâk etmektir, dolayısı ile küçük çocuğun gördüğü rüya, uyanıkken onun gerçek idrâki gibidir. Çocuk gördüğü bir şeyi haber verirse bu sözünde doğru söylediğine göre, rüyada gördüğü şeyi bildirmesi de böyledir. Şanı yüce Allah, Hz. Yûsuf'un rüyasını bize bildirmiş ve aynen gördüğü gibi rüyasının da gerçekleştiğini haber vermiştir. Bu konuda ileri sürülebilecek bir itiraz olamaz. Hz. Yûsuf'un o sırada oniki yaşında olduğu da rivayet edilmiştir.

8- Rüya Kimlere Anlatılır?

Bu âyet-i kerîme, rüyanın şefkatli olmayan, samimi olarak kişinin iyiliğini istemeyen ve rüyayı doğru dürüst yorumlayamayan kimselere anlatılamayacağı hususunda asıl bir delildir. Ebu Rezîn el-Ukaylî'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Rüya peygamberliğin kırk bölümünden bir bölümdür."⁽¹⁾; "Rüya o rüyayı gören kişi, onu anlatmadığı sürece bir kuşun kanadına asılıdır. O rüyayı anlattı mı ordan düşer. O bakımdan rüyanızı ancak akli başında bir kimseye yahut (sizi) sevene veya (size) karşı (samimi olana) anlatınız." Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş olup hakkında: Hadis hasen, sahihtir, demiştir. Ebu Rezîn'in adı ise Lakî b. Âmir'dir.⁽²⁾

İmam Malik'e şöyle soruldu: Herkes rüyayı yorumlayabilir mi? O: Peygamberlik ile mi oynanacak, diye cevap verdi. Yine Malik şöyle demektedir: Rüveyi ancak rüya yorumunu iyi bilen bir kimse yorumlayabilir. Eğer o görüşüne göre hayır bir şey bilirse onu bildirsin, hoşlanılmayan bir şey olduğu görüşüne sahib olursa ya hayır söylesin yahut sussun. Bu sefer: Peki, rüya ona göre hoş olmayan bir yoruma delalet ediyorsa? "Rüya onun yorumuna göre çıkar" denildiğinden ötürü yine hayra göre mi yorumlayacak? sorusuna da: Hayır diye cevap verdikten sonra şunları ekler: Rüya peygamberlikten bir bölümdür, peygamberlikle oynanamaz.

9- Müslümanın Sakıncalı Gördüğü Hususlarda Kardeşini Uyarması ve Gıybetin Sınırı:

Bu âyet-i kerîmede müslüman bir kimsenin, müslüman bir kardeşini, hakkında korktuğu şeyden sakındırmasının mübah olduğuna ve bunun gıybetin kapsamına girmediğine delil vardır. Çünkü Ya'kub (a.s), Hz. Yûsuf'u rüyasını kardeşlerine anlatmaktan sakındırmış, ona bir kötülük yapabilecekleri konusunda uyarmıştır.

(1) Tirmizî, Ru'yâ 6; Müsned, IV, 10.

(2) Tirmizî, Ru'yâ 6; Müsned, IV, 10.

Yine bu âyet-i kerîmede kıskançlık, hile ve tuzak şeklinde zarar vereceğinden korkulan kimselerin huzurunda nimeti açığa vurmaktan vazgeçmenin caiz olduğuna da delil vardır. Nitekim Peygamber (sav) de şöyle buyurmuştur: "İhtiyaçlarınızın başarıya ulaşmasını sağlamak için gizliliğin yardımı alın. Çünkü her bir nimet sahibi kıskanılır."⁽¹⁾

Yine bu âyet-i kerîmede Hz. Ya'kub'un rüya yorumunu çok iyi bildiğine açık bir delil vardır. Çünkü Hz. Ya'kub -bu hususta kendisi herhangi bir şeye aldırmaksızın- Hz. Yûsuf'un kardeşlerine üstün geleceğini bilmişti. Çünkü kişi oğlunun kendisinden daha hayırlı olmasını arzu eder, fakat kardeş aynı şeyi kardeşi için istemez. Yine bu, Hz. Ya'kub'un oğullarının Hz. Yûsuf'u kıskandıklarını ve ona karşı içlerinde buğz beslediklerini farketmiş olduğunu göstermektedir. O bakımdan Hz. Yûsuf'a rüyasını bu rüyanın kalplerine yer ederek onu öldürmek için bir hileye başvuracaklarından korktuğu için kardeşlerine anlatmamasını söylemişti. Hem bundan, hem de onların Hz. Yûsuf'a yaptıklarından, kardeşlerinin o sırada henüz peygamber olmadıklarının delili vardır.

Taberî'nin, İbn Zeyd'e mektubunda ise bunların peygamber oldukları nakledilmektedir. Ancak peygamberlerin dünyevî sebepler dolayısıyla kıskançlık, babalarına karşı gelmeleri, mü'mini ölüme maruz bırakmak, onu öldürmek için komplo hazırlamak gibi hususlardan uzak ve masum olduklarına dair kat'î hüküm bu görüşü reddetmektedir. Kardeşlerinin o sırada peygamber olduklarını söyleyenlerin görüşleri önemsenemez. Bununla birlikte aklen herhangi bir peygamberin yanılması imkansız değildir. Şu kadar var ki böyle bir yanılma (kabul edilirse) pek çok büyük günahı bir arada toplamaktadır. Müslümanlar ise peygamberlerin büyük günahıtan korunmuş (masum) olduklarını icma ile kabul etmişlerdir. Ancak daha önceden de geçtiği gibi ve ileride de geleceği üzere küçük günahlar konusunda farklı görüşleri vardır.

10- Rüyanın Müjde Oluşu:

Buhârî, Ebu Hureyre (r.a)nin şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Peygamberlikten ancak mübeşşirât (müjdeleyiciler) kalmış bulunuyor." Mübeşşirat nedir? diye sormaları üzerine, Hz. Peygamber: "Salih rüyadır." diye buyurdu.⁽²⁾

Bu hadis-i şerifin zahiri, rüyanın mutlak olarak müjde olduğuna delil ise de durum esas itibarıyla böyle değildir. Çünkü sadık rüya, bazen yüce Allah tarafından bir uyarıcı olabilir ve o rüyayı göreni hiç de sevindirmeyebi-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 195; senedindeki râvilerden tenkide uğramış olanların ve senedinde inkita' (kopukluk) bulunduğu kaydıyla.

(2) Daha önce 3. başlıkta geçen ilk hadise dair verilen kaynaklar

lir. Ancak yüce Allah'ın böyle bir rüyayı mü'mine göstermesi ona bir şefkat ve rahmetinin bir tecellisidir. Böylelikle mü'min gerçekleşmeden önce başına gelecek belaya hazırlanmış olsun. Şâyet kendisi bunu anlayıp kendi kendisine yorumlayabilirse mesele yok. Aksi takdirde bu konuda ehil olan kimseye yorumunu sorup öğrenebilir.

İmam Şafiî de Mısır'da bulunduğu sırada Ahmed b. Hanbel'in mihnetine delalet eden bir rüya görmüştü. Buna hazırlanması için o da gördüğü bu rüyayı yazarak haber vermişti. Daha önce Yûnus Sûresi'nde de yüce Allah'ın: *"Onlar için dünya hayatında da... müjde vardır."* (Yunûs, 10/64) buyruğunda bunun salih (doğru çıkan) rüya olduğuna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. İşte bu ve Buhârî'nin rivayet ettiği bu hadis, çoğunlukla (salih rüyanın) müjdeleyici olduğu anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Hoşa Gitmeyen Rüyalar:

Buhârî, Ebu Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ben bir rüya görür ve gördüğüm bu rüya beni hasta ederdi. Nihayet Ebu Katâde'yi şöyle derken dinledim: Ben de bir rüya görür ve bu beni hasta ederdi. Nihayet Rasûlullah (sav)ı şöyle buyururken dinledim: "Güzel rüya Allah'tandır. O bakımdan sizden herhangi bir kimse sevdiği (hoşlandığı) bir rüya görürse bunu ancak sevdiği kimselere anlatsın. Hoşuna gitmeyen bir rüya görürse şerrinden Allah'a sığınsın ve üç defa (sol tarafına) tükürür gibi yapsın ve hiç kimseye de o rüyasını anlatmasın. Ona asla (o rüyada belirtilen) zarar dokunmayacaktır."⁽¹⁾

İlim adamlarımız derler ki: Allah bu gibi rüyalardan kendisine sığınmayı (istiâze) rüyanın eziyetini kaldıran sebepler arasında takdir etmiştir. Nitekim Ebu Katâde'nin: Ben bir rüya görürdüm ve gördüğüm bu rüya benim için dağdan daha ağır gelirdi. Bu hadisi işitince bu sefer onu hiçbir şey saymamaya başladım, şeklindeki sözleri bunu göstermektedir. Ayrıca Müslim, Hz. Cabîr yoluyla gelen rivayetinde Rasûlullah (sav)ın şu buyruğunu da kaydeder: "Sizden herhangi bir kimse hoşuna gitmeyen bir rüya görecektse, sol tarafına üç defa tükürsün ve üç defa da şeytandan Allah'a sığınsın ve uyuduğu yanından öbür yanına dönsün."⁽²⁾

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste de Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: "Sizden herhangi bir kimse hoşuna gitmeyecek bir rüya görürse, kalksın ve namaz kılsın."⁽³⁾

(1) Buhârî, Ta'bir 4, 14, 46; Müslim, Ru'yâ 2, 4; Ebû Dâvûd Edeb 88; Tirmizî, Ru'yâ 5; İbn Mâce, Ru'yâ 4; Dârimî, Ru'yâ 5; Müsned, V, 296, 303, 305, 309, 310.

(2) Müslim, Ru'yâ 5; Ebû Dâvûd, Edeb 88; İbn Mâce, Ru'yâ 4; Müsned, III, 350.

(3) Buhârî, Ta'bir 26; Müslim, Ru'yâ 6; Ebû Dâvûd, Edeb 88; Tirmizî, Ru'yâ 7; Müsned, II, 269, 395, 507.

İlim adamlarımız der ki: Bütün bunlar arasında teâruz (çatışma) yoktur. Bu gibi durumda asıl emir kişinin uyuduğu yanını çevirmesi, öbür yana dönmesidir.

Namaz ise bundan fazla bir emirdir. Buna göre rüya gören bir kimsenin bunların hepsini yapması gerekir. Namaza kalkmak ise bunların hepsini kapsar. Çünkü namaz kılmak bütün bu hususları kapsar. Zira bir kimse namaza kalkacak olursa, yatmakta olduğu yanını değiştirmiş olur. Ağzına su alıp, mazmaza yaparsa tükürmüş olur. Namaza durduğu vakit, Allah'a sığınmış, dua etmiş ve Allah'tan o rüyanın şerrinden kendisini koruması için yalvarıp yakarmış olur ki, bu hal kişinin duasının kabule en yakın olduğu haldir ki, bu da gecenin seher vaktidir.

وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ
نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ
إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

6. “Rabbin seni böylece beğenip seçecek, sana rüya yorumuna dair bilgi öğretecek, nimetini daha önce ataların İbrahim ve İshak’a tamamladığı gibi sana ve Yakub oğullarına da tamamlayacaktır. Şüphesiz ki Rabbin, herşeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

“Rabbin seni böylece beğenip seçecek” buyruğundaki; “كَذَلِكَ): Böylece” lafzındaki “kef” harfi nasb mahallindedir. Çünkü hazfedilmiş bir mastarın sıfatıdır. Aynı şekilde “nimetini daha önce atalarına... tamamladığı gibi” anlamındaki buyrukta yer alan: “كَمَا): Gibi” lafzındaki “kef” de böyledir. (مَا) ise kâffe (önceki âmilin amelini önleyen edat)tır.

“Böylece” nin şu anlama geldiği de söylenmiştir: Allah rüya ile sana lütufta bulunduğu gibi aynı şekilde seni beğenip seçecek ve bu rüyayı gerçekleştirmek suretiyle sana ihsanda bulunacaktır.

Mukatıl: Sana (kardeşlerinin) secde etmesiyle (seni seçecektir); el-Hasen ise peygamberlikle seçecektir diye açıklamışlardır.

“الاجنباء): Beğenip, seçmek” seçilen kimse için üstün işleri seçmek demektir. Bu kelimenin aslı bir şeyi tahsil ettim, ele geçirdim anlamına gelen;

(جَيْتُ الشَّيْءِ) den gelmektedir. “(جَيْتُ الْمَاءِ فِي الْحَوْضِ): Suyu havuzda topladım” ifadesi de buradan gelmektedir. Bu açıklamayı en-Nelhâs yapmıştır.

Bu buyruk yüce Allah tarafından Yûsuf (a.s.)a bir övgüdür. Allah'ın kendisine ihsan etmiş olduğu nimetler arasında da bir nimet olarak bunu saymaktadır. Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetler ise yeryüzünde ona imkân ve iktidar vermesi, rüyaların yorumunu öğretmesi gibi hususlardır. Bütün bunların ise gerçekleşen rüyanın kapsamında olduğu da ittifakla kabul edilmiştir.

Abdullah b. Şeddad b. el-Hâd der ki: Yûsuf (a.s.)ın rüyasının yorumu kırk yıl sonra gerçekleşti. Bu da rüyanın (gerçekleşmesinin) son sınırıdır. Hz. Ya'kub “ehâdîs” ile insanların rüyada gördükleri şeyleri kastetmiştir. Bu da onun bir mucizesidir. Çünkü onun bu yorumunda hiçbir hata söz konusu olmamıştı.

Hiz. Yûsuf rüya yorumunu insanlar arasında en iyi bilen kişi idi. Bizim Peygamberimiz (sav) da bu durumda idi. es-Sıddîk (Ebu Bekir -r.a-) da insanlar arasında en başarılı rüya tabiri yapan kimse idi. İbn Sîrîn de rüya yorumunda oldukça ileri gitmiş, hem tabiatı itibariyle bu konuda mesafe almıştı, hem de güzel şekilde rüya yorumunu yapabiliyordu. İlim adamlarının belirttiklerine göre Said b. el-Müseyyeb de ona yakın idi.

Yüce Allah'ın: **“Sana rüya yorumuna dair bilgi öğretecek”** buyruğu, geçmiş ümmetlerin durumları, geçmişteki kitablar ve tevhidin delillerini öğretecek diye de açıklanmıştır. Bu ise peygamberliğe işarettir ve yüce Allah'ın: **“Nimetini... sana da tamamlayacaktır”** buyruğu ile kastedilen de budur; buradaki nimet peygamberliktir. “Bu nimetin tamamlanması”nın kardeşlerinin yanına getirilmesidir, diye açıklandığı gibi; senin hoşla gitmeyen herşeyden kurtarılmandır, diye de açıklanmıştır.

“Nimetini daha önce ataların İbrahim” e dost edinmek ve onu ateşten kurtarmak suretiyle **“ve İshak'a”** peygamberlik vermek suretiyle **“tamamladığı gibi, sana... da tamamlayacaktır.”** Hiz. İshak'ın nimetinin boğazlanmaktan kurtarılması olduğu da söylenmiştir. Bu görüş İkrime'ye aittir. Yüce Allah: **“Ve Ya'kub oğullarına”** buyruğu ile Hiz. Ya'kub'un oğullarının tümüne peygamberlik vereceğini de bildirmiştir. Bu açıklamayı da müfessirlerden bir topluluk ifade etmişlerdir.

“Şüphesiz ki Rabbin” sana verdiği **“herşeyi bilendir.”** Sana bütün yaptıklarında **“hüküm ve hikmet sahibidir.”**

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلْسَّائِلِينَ ﴿٧﴾ إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ
وَإِخْوُهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا نَحْنُ غُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ
﴿٨﴾ اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا
مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

7. Andolsun ki Yûsuf'un ve kardeşlerinin durumunda soranlar için nice ibretler vardır.
8. Hani onlar şöyle demişlerdi: “Doğrusu biz güçlü bir topluluk olduğumuz halde babamızın nezdinde Yûsuf ile kardeşi bizden daha sevgilidir. Babamız herhalde apaçık bir hata içindedir.
9. “Yûsuf’u öldürün yahut onu bir yere atıverin. Babanızın yüzü yalnız size yönelsin. Bundan sonra da salih bir topluluk olursunuz.”

“Andolsun ki Yûsuf’un ve kardeşlerinin durumunda soranlar için nice ibretler vardır” buyruğu ile onların durumlarının ne olduğunu soranları kastetmektedir.

Mekke’liler; “(آيَاتُ): İbretler” kelimesini tekil olarak; “(آيَةٌ): Bir ibret” diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd ise çoğul okuyuşu tercih etmiş ve: Çünkü o pek çok hayırdır, diye açıklamıştır.

en-Nelhâs da der ki: Burada tekil okuyuş da güzel bir okuyuştur, yani andolsun ki Yûsuf’un haberine dair soru soran kimselere verilen haberde bir ibret vardır. Çünkü onlar Peygamber (sav)e henüz Mekke’de iken bunu sormuş ve: Sen bize Şam (Suriye ve Filistin) topraklarında bulunup da oğlu Mısır’a götürülen ve gözleri kör oluncaya kadar oğlu için ağlayan bir peygamberin durumunu haber ver, demişlerdir.

O sırada Mekke’de kitab ehlinden hiçbir kimse yoktu, peygamberlerin haberlerini bilen kişi de yoktu. Yahudiler ise Medine’den, Mekkelilere bu hususa dair soru sormalarını telkin etmişlerdi. Bunun üzerine yüce Allah da Yûsuf Sûresi’ni tek bir defada indirdi. Bu sûrede Tevrat’ta bulunan bütün haberler yer aldığı gibi, orada bulunmayan fazla bölümleri de vardır. İşte bu da Peygamber (sav) için Meryem oğlu İsa (a.s)ın ölümleri diriltmesi ayarında bir mucize idi.

"(آيَاتُ): Bir öğüt" diye açıklandığı gibi, ibret diye de açıklanmıştır. Hatta bazı mushaflarda bunun; (عبرة): İbret, şeklinde olduğu da rivayet edilmiştir. Bunun "basiret (gözleri hakka açan, hakkı gösteren bir husus)" anlamına geldiği söylendiği gibi; hayret verici bir durum diye de açıklanmıştır. Mesela; filan kişi bilgi ve güzellikte bir âyettir, denilirken, akıllara hayret verici bir durumdadır, denilmek istenir.

es-Sa'lebî tefsirinde der ki: Yûsuf'un kardeşleri rüyayı haber alınca onu kışkandılar. İbn Zeyd, o sırada peygamber idiler, demiştir. Kardeşleri: Kardeşlerinin kendisine secde etmesiyle yetinmiyor da bir de anne babası da mı ona secde edecekmiş? dediler ve ona düşman kesildiler. Ancak bu görüşün reddedilmiş olduğuna önceden değinilmiş idi.

"Andolsun ki Yûsuf'un ve kardeşlerinin durumunda..." buyruğundaki kardeşlerinin adları şöyledir: En büyüklerinin adı Rûbîl idi. Diğerleri ise Şem'ûn, Lâvî, Yehûza, Zeyâlûn ve Yeşcer'dir. Bunların annesi Leyan kızı Leyâ'dır. Hz. Ya'kub'un dayısının kızıdır. Hz. Ya'kub'un ayrıca iki cariyesinden dört oğlu olmuştu: Dân, Naftalî, Câd ve Âşer diye. Daha sonra Leyâ vefat edince, Hz. Ya'kub onun kızkardeşi Râhil ile evlendi. Bundan da Yûsuf ve Bünyamin adındaki oğulları dünyaya geldi. Böylelikle Hz. Ya'kub'un çocukları toplam oniki kişi idi. es-Sûheylî der ki: Ya'kub'un annesinin adı ise Refkâ idi. Râhil, Bünyamin'den lohusa iken vefat etmişti. Leyân b. Nâher b. Âzer ise Hz. Ya'kub'un dayısıdır.

Hz. Ya'kub'un iki cariyesinin Leyâ ve Teltâ adlarında olduğu da söylenmiştir ki bu cariyelerin birisi Râhil'e; diğeri ise kızkardeşi Leyâ'ya ait idi. Her birisi cariyesini Hz. Ya'kub'a bağışlamıştı. Hz. Ya'kub iki kızkardeşi bir arada nikahlamış idi ve bu ondan sonra hiçbir kimseye helal olmamıştır. Çünkü yüce Allah: **"Ve iki kızkardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı)"** (en-Nisa, 4/23) diye buyurmaktadır.

İbn Zeyd'in görüşüne dair (yani kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a tuzak hazırladıkları sırada peygamber olduklarına dair kanaati) daha önceden reddedilmiş idi, yüce Allah'a hamdolsun.

"Hani onlar şöyle demişlerdi. Doğrusu... Yûsuf" buyruğundaki "Yûsuf" kelimesi mübtedâ olarak ref edilmiştir. Başındaki ("doğrusu" anlamını verdiğimiz) "lâm" ise te'kid içindir. Bu da kasem için getirilen "lâm"dır ki; Allah'a andolsun, doğrusu ... Yûsuf **"ile kardeşi"** -ona atfedilmiştir- **"babamızın nezdinde bizden daha sevgilidir"** anlamındaki buyruk da onun haberridir.

Buradaki; (أَحَبُّ): **Daha sevgilidir** kelimesi fiil manasında olduğundan dolayı tesniye de yapılmaz, çoğul da yapılmaz. Onlar bu sözlerini Hz. Yû-

sul'un gördüğü rüyaya dair haberin kendilerine ulaşması üzerine söylemişlerdi. Bundan dolayı da ona tuzak hazırlamak için kendi aralarında konuşmuşlardı.

“Biz güçlü bir topluluk” yani bir cemaat **“olduğumuz halde...”** Sayıları on kişi idi. “(عُصْبَةٌ): Topluluk” ise birden ona kadar olan kişiler hakkında kullanılır. Onbeşe kadar denildiği gibi, on ile kırk arasındaki kişilere denilir, diye de söylenmiştir. Bu kelimenin kendi lafzından tekil ismi yoktur. “Nefer ve rahit (üç ile dokuz arasındaki kalabalık)” kelimeleri gibi.

“Babamız herhalde apaçık bir hata içindedir.” Onlar dini bakımdan sapıklığını kastetmemişlerdi. Zira bu maksatla bu sözleri söylemiş olsalardı kâfir olurlardı. Aksine onlar bu sözleriyle, babaları iki kişiyi -kendi soyundan gelmeleri açısından eşit olmalarına rağmen- diğer on kişiye tercih etmesi dolayısı ile, uygun olan bir iş yapmadığını kastetmişlerdi. Bu; Yûsuf'u ve kardeşini bize tercih etmesi dolayısıyla, apaçık bir hata içindedir, diye de açıklanmıştır.

“Yûsufu öldürün” ifadesinde hazfedilmiş sözler vardır ki şu demektir: Onlardan birisi **“Yûsufu öldürün”** ki bu iş kesinlikle sonuç versin takdirindedir. **“Yahut onu bir yere atıverin.”**

“(أَرْضًا): Bir yere” kelimesi aslında; “(فِي أَرْضٍ): Bir yerde” anlamında olup harf-i cer düşürülerek “yer” anlamındaki kelime nasbedilmiştir. Sibeveyh de bu harf-i cerrin hazfedildiğine örnek olmak üzere şu beyiti nakletmektedir:

لَذُنْ بِهِزُ الْكَفِّ يَعْبِلُ مَتْنَهُ فِيهِ كَمَا عَسَلَ الطَّرِيقَ الثَّغْلَبُ

“(Öyle bir mızrak ki) elde alınıp sallanması oldukça yumuşaktır,
Tıpkı tilkinin bir yoldan hızlıca geçip gitmesi gibi.”

en-Nehhâs der ki: Şu kadar var ki; âyet-i kerîmede bu çok güzel düşmektedir. Zira buradaki fiil iki mef'ule geçiş yapar, bunların birincisi de harf ile olur. Harf hazfedilecek olursa fiil doğrudan ona teaddi eder.

Bu sözleri söyleyenin Şem'un olduğu söylenmiştir ki, bu görüş Vehb b. Münebbih'in görüşüdür. Ka'b el-Ahbâr ise bunun Dân olduğunu söylemiştir. Mukatîl de bu sözü söyleyen Rûbîl'dir, der. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Buyruk: Siz onu babasından uzak düşeceği bir yere atınız, demektir. Böyle bir hazfin varlığını kabul etmek mutlaka gereklidir, çünkü o zaten babasının yanında bir yerde idi.

“(يَخْلُ): **Yönelsin** “fiili cezmedilmiştir, çünkü emrin cevabıdır ve yalnız si-

ze yönelsin, sadece size yönelsin demektir. **“Babanızın yüzü yalnız size yönelsin”** tamamıyla size yönelsin **“bundan sonra da salih bir topluluk olursunuz.”** Bu günahıtan sonra, bir diğer görüşe göre Yûsuf'tan sonra tevbe eden **“salih bir topluluk olursunuz”** yani siz böyle bir vebali işledikten sonra tevbe edersiniz, Allah da sizin tevbenizi kabul eder.

Bu da katilin tevbesinin makbul olduğuna delildir. Çünkü yüce Allah onların söyledikleri bu sözlerini reddetmemektedir.

“Salih bir topluluk” ile ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: Yani o vakit sizin babanızın nezdinde durumunuz düzelir, size başkasını tercih etmez ve üstün tutmaz.

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ
بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾

10. İçlerinden bir sözcü dedi ki: “Yusuf’u öldürmeyin, eğer yapacaksanız onu kuyunun dibine bırakın da yolcu kafilesinden biri onu alsın.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onüç başlık halinde sunacağız:

1- Sözcülerinin Söyledikleri:

“İçlerinden bir sözcü dedi ki...” buyruğundaki sözcü Yehuzâ'dır. Bu da Hz. Ya'kub'un en büyük oğlu idi. Bu görüş İbn Abbas'a aittir. Bunun Rûbîl olduğu da söylenmiştir ki bu da üvey annesi, teyzesinin oğludur. **“Artık... ka-tiyyen bu yerden ayrılmam”** (Yûsuf, 12/80) diyen de odur. Bu sözleri söyleyenin Şem'un olduğu da söylenmiştir.

“Onu kuyunun dibine bırakın” anlamındaki buyruğu Mekkeliler, Basralılar ve Kûfeliler; (غِيَابَةُ الْجُبِّ): Kuyunun dibine” diye (dib anlamındaki kelimayı tekil olarak) okumuşlardır. Medineliler ise; (غِيَابَاتِ) şeklinde çoğul olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd tekil okuyuşu tercih etmiştir. Çünkü bu onu bıraktıkları bir tek yeri kastetmektedir. Bundan dolayı çoğul okuyuşu kabul etmemektedir.

en-Nehhâs ise şöyle demektedir: Böyle bir açıklama dilde bir daraltmadır. Bu kelimenin çoğul olarak okunuşu da iki bakımdan mümkündür: Evvela Sibeveyh; (سِيرَ عَلَيْهِ عَشِيَّاتٍ وَأَصِيلَاتٍ) şeklinde; -(çoğul anlamında olmakla birlikte) tekil anlamı kastıyla sabah akşam üzerinde yol alındı, anla-

mında kullanıldığını naklederek; bu vakitleri tekil anlamında değerlendirmiş- tir. İşte bir kimsenin saklandığı her bir yere de tekil olarak; (غِيَابَة) denilir. Di- ğer bir sebep de şudur: Kuyunun kendisinde kaybolunacak bir çok yerleri- nin bulunması ihtimali vardır.

Bu kelimenin kökünden fiil; (غَابَ يَغِيبُ غَيْبًا وَغِيَابًا): Kayboldu, kaybo- lur, kaybolma, kayboluş” şeklinde gelir. Nitekim şair de şöyle demektedir:

أَلَا فَالْبَئْسَ شَهْرِينَ أَوْ نَصْفَ ثَالِثٍ أَنَا ذَاكُمَا قَدْ غَيَّبْتَنِي غِيَابًا

“Ey o iki kişi, iki ay durun yahut üçüncü bir ayın yarısını da ona ekleyin. İşte ben, o kayboluşlarımin saklayıp kaybettirdiği kişiyim.”

el-Herevî der ki: Kuyunun dibi (ğayâbe), havuz ya da kuyudaki suyun aşın- dırdığı, mağarayı andıran hale çevirdiği yer, yahutta suyun biraz üstünde ku- yudaki bir kemer demektir ve bu durumda herhangi bir şey göze görünmez olur. İbn Uzeyz der ki: Herhangi bir şeyi senin önünden saklayıp kaybeden herşeye “ğayâbe” denilir. Derim ki: Kabire de bu adın verilmesi bundan do- layıdır. Şair der ki:

فَإِن أَنَا يَوْمًا غَيَّبْتَنِي غِيَابَتِي فَسِيرُوا بِسِرِّي فِي الْعَشِيرَةِ وَالْأَهْلِ

“Eğer günlerden bir gün benim kabrim benim üstümü örterek
beni kaybettirecek olursa,
Aşiretim ve çocuklarım hakkında benim yaptığım uygulamayı siz de yapınız.”

Cubb, duvarları örülmemiş kuyu demektir. Duvarları örülecek olursa, ona “bi’r” denilir. Şair el-A’şâ der ki:

لَئِنْ كُنْتُ فِي جَبٍّ ثَمَانِينَ قَامَةً وَرُقِيتَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسُلْمٍ

“Eğer seksen adam boyunda bir kuyuda bulunsan dahi,
Ve bir merdivenle göğün yollarına yükseltilecek olsan bile.”

Kuyuya “cubb” adının veriliş sebebi yer içinde belli bir şekilde açılmasın- dan dolayıdır, çoğulu; (جِبَّةٌ وَجِبَابٌ وَأَجَابٌ) şekillerinde gelir.

Burada hem kuyunun kaybedilecek dibi, hem de kuyunun birlikte zikre- dilmesinin sebebi, bu sözü söyleyenin bakanların göremeyeceği bir şekilde kuyunun karanlık bir yerine bırakılmasını kastettiğinden dolayıdır.

Bu kuyunun Beytu'l-Makdis kuyusu olduğu söylendiği gibi, Ürdün'de olduğu da söylenmiştir. Bu da Vehb b. Münebbih'in görüşüdür. Mukatil ise bu kuyu Ya'kub'un evinden üç fersah uzaklıkta bir yerde idi, demektedir.

2- Yolcu Kafilesi:

“Yolcu kafilesinden biri onu alsın” anlamındaki buyruk, emrin cevabı olarak cezmedilmiştir. Mücahid, Ebu Recâ, el-Hasen ve Katâde; “(يَتَّخِذْ) : Onu alsın” kelimesini “te” harfi ile; (تَتَّخِذْ) diye okumuştur. Bu da manaya haml edilerek böyle okunur, çünkü “kafilenin birisi” bir kafile demektir. Sibeveyli: “(سَقَطَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ) : Parmaklarından birisi düştü” tabirini kullanılır ve şu beyiti nakleder:

وَتَشْرِقُ بِالْقَوْلِ الَّذِي قَدْ أَذَعَتْهُ كَمَا شَرَقَتْ صَدْرُ الْقَنَاقَةِ مِنَ الدَّمِ

“Ve yaygınlaştırdığın söz senin boğazına tıkanır,
Tıpkı mızrağın ucunun kana boyandığı gibi.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَرَى مَرَّ السَّنِينَ أَخَذَنَ كَمَا أَخَذَ السَّرَارُ مِنَ الْهَلَالِ

“Görüyorum ki geçen yıllar aldı benden,
Tıpkı ayın son gecesinin ayı tamamen alıp götürdüğü gibi.”

Görüldüğü gibi şair(ler) burada (fiilleri): “(شَرِقَ) : Boğazına tıkanı” şeklinde de; “(أَخَذَ) : Aldı” şeklinde de kullanmamışlardır.

“(السَّيَّارَةُ) : Yolcu kafilesi” yolda yolculuk kastıyla yürüyen topluluk demektir.

Bu sözü söyleyenin bu şekilde konuşması bizzat kendilerinin onu uzakça bir yere taşıma gereğini duymamaları ve bununla da maksadın hasıl olacağını anlatmak istediğinden dolayısıdır. Çünkü onu bulacak olan yolcu kafilesi alıp uzakça bir yere götürür. Bu da onların planlarının bir şekli idi ki, bizzat kendileri bir yerden, bir yere gitmek ihtiyacını duymasınlar. Çünkü babaları bu konuda kendilerine izin vermeyebilirdi ve belki de maksatlarının farkına varabilirdi.

3- Hz. Yûsuf'un Kardeşleri Peygamber miydi?

Bu buyrukta Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin onu kuyuya atmadan önce de, atıktan sonra da peygamber olmadıklarına delil vardır. Çünkü peygamberler bir müslümanı öldürmek için plan hazırlamazlar. Ama kardeşleri müslüman idiler ve bir masiyet işledikten sonra tevbe ettiler.

Bir görüşe göre de peygamber idiler. Çünkü bir peygamberin yanılması aklen imkânsız bir şey değildir. Bu onların bir yanılması idi. Ancak bu iddiayı peygamberlerin -önceden de açıkladığımız gibi- büyük günahlardan korunmuş (masum) oldukları hükmü reddetmektedir.

Bir diğer görüşe göre onlar o sırada peygamber değillerdi, daha sonra Allah onlara peygamberlik vermiştir. Bu bir önceki görüşe göre daha uygun görünmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Hz. Yûsuf'un Çocukken Kuyuya Atılması:

İbn Vehb dedi ki: Malik dedi ki: Hz. Yûsuf daha küçük bir çocukken kuyuya atıldı. İbnu'l-Kasım da, Malik'ten böyle rivayet etmiştir. Yani o sırada Hz. Yûsuf küçük bir çocuktur. Buna delil de yüce Allah'ın: **"Yûsuf'u öldürmeyin. Eğer yapacaksınız onu kuyunun dibine bırakın da yolcu kafilesinden biri onu alsın"** şeklindeki sözüdür. Malik der ki: Ancak küçük çocuk (lakî: buluntu olarak) alınır. Aynı şekilde Hz. Ya'kub'un: **"Kurtun onu yemesinden korkarım"** (Yûsuf, 12/13) şeklindeki sözü de bunu göstermektedir. Çünkü bu, küçük çocuklara has bir durumdur. Kardeşlerinin: **"Yarın onu bizimle beraber gönder de bol bol yesin, oynasın. Biz onu mutlaka koruruz"** (Yûsuf, 12/12) şeklindeki sözleri de bunu göstermektedir.

5- Buluntu Eşya ve Çocuk:

İltikât: Bir şeyi yoldan almak demektir. (Buluntu çocuk anlamındaki) lakî ile (bulunan eşya anlamındaki) lukata da buradan gelmektedir. Biz âyet-i kerîmenin ve sünnetin bu hususta delalet ettiği hükümler ile dilbilginleri ile ilim ehlinin söylediklerini söz konusu edeceğiz.

İbn Arafe der ki: İltikat, aramak kastı olmaksızın bir şeyin bulunması demektir. Yüce Allah'ın: **"Yolcu kafilesinden biri onu alsın (yeltekıthu)"** buyruğu da buradan gelmektedir. Yani ummaksızın ve beklemeksizin onu bulsun, demektir.

Lakî hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Denildiğine göre lakîtte asloian hür olmaktadır. Çünkü hürler kölelere göre sayıca daha çokturlar. el-Hasen b. Ali'den rivayet edildiğine göre o lakîtin hür olduğu hükmü-

nü vermiş ve yüce Allah'ın: "*Onu düşük bir fiyata, sayılı bir kaç dirheme sat-
tılar*" (Yûsuf, 12/20) buyruğunu okumuştur.

Malik'in arkadaşı Eşheb'de bu görüştedir. Ömer b. el-Hattab'ın görüşü de budur. Hz. Ali ve bir gruptan da bu görüş böylece rivayet edilmiştir.

İbrahim en-Nehaî de der ki: Eğer bulduğu çocuğu köleleştirmeyi niyet ederse, o köledir. Ancak Allah rızası için onu almayı niyet ederse, o kişi hürdür.

Malik'de, "*Muvatta*"nda şöyle demektedir: Sokağa atılmış çocuk hakkın-
da bize göre hüküm onun hür olduğudur. Böyle bir çocuğun velâsı da bü-
tün müslüman cemaate aittir. Onlar o kişiye mirasçı olurlar ve onun akile-
sini öderler. Şafiî de bu görüştedir. Buna Hz. Peygamber'in: "Velâ hakkı an-
cak âzâd eden kimseye aittir"⁽¹⁾ hadisini delil göstermiştir. Görüldüğü gibi Hz.
Peygamber burada azad edenlerin dışındakilerin, velâ hakkına sahip olama-
yacağını belirtmiştir. Malik, Şafiî ve mezheplerinin ileri gelen ilim adamları
ittifakla şunu kabul ederler: Lakîl hiçbir kimse ile velâ bağına girilemez ve
velâ dolayısıyla da kimse ona mirasçı olamaz.

Ebu Hanife, arkadaşları ve Kûfelilerin çoğunluğu da şöyle derler: Lakîl di-
lediği kimseyle velâ akdini yapabilir. Onunla velâ akdi yapan kimse ona mi-
rasçı olur ve onun yerine diyet öder. Ebu Hanife'ye göre de velâ akdinde bu-
lunduğu kişi onunla birlikte akile (diyet) ödemediği sürece velâsı ile diledi-
ğine intikal edebilir. Eğer işlediği bir cinayetin diyetini onun yerine ödeye-
cek olursa, artık hiçbir zaman velâsını alıp başkasına intikal edemez.

Ebu Bekr b. Ebi Şeybe de, Ali (r.a)dan şöyle dediğini nakletmektedir: So-
kağa atılmış çocuk hürdür, eğer kendisini bulan kimse ile velâ akdi yapmak
isterse yapabilir. Başkası ile velâ akdi yapmak isterse onu da yapabilir.

Buna yakın bir görüş Atâ'dan da nakledilmiştir. Bu aynı zamanda İbn Şi-
hab'ın ve Medinelilerden bir kesimin de görüşüdür ve buna göre buluntu ço-
cuk hürdür.

İbnu'l-Arabî der ki: Lakîlin asıl itibariyle hür kabul edilmesinin sebebi, hür-
lerin sayıca kölelerden daha çok olmasından dolayıdır. O bakımdan çoğun-
lukla görülene göre hüküm verilmiştir. Tıpkı çoğunlukla görülen esasına gö-
re onun müslüman olduğu hükmüne varılması gibi.

Şâyet müslüman ve hristiyanların bulunduğu bir yerde bulunacak olursa,
İbnu'l-Kasım der ki: Çoğunluk kimlerdense ona göre hüküm verilir, eğer üze-

(1) Daha önce de geçen ve kaynakları gösterilen bu hadisin, bazı kaynaklarda geçtiği yer-
lerin bir kısmı: *Buhârî*, Salât 70, Şurût 3, 10, Ferâiz 19, 20... Mukâteb 5...; *Müslim*, Itk
5, 6, 8...; *Ebü Dâvûd*, Ferâiz 12; *Tirmizî*, Ferâiz 20... Ayrıca bk. *el-Mu'cemu'l-Mufehres
li Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî*, IV, 122, satır 11-20.

rinde yahudi kıyafeti bulunursa yahudidir, hristiyan kıyafeti bulunursa hristiyanıdır. Aksi takdirde o müslümandır. Ancak o kasaba ehlinin çoğunluğu eğer müslüman değilse müstesnâdır. (İbnu'l-Kasım'dan) başkaları ise şöyle demektedir: Şâyet o kasabada yalnız bir müslüman dahi bulunuyor ise o buluntu çocuğun -herşeyin üstünde olan ve hiçbir şeyin üstüne çıkamadığı İslâm hükmünü galib getirerek- müslüman olduğuna hüküm verilir. Eşheb'in sözünün muktezası da budur. Eşheb der ki: Lakîl ebediyyen müslümandır, çünkü ben durum ne olursa olsun hür olduğunu kabul ettiğim gibi, yine durum ne olursa olsun müslüman olduğunu kabul ederim.

Fukaha sokağa atılmış ve bununla birlikte beyyinenin köle olduğuna delalet ettiği kimsenin durumu hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bu hususta sözleri kabul edilmeyen Medinelilerden bir kesim bu yolda açıklamalar yapmışlar.⁽¹⁾ Eşheb de Hz. Ömer'in; böyle bir kimse hürdür, sözü dolayısıyla bu kanaattedir. Böyle birisinin hür olduğu hükmüne varan bir kimseye göre sokakta bulunan çocuğun köle olduğuna dair getirilen beyyineler kabul olunmaz. İbnu'l-Kasım'da der ki: Bu hususta beyyine kabul edilir. Bu aynı zamanda Şafiî ve el-Kûfî'nin de görüşüdür.

6- Buluntu Çocuğun Sahipleri Sonradan Ortaya Çıkarsa:

Malik buluntu çocuk hakkında şöyle demektedir: Çocuğu bulan kişi bu çocuğa harcamalarda bulunduktan sonra, bir adam bu çocuğun oğlu olduğuna dair delil ortaya koyarsa, bulan kişi, -babası onu kasten atmış ise- babasından rücu' ederek harcamalarını alır. Eğer babası onu atmamış fakat çocuk kaybolmuş ise, babanın herhangi bir yükümlülüğü yoktur ve çocuğu bulan kişi yaptığı harcamaları tatavvu (nafile) olarak harcamış olur.

Ebu Hanife de der ki: Bulan kişi bulduğu çocuğa harcama yapacak olursa, o tatavvuda bulunan bir kimse demektir. Hakimin ona harcama emrini vermesi hali müstesna.

el-Evzaî de der ki: Kendisine vacib olmayan bir harcamada bulunan herkes yaptığı harcamayı rücu' ederek (asıl yükümlüden) hakkını alır.

Şafiî de der ki: Şâyet buluntu çocuğun (lakîtin) herhangi bir malı yoksa, onun ihtiyaçlarının Beytulmalden karşılanması icab eder. Eğer Beytulmalde bunu karşılayacak bir mal yoksa bu konuda iki görüş vardır: Bir görüşe göre buluntu çocuğun adına borç alınır, ikinci görüşe göre herhangi bir karşılık söz konusu olmaksızın harcamaları bütün müslümanlara paylaştırılır.

(1) Bu cümlelerin aslını teşkil eden Arapça ibare pek açık değildir. Medineli kesimin kimler oldukları, görüşlerinin ne olduğu ve bu görüşlerinin neden kabul edilmediği gibi hususlar kapalı kalmaktadır.

7- Bulunan Eşya ve Mal:

Bulunan (lukata) ve kaybedilen (dâlle) eşyanın hükmüne gelince, ilim adamlarının bu konuda farklı görüşleri vardır. İlim ehlinde bir kesimin kanaatine göre bulunan ve kaybedilen eşya (lukata ve dâlle) aynı anlamdadır ve her ikisinin de hükmü birdir. Ebu Ca'fer et-Tahavî bu görüştedir. Ayrıca Ebu Ca'fer, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın dâlle ancak hayvan hakkında söz konusudur, lukata da hayvanın dışındaki eşya için kullanılır görüşünü de kabul etmemekte ve bu yanlıştır, demektedir. Buna Hz. Peygamber'in ifk (Hz. Âişe'ye iftirada bulunma olayına dair) hadisinde⁽¹⁾ müslümanlara söylediği: "(إِنْ أَمَكُم ضَلَّتْ قِلَادَتُهَا)": Annenizin (Âişe -r.a-)nin gerdanlığı kayboldu" demesini delil göstermiştir. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (dalle; kayboldu) bu tabirini gerdanlık hakkında kullanmaktadır.

8- Lukatanın Hükümleri:

İlim adamlarının icmâ' ile kabul ettiklerine göre lukata, değersiz ve önemsiz bir şey, yahut kalıcılığı mümkün olmayan bir şey değilse tam bir yıl boyunca tanıtılır (ilan edilir). Yine icmâ' ile kabul ettiklerine göre lukatanın sahibi gelecek olursa, eğer onun o malın sahibi olduğu sabit olursa, o lukata da lukatayı bulandan daha çok hak sahibidir.

İcma ile kabul ettikleri bir başka husus da şudur: Lukatayı yiyen bir kimse eğer sene geçtikten sonra onu yemiş ve sahibi de ona tazminat ödetmek isterse bu hakka sahiptir. Şâyet lukatayı bulan kişi onu sadaka olarak bağışlamış ise lukatanın asıl sahibi bulana tazminat ödetmek ile onun ec-rini kabul etmek arasında muhayyerdir. Bunların hangisini isterse seçebileceği icmâ' ile kabul edilmiştir. Lukatayı bulan bir kimse sene dolmadan onu sadaka olarak da bağışlayamaz, herhangi bir tasarrufta da bulunamaz. Telef olacağından korkulan kaybolmuş koyunu bulanın yiyebileceğini de icmâ' ile kabul etmişlerdir.

9- Lukatayı Almak mı Terketmek mi Daha Faziletlidir:

Fukaha lukatayı almanın mı, almamanın mı? daha faziletli olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Bu konuda hadis-i şerifte lukatanın ve kaybolan hayvan (dalle) da deve olmadıkça alınmasının mübah olduğuna delil vardır. Koyun hakkında da Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "O ya senindir, ya kardeşinindir veya kurdundur."⁽²⁾ Hz. Peygamber bu buyruğuyla

(1) İfk Hadisi ve yer aldığı kaynaklar için bk. Dr. Beşşâr Evvâd Ma'rûf ve arkadaşları, *el-Müsnedü'l-Câmi'*, Beyrut 1413/1993, XX, 364-372.

(2) *Buhârî*, İlm 28, Şirb ve Musâkât 12, Lukata 2-4, 9, 11; *Müslim*, Lukata 1, 2, 5; *Ebü Dâvûd*, Lukata 1 (7. hadis); *Tirmizî*, Ahkâm 35; *İbn Mâce*, Lukata 1; *Muvatta*, Akdiye 46; *Müsned*, II, 180, 186, 203, IV, 115-117.

kaybolmuş koyunu almayı teşvik etmektedir. Hiçbir şekilde o şey kaybolsun yahut ta sahibi onu gelip buluncaya kadar onu bırakınız, dememiştir. Eğer lukatanın terkedilmesi daha faziletli olsaydı, hiç şüphesiz Rasûlullah (sav) kaybolan deve hakkındaki emri gibi mutlaka onun da terkedilmesini emrederdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Maliki mezhebi alimlerinin görüşünün özeti, kişinin bu konuda geniş bir hareket imkânına sahip olduğu şeklindedir. Dilerse lukatayı alır, dilerse almaz. İsmail b. İshak'ın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- görüşü budur.

el-Müzenî de Şafiî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Ben aldığı takdirde emniyetle onu koruyacak olursa, herhangi bir kimsenin lukatayı almamasını uygun görmüyorum. Ayrıca der ki: Lukatanın azı da çoğu da birdir.

10- Bulunan Eşya ve Hayvanlar İle İlgili Hz. Peygamber'den Gelen Rivayetler:

Hadis imamları Malik ve başkalarının Zeyd b. Halid el-Cuhenî'den şöyle dediğini rivayet etmektedirler: Bir adam Peygamber (sav)e gelerek, ona lukataya dair soru sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O bulduğun malın kabını (torbasını) ve bağını iyice belle. Sonra onu bir sene süre ile tanıt (ilan et.) Şâyet sahibi gelirse (ona ver), aksi takdirde ona (uygun) gördüğünü uygula." Adam; Peki ey Allah'ın Rasûlü! Ya kaybolan koyun deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O ya senindir, ya kardeşinindir, yahut kurdundur." Adam: Ya kaybolan deve? diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Sana ne ondan? Devenin beraberinde içeceği suyu, ayakkabısı vardır. Suya gider (su içer), ağaçtan yer. Sahibi onu buluncaya kadar (ona ilişme.)"⁽¹⁾

Ubeyy (b. Ka'b)ın rivayet ettiği hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bulduğun malın sayısını, torbasını ve bağını iyice belle. Sahibi gelirse (ona ver), aksi takdirde sen ondan yararlan."⁽²⁾ Bu hadiste de sayısının belenmesi fazlalığı vardır ki bunu da Müslim ve başkaları rivayet etmişlerdir.

İlim adamlarının icma ile kabul ettiklerine göre lukatanın içinde bulunduğu torba (vb. kabı) ile bağı alametlerinden ve lukata üzerindeki delillerden birisidir. Lukata sahibi kaybettiği lukatanın bütün niteliklerini gelip söyleyecek olursa ona teslim edilir.

İbnu'l-Kasım der ki: Bulan onu geri teslim etmeye mecbur edilir. Şâyet bir delile bağlı olarak herhangi bir kimse o lukataya hak kazandığını gelip ortaya koyarsa ve bu lukatanın kendisinin olduğunu ispatlayacak olursa, bu durumda lukatayı bulan kişi hiçbir tazminat ödemez.

(1) Bir önceki başlıkta gösterilen yerler

(2) Bir önceki başlıkta gösterilen yerler

Gelen kişiye niteliklerini belirtmesi halinde ayrıca yemin ettirilir mi, ettirilmez mi? Bu hususta iki görüş vardır: Birinci görüş Eşheb'in görüşüdür, ikincisi de İbnu'l-Kasım'ın görüşüdür. Malik, arkadaşları, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerine göre ise bu konuda ayrıca bir beyyine getirme yükümlülüğü yoktur.

Ebu Hanife ve Şafiî ise şöyle derler: Lukatanın kendisine ait olduğuna dair delil ortaya koymadıkça, o lukata ona teslim edilmez. Ancak bu hadisin nassına uygun değildir. Eğer lukatanın geri verilmesi için beyyine (delil) getirmek şart olsaydı, herhangi bir şekilde lukatanın kabının, torbasının, bağının ve sayısının söz konusu edilmesinin bir anlamı olmazdı. Çünkü bir kimse lukataya beyyine ile bütün hallerde hak kazanır. Peygamber (sav)'in bu gibi durumları açıklamadan susması ise caiz değildir. Çünkü susacak olursa bu, beyanın ihtiyaç vaktinden sonrasına bırakılması demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

11- Deve ve Koyun Dışındaki Yitik Hayvanlar:

Hadis-i şerifte deve ve koyunlar açıkça söz konusu edilmiş ve hükümleri beyan edilmiş olduğu halde, onların dışındaki hayvanlardan söz edilmektedir. (Mâlikî mezhebine mensub) ilim adamlarımız inek türünün develere mi, koyunlara mı tabi olduğu hususunda iki farklı görüşe sahiptirler. Yine imamlarımız at, katır ve eşeklerin kaybolması halinde alınıp alınmayacağı hususunda da farklı görüşlere sahiptirler. İbnu'l-Kasım'ın sözünün zahirinden anlaşıldığına göre bu gibi kayıp hayvanlar alınır. Eşheb ve İbn Kinâne ise bunlar alınmaz, derler. Ancak İbnu'l-Kasım'ın görüşü daha sahihtir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Mü'min kardeşinin yitiğini onun adına koru."⁽¹⁾

12- Yitik Hayvanlara Yapılan Harcamalar:

İlim adamları yitik hayvanlara yapılan harcamalar hususunda farklı görüşlere sahiptirler. İbnu'l-Kasım'ın naklettiğine göre Malik şöyle demektedir: Eğer hayvanları deve vb. bulan kişi, bunlara harcamada bulunacak olursa, yaptığı bu harcamaları rücu' ile sahiplerinden almak hakkına sahiptir. Onun yaptığı bu harcamalar, ister bu konudaki yetkili âminin emriyle olsun, ister emri dışında olsun farketmez. (Yine Malik) der ki: Bulan kişi yaptığı harcamaya dolayısıyla o hayvanı teslim etmeyebilir ve rehinde olduğu gibi, onda kendisi daha çok hak sahibidir. Şafiî de der ki: Yitik hayvanları bulan kişi, on-

(1) Hadis olarak tesbit edemedik

lara harcamada bulunacak olursa, bu bir tatavvu' (teberru)dur. Bu görüşü ondan er-Rabî' nakletmiştir. el-Müzenî ise ondan şöyle dediğini nakletmektedir: Hakim harcamada bulunmasını emretmiş ise bu, bir alacak olur. Yaptığını iddia ettiği harcamalar -eğer benzeri bir harcama makul görülüyor ise- kabul edilir (ve ona ödenir).

İbu Hanife de der ki: Bir kimse hakimin emri olmaksızın bulduğu mala ve deveye harcamada bulunacak olursa, tatavvuda bulunan birisi olur. Hakimin emriyle harcayacak olursa, o takdirde bu lukatanın sahibinden alacağı bir borç olur, geldiğinde ondan tahsil eder. Sahibi gelecek olursa, onu teslim etmemek hakkına sahiptir. Buluntuya harcama üç gün vb. kadar bir süredir. Sonunda hakim bu şekilde bulunan koyunun vb. satılmasını emreder ve bunlara yapılan harcama hakkında hükmünü verir.

13- Lukata Süresinden Sonra Sahibi Gelir ve Lukatasının Bulan Tarafından Telef Edilmiş Olduğunu Görürse:

Müslim'in Sahih'inde ve diğerlerindeki ifadelere göre; Hz. Peygamber'in lukatanın tarif edilmesinden sonra onunla ilgili olarak söylediği: "Ondan yararlan" yahut "ona istediğini yap" veya: "O senindir" ya da: "Onu harcayabilirsin" veya: "Sonra onu ye" ya da: "O Allah'ın bir malıdır, onu dilediğine verir" buyruklarında lukatanın temlik edildiğine delâlet eden bir ifade yoktur. Sahibi geldiği takdirde lukatayı bulanın tazminat ödemeyeceğini ortaya koyan bir husus bulunmamaktadır. Çünkü Zeyd b. Halid el-Cühenî'nin, Peygamber (sav)den rivayet ettiği hadiste şöyle denilmektedir: "Eğer o lukatanın sahibini bulmayacak olursan, artık sen onu harca ve bu senin yanında bir emanet olsun. Günlerden birgün sahibi gelecek olursa, onu sahibine edâ et." Bir başka rivayette de şöyle denilmektedir: "Sonra onu ye, sahibi gelirse onu sahibine edâ et." Bu hadisi de Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

İlim adamları da icmâ' ile sahibi ne zaman gelirse, lukataya daha çok hak sahibi olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ancak Dâvûd ez-Zahirî'nin benimsediği görüş bundan farklıdır. Ona göre lukatayı bulan kişi tarif (tanıtım süresi)den sonra lukataya malik olur. Çünkü bu konudaki buyrukların zahirleri bunu gerektirmektedir. Ancak diğer bütün ilim adamlarına muhalefeti dolayısıyla Dâvûd'un görüşü muteber değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin: "Onu sahibine edâ et" buyruğu da bunu gerektirmektedir.

(1) *Buhârî*, Lukata 2, 3, 11, Edeb 75; *Müslim*, Lukata 2, 5, 9; *Ebü Dâvûd*, Lukata 1 (4. hadis); *Müsned*, IV, 117.

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾
 أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعِ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

11. “Ey babamız! dediler. Sana ne oluyor da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Halbuki biz, elbette onun iyiliğini isteyenleriz.

12. “Yarın onu bizimle beraber gönder de bol bol yesin, oynasın. Biz onu mutlaka koruruz.”

“Ey babamız! dediler. Sana ne oluyor da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?” el-Hasen’e: Mü’min kıskanır mı? diye sorulunca, o: Ya’kub’un oğullarını nasıl da unutuyorsun? diye cevap vermiştir. Bundan dolayı: “Baba senin için celbedicidir, kardeş ise senden selbedici (sana gelecek olanı alıcı)dır” denilmiştir.

Bunun üzerine Hz. Ya’kub’u herhangi bir yolla oğlundan ayırmayı kararlaştırdılar ve ona: “Ey babamız! dediler. Sana ne oluyor da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?”

Denildiğine göre onlar kendi aralarında anlaşp, ikinci olarak konuşanın görüşünü benimseyerek ayrıldıklarında Hz. Ya’kub’a geri dönüp bu sözleri söylediler. Bu buyrukta onların ona bu isteklerini Hz. Yûsuf’u beraberlerinde götürmeden bir defa daha ilettiklerine ve ileride geleceği üzere Ya’kub’un da bu isteklerini kabul etmediğine delil vardır.

Yezîd b. el-Ka’kâ ile Amr b. Ubeyd ve ez-Zührî; “(لَا تَأْمَنَّا) : **Bize güvenmiyorsun**” buyruğunu (nun harflerini) idğam ile ve işmam yapmaksızın okumuşlardır. Kıyas da bu şekilde okumayı gerektirir. Çünkü idğam yapılan harf sakın olmalıdır.

Talhâ b. Musarrif ise asla uygun olarak açıkça okunan (zahir) iki “nun” ile (لَا تَأْمَنَّا) şeklinde okumuştur. Yaliya b. Vessâb ve Ebu Rezîn “te” harfini esreli olarak; (وَلَا يَمِنَّا) şeklinde okumuşlardır -el-A’mes’ten de rivayet edilmiştir- ki bu da Temimlilerin şivesidir. Temimliler: “(أَنْتَ تَضْرِبُ) : Sen vurursun” (diye muzaraat harfini esreli) söylerler. Buna dair açıklama daha önceden geçmiştir bulunmaktadır. Diğer kıraat alimleri ise harfin idğamdan önceki haline delâlet etsin diye “nun”ları hem idğam ve hem de işmam yaparak okumuşlardır.

“Halbuki biz elbette onun iyiliğini isteyenleriz.” Onu sana tekrar getirmeye kadar, onu koruyacak, muhafaza edeceğiz. Mukatil der ki: İfadede

takdim ve te'hir vardır. Şöyle ki: Yûsuf'un kardeşleri babalarına: **"Yarın onu bizimle beraber gönder"** âyetinde geçen sözleri söyleyince, babaları da kendilerine: **"Onu alıp gitmeniz, muhakkak ki beni tasaya düşürür"** (Yûsuf, 12/13) diye cevap vermişti. Bunun üzerine babalarına cevap olmak üzere: **"Sana ne oluyor da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?"** buyruğundaki sözlerini söylediler.

"Yarın onu bizimle beraber" Sahraya (açık havaya) **"gönder de bol bol yesin, oynasın."** Bu buyruktaki; (غداً): Yarın" lafzı zarftır. Bu kelimenin aslı Sibeveyh'e göre; (غَدُوْ) şeklindedir. Bu kelime aslına uygun olarak da kullanılmıştır. en-Nadr b. Şumeyl der ki: Tan yeri ile sabah namazı arasındaki vakte (عُدوة) denilir. (بُكَرة) da böyledir.

"Bol bol yesin, oynasın" anlamındaki buyruğu Basralılar; (تَرْتَعُ وَتَلْعَبُ): Bol bol yiyelim, oynayalım" şeklinde "nun" harfi ile ve "ayn" harfini de sakın olarak okumuşlardır. Mekkelilerin bilinen okumaları (تَرْتَعُ) şeklinde ve "ayn" esreli olarak okumaları şeklindedir.

Kûfeliler ise; (يَرْتَعُ وَتَلْعَبُ): **Bol bol yesin, oynasın"** şeklinde "ya" harfiyle ve "ayn" harfini sakın olarak okumuşlardır. Medineliler ise "ya" harfi ve "ayn" esreli olarak okumuşlardır. Birinci okuyuş (bol bol yiyelim, oynayalım anlamındaki okuyuş) Arapların istediği gibi yemesi halini anlatmak üzere kullandıkları; (رَتَعَ الْإِنْسَانُ وَالْبَعِيرُ): İnsan ve deve bol bol yedi" ifadelerinden alınmıştır. Yiyebildiğimiz kadar yiyelim, demektir. Bolca yiyen herkese de; (رَاتِع) denilir. Şair der ki:

فَارْعِيْ فِرَارَةً لَا هِنَاكَ الْمَرْتَعِ

"Ey Fezâre! Haydi bol bol ye (yayıl); bu yiyişin sana afiyet olmasın."

Bir başka şair (el-Hansâ) da şöyle demektedir:

تَرْتَعُ مَا غَفَلْتُ حَتَّى إِذَا أَدَّكَرْتُ فَأَيْمًا هِيَ إِقْبَالُ وَإِدْبَارُ

"(Yavrusunu kaybettiğini) unuttu mu yayılıp otlar, ama hatırladı mı da (yavrusunu kaybetmenin şaşkınlığıyla) gider, gelir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَكْفَرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمَائَةَ الرَّتَاعَا

“Ölümü benden geri çevirmenden ve bana

Çokça otlayıp yayılan o yüz (deveyi) verişinden sonra nankörlük eder miyim?”

Ma'mer, Katâde'den; (نَرْتَع) : Koşup, gider anlamında okuduğunu rivayet etmektedir. en-Nehhâs der ki: O; (إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ) : **Biz yarış yapalım diye gittik**” (Yûsuf, 12/17) ifadesinden hareketle böyle okumuştur: Çünkü burada buyruğun anlamı belli bir noktaya kadar koşmak için yarışalım, şeklindedir. Aynı şekilde; (نَرْتَع) : **Bol bol yesin**” buyruğunda “ayn” harfinin sakın okunması da bu şekildedir. Şu kadar var ki burada yalnız Yûsuf (a.s) söz konusudur. (نَرْتَع) : **Bol bol yesin**” lafzında “ayn” harfinin esreli okunması koyunların otlamaları anlamından alınmıştır. Yani o böylelikle buna alışsın ve erkekliğe doğru adım atsın, kimi zaman yesin, küçüklüğü dolayısıyla da kimi zaman oynasın.

el-Kutebî der ki: (نَرْتَع) şeklindeki okuyuş, birbirimizi koruyalım, kollayalım, biri diğerine riayet etsin anlamında olup, “Allah seni korusun” manasındaki (رَعَاكَ اللَّهُ) ifadesinden alınmıştır. (وَنَلْعَبُ) : Oynayalım” ise oyun anlamındaki (اللَّعِبُ) dan gelmektedir. Ebu Amr b. el-A'la'ya: Kendileri peygamber oldukları halde nasıl “oynayalım” dediler, diye sorulunca: Henüz daha peygamber olmamışlardı, diye cevap vermiştir.

Bir diğer açıklamaya göre oynamaktan maksat, mübah olan şekliyle neşelenmek, rahatlamaktır. Yoksa hakkın zıttı olan ve yasak olan oyunlar değildir. Bundan dolayı Hz. Ya'kub onların: “Oynayalım” sözlerine tepki göstermemiştir. Hz. Peygamber'in (Cabir b. Abdullah'a): “Ne diye bâkire ile evlenmedin? Sen onunla oynasır, o seninle oynasırdı”(1) buyruğu da buradan gelmektedir.

Mücahid ile Katâde ise bineğini otlatır, anlamında; (يُرْتَعُ) diye okumuşlar ve “binek” anlamındaki mef'ulü hazfedilmiş olarak değerlendirmişlerdir. Ondaki sonraki; (وَيَلْعَبُ) : Ve oynar” kelimesini de yeni bir cümle olarak (istinâf) ref ile okumuşlardır. Ve: O henüz oyun döneminde olan kimselerdendir, demektir. **“Biz onu mutlaka koruruz.”** Senin onun hakkında korktuğun herşeye karşı onu koruruz.

Ayrıca onların binekli çıkmış olmaları da muhtemeldir, piyade çıktıkları ihtimali de vardır. Onların Hz. Ya'kub kendilerini gördüğü sürece, Hz. Yûsuf'u omuzları üzerinde taşıdıkları, kendilerini göremeyeceği bir yere geldiklerinde ise; ona zarar vermek üzere kendileriyle birlikte koşsun diye bıraktıkları da nakledilmektedir.

(1) *Buhârî*, Nikâh 10, 121, 122, Nafakat 12; *Müslim*, Radâ' 54-58; *Ebü Dâvûd*, Nikâh 3; *Dârimî*, Nikâh 32; *Müsned*, III, 294, 302, 308, 314...

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذَا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

13. Dedi ki: “Onu alıp gitmeniz muhakkak ki beni tasaya düşürür. Siz kendisinden habersizken kurdun onu yemesinden korkarım.”
14. Dediler ki: “Andolsun ki, biz güçlü bir topluluk iken onu kurt yerse doğrusu biz zarara uğrayanlar oluruz.”

Yüce Allah'ın: “**Dedi ki: Onu alıp gitmeniz muhakkak ki beni tasaya düşürür**” anlamındaki buyruk ref' mahallindedir. Onu alıp gitmeleri halinde Hz. Yûsuf yanında olmayacağından dolayı üzülüp tasalanacağını onlara haber vermektedir.

“**Siz kendisinden habersizken**” yani yeyip içmekle meşgul iken “**kurdun onu yemesinden korkarım.**” Çünkü Hz. Ya'kub rüyasında kurdun Hz. Yûsuf'a hamle yaptığını, hücum ettiğini görmüştü. O bakımdan kurdun Hz. Yûsuf'a zarar vereceğinden korkmuştu. Bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Ya'kub kendisini bir dağın zirvesinde, Hz. Yûsuf'u da vadinin iç taraflarında imiş gibi görür. Bu halde iken on tane kurdun etrafını sardığını, onu yemek istediklerini görür. Bu kurtlardan birisini uzaklaştırdıktan sonra, yer yarılr ve Yûsuf üç gün süreyle orada saklı kalır.

Buradaki on kurt, onu öldürmeyi kararlaştıran on kardeşidir, onu savunan kişi ise büyük kardeşi Yehudâ'dır. Yerin içinde saklı kalması ise üç gün süreyle kuyuda kalması demektir.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Ya'kub bu sözlerini onların kardeşlerine zarar vereceklerinden korkması üzerine söylemiştir. Kurt demekle onları kastetmiştir, çünkü o kardeşlerinin Yûsuf'u öldüreceklerinden korkuyordu. Kurt diyerek onlara karşı durumu örtbas etmek istemişti.

İbn Abbas der ki: Hz. Ya'kub onları kurt diye adlandırmıştı.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Ya'kub kardeşlerinin Yûsuf'a zarar vereceklerinden korkmamıştı, eğer korkmuş olsaydı onlarla beraber Yûsuf'u göndermezdi. O gerçekten kurdun zararından korkmuştu. Çünkü çöllerde çoğunlukla kurdun zarar vereceğinden korkulur.

Kurt anlamındaki; (الذئب) kelimesi herbir yandan rüzgarın esişini anlatmak üzere kullanılan; (تَدَامَتِ الرِّيحُ) ifadesinden alınmadır. Ahmed b. Yahya da böyle demiştir. Ayrıca der ki: “(الذئب): Kurt” kelimesi hemzelidir. Çünkü kurt, her bir yandan gelir.

Verş de, Nâfi'den hemzesiz olarak; (الذَّيْبُ) diye okuduğunu rivayet etmektedir. Çünkü hemze sakin olup ondan önceki harf esreli olduğundan onu hafifletince “ya” harfine dönüşmüştür.

“Dediler ki: Andolsun ki biz güçlü bir topluluk iken onu kurt yerse” yani biz toplu olarak kurdu görüp de sonra kurdu ondan uzaklaştırmayacak olursak **“doğrusu biz zarara uğrayanlar oluruz.”** Koyunlarımızı korumak hususunda da zarar ederiz. Yani kardeşimizden kurdu uzaklaştıramayacak olursak, biz onu koyunlarımızdan hiç uzaklaştıramayız.

Buradaki **“zarara uğrayanlar oluruz”** ifadesinin, onun hakkını bilmeyen cahillerden oluruz, anlamına geldiği söylendiği gibi, acze düşmüş kimseler oluruz anlamında olduğu da söylenmiştir.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا
إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

15. Nihayet onu alıp götürdükleri ve kuyunun dibine bırakmayı kararlaştırdıklarında... Biz de kendisine şunu vahyettik: “Andolsun ki bu yaptıklarını, kendilerine haber vereceksin ve onlar da farkına varamayacaklar.”

Yüce Allah'ın: **“Nihayet onu alıp götürdükleri ve kuyunun dibine bırakmayı kararlaştırdıklarında”** buyruğunda yer alan; “(أَن يُجْعَلُوهُ) : Onu... bırakmayı” buyruğundaki (أَن) nasb mahallindedir ve; (عَلَى أَن) takdirinde olup kuyunun dibinde onu bırakma kararı üzerinde birleştiklerinde demektir.

Bu olay ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Hz. Ya'kub, Hz. Yûsuf'u kardeşleriyle beraber gönderdiğinde onlardan mutlaka onu koruyacaklarına dair oldukça sağlam ahitler aldı ve Rûbîl'e teslim ederek; Ey Rûbîl! dedi. Bu küçük bir çocuktur. Yavrucuğum benim buna olan şefkatimi de çok iyi biliyorsun. Acıkırsa ona yemek yedir, susarsa ona su ver, yorulursa onu taşı. Sonra da onu çabucak bana geri getir.

Bunun üzerine kardeşleri onu alıp omuzlarında taşımaya koyuldular. Bi-

ri onu bıraktı mı mutlaka diğeri onu kaldırıyordu. Ya'kub (a.s) da bir mil kadar bir süre onları uğurladıktan sonra geri döndü. Babalarının kendilerini göremeyecekleri bir yere geldiklerinde, onu taşımakta olan kişi yere bırakıverdi. Neredeyse kemikleri kırılıp, dökülecekti. Bir diğer kardeşine sığındı, fakat onların herbirisinin diğerinden daha katı, daha kinli ve öfkeli davrandığını gördü. Bu sefer Rûbîl'in yardımına sığınarak: "Sen abilerimin en büyüğüsün. Babamın benim üzerimdeki bıraktığı halef sensin. Bütün kardeşler arasında en yakın da sensin, bana acı, benim güçsüzlüğüm dolayısıyla bana şefkat et." Rûbîl de ona oldukça ağır bir tokat indirerek: Benimle senin aranda hiçbir akrabalık ve yakınlık yoktur. Haydi o, onbir yıldızı çağır da seni ellerimizden kurtarsın, dedi.

Yûsuf böylelikle gördüğü rüyadan dolayı, kardeşlerinin kendisine kin ve öfke duyduklarını anlayınca, ağabeyi Yehudâ'ya sığınarak şöyle dedi: "Kardeşim! zayıflığıma, acizliğime, yaşımın küçüklüğüne sen şefkat göster de babamız Ya'kub'un kalbine merhametin olsun. Sizler onun vasiyetini ne kadar çabuk unuttunuz, ona verdiğiniz sözü ne kadar çabuk bozdunuz? Yehudâ'nın kalbi yumuşayarak şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, ben hayatta kaldığım sürece sana bir kötülük ulaştıramayacaklardır. Arkasından: Kardeşlerim dedi, Allah'ın haram kıldığı bir canı öldürmek en büyük günahlardandır. Haydi bu çocuğu babasına geri götürünüz, o da bize meydana gelen bu olaylardan hiçbirisini babasına anlatmayacağına dair söz versin. Kardeşleri ona şöyle dediler: Allah'a andolsun ki sen böyle yapmakla babamız Ya'kub'un yanında iyi bir yer edinmek istiyorsun. Allah'a yemin olsun, onu bırakmayacak olursan, seni de onunla birlikte öldürürüz. Bu sefer Yehudâ şöyle dedi: Eğer başka bir yolu kabul etmiyor iseniz, işte burada şu oldukça kurak ve ıssız bir kuyu var. Yılanların, türlü haşeratin barınağıdır. Yûsuf'u o kuyuya atınız, eğer ona bir zarar gelirse, zaten istediğiniz odur. Onun kanını dökmekten yana da sorumluluktan kurtulmuş olursunuz, eğer gelen bir yolcu kafilesi vasıtasıyla kurtulabilirse onlar da onu alıp uzak bir yere götürürler. Bu da sizin isteğinizi gerçekleştirir.

Böylece hep birlikte bu görüş etrafında birleştiler. İşte yüce Allah'ın: **"Nihayet onu alıp götürdükleri ve kuyunun dibine bırakmayı kararlaştırdıklarında..."** buyruğunda anlatılan budur. Bu buyruktaki; "(وَلَمَّا) ...ında"nın cevabı hazfedilmiştir. Yani onu alıp gittiklerinde ve kuyunun dibine onu bırakmayı kararlaştırdıklarında yaptıkları fitne gerçekten çok büyük idi. Bu edatın cevabının, onların babalarına söyledikleri bildirilen; **"Ey babamız! Biz yarın yapalım diye gittik... dediler"** (Yûsuf, 12/17) buyruğunda olduğu da söylenmiştir.

Bir diğer görüşe göre ifadenin takdiri şöyledir: Onlar kardeşlerini baba-

larının yanından alıp kuyunun derinliklerine atmayı kararlaştırdıklarında oraya onu attılar. Basralıların görüşüne göre ifadenin takdiri böyledir. Kûfeli-lerin görüşüne göre ise; bunun cevabı: **“Şunu vahyettik”** anlamındaki buyruk olup bunun başına gelen “vav” fazladan gelmiştir. Onlara göre ise “vav” hem (لَمَّا) ile hem de (حَتَّى) ile fazladan getirilebilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: (حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا): *Nihayet oraya geleceklerinde ve kapıları açılacağında.* (ez-Zümer, 39/73) Bu buyruk, “oraya geleceklerinde kapıları açılır” demektir. Yüce Allah’ın: (حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التُّورُ): *Nihayet emrimiz geldiğinde ve tandır kaynayınca* (Hûd, 11/40) buyruğu da emrimiz gelip tandır kaynayınca takdirindedir.

İmruu'l-Kays da şöyle demektedir:

فَلَمَّا أَجْزْنَا سَاحَةَ الْحَيِّ وَاتَّخَى

“Nihayet biz o kabilenin (yerleşik olduğu) alanını geçip de karşımıza çıkınca.”

Burada geçtiğimizde karşımıza çıktı, anlamındadır. Yüce Allah’ın; (فَلَمَّا أَسْلَمْنَا وَتَلَّ لِلْجَبِينِ وَنَادَيْنَاهُ): *Nihayet ikisi de teslim olup onu alını üzere yıkınca ve Biz ona... seslendiğimizde* (es-Saffat, 37/103-104) buyruğu da bu kabilen olup “teslim olup... yıkınca ona... seslendik” takdirindedir.

Yüce Allah’ın: **“Biz de kendisine... şunu vahyettik”** buyruğunda o sırada peygamberliğine delil vardır. el-Hasen, Mücahid, ed-Dahhâk ve Katâde derler ki: Yüce Allah suyun içinde yüksekçe bir taş üzerinde kuyuda bulunduğu sırada ona peygamberlik vermiştir.

el-Kelbî der ki: Yûsuf onsekiz yaşında iken kuyuya atıldı, o sırada küçük değildi. Bununla birlikte onun küçük olduğunu söyleyenlerin kanaati kabul edilecek olsa bile aklen küçük çocuğa nübuvvet verilmesi, ona vahyolunması uzak bir ihtimal görülemez.

Buradaki vahyin yüce Allah’ın: **“Ve Rabbin arıya vahyetti.”** (en-Nahl, 16/68) buyruğunda ilham anlamındaki vahiy olduğu da söylenmiştir. Burada sözü geçen vahyin rüya olduğu da söylenmiştir. Ancak birinci görüş ve Cebraîl’in ona vahiy getirdiği kanaati -doğrusunu en iyi bilen Allah’tır ya- daha kuvvetli görülmektedir.

Yüce Allah’ın: **“Andolsun ki bu yaptıklarını kendilerine haber vereceksin”** buyruğu iki şekilde açıklanabilir. Birinci açıklamaya göre yüce Allah, kendisine şunu vahyetti: Kardeşleriyle karşılaşacak ve yaptıklarından dolayı onları azarlayacaktır. Buna göre buradaki vahiy onun kalbine metanet vermek, esenliğe kavuşacağına dair onu müjdelemek üzere kuyuya atılmasını

dan sonra gelmiştir.

İkinci açıklamaya göre ise onların kendisine yapacakları şeyler ona vahiy ile bildirilmiştir. Bu açıklamaya göre ise buradaki vahiy, uyarılması maksadıyla kuyuya atılmasından önce yapılmıştır.

“Ve onlar da farkına varamayacaklar.” Senin Yûsuf olduğunu anlayamayacaklar. Şöyle ki: Yüce Allah, Mısır’da işlerin dizginleri onun eline geçince babasına ve kardeşlerine bulunduğu yeri haber vermemesini emretti. Bu: Onlar yüce Allah’ın peygamberlik verip, ona vahyettiğinin farkına varamayacaklar, diye de açıklanmıştır ki bu açıklamayı İbn Abbas ve Mücahid yapmıştır.

“Kendisine şunu vahyettik” buyruğundaki zamirin Hz. Ya’kub’a ait olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah, Hz. Ya’kub’a kardeşlerinin Hz. Yûsuf’a yaptıklarını vahiy yoluyla bildirmişti. Ayrıca Hz. Yûsuf’un durumunu kendilerine bildireceğini de söylemişti. Onlar ise yüce Allah’ın ona indirdiği vahyin farkında değillerdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Hz. Yûsuf’un kuyuya atılması esnasındaki kıssası ile ilgili olarak zikredilenler arasında -es-Süddî ve diğerlerinin naklettiklerine göre- şunlar da vardır: Kardeşleri Yûsuf’u kuyuya sarkıtmaya başladıklarında, o kuyunun kenarına tutundu. Bu sefer ellerini bağlayıp üzerinden gömleğini çıkardılar. Ey kardeşlerim! dedi, gömleğimi bana geri veriniz. Bu kuyunun içinde hiç olmazsa ona sarılayım, ölürsem kefenim olur, hayatta kalırsam onunla avretimi örterim. Kardeşleri kendisine: Güneş’i, ay’ı ve onbir yıldızı çağır da onlar seni teselli etsinler ve seni giydirsinler. Bu sefer: Ben hiçbir şey görmedim, diye cevap verdi. Ancak onu kuyuya sarkıttılar, kuyunun ortasına ulaştığı sırada düşüp de ölsün diye onu bırakıverdiler. Kuyuda su olduğundan dolayı suyun üzerine düştü, daha sonra bir kaya parçasına ulaşip üzerine dikildi.

Denildiğine göre düşeceği kaya parçası üzerinde parçalanması kastıyla ipi koparan kişi Şemûn’dur. Hz. Cebrail ise o sırada arşın bacağı altında bulunuyordu. Yüce Allah ona: Kuluma yetiş! diye vahyetti. Hz. Cebrail dedi ki: Ben de çabucak yerimden ayrılıp indim ve atıldıktan sonra ve düşmeden önce onu yakalayıp ve sağsalim olarak kaya parçasının üzerine onu oturttum.

Sözü geçen kuyu haşeratin barındığı bir yerdi. Hz. Yûsuf kaya parçasının üzerinde dikilerek, ağlamaya koyuldu. Ona seslendiklerinde, kendisine acıdıklarını sandı, onlara cevap verdi. Bu sefer üzerine taş atmak istedilerse de Yehudâ onlara engel oldu. Yehudâ, Yûsuf’a yiyecek getirirdi. Hz. Yûsuf çıplak olarak kuyunun dibine düşünce, Cebrail yanına geldi. Hz. İbrahim de ateşe çıplak olarak atıldığı sırada, Hz. Cebrail kendisine cennet ipeğinden bir gömlek getirmiş ve o gömleği ona giydirmiş idi. Bu gömlek Hz. İbrahim’in yanında bulunuyordu. Daha sonra Hz. İshak bu gömleği miras almıştı, on-

dan sonra da Hz. Ya'kub, Hz. Yûsuf büyüyüp, serpilince Hz. Ya'kub da bu gömleği bir hamayıl şeklinde sararak onun boynuna asmıştı. Bu gömlek Hz. Yûsuf'tan ayrılmıyordu. Kuyuya çıplak olarak atılınca, Hz. Cebrail bu gömleği çıkartıp Hz. Yûsuf'a giydirdi.

Vehb der ki: Hz. Yûsuf kaya parçasının üzerine dikildiğinde şöyle dedi: Kardeşlerim! Her ölenin bir vasiyeti olur, benim vasiyetime kulak veriniz. Onlar: Nedir? diye sorunca şöyle dedi: Hepiniz bir araya toplanıp da biriniz diğerini teselli ettiğinde benim yalnızlığımı hatırlayınız. Yemek yediğinizde, açlığımı hatırlayınız. İçtiğinizde, benim susuzluğumu hatırlayınız. Yabancı birisini gördüğünüzde, benim garibliğimi hatırlayınız. Genç bir delikanlıyı gördüğünüzde, benim gençliğimi hatırlayınız. Bu sefer Hz. Cebrail ona: Ey Yûsuf! Bunu bırak ve dua ile uğraş, çünkü duanın Allah nezdinde önemli bir yeri vardır, dedikten sonra ona şu duayı öğretti: Ey her garibi teselli eden, her yalnız kalmışın arkadaşı olan, her korkuya kapılmışın sığınağı, her bir sıkıntıyı açıp gideren, her gizli söyleşmeyi bilen ve bütün şikayetlerin kendisine ulaştığı Allah'ım! Ey her topluluğun yanında hazır bulunan, Ey Hayy ve Ey Kayyûm! Sen'den başka hiçbir düşüncem ve hiçbir uğraşım olmayacak şekilde, Sen'den umudu kalbime yerleştirmeni, bu halimden beni kurtarıp bana bir çıkış göstermeni diliyorum. Çünkü Sen herşeye gücü yetensin.

Bunun üzerine melekler: Ey ilahımız! Biz bir ses ve bir dua işitiyoruz ki ses küçük bir çocuk sesi, dua ise bir peygamber duası, dediler.

ed-Dahlhâk da der ki: Cebrail (a.s) Yûsuf kuyuda iken yanına indi ve ona şöyle dedi: Sana söylediğin taktirde Allah'ın senin bu kuyudan çıkışını çabuklaştıracak bazı kelimeler öğreteyim mi? Hz. Yûsuf: Öğret deyince, Hz. Cebrail ona şöyle dedi: Deki: Ey her bir masnu'un sani'i, her kalbi kırığın kalbinin onarıcısı, her bir gizli duanın tanığı, her bir topluluğun yanında hazır bulunan, her bir sıkıntıyı açıp gideren, her bir yabancının sahibi olan, her bir yalnızın tesellıcisi olan! Bana kurtuluş ve umut gönder, Sen'den başka hiçbir kimseden, hiçbir şey ummayacak hale gelecek şekilde umudunu kalbime sal! Hz. Yûsuf o gece bu duayı defalarca tekrarlardı ve Allah da o gecenin sabahında onu kuyudan çıkarttırdı.

وَجَاءُ آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾

16. Akşam ağlaya ağlaya babalarına geldiler.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Ya'kub'a Verilen Haber:

Yüce Allah'ın: **"Akşam... babalarına geldiler"** buyruğu geceleyin babalarına geldiler, demektir. Buradaki; "(عشاء): **Akşam**" kelimesi zarf olup hal mahallinde de kullanılabilir. Akşamleyin geliş sebepleri, karanlıkta mazeret beyan etme güçleri daha ileri olsun dıyedir. Bundan dolayı sen gece vakti muhtaç olduğun bir şeyi isteme, çünkü haya gözlerdedir. Herhangi bir hata dolayısıyla da gündüzün özür dileme, çünkü özür dilerken dilin dolaşabilir.

Rivayet olunduğuna göre Ya'kub (a.s) onların ağlayışlarını işitince, ne oluyor size? koyunlara bir şey mi oldu? diye sormuş. Onlar, hayır deyince, peki Yûsuf nerede? diye sormuş. Bu sefer onların. Biz birbirimizle yarışmaya gittiğimizde, kurt onu yedi demeleri üzerine, Hz. Ya'kub ağlayarak feryadı basmış; peki gömleği nerede? diye sormuş... İleride buna dair açıklama -yüce Allah'ın izniyle- gelecektir.

es-Süddî ve İbn Hibban der ki: Kardeşleri: Yûsuf'u kurt yedi deyince, Hz. Ya'kub bayılarak yere düşmüş. Üzerine su dökmüşler, hareket etmemiş, seslenmişler cevap vermemiş. Vehb der ki: Yehudâ ellerini Hz. Ya'kub'un nefes alıp verdiği yerlere koymuş, nefes aldığını farkedememiş, hiçbir damarı hareket etmemiş. Yehudâ kardeşlerine bunun üzerine şöyle demiş: Din (kıyamet) günü hesaba çekecek olandan vay halimize! Kardeşimizi kaybettik, babamızı öldürdük. Hz. Ya'kub ancak seher vaktinin serinliğinde ayılıp kendisine geldi. Ayıldığında başı Rûbîl'in kucağında idi. Ey Rûbîl! demiş, ben sana güvenip oğlumu teslim etmedim mi? Bu konuda ben senden söz almadım mı? Rûbîl babacığım! Ağlamayı kes, ben sana durumu bildireyim, demiş. Hz. Ya'kub ağlamasını kesince, kardeşi: Babacığım! Biz yarış yapalım diye gittik, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş, diye cevap vermiş.

2- Gözyaşları Neye Alâmettir?

İlim adamlarımız derler ki: Bu âyet-i kerîme bir kimsenin ağlayışının, sözünün doğruluğuna delil teşkil etmediğine delildir. Çünkü bu gözyaşlarının suni olma ihtimali vardır. İnsanlardan bazıları suni olarak gözyaşı akıtabilir, bazıları da akıtamaz.

Suni gözyaşlarının rahatlıkla anlaşılacağı da söylenmiştir. Nitekim hakîmin birisi şöyle der:

إِذَا اشْتَبَكَ دَمْعُ فِي حَدُودِ تَيْنِ مِنْ بَكِيٍّ مِنْ تَبَاكِيٍّ

“Gözyaşları yanaklara akıp birbirine karışınca,
Kimin gerçekten ağladığı, kimin yalandan ağlaştığı açıkça ortaya çıkar.”

قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ
الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

17. Dediler ki: “Ey Babamız! Biz yarış yapalım diye gittik, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş. Biz doğru söyleyenler olsak bile zaten sen bize inanmazsın.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Yarış Yapmak:

Yüce Allah'ın: (نَسْتَبِقُ): **Yarış yapalım** fiili “müsâbaka”dan (نَفْعَلُ) vezninde bir kelimedir. Buradaki yarış ok atma yarışı yapalım, diye de açıklanmıştır. Nitekim Abdullah (b. Mes'ud)ın kıraatinde; (إِنَّا ذَهَبْنَا نَنْتَبِقُ): Biz ok atışı yarışı yapalım diye gittik” şeklindedir ki bu da zaten bir çeşit yarıştır. Bu açıklamayı ez-Zeccâc yapmıştır.

el-Ezherî der ki: “Nidâl” ok atışı yarışıdır. “Rihân” at yarışıdır, “müsâbaka” kelimesi ise her iki yarışı da ifade eder. el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: “Yarış yapalım (müsabaka)” ifadesi ya ok atma yarışı ya at üzerinde yahut ta koşarak yarış yapmak demektir. Koşu yarışından maksat ise kişinin kendisini koşmaya alıştırmasıdır. Çünkü koşu düşmanla savaşmanın bir aracıdır. Kurdun koyunlardan uzaklaştırılmasının da bir yoludur.

es-Süddî ve İbn Hibban der ki: **“Yarış yapalım (müsabaka yapalım)”** kelimesi hangimizin daha hızlı koşup, öne geçtiğini görelim diye, hızlıca koşalım, anlamındadır.

İbnu'l-Arabî der ki: Müsâbaka şeriatte hükmü olan bir iştir ve harikulade bir özelliktir, savaşa karşı da bir destektir. Hz. Peygamber de bizzat kendisi müsabaka yaptığı gibi, atıyla da yarışmıştır. Hz. Âişe ile koşarak yarışmış ve onu geçmiştir. Rasûlullah (sav) yaşlanınca yine Hz. Âişe ile koşu yarışı yapmış, bu sefer de Hz. Âişe onu geçmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona:

"Bu öbürüne karşılık olsun" diye buyurmuştu.⁽¹⁾

Derim ki: Seleme b. el-Ekvâ' da Zû Kared'den, Medine'ye döndüklerinde bir kişi ile müsabaka yapmış, Hz. Seleme onu geçmişti. Bunu da Müslim rivayet etmektedir.⁽²⁾

2- Müsabakada Aranılan Şartlar:

Malik, Nafi'den, o İbn Ömer'den rivayetine göre Rasûlullah (sav), özel olarak zayıflatılıp eğitilmiş atlar arasında el-Hayfa'dan itibaren yarış yapmıştır. Yarışın son noktası Seniye'tü'l-Veda' idi. Yine Hz. Peygamber bu şekilde zayıflatılmamış atlar arasında da Seniye'den Zureyk oğulları mescidine kadar müsabaka yaptırmıştır. Abdullah b. Ömer de bu yarışa katılanlardan birisi idi.⁽³⁾

Bu hadis, bu konuda sahih olmanın yanında üç şart ihtiva etmektedir ki bunlar olmaksızın müsabaka caiz değildir. Söz konusu şartlara gelince, yarış yapılacak mesafenin mutlaka bilinmesi gerekir. İkinci olarak atların durumları birbirine eşit olmalıdır. Üçüncü husus ise aynı mesafe ve aynı hedefe kadar özel olarak eğitilip zayıflatılmış atlar ile bu şekilde eğitilmemiş atlar birbirleriyle yarışa sokulmamalıdır. Eğitilip zayıflatılması ve üzerinde yarış yapılarak bu sünnetin gerçekleştirilmesi gereken atlar ise, fitne zamanlarında müslümanlarla savaşmak için değil de düşmana karşı cihad etmek için eğitilen atlardır.

3- Ok ve Develerle Yarışlar:

Ok ve develerle yarışa gelince, Müslim'in rivayetine göre Abdullah b. Amr: Rasûlullah (sav) ile birlikte sefere çıktık. Bir yerde konakladık. Bizden kimisi çadırını onarıırken, kimisi de ok yarışı yapıyordu, diyerek hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.⁽⁴⁾

Nesâî'nin kaydettiği rivayete göre de Ebu Hureyre, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Ya ok, yahut deve, ya da at yarışı olmadıkça yarış dolayısı ile ödül almak yoktur (caiz değildir)."⁽⁵⁾

(1) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 61; *Müsned*, VI, 39, 264'te, belirtildiğine göre yarışta ilk seferinde öne geçen Hz. Âişe, ikincisinde öne geçen Hz. Peygamber'dir. *İbn Mâce*, Nikah 50; *Müsned*, VI, 129, 182, 261 ve 280'de ise; sadece yarıştıklarından ve Hz. Âişe'nin öne geçtiğinden söz edilmektedir.

(2) *Müslim*, Cihâd 132; *Müsned*, IV, 51-54

(3) *Buhârî*, Salât 41, Cihâd 56, 57, 58; *Müslim*, İmare 95; *Ebü Dâvûd*, Cihâd 60; *Nesâî*, Hayl 12, 13; *Dârimî*, Cihâd 36; *Muvatta*, Cihâd 45; *Müsned*, II, 5, 55-56.

(4) *Müslim*, İmare 46; *Nesâî*, Bey'at 25; *İbn Mâce*, Fiten 9; *Müsned*, II, 161, 191.

(5) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 60; *Tirmizî*, Cihâd 22; *Nesâî*, Hayl 14; *İbn Mâce*, Cihâd 44; *Müsned*, II, 256, 358, 474.

İbn Ebi Zi'b'in, Nafi' b. Ebi Nafi'den, onun da Ebu Hureyre'den naklettiği hadiste "ok"dan söz edilmiştir. Hicaz ve Irak fukahâsı da bu görüştedirler.

Buhârî de Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Peygamber (sav)'ın el-Adbâ' diye bir dişi devesi vardı. Bu deve bir türlü geçilemiyordu. -Humeyd dedi ki: Veya hemen hemen geçilemiyordu.- Bedevi bir Arap genç bir erkek devesi ile Hz. Peygamber'in dişi devesini geçti, bu müslümanlara ağır geldi ve Hz. Peygamber bunu anlayınca şöyle buyurdu: "Dünyadan herhangi bir şey yükseldi mi mutlaka onu alçaltmak Allah'ın üzerindeki bir haktır. (Allah'ın bir kanunudur)."(1)

4- Ödüllü Yarışlar:

Müslümanlar ödüllü yarışın ancak at, deve ve ok yarışlarında caiz olacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Şafiî der ki: Bu üçü dışındaki yarışlarda ödüller kumardır.

Kadı Ebu'l-Bahterî ise at, deve ve ok yarışı ile ilgili hadiste "veya kanat (kuşların yarışı)" kelimesini fazladan eklemiştir. Bu ise Ebu'l-Bahterî'nin Harun Reşid'in hatırı için uydurduğu bir kelimedir. O bakımdan ilim adamları bundan ve başka uydurmalarından dolayı, onun naklettiği hadisleri terketmişlerdir. İlim adamları hiçbir şekilde onun naklettiği hadisi yazmazlar.

Malik'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ancak at ve ok atma yarışlarından ödül alınır, çünkü bunlar savaşımlara karşı güç kaynağıdır. Yine Malik der ki: Bununla birlikte at yarışlarını, ok atışı yarışından daha çok severiz.

Hadisin zahiri soylu atlar ile normal atlar üzerinde yarış yapmayı eşit görmektedir. Kimi ilim adamları da at dışında her hususta ödüllü yarış uygun görmezler. Çünkü Arapların yarış yapma adetleri bu şekilde idi.

Atâ'dan ise herşey üzerinde ödüllü yarışın caiz olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Ancak onun bu sözü te'vil edilmelidir, çünkü bunun genel olarak her husus hakkında kabul edilmesi, kumarın da caiz görülmesi sonucunu verir ki bu da ittifakla haramdır.

5- Caiz Olan ve Olmayan Ödüllü Yarışlar:

Önceden de belirttiğimiz gibi at ve deve üzerinde ödüllü yarış ancak belli bir noktaya kadar ve belli mesafede yapılırsa caizdir. Ok atışı müsabakası da bu şekildedir. Belli bir nihai hedef, belli bir mesafe ve belli isabet şek-

(1) *Buhârî*, Cihâd 59, Rikaak 38; *Ebü Dâvûd*, Edeb 8; *Nesâî*, Hayl 14; *Müsned*, III, 103, 253

li tesbit edilmedikçe ödüllü yarış caiz değildir. Bu isabet türünde ya okun hedefi delip geçmesi ya da başka bir şart koştuktan sonra isabet ettirmesi şart koşulmalıdır.

Yarışlarda üç türlü ödül söz konusudur. Birisini vali (yönetici) yahut ta onun dışında bir kimse kendiliğinden, kendi malından ödül verir ve yarışı kazanan belli bir ödül tayin eder, galib gelen de o ödülü alır. Yahut ta ödülü yarışanlardan birisi ortaya koyar. Öbür yarışçı kendisine galib gelirse o ödülü alır, kendisi öbür yarışçıyı geçerse, koyduğu ödülü kendisi alır. Bununla birlikte ödül olarak çıkardığı malı o yolda harcaması ve malını geri alması da güzeldir. Bu yarış çeşitlerinde (caiz olduklarında) görüş ayrılığı yoktur.

Ödüllü yarışların üçüncü türü hakkında ise görüş ayrılığı vardır. O da şöyledir: Yarışçılardan herbirisi diğer yarışçının ortaya koyduğunun benzeri bir ödül ortaya koyar. Bunlardan hangisi galib gelirse hem kendisinin, hem rakibinin ortaya koyduğu ödülü alır. Bu şekildeki bir yarış aralarına kendilerini geçeceğinden emin olamadıkları üçüncü bir kişiyi (muhallil) sokmadıkça caiz değildir. Eğer bu üçüncü şahıs galip gelirse, her iki ödülü de tek başına alır. Diğer iki yarışçıdan herhangi birisi galip gelirse, kendisinin de diğer arkadaşının da koyduğu ödülü alır ve bu yarışta muhallil olan üçüncü şahsın alacak bir şeyi olmadığı gibi, bir şey vermek yükümlülüğü de yoktur. İkinci yarışçı, yalnızca üçüncü kişiyi geçecek olursa, iki yarışçıdan herhangi birisi yarışı kazanmamış gibi olur.

Şafiî mezhebine mensub Ebu Ali b. Hayrân der ki: Üçüncü olarak giren muhallilin atının ne şekilde yürüdüğünün, koştuğunun bilinmemesi gerekir. Ona "muhallil" adının verilmesi sebebi, yarışan iki kişiye yahut ta kendisine alınacak ödülü helâl kılmaya sebep olmasıdır.

İlim adamlarının ittifaklarına göre şâyet bu iki kişi arasında muhallil bulunmayıp yarışçılardan herbirisi, eğer yarışı kazanırsa hem kendisinin koyduğu ödülü, hem arkadaşının koyduğu ödülü alacağını şart koşarsa, bu bir kumardır ve caiz değildir.

Ebu Dâvûd'un, Sünen'inde Ebu Hureyre'nin Peygamber (sav)den şöyle buyurduğu rivayeti yer almaktadır: "Her kim iki at arasına bir at katar ve kendisinin yarışı kazanacağından emin değil ise bu bir kumar değildir. Ancak kendisinin yarışı kazanacağından emin olmakla birlikte, üçüncü atı sokarsa o bir kumardır."⁽¹⁾

Muvatta'da da Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediği nakledilmektedir: Araya bir muhallil girdiği takdirde ödüllü at yarışında bir mahzur yoktur, eğer

(1) *Ebü Dâvûd*, Cihâd 62; *İbn Mâce*, Cihâd 44; *Müsned*, II, 505.

(muhallil) galib gelirse ödülü alır. Şâyet kendisi yenilirse, alacak bir şeyi olmaz.⁽¹⁾

Şafiî ve ilim adamlarının cumhuru bu görüştedir. Ancak bu hususta Malik'in nakledilen görüşleri farklıdır. Bir seferinde; at yarışında muhallilin girmesine gerek yoktur ve biz bu konuda Said'in görüşünü kabul etmiyoruz derken, daha sonra da muhallil olmaksızın bu yarış caiz olmaz demektedir. Görüşlerinin daha kuvvetli ve güzel olanı da budur.

6- At ve Deve Yarışlarında Binicilerin Nitelikleri:

Yarış esnasında at ve devenin sırtına ancak buluğa ermiş birisi binici olabilir. Bununla birlikte bineklere asıl sahiplerinin binmesi daha uygundur. Ömer b. el-Hattab (r.a.)dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Yarış esnasında atlara sahiblerinden başkası binmesin.

Şafiî de der ki: Yarışta önde olmanın asgari mesafesi bineğin boynunun tamamıyla veya bir bölümüyle önde olması yahut sağrısının tamamı veya bir bölümü ile öne geçmesi gerekir. Ok atma yarışında da öne geçiş yine ona göre böyledir.

Bu konuda Muhammed b. el-Hasen'in görüşü de Şafiî'nin görüşüne yakındır.

7- Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile Yarışması:

Peygamber (sav)in, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile yarıştığı ve Rasûlullah (sav)in, Hz. Ebu Bekir'i bir at boyu geçtiği, Hz. Ömer'in de üçüncü geldiği rivayet edilmiştir. Yani Hz. Ebu Bekir'in atının başı Hz. Peygamber'in atının sağrısı ile aynı hizada idi.

* * *

“Yûsuf'u da eşyamızın” elbisemizin ve kumaşlarımızın **“yanında”** onları korumak üzere **“bırakmıştık. Onu kurt yemiş.”** Çünkü onlar babalarının: Kurdun onu yemesinden korkarım, dediğini işitince bunu ondan öğrendiler ve bu sözün arkasına sığındılar. Çünkü daha önce Hz. Ya'kub bundan dolayı Yûsuf için korktuğunu izhar etmiş idi.

“Biz” sözümüzde **“doğru söyleyenler olsak bile”** el-Müberred ve İbn İshak'a göre doğru söylüyor isek dahi **“zaten sen bize inanmazsın.”** Bizim doğ-

(1) Muvatta, Cihâd 46.

ru söylediğimizi kabul etmezsin. Hz. Ya'kub da onların suikaste bulunma ithamlarının kuvvetli olduğunun açıkça görülmesi ve delillerin söylediklerinin aksine pek çok olması dolayısıyla -ileride açıklanacağı üzere- onların doğru söylediklerine inanmamıştı.

“Biz doğru söyleyenler olsak bile” buyruğunun biz her ne kadar senin nezdinde güvenilir ve doğru söyleyen kimseler olsak bile sen yine bizi doğrulamayacaksın. Çünkü sen bu meselede bizi itham altında tutmaktasın. Buna sebep de Yûsuf'a karşı duyduğun aşırı sevgidir. Bu anlamdaki bir açıklamayı et-Taberî, ez-Zeccâc ve başkaları yapmışlardır.

وَجَاءُ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ
أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

18. Bir de üstüne yalancıkta kanlı gömleğini getirdiler. “Hayır, dedi. Nefisleriniz sizi aldatmış, böyle bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin şu söylediklerinize karşı yardımına sığınılacak Allah’tır.”

Yüce Allah’ın: **“Bir de üstüne yalancıkta kanlı gömleğini getirdiler.”** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Gömlek Üzerindeki Kan:

Yüce Allah’ın: **“Yalancıkta kanlı”** buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demektedir: Bu kestikleri bir keçi ya da bir oğlağın kanı idi. Katâde: Ceylan kanı idi, demektedir. Yani onlar, üzerinde yalancıkta kan bulunan gömleğini getirdiler. Yüce Allah burada “kan”ı; (كَذِبٍ): **Yalancıkta**” diye mastar ile nitelendirmiştir. Buna göre ifade, “gerçeği olmayan kan” anlamında; (بدم ذي كذب) takdirinde **“o şehre sor”** (Yûsuf, 12/82) buyruğu gibidir. Fa-il ile meful bazen mastar olarak da kullanılabilir. Mesela; (هَذَا ضَرْبُ الْأَمِيرِ): Bu emir tarafından sikke olarak vurulmuştur” denilir. Yine dökülmüş su anlamında; (ماء سَكَبَ) denilir. Yere çekilmiş su anlamında; (ماء غُورَ), adil kişi anlamında da; (رجل عدل) denilir.

el-Hasen ve Hz. Âişe; (بدم كذب) şeklinde “dal” harfi ile okumuşlardır ki taze kan demektir. Bunun değişikliğe uğramış kan anlamına geldiği de söy-

lenmiştir ki, bu açıklamayı eş-Şa'bî yapmıştır. Bu kelime aynı zamanda küçük yaştaki çocukların tırnaklarında görülen beyazlık anlamına da gelir. Buna göre gömlek üzerindeki kanın iki rengin birbirinden farklı olması bakımından tırnakta görülen beyazlığa benzetilmiş olması da mümkündür.

2- Hz. Yûsuf'un Gömlekleri:

(Malikî mezhebimize mensub) ilim adamlarımız -Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun- derler ki: Hz. Yûsuf'un kardeşleri kanı doğruluklarına alamet olarak göstermek isteyince, yüce Allah bu alametle birlikte onunla çelişen bir başka alameti de çıkardı. Bu da onun gömleğinde herhangi bir şekilde parçalayıcı dişlerden gömleğinin kurtulmuş olması, yırtılmamış olmasıdır. Çünkü kurdun Yûsuf'u, üzerinde bulunan gömleği yırtıp parçalamaksızın yemesine imkan yoktur. Hz. Ya'kub gömleği dikkatle inceleyince, onda herhangi bir yırtık ve herhangi bir iz bulmayınca bunu yalan söylediklerine delil gördü ve onlara: Bu kurt ne kadar da hikmetle hareket eden birisiymiş? Yûsuf'u yiyecek ve gömleğini parçalamayacak ha! Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır.

İsrail, Simâk b. Harb'dan, o İkrime'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Gömleğin üzerindeki kan bir keçi kanı idi.

Süfyan, Simâk'dan, o İkrime'den, o da İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Hz. Ya'kub gömleğe bakınca, yalan söylediniz dedi. Çünkü kurt onu yemiş olsaydı, elbette gömleğini de parçalayacaktı.

el-Maverdî'nin naklettiğine göre Hz. Yûsuf'un gömleğinde üç tane alâmet (mucize) vardı. Birincisi babalarına üzerinde yalancıkdan kanlı olarak onu götürdüklerinde, ikincisi gömleği arkadan yırtıldığında, üçüncüsü de gömleği babasının yüzüne bırakılınca gözlerinin görüvermesinde.

Derim ki: Ancak bu görüş kabul edilemez. Çünkü kardeşlerinin getirdikleri ve üzerinde yalancıkdan kanlı olan gömlek, arkadan yırtılan gömlekle aynı değildir. Müjdecinin Hz. Ya'kub'a getirdiği gömlek de başkadır.

Hz. Yûsuf'un arkadan yırtılan gömleği ile babasına getirildiğinde gözlerinin görmesine sebep teşkil eden gömleğin aynı olduğu da söylenmiştir. İleride yüce Allah'ın izniyle sûrenin sonlarında açıklanacağı gibi.

Yine rivayet edildiğine göre kardeşleri, babalarına: Hayır, hırsızlar onu öldürdü, dediler ve böylelikle sözleri birbirini tutmaz oldu. Babaları da onları itham etti ve onlara şöyle dedi: Önce kurdun onu yediğini iddia ediyorsunuz, eğer kurt onu yemiş olsaydı, dişleri derisine ulaşmadan önce gömleğini parçalardı. Ben ise bu gömlekte herhangi bir yırtık görmüyorum. Hırsızların onu öldürdüğünü iddia ediyorsunuz, hırsızlar onu öldürmüş olsaydı, şüphesiz göm-

leğini de alırlardı. Çünkü hırsızlar onun elbisesinden başka neyi istiyorlardı ki? Bunun üzerine: **“Biz doğru söyleyenler olsak bile zaten sen bize inanmazsın”** dediler. Bu açıklama el-Hasen ve başkalarından nakledilmiştir. Yani bizler, doğruluk sıfatına sahip olsak dahi, yine sen bizi itham edersin.

3- Fıkḥî Meselelerde Emareler ve Karineler:

Fukahâ bu âyet-i kerîmeyi delil kabul ederek, kasâme⁽¹⁾ ve buna benzer fıkḥî bir takım meselelerde emareleri göz önünde bulundurmuşlar ve ittifakla Hz. Ya'kub'un oğullarının yalan söylemelerine, gömleğin sağlamlığını delil gösterdiğini kabul etmişlerdir. Buna göre bir meseleye bakan bir kimse- nin emarelere ve alâmetlere -çelişmeleri halinde- dikkat etmesi, üzerlerinde dikkatle durması gerekmektedir. Bunlardan hangisi ağır basarsa, o ağır basan tarafa göre hüküm verir. İşte bu, ithamın kuvveti demek olup, buna göre hüküm verilebileceği hususunda görüş ayrılığı yoktur. Bu açıklamayı İb- nu'l-Arabî yapmıştır.

* * *

Yüce Allah'ın: **“Hayır, dedi. Nefisleriniz sizi aldatmış, böyle bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır”** buyruğuna dair açıklamalarımızı da üç başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Ya'kub'un Çocuklarının Söylediklerine İnanmayışı:

Rivayete göre Hz. Ya'kub'a çocukları: **“Onu kurt yemiş”** deyince onlara: Kurt onun bir uzvunu olsun geriye bırakmadı mı? Siz de onu bana getirseydiniz, ben de onunla bir teselli bulurdum. Geriye bana bir elbisesini dahi bırakmadı mı? O elbisesinden, onun kokusunu koklardım. Bunun üzerine oğulları: Evet işte kanının bulaşmış olduğu gömleği, dediler. İşte yüce Allah'ın: **“Bir de üstüne yalancılıktan kanlı gömleğini getirdiler”** buyruğunda anlatılan budur.

Bunun üzerine Hz. Ya'kub ağladı, çocuklarına da şöyle dedi: Bana gömleğini gösteriniz. Ona gömleğini gösterince, onu koklayıp öptü. Daha sonra bu gömleği evirip, çevirmeye başladı. Ancak gömlekte herhangi bir yırtık ve herhangi bir parçalanma görmeyince şöyle dedi: Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah adına yemin ederim ki, bugüne kadar bunun gibi

(1) Kasâme, mahiyeti ve buna dair fıkḥî hükümler, el-Bakara, 2/73. âyetin tefsiri ile el-Mâide, 5/106-108. âyetlerin 12. başlık ve devamında geçmiştir idi.

hikmetli hareket eden bir kurt görmedim. Oğlumu yeyip parçaladığı, onu gömleğinin içinden çekip çıkardığı halde üzerindeki gömleğini parçalamamış. Böylelikle Hz. Ya'kub durumun dedikleri gibi olmadığını, kurdun onu yemediğini anladı. Ağlayarak ve üzüntü içerisinde kızmış haliyle onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey çocuklarım! Bana oğlumu gösteriniz, eğer hayatta ise onu tekrar yanıma getiririm. Eğer ölü ise onu kefenler ve gömerim.

Denildiğine göre işte o vakit şöyle dediler: Babamızın sözlerimizin yalan olduğunu nasıl iddia ettiğine bakmaz mısınız? Haydi gelin onu kuyudan çıkartalım ve onu parçalayalım. Daha sonra da organlarından birisini babamıza getirelim, o vakit söylediğimizi doğru kabul eder ve böylelikle ümidini de keser. Bunun üzerine Yehudâ şöyle der: Allah'a yemin ederim bunu yapacak olursanız, hayatta kaldığım sürece size düşman kesilirim ve yaptığınız bu kötülüğü babanıza haber veririm.

Onlar da şöyle dediler: Böyle bir şeyi yapmamıza engel olduğuna göre, haydi gelin ona bir kurt yakalayalım. Bu sefer bir kurt yakalayarak, kurdu ip-lerle bağladılar. Sonra da onu Hz. Ya'kub'a getirip şöyle dediler: Ey babamız! İşte bizim koyunlarımıza saldıran ve koyunlarımızı yakalayan kurt budur. Kardeşimizi yakalayarak, yüreğimizi parçalayan da bu olabilir. Bunda bizim şüphemiz yoktur, işte Yûsuf'un kanının izleri de onun üzerinde görülmektedir. Bunun üzerine Hz. Ya'kub: Kurdu serbest bırakın, deyince onlar da kurdu serbest bıraktılar. Kurt Hz. Ya'kub'a doğru şirin hareketlerde bulunarak ona yaklaşmaya koyuldu. Hz. Ya'kub da ona: Yaklaş, yaklaş diyordu. Nihayet kurt yanağını Hz. Ya'kub'un yanağına yapıştırdı, ona: Ey kurt! niçin oğlumu öldürerek, yüreğimi yaktın ve uzun süre kesilmeyecek bir kedere beni boğdun, dedikten sonra şöyle dua etti: Allah'ım sen bunu konuştur. Allah kurdu konuşturunca şöyle dedi: Seni peygamber olarak seçen hakkı için, ben onun etini yemedim. Derisini parçalamadım, onun tüylerinden bir tanesini olsun koparmadım. Allah'a yemin ederim, benim senin oğlundan haberim yoktur. Ben yabancı bir kurdum, Mısır taraflarından kaybettığım bir kardeşimi aramaya geldim, bilemiyorum hayatta mıdır, ölü müdür? diye. Bu sefer senin oğulların beni yakalayıp bağladılar. Şüphesiz peygamberlerin etlerini yemek bizlere ve bütün yırtıcı hayvanlara yasak kılınmıştır. Allah'a yemin ederim, peygamberlerin evlatlarının yırtıcı hayvanlara yalan iftirada bulundukları bir yerde ben de kalmam.

Hz. Ya'kub onu serbest bırakıp şöyle der: Allah'a yemin ederim ki siz kendi aleyhinize bir delil getirmiş oldunuz. İşte bu dilsiz bir kurttur, bakınız o bile kardeşini aramaya çıkmış. Siz ise kendi kardeşinizi telef ettiniz, esasen ben kurdun sizin onun hakkında söylediğinizden uzak olduğunu, masum ol-

duğunu biliyordum.⁽¹⁾ **“Hayır, nefisleriniz sizi aldatmış”** size böyle davranmayı güzel göstermiş **“böyle bir işe sürüklemiş.”** Sizin dediğinizden ve söylediğinizden başka bir iş yapmaya kadar gitmişsiniz.

Daha sonra da Hz. Ya'kub kendisini tahammüle hazırlamak üzere: **“Artık bana düşen güzel bir sabırdır, dedi.”** Bu da bir sonraki başlığın konusudur.

2- Hz. Ya'kub'un Güzel Sabrı:

ez-Zeccâc der ki: Bu buyruk şu demektir: Benim yapacağım ve benim yapmam gerektiğine inandığım, güzel bir şekilde sabretmekten ibarettir. Kutrub da şöyle açıklamıştır: Artık benim sabrım, güzel bir sabır (olmalı)dır. Bunun, güzel bir sabır bana daha çok yaraşır, anlamına geldiği de söylenmiştir. O halde (âyet-i kerîmedeki) bu buyruk mübtedadır, haberi de hazfedilmiştir.

Rivayet olunduğuna göre Peygamber (sav)e güzel sabır hakkında soru sorulmuş o da şu cevabı vermiş: “O beraberinde hiçbir şikayetin bulunmadığı bir sabırdır.”⁽²⁾

Yüce Allah'ın izniyle sûrenin sonlarında daha geniş açıklamalar da gelecektir.

Ebu Hatim der ki: İsa b. Ömer, Sehl b. Yûsuf'un iddia ettiğine göre bu buyruğu (**فَصَبْرًا جَمِيلًا**) şeklinde okumuş ve şöyle demiş: el-Eşheb el-Ukeylî de böyle okumuştur ve şöyle demiştir: Enes ile Ebu Salih'in, Mushaf'larında da böyle idi.

el-Muberred der ki; (**فَصَبْرًا جَمِيلًا**): **Güzel bir sabır**” ifadesinin ref' ile okunması nasb ile okunmasından daha uygundur, çünkü anlamı şöyledir: Rabbim ben güzel bir sabra sahibim. Ayrıca el-Muberred der ki: Nasb ile okunması mastar olarak kabul edilmesine göredir. Yani; (**فَلَا صَبْرًا جَمِيلًا**): Artık şüphesiz ben güzel bir şekilde sabredeceğim” demektir. Şair de şöyle demiştir:

شَكَا إِلَيَّ جَمَلِي طَوْلَ السُّرَى صَبْرًا جَمِيلًا فَكَلَّانَا مُبْتَلَى

“Geceleyin uzunca yürümekten devam bana şikayet etti. Güzel bir şekilde Sabret, (dedim). İşte ikimiz de belâlarla karşı karşıya bulunuyoruz.”

(1) Yeri geldikçe hatırlatacağımız gibi; Kur'ân tefsirinde esas itibar sahih olan rivâyetler ile, naslara dayalı olan ilmî istinbâtlardır. Sağlam bir dayanağı olmayan rivâyetlerin ilmî bir değeri olmadığı gibi, Kur'ân'ın anlaşılmasında olumlu bir katkılarının olacağı da söylenemez. Buradaki bu tür açıklamalar buna örnektir.

(2) İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 303'te mürsel olduğu belirtilmektedir. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 514'te el-Hasen'in sözü olarak zikredilmektedir.

Güzel sabır, herhangi bir tahammülsüzlüğün ve şikayetin bulunmadığı sabırdır. Denildiğine göre: Buyruğun anlamı şudur: Ben yüzümden kederin okunacağı, asık bir suratla sizinle oturup kalkmayacağım. Aksine önceden sizinle nasıl idiysem, yine öyle oturup kalkmaya devam edeceğim. Bu ifade de onun, çocuklarını sorgulamaktan vazgeçip onları affettiğine delil olan bir taraf ta vardır.

Habib b. Ebi Sabit'ten nakledildiğine göre Hz. Ya'kub'un kaşları gözlerinin üzerine düşmüştü ama, onları bir bezle yukarı doğru kaldırmış. Kendisine: Bu da ne oluyor? denince, şu cevabı verirmiş: Aradan geçen uzun zaman ve pek çok keder diye. Bunun üzerine yüce Allah: Beni şikayet mi ediyorsun, ey Ya'kub? deyince, Hz. Ya'kub şu cevabı vermiş: Rabbim bir hata yaptım, ne olur onu bana bağışla!

“Sizin şu söylediklerinize karşı” yani bana söylediğiniz bu yalanlara katlanabilmek için **“yardımına sığınılacak Allah'tır”** (diye sözlerini tamamladı). **“Yardımına sığınılacak Allah'tır”** anlamındaki buyruk da mübtedâ ve haberdır.

3- Hz. Ya'kub'un, Oğullarının Verdiği Haberlere Karşı Tutumu:

İbn Ebi Rifâa der ki: Görüş belirten rey sahiplerinin peygamber olarak Hz. Ya'kub'un zannını ele aldıklarında, kendi kanaatlerini itham etmeleri gerekir. Çünkü oğulları kendisine: **“Biz yarış yapalım diye gittik. Yusuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık. Onu kurt yemiş”** dediklerinde o da kendilerine: **“Hayır, dedi. Nefisleriniz sizi aldatmış. Böyle bir işe sürüklemiş. Artık bana düşen güzel bir sabırdır”** demişti ve burada isabet etmişti. Daha sonra ise kendisine: **“Gerçek şu ki senin oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize göre şahitlik ediyoruz. Gaybın bekçileri de değiliz”** dediklerinde o da: **“Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürüklemiş”** (Yûsuf, 12/81-83) demiş ve burada da isabet etmemiştir.

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ ۖ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَٰذَا غُلَامٌ ۖ وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةً ۖ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

19. Bir yolcu kafilesi gelip sucularını yolladılar. O da kovağını sarkıttı. **“Aaa!... müjde işte genç bir çocuk”** dedi. Onu bir ticaret malı gibi sakladılar. Allah ise ne yaptıklarını çok iyi bilendir.

“Bir yolcu kafillesi gelip...” Yani Şam tarafından, Mısır'a doğru yol alıp giden bir arkadaş topluluğu geldi. Bunlar yollarını şaşırmışlardı. Nihayet kuyuya yakın bir yerde konakladılar. Bu kuyu şehirden uzakça kurak bir yerde idi. Çoban ve o yoldan geçip gidenler tarafından kullanılıyordu. Suyu da tuzlu idi, suya Hz. Yûsuf atıldığında suyu tatlanmıştı.

“Sucularını yolladılar.” anlamındaki buyrukta zamirlerin müzekker gelmesi manaya göredir. Eğer (فَارْسَلُوا وَارْدَهُمْ) denilmiş olsaydı, lafza göre zamirler müennes getirilmiş olurdu. Nitekim; “(وجاءت): **Gelip**” anlamındaki fiil de böyledir (müennesdir).

Sucu (el-vârid) ise topluluğa su götürmek üzere, suya giden kişidir. Müfessirlerin naklettiklerine göre bu sucunun adı Mâlik b. Du'r olup bu kişi Arabî Âribe'den idi.

“O da kovasını sarkıttı.” Yani kovasını kuyuya bıraktı, saldı. Bu tabir kovasını doldurmak üzere salmasını anlatmak için kullanılır. (دَلَّاهَا): Kovasını sarkıttıktan sonra çıkardı, anlamındadır. Bu açıklamalar el-Esmaî ve başkalarından nakledilmiştir.

(دَلَّ) “vav”lı bir fiil olup muzari ve mastarı (بدلوا دلو) şeklinde gelir ki; çekip çıkardı anlamındadır. Kovasını salmak demek olan; (أدلى) da böyledir (vav’lıdır.) Ancak “vav”lı kullanım ağır geldiğinden onu “ya”ya döndürmüşlerdir. Çünkü “ya” harfi “vav” harfinden daha hafiftir. Bu açıklamayı Kûfeliler yapmıştır.

el-Halîl ve Sibeveyh ise şöyle derler: Bu fiil üç harfi aşınca -muzari fiile tabi olarak- “ya”ya geri çevirildi.

“(دَلَّ): Kova”nın asgari çoğul sayısı için, çoğul şekli; (أدل) diye gelir. Bu çoğul daha da artarsa, (دَلَّيْ وَدَلَّيْ) denilir ve “vav”, “ya”ya dönüştürülür. Ancak bu şekilde çoğulun yapılması, babların da değişik olmasına sebep olup bu değiştirme de tekil ile çoğul arasındaki farkı ortaya çıkarmak için yapılır. (دَلَّاهَا) şekli de çoğuldur.

Hız. Yûsuf (sarkıtılan kovanın) ipine asıldı. Ondördündeki ay gibi güzel bir çocuk ile karşı karşıya kaldılar. Peygamber (sav) Müslim’in, *Sahih*’inde yer alan İsra hadisinde şunları söylemektedir: “Yûsuf ile karşılaştım. Ona güzelliğin yarısının verildiğini gördüm.”⁽¹⁾

Ka'b el-Ahbar der ki: Yûsuf güzel yüzlü, siyah saçlı, iri gözlü, mutedil yapılı, beyaz tenli, kolları ve pazuları kalın, göbeksiz, göbek çukuru küçük idi. Gülümsediği vakit onun ön dişlerinden adeta bir nur görülürdü, konuştuğu vakit sözlerinde dişlerinin arasından güneş parıltısı görülürdü. Hiç kimse onun

(1) Müslim, İman 259; Müsned, III, 148.

niteliğini anlatamaz. Güzelliği geceye göre gündüzün aydınlığı, ışıgı gibiydi. Hz. Adem'i yüce Allah'ın yaratıp da içine ruhunu üflediği ve masiyet işlemeyen önceki haline benzerdi.

Denildiğine göre Hz. Yûsuf bu güzelliği, babası Ya'kub'un babaannesi Sare'den miras almıştı. Sare'ye güzelliğin altıda biri verilmişti. Sucu Malik b. Du'r, Hz. Yûsuf'u görünce: **"Aaa! Müjde işte genç bir çocuk"** demişti. Medineli-lerle, Basralılar bunu; (يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ): "Aaa! müjde bana! İşte genç bir çocuk" diye okumuşlardır. Ancak İbn Ebi İshak bunu; (يَا بُشْرَىٰ هَذَا غُلَامٌ) şeklinde okumuştur ki burada "elif", "ya"ya kalbedilmiştir. Çünkü bu "ya"nın mâ kabli (ondan önceki harf) esreli okunur. "Elif"in -burada- esreli okunuşu câiz olmadığından dolayı onun da "ya"ya kalbedilmesi bu esreden bedel kabul edilmiştir.

Kûfeliler ise izafet olmaksızın; (يَا بُشْرَى): "Aaa! Müjde" diye okumuşlardır. Bunun anlamı ile ilgili iki görüş vardır: Bir görüşe göre bu çocuğun adıdır, ikinci görüşe göre de anlamı şudur: Ey müjde! İşte bu, senin vaktin ve zamanındır.

Katâde ve es-Süddî derler ki: Sucu kovasını sarkıttığında, Yûsuf kovaya asıldı. Sucu da: Aaa! müjde, işte genç bir çocuk! demişti. Katâde der ki: O bu sözleriyle arkadaşlarına bir köle bulduğu müjdesini vermişti. es-Süddî de der ki: O böylelikle adı Büşrâ olan bir adama seslenmişti. (Buna göre anlam şöyle olur: Ey Büşra! İşte genç bir çocuk buldum.)

en-Nehhâs der ki: Katâde'nin görüşü daha uygundur. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de pek az müstesnâ hiçbir kimsenin adı zikredilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle zamirler ile şahıslardan söz edilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"O günde zalim ellerini ısırtıp..."** (el-Furkan, 25/27) Buradaki zalimden kasıt Ukbe b. Ebi Muayt'tır. Bundan sonra da: **"Eyvah bana! Keşke filanı dost edinmeseydim."** (el-Furkan, 25/28) diye buyurulmaktadır ki burada da kastedilen kişi Umeyye b. Halef'tir. Bu açıklamayı en-Nehhâs yapmıştır.

Müjdeleyerek seslenmenin anlamı ise hazır bulunanlara müjde vermektir. Bu da bir kimsenin; ben müjdeliyorum; demesinden daha pekiştirici bir ifadedir. Tıpkı bir kimsenin: Hayret! demesi gibi ki: Bu da bu gün hayret edilecek bir gündür, bu alametlerinden hayret olunur, ey hayret! Haydi gel! anlamına gelir ki; Sibeveyh'in görüşüne göre açıklama böyledir. es-Süheylî de böyle demiştir. Bir diğer görüşe göre bu şuna benzer: Vay ben ne kadar sevinçliyim, demektir.

"Büşrâ" kelimesi "istibşar"dan mastardır. Bu görüş daha sahihtir. İsim olsaydı mütekellim zamirine muzaf olarak gelmezdi. Buna göre; (يَا بُشْرَى): "Aaa! Müjde"

Müjdele olsun bana!" ifadesi nasb mahallinde olur. Çünkü bu, izafet terki-bine yapılan bir nidadır. Buradaki nidanın anlamı da dikkat çekmektir, yani benim sevincime, benim neşeme dikkat ediniz.

es-Süddî'nin görüşüne göre ise; "(يا زيد هذا غلام)": Ey Zeyd işte bu bir çocuktur," deme gibi ref' mahallindedir. Bununla birlikte; "(يا رجلاً)": Ey adam" sözü ile yüce Allah'ın: "(يا حسرة على العباد)": *Ey şu kullara hasret*" (Yâsîn, 36/30) buyruğunda olduğu gibi, nasb mahallinde olması da mümkündür. Ancak "büş-râ" kelimesinin tensinsiz gelmesi munsarîf olmadığından dolaydır.

"(وَأَسْرَوْهُ بِضَاعَةً)": **Onu bir ticaret malı gibi sakladılar.** buyruğundaki "o" zamiri Yûsuf (a.s.)a aittir. "Vav (...lar)" zamiri ise kardeşlerine aittir. Onu satın alan tüccarlara ait olduğu söylendiği gibi; su almaya giden kişiye ve arkadaşlarına ait olduğu da söylenmiştir.

"(بِضَاعَةً)": **Bir ticaret malı gibi** ifadesi ise hal olarak nasbedilmiştir.

Mücahid dedi ki: Onu gizleyen Malik b. Du'r ve arkadaşlarıdır. Onu beraberlerinde bulunan tüccar arkadaşlarından saklamışlar ve onlara şöyle demişlerdi: Bu Şam halkından birisinin yahut ta bu su sahiplerinin bize Mısır'a kadar götürmek üzere verdikleri bir ticaret malıdır. Onlara bu şekilde söylemelerine sebep ise kendileri ne ortak olmaları korkusu idi.

İbn Abbas der ki: Yûsuf kuyudan çıkartıldığında Yûsuf'un kardeşleri onun bir ticaret malı olduğunu gizlice söylemişlerdi. Çünkü kardeşleri gelip: Bu yaptığınız iş ne kadar kötü demişlerdi. Çünkü bu bizim kaçmayı huy edinmiş bir kölemizdir. Yûsuf'a da İbranice şöyle demişlerdi: Ya bizim kölemiz olduğunu sen de ikrar edersin ve seni bunlara satarız yahut ta seni ellerinden alır öldürürüz. Hz. Yûsuf da: Hayır, ben sizin köleniz olduğumu ikrar edeceğim, diyerek onlara köleleri olduğu ikrarında bulundu. Kardeşleri de Yûsuf'u onlara sattılar.

Yine denildiğine göre; Yehudâ kendi dilleriyle kardeşleri Yûsuf'a: Sen kardeşlerinin kölesi olduğunu itiraf et, çünkü bu şekilde davranmayacak olursan, seni öldüreceklerinden korkarım. Belki Allah böylelikle sana bir çıkış yolu gösterir ve ölümden kurtulursun, demişti. Hz. Yûsuf da kardeşleri kendisini öldürürler korkusuyla gerçek durumunu gizledi.

Onu çıkaran Malik b. Du'r: Allah'a yemin ederim bunun siması köle simasına benzemiyor, deyince kardeşleri o bizim himayemizde büyüdü, bizim ahlâkımızla ahlâklandı, bizim edebimizi aldı, dediler. Bu sefer Malik: Sen bu işe ne dersin ey çocuk? deyince, Yûsuf: Doğru söylüyorlar, cevabını verdi. Onların himayesinde büyüdü, onların huyunu aldım. Bunun üzerine Malik şöyle dedi: Onu bana satacak olursanız, sizden satın alırım. Bunun üzerine kardeşlerini ona sattılar. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu dile getirmektedir:

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

20. Onu düşük bir fiyata, sayılı bir kaç dirheme sattılar. Bunların ona rağbetleri yoktu.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı da altı başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Yûsuf'un Satılması:

Allah'ın: **“Onu... sattılar”** buyruğu ile aynı kökten hem “satın aldım” hem de “sattım” anlamında olmak üzere sözlükte; (وَشَرَوْهُ) kullanılır. Şair der ki:

وَشَرَيْتُ بُرْدًا لِّبَتِّي مِنْ بَعْدِ بُرْدٍ كُنْتُ هَامَةً

“Ve ben Burd'u sattım, keşke Burd'u sattıktan sonra Geceleyin kabirlere tüneyen bir kuş olsaydım.”

Burada “satmak” anlamında kullanılmıştır. Bir başka şair de şöyle demektedir:

فَلَمَّا شَرَاهَا فَاضَتْ الْعَيْنُ غَبْرَةً وَفِي الصَّدْرِ حُرَّازٌ مِنَ اللَّؤْمِ حَامِزٌ

“Onu (yayını) satınca, gözlerinden yaşlar taşı, kalbinde de bu işi Kınamaktan dolayı oldukça yakıcı bir elem olduğu halde.”

“Düşük bir fiyata” eksik bir fiyata sattılar, demektir. (بَخْسٍ) kelimesi burada mastar olup isim yerine kullanılmıştır. Yani onu düşük bir değere, eksik bir pahaya sattılar.

Kardeşleri onun bedelinden faydalanmak maksadında değildi. Onların asıl maksadı babalarının yalnızca kendilerine teveccüh edecek (sevecek) hale gelmesini sağlamaktı.

Denildiğine göre Yehudâ uzak bir yerden Yûsuf'un kuyudan çıkarıldığını görünce, kardeşlerine haber verdi. Onlar da, gelip geçen yolcu kafilesine onu sattılar.

Bir diğer görüşe göre durum böyle değildir. Aksine onlar üç gün sonra durumu öğrenmek üzere kuyuya geldiler, orada yolcu kafilesinin izlerini görün-

ce onları takip ettiler ve: Bu bizim kaçmış bir kölemizdir, diyerek onu yolcu kafilesine sattılar.

Katâde der ki: **“Düşük fiyat”**dan kasıt zulüm ile sattılar demektir. ed-Dehâk, Mukatil, es-Süddî ve İbn Atâ ise **“düşük fiyat”**tan kasıt, onu haram bir bedel karşılığında sattıklarıdır, demişlerdir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu tefsirlerin açıklanabilir bir tarafı yoktur. Bununla sadece Yûsuf'a karşılık verilen fiyatın gerçek değeri olmadığına işaret edilmektedir. Çünkü kardeşleri her ne kadar onu sattı iseler de, onlar onun karşılığında alacakları bedelden yararlanmak maksadını gütmüyorlardı. Onların bütün maksatları Yûsuf'un uzaklaşması suretiyle babalarının yalnızca kendilerine teveccüh etmesi suretiyle elde edecekleri faydadan ibaretti. Şayet onu “satın alanlar” (çünkü kelime, hem satmak hem satın almak anlamındadır) gelen kafiye idiye, onu diğer arkadaşlarından gizleyerek yalnız kendilerinin olsun istediklerinden böyle yapmışlardı, demektir. Ya da (aynı maksatla): Bu bizimle birlikte bir ticaret malı olarak gönderildi, demişlerdi. Böylelikle kendilerine göre, karşılığında herhangi bir bedel ödemiş olmuyor, bedelleri karşılığında aldıklarının bütününü kâr olduğunu anlatmış oluyorlardı.

Derim ki: İbnu'l-Arabî'nin: “Bununla ona karşılık alınan bedelin onun gerçek kıymeti olmadığına işaret edilmektedir” şeklindeki ifadesi şuna delildir: Şâyet kardeşleri onun tam değerini almış olsalardı, bu da caiz olurdu. Ancak durum böyle değildir. O halde bu, es-Süddî'nin ve diğerlerinin söylediklerinin doğruluğuna delildir. Çünkü kardeşleri satılması caiz olmayan bir kişi üzerinde satış akdi yaptılar. Bundan dolayı kardeşlerinin onun bedelini yemeleri helâl olmazdı.

İkrime ve eş-Şa'bî ise az, bir pahaya sattılar, diye açıklamışlardır. İbn Hayyân ise bozuk ve kalp paraya sattılar, diye açıklamıştır.

İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan nakledildiğine göre Yûsuf'u yirmi dirhem karşılığında sattılar. Kardeşlerinden herbirisi iki dirhem aldı, (çünkü) on kardeş idiler. Katâde ve es-Süddî de böyle demişlerdir.

Ebu'l-Âliye ve Mukatil der ki: Yirmiiki dirheme sattılar, onlar onbir kişi idiler. Herbirisi ikişer dirhem aldı. Mücahid de böyle demiştir.

İkrime de kırk dirheme sattılar demektir. Ancak sahabiden gelen rivayet daha uygundur.

“Düşük” anlamındaki kelime **“fiyat”** anlamındaki kelimenin sıfatıdır. **“(دِرْهَم) Dirhem(ler)”** ise onun bedeli ve açıklaması (tefsiri yani temyizi)dir. **“(دِرْهَام) Dirhemler”** şeklindeki çoğulu tekilinin, **“(دِرْهَام) olmasına** göredir. Bu Sibeveyh'e göre çoğul isim de olabilir, aynı şekilde “he”nin esresinin uzatılması sonucu “ya”ya dönüşmesi de olabilir. Buradaki med, maksur elifin

meddi türünden değildir. Çünkü maksur elifin meddi Basralılara göre şüride olsun, başka şekilde olsun caiz değildir. Nahiveiler şu beyiti naklederler:

تَنْفِي يَدَاهَا الْحَصَى فِي كُلِّ هَاجِرَةٍ نَفْيَ الدَّرَاهِيمِ تَنْفَادُ الصَّبَارِيفِ

“Onun (devenin) ön ayakları bütün öğle sıcaklarında çakıl taşlarını (çok hızlı yürüdüğünden dolayı) Sarrafların dirhemleri sayıp ödedikleri gibi uzaklaştırır.”

“**Sayı**” anlamındaki kelime de dirhemlerin sıfatıdır. Bu da şuna delildir: Paralar onlar nezdinde ağırlık ile değil, sayı ile kullanılıyordu.

Bunun, verilen bedelin azlığını anlatmak için kullanılan bir ifade olduğu da söylenmiştir. Çünkü verilen bu dirhemler azlığından dolayı tartılacak miktarı bulamamıştı. Çünkü onlar bir ukiyeden daha aşağı miktardaki bedelleri tartmazdı ki, bir ukiye de kırk dirhemdir.

2- Altın ve Gümüş Paralarda Aslolan Tartı mıdır? Sayı mıdır?

Kadı İbnu'l-Arabî der ki: İki nakitte (altın ve gümüş paralarda) aslolan tartıdır. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Altını altına karşılık, gümüşü gümüşe karşılık ancak eşit tartılarda satınız. Kim daha fazla verir veya daha fazlasını isterse o kimse faize düşmüş olur.”⁽¹⁾

Tartının faydası, ancak miktarın tesbitinde ortaya çıkar. Aynî olmasının bir faydası yoktur. Şu kadar var ki, işlemlerin çokluğu dolayısıyla tartı zor ve ağır geleceğinden insanların yükünü hafifletmek kastı ile bu vakitlerde sayı itibar edilegelmiştir. Öyle ki eğer herhangi bir eksiklikleri veya fazlalıkları söz konusu olmadan miskal veya dirhemler sikke olarak vurulacak olursa, sayı ile bunların birbirleriyle değiştirilmeleri (satımları) caiz olur. Eğer bunların ağırlıkları eksilecek olursa, yine durum tartıya avdet eder. İşte bundan dolayı -önceden de geçtiği gibi- kullanılan paraların kırılmaları veya kenarlarının kırılması yeryüzünde fesat çıkartmaktan sayılmıştır.

3- Dinar ve Dirhemlerin Muayyen Olmaları Şart mıdır?

Dinar ve dirhemlerin tayin ile belirlenip belirlenmeyecekleri hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Bu hususta Malik'ten gelen rivayet de

(1) Kimi lafzan, kimi mana ile olmak üzere: *Müslim*, Müsâkaat 77, 80, 82-84, 91, 101; *Ebü Dâvûd*, Buyû 12; *Tirmizî*, Buyû 23; *Nesâî*, Buyû 43, 44, 46; *Dârimî*, Buyû 41; *Müsned*, II, 262, III, 9, 93, V, 200, 271, 314, 320, VI, 22.

farklıdır. Eşheb bunlar için tayin söz konusu olmayacağı görüşündedir. Malik'in kuvvetli olan görüşü de budur, Ebu Hanife de böyle demiştir. Ancak İbnu'l-Kasım bunların tayin edileceği kanaatindedir. el-Kerhî'den de bu görüş nakledilmiştir, Şafiî de böyle demiştir.

Bu konudaki görüş ayrılığının sonucu şu şekilde ortaya çıkar: Bizler dinar ve dirhemlerin tayin edilmeyeceği görüşünü kabul edecek olursak, birisi: Ben sana bu dinarları, şu dirhemlere karşılık satıyorum, diyecek olursa (ve bu arada bunlar telef olursa) dinarlar o miktarda dinar sahibinin zimmetine, dirhemler de o miktarda dirhem sahibinin zimmetine taalluk eder. Şâyet (tayin edileceğini kabul edersek) bu dirhemler tayin edildikten sonra, telef olurlarsa sahiplerinin zimmetine herhangi bir şey taalluk etmez ve akit batıl olur. Tıpkı ticaret malları ve buna benzer sair aynların satışında olduğu gibi.

4- *Buluntu Çocuk Hür müdür Değil midir?*

el-Hasen b. Ali (r.a)dan buluntu çocuğun hür olduğuna hükmettiği rivayet edilmiştir. Buna delil olarak da: **“Onu düşük bir fiyata, sayılı bir kaç dirheme sattılar”** buyruğunu okumuştur. Bu husustaki açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

5- *Hz. Yûsufa Rağbet Edilmeyişin Sebebi:*

“Bunların ona rağbetleri yoktu” buyruğu ile ilgili olarak rağbet etmeyenlerin kardeşleri olduğu, yolcu kafilesinin olduğu, yolcu kafilesinden su almak üzere kuyuya gidenlerin olduğu söylenmiştir. Durum ne olursa olsun, Yûsuf onların nazarında değer verilmesi gereken birisi değildi.

Kardeşlerinin nazarında değerli değildi. Çünkü onların maksadı karşılığında alınacak olan mal değil, babalarından uzaklaşmasıydı. Kafile nezdinde değerli değildi. Çünkü kardeşleri onun kaçkın bir köle olduğunu söylemişlerdi. Su almaya gelenlerin nezdinde rağbet edilen bir şey değildi. Çünkü arkadaşlarının da kendilerine onda ortak olacaklarından korktular ve karşılığında verilecek az bir bedelin yalnız kendileri tarafından verilmesinin daha uygun olduğunu gördüler.

6- *Değerli Şeyi Az Bir Bedele Satın Almak:*

Bu âyet-i kerîmede değerli bir şeyi az bir bedele satın almanın caiz olduğuna ve satışın bağlayıcı olduğuna açık bir delil vardır. Bundan dolayı Malik şöyle demiştir: Bir kimse oldukça değerli bir inciye bir tek dirheme satacak olsa, sonra da kişi: Ben onun inci olduğunu bilmiyordum, onu inciye ben-

zeyen beyaz boncuk sanmıştım, dese bu satışı onun için bağlayıcı olur ve bu sözüne bakılmaz.

“Bunların ona rağbetleri yoktu” buyruğunun, güzelliğine rağbetleri yoktu, anlamına geldiği de söylenmiştir. Çünkü yüce Allah, Hz. Yûsuf'a her ne kadar güzelliğin yarısını vermiş idi ise de ona ikram ve lütuf olmak üzere onu satın alanların nefislerinin onu arzulamalarını gerektirecek sebepleri de bertaraf etmişti.

“Bunların ona rağbetleri yoktu” buyruğunun, Allah nezdindeki yüksek makamını bilmiyorlardı, demek olduğu da söylenmiştir.

Sibeveyh ve el-Kisaî “rağbet etmedim” anlamında; (زَمَدَتْ وَزَمَدَتْ) şeklindeki “he” harfinin esreli ve üstün okunuşu ile kullanıldığını nakletmişlerdir.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا
أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ۚ وَكَذَٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِن
تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ۚ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

21. Onu satın alan Mısırlı eşine: “Buna kıymet ver, iyi bak. Belki bize faydası dokunur, yahut onu evlad ediniz” dedi. İşte Biz, böylece Yûsuf'a o yerde imkân hazırladık ve ona rüya yorumunu öğrettik. Allah emrinde galibtir, fakat insanların çoğu bilmezler.

Yüce Allah'ın: **“Onu satın alan Mısırlı eşine: Buna kıymet ver, iyi bak”** buyruğu ile ilgili olarak anlatıldığına göre; buradaki **“satın almak”** değiştirmek demektir. Çünkü o bir akit değildi. Yüce Allah'ın: **“İşte onlar hidayet karşılığında, sapıklığı satın almış olanlardır”** (el-Bakara, 2/16) buyruğunda olduğu gibidir.

Bir diğer görüşe göre onlar durumun zahirine göre bunun bir satın alma olduğunu sanmışlardı. O bakımdan bu lafız da zannın zahirine göre kullanılmıştır.

ed-Dahhâk der ki: Onu satın alan kişi Mısır hükümdarı idi, lakabı da “Azîz”di. es-Süheylî ise adı Kıtîr'di demektedir. İbn İshak ise şöyle der: Adı Itfîr b. Ruveyhib'dir, onu hanımı Râ'îl için satın almıştı. Bunu da el-Maverdî

nakletmektedir. Hanımının adının Zelîha olduğu da söylenmiştir.⁽¹⁾

Allah, Aziz'in kalbine Yûsuf'un sevgisini yerleştirmiş, o bakımdan o da hanımına ona iyi bakması için tavsiyede bulunmuştu. Bunu da el-Kuşeyrî nakletmektedir. Hanımının adı ile ilgili iki görüşü es-Sa'lebî ve başkaları da nakletmektedir.

İbn Abbas der ki: Onu satın alan kişi Mısır hükümdarının veziri Kıtîr'dir. Hükümdarın adı ise er-Reyyân b. el-Velid'dir. Adının el-Velid b. er-Reyyân olduğu da söylenmiştir ki, Amalikalılardan bir kişi idi. Onu satın alanın Hz. Musa dönemindeki Firavun olduğu da söylenmiştir. Çünkü Hz. Musa şöyle demişti:⁽²⁾ *"Andolsun önceden Yûsuf da size apaçık belgelerle gelmiş idi."* (el-Mu'min, 40/34) Bu Firavun dört yüz yıl yaşamıştı.

Hz. Musa'nın dönemindeki Firavun'un, Hz. Yûsuf'un dönemindeki Firavun'un soyundan geldiği de söylenmiştir. İleride Mü'min Sûresi'nde (40/34. âyetin açıklamasında) geleceği gibi.

Hz. Yûsuf'u satın alan bu Aziz, hükümdarın hazinelerinin yöneticisi idi. Hz. Yûsuf'u, Malik b. Du'r'dan yirmi dinara satın almıştı. Ayrıca ona bir takım elbise ve iki çift ayakkabı da vermişti. Hz. Yûsuf'u yol arkadaşlarının akrabalarından satın aldığı da söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf açık artırma yolu ile satıldı ve değeri ağırlığının bir kaç katı misk, anber, ipek, gümüş, altın, inci ve mücevheratı buldu ki, bunların gerçek kıymetlerini Allah'tan başka kimse bilemez. Kıtîr bu bedel karşılığında onu Malik b. Du'r'dan satın almıştı. Bunu da Vehb b. Münebbih söylemiştir.

Yine Vehb ve başkaları derler ki: Malik b. Du'r, Hz. Yûsuf'u kardeşlerinden satın alınca kendisiyle kardeşleri arasında şöyle bir yazılı akit düzenledi: "Bu Malik b. Du'r'un Ya'kub oğullarından satın aldığıdır. Onların adı filan ve filandır. Onlara ait olan bir köleyi yirmi dirheme satın almıştır. Malik'e kölenin kaçkın olduğunu ileri sürmüşler ve bu köleyi ancak zincirlere vurulmuş ve bağlanmış olarak götürmesini şart koşmuşlardır. O da onlara böyle yapacağına dair Allah adına söz vermiştir."

Daha sonra Yûsuf şöyle diyerek onlardan vedalaştı: Siz beni korumadınız, Allah sizi korusun. Siz beni yardımsız bıraktınız, Allah yardımcınız olsun. Siz bana merhamet etmediniz, Allah size merhamet buyursun.

(1) Sahih bir senet ile Hz. Peygamber'e ya da en azından ashabdan birisine ulaştırılamayan bu tür bilgileri hem ihtiyatla karşılamak gerektiğini, hem de bunların İlâhî Kelâm'ın anlaşılmasında pek katkılarının olmadığını hatırla tutmamız gerekmektedir.

(2) Bu sözleri söyleyenin Hz. Musa olduğu görüşü bulunmakla beraber (Bk. Kurtubî, el-Mü'min 40/34. âyetin tefsiri), önceki âyetlerde aktarılan "Mü'min şahsın verdiği öğütler" in son bölümleri olduğu görüşü de kuvvetlidir.

Derler ki: Koyunlar karınlarındaki yavrularını bu çetin vedalaşmadan dolayı taze bir kan şeklinde bırakıverdiler. Hz. Yûsuf'u altında minder ve üstünde örtü bulunmaksızın tahta bir eğer üzerinde taşıdılar. Zincire vurulmuş, elleri bağlanmış vaziyette götürdüler.

Kenân hanedanının kabristanının yanından geçtiğinde annesinin mezarını gördü. Onu korumak üzere siyahi bir bekçi koymuşlardı. Bu bekçinin gafil kalmasından istifade ederek, Yûsuf kendisini annesinin kabri üzerine attı. Kabir üzerinde yuvarlanmaya, kabre sarılmaya, çırpınmaya ve şöyle demeye koyuldu: Anacığım! Başını kaldır, oğlunun zincirlere vurulmuş olduğunu, ellerinin, ayaklarının bağlandığını gör! Beni babamdan ayırdılar. Al-lah'tan, rahmetinin altında bizi bir araya getirmesini dile, çünkü O merhametlilerin en merhametlisidir.

Bu sırada siyahi onu deve üzerinde göremeyince, aramaya koyuldu. Bir kabir üzerinde bir beyazlığı farkedince, oraya dikkatle baktı, o beyazlığın o olduğunu anladı. Ayağıyla toprak üzerinde bulunan Yûsuf'a tekme attı, onu toprakta yuvarladı ve canını yakacak şekilde onu dövdü. Yûsuf ona: Yapma dedi. Allah'a yemin ederim ben kaçmadım, kurtulmak kastıyla da bunu yapmadım. Sadece annemin mezarının yanından geçerken ondan vedalaşmak istedim. Bundan sonra da hoşunuza gitmeyecek hiçbir şey yapmayacağım.

Ancak siyahi bekçi ona şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki sen çok kötü bir kölesin, bazen babanı çağırıyorsun, bazen anneni. Sen aynı şeyleri niçin eski efendilerinin yanında yapmıyordun?

Bu sefer Yûsuf ellerini semaya kaldırarak şöyle dua etti: Allah'ım eğer benim, Sen'in nezdinde, Sana yalvarmama yüz bırakmayacak türden bir günahım varsa, atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kub'un hatırı için bana mağfiret buyurmanı, bana merhamet etmeni dilerim Sen'den.

Bunun üzerine gökte melekler feryad etti, Hz. Cebrail inip ona: Ey Yûsuf dedi. Sesini kes, çünkü gökteki melekleri bile ağlattın. İster misin ki yerin altını üstüne getireyim? Bu sefer Yûsuf şöyle dedi: Hayır, dur ey Cebrail! Şüphesiz Allah Halim'dir, acele etmez. Cebrail (a.s) kanadını yere vurdu, her taraf karardı. Toz yükseldi, güneş tutuldu. Kafiledekiler birbirlerini tanımaz oldular. Kafile başkanı: Aranızdan kim büyük bir günah işledi? dedi. Ben şu kadar zamandır yolculuk yapıyorum, hiçbir zaman başıma buna benzer bir musibet gelmedi.

Siyahi bekçi şöyle dedi: Ben şu İbrani köleye bir tokat vurdum, o da ellerini semaya kaldırıp anlayamadığım sözler söyledi. Bize beddua ettiğinden şüphem yok. Kafile başkanı ona: Sen bizi helak etmekten başka bir şey istemiyorsun galiba, haydi onu yanımıza getir, dedi. Bekçi, Hz. Yûsuf'u kafi-

le başkanının yanına getirince, başkan ona: Ey delikanlı! Bu adam sana bir tokat vurdu ve gördüğün şeyler başımıza geldi, eğer kısas uygulamak istiyorsan dilediğine kısas uygula ve eğer affedecek olursan bizim senden beklediğimiz odur.

Hız. Yûsuf şu cevabı verdi: Allah'ın beni affedeceğini umarak ben de affediyorum. Bunun üzerine karanlık ve tozlar açıldı, güneş göründü, yerin doguları ve batıları aydınlandı. Tacir kişi sabah-akşam Hız. Yûsuf'u ziyaret etmeye, ona ikramda bulunmaya koyuldu ve Mısır'a varıncaya kadar bu hal böylece devam etti. Mısır'a vardığında, Hız. Yûsuf Nil'de yıkandı. Allah üzerindeki yolculuğun yorgunluğunu giderdi, ona güzelliğini iade etti. Gündüz şehire girdiler, Hız. Yûsuf'un nuru duvarları aştı. Onu satmak üzere sundular, hükümdarın veziri Kıtîr onu satın aldı. Onu Kıtîr'in satın aldığı görüşünü önceden de geçtiği üzere İbn Abbas söylemiştir.

Bir başka görüşe göre bu hükümdar Hız. Yûsuf'a iman edip, dini üzere ona tabi olduktan sonra ölmüştür. Öldüğünde de Hız. Yûsuf ülke hazinelerinin idaresini elinde tutuyordu. Bu hükümdardan sonra ise Kâbûs başa geçti, Kâbûs kâfir idi. Hız. Yûsuf onu İslâm'a davet ettiyse de kabul etmedi.

“Buna kıymet ver, iyi bak.” Yani ona güzel yemek ver, yedir, güzel elbiseler giydirip makamını, mevkiini üstün tut.

“(مَثْوًا) : Onun makam ve mevkii” (meâlde: Ona kıymet ver) aslında bir yerde ikamet etmek anlamına gelen; (ثَوًى بِالْمَكَانِ)den alınmadır. Buna dair açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi'nde (3/151. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“Belki bize faydası dokunur.” Yetiyeceği vakit bazı işlerimizi o görür. **“Yahut onu evlad ediniriz.”** İbn Abbas der ki: Onu satın alan kişi kısırdı, çocuğu olmazdı. İbn İshak da böyle demiştir: Kıtîr hem iktidarsız, hem de kısır idi. Eğer: “Onun mülkü olmakla birlikte, nasıl **“yahut onu evlad ediniriz”** dedi. Çünkü hem evlad edinmek, hem kölelik birbiriyle çelişen şeylerdir” denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Önce onu azad eder, sonra onu evlatlık edinir. Geçmiş ümmetlerde evlad edinmek bilinen bir husustu. İleride yüce Allah'ın izniyle Ahzab Sûresi'nde (33/4. âyet, 5. başlıkta) açıklaması geleceği üzere İslâm'ın ilk dönemlerinde de böyle idi. Abdullah b. Mes'ud der ki: İnsanlar arasında en ileri, feraset sahibi üç kişi vardır. Bunlardan birincisi Hız. Yûsuf'taki özelliklerini farkedecek ferasete sahib olan ve: **“Belki bize faydası dokunur, yahut onu evlat ediniriz”** diyen Aziz, diğeri babasına Hız. Musa hakkında: **“Onu ücretle tut, çünkü senin ücretle tuttuklarının en iyisi, kudretli ve emin bir kişidir”** (el-Kasas, 28/26) diyen Şuayb'ın kızı ve Hız. Ömer'i kendisinden sonra halife adayı gösterdiğinde Ebu Bekir'dir.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu haberi ittifakla zikretmeleri dolayısıyla müfesssirlere hayret doğrusu! Çünkü firaset ileride Hicr Sûresi'nde (15/75. âyet, 2.başlıkta) geleceği üzere garib (İslâm şeriatına yabancı) bir ilimdir. Ayrıca durum onların naklettikleri gibi de değildir. Çünkü Ebu Bekir es-Sıddîk Hz. Ömer'i görevlerde deneyerek, uzun süre ve devamlı sohbetle devam ederek, onun ilim ve ihsanına muttali oldu ve kendisinden sonra halifelige aday gösterdi. Bu ise firaset yollarından bir yol değildir. Hz. Şuayb'in kızı ise ileride Kasas Sûresi'nde (28/26. âyetin tefsiri ve devamında) açıklanacağı üzere apaçık bir delile sahip olmuştu. Mısır Aziz'inin durumunun ise firaset olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü onun buna dair açık bir âlameti yoktu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“İşte Biz, böylece Yûsuf'a o yerde imkân hazırladık” buyruğunda yer alan: **“(كَذَلِكَ): İşte böylece”** buyruğundaki “kef” nasb mahallindedir. Onu kardeşlerinden ve kuyudan kurtardığımız gibi, işte böylece ona yerde imkân da hazırladık, demektir. Yani onu satın alan hükümdarın kalbini ona meylettirdik ve sonunda Yûsuf hükümdarın egemen olduğu ülkede emir vermek ve yasaklamak imkân ve iktidarına sahip oldu.

“Ve ona rüya yorumunu öğrettik.” Yani Biz, bunu Hz. Ya'kub'un: **“Sana rüya yorumuna dair bilgi öğretecek”** (Yûsuf, 12/6) buyruğunu tasdik etmek üzere böyle yaptık. Anlamın: Biz ona tarafımızdan bir söz vahyedelim. Bu sözün yorum ve açıklamasını ve rüya yorumunu ona öğretelim, diye ona imkân verdik demek olduğu da söylenmiştir. İfade burada tamam olmaktadır.

“Allah emrinde galibtir” buyruğunda **“emrinde”** anlamını veren: **“(أَمْرًا)”**deki “he” zamiri yüce Allah'a racidir, yani hiçbir şey Allah'a galib gelemmez. Aksine O, irade ettiği herbir hususta bizzat galib gelir ve ona: Ol der, o da olur.

Zamirin Hz. Yûsuf'a raci olduğu da söylenmiştir. Yani Allah Yûsuf'un emrinde galib olandır. Onun, işlerini çekip çevirir, korur ve başkasına bırakmaz. Herhangi bir hileci ve düzenbazın hile ve düzeninin onu etkilemesine imkân vermez.

“Fakat insanların çoğu bilmezler.” Allah'ın gaybından haberdar değildirler. Buradaki **“çoğu”** ile herkesin kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü hiçbir kimse gaybı bilemez. Bunun zahiri anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah, dilediği kimseleri kısmen de olsa gaybına muttali kılar. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: **“Fakat insanların çoğu”** Allah'ın emrinde galib olduğunu **“bilmezler.”** Bunlar ise müşrikler ve kadere iman etmeyen kimselerdir.

Hukemâ bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demişlerdir: **“Allah emrinde ga-**

libtir.” Çünkü Hz. Ya'kub rüyasını kardeşlerine anlatmamasını emretmişti. Fakat Allah'ın emri galib gelerek o kardeşlerine rüyasını anlattı.

Daha sonra kardeşleri onu öldürmek istediler, Allah'ın emri galib geldi ve sonunda hükümdar oldu, huzurunda secdeye kapandılar. Yine kardeşler, babalarının tevaccühünün yalnız kendilerine münhasır kalmasını istediler. Allah'ın emri galib geldi ve sonunda babalarının kalbi onlara tahammül edemez oldu. Yetmiş yahut seksen yıl sonra bile onu hatırlayıp durdu ve: *“Ey Yûsufun yadigârı üzüntü ve kederim...”* (Yûsuf, 12/84) dedi.

Kardeşleri bundan sonra salih kimseler olmayı tasarladılar, yani tevbe edeceklerini zannettiler. Allah'ın emri galib gelerek, işledikleri günahı unuttular ve bunun üzerinde ısrar ettiler. Sonunda yetmiş yıl sonra Yûsuf'un huzurunda bu günahlarını itiraf ettiler ve babalarına: *“Gerçekten biz hata eden kimselerdik”* (Yûsuf, 12/97) dediler.

Diğer taraftan ağlayarak ve getirdikleri kanlı gömlekle babalarını kandırmak istediler. Allah'ın emri galib geldi ve babaları kanmadı. Bunun yerine: *“Hayır, nefisleriniz sizi aldatmış”* (Yûsuf, 12/18) demişti. Yûsuf'un sevgisinin babalarının kalbinden çıkmasını isteyerek, hileye başvurdular. Allah'ın emri galib gelerek, onun kalbindeki Yûsuf'un sevgi ve özlemi daha da arttı. Aziz'in karısı bir plan kurarak önce söze kendisi başlayacak olursa, onu yenik düşüreceğini zannetti, ama Allah'ın emri galib geldi ve sonunda Aziz: *“Sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen gerçekten günahkârlardan oldun”* (Yûsuf, 12/29) demişti. Sonra Hz. Yûsuf efendisine şarab içirecek olanın durumunu efendisine hatırlatması suretiyle hapisten kurtulacağını tasarladı, ama Allah'ın emri galib gelerek saki hatırlatmayı unuttu ve Hz. Yûsuf da hapiste daha bir kaç yıl kalmaya devam etti.

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

22. Tam ergenlik çağına varınca, kendisine bir hüküm ve bir ilim verdik. İşte iyilik yapanları Biz böyle mükâfatlandırırız.

Yüce Allah'ın: **“Tam ergenlik çağına varınca”** buyruğundaki; (أَشُدُّهُ): **Tam ergenlik çağı** kelimesi Sibeveyh'e göre çoğuldur ve tekili; (شِدَّةٌ) dır. el-Kisaî ise tekilinin; (شَدٌّ) olduğunu söylemiştir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

عَهْدِي بِهِ شَدُّ النَّهَارِ كَأَنَّمَا خُضِبَ اللَّبَانُ وَرَأْسُهُ بِالْعِظْمِ

“Onunla buluşma vaktim, günün en yüksek vakti (öğle sıcağı zamanı)dır. Sanki göğsü ve başı çivit otuyla boyanmış gibi.”

Ebu Ubeyd ise bu kelimenin kendi lafzından türemiş Araplarca bilinen bir tekilinin olmadığını iddia etmektedir. Anlamı ise, güç ve kuvvetin tamamlanmışlığı kemal noktasıdır. Bundan sonra eksiklik baş gösterir.

Mücahid ve Katâde der ki: “el-eşudd” otuzüç yaşına tekabül eder. Rabia, Zeyd b. Eslem ve Malik b. Enes ise bu ergenlik yaşına varmak demektir, diye açıklamışlardır. İlim adamlarının bu husustaki görüşleri daha önceden Nisa Sûresi (4/6. âyet, 3. başlıkta) ile el-En’âm Sûresi’nde (6/151-153. âyetler, 13. başlıkta) yeterli açıklamalarıyla geçmiş bulunmaktadır.

“**Kendisine bir hüküm ve bir ilim verdik.**” Biz onu yönetimin başına getirdik, diye de açıklanmıştır. O, hükümdarın egemenlik alanı içerisinde bizzat hüküm veriyordu. Yani Biz, ona hükmetme bilgisini verdik, anlamındadır.

Mücahid der ki: Biz ona akıl, kavrayış ve peygamberlik verdik, demektir. Buradaki hükmün peygamberlik, ilmin de din olduğu da söylenmiştir. İlmin rüya ilmi olduğu da söylenmiştir. Ona genç bir çocukken peygamberlik verildi, diyenler aynı zamanda ergenlik çağına ulaşınca da Biz onun kavrayış ve bilgisini arttırdık, diye de eklerler.

“**İşte iyilik yapanları**” yani mü’minleri “**Biz böyle mükâfatlandırırız.**” Yûsuf’un sabrettiği gibi, musibetlere sabredenleri... diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır.

Taberî der ki: Bu buyruğun zahiri her iyilik yapan hakkında anlaşılakta ise de, maksat Muhammed (sav)’dır. Yüce Allah’ın buyruğu şu demektir: “Ben Yûsuf’a -bunca zorluklarla karşıladıktan sonra, ona bunca bağış ve ih-sanlar verdiğim gibi- seni de aynı şekilde, sana düşmanlıkla yönelen kavminin müşriklerinden kurtaracağım ve yeryüzünde sana iktidar vereceğim.”

وَرَأَوْدَتُهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ
هَيْتَ لَكَ ۖ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ ۖ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ
الظَّالِمُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ
رَبِّهِ ۖ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ ۚ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا
الْمُخْلِصِينَ ﴿٢٤﴾

23. Evinde bulunduğu kadın kendisinden murad almak istedi. Kapıları sımsıkı kapadı ve: “Sana söylüyorum, haydi gel!” dedi. O ise: “Allah’a sığınırım. Doğrusu o, benim efendimdir. O bana iyi bakmış, iyi bir mevki vermiştir. Gerçekten zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.
24. Andolsun ki o kadın ona meyletmişti, o da o kadına meyletmişti. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı... Ondan fenalığı ve fuhşu giderelim diye böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.

“Evinde bulunduğu kadın kendisinden murad almak istedi.” Bu kadın Aziz’in karısıdır. Ondan kendisi ile ilişki kurmasını istemişti.

“(المراودة): Murad almak istemek” aslında yumuşaklıkla dilemek ve talebte bulunmak demektir. (الرّود والرّیاد) de otlak aramak demektir. Bu kelimenin; “(فلان یمشي رويداً): Yavaşlık”dan geldiği de söylenmiştir. Mesela; “(فلان یمشي رويداً): Fılan kişi yavaş ve sakin yürür” denilmektedir. Buna göre; “(المراودة): Yumuşak bir şekilde istemek ve talep etmek” anlamındadır.

Erkek hakkında; “(راودها عن نفسها): Erkek kadından murad almak istedi” denilir. Kadın hakkında da; “(راودته عن نفسه): Kadın erkekten murad almak istedi” denilir. (الرّود) ise teenni demektir. “(أرودني): Bana mühlet verdi” denilir.

“Kapıları sımsıkı kapadı” anlamındaki buyrukta; “(غلق): Sımsıkı kapadı” kelimesi çokluk ifade eder. “Kapıyı kapadı” anlamında; “(غلق الباب)” denilmez. “(أغلق): Kapadı” kipi ise hem çok, hem az hakkında kullanılır. Nitekim el-Ferez dak, Ebu Amr b. el-Alâ hakkında şöyle demektedir:

ما زلت أغلق أبواباً وأفتحها حتى أتيت أبا عمرو بن عمار

“Ben Amr b. Ammar’ın yanına gelinceye kadar bir çok kapıları kilitleyip açmaya devam edip durdum.”

Denildiğine göre; kilitlediği kapılar yedi tane idi. Sonra da onu kendisinden murad almaya çağırdı. **“Ve sana söylüyorum, haydi gel! dedi.”**

“(هيت): Çabuk, haydi” kelimesinin mastarı da yoktur, çekimi de yapılmaz.

en-Nehlâs der ki: Bunda yedi ayrı kıraat söz konusudur. Bu kıraatlerin en üstünü, sened itibariyle en sahih olanları el-A’muş’in, Ebu Vâil’den yaptığı rivayettir. Ebu Vâil dedi ki: Ben Abdullah b. Mes’ud’u; “(هيت لك): Sana söylüyorum, çabuk yanıma gel!” diye okuduğunu dinledim. Ben ona: Bazıları bu-

nu: (هَيْتُ لَكَ) diye okumaktadırlar, dediysem de o: Ben ancak bana öğretil-diği gibi okurum, diye cevap verdi.

Ebu Ca'fer (en-Nehhâs) der ki: Kimisi bunu Abdullah b. Mes'ud'dan, o Pey-gamber (sav)den diye de rivayet ederler ki bu da pek uzak bir ihtimal de-ğildir. Çünkü Abdullah b. Mes'ud'un: Ben ancak bana öğretildiği gibi oku-rum, demesi bu okuyuşun Hz. Peygamber'e merfu bir rivayet olduğunun de-lilidir. Bu kıraat "te" ve "he" harflerinin üstün olarak okunması şeklindedir.

İbn Abbas, Said b. Cübeyr, el-Hasen, Mücahid ve İkrime'den nakledilen sahih kıraat de budur. Ebu Amr b. el-A'lâ, Âsım, el-A'meş, Hamza ve el-Ki-saî de böyle okumuşlardır. Abdullah b. Mes'ud der ki: Kur'ân'a dair kat'î bir iddiada bulunmayınız. Çünkü o (telaffuzu itibariyle) sizden herhangi birisi-nin; (هَلَمْ وَتَعَالَى): Haydi yaklaş, haydi gel" demenize benzer. (Yani bunu farklı telaffuzlarla kullanmanız gibidir).

İbn Ebi İshak en-Nahrî ise; (هَيْتُ لَكَ) diye "he" harfi üstün, "te" harfi de esreli olarak okumuştur.

Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî ile İbn Kesir; (هَيْتُ لَكَ) şeklinde "he" har-fi üstün, "te" harfini de ötreli olarak okumuşlardır. Tarafe de der ki:

لَيْسَ قَوْمِي بِالْأَبْعَدِينَ إِذَا مَا قَالَ دَاعٍ مِنَ الْعَشِيرَةِ هَيْتُ

"Benim kavmim o kadar uzak kimseler değildir,
Aşiretten bir çağırıcı: Haydi çabuk olun, dediğinde..."

İşte bu üç kıraatte de "he" harfi meftûhtur.

Ebu Ca'fer, Şeybe ve Nafi' ise; (هَيْتُ لَكَ) şeklinde "he" harfini esreli "te"yi de üstün okumuşlardır.

Yahyâ b. Vessab da; (هَيْتُ لَكَ) şeklinde "he" harfini esreli, "ya" sâkin, "te" harfi de ötreli olarak okumuştur.

Ali b. Ebi Talib (r.a) ile İbn Abbas, Mücahid ve İkrime'den ise; (هَيْتُ لَكَ) şeklinde "he" harfi esreli, ondan sonra sakin bir hemze ve "te" harfini de öt-reli olarak okudukları rivayet edilmiştir.

İbn Âmir ve Şamlılardan ise; (هَيْتُ) şeklinde "he" harfi esreli, sakin hem-ze ve "te" harfini de üstün olarak okumuşlardır.

Ebu Ca'fer der ki: "Te" harfinin üstün okunması (te harfinin aslı itibariy-le sakin olduğundan ötürü) iki sakinin yanyana gelmesinden dolayıdır. Çün-kü bu kelime de i'rab edilmemesi gereken; (مَوْصَةٌ): Vazgeç ve sus" kelime-

leri gibidir. Üstün, hareke olarak hafiftir, zira bu kelime “te”den önce “ya” harfi vardır. “(أَيْنَ وَكَيْفَ) Nerede ve nasıl” kelimelerinde olduğu gibi.

“Te” harfini esreli okuyanlar da, aslolan esre olduğundan dolayı böyle okurlar. Çünkü sakın bir harfe hareke verilecek olursa, esre ile harekelenir.

Ötreli okuyanların böyle okuyuşu ise, bu okuyuşta gaye ve maksat anlamı olduğundan dolayıdır. Yani kadın; “(دَعَانِي لَكَ): Seni çağırıyorum” demiştir. İzalet “ya”sı hafzedildikten sonra “te” harfi ötre üzere bina edilmiştir. Tıpkı; “(حَيْثُ وَبَعْدُ): Orada, ve henüz, sonra” gibi.

Medinelilerin kıraati ile ilgili olarak da iki görüş vardır: Bir görüşe göre üstün okunması önceden geçtiği gibi, iki sakının yanyana gelmesinden dolayıdır. Bir diğer görüşe göre ise bu kelime; “(هَاءُ يَهْيَاءُ): Hazırlandı, hazırlanır” fiilinden gelmez. “(جَاءَ يَجِيءُ): Geldi, gelir” fiili gibi, buna göre; “(هَيْتُ) in anlamı: Senin görünüşün gerçekten güzeldir, şeklinde olur. “(لَكَ): Sana” lafzı ise, başka bir cümle olup bu da; “(لَكَ أَعْنِي): Seni kastediyorum” demeye benzer.

Hemze ve “te” harfini ötre ile okuyanların kıraatine göre bu “senin için hazırlandım” anlamında bir fiildir. Aynı şekilde; “(هَيْتُ لَكَ) şeklinde okuyanların kıraati de bu anlamdadır.

Ancak Ebû Amr bu kıraati kabul etmez. Ebû Ubeyde -Ma’mer b. el-Müsen-nâ- der ki: Ebu Amr’a “he” harfini esreli, “te” harfini de ötreli ve hemze-li olarak okuyanların kıraati hakkında sorulunca, Ebû Amr şu cevabı verdi: Böyle bir kıraat bâtıldır. Çünkü o bunu; “(تَهَيَّأْتُ): Hazırlandım” anlamındaki fiilden getirmektedir. Git, Yemen’e ulaşıncaya kadar boydan boya Arapları dolaş, bu şekilde konuşan bir kimse görebilecek misin? Yine el-Kisaî der ki: “(هَيْتُ) söyleyişi Araplardan nakledilmiş değildir.

İkrime der ki: “(هَيْتُ لَكَ): Senin için hazırlandım, süslendim, allanıp pullandım” demektir. Bu pek beğenilir bir kıraat değildir, çünkü Arapçada böyle bir kullanım işitilmiş değildir.

en-Nehhâs der ki: Böyle bir kıraat Basralılara göre güzeldir, çünkü; “(هَاءُ الرَّجُلِ يَهَاءُ وَيَهْيَاءُ هَيَاءٌ): Adam hazırlandı, hazırlanır, hazırlanış” diye kullanılır. Buna göre; “(هَاءُ يَهْيَاءُ): Hazırlandı, hazırlanır” fiili tıpkı; “(جَاءَ يَجِيءُ): Geldi, gelir” fiili gibi. “(هَيْتُ): Hazırlandım” fiili de; “(جِئْتُ): Geldim” fiili gibidir.

“(هَيْتُ) da “he” harfinin esreli okunuşu, “he”nin esreli okunuşunu üstün okunuşuna tercih eden bir kesimin şivesidir. ez-Zeccâc der ki: Bütün kıraatlerin en güzeli “he” ve “te” harflerini üstün olarak; “(هَيْتُ) şeklindeki okuyuştur. Tarafe:

ليس قومي بالأبعدين إذا ما قال داعٍ من العشيرة هيت

“Benim kavmim o kadar uzak kimseler değildir,
Aşiretten bir çağırıcı: Haydi çabuk olun, dediğinde.”

diyerek, “he” ve “te” harflerini üstün olarak kullanmıştır.

Şair de Ali b. Ebi Talib (r.a) hakkında şöyle demiştir:

أبلغ أمير المؤمنين — حين أخا العراق إذا أتيتنا
إن العراق وأهله سلّم إليك فهيت هيتنا

“Irak(lıların) kardeşi, mü'minlerin emirine şunu bildir ki:
Yanımıza gelecek olursan,
Hiç şüphesiz Irak da, Iraklılar da sana teslim olmuşlardır.
Haydi durma gel, haydi durma gel.”

İbn Abbas ve el-Hasen der ki: (هيت); Süryanice bir kelime olup kadın bununla yanına gelmesi için kendisini çağırmaktadır.

es-Süddî de der ki: Bu Kıptîce: Haydi gelsene! demektir. Ebu Ubeyd de der ki: el-Kisaî şöyle derdi: Bu aslında Havranlıların kullandığı bir tabirdir. Daha sonra Hicazlılara geçmiştir ki, gel anlamındadır. Yine Ebu Ubeyd der ki: Ben Havranlı bilgin bir yaşlı zata sordum, o bana bunun kendi şivelerinde kullanılan bir kelime olduğunu söyledi. İkrime de böyle demiştir. Mücahid ve başkaları ise şöyle demektedirler: Bu Arapça bir kelimedir ve kadın bununla onu kendisine gelmesi için çağırmaktadır. Bu kelime herhangi bir şeye yönelmek ve teşvik etmek için kullanılır.

el-Cevherî de der ki: Bir kimseye bağırıp onu çağırdığı vakit; (هَوَتْ بِهِ وَهَيْتَ بِهِ): Ona seslendi, çağırdı” denilir. Şair der ki:

قد رأيني أن الكري أسكتا لو كان معنيا بها لهيتا

“Bineğini bana ücretle kiralayanın susması beni şüpheyeye düşürdü,
Eğer onunla kastedilen kendisi olsaydı, şüphesiz feryat eder, bağırıp çağırırdı.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

يَخْدُو بِهَا كُلُّ فِتْنَى هَيَاتِ

“Herbir genç delikanlı ona (o deveye) feryad ederek şarkı söyler.”

Yüce Allah'ın: **“O ise Allah'a sığınırım... dedi.”** Yani senin beni çağırdığın işten Allah'a sığınır, O'nun beni himaye etmesini isterim.

“(مَعَاذُ): **Sığınmak**” mastardır ve; (أَعُوذُ بِاللَّهِ مَعَاذًا): Allah'a bir sığınışla sığınırım” anlamında olup mef'ul hazfedilir ve hazfedilen fiil dolayısıyla mastar da nasbedilir. Daha sonra mastar -tıpkı mastarın mef'ule izafe edilmesi gibi- Allah'ın adına izafe yapılır. Nitekim; (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ مَرُورٍ عَمْرٍو): Amr'ın uğrayışı gibi ben de Zeyd'e uğradım” demeye benzer.

“Doğrusu o benim efendimdir.” Bununla kadının kocasını kastetmektedir. Yani o, benim efendimdir, bana iyilikte bulundu, ben ona ihanet edemem. Bu açıklamayı Mücahid, İbn İshak ve es-Süddî yapmıştır.

ez-Zeccâc da şöyle demektedir: Şüphesiz Allah benim Rabbimdir. Lütfu ile O beni esirgedi, o bakımdan ben O'nun haram kıldığı bir şeyi işleyemem.

“Gerçekten zalimler kurtuluşa eremezler.”

Haberde nakledildiğine göre⁽¹⁾ Aziz'in karısı Hz. Yûsuf'a: Ey Yûsuf! Yüzün ne kadar güzel, demiş. O şu cevabı vermiş: Ana rahmindeyken Rabbim bana bu sureti verdi. Kadın: Ey Yûsuf! Saçların ne kadar güzel, demiş. O: Kabrimde benim ilk çürüyecek tarafım odur, demiş. Kadın, ey Yûsuf! gözlerin ne kadar güzel, demiş. O: Ben onlarla Rabbime bakacağım, demiş. Kadın: Ey Yûsuf! Başını kaldır da yüzüme bir bak, demiş. O: Âhirette kör olmaktan korkarım, demiş. Kadın: Ey Yûsuf! Ben sana yaklaşıırken, sen benden uzaklaşıyor musun? demiş. Yûsuf: Bununla Rabbime yakınlaşmak istiyorum, demiş. Kadın: Ey Yûsuf! İşte yatağı senin için hazırladım. Haydi benimle beraber yatağa gir. Hz. Yûsuf şöyle demiş: Yatak Rabbime karşı beni gizleyemez, demiş. Kadın: Ey Yûsuf! İpek sergiyi senin için yaydım, kalk da ihtiyacımı gör, demiş. Yûsuf: O takdirde, cennetteki payımı elden kaçırmış olurum, demiş... Bu şekilde kadın ona sözler söylemiş. O da ona cevap yetiştirip, durmuştu. Nihayet o da kadına yaklaşmak istedi.

Kimisinin naklettiğine göre; kadınlar Hz. Yûsuf'a şehvet ve arzu ile meyledip durdular ve bu Allah ona peygamberlik verinceye kadar böyle sürdü. Peygamberlik verince, Allah ona peygamberlik heybetini verdi. Peygamber-

(1) Bu ve akabinde gelecek bu tür rivayet ve açıklamalardan sonra bir takım değerlendirmeler de gelecektir. Özellikle İbn Atiyye'nin değerlendirmeleri, bu hususta en sağlıklı yaklaşıma bir örnektir. Merhum Kurtubî de en çok tasvip ettiği görüşün o olduğunu açıkça ifade edecektir.

lik heybeti dolayısıyla onu gören herkes güzelliğine dikkat edemez oldu.

İlim adamları Hz. Yûsuf'un kadına "meyletmesi"nin mahiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Kadının meyledişinin masiyet olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Hz. Yûsuf'un meyledişine gelince; **"Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı"** buyruğu, Rabbinin burhanını görünce o da meyletmedi, anlamındadır. Bunun böyle olması peygamberler hakkında ismetin vacib olduğundan dolayıdır. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Ondan fenalığı ve fuhşu giderelim diye böyle yaptık. Çünkü o ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı."**

O halde ifadede takdim ve tehir vardır, yani Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, ona meyledicekti.

Ebu Hatim der ki: Ebu Ubeyde'ye *"Garibu'l-Kur'ân"*ı okuyordum. Yüce Allah'ın: **"Andolsun ki o kadın ona meyletmişti, o da o kadına meyletmişti"** buyruğuna gelince, Ebu Ubeyde şöyle dedi: Burada takdim ve tehir vardır. O bununla şunu söylemek istemiş gibiydi: Andolsun kadın ona meyletti, o da Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, şüphesiz o kadına meyledicekti.

Ahmed b. Yahya dedi ki: Yani Züleyha masiyet işlemeğe meyletti ve bunda ısrarlı idi. Yûsuf da meyletti ama meylini gerçekleştirmedi. Böylelikle iki meyil arasında bir fark olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu iki görüşü de el-Herevî kitabında (*"Garibu'l-Kur'ân"* adlı eserinde) nakletmektedir. Şair Cemil de der ki:

هَمَمْتُ بِهِمْ مِنْ بُيُوتٍ لَوْبَدَا شَفِيتُ غَلِيلَاتِ الْهَوَى مِنْ فُؤَادِيَا

"Büseyne'ye meyletmek geldi içimden; eğer bu gerçekleşseydi,
Kalbimdeki o aşkın susamışlığını gidermiştim"

Bir başka şair de şöyle demektedir:

هَمَمْتُ وَلَمْ أَفْعَلْ وَكَدْتُ وَلَيْتَنِي تَرَكْتُ عَلَى عَثْمَانَ تَبْكِي حِلَالَهُ

"Meylettim (yapmak istedim) ama yapamadım, yapar gibi oldum ah keşke,
Osman'a helallerini (hanımlarını) ağlar bırakıp gelseydin."

Bütün bunlar karar vermek söz konusu olmaksızın, nefsin içinden geçirdikleri eğilimlerdir.

Hiz. Yûsuf'un ona meyletmesi, onunla evlenmeyi temenni etmesi şeklinde idi, diye de açıklanmıştır. Onun meyli, onu vurmak ve kendisinden itip uzaklaştırmak şeklinde olduğu, "burhan"ın ise onu vurmaktan vazgeçmesi diye de açıklanmıştır. Çünkü onu vurmuş olsaydı, bu ona haram bir şekilde yaklaşma kastını güttüğünü, kendisi buna karşı koyarken o kadını dövdüğü intibahı verirdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Yûsuf'un meyletmesi de bir masiyetti. O kocanın, hanımının önünde oturuşu gibi oturdu. el-Kuşeyrî, Ebu Nasr, İbnu'l-Enbarî, en-Nehhâs, el-Maverdî ve başkalarının da naklettiklerine göre müfessirlerin çoğunluğu genel olarak bu kanaatte imişler.

İbn Abbas der ki: Uçkurunu çözdü ve onun önüne sünnetçinin oturuşu gibi oturdu. Yine ondan nakledildiğine göre, kadın sırtı üzere yattı, o da bacakları arasında oturup elbiselerini soyundu. Said b. Cübeyr der ki: Şalvarının uçkurunu çözdü. Mücahid der ki: Şalvarını kalçalarına kadar indirdi ve erkeğin hanımının karşısında oturuşu gibi oturdu. İbn Abbas der ki: Yûsuf: *"Bu gıyabında ona hiyanet etmediğini bilmesi içindi"* (Yûsuf, 12/52) deyince, Hz. Cebrail ona: Ve, ey Yûsuf! Sen ona meylettığın zaman da öyle mi idi? deyince, hemen: *"Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum"* (Yûsuf, 12/53) deyivermişti.

Dediklerine göre: İşte böyle bir durumda iken vazgeçmek ihlâsa delildir ve büyük bir ecir kazanmaya sebeptir.

Derim ki: İşte şanı yüce Allah'ın ileride yüce Allah'ın izniyle Sâd Sûresi'nde (38/45-47. âyetlerin tefsirinde) ve el-Enbiyâ'da, (21/85-86. âyetlerin tefsirinde) yüce Allah'ın Zülkifl'i övmesinin sebebi bu olmuştur.

Buradaki: "(لَوْ لَا)": **...memiş olsaydı**"nın cevabı -buna göre- hazfedilmiştir. Yani eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, meyledip içinden geçirdiğini gerçekleştirmiş olacaktı. Yüce Allah'ın: "(كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ)": *Hayır gerçekten kesin bir bilgi ile bilseydiniz* (et-Tekâsur, 102/5) buyruğu da buna benzemektedir ki, bunun cevabı: Siz bu şekilde birbirinizle çokluk yarışına girmezsiniz, şeklindedir.

İbn Atiyye der ki: Bu görüş İbn Abbas'tan ve Selef'ten bir topluluktan rivayet edilmiştir. Derler ki: Bundaki hikmet günahkârlara örnek olmasıdır. Günahkârlar tevbelerinin yüce Allah'ın affına bağlı olduğunu ve -kendilerinden daha hayırlı olan kimseler hakkında- günaha yakınlaşmanın kişiyi helâk etmediğini görsünler diye.

Bütün bu açıklamalar Hz. Yûsuf'un meylinin, bu kesimin rivayet ettiği şekilde Züleyha'nın bacakları arasına oturup elbiselerini soyunup uçkurunu çözmeye başladığını ve buna benzer davranışlarda bulunduğunu, kadının ise

önünde sırt üstü yatmış olduğunu kabul eden kimselerin rivayetlerine göre-
dir. Bu açıklamayı da Taberî nakletmektedir.

Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam der ki: İbn Abbas ve ondan sonrakiler Yû-
suf'un da kadına meylettği hususunda ihtilâf etmezler. Yüce Allah'ı ve Ki-
tabı'nın te'vilini onlar daha iyi bilirler. Peygamberler hakkında bilmedikleri
bir şeyi söylemeyecek kadar, peygamberleri ta'zim ederler.

el-Hasen de der ki: Şüphesiz yüce Allah peygamberlerin, masiyetlerini on-
larla ayıplasın diye söz konusu etmez. Ancak bunları söz konusu etmesi, siz
tevbeden ümit kesmeyesiniz diyedir.

el-Gaznevî der ki: Bununla birlikte peygamberlerin zellelerinin (günahın
korunmuşluklarına aykırı düşmeyen yanılmalarının) hikmetleri vardır. (Bizim
gibilerin) Allah'tan korkularının artması, Allah'tan daha çok haya etmesi, iş-
ledikleri amelleri beğenmekten (ve onlar dolayısıyla böbürlenmekten, ucb-
dan) uzak kalınması, Allah'tan umuttan sonra af nimetinin zevkine varılma-
sıdır. Peygamberler yanılan kimselerin umutlarının da önderleri olmuşlardır.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Kimileri de şöyle demiştir: Yûsuf'un bir mey-
li görüldü, fakat onun bu meyli, fiili kararlaştırmak söz konusu olmaksızın,
yaratılış itibariyle bir hareket ve bir meyil idi. Bu kabilden davranışlardan do-
layı ise kul sorumlu tutulmaz. Nitekim kişi, oruçlu iken kalbinden soğuk su
içmeyi, lezzetli yemekler yemeyi geçirmekle birlikte yeyip, içmediği ve ye-
me-içmeye kesin karar vermediği sürece, içinden geçirdikleri dolayısıyla so-
rumlu tutulmaz. Sözü edilen **"burhân"** ise onun içinden geçirdiği bu meyil
karar haline dönüşmesin diye bundan alıkonulması, engellenmesidir.

Derim ki: Bu güzel bir açıklamadır. Bu açıklamayı yapanlardan birisi de
el-Hasen'dir. İbn Atiyye der ki: Bu âyet-i kerîme ile ilgili olarak benim gö-
rüşüm şudur: Hz. Yûsuf'un bu olay esnasında peygamber olduğu rivayeti sa-
hih değildir. Bu konuda birbirini destekleyen iki rivayet dahi yoktur. O
böyle iken de kendisine bir hikmet ve bir ilim verilmiş mü'min bir kimse idi.
O bakımdan bir şeyi işlemeksizin, onu yapma isteği şeklindeki meyle kapıl-
ması ve bu işteki günaha rağmen bayağı düşüncelerin gelip geçmesi müm-
kündür. Şâyet bu olay esnasında onun peygamber olduğunu kabul edersek;
bana göre ancak hatırdan geçip giden bir düşünce şeklindeki meyletmeyi
onun hakkında düşünmek caiz olur ve bu hususta sözü geçen uçkurunu çöz-
mesi ve buna benzer şeylerin hiçbirisi sahih değildir. Çünkü peygamberlik-
le beraber ismet söz konusudur. "Senin adın peygamberler sicilinde yazılı
iken, beyinsizlerin işini nasıl yaparsın?" diye ona söylendiği rivayet edilen sö-
ze gelince, bu daha sonraları peygamberlerden birisi olacağının vaadedilme-
si anlamındadır.

Derim ki: İbn Atiyye'nin sözünü ettiği bu şekildeki açıklama doğrudur. Ancak yüce Allah'ın: **"Biz de kendisine... şunu vahyettik."** (Yûsuf, 12/15) diye buyurmuş olması -önceden de açıkladığımız gibi- o sırada peygamber olduğuna delil teşkil etmektedir. Aynı zamanda bu bir grub ilim adamının da kabul ettiği görüştür. Eğer o sırada peygamber idiyse, geriye sadece onun meyletmesi hatırdan geçip giden ve kalpte hiçbir şekilde yer etmeyen meyilden ibarettir. Şanı yüce Allah'ın bütün insanları sorumlu tutmadığı meyl (hemm) de budur. Zira mükellefin bu gibi meyilleri terketme gücü yoktur. Hz. Yûsuf'un: **"Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum"** sözü ise -eğer onun söylediği sözlerden kabul edilirse- ben kendimi bu meyl isteğinden temize çıkarmıyorum, demek olur. Yahut ta o bu sözü tevazu ve itiraf olmak üzere söylemiştir ki, daha önce temize çıkartıldığı husustan nefse muhalefet olsun diyerdir. Diğer taraftan şanı yüce Allah bulûğu vaktinden itibaren Hz. Yûsuf'un durumu hakkında: **"Tam ergenlik çağına varınca kendisine bir hüküm ve bir ilim verdik"** diye -az önce geçtiği gibi- haber vermektedir. Yüce Allah'ın haberi ise doğrunun tâ kendisidir, O'nun nitelemesi sahihtir, sözü haktır. Hz. Yûsuf yüce Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu şekilde zinanın, zinaya götüren yolların, kişinin efendisinin, komşusunun ve yabancı kimselerin namuslarına hainlik etmesinin haram olduğu hükmüne uygun olarak amel etmiştir. Hiçbir şekilde Aziz'in karısına bu maksatla yaklaşmamıştır, onun murad alma isteğine olumlu karşılık vermemiştir. Aksine ondan yüz çevirmiş, ondan kaçmıştır. Bu özel olarak ona ihsan edilmiş bir hikmettir ve yüce Allah'ın kendisine öğrettiğine uygun bir amelidir.

Müslim'in, Sahih'inde Ebu Hureyre (r.a.)dan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Melekler der ki: Rabbim şu filan kulun -o kulunu daha iyi görmekle birlikte- bir kötülük işlemek istiyor. Yüce Allah: Onu gözetleyin, der. Eğer o günahı işlerse, günahı ona misliyle yazınız, eğer onu terkederse o günahı ona bir iyilik olarak yazınız. Çünkü o Benim için o günahı terketmiştir."⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber yüce Rabbinden şöyle buyurduğunu haber vermektedir: "Kulum bir günah işlemeyi içinden geçirip de işlemezse, ona bir iyilik olarak yazılır."⁽²⁾

Kulun işlemeyi içinden geçirdiği günahı terketmesi sebebiyle ona bir iyilik olarak yazılıyorsa, o halde böyle bir durumda günah yok demektir. Sahih hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Allah ümmetime nefislerinin içlerinden geçirdiklerini işlemedikleri yahut konuşmadıkları sürece affetmiştir."⁽³⁾ Bu hadis de daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Buhârî*, Tevhid 35; *Müslim*, İman 205; *Tirmizî*, Tefsir 6. sûre 10.

(2) *Buhârî*, Rikaak 31; *Müslim*, İman 207; *Müsned*, I, 227, II, 234, 411, 498.

(3) *Buhârî*, Itk 6, Talâk 11, Eymân 15; *Müslim*, Eymân 201, 202; *Ebü Dâvûd*, Talâk 15; *Tirmizî*, Talâk 8; *Nesâî*, Talâk 22; *İbn Mâce*, Talâk 14, 16; *Müsned*, II, 425, 474, 481, 491.

İbnu'l Arabî der ki: Medinetu's-Selâm'da sufi imamlardan bir imam vardı ki, nasıl bir imamdı! İbn Atâ diye bilinirdi. Bir gün Hz. Yûsuf ve ona dair haberler hakkında konuşmaya başladı. Nihayet ona nisbet edilen, hoş olmayan her bir şeyden uzak olduğunu da anlattı. Meclisinden bir başka adam -meclis her kesimden insanlarla dolup, taşıyorken- kalkıp şöyle dedi: Şeyhimiz, efendimiz o halde Yûsuf, meyletti ama tamamlamadı. Bu sefer kendisi: Evet, çünkü inayet oradan başlar.

Şimdi sen alimin ve ilim öğrenenin tatlılığına bak ve avamdan birisinin ne kadar zekice soru sorduğuna, alim kişinin de ne kadar özlü ve mükemmel cevap verdiğine dikkat et! İşte bundan dolayıdır ki sufi ilim adamları şöyle demişlerdir. Yüce Allah'ın: *"Tam ergenlik çağına varınca kendisine bir hüküm ve bir ilim verdik"* (Yûsuf, 12/22) buyruğunun ifade ettiği anlam şudur: Allah ismetine sebep olması için bunu şehvetin galib geldiği sırada, kendisine ihsan etmişti.

Derim ki: Yüce Allah'ın Hz. Yûsuf'u övmesi ile Hz. Yûsuf'un ismeti ve günahsızlığı sabit olduğuna göre Mus'ab b. Osman'ın şu söyledikleri sahih olmaz: Süleyman b. Yesâr yüz güzelliği itibariyle insanlar arasında en güzel-lerden idi. Kadının birisi onu arzuladı, kendisini ona teslim etmek istedi. Süleyman onun bu isteğini kabul etmedi ve kadına öğüt verdi. Bu sefer kadın: Eğer dediğimi yapmazsan, seni rezil ederim, dediyse de yanından çıkıp gitti. Rüyasında Hz. Yûsuf'u otururken gördü. Sen Yûsuf musun? deyince, o da: Evet ben meyleden Yûsuf'um, sen de meyletmeyen Süleyman'sın. İşte bu velilik derecesinin, nübuvvet derecesinden daha üstün olmasını gerektirir. Ancak böyle bir şeye imkân yoktur. Eğer Hz. Yûsuf'un (o dönemde) peygamber olmadığını kabul edecek olsak dahi, en azından velilik derecesinde idi. Tıpkı Süleyman'ın korunduğu gibi, o da korunmuş olur. Şâyet o kadın Süleyman'ın üzerine kapıları kilitlemiş olsaydı ve karşılıklı olarak aralarında uzun bir konuşma geçseydi, soru ve cevap uzun birliktelikle birlikte sürüp, gitseydi; şüphesiz Süleyman'ın fitneye düşeceğinden ve imtihanının büyüyeceğinden korkulurdu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: *"لَوْ لَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّيَ")*: **Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı** buyruğundaki (أَنْ): (mastar anlamını ifade eden "...me" burada ref mahallinde olup; *"لَوْ لَا رُؤْيَا بُرْهَانَ رَبِّيَ")*: Rabbinin burhanını görmesi olmasaydı" demektir. Cevap ise buyruğu dinleyenin, onu bilmesinden dolayı hazfedilmiştir ki, olanlar olurdu demektir.

Burada zikredilen "burhan"ın ne olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmemiştir. Ali b. Ebi Talib (r.a)dan rivayete göre Züleyha evin bir köşesinde inci ve yakutlarla süslü bir taç giydirilmiş, bir puta kalkıp bir örtüyle üzerini kapattı. Hz. Yûsuf ona ne yapıyorsun? diye sorunca, Zeliha: Bu ilahımın beni bu

şekilde görmesinden utanırım deyince: Benim Allah'tan utanmam daha bir yaraşır, diye cevap verdi. Bu, bu hususta yapılmış en güzel açıklamadır. Çünkü bu şekildeki cevap ile (Zeliha'ya şirkine karşı) delil getirilmiş olmaktadır.

Denildiğine göre Hz. Yûsuf evin tavanında: *"Zinaya yaklaşmayın, o cidden bir hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (el-İsra, 17/32) buyruğunu yazılı olarak gördü.

İbn Abbas da der ki: Üzerinde: *"Hiç şüphesiz üzerinizde bekçiler vardır"* (el-İnfitar, 82/10) yazılı bir el göründü.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: O yüce Allah'ın ahit ve misakını hatırladı. Bir diğer görüşe göre ona: Ey Yûsuf! diye seslenildi. Sen peygamberler arasında kayıtlısın, beyinsizlerin amelini mi işliyorsun!

Bir diğer görüşe göre Hz. Ya'kub'un suretini duvar üzerinde parmaklarını ısırması, onu tehdit eder halde görünce durdu ve şehveti parmak uçlarından çıktı. Bunu da Katâde, Mücahid, el-Hasen, ed-Dahhâk, Ebu Salih ve Said b. Cübeyr söylemişlerdir.

el-A'meş, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet eder: O şalvarını çözünce Ya'kub ona göründü ve: Ey Yûsuf! deyince, Hz. Yûsuf dönüp kaçtı.

Süfyan da, Ebu Husayn'dan, o Said b. Cübeyr'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Yûsuf'a, Hz. Ya'kub göründü ve göğsüne bir darbe indirdi. Bunun üzerine şehveti parmak uçlarından çıkıp gitti.

Mücahid der ki: Hz. Ya'kub'un herbir oğlunun oniki erkek çocuğu oldu. Yûsuf'un ise sadece iki oğlu oldu, bu şehveti dolayısıyla çocukları azaldı.

Bundan başka açıklamalar da yapılmıştır.

Özetle; âyet-i kerîme'nin sözünü ettiği "burhan" yüce Allah'ın, Hz. Yûsuf'a gösterdiği ve bununla imanını pekiştirip, masiyetten uzak kaldığı, Allah'ın âyetlerinden bir âyettir.

"Ondan fenalığı ve fuhşu giderelim diye böyle yaptık" anlamındaki buyrukta yer alan: "(كَذَلِكَ)" Böyle"deki "kef" in hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olmak üzere merfu olması mümkündür. O zaman ifadenin takdiri şöyle olur: Burhanlar işte böyledir. Aynı zamanda hazfedilmiş bir mastarın da sıfatı olur. Yani Biz ona burhanları işte böyle gösterdik, demektir.

Buradaki "fenalık", şehvet "fuhş" ise mübaşeretdir. "Fenalık"ın, kötünün, "fuhş"un zina olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre fenalık kişinin arkadaşına hainlik etmesi, fuhş ise fuhş işlemektir. Bir diğer açıklamaya göre "fenalık"tan kasıt Aziz diye bilinen hükümdarın cezalandırmasıdır.

İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Âmir **"ihlâsa erdirilmiş"** anlamındaki kelimeyi "lam" harfini esreli olarak; (الْمُخْلِصِينَ) diye okumuştur ki bu da yüce Allah'a

ihlasla itaat eden kimseler demek olur. Diğerleri ise "lam" harfini üstün okumuşlardır ki, bu da Allah'ın risaleti için ihlâsa erdirdiği kimseler anlamına gelir. Esasen Hz. Yûsuf bu iki niteliğe de sahip idi. Çünkü o hem yüce Allah'a itaatte ihlâs sahibi idi. Hem de Allah'ın risaleti için ihlasa erdirilmiş ve seçilmiş idi.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ
قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapının yanında da kadının efendisine rastgeldiler. Kadın dedi ki: "Zevcene kötülük yapmak isteyenin cezası zindana atılmaktan yahut can yakıcı bir azaptan başka ne olabilir?"

Yüce Allah'ın: **"İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı"** buyruğuna dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Kapıya Doğru Koşan İki Kişi:

Yüce Allah'ın: **"İkisi de kapıya doğru koştular"** buyruğu ile ilgili olarak ilim adamları şöyle demişlerdir: Bu bir çok anlamın bir araya geldiği Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî ve oldukça kısa ifadelerindendir. Şöyle ki: Hz. Yûsuf, Rabbinin burhanını görünce, kadından kaçtı. İkisi de koşuştular. Kadın, onu kendisine geri döndürmek için, o da kadından kaçmak için koşmuş ve kapıdan çıkmadan önce ona yetişmiş ve **"kadın onun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı."** Üst tarafından tuttuğu gömleği boyun kısmından yırtıldı ve gömleğin alt bölümüne kadar yırtık indi.

("الاستباق"): Koşuşma, yarışma" bir şeyi öncelikle yakalama isteği, daha erken ulaşma isteği demektir. ("السباق"): Koşu yarışı" da buradan gelmektedir. ("القد"): Yırtmak, kesmek" anlamındadır. Çoğunlukla da boylu boyunca yırtma hakkında kullanılır.

Şair Nâbiğa der ki:

تَقْدُ السُّلُوكِي الْمَضَاعِفَ نَسْجُهُ وَتُوقَدُ بِالصُّفْحِ نَارُ الْحَبَابِ

“Kılıçlar, ikişerli dokunmuş (Yemen’in) Selûkî diye bilinen zırhlarını
boyu boyunca keser.

Enlice sert taşlarda da ateş böcekleri gibi kıvılcım çıkartır.”

(الْعَطْ) şeklinde “tı” harfi ile ise, enine yırtmalar hakkında kullanılır.

el-Mufaddal b. Harb der ki: Ben bir Mushafta: “(فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ عَطَّ مِنْ ذُبْرِ): Kocası gömleğinin arkasından yırtılmış olduğunu görünce” diye yazılı olduğunu gördüm. Ya’kub der ki: Bu kıraatteki; “(الْعَطْ): Sağlam bir deri veya bir elbisedeki yarık ve yırtık” demektir.

“(اسْتَبَقَا): İkisi de ... koştular” lafzındaki “elif” ve ondan sonraki “lam” sakin olduğundan dolayı “elif” lafızda hazfedilmiştir.

Nitekim “(جَاءَنِي عَبْدُ اللَّهِ فِي): İki Abdullah bana geldi” şeklindeki tesniyeli söyleyişte de böyledir. Araplardan aynı ifadeyi; “(جَاءَنِي عَبْدُ اللَّهِ)” şeklinde hemzesiz olarak fakat “elif”i de isbat ile iki sâkini bir arada cem ederek okuyanlar da vardır. Çünkü ikinci “elif” idgam edilir, birincisi ise hem med, hem de lîn harfidir. Yine Araplar arasında hem “elif”i hem de hemzeyi çıkartarak; “(عَبْدُ اللَّهِ): İki Abdullah” diyenler de vardır. Tıpkı kelime üzerinde vakıf yapılması halinde söylendiği gibi.

2- Kıyas, Örf ve Adet:

Âyet-i kerîme’de kıyasa ve itibara (kıyas) delil olduğu gibi, örf ve adet gereğince amele de delil vardır. Çünkü gömleğinin ön ve arka tarafından yırtılmış olması söz konusu edilmektedir. Bu ise yalnızca Mâlikilerin kitaplarında ele aldıkları bir husustur. Çünkü gömlek arkadan çekilecek olursa o taraftan yırtılır, önden çekilecek olursa yine önden yırtılır, çoğunlukla görülen budur.

“Kapının yanında da kadının efendisine rastgeldiler.” Yani kapının yanında Aziz’i gördüler. Burada “efendi” ile kocası kastedilmiştir. Kıptî’ler kocaya: Efendi derler. (أَلْفَاهُ وَصَادَفَهُ وَوَارِطَهُ وَوَالِطَهُ وَلاَطَهُ) kelimelerinin hepsi aynı anlamda (onunla karşılaştı demek)dir.

Kadın kocasını görünce bir hile yolu aradı ve hemen bir tuzak hazırlayarak: **“Dedi ki: Zevcene kötülük yapmak”** zina etmek **“isteyenin cezası zindana atılmaktan yahut can yakıcı bir azaptan başka ne olabilir?”** Yani oldukça acıtacak şekilde vurulmasından başka ne olabilir?

Buyruktaki; “(مَا جَزَاءُ): Cezası ne olabilir?” ifadesi mübtedâ, haberi ise;

"(أَنْ يُسْجَرَ)": Zindana atılmak" lafzıdır. "(أَوْعَذَابٌ)": **Yahut... bir azab**" ise; "(أَنْ يُسْجَرَ)": **Zindana atılmak**"ın mahalline atfedilmiştir. Çünkü bunun anlamı hapsedilmekten başka... şeklindedir. Bununla birlikte veya ona can yakıcı bir azab edilmesinden başka... anlamında; (أَوْعَذَابًا أَلِيمًا) şeklinde gelmesi de mümkündür ki bu açıklamayı el-Kisaî yapmıştır.

قَالَ هِيَ رَأَوْدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ
قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ قَبْلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَإِنْ
كَانَ قَمِيصُهُ قُدٌّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا
رَأَى قَمِيصَهُ قُدًّا مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ
﴿٢٨﴾ يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ
مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾

26. "Benden murad almak isteyen odur" dedi. Kadının yakınlarından bir şahid de şöyle şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtıldıysa kadın doğru söylemiştir. Bu ise yalancılardandır.
27. "Yok eğer gömleği arkadan yırtıldıysa kadın yalan söylemiştir. Bu ise doğru söyleyenlerdendir."
28. Kocası gömleğinin arkasından yırtılmış olduğunu görünce: "Şüphesiz ki bu, siz kadınların hilelerindendir. Doğrusu siz kadınların hilesi büyüktür" dedi.
29. "Yûsuf! Sen bundan vazgeç. Ey kadın! Sen de günahının bağışlanmasını dile! Çünkü sen gerçekten günahkârlardan oldun."

Yüce Allah'ın: "**Benden murad almak isteyen odur, dedi. Kadının yakınlarından bir şahit de şöyle şahitlik etti...**" buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Aziz'in Karısının Duygularının Mahiyeti:

İlim adamları der ki: Kadın kendisini temize çıkarmak isteyince ve Yûsuf'a

duyduğu sevgide samimi olmadığı için -çünkü seven kişi sevdiğini tercih eder- **“Benden murad almak isteyen odur”** diyerek, onun kendisine iftirası ve yalanı karşılığında Yûsuf hakkı söyledi. Nevf eş-Şamî ve başkaları der ki: Sanki Yûsuf önce işin iç yüzünü açıklamak istemedi, fakat kadın ona karşı haksızlık edince kızdı ve gerçeği söyledi.

2- Kadının Yakınlarından Şahitlik Eden Kişi:

“Kadının yakınlarından bir şahit de şöyle şahitlik etti...” buyruğundaki şahitliğin sebebi; iki tarafın söyledikleri birbiriyle çelişince, hükümdarın kimin doğru, kimin yalan söylediğini bilmek için şahide ihtiyaç duymasıydı. O bakımdan kadının yakınlarından birisi şahitlik etti. Yani onun yakınlarından bir hakim hüküm verdi. Çünkü söyledikleri bir hükümdü, bir şahitlik değildi. Bu şahidin kimliği hususunda dört farklı görüş ileri sürülmüştür.

1- Bu, beşikte konuşan bir çocuktur. es-Süheylî der ki: Doğru olan budur. Çünkü bu hususta Peygamber (sav)den varid olmuş bir hadis vardır ki o hadiste Hz. Peygamber: “Beşikte yalnızca üç kişi konuşmuştur” diyerek aralarında Hz. Yûsuf’un lehine şahitlik eden kimseyi de saymaktadır.⁽¹⁾

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Şahitlik eden bu kişi hakkında evde bulunup, beşikte küçük bir çocuk idi ve kadının teyzesinin oğluydu. Said b. Cübeyr, İbn Abbas’tan, o Peygamber (sav)den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Küçük yaşta dört kişi konuştu.” Bunlar arasında da Yûsuf (a.s)ın lehine şahitlik eden kişiyi zikretmektedir. Bu bir görüş.

2- Şahit gömleğin yırtılmasıdır. Bunu da İbn Ebî Necîh, Mücahid’den rivayet etmektedir. Bu da dil açısından sahih bir mecazdır. Çünkü hal dili, kal (söz söyleyen) dilden daha belîğdir. Araplar kimi zaman söz söylemeyi cansız varlıklara da izafe eder ve onlar hakkında taşıdıkları nitelikleri söz konusu ederek haber verirler. Arapların dilinde ve konuşmalarında bunun örnekleri pek çoktur. Bunun en tatlı örneklerinden birisi de birisinin şu sözüdür: Duvar, kazığa: Beni niçin yarıyorsun? diye sormuş. Kazık, duvara: Beni çakana sor, demiş. Ancak yüce Allah’ın: **“Kadının yakınlarından”** buyruğu tanıklık edenin gömlek olduğu görüşünü çürütmektedir.

3- Tanıklık eden bu kişi insan da cin de olmayan Allah’ın bir yaratığıdır. Bunu da Mücahid söylemiştir. Ancak bu iddiayı da yüce Allah’ın: **“Kadının yakınlarından”** kaydı reddetmektedir.

(1) *Müsned*, I, 309-310’daki rivâyette “beşikte konuşmuş dört kişi”den biri olarak “Yûsuf’un şahidi” de sayılmaktadır. -Biraz sonra merhum müfessirimiz de bunların sayılarının dört olduğunu belirten rivayete işaret edecektir.- Ancak; *Buhârî*, Enbiyâ 48; *Müslim*, Birr 7, 8; *Müsned*, II, 307-308, VI, 17-18’de ise “üç kişi”den söz edilmekte; “Yûsuf’un şahidi” söz konusu edilmemektedir.

4- Tanıklık eden bu kişi, hikmet sahibi ve akıllı bir adamdır. Vezir işlerinde o kişiyle danışır ve bu kadının akrabalarından birisi idi. O esnada da kadının kocası ile birlikte bulunuyordu ve şöyle demişti: Ben kapının arkasında dönüp koşmayı, gürültüyü ve gömleğin yırtılması sesini duydum. Ancak sizden hanginizin ötekinin önünde olduğunu bilemiyorduk. Eğer gömleğin yırtılması ön taraftan ise ey kadın, sen doğru söylüyorsun ve eğer gömlek arka tarafından yırtılmış ise doğru söyleyen odur. Gömleğe baktıklarında, gömleğin arkadan yırtılmış olduğunu gördüler. Bu da el-Hasen, İkrime, Katâde, ed-Dahhâk ve yine Mücahid ile es-Süddî'nin görüşüdür.

es-Süddî der ki: Bu şahit, kadının amcasının oğlu idi. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir, bu husustaki sahih görüş budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

-İsrail'in, Simâk'tan, onun da İkrime'den naklettiğine göre- İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Şahitlik eden bu kişi sakallı birisiydi. Süfyan da, Cabir'den, o İbn Ebi Müleyke'den, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Şahitlik eden bu kişi hükümdarın yakın ve özel adamlarından birisiydi. İkrime de der ki: Şahitlik eden bu kişi çocuk değildi. O hikmet sahibi bir adamdı.

Süfyan, Mansur'dan, o Mücahid'den şahidlik eden bu kişi bir adamdı, dediğini rivayet etmektedir.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs der ki: Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, anlamı en uygun olan açıklama, şahitlik eden bu kişinin akli eren ve hikmet sahibi bir adam olduğudur. Hükümdar ona danışınca o da ona bu delâlet yoluna başvurmasını söylemişti. Şâyet şahitlik eden bu kişi bir çocuk olsaydı, onun Hz. Yûsuf'un lehine şehadeti ayrıca alışılmış hallerden bir delil getirmesine ihtiyaç bırakmayacaktı, çünkü çocuğun söz söylemesi başlı başına bir belge ve bir mucizedir ve bu adeten bilinen bir hususu delil göstermekten daha açık bir delil olurdu. Bununla birlikte bunun böyle olması hadisteki: "Dört kişi küçükken konuşmuşlardır"⁽¹⁾ ifadesine ve bunlar arasında Yûsuf ile ilgili olan küçüğün sayılmasına muhalif değildir. Çünkü o takdirde anlam, bu kişi yaşlı başlı birisi değil, yaşı küçük birisi olur. Bunda da bir başka delil vardır ki o da şudur: İbn Abbas (r.a) bu hadisi Peygamber (sav)den rivayet etmiştir. Ancak ondan gelen rivayetler, Hz. Yûsuf'un lehine şahitlik eden kişinin küçük bir çocuk olmadığı noktasında birbirini desteklemektedir.

Derim ki: İbn Abbas, Ebu Hureyre, İbn Cübeyr, Hilal b. Yesaf ve ed-Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre şahitlik eden bu kişi, beşikte küçük bir çocuk idi. Şu kadar var ki eğer bu konuşan küçük bir çocuk olsaydı, bizatihi

(1) Bir önceki nota bakınız.

onun konuşması delil teşkil ederdi ve bunun için ayrıca gömleğin yırtılması şeklinin delil gösterilmesine gerek duyulmazdı. Küçüğün bu konuşması da harikulade bir olay ve bir çeşit mucize olurdu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Beşikte iken konuşan çocukların kimliklerine dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Burûc Sûresi'nde (85/4-7. âyetlerin tefsirinde) gelecektir.

3- Alâmetlere Dayanarak Hüküm Vermek:

Eğer bizler şahitlikte bulunan kimsenin küçük bir çocuk olduğunu kabul edecek olursak, -daha önce zikrettiğimiz gibi- bunda emarelere göre amel edişe delil olacak bir taraf olmaz. Şâyet şahitlikte bulunan bu kişi eğer bir adam ise, o takdirde lukata ve pek çok konuda alâmete dayanarak hüküm verilebileceğine dair delil olabilir. Hatta Malik hırsızlar ile ilgili bir meselede şöyle demektedir: Eğer hırsızlarla beraber bir takım eşyalar bulunacak olur da bazı kimseler gelip o eşyaların kendilerinin olduğunu iddia edecek olursa, bununla birlikte ellerinde delilleri de bulunmuyor ise, sultan bu hususta hüküm vermek için bekler. Şâyet (aynı iddiada bulunarak) onlardan başkaları gelmezse o eşyaları onlara teslim eder.

İmam Muhammed de karı ve kocanın herbirisi ev eşyalarının kendilerinin olduğu iddiasında bulunurlarsa şöyle der: Erkeklerle ait ve onlar tarafından kullanılan eşyalar kocanıdır, kadınlara has olan eşyalar kadınıdır. Kadın ve erkek tarafından da kullanılabilen eşyalar ise erkeğe aittir.

Şureyh ile İyas b. Muaviye bu gibi anlaşmazlık konularında alâmetlere dayanarak uygulamalarda bulunurlardı. Bunun da asıl dayanağı bu âyet-i kerîmedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“(إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ)”: **Eğer gömleği önden yırtıldıysa** buyruğundaki; “(كان): İdi” şart edatı dolayısıyla cezm mahallindedir. Ancak nahiv açısından açıklanması gereken bir husus vardır. Çünkü şart edatları mazi olan fiili müstakbele (müzariye) çevirir. Oysa bu fiilde bu söz konusu olmaz. el-Muberrred Muhammed b. Yezid der ki: Bu; “(كان): İdi” fiilinin gücünden gelmektedir ve bu fiil ile bütün fiillerin gerektiğinde ifade edilebilmesinden dolayıdır.

ez-Zeccâc ise şöyle der: Buyruğun anlamı (الكون) şeklinde olup eğer ... bilinirse, demektir ve burada bilgi henüz gerçekleşmemiş idi. “(كان): İmek (oluş)” da böyledir. Çünkü bu da bilme anlamını verir.

“(قُدَّ مِنْ قُبُلٍ)”: Önden yırtıldı” ile mazi fiil şeklinde (كان) ın haberi verilmektedir. Şair Zühreir'in şu beyitinde olduğu gibi:

وكان طوى كُنْهًا على مُتَكِنَةٍ فلا هو ابدأها ولم يتقدم

“O içinde gizlediği bir sırrı kalbinde saklayıp, durdu.

Onu ne açıkladı, ne de öne geçti.”

Yahya b. Ya'mer ve İbn Ebi İshak; “(قُبْلُ): Önden” kelimesini “ka,” “be” ve “lam” harflerini ötreli olarak okumuştur. “(دُبْرُ): Arka” kelimesini de aynı şekilde okumuştur. ez-Zeccâc der ki: Bu okuyuşuyla bu iki kelimeyi “önce ve sonra” anlamındaki kelimeler gibi iki gaye (nihâlik bildiren kelime) olarak değerlendirmektedir. Sanki; “(من قُبْلِهِ ومن دُبْرِهِ): Onun önünden ve onun arkasından” denilmiş gibidir. Asıl maksadı teşkil eden muzafu'n-ileyh hazfedilince, muzaf bizatihi gaye yerine geçmiştir. Oysa bundan önce muzafın gayesi, muzafu'n-ileyh idi. Bununla birlikte “lam” ve “ra” harfleri -munsarîf olmayana benzetilerek-; “(من قُبْلٍ ومن دُبْرٍ)” şeklinde üstün olarak da okunabilir. Çünkü bu kelime marife olup asıl babından uzaklaştırılmıştır. Mahbûb, Ebu Amr'dan “(من قُبْلٍ)” ve; “(ومن دُبْرٍ)” şeklinde hafifletilmiş (be harfleri sakın olarak) ve mecrur okunduğunu rivayet etmiştir.

“Kocası gömleğinin arkasından yırtılmış olduğunu görünce: Şüphesiz ki bu, siz kadınların hilelerindendir... dedi.” Denildiğine göre bu sözleri Aziz kadına: **“Zevcene kötülük yapmak isteyeninin cezası... başka ne olabilir?”** demesi üzerine söylemiştir. Bu sözleri kadına şahidin söylediği de söylenmiştir.

“Keyd; hile”: Tuzak ve hile demektir. Bunun anlamı daha önce el-Enfal Sûresi'nde (8/18. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“Doğrusu siz kadınların hilesi büyüktür.” Bu sözleri söyleyenin hileyi “büyüktür” ile nitelendirmesi, içine düştükleri yanlışlıklardan kurtulmak için giriştikleri fitne ve hilelerin büyüklüğünden dolayıdır. Mukatil, Yahya b. Ebî Kesir'den rivayetle Ebu Hureyre'den şöyle dediğini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Hiç şüphesiz kadınların hilesi, şeytanın hilesinden daha büyüktür. Çünkü yüce Allah: **“Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır”** (en-Nisa, 4/76) diye buyururken, diğer taraftan: **“Doğrusu siz kadınların hilesi büyüktür”** diye buyurmaktadır.”⁽¹⁾

“Yûsuf sen bundan vazgeç” sözlerini söyleyen şahitlik eden şahıstır. Buradaki “Yûsuf” nidadır ve “yâ Yûsuf” demektir. Nidâ harfi hazfedilmiştir. **“Bundan vazgeç”** yani bunu kimseye söyleme ve bunu gizle! demektir.

(1) Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XII, 224'te; “İlim adamlarından birisi”nin sözü olarak aktarmaktadır.

Daha sonra kadına yönelerek, şöyle dedi: **“Ey kadın! Sen de günahının bağışlanmasını dile”** yani kocandan bu günahını affetmesini, seni cezalandırmamasını iste. **“Çünkü sen gerçekten günahkârlardan oldun.”**

Buradaki; (الْخَاطِئِينَ): **Günahkârlar** kelimesini müzekker çoğul olarak kullanıp (الْخَاطِئَاتِ) şeklinde müennes çoğul kullanmayışının sebebi, aynı zamanda hem erkek, hem de dişilerden haber vermeyi kastettiğinden dolayıdır. O bakımdan müzekkeri tağlib etmiştir. Mana, sen günahkâr insanlardansın yahut günahkârlar topluluğundansın, şeklindedir. Bu yönüyle yüce Allah'ın: (إِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ): *Gerçekten o kadın kâfirler topluluğundandı.* (en-Neml, 27/43); (وَكَانَتْ مِنَ الْفَائِتِينَ): *Ve o kadın itaat edenlerdendi* (et-Tahrîm, 66/12) buyruklarını andırmaktadır.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Yûsuf'a bundan vazgeç, kadına da bu işten bağışlanma dile diyen kişi, onun kocası olan hükümdardır. Bu hususta da iki görüş vardır. Birinci görüşe göre kocası pek öyle kıskanç bir kimse değildi, bundan dolayı hiçbir tepki göstermeyip hareketsiz kalmıştı. Mısır ahalisinin bir çoğunda kıskançsızlık mevcuttur. İkinci görüşe göre ise yüce Allah ondan kıskançlığı çekip aldı. Ayrıca hükümdarda Yûsuf'a karşı bir incelik ve bir nezaket vardı. Böylelikle Hz. Yûsuf bu badireyi atlattı ve kadını da affetti.

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ
 قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا ۚ إِنَّا لَنَرِيهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٢٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ
 بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ
 مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّارَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ
 وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا ۖ إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٢١﴾ قَالَتْ فَذَلِكُنَّ
 الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ
 مَا أَمَرُهُ لَيُصْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٢٢﴾

30. Şehirde bir kısım kadınlar dediler ki: "Aziz'in karısı, delikanlısından murad almak istiyormuş. Sevgisi yüreğinin zarını delip girmiş. Biz onu gerçekten apaçık bir şaşkınlık içinde görüyoruz."
31. O kadınların gizliden gizliye kendisini kınadıklarını işitince kendilerine haber gönderdi. Onlara rahatça yaslanacak bir yer hazırladı. Onların herbirine de birer bıçak verdi ve: "Çık karşılarına!" dedi. Kadınlar onu görünce, onun gerçekten büyük bir güzelliğe sahip birisi olduğunu anladılar. Ellerini kestiler ve dediler ki: "Allah'ı tenzih ederiz! Bu bir beşer değildir. Bu ancak çok şerefli bir melektir."
32. Kadın dedi ki: "Kendisi dolayısı ile beni kınadığınız işte budur. Evet, andolsun ben ondan murad almak istedim. Fakat o kendisini korudu. Şâyet kendisine emredeceğimi yapmazsa andolsun zindana atılacak ve herhalde zillate uğrayanlardan olacaktır."

"Şehirde bir kısım kadınlar dediler ki..." buyruğundaki; (نِسْوَةٌ): Kadınlar" kelimesi "nûn" harfi ötreli olarak; (نِسْوَةٌ) şeklinde de kullanılır. el-A'meş, el-Mufaddal, es-Sülemî böyle okumuşlardır. Bunun çokluk çoğulu ise; (نِسَاءٌ) şeklinde gelir. "**Kadınlar dediler...**" anlamını ifade etmek üzere; (وَقَالَتِ نِسْوَةٌ) da denilir. -Âyet-i kerîme'de olduğu gibi-; (وَقَالَ نِسْوَةٌ) da denilir. "Tıpkı Bedevi Araplar dedi ki: ..." demek için; (وَقَالَ الْأَعْرَابُ) ile (وَقَالَتِ الْأَعْرَابُ) denilebileceği gibi.

Kadınların böyle söylemesine sebep olayın Mısır halkı arasında yayılması ve bunun sonucunda kadınların da bunu dillerine dolamaları idi. Denildiğine göre Aziz'in sakisinin, fırıncısının, seyisinin ve hapishane müdürünün hanımları, bir diğer görüşe göre ise onun teşrifatçısının lîhanımı böyle demişlerdir ki; bu görüşler İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir.

"Aziz'in karısı delikanlısından murad almak istiyormuş." Delikanlı anlamı verilen "fetâ" kelimesi Arapça'da genç erkek demektir. Dişisine de "fetât" denilir. "Sevgisi yüreğinin zarını delip girmiş" buyruğu, sevgisi ona galib gelmiş, diye açıklandığı gibi, ona duyduğu sevgi kalbinin içine kadar işlemiş, diye de açıklanmıştır. Bu açıklama da Mücahid ve başkalarından nakledilmiştir.

Amr b. Dinar, İkrime'den, İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas: Onun sevgisi kalbinin zarının ta altına kadar geçmiş, diye açıklamıştır. el-Hasen ise der ki: Şağaf (meâlde: Kalbin zarı) kalbin içi demektir. es-Süddî ve Ebu Ubeyd ise kalbin üzerindeki örtü diye açıklamışlardır ki; bu da kalbin

üzerindeki ince deri (zar)dır. Kalbin ortası demek olduğu da söylenmiştir. Bütün bu görüşlerin anlamı birbirine yakındır, yani onun sevgisi kalbinin içine kadar ulaşmış ve kalbine hakim olmuş, demektir. en-Nâbiğa der ki:

وقد حال هم دون ذلك داخل دخول الشغاف تبغيه الأصابع

“Bunun (ağlamamın) önüne öyle bir keder girip engel olmuş ki;
(Doktorların) parmakları ile arayıp bulmak istediği kalbin ortası
(şagaf) gibi içeri girmiştir.”

“eş-Şuğâf”ın bir hastalık olduğu da söylenmiştir. el-Esmâî de şairin recez vezninde söylediği şu mısraı nakletmektedir:

يتبعها وهي له شغاف

“O kendisi için bir hastalık (sebebi) olmakla birlikte; yine de arkasından
gitmektedir.”

Ebu Ca’fer b. Muhammed, İbn Muhaysın ve el-Hasen ise “**yüreğinin zararını delip girmiş**” anlamındaki kelimeyi; (شَغَفَهَا) şeklinde “ğayn” yerine “ayn” harfiyle okumuşlardır. İbnu’l-Arabî der ki: Sevgisi kalbini yakmış, demektir. Ayrıca yaygın okuma, birinci şekildir, der.

el-Cevherî der ki: (شَغَفَهُ الْحُبُّ): Sevgi kalbini yaktı” demektir. Ebu Zeyd, onu hasta etti, diye açıklamıştır. Bir şeyi sevdiğini anlatmak için de; (قد شَغِفَ بِكَذَا) denilir. Sevgiden dolayı kalbi yanık kimseye de; (مشعوف) denilir.

el-Hasen; (قَدْ شَغَفَهَا) diye okumuştur. Yani sevgi ta kalbinin içine işlemiş, anlamındadır. en-Nehhâs der ki: Dilcilerin çoğunluğuna göre bu, sevginin ona yaptırmayacağı bir şey kalmamış, demektir. Çünkü; (شِغَافُ الْجِبَالِ): Dağların en yüksek yerleri ve tepeleri” demektir. Bir kimsenin bir şeye aşırı düşkünlüğünü anlatmak için de; (وقَدْ شَغِفَ بِذَلِكَ شُغْفًا) denilir. Şu kadar var ki Ebu Ubeyde, İmruu’l-Kays’ın şu beytini nakleder:

لتقتلني وقد شَغَفْتُ فؤادها كَمَا شَغَفَ الْمَهْثُوءَةُ الرَّجُلَ الطَّالِي

“Uyuz olmuş deveyi katranlayan kimsenin katranı uyuz devenin içine
işlediği gibi,

Ben o kadının kalbini hasta etmişken beni öldürür mü?”

(Ebu Ubeyde) der ki: Burada sevginin verdiği huzursuzluk ve hastalığı buna (yani devenin katranlanması) benzetmektedir.

eş-Şa'bî'den de şöyle dediği nakledilmektedir: "Ğayn" ile "şeğaf" sevgi demektir. "Ayn" ile "şe'af" delilik anlamındadır. en-Nehlâs der ki: Bu kelime (قَدْ شَغَفَهَا) şeklinde "ğayn" harfi esreli olarak da nakledilmiştir. Esasen Arapça'da; (شَغَفَهَا) şeklinde "ğayn" harfi üstün şeklinde başka bir kullanım bilinmemektedir. Aynı şekilde (شَغَفَهَا) da böyledir. Bu da; onu sevgiden hasta olmuş halde bıraktı, o hale getirdi, anlamındadır.

Said b. Ebî Arûbe ise el-Hasen'den şöyle dediğini nakletmektedir: Şeğaf kalbin örtüsüdür, şe'af ise kalbin iç tarafındaki kara bir noktadır. Sevgi oraya varmış olsaydı, kadın hiç şüphesiz ölürdü. Yine el-Hasen der ki: Şeğaf'ın görünmeyen ve kalbe bitişik olan ince deri (zar) olduğu söylenmiştir ve bu, beyaz bir deridir. İşte Yûsuf'un sevgisi kadının kalbine bu zarın kalbe yapışık olması gibi yapışmıştı.

"Biz onu gerçekten apaçık bir şaşkınlık içinde görüyoruz." Bu davranışıyla onun böyle olduğu görüşündeyiz.

Katâde der ki: Aslında "kocasının delikanlısı" olmakla birlikte "karısının delikanlısı" denilmesi Hz. Yûsuf'un onların yanında köle hükmünde olduğundan ve kadının ona verdiği emirleri uygulamakla yükümlü bulunduğundan dolayıdır. Mukatil'in, Ebu Osman en-Nehdî'den, onun Selman el-Farisî'den naklettiğine göre o şöyle demiş: Aziz'in karısı kocasından Yûsuf'u kendisine bağışlamasını istemişti, o da ona bağışlamıştı ve: Peki onu ne yapacaksın? diye sormuş. Karısı da: Onu evlat edineceğim demişti. Bu sefer kocası: Haydi o senin olsun demişti. Kadın içinde bulunan duygular ile birlikte onu yetişinceye kadar büyüttü. Onun önünde açılıp saçılır, süslenir, onu yumuşak edalarla davet ederdi de Allah onu korudu.

"O kadınların gizliden gizliye kendisini kınadıklarını işitince"; onların kendisini çekıştirdiklerini ve yermek için çeşitli yollara ve çarelere başvurduklarını işitince... demektir. Bir diğer açıklamaya göre; kendisi kadınları durumdan haberdar etmiş, ancak bu sırrını kimseye açmamalarını istemiş, onlara güvenmişti. Onlarsa kadının sırrını açıkladılar, bundan dolayı kadınların bu davranışlarına "hile" anlamına gelen "mekr" adı verilmektedir.

Yüce Allah'ın: **"Kendilerine haber gönderdi"** buyruğunda hazfedilmiş ifadeler vardır. Yani kendilerine içine düştüğü duruma onları düşürmek kastı ile bir ziyafete çağırarak üzere haber gönderdi.

Mücahid, İbn Abbas'tan naklen dedi ki: Aziz'in karısı kocasına, ben bir yemek hazırlayıp şu kadınları davet etmek istiyorum, demiş. Kocas da: Yapabilirsin deyince, bir yemek hazırlamış, daha sonra da gelecek kadınlar için

odalarını süsleyip döşemiş, sonra da ziyafete katılmaları için onlara haber göndererek zikrettiğim bu kadınlardan hiçbir kimse gelmemezlik etmesin demiş.

Vehb b. Münebbih der ki: Bu kadınlar kırk kişi idiler. Onları zorladığı için ister istemez geldiler. Umeyye b. Ebi's-Salt bunlar hakkında şöyle der:

حتى إذا جثها قسراً ومهدت لهن أنضاداً وكباباً

“Nihayet yanına zorla, istemeyerek geldiler,
O da o kadınlar için sedirler ve kebaplar hazırlamıştı.”

Buradaki; (أَنْضَادُ): Sedirler, kelimesi “yaygılar” anlamında; (مُتَكَاً) diye de rivayet edilir. Vehb b. Münebbih der ki: Nihayet gelip yerlerini aldılar.

“Onlara rahatça yaslanacak bir yer hazırladı.” Üzerlerinde yaslanacakları yerler hazırladı. İbn Cübeyr der ki: Her oturulan yerde de içinde bal, turunç ve keskin bir bıçak bulunan bir kâse vardı.

Mücahid ve Said b. Cübeyr: “(مُتَكَاً): **Yaslanacak yer**” kelimesini hemzesiz ve “te” harfi şeddesiz olarak; (الْمُتَكَا) diye okumuştur. Bu ise Kıptîce’de turunç demektir. Mücahid de bunu böylece açıklamıştır.

Süfyan’ın, Mansur’dan, onun da Mücahid’den rivayetine göre Mücahid de şöyle demiş: Şeddeli ve hemzeli okuyuş, yiyecek yemek demektir. Ancak şeddesiz ve hemzesiz turunç (ağaç kavunu) anlamındadır. Şair de der ki:

نَشْرَبُ الْإِثْمَ بِالصُّوَاعِ جَهَاراً وَتَرَى الْمُتَكَ بَيْنَنَا مُسْتَعَاراً

“Biz günahı (şarab’ı) açıktan açığa büyük kaplarla içeriz,
Turuncun da aramızda iğreti alındığını (elden ele dolaştığını) görürsün.”

Ezd Şenûeliler de: el-Etrucce ile el-mütke (turunç) aynı şeylerdir, derler. el-Cevherî der ki: Mütke (şeddesiz ve hemzesiz okuyuştan isim) sünnet yapan kadının geriye kesmeden bıraktığı parçanın adıdır. Bu da aslında et ve benzeri şeyleri saran ince bir kabuk demektir. (الْمُتَكَا) ise sünnet yapılmamış kadın demektir. el-Ferrâ da der ki: Bana Basralılardan güvenilir bir ilim adamının naklettiğine göre şeddesiz olarak; (الْمُتَكَ), et ve benzeri şeyler üzerindeki ince kabuk (zar) demektir. Kimisi de bunun turunç ile aynı şey olduğunu söylemiştir ki, bunu da el-Ahfeş nakletmektedir.

İbn Zeyd der ki: Kadın onlara turunç ve onunla beraber yenilmek üzere bal hazırlamıştı. Şair de der ki:

فَظَلْنَا نَعْمَةً وَأَتَّكْنَا وَشَرَبْنَا الْحَلَالَ مِنْ قُلْلِهِ

“Nimet içinde yedik ve yaslandık,
Ve helal içecekleri büyük testileriyle içtik.”

en-Nehhâs der ki: Yüce Allah'ın; (وَأَعْتَدْتُ): **Hazırladı** fiili; (الْعَتَاد): Hazırlanan şeyler” lafzından alınmadır ki, bu da herhangi bir şey için hazırlayıp araç kıldığın her bir şey demektir.

Şeddeli ve hemzeli okuyuş ile ilgili olarak yapılmış en sahih açıklama Ali b. Ebi Talha'nın İbn Abbas'tan şöyle dediğine dair naklidir: Bundan maksat oturacak yer demektir.

Tefsir bilginlerinden bir topluluğun bundan maksadın, yemek olduğunu söylemeleri; (طعام متكاً): Yaslanarak yenilecek yemek” takdirine göre mümkün olabilir. Tıpkı yüce Allah'ın: (وَأَسْأَلُ الْقَرْيَةَ): **Kasabaya sor.**” (Yûsuf, 12/82) buyruğu gibi. Bu hazfın olduğuna delil de: **“Onların herbirine de birer bıçak verdi”** ifadesidir. Çünkü kadınlarla birlikte bıçakların bulunması ancak bıçaklarla kesilecek bir şeyler yemek içindir.

Nitekim (en-Nehhâs) *‘İrabu'l-Kur'ân*” adlı eserinde de böyle demiştir. *“Me-âni'l-Kur'ân”* adlı eserinde ise şunları söyler: Ma'mer, Katâde'den; (المتكاً) -meâlde: Yaslanacak yer-”in yiyecek, yemek diye açıkladığını rivayet etmektedir. Bunun yemek yenildiği yahut içildiği veya konuşulduğu esnada üzerine yaslanılan her şey anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da dilciler tarafından bilinen bir açıklamadır. Ancak kelimenin önceki açıklamasına dair gelen rivayetler sahihtir.

el-Kutebî'nin de naklettiğine göre; filan kişinin yanında yemek yedik, anlamında; (آتَّكْنَا عِنْدَ فُلَانٍ) denilmektedir. (متكاً) kelimesinin aslı (موتكاً) şeklindedir. (مُتَرَّنٌ وَمُتَعَدٌّ): Tartılan şey ve va'dolunan şey” anlamındaki kelimelerin; (وزنت ووعدت) Tartım, va'dettim” fiillerinden gelmesi gibi. “Yaslanacak yer” anlamındaki kelime ise; (وَكَاثُ): Yaslandım” fiilinden gelmektedir ve (أَتَّكْنَا يَتَّكِي، أَتَّكَاءُ): Yaslandı, yaslanır, yaslanmak” diye kullanılır.

“Onların herbirine de birer bıçak...” anlamındaki buyrukta iki mef'ul vardır. el-Kisaî ve el-Ferrâ; (السَّكِينُ): Bıçak” kelimesinin hem müzekker hem de müennes kullanılacağını nakletmektedir. el-Ferrâ şu beyiti nakleder:

فَعَيْتَ فِي السَّامِ غَدَاةَ قَرٍّ بِسَكِينٍ مُؤَنَّقَةٍ النَّصَابِ

“Soğuk bir sabah vakti, sapı oldukça sağlamlaştırılmış bir bıçak ile
Devenin hörgücünde yara açtı.”

el-Cevherî: Çoğunlukla bu kelime müzekker kullanılır, demektir. Daha sonra el-Cevherî şu beyiti nakleder:

يُرَى نَاصِحاً فِيمَا بَدَأَ فَإِذَا خَلَا فَذَلِكَ سَكِينٌ عَلَى الْخَلْقِ خَازِقُ

“Zahiren onun samimi öğüt verdiği görünür ama yalnız kaldı mı
İşte o boğaza dayanan oldukça keskin bir bıçak olur.”

el-Esmaî der ki: Bu kelimenin bilinen şekli yalnızca müzekker olarak kullanıldığıdır.

“Ve: Çık karşılarna, dedi” buyruğundaki: “(قَالَ): Dedi” kelimesinin “te” harfinin ötreli okunuşu iki sakinin arka arkaya gelmesinden dolayıdır. Çünkü esreden sonra ötre varsa, ağır okunur. “Te”nin esreli okunuşu ise asla (yani sakin harf harekelenecek olursa esre ile harekelenir ilkesine) göre-
dir.

Denildiğine göre kadın diğerlerine: Ben size söylemedikçe ne bir şey kesiniz, ne bir şey yiyiniz. Daha sonra hizmetçisine: Ben sana: İl'i çağır diyecek olursam, Yûsuf'u çağır, diye emretti. İl ise onların tapındıkları bir putun adıdır. Hz. Yûsuf da çamurda çalışıyordu, peştemalını toplayıp bağlamış, kollarını da kıvırmıştı. Hizmetçiye -bana rabbi çağır anlamında- bana İl'i çağır dedi. İl İbranice rab demektir. Kadınlar hayrete düştü ve: O nasıl gelebilir, dediler. Bu sefer hizmetçi çıkıp, Hz. Yûsuf'u çağırdı. Hz. Yûsuf yukardan aşağıya inince ev sahibi kadın diğerlerine beraberinizdekileri kesiniz, dedi. **“Kadınlar onu görünce, onun gerçekten büyük bir güzelliğe sahip birisi olduğunu anladılar. Ellerini kestiler.”** Ellerindeki bıçaklarla kemiklere ulaşınca kadar, ellerini kestiler. Bu şekildeki açıklamayı Vehb b. Münabbih yapmıştır. Said b. Cübeyr de der ki: Onu süslemeden, kadınların huzuruna çıkarmadı. Ansızın kadınların yanına çıkınca ondan dolayı dehşete kapıldılar, yüzünün güzelliği, süsleri ve üzerindikilerden dolayı hayrete düştüler, ellerini kesmeye koyuldular. Halbuki onlar bunu yaparken turunçları kestiklerini zannediyorlardı.

“(أَكْبَرُ): Onun gerçekten büyük bir güzelliğe sahip birisi olduğunu anladılar.” buyruğunun ne anlama geldiği hususunda farklı görüşler vardır. Cüveybir'in, ed-Dahhâk'tan, onun İbn Abbas'tan rivayetine göre: Onu çok büyük bir şey gördüler ve heybete kapıldılar demektir. Yine ondan gelen rivayete göre, onu görmenin dehşetiyle meni ve mezileri aktı. Şair der ki:

إِذَا مَا رَأَيْنَ الْفَحْلَ مِنْ فَوْقِ قَارَةٍ صَهْلَنَ وَأَكْبَرْنَ الْمَنِيَّ الْمَدْفَقَ

“Küçük tepenin üzerinden erkek deveyi gördüler mi
Böğürmeye başlarlar ve hızlıca fışkıran menilerini akıtırlar.”

İbn Sem'ân da arkadaşlarından bir gruptan naklettiğine göre şöyle demektedir: Arkadaşları dediler ki: O kadınların aşklarından dolayı mezileri aktı. Veli b. Münebbih de der ki: Derhal ona aşık oldular ve o mecliste hayret, delişet ve Yûsuf'a kalbten duydukları aşklarından ötürü on tanesi öldü. Bunun anlamının dehşetlerinden ay hali oluverdiler, olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Katâde, Mukatil ve es-Süddî yapmıştır. Şair de der ki:

ناتى النساء على أطهارهنّ ولا ناتى النساء إذا اكْبَرْنَ إكْبَارًا

“Biz kadınlara temiz oldukları vakit varırız da ancak
Ay hali olduklarında, asla kadınlara yaklaşmayız.”

Ancak Ebu Ubeyde ve başkaları bunu kabul etmeyerek şöyle derler: Arap dilinde bu kelime böyle bir anlamda kullanılmaz. Bununla birlikte onu oldukça büyük bir şey gördüklerinden dolayı ay hali olmuş olmaları muhtemeldir. Çünkü kadın kimi zaman korkusundan dolayı, karnındaki yavruyu düşürebilir yahut ay hali olabilir.

ez-Zeccâc der ki: Arapçada; “(أكبره): Onu büyük gördüler” denilir ama ondan dolayı ay hali oldular anlamında olmak üzere-: (حيضه) denilmez. Çünkü büyük görmek, hiçbir zaman ay hali olmak manasına değildir.

el- Ezherî buna cevap vererek: Ancak ay hali oldu anlamında; (أكبرت) denilebilir. Çünkü kadın ilk defa ay hali olduğu takdirde, küçük yaştan büyüklüğe doğru geçiş yapmış olur. Devamla der ki: (أكبرته)daki “he” zamir “he”si değil de vakf (sekt, susuş) “he”si olabilir. Ancak bu görüşün aslı yoktur, zira vakf için gelen “he” vasl halinde düşer. Bundan daha uygun görüş, İbnu'l-Enbarî'nin şu açıklamasıdır: Buradaki “he” zamiri fiilin mastarından bedeldir, yani, (أكبرن إكبارًا) şeklinde olup ay hali oldular anlamındadır. İbn Abbas'ın birinci görüşüne göre ise “he” zamiri Hz. Yûsuf'a aittir ve Yûsuf'u oldukça büyük birisi olarak gördüler ve onu alabildiğine ta'zim ettiler, demektir.

“**Ellerini kestiler**” buyruğu ile ilgili olarak Mücahid der ki: Ellerini koparırcasına kestiler. Ellerini çizip yaraladılar, diye de açıklanmıştır. İbn Ebi Necîh, Mücahid'den şöyle dediğini rivayet eder: Ellerini bıçaklarla kestiler. en-Nehhâs der ki: Mücahid bu açıklaması ile eli kopup ayıracak şekilde bir kesmeyi kastetmemektedir. Bu bir çizme ve yaralama anlamında bir kesmedir. Dilde ise insanın -mesela- arkadaşının elini çizecek olursa “elini kesti” denilmesi bilinen bir husustur. İkrime, “elleri” lafzını kollarının yenleri diye

açıklamıştır ki, bu anlama gelmesi uzak bir ihtimaldir.

Parmaklarını kestiler, diye de açıklanmıştır. Yani kalbleri Hz. Yûsuf ile meşgul olduğundan dolayı ellerini kesip yaralamalarından dolayı hiçbir acı duymadılar. Fiilin şekli kesmenin çok olduğuna işarettir, çokluk herbirisinin bir kaç yerden elini yaraladığı anlamına gelme ihtimali olduğu gibi, kadınların sayılarının çokluğu dolayısıyla kullanılmış olma ihtimali de vardır.

“Ve dediler ki: Allah’ı tenzih ederiz.” Yani Allah’a sığınırız. el-Esmâî, Naffî'den; “(حَاشَ لِلَّهِ): **Allah’ı tenzih ederiz**” buyruğunu Ebu Amr b. el-Alâ gibi; (حَاشَا لِلَّهِ) şeklinde “şın” harfinden sonra “elif”i de okuduğunu nakletmektedir. Asıl kullanım şekli de budur. Bu “elif”i hazfeden; “(لَهُ): Allah’ı” lafzındaki “elif”i onun bedeli kabul eder. Bu kelime şu dört şekilde kullanılır. (حَاشَاكَ وَحَاشَا لَكَ وَحَاشَا لَكَ) şekillerinin hepsi de: Seni tenzih ederim, anlamındadır. Yine (حَاشَا زَيْدٌ وَحَاشَا زَيْدًا): Haşa ki Zeyd”den diye kullanılır (ve Zeyd kelimesi cer ve nasb edilebilir).

en-Nehhâs der ki: Ben Ali b. Süleyman’ı şöyle derken dinledim: Ben Muhammed b. Yezîd’i şöyle derken dinledim: Bu edatın isminin nasbedilmesi daha uygundur. Çünkü bunun fiil olduğu sahih olarak kabul edilmiştir. Zira Araplar: “(حَاشَ لَزَيْدٍ): Haşa Zeyd”den, derler ve ismin başından da harf (meksur lam edatı) hazfedilmez. Şair Nabîğa da şöyle demiştir:

وَلَا أَحَاشِي مِنَ الْأَقْوَامِ مِنْ أَحَدٍ

“Ve ben kavimlerden hiçbir kimseyi müstesnâ kılmıyorum.”

Kimi dilci; “(حَاشَ): Dışında müstesnâ, haşa” bir edattır. “(أَحَاشِي): Müstesnâ kılıyorum” ise bir fiildir, der. (أَحَاشِي) in fiil olduğuna delil ise, ondan sonra harf-i cerrin gelmesidir. Ebu Zeyd’in naklettiğine göre bir bedevi Arab: “(اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِمَنْ يَسْمَعُ، حَاشَا الشَّيْطَانُ وَأَبَا الْأَصْبَغِ): Allah’ım bana ve işiten herkese mağfiret buyur. Şeytan ile Ebu’l-Esbağ müstesnâ,” diyerek bu lafızla sonraki kelimeyi nasb etmiştir.

el-Hasen ise “şın” harfini sakın kılarak (حَاشَ لِلَّهِ) diye okumuştur. Yine ondan; (حَاشَ إِلَهِ) diye okuduğu da rivayet edilmiştir. İbn Mes’ud ve Ubeyy ise “lam” harfi olmaksızın; (حَاشَ اللَّهُ) diye okumuşlardır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

حَاشَا أَبِي ثَوْبَانَ إِنَّ بِي ضُئًا عَنِ الْمَلْحَاوِ وَالشُّمِّ

"Ebu Sevban müstesnâdır, çünkü o gerçekten Başkasını kınamaktan ve kötü söz söylemekten yana cimridir."

ez-Zeccâc der ki: Bu kelimenin aslı; (الحاشية): Etraf" yakınlardan gelmektedir. (الحشا): Yakın çevre anlamındadır. Mesela; (كنت في حشا فلان): Filanın yakınlığında idim" denilir. Buna göre (حاشا لزيد); Zeyd bundan uzaktır" o bir tarafta, Zeyd bir taraftadır anlamına gelir. İstisnada bir şeyi sözü edilenler arasından bir kenara çıkarmak ve bir kenarda tutmak demektir.

Ebu Ali bu kelime (المحاشاة): İstisna etmekten faildir. Yani Yûsuf böyle bir şeyden münezzehtir ve Yûsuf kendisine atılan iftiradan uzakta ve bir kenardadır. Yahut ta o insan olmaktan münezzehtir, insanlık bir tarafta o bir taraftadır. Sibeveyh'e göre; (حاشا وحاش); istisna cümlesinde cer harfidir. el-Müberred ve Ebu Ali'inin açıklamalarına göre ise bir fiildir.

"Bu bir beşer değildir." el-Halîl ve Sibeveyh der ki: (ما): Değildir" edatı; (ليس): Değildir" edatı gibidir. Meselâ (ليس زيد قائماً): Zeyd ayakta değildir"; (ما هذا بشراً): Bu bir beşer değildir" ile (ما من أمهاتهم): *Onların anaları değildir*" (el-Mücadele, 58/2) denilir.

Kûfeliler de derler ki: Burada "beşer" kelimesinin başına getirilmesi gereken) "be" harfi hazfedildiğinden nasbedilmiştir. Bunun açıklaması da Ahmed b. Yahya'nın dediğine göre şöyledir: Bir kimse; (ما زيد بمنطلق): Zeyd gidici değildir" dediği vakit "be" harfi nasb mahallindedir, sair cer harfleri de böyledir. İşte bu cer harfi hazfedildikten sonra (harfin başına geldiği isim) mahalline delalet etsin diye nasbedilmiştir. Ahmed b. Yahya der ki: el-Ferrâ'nın da görüşü budur. O da şöyle der: (ما) edatı tek başına hiçbir amel etmez. Ancak Basralılar onların bu durumda (Zeyd ay gibidir anlamında olmak üzere) (زيد القمر) demeleri gerektiğini söyleyerek görüşlerinin red edileceğini belirtirler. Çünkü bu; (كالقمر): ... ay gibidir" anlamındadır.

Ahmed b. Yahya ise şu sözleriyle onlara cevap verir: "Be" harf-i cerri "kef"ten daha çok bir harf-i cer olarak kullanılabilir. Çünkü "kef" bazen isim olabilmektedir.

en-Nehlâs ise der ki: Ancak Basralıların görüşü sahihtir ve bu sözde bir çelişki vardır. el-Ferrâ; -Zeyd gidici değildir, anlamında-; (ما بمنطلق زيد) denilmesini uygun kabul etmiş ve şu beyiti nakletmiştir:

أَمَّا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كُنْتَ حُرًّا وَمَا بِالْحُرِّ أَنْتَ وَلَا الْعَتِيقُ

"Allah'a yemin olsun ki sen eğer hür olsan dahi

Esasında sen hür de olamazsın, azad edilmiş köle de olamazsın."

Ve ayrıca el-Ferrâ bunun nasb ile okunmasını açık ifadelerle kabul etmez. Diğer taraftan; “(مَا فِىكَ بِرَاغِبٍ زَيْدٌ)”: Zeyd’in sana rağbeti yoktur” demenin de; “(مَا إِلَيْكَ بِقَاصِدٍ عَمْرُو)”: Amr sana doğru gelmemektedir” demenin de caiz olduğu hususunda nahivciler arasında görüş ayrılığı olduğunu bilmiyoruz. Bundan sonra ise “be” harfini hazfederler ve (başına geldiği ismi) ref ederler. Basralılar ve Kûfeliler ise ref ile; “(مَا زَيْدٌ مُطْلَقٌ)”: Zeyd gidici değildir” şeklindeki kullanımı naklederek. Yine Basralılar bunun Temimlerin söyleyişi olduğunu nakleder ve şu beyiti de zikrederler:

أَتَيْمًا تَجْعَلُونَ إِلَيَّ نِدًا وَمَا تَيْمٌ لِّذِي حَسَبٍ نَدِيدٌ

“Sizler Teym’i mi bana eş ve denk kabul ediyorsunuz?

Halbuki Teym hiçbir zaman şerefli birisine denk olamaz.”

el-Kisaî ise bunun Tihame ve Necidlilerin söyleyişi olduğunu nakletmektedir. el-Ferrâ da ref’in iki bakımdan daha güçlü olduğunu iddia etmektedir. Ebu İshak dedi ki: Bu bir yanlışlıktır. Çünkü yüce Allah’ın Kitabı ve Rasûlünün kullanımı daha güçlü ve daha uygundur.

Derim ki: Hafsa (r.anha)nın Mushaf’ında bu buyruk; “(مَا هَذَا بِبَشَرٍ)”: Bu bir beşer değildir” şeklindedir. Bunu el-Gaznevî nakletmektedir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Burada kadınlar Hz. Yûsuf’un suret itibariyle insanlardan daha güzel bir surette olduğunu, hatta bir melek suretinde olduğunu söylemek istemişlerdir. Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: “*Andolsun Biz insanı gerçekten en güzel bir surette yarattık.*” (et-Tîn, 95/4) Bu iki âyet-i kerîmenin bir arada anlaşılması şöyledir: Kadınlar “**Allah’ı tenzih ederiz**” ifadeleri ile Hz. Yûsuf’u, Aziz’in karısının onu itham ettiği, kendisine kötü maksatla yaklaşmak istediğinden uzak olduğunu anlatmaktadır. Yani Yûsuf böyle bir şeyden uzaktır. Onların “(ﷲ): **Allah için**” sözleri Allah için o bundan uzaktır, demektir. Yani Yûsuf bu işten kurtulmuştur, bu surette böyle bir şey yoktur. Bunun da anlamı şudur: Onun masiyetlerden uzaklığı meleklerle benzemektedir. Böyle bir açıklamaya göre ise (âyetler arasında) çelişki yoktur.

Bir diğer açıklamaya göre burada maksat, Hz. Yûsuf’un aşırı güzelliğinden ötürü sureti itibariyle insanlara benzemesinden tenzih edilmesidir. “Allah’ı” ifadesi de bu manayı te’kid içindir. Buna göre buyruğun anlamı şu olur: Kadınlar melek suretinin daha güzel olduğunu zannederek böyle bir sözü söylediler, onlar yüce Allah’ın: “*Andolsun ki insanı en güzel bir surette yarattık*” (et-Tin, 99/4) sözlerinden haberdar değillerdi. Çünkü bu bizim Kitabımızda olan bir buyruktur.

Bazı zayıf anlayışlı kimseler şöyle zannederler: Eğer kadınların bu sözlerinin gerçekte ilgisi olmayan bir kanaatleri olsaydı, yüce Allah'ın onların bu kanaatlerini reddetmesi ve bu sözlerinde yalancı olduklarını beyan etmesi gerekirdi. Ancak böyle bir görüş batıldır. Zira yüce Allah'a böyle bir şeyin vacib olduğunu kabul edemeyiz. Zaten yüce Allah'ın kâfirlerin küfrü ve yalancıların yalanı ile ilgili olarak haber verdiği bütün hususları hemen akabinde reddetmesi gerekmez. Aynı şekilde "örf ehli kimseler" çirkin kişi hakkında "o şeytan gibidir" derken, güzel kişi hakkında da "o melek gibidir" derler. Yani benzeri görülmemiş demektir. Çünkü insanlar melekleri görmezler. Böyle bir ifade melek suretinin daha güzel olduğu zannına binaen söylenir, yahut ta onun ahlâkının temizliğini, ithamlardan da uzaklığını haber vermek kastıyla söylemiş olabilirler.

"Bu ancak çok şerefli bir melektir." Bu ancak şerefli bir melek olabilir, başka bir şey olamaz. Şair de der ki:

فَلَسْتَ لِإِنْسِي وَلَكِنْ لِمَلَكٍ تَنْزُلُ مِنْ جَوْ السَّمَاءِ يَصُوبُ

"Sen bir insana mensub da değilsin fakat sen bir melek(e mensub) olabilirsin, Sema boşluğundan yağmur gibi inen."

el-Hasen'den de: -**"Bu bir beşer değildir"** anlamındaki buyruğu: (مَا هَذَا بِشَرِي) şeklinde "be" ve "şin" harflerini esreli olarak okuduğu rivayet edilmiştir ki bu: Bu satın alınan bir kul değildir, anlamındadır; böyle birisinin satılmaması gerekir, demektir. O bu şekilde okumakla mastarı ismi-i mef'ul yerine kullanmış olur. Yüce Allah'ın: (أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ): *Deniz avı... size helal kılındı* (el-Maide, 5/96) buyruğunda olduğu gibi ki, denizde avlanmak anlamındadır ve bunun benzerleri de pek çoktur.

Buyruğun şu anlama gelme ihtimali de vardır: Buna değer biçilemez, bunun kıymeti hiçbir şekilde tesbit edilemez. Buna göre "satın almak" anlamındaki kelime ile satın alınırken onun karşılığında verilen bedel kastedilmiş olur. Mesela bir kimsenin: Bu bine alındı, şeklindeki sözünü reddetmek isterken, bu bine alınamaz demeye benzer. Bu açıklamaya göre ise "be" harfi haber olan mahzuf bir söze taalluk eder. (مَا هَذَا مَقْدَرًا بِشَرَاءِ): Bu satın almakla miktarı tesbit edilebilecek bir şey değildir" demeye benzer. Ancak büyük çoğunluğun kıraati daha uygundur. Çünkü ondan sonra **"bu ancak çok şerefli bir melektir"** buyruğu gelmektedir ki, bu da onun şanını ta'zim gayesi ile melek türünden olduğu söylenerek üstünlüğünü mübalağa yoluyla ifade etmek içindir. Diğer taraftan; (el-Hasen'den gelen rivayet gibi) (بَشِيرِي) türünden kelimeler Mushaf'ta "ya" ile yazılırlar.

Allah'ın: **"Kadın dedi ki: Kendisi dolayısı ile beni kınadığınız işte budur"** buyruğu şu demektir: Aziz'in hanımı misafir kadınların Yûsuf'a kendilerini kap-tırdıklarını görünce, **"kendisi dolayısı ile"** yani onu sevdiğimden dolayı **"be-ni kınadığınız işte budur"** diyerek mazur olduğunu açığa vurmak istedi.

"(ذاك) : Şu" burada "(هذا) : Bu" anlamındadır. Taberî'nin tercihi de budur. Buradaki "he" (mealde: Kendisi) zamirinin sevgiye ait olduğu ve; (ذاك) : Şu, işaret zamirinin de asıl anlamı üzere kullanıldığı da söylenmiştir. Buna gö-re mana şöyle olur: İşte kendisi sebebiyle beni kınadığınız sevgi budur, ya-ni bunun sevgisi işte o sevgidir.

"Levm (kınamak)" ise çirkin şeylerle nitelendirmek demektir.

Daha sonra gerçeği ikrar ederek şunları söyledi:

"Evet, andolsun ben ondan murad almak istedim. Fakat o kendisini ko-rudu" yani bu işe yanaşmadı.⁽¹⁾

"(العصية) : Korunma"ya bu ismin verilmiş sebebi, masiyetin işlenmesinden koruyup engellemesinden dolayıdır. "Kendisini korudu" ifadesinin, bu işe kar-şı koydu, zorluk çıkardı, anlamında olduğu da söylenmiştir ki, ikisinin de an-lamı birdir.

"Şayet kendisine emredeceğimi yapmazsa, andolsun zindana atıla-cak" sözleriyle de kadınların huzurunda onu tekrar kötülük işlemeye davet etti ve haya perdesini yırtarak, dediğini yapmayacak olursa zindana atılmak-la tehdit etti. İlk olanlar ikisi arasında ceryan etmişti; ama artık ilk duru-munun aksine, kimsenin kınamasından ve söyleyeceği sözlerden çekinme-diğinden böyle konuştu.

"Ve herhalde zillate uğrayanlardan olacaktır" buyruğundaki; "(وَلَيَكُونَا) : Olacaktır" kelimesi "elif" ile yazılmıştır. Ancak te'kid için getirilen şeddesiz "nûn" gibi okunur. Çünkü te'kid "nûn"u hem şeddeli, hem şeddesiz gelir. Yü-ce Allah'ın: "(لَيَسْجُنَنَّ) : Andolsun zindana atılacak" buyruğu üzerinde vakıf "nûn" ile yapılır. Çünkü şeddelidir. Buna karşılık; "(لَيَكُونَا) : Olacaktır" üze-rinde vakıf elif ile yapılır. Çünkü şeddesiz "nun"dan dolayı böyle yazılmış-tır ve bu bir kimsenin; "(رَأَيْتُ رَجُلًا وَزَيْدًا لَيَكُونَا) : Ben bir adam gördüm, Zeyd'i ve Amr'ı gördüm" sözündeki i'rab "nun"u (tenvini)na benzemektedir. Yüce Allah'ın: "(لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ) : Andolsun ki yakalayıp, çekeriz alnından" (el-Alak, 96/15) buyruğu ve benzerleri de buna benzemektedir ki bu gibileri üzerin-de vakıf elif ile olur. el-A'şâ'nın şu mısraında olduğu gibi:

(1) Tercümemize esas aldığımız Arapça baskıya hazırlayanın belirttiğine göre, yazma nü-s-haların ikisinde burada şu anlamdaki ibareler de yer almaktadır: "Şunu bil ki, o kadın, ona karşı beslediği aşırı sevgisi dolayısıyla çağırdığı kadınlar huzurunda mazeretini açık-ladığında, işin gerçek yüzünü de ortaya koyarak, "Ben ondan murad almak istedim. Fa-kat o kendisini korudu" dedi.

وَلَا تُعْبِدِ الشَّيْطَانَ وَاللَّهُ مُعْبَدُ

“Şeytana asla ibadet etme, Allah’a ibadet et.”

Şair burada; “(فاعبدا): Mutlaka ... ibadet et” demek istemiştir. Vakıf yapması gerektiğinden elif ile vakıf yapmıştır.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ ۖ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي
كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٢٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ
عَنهُ كَيْدَهُنَّ ۖ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٤﴾

33. Dedi ki: “Rabbim ben, zindanı bu kadınların beni kendisine davet edegeldikleri şeye tercih ederim. Eğer Sen bunların tuzaklarını benden savmazsan, onlara meyleder, cahillerden olurum.”

34. Bunun üzerine Rabbi onun duasını kabul etti. O kadınların tuzaklarını üzerinden savdı. Çünkü O, hakkıyla işitendir, bilendir.

Yüce Allah’ın: “**Dedi ki: Rabbim ben, zindanı bu kadınların beni davet edegeldikleri şeye tercih ederim**” buyruğunda “zindanı ifadesi, zindana girmeyi takdirinde olup muzaf hazfedilmiştir. Bu açıklamayı ez-Zeccâc ve en-Nehlâs yapmışlardır. “**Tercih ederim**”; zindan benim için masiyete düşmekten daha kolay ve daha hafiftir, demektir. Yoksa zindana girmek durum ne olursa olsun mutlaka sevilen bir şey olduğu anlamına değildir.

Nakledildiğine göre Yûsuf (a.s): “**Ben zindanı... tercih ederim**” deyince yüce Allah da kendisine şöyle vahyetmiş: “Ey Yûsuf! Sen, ben zindanı tercih ederim demekle kendini zindana atmış oldun. Eğer ben afiyet ve esenliği tercih ederim, demiş olsaydın hiç şüphesiz esenliğe kavuşturulurdun.”

Ebu Hatim’in naklettiğine göre Osman b. Affan (r.a); “(السِّجْنُ): Hapse atılmak, zindana atılmak” diye “sin” harfini üstün olarak okumuştur. Bunun aynı zamanda İbn Ebi İshak’ın, Abdu’r-Rahman el-A’rec’in ve Ya’kub’un da kıraati olduğunu nakletmiştir. Bu ise; “(سَجَنَهُ سَجْنًا): Onu hapsetti, hapsetmek” fiilinin mastarıdır.

“Eğer Sen bunların tuzaklarını benden savmazsan” yani bu kadınların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan...

Kendisini gören kadınların tuzakları diye de açıklanmıştır. Çünkü kadınlar ona Aziz'in karısına itaat etmesini emretmiş ve ona şöyle demişti: Bu kadın mazlumdur ve sen de ona zulmettin.

Bir diğer açıklamada da şöyle denilmiştir: Aziz'in karısı için ona nasihatle bulunmak üzere herbirisi Hz. Yûsuf'la başbaşa kalmak istedi. Bundan maksat ise kadına belki isteğini kabul eder diye yardımcı olmasını istemek idi. Ancak herbirisi tek başına onunla başbaşa kalınca Hz. Yûsuf'a: Ey Yûsuf! Benim ihtiyacımı gör, ben senin için efendinden daha iyiyim, demeye koyularak, ayrı ayrı onu kendisinden murad almağa çağırıyor ve ayağını kaydırma-ya gayret ediyordu. Bunun üzerine Hz. Yûsuf: Rabbim, önceleri bir taneydi, şimdi bir topluluk oldular, dedi.

Bir diğer açıklamaya göre Aziz'in karısının tuzağı Hz. Yûsuf'u işlemeye davet ettiği hayasızlık idi. O (“bunlar şeklindeki”) çoğul ifadesiyle onu kastetmiştir. Hitabında ya onu ta'zim etmek için çoğul kullanmıştır, yahut ta açık (sarih) ifadeyi kullanmayıp üstü kapalı ifadeyi (ta'rizi) kullanmak istediğinden böyle yapmıştır.

Keyd (tuzak) ise hileye başvurmak ve bunda çokça gayret etmek demektir. İnsanların çokça hileye başvurmaları dolayısıyla da savaşa “keyd” denilmiştir. Amr b. Lecâ der ki:

نَرَاءَتْ كَيْ تَكِيدُ أُمُّ بَشْرَ وَكَيْدُهَا بِالتَّبْرِجِ مَا تَكِيدُ

“Sana tuzak kurmak için Bışr'ın annesi göründü sana,
Süslenip püslenerek sana kuracağı tuzağı kursun diye.”

“Onlara meyleder(im)” buyruğu şartın cevabıdır. “(أَصْبُ): Meylederim” ifadesi meyledip özlemeyi anlatmak için kullanılan; (صَبَا يَصْبُو): Meyletti, edenden gelmekte olup mastarı da; (صَبَوُا وَصَبَوَةً) diye gelir. Şair der ki:

إِلَى هِنْدٍ صَبَا قَلْبِي وَهِنْدُ مِثْلُهَا يُصْبِي

“Kalbim Hind'e şevk ile meyletti,
Hind gibi birisi zaten şevk ile meylettirir.”

Yani, ey Rabbim! Eğer masiyetten uzak durmakta bana lütuf etmeyecek olursan, ben de masiyete düşerim.

“Cahillerden olurum.” Yani günah işleyen ve bundan dolayı yerilmeyi hakeden kimselerden olurum. Yahut cahillerin işini yapan kimselerden olurum.

İşte bu, Allah'ın yardımı olmaksızın hiçbir kimsenin Allah'a isyan olan bir işten uzak duramadığının delilidir. Aynı şekilde cahilliğin çirkin olduğuna ve cahil kimsenin yerildiğine de delildir.

“Bunun üzerine Rabbi onun duasını kabul etti.” Çünkü o: **“Eğer Sen bunların tuzaklarını benden savmazsan”** diyerek duaya yönelmişti. Bununla: Allah'ım onların tuzaklarını benden sav, demiş gibi idi. Yüce Allah da duasını kabul etti, ona lutfetti ve zinaya düşmekten korudu.

“O kadınların tuzakları” denilmesinin sebebi şöyle açıklanmıştır: Çünkü o kadınlar bir topluluktan ve hepsi de ondan murad almak istemişti. Genel olarak; bütün kadınların tuzağı anlamında olduğu da söylenmiştir. Bundan önceki âyet-i kerîmede söz konusu edildiği gibi yalnızca Aziz'in karısının tuzağını kastettiği de söylenmiştir. Ancak umum ifade etmesi daha uygundur.

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيَسْجُنَّهُ حَتَّى حِينٍ ﴿٣٥﴾

35. Sonra bütün delilleri gördükleri halde yine de onu bir süreye kadar zindana atmak, onlarca uygun görüldü.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Yûsufa Dair Görüşler:

“Sonra” Mısır Aziz'i ve onun danışmanları **“bütün delilleri gördükleri halde...”** Hz. Yûsuf'un suçsuzluğunu, gömleğinin arkadan yırtılması, kadının yakınlarından şahidin şahitlik etmesi, kadınların ellerini kesmeleri ve Hz. Yûsuf ile karşılaşmaları sırasındaki dirençsizlikleri gibi alametleri gördükten sonra, herkesin arasında bu olayın yaygınlık kazanmaması, buna engel olunarak gizlenmesi için onu hapsedmeyi uygun gördüler.

Bir diğer açıklamaya göre burada sözü geçen **“deliller”** Hz. Yûsuf aralarında bulunduğu sürece üzerlerine açılan bereket kapıları idi. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Mukatil, Mücahid'den, o İbn Abbas'tan, İbn Abbas'ın yüce Allah'ın: **“Sonra bütün delilleri gördükleri halde yine de onu... uygun görüldü”** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Gömleğin yırtılması bu delillerdendir, şahidin şahitliği bu delillerdendir, kadınların ellerini

kesmeleri bu delillerdendir, kadınların onun oldukça büyük bir güzelliğe sahip olduğunu görmeleri de bu delillerdendir.

Şöyle de denilmiştir: Kadının insanlardan aşırı derecedeki utanması ve ondan büsbütün ümidinin kesileceğinden korkması, tümünden elinden gitmesi yerine ondan uzak kalmaya razı olmaya onu mecbur etti. Böylelikle onu görmeyecek olursa, hastalığının şifa bulacağını zannetmişti. Şair de der ki:

وما صَبَابَةٌ مُشْتَاقٍ عَلَى أَمَلٍ مِنْ الْلُقَاءِ كَمُشْتَاقٍ بِلَا أَمَلٍ

“Kavuşma ümidi bulunan özlem duyan birisinin duyduğu hasret,
Hiçbir ümit taşımayan fakat özlem duyan birisinininkine benzemez.”

Yahut kadın, hapsedilmekten çekinerek kendisini teslim edeceği ümidiyle onu hapse atmak tuzağı ile karşı karşıya bırakmak istedi.

2- Hz. Yûsufun Hapsedilmesi:

“Onu... zindana atma” (anlamı verilen); (لَبَّجْتُ) kelimesi fail mevkiindedir. Yani onu hapsedmeleri görüşü onlara uygun görüldü. Bu Sibeveyh’in görüşüdür. el-Müberred ise bu yanlıştır, der. Çünkü fail cümle olmaz. Ancak burada fail; (بَدَا): Uygun görüldü” fiilinin delalet ettiği mastardır. Bu da; (بَدَا لَهُمْ بَدَاءٌ): Onlara gelen... görüş uygun görüldü” demektir. Hazfedilmesinin sebebi ise, fiilin ona delâlet etmesidir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وَحَقٌّ لِمَنْ أَبُو مُوسَى أَبُوهُ يُؤَفِّقُهُ الَّذِي نَصَبَ الْجِبَالَ

“Bir haktır, Ebu Musa’nın, baba olduğu kimseye
Dağları diken (yüce Allah)ın muvaffakiyet vermesi.”

Burada; (وَحَقٌّ الْحَقُّ): Bunun gerçekleşmesi bir haktır” anlamında olup hazfedilmiştir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Daha sonra önceden bilmedikleri bir görüşe sahip oldular. Bu ifadenin hazfediliş sebebi ise buyrukta buna delalet eden sözlerin bulunmasıdır.

Aynı şekilde “demek” fiili de hazfedilmiştir, yani “onu zindana atmalıdır, dediler” demektir. Baştaki “lam” harfi ise gizli bir yeminin cevabıdır. Fiil müzekker bir fiildir, müennes değildir. Çünkü müennes bir fiil olsaydı; (يَسْجُنَانَهُ) denmesi gerekirdi. Buna da yüce Allah’ın: (لَهُمْ): Onlarca” denile-

rek; (لَهُنَّ) şeklinde (aynı anlamdaki) müennes zamir kullanılmaması delil teşkil etmektedir. Bu buyrukla adeta kadınlara ve onların yardımcılara dair haber verilmiş ve müzekker kipi tağlib yoluyla kullanılmış gibidir. Bu açıklamayı da Ebu Ali yapmıştır.

es-Süddî dedi ki: Hz. Yûsuf'un hapse atılmasının sebebi Aziz'in karısının Hz. Yûsuf'u kendisini teşhir edip, durumunu yaygınlaştırarak küçük düşürmesinden şikayetçi olmasıdır. Bu açıklamaya göre **"onlarca"** lafzındaki zamir hükümdara aittir.

3- Hz. Yûsufa Süreli Hapis:

"Bir süreye kadar" buyruğu "belirsiz bir süreye kadar" demektir. Bu açıklamayı pek çok müfessir yapmıştır. İbn Abbas der ki: Şehirde yaygınlık kazanmış olan haber kesilinceye kadar, demektir.

Said b. Cübeyr de altı aya kadar diye açıklamıştır. el-Kiyâ'nın naklettiğine göre; o bu ifade ile üç aylık bir süreyi kastetmiş idi. İkrime ise dokuz yıllık bir süre, el-Kelbî beş yıl, Mukatil de yedi yıllık bir süre kastetmişti, demişlerdir. Bakara Sûresi'nde; (الحين): Bir süre" kelimesi ve onun ile ilgili hükümlere dair açıklamalar (el-Bakara 2/36. âyet 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Vehb der ki: Hz. Yûsuf oniki yıl hapis kaldı.

Bu buyruktaki; (حتى): ...e kadar" edatı, (الى) anlamındadır. Yüce Allah'ın: (حتى مطلع الفجر): *Tan yeri ağarıncaya kadar*" (el-Kadr, 97/5) buyruğu gibi.

Yüce Allah zindana atılmayı Hz. Yûsuf için kadına meyletmesi dolayısıyla bir temizlenme sebebi kılmıştı. Aziz -eğer Hz. Yûsuf'un suçsuzluğunu bilmiş ise- sanki Hz. Yûsuf'un hapse atılmasında kadına itaat etmiş gibi görünüyor.

İbn Abbas der ki: Hz. Yûsuf üç yerde yanıldı. Birincisi, kadına meyledince; buna sebep zindana atıldı. İkincisi rüya yorumunu isteyen kişiye: **"Beni efendinin yanında an"** (Yûsuf, 12/42) demesi üzerine hapiste bir kaç yıl daha kaldı. Diğeri ise kardeşlerine: **"Siz gerçekten hırsızlık yaptınız"** (Yûsuf, 12/70) dedirtmesi, onlar da buna karşılık: **"Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı"** (Yûsuf, 12/77) diye cevap vermişlerdi.

4- Zina İçin Hapis Tehdidi İkraha Sayılır mı?

Yûsuf (a.s) hapse atılmak tehdidi ile zina etmek için zorlandı. Beş yıl hapiste kaldığı halde mevkinin büyüklüğü ve şerefının üstünlüğü dolayısıyla böyle bir şey razı olmadı.

Bir kişi zina etmek üzere zindana atılmakla tehdit edilecek (ikrah) olursa, icma ile zina caiz olmaz. Şâyet dövmek ile ikrah söz konusu olursa, ilim adamlarının bu konuda farklı görüşleri vardır. Sahih kabul edilen görüş eğer dövme aşırı bir noktaya varırsa, zinanın günahı da, haddi de o kişiden düşer.

Kimi ilim adamlarımız ise o kimseden haddin düşmeyeceğini söylemişlerdir. Ancak bu, zayıf bir görüştür. Çünkü yüce Allah kulu hakkında iki ayrı azabı bir araya toplamaz ve iki belâdan birisini tercih etmek ile karşı karşıya bırakmaz. Çünkü böyle bir şey dindeki en büyük zorluklardandır. Halbuki yüce Allah: *"Dinde size güçlük vermedi"* (el-Hac, 22/78) diye buyurmaktadır. İleride bu hususlara dair açıklamalar yüce Allah'ın izniyle Nahl Sûresi'nde (16/106. âyet, 4.başlık ve devamında) gelecektir.

Hız. Yûsuf bu ceza ve tehdide rağmen sabretti, kendisine kurulan bu hile ve tuzaklardan dolayı Allah'a sığındı. Önceden de geçtiği üzere yüce Allah da onun duasını kabul buyurdu.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانٌ ۖ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرِيتُكُمْ خَمْرًا ۖ
وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرِيتُكُمْ أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْرًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ ۖ
نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ ۚ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ
تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ۚ ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي
رَبِّي ۖ إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ
كَافِرُونَ ۚ ﴿٢٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۖ
مَا كَانَ لَنَا أَنْ نُشْرِكَ بِاللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۚ ذَلِكُمْ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَيْنَا
وَعَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٨﴾

36. Onunla birlikte zindana iki de delikanlı girdi. Bunlardan biri:
"Ben rüyamda kendimi şarap sıkıyor gördüm" dedi. Öbürü de:

“Ben de rüyamda kendimi başımda ekmek götürüyor, kuşlar da ondan yiyor gördüm” dedi. “Bize bunun yorumunu bildir. Çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz.”

37. Dedi ki: “Size rızıklanmak üzere bir yiyecek gelecek oldu mu, muhakkak onun ne olduğunu size daha gelmezden evvel haber veririm. Bu Rabbimin bana öğrettiği şeylerdendir. Gerçekten ben Allah’a inanmayan ve kendileri âhireti inkâr eden bir kavmin dinini terkettim;

38. “Atalarım İbrahim, İshak ve Ya’kub’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız, yapabileceğimiz bir iş değildir. Bu hem bize, hem insanlara Allah’ın lütuf ve keremindedir. Fakat insanların çoğu şükretmezler.”

Yüce Allah’ın: **“Onunla birlikte zindana iki de delikanlı girdi”** buyruğundaki: **“(فَتَيَّانَ): İki delikanlı”** kelimesi (فَتَيَّانَ) in tesniyesi (ikili)dir. Bu kelime (son harfi) “ya”lıdır. Bunun: **“(الْفُتُو): Genç delikanlılar”** şeklinde çoğul yapılması şaz’dır. Vehb ve başkaları derler ki: Yûsuf (a.s) bir eşek üzerinde zincire vurulmuş halde, zindana götürüldü. Çarşı-pazar dolaştırılarak: **“Bu hanımefendisine karşı gelenin cezasıdır”** diye ilan edildi. O ise şöyle diyordu: **“Şüphesiz ki bu ateş parçalarından, katrandan yapılmış elbiselerden, kaynar su içeceğinden ve zakkum yemeğinden daha kolaydır.”**

Hiz. Yûsuf zindana götürüldüğünde, orada artık umutları kesilmiş, bela ve sıkıntıları alabildiğine artmış kimselerle karşılaştı. Onlara: Sabredin size müjdelere olsun, ecir alırsınız demeye başladı. Onlar da: Ey delikanlı! Ne güzel söz söylüyorsun! Gerçekten seninle birlikte olmak bizim için bereketli bir şeydir. Sen kimsin, ey delikanlı! diye sormaya koyuldular. Hiz. Yûsuf da şöyle diyordu: Ben Allah’ın seçkin kulu Ya’kub’un oğlu Yûsuf’um. Benim dedem de Allah’a kurban edilmesi adanan İshak’tır. Onun da babası ise Allah’ın halil’i İbrahim’dir.

İbn Abbas der ki: Kadın kocasına bu İbrani köle beni rezil etti. Ben onu hapse atmanı istiyorum deyince, kocası da onu hapse attı. Hiz. Yûsuf, zindanda üzüntülü olanları teselli ediyor, hastaları ziyaret ediyor, yaralıları tedavi ediyor, gece boyunca namaz kılıyordu. Odaların duvarları, çatıları, kapıları da onunla birlikte ağlayıncaya kadar ağlıyordu. Hapis onun sayesinde tertemiz oldu ve hapistekiler de onunla teselli buldular. O bakımdan herhangi birisi zindandan çıktı mı tekrar Yûsuf ile birlikte olmak için zindana geri girdi. Zindan sorumlusu da onu sevdi ve onun rahat etmesini sağladı, sonra ona şöyle dedi: Ey Yûsuf! Ben seni öyle bir sevdim ki hiçbir şeyi senin ka-

dar sevebiliyorum. Bu sefer Hz. Yûsuf: Senin bu sevginden Allah'a sığınırım, dedi. Adam: Neden böyle diyorsun? deyince, bu sefer şu cevabı verdi: Babam beni sevdi, kardeşlerim bana yapacaklarını yaptılar. Hanımefendim beni sevdi, ben gördüğün hale geldim.

Hz. Yûsuf hapiste iken hükümdar fırıncısına ve sakisine kızdı. Şöyle ki: Hükümdar aralarında oldukça uzun bir ömür yaşadığından, ondan sıkılmaya, usanmaya başladılar. O bakımdan hem fırıncısına hem şarapçısına zehirlmesini telkin ettiler. Ancak fırıncı bu isteği kabul etmekle birlikte, şarab sakisi bunu kabul etmedi. Saki gidip, bu durumu hükümdara bildirdi, hükümdar her ikisinin de zindana atılmasını emretti. Bu ikisi de Hz. Yûsuf'la teselli buldular. İşte yüce Allah'ın: **"Onunla birlikte zindana iki de delikanlı girdi"** buyruğunda anlatılan budur.

Şöyle de denilmiştir: Fırıncı yemeğe zehiri koydu, ancak yemek hazırlanınca saki; Ey Hükümdar! Yeme, çünkü yemek zehirlidir, dedi. Fırıncı da; Ey Hükümdar! İçme, çünkü içkide zehir var, dedi. Bunun üzerine hükümdar sakiye iç dedi, içti ve içtiğinden zarar görmedi. Fırıncıya ise: Ye dediği halde yemedi, yemeği bir hayvana vererek denedi, olduğu yerde hayvan ölüverdi. Her ikisini de bir sene hapse attı, ikisi de bu süre zarfında Hz. Yûsuf ile birlikte kaldılar. Sakinin adı Mencâ, diğerinin adı Mecles idi. Bunu da es-Sa'le-bî, Ka'b'dan nakletmektedir.

en-Nekkaş der ki: Birisinin adı Şerhem, diğerinin de adı Serhem idi.

Taberî der ki: Rüyada şarap sıktığını gören kimsenin adı Nebû idi. es-Süheylî der ki: Diğerinin ismini de zikretti, ancak ben onu yazıp kaydetmedim.

Yüce Allah'ın: **"İki de delikanlı"** diye buyurması, bunların ikisinin de köle olmalarından idi. Köle de küçük ya da büyük olsun "fetâ: Genç, delikanlı" diye adlandırılır. Bunu da el-Maverdî nakletmiştir.

el-Kuşeyrî der ki: "Fetâ" kelimesinin örflerinde kölenin adı olma ihtimali de vardır. İşte bundan dolayı da yüce Allah: **"Aziz'in karısı delikanlısından (fetâsından) murad almak istiyor"** (Yûsuf, 12/30) diye buyurmuştur. Bununla birlikte "fetâ" kelimesinin, mülkiyet altındaki bir köle olmasa dahi hizmetçinin adı olma ihtimali de vardır. Bu ikisinin Hz. Yûsuf ile birlikte zindana atılmış olma ihtimali de vardır, daha sonra da ondan önce de atılmış olabilirler. Ancak onunla birlikte, onun bulunduğu hücreye girmişlerdi.

"Bunlardan biri: Ben rüyamda kendimi şarab" yani üzüm "sıkıyor gördüm, dedi." Hz. Yûsuf daha önce hapistekilere: Ben rüya tabir ederim, demişti. İşte bu iki gençten birisi arkadaşına: Gel şu İbrani köleyi deneyelim, dediler ve ona herhangi bir rüya görmedikleri halde soru sordular. Bu açıklamayı İbn Mes'ud yapmıştır. Ancak Taberî'nin naklettiğine göre bu iki

kişi Hz. Yûsuf'un bilgisi hakkında ona soru sordular. Kendisi de: Ben rüya tabir ederim, diye cevap vermişti. Bunun üzerine gördükleri rüyalarını yorumlamasını istediler.

İbn Abbas ve Mücahid der ki: Gördükleri rüya doğru bir rüya idi ve ona bu rüyaları hakkında yorum yapmasını istemişlerdi. Bundan dolayı rüyanın yorumu olduğu gibi gerçekleşti.

Sahih hadiste Ebu Hureyre'den, Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Aranızda rüyası en doğru çıkan, sözü en doğru olan kişidir."⁽¹⁾

Bu rüyaların gerçek olmadığı, onu denemek için, ondan yorum yapmasını istedikleri de söylenmiştir. İbn Mes'ud ve es-Süddî'nin görüşü budur.

Aralarından asılan kişi yalan söylemişti, diğeri ise doğru söylemişti, diye de söylenmiştir. Bu görüş de Ebu Miclez'e aittir.

Tirmizî'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre İbn Abbas, Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Her kim yalan yere bir rüya gördüğünü söyleyecek olursa, kıyamet günü iki arpa arasına düğüm atması istenecektir ve hiçbir zaman ikisi arasına böyle bir düğüm atamayacaktır." Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen bir hadistir.⁽²⁾

Ali (r.a)'dan da Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Yalan yere rüya gördüğünü söyleyen kimse kıyamet gününde bir arpa düğümlemekle yükümlü tutulacaktır." Tirmizî dedi ki: Bu hasen bir hadistir.⁽³⁾

İbn Abbas dedi ki: Bu iki kişi rüyalarını gördükleri sabahı oldukça üzüntülü ve kederli idiler. Hz. Yûsuf onlara: Ne diye sizi üzüntülü görüyorum? diye sorunca, onlar: Efendimiz! Biz hoşumuza gitmeyecek bir şey gördük, dediler. Hz. Yûsuf onlara: Gördüğünüzü bana anlatın, deyince ikisi de gördükleri rüyayı ona anlattılar ve: Bu rüyamızın yorumunu bize bildir, dediler. Bu da onların bir rüya gördüklerinin delilidir.

"Çünkü biz seni iyilik edenlerden görüyoruz." Hz. Yûsuf'un iyiliği hastaları ziyareti, onları tedavi etmesi, üzüntü ve kederlileri teselli etmesi idi. ed-Dahhâk der ki: Zindanda birisi hastalandı mı Hz. Yûsuf ona bakardı, birisi darlığa düştü mü sıkıntısını giderirdi. Muhtaç oldu mu ona mal toplar, onun için dilenirdi.

(1) *Müslim*, Ru'yâ 6; *Ebû Dâvûd*, Edeb 88, *Tirmizî*, Ru'yâ 1, 10; *İbn Mâce*, Ru'yâ 9; *Dârimî*, Ru'yâ 7; *Müsned*, II, 269, 507.

(2) *Buhârî*, Ta'bir 45; *Tirmizî*, Ru'yâ 8; *İbn Mâce*, Ru'yâ 8; *Müsned*, I, 216, 246, 359

(3) *Ebû Dâvûd*, Edeb 88; *Tirmizî*, Ru'yâ 8; *Dârimî*, Ru'yâ 8; *Müsned*, I, 76, 90, 91, 101, 129, 131, II, 504

“İyilik edenlerden” buyruğu güzel bir şekilde bilgi edinmiş bilginlerden, diye de açıklanmıştır. Bunu da el-Ferrâ ifade etmiştir. İbn İshak der ki: **“İyilik edenlerden”** ifadesi eğer bu rüyamızı yorumlarsan, bize iyilik edenlerden olursun, anlamındadır. Nitekim bir kimsenin: Şu işi yap, iyilik eden birisi olursun, demek bu kabildendir. Hz. Yûsuf da onlara: Ne gördünüz? diye sordu. Fırıncı: Ben üç ayrı tandırda ekmek pişiriyor ve bu ekmeği üç sepete koyup bunları başımın üzerine yerleştiriyor gördüm. Sonra da kuşlar gelip ondan yedi. Diğeri de: Ben de kendimi beyaz üzümünden üç salkım alıp onları üç kaptı sığdırdım gördüm. Sonra bu üzüm sularını süzüp önceki adetim üzere hükümdara içirdim. İşte yüce Allah'ın: **“Ben rüyamda kendimi şarab sıkıyor”** üzüm sıkıyor **“gördüm”** buyruğu buna işarettir. Umanlılar bu tabiri böyle (üzüm sıkamak diye) kullanırlar. Bu açıklamayı da ed-Dahhâk yapmıştır.

İbn Mes'ud bunu: “إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ عِنَبًا”) Ben kendimi üzüm sıkıyor gördüm” diye okumuştur. el-Esmâî der ki: el-Mutemir b. Süleyman'ın bana haber verdiğine göre o beraberinde üzüm bulunan bir bedevi görmüş, ona: Beraberinde ne var? diye sormuş. O da: (Beraberimde) “hamr (şarab anlamında)” var, demiş.

Bir diğer açıklamaya göre “şarab sıkıyorum” ifadesi, şarab üzümü sıkıyorum demek olup muzaf hazfedilmiştir. Bu kelime; “خَمْرٌ وَخَمْرٌ وَخَمْرٌ”) Şarab, şarablar” şeklinde; “تَمْرٌ وَتَمْرٌ وَتَمْرٌ”) Hurma ve hurmalar” gibi kullanılır.

Hız. Yûsuf onlara **“dedi ki: Size rızıklanmak üzere bir yiyecek gelecek oldu mu?”** yani evinizden yarın size yiyecek gelecek olursa **“muhakkak onun ne olduğunu size daha gelmezden evvel haber veririm.”** Böylelikle siz de benim rüya yorumunu bildiğimi, bilmiş olacaksınız. Onlar da: Peki öyle olsun, dediler. İkisine de: Size şunlar, şunlar gelecek, dedi ve dediği gibi çıktı.

Bu yüce Allah'ın özel olarak Hız. Yûsuf'a verdiği gayb bilgisinden idi. O, ayrıca bu bilgiyi yüce Allah'ın kendisine özel olarak verdiğini de beyan etmişti. Çünkü Hız. Yûsuf Allah'a iman etmeyen bir kavmin dinini yani hükümdarın dinini terketmiş idi.

Bana göre ifadenin anlamı şudur: Gerek rüyanın te'vilini bilmek, gerek size gelecek olan yemekleri bilmek, gerekse Allah'ın dinini bilmek (Allah'ın bana öğrettiği bilgilerdendir). O halde öncelikle siz din ile ilgili olan şeyleri dinleyip, kabul ediniz ki hidayet bulasınız. Bundan dolayı Hız. Yûsuf onları İslâm'a davet etmeden, rüyalarını yorumlamadı. Onlara şöyle dedi: **“Ey zindan arkadaşlarım! Darmadağınık bir çok rabler mi hayırlıdır? Yoksa bir tek olan ve herşeyi hükmü ve iradesi altında tutan Allah mı? Sizin O'nu bırakıp tap-tıklarınız...”** (Yûsuf, 12/39-40) Nitekim ileride de gelecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Yûsuf onlardan birisinin öldürüleceğini bilmişti. O bakımdan öldürülecek kişi müslüman olup bununla mutluluğu elde etsin diye onları önce İslâm'a çağırdı.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf onlardan birisinin hoş olmayan sonucunu bildiğinden dolayı, sordukları rüyalarını yorumlamak istemedi, onların sordukları hususu bir kenara bırakarak başka bir söz açtı ve onlara şöyle dedi: **“Size”** rüyada **“rızıklanmak üzere bir yiyecek gelecek oldu mu”** mutlaka uyanıklığınız halinde ben size onun yorumunu bildiririm. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Bunun üzerine o iki kişi ona şöyle dediler: Bu ariflerin ve kâhinlerin işindendir. Hz. Yûsuf onlara şöyle dedi: Ben kâhin birisi değilim, bu Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Ben sizlere ne kâhinlik yaparak, ne de münecimlik yaparak bunları haber veriyorum. Bilakis benim size verdiğim haber yüce Allah'tan gelen bir vahiy iledir.

İbn Cüreyc de der ki: Hükümdar bir kimseyi öldürmek istedi mi ona bilinen bir yemek yapar ve o yemeği ona gönderirdi. Buna göre anlam şöyle olur: Size uyanık olduğunuz sırada gelecek yemeği ben size bildiririm. Bu açıklamaya göre **“rızıklanmak üzere bir yiyecek”** ifadesi hükümdar tarafından veya başkası tarafından size verilen bir yemek... anlamındadır. Bununla birlikte; Allah tarafından size rızık olarak bir yemek gelirse, anlamında olma ihtimali de vardır.

el-Hasen der ki: Hz. Yûsuf da, -Hz. İsa gibi- ikisine gayba dair bir haber vermişti. Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf, böylelikle bu iki kişiyi İslâm'a davet etmişti. Onların Hz. Yûsuf doğruluğuna delil görmeleri gereken mucize olarak da, onlara gaybı haber vermesini göstermişti.

“Atalarım İbrahim, İshak ve Ya'kub'un dinine uydum.” Çünkü bu yüce zatlar hak üzere peygamber idi. **“Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız yapabileceğimiz bir iş değildir.”** Böylesi bize yakışmaz.

“(مِنْ شَيْءٍ) : Herhangi bir şey” ifadesindeki; (مِنْ) te'kid içindir. **“(مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ) :** Bana hiçbir kimse gelmedi” derken bu edatı kullanmaya benzer.

“Bu Allah'ın hem bize” bununla Allah'ın kendisini zinadan korumuş olduğuna işarettir. **“Hem insanlara”** yani Allah'ın şirk koşmaktan koruduğu mü'minlere **“lütuf ve keremindendir.”**

Bir diğer açıklamaya göre **“bu Allah'ın hem bize”** bizi peygamber kılması suretiyle **“hem insanlara”** bizi onlara peygamber olarak göndermesi suretiyle **“Allah'ın lütuf ve keremindendir”** demektir.

“Fakat insanların çoğu” tevhid ve iman nimetine **“şükretmezler.”**

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ عَارِبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ
 الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ
 وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ
 أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ
 النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

39. “Ey zindan arkadaşlarım! Darmadağınık bir çok rabler mi hayırlıdır, yoksa bir tek olan ve herşeyi hükmü ve iradesi altında tutan (Kahhâr olan) Allah mı?”
40. “Sizin O’nu bırakıp da taptıklarınız, kendinizin ve babalarınızın adlandırdığı bir takım isimlerden başkası değildir. Allah bunlara dair hiçbir delil indirmemiştir. Hüküm ancak Allah’ındır. O kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. Doğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”

“Ey zindan arkadaşlarım” ey zindanda benimle birlikte bulunanlar! demektir. Burada “arkadaşlık”ı söz konusu etmesi, o ikisinin de uzun süredir zindanda bulunmalarından dolayıdır. Nitekim cennet ashabı (arkadaşları) ve ateş ashabı tabiri de böyledir.

“Darmadağınık bir çok rabler mi” yani küçüklük, büyüklük ve orta hallilikte darmadağınık yahut ta sayıları itibariyle darmadağınık “bir çok rabler mi hayırlıdır, yoksa bir ve tek olan ve herşeyi hükmü ve iradesi altında tutan Allah mı?”

Denildiğine göre burada hitab, hem iki arkadaş, hem de hapisteki diğer mahpuslardır. Bunların önlerinde Allah’tan başka tapındıkları putlar vardı. Bu ise onlara karşı susturucu bir delil getirmek demektir.

Yani hiçbir zarar ve fayda veremeyen farklı ilahlar mı hayırlıdır, yoksa “bir tek olan ve herşeyi hükmü ve iradesi altında tutan (Kahhâr olan)” herşeyi gücüyle kahretmiş, hakimiyeti altına almış “Allah mı?” demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah’ın: “Allah mı hayırlıdır, yoksa koştukları ortakları mı?” (en-Neml, 27/59) buyruğudur.

Bir diğer açıklamaya göre o, "darmadağınıklık" ile ilahın birden çok olması halinde bu uydurma ilahların iradelerinin farklı farklı olacağını, birinin diğerlerine üstünlük sağlayacağını ancak, darmadağınık olmaları halinde hiçbirisinin ilah olmayacağını açıklamıştır.

"Sizin O'nu bırakıp da taptıklarınız kendinizin ve babalarınızın adlandırdığı bir takım isimlerden başkası değildir." Hz. Yûsuf putların âcizlik ve zayıflıklarını beyan ederek, sizin Allah'tan başka taptıklarınız ancak hiçbir muhteva ve gerçek anlamları olmayan, kendiliğinizden uydurduğunuz, taktığınız bir takım isim sahibi varlıklardan başka değildir.

Bir açıklamaya göre Hz. Yûsuf "isimler" o isimlerin ad olduğu şeyleri kastetmiştir. Yani siz, ancak bir takım putlara tapıyorsunuz ki bunların ilahlık adına isimden başka sahip oldukları hiçbir şeyleri yoktur. Çünkü bunlar cansız varlıklardır. Hz. Yûsuf'un iki kişiye hitaba başlamakla birlikte (tesniye olarak gelmesi gerekirken) çoğul olarak "taptıklarınız" demesi o şirkleri itibarıyla bu iki arkadaşının durumunda olan herkesi kastettiğinden dolayıdır. **"Kendinizin ve babalarınızın adlandırdığı bir takım isimlerden başkası"** buyruğundaki delâlet dolayısıyla ikinci mef'ulü hazfetmiştir. Yani sizin kendiliğinizden ilah diye adlandırdığınız bir takım isimler... takdirindedir.

"Allah bunlara dair" hiçbir kitapta **"hiçbir delil"** -Said b. Cübeyr buradaki "sultan" kelimesini delil diye açıklamıştır. (Mealde de böyledir)- **"İndirmemiştir. Hüküm ancak"** herşeyi yaratan **"Allah"ındır. O kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur, fakat insanların çoğu bilmezler."**

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقَى رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ
فَيُضْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ
تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

41. "Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz kurtularak, efendisine şarab sunacak. Diğeri ise asılacak ve kuşlar başından yiyecektir. İşte hakkında sorduğunuz iş (böylece) olup bitmiştir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1 Kurtulacak Kişi:

Yüce Allah'ın: **"Biriniz kurtularak efendisine şarab sunacak"** buyruğu şu demektir: Sakiye dedi ki: Sen daha önce yaptığın iş olan hükümdara şarab sunma ve sakiliğe üç gün sonra döndürüleceksin. Diğerine de şöyle dedi: Sen ise üç gün içerisinde çağırılacak ve asılarak idam edileceksin, kuşlar da başından yiyecektir. Bu sefer bu kişi Allah'a yemin ederim, ben bir şey görmedim deyince, Hz. Yûsuf ister görmüş ol, ister görmemiş ol **"hakkında sorduğunuz iş (böylece) olup bitmiştir"** diye cevap verdi.

Dilciler **"içirdi"** anlamında olmak üzere; (سقى وأسقى) diye iki şekilde kullanıldığını ve anlamın aynı olduğunu nakletmektedirler. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

سقى قومي بني مجد وأسقى نُميراً والقبائل من هلال

"(Yağmur) Mecdoğullarından kavmimi de suladı,
Numeyrlileri de, Hilal'e mensub diğer kabileleri de suladı."

en-Nehhâs dedi ki: Dilbilginlerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre; (سقاء): Ona içecek bir şey uzattı ve öbürü de içti" anlamındadır. Yahut ta ağzına su döktü, manasınadır. Buna karşılık; (أسقاء) ise ona içecek bir şey tayin etti, anlamına gelir. Allah da şöyle buyurmaktadır: (وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا): *Ve size tatlı bir su içirdik.*" (el-Murselât, 77/27)

2- Yalan Rüya Tabir Edilirse:

İlim adamlarımız der ki: Bir kimse yalan yere bir rüya gördüğünü söylese, yorumcu da o kişiye rüyasını yorumlayacak olsa, bu yorumun hükmü rüya gördüğünü iddia eden kişiyi bağlar mı? denilecek olsa, biz: Hayır bağlamaz, deriz. Çünkü bu Hz. Yûsuf hakkında böyleydi, zira o bir peygamberdi. Peygamber'in yorumu da bir hüküm demektir. Hz. Yûsuf da: Şöyle şöyle olacak demiştir, zamanı gelince yüce Allah da onun peygamberliğinin gerçek olduğunu ortaya koymak için haber verdiği gibi yaratmıştır.

Denilse ki: Abdu'r-Rezzak, Ma'mer'den, o Katâ'deden şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bir adam Ömer b. el-Hattab'ın yanına gelerek şöyle demiş: Ben kendimi önce ot gibi biter, sonra kurur, sonra biter, sonra bir daha kurur gibi gördüm. Hz. Ömer ona şu cevabı vermiş: Sen önce iman edecek, sonra kâfir olacak, sonra bir daha iman edecek, sonra bir daha kâfir olacak ve kâfir olarak ölecek birisisin, demiş. Bu sefer adam: Hayır bir şey görmedim

deyince, Hz. Ömer ona: Yûsuf'un arkadaşı hakkında hüküm verildiği gibi senin hakkında da hüküm verilmiş bulunuyor.

Bu soruya bizim cevabımız şudur: Bu özellik Ömer (r.a)dan sonra kimseye verilmemiştir. Çünkü Ömer muhaddes (hakkın kendisine ilham olduğu, hakka muvafakat eden) bir kimse idi⁽¹⁾ ve o herhangi bir tahminde bulunacak ve onu sözüyle ifade edecek olursa, haber verdiği şekilde meydana gelirdi. Onun bu kabilden gerçekleşen sözleri pek çoktur, bunlardan birisi şudur: Yanına giren bir adama Hz. Ömer, ben senin kâhin birisi olduğunu zannediyorum, demiş. Gerçekten de zannettiği gibi idi. Bunu Buhârî rivayet etmiştir.⁽²⁾ Bir diğerine göre Hz. Ömer bir adama adını sormuş, o da verdiği cevabında ateşin bütün isimlerini zikrederek bir isim söylemiş. Hz. Ömer ona şu cevabı vermiş: Haydi ailene yetiş, onlar yangında yandılar. Gerçekten dediği gibi olmuş. Bunu da Muvatta' rivayet etmiştir.⁽³⁾

İleride yüce Allah'ın izniyle el-Hicr Sûresi'nde (15/75. âyetin tefsirinde) buna dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنَسِيهُ
الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السَّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

42. Bu ikisinden kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: “Beni efendinin yanında an.” Fakat şeytan ona kendisini efendisinin yanında anmasını unutturdu. Bu yüzden daha nice yıllar zindanda kaldı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Peygamberin Zannı ve Bilgi:

“(وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ)”: ... **Bildiği kimseye dedi ki...**” buyruğunda geçen; “(ظَنَّ)”: Zannettiği” kelimesi burada müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre “kesin olarak bildiği” anlamındadır. Katâde ise bunu kesin bilgi ve kanaatin

(1) Buhârî, Enbiyâ 54, Menâkibu Ashâbi'n-Nebiyy 6; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 23; Tirmizî, Menâkib 17; Müsned, II, 339, VI, 55.

(2) Buhârî'de tespit edemedik.

(3) Muvatta'da tespit edemedik. Ancak İbn Abdî'l-Berr, (Muvatta'ı şerhettiği) el-İstizkâr, XIV, 271'de bunu zikretmektedir.

zıttı olan “zan” diye açıklamıştır ve şöyle demiştir: Hz. Yûsuf, o kimsenin kurtulacağını zannetmişti. Çünkü rüyayı tabir eden ancak bir çeşit zanda bulunur. Rabbin ise dilediğini yaratır. Ancak birinci görüş daha salih ve peygamberlerin haline daha uygundur. Onun bu iki gence rüya tabirine dair söylediklerinin vahiy sonucu olması söz konusudur. Ancak, insanların bu konuda verecekleri hükümler hakkında zan söz konusudur. Peygamberlere gelince, onlar ne şekilde hüküm verirlerse versinler, hakkın kendisidir.

2- “Rab” Kelimesine Dair Açıklamalar:

Yüce Allah'ın: **“Beni efendinin yanında an”** buyruğundaki “rabbın” kelimesi “efendin” manasınadır. Efendiye “rab” denilmesi, Arap dilinde bilinen bir husustur. Şair el-A'sâ der ki:

رَبِّي كَرِيمٌ لَا يُكَدِّرُ نِعْمَةً وَإِذَا تَوَشَّدَ فِي الْمَهَارِقِ أَشَدًّا

“Rabbim kerimdir, hiçbir nimetin tadını bozmaz,
Kitabların sahifelerinde bulunan ifadelerle ona dua edilirse,
O da bu duaları kabul eder.”

Hz. Yûsuf'un bu ifadesi şu demektir: Sen bu gördüklerini, benim rüyayı tabir edebildiğimi hükümdara anlat, benim suçsuz yere zindana atılmış bir mazlum olduğumu ona haber ver.

Müslim'in, Sahih'inde ve başka hadis kitaplarında Ebu Hureyre'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Sizden herhangi bir kimse: Rabbine su getir, rabbine yemek yedir, rabbinin abdestini aldır, demesin ve sizden hiçbir kimse Rabbim demesin. Bunun yerine efendim ve mev-lam desin. Yine sizden herhangi bir kimse benim kulum, benim cariyem demesin, bunun yerine oğlum, kızım, yavrum desin.”⁽¹⁾

Kur'ân-ı Kerîm'de ise: **“Beni rabbinin (efendinin) yanında an”** ve **“rabbine dön”** (Yûsuf, 12/50) denildiği gibi: **“Doğrusu o benim rabbim (efendim)dir. O bana iyi bakmış, iyi bir mevki vermiştir”** (Yûsuf, 12/23) diye buyurulmaktadır. Burada da rabbimden kasıt benim arkadaşım demek olup maksat da Aziz'dir.

Bir şeyin düzeltilmesi ve tamamlanması işini gerçekleştiren herkes hakkında; “(قَدَرْتَهُ يَرْبُهُ)”: Onu terbiye etti, eder” ve; “(فَهُوَ رَبُّهُ) o, onun rabbidir” tabirleri kullanılır.

(1) Buhârî, Itk 17; Müslim, Elfâz 15; Müsned, II, 316

İlim adamları der ki: Hz. Peygamber'in: "Sizden herhangi bir kimse... demesin... desin" buyruğu kullanılması daha uygun olan ismi işaret etmek içindir, yoksa böyle bir ismi kullanmanın haram olduğu anlamında değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in hadisinde de: "Ve cariye kendi rabbini doğuracaktır"⁽¹⁾ denilmektedir ki, sahibi ve efendisini doğuracaktır, anlamındadır. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in bu lafzı kullanmasına uygun düşmektedir. O halde bu konuda yasak kılınan husus, bizim bu isimleri kullanmayı adet edinerek, daha uygun ve daha güzel olanı terketmemizdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Kişinin benim kulum, benim cariğim demesi iki anlamı bir arada ifade eder. Birincisi gerçek manasıyla kulluk, bu ancak Allah'adır. Buna göre bir kimsenin kölesine: Kulum ve cariğim demesi kendisini ta'zim etmesi anlamına gelir ve yüce Allah'ın kendi zatına izafe ettiği şeyi kendi kendisine izafe etmesi demektir. Bu caiz değildir. İkinci anlamı ise köleye böyle bir ifade ile hitab etmek, bu isim dolayısıyla onu bir çeşit küçümsemek demektir. O bunun etkisi altında kalarak itaatsizliğe yönelebilir.

İbn Şa'ban da "*ez-Zâhî*" adlı eserinde şöyle demektedir: "Efendi benim kulum ve benim cariğim demesin. Köle de benim rabbim veya benim kadın rabbim (rabbeti) demesin." Bu ifade de bizim sözünü ettiğimiz şekilde yorumlanır.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Peygamber'in: "Köle rabbim demesin, bunun yerine efendim desin" buyurması rabbın yüce Allah'ın ittifakla kullanılmış isimlerinden olduğundan dolayıdır. Ancak "es-seyyid (efendi)"nin yüce Allah'ın isimlerinden olup olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Eğer biz, bu Allah'ın isimlerinden değildir, diyecek olursak, o zaman bu iki isim arasındaki fark da ortaya çıkar. Zira herhangi bir karışıklık ve açıklanamayacak bir durum ortada yok demektir. Şâyet "es-seyyid"nin de Allah'ın isimlerinden olduğunu kabul edecek olursak, hiç şüphesiz rab lafzı gibi meşhur ve çokça kullanılan bir isim değildir, yine arada bir fark olduğu ortaya çıkmaktadır. İbnu'l-Arabî der ki: Bunun Hz. Yûsuf'un şeriatında kullanılmasının caiz olma ihtimali de vardır.

3- Şeytan'ın Unutturması:

"Fakat şeytan ona kendisini, efendisinin yanında anmasını unutturdu" buyruğunda yer alan: "(فَأَنسَاهُ)": **Ona... unutturdu** buyruğundaki zamir ile ilgili iki görüş vardır:

(1) *Buhârî*, İman 37, Itk 8, Tefsir 31. sûre 2; *Müslim*, İman 1, 5, 6, 7; *Ebü Dâvûd*, Sünne 16; *Tirmizî*, İman 4; *Nesâî*, İman 5, 6; *İbn Mâce*, Mukaddime 9, Fiten 25; *Müsned*, II, 365, 426, IV, 129, 130, 164

1 Bu zamir Yûsuf (a.s.)a aittir. Yani şeytan Hz. Yûsuf'a yüce Allah'ı anmayı unutturdu, demektir. Şöyle ki, Hz. Yûsuf hükümdarın sâkisine -onun kurtulacağını ve tekrar hükümdarın eski görevine döneceğini bilince- "beni efendinin yanında an" demiş ve bu esnada Hz. Yûsuf yüce Allah'a şekvâsını arzelmeyi, O'nun yardımını niyaz etmeyi unutmuş, bunun yerine bir malûka sarılmaya yönelmişti. O bakımdan bir süre daha hapiste kalmakla cezalandırılmıştı. Abdu'l-Aziz b. Umeyr el-Kindî der ki: Hz. Cebrail, Peygamber Yûsuf (a.s.)ın yanına hapse girdi. Hz. Yûsuf onu tanıdı ve: Ey uyarıcıların kardeşi, ne diye ben seni suçlular arasında görüyorum?

Hz. Cebrail şöyle dedi: Ey temiz kimselerin oğlu, temiz kişi! Âlemlerin Rabbinin sana selâmı var ve diyor ki: Âdemoğullarından yardım dilerken utanmadın mı? İzzetim hakkı için hapiste seni bir kaç yıl daha bıraktıracam. Bu sefer Hz. Yûsuf: Ey Cebrail, O benden razı mıdır? diye sordu. Hz. Cebrail: Evet, dedi. Bunun üzerine Hz. Yûsuf: Bu andan itibaren aldırış etmiyorum, cevabını verdi.

Yine rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s.) yanına gelerek, bu hususta yüce Allah'ın ona sitem ettiğini ve zindanda kalacağı süreyi uzattığını bildirdi. Cebrail ona: Ey Yûsuf dedi, kardeşlerinin elinden öldürülmekten seni kurtaran kimdir? O: Yüce Allah'tır, dedi. Cebrail: Seni kuyudan çıkaran kimdir? diye sordu. O: Yüce Allah'tır, dedi. Cebrail: Peki seni hayasızlığı işlemekten kim korudu? dedi. O: Yüce Allah, dedi. Yine: Kadınların tuzaklarından seni koruyan kimdi? dedi. Yine: Yüce Allah'tır dedi. Peki nasıl olur da bir malûka güvendin ve Rabbini terkedip O'ndan dilekte bulunmadın, deyince, Hz. Yûsuf şöyle dedi: Rabbim, yanı olarak söylediğim bir sözdü. Ey İbrahim'in, İshak'ın ve yaşlı Ya'kub'un ilahı! Bana merhamet buyurmanı dilerim. Bunun üzerine Hz. Cebrail ona şöyle dedi: Bundan dolayı senin cezan bir kaç yıl daha zindanda kalmaktır.

Ebu Seleme de, Ebu Hureyre (r.a.)den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah Yûsuf'a rahmet ihsan eylesin. Eğer: **"Beni efendinin yanında an"** sözü olmasaydı, hapiste birkaç yıl daha kalmazdı."⁽¹⁾

İbn Abbas da der ki: Hz. Yûsuf'un bir kaç yıl daha uzun zindanda kalmakla cezalandırılmasının sebebi, iki arkadaşından kurtulacağını zannettiği kişiye: **"Beni efendinin yanında an"** demiş olmasıydı. Eğer Yûsuf, Rabbini anmış olsaydı, hiç şüphesiz onu kurtarırdı.

(1) Bu anlamıyla tespit edemedik. Ancak daha önce bazı bölümleri el-Bakara, 2/260 ile Hûd 11/80'de geçmiş bir hadisin bir bölümü olarak: "... Ve Allah Yûsuf'a da rahmet buyursun. Onun kaldığı kadar hapiste kalmış olsaydım ve ondan sonra davetçi gelip beni çağırıyaydı, hemen çıkardım..." anlamında: *Buhârî*, Enbiyâ 11, 19, Tefsir 12. sûre 5; *Müslim*, İman 238; *Tirmizî*, Tefsir 12. sûre 1; *Müsned*, II, 322, 326, 346, 384, 389, 416. Bu anlamdaki rivâyetler için bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 541.

İsmail b. İbrahim de, Yunûs'tan, o el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Eğer Yûsuf'un o sözü -"**Beni efendinin yanında an**" sözünü kastetmektedir- olmasaydı, hapiste kaldığı o uzun süreyi ayrıca kalmazdı." Yunûs devamla der ki: Sonra el-Hasen ağladı ve şöyle dedi: Biz ise başımıza bir iş geliyor ve bunu insanlara şekvâ ediyoruz.

2- "**Ona... unutturdu**" daki zamirin kurtulan kişiye aittir olduğu da söylenmiştir. Yani unutan kişi o idi. Bu da şu demektir: Şeytan sakiye, Hz. Yûsuf'u rabbine hatırlatmayı, yani efendisine ondan söz etmeyi unutturdu. Görüldüğü gibi ifadede hazfedilmiş kelimeler vardır, yani şeytan ona, onu (Yûsuf'u sakinin) efendisine anmayı unutturdu, demektir. Bazı ilim adamları bu görüşü tercih ederek, şöyle demektedir: Şâyet şeytan Hz. Yûsuf'a Allah'ın anmayı unutturmasa idi, zindanda daha uzun bir süre kalmakla cezalandırılmayı hak etmezdi. Çünkü (kendiliğinden) unutan kişi sorumlu tutulmaz.⁽¹⁾

Birinci görüşün sahipleri de şöyle cevap vermektedirler: "Unutmak" terketmek anlamında da kullanılabilir. O Allah'ı anmayı terkedip şeytan da onu böyle bir şeye çağırınca cezalandırıldı.

İkinci görüşün sahipleri böyle diyenlere şöyle cevap vermektedirler: Yüce Allah'ın: "*O ikisinden kurtulmuş olan, uzun bir süre sonra hatırladı ve dedi ki...*" (Yûsuf, 12/45) buyruğu unutan kişinin Hz. Yûsuf değil, sâki olduğunun delilidir. Diğer taraftan yüce Allah'ın: "*Muhakkak Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tasarrufun olmaz*" (el-Hicr, 15/42) buyruğunu da birlikte ele alacak olursak, şunu sorarız: Burada şeytanın peygamberler üzerinde herhangi bir tasallutu yokken, Yûsuf'un unuttuğu iddiasını şeytana izafe etmemiz nasıl doğru olabilir?

Buna da şöyle cevap verilir: Unutma konusunda peygamberlerin yalnız bir halde masumiyetleri söz konusudur. O da tebliğ ettikleri hususlarda Allah'tan verdikleri haberlerdedir. Bu hususta masumdurlar. Meydana gelmesi caiz olan hallerde unutmaları ise, mutlak olarak şeytana nisbet edilir ve böyle bir unutma da ancak yüce Allah'ın onlar hakkında verdiği haberlerde söz konusudur. Bizim bu konuda onlar hakkında (delile dayanmadan) bu tür iddialarda bulunmamız caiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Adem unuttu, o bakımdan zürriyeti de unuttu."⁽²⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Ben ancak bir insanım, sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum..."⁽³⁾ Önceden de geçmiş bulunmaktadır.

(1) Arapça ifade bu anlamda olmakla beraber; uygun şeklin şu olması gerekir: "Yûsuf'a Allah'ı unutturan şeytan olmuş olsaydı, Yûsuf'un cezalandırılmayı hak etmemesi gerekirdi. Çünkü unutan kişi sorumlu tutulmaz."

(2) *Tirmizi*, Tefsir 7. sûre 3; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 28.

(3) *Buhârî*, Salât 31; *Müslim*, Mesâcid 90, 92-94; *Ebü Dâvûd*, Salât 189, 190; *Nesâî*, Sehv 25, 26; *İbn Mâce*, İkâmetu's-Salât 129, 133; *Müsned*, I, 379, 420, 424, 438, 448, 455.

4- Hz. Yûsufun Fazladan Kaldığı Süre:

“Bu yüzden daha nice yıllar zindanda kaldı” buyruğunda geçen: “(البضع): (meâlde:) **Daha nice yıllar**”ın süresi, hakkında ihtilaf edilen bir zaman parçasıdır. Ya’kub, Ebu Zeyd’den şöyle dediğini nakletmektedir: Bu kelime (بضع) şeklinde “be” harfi üstün okunarak da kullanılır, (بُضْع) şeklinde “be” harfi esreli olarak da kullanılır.

Çoğunluğun dediğine göre: “(بضع ومائة): Şu kadar ve yüz” denilmez. Çünkü bu kelime doksana kadarki sayıları ifade eder.

el-Herevî de der ki: Araplar bu kelimeyi üç ila dokuz arasındaki sayılar için kullanırlar. (البضع) ile (البضعة) aynı şeylerdir ve her ikisi de bir miktar sayıyı ifade eder. Ebu Ubeyde’nin naklettiğine göre o şöyle demiş: Bu kelime onun yarısı hakkında kullanılır. Bununla birden dörde kadarki sayıları kastetmektedir, ancak bu açıklamanın hiçbir kıymeti yoktur.

Hadis-i şerif’te de Rasûlullah (sav)ın, Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a)a şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Bıd’ ne kadardır?” O: Üç ila yedi arasındır deyince, Hz. Peygamber: “Haydi git ve iddialaştığın sayıyı daha da arttır.”⁽¹⁾

Müfessirlerin çoğunluğu da bu görüşte olup bıd’ın yedi olduğu kanaatinde dirler. Bunu da es-Sa’lebî nakletmektedir.

el-Maverdî der ki: Ebu Bekr es-Sıddîk (r.a)ın ve Kutrub’un da görüşü budur.

Mücahid der ki: Bu, üçten dokuza kadarki sayıları ifade eder. el-Esmâî de böyle demiştir.

İbn Abbas ise üçten ona kadar demiştir. ez-Zeccâc’ın naklettiğine göre üç ila beş arasındır. el-Ferrâ der ki: Bıd’ kelimesi ancak on ve yirmi ile doksana kadarki sayılarla birlikte zikredilir, yüzden sonrasında kullanılmaz.

Hz. Yûsuf’un hapiste kaldığı süre ile ilgili olarak değişik görüşler vardır:

1- Yedi yıl görüşü. İbn Cureyc, Katâde ve Vehb b. Münebbih böyle demişlerdir. Vehb der ki: Eyyub’un belası (hastalığı) yedi yıl devam etti, Yûsuf da yedi yıl süreyle hapiste kaldı.

2- Oniki yıllık bir süre kalmıştır. Bu görüş İbn Abbas’ındır.

3- Ondört yıl kalmıştır, görüşü. Bu da ed-Dahhâk’ın görüşüdür.

Mukatıl, Mücahid’den, o İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmektedir: Yûsuf beş yıl ve bir bıd’ hapiste kaldı. Bunun türediği kök ise: Bir şeyi kestim, anlamındaki: (بضعت الشيء) dir. Buna göre bu, bir miktar sayı demektir. İşte yüce Allah Hz. Yûsuf’u önce beş yıl geçirdikten sonra, yedi veya dokuz yıl

(1) Aynı manada olmak üzere: *Tirmizî*, Tefsir 30. sûre 1-4; *Müsned*, I, 276, 304.

hapiste bırakmakla cezalandırdı. Burada geçen "bîd'" kelimesi hapiste kaldığı sürenin tamamını değil, sadece ceza olarak kaldığı süreyi ifade eder.

Vehb b. Münebbih de der ki: Hz. Yûsuf yedi yıl hapiste kaldı. Hz. İyyub da yedi yıl hasta kaldı. Buht Nassar da yedi yıl mesh (sureti hayvana değiştirilmek) ile azab edildi.

Abdullah b. Raşid el-Basrî, Said b. Ebi Arûbe'den şöyle dediğini nakletmektedir: Bîd' kelimesi beş ila oniki arasındaki sayı demektir.

5- Esbaba Sarılmak:

Bu âyet-i kerîmede tam bir yakîn ile olsa dahi esbaba sarılmanın caiz olduğuna delil vardır. Çünkü bütün işler onların sebeblerini yaratanın elindedir. Ama O (sebebe ve sonuçları) bir dizi olarak takdir etmiş, biri diğerine bağlı kılmıştır. O bakımdan bunları harekete geçirmek bir sünnettir. Sonucu Al-lah'a havale etmek ve O'ndan beklemek ise yakîndir. Bunun caiz oluşuna delil ise meydana gelen unutmamanın -Hz. Musa'nın, Hz. Hızır ile karşılaşmasında cereyan ettiği gibi- şeytana nisbet edilmesidir. Bu da apaçık bir husustur. Bunun üzerinde dikkatle düşünmek gerekir.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ
وَسَبْعُ سُنْبُلَاتٍ خَضِرٍ وَأُخْرَى يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي
رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

43. Hükümdar dedi ki: "Rüyamda yedi semiz ineğin, yedi zayıf inek tarafından yendiğini, bir de yedi yeşil başakla diğerleri kuru (yedi başak) gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumunu biliyorsanız, şu benim rüyamı açıklayınız."

"Hükümdar dedi ki: Rüyamda yedi semiz ineğin... gördüm." Hz. Yûsuf'un kurtuluş zamanı yaklaşınca hükümdar rüyasını gördü.

Hz. Cebrail, Hz. Yûsuf'a inerek, selam verdi ve ona kurtuluş müjdesini vererek dedi ki: Allah seni bu zindandan kurtaracaktır. Yeryüzünde sana imkân ve iktidar verecektir, yeryüzü hükümdarları önünde zilletle eğilecek, zorbaları sana itaat edecektir. O, kardeşlerine karşı senin adını yüceltmeyi ih-

san olarak verecektir. Bu da hükümdarın gördüğü bir rüya sebebiyle olacaktır ve rüya da şöyle şöyledir. Bu rüyanın yorumu da şu, şudur.

Bundan sonra Hz. Yûsuf'un zindanda kaldığı süre, hükümdarın o rüyayı gördüğü vakitten fazlasına uzanmadı, sonunda çıktı. Yüce Allah rüyayı ilkin Hz. Yûsuf'a bir belâ ve şiddet, sonunda ise bir müjde ve rahmet kılmıştır. Çünkü en büyük hükümdar olan er-Reyyân b. el-Velid rüyasında kurumuş bir nehir'den yedi semiz ineğin çıktığını, arkasından ise cılız yedi ineğin daha çıktığını, bu zayıf ve cılız ineklerin, semiz ineklerin üzerine giderek, kulaklarından onları -boynuzları müstesna- yediklerini, diğer taraftan yedi yeşil başağın üzerine, yedi kuru başağın gelerek onları yemeğe başladıklarını ve geriye o yedi yeşil başaktan hiçbir şey kalmadığı halde diğerlerinin hala kuru olarak varlıklarını devam ettirdiklerini görmüştü. İnekler de aynı şekilde zayıf ve cılız halleriyle kalmışlardı. Semiz inekleri yemekten dolayı hiç artmamışlardı.

Bu rüya kendisini dehşete düşürdü, herkese, aralarında bilgi sahibi, kehanet bilgisine, yıldız bilgisine sahib olanlara, arif ve büyücülere, kavminin eşrafına haber gönderdi: **“Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumunu biliyorsanız, şu benim rüyamı açıklayınız”** diyerek onlara rüyasını anlattı. Yanında bulunanlar: **“Karmakarışık rüyalar”** bunlar, diye cevap vermişlerdi.

İbn Cüreyc dedi ki: Atâ bana dedi ki: Karmakarışık rüyalar (edğasu ahlâm) yanlış ve yalan çıkan rüyalar. Cuveybir ise ed-Dahlhâk'tan, o İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Rüyanın kimisi haktır, kimisi de karmakarışıktır. Bu sonuncularıyla yalan rüyaları kastetmektedir.

el-Herevî der ki: Yüce Allah'ın “edğâsu ahlâm” buyruğu karmakarışık rüyalar anlamındadır. Çünkü sözlükte “dığs” bakla, ot ve bunlara benzer şeylerden bir demet demektir. Yani onlar şöyle demişlerdi: Senin bu rüyan açık ve seçik anlaşılır bir rüya değildir. Ahlâm ise karışık rüyalar demektir. Mücahid der ki: “Karmakarışık rüyalar” dehşet verici (asılsız) rüyalar demektir. Ebu Ubeyde der ki: “Edğas: Karmakarışık” tabiri te'vili söz konusu olmayan rüyalar.

Yüce Allah'ın: **“Yedi semiz inek”** buyruğundaki; (سبع): **Yedi** kelimesinin sonundan “he” (yuvarlak te) hafzedilerek müzekker ile müennes birbirinden ayırılmak istenmiştir. (سِمَان): **Semiz** ise ineklerin niteliğidir. Kur'ân-ı Kerîm'in dışındaki ifadelerde bunun “yedi” anlamındaki kelimenin sıfatı olmak üzere; (سبع بقرات سِمَاناً): Semiz yedi inek” şeklinde kullanılması da mümkündür. “Yeşil” anlamındaki kelime de aynı durumdadır.

el-Ferrâ der ki: **“O tabaka tabaka yedi gök...”** (el-Mülk, 67/3) buyruğu da bu şekildedir. el-Bakara Sûresi'nde (2/19. âyetin tefsirinde) “yedi” anlamın-

daki kelimenin türeyişi ve anlamına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır

Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: Bir şehire keçi ve ineğin girdikleri görülürse, eğer bunlar semiz iseler bolluk yıllarına delalet eder. Şâyet zayıf iseler kıtlık yıllarını işaret ederler. Eğer girdikleri şehir bir deniz kıyısındaki şehir ve yolculuk zamanı ise o görülen inek ve keçilerin sayısı ve hallerine uygun gemiler gelecek demektir. Aksi takdirde haberde “biri diğerine benzer”⁽¹⁾ denildiği gibi ineğin yüzleri imişçesine, biri diğerinin ardından gelen fitneler demektir. Fitnelere dair bir diğer haberde de: “O fitneler ineklerin boynuzlarını andırır”⁽²⁾ denilmektedir. Bununla bu fitneler arasındaki benzerlikleri kasdetmektedir. Ancak bütün inekler sarı ise o takdirde bu, insanları istila eden hastalıklara işarettir. Şâyet renkleri birbirinden farklı, boynuzları çirkin ise ve insanlar onlardan korkuyor yahut ağızlarından ateş ve duman çıkıyor gibi görünüyorsa, o vakit bu hücum edecek bir ordu yahut bir baskın veya onlara baskın yapacak, topraklarına girecek düşmana işarettir. İnek hanıma, hizmetçiye, mahsule ve yıla da delil olabilir. Çünkü hanımdan çocuk gelir ve araziden bitki ile mahsul elde edilir. **“Yedi zayıf inek tarafından yendiğini”** buyruğundaki: “(عَجَافٌ): **Zayıf**” kelimesi (عَجْفٌ يَعْجَفُ) dan gelmektedir. (عَظْمٌ يَعْظُمُ) veznindedir. Bunun (عَجْفٌ يَعْجَفُ) şeklinde ve: (حَمِيدٌ يَحْمَدُ) vezninde olduğu da nakledilmiştir.

Allah'ın: **“Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumunu biliyorsanız, şu benim rüyamı açıklayınız”** buyruğunda geçen “rüya” kelimesinin çoğulu; (رُؤْيٌ) diye gelir. Bu rüyanın hükmünün ne olduğunu bana bildiriniz, demektir.

“Eğer rüya yorumunu biliyorsanız” buyruğundaki; (العبارة): Rüya yorumlama, kelimesi (عبور النهر): Nehri kıyıdan kıyıya geçmek, ibaresinden türetilmiştir. Çünkü; “(عَبَرْتُ النهر): Nehrin kıyısına kadar ulaştım” demektir. Buna göre rüya tabircisi, rüyanın nereye varacağını tabir edip ifade eder.

“(الرؤيا): Rüya ...nu” lafzındaki “lam” harfi tebyîn (fiilin -burada yorumuna hakkında olduğunu açıklamak) içindir. Yani eğer siz tabir edebiliyorsanız, dedikten sonra neyi tabir edeceklerini beyan etmek üzere “rüya” diye bunu açıklamıştır. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc yapmıştır.

قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ ۖ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

44. Dediler ki: “(Bunlar) karmakarışık rüyalardır. Biz böyle karışık rüyaların yorumunu bilenler değiliz.”

(1) Müsned, V, 391.

(2) Müsned, IV, 109, V, 33, 35

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Rüyaların Yorumunu Bilenler:

Yüce Allah'ın: **"Karmakarışık rüyalar"** buyruğu ile ilgili olarak el-Ferrâ der ki: Bu buyruğun; (أَصْغَاتُ أَحْلَامٍ) şeklinde olması da mümkündür. (el-Ferrâ'nın bu görüşüne göre "dediler" anlamındaki fiilin mef'ulü olur.) Ancak en-Nehlâs der ki: Nasb ile gelmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü ifade: Sen te'vil edilebilecek, yorumlanabilecek bir şey görmedin. Gördüğün şeyler karmakarışık rüyalarından ibarettir, demektir.

"(الْأَصْغَاتُ) Karmakarışık ...lar" kelimesinin tekili (صِغْتٌ)dır. Bakliyat, ot ve buna benzer birbirine karışık herşeye böyle denilir. Şair der ki:

كَصِغْتِ حُلْمٍ غُرِّمَتْ مِنْهُ حَالِمُهُ

"Kendisi sebebiyle görenin aldandığı bir karmakarışık rüya gibi."

"Biz böyle karışık rüyaların yorumunu bilenler değiliz." ez-Zeccâc der ki: Yani biz böyle karmakarışık rüyaların yorumunu bilemeyiz, diyerek te'vili söz konusu olmayan yorumlanamayaçak şeyleri bilmediklerini söylediler. Yoksa onlar esasen yorum bilgisini bilmediklerini söylemiş değillerdi.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar "bu rüyanın" yorumunu bilemeyeceklerini söylemişlerdi.

Edğâs da bu açıklamaya göre kimisi doğru, kimisi de batıl rüyalar topluluğu demektir. Bundan dolayı sâki: **"Ben size bunun yorumunu haber vereyim"** demişti. Böylelikle bu iş için gelenlerin o rüyayı yorumlayamayacakları anlaşıldı. Yoksa onlar te'vili, yorumu yapılamayan şeyleri yorumlayabileceklerini iddia etmediler.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar herhangi bir şekilde rüyayı yorumlamak maksadını gütmедiler. Onlar bu rüya ile zihnini meşgul etmesin diye, bunu hükümdarın hatırından silmek istemişlerdi. Bu açıklamaya göre de onlar belli bir bilgiye sahip bulunuyorlardı, demektir.

"(الْأَحْلَامُ): Rüyalar" kelimesi (حُلْمٌ)in çoğuludur. Bu kelime ise "ha" harfi ötreli olarak uyuyanın gördüğü şeye isimdir. Bu kökten olmak üzere "ha" harfi üstün olarak; (حُلْمٌ وَأَحْتَلَمٌ) denilir. Aynı şekilde; (حَلَمْتُ بِكَذَا وَحَلَمْتُهُ): Şunu gördüm" diye (geçişli ya da harf-i cer ile geçişli) de kullanılır. Şair de der ki:

فَحَلَمْتُهَا وَبَنُو رُقَيْدَةَ دُونَهَا لَا يَتَعَدَّنَّ خَيَالَهَا الْمَحْلُومُ

"Rüyamda gördüm onu, Rufeydaoğulları da onun yakınında idiler.
O rüyamda gördüğüm hayali, sakın uzaklaşmasın!"

Bu kelimenin asıl anlamı ağır başlılık ve teenni ile hareket etmektir. Gerişigüzel hareket etmenin (tayş) zıttı olan, "hilm" de buradan gelmektedir. Rüya görmeye bu ismin verilmiş sebebi, uykunun bir teenni, sükûn ve rahat zamanı olduğundan dolayıdır.

2- Rüya İlk Yorumlandığı Şekilde mi Çıkar?

Âyet-i kerîmede: Rüya ilk yorumlandığı şekle göre çıkar, diyenlerin görüşlerinin doğru olmadığına delil vardır. Çünkü önce ileri gelen kişiler "bunlar karmakarışık rüyalar" dedikleri halde bu gerçekleşmedi. Diğer taraftan Hz. Yûsuf bunu kıtlık ve bolluk yılları diye yorumladı ve yorumladığı gibi çıktı.

Yine bu buyrukta rüyanın uçan bir kuşun ayağı üzerinde olduğu yorumlandı mı olduğu gibi gerçekleştiği şeklindeki kanaatin yanlışlığına da delil vardır.⁽¹⁾

وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ
﴿٤٥﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ
سَبْعُ عِجَافٍ وَسَبْعِ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ
إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

45. O ikisinden kurtulmuş olan uzun bir süre sonra hatırladı ve dedi ki: "Ben size bunun yorumunu haber vereyim, hemen beni gönderin."

46. "Yûsuf! Ey doğru sözlü! Bize söyler misin yedi semiz ineği yiyen yedi zayıf inek ile yedi yeşil başak ve diğerleri kuru olan (yedi başak) ne demektir? (Söyle) ki insanlara döneyim de onlar da belki bilirler."

(1) Bununla merhum Kurtubî, bu manada vârid olmuş hadislerin mutlak olmadıklarına, işaret ettiği şekilde âyetlerin ışığında ele alınmaları ve öylece anlaşılmaları gerektiğine işaret etmektedir.

Yüce Allah'ın: **"O ikisinden kurtulmuş olan"** yani hükümdarın sakisi **"uzun bir süre sonra"** İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre bir müddet sonra **"hatırladı."** (إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ): **"Sayılı bir vakte kadar"** (Hûd, 11/8) buyruğundaki kelime de aynı anlamda olup asıl anlamı genel olarak bir süre demektir. İbn Deresteveyh der ki: (Âyet-i kerîme'de geçen) "ümmet (meâlde: Uzun bir süre)" kelimesi "hîn; bir süre" anlamında sadece muzafın hazfedilmesi ve muzafun ileyhın onun yerine getirilmesi halinde kullanılır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya: (وَأَذْكُرْ بَعْدَ حِينٍ أُمَّةً، أَوْ بَعْدَ زَمَنٍ أُمَّةً): Bir süre geçtikten sonra hatırladı" demiş ve buna benzer tabirleri kullanmış gibidir. **Ümmet** esasında pek çok insan topluluğu demektir.

el-Ahfeş der ki: Bu kelime lafız itibariyle tekildir, manası itibariyle çoğuldur. Herbir hayvan cinsi de bir ümmettir. Hadis-i şerifte de Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Şâyet köpekler ümmetlerden bir ümmet olmasalardı, onların öldürölmelerini emrederdim."⁽¹⁾

"Hatırladı" yani Yûsuf'un ihtiyacını hatırladı ki o da: **"Beni efendinin yanında an."** (Yûsuf, 12/42) ifadesidir. en-Nehhâs der ki: İbn Abbas, İkrime ve ed-Dahlhâk'ın bilinen kıraati: (وَأَذْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ): Uzun bir süre sonra hatırladı" şeklinde "ümmet" kelimesinin hemzesini üstün ve "mim"i de şeddesiz olarak okumuştur ki; bu da önceden unutmuş iken sonradan hatırladı, anlamına gelir. Şair de der ki:

أُمِّهْتُ وَكُنْتُ لَا أُنْسَى حَدِيثًا كَذَلِكَ الدَّهْرُ يُودِي بِالْعُقُولِ

"Unuttum, halbuki önceden unutmazdım, söylenen hiçbir sözü
İşte zaman böyledir, diri diri toprağın altına gömer akılları."

Şubeyl b. Azre ed-Dubaî'den de; (بَعْدَ أُمَّةٍ) şeklinde elif üstün, "mim" harfi sakın ve katıksız bir he ile okuduğu nakledilmiştir. Bu da; (الْأُمَّة) gibidir ve her ikisi ayrı birer söyleyiştir, unutmak anlamındadırlar. Unutmayı anlatmak için de (أُمَّةً يَأْتُمُهَا أُمَّةً): unuttu, unuttur, unutmak" denilir. İşte; (وَأَذْكُرْ بَعْدَ أُمَّةٍ): Unuttuktan sonra hatırladı" şeklindeki kıraat te buna göredir. Bunu da en-Nehhâs nakletmiştir. (رَجُلٌ أُمَّةٌ) ise akli başından gitmiş adam, demektir.

el-Cevherî der ki: ez-Zühri'nin hadisinde yer alan; (أُمَّةٌ) kelimesi ise ikrar ve itiraf etti anlamında olup, bu pek meşhur olan (çokça kullanılan) bir kelime değildir.

(1) *Ebü Dâvûd*, Edâhî 22; *Tirmizî*, Sayd 16, 17; *Nesâî*, Sayd 10; *İbn Mâce*, Sayd 2; *Dârimî*, Sayd 3; *Müsned*, IV, 85, V, 54, 57.

el-Eşheb el-Ukaylî de (بَعْدَ امْنٍ) şeklinde ve “bir nimetten sonra” anlamında olmak üzere okumuştur ki; Allah ona kurtuluş nimetini ihsan ettikten sonra hatırladı, demektir.

Diğer taraftan şöyle denilmiştir: Bu kurtulan delikanlı, yüce Allah, Hz. Yûsuf'un bir süre daha hapiste kalmasını hükme bağladığı için unuttu. Bir diğer görüşe göre: Bu delikanlı unutmadı, ancak hükümdarın kendisinin ve fırıncının hapsedilmesine sebep teşkil eden o suçlarını hatırlamasından korktu. İşte **“hatırladı”** ifadesi, hatırladı ve haber verdi, anlamındadır.

en-Nehhâs der ki: “(وَأَذْكُرَ): Hatırladı”nın aslı (اذْكُرَ) şeklindedir. “Zel” harfi mahreç itibariyle “te”ye yakındır. “Zel”in “te”ye idgam edilmesi ise caiz değildir. Çünkü “zel” harfi cehrîdir, “te” harfi ise mehmûstur. İdgam edilecek olursa “zel” harfinin cehrîlik sıfatı ortadan kalkar. O bakımdan “te” harfinin yerine cehrî olan bir harf ibdâl edilmiştir, o da “dal” harfidir. “Tı” harfinden daha evla olması ise “tı” harfinin mutbak olmasıdır. Bunun sonucunda bu kelime (أَذْكُرَ) haline gelmiştir. Bundan sonra da “dal” harfinin rihvet ve lîn sıfatı dolayısı ile “zel” harfi ona idgam edilmiştir.

Daha sonra bu genç delikanlı: **“Ben size bunun yorumunu haber vereyim”** dedi. el-Hasen -bu anlamdaki buyruğu-: “(أَنَا آيَكُمْ بِتَأْوِيلِهِ): Ben size bunun yorumunu getireyim” diye okumuş ve: O kâfir nasıl onlara yorumu haber verebilirdi ki diye eklemiştir.

en-Nehhâs der ki: **“Size haber vereyim”** anlamındaki kıraat sahihtir ve güzel bir kıraattir. Yani (gidip) soracak olursam, ben size haber vereyim, anlamındadır.

“Hemen beni gönderin.” Bu sözleriyle hükümdara hitab etmiştir. Ancak çoğul ile tazim lafzını kullanmıştır, yahut ta hem hükümdara, hem de onun meclisinde bulunanlara hitab ettiği için çoğul kullanmıştır.

“Yûsuf!” Tekil bir nidadır. Aynı şekilde **“ey doğru sözlü”** yani ey çok doğru kişi, demektir. **“Bize söyler misin?”** Bu da şu demektir: Onu gönderdiler, o da Hz. Yûsuf'un yanına gelerek: Ey doğru sözlü, diye hitab edip hükümdarın rüyasına dair ona soru sordu.

“Ki insanlara döneyim de” yani hükümdara ve arkadaşlarına döneyim de **“belki”** bu rüyanın yorumunu **“bilirler.”** Yahut **“belki”** senin ilim ve faziletteki üstün değerini **“bilirler”** de hapisten çıkartılırsın. Onun **“insanlar”** lafzı ile yalnızca hükümdarı -onu ta'zim etmek üzere- kastetmiş olması ihtimali de vardır.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابَّاءَ فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا
 قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿١٧﴾

47. Dedi ki: “Yedi yıl adediniz üzere ekin. Yiyeceğiniz az bir miktarın dışındaki tüm biçtiklerinizi başağında bırakın.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hükümdarın Rüyası ve Tedbir:

“Dedi ki: Yedi yıl adediniz üzere ekin.” Hükümdar ona rüyasını anlatınca, Hz. Yûsuf da ona rüyasını yorumlamaya başlayarak dedi ki: O gördüğün yedi semiz inek ile yedi yeşil başak, bol verimli yedi yıldır. Zayıf yedi inek ile kuru yedi başak da kurak geçecek yedi yıl demektir. **“Yedi yıl adediniz üzere ekin”** peşipeşine yedi yıl ekmeye devam edin, demektir.

Buradaki: “(دَابَّاءَ): Adediniz üzere” mastar olmakla birlikte mastar anlamında değildir. “(تَزْرَعُونَ): Ekin” kelimesi; “(تَدَابُّونَ كَعَادَتِكُمْ فِي الزَّرَاعَةِ سَبْعَ سِنِينَ): Ekin ekmekteki adediniz üzere yedi yıl ekmeye devam edeceksiniz” şeklindedir. Bu kelimenin hal olduğu da söylenmiştir ki bu da; “(دَائِينَ): Adediniz üzere” demektir. Bunun “yedi yıl”ın sıfatı olduğu da söylenmiştir.

Ebu Hatim, Ya’kub’dan hemzeyi harekeli olarak; (دَابَّاءَ) şeklinde okuduğunu nakletmiştir ki, Hafs’ın Asım’dan rivayeti de böyledir ve bu iki kıraat, iki ayrı söyleyiştir.

Bunun (ikinci okuyuş şeklinin) hakkında iki açıklama yapılmıştır. Ebu Hatim’in görüşüne göre bu; (دَبَّ)den gelmektedir. Ancak en-Nehhâs der ki: Dilbilginleri sadece (دَابَّ) kullanışını bilirler. Diğer görüşe göre elifin hareke alması boğaz harflerinden olduğundan dolaydır. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır. Yine el-Ferrâ der ki: İlki üstün, ikincisi sakın olan bütün harflerin eğer ikinci harfi hemze, he, ayn, gayn, ha veya hı ise harekelenmesi caizdir. Bu kelimenin asıl anlamı da “adet” demektir. Şair der ki:

كَدَابِّكَ مِنْ أُمِّ الْحَوَيْثِ قَبْلَهَا

“Ondan önce Um el-Huveyris’ten adet olduğu (alışageldiğin) üzere...”

Âl-i İmran Sûresi'nde de (3/11. âyetin tefsirinde) bu kelimeye dair açık lamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Yiyeceğiniz az bir miktarın dışındaki tüm bîçtiklerinizi başağında bırakın.” Kurtlanmaması için ve daha uzun süre kalabilmesi için bu tedbire başvurulduğu söylenmiştir. Mısır'da uygulama böyledir.

“Yiyeceğiniz az bir miktarın dışında” kaydı, ihtiyaç duyacağınız kadarını çıkartın, demektir. Bu ifadeler Hz. Yûsuf'un verdiği bir emirdir. Birinci si ise (yedi yıl...) verdiği bir haberdir. Birinci cümlemin de -haber olduğu daha zahir görülmekle birlikte- emir olma ihtimali de vardır. Emir olduğu takdirde “ekersiniz” fiili “ekin (meâlde olduğu gibi)” anlamına gelir.

2- Şer'î Maslahatlar:

Bu âyet-i kerîme dini, nefsi, aklı, nesebi ve malları korumaktan ibaret olan şer'î maslahatlar görüşünde aslî bir dayanaktır. Bu hususlardan herhangi birisinin elde edilmesini gerçekleştiren herbir şey bir maslahattır. Bunlardan herhangi birisini gerçekleştirmeye engel olan herbir şey de bir mefsedettir, bu mefsedetin önlenmesi ise maslahattır.

Şeriatlerden maksadın, insanlara dünyevî maslahatlarını göstermek olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Bu suretle insanlar yüce Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmek imkânını elde ederler. Bu ikisi ise uhrevî mutluluğa ulaştırırlar. Yüce Allah'ın bu hususları şer'î hükümlerde göz önünde bulundurması, O'nun bir lütfu ve kullarına bir rahmetidir. Bu hususta O'nun üzerinde bir görevin varlığı veya kulların bu konuda hak sahibi olmaları söz konusu değildir. Ehl-i sünnet'in bütün muhakkik âlimlerinin kabul ettiği görüş budur. Bu hususun geniş açıklaması fıkıh usulü kitaplarındadır.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعُ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا
تُخْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

48. “Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek. Saklayacağınız az bir miktarın dışında onlar için önceden biriktirdiğinizi yeyip götürecekler.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Kuraklığa Karşı Tedbir:

“Yedi kurak yıl” yani yedi kıtlık yılı “gelecek... Onlar için önceden biriktirdiğinizi” bu kıtlık yılları için sakladıklarınızı “yeyip götürecekler” buyruğu bir mecazdır. Yani o yıllarda yemeleri uygun olan şeyleri yeyip bitirecekler, demektir. Nitekim şu beyiti söyleyen de buna benzer bir ifade kullanmıştır:

نَهَارُكَ يَا مَغْرُورٌ سَهْوٌ وَغَفْلَةٌ وَلَيْلُكَ نَوْمٌ وَالرُّدَى لَكَ لَازِمٌ

“Gündüzün -ey aldanmış kişi- yanılmazdır ve gaflettir,
Gecen ise uykudur, helâk olmak senin yakını bırakmaz.”

Bilindiği gibi gündüz yanılmaz, gece de uyumaz. Gündüzün insan yanılır ve geceleyin uyunur.

Zeyd b. Eslem de babasından şöyle dediğini nakletmektedir: Hz. Yûsuf iki kişilik bir yemeği tek bir kişinin önüne bırakırdı. O da onun bir bölümünü yerdi. Nihayet bir gün aynı miktardaki yemeği bir kişinin önüne koyduğunda o da yemeğin tamamını yeyince, Hz. Yûsuf: İşte bu yedi kıtlık yılının ilk günüdür, dedi.

“Saklayacağınız az bir miktarın dışında” yani tohumluk olarak ekiminizde kullanmak üzere alıkoyacağınız az bir miktarın dışında... demektir. Çünkü tohum olarak kullanılacak bir miktarın bırakılması ile bu temel gıda korunmuş olur. Ebu Ubeyde ise; elde tutacağınız... diye açıklamıştır. Katâde der ki: “Saklayacağınız” biriktireceğiniz demektir ki, anlam birdir. “(إِلَّا قَلِيلًا)”: **Az bir miktarın dışında**” buyruğu müstesnâ olarak nasbedilmiştir.

Bu buyruk, ihtiyaç zamanına kadar gıda maddelerini saklamanın (ihtikâr yapmanın) caiz olduğuna delildir.⁽¹⁾

2- Kâfirin Gördüğü Rüyanın Hükümü:

Bu âyet-i kerîme kâfirin rüyasının doğru olabileceğine -özellikle de bir mü'min ile alakalı ise- ve gördüğüne uygun olarak gerçekleşeceği aslî bir dayanaktır. Hele görülen bu rüya bir peygamber için belge ve rasûl için bir mucize, seçkin bir kul için tebliğ maksadıyla bir tasdik, yüce Allah ile kulları arasında vasıta olan peygamberin lehine bir delil ise...

(1) Ancak, pahalılaşmasını istemek ve beklemek kastı olmamalıdır. Burada âyet-i kerime de sözü edilen tedbir, maslahatın gereği olan idari bir tedbirdir. İnsanların faydasıdır. Pahalılaşması kastıyla yapılan ihtikâr (karaborsa, stokçuluk) ise; bilinen hadis-i şeriflerle yasaklanmıştır. Bk. *Müslim*, Müsâkaat 129, 130; *Ebü Dâvûd*, Buyû 47; *Tirmizi*, Buyû 40; *İbn Mâce*, Ticârât 6; *Dârimî*, Buyû 12; *Muvatta*, Buyû 56; *Müsned*, I, 21, II, 33, 351, III, 453, 454, VI, 400.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. “Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki insanlar onda yağmura kavuşturulacak ve onda sıkacaklar.”

Yüce Allah'ın: **“Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki...”** buyruğu Hz. Yûsuf'un hükümdarın rüyasında yer almayan bir hususa dair verdiği haberlerdendir. Bu yüce Allah'ın ona verdiği gayb ilmindendi. Katâde der ki: Yüce Allah ona faziletini ortaya koymak, ilmî mevkiini ve bilgisini bildirmek kastı ile kendisine hakkında soru sormadıkları bir yılın bilgisini de fazladan ona vermiş idi.

“İnsanlar onda yağmura kavuşturulacak” buyruğundaki; “(يُغَاثُ): **Yağmura kavuşturulacak**” fiili; “(الإغاثَة): İmdada çağırarak, imdada yetişmek”den, yahut; “(الغوث): İmdada yetişmek”ten gelmektedir. “(غوث الرجل): Adam imdat istedi”; “(واغوثاه): İmdat, yetişin” dedi, demektir. İsmi ise; “(استغاثني فلان فأغثته): Filan kişi benden yardım (imdat) istedi, ben de onun yardımına koştum” denilir. İsmi de; “(الغياث): Yardıma koşma” şeklinde gelir. Makabli (önceki harf) esreli olduğu için “vav” harfi “ya”ya dönüştürülmüştür. “(الغيث): Yağmur” demektir. “(وقد غاث الغيث الأرض): Yağmur yere yağdı, isabet etti” anlamındadır.

“(غاث الله البلاد يغيثها غيثاً): Allah ülkeye yağmur yağdırdı, yağdırır” denilir. (Meçhul olarak da): “(غِيثُ الأرضُ تُغَاثُ غَيْثاً): Yere yağmur yağdırıldı, yağdırılır” denilir. Bu şekilde yağmur yağan yere de; “(مَغِيثٌ وَمَغْيُوثٌ)” denilir. Buna göre; “(يُغَاثُ النَّاسُ): İnsanlara yağmur yağdırılır” anlamındadır.

“Ve onda sıkacaklar” İbn Abbas der ki: Üzümleri sıkacaklar ve yağları çıkartılan maddelerden yağ alacaklar. Bu açıklamayı da Buhârî zikretmektedir.⁽¹⁾

Haccâc da, İbn Cüreyc'den şöyle dediğini rivayet eder: Üzümleri sıkıp şarap yapacaklar, susamdan yağ, zeytinden zeytin yağı çıkaracaklardır. Şöyle de açıklanmıştır: O bu sözleriyle -çokluğunu anlatmak üzere- sütlerin sağılmasını kastetmiştir. Buna da bitki ve mahsullerin çoğalacağı şeklindeki haberi delildir. **“Sıkacaklar”** ifadesinin; kurtulacaklar anlamına geldiği de söylenmiştir ki, bu da kurtuluş yeri anlamını veren; “(العصرة)”dan gelir. Ebu Ubeyde der ki: Harekeli olarak; “(العصر): Sığınılacak yer ve kurtulma yeri” demektir. “(العصرة)” da bu anlamdadır. Ebu Zübeyd der ki:

(1) M. Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu Ğaribi'l-Kur'ân Mustahrecen min Sahihi'l-Buhârî*, İstanbul 1985, s. 137

صَادِيًا يَسْتَفِيثُ غَيْرَ مُغَاثٍ وَلَقَدْ كَانَ عُصْرَةُ الْمُنْجُودِ

“Oldukça susamış halde su verecek bir kişiyi imdada çağırıyordu,
fakat kimse yetişmedi onun imdadına.

Halbuki o korkuya kapılmış olanın kurtarıcı sığınağı idi.”

Aynı şekilde; (وَاعْتَصَرْتُ بِفُلَانٍ وَتَعَصَّرْتُ): “Filana sığındım” anlamındadır. Ebu'l-Ğavs der ki: “**Sıkacaklar**”ın buradaki anlamı mahsül ve ürün elde edecekler demektir. Bu kelime ise; üzüm sıkmak demek olan; (عَصَرَ الْعِنَبَ) den gelmektedir. (وَاعْتَصَرْتُ مَالَهُ): “Malını elinden çıkarttırdım” manasındadır.

İsa “te” harfini ötreli, “sad” harfini de üstün olarak; (تُعَصِّرُونَ) diye okumuş olup size yağmur yağdırılacak anlamındadır ve bu da yüce Allah’ın: (وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا): *Ve Biz sıkıştırıcılardan şarıl şarıl bir su indirdik.*” (en-Nebe’, 78/14) buyruğundan gelmektedir. Aynı şekilde (تُعَصِّرُونَ) diye “te” harfi ötreli, “sad” harfi esreli okuyuşun -böyle okuyanların kıraatine göre- anlamı da böyledir.

وَقَالَ الْمَلِكُ اثْنُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَسْأَلُهُ
مَا بَالُ النِّسْوَةِ الَّتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ
مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا
عَلَيْهِ مِنْ سَوْءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الثَّنِ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ
عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾

50. Hükümdar dedi ki: “Onu bana getirin.” Bunun üzerine elçi yanına gelince, dedi ki: “Efendine dön de o ellerini kesen kadınların hali ne idi? diye sor. Şüphe yok ki benim Rabbim onların hilelerini çok iyi bilendir.”

51. (Hükümdar) dedi ki: “Yûsuf’tan murad almak istediğiniz zaman durumunuz ne idi?” Kadınlar: “Hâşâ! Allah için biz onun hiçbir kötülüğünü bilmiyoruz” dediler. Aziz’in karısı da şöyle dedi: “Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ben ondan murad almak istemiştim. Şüphesiz o doğru söyleyenlerdendir.”

"Hükümdar dedi ki: Onu bana getirin." Yani elçi hükümdara gidip, durumu bildirdi. Hükümdar da onu bana getirin, dedi. **"Bunun üzerine elçi yanına gelince"** ve ona zindandan çıkması emrini getirince **"dedi ki: Efendine dön de o ellerini kesen kadınların hali ne idi? diye sor."** Bunu söyleyerek, hükümdar nezdinde kendisine yapılan iftiradan beri olduğu açıkça anlaşıp suçsuz yere hapsedildiği ortaya çıkmadıkça zindandan çıkmayı kabul etmedi.

Tirmizî, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "O şerefli oğlu, şerefli oğlu, şerefli oğlu, şerefli (yani İbrahim'in oğlu, İshak'ın oğlu, Ya'kub'un oğlu, Yûsuf)dur. Eğer ben onun kaldığı süre kadar zindanda kalsam, sonra da elçi yanıma gelse (çıkma) isteğini kabul ederdim." Hz. Peygamber daha sonra: **"Bunun üzerine elçi yanına gelince dedi ki: Efendine dön de, o ellerini kesen kadınların hali ne idi? diye sor"** buyruğunu okudu. (Devamla) şöyle buyurdu: "Allah'ın rahmeti Lût'un da üzerine olsun, çünkü o: *"Keşke size yetecek bir gücüm olsaydı yahut güçlü bir yere sığınabilseydim"* (Hûd, 11/80) dediğinde zaten güçlü bir yere sığınyordu. Ondan sonra yüce Allah ne kadar peygamber gönderdiyse, mutlaka kavminin en zirve noktasında idi."⁽¹⁾

Buhârî de, Ebu Hureyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Allah, Lût'a rahmet eylesin. O gerçekten güçlü bir yere sığınyordu ve eğer ben Yûsuf'un zindanda kaldığı süre kadar kalacak olsaydım, hiç şüphesiz çıkmaya davet edenin çağrısını kabul ederdim ve elbette biz İbrahim'den daha bir hak sahibiyiz. Çünkü İbrahim'e: *"İnanmadın mı yoksa? demişti de: İnandım fakat kalbimin mutmain olması için"* diye cevap vermişti." (el-Bakara, 2/260)⁽²⁾

Yine Peygamber (sav)den şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: "Allah kardeşim Yûsuf'a rahmet ihsan etsin. O gerçekten sabırlı ve tahammülkâr birisi idi. Şâyet ben zindanda onun kaldığı süre kadar kalmış olsaydım, hiç şüphesiz çıkmamı isteyen elçinin çağrısına uyardım ve suçsuz olduğunun bilinmesi için böyle bir yola başvurmazdım."⁽³⁾

Bu hadise yakın bir rivayet de Malik'in arkadaşı Abdu'r-Rahman b. el-Kasım yoluyla, Buhârî'nin Tefsir bölümünde rivayet edilmiştir. İbnu'l-Kasım'ın bu hadisten başka Divan'da bir rivayeti yoktur.⁽⁴⁾

(1) Tirmizî, Tefsir 12. sûre 1; ayrıca *Müsned*, II, 388 ve 533 kısmen.

(2) Buhârî, Tefsir 12. sûre 5

(3) Benzer rivâyetler: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 548.

(4) "Divan"dan kastı muhtemelen Sahih-i Buhârî'dir. Çünkü İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VIII, 217'de, az önce geçen Buhârî'nin rivayetlerini şerh ederken şunları söylemektedir: "Meçhur fakih, İmam Malik'in ilminden Müdevve'nin râvileri... Abdurrahman b. el-Kasım'ın Buhârî'de buradan başka bir yerde rivayeti yoktur."

Taberî'nin rivayetinde de şöyle denilmektedir: "Allah, Yûsuf'a rahmet eylesin. Eğer hapiste olan ben olsaydım, sonra da bana haberci gönderilseydi, çabucak çıkıverirdim. Yûsuf gerçekten halîm (tahammülkâr) ve ağır başlı bir kimse idi."⁽¹⁾

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Gerçekten Yûsuf'a, onun sabrına, onun keremine hayret ettim. Allah ona (varsa hatası) bağışlasın, çünkü (rüyadaki) inekler hakkında kendisine soru sorulduğunda; şâyet ben onun yerinde olsaydım, beni zindandan çıkartmaları şartını koşmadıkça onlara durumu bildirmezdim. Yine elçinin ona geldiği vakit tutumuna hayret ettim. Onun yerinde olsaydım, onlardan daha çabuk kapıya giderdim."⁽²⁾

İbn Atiyye der ki: Hz. Yûsuf'un bu tutumu ağır başlıca ve sabırlıca bir tutumdur. Gerçekten temiz ve günahsız olduğunun açığa çıkmasını istiyordu. Çünkü rivayet edildiğine göre o, hapisten çıktıktan sonra hükümdar kendisine bir mertebe verip af ediyor görüntüsüyle onun suçuna sesini çıkarmayabilirdi. Bunun sonucunda da insanlar ebediyyen ona bu gözle bakarlar ve: İşte efendisinin hanımından murad almak isteyen kişi buydu, diyeceklerdi. Yûsuf (a.s) temizliğini açıkça ortaya çıkarmak, iffet ve hayır noktasındaki mevkiini gerçek yerine oturtmak istiyordu. İşte ancak o vakit yerini bulmak, mevkiine gelmek için çıkabilirdi. Bundan dolayı yanına gelen elçiye: **"Efendinin yanına dön ve ona o kadınların halinin ne olduğunu bir sor"** demişti. Hz. Yûsuf'un maksadı ise; ancak söyle ona benim günahımı iyice araştırıp tesbit etsin ve işimi gözden geçirsin, tetkik etsin. Haklı yere mi zindana atıldım, yoksa zulmen mi zindana atıldım, demekti. Özellikle Aziz'in hanımını söz konusu etmeyiş sebebi, onların yanında bulunduğu süredeki güzel geçimini ve hükümdar Aziz'in onun üzerindeki hakkına riayet etmek istemesi idi.

Peygamber (sav), Hz. Yûsuf'u sabır ve tahammülkârlıkla, ağırbaşlılıkla ve hapisten çıkmakta acele etmemekle övdüğü halde; bizzat kendisi için başkasını övdüğü halden başka bir hali nasıl uygun gördü? denilecek olursa, bunun açıklaması şöyle olur: Peygamber (sav) kendi adına bir başka görüşü tercih etmiştir ki; bu görüşün de kendi açısından güzel bir tarafı vardır. O diyor ki: Ben olsaydım, çıkmakta elimi çabuk tutardım. Sonra çıkmanın akabinde suçsuz olduğumu ortaya koymaya çalışırdım. Çünkü bu kıssalar ve bu gibi olaylar kıyamet gününe kadar insanlar bunlara uysunlar diye sunulmuşlardır. Rasûlullah (sav) da insanların bu işler arasında daha azimetli olan yolu seçmelerini istedi. Çünkü böyle bir olayda daha azimetli olanı terkeden bir kimse böyle bir zindandan çıkma fırsatını kullanmayan bir kişi, zindanda kaldığından dolayı zindanda kalma sonucu ile karşı karşıya kalabilir, onu

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 235

(2) Taberî, *a.g.e.*, XII, 235-236.

zindandan çıkarmak isteyen, bu işten vazgeçebilir. Yûsuf (a.s), Allah'tan aldığı bilgi sayesinde böyle bir şey olmayacağından emin olsa bile, onun dışındaki diğer insanlar bu konuda emin olamazlar. Buna göre Peygamber (sav)ın bizzat izlemeyi uygun gördüğü yol, azimet yoludur. Hz. Yûsuf'un izlediği yol ise, büyük bir sabır ve büyük bir tahammül yoludur.

“...O ellerini kesen kadınların hali ne idi? diye sor.” Aralarına -açıkça ismi zikredilerek değil de işaret yoluyla- genelin kapsamına Aziz'in karısı da girsin diye çoğul olarak kadınları söz konusu etti. Bu ise aralarında geçirdiği günler ve edepten ötürü idi. İfadede hazfedilmiş kelimeler de vardır. Yani sen ondan o kadınların halinin ne olduğunu bilip öğrenmesini iste demektir.

İbn Abbas der ki: Bunun üzerine hükümdar da kadınlara ve bu arada Aziz'in de karısına -Aziz de o sırada ölmüş bulunuyordu- haber göndererek hepsini çağırdı ve: **“Yûsuf'tan murad almak istediğiniz zaman durumunuz”** haliniz **“ne idi?”** diye sordu. Çünkü onların herbirisi -önceden de geçtiği üzere- kendisi için Yûsuf'la özel olarak konuşmuştu. Yahut o, bununla herbirisinin (Hz. Yûsuf'a): Sen Aziz'in karısına zulmediyorsun, demesini kastetmişti. İşte bu da Yûsuf'u kandırarak murad almak yoluna gitmeleri demektir.

“Haşa! Allah için” Allah'a sığınırız **“biz onun hiçbir kötülüğünü”** yani zina ettiğini **“bilmiyoruz, dediler. Aziz'in karısı da şöyle dedi: Şimdi gerçek ortaya çıktı.”** Onların Hz. Yûsuf'un temiz olduğunu ikrar ettiklerini görüp de eğer inkâr edecek olursa, bu kadınların kendi aleyhine şahitlik edeceğinden korkunca, o da aynı şekilde ikrarda bulundu. Bu da yüce Allah'ın Hz. Yûsuf'a bir lütfu idi.

“(حَصَصَ الْحَقُّ): Gerçek ortaya çıktı”; yani ayan beyan, açık seçik ortaya çıktı, demektir. Bu kelimenin aslı; (حَصَصَ) dan gelmekle birlikte, (حَصَصَ) denilmiştir. Nitekim; **“(كَبُّوا): Üstüste döküldüler”** kelimesinin aslen; (كَبُّوا) şeklinde olma; **“(كَفَفَ): Gözyaşlarını ardıardına sildi”** kelimesinin aslen; (كَفَفَ) olması gibi. Bu açıklamayı ez-Zeccâc ve başkaları yapmıştır.

“(الْحَصَّ): aslında bir şeyi kökünden koparmaktır. Mesela saçını dibten kes-ti, demek için **“(حَصَّ شَعْرَهُ)** denilir. Ebu Kays b. el-Eslet der ki:

قَدْ حَصَّتِ الْبَيْضَةُ رَأْسِي فَمَا أَطْعَمُ نَوْمًا غَيْرَ تَهْجَاعٍ

“Miğfer başımı kazıdı artık,

Çok hafif uyku dışında, uykunun zerresini dahi tatmıyorum.”

“(سَنَ حَصَاءَ)” ise; hiçbir verimi olmayan kupkuru bir yıl demektir. Şair Cerir de der ki:

يَا وَي إِلَيْكُمْ بَلَا مِنْ وَلَا جُنْدٍ مَنْ سَاقَهُ السَّنَةُ الْخُصَاءُ وَالذَّيْبُ

“Büsbütün verimsiz yılın ve kıtlığın önüne katıp sürüklediği kimse, Hiçbir minnet de duymaksızın (nimeti) inkâr da etmeksizin size sığınır.

Şair sanki burada kıtlık yılı anlamına gelen; (الضَّيْع) kelimesini kullanmak isterken kafiye dolayısıyla; “(الذَّيْب): Kurt” kelimesini kullanmış gibidir.

Buna göre; “(حَصْحَصَ الْحَقُّ): Gerçek ortaya çıktı” ifadesi açıkça ortaya çıkması ve sağlamca yerleşip, sebat bulması dolayısıyla batıldan ayrıldı, anlamına gelir. Şair der ki:

أَلَا مَبْلَغٌ عَنِّي خِدَاشًا فَإِنَّهُ كَذُوبٌ إِذَا مَا حَصْحَصَ الْحَقُّ ظَالِمٌ

“Benden Hidâş’a şu haberi ulaştıracak yok mu? Şüphesiz ki o, hak ortaya açıkça çıktığında çok yalan söyleyen ve zalim birisidir.”

Bu fiilin; “(الْحِصَّة): Hisse, pay” kelimesinden türediği de söylenmiştir. Buna göre; Hakkın, gerçeğin payı, batılın payından ayırdedilmiş, açıkça ortaya çıkmış bulunuyor, anlamına gelir.

Mücahid ve Katâde der ki: Bu ifadenin aslı, Arapların; kökten saçını kopardı, anlamında kullandıkları: (حَصَّ شَعْرَهُ) sözlerinden alınmıştır. Bir yerden pay alarak kopartılan parçaya denilen “hisse” de buradan gelmektedir. Esreli olarak (الْحِصْحِص) ise toprak ve taş anlamındadır. Bu açıklamaları el-Cevherî nakletmiştir.

“Ben ondan murad almak istemiştım. Şüphesiz o doğru söyleyenlerdendir.” Bu, -Hz. Yûsuf buna dair soru sormamış olsa dahi- kadının tevbesini açığa vurması, Hz. Yûsuf’un doğruluğunu, şeref ve haysiyetini gerçekten ifade etmesi anlamındadır. Çünkü ikrarda bulunan bir kimsenin kendi aleyhindeki ikrarı, başkasının onun aleyhindeki şahitliğinden daha güçlüdür. Böylelikle yüce Allah, Hz. Yûsuf’un doğruluğunu ortaya koymak için hem şahitliği, hem ikrarı bir arada toplamış bulunmaktadır. Öyle ki hiçbir kimsenin hatırına kötü bir zan gelmesin ve en ufak bir şüpheyi kapılmasın.

(خَطْبُكُنْ), (kadınlar için) durumunuz ile: (رَاوَدْتُنْ); (kadınlar için) “murad almak istediniz” Hitab fiillerindeki “nun”un şeddeli gelmesi, müzekker fiildeki “mim” ile “vav”ın yerinde olduğundan dolayıdır.⁽¹⁾

(1) Çoğul için gelen “mim”den sonra gelen çoğul “vav”ı muhatab müzekkerde hafzedilir ve “inin” sakın okunur. Kurtubî buna işaret etmektedir

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنِّي لَمْ اُخْنَهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْخٰائِنِيْنَ ﴿٥٢﴾
 وَمَا اُبْرِيْءُ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَامَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ اِنَّ
 رَبِّيْ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٥٣﴾

52. “Bu, gıyabında ona hıyanet etmediğimi ve Allah’ın hainlerin hilesini şüphesiz hidayete erdirmeyeceğini, onun da bilmesi içindi.”
53. “Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis şüphesiz var gücüyle kötülüğü emredicidir. Rabbimin rahmet edip esirgediği müstesnâ. Çünkü Rabbim günahları bağışlayandır, merhamet edendir.”

“Bu gıyabında ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindi.” Sözlerini kimin söylediği hususunda görüş ayrılığı vardır. Bu sözlerin de Aziz’in karısının sözlerinin bir bölümü olduğu ve daha önce söylediği belirtilen: “*Şimdi gerçek ortaya çıktı*” (Yûsuf, 12/51) sözlerinin devamı olduğu söylenmiştir. Yani ben doğruyu ikrar edip söylüyorum ki; gıyabında -yani ona yalan söyleyerek ona hainlik etmediğimi, yokluğunda ondan kötü bir şekilde söz etmediğimi, aksine doğru söyleyerek hainlikten uzaklaştığımı bilmesi içindi.

Arkasından: “**Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum**” dedi. Aksine ondan murad almak isteyen ben idim.

Bu açıklamaya göre Aziz’in karısı bu işi kimin yaptığını ikrar etmiş oluyor. Bundan dolayı da daha sonra: “**Çünkü Rabbim günahları bağışlayandır, merhamet edendir**” diye eklemiştir.

Bir diğer görüşe göre bu sözler Hz. Yûsuf’un sözleridir. Yani Yûsuf dedi ki: Benim elçiye geri çevirmemin sebebi, Aziz’in benim kendisine gıyabında hıyanet etmediğimi bilmesi içindi. Bu açıklamayı el-Hasen, Katâde ve başkaları yapmıştır.

“(بالغيب): **Gıyabında**” ise o hazır değilken, o bulunmuyorken anlamındadır. Hz. Yûsuf bu sözleri hükümdarın huzurunda söylemişti. “**Bilmesi içindi**” fiilini ise gaib olarak kullanması hükümdarı saymasından dolayı idi.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Yûsuf bu sözleri elçi kendisine henüz hapis-te iken geri döndüğünde söylemişti. İbn Abbas dedi ki: Elçi, Hz. Yûsuf’a durumu haber vermek için geldi. O sırada Cebrail onunla birlikte konuşuyor-

du. Bunun üzerine Hz. Yûsuf: **“Bu gıyabında ona hıyanet etmediğimi ve Allah’ın hainlerin hilesini şüphesiz hidayete erdirmeyeceğini onun da bilmesi içindi”** dedi. Yani ben efendime gıyabında iken hıyanet etmedim. Bunun üzerine Hz. Cebrail ona şöyle dedi: Ey Yûsuf! Peştemalını çözdüğün ve erkeğin karısının önünde oturduğu gibi oturduğun zaman dahi de mi de-yince, Hz. Yûsuf da: **“Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum”** âyetinde sözü geçenleri söyledi.

es-Süddî der ki: Yûsuf’a, ey Yûsuf! sen şalvarının uçkurunu çözdüğün zamanda mı, diyen Aziz’in karısıdır. Bunun üzerine de Yûsuf: **“Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum”** dedi.

Bir diğer görüşe göre **“bu, gıyabında... bilmesi içindi”** sözleri Aziz’in sözlerindendir. Yani bu, Yûsuf’un benim gıyâbında ona hainlik etmediğimi ve benim onun güvenilir bir kimse oluşunun mükâfatını vermeyi hiç hatırımdan çıkarmadığımı bilmesi içindi. **“Allah’ın hainlerin hilesini hiç şüphesiz hidayete erdirmeyeceğini”** buyruğu da, hiç şüphesiz Allah hileleri dolayısıyla hainleri hidayete erdirmez, demektir.

Yüce Allah’ın: **“Bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum”** buyruğunun, kadının söylediği sözlerden olduğu söylenmiştir. el-Kuşeyrî der ki: Zahir olan şudur: Yüce Allah’ın: **“Bu... bilmesi içindi”** sözleri ile **“bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum”** sözleri Hz. Yûsuf’un sözlerindendir.

Derim ki: Eğer bu sözlerin kadının sözlerinden olma ihtimali varsa, Hz. Yûsuf’u, peştemalını ve şalvarını çözmekten yana temize çıkarmak için bu görüşü kabul etmek daha uygundur. Eğer bu sözleri Hz. Yûsuf’un söylediğini kabul edecek olursak, o takdirde bu önceden de yüce Allah’ın: **“O da ona meyletti”** (Yûsuf, 12/24) buyruğu hakkında tercih edilen görüşe işaret ettiğimiz üzere, sadece Hz. Yûsuf’un hatırından geçen bir söz olarak kabul edilebilir.

Ebu Bekr el-Enbarî der ki: İnsanlar arasında **“bu, gıyabında ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindi”** buyruğundan itibaren **“çünkü Rabbim günahları bağışlayandır, merhamet edendir”** buyruğuna kadar nakledilen sözlerin, Aziz’in hanımının söylediği sözlerdendir, diyen kimseler vardır. Çünkü bu buyruklar Aziz’in karısının söylediği: **“Ben ondan murad almak istemiş-tim. Şüphesiz o doğru söyleyenlerdendir”** sözlerinden sonra gelmektedir. Hz. Yûsuf’un meylettiğini kabul etmeyenlerin görüşü budur. İşte bu görüşte olanların kanaatlerini esas alanlar derler ki: Yüce Allah’ın: **“Aziz’in karısı da şöyle dedi”** buyruğundan itibaren **“çünkü Rabbim günahları bağışla-yandır, merhamet edendir”** buyruğuna kadar birbirine bağlı sözlerdir. Bu

sözler arasında gerçek anlamıyla tam bir vakıf yapılmaz. Ancak bizler bu görüşü tercih etmiyor ve bu kanaati benimseyemiyoruz.

el-Hasen der ki: Hz. Yûsuf: **“Bu, gıyabında ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindi”** deyince, Allah'ın peygamberi kendi nefsini temize çıkarmaktan hoşlanmadığından, hemen akabinde **“bununla beraber ben nefsimi temize çıkarmıyorum”** deyiverdi. Çünkü kişinin nefsini temize çıkarması yerilmiş bir davranıştır. Yüce Allah da: **“Artık kendinizi temize çıkarmayın.”** (en-Necm, 53/32) diye buyurmaktadır. Zaten biz bunu daha önce Nisa Sûresi'nde (4/49. âyet, 2. başlıkta) açıklamış bulunuyoruz.

Bunun Aziz'in söylediği sözlerden olduğu da söylenmiştir. Yani ben Yûsuf hakkında kötü zan beslemiş olmaktan nefsimi temize çıkarmıyorum, demektir.

“Çünkü nefis hiç şüphesiz var gücüyle kötülüğü emredicidir” kötülüğü arzu eder.

“(إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي)”: Rabbimin rahmet edip esirgediği müstesnâ buyruğu ise istisnâ olarak nasb mahallindedir. (ما) ise **“(مَنْ)”: Kimse** anlamındadır. Yani Rabbimin rahmetiyle esirgeyip koruduğu kimse müstesnâ demektir. (ما) nın **“(من)”: Kimse** anlamında kullanılması, çokça görülen bir husustur. Nitekim yüce Allah: **“(فَاتَّخِذُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ)”: Size helal olan kadınlardan... nikâhlayınız**” (en-Nisa, 4/3) buyruğunda da böyledir. Bu buyruktaki istisnâ munkatıdır. Çünkü Allah'ın koruması suretiyle merhamet eylediği kimseler kötülüğü emreden nefisten istisnâ edilmiştir.

Haberde nakledildiğine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Kendisine ikramda bulunup onu yedirdiğiniz ve giydirdiğiniz takdirde sizi alabilmesine kötülüğe götüren, buna karşılık kendisini küçük düşürdüğünüz, çıplak bıraktığınız, aç bıraktığınız takdirde ise sizi son derece ileri hayra götüren bir arkadaşınız hakkında ne dersiniz?” Onlar: Ey Allah'ın Rasûlü! Bu yer yüzündeki en kötü arkadaşdır, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Nefsim elinde olana yemin ederim, şüphesiz ki o böğürleriniz arasında bulunan nefislerinizdir.”⁽¹⁾

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ اَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ

لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾

(1) Kaynağını tesbit edemedik.

54. Hükümdar dedi ki: “Onu bana getirin, onu kendime en yakın-lardan kılayım.” Onunla konuşunca da şöyle dedi: “Sen bugün bizim nezdimizde önemli bir mevki sahibisin, eminsin.”

“Hükümdar dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime en yakın-lardan kılayım.” Hükümdar Hz. Yûsuf’a nisbet edilen günah-tan uzak olduğunu ke-sin olarak anlayıp bu hususta onun güvenilir bir kimse olduğunu gerçekten tesbit edince, aynı şekilde Hz. Yûsuf’un ne kadar sabırlı, ne kadar metanet-li olduğunu da kavrayınca, nezdinde Hz. Yûsuf’un mevkii oldukça büyüdü, onun oldukça güzel hasletlere sahip olduğunu kesinlikle anladı ve dedi ki: **“Onu bana getirin, onu kendime en yakın-lardan kılayım.”** Hükümdarın da-ha önceden onun durumunu kesin olarak bildiğinde: **“Onu bana getirin”** de-mekle yetindiğine, Hz. Yûsuf da ikinci olarak yaptıklarını yaptıktan sonra bu sefer hükümdarın: **“Onu bana getirin, onu kendime en yakın-lardan kıla-yım”** dediğine dikkat etmek gerekir.

Velib b. Münebbih’den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Hz. Yûsuf ça-ğırıldığında kapıda durup şöyle dedi: Yarattıklarına karşı Rabbim bana ye-ter. O’nun himayesi güçlüdür, O’na övgüler yücedir, O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. Sonra içeri girdi, hükümdara bakınca, hükümdar tahtından inip önünde secdeye kapandı. Daha sonra hükümdar onu kendisiyle birlikte tah-tına oturttu ve: **“Sen bugün bizim nezdimizde önemli bir mevki sahibisin, eminsin”** dedi. Hz. Yûsuf da ona: **“Beni ülkenin hazineleri üzerine tayin et. Çünkü ben”** o hazineleri **“iyice koruyacağım”** onların ne şekilde idare edilece-ğini çok iyi **“bilenim, dedi.”** (Yûsuf, 12/55)

Denildiğine göre hesabı iyice koruyan ve dilleri iyice bilenim, demektir. Haberde nakledildiğine göre; “Allah kardeşim Yûsuf’a rahmet eylesin. Eğer beni yeryüzü hazinelerinin üzerine tayin et, dememiş olsaydı, derhal onu ta-yin edip görevlendirecekti. Fakat bu sözü bir sene işi geciktirdi.”

Denildiğine göre onu hükümdarlığa getirmesi bir seneye kadar geciktir-mesinin sebebi, inşaallah demediğinden dolayıdır.

Bu olay (kıssa) ile ilgili şöyle denilmiştir: Hz. Yûsuf, hükümdarın huzu-runu girince şöyle dedi: Allah’ım ben, Sen’in hayrın ile bunun hayrından di-lerim. Bunun da şerrinden, başkasının da şerrinden Sana sığınırım. Sonra hü-kümdara Arapça selam verdi. Hükümdar: Bu dil de ne oluyor? deyince, Hz. Yûsuf: Bu amcam İsmail’in dilidir, dedi. Sonra ona İbranice dua etti. Bu se-fer: Bu dil ne oluyor? deyince, Hz. Yûsuf: Bu da atalarım İbrahim, İshak ve Ya’kub’un dilidir dedi.

Hükümdar da yetmiş dili konuşurdu. Hükümdar bir dille konuştukça, Hz.

Yûsuf da o dille ona cevap verirdi. Hükümdar, Hz. Yûsuf'un bu işine hayret etti. O sırada Hz. Yûsuf otuz yaşında idi.

Daha sonra hükümdar onu tahtına oturtarak şöyle dedi: Gördüğüm rüyayı bir de senden dinlemek istiyorum deyince, Hz. Yûsuf şöyle dedi: Peki ey hükümdar, sen siyah beyaz renkli, alınlarında beyazlık bulunan oldukça güzel yedi inek gördün. Önün açıldı ve onların Nil'in kıyısından çıkarak, memelerinden sütler aka aka sana göründüler. Sen onlara bakıp güzelliklerinden hayrete düşmüş iken bu sefer Nil kuruyuverdi, suyu çekildi ve yatağının dibi göründü. Çamurundan yedi tane oldukça zayıf, kirli, toza bulanmış, karınları içe çekilmiş, memeleri, butları olmayan buna karşılık azı dişleri ve öğütücü dişleri bulunan el ayaları köpeklerinkini andıran, burunları yırtıcı hayvanlarınkine benzeyen yedi inek daha gördün. Bu yedi inek semiz ineklere karıştı, yırtıcı hayvanlar gibi onlara saldırdı. Semiz ineklerin etlerini yediler, derilerini parça parça ettiler, kemiklerini ufaladılar, beyinlerini emdiler. Sen bu şekilde bakıp bu ineklerin zayıf olmalarına, diğerlerini mağlup etmelerine rağmen hiçbir şekilde şişmanlamayıp onları yedikten sonra kilolarının artmayışına hayret ediyorken, bu sefer oldukça taze, yumuşak, tane ve su ile dolu yedi yeşil başak gördün. Onların yanı başlarında ise içlerinde hiçbir su ve hiçbir yeşillik bulunmayan fakat onlarla aynı yerde bitmiş, yedi kuru başak gördün. Bu kuru başakların kökleri toprak ve suyun içerisine gömülmüştü. Sen kendi kendine: Bu da ne oluyor? Bu başaklar verimli ve yeşildir, diğerleri ise siyah ve kurudur. Halbuki hepsi de aynı yerde bitmektedir, hepsinin de kökleri suda bulunmaktadır, diye düşünüyorken aniden bir rüzgar esti, siyah ve kuru başakların yapraklarını meyveli ve yeşil başakların üzerine savurdu. O yeşil başakları ateşe vererek onları yaktı. Böylelikle o yeşil başaklar da siyah ve tozlu oldu. Ey Hükümdar! Sen de dehşete düştün.

Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, bu rüya her ne kadar hayret edilecek bir şey idiyse de senden bu işittiklerimden daha hayret verici değildir. Peki ey doğru sözlü, bu rüyam hakkındaki görüşün nedir?

Hız. Yûsuf şöyle dedi: Görüşüme göre yiyecek (buğday) topla ve bu verimli yıllar boyunca çokça ekin ek. Çünkü sen eğer bir taş ve çorak bir yere ekecek olsan dahi oradan bile bitki biter. Allah onu büyütür ve bereketlendirir. Daha sonra ekini başağı ve sapı ile birlikte saklamak üzere büyük mahzenler yaparsın. Böylelikle sap ve başak hayvanlara yem olur, tanesi de insanlara yiyecek olur. Diğer taraftan insanlara kendi yiyecek ve mahsullerinden beşte birini senin mahzenlerine kaldırmalarını emret. Senin bu toplayacağın yiyecekler Mısır halkına ve çevrelerindekiyle yeterli olacaktır. İnsanlar çevrendeki bölgelerden gelip senden azık isteyecekler. Senin yanında ise senden önce hiçbir kimsenin toplayamadığı kadar hazinelerin toplanacak.

Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi: Peki benim bütün bu işlerimi kim idare edebilecek? Eğer ben bütün Mısır halkını toplayacak olsam dahi, buna güç yetiremezler ve bu hususta onlara güven olamaz. Bu sırada Yûsuf (a.s): **"Beni ülkenin hazineleri üzerine tayin et"** (Yûsuf, 12/55) dedi. Yani hükmettiğin toprakların hazinelerine.

Buradaki; (خزائن): Hazineler" kelimesi (خزانة)ın çoğulu olup, "el-ard: ülkenin" başındaki elif-lâm, izafe (senin ülkenin izafesinin) yerine geçmiştir. en-Nâbiğa'nın şu beyitinde olduğu gibi:

لَهُمْ شِمَةٌ لَمْ يُعْطِهَا اللَّهُ غَيْرَهُمْ مِنْ الْجُودِ وَالْأَخْلَامِ غَيْرُ كَوَادِبِ

"Onların cömertlik olarak öyle bir özellikleri vardır ki Allah onu Onlardan başkasına vermemiştir, rüyaları da hiç yalan çıkmaz."

"(أَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي)": **Onu kendime en yakınlardan kılayım**" buyruğu emrin cevabı olduğundan dolayı fiil cizm edilmiştir. Bu da daha önce geçen: **"Bu gıyabında ona hıyanet etmediğimi... bilmesi içindi"** (Yûsuf, 12/55) sözlerini Hz. Yûsuf'un zindanda iken söylendiğinin delilidir. Bununla birlikte hükümdarın huzurunda söylenmiş olma ihtimali de vardır. Daha sonra bir başka mecliste de hükümdar te'kid olmak üzere: **"Onu bana getirin, onu kendime en yakınlardan kılayım"** demiştir. Yani ben onu kendime has olarak görevlendireyim ve ülkemin bütün işlerini ona havale edeyim.

Bunun üzerine gidip Hz. Yûsuf'u beraberlerinde getirdiler. Buna da yüce Allah'ın: **"Onunla konuşunca"** yani hükümdar Yûsuf ile konuşarak, rüyaya dair ona soru sorup Hz. Yûsuf da cevap verince, hükümdar **"da şöyle dedi: Sen bugün bizim nezdimizde önemli bir mevki sahibisin."** Yani sözü geçerli ve iktidar sahibi bir kimsesin **"eminsin"** sana hainlik edileceğinden, sana verilen sözde durulmayacağından yana korkun olmasın.

قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْكُمْ ﴿٥٥﴾

55. "Dedi ki: Beni ülkelerin hazineleri üzerine tayin et. Çünkü ben iyice koruyacağım, bilenim."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Yeryüzünün Hazinesi Üzerindeki Görev:

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Beni ülkelerinin hazineleri üzerine tayin et"** buyruğu ile ilgili olarak Said b. Mansur dedi ki: Ben Malik b. Enes'i şöyle derken dinledim: Mısır yeryüzünün deposudur. Sen yüce Allah'ın: **"Beni ülkelerinin hazineleri üzerine tayin et"** yani onları korumak üzere tayin et, dediğini duymadın mı? Burada "korumak" anlamındaki muzaf hafifletilmiştir. **"Çünkü ben"** başına getirildiğim görevi **"iyice koruyacağım"** bu görevin gerektirdiği şeyleri **"bilenim."** Tefsirde şöyle denilmektedir: Ben iyi hesap bilenim ve iyi bir kâtibim. Denildiğine göre o ilk defter tutan ve onlara yazı yazandır.

Şöyle de açıklanmıştır: Ben gıda maddelerini takdir ve tesbit etmekte **"iyice koruyacağım"** açlık yıllarını çok iyi **"bilenim"** demektir.

Cuveybîr, ed-Dahhâk'tan naklen, o İbn Abbas'tan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah kardeşim Yûsuf'a rahmet eylesin. Eğer beni yeryüzü hazinelerinin başına getir, dememiş olsaydı, onu derhal bu işin başına getirirdi. Fakat böyle demesi onu bir sene geciktirdi."⁽¹⁾

İbn Abbas der ki: Hz. Yûsuf'un emirliği istediği gün üzerinden tam bir sene geçince ona taç giydirdi ve ona kendi kılıcını kuşandırdı, ona altından bir taht hazırladı. Bu taht inci ve yakutla süslüydü. Üzerine kalın ipekten bir elbise giydirdi. Oturduğu tahtın uzunluğu otuz zira, eni on zira idi. Üzerinde otuz döşek, altmış tane de yastık vardı. Daha sonra ona dışarı çıkmasını emretti. O da dışarıya başında taç olduğu halde çıktı. Kar gibi beyaz bir teni ve ayı andıran bir yüzü vardı. Onun yüzüne bakan yüzünün berrak rengini görrüdü. Tahta oturdu ve bütün hükümdarlar ona itaat etti. Diğer Mısır hükümdarı ise evine hanımlarının yanına gitti ve Mısır'ın yönetim işini Hz. Yûsuf'a havale etti. Kıtîr'i görevinden alarak Yûsuf'u onun yerine tayin etti.

İbn Zeyd der ki: Mısır hükümdarı Fir'avun'un yiyeceklerin dışında pek çok hazineleri de vardı. O bütün yetkisini Yûsuf'a teslim etmişti, o günlerde de Kıtîr öldü. Hükümdar Hz. Yûsuf'u Aziz'in karısı Raîl ile evlendirdi. Onun yanına girdiğinde: Bu senin daha önce istemiş olduğun şeyden daha hayırlı değil mi? dedi. Hanımı: Ey doğru sözlü, beni kınama. Ben senin gördüğün gibi güzel bir kadın idim, fakat benim eski kocam ise kadınlara yaklaşamıyordu ve sen de Allah'ın sana verdiği böyle bir güzelliğe sahip idin, o bakımdan ben senin etkinin altına girdim. Hz. Yûsuf, Raîl'in bakire olduğunu gördü. Hz. Yûsuf'un ondan İfrâim ve Menşâ' adlarında iki oğlu oldu.

Vehb b. Münebbih de der ki: Yûsuf'un Aziz'in karısı Zeliha ile evlenmesi kardeşlerinin Mısır'a iki girişi arasındaki sürede olmuştu. Şöyle ki Zeliha'nın

(1) Hadis olarak tesbit edemedik

kocas, Yûsuf henüz hapisteyken ölmüştü. Elindeki malı gitmiş ve Yûsuf'a ağladığından gözleri de kör olmuştu. Zeliha insanlardan dilenir olmuştu, onlardan kimisi o kadına acıyor, kimisi de acıımıyordu. Yûsuf ise haftada bir kavminin büyüklerinden yaklaşık yüz kişilik bir kafiye ile birlikte bineklere binerek çıkıyorlardı.

Kadına: Onun görüneceği bir yerde bulunsan, belki bir şeyler vererek senin yardımına koşar.

Daha sonra ona: Hayır böyle bir şey yapma, belki bu sefer daha önce senin ona karşı yaptığın, ondan murad almak, hapse atılması gibi hususları hatırlar. Bu sefer sana kötülük yapar.

Zeliha: Ben sevdiğimin huyunu sizden daha iyi bilirim, dedi. Daha sonra kafilesiyle birlikte çıkacağı vakte kadar ona görünmedi. Kafileyte birlikte çıktığı sırada, bulunduğu yerde ayağa kalkıp sesi çıkabildiği kadar şöyle dedi: Masiyetleri sebebiyle hükümdarları köle yapan, itaatleri sebebiyle de köleleri hükümdar yapanın şanı ne yücedir!

Hız. Yûsuf: Bu ne oluyor? deyince, onu yanına getirdiler. Kadın: Ayaklarınla sana hizmet eden, elleriyle saçlarını tarıyan kadın benim. Sen benim evimde büyüdün, sana iyi baktım, fakat ben cehlimden ve haddi aşkınlığımdan ötürü malum kusurları işledim. Yaptığım bu işin vebalini çektim, malım da gitti, gücüm sarsıldı, zilletim uzadı, gözüm kör oldu. Mısır ahalisi arasında gıpta olunan bir kadinken şimdi onların acıdığı bir kadın oldum. İnsanlardan avuç açıp dileniyorum, kimisi bana acıyıp merhamet ediyor, kimisi acıımıyor. İşte fesad çıkartanların cezası budur.

Yûsuf uzun uzun ağladı, sonra ona şöyle dedi: Peki eskiden kalbinde bana karşı duyduğün sevgiden şu anda içinde bir şeyler artık hissedebiliyor musun? Kadın şu cevabı verdi: Allah'a yemin ederim, yüzüne bir defa bakmak benim için dünyadan ve ondaki her şeyden daha sevdiğim bir şeydir, ama sen bunun yerine, bana kamçının bir ucunu elime ver. Kamçının ucunu eline verdi, kadın onu alıp göğsünün üzerine koydu. Hız. Yûsuf kalbinin hafakanından dolayı, elinde kamçının sallandığını gördü, ağladı. Sonra da evine gitti.

Kadına bir elçi gönderdi: Eğer dul isen seninle evlenebilirim, eğer evli isen seni ihtiyaçtan kurtarabilirim. Kadın elçiye: Hükümdarın benimle alay etmesinden Allah'a sığınırım. O ben gençken, zenginken, malım ve gücüm yerindeyken beni istememişti de bugün acuze, kör ve fakir bir kadinken mi beni istiyor.

Elçi Hız. Yûsuf'a kadının söylediklerini bildirdi. İkinci hafta Hız. Yûsuf kafilesiyle birlikte çıkınca yine kadın yoluna çıktı. Bu sefer Hız. Yûsuf ona şöyle dedi: Elçi sana bizim söylediklerimizi bildirmedi mi? Kadın: Ben de sana

bir defa yüzüne bakmamın benim için dünyadan ve dünyadaki herşeyden daha sevimli olduğunu söylemiştim. Bunun üzerine Hz. Yûsuf emir verdi, kılık kıyafeti düzeltilerek hazırlandı. Sonra da Hz. Yûsuf'a zifafa getirildi. Hz. Yûsuf kalkıp namaz kıldı, Allah'a dua etti. Zeliha da arkasında durdu. Yüce Allah'tan ona gençliğini, güzelliğini ve gözlerini iade etmesini diledi. Allah da ona gençliğini, güzelliğini ve gözlerini iade etti. O kadar ki ondan murad almak istediği günden daha da güzel oldu.

Bu ise Allah'ın haramlarından uzak kalıp iffetini muhafaza etmesine karşılık Allah'ın Hz. Yûsuf'a bir lufu idi. Hz. Yûsuf ona yaklaştığında bakire olduğunu gördü. Ona durumu sorunca kadın şu cevabı verdi: Ey Allah'ın Peygamberi! Kocam kısırdı, kadınlara yaklaşılamıyordu. Sen ise anlatılamayacak derecede bir güzelliğe sahiptin.

Böylelikle rahat ve huzur içerisinde yaşadılar. Hergün Allah onları yeni bir hayırla karşı karşıya getiriyordu. Hz. Yûsuf'un ondan İfraîm ve Menşâ adında iki oğlu oldu.

Nakledilen rivayetler arasında şu da vardır: Yüce Allah Hz. Yûsuf'un kalbine hanımının kalbindeki sevgisinin kat kat fazlasını koydu ve ona şöyle dedi: Sana ne oluyor ki ilk seferki gibi beni sevmiyorsun deyince, kadın ona şu cevabı vermişti: Yüce Allah'ın sevgisinin tadını aldıktan sonra bu beni herşeyden alıkoydu.⁽¹⁾

2- Hz. Yusufun Görev Alması İle İlgili Görüşler ve Hükümler:

Kimi ilim adamı der ki: Bu âyet-i kerîmeden, faziletli bir insanın facir bir kimseye ve kâfir bir yöneticiye iş yapmasının mübah olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kendisine verilen işte bu görevi verenin kendisine karşı çıkmayacağıнын bilinmesi şarttır. Dolayısıyla göreve getirilen bu salih insan o işte dilediği gibi ıslahat yapabilmelidir. Şâyet salih insanın işleri facir kimsenin tercihi, arzuları ve fücûruna göre yapılacaksa böyle bir şey caiz olmaz.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Böyle bir iş Hz. Yûsuf'a has idi. Bugün böyle bir şey caiz değildir. Ancak birinci görüş sözünü ettiğimiz şarta bağlı kalmak kaydıyla daha uygundur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Maverdî der ki: Şâyet görev başına getiren kişi zalim ise, insanlar onun verdiği görevi kabul etmenin caiz olup olmadığı hususunda iki ayrı görüş ortaya atmışlardır.

Bu iki görüşten birisine göre göreve getirilen kişi görevinde hakka göre

(1) Nakledilen bu rivayetlerin sağlam bir dayanakları olmadığı gibi; ilâhî buyrukların anlaşılmasında olumlu her hangi bir katkıları da yoktur.

amelde bulunursa caizdir. Çünkü Hz. Yûsuf Firavun tarafından görev başına getirilmiştir ve çünkü Hz. Yûsuf için göz önünde bulundurulması gereken bizzat kendisinin fiili ve uygulamasıdır. Başkasının fiili değildir.

İkinci görüşe göre ise, böyle bir görevin kabul edilmesi caiz değildir. Çünkü onların verdikleri görevler kabul edilmek suretiyle zalimlere yardım edilmiş olur, onların işleri kabul edilerek o zalimler tezkiye edilmiş olurlar.

Bu görüşü kabul edenler Hz. Yûsuf'un Firavun'un tevcih ettiği görevi kabul etmesi ile ilgili iki türlü cevap verirler:

1- Hz. Yûsuf'un dönemindeki Firavun salih bir kişi idi. Azgın kişi Hz. Musa dönemindeki Firavun'du.

2- Hz. Yûsuf onun amel ve işlerini değil, mülklerinin nezaretini üstlenmişti. O bakımdan bu konuda Hz. Yûsuf'un sorumlu olması söz konusu değildir.

el-Maverdî der ki: Bu iki görüşün mutlak olarak kabul edilmesinden ziyade daha sahih olan zalim tarafından tevcih edilen görevin üç kısma ayrılarak ele alınmasıdır.

1- Bu işe ehil olan kimselerin, bu işi yerine getirmeleri esnasında içtihada bağlı olmaksızın yapabilmeleri caiz olan işler. Zekat ve sadakalar gibi görevlerin zalimlerden alınması caizdir. Çünkü bu gibi şeylere dair hak sahipleri ile alakalı nass, bu konuda ayrıca içtihada yer bırakmamaktadır. Bu işin erbabı olan kimselerin bunu tek başına yapabilmelerinin caiz olması da başkalarını taklide gerek bırakmamaktadır.

2- Tek başlarına kararlaştırıp yapmaları caiz olmayan ve harcama yeri konusunda içtihad gereken işler. Fey' malları gibi. Bu malların dağıtımı ile ilgili görevin zalim bir kimseden alınması caiz değildir. Çünkü zalim hak olmayan şekilde tasarrufta bulunur ve hakedilmeyen hususlarda da içtihad eder.

3- Ehil kimselerin kabul etmeleri caiz olan ve içtihadın da söz konusu olduğu görevler. Bir takım kazai meseleler ve ahkâma dair hususların görevi gibi. Böyle bir durumda görev başına getirme akdi geçersizdir. Eğer bu işlere bakmak karşılıklı olarak razı olan iki kişi arasındaki bir hükmü uygulamak için ise yahut mecbur kalmış iki kişi arasında bir vasıta olmak durumunda ise caiz olur. Şâyet bu görev dolayısıyla verilecek hüküm bağlayıcılık ve zorlayıcılık ifade ediyor ise, caiz olmaz.

3- Bir Kimsenin Ehli Olduğu Bir Göreve Talib Olması:

Yine âyet-i kerîme bir kimsenin ehil olduğu bir göreve talib olmasının caiz olduğuna delil teşkil etmektedir. Denilse ki: Müslim, Abdu'r-Rahman b. Se-

mura'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) bana şöyle buyurdu: "Ey Abdu'r-Rahman, emirliği isteme! Çünkü eğer sen istedin diye emirlik sana verilecek olursa, sen o işinle başbaşa bırakılırsın. Şâyet o emirliği istemeksizin sana verilecek olursa, o göreve karşı sana yardım olunur."⁽¹⁾

Ebu Burde'den dedi ki: Ebu Musa (el-Eşârî) dedi ki: Beraberimde Eş'arîlerden iki kişi ile birlikte Peygamber (sav)'ın huzuruna vardım. Bu iki kişiden birisi sağımda, birisi solumda idi. Her ikisi de (kendilerine) görev verilmesini istediler. Peygamber (sav) ise misvaklanıyordu. "Ey Ebu Musa! -veya: Ey Abdullah b. Kays-" ne dersin?" diye buyurdu. Ebu Musa dedi ki: Ben de: Seni hak ile gönderen hakkı için yemin ederim. Bana içlerinde neyi sakladıklarını bildirmemişlerdi ve ben onların görev isteyeceklerinin farkına bile varmadım. Şimdi misvakının, büzülmüş dudağı altında iken onu görüyor gibiyim. Şöyle buyurdu: "Biz bu işlerimizin başına onu isteyen kimseleri görevlendirmeyiz -ya da asla görevlendirmeyiz..." diyerek hadisin geri kalan bölümünü nakletti. Bu hadisi de yine Müslim ve başkaları rivayet etmiştir.⁽²⁾

Buna verilecek cevap:

1- Yûsuf (a.s)'ın görev istemesinin sebebi adalet, ıslâh, fakirlere haklarının ulaştırılması işlerinde kendisinin yerini tutacak kimsenin olmadığını bilmesi idi. O bakımdan böyle bir işi yapmanın kendisi için farz-ı ayn olduğunu gördü. Çünkü orada ondan başka bu işi yapacak kimse yoktu. Günümüzde de hüküm aynıdır. Eğer bir kimse kendisinin hakimlikte veya hisbe görevinde hakkı uygulayacağını bilmekle beraber, onun yerini tutacak uygun bir kimse olmadığını da biliyor ise böyle bir görevi kabul etmesi onun için müteayyin (kaçınılamaz) olur. Böyle bir görevi üstlenmesi de, istemesi de icab eder. Bununla birlikte böyle bir görevi isteme hakkını kendisine kazandıran niteliklerinden ilmi yetkinliğini, yeterliliğini vb. niteliklerini de bildirmelidir. Tıpkı Yûsuf (a.s)'ın dediği gibi. Ama bu işi yapabilecek başkaları var ve başkaları buna elverişli bulunuyor, kendisi de durumu biliyor ise, evla olan görev istememesidir. Çünkü Hz. Peygamber Abdu'r-Rahman b. Semura'ya: "Emirlik isteme" diye buyurmuştur. Aynı şekilde afetlerinin çokluğunu ve ondan kurtulmanın zorluğunu bilmekle birlikte bu gibi görevleri isteyip, onları almaya haris olmak, o kimsenin o görevi kendi nefsi ve maksatları için istediğinin delilidir. Bu durumda olan bir kimsenin ise nefesine yenik düşerek helak olması, uzak bir ihtimal değildir. İşte Hz. Peygamber'in: "O işiyle başbaşa bırakılır" buyruğunun anlamı budur. Böyle bir görevin afetlerini bil-

(1) *Buhârî*, Eymân 1, Keffârât 10, Ahkâm 5, 6; *Müslim*, İmâre 13, Eymân 19; *Ebû Dâvûd*, Harâc ve İmâre 2; *Nesâî*, Âdâbu'l-Kudât 5; *Dârimî*, Nüzûr 9; *Müsned*, V, 62-63

(2) *Buhârî*, İcâre 1, İstîtâbetu'l-Murteddîn 2; *Müslim*, İmâre 15; *Ebû Dâvûd*, Hudûd 1; *Müsned* IV, 409.

diği ve bu görevin haklarını yerine getirmekte kusurlu hareket edeceğinden korktuğu için bu görevi kabul etmeyip ondan kaçan bir kimse ise, buna rağmen böyle bir görev ile sınanacak olursa, ondan kurtulabilmesi umulur. İşte Hz. Peygamber'in: "Bu göreve karşı ona yardım olunur" buyruğunun anlamı budur.

2- Hz. Yûsuf ben şerefliyim, iyi bir mevki sahibiyim dememiştir. Her ne kadar o Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi "kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim olan İbrahim oğlu İshak oğlu Ya'kub oğlu Yûsuf" idiyse de yine aynı şekilde Hz. Yûsuf: Ben güzel ve iyi bir kimseyim de demeyerek o **"çünkü ben iyice koruyanı, bilenim"** demiştir ve koruyuculuk sıfatı ve ilmi dolayısıyla bu görevi istemiştir. Neseb ve güzelliğine bağlı olarak istememiştir.

3- Hz. Yûsuf bu sözlerini kendisini tanımayanın nezdinde söylemiştir ve kendisini tanıtmak istemiştir. Dolayısıyla bu tutumu yüce Allah'ın: **"Artık kendinizi temize çıkarmayınız"** (en-Necm, 53/32) buyruğundan bir istisnâdır (kapsamına girmez).

4- Hz. Yûsuf böyle bir görevi istemenin kendisi için farz-ı ayn olduğunu görmüştür. Çünkü orada bu göreve layık ondan başka kimse yoktu. Daha kuvvetli görülen görüş de budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- İnsanın Sahip Olduğu Nitelikleriyle Kendisini Tanıtması:

Yine âyet-i kerîme insanın kendisini sahip olduğu ilim ve fazilet nitelikleriyle vasfetmesinin caiz olduğuna delildir. el-Maverdî der ki: Ancak bu bütün niteliklerde genel olarak ve mutlak değildir. Bu durumun özel şartları vardır ki, kişinin akrabalık hukukunu gözetmesi yahut zahiren bir kazanca taalluk etmesi hallerine has bir durumdur. Bunun dışındaki hallerde ise bu yastaktır. Çünkü bu durumda insan kendisini tezkiye etmiş, temize çıkarmış, riyakârlık yapmış olabilir. Eğer ondan daha faziletli olan bir kimse onun özelliklerini söyleyecek olsa, elbetteki bu o kimsenin faziletine daha yakıştır. Ama Hz. Yûsuf önceden başından geçenler ve aile efradına kavuşabilme umudu gibi sebebler dolayısıyla zaruret gereği, kendisini bu şekilde takdim etmiş idi.⁽¹⁾

(1) Buradaki açıklamalara ek olarak İbnu'l-Arâbî'nin sözkonusu ettiği bir husus daha vardır: "Yûsuf (as), mü'min ve peygamber olduğu halde, kâfirin vereceği bir görevi almayı nasıl caiz görmüştür?" sorusuna kısaca şu cevabı vermektedir: "Onun sözlerinin anlamı, görev istemek değildir. O göreve kendisi geçmek için, istediği o makamı boşaltmasını istemişti..." İbnu'l-Arabî, bu görüşünün doğruluğuna da bir sonraki âyet olan 56. âyet-i kerimesini delil göstermektedir. (İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 1092.

وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُوا مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ ۖ نُصِيبُ
بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَلَا جُرْأُولَ الْأُخْرَةِ
خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

56. İşte böylece o yerde Yûsuf'a iktidar verdik. O, orada dilediği yerde konaklardı. Rahmetimizi dilediğimize veririz, iyi hareket edenlerin de ecrini boşa çıkarmayız.

57. Âhiret mükâfatı ise iman edip de takvâyâ devam edenler için elbette daha hayırlıdır.

“İşte böylece o yerde Yûsuf'a iktidar verdik. O, orada dilediği yerde konaklardı.” Yani onu hükümdarın kalbine yaklaştırmak, onu hapisten kurtarmak suretiyle, ona nimetler ihсан etmiş olduğumuz gibi aynı şekilde ona yeryüzünde imkân da verdik. Yani onu dilediğini gerçekleştirebilme iktidarına sahip kıldık.

el-Kiyâ et-Taberî der ki: Bu buyrukta, mübah olan bir şeye, başkasının gıpta edeceği bir duruma, salah bulunan bir hale ve hakları elde etmeye ulaşmak hususunda hile (yol ve çare) aramanın, caiz olduğuna delil vardır. Yüce Allah'ın: *“Eline bir demet sap al, onunla vur ve yeminini bozma!”* (Sâd, 38/44) buyruğu da bunun gibidir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Hayber'deki âmil ile Rasûlullah (sav)a ödediği hurma ve söylediği sözler ile ilgili hadis de bu kabildendir.⁽¹⁾

Derim ki: İleride de geleceği üzere bu görüş merduttur.

“Ona iktidar verdik” anlamında (مَكَّنَّا) ve (وَمَكَّنَّا) diye kullanılır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *“Onları size vermediğimiz bir iktidarı vererek yeryüzünde yerleştirmiş, iktidar vermiş idik.”* (el-En'âm, 6/6)

Taberî der ki: Büyük hükümdar olan el-Velid b. er-Reyyân, Yûsuf'u İtfîr'in

(1) *Buhârî*, Buyu' 89, Vekâlet 3, Meğâzî 39, İ'tisâm 20; *Müslim*, Müsâkat 94, 95; *Dârimî*, Buyû 40; *Muvatta*, Buyû 20, 21; *Müsned*, III, 45'te şu anlamdaki bir hadis kaydedilmektedir: Hz. Peygamber'in Hayber'deki haracı toplayıp getirmek üzere atadığı âmil, oldukça kaliteli hurmalar getirince; Hz. Peygamber; “Hayber'in tüm hurması böyle mi?” diye sorar. Âmil; hayır, bundan bir ölçek almak üzere, topladığımız adi türden iki ölçek veriyoruz, der. Peygamber (sav) bunun faiz olduğunu belirterek, bu uygulamayı reddeder.

Merhum Kurtubî buna işaret ediyor olmalıdır.

görevinin başına getirdi ve İtfîr'i azletti. Mücahid der ki: Ayrıca bu büyük hükümdar Hz. Yûsuf'un önünde İslâm dinini kabul etti.

İbn Abbas der ki: Hükümdar onu birbuçuk sene sonra hükümdarlığa getirdi.

Mukatil'in rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şâyet Yûsuf ben inşaallah iyice koruyanın, bilenim demiş olsaydı, derhal hükümdarlığa getirilirdi."

Daha sonra İtfîr öldü. Hükümdar el-Velid de Hz. Yûsuf'u İtfîr'in eşi Râîl ile evlendirdi. Hz. Yûsuf onunla gerdeğe girdiğinde bakire olduğunu gördü. Râîl'den İfraîm ve Menşâ adında iki oğlu oldu.

Bu kadının Zeliha olduğunu söyleyenler de derler ki: Hayır, Hz. Yûsuf onunla evlenmedi. Zeliha onu kafilesi ile birlikte görünce ağladı, sonra da: Masiyet sebebiyle hükümdarları köle yapan, itaat sebebiyle de köleleri hükümdar yapan Allah'a hamdolsun, dedi. Bunun üzerine Hz. Yûsuf onu da evine aldı ve onun yanında ölünceye kadar baktığı kimseler arasında bulundu. Yûsuf (a.s) onunla evlenmedi. Bu açıklamaları da el-Maverdî zikretmiştir. Bu açıklamalar daha önce Vehb'den nakledilen açıklamalardan farklıdır. es-Sa'lebî de bunu zikretmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hükümdar Mısır yönetim işini Hz. Yûsuf'a devredince, Hz. Yûsuf insanlara güzel bir şekilde davrandı, onları İslâm'a davet etmeye koyuldu ve kendisine iman edinceye kadar onlara daveti sürdürdü. Aralarında adeleti uyguladı, erkekler kadınlar ondan memnun kaldı, onu sevdi.

Vehb, es-Süddî, İbn Abbas ve başkaları derler ki: Bundan sonra bolluk ve verimli yıllar girdi. Hz. Yûsuf insanlara tarlaları düzeltmelerini, ıslah etmelerini emretti, alabildiğine ekin ekmelerini söyledi. Mahsuller yetişince verdiği emirle mahsuller toplandı, sonra da bu mahsuller için mahzenleri inşa etti. O sene toplanan mahsuller o kadar çoktu ki, mahzenlere sığmadı. Aynı şekilde her yılın mahsullerini böylece topladı ve bu mahsulü bol yedi yıl bitene kadar böylece sürüp gitti. Daha sonra ise kıtlık ve kuraklık yılları geldi. Hz. Cebraîl inerek şöyle dedi: Ey Mısır halkı aç kalınız. Allah onlara yedi yıl süreyle açlığı musallat etti.

Bazı hikmet ehli kimseler şöyle demiştir: Açlığın ve kıtlığın iki alameti vardır. Birincisi nefis yemeği adeten görülenden daha fazla sever ve önceki halinden farklı olarak daha çabuk acıkır, yeterinden fazla yiyecek ister ve alır. İkincisi ise yiyecek bulunmaz ve rahatlıkla elde edilemez olur, son derece kıt olur. İşte bu iki alamet te Hz. Yûsuf döneminde bir araya gelmişti. Erkekler, kadınlar, çocuklar: "Açlık, açlık" diye bağışarak uyandılar. Yiyiyor fakat doymuyorlardı. Hükümdar da uyandığında "açlık, açlık" diye bağırdı. Bunun

üzerine Hz. Yûsuf ona dua etti. Allah da onun bu hastalığını iyileştirdi. Daha sonra Hz. Yûsuf bütün Mısır topraklarında: Ey insanlar diye seslendi. Sizden hiç kimse hiçbir şey ekmesin. Çünkü tohum da zayi olacak ve hiçbir şey bitmeyecektir.

Bu kıtlık seneleri anlatılamayacak kadar büyük dehşetlerle geldi.

İbn Abbas der ki: Kıtlık başladığı sırada hükümdar gece yarısında acıktı. Ey Yûsuf! Açlık, açlık diye seslendi. Hz. Yûsuf da: İşte kıtlık zamanları geldi, dedi. Kıtlık yıllarının ilki başlayınca bolluk yıllarında hazırlamış oldukları herşey o ilk yılda tükenip bitti. Bu sefer Mısır halkı Hz. Yûsuf'dan yiyecek almaya başladılar. İlk yıl onlara nakit para karşılığında yiyecek sattı. Nihayet Mısır'da Hz. Yûsuf'un eline geçmedik tek bir dinar ve dirhem kalmadı.

İkinci yıl süs eşyaları ve mücevherat karşılığında onlara sattı. Kimsenin elinde mücevherat ve süs eşyası namına bir şey kalmadı.

Üçüncü yıl davar ve binek karşılığında sattı. Nihayet bütün davar ve bineklerini kendisi eline geçirdi.

Dördüncü yıl köle ve cariyelere karşılık onlara satış yaptı ve onların hepsi nihayet eline geçti.

Beşinci yıl ev ve tarlaları karşılığında satış yaptı. Bunların hepsine sahip oldu.

Altıncı yıl ise çocuklarına ve kadınlarına karşılık yiyecek sattı. Hepsini köleleştirdi.

Yedinci yıl ise bizzat kendilerinin köleliği kabul etmeleri karşılığında satış yaptı. Yedinci yılda ise Hz. Yûsuf'un kölesi olmadık tek bir hür ve köle kalmadı.

Bunun üzerine insanlar şöyle dedi: Allah'a yemin ederiz. Biz bundan daha üstün ve daha büyük bir mülk görmedik.

Bunun üzerine Hz. Yûsuf Mısır hükümdarına şöyle dedi: Rabbimin bana ihsan ve bağışında yaptıklarını nasıl buluyorsun? İşte şimdi bütün bunlar senindir. Bu konuda görüşün nedir? Hükümdar ona şöyle dedi: İşi sana havale ediyorum, sen dilediğini yap, biz sana tabiyiz. Ben sana itaatten yüz çevirecek bir kimse değilim ve ben de ancak senin kölelerinden birisiyim, senin hizmetkârlarından bir hizmetkârım.

Buna karşılık Yûsuf (a.s) şöyle dedi: Ben onları köleleştireyim diye, onları açlıktan kurtarmadım. Ben onların başına bela olayım diye, onları beladan korumadım. Allah'ı da şahit tutarak, seni de şahit tutarak söylüyorum ki, bütün Mısır halkını hiçbir fert hariç olmamak üzere hepsini azad ediyorum.

Mallarını, mülklerini onlara geri veriyorum. Senin de mal mülkünü sana benim yolumdan gitmen şartıyla geri veriyorum.

Rivayet edildiğine göre Yûsuf (a.s) da o yıllar zarfında yediği yemeklerle karnını doyurmadı. Kendisine: Yeryüzü hazineleri elinde olduğu halde aç mı kalıyorsun? denilince, şu cevabı verdi: Karnımı doyurursam aç olanları unuttacağımdan korkarım. Hz. Yûsuf hükümdarın ahçısına da yemeğini günün ortasında vermesini emretti. Taki hükümdar da açlığın tadını görsün. İşte o zamandan beri hükümdarlar yemeklerini günün ortasında yemeğe başladılar.

Yüce Allah'ın: **"Rahmetimizi dilediğimize veririz"** buyruğu ise ihsanımızla dilediğimize veririz, demektir. Rahmet ise nimet ve ihsan demektir. **"İyi hareket edenlerin de ecrini"** yani mükâfatını **"boşa çıkarmayız."**

İbn Abbas ve Vehb iyi hareket edenlerle, sabredenleri kastetmektedir, demişlerdir. Çünkü Hz. Yûsuf kuyuda iken sabretti, köle iken, zindanda iken sabretti. Kadının kendisini davet ettiği, Allah'ın haram kıldığı şeylere karşı sabretti.

el-Maverdî der ki: Hz. Yûsuf'a bu "iyi hareket edenler" halinden neyin verildiği konusunda iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre bu yüce Allah'ın onu sınamasına karşılık verdiği sevab ve mükâfattır. İkinci görüşe göre yüce Allah ona bunu ayrıca bir lutuf ve ihsan olmak üzere vermiştir. Bununla beraber sevab ve mükâfatı da âhirette olduğu gibi kalmıştır.

Yüce Allah'ın: **"Âhiret mükâfatı ise... daha hayırlıdır"** buyruğuna gelince, yani bizim âhirette ona vereceklerimiz ona dünyada verdiklerimizden çok daha hayırlı ve daha fazladır. Çünkü âhiretin mükâfatı devamlıdır, dünya mükâfatı ise kesilir. Âyetin zahiri takva sahibi her mü'min hakkında umumi olduğu şeklindedir. Şu beyitler (bu konuda) nakledilmektedir:

أَمَّا فِي رَسُولِ اللَّهِ يُوسُفَ أَسْوَةً لَمَّا كَانَ مَحْبُوسًا عَلَى الظُّلْمِ وَالْإِفْكَ
أَقَامَ جَمِيلَ الصَّبْرِ فِي الْحَبْسِ بُرْهَةً قَالَ بِهِ الصَّبْرُ الْجَمِيلُ إِلَى الْمُلْكِ

"Allah'ın Rasûlü Yûsufda, senin gibi zulüm ve iftiraya uğrayarak Hapsedilmiş birisine örnek alınacak bir taraf yok mu?

O bir süre hapiste güzel bir sabır ile kaldı;

Bu güzel sabrı sonunda onu hükümdar yaptı."

Şairlerden birisi de bir arkadaşına şunları yazmıştır:

وراء مضيق الخوف مُتَّعِ الأَمْنِ وأَوَّلُ مفروحٍ بهِ آخرُ الحزنِ
فلا تياسرَنَّ فاللهُ مُلْكُ يوسفَ خزائنه بعد الخلاصِ من السُّجنِ

“Korku dar boğazının arkasında emniyetin geniş alanı vardır.
Kendisinden dolayı sevinilen ilk şey hüznün son demidir.
O bakımdan asla ümidini kesme, çünkü yüce Allah Yûsufa
Zindandan kurtardıktan sonra hazinelerinin mülkünü verdi.”

Yine bir şair şunu söylemiştir:

إذا الحادثاتُ بَلَغْنَ النِّهْيَ وَكَادَتْ تَذُوبُ لَهْنُ المُهْجِ
وحلُّ البلاءِ وَقَلُّ العِزِّ فعند التَّأَمِّيِ يَكُونُ الفَرْجُ

“Gelen musibetler son haddine ulaşp da bunlardan dolayı kalpler
Eriyecek noktaya vardı mı,
Bela yerleşip teselli azaldı mı,
İşte bu son noktada kurtuluş olur.”

Bu kabilden şiirler pek çoktur.

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ ﴿٥٨﴾

58. Yûsuf'un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler. O kendilerini tanıdığı halde, onlar onu tanımadılar.

Yüce Allah'ın: “**Yûsuf'un kardeşleri gelip...**” buyruğu, Yûsuf'un kardeşleri kıtlık musibetine düçar olduklarında azık almak kastıyla Mısır'a geldiler, demektir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in oldukça mucizevî özlü ifadelerindendir.

İbn Abbas ve başkaları derler ki: İnsanlar kıtlık ve darlık musibetine mübtelâ olup da Ken'ân diyarına da bu musibetler gelince Ya'kub (a.s) çocuklarını azık alıp getirmek üzere gönderdi.

Hız. Yûsuf'un yumuşaklığı, yakınlığı, şefkat ve merhameti, adaleti ve güzel uygulamaları dört bir yana yayıldı. Hız. Yûsuf kıtlık baş gösterince alış-veriş yapıldığında bizzat kendisi oturur ve sayılarına göre onlara yiyecek verirdi. Herbir kişi başına bir vesk veriyordu.

“Yûsuf’un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler. O” Yûsuf “kendilerini tanıdığı halde onlar onu tanımadılar.” Çünkü Yûsuf’u küçük bir çocukken terketmişlerdi. Onun köleliğinden sonra uzun bir süre geçmişken -ki bu kırk yıldır- böyle bir saltanata ulaşabileceğini hatırlarına getirmemişlerdi.

Bir diğer açıklamaya göre onu tanımayışları bu hükümdarın kâfir bir hükümdar olduğuna inanmaları idi. Bir diğer görüşe göre onun ipek elbise giydiğini, boynunda altın bir gerdanlık olduğunu, başında bir taç bulunduğunu gördüler. Mısır Firavunu kıyafetini giymiş buldular. Hz. Yûsuf ise onları önceki elbise ve kılıklarında gördü.

Bununla birlikte onların Hz. Yûsuf’u bir perde arkasından gördüklerinden tanımamış olmaları ihtimali de vardır.

Bir diğer açıklamaya göre onu harikulade bir durum sebebiyle tanıyamadılar. Bu da yüce Allah’ın Hz. Ya’kub’u imtihanlarından bir imtihanı idi.

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ قَالَ أَتَأْتُونِي بِآخِ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلا تَرَوْنَ
أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ
لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

59. Yüklerini hazırlayınca dedi ki: “Bana baba bir kardeşinizi de getirin. Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam veriyorum ve ben misafirperverlerin en iyisiyim.
60. “Eğer onu bana getirmezseniz, artık sizin yanımda hiçbir ölçeğiniz olmayacaktır. Bana da yaklaşmayın.”
61. “Ne yapıp edip onu babasından almaya çalışacağız. Herhalde yaparız” dediler.

“Yüklerini hazırlayınca” buyruğunda geçen; “(جَهَّزَ): Hazırladı” fiili (جَهَّزْتُ الْقَوْمَ تَجْهِيْزًا) şeklinde kullanılır ki, ben onlar için yol hazırlıklarını elimden geldiğince yaptım, demektir. “(جهاز العروس): Gelin çeyizi” ise gelinin kocasına götürüldüğü vakit gerek duyulan şeylere denilir. Bazı Kûfeliler ise bu kelimenin “cihâz” şeklinde “cim” harfi esreli olarak kullanılmasını da uygun karşılamışlardır. Bu âyet-i kerîmede cihâz (yol hazırlığı), Hz. Yûsuf’un yanından aldıkları azıktır.

es-Süddî der ki: Yûsuf’un kardeşleri ile birlikte -kendileri on kişi olduk-

ları halde- onbir deve vardı. Hz. Yûsuf'a: Geride bıraktığımız bir kardeşiniz de var. Devesi de bizimle birlikte, dediler. Hz. Yûsuf onlara niçin geride kaldığını sorunca, onlar: Babasının ona olan sevgisinden ötürü, diyerek bu kardeşlerinin kendisinden daha büyük bir başka kardeşinin olduğunu ve çöle çıkıp öldüğünü söylediler. Hz. Yûsuf onlara: Sözüünü ettiğiniz bu kardeşinizi görmek isterdim ki, böylece babanızın onu niçin sevdiğini ve sizin de doğru söyleyip söylemediğinizi anlamış olurum.

Yine rivayet edildiğine göre onlar Hz. Yûsuf'un yanında öz kardeşi Bün-yamin'i getirinceye kadar Şemûn'u rehin bıraktılar.

İbn Abbas der ki: Hz. Yûsuf tercümana: Onlara de ki dedi: Sizin diliniz, bizim dilimizden farklıdır. Kıyafetiniz de, kıyâfetimizden farklıdır. Siz casus olabiliyorsunuz. Onlar: Allah'a andolsun ki biz casus değiliz. Aksine biz aynı babanın oğullarıyız, o da yaşlı, oldukça doğru sözlü bir zattır. Hz. Yûsuf onlara: Kaç kişisiniz deyince, onlar: Biz aslında oniki kardeş idik. Kardeşlerimizden birisi çöle gitti ve orada öldü. Diğer neredede? diye sorunca, babamızın yanında, dediler. Bu sefer: Peki sizin doğru söylediğinizi bilen var mı? diye sordu. Onlar da: Burada kimse bizi tanımıyor ki, dediler. Biz sana nesebimizi söylemiş bulunuyoruz, artık senin kalbini bizden yana neyle rahatlatabiliriz? Bunun üzerine Hz. Yûsuf: **"Bana baba bir kardeşinizi de getirin."** Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz dedi, çünkü ben bu şekilde razı olabilirim. **"Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam olarak veriyorum."** Yani onu tam ve eksiksiz olarak veriyorum, bir de kardeşiniz adına size bir deve yükü daha fazladan veriyorum. **"Eğer onu bana getirmezsensiz artık sizin yanımda hiçbir ölçeğiniz olmayacaktır"** sözleriyle, eğer kardeşlerini getirmeyecek olurlarsa onlara yiyecek satmayacağını söyleyerek tehdit etti.

"Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam veriyorum" buyruğunun iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, Hz. Yûsuf onlara daha ucuz fiyata yiyecek sattı, böylelikle tartı olarak daha fazla alabildiler. İkincisi ise onlara (herkese yaptığı gibi) tam ölçekle ölçüp verdi.

"Ve ben misafirperverlerin en iyisiyim" buyruğu da iki anlama gelir. Birincisine göre ben misafir ağırlayanların en iyisiyim, demektir. Çünkü Hz. Yûsuf gerçekten onlara iyi muamele etmiş, iyi ağırlamıştı. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

İkincisi de ihtimal dahilinde olan bir açıklamadır. Yani güvenilir kimseler arasında misafir olduğunuz şahısların en hayırlısıyım.

"(الْمُزِيلِينَ): Misafir ağırlayanlar" kelimesi, birinci açıklamaya göre "yemek" demek olan; **(التَّزِيل)**dan alınmadır. İkinci açıklamaya göre ise ev anlamındaki **(الْمُزِيل)** kelimesinden alınmadır.

“Eğer onu bana getirmezseniz, artık sizin yanımda hiçbir ölçeğiniz olmayacaktır.” Bundan sonra size hiç yiyecek satmayacağım. Çünkü o bu durumda onların hakettikleri ölçüyü eksiksiz vermiş idi. **“Bana da yaklaşmayın”** yani o takdirde ben sizleri yanımda yakın kimseler gibi ağırlamayacağım. O bu sözleriyle kendisinden uzak kalmalarını ve bir daha yanına dönmemelerini kastetmemişti. Çünkü onları geri dönmeye teşvik etmişti.

es-Süddî der ki: Geri dönsünler diye onlardan rehin dahi istemişti. O bakımdan Şemûn onun yanında rehin kalmıştı.

el-Kelbî der ki: Aralarından Şemûn’u seçmesinin sebebi, kendisini kuyuya attıkları gün aralarında en güzel sözlü ve görüşü en iyi olanın o olmasından dolayı idi.

“(تَقْرُبُونَ) : Bana yaklaş(may)ın” kelimesi nehy dolayısıyla cezm mahallindedir. Bundan dolayı onun sonundaki “nun” ve “ya” hafzedilmiştir. Çünkü bu kelime âyet sonudur. Eğer bu fiil haber olmuş olsaydı, “nun”un hareketinin üstün olması gerekirdi.

“Ne yapıp edip, onu babasından almaya çalışacağız.” Yani babasından onu bizimle beraber göndermesini isteyeceğiz. **“Herhalde yaparız, dediler.”** Yani onu beraberimizde getirmeyi taahhüd ediyoruz, bunun için gerekli yollara baş vuracağız. Şöyle bir soru sorulabilir: Hz. Yûsuf kardeşinin getirilmesini istemekle babasının yeni bir üzüntüye düşmesini nasıl kabul edebildi. Böyle bir soruya dört türlü cevap verilebilir:

1- Yüce Allah’ın Hz. Ya’kub’un sevap ve eciri daha da büyük olsun diye onu ibtila etmek üzere böyle bir şeyi emretmiş olması, Hz. Yûsuf’un da bu hususta yüce Allah’ın emrine uymuş olması mümkündür.

2- Bununla Hz. Yûsuf, Hz. Ya’kub’un, kendisinin durumuna dikkatini çekmek istemiş olması da mümkündür.

3- İki oğlunun da dönmesi ile Ya’kub’un sevincinin iki kat artması için bunu yapmış olabilir.

4- Diğer kardeşlerinden önce öbür kardeşiyle bir araya gelmek suretiyle onun daha erken sevinmesini istemişti. Çünkü ona karşı özel bir eğilimi vardı. Ancak birinci açıklama daha kuvvetli görülmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

وَقَالَ لِفَتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا
انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

62. Memurlarına dedi ki: “Bedellerini yüklerinin içine koyuverin. Belki ailelerine dönünce, bunun farkına varırlar da yine geri dönerler.”

Yüce Allah'ın: **“Memurlarına dedi ki”** buyruğundaki; **“memurlarına”** lafzını Medineliler, Ebu Amr ve Âsım: (لَفْتِيهِ) şeklinde okumuşlardır. Ebu Hâtım, en-Nehhâs ve diğerlerinin tercih ettiği kıraat şekli de budur. Ancak diğer Kûfeliler ise bunu; (لَفْتِيَانِ): şeklinde okumuşlardır ki Ebu Ubeyd'in tercih ettiği kıraat budur. Ebu Ubeyd der ki: Bu kelime Abdullah (b. Mes'ud)un Mus-haf'ında da böyledir.

es-Sa'lebî der ki: Bunların ikisi de güzel iki ayrı söyleyiştir, tıpkı (çocuk anlamındaki) sabi kelimesinin çoğulunun; (الصبيان والصبية) şekillerinde gelmesi gibi.

en-Nehhâs der ki: (لَفْتِيَانِ) kıraati büyük çoğunluğun kıraatine muhaliftir. Çünkü büyük çoğunluğun kıraatinde elif de yoktur, “nûn” da yoktur. Üzerinde büyük bir ittifakın hasıl olduğu böyle bir kıraat, bu munkatı' senede dayanarak bırakılamaz. Aynı şekilde bu kelimenin; (فتية) şeklinde çoğulunun yapılması, (فتيان) şeklindeki çoğuldan daha uygun görünmektedir. Çünkü Araplara göre; (فتية), asgari sayı için kullanılır. Paraların tekrar yüklerin arasına az kimseler tarafından konulabilmesi de daha uygun görünmektedir. Zaten bu memurlar da onların yüklerini düzelten kimselerdi. İşte bundan dolayı onların paralarını yükleri arasına koyma imkânını bulabildiler.

Bu memurların hür kimseler olup ona yardımcıları olmaları da mümkündür. (بضاعتهم) ise, onların (meâlde olduğu gibi) aldıkları yiyeceklerin bedelleri de olabilir.

Bu bedellerin dirhem ve dinar türünden olduğu söylenmiştir.

İbn Abbas der ki: Onların eşyalarından kasıt ayakkabılar, deriler ve yolcunun eşyaları idi ki bunlara “rahl: yük” denilir. İbnu'l-Enbarî der ki: Kaba “rahl” denildiği gibi, içinde kalınan çadır ve benzerlerine de “rahl” denilebilir.

“Belki... bunun farkına varırlar.” Çünkü eşyaları yolda esenlikle yerlerine ulaşmayabilir. Şöyle de denilmiştir: Hz. Yûsuf'un böyle bir yola başvurması, bedellerini bulmaları halinde geri döneceklerini bilmesidir. Çünkü onlar bedelsiz yiyecek kabul etmezlerdi.

Yine şöyle denilmiştir: Bu bedeller ile tekrar yiyecek satın almak için geri dönsünler diye böyle yaptı.

Bir diğer açıklamaya göre Yûsuf (a.s) babasından ve kardeşlerinden yi-

yeceklerin bedellerini almayı kendisi için çirkin görmüştü. Yine denildiğine göre; bu yolla onun faziletini görsünler ve tekrar ona dönmeyi arzusaları diye böyle yaptı.

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ آبَائِهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا
 أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ أُمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا
 أَمِنتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِن قَبْلُ ۖ فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ
 ﴿٦٤﴾ وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَآئِعَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا
 يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي ۚ هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ
 أَخَانَا وَنَزِدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ۚ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾

63. Babalarına döndüklerinde dediler ki: “Ey babamız! Artık bize ölçek ile azık verilmeyecek. Artık kardeşimizi de bizimle beraber gönder de ölçek alalım. Biz herhalde onu koruyacağız.”
64. Dedi ki: “Daha önceden kardeşi hakkında size ne kadar güvendi isem, bunun hakkında da ancak o kadar size güvenebilirim değil mi? Allah en hayırlı koruyucudur, O merhametlilerin en merhametlisidir.”
65. Zahire yüklerini açtıkları zaman bedellerinin kendilerine geri verildiğini gördüler. “Ey Babamız! dediler. Daha ne istiyoruz? İşte bu götürdüğümüz bedellerimiz de bize iade edilmiş. Ailemize erzak getiririz, kardeşimizi koruruz. Bir deve yükü daha zahire de alırız. Bu az bir ölçektir.”

“Babalarına döndüklerinde dediler ki: Ey Babamız! Artık bize ölçek ile azık verilmeyecek.” Çünkü Hz. Yûsuf kendilerine: “Eğer onu bana getirmezseniz, artık sizin yanımda hiçbir ölçeğiniz olmayacaktır” (Yûsuf, 12/60) demişti. Babalarına başlarından geçen olayları, Hz. Yûsuf’un kendilerine ikramlarını, Şemûn’un da söyledikleri sözlerin doğruluğunu bilinceye kadar onun yanında rehine kaldığını bildirdiler.

“Artık kardeşimizi de bizimle beraber gönder de ölçek alalım.” Yani bu sırada: **“Artık kardeşimizi de bizimle beraber gönder de ölçek alalım”** dediler.

“(نَكْتَلْ) : Ölçek alalım” kelimesi aslında; (نَكْتَال) şeklinde olup cezm dolayısı ile “lam” harfinin ötresi hazfedildi, “elif” de iki sakin arka arkaya geldiğinden dolayı hazfedildi.

Haremeyn halkı ile Ebu Amr ve Âsım’ın kıraati; (نَكْتَلْ) : Ölçek alalım” şeklinde “nun” ileidir. Diğer Kûfeliler ise; (يَكْتَلْ) : Ölçek alsın” diye okumuşlardır.

Birinci okuyuş Ebu Ubeyd’in tercihidir. Çünkü bu okuyuşa göre onların hepsi ölçek ile alanlar arasına girerler. Ayrıca Ebu Ubeyd, eğer “ya” ile olursa yalnız kardeş için olduğunu iddia etmiştir.

en-Nehhâs ise şöyle demektedir: Bunun böyle olması gerekmez. Çünkü bu ifade iki cihetten birisiyle ilgilidir. Ya mana: Kardeşimizi de gönder, o da bizimle birlikte ölçek alsın, şeklindedir ve bu takdirde hepsi için ölçekle alma söz konusu olur. Yahut da ifadede takdim ve te’hir söz konusu olmak-sızın, hepsine delil bulunur. Çünkü Hz. Yûsuf onlara: *“Eğer onu bana getirmezseniz, artık sizin yanımda hiçbir ölçeğiniz olmayacaktır”* (Yûsuf, 12/60) demişti.

“Biz herhalde onu” ona bir kötülük gelmesine karşı **“koruyacağız.”**

“Dedi ki: Daha önceden kardeşi hakkında size ne kadar güvendi isem, bunun hakkında da ancak o kadar size güvenebilirim değil mi?” Yani siz Yûsuf’u korumak hususunda gevşek ve kusurlu davrandınız. Nasıl olur da bu kardeşini size güvenerek teslim edebilirim.

“(قَالَ خَيْرٌ حَفَظًا) : Allah koruması en hayırlı olandır” şeklinde “koruma” anlamındaki kelime temyiz olarak nasbedilmiştir ve bu şekildeki kıraat Medinelilerin, Ebû Amr ve Âsım’ın kıraatidir. Diğer Kûfeliler ise; (حَافِظًا) : Koruyucu” kelimesini hal olarak okumuşlardır. ez-Zeccâc der ki: Bu da temyîzdır.

Bu buyrukta Hz. Ya’kub’un diğer oğlunu onlarla beraber göndermesi isteklerini olumlu karşıladığına delil vardır. Âyetin anlamı da şöyle olur: Allah’ın onu koruması, sizin onu korumanızdan daha hayırlıdır.

Ka’b el-Ahbâr der ki: Hz. Ya’kub: **“Allah en hayırlı koruyucudur”** deyince, Yüce Allah da şöyle buyurdu: İzzetim ve celalim hakkı için, Bana tevekkül ettiğine göre, Ben senin iki oğlunu da sana geri göndereceğim.

“Zahire yüklerini açtıkları zaman” diye başlayan buyrukta içinden çıkılamayacak, anlamı müşkil bir ifade bulunmamaktadır. “(مَا تَبْنِي) : Daha ne istiyoruz?” ifadesindeki “(مَا) : Ne” edatı nasb mahallinde soru edatıdır. Yani artık bunun ötesinde neyi istiyoruz? demektir. O bize tam ölçekle verdi, bir de

bedellerimizi geri çevirdi. Bu sözleriyle babalarının gönlünü hoş etmek istemişlerdi. Bu edatın nâfiye olduğu da söylenmiştir. Yani biz senden ne para istiyoruz, ne de eşya. Bunun yerine bize geri çevirilen bedellerimiz bize yeterlidir.

Alkame'den; (رَدَّتْ إِلَيْنَا): Bize iade edilmiş" anlamındaki buyruğunda "ra" harfini (ötreli değil de) esreli okuduğu rivayet edilmiştir. Çünkü bu kelimenin aslı; (رَدَّتْ) şeklindedir. "Dal" harfleri birbirine idgam edilince, "dal"ın harekesi "ra" harfine nakledildi.

Yüce Allah'ın: (وَنَمِيرُ أَهْلَنَا): **Ailemize erzak getiririz**" yani onlara yiyecek getiririz, demektir. Şair der ki:

بَعَثْتُ مَائِرًا فَمَكَّنْتَ حَوْلًا مَتَى يَأْتِي غِيَاثُكَ مَنْ تُفَيْثُ

"Ben seni erzak getirmek üzere gönderdim, bir yıl orada kaldın
Senin imdadına koşacağın kimselere getireceğin imdat ne zaman gelecek?"

es-Sülemî ise "nun" harfini ötreli okumuştur. Yani erzak konusunda biz onlara yardımcı oluruz, demek olur.

"Bir deve yükü daha zahire de alırsız." Yani Bünyamin adına da bir deve yükü daha alırsız, **"bu az bir ölçektir."**

قَالَ لَنْ أَرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ
إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ
وَكَفِيلٌ ﴿٦٦﴾

66. Dedi ki: "Etrafınız kuşatılmadıkça onu bana kesin olarak getireceğinize dair Allah'tan sağlam bir taahhüd vermediğiniz sürece, onu sizinle beraber asla göndermem." Artık ona kesin teminatlarını verince, o da: "Allah söylediklerimize vekildir" dedi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Taahhüdde Bulunmak ve Söz Vermek:

Yüce Allah'ın: "Onu bana kesin olarak getireceğinize dair Allah'tan

nağlam bir taahhüd” yani kendisine güvenilecek bir söz **“vermediğiniz sürece onu sizinle beraber asla göndermem”** buyruğu hakkında es-Süddî der ki: Mutlaka kardeşlerini kendisine geri getireceklerine ve onu hiçbir şekilde teslim etmeyeceklerine dair Allah adına yemin ettiler. “لَأَنّٰى”: Onu bana kesin olarak getireceğinize...” buyruğundaki “lam” yemin lamıdır.

“Etrafınız kuşatılmadıkça” buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demektedir: Helâk olmadığınız yahut ölmediğiniz sürece... demektir. Katâde ise der ki: Bu hususta yapabilecek bir şeyiniz kalmadıkça... demektir. ez-Zeccâc da der ki: Bu ibare (müstesnâ olarak) nasb mahallindedir. **“Artık ona kesin teminatlarını verince, o da: Allah söylediklerimize vekildir, dedi.”** Yani bu yeminimizi gözetleyici ve koruyucudur. Bir diğer açıklamaya göre ahdi koruyandır, tedbir ve adalet ile işleri çekip çevirendir, demektir.

2- Kefâlet:

Bu âyet-i kerîme aynî olarak kefil olmanın ve kişinin bizzat kendisini teminat olarak vermek suretiyle kefaletin caiz olduğu hususunda aslî bir dayanaktır. Ancak bu hususta ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik bütün arkadaşları ve ilim adamlarının çoğunluğu der ki: Böyle bir kefâlet eğer kefil olunan miktar bir mal ise caizdir. Şafiî ise malî konularda kişinin şeref ve haysiyeti dolayısıyla kefil olduğunu ileri sürmesini, zayıf bir şekil olarak kabul etmiştir. Onun Malik'in görüşü gibi bir başka görüşü daha vardır.

Osman el-Bettî ise der ki: Kısas ya da yaralama halinde bir kimseyi getireceğine dair kefil olmakla birlikte, o kişiyi getiremez ise diyeti ve yaralamasının diyetini kendisi ödemekle yükümlü olur. O da bu ödediği diyeti cinayeti işleyen suçlunun malından almak hakkını elde eder. Zira kefile kısas uygulanması söz konusu değildir. İşte böylelikle kişinin kendi şeref ve haysiyetini ortaya koyarak, kefil olmasıyla ilgili üç ayrı görüş ortaya çıkmaktadır. Doğru olan ise Malik'in bu konudaki ayırım gözetilen mütalaasıdır. Bu ve kefâletin malî konularda olmakla birlikte, had veya tazir hususlarında söz konusu olamayacağı şeklindedir. -Nitekim ileride açıklaması gelecektir.

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ
وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

67. Dedi ki: “Ey oğullarım! Hepiniz bir kapıdan girmeyin. Ayrı ayrı kapılardan girin. Bununla beraber Allah’tan size gelecek hiçbir şeyi sizden geri çeviremem. Hüküm ancak Allah’ındır. Ben yalnız O’na güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız O’na güvenip dayanmalıdır.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Ya’kub Oğullarının Ayrı Kapılardan Mısır’a Girmeleri:

Hz. Ya’kub’un oğulları Mısır’a gitmeyi kararlaştırıp o da nazar degeceğinden korktuğundan, onlara Mısır’a tek bir kapıdan girmemelerini emretti. Mısır’ın o sırada dört kapısı vardı. Onbir kişinin tek bir adamın çocukları olduklarından dolayı onlara nazar degeceğinden korktu. Oğulları ise yakışıklı, mükemmel ve güçlü, kuvvetli kişilerdi. Bu açıklamaları İbn Abbas, ed-Dahhâk, Katâde ve başkaları yapmıştır.

2- Nazar Değmeye Karşı Korunma:

Âyetin anlamı bu ise; o takdirde âyet-i kerîmede nazara karşı korunmaya delil var demektir. Nazar ise haktır. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz göz kişiyi kabre, deveyi de tencereye sokar.”⁽¹⁾

Hz. Peygamber de Allah’a sığınmaya dair dualarından birisinde şöyle buyurmaktadır: “Herbir şeytandan, öldürücü, zehirli herbir haşereden ve insanı çıldırtan herbir gözden Allah’ın tam kelimeleriyle (Allah’a) sığınırım.”⁽²⁾ Bu hadiste de buna delil olacak bir taraf vardır.

Malik, Muhammed b. Ebi Uname b. Sehl b. Huneyf’den naklettiğine göre Muhammed babasını şöyle derken dinlemiştir: Babam Sehl b. Huneyf (Medine’deki) el-Harrâr suyu ile yıkandı. Üzerindeki bir cübbeyi çıkartmıştı. Âmir b. Rabia da ona bakıyordu. Sehl beyaz tenli ve teni güzel birisi idi. Âmir b. Rabia ona dedi ki: Ben bugün gibisini görmedim, bakire bir kızın teni dahi böyle değil. Sehl’i olduğu yerde şiddetli bir karın ağrısı tuttu. Rasûlullah (sav)a gidilerek Sehl’in karnının ağrıdığı ve kıvrandığı haber verildi. O se-

(1) Bu lafız ve mana ile tespit edemedik. Ancak *Müsned*, V, 146’da şu anlamda bir hadis yer almaktadır: “Ebû Zer’den, dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: Şüphesiz ki, nazar kişiyi, tırmanmış olduğu yüksekçe bir dağdan yuvarlanmış gibi -Allah’ın izni ile- yere yıkar.” (Ayrıca bk. el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, V, 106; el-Azîzî, *es-Sirâcu’l-Münir Şerhu’l-Câmii’s-Sağir*, I, 427).

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 10; *Ebû Dâvûd*, Sünne 20; *Tirmizî*, Tıb 18; *İbn Mâce*, Tıb 36; *Müsned*, I, 236, 270.

ninle beraber gelemeyecek ey Allah'ın Rasûlü; denildi. Rasûlullah (sav) onun yanına vardı. Sehl, Âmir'in söylediklerini ona haber verince, Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Sizden bir kimse ne diye kardeşini öldürmeye kalkışıyor? Niçin bârekallah demedin? Şüphesiz nazar haktır. Haydi bunun için kalk abdest al." Âmir kalktı, abdest aldı. Sehl de Rasûlullah (sav) ile birlikte hiçbir rahatsızlığı olmadan yola koyuldu. Bir diğer rivayette ise Hz. Peygamberin ona: "yikan" buyurduğu kaydedilmektedir. Bunun üzerine Âmir onun için yüzünü, ellerini, kollarını, dizlerini, ayaklarının etrafını ve peştimalının altını büyükçe bir leğene yıkadı, sonra da bu su Sehl'in üzerine dö-küldü. Sonra Sehl, Rasûlullah (sav) ile birlikte hiçbir rahatsızlığı olmaksızın yola koyuldu.⁽¹⁾

Günün birinde Sa'd b. Ebi Vakkas bineğine bindi. Bir kadın ona bakarak şöyle dedi: Sizin bu emiriniz, kendisi de biliyor ki, böğürleri birbirine yakındır. Evine dönmekle birlikte yere düştü. Kadının söyledikleri kendisine ulaşınca ona haber gönderdi ve kadın onun için bir kabta yıkandı.⁽²⁾

İşte bu iki hadiste de nazar değmenin hak olduğu ve Peygamber (sav)'in dediği gibi kişiyi öldürebileceği de ifade edilmektedir. Ümmetin ilim adamlarının kabul ettiği görüş de budur, ehl-i sünnet'in mezhebi de budur. Bazı bid'at ehli kesimler nazar değmeyi kabul etmemekle birlikte, sünnet ve bu ümmetin ilim adamlarının icmaı onlara karşı bir delildir. Ayrıca vakıada görülenler de onlara karşı bir delil teşkil etmektedir. Nazar değmesi ile kabre giden pek çok kimse vardır ve yine oldukça güçlü pek çok deve de nazar sonucunda tencereye girmiştir. Ancak bu, yüce Allah'ın buyurduğu gibi, Allah'ın meşîeti ile olur. *"Allah'ın izni olmadıkça, onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi."* (el-Bakara, 2/102)

el-Esmaî der ki: Nazarı değen bir adam gördüm. Süt veren bir inekten kendisine söz edildi. Bir defada verdiği süt miktarı onu hayrete düşürünce: Bu dediğiniz inek hangisidir diye sordu. Başka bir ineği göstererek, filan inektir dediler. Hem gösterdikleri inek, hem de gözünden saklamak istedikleri inek birlikte ölüverdiler. el-Esmaî der ki: Yine ben bu adamı şöyle derken dinledim: Ben hoşuma giden bir şey gördüm mü, gözümünden bir hararetin çıktığını da hissedirim.

(1) *Buhârî*, Tıb 36; *Müslim*, Selâm 41; *İbn Mâce*, Tıb 32; *Muvatta*, Ayn 1, 2; *Müsned*, III, 486-487.

(2) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 265'te: "Bir kadın Sa'd'ı -Kûfe emiri iken- (belden) yukarısını soyunmuş olarak görünce; sizin şu emirinizin böğürleri birbirine yakındır, dedi" anlamında.

3- Müslüman Beğendiği Bir Şey Görürse:

Herbir müslümanın beğendiği bir şey gördü mü “bârekallah” diye tebrikte bulunması vacibtir. Çünkü bu şekilde bereketlenmesi için dua edecek olursa, mutlaka o sakınılan husus da bertaraf edilmiş olur. Nitekim Hz. Peygamber de Âmir’e: “Ne diye bârekallah demedin?” diye buyurmuştur. İşte bu da nazarı değen kişi, bârekallah dediği takdirde, nazarının zarar vermeyeceği ve o şeyi etkilemeyeceğinin delilidir. Ancak bârekallah denilmeyecek olursa, işte o vakit nazar zarar verebilir. Tebrîk ise kişinin; “Tebarakallahu ahse-nu’l-halikîn Allahumme bârik fîhi: Yaraticıların en güzeli olan Allah’ın şanı ne mübarektir, Allah’ım sen bunu bereketli kıl!” demesiyle olur.

4- Nazarı Değen Kişiden Ne Yapması İstenir?

Bir kimsenin nazarı başkasına geçecek olur, o da: Bârekallah demeyecek olursa, bu kimseye yıkanması emredilir. Kabul etmezse, bu işi yapmaya mecbur tutulur. Çünkü özellikle bu konudaki emir vücut içindir. Zira nazar değen kimsenin ölümünden korkulur. Hiçbir kimsenin ise kardeşine faydalı olan şeyi yapmaktan uzak durmak hakkı olmadığı gibi, kendisinin de ona zarar verme hakkı yoktur. Bilhassa eğer, o kimse sebebiyle söz konusu olmuşsa ve bu cinayeti ona karşı işleyen kendisi ise bu böyledir.

5- Nazarı Değmekle Meşhur Olan Kimselere Karşı Alınacak Tedbirler:

Nazar değmesiyle tanınan kimselerin, zararlarının önlenmesi için diğer insanların yanına girmelerine engel olunur. Kimi ilim adamı şöyle demektedir: İmam (İslâm devletinin halifesi) ona evinde kalma emrini verir. Eğer bu kişi fakir bir kimse ise hayatını sürdürecektikadar ona bir şeyler verir ve böylelikle insanlara verebileceği zararın önü alınır.

Böyle bir kimsenin sürgüne gönderileceği de söylenmiştir. Ancak sözünü ettiğimiz İmam Malik’in rivayet ettiği hadis bu görüşleri reddetmektedir. Çünkü Hz. Peygamber Âmir’in ne hapsedilmesini emretti, ne de sürgüne gönderilmesini. Hatta bazen salih bir insanın bile nazarı değebilir ve böyle olması, onun tenkid edilmesine ve bundan dolayı fâsıklıkla nitelendirilmesine sebep teşkil edemez. Böyle bir kimse hakkında; o hapsedilir ve evinde kalması emrolunur, diyen kimselerin görüşü ihtiyat içindir ve bir zararın önlenmesi kastına bağlıdır.

Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

6- Kader ve Nazar:

Malik, Humeyd b. Kays el-Mekkî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)'ın huzuruna Cafer b. Ebi Talib'in iki çocuğu getirildi. Onları büyüten dadılarına: "Ne diye ben bunların zayıf olduklarını görüyorum?" diye sordu. Dadıları: Ey Allah'ın Rasûlü! Nazardan çok çabuk etkileniyorlar. Bizim bunlara nazara karşı okumamızı engelleyen tek husus, bu konuda senin neyi uygun göreceğini bilemeyişimizdir, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bunlar için okuyunuz. Çünkü herhangi bir şey eğer kaderi geride bırakacak olsaydı, nazar onu geri bırakır, geçerdi."⁽¹⁾

Bu hadis munkatı' bir hadis olmakla birlikte Has'amî Esmâ bint Umey's'in bunu Peygamber (sav)'den değişik rivayet yollarından sabit, muttasıl ve sahih rivayetlerle naklettiği bilinmektedir. Yine bu hadisten anlaşıldığına göre kimi rukyelerle (okumalarla) belâ bertaraf edilebilir ve göz aynı şekilde insanı etkileyebilir, onu zayıf ve nahif düşürebilir. Ancak bu da yüce Allah'ın kaza ve kaderi ile olur.

Denildiğine göre nazar küçük çocukları, büyüklere göre daha çabuk etkiler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

7- Nazara Karşı Tedbirler:

Rasûlullah (sav), Ebu Umâme yoluyla rivayet edilen hadise göre nazarı de-ğen kimseye, nazar ettiği kimse için yıkanmasını emretmişti. Burada ise nazara karşı okumayı emretmektedir. İlim adamlarımız der ki: Eğer kimin nazarının değdiği bilinmiyor ise nazara karşı rukye yapılır. (Şer'an meşru görülen dualar okunur.) Şâyet kimin nazarının değdiği biliniyor ise, nazarı de-ğen kimseye Ebu Uname hadisine uyularak abdest alması emrolunur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

* * *

"Bununla beraber" sizin için korkup, çekindiğim şeylerden **"Allah'tan si-ze gelecek hiçbir şeyi geri çeviremem."** Yani kadere karşı tedbirin bir faydası olmaz.

"Hüküm" yani emir ve hüküm verme yetkisi, kaza **"ancak Allah'ındır. Ben yalnız O'na güvenip dayandım."** O'na tevekkül ettim, O'na bağlandım. **"Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalıdır."**

(1) *Muvatta*, Ayn 3; -daha kısa ve aynı anlamda olmak üzere:- *Tirmizî*, Tıb 17; *İbn Mâce*, Tıb 33; *Müsned*, VI, 438.

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ^ط مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ
 مِنْ شَيْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسٍ يَعْقُوبَ قَضَاهَا^ط وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا
 عَلَّمْنَاهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾ وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى
 يُسُفَ أَوَى إِلَيْهِ أَخَاهُ قَالَ إِنِّي أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا
 يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ
 أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

68. Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiler. Fakat bu Allah'tan onlara gelecek hiçbir şeyi önleyemezdi. Sadece Ya'kub'un içindeki bir dileği olup o da bunu açığa çıkardı. Şüphesiz ki o, kendisine öğrettiğimiz için bir ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu bilmezler.

69. Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde o kardeşini yanına aldı: "Ben senin kardeşinim, onların yapmış olduklarına artık üzülme" dedi.

70. Onların yüklerini hazırla(t)dığında su kabını kardeşinin yükü arasına koy(dur)du. Sonra bir münadi: "Ey kabile! Siz gerçekten hırsızlık yaptınız!" diye bağırdı.

"Babalarının kendilerine emrettiği şekilde" değişik kapılardan "girdiler. Fakat bu Allah'tan" eğer başlarına hoşlanılmayacak bir şeyi getirmeyi murad edecek olsaydı "onlara gelecek hiçbir şeyi önleyemezdi."

"(إِلَّا حَاجَةً) : Sadece ... bir dileği" bu birincisinden yapılmayan (müstesnâ minh'i farklı, munkatı') bir istisnâdır.

"Ya'kub'un içindeki bir dileği" yani kalbinden geçen bir düşüncesi "olup" bu da, onların dağılarak girmelerini vasiyet etmesinden ibaretti, "o da bunu açığa çıkardı." Mücahid der ki: "Ya'kub'un içindeki dilek" nazar değeri korkusu idi. Buna dair açıklamalar da az önce geçmiştir. Bir diğer açıklamaya göre; hükümdar onların sayılarını ve güçlerini görmesini diye bu tavsiyeyi yaptı. Çünkü kıskanarak veya onlardan çekinerek onları alıp

yakalayabilirdi. Bu açıklamayı müteahhir âlimlerden birisi yapmış, en-Nehî hâs da bu görüşü tercih ederek şöyle demiştir: Burada nazarın zaten herhangi bir manası yoktur.

Bu âyet-i kerîme şuna delildir: Müslüman bir kimsenin kardeşini hakkında korktuğu şeylerden sakındırması ve ona kurtuluş ve esenlik yolunu göstermesi gerekir. Çünkü din demek, nasihat demektir, müslüman da müslümanın kardeşidir.

“Şüphesiz o” yani Ya'kub **“kendisine öğrettiğimiz için”** dini ile ilgili hususlarda **“bir ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu bilmezler.”** Yani Ya'kub'un dini ile ilgili bildiği hususları bilmezler.

Buradaki **“bir ilim sahibi idi”** amel sahibi idi, diye de açıklanmıştır. Çünkü ilim amele götüren sebeplerin ilkidir. İşte amel kendisine sebep olan şey ile adlandırılmış olmaktadır.

“Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde o kardeşini yanına aldı.” Katâde der ki: Onu kendisine yakınlaştırdı ve kendisiyle beraber kaldı. Bir diğer açıklamaya göre; her iki kişinin bir evde konaklamalarını emretti. Geriye öz kardeşi yalnız kalınca yanına aldı ve yalnız kalmasından korktum, istemedim, dedi. Kardeşlerinden gizlicede ona: **“Ben senin kardeşinim. Onların yapmış olduklarına artık üzülme”** kederlenme **“dedi.”**

“Onların yüklerini hazırla(t)dığında su kabını kardeşinin yükü arasına koy(dur)du.” Bünyamin Hz. Yûsuf'u tanıyıp: Beni onlara geri teslim etme deyince, o da şöyle dedi: Ya'kub (a.s)'ın benden dolayı ne kadar kederlendiğini biliyorsun. Bu sefer onun gamı, kederi daha da artar. Ancak Bünyamin onlarla birlikte çıkıp gitmek istemeyince, Hz. Yûsuf şöyle dedi: Seni yanımda alıkoymam, senin için hoş olmayacak bir şeyi sana nisbet etmedikçe mümkün olmayacaktır. Bünyamin: Aldırmam deyince, su kabını gizlice Bünyamin'in yükünün arasına yerleştirdi.

Hız. Yûsuf bunu ya hiçbir kimsenin kendisine muttali olmayacağı bir şekilde bizzat koydu, yahut da çok yakınlarından birisine böyle bir işi yapmasını emretti.

Techîz; bir işin serbest bırakılması ve bitirilmesi demektir. (**جَهَّزَ عَلَى الْجَرِيحِ**) ise yaralının işini bitirdi, yani öldürdü tabiri de buradan gelmektedir.

Bu âyet-i kerîmede geçen “sikâye; su kabı” ile (72. âyet-i kerîmede gelecek olan) (**الصَّوَاعِ**) aynı şeylerdir. Bu, orta tarafında kulpu bulunan ve iki yönlü bir kaptır. Hükümdar bunun bir tarafından içerdi. Yiyecekler (buğday) ise öbür tarafı ile ölçülürdü. Bu açıklamayı en-Nekkaş, İbn Abbas'tan nakletmektedir. Esasen kendisi ile içilen herbir kaba; (**صَوَاعِ**) denilir. en-Nekkaş şu mısraı nakleder:

نَشْرَبُ الْخَمْرَ بِالصَّوَاعِ جَهَاراً

“Biz açıktan açığa büyük kaplarla şarab içeriz.”

Bu su kabının neden yapıldığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Şu’be, Ebu Bişr’dan, o Said b. Cübeyr’dan, o İbn Abbas’tan şöyle dediğini rivayet eder: Hükümdarın su kabı gümüşten olup mekkûk (denilen büyükçe su kabı)na benzer idi. Gümüşten olan bu kap, mücevherat kakmalı idi. Bu, başın üzerinde konurdu. Hz. Abbas’ın da cahiliye döneminde böyle bir kabı vardı. Nâfî b. el-Ezrak da ona Suvâ’ın ne olduğunu sorunca, o suvâ’, kap demektir dedi. el-A’sâ’da bu hususta şöyle demektedir:

لَهُ دَرَمَكُ فِي رَأْسِهِ وَمَشَارِبُ وَقَدْرٌ وَطَبَّاحٌ وَصَاعٌ وَدَيْسَقُ

“Onun başında beyaz unu var ve içilecek kapları

Ve tencereleri, bir de aşçısı var ve büyükçe kaplar ile gümüşten masaları.”

İkrime der ki: Yûsuf’un bu su kabı gümüşten idi. Ancak Abdurrahman b. Zeyd, altındı der. Onlara verdiği yiyeceklerini de onlara gösterdiği aşırı iltifatı açığa vurmak kastıyla o kapla ölçmüştü. Yine denildiğine göre su kabıyla ölçülmesinin sebebi, yiyeceğin (buğday’ın) az bulunması idi.

“Sâ” kelimesi hem müzekker, hem müennes gelir. Onu müennes olarak kabul eden kimse, çoğul olarak; (أَصْوَاعُ) yapar. “(أَذْوَرُ): Evler” kelimesi gibi.

Onu müzekker kabul edenler ise; (أَصْوَاعُ) şeklinde çoğul yapar. “(أَثْوَابُ): Elbiseler” kelimesi gibi.

Mücahid ve Ebu Salih derler ki: Sâ’ denilen şey Himyerlilerin şivesinde “tır-cihâle (fincan, bardak)” denilen şeydir.

Bu kelime değişik şekillerde okunmaktadır. Genel olarak kıraat; (صَوَاعُ) şeklindedir. Ğayn ile (صَوُعُ) ise, Yahya b. Ya’mer’in kıraatidir. (Yahya bu kıraatini açıklayarak) der ki: Bu kap gümüşten işlenmiş bir kap idi. (Ondan dolayı kuyumcu işlemeciliği kökünden gelen kelimeyi kullanmıştır).

Ebu Recâ’; (وَصَوُعُ) diye okumuştur. Ötreli bir “sad” sakin “vav” ve “ayn” ile; (وَصَوُعُ) şeklindeki okuyuş ise Ubeyy’in kıraatidir. Said b. Cübeyr de (وَصَبَاعُ) şeklinde “sâd” ile “elif” arasında “ya” harfi ile okumuştur. “Sad” ile “ayn” arasında “elif” ile; (وَصَاعُ) şeklindeki kıraat ise Ebu Hureyre’nin kıraatidir.

“Sonra bir münâdî: Ey kafil! Siz gerçekten hırsızlık yaptınız diye ba-

ğırdı." Yani bir münadî bu şekilde seslendi ve durumu bildirdi

"(اَدْنُ) : **Bağırdı**" vezni çokluk içindir. Münâdî adeta "ey kafil" ifadesini bir kaç defa yüksek sesle tekrarlamış gibidir.

"(العير) : **Kafile**" ise üzerinde yiyecek yükletilmiş bulunan deve, eşek ve katır kafilesine denilir.

Mücahid der ki: Onların kafilelerinde eşekten başka hayvan yoktu. Ebu Ubeyde der ki: Bu kelime üzerlerinde yük de konulan ve binilen develere denilir.

Buyruk; ey bu kafile sahipleri! anlamındadır. Yüce Allah'ın: "**O şehre sor**" (Yûsuf, 12/82) buyruğuna ve "ey Allah'ın at(lı)ları bininiz" yani ey Allah'ın atlarının süvarileri bininiz demeye benzer ki, buna dair açıklamalar ileride gelecektir.

Burada iki itiraz söz konusudur:

1- Denilse ki: Bünyamin isteyerek nasıl Hz. Yûsuf'un yanında kalmaya razı oldu? Halbuki bu babasına bir itaatsizlikti. Çünkü babasının kederinin artacağını biliyordu ve Yûsuf bu konuda nasıl Bünyamin'e muvafakat etti? Diğer taraftan:

2- Suçsuz oldukları halde Hz. Yûsuf kardeşlerinin hırsız olduğunu nasıl söyledi. İkinci itiraz da budur.

Birinci itirazın cevabı: Keder zaten Hz. Ya'kub'u dört bir yandan kuşatmış bulunuyordu. Öyle ki Bünyamin'i yitirmesi bile artık büsbütün ona etki etmezdi. Nitekim o Bünyamin'i de yitirdiğini gördüğünde bile: "**Vah Yûsufa keder ve üzüntüm!**" (Yûsuf, 12/84) demiş, Bünyamin'i ağzına almamıştı. Diğer taraftan Hz. Yûsuf'un, Bünyamin'in yanında kalmasına vahye bağlı olarak muvafakat göstermiş de olabilir. O takdirde hiçbir itiraz söz konusu olmaz.

Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin hırsızlık ettiğini söylemesine gelince, buna verilecek cevap da şudur: O kardeşleri zaten Hz. Yûsuf'u babalarından çalıp kuyuya atmışlar, sonra da satmışlardı. İşte bu davranışları dolayısıyla bu ismi almaya layıktılar. O bakımdan onlara hırsız demek doğru bir niteleme idi. Bir diğer cevap: O bu ifadeleriyle: Ey kafile sahipleri, sizin haliniz hırsızların haline benzedi, yani başkasına ait bir şey, hükümdarın rızası ve bilgisi olmaksızın sizin yanınızda bulunuyor demektir.

Bir diğer cevap da şöyledir: Bu kardeşle birlikte bir arada olmak için ve kardeşini onlardan ayırıp yanında bırakabilmek için başvurduğu bir çare idi. Bu da, Bünyamin'in hükümdarın su kabının kendi eşyaları arasına konulduğunu bilmemesi ve Hz. Yûsuf'un da bunu bizzat ona haber vermemesi esasına binaen böyle kabul edilebilir.

Şöyle de açıklanmıştır: İfade soru sormak anlamındadır. Yani siz hırsızlık mı yaptınız? Nitekim yüce Allah'ın: “*Ve bu... bir nimettir.*” (eş-Şuarâ, 26/23) buyruğu da böyledir. Yani senin, benim başıma nimet diye kaktığın şey bu mudur? demektir.

Bu açıklamalardan maksat, Yûsuf (a.s)a herhangi bir şekilde yalan nisbet etmemektir.

قَالُوا وَقَبِلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعَ
الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

71. Onlara dönerek: “Ne kaybettiniz (ne arıyorsunuz?)” dediler.

72. Dediler ki: “Hükümdarın su kabını kaybettik. Onu getirene bir deve yükü var. Ben buna kefilim.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı yedi başlık halinde sunacağız:

1- “Kefil (Zaîm)” Kelimesinin Anlamı:

“Onu getirene bir deve yükü var. Ben de buna kefilim” anlamındaki buyrukta geçen; (البعير) lafzı, burada müfessirlerin çoğunun görüşüne göre deve demektir. Eşek anlamında olduğu da söylenmiştir. Bazı Arapların şivesi de böyledir. Bu açıklamayı Mücahid yapmış ve tercih etmiştir.

Mücahid der ki: Zaîm (kefil) “ey kafile” diye seslenen münadinin kendisidir. Zaîm kelimesi kefil demektir. Hamîl, damîn ve kabîl aynı şeylerdir. Zaîm, aynı zamanda reis, başkan anlamına da gelir. Şair (İmruu'l-Kays) der ki:

وَإِنِّي زَعِيمٌ إِنْ رَجَعْتُ مُمْلَكًا بِسَيِّرٍ تَرَى مِنْهُ الْفُرَاتُ أَزُورًا

“Ben öyle bir başkanım ki eğer (Bizans Kayser'i tarafından) hükümdarlığa getirilmiş olarak şiddetli ve hızlıca dönecek olursam, Bu dönüşümden dolayı bir tarafta uluyarak arslanın gelişini haber veren bir uyarıcı gibiyim.”

Leylâ el-Ahyeliyye de kardeşi için söylediği mersiyesinde şöyle demektedir:

وَمُحَرِّقٍ عَنْهُ الْقَمِيصُ تَخَالُهُ يَوْمَ الْلِقَاءِ مِنَ الْحَيَاءِ سَقِيمًا
حَتَّى إِذَا رَفَعَ اللَّوَاءَ رَأَيْتُهُ تَحْتَ اللَّوَاءِ عَلَى الْخَمِيسِ زَعِيمًا

“Üzerindeki gömleği yırtılmış görürsün,
Düşmanla karşılaşma gününde ve utancından onu hasta sanırsın.
Nihayet sancağı kaldırdığında onu
Sancak altında, ordu başında kumandan görürsün.”

2- Meçhul Şeye Kefalet:

Eğer: Deve yükünün ne olduğu bilinmediği (meçhul olduğu) ve meçhulün kefaleti sahih olmadığı halde, bir deve yükü vermeye nasıl kefil olmuştur? denilecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Onlar tarafından deve yükü muayyendi ve belirli idi, vesk gibi. O bakımdan böyle bir şeye kefil olmak, sahih olmuştur. Şu kadar var ki, su kabını çalan kimseye verilecek bir mal bedeli idi. Ancak hırsıza böyle bir şeyin verilmesi helal olmazdı. Onların şeriatlerinde böyle bir şeyin sahih olma ihtimali de vardır. Yahut da bu yükleri araştıran ve su kabını arıyan kimseye karşılıksız verilen bir mal ve ci'âle (armanın) da olabilir.

3- Ödül Vaadi (Ci'âle):

Kimi ilim adamı şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîmede iki hususa delil vardır: Birincisi ci'âle'nin caiz oluşudur. Ci'âle zaruret dolayısıyla caiz görülmüştür. Ci'âle'de başka hususlarda caiz olmayacak şekilde cehalet (ödülün mahiyetine dair bilgisizlik) caizdir. Bir kimse: Kim bunu yaparsa ona şu vardır diyecek olursa, bu sahihtir.

Ci'âle'de iki taraftan birisi malumdur, diğer taraf ise zaruret dolayısıyla meçhuldür, bilinmemektedir -ve bu yönüyle icareden farklıdır.- Çünkü icarede her iki taraftan da karşılıklı ivazlar (bedeller)in miktarı tesbit edilir. Ci'âle, taraflardan birisi için feshin caiz olduğu akidlerdendir. Şu kadar var ki kendisine ci'âle vaadolunan kimsenin işe başladıktan sonra da, başlamadan da feshetmesi -hakkından vazgeçmeye razı olduğu takdirde- caizdir. Ancak câil (ödül vaadinde bulunan) kendisine ödül vaadolunan (mec'ûlun leh) işe başladığı takdirde bu akdi feshetmek hakkına sahip değildir. Ci'âle akidinde diğer akitlerde olduğu gibi iki akit tarafının da hazır bulunmaları şart değildir. Çünkü bu buyrukta **“onu getirene bir deve yükü var”** diye buyurulmuştur.

Şafiî de bütün bu hususlarda aynı görüştedir.

4- Ödül Taahhüdü Olmaksızın Yapılan İşlerin Ücretini İstemek:

Bir kimse: Benim kaçmış kölemi getirene bir dinar vaadediyorum, diyecek olsa, kölesini getiren kimeseye vaadettiği bu miktarı ödemesi gerekir. Şâyet böyle bir taahhüd olmaksızın kölesini getirecek olur ise, ücret talebi şartı ile onu getirirse, bu ücreti ödemesi gerekir. Çünkü Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim kaçmış bir köleyi getirirse, ona kırk dirhem vardır (verilecektir)."⁽¹⁾ Ayrıca Hz. Peygamber bu konuda bir taahhüt akdi gereğince köleyi getiren ile öyle bir akit olmaksızın getiren arasında bir fark gözetmemiştir.

İbn Huveyzimendad der ki: Bundan dolayı mezhebimize mensub ilim adamları şöyle demişlerdir: Bir kimse, birisine kendisinin yapması gereken ve maslahatından olan işleri yapacak olursa, ve eğer bu gibi işleri ücretle yapan kimselerden ise kendisi için bu işleri yaptığı kimsenin ona ücretini vermesi gerekir. Bu ücret miktarı da ecr-i misildir. Derim ki: Bütün bu hususlarda bizim görüşümüz Şafiî'nin görüşünden farklıdır.

5- Kefaletin Hükmü:

Âyet-i kerîmedeki ikinci delil bir kimsenin üzerine kefalet almasının caiz olduğuna dairdir. Çünkü burada kefil olduğunu belirten münadi Yûsuf (a.s.)dan başka birisidir.

İlim adamlarımız derler ki: Bir kimse ben bunu yükleniyorum, yahut ben buna kefilim veya ben buna dair teminat veriyorum, yahut bu hususta ben sana karşı kefilim, zaîmim; bu konuda benim teminatım var veya ben bunu kabul ediyorum diyecek olsa, yahut senin bende alacağın olsun, üzerimde benden alacağın olsun, diyecek olsa bütün bu ifadeler bağlayıcı, yerine getirilmesi gereken kefaletlerdir.

Fukahâ bir kimsenin canına kefil olursa (canlı olarak getirilmesi taahhüd edilse) buna bağlı olarak malî tazminat ödenmesi gerekir mi gerekmez mi hususunda farklı görüşlere sahiptirler.

Kûfeli ilim adamları derler ki: Bir kimse, bir başkasını canlı olarak getirmeyi tekeffül etse, eğer bu kişi ölecek olursa, o getirilmesi istenen kişinin üzerindeki hakkı kefil kişi ödemekle yükümlü değildir. Şafiî'den meşhur olarak nakledilen iki görüşünden birisi budur.

Malik, el-Leys ve el-Evzaî derler ki: Bir kimse, birisini canlı olarak getirmeyi tekeffül etse ve o kişi üzerinde de mal borcu bulunuyor ise, o kişiyi ge-

(1) Amr b. Dinar'dan dedi ki: Peygamber (sav) şöyle dedi: "Kaçan kölenin (âbikin, bulunup getirilmesine karşılık) ödülü kırk dirhemdir." (İbn Mevdûd, *el-İhtiyâr*, IV, 46). Ayrıca bk. ez-Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 470-471.

tiremeyecek olursa, malı tazmin eder ve o aranan kişiden rücu' ile ödediğini alır. Şâyet kişinin kendisini taahhüd edip de: Ben malı taahhüd etmiyorum diyecek olursa, herhangi bir malî sorumluluğu olmaz.

Malî tazminat ödemekle yükümlü olduğunu kabul edenlerin delili şudur: Kefil, kefil olduğu kimsenin kan (kisas gibi bir) sebebiyle aranmadığını bilmektedir. Onun aranmasının sebebi ancak mali bir yükümlülüktür. Dolayısıyla bu sebepten ötürü o kimseye kefil olsa ve onu getirmeyecek olursa, bu durumda kefil olduğu kişiyi alacaklısının elinden kaçırmış, uzaklaştırmış gibi olur. İşte bundan dolayı o malı ödemekle yükümlüdür.

Tahavî ise Kûfeliler lehine delil getirerek şöyle demektedir: Kendisine kefil olunanın ölümü sebebiyle (kefil olanın) mal tazminatı ödemesinin bir anlamı yoktur. Çünkü o kişiyi canlı olarak getirmeyi tekeffül etmiştir, malını tekeffül etmemiştir. O bakımdan tekeffül etmediği şeyi ödemek zorunda bırakılması imkânsız bir şeydir.

6- Malî Kefalet:

Bir kimse, bir diğerinin belli bir mala kefil olması halinde ilim adamlarının hak talep eden kimsenin bu malını, bu ikisinden dilediği herhangi birisinden alıp alamayacağı hususunda farklı görüşleri vardır. es-Sevrî, Kûfeliler, el-Evzaî, Şafiî, Ahmed ve İshak derler ki: Hakkını tamamıyla alıncaya kadar dilediği kimseden alır.

Malik'in de önceleri görüşü bu olmakla birlikte daha sonra bu görüşünden vazgeçerek şöyle demiştir: Borçlu kişi iflas etmedikçe yahut kayıplara karışmadıkça alacaklı kefilden bir şey alamaz. Çünkü asıl borçludan başlamak daha uygundur. Ancak borçlu ödeyemeyecek durumda ise o takdirde kefilden alır. Çünkü böyle bir durumda ondan alacağını alamamakta mazurdur. Bu güzel bir görüştür.

Kıyasa göre ise alacaklı kişi bu ikisinden dilediği herhangi birisinden hakkını isteyebilir. İbn Ebi Leylâ der ki: Kişi bir diğerinin adına bir miktar malı taahhüd etse (kefil olsa), bu alacak kefile geçer ve asıl borçlu ibra olur. Ancak, lehine kefil olunan kişinin ikisinden dilediği şahıstan hakkını alabilme hakkına sahiptir, diye şart koşması hali müstesnâdır. İbn Ebi Leylâ bu görüşüne şu delili göstermektedir: Ölen şahıs Ebu Katâde'nin kefaleti ile borçtan ibra olmuştur.⁽¹⁾ Ebu Sevr'in görüşü de buna yakındır.

(1) Câbir b. Abdullah'tan rivayete göre, namazı kılınmak üzere olan bir cenazenin, Hz. Peygamber: "Borcu var mı?" diye sormuş. Vardır, cevabını alınca; "arkadaşınızın namazını kılın!" diye buyurmuş. Ebû Katâde, borcunu ben üzerime alıyorum, deyince, namazını kılmış. (Müsned, III, 296; Buhârî, Havâlât 3 -Seleme b. el-Ekvâ'dan-; Tirmizî, Cenâiz 69 -Ebû Katâde'nin oğlu Abdullah'tan-.

7- Kefaletin Sahih Olduğu Yerler:

Kefalet ancak zimmette taalluk eden, sabit, karar kılmış ve vekâletin sahih olduğu haklarda olur. Buna göre kitabet akdinde kefalet sahih olamaz. Çünkü kitabet borcu sabit ve karar kılmış bir borç değildir. Zira köle eğer kitabet borcunu ödemekten acze düşecek olursa, bu hak karar kılan bir hak olmaktan çıkar ve kitabet akdi de münfesihi olur.

Kimsenin, kimsenin yerine ifa edemediği -had gibi- haklara gelince, bunlarda da kefalet olmaz. Ancak durumu gözden geçirilip tesbit edilinceye kadar aleyhinde had iddiası bulunan kişi hapiste tutulur.

Ebu Yûsuf ve Muhammed istisnâ teşkil ederek had ve kıyaslarda kefaleti caiz kabul eder ve şöyle derler: Kendisine iftira edilen yahutta kıyas iddiasında bulunan kişi: Benim beyyinem hazır bulunuyor, diyecek olsa üç gün süreyle ona kefil olur. (Yani beyyinesini getirinceye kadar aleyhinde iddiada bulunduğu şahıs üç gün süreyle alıkonulur). Tahavî onların görüşlerine Hamza b. Amr, Ömer, İbn Mes'ud, Cerir b. Abdullah ve el-Eş'as'ın Aşhab-ı kiram'ın huzurunda nefis ile kefaleti kabul ederek hüküm vermelerini delil gösterir.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ ۚ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

73. "Allah'a andolsun ki -sizin de bildiğiniz gibi- biz bu yere fesad çıkarmak için gelmedik. Hırsız kimseler de değiliz" dediler.
74. "Eğer yalancılar iseniz cezası nedir?" dediler.
75. "Bunun cezası yükünde bulunan kimsenin kendisinin karşılık olarak alınmasıdır. Biz zalimleri böylece cezalandırırız" dediler.

Yüce Allah'ın: "Allah'a andolsun ki -sizin de bildiğiniz gibi- biz bu yere fesad çıkarmak için gelmedik" buyruğu ile ilgili olarak rivayet edildiğine göre; onlar hiçbir kimseye haksızlık etmezler, kimsenin ekininde otlatmazlardı. Hatta develerinin ağızlarına kimsenin ekinine zarar vermesin diye torbalar geçirdikleri dahi nakledilmektedir. Daha sonra yüce Allah: "Hırsız kimseler de değiliz" dediklerini bize nakletmektedir. Yine rivayet edildiği-

ne göre onlar yüklerinde buldukları bedelleri geri getirmişlerdi. Yani bulduğu şeyi geri getiren bir kimse nasıl hırsız olabilir?

“Eğer yalancılar iseniz cezası nedir? dediler” buyruğunun anlamı şudur: Sizin yalan söylediğiniz ortaya çıkarsa bu işi yapanın cezası nedir? Yûsul'un kardeşleri şu cevabı verdiler: **“Bunun cezası yükünde bulunan kimsenin kendisinin karşılık olarak alınmasıdır.”** Yani o kişi köleleştirilir demektir.

“(جَزَاؤُهُ): Bunun cezası” buyruğu mübtedâdır. **“(مَنْ وَجَدَ فِي رَحْلِهِ): Yükünde bulunan kimse”** de onun haberidir. İfadenin takdiri de şöyledir: Bunun cezası (kayıp eşyanın) yükleri arasında bulunduğu kişinin köleleştirilmesidir. O halde bu ifade, köleleştirmeden kinayedir.

Cümlede te'kid manası da vardır. Nitekim: Hırsızlık yapanın cezası elinin kesilmesidir; işte onun cezası budur, demeye benzer.

“Biz zalimleri böylece cezalandırırız.” Yani hırsızlık yaptıkları vakit zalimlere uygulamamız budur, onlar köleleştirilirler.

Bu hüküm Hz. Ya'kub'un dininin hükmü idi. Onların bu söyledikleri sözler ise kendisinden yana güven içerisinde olan, şüphe etmeyen bir kimsenin sözleridir. Çünkü onlar yükleri arasında eşyanın bulunacağı kimsenin köleleştirilmesini kabul etmişlerdi.

Mısırlılara göre ise hırsızın hükmü, aldığı iki katını tazminat olarak ödemesi şeklinde idi. Bunu da el-Hasen, es-Süddî ve başkaları söylemişlerdir.

İslâm Şeriatının Getirdiği Hükümler ve Önceki Şeriatların Hükümleri:

Daha önce Maide Sûresi'nde (5/38. âyetin tefsirinde) hırsızlıkta el kesme cezasının bundan önceki şeriatlerdeki hükümleri neshedici olduğuna dair açıklamalar yahut Hz. Ya'kub'un şeriatındaki hırsızın köleleştirilmesi hükmünü neshettiğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ
كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ
يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلَيْهِ ﴿٧٦﴾

76. Bunun üzerine kardeşinin yükünden önce onların yüklerin(i aratmaya) başladı. Sonra kabı kardeşinin yükü arasından çıkardı. İşte biz Yûsuf'un lehine böyle bir takdirde bulunduk. Yoksa, o hükümdarın dinine göre kardeşini alıkoyabilecek değildi. Allah'ın dilemesi müstesnâ. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibi üstünde daha iyi bir bilen vardır.

“Bunun üzerine kardeşinin yükünden önce onların yüklerin(i aratmaya) başladı” buyruğunda söz edildiği şekilde; Hz. Yûsuf kalplerine gelebilecek zan ve şüpheyi bertaraf etmek için diğer kardeşlerinin yükünü aratmakla işe başladı.

“(الوعاء): Yük” kelimesinin “vav” harfi ötreli de okunur, esreli de okunur. Bunlar iki söyleyiştir. Bu kelime, içinde eşyanın korunduğu ve eşyayı himaye eden kaplar hakkında kullanılır.

“Sonra kabı kardeşinin yükü arasından çıkardı.” Bünyamin'in yükü arasından hükümdarın su kabını çıkardı, demektir.

“(استخرجها): Kabı... çıkardı”daki zamir müennes zamirdir ve bu su kabını müennes kabul edenlere göre böyle kullanılmıştır. Bununla birlikte; “(وَلَمَّا جَاءَ بِهِ): Onu getirene...” ifadesinde ise su kabına ait zamir, müzekker kullanılmıştır.

Hz. Yûsuf'un kardeşleri bu durumu görünce başlarını önlerine eğdiler ve her türlü zannı beslediler. Bünyamin'e dönerek: Yazıklar olsun sana ey Bünyamin hiç bugün gibisini görmedik. Senin anan Râhîl iki hırsız kardeş doğurmuş, dediler. Kardeşleri kendilerine şöyle cevap verdi: Allah'a yemin ederim, ben bu su kabını çalmadım. Onu eşyamın arasına kimin koyduğunu da bilmiyorum.

Yine rivayet edildiğine göre ona: Ey Bünyamin çaldın mı? dediler. O, Allah'a yemin ederim ki hayır deyince, bu sefer: Peki su kabını senin eşyan arasına kim koydu, diye sordular. Bu sefer o: Sizin eşyanız arasına aldığınız yiyeceklerin bedelini kim koyduysa o, dedi.

Yine denildiğine göre; kabı araştırmaya koyulan kişi her bir kişinin eşyasını araştırmayı bitirdikten sonra yaptığı bu işten dolayı yüce Allah'a tevbe ederek istiğfar ediyordu.

Katâde ve diğerlerinin ifadelerinin zahirinden anlaşıldığına göre; bu şekilde istiğfar eden kişi Hz. Yûsuf idi. Çünkü o, su kabının nerede olduğunu bildiği halde yüklerini araştırıyordu. Nihayet onların yüklerini araştırmayı bitirdi ve Bünyamin'in yüküne sıra gelince şöyle dedi: Ben bu gencin böyle bir işi yaptığını, herhangi bir şey aldığını zannetmiyorum. Bu sefer kardeşleri ona:

Allah'a yemin ederiz ki, onun yüklerini de araştırmadan buradan ayrılmayacağız. Böylesi senin gönlünü de hoş eder, bizim gönlümüzü de. Bunun üzerine Bünyamin'in yükünü araştırıp arasından su kabını çıkardı.

Hiz. Yûsuf tarafından yapılan bu araştırma, kabın çalındığını yüksek sesle ilan eden kişinin kendi görüşüne istinaden hırsızlık yaptıklarını söylemiş olmasını gerektirmektedir. Denildiğine göre: Bütün bunlar yüce Allah'ın bir emri gereği idi. Nitekim şanı yüce Allah'ın: **"İşte Biz Yûsuf'un lehine böyle bir takdirde bulunduk"** buyruğu da bunu pekiştirmektedir.

Yüce Allah'ın: **"İşte biz Yûsuf'un lehine böyle bir takdirde bulunduk"** buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- İlahi Takdir ve Hileyi Şer'iyye:

Bu buyruktaki; **"(كُنَّا): Takdirde bulunduk"** ibaresi böyle yaptık, demek olup bu açıklama İbn Abbas'tan nakledilmiştir. el-Kutebî der ki: Biz böyle düzenledik, İbnu'l-Enbarî de: Biz böyle diledik diye açıklamıştır. Şair de der ki:

كَادَتْ وَكَدْتُ وَتِلْكَ خَيْرُ إِرَادَةٍ لَوْ عَادَ مِنْ عَهْدِ الصَّبَا مَا قَدْ مَضَى

"O da istedi, ben de istedim ve bu isteklerin en hayırlısıdır:
O gençlik dönemlerinden geçmiş olanlar, ah bir geri gelse."

Bu buyruktan, eğer şeriate muhalif değil ve herhangi bir aslı da çiğnemi-
yor ise bir takım hilelerle (meşru çare ve yollarla) maksatlara ulaşmanın ca-
iz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Ebu Hanife usule muhalif olsa ve helâl sı-
nırlarını çiğnese dahi, hileleri caiz gördüğünden bu hususa muhalefet etmek-
tedir.⁽¹⁾

(1) "... Hanefilerin hileleri kabul ettikleri görüşü yaygınlık kazanmıştır. Çünkü Ebû Yûsuf bu hususta bir kitap telif etmiştir. Ancak gerek ondan, gerek Hanefi mezhebine men-
sup ilim adamlarının bir çoğundan meşhur olarak gelen görüş ancak "hakkı elde etmek
kasdını gütmek" kaydı ile yapılabileceği şeklindedir... Hilenin (Hanefilere göre) caiz ol-
masının ilkesi şudur: Eğer haramdan kaçış ve günahattan uzak kalmak için yapılırsa gü-
zeldir. Şayet bir müslümanın hakkını iptal için yapılırsa güzel olamaz. Hatta günah ve
haksızlıktır." (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 342)

"*el-Muhit*'te "Hileler ve Meşruiyeti" diye bir bölüm dahi vardır... Hile, mekruh şeylerden
kaçıştır. Haramdan kaçmak ve günahlara düşmekten uzak kalmak için hilelere başvur-
makta bir sakınca yoktur. Hatta bu, menduptur. Bir müslümanın hakkını ortadan kal-
dırmak için hileye başvurmak ise günah ve haksızlıktır. Nesefî, "*el-Kâfi*"de diyor ki: Mu-
hammed b. el-Hasen'den şöyle dediği nakledilmiştir: Hakkı ortadan kaldırmaya götü-
ren hilelerle Allah'ın hükümlerinden kaçmak, müminlerin ahlâkından değildir." (Aynî,
Umdetu'l-Kâri, XXIV, 108-109)

2- Zekâta Tabi Olan Mallarda Yıl Geçme Şartı (Havelân-ı Havl) ile İlgili Çeşitli Hükümler:

İlim adamlarının icma ile kabul ettiklerine göre kişi eğer zekâttan kaçma niyetini taşıyor ise, sene dolmadan önce malında satış ve hibe gibi yollarla tasarrufla bulunma hakkına sahiptir. Yine icma ile kabul ettiklerine göre; eğer yıl bitip de zekât toplayıcısının gelme vakti yaklaşmış ise, artık ne hile yollarına başvurması helâl olur, ne de malını eksiltmesi. Bir arada bulunan mallarını ayırması da helâl değildir, ayrı olanları bir araya getirip toplaması da helâl değildir.

Malik der ki: Şâyet senenin dolmasından bir ay ve buna yakın bir zaman önce zekâttan kaçmak niyetiyle malından herhangi bir bölümü elinden çıkaracak olursa sene dolduğunda zekât ödeme mükellefiyeti vardır. Bu da Hz. Peygamber'in hadis-i şerifteki: "... zekât mükellefiyeti korkusuyla..."⁽¹⁾ buyruğundan alınmış bir hükümdür.

Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Eğer sene dolmasından bir gün önce dahi zekâttan kaçmak niyetiyle zekâta tabi mallarını birbirinden ayıracak olur ise bunun kendisine zararı olmaz. Çünkü sene tamam olmadıkça zekât mükellefiyeti olmaz ve Hz. Peygamber'in: "... zekât mükellefiyeti korkusuyla..." buyruğunun ifade ettiği anlam böyle birisine ancak o vakit yöneltilmiş olur.

İbnu'l-Arabî der ki: Ben Ebu Bekir, Muhammed b. el-Velid el-Fihri'yi ve başkalarını şöyle derken dinlemişimdir: Hocamız baş kadı Ebu Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî onbinlerce dinarlık mal sahibi kişi idi. Bu hocamız sene sonu yaklaştı mı çocuklarını çağırır ve onlara: Ben yaşlandım, gücüm takatim kalmadı, bu mala da ihtiyacım yok, o sizindir der, sonra da bu malı evinden çıkartırdı. Hammallar gelir onu sırtlarında çocuklarının evine taşıyıp götürürlerdi. Bir sonraki yılın sonu yaklaştı mı ve herhangi bir iş için çocuklarını çağırdığında bu sefer çocukları: Babamız biz hayatta kalacağını ümit ediyoruz. Mala gelince, sen hayatta olduğun sürece bizim mala ne gibi bir isteğimiz olabilir ki? Sen de, malın da zaten bizimsin. Haydi bu malı yanına al, derler ve yine hammallar o malı alır, getirir, önüne koyardı. O da malı eski yerine geri götürürdü. Bu şekilde mülkiyeti değiştirmek ile Ebu Hanife'nin görüşüne göre toplu olan bir malı birbirinden ayırmayı, sonra da ayrı olan bir malı bir araya getirip, toplamayı kastediyordu. Şüphesiz ki bu çok büyük bir iştir. Buhârî -Allah ondan razı olsun- *Camî*'inde belli bir maksat gözeterek "*Kitabu'l-Hiyel*" adlı bir bölüm açmıştır.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Zekât 34, *Hiyel* 3; *Ebü Dâvûd*, Zekât 5 (hadis no: 1580) *Tirmizî*, Zekât 4, *Nesâî*, Zekât 5, 10; *İbn Mâce*, Zekât 11, 13; *Dârimî*, Zekât 8; *Muvatta*, Zekât 23; *Müsned*, I, 12, II, 15.

(2) *Buhârî*'nin 90 no'lu bölümünü teşkil etmektedir.

Derim ki: Yine Buhârî aynı bölümde “zekât ve zekât düşer korkusuyla bir arada bulunan malın dağıtılamayacağı ve dağınık olan malların da bir araya toplanamayacağına dair bir bab”⁽¹⁾ diye bir başlık açmış ve bu başlığın altında da Enes b. Malik’in rivayet ettiği Hz. Ebu Bekir’in ona zekât farızasını yazdığına dair hadisi de kaydetmiştir.⁽²⁾

Yine bu başlık altında Talha b. Ubeydullah’ın rivayet ettiği hadisi zikretmektedir ki bu hadise göre “bedevi bir Arap, Rasûlullah (sav)’ın huzuruna saç, sakalı birbirine karışmış halde geldi” diye başlayan hadisini kaydetmektedir. Bu hadisin sonlarında ise “eğer doğru söylemişse kurtuluşa erer” veya “doğru söylemişse cennete girecektir” dediğini zikretmektedir.⁽³⁾ (Buhârî devamla) kimisi de şöyle demiştir: Yüzyirmi devede, dört yaşına basmış iki dişi deve zekât düşer. Şâyet kasti olarak bu develeri tüketir yahut hibe eder veya zekâttan kaçmak kastı ile bu hususta bir hile yoluna saparsa, ona herhangi bir şey düşmez. (Buhârî) daha sonra da Ebu Hureyre’nin şu hadisini nakletmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Sizden herhangi birinizin hazinesi, kıyamet gününde başı tüysüz, gözleri üzerinde iki kara nokta bulunan bir ejderha haline gelir ve o ben senin hazinenim... der.”⁽⁴⁾

el-Mühelleb der ki: Buhârî’nin bu bab ile: Bir kimsenin zekâtı düşürmek için başvurduğu bütün hileli yolların o kimse aleyhine bir vebal olduğunu sana öğretmek istemektedir. Çünkü Peygamber (sav) zekât düşer korkusuyla koyunların bir araya toplanmasını veya dağıtılmasını yasaklamasından bu husus anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber’in: “Doğru söylediyse kurtulur” buyruğundan da herhangi bir kimse, herhangi bir hileli yola başvurmak suretiyle Allah’ın farzlarından bir şeyi nakzetmek isterse, asla kurtuluşa eremez ve böyle yapmakla da Allah’a karşı mazereti bulunamaz. Fukahânın mal sahibi olan kimsenin sene dolmasına yakın malında tasarrufta bulunmasını caiz görmeleri, bu tasarrufu ile zekâttan kaçma kastını gütmemesi şartına bağlıdır. Ancak bununla zekâttan kaçmayı niyet eden kimseden günah hiçbir şekilde düşmez ve Allah onun hesabını en iyi bilendir. Böyle bir kimse de ramazan hilalinin görülmesinden bir gün önce ramazan orucundan kaçarak ihtiyacı bulunmayan bir yolculuğa çıkan ve bununla da Allah’ın mü’minlere farz kılmış olduğu bir ibadetten yüz çeviren kimsenin durumuna benzer. Böyle bir kimse hakkında da tehdit söz konusudur. Nitekim kıyamet gününde herhangi bir yolla zekât vermeyen bir kimsenin develer tarafından çiğnenip ona (zehirinin şiddetinden) başı tüysüz bir ejderha halinde müşahhaslaş-

(1) *Buhârî*, Hiyel 3. bâb.

(2) *Buhârî*, Hiyel 3. Ayrıca; az önce geçen ve “... zekât mükellefiyeti korkusuyla...” ibaresi için gösterilen kaynaklara bakınız.

(3) *Buhârî*, Hiyel 3.

(4) Aynı yer

tırlacağı bilinen bir husustur. Bu da zekâtı kaçmanın helâl olmadığı ve âhirette bundan sorumlu tutulacağının delilidir.⁽¹⁾

3- Mübah Olan Hileler:

İbnu'l-Arabî der ki: Şafiî ilim adamlarından kimisi şöyle der: Yüce Allah'ın: **"İşte Biz Yûsuf'un lehine böyle bir takdirde bulunduk. Yoksa o... kardeşini alıkoyabilecek değildi"** ⁽²⁾ buyruğunda mübaha ulaşmak ve hakları ele geçirebilmek için hilenin ne şekilde yapılabileceğine bir delil vardır. Ancak bu, büyük bir yanılmadır. Çünkü yüce Allah'ın: **"İşte böylece o yerde Yûsuf'a iktidar verdik"** (56. âyet) buyruğu hakkında şöyle denilmektedir: Biz Yûsuf'a Aziz'in karısına karşı kendisine hakim olma güç ve iktidarını verdiğimiz gibi, yine Aziz'in yerine yeryüzüne sahip olma iktidarını vermiştik. Yahut da onun verdiği bu örnek, söylemek istediği şeye benzememektedir. eş-Şef'avî der ki: Yüce Allah'ın: **"Eline bir demet sap al. Onunla vur ve yeminini bozma"** (Sâd, 38/44) buyruğu da buna benzemektedir. Ancak bu bir hile değildir. Bu ancak yeminin lafızlara yahut maksatlara göre yorumlanması demektir. Yine eş-Şef'avî der ki: Ebu Said el-Hudrî'nin, Hayber âmili ile ilgili olarak rivayet ettiği hadis de bu kabildendir. Hayber'e zekât toplamak üzere giden kişi Peygamber (sav)e cenîb diye bilinen kaliteli bir hurma getirmişti...⁽³⁾ Şafiî ilim adamlarının açıklamasına göre bu hadis-i şerifin maksadı şudur: Hz. Peygamber o kimseye çeşitli türlerde bir araya toplanmış hurma çeşitlerini satıp bunların yerine de satın aldığı cenib veya başka türden hurmayı almasını istemiştir. Maliki'ler ise derler ki: Bu hadisin anlamı, o türden başka tür hurma almasıdır. Böylelikle cenib türü hurma çeşitli türlerdeki bayağı hurma karşılığında alınmış, ayrıca alınan paralar (dirhemler) da faiz olmasın diye bu yola başvurmalarını emretmiştir. Nitekim İbn Abbas da şöyle demiştir: Bir şeye karşılık, bir şey; fazladan alınan dirhemler ise faiz olur.

* * *

Yüce Allah'ın: **"Hükümdarın dinine göre"** buyruğundaki **"din"** kelimesi İbn Abbas'tan nakledildiğine göre onun egemenlik hükümlerine göre demektir. İbn İsa'ya göre ise adetlerine göre demektir, yani o delil olmaksız-

(1) Gerek el-Mühelleb'in bu sözleri, gerekse bu husustaki başka görüşler ile bunlara dair gerekçeler için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 347 vd.

(2) İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, III, 1100'de buradaki 76. âyet-i kerime yerine, biraz sonra da geleceği üzere 56. âyet-i kerimeyi zikretmektedir.

(3) 56-57. âyetlerin tefsirinin baş taraflarında da bu hadise işaret edilmişti. Kaynakları için oraya bakılabilir.

zın da zulmederdi. Mücahid, hükümdarın hükmüne göre diye açıklamıştır ki, hükümdarın hükmünde olmayan şey ise hırsızlık yapanların köleleştirilmesi hükmüdür.

“Allah’ın dilemesi müstesnâ.” Yani ancak yüce Allah su kabı gerekçe olsun ve bu uygulamada ona mazeret olsun diye, Bünyamin’in yükü arasına koymasını dilemesi suretiyle olmuştur.

Katâde der ki: Hükümdarın hükmü (kanunu) hırsızlık yapanın dövülmesi ve iki kat tazminatının ödenmesi şeklindeydi. Ancak yüce Allah -önceden de geçtiği üzere- onlar tarafından İsrailoğulları arasındaki hükmün söylenmesini murad etmişti.

“Biz dilediğimizi derecelerle” ilim ve iman ile **“yükseltiriz.”** Bu buyruk; (نرفع درجات من نشاء) şeklinde de okunmuştur ki; dilediğimizin derecelerini yükseltiriz, yani dilediğimiz kimseleri pek çok derecelere kadar yükseltiriz, anlamındadır. el-En’âm Sûresi’nde (6/83. âyetin tefsirinde) de bu anlamdaki buyruk geçmiş bulunmaktadır.

“Her ilim sahibi üstünde daha iyi bir bilen vardır.” İsrail’in, Simak’tan onun İkrime’den, onun da İbn Abbas’tan rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ötekinden daha âlim, diğeri de berikinden daha âlimdir. Allah ise bütün âlimlerin üstündedir.

Süfyan’ın, Abdu’l-A’lâ’dan onun Said b. Cübeyr’den rivayetine göre Said b. Cübeyr şöyle demiştir: İbn Abbas -Allah’ın rahmeti üzerine olsun-ın yanında bulunuyor idik. Bir hadis nakletti, bir adam bundan hayrete düştü ve: Subhanallah dedi. Herbir bilen (âlim’in) üstünde daha iyi bir bilen vardır. İbn Abbas ona şöyle dedi: Ne kadar kötü söyledin. el-Alîm olan Allah’tır ve O her bir âlimin de üstündedir.

قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ
فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَانًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا
تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ
أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرِيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ
نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذَا لَطَّالِمُونَ ﴿٧٩﴾

77. **“Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı” dediler. O vakit Yûsuf bunu içinde gizleyip bunu onlara açıklamadı ve dedi ki: “Sizin durumunuz daha da kötüdür. Allah sizin söylemekte olduğunuzun mahiyetini en iyi bilendir.”**
78. **Dediler ki: “Ey Aziz! Onun çok ihtiyar bir babası vardır. Bunun için onun yerine birimizi alıkoy. Biz seni gerçekten iyilik edenlerden görüyoruz.”**
79. **Dedi ki: “Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymamızdan Allah’a sığınırız. O takdirde biz elbette zalimleriz demektir.”**

Yüce Allah'ın: **“Eğer o çalmış bulunuyorsa onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı, dediler”** buyruğunun anlamı şudur: Yani bu da diğer kardeşine uymuştur, eğer bize uymuş olsaydı hırsızlık yapmazdı. Bunu söylemekle kardeşlerinin fiilinden uzak olduklarını ifade etmek istediler. Çünkü onunla anaları bir değildi. O eğer çalmış ise, bu herhalde çalan öbür abisine çekmiştir, çünkü neseblerde ortaklık ahlâkî benzerliklere sebeptir.

İlim adamları Hz. Yûsuf'a nisbet ettikleri hırsızlığın ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mücahid ve başkalarından rivayet edildiğine göre; Hz. İshak'ın kızı olan Hz. Yûsuf'un halası yaşça Hz. Ya'kub'dan büyüktü. Daha yaşlı olmasından ötürü Hz. İshak'ın kemeri ona geçmişti, çünkü yaş büyüklüğüne göre mirasçı oluyorlardı. Bu ise şeriatımızda hükmü nesh olunmuş şeylerdendir. Yine onların şeriatına göre hırsızlık yapan köleleştirilirdi. Hz. Yûsuf'un halası ise (annesinin vefatından sonra) onu alıp büyüttmüş ve onu aşırı derecede sevmişti. Hz. Yûsuf büyüüp gelişince Hz. Ya'kub halasına; Bana Yûsuf'u teslim et, gözümün önünden bir an dahi kaybolmasına tahammül edemiyorum, dediyse de halası da ondan ayrılmak istemedi. Kardeşi Ya'kub'a: Yanımda bir kaç gün daha onu bırak, onu göreyim. Hz. Ya'kub yanından çıkıp gidince, Hz. İshak'ın kemerini alıp onu Hz. Yûsuf'a elbiselerinin altından bağladı. Sonra da: Ben İshak'ın kemerini kaybettim, onu kimin aldığına, kimin ele geçirdiğine bir bakınız dedi. Bu kemer araştırıldı, sonra da: Evde bulunanların üzerini açın, dedi. Herkesin üzeri açılınca, kemerin Hz. Yûsuf ile birlikte olduğu görüldü; bu sefer şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, o artık benim kölemdir. Ben ona dilediğimi yapacağım. Daha sonra Hz. Ya'kub ona geldi, ona durumu bildirince, Hz. Ya'kub da şöyle dedi: Sen bilirsin, eğer böyle bir şey yaptıysa o senin kölen olarak sana teslim edilecektir. Halası, vefat edinceye kadar Hz. Yûsuf'u yanında tuttu. İşte kardeşleri: **“Eğer o çalmış bulunuyorsa onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı”** sözleri ile bu hususa işaret ederek ayıpladılar. İşte Hz. Yûsuf da buradan su kabını -halasının yaptığı şekilde- kardeşinin yükü arasına koymayı öğrenmişti.

Said b. Cübeyr der ki: Hayır, halası ona anne tarafından dedesine ait bir putu çalmasını emretmişti. O da sözü geçen o putu çalıp, kırmış ve yola atmıştı. Onların bu tutumları bir münkeri değiştirmek idi. Kardeşleri ise onu hırsızlık yapmakla nitelediler ve bu işten dolayı onu ayıpladılar. Katâde de böyle demiştir.

ez-Zeccâc'ın, kitabında nakledildiğine göre çaldığı bu put altından idi.

Atiyye el-Avfî der ki: Hz. Yûsuf kardeşleriyle birlikte yemekte bulunduğu bir sırada bir parça et gördü ve onu sakladı. Bundan dolayı onu ayıpladılar.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Yûsuf sofradaki yemeklerden yoksullara vermek üzere bir şeyler alırdı. Bunu da İbn İsa nakletmektedir. Bir diğer açıklamaya göre kardeşleri Hz. Yûsuf'a nisbet ettikleri şeyde yalan söylemişlerdi. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

“O vakit Yûsuf bunu içinde gizleyip onlara açıklamadı.” Yani Hz. Yûsuf onların: **“Eğer o çalmış bulunuyorsa onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı”** sözlerini içinde gizledi. Bu açıklamayı da İbn Şecere ve İbn İsa yapmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf: **“Sizin durumunuz daha da kötüdür”** sözünü içinden gizli söyledi. Sonra da yüksek sesle **“Allah sizin söylemekte olduğunuzun mahiyetini en iyi bilendir”** dedi.

Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yani sizler Yûsuf'a nisbet etmiş olduğunuz hırsızlıktan daha kötü bir durumdasınız. Yüce Allah'ın: **“Allah sizin söylemekte olduğunuzun mahiyetini en iyi bilendir”** buyruğu ise Allah sizin bu söylediğinizin yalan olduğunu en iyi bilendir. Zaten o iş, Allah rızası için yapılmıştı.

Denildiğine göre Hz. Yûsuf'un kardeşleri o sırada henüz peygamber olmamışlardı.

“Dediler ki: Ey Aziz! Onun çok ihtiyar bir babası var. Bunun için onun yerine birimizi alıkoy.” Onlar Hz. Yûsuf'a “Aziz” lakabı ile hitab ettiler. Çünkü o sırada önceki Aziz -Kıtfîr azledilmiş yahut ölmüş olduğundan- onun yerine geçmiş idi.

“Onun çok ihtiyar bir babası var” sözleri ise kadr-u kıymeti çok büyük anlamındadır. Yaşça çok büyük olduğunu kastetmemişlerdir. Çünkü ihtiyar bir kimsenin yaşlı olduğu zaten bilinen bir husustur.

“Bunun için onun yerine birimizi alıkoy.” Onun yerine birimiz köle olsun, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Bu ifade mecazdır. Çünkü onlar hür olan bir kimsenin, uygulama gereği köleleştirilmesine hüküm verilmiş birisinin yerine köleleştirilmesinin sahih olmayacağını biliyorlardı. Onların bu

sözleri, yaptığı işten hoşlanmadığın bir kimseye -seni öldürmesini istemediğin halde bu işten vazgeçmesi hususunda mübalağa ifadesi kullanmak üzere: Beni öldür de şu şu işi yapma, demeye benzer.

Bununla birlikte onların: **“Onun yerine birimizi alıkoy”** sözlerinin hakikat anlamında söylenmiş olma ihtimali de vardır. Eğer peygamber idiyseler, hür bir kimsenin köleleştirilmesi kanaatini izhar etmiş olmaları uzak bir ihtimaldir. O halde geriye ancak kefalet yolu ile böyle bir talepte bulunmaları ihtimalinden başkası kalmıyor. Yani senin köleleştirmen gereken kişi, sana gelinceye kadar, birimizi yanında alıkoy. Bununla da Bünyamin’in babasının yanına ulaşması, Hz. Ya’kub’un da durumu açıkça görmesi ve bilmesini kastetmişlerdi. (Ondan sonra gelip Hz. Yûsuf’a köleliğe başlayacaktı).

Ancak Hz. Yûsuf böyle bir şeyi kabul etmedi. Zira hadlerde ve benzeri suçlarda yalnızca kendisine kefil olunanın huzura getirilmesi anlamında karşılıklı rıza ile kefalet caiz olur. Bu kişiyi eline geçirmek isteyen eğer böyle bir kefaleti kabul etmezse, bağlayıcı bir tarafı olmaz. Bu gibi hallerde ise kefil olan kimsenin kefil olunana uygulanması gereken cezayı yüklenmesi ise icma ile caiz değildir.

el-Vadiha’da şöyle denilmektedir: Kişinin zatına kefil olmak -nefs ile kefalet müstesnâ- bütün hadlerde caizdir. Fukahanın cumhûru da cana kefaletin cevazını kabul etmektedir. Ancak bu konuda Şafiî’den gelen rivayet farklıdır. Bir defasında bunu zayıf kabul ederken, bir diğer sefer bunu caiz görmüştür.

“Biz seni gerçekten iyilik edenlerden görüyoruz” buyruğundaki sözleri ile Hz. Yûsuf’u onunla bütün muamelelerinde gördükleri iyiliği ve ihsanını vasfetmiş istemeleri muhtemel olduğu gibi, bu sözleriyle: Görüşümüze göre, eğer bunu bizden esirgemeyecek olursan, bize lutfetmiş ve iyilikte bulunacaksın. Bu son açıklama İbn İshak’ın açıklamasıdır.

“Dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymamızdan Allah’a sığınırız” buyruğunda yer alan; **“(مَعَاذَ اللَّهِ): Allah’a sığınırız”** ifadesi mastardır. **“(أَنْ نَأْخُذَ): Alıkoymamız”** ise nasb mahallinde olup; **“(من أن نأخذ): Alıkoymamızdan”** anlamındadır.

“(إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا): Bulduğumuz kimseden başkası” ifadesi de; **“(نَأْخُذَ): Almamız”** fiili ile nasb mahallindedir. Yani biz suçsuz bir kimseyi, suç işlemiş bir kimseye karşılık alıkoymaktan ve böylelikle yaptığımız akde muhalefet etmekten Allah’a sığınırız. **“O takdirde biz”** başkasını almamız halinde **“elbette zalimleriz demektir.”**

فَلَمَّا اسْتَيْسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ
 آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ
 فَلَنْ أْبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِيَ أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي ۚ وَهُوَ خَيْرُ
 الْحَاكِمِينَ ﴿٨٠﴾

80. Artık ondan ümidlerini kesince, fısıldaşarak bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: “Babanızın sizden Allah adına teminat almış olduğunu, daha evvel de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmez misiniz? Artık ya babam izin verinceye yahut benim için Allah hükmedinceye kadar katiyyen bu yerden ayrılmam. O, hükmedicilerin en hayırlısıdır.”

Allah'ın: “Artık ondan ümidlerini kesince” buyruğundaki; “(اسْتَيْسُوا): Ümidlerini kestiler” ifadesi, (يَسُوا) ile aynı anlamdadır. Nitekim (عَجَب) ile “(أستعجب): Hayret etti” anlamında; (سَخِرَ) ile (أستسخر) in: Alay etti, eğlendi anlamına gelmeleri gibi.

“Fısıldaşarak bir kenara çekildiler.” Bir kenara çekilip kendi aralarında fısıldaştılar, demektir.

“(نَجِيًّا): Fısıldaşarak” kelimesi ise; “(خَلَصُوا): Kenara çekildiler” ifadesindeki zamirden haldir. Bu kelime (hal olan kelime) tekil olmakla birlikte, -âyet- te de olduğu gibi- çoğul için de kullanılır. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi “(وَقَرَّبْنَا نَجِيًّا): Onunla özel olarak konuşmak üzere onu yaklaştırdık” (Meryem, 19/52) buyruğunda olduğu gibi, tekil için de kullanılır. Çoğulu ise; “(أُنْجِيَّة): Özel olarak kendi aralarında fısıldaşarak konuşanlar,” anlamındadır. Şair de şöyle demektedir:

إِنِّي إِذَا مَا الْقَوْمُ كَانُوا أُنْجِيَّةً وَأَضْطَرَبَ الْقَوْمُ أَضْطِرَابَ الْأَرَشِيَّةِ
 هُنَاكَ أَوْصِيَنِي وَلَا تُوصِيَنِي

“Ben öyle bir kimseyim ki, diğerleri başbaşa fısıldaştıklarında,
 Ve yine onlar kuyuya sarkıtılan ip gibi sallanıp durduklarında.
 İşte orada sen bana tavsiyede bulun, fakat benim hakkımda
 kimseye tavsiyede bulunma!”

İbn Kesir buradaki **“ümitlerini kestiler...”** anlamındaki buyruğu (اَسْتَايَسُوا) şeklinde; 87. âyetteki **“Ümid kesmeyin”** buyruğunu (وَلَا تَايَسُوا) şeklinde; yine aynı âyetteki **“çünkü... ümid kesmez”** anlamındaki buyruğu; (إِنَّهُ لَا يَأْسُ) şeklinde; (er-Ra'd, 13/31) **“Şu gerçeği bilmediler mi ki”** anlamındaki buyruğu da; (أَقْلَمَ يَأْسُ) şeklinde kalbetmek suretiyle hemzesiz ve “elif” ile okumuştur. Bu okuyuşa göre hemze öne alınmış, “ye” harfi sonraya bırakılmıştır. Daha sonra ise hemze “elif”e kalbedilmiştir. Çünkü elif de öncesi fetha olan sakın bir eliftir.

Ancak aslolan cemaatin okuyuş şeklidir. Çünkü bu kelimenin mastarı ancak “ya” harfinin başa alınması suretiyle; (يَأْسَا): Ümid kesmek” şeklinde gelmiştir. (الْيَأْسُ) kelimesi ise “ümid kesti” anlamındaki; (أَيَسَ) in mastarı değildir. Aksine bu: Ona verdim anlamındaki; (أَسْتَا) nun mastarıdır ki bu kelimenin mastarı; (أَوْسًا وَيَأْسًا): Vermek” şekillerinde gelir.

Bazıları da şöyle demiştir: (أَيَسَ) ile (يَأْسُ) aynı kelimenin iki ayrı söyleyişidir. Buna göre; onlar kardeşlerinin kendilerine geri verileceğinden ümitlerini kestiklerinde kendi aralarında başka hiçbir kimse de bulunmaksızın danıştılar ve karşı karşıya kaldıkları bu durum ile ilgili olarak birbirleriyle fısıltı halinde konuştular. (التَّجِي): Fısıldaşan” kelimesi ise; (الْمَنَاجِي) ism-i faili anlamında “faîl” veznindedir.

“Büyükleri dedi ki” Katâde’nin dediğine göre; bu Rûbîl idi, yaşça en büyükleriydi. Mücahid ise, bu kişi Şem’ûn idi, görüş itibariyle en ileri derecede olanları oydu. el-Kelbî ise bu kişi Yehudâ idi, o aralarında en akıllı kişi idi, demektedir. Muhammed b. Ka’b ile İbn İshak ise; o Lavî idi ve Lavî (İsrailoğullarından gelen) peygamberlerin babasıdır.

“Babanızın sizden Allah adına” oğlunu koruyup onu kendisine geri götürmenize dair **“teminat almış”** Allah adına söz almış **“olduğunu daha evvel de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmez misiniz?”** Yani siz babanızın sizden Allah adına bir söz almış olduğunu bilmiyor musunuz? Yûsuf hakkındaki kusurunuzu da bilmektesiniz. Bu açıklamayı en-Nehhâs ve başkaları nakletmektedir. (مِنْ قَبْلُ): Daha evvel, önceden” buyruğundaki; (مِنْ): ...den, dan” edatı; (تَعْلَمُوا): Bilme...nize” taalluk etmektedir. (مَا) ın fazladan gelmiş olması mümkündür. O takdirde; (مِنْ قَبْلُ): Daha evvel, önceden” buyruğu ile; (فِي يُوسُفَ): Yûsuf hakkında” ibarelerindeki iki zarf da; (فَرَطْتُمْ): **İşlediğiniz kusur**” fiiline taalluk etmektedir. Bununla birlikte; (مَا), mastar buna karşılık; (مِنْ قَبْلُ): **Daha evvel**” ibaresinin de hazfedilmiş bir fiile müteallak olması da mümkündür. İfadenin takdiri de şöyle olur: Yûsuf hakkındaki kusurunuz ise önceden olmuş bir işti. Buna göre bu edat ile fiil, mübtedâ olarak ref mahallinde (yeni bir cümle başı) olur. Haberi ise; (مِنْ قَبْلُ): **Daha evvel**” ifadesinin kendisine taalluk ettiği (ve olmuş anlamı verilen) haz-

fedilmiş fiildir.

“Artık, ya babam” dönüşüm için **“izin verinceye”** çünkü ben ondan utanıyorum **“yahut benim için Allah”** kardeşim ile birlikte gidişim hususunda **“hükmedinceye”** ve böylelikle onunla beraber babamın yanına gidinceye kadar **“katiyyen bu yerden ayrılmam.”** Burada kalmaya devam edeceğim ve burada ikametimi sürdüreceğim.

“(بَرِحَ بَرَّاحًا وَبُرُوحًا)”: Ayrıldı, ayrılmak” ifadesi zail olmak, göçmek demektir. Bunun başına nefy edatı gelecek olursa müsbet (olumlu anlam) ifade eder.

Buyruğun anlamının şu olduğu da söylenmiştir: Ya Allah benim lehime kılıç kullanacağıma dair hüküm verir, ben de savaşıp kardeşimi alırım yahut bu konuda acze düşerek mazereti olan birisi suretiyle geri dönerim. Çünkü Hz. Ya'kub: *“Etrafınız kuşatılmadıkça onu bana kesin olarak getireceğinize dair Allah'tan sağlam bir taahhüd vermediğiniz sürece...”* (Yûsuf, 12/66) demişti. Savaşıp acze düşen bir kimsenin ise etrafı kuşatılmış demektir.

İbn Abbas der ki: Yehudâ gazablandığı ve kılıcı aldığı vakit, yüzbin kişi onu geri çeviremezdi. Göğsündeki kılları çuvaldız gibi dikilir, elbisesinden dışarı fırlardı.

Haberde nakledildiğine göre;⁽¹⁾ Yehudâ -aralarında en ileri derecede kızan ve öfkelenen birisi idi- kardeşlerine şöyle demişti: Ya hükümdar ve beraberindekilere siz karşı koyarsınız, ben de bütün Mısır halkına karşı koyarım. Yahut da siz Mısır halkına karşı koyarsınız, ben de hükümdara ve Mısır halkına karşı koyarım. Kardeşleri şu cevabı verdiler: Sen hükümdara ve onunla birlikte olanlara karşı koy, biz de Mısır halkına karşı koyarız. Bunun üzerine kardeşlerinden birisini gönderdi. Mısır'ın çarşılarını saydılar, dokuz çarşı bulunduğunu gördüler. Onlardan herbirisi bir çarşayı üstlendi. Daha sonra Yehudâ, Yûsuf (a.s.)'ın yanına girip şöyle dedi: Ey Hükümdar! Şâyet kardeşimizi bizimle beraber bırakmayacak olursan, öyle bir feryat ederim ki, senin bu şehrinde karnındaki bebeği düşürmedik hiçbir gebe kadın kalmayacaktır.

Bu, kızmaları esnasında onların bir özelliği idi. Hz. Yûsuf onu kızdırdı ve hoşuna gitmeyecek bir söz söyledi. Yehudâ kızdı ve gittikçe kızgınlığı arttı. Tüyleri kabardı, diken diken oldu. Ya'kuboğullarının herbirisi böyle oluyordu. Kızıp, köpürdü mü tüyleri diken diken olur, cesedi şişer, sırtındaki kıllar elbisenin altından görülür. Hatta herbir kıldan bir damla kan damlardı. Ayağını yere vuracak oldu mu yer sarsılır ve binalar yıkılırdı. Feryat edip bağırarak olursa, kadın olsun, hayvan olsun, uçan kuş olsun mutlaka karnında

(1) Bu haberin sağlıklı ve güvenilir bir kaynağa dayalı olmadığı, merhum Kurtubî'nin bu ifadesinden de anlaşılmaktadır.

ne varsa onu ya hilkatı tam veya eksik olarak bırakıverirdi. Kan dökmedikçe yahut Ya'kub neslinden bir el onu yakalamadıkça gazabı dinmezdi. Hz. Yûsuf kardeşi Yehudâ'nın gazabının son noktasına vardığını görünce, küçük bir çocuğuna Kiptice konuşarak elini görmeyeceği bir yerden Yahudâ'nın omuzları arasına koymasını emretti. Bu çocuk Hz. Yûsuf'un dediğini yapınca, gazabı dindi, elindeki kılıcı bıraktı. Kardeşlerinden kimseyi görür ihtimaliyle sağına soluna baktı fakat kimseyi göremedi. Çabucak kardeşlerinin yanına çıkarak dedi ki: Sizden kimse benimle beraber bulundu mu? Onlar: Hayır deyince, peki Şem'ûn nereye gitti? diye sordu. Dağa gitti dediler, o da arkasından çıkıp onunla karşılaştığında büyükçe bir kaya yüklenmiş olduğunu gördü. Bunu ne yapacaksın? diye sordu. O da payıma düşen çarşıya gideceğim ve o çarşıda kim varsa bu kaya parçasıyla kafasını yaracağım. Bu sefer Yehudâ ona: Dön kayayı geri götür yahut denize at dedi, hiçbir iş yapma. İbrahim'i dostu edinen hakkı için yemin ederim, Ya'kub neslinden bir el bana dokundu, dedi.

Sonra da Hz. Yûsuf'un huzuruna girdi. Hz. Yûsuf da aralarında en güçlü ve yakalayışı en çetin olanları idi. Şöyle dedi: Ey İbraniler! Sizler, sizden daha çetin ve güçlü kimse olmadığını mı zannediyorsunuz? Sonra da büyükçe bir değirmen taşına ayağıyla bir tekme vurdu ve bu değirmen taşı duvarın arkasından yuvarlanıverdi. Sonra da tek eliyle Yehudâ'yı yakalayıp onu yanı üzerine yıktı ve dedi ki: Haydi demirciler gelsin, bunların ellerini ayaklarını keseceğim, boyunlarını vuracağım, dedi. Daha sonra Hz. Yûsuf tahtına çıktı ve minderi üzerinde oturdu. Su kabının getirilmesini emretti, kabı getirilip önüne konuldu. Daha sonra ona bir vuruş vurdu, bu su kabından bir ses çıktı. Kardeşlerine dönerek şöyle dedi: Bu kabın ne dediğini biliyor musunuz? Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu kap şöyle diyor: Bu kimselerin babalarının kalbinde ne kadar gam, keder ve sıkıntı varsa hepsine bunlar sebep olmuştur. Sonra su kabına bir daha vurdu ve dedi ki: Bunun bana haber verdiği-ne göre bunlar küçük bir kardeşlerini almışlardı, onu kıskandılar, babalarından uzaklaştılar, sonra da onu telef ettiler. Kardeşleri: Ey Aziz! Allah senin kusurlarını setretsin, sen bizim kusurlarımızı setret. Allah sana lutfetsin, sen de bize lutfet. Su kabına üçüncü bir defa daha vurdu ve dedi ki: Kab diyor ki: Bunlar küçük kardeşlerini kuyuya attılar, sonra onu köleler gibi değersiz bir fiyata sattılar, babalarına da kurdun onu yediğini söylediler. Dördüncü bir defa daha kaba vurdu ve dedi ki: Bana haber verdiği-ne göre sizler seksen sene öncesinden bir günah işlemişsiniz ve hala o günahınızdan ötürü Allah'tan mağfiret dilememişsiniz, tevbe de etmemişsiniz. Beşinci bir defa daha kaba vurdu ve dedi ki: Kab şöyle diyor: Öldüğünü zannettikleri kardeşleri zamanın sonu gelmeden mutlaka geri dönecek ve insanlara yaptıklarını haber ve-

recektir. Altıncı bir defa daha kaba vurdu ve dedi ki: Kab dıyor ki: Şayet sizler gerçekten peygamber olsaydınız, yahut peygamberlerin evlatları olsaydınız yalan söylemezsiniz, babanıza itaatsizlik etmez, kötü davranmazdınız. An dolsun sizleri bütün alemlere ibret olacak şekilde cezalandıracağım. Bana demircileri çağırın, bunların el ve ayaklarını keseceğim.

Bu sefer yalvarıp, yakarmaya, ağlaşmaya koyuldular. Tevbe ettiklerini izhar ederek şöyle dediler: Gerçekten hayatta ise Yûsuf kardeşimizi bulabilsek, onun elinin altında itaatkâr bir hizmetkâr oluruz. Ayağıyla bizi çiğneyecek toprağı oluruz.

Yûsuf kardeşlerinin bu durumunu görünce ağladı ve onlara: Haydi yanımdan çıkıp gidiniz, babanıza ihlas olmak üzere sizi serbest bırakıyorum, o olmasaydı gerçekten sizi ibretli bir şekilde cezalandıracaktım, dedi.

ارْجِعُوا إِلَىٰ آبَائِكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقٌ وَمَا شَهِدْنَا
إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿٨١﴾

81. Siz babanıza dönün ve deyin ki: “Ey Babamız! Gerçek şu ki oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize göre şahidlik ediyoruz, gaybın bekçileri de değiliz.”

Yüce Allah'ın: “**Siz babanıza dönün**” sözlerini: “*Katiyyen bu yerden ayrılmam*” diyen kişi söylemişti. “**Ve deyin ki: Ey Babamız! Gerçek şu ki oğlun hırsızlık etti.**”

İbn Abbas, ed-Dalhâk ve Ebu Rezîn; “(إِنَّ ابْنَكَ سَرَقٌ): **Gerçek şu ki oğlun hırsızlık etti**” buyruğunu; “(إِنَّ ابْنَكَ سَرَقٌ): Gerçek şu ki oğlun hırsızlık yaptı diye itham edildi” diye okumuşlardır.

en-Nehhâs der ki: Bana Muhammed b. Ahmed b. Ömer anlattı, dedi ki: Bize İbn Şâzân anlattı, dedi ki: Bize Ahmed b. Ebî Sureyc el-Bağdadî anlattı, dedi ki: Ben el-Kisaî'yi: “(يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقٌ): Ey babamız! Gerçek şu ki oğlun hırsızlık etti, diye itham edildi” şeklinde “sin” harfini ötreli ve şeddell, “ra”yı da esreli olarak meçhul bir fiil şeklinde okudu. Yani hırsızlığa nisbet edildi ve hırsızlık yaptığı ithamı altında tutuldu. Nitekim bir kimseyi hainlik, fasıklık veya facirlik gibi hasletlere nisbet ettiğini anlatmak isteyen bir kimsenin; (خَوْنَهُ وَفَسَقَتَهُ وَفَجْرَتَهُ) demesi de bunun gibidir.

ez-Zeccâc der ki: “(سَرَقٌ): Hırsızlık etti diye itham edildi” ifadesinin iki an-

lama gelme ihtimali vardır. Birincisi onun hırsızlık yaptığı bilindi şeklinde, diğeri ise hırsızlık yapmakla itham edildi şeklinde. el-Cevherî der ki: (السُّرْقُ وَالسَّرِقَةُ) şeklinde “ra” harfinin esreli okunması, çalınan şeye addır. (Mazisinde üstün, muzâriinde esreli olan) ra harfinin mastarında esreli olarak, “(سَرَقًا): Çalmak” şeklinde gelir.

Yüce Allah’ın: **“Biz ancak bildiğimize göre şahitlik ediyoruz”** buyruğu ile ilgili olarak açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Bilgiye Dayalı Şahitlik:

Yüce Allah’ın (söylediklerini bildirdiği): **“Biz ancak bildiğimize göre şahitlik ediyoruz”** buyruğu ile şunu anlatmak istemişlerdir: Biz hep bildiğimiz şeye şahitlik ettik. Şimdi ise zahire göre şahitlik ediyoruz, gaybı bilmiyoruz. Sanki onlar Bünyamin’in: Sizin yükleriniz arasına bedellerinizi gizlice kim koydu ise, bu su kabını da benim eşyam arasına o koymuştur, sözü dolayısıyla kendilerini itham altında hissetmişlerdi. Bu anlamdaki açıklama İbn İshak tarafından yapılmıştır. Anlamın şu olduğu da söylenmiştir: Biz Yûsuf’un nezinde hırsızlık yapanın köleleştirileceğine dair şahitliğimizi ancak senin dine dair bildiğimize göre yaptık. Bu açıklamayı da İbn Zeyd yapmıştır.

“Gaybın bekçileri de değiliz.” Yani biz onu senden aldığımız sırada hırsızlık yapacağını bilmiyorduk, bilseydik almazdık.

Mücahid ve Katâde der ki: Biz senin oğlunun köleleştirileceğini ve işimizin bu noktaya geleceğini bilmiyorduk. Biz gücümüz yettiğince kardeşimizi koruyacağımızı söylemiştik.

İbn Abbas der ki: Onlar bu sözleriyle; kendileri uykuda iken kardeşlerinin geceleyin hırsızlık yaptığını kastetmişlerdi. Çünkü gayb Himyerlilerin lehçesinde gece demektir. Yine ondan nakledildiğine göre biz gece, gündüz, giderken ve gelirken neler yaptığını bilmiyorduk. Şöyle de açıklanmıştır: Bizim gözümüzün önünde olduğu sürece tatsız hiçbir şey olmadı, fakat önümüzden kaybolup gittikten sonra durumları bize gizli kaldı.

Anlamın şu olduğu da söylenmiştir: Çalınan mal onun eşyası arasından çıkarılmıştı. Hatta bizim gözümüz önünde, biz ona bakar dururken, eşyası arasından biz çıkardık, ancak gaybı bilmiyoruz, belki de onlar kendisi hiç çalmamış olduğu halde çaldı diye itham etmiş olabilirler.

2- Bilgiye Dayanarak Yapılan Şahitlik:

Bu âyet-i kerîme hangi yolla bilinirse bilinsin, şahitlik yapmanın caiz olduğu hükmünü ihtiva etmektedir. Çünkü şahitlik aklen ve şer’an bilgi ile alalıdır. Bilgisi olmayanların şahitliği dinlenmez ve ancak konuyu bilenlerden

şahitlikleri dinlenir. Bütün şahitliklerde asloan budur, bundan dolayı (mezhebimiz mensubu) ilim adamlarımız şöyle demişlerdir: Amanın şahitliği caizdir, kulakları duyanın şahitliği caizdir, dilsizin şahitliği işaretliyle ne demek istediği anlaşıldığı takdirde caizdir. Aynı şekilde yazıya dair şahitlik de -o yazının kendisine ait olduğundan veya filana ait olduğundan kesinlikle emni olması şartıyla- sahih bir şahitliktir.

Buna göre herhangi bir şeye dair kendisinde bir bilgi husule gelen herkesin ona dair şahitlikte bulunması caizdir, isterse aleyhinde şahitlik yapılacak kişi (o işe dair) onu şahit tutmamış olsun. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Bilerek hak ile şahitlik edenler müstesnâ."* (ez-Zuhruf, 43/86) Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmaktadır: "Size şahitlerin en hayırlılarını haber vereyim mi? Şahitlerin en hayırlıları kendisinden istenmeden önce şahitliğini yerine getiren kimsedir."⁽¹⁾ Bu hadis-i şerif daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/282. âyet, 41. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

3- Yoldan Geçerken Görülen ve Duyulanlara Dair Şahitlik:

Geçiş halindeki şahitliğe dair İmam Malik'in görüşleri farklı gelmiştir. Geçiş halindeki şahitlik bir kimsenin: Ben filanın yanından geçerken, onun şöyle dediğini duydum, diye yapılan şahitliktir.

Konuyla ilgili iki görüşünden birisine göre böyle bir kimse eğer söylenen sözü tamamiyle kavramış ise şahitlik edebilir. Bir diğer görüşüne göre şahitler; kendisini bu hususta şahit tutmadıkça şahitlik etmez.

Sahihi olan ise konuyu iyice kavraması halinde şahitlik edebileceğidir. İlim adamlarından bir topluluk da bu görüştedir, doğrusu da budur. Çünkü bu şekilde istenen hasıl olmuş ve muayyen olarak konu ile ilgili bilgiyi elde etmiş bulunmaktadır. Dolayısı ile lehine şahitlik yapılan kimseye durumu bildirmesi halinde şahitlerin en hayırlısı olur, gizlemesi halinde de şahitlerin en kötüsü olur.

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

4- Bir Kimsenin Muhtemel Olmayan Bir Hususa Dair Şahitliği:

Bir adam hiçbir şekilde olaya şahit tutulması ihtimali bulunmayan bir şeye tanık olduğunu iddia edecek olursa, o şahitliği reddolunur. Çünkü o batıl bir iddiada bulunmuştur ve görünen durum da açıktan açığa onun yalancı olduğunu ortaya koymaktadır.

(1) *Müslim*, Akdiye 19; *Ebû Dâvûd*, Akdiye 13; *Tirmizî*, Şehâdât 1; *İbn Mâce*, Ahkâm 18; *Muvatta*, Akdiye 3; *Müsned*, IV, 115, 116, V, 193.

وَسَلَّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا
وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. “İçinde bulunduğumuz şehire de, beraber geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söyleyenleriz.”

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Doğru Söylediğinden Emin Olanın Tavrı:

“İçinde bulunduğumuz şehire de, beraber geldiğimiz kafileye de sor” sözleri ile Hz. Ya’kub’un huzurunda şahit oldukları hususun gerçek mahiyetini dile getirmek istemişler ve babalarının da kendilerini itham etmemesi için haklarındaki zannı ortadan kaldırmak istemişlerdir. Onların: “Şehire de sor” demeleri, o şehir halkına sor demektir. Burada muzaf hazfedilmiştir. Şehir ile de Mısır’ı kastetmektedirler. Bir görüşe göre onlar konakladıkları ve oradan yiyecek aldıkları, Mısır kasabalarından bir kasabayı kastetmişlerdir.

Anlamın şu olduğu da söylenmiştir: Kasaba her ne kadar cansız ise de “şehir sor” demeleri, sen Allah’ın peygamberisin. Allah da sana cansızları dahi konuşturur, demektir. Bu açıklamaya göre ise ayrıca muzaf takdirine gerek yoktur. Sîbeveyh der ki: Bir kimsenin Hind’in kölesini kastederek “Hind ile konuş” demesi caiz değildir, çünkü böyle bir ifadenin anlamı kestirilemez. “Kafile” ile ilgili açıklamalar da kasaba ile ilgili açıklamaların aynısıdır.

“Biz” bu sözlerimizle **“gerçekten doğru söyleyenleriz.”**

2- Haklı Olan Kimselerin Haklarındaki Zanları Bertaraf Etmeleri:

Bu âyet-i kerîmedeki fıkîhî inceliklerden birisi de şudur: Haklı olan ve gerçek durumundan farklı bir şekilde hakkında zan besleneceğini yahutta vehme kapılanlar bulunacağını bilen bir kimsenin, bu gibi ithamları ve kendisi ile ilgili her türlü şüpheyi ortadan kaldırması, gerçek durumunu açıklaması gerekir. Tâ ki herhangi bir kimsenin aleyhte söyleyecek bir sözü kalmasın. Nitekim Peygamberimiz Muhammed (sav), Hz. Safiyye ile birlikte mescidden çıkıp onu eve götürmek isterken yanından geçen iki kişiye: “Yavaş olun, yanımdaki Huyey kızı Safiyye’den başkası değildir” diyerek bunu yapmıştır. Onu görenler: Subhanallah demiş ve bu durum ağırlarına gitmişti. Peygamber (sav)

da şöyle buyurmuştu: "Şüphesiz şeytan insanın içinde kanın ulaştığı yerlere ulaşır. Ben de sizin kalplerinize herhangi bir şeyi bırakıvereceğinden korktum." Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmişlerdir.⁽¹⁾

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِرْ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ
يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

83. Dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürüklemiş. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Allah'ın hep birlikte onları bana kavuşturacağını ümit ederim. Her şeyi bilen, yegâne hüküm sahibi olan şüphesiz ki O'dur."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Nefsin Süslediği İş:

"Dedi ki: Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürüklemiş." Öğlum çalmadığı halde çaldığını söylemeyi süslü göstermiş. Şüphesiz ki bu Allah'ın murad ettiği bir iş dolayısıyla böyle oluyor.

"Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır." Benim yapmam gereken iş güzel bir şekilde sabretmektir. Yahut sûrenin baş taraflarında geçtiği üzere, güzel bir şekilde sabretmek benim için daha uygundur, demektir.

2- Sabrın Gereği:

Nefsinde, evladında yahut malında hoşlanmadığı musibet ile karşı karşıya kalan herbir müslümanın, bu hoş olmayan olayı güzel bir sabırla karşılaması görevidir. Bu işi onun başına getirene rıza ve teslimiyet göstermelidir. Bu işi başına getiren ise herşeyi bilen ve hikmeti sonsuz olandır. Müslüman bu gibi durumlarda Allah'ın peygamberi Hz. Ya'kub ile diğer peygamberlere -Allah'ın salat ve selamı hepsine olsun- uymalıdır.

Said b. Ebu Arûbe, Katâde'den, o el-Hasen'den naklen dedi ki: Kulun yutduğu iki tür yudum vardır ki, Allah için bunlardan daha sevimlileri yoktur. Bu

(1) *Buhârî*, İtikâf 8, 11, 12, Fard'u'l-Humus 4; *Bed'u'l-Halk* 11, *Ahkâm* 21; *Müslim*, Selâm 23, 24; *Ebü Dâvûd*, Savm 79, Edeb 81; *İbn Mâce*, Siyâm 65; *Müsned*, III, 156, 285, VI, 337.

yudumların birisi kulun güzel bir sabır ve güzel bir metanet ile yudumladığı musibet yudumudur. Diğeri ise kulun tahammülkârlık ve af ile yudumladığı öfke yudumudur.

İbn Cüreyc de, Mücahid'den naklen yüce Allah'ın: **"Güzel bir sabır"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle dediğini nakletmektedir: Ben bundan dolayı hiçbir kimseye şekvâ etmeyeceğim (demektir).

Mukatil b. Süleyman, Atâ b. Ebi Rebah'dan, o Ebu Hureyre'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "İçini açıp (musibetini) yayan kimse sabretmiş olmaz."⁽¹⁾

Bakara Sûresi'nde de (2/155. âyetin tefsirinde) sabrın ilk sadme esnasında gösterilmesi gerektiğine dair açıklamalar ile ne kadar eski olursa olsun, musibetini hatırladığında istircâ yapan (innâ lillah... diyen)in mükâfatına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Cuveybîr, ed-Dahhâk'tan, o İbn Abbas'tan naklen dedi ki: Hz. Ya'kub'a, Hz. Yûsuf dolayısıyla yüz şehit ecir verilmiştir. İşte bu ümmetten olup da karşılaştığı musibetinin mükâfatını Allah'tan bekleyen kimseye de Ya'kub (a.s)ın ecir gibi ecir verilecektir. **"Allah'ın hep birlikte onları bana kavuşturacağını ümid ederim."** Çünkü Hz. Ya'kub, Hz. Yûsuf'un ölmediği kanaatinde idi. Ona göre sadece Yûsuf'tan haber alamıyordu.

Çünkü Yûsuf kendisi adına hiçbir şey yapamayacak bir köle olarak götürülmüştü. Sonra onu hükümdar satın almıştı. Hükümdarın evinde kalıyor ve kimselere görünemiyordu. Daha sonra zindana atıldı, yeryüzünde iktidara sahip olunca babasının durumundan haberdar olması için hile (çare)lere başvurdu. Herhangi bir haberci göndermedi. Çünkü kardeşlerinin bunu öğrenip elçinin babasına ulaşmasını engellemeye kalkışmalarını istememişti. Hz. Ya'kub: **"onları"** demesi ise üç kişi olmalarından dolayıdır. Hz. Yûsuf onun öz kardeşi ve kardeşi dolayısıyla geriye kalarak gelmeyen diğeri. Bu ise: **"Katiyyen bu yerden ayrılmam"** diyen kişi idi.

"Herşeyi" ve bu arada halimi de çok iyi **"bilen"** verdiği hükümlerde **"yegane hüküm sahibi"** ve hikmeti sonsuz **"olan şüphesiz ki O'dur."**

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُونُسَ وَأَبْيَضْتُ عَيْنَاهُ مِنْ
الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾

(1) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 214, 215.

84. Onlardan yüz çevirip: “Ya esefâ alâ Yûsuf” dedi ve kederinden gözlerine ak düştü. Artık o hüznünü açıklamayıp içinde saklı-yordu.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Kederden Ak Düşen Gözler:

“Onlardan yüz çevirip...” Çünkü Bünyamin’in de haberini alınca artık Hz. Ya’kub’un kederi doruk noktasına ulaştı ve bütün gücünü kaybetti. Yüce Allah, Yûsuf dolayısıyla uğradığı musibetini adeta yeniledi. O bakımdan: **“Yâ esefâ alâ Yûsuf”** dedi. Oğlu Bünyamin’i unuttu ve onu hatırlamaz oldu.

Bu şekildeki açıklama İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Said b. Cübeyr der ki: Ya’kub (a.s) bizim Kitabımızda yer alan istircâ (innâ lillah...)’ı bilmiyordu, eğer bu istircâyı bilseydi, hiçbir şekilde **“yâ esefâ alâ Yûsuf”** demezdi.

Katâde ve el-Hasen derler ki: Bu ey benim kederim... demektir. Mücahid ve ed-Dehhâk ise: Ey benim son haddine varan tahammülüm anlamındadır, demişlerdir. Şair Küseyyir der ki:

فيا أسفا للقلب كيف أنصراؤه وللنفس لما سلبت فتسلت

**“Kalb nasıl yüz çevirdi ve nefis teselli edilince
Nasıl teselli buldu diye, her ikisine de esef (yazıklar) olsun.”**

Esef; elde edilemeyen ve geçen dolayısıyla aşırı hüznün ve keder demektir. Başına getirilen nidâ “ya” da: Gel ey esef, çünkü artık bu senin geleceğin vakittir, anlamındadır. ez-Zeccâc der ki: Bu tabirin aslı “yâ esefî: Ey benim kederim” şeklindedir. Fetha hafif olduğundan dolayı sondaki “ya” elif’e ibdâl edilmiştir.

“Ve kederinden gözlerine ak düştü.” Denildiğine göre altı yıl süreyle gözleriyle görmedi, kör olmuştu. Bunu Mukatil söylemiştir. Yine denildiğine göre göze ak düştüğünde az da olsa bir görme olur. Hz. Ya’kub’un halini en iyi bilen ise Allah’tır. Gözlerine ağlamaktan dolayı ak düşmüştü, fakat ağlamanın sebebi kederiydi. Bundan dolayı yüce Allah: **“Kederinden”** diye buyurmaktadır.

Yine denildiğine göre Hz. Ya’kub namaz kılarken, Hz. Yûsuf önünde enine doğru yatıyordu. Uykusunda hafif horladı, Hz. Ya’kub ona doğru baktı. İkinci bir defa daha horladı, yine Hz. Ya’kub ona baktı. Sonra üçüncü bir defa hor-

ladı, yine Hz. Ya'kub hem ondan, hem horlamasından dolayı sevinç ile ona baktı. Yüce Allah meleklerine şunu vahyetti: “Şu benim seçkin kuluma ve halil'imın oğluna (torununa) bakınız. Bana münacatta iken benden başkasına iltifat edip bakıyor. İzzetim ve celalim hakkı için onlarla yönelip baktığı o iki gözbebeğini ondan alacağım. Kendisini dönüp baktığı kişiden onu seksen yıl süreyle ayıracağım. Tâ ki amel edenler Benim huzurumda ayağa kalkanların, Benim gözetimim altında olduğunu bilmeleri gerektiğini bilsinler.”

2- Namazda Sağa Sola İltifat Etmek:

Bu olayda namazda (sağa sola bakarak) iltifat etmenin, namazı iptal etmese dahi bundan dolayı cezanın söz konusu olacağına ve namazın eksik kalacağına delil vardır.

Buhârî, Âişe (r.anha)dan şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)a namazda (sağa sola dönerek) iltifata dair soru sordum da şöyle buyurdu: “Bu şeytanın kulun namazından gizlice çaldığı bir şeydir.”⁽¹⁾

İleride Mü'minun Sûresi'nin baş taraflarında bu hususa dair ilim adamlarının görüşleri -yüce Allah'ın izniyle- kapsamlı bir şekilde gelecektir.

3- Hz. Ya'kub'un Kederinin Sebebi:

en-Nehlâs der ki: Bir grup kimse Hz. Ya'kub'un -Allah ona ve peygamberimize salât ve selâm eylesin- aşırı kederinin sebebinin ne olduğuna dair soru sordular. Bu konuda ilim adamlarının üç türlü cevabı vardır. Bu cevaplardan birisi şöyledir: Hz. Ya'kub, Hz. Yûsuf'un hayatta olduğunu öğrenince dine zarar geleceğinden korktu. İşte bundan dolayı oldukça kederlendi.

Bir diğer görüşe göre Hz. Ya'kub'un kederlenmesi oğlunu, kardeşlerine küçük yaşına rağmen teslim etmiş olmasıdır. Buna sonradan pişman olduğundan üzülmüştür.

Üçüncü bir açıklamaya göre -ki bu, bu cevapların en açık ve kuvvetli olanıdır- keder yasaklanmış bir şey değildir. Yasaklanmış olan yaygara basmak, elbiseleri yırtmak ve uygun olmayan sözler söylemektir. Peygamber (sav) da: “Göz yaşarır, kalb kederlenir ama Rabbi gazablandıran bir şey de söylemeyiz.”⁽²⁾ diye buyurmuştur. Yüce Allah da: **“Artık o hüznünü açıklamayıp içinde saklıyordu”** buyruğu ile bunu açıklamaktadır. Yani Hz. Ya'kub gam ve kederle dolup taşmakla beraber, bunu içinde tutuyor, kimseye açmıyordu. Ni-

(1) Buhârî, Ezân 93, Bed'u'l-Halk 11; Ebû Dâvûd, Salât 161; Tirmizî, Cumua 59; Nesâî, Selv 10; Müsned, VI, 106

(2) Buhârî, Cenâiz 44; Müslim, Fedâil 62; İbn Mâce, Cenâiz 53; Müsned, III, 194.

tekim kederin saklanıp, gizlenmesi anlamında; (كُظِمَ الْغَيْظُ) ifadesi de buradan gelmektedir. Buna göre; (لَمَكْظُومٌ) ise keder yolu kendisine karşı tıkanmış kimse demektir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: “(إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ)”; *Hani o gamla dolu dolu dua etmişti.*” (el-Kalem, 68/48) İçi kederle dolup taşmıştı, demektir. Bu kelimenin, kederini yutan, gizleyen anlamına gelmesi de mümkündür. Bu da kederini örten ve kimseye açmayan kimse demektir. İbn Abbas’dan: Kederini içinde saklayan ve üzüntülü bir kimse, diye açıkladığı nakledilmektedir. Şair de der ki:

فَإِنْ أَكْ كَاطِمًا لِّمُصَابٍ شَاسٍ فَإِنِّي الْيَوْمَ مُنْطَلِقٌ لِّسَانِي

“Eğer Şâs’ın musibeti dolayısıyla kederimi içime atıyor idiysem de,
Artık bugün ben dilimin bağına çözmüş bulunuyorum.”

İbn Cüreyc, Mücahid’den, o İbn Abbas’tan şöyle dediğini nakletmektedir: Hz. Ya’kub’un kederden gözleri görmez olmuştu. **“Artık o hüznünü açıklamayıp içinde saklıyordu.”**

İbn Abbas, o kederli idi diye açıklamıştır. Mukatil b. Süleyman ise Atâ’dan, o İbn Abbas’tan yüce Allah’ın: **“Artık o hüznünü açıklamayıp içinde saklıyordu”** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: O aşırı derecedeki hüznün ve kederini gizliyor, açmıyordu. Demek istiyor ki: Hz. Yûsuf’un hayatta olduğunu bilmekle birlikte, nerede olduğunu bilmiyordu. İşte bundan dolayı oldukça kederli idi.

el-Cevherî der ki: (İbn Abbas’ın açıklamada kullandığı): (الْكَمْدُ) kelimesi, gizlenip saklanan keder demektir. İşte bu kelime ile aynı kökten olmak üzere; “(كَمَدَ الرَّجُلُ)”: Adam kederini gizleyip sakladı” denilir. İsm-i faili de; (كَمَدٌ وَكَمِيدٌ) diye gelir.

en-Nehhâs der ki: “(فَلَانٌ كَظِيمٌ وَكَاطِمٌ)”: Filan kişi oldukça kederlidir ve kederinden şikayet etmemektedir” demektir. Şair de der ki:

فَحَفِضْتُ قَوْمِي وَأَحْتَسِبْتُ قِتَالَهُمْ وَالْقَوْمُ مِنْ خَوْفِ الْمَنَايَا كُظِمَ

“Kavmimi (savaşa) teşvik ettim ve ben düşmanla savaşmayı bir şeref saydım,
Onlar ise ölüm korkusundan dolayı kederlerini içlerinde saklamışlardı.”

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَرُ تَذْكُرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًا اَوْ تَكُوْنَ
مِنَ الْهَالِكِيْنَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَا اَشْكُوْا بِبَنِيَّ وَحُزْنِيْ اِلَى اللّٰهِ وَاعْلَمُ
مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٨٦﴾

85. Dediler ki: “Hâlâ Yûsuf’u anıp duruyorsun. Allah’a andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin. Yahut ölüp gidenlerden olacaksın.”

86. Dedi ki: “Ben keder ve üzüntümü ancak Allah’a açarım. Ben Allah nezdinden sizin bilmeyeceğiniz şeyleri biliyorum.”

“Dediler ki: Hâlâ Yûsuf’u anıp, duruyorsun.” Yani çocukları kendisine: Hâlâ Yûsuf’u anıp duruyorsun, **“Allah’a andolsun ki...”** dediler.

el-Kisaî der ki: “(قَاتَ وَفَتَتْ); Bunu hâlâ yapıyorum, yaparım” demektir. el-Ferrâ, (لَا) ın takdiri olarak var olduğunu yani “(لَا تَفْعَلْ); Durmaksızın...” şeklinde olduğunu iddia eder ve şu beyiti nakleder:

فَقُلْتُ يَمِيْنُ اللّٰهِ اَبْرَحُ قَاعِدًا وَلَوْ قَطَعُوْا رَاسِيْ لَدَيْكَ وَاَوْصَالِيْ

“(Ona) dedim ki: Allah adına yemin olsun, burada oturup duracağım, İsterse senin önünde başımı ve eklemelerimi koparsınlar.”

Yani buradan ayrılmayacağım... demektir.

en-Nehlâs der ki: Bu söylediği güzel ve doğrudur.

el-Halîl ve Sibeveyh ise; (لَا) ının yemin halinde takdir edileceğini iddia etmişlerdir. Çünkü yemin halinde açıklanması zor bir taraf olmaz. Eğer böyle bir takdir vacib olsaydı, bu “lâ” yerine “len” olmalı idi.

Hiz. Ya’kub’un oğullarının babalarına bunu söylemelerinin sebebi ise kesin olarak babalarının bu üzüntülü halini devam ettireceğini bilmelerinden dolayıdır. Mesela; (وَمَا فَعَلْتُ وَفَعَلْتُ): O bu işi yapmaya devam edip duruyor” denilir ve bunlar iki ayrı söyleyiştir. Bu iki şekil de ancak red ve inkâr ile birlikte kullanılırlar. Şair der ki:

فَمَا فَعَلْتُ حَتّٰى كَانَتْ غُبَارَهَا سَرَادِقُ يَوْمِ ذِي رِيّٰحٍ تُرْفَعُ

"(Atlar) toz çıkarmaya devam edip durdu, öyle ki onların çıkardıkları tozlar Oldukça rüzgarlı bir günde yukarı doğru yükselen bir suru andırıyordu."

İbn Abbas da; devam edip duruyorsun diye açıklamıştır.

"Sonunda ya kederinden hastalanıp, eriyeceksin" telef olup gideceksin. İbn Abbas ve Mücahid der ki: Hastalığından dolayı ölüme yakın bir hale geleceksin demektir. Şair de der ki:

سَرَى هَمِّي فَأَمْرَضَنِي وَقَدْ مَأْزَدَنِي مَرَضًا
كَذَاكَ الْحُبُّ قَبْلَ الْيَوْمِ مِمَّا يُورِثُ الْحَرَضًا

"Kederim yayıldı, hasta etti beni
Çok eskiden beri de hastalığımı arttırmıştı.
İşte bugünden önce sevgi de böyledir,
Bu da helâke götüren sebepler arasındadır."

Katâde bu kelimeyi yaşlanıp çökeceksin diye açıklarken, ed-Dahhâk çürüyüp gideceksin, Muhammed b. İshak aklın başından gidecek diye açıklamışlardır.

el-Ferrâ der ki: (الحارص); Bedenî ve aklî dengesini kaybetmiş kimseye denilir, (الحرص) da aynı anlamdadır.

İbn Zeyd der ki: Bu tabir erzel-i ömüre (yaşlılığın en perişan haline)döndürülmüş kişi hakkında kullanılır.

er-Rabî' b. Enes de bu, derisi kemiğine yapışmış (bir deri bir kemik kalmış) kişi demektir. el-Müerric ise kederinden erimiş kimse, el-Ahfeş yok olup gitmiş kimse, İbnu'l-Enbârî helâk olup gitmiş kimse diye açıklamışlardır. Bunların hepsinin anlamı birbirine yakındır.

Bu kelimenin asıl anlamı kederden, aşktan yahut yaşlılıktan bedenî ya da aklî dengesini kaybetmiş kimse demektir. Bu açıklamalar Ebu Ubeyde ve başkalarından nakledilmiştir. el-Arcî der ki:

إِنِّي أَمْرُؤٌ لَجَّ بِي حُبٌّ فَأَخْرَضَنِي حَتَّى بَلَيْتُ وَحَتَّى شَفَّنِي السُّقْمُ

"Ben bir sevginin istilasına uğramış birisiyim, bu sevgi benim aklî ve bedenî dengemi bozmuştur, Nihayet çürüyüp gittim ve sonunda hastalık beni alabildiğine inceltti."

en-Nehhâs der ki: Bir kimsenin hastalıktan adeta çürüme halini anlatmak için; (حَرَضَ حَرَضًا وَحَرُوضًا وَحَرُوضَةً) şeklindeki fiil kullanılır. İsm-i faili ise; (حَارِضٌ وَحَارِضٌ) şeklinde gelir. Şu kadar var ki, ikinci şeklin tesniyesi ve çoğulu yapılmaz. Tıpkı; (فَمِنْ وَحَرِيٍّ): “Layıktır, yaraşır” kelimelerinin de tesniye ve çoğullarının gelmeyişi gibi.

es-Sa'lebî der ki: Araplar arasında müzekker olarak ism-i faili; (حَارِضٌ) şeklinde, müennes ism-i failini de; (حَارِضَةٌ) şeklinde söyleyenler de vardır. O bakımdan bu lafız sıfat olarak kullanılacak olursa, hem tesniyesi, hem çoğulu, hem de müennesi kullanılabilir. Ayrıca; (حَرَضَ يَحْرُضُ حَرَاضَةً): “Hastalanıp eridi, erir, hastalanıp eriyiş” diye de kullanılır. İsm-i faili de; (حَرِضٌ وَحَرِضٌ) şeklinde gelir. İsm-i mef'ul olarak; (مُحْرَضٌ) şekli de kullanılır ve şöyle bir beyit nakledilir:

طَلَبَهُ الْخَيْلُ يَوْمًا كَامِلًا وَلَوْ أَلْفَتْهُ لَأَضْحَى مُحْرَضًا

“Tam bir gün boyunca atlılar takib etti onu,
Onu yakalasaydılar şâyet, hiç şüphesiz helâk oluvermişti.”

İmruul-Kays da der ki:

أَرَى الْمَرْءَ إِذَا الْأَذْوَادُ يُصْبِحُ مُحْرَضًا كَأَخْرَاضٍ يَكْرِ فِي الدِّيَارِ مَرِضٌ

“Develer sahibi kişinin ölmek noktasında hastalandığını görüyorum,
O diyardaki genç ve hasta bir devenin bitip tükenmesi gibi.”

en-Nehhâs der ki: Dilbilginleri kederin hasta düşürdüğü kimse hakkında; (أَحْرَضَهُ الْهَمُّ): “Keder onu hasta etti” diye kullanıldığını ve; (رَجُلٌ حَارِضٌ)’ın da; ahmak bir adam anlamına geldiğini nakletmişlerdir.

Enes bu kelimeyi “ha” harfî ötreli, “ra” harfini de sakın olarak okumuştur. “Çöven çubuğu gibi” demektir. el-Hasen de “ha” ve “ra” harflerini ötreli okumuştur.

el-Cevherî der ki: (الْحَرَضُ وَالْحَرُضُ): “Çöven (otu)” demektir.

“Yahut ölüp gidenlerden olacaksın.” Bu, hepsinin söyledikleri bir sözdür. Bu sözden maksatları ise, bu işin sebebi kendileri olsalar dahi, Hz. Ya'kub'a şefkatleri dolayısıyla ağlayıp kederlenmesini engellemektir.

“Dedi ki: Ben keder ve üzüntümü ancak Allah’a açarım.”

Sözlükte; " (البَّ): Açmak" kelimesi aslında insanın saklamaya hazır olmadığı başına gelen helâk edici şeyler demektir. Bu kelime; " (بَشَّ): Onu saçıp dağıttı" ifadesinden gelmektedir. Mecazi olarak musibete de; (بَأَّ) denilmiştir. Şair Zu'r-Rimme der ki:

وَقَفْتُ عَلَى رُبْعٍ لَيْمَةٍ نَاقَتِي فَمَا زِلْتُ أَبْكِي عِنْدَهُ وَأَخَاطِيهَ
وَأَسْفِيهِ حَتَّى كَادَ مِمَّا أَبَتْهُ تُكَلِّمُنِي أَحْجَارُهُ وَمَلَاعِيهَ

"Devemi Meyye'nin (harabesi kalmış) evinin yanbaşımda durdurdum,
Orada sürekli ağladım ve konuştum onunla,
Yağmur yağsın diye dua ettim orasına, öyle ki anıp durduğum musibetten
Dolayı, benimle konuşacaktı neredeyse taşları ve oyun alanları."

İbn Abbas der ki: Bu kelime keder ve üzüntüm, demektir. el-Hasen, ihtiyacım diye açıklamıştır. Bunun, hüznün en ileri derecesi anlamına geldiği de söylenmiştir. Gerçek mahiyeti ise sözünü ettiğimiz şekildedir.

"**Ve üzüntümü**" lafzı da bir öncekine atfedilmiştir. Aynı anlamda olmakla birlikte onu başka bir lafızla tekrarlamıştır.

"**Ve üzüntümü ancak Allah'a açarım. Ben Allah nezdinden sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum**" Yani ben Yûsuf'un rüyasının doğru çıkacak bir rüya olduğunu, benim onun önünde secde edeceğimi biliyorum. İbn Abbas bu açıklamayı yapmıştır. Katâde: Ben yüce Allah'ın bana ettiği ihsanlarından hakkında hüsn-ü zan beslemeyi gerektirecek şeyler biliyorum, diye açıklamıştır.

Denildiğine göre Hz. Ya'kub ölüm meleğine Yûsuf'un ruhunu kabzettin mi diye sormuş, o: Hayır diye cevap verince, onun ümitvar olmasını daha bir pekiştirmişti.

es-Süddî der ki: Ben Yûsuf'un hayatta olduğunu biliyorum, demektir. Çünkü oğulları kendisine bu hükümdarın davranışını, adaletini, ahlâkını ve sözlerini bildirince Hz. Ya'kub, bu kimsenin oğlu olduğunu hissetti, o bakımdan ümitlendi ve muhtemeldir ki bu Yûsuf'tur dedi.

Yine şöyle dedi: Yeryüzünde doğru sözlü (siddîk) ancak peygamber bir kimse olabilir.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Ya'kub, ben darda kalanların dualarının kabul edildiğine dair sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum, demek istemişti.

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ
رُوحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَأْيِسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

87. “Oğullarım! Gidin, Yûsuf’u ve kardeşini arayın, araştırın. Allah’ın rahmetinden de ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”

“Oğullarım! Gidin, Yûsuf’u ve kardeşini arayın, araştırın.” İşte bu ifade Hz. Ya’kub’un, Hz. Yûsuf’un hayatta olduğundan kesinlikle emin olduğunun delilidir. Hz. Ya’kub bunu ya rüya ile ya -kıssanın baş taraflarında geçtiği gibi- yüce Allah’ın kurdu konuşturmasıyla ya ölüm meleğinin Hz. Ya’kub’a henüz Yûsuf’un ruhunu kabzetmediğini bildirmesi ile bilmişti. Daha kuvvetli görülen görüş de budur.

(التَّحَسُّسُ): Tehassüs, aramak, araştırmak, bir şeyi duyu organlarıyla aramak demektir. O bakımdan bu kelime “his”den; “tefa’ül” veznindedir. Yani şu sizden kardeşinizi getirmenizi isteyen ve onu alıkoymakta size karşı bir hileye başvuran adamın yanına gidin, ona ve izlediği yola dair soru sorun.

Rivayete göre ölüm meleği Hz. Ya’kub’a: Sen onu bu taraftan araştır diyerek, Mısır cihetini işaret etmiştir. Denildiğine göre de Hz. Ya’kub yiyecek maddelerinin bedelinin geri ödenmesi ve Hz. Yûsuf’un kardeşinin alıkonulması ile keramet izharı yollarıyla, Hz. Yûsuf’un farkına varmıştır. Bundan dolayı Hz. Ya’kub çocuklarını başka tarafa değil de yalnızca Mısır tarafına göndermişti.

“Allah’ın rahmetinden de ümit kesmeyin.” Yani Allah’ın kurtuluşundan yana ümitsiz olmayın. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Şunu söylemek istiyor: Mü’min Allah’tan kurtuluşu ümid eder, kâfir ise sıkıntılı halde iken ümitsizliğe düşer. Katâde ve ed-Dahhâk der ki: “Ravhullah”, Rahmetullah (Allah’ın rahmeti) demektir.

“Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez” buyruğu Allah’ın rahmetinden ümit kesmenin büyük günahlardan olduğuna delildir.

İleride yüce Allah’ın izniyle buna dair açıklamalar ez-Zümer Sûresi’nde (39/53. âyetin tefsirinde) gelecektir.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ
وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجِيَةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا
إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾

88. Bunun üzerine huzuruna geldiklerinde dediler ki: “Ey Aziz! Bizi de, ailemizi de darlık sardı. Pek değerli olmayan bir bedel ile geldik. Bize yine tam ölçek ver ve ayrıca bize tasadduk da et. Çünkü Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.”

Yüce Allah'ın: “Bunun üzerine huzuruna girdiklerinde dediler ki: Ey Aziz” Ey sağlam, korunmuş, kendisine zarar veremeyeceğimiz kişi “bizi de, ailemizi de darlık sardı.” Bu onların üçüncü defa Mısır'a dönüşleri idi. İfadede hazfedilmiş sözler de vardır. Yani nihayet Mısır'a çıkıp gittiler, Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde “bizi de, ailemizi de darlık” yani açlık ve ihtiyaç “sardı” isabet etti, dediler.

Bu buyrukta, darlık yani açlık esnasında şikayetin caiz olduğuna delil vardır. Hatta bir kimse fakirlik ve benzeri şeylerden ötürü kendisine darlık ve sıkıntı geleceğinden korkacak olursa, faydalı olacağını umduğu kimselere halini açıklaması vacibtir. Nitekim kendisini tedavi etmesi için, doktora duyduğu rahatsızlıklardan şikayet etmesinin vacib olması gibi. Böyle bir durum tevekküle aykırı değildir. Ancak bu gibi hallerde şikayetin bir çeşit kızgınlık ve gazablanmak suretiyle olmaması şartı vardır. Musibetlerde sabır ve metanet göstermek ise daha güzeldir.

Dilenmeyip afiflik göstermek daha faziletlidir. Şikayet halinde en güzel söz, Mevla'dan belânın sona ermesini dilemektir. Bu da Hz. Ya'kub'un: “Ben keder ve üzüntümü ancak Allah'a açarım. Ben Allah nezdinden sizin bilmeceğiniz şeyleri biliyorum” (Yûsuf, 12/86) demesi ile olur. Yani ben O'nun güzel muamelesini, üstün lütfunu ve kullarına bağışlarını bilirim.

Şekvâ dinlemek makamında olmayanlara şekvâda bulunmak ise -içini açmak ve teselli kastıyla olması hali müstesnâ- beyinsizliğin ta kendisidir. Nitekim İbn Dureyd şöyle demektedir:

لَا تُحَسِّبَنَّ يَا دَهْرُ أَتَيْ ضَارِعٌ
مَارَسْتُ مَنْ لَوْ هَوَتْ الْأَفْلَاكُ مِنْ
لِكْنَهَا نَفْثَةٌ مُضْدُورٌ إِذَا
لِنَكْبَةٍ تُغْرِقُنِي غَرَقَ الْمَدَى
جَوَانِبُ الْجَوِّ عَلَيْهِ مَا شَكَا
جَاشَ لُغَامٌ مِنْ نَوَاجِيهَا غَمًا

"Sanma ey dehr! Boyun eğeçeğimi beni bıçaklar gibi
 Kesip doğrayan bir musibete;
 Sen öyle bir kimseyle oturup kalktın ki eğer felekler üzerine yıkılacak olsa,
 Göğün dört bir yanından; şikayet etmez.
 Fakat ağzın etrafında balgamdan dolayı biriken köpükleri,
 Kafasını sallayarak bir kenara bırakan, göğsünden rahatsız bir kimsenin
 üflemesi gibi gelir, o belalar ona."

Yüce Allah'ın: **"Pek değerli olmayan bir bedel ile geldik"** buyruğunda-
 ki (البضاعة): Bedel" kelimesi bir şeyin satın alınması kastı ile verilen bir par-
 ça mal demektir. Mesela; (أبضعت الشيء وأستبضعته): Bir şeyi ticaret malı ve be-
 deli kıldım" demektir. Darb-ı meselde de; (كاستبضع التمر إلى هجر): (Hurma bol-
 luğu ile meşhur) Hecer'e hurma götürüp ticaret yapmak isteyen gibi" denil-
 mektedir.

(مُرْجَاة): **Pek değerli olmayan**" kelimesi "bedel" kelimesinin sıfatıdır.
 Mastarı olan; (الإجزاء) ise iterek, sürmek ve sürüklemek anlamındadır. Yüce
 Allah'ın şu buyruğunda da aynı kökten gelen fiil kullanılmaktadır:
 (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَرْجِي سَحَابًا): *Görmez misin ki Allah bulutları sürüyor...*" (en-
 Nur, 24/43)

Buradaki anlamı, bu zorla itilen, sürülen bir bedeldir ve bunu herkes ka-
 bul etmez. Sa'leb der ki: Buradaki **"pek değerli olmayan bedel"**den kasıt tam
 olmayan, eksik bedel demektir. Burada bu bedelin tayini hususunda fark-
 lı görüşler vardır. Bu bedelin kurutulmuş et, hurma, kavrulmuş un ve yağ ka-
 rışımı bir yemek olduğu da söylenmiştir. Bunu el-Vakidî, Ali b. Ebi Talib
 (r.a)dan nakletmektedir.

Yine denildiğine göre onların götördükleri bedel eskimiş çuvallar, heybe-
 ler ve iplerdi. Bu açıklama da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Yine denildiğine göre Arapların eşyası yün ve sade yağdır. Bu açıklama
 Abdullah b. el-Hâris'e aittir.

Bir diğer görüşe göre götördükleri bedel çitlenbik ile bıtım diye bilinen
 Şam bölgesinde yetişen, yenen ve sabun yapmak için yağı çıkartılan bir çe-
 şit taneli yiyecekti. Bu açıklamayı da es-Salih yapmıştır. Bunları yiyecek alı-
 mında geçerli kabul edilmeyen fakat insanlar arasında tedavülde kullanılan
 dirhemlere satmışlar ve: Sen bu dirhemleri bizden yiyecek alımında da kul-
 lanılabilen kaliteli dirhemler gibi hesap et, demişlerdi.

Bir diğer açıklamaya göre götördükleri bedel kalitesiz dirhemlerden iba-
 retti. Bunu da İbn Abbas söylemiştir. Yine denildiğine göre bu paralar üze-
 rinde Hz. Yûsuf'un sureti yoktu. Çünkü Mısır dirhemleri üzerinde Hz. Yûsuf'un
 sureti vardı.

ed-Dahlhâk der ki: Götürdükleri bedel ayakkabı ve deri idi. Yine ondan nakledildiğine göre elenmiş ve kavrulmuş un idi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Bize yine tam ölçek ver ve ayrıca bize tasadduk da et” buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

* * *

1- Adalet ve Fazilet:

Yüce Allah'ın: **“Bize yine tam ölçek ver”** ifadesi ile şunu kastetmişlerdi: Sağlam ve kaliteli dirhemlere karşılık verdiğin gibi ver ve bizim dirhemlerimizden dolayı bize eksik verme. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşü budur.

İbn Cüreyc der ki: **“Bize yine tam ölçek ver”** sözleriyle daha önce kardeşleri için ölçmüş olduğu miktarı vermesini kastetmişlerdi. **“Ve ayrıca bize tasadduk da et.”** Yani kaliteli dirhemlerle, kalitesizler arasındaki farkı da sen bize lutfet. Bu açıklamayı Said b. Cübeyr, es-Süddî ve el-Hasen yapmışlardır. Çünkü mutlak manasıyla sadaka peygamberlere haramdır.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Hakkımızdan daha fazlasını bize tasadduk et, demektir. Bu açıklamayı da Süfyan b. Uyeyne yapmıştır. Mücahid der ki: Sadaka ancak Peygamberimiz Muhammed (sav)a haram kılınmıştır. İbn Cüreyc der ki: Yani kardeşimizi bize geri vermek suretiyle **“bize tasadduk da et”** demektir. İbn Şecere der ki: **“Bize tasadduk da et”** yani bizi affet, bize müsamaha ile muamele et, demektir. Bu açıklamaya şairin şu beytini de delil göstermektedir:

تَصَدَّقْ عَلَيْنَا يَا أَبْنَ عَفَّانَ وَأَحْتَسِبْ وَأُمِّرْ عَلَيْنَا الْأَشْعَرِيَّ لِيَالِيَا

“Bize tasadduk et (müsamaha göster) ey Affân'ın oğlu ve ecrini
Allah'tan bekle,

Başımıza da günler boyunca el-Eş'arî'yi emir tayin et.”

“Çünkü Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır.” Âhiretteki mükâfatı kastetmektedir. Denildiğine göre bu, sözlü ta'rizler arasında yer alır. Çünkü onların kanaatlerine göre Hz. Yûsuf kendi dinleri üzere değildi. Bundan dolayı onlar: Bu sadakan sebebiyle şüphesiz Allah seni mükâfatlandıracaktır demeyip kendisine böyle bir maksatla söz söyledikleri izlenimini verecek bir ifade kullandılar ve bu ifadeleri, yorumlanmak suretiyle doğru bir anlama ge-

lebilirdi. Bu açıklamayı en-Nekkâş yapmıştır. Hadis-i şerif'te de: "Şüphesiz ki ta'riz (üstü kapalı) ifadelerde yalandan bir kurtuluş yolu vardır."⁽¹⁾

2- Kile İle Ölçenin Ücretini Kim Öder:

Malik ve onun dışındaki ilim adamları (bu buyruğu), kile ile ölçenin ücretini satıcının vermesi gerektiğine delil göstermişlerdir. İbnu'l-Kasım ve İbn Nâfî' derler ki: Malik dedi ki: Kardeşleri Hz. Yûsuf'a: **"Bize yine tam ölçek ver"** dediler. Kile ile ölçen bizzat Yûsuf'un kendisi idi. Tartı ile tartan, sayan ve diğerlerinin durumu da böyledir. Çünkü bir kimse yiyeceklerinden sayısı belli bir miktar satacak olur ise o miktar üzerinde akit vacib olur ve kendisinin de o miktarı açıkça ortaya çıkartıp müşterinin hakkını kendi hakkından ayırması gerekir. Şâyet bir yığın yahut ta hakkının alınabileceği bir mal şeklinde muayyen bir bölümünü satacak olup da alıcıyı o malla serbest olarak başbaşa bırakırsa, satılan mal üzerinde cereyan eden işlemleri yapmak satın alana aittir. Kile ile ölçmek yahut tartmak suretiyle hakkın alınabileceği şeylerde durum böyle değildir. Çünkü satıcının bedeli hakedebilmesi ancak sattığının tamamen ödenmesi halinde söz konusudur. Tam olarak teslim söz konusu olmadan satılan maldan bir şey telef olursa, bu satıcıdan gider.

3- Karşılıklı İlişkilerde İstenen Ek Hizmetlerin Ücretini Ödeyecek Taraf:

Nakit ödemenin kalitesinin tesbit ücretini ödemek de satıcıya aittir. Çünkü dirhemlerini ödeyen satın alıcı, bu dirhemler sağlamdır, der. Kalitesiz olduklarını iddia eden sensin, o halde kendi işini kendin gör. Aynı şekilde bunun faydası satana ait olduğundan dolayı ücreti de onun ödemesi gerekir.

Kendisine kısas uygulanması gereken kimsenin de bu gibi bir sorumluluğu yoktur. Zira böyle bir kimsenin (mesela) kendi elini kesmesi icab etmez. Ancak böyle bir şeyi kendi iradesiyle yapması hali müstesnâdır. Çünkü ona farz olan sadece elinin kesilmesini kabul etmesidir. Şâyet kısas uygulanmasını isteyen kişi ondan bu işi (kendi elini kesmesini) isteyecek ve bu hususta onunla anlaşacak olursa, kesme ücretini kısas uygulanmasını isteyen kişinin ödemesi gerekir.

Şafiî de kendisinden nakledilen meşhur görüşünde: Bu tıpkı satıcıda olduğu gibi kendisine kısas uygulanacak olan kişi tarafından ödenmelidir.

(1) Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, X, 336

4- Allah'ın Lütfundan Dilemek:

Kişinin duası esnasında: Allah'ım bana tasadduk eyle, diye dua etmesi mekruhtur. Çünkü sadaka, sevap elde etmek isteyen kimse tarafından verilir. Şunu yüce Allah ise bütün nimetler ile mükâfat vermek suretiyle lutfıyla bulundurmaktadır. O'ndan başka bir Rab yoktur.

el-Hasen bir adamın: Allah'ım bana tasadduk eyle dediğini işitince, şöyle demiş: Be hey adam, şüphesiz Allah tasadduk etmez. Ancak mükâfat almayı uman kimse tasaddukta bulunur. Sen yüce Allah'ın: **“Çünkü Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır”** buyruğunu hiç duymadın mı? Bunun yerine: Allah'ım bana ver ve bana bol bol lutfedip, bağışla! diye dua et.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ يُّوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾
 قَالُوا إِنَّكَ لَأَنْتَ يُّوسُفُ قَالَ إِنَّا يُّوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ
 اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ
 ﴿٩٠﴾ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴿٩١﴾
 قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ
 الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَالْقُوهُ عَلَى وَجْهِ
 أَبِي يَأْتِ بِصَبْرًا وَاتُّونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

89. Dedi ki: “Siz cahiller iken Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”

90. “Aaa! Sen, evet sen Yûsuf'sun öyle mi?” dediler. O dedi ki: “Ben Yûsufum, bu da kardeşimdir. Allah bize lutfetti. Çünkü kim korkar ve sabrederse herhalde Allah iyilik edenlerin mükâfatlarını boşa çıkarmaz.”

91. Dediler ki: “Allah'a yemin ederiz ki Allah seni gerçekten bizden üstün kılmıştır. Doğrusu biz hata işlemiştik.”

92. Dedi ki: “Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır. Allah size mağfiret buyursun. O merhamet edenlerin en merhametlisidir.

93. “Şu gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne sürün, hemen görmeye başlayacaktır. Bütün ailenizi de alıp bana getirin.”

“Dedi ki: Siz cahiller iken Yûsuf’a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?” Bu hatırlatma ve azar anlamında bir sorudur. Kastedilen ise yüce Allah’ın: *“Andolsun ki bu yaptıklarını kendilerine haber vereceksin.”* (Yûsuf, 12/15) âyetinde sözü edilen husustur.

“Siz cahiller iken” ifadesi de onların Hz. Yûsuf’u aldıkları sırada henüz peygamber olmamış ve yaşlarının küçük olduğuna delildir. Zira ancak bu nitelikte olan bir kimse “cahillikle” nitelendirilir.

Bu buyruk ayrıca o anda, onların hallerinin düzelmiş olduğuna delildir. Yani siz bu işi yaşça küçük ve cahil iken yapmış idiniz. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Abbas ve el-Hasen yapmıştır. Buna göre onların söyledikleri nakledilen: **“Doğrusu biz hata işlemiştik”** şeklindeki ifadeleri yaşları ilerlemiş olduğu halde, utançlarından ve babalarından korkularından dolayı ona yaptıklarını haber vermedikleri anlamındadır. Bunun, sonucun nereye varacağını bilmeyenler anlamına geldiği de söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“Aaa! Sen, evet sen Yûsuf’sun öyle mi?” dediler. Hz. Yûsuf’un huzuruna girib de: *“Bizi de, ailemizi de darlık sardı”* (Yûsuf, 12/88) deyip ona itaat gösterip, alçak gönüllülüklerini arzedenince, onlara karşı yumuşadı, kalbine rikkat geldi ve kendisini onlara tanıtarak: **“Yûsuf’a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”** dedi. Bunun üzerine onlar da uyanıp: **“Aaa! Sen, evet sen Yûsuf’sun öyle mi? dediler.”**

Bu açıklamayı İbn İshak yapmıştır. Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf gülümseyince, onu Yûsuf’a benzettiler ve bu konuda ona soru sordular.

İbn Abbas der ki: Hz. Yûsuf kendilerine: **“Yûsuf’a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”** âyetinde geçen sözleri söyleyince, daha sonra da Yûsuf gülümseyince -Yûsuf (a.s) gülümsedi mi dişleri ipe dizili inci gibi görünürdü- onu Yûsuf’a benzettiler ve soru ile durumu anlamak maksadıyla: **“Aaa! Sen, evet sen Yûsuf’sun öyle mi?”** dediler.

Yine İbn Abbas’tan nakledildiğine göre kardeşleri tacını başından çıkartuncaya kadar onu tanıyamadılar. Alnının üst tarafında ona dair bir alamet vardı. Hz. Ya’kub’un da onun gibi bir alameti vardı ve bu bir beni andırıyordu. Hz. Yûsuf kendilerine: **“Yûsuf’a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?”** dediğinde, başındaki tacı kaldırdı ve onu tanıyarak: **“Aaa! Sen, evet sen Yûsuf’sun öyle mi?”** dediler.

Yine İbn Abbas⁽¹⁾ der ki: Hz. Ya’kub ona oğlunu geri vermesi için bir mek-

(1) Suyûti, *ed-Durru’l-Mensûr*, IV, 579’da biraz daha uzunca kaydettiği bu mektubu, Vehb b. Münebbib’ten diye kaydetmektedir. Böyle olması daha uygundur. Çünkü Hz. Ya’kub’un, boğazlanması emredilenin Hz. İshak olmadığını bilmemesi de mümkün değildir; İbn Abbas’ın böyle bir mektubun yazılmış olduğunu bildirmesi de mümkün değildir. Mektup rivayeti itibarıyla sağlam olmadığı gibi, muhtevası da İsrâiliyât’tan olduğunu göstermektedir.

tup yazdı. Mektup'ta şöyle deniyordu: Allah'ın halili, İbrahim'in oğlu, Allah'ın kurbanlıkla fide verip, boğazlanmaktan kurtardığı (zebîhullah) İshak'ın oğlu, Allah'ın seçkin kulu Ya'kub'dan, Mısır Aziz'ine! İmdi bizler belâ ve mihnetlere düçar bir aile halkıyız. Allah dedemi Nemrut ve ateşiyle imtilhan etti, daha sonra babam İshak'ı da Allah için boğazlanmakla imtilhan etti. Ben de çocuklarım arasında en çok sevdiğim oğlum ile imtilhan etti. Sonunda ağlamaktan gözlerim görmez oldu. Ben hiçbir zaman çalmadım, benden çalan bir çocuk da dünyaya gelmedi. Vesselam.”

Hız. Yûsuf bu mektubu okuyunca, eklemleri yerinden oynadı, titredi. Derisinin tüyleri diken diken oldu ve gözlerinden boşanırcasına yaş akıttı. Tahammülü ve sabrı kalmadı ve bilinmeyen sırrı açıkladı.

İbn Kesir; “(أَتَيْتُكَ): **Sen...sin öyle mi?**” buyruğunu haber anlamında; “(أَتَيْتُكَ): Muhakkak ki sen...sun” diye okumuştur. Bu kıraatin bu haliyle de yüce Allah'ın: “*Nimet diye başıma bunu mu kakıyorsun?*” (eş-Şuarâ, 26/22) buyruğu gibi istifham olması da mümkündür.

“**O da dedi ki: Ben Yûsuf'um.**” Evet, ben o zulme uğrayan, öldürülmek istenen Yûsuf'um. O; ben, oyum demeyerek olayın büyük bir olay olduğuna işaret etmek istemişti.

“**Allah bize**” kurtulmak ve hükümdarlık ihsan etmekle “**İutfetti. Çünkü kim korkar ve sabrederse**” kim Allah'tan korkar, musibetlere ve masiyetlere karşı sabredip, direnirse “**herhalde Allah iyilik edenlerin**” yani Allah'ın verdiği belâ ve imtilhanlarda sabrederek, O'na itaati devam ettirenlerin “**mükâfatlarını zayi etmez.**”

İbn Kesir; “(إِنَّهُ مَنْ يَتَّقْ وَيَصْبِرْ): **Çünkü kim korkar...sa**” buyruğunu; (إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِي) şeklinde ye harf-i meddi ile birlikte okumuştur. Bu şekildeki kıraat, “(مَنْ): Kim” edatının “(الذي): Kim ki” anlamında ism-i mevsul kabul edilmek suretiyle caizdir. Bu durumda (يَتَّقِي) da ism-i mevsulün sılası arasına girer ve bu durumda “ya” harfi de harf-i med olarak telaffuz edilir, başka türlü de olmaz. Buna bağlı olarak; (وَيَصْبِرْ): Sabrederse” ref' ile okunur. Ayrıca; “(وَيَصْبِرْ): **Sabrederse**” lafzını cezm ile okuyup; “(يَتَّقِي): **Korkar**” lafzı da mahallen meczum kabul edilmek suretiyle okunması da mümkündür. Buna karşılık, (مَنْ) da şart edatı olur, “ya” harfi de harf-i med olarak okunur. Cezm alameti ise aslında “ya” harfinin üzerinde bulunan ötrenin hazfedilmesi kabul edilir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

ثم نادى إذا دخلت دمشقاً يا يزيدُ بنَ خالدِ بنِ يزيدِ

“Sonra Dımeşk’a girdiğin vakit seslen⁽¹⁾

Ey Yezid b. Halid b. Yezid diye.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

الم يأتِكَ والانباءُ تنمي بما لَأَقْتَ لَبُونُ بني زياد

“Haberler Ziyadoğullarının süt veren sağmal develerinin başlarına
Neler geldiğini göstermekte iken, o sana gelmedi⁽²⁾ mi?

Cemaatin bu buyruğu okuma şeklinin sebebi ise gayet açıktır.

“(اِنَّهُ): Çünkü...” deki zamir, söylenen sözlere işarettir. Ondan sonraki cümle ise haberdır.

“Dediler ki: Allah’a yemin ederiz ki Allah seni gerçekten bizden üstün kılmıştır” buyruğundaki: “(أَثَرْتُ): Seni üstün kılmıştır” ifadesinde aslolan iki hemzeli oluşudur, ikincisi hafifletilerek harf-i med olmuştur. Tahkik ile okunması caiz değildir. Bu kelimenin ism-i faili; “(مُؤْتِرٌ): Üstün tutan, tercih eden” şeklinde mastarı da; (اِثَارٌ) diye gelir. “(أَثَرْتُ الترابَ اِثَارَةً): Toprağı saçtım, saçmak” ism-i faili de (مُثِيرٌ): Saıcı” şeklinde kullanılır. Aynı şekilde bu da; (اَفْعَلٌ) vezninde iken bilahare i’lâl yapılmıştır. Aslı ise (أَثِيرٌ) şeklinde⁽³⁾ olup “ya”nın harekesi “se”ye nakledildikten sonra, “ya” elif’e kalb olunca, iki sakin bir araya geldiğinden iki sakinin yanyana gelmesi dolayısı ile bu elif hazfedildi. (Ve böylelikle âyetteki şekil ortaya çıktı).

“(أَثَرْتُ الْحَدِيثَ): Sözü naklettim” demektir. Bunun da ism-i faili; (اَثِرٌ) şeklinde gelir.

Buradaki sözlerinin anlamı da şöyledir: Andolsun ki Allah seni bizlere üstün kılmış. İlim, hilm (affedicilik, tahammülkârlık), hüküm, akıl ve hükümdarlık vererek seni seçmiştir.

“Doğrusu biz hata işlemiştik.” Yani günah işlemiş kimselerden idik. Bir kimse günah işlediği takdirde; (خَطِيءٌ بِخَطَا): Hata (günah) işledi, işler” denilir. Bu ifadenin muhtevası içerisinde affedilme isteği de vardır.

İbn Abbas’a şöyle soruldu: Kardeşleri nasıl: **“Doğrusu biz hata işlemiş-**

(1) Bu anlamdaki fiil emir olduğu için sonundaki “ye” harfinin hazfedilmesi gerekiyordu.

(2) Burada fiilin başındaki cezm edatı dolayısıyla “ya” harfinin hazfedilmesi gerekirken, harf med olarak okunması muzari’ aslındaki ötreinin hazfedildiğini kabul etmek, cezm alâmeti olarak değerlendirilmektedir.

(3) Ancak, -Arapça baskıyı hazırlayanın da dikkat çektiği gibi- burada aslının ikinci harfi “ya” değil “vav”dır.

lık" dediler. Halbuki onlar bu işi kastî olarak işlemişlerdi. Şu cevabı verdiler: Her ne kadar onlar bu işi kastî olarak işledi iseler de, hakka isabetti kaçırdıktan sonra ancak bu kasta yöneldiler. İşte bir günah işleyen herkes aynı şekilde üzerinde bulunduğu hak yolu aşarak işler ve sonunda ya şüpheye veya masiyete düşer.

"Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır." Yani Hz. Yûsuf -ki halîm ve bu konuda kendisine muvaffakiyet ihsan olunmuş bir kimseydi- dedi ki: **"Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır."** Burada ifade bitmektedir.

"Bugün" şu anda anlamındadır.

"(التَّيْب): Başa kakmak" ise ayıplamak ve azarlamak anlamındadır. Yani bugün artık sizin ayıplanmanız, azarlanmanız, kınanmanız söz konusu değildir. Bu açıklamayı Süfyan es-Sevrî ve başkaları yapmıştır.

Hz. Peygamber'in: **"(إِذَا زَنَتِ أُمَّةٌ أَحَدَكُمْ فَلْيَجْلِدْهَا الْحَدَّ وَلَا يَتْرَبْ عَلَيْهَا)"**: Sizden herhangi birinizin cariyesi zina edecek olursa, ona had olan celdeleri vursun ve bundan dolayı onu azarlayıp ayıplamasın⁽¹⁾ buyruğu da buradan gelmektedir. Şair Bîşr de der ki:

فَعَفَوْتُ عَنْهُمْ عَفْوًا غَيْرَ مُتْرَبٍ وَتَرَكْتُهُمْ لِعِقَابِ يَوْمٍ سَرْمَدٍ

**"Onları başa kakmayan bir kimsenin affedişi gibi affettim,
Ve ebedi bir günün cezasına havale ettim."**

el-Esmaî der ki; **"(تَرَبَّتْ عَلَيْهِ وَعَرَبَتْ عَلَيْهِ)"**: Onun yaptığı işi çirkin bulduğumu söyledim" anlamındadır. ez-Zeccâc der ki: Bu ifade, benimle sizin aranızdaki muhterem bağın kardeşlik hakkının bozulması söz konusu olmayacaktır. Benden yana göreceğiniz affetmek ve bağışlamak olacaktır, anlamındadır. **(التَّيْب)**, asıl anlamı itibariyle ifsad etmek, bozmak demektir. Bu anlamıyla Hicazlıların şivesindendir.

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Rasûlullah (sav) Mekke'nin fethedildiği günü (Ka'be'nin) kapısının iki kenarını yakalayıp insanlar da Beyt'e sığınmış bulundukları sırada şöyle dedi: "Vaadini doğru çıkartan, kulunu muzaffer kılan ve tek başına bütün orduları yenik düşüren Allah'a hamdolsun." Daha sonra şöyle sordu: "Ey Kureyşliler topluluğu, şimdi (size) ne (yapacağımı) zannedersiniz?" Onlar, hayır dediler. (Çünkü sen) kerim bir kardeş ve kerim bir kardeşin oğlusun. Şu anda da istediğini yapma kudretine sahipsin. Hz.

(1) *Buhârî*, Hudûd 36, Buyû 66, 110; *Müslim*, Hudûd 30-32; *Ebü Dâvûd*, Hudûd 32; *Müsned*, II, 249, 494.

Peygamber de şöyle buyurdu: “Ben de bugün size kardeşim Yûsuf’un dediği gibi: **“Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır”** diyorum.”⁽¹⁾ Ömer (r.a) dedi ki: Rasûlullah (sav)ın bu sözlerinden dolayı utancımın her tarafımdan ter boşandı. Çünkü ben onlara Mekke’ye girdiğimiz günü şöyle demiştim: Bugün sizden intikam alacağız ve yapacaklarımızı yaparız. Rasûlullah (sav) o sözlerini söyleyince, ben de o söylediklerimden utandım.

“Allah size mağfiret buyursun.” Fiil müstakbel (muzari) olup dua manasını taşımaktadır. Yüce Allah’tan günahlarını örtüp, kendilerine merhamet buyurmasını diledi.

el-Ahfeş, (عَلَيْكُمْ) -meâlde; başınıza- üzerinde vakıf yapılmasını caiz görmüştür.⁽²⁾ Birinci şekil ise kullanılan şekildir. Çünkü; “(عليكم): Başınıza,” lafzı üzerinde vakıf yapıp “(الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ): Bugün Allah size mağfiret buyursun” şeklinde bir ibtidâ (okumaya başlamak) mağfiretin bugün gerçekleşmesi konusunda kat’î bir dua olur. Böyle bir şey ise ancak vahye binaen söylenebilir. Bunun böyle olduğu açıktır.

Atâ el-Horasanî der ki: Gençlerden ihtiyaçların karşılanmasını talep etmek, yaşlılardan talep etmekten daha kolaydır. Nitekim Hz. Yûsuf: **“Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır. Allah size mağfiret buyursun”** dediği halde Hz. Ya’kub da: **“Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim”** (Yûsuf, 12/98) demişti. Yüce Allah’ın: **“Şu gömleğimi götürün...”** buyruğundaki “şu”, “gömlek” kelimesinin sıfatıdır.

“(القميص): Gömlek” kelimesi müzekkerdir, şairin şu beyitine gelince:

تَدْعُو هَوَازِنُ وَالْقَمِيصُ مُفَاضَةٌ فَوْقَ النُّطَاقِ تُشَدُّ بِالْأَزْوَارِ

“Hevazinliler çağırıyor, gömlek (zırh) ise bol ve geniştir.

Kemer üzerinde iliklerle bağlanıyor.”

İfade; (وَالْقَمِيصُ دَرْعٌ مُفَاضَةٌ) takdirinde olup; gömlek ise; “bol ve geniş bir zırhtır,” demektir.⁽³⁾ Bu açıklamayı da en-Nehhâs yapmıştır.

İbn es-Süddî babasından, o Mücahid’den şöyle demektedir: Hz. Yûsuf onlara şöyle dedi: **“Şu gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne sürün, hemen görmeye başlayacaktır.”** (Mücahid) dedi ki: Hz. Yûsuf kendi gömle-

(1) İbn Hibbân *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Beyrut 1407/1987, s. 337.

(2) Buna göre buyrukların anlamı şöyle olur: Başınıza bir şey kakılmayacaktır. Bugün Allah size mağfiret buyursun” şeklinde olur.

(3) Yani burdaki bol ve geniş sıfatı müennes bir kelime olup gömleğin değil, semai müennes ve mahzuf olan zırh anlamındaki kelimenin sıfatıdır.

ğinin Hz. Ya'kub'a görmesini geri çevirmeyeceğini bilecek kadar Allah'ı bilen birisi idi. Ancak bu gömlek yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e atışe atıldığında cennet ipeğinden giydirdiği bir gömlek idi. Hz. İbrahim bunu Hz. İshak'a vermişti. Hz. İshak, Hz. Ya'kub'a vermişti. Hz. Ya'kub da bu gömleği gömüğü bir muhafaza içerisine yerleştirmiş ve bunu Hz. Yûsuf'un boynuna asmış idi. Çünkü Hz. Yûsuf'a nazar degeceğinden korkuyordu. Hz. Cebrail de ona şunu bildirmişti: Gömleğini (babana) gönder. Çünkü onda cennetin kokusu vardır. Cennet kokusu ise bir hastaya veya bir belâyâ uğrayana değdi mi mutlaka afiyet bulur.

el-Hasen der ki: Eğer yüce Allah Hz. Yûsuf'a bunu bildirmemiş olsaydı, Hz. Yûsuf babasının tekrar görmeye başlayacağını bilemezdi. Hz. Yûsuf'un gömleğini götüren kişi Yehudâ idi. Yûsuf'a: Üzerinde yalancıkta kan bulunan gömleğini babana götüren ve onu üzen ben idim. Şimdi de onu sevin-dirmek ve tekrar görsün diye bu gömleğini de ona ben götüreyim, diyerek gömleği alıp gitti. Bunu da es-Süddî nakletmektedir.

“Bütün ailenizi de alıp bana getirin.” Mısır'ı yurt edinmek üzere gelin. Mesrûk dedi ki: O sırada erkek-kadın olmak üzere doksanüç kişi idiler.

Şöyle de denilmiştir: Hz. Yûsuf'un gönderdiği gömlek, arkasından yırtılan gömleğidir. Böylelikle zinadan yana korunmuş olduğunu Hz. Ya'kub'un bilmesini istemişti. Ancak birinci görüş daha sahihtir. Enes (r.a) yoluyla gelen merfu bir hadiste Peygamber (sav)dan de rivayet edilmiştir. Bunu el-Kuşeyrî nakletmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ
لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ
﴿٩٥﴾ فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَأَرْتَدَّ بِصِيرًا قَالَ
أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا
اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ
رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى يُوسُفَ أَوَى
إِلَيْهِ أَبَوَاهُ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ ﴿٩٩﴾

94. Kafil e ayrılınca babaları dedi ki: “Bana bunak demeyecekseniz, inanın ki Yûsuf’un kokusunu alıyorum.”
95. “Allah’a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığında sınd” dediler.
96. Müjdeci gelince, gömleğini yüzüne sürmesiyle birlikte derhal görmeye başladı ve dedi ki: “Ben size sizin bilmeyeceğiniz şeyleri Allah’tan muhakkak biliyorum dememiş miydim?”
97. Dediler ki: “Ey Babamız! Günahlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten günah işleyenler olduk.”
98. Dedi ki: “Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim. O gerçekten mağfiret buyurandır, Rahîm’dir.”
99. Onlar Yûsuf’un huzuruna girdiklerinde, o babasını ve annesini bağrına bastı, kucakladı ve: “Allah’ın iradesi ile hepiniz emin olarak Mısır’a girin” dedi.

94- (وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ): **Kafil e ayrılınca**” Şam’a gitmek üzere Mısır’dan çıkıp yola koyulunca demektir. Bu anlamda olmak üzere; (فَصَلَ فُصُولًا): Ayrıldı, ayrılmak” denildiği gibi; (فَصَلَّاهُ فَصْلًا): Onu ayırdım, ayırmak” diye de kullanılır. O halde bu fiil hem lâzım (geçişsiz), hem müteaddi (geçişli)dir.

“Babaları” yani babaları huzurunda bulunan akrabaları arasından Mısır’a gitmemiş bulunan torunlarına: **“dedi ki: Bana bunak demeyecekseniz, inanın ki Yûsuf’un kokusunu alıyorum.”** Bu sözleri söylediğinde oğullarının bir kısmı Mısır’a çıkıp gitmiş, kendisi de çevresinde bulunanlara: **“Bana bunak demeyecekseniz, inanın ki Yûsuf’un kokusunu alıyorum”** demiş olma ihtimali de vardır.

İbn Abbas der ki: Esen bir rüzgar Hz. Yûsuf’un gömleğinin kokusunu ona taşıyıp götürdü. Aralarında sekiz günlük bir uzaklık vardı. el-Hasen ise on günlük bir uzaklık demiştir. Yine ondan nakledildiğine göre, bir aylık uzaklık demiştir. Malik b. Enes (r.a) der ki: Süleyman (a.s) gözünü açıp kırpmadan önce yanına Belkis’in tahtını ulaştıran kimse, Hz. Yûsuf’un gömleğinin kokusunu ulaştıran odur.

Mücahid’de der ki: Esen bir rüzgar gömleği evirip çevirdi, dünyada cennet rayihaları saçıldı ve Hz. Ya’kub’a ulaştırıldı. Böylelikle o cennet kokusunu aldı, o dünya da cennet kokusunun ancak bu gömlekte bulunan koku olduğunu biliyordu. İşte bunun üzerine: **“İnanın ki Yûsuf’un kokusunu alıyorum”** yani kokluyorum, demişti. O halde buradaki kokuyu hissetmek ve almak, koku alma duyusuyla hissetmekten ibarettir.

“Bana bunak demeyecekseniz” ifadesini İbn Abbas ve Mücahid: Bana akılsız, beyinsiz demeyecekseniz, diye açıklamışlardır. Nâbiğa’nın şu beyiti de bu kabildendir:

إِلَّا سُلَيْمَانُ إِذْ قَالَ الْمَلِكُ لَهُ قُمْ فِي الْبَرَّةِ فَاحْذُذْهَا عَنِ الْقَدِّ

“(Onun) Süleyman müstesnâ benzeri yoktur. Hani o mutlak melik ona: İnsanlar arasında dikil ve onları görüşlerindeki hatalardan alıkoy, demişti.”

Burada da “görüşteki hatadan” kelimesi akılsızlıktan, beyinsizlikten alıkoy, anlamındadır. Said b. Cübeyr ve ed-Dehlîâk ise: Eğer beni yalanlamayacaksınız, diye açıklamışlardır. Çünkü; “(القَدِّ): Yalan” demektir. “(أَقَدَّ): Yalan söyledi” anlamındadır. Şairin şu beyiti de bu türdendir:

هَلْ فِي افْتِحَارِ الْكَرِيمِ مَرَاوِدٌ أَمْ هَلْ لِقَوْلِ الصَّدُوقِ مِنْ فَرْدٍ

“Soylu ve şerefli kimsenin övünmesinde hiç eğrilik olur mu? Yahut çok doğru söz söyleyen kimsenin sözünde hiç yalan olur mu?”

Bu buyruk, beni takbih etmeyecekseniz... diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı Ebu Amr yapmıştır. Çünkü; (التَفْهِيْدُ): Takbih etmek, demektir. Şair de der ki:

يَا صَاحِبِي دَعَا لَوْمِي وَتَفْهِيْدِي فَلَيْسَ مَا فَاتَ مِنْ أَمْرِي بِمَرْدُودٍ

“Arkadaşlarım, vazgeçin beni kınayıp takbih etmekten. Benim geçmişte yaptıklarım reddolunacak şeyler değildir.”

İbnu'l-A'râbî der ki: **“Bana bunak demeyecekseniz”** ifadesi eğer görüşümün zayıf olduğunu ileri sürmeyecekseniz, demektir. İbn İshak da böyle açıklamıştır. Çünkü; (القَدِّ): Yaşlılıktan dolayı görüşün zayıflaması, anlamındadır. Dördüncü bir görüşe göre; eğer benim şaşkın olduğumu söylemeyecekseniz demektir. Bu açıklamayı da Ebu Ubeyd yapmıştır.

el-Ahfeş der ki: Eğer beni kınamayacaksanız, demektir. Çünkü; “(التَفْهِيْدُ); Kınamak ve bir kimsenin görüşünün zayıf olduğunu ifade etmek” anlamındadır. el-Hasen, Katâde ve yine Mücahid der ki: Eğer benim çok yaşlandığımı (bundan dolayı da hezeyan ettiğimi) söylemeyecekseniz demektir.

Hepsinin de anlamı birbirine yakındır ve bütün bu açıklamaların ortak noktası, âcizliğini ve zayıf görüşlülüğünü ifade etmektir. Nitekim bir kimse diğerrinin âciz olduğunu ifade ettiği vakit; “(قَدَّ): Onun aciz olduğunu söyledi” fiili kullanılır. Şairin dediği gibi:

اهلكني باللوم والتفنيـد

“Kınamakla ve âcizliğimi söylemekle beni helâk etti.”

Hatalı konuşmayı ifade etmek için de kullanılır. Çünkü; “(الفند)”: Söz ve görüşte hata edip, yanılmak” demektir. Nâbiğa’nın şu sözlerinde olduğu gibi:

... فاحدها عن الفند

“... Sen onları hata etmekten alıkoy,”

Yani akılda bozukluktan onları alıkoy. İşte buradan hareketle “kınamak” da akli bakımdan fesad olduğunu söylemek demektir, denilmiştir. Şair de der ki:

يا عاذلي دَعَا الْمَلَامَ وَأَقْصِرَا طَالَ الْهَوَى وَأَطْلَمَا التَّفْنِيدَا

“Ey beni kınayan kişiler, bırakın kınamayı ve vazgeçin bu işten.
Benim aşkım uzayıp gitti. Siz de beni kınamayı uzatıp gidiyorsunuz.”

Geçen uzun zaman, bir kimsenin halini bozup ifsad edecek olursa; (أَفْنَدَ فُلَانًا الدَّمْرُ) denilir. İbn Mukbil’in şu beyiti de bu anlamdadır:

دَعِ الدَّمْرَ يَفْعَلْ مَا أَرَادَ فَإِنَّهُ إِذَا كُفِيَ الْإِفْنَادَ بِالنَّاسِ أَفْنَدَا

“Bırak zaman istediğini yapsın, çünkü o
İnsanların halini bozmakla yükümlü tutulursa, o da bozar, ifsad eder.”

95- “Allah’a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın, dediler.” Yani sen yine hak yoldan uzakta gitmeye devam ediyorsun. İbn Abbas ve İbn Zeyd dediler ki: Yûsuf’u sevmek şeklindeki geçmişten beri sürdürdüğün yanlışlığın içerisinde, onu unutamıyorsun.

Said b. Cübeyr de: Eski deliliğin devam ediyor, diye açıklamıştır.

el-Hasen der ki: Böyle bir ifade anne babaya karşı iyi davranmamak kabilinden bir davranıştır. Katâde ve Süfyan: Elbetteki sen eski sevgini devam ettirmektesin, diye açıklamışlardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Onların bu şekilde konuşmalarına sebep kendi kanaatlerine göre Hz. Yûsuf'un ölmüş olmasıdır. Bir diğer açıklamaya göre ona bu sözleri söyleyen kimseler çocuklarından yanında kalan kimselerdi, onlar durumu bilmiyorlardı.

Yine denildiğine göre bu sözleri Hz. Ya'kub'a onunla birlikte bulunan aile halkı ve yakın akrabaları söylemiştir. Bunu söyleyen kimselerin o sırada küçük yaşta bulunan oğullarının oğulları oldukları da söylenmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

96- "Müjdecî gelince gömleğini yüzüne" yani gözlerine "sürmesiyle birlikte derhal görmeye başladı."

"(أَنْ جَاءَ): **Geldi**" lafzındaki: (جَاءَ) fazladan gelmiştir.

Müjdeyi getirenin Şem'un olduğu söylendiği gibi, Yehudâ olduğu da söylenmiştir. O: Nasıl ki senin gömleğini kana bulanmış haliyle babama götürdüysem, bugün de bu gömleğini ben götüreceğim, demişti. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

es-Süddî'den nakledildiğine göre o kardeşlerine şöyle demişti: Siz de biliyorsunuz ki musibetin gömleğini ona ben götürmüştüm, şimdi bırakın da sevinç gömleğini de ona ben götüreyim.

Yahya b. Yemân, Süfyan'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Müjdecî Hz. Ya'kub'a geldiğinde ona şöyle sormuştu: Yûsuf'u hangi din üzere bıraktın? O: İslâm üzere demişti. Bunun üzerine Hz. Ya'kub, işte şimdi nimet tamam oldu, dedi.

el-Hasen de der ki: Müjdecî Hz. Ya'kub'un yanına geldiğinde Hz. Ya'kub yanında müjdecîye verecek bir şey bulamamıştı. Bu sefer: Allah'a yemin ederim, yanımda verecek bir şey bulamıyorum. Yedi gündür de hiç ekmek pişirmedim, fakat Allah sana ölüm sekeratını kolaylaştırsın, diye dua etti.

Derim ki: Böyle bir dua verilebilecek en büyük mükâfatlardan, bağış ve ihsanların en değerlilerindendir.

Bu âyet-i kerîme müjdeler esnasında bağış ve bol ihsanlarda bulunmanın caiz olduğuna delil teşkil etmektedir. Bu hususta Ka'b b. Mâlik'in uzunca hadisi de delil teşkil etmektedir ki; o hadiste şöyle denilmektedir: "... Bana müjde vermek üzere yüksek sesle bağırdığını işittiğim kişi yanıma gelince, üzerimdeki elbiselerimi çıkardım ve bu müjdelemesine karşılık olmak üzere ona müjdelik olarak verdim." diyerek hadisin geri kalan bölümünü zikretmiştir ki bu hadis bütünü ile Tebuk gazvesinden geriye kalan üç kişinin kıssası (et-Tevbe, 9/118. âyetin tefsirinde) anlatılırken tamamiyle geçmiş bulunmaktadır. Hz. Ka'b'ın kendisine müjde veren kimseye elbiselerini çıkarıp giydirmesi -başka elbisesi olmamasına rağmen- böyle bir durumda kişinin kendisine

müjdelenen şeyin gerçekleştiğini umuyor ise, bu gibi mükâfatları vermenin caiz olduğuna delildir. Ayrıca bu, keder ve üzüntünün zevalinden sonra sevinç izhar etmenin caiz olduğuna da delildir.

Küçük çocukların Kur'ân-ı Kerîm'i güzel bir şekilde öğrenmeleri üzerine verilen mükâfatlar ve bu gibi törenlerde yemek ziyafetleri de bu kabildendir. Nitekim Hz. Ömer de Bakara Sûresi'ni hıfzettikten sonra bir kaç deve kesmişti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Ve dedi ki: Ben size, sizin bilmeyeceğiniz şeyleri Allah'tan muhakkak biliyorum, dememiş miydim?” Hz. Ya'kub böylelikle onlara: *“Ben keder ve üzüntümü ancak Allah'a açarım. Ben Allah nezdinden sizin bilmeyeceğiniz şeyleri biliyorum”* (Yûsuf, 12/86) sözlerini hatırlattı.

97- “Dediler ki: Ey Babamız! Günahlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten günah işleyenler olduk” anlamındaki buyrukta hazfedilmiş ifadeler vardır ki; takdiri şöyledir: Oğulları Mısır'dan geri döndüklerinde: Ey babamız dediler... İşte bu Hz. Ya'kub'a: **“Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın”** diyen kimselerin ya torunları, yahut akraba ve ailesinden başkalarının olduğuna ve oğullarının bu sözleri ona söylemediğine delildir. Çünkü oğulları, yanında hazır bulunmuyorlardı. Eğer böyle söylemiş olsalardı, bu babalarına karşı hukuka riayet etmemekte ileri derecede bir davranış olurdu. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Hz. Ya'kub'tan kendileri için mağfiret dilemesini istemelerine sebep ancak onun hakkını helâl etmesi ile altından kalkabilecekleri bir günah yüklenmelerine sebep teşkil eden kederlerin acısını ona tattırmış olmalarıdır.

Derim ki: Bu hüküm, bir müslümana canında, malında veya başka bir hususta -ona zulüm ve haksızlık ederek- eziyet veren herkes hakkında da sabittir. Böyle bir kimsenin o müslümandan helâllik dilemesi, ona yaptığı zulmü ve bu zulmün miktarını bildirmesi gerekir. Acaba kayıtsız ve şartsız (mutlak) helâllik dilemenin faydası var mıdır, yok mudur? Bunda görüş ayrılığı vardır, doğrusu fayda vermeyeceğidir. Çünkü eğer o kimseye değeri ve hatırı sayılır bir haksızlıkta bulunduğunu haber verecek olursa, belki de mazlum böyle bir hakkı gönül hoşluğu ile helâl etmeyebilir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Buhârî'nin, Sahih'inde ve başkasında Ebu Hureyre (r.a.)dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Her kimin kardeşine ırzında (şeref ve haysiyetinde) yahut herhangi bir hususta yaptığı bir haksızlığı varsa, dinar ve dirhem bulunmadığı bir gün gelmeden önce o haksızlıktan dolayı ondan helâllik dilesin. (Çünkü helâllik dilemese) eğer salih bir amel varsa, yaptığı haksızlığı kadar o salih amelinden alınır. Eğer hasenatı yok-

sa bu sefer (haksızlık yaptığı) arkadaşının günahlarından alınır ona yükletilir.”⁽¹⁾

el-Mühelleb dedi ki: Hz. Peygamber'in: "Ondan yaptığı haksızlık kadarı alınır" buyruğu; yapılan haksızlığın miktarının bilinmesi ve açık seçik bir şekilde ona işaret edilmesi (ve bu haliyle helâllik dilenmesi)ni gerektirmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

98- "Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim." İbn Abbas der ki: Bu sözleriyle duasını seher vaktine ertelemişti.

el-Müsennâ b. es-Sabbah, Tavus'dan dedi ki: Cuma günü seher vaktine erteledi. O gün aşuraya denk gelmişti. Tirmizî'nin kitabında yer alan ezber (unutmaya karşı) duası ile ilgili İbn Abbas'tan gelen hadiste şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda bulunduğumuz bir sırada Ali b. Ebi Talib (r.a) çıkageldi ve dedi ki: Anam-babam sana feda olsun. Bu Kur'ân-ı Kerîm göğsümden sıyrılıp gidiyor, ona yetecek gücü kendimde bulamıyorum. Rasûlullah (sav) ona: "Sana kendileriyle Allah'ın sana fayda vereceği ve sen de bunları başkalarına öğretecek olursan, onlara fayda sağlayacak ve böylelikle öğrendiğine kalbinde sebat verecek sözler öğreteyim mi?" deyince, Hz. Ali: Evet, ey Allah'ın Rasûlü bana bunları öğret deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cuma gecesi oldu mu, eğer gecenin son üçte birinde kalkabilirsen -şüphesiz ki o tanık olunan bir andır ve o anda dua makbuldur. Kardeşin Ya'kub da oğullarına: **"Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim."** demişti. Yani cuma gecesi gelinceye kadar demek istemişti..."⁽²⁾ deyip hadisin geri kalan bölümünü zikretti.

Eyyub b. Ebi Temime es-Sahtiyânî, Said b. Cübeyr'den naklen dedi ki: **"Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim"** yani aydınlık geceler diye bilinen (kamerî ayın) onüç, ondört ve onbeşinci gecelerinde mağfiret dileyeceğim, çünkü bu gecelerde yapılan dua kabul olunur. Âmir eş-Şa'bî'den şöyle dediği nakledilmiştir: **"Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim."** Yani ben önce Yûsuf'a soracağım, eğer o sizi affedecek olursa, ben de sizin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim, demektir.

Süneyd b. Davud dedi ki: Bize Huşeym anlattı, dedi ki: Bize Abdu'r-rahman b. İshak anlattı, o Muharib b. Disar'dan, o amcasından naklen dedi ki: Seher vakti mescide gelir, İbn Mes'ud'un evinin yanından geçerdim. Onun şöyle dediğini işitirdim: Allah'ım, Sen bana emrettin, ben de itaat ettim. Sen beni çağırdın, ben de çağrına uyarak geldim. İşte bu bir seher vaktidir, bana mağfiret buyur. İbn Mes'ud ile karşılaştım ve ona şöyle dedim: Seher vak-

(1) *Buhârî*, Mezâlim 10, Rikaak 48; *Müsned*, II, 506.

(2) *Tirmizî*, Deavât 114.

tinde söylediğini işittiğim bir takım sözler var. Şöyle cevap verdi: Gerçek şu ki Ya'kub: **"Sizin için ileride Rabbimden mağfiret dileyeceğim"** sözleriyle onlar için mağfiret dilemeyi seher vaktine ertelemişti.

99- "Onlar Yûsuf'un huzuruna" yani orada kendisine ait olan bir sara-ya **"girdiklerinde o, babasını ve annesini bağrına bastı."** Denildiğine göre Hz. Yûsuf müjdecî ile birlikte ikiyüz deve ve gerekli yol hazırlığını da göndermişti. Hz. Ya'kub'dan da yanına aile halkıyla ve bütün çoluk-çocuğuyla gelmesini istemişti. Huzuruna girdiklerinde ana-babasını bağrına bastı, yani babasını ve teyzesini bağrına bastı. Çünkü annesi kardeşi Bünyamin'i doğururken vefat etmişti.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah rüyasını tahkik için annesine hayat verip diriltti ve ona secde etti. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Bakara Sûresi'nde daha önce yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e de anne ve babasını dirilttiği ve ikisinin de ona iman ettiklerine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Allah'ın iradesi ile hepiniz emin olarak Mısır'a girin." İbn Cüreyc dedi ki: Yani ben inşaallah Rabbimden sizin için mağfiret dileyeceğim, demektir. İbn Cüreyc dedi ki: Bu da Kur'ân-ı Kerîm'in takdim ve te'hirlerinden birisidir. en-Nehhâs der ki: İbn Cüreyc bu görüşü ile onların Mısır'a girdiklerini (ve ondan sonra Hz. Ya'kub'un onlara mağfiret dilediğini) anlatmak istemektedir. Peki nasıl olur da **"Allah'ın iradesi ile (inşaallah) Mısır'a... girin."** demiş olabilir?

Şöyle açıklanmıştır: Hz. Ya'kub **"Allah'ın iradesi ile (inşaallah)"** sözünü hem teberrüken söylemiştir, hem de kat'î bir istek olarak ifade etmiştir. **"Emin olarak"** ise kıtlık çekmekten yana yahut Firavun'dan yana emin olarak... demektir. Çünkü onlar Mısır'a ancak Firavun'un izin vermesine (vizesine) bağlı olarak oraya girebiliyorlardı.

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا
تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ
أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ
الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ
الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

100. Babasını ve annesini tahtın üzerine çıkartıp oturttu. Hepsi onun için secde ettiler. O zaman dedi ki: “Babacığımı! İşte bu, önceleri gördüğüm rüyanın tahakkukudur. Rabbim onu doğru çıkardı, bana da iyilikte bulundu. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan kardeşlerimle aramı bozmuşken sizi çölden getirdi. Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lutfedicidir. O hakkıyla bilendir, tam hikmet sahibi olandır.”

“Babasını ve annesini tahtın üzerine çıkartıp, oturttu.” Katâde dedi ki: Burada “Arş (taht)” kelimesi ile divanını kastetmektedir. Bunun anlamlarına dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. Kimi zaman “arş” kelimesi ile hükümdarlık, kimi zaman da hükümdarın kendisi kastedilebilir. Nâbiğâ ez-Zübyânî'nin şu mısraı da bu kabildendir:

عُرُوشٌ تَفَانُوا بَعْدَ عِزٍّ وَأَمْنَةٍ

“Nice tahtlar (hükümdarlar) güç ve güvenlik sonrası yok olup gittiler.”

(Arş'a dair açıklamalar) önceden (el-A'raf, 7/54) geçmiş bulunmaktadır.

* * *

“Hepsi onun için secde ettiler” buyruğuna dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Yûsuf'a Secde:

Yüce Allah'ın: **“Hepsi onun için secde ettiler”** buyruğundaki “o” anlamındaki “he” zamiri denildiğine göre yüce Allah'a aittir. Yani onlar yüce Allah'a şükür olmak üzere secdeye kapandılar. Hz. Yûsuf da rüyasının tahakkuku için kible gibi idi. Bu açıklama el-Hasen'den rivayet edilmiştir.

en-Nekkâş der ki: Bu bir hatadır, zamir Hz. Yûsuf'a racidir. Çünkü yüce Allah sûrenin baş taraflarında: **“Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı.”** (Yûsuf, 12/4) diye buyurmaktadır. Onların selamlaşmaları ise daha aşağı konumda olanın, daha üst konumda olana, küçüğün de büyüğe secde etmesi şeklinde idi. Hz. Ya'kub, Hz. Yûsuf'un teyzesi ve kardeşleri, Hz. Yûsuf'a secde ettiler. Bunun üzerine Hz. Yûsuf ürpererek: **“İşte bu, önceleri gördüğüm rüyanın tahakkukudur”** demişti. Hz. Yûsuf'un rüyası ile tahakkuku arasında

yirmiiki yıl süre geçmişti.

Selman el-Farisî ile Abdullah b. Şeddâd, kırk yıl geçtiğini söylemişlerdir. Abdullah b. Şeddâd dedi ki: Rüyanın tahakkukunun en fazla gecikeceği süre bu kadardır. Katâde ise otuzbeş sene demiştir, es-Süddî, Said b. Cübeyr ve İkrime ise otuzaltı sene geçtiğini söylemişlerdir. el-Hasen, Cisir b. Ferkad ve Fudayl b. İyad ise seksen yıl demişlerdir.

Vehb b. Münebbih ise şöyle demektedir: Yûsuf kuyuya onyediyahşında iken atıldı. Babası seksen yıl süreyle onu görmedi, babası ile karşılaştıktan sonra da yirmiüç yıl daha yaşadı ve yüzyirmi yahşında iken vefat etti. Tevrat'ta ise yüzyirmialtı yahşında vefat ettiğı belirtilmektedir.

Hız. Yûsuf'un Aziz'in karısından İfraîm ve Menşâ' ile Eyyub'un hanımı Rahmet doğmuştur. Hız. Yûsuf ile Hız. Musa arasında ise dört yüz yıllık bir süre vardır.

Denildiğine göre Hız. Ya'kub, Hız. Yûsuf'un yanında yirmi yıl kaldı. Daha sonra vefat etti. Bir diğerk görüşe göre Hız. Ya'kub, Hız. Yûsuf'un yanında onsekiz yıl kalmıştır. Kimi hadis bilgini kırk küsur yıl kaldığını söylemişlerdir.

Hız. Ya'kub ile Hız. Yûsuf bir araya gelinceye kadar otuzüç yıl birbirlerinden ayrı kalmışlardı. İbn İshak ise onsekiz yıl diye ifade etmiştir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Secde vb. Saygı İfadeleri İle Çeşitli Selamlaşmalar:

Said b. Cübeyr, Katâde'den, o el-Hasen'den naklen, yüce Allah'ın: **"Hepsi onun için secde ettiler"** buyruğı hakkında dedi ki: Bu bir secde değildi, onlar arasında bir gelenektir. Başlarıyla işarette bulunurlardı, onların selamlaşmaları böyleydi.

es-Sevrî, ed-Dahhâk ve başkaları derler ki: Bu bizce bilinen ve alışa geldiğimiz secde gibi bir secde idi. Onların selamlaşmaları bu idi. Bir diğerk görüşe göre bu rûkû' gibi bir eğilme idi. Yere kapanmak şeklinde secde değildi. İşte onların selamları öne doğru biraz ve normal eğilmek şeklinde idi. Yüce Allah bizim şeriatımızda bütün bunları neshetti ve sözle selam vermeyi, eğilmeye bedel kıldı.

Tefsir alimleri ise ne şekilde olursa olsun bu secdenin ibadet değil, bir tahiyeye (selamlaşma) secdesi olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Katâde der ki: Hükümdarlara verilen selam onlarca böyle idi. Yüce Allah bu ümmete ise; "es-selamu aleyküm" şeklindeki cennet ehlinin selamlaşmalarını ihsan etmiştir.

Derim ki: Bu şekilde bizim şeriatımızda neshedilen öne az veya çok

eğilme artık Mısır diyarında ve Arap olmayanlarda bir adet halini almıştır. Birbirlerine ayağa kalkmaları da böyledir. O kadar ki herhangi bir kimse kendisi için ayağa kalkılmayacak olursa, içinde kendisine hiç ehemmiyet verilmiyor ve hiçbir kadri yokmuş gibi bir duygu dahi uyanabilir. Aynı şekilde birbirleriyle karşılaştıklarında da biri diğerrinin önüne eğilir. Bu artık sürüp giden bir adet, yerleşmiş ve miras olarak devralınan bir gelenek haline gelmiştir. Özellikle de emir ve başkanların karşılaşmaları halinde bu böyledir. Bunlar bu şekilde davranmakla peygamberî sünnetten yan çizmiş ve sünnet-i seniyyeden yüz çevirmiş oluyorlar.

Enes b. Malik'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! dedik, karşılaştığımız vakit birimiz ötekimizin önüne eğilsin mi? Hz. Peygamber: "Hayır" diye buyurdu. Bu sefer: Birbirimizin boynuna sarılalım mı? diye sorduk yine: "Hayır" diye buyurdu. Bu sefer birbirimizle musafahalaşalım mı? dedik. Hz. Peygamber: "Evet" diye buyurdu. Bu hadisi Ebu Ömer (b. Abd'l-Berr); "*et-Temhid*" adlı eserinde rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Rasûlullah (sav) -Sa'd b. Muâz'ı kastederek-: "Efendiniz ve hayırlınız için ayağa kalkınız" diye buyurmuştur.⁽²⁾ (Buna ne dersiniz?) denilirse cevabımız şu olur: Bu belli bir durumun gerektirmesi dolayısıyla Sa'd'a has bir durumdur.

Ayrıca şöyle de açıklanmıştır: Onların ayağa kalkmaları Hz. Sa'd'ı eşekten indirmek için idi. Diğer taraftan eğer kişinin nefsinde olumsuz etki bırakmayacak olursa, yaşça büyük bir adama kalkmak caizdir. Şâyet nefsinde etki edecek, bundan dolayı kendisini beğenecek ve ayrıca nefsinin bundan pay sahibi olduğunu görececek olursa, bu konuda (onun için ayağa kalkmak suretiyle) bu olumsuz duygularına destek vermek caiz olmaz. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim insanların önünde ayağa kalkmaları kendisini memnun ediyor ise cehennemdeki yerine hazırlansın."⁽³⁾

Ashab-ı Kiram'dan -Allahı hepsinden razı olsun- nakledildiğine göre Rasûlullah (sav)ın zatından daha çok kendileri için değerli hiçbir kimse yoktu. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bu işten hoşlanmadığını bildiklerinden dolayı onu gördüklerinde onun için ayağa kalkmazlardı.⁽⁴⁾

3- İşaret vb. Şekillerle Selamlaşma, Tokalaşma, Kucaklaşma:

Parmakla işaret hakkındaki kanaatin nedir? diye sorana şöyle cevap verilir: Bu eğer işaretleştigin kişi senden uzak ise caizdir. Çünkü selamlaşma halinde yapılacak budur. Eğer sana doğru yaklaşıyor ise işaretle selam caiz ol-

(1) *Tirmizî*, İsti'zân 31; *İbn Mâce*, Edeb 15; *Müsned*, III, 198.

(2) *Buhârî*, Cihâd 168, Menâkıbu'l-Ensâr 12; *Müslim*, Cihâd 64; *Müsned*, III, 71.

(3) *Ebü Dâvûd*, Edeb 151; *Tirmizî*, Edeb 13; *Müsned*, IV, 91, 93, 100

(4) *Tirmizî*, Edeb 13

maz. Yakın da olsa uzak da olsa olmayacağı da söylenmiştir. Çünkü Rasûlul-lah (sav)ın şöyle buyurduğu nakledilmektedir: “Bizden başkasına benzemeye çalışan bizden değildir.”⁽¹⁾ Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Yahudilerle, hristiyanların selam verdikleri şekilde selamlaşmayın. Çünkü yahudilerin selamlaşması el ayalarının içi ile, hristiyanların selamlaşmaları da işaret ile.”⁽²⁾

Selam verdiği takdirde de eğilmez, selamla birlikte elini öpmez. Çünkü tevazu anlamında eğilmek ancak Allah'ın huzurunda olur. El öpmek ise müslüman olmayan kavimlerin uygulamalarındandır. Onların kendi büyüklerini tazim kastı ile icad ettikleri fiillerinde ise onlara uyulmaz. Peygamber (sav) da şöyle buyurmaktadır: “Acemlerin Kisra'larının başı ucunda ayakta dikildikleri gibi, siz de benim başı ucunda ayakta dikilmeyin.”⁽³⁾ İşte bu da ona benzemektedir.

Bununla birlikte musafaha (tokalaşma)da mahzur yoktur. Çünkü Peygamber (sav) Habeşistan'dan geldiği sırada Cafer b. Ebi Talib ile musafahalaşmış. Musafahalaşmayı emredip, teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur: “Musafahalaşın bu kalplerdeki kini giderir.”⁽⁴⁾

Galib et-Temmar, eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav)in ashabı birbirleriyle karşılaştıklarında musafaha yaparlardı. Yolculuktan geldiklerinde ise birbirlerinin boyunlarına sarılırlardı.

İmam Malik musafahalaşmayı mekruh görmüştür denilecek olursa, deriz ki: İbn Vehb, Malik'ten hem musafahalaşmayı, hem de boyuna sarılmayı (muâna) mekruh gördüğünü rivayet etmektedir. Mezhebimiz mensublarından Suhnûn ve başkaları da bu kanaattedir. Ancak Malik'ten bundan farklı olarak musafahanın caiz olduğuna dair rivayet de gelmiştir. Muvatta'da bulunan ifadelerin mana olarak delalet ettiği de budur. Aynı şekilde seleften olsun, haleften olsun ilim adamlarından önemli bir topluluk musafahayı caiz görmüşlerdir.

İbnu'l-Arabî der ki: Malik'in musafahayı mekruh görmesinin sebebi, dinde umumi bir emir olmadığını ve selamlaşma gibi nakledilmiş bir adet olmadığını tabul etmesindendir. Eğer selam kabilinden olsaydı (nakil ile gelmesi açısından) selam ile aynı seviyede olması gerekirdi.

Derim ki: Musafahaya dair ve onu teşvik eden, adet haline getirip onu korumayı teşvike delalet eden hadis-i şerif de gelmiştir. Bu hadisi el-Berâ b. Âzib

(1) *Ebü Dâvûd*, Libâs 4; *Tirmizî*, İsti'zân 7; *Müsned*, II, 50, 92.

(2) *Tirmizî*, İsti'zân 7

(3) Aynı anlamda olmak üzere: *Ebü Dâvûd*, Edeb 151; *İbn Mâce*, Dua 2; *Müsned*, III, 395, V, 253; ayrıca bk. *Müslim*, Salât 84.

(4) *Muvatta*, Husnu'l-Huluk 16.

rivayet etmiştir. el-Berâ dedi ki: Rasûlullah (sav) ile karşılaştım, elini tuttu Ben: Ey Allah'ın Rasûlü dedim. Ben musafahanın Acemlere ait bir şey olduğunu zannediyordum. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Musafahalaşmak onlardan çok bizlere yakışır. İki müslüman karşılaşır da aralarında bir sevgi (nişanesi) ve nasihat olmak üzere biri diğerinin elini tutarsa, mutlaka ikisinin de arasına günahları bırakılır."⁽¹⁾

* * *

"Bana da iyilikte bulundu. Çünkü beni zindandan çıkardı." Bu konuda lutufkârlığı elden bırakmayarak, "kuyudan" demedi. Böylelikle kardeşlerine onları: **"Bugün başınıza bir şey kakılmayacaktır"** sözleriyle affettikten sonra yaptıklarını hatırlatmak istemedi. Derim ki: İşte sufi şeyhlerin kabul ettikleri asıl da budur: Safa vaktinde cefanın anılması cefadır. Bu, Kitabın da doğruluğuna delil olduğu sahih bir sözdür.

Şöyle de denilmiştir: Çünkü Hz. Yûsuf'un hapse girişi kendi tercihiyle olmuştu ve: **"Rabbim, ben zindanı bu kadınların beni kendisine davet ededikleri şeye tercih ederim"** (Yûsuf, 12/33) demişti. Halbuki kuyuya atılması yüce Allah'ın kendisi için özel bir iradesi ile olmuştu.

Şöyle de açıklanmıştır: Hz. Yûsuf hapiste hırsızlarla, isyankârlarla beraberdi. Kuyuda ise yüce Allah'la beraberdi. Aynı şekilde hapisten kurtulmasındaki ilahi lutuf daha büyüktü. Çünkü o hapse kendisinin de meylettiği bir iş sebebiyle girmişti. Yine hapse kendi tercihi ile girdiği bilinmektedir. Zira: **"Rabbim ben zindanı... tercih ederim"** demişti. O bakımdan zindandaki sıkıntı daha çoktu. Yine o zindanda: **"Beni efendinin yanında an"** (Yûsuf, 12/42) demişti ve bundan dolayı orada (zindanda daha uzun süre kalarak) cezalandırılmış idi.

"Şeytan kardeşlerimle aramı bozmuşken, sizi çölden getirdi." Rivayet edildiğine göre Hz. Ya'kub'un kaldığı yer Ken'ân diyarı idi. Orada da davaları vardı ve çölde yaşıyorlardı. Yine denildiğine göre Hz. Ya'kub bir çöle taşınmış ve orada yerleşmiş idi. Çünkü yüce Allah hiçbir zaman çöl ahalisinden bir peygamber göndermiş değildir. Bir diğer açıklamaya göre Hz. Ya'kub "Bedâ" denilen bir yere çıkmıştı. Burası da belli bir yerin adıdır.⁽²⁾ Şair Cemil de şu beyitinde burayı kastetmektedir:

(1) Aradaki soru-cevap olmaksızın, tokalaşmanın günahların bağışlanacağını ifade eden ve el-Berâ b. Âzib (ra) yoluyla gelen hadisler için bk. *Ebü Dâvûd*, Edeb 141; *Tirmizî*, İsti'zân 31; *İbn Mâce*, Edeb 15; *Müsned*, IV, 289, 293, 303

(2) Bu açıklamaya göre âyetteki "el-Bedvi" kelimesi çöl anlamında olmaz, sizi Bedâ'dan getirdi, demek olur.

وانت التي حيت شغباً إلى بدآ إليّ وأوطاني بلاد سواهما

“Şağb denilen yerden Bedâ’ya kadar olan yerleri bana sevdiren sensin
Benim vatanım ise bu ikisi dışında kalan bir yerdir.”

Hız. Ya’kub’un burada dağın altında bir mescidi de vardır. Nitekim bir topluluk “Bedâ” denilen bu yere gittiklerinde; (“بَدَا الْقَوْمُ بَدَوًا”): Bedâ’ya gittiler” denilir. Tıpkı “el-Ğavr” denilen yere gittiklerinde; (غَارَ وَاغْوَرَا) demeleri gibi. Yani: O sizi Bedâ denilen yerden getirdi. Bunu el-Kuşeyrî zikretmiş, el-Maverdî de bunu ed-Dahlhâk yoluyla İbn Abbas’tan nakletmiştir.

“Şeytan kardeşlerimle aramı” İbn Abbas’ın açıklamasına göre kıskançlık sokmak suretiyle “bozmuşken...” bir diğer açıklamaya göre; şeytan benimle kardeşlerimin arasındaki ilişkileri bozmuşken; demektir. Böylelikle Hız. Yûsuf lutufkâr bir ifade ile onların işledikleri suçu şeytana havale etmiştir.

“Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lutfedicidir.” Yani kullarına lutufkârdır. el-Hattabî der ki: **Latif** kullarına iyi davranan ve bilmedikleri yerlerden onlara lutuf ile muamelede bulunan, ummadıkları bir yerden onların maslahatına olan şeylere sebebler yaratan demektir. Yüce Allah’ın: “Allah kullarına lutufkârdır, dilediğine rızık verir” (eş-Şura, 42/19) buyruğu gibi. Bir diğer açıklamaya göre **Latif** işlerin inceliklerini çok iyi bilendir. Burada maksat ise çokça ikramda bulunan ve rıfk ile muamele eden demektir.

Katâde der ki: Yüce Allah, Hız. Yûsuf’u kuyudan çıkartmakla, çölden aile halkının gelmesini sağlamakla, kalbinden şeytanın duygularını söküp çıkartmakla lutfetmiştir.

Rivayet edildiğine göre; Hız. Ya’kub yakınları ve çocukları ile birlikte Mısır’a yaklaşıp da bunun haberi de Hız. Yûsuf’a ulaştığında -er-Reyyân adındaki- Firavun’dan babası Ya’kub’u karşılaması için izin vermesini istedi ve gelmekte olduğunu söyledi. Firavun da ona izin verdi. Ayrıca arkadaşlarından yakın olan adamlarına da onunla birlikte binip gitmelerini emretti. Bunun üzerine Hız. Yûsuf beraberinde dörtbin emir ile birlikte, hükümdar da bulunduğu halde, Mısır’ın dışına çıktılar. Herbir emir ile birlikte ise ancak Allah’ın bilebildiği kadar kimseler vardı. Mısır ahalisi de onlarla birlikte bineklerine binip Hız. Ya’kub’u karşılamaya çıktılar. Hız. Ya’kub da Yehudâ’nın eline dayanarak yürüyor idi. Hız. Ya’kub atlara, insanlara ve askerlere bakıp dedi ki: Ey Yehudâ! Bu Mısır Firavunu mudur? Yehudâ: Hayır, bu senin oğlun Yûsuf’tur dedi.

Onların biri diğerine yaklaşıncı, Hız. Yûsuf önce babasına selam vermek istedi ise de bu hususta ona engel olundu. Çünkü Hız. Ya’kub oğlundan da-

ha faziletli ve buna daha layıktı. O bakımdan Hz. Ya'kub selama başlayarak: Selam sana ey kederleri gideren, deyip ağladı. Beraberinde Hz. Yûsuf da ağladı. Hz. Ya'kub sevincinden ağlamıştı. Hz. Yûsuf ise babasının kederini gördüğü için ağlamıştı.

İbn Abbas der ki: Ağlamak dört türdür: Korkudan ağlamak, tahammülsüzlükten ağlamak, sevinçten ağlamak ve riyakârlıktan dolayı ağlamak.

Daha sonra Hz. Ya'kub: Bunca üzüntü ve kederden sonra gözümü aydınlatan Allah'a hamdolsun, diyerek Mısır'a aile halkından sekseniki kişi ile birlikte girdi. Mısır'dan çıktıklarında ise altıyüzbin küsur kişi idiler. Hz. Musa ile birlikte de böylelikle denizi geçtiler. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İbn Mes'ud'dan nakledildiğine göre Mısır'a erkek, kadın doksanüç kişi girdiler. Hz. Musa ile birlikte altıyüzyetmişbin kişi çıktılar.

er-Rabî' b. Haysem der ki: Mısır'a yetmişikibin kişi olarak girdiler. Musa ile birlikte altıyüzbin kişi olarak çıktılar.

Vehb b. Münebbih der ki: Hz. Ya'kub ve çocukları Mısır'a girdiklerinde erkek, kadın, küçük, büyük doksan kişi idiler. Mısır'dan Musa ile birlikte Firavun'dan kaçarak çıktıklarında ise, altıyüzbeşbinyetmiş küsur savaşçı adam olarak çıktılar. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve kötürümler bu sayıya dahil değildir. Savaşçıların dışındaki çocukların sayısı birmilyonikiyüzbin kişi idi.

Tarihçiler de derler ki: Hz. Ya'kub Mısır'da en gıpta edilecek bir halde ve nimet içerisinde yirmidört yıl kaldı. Mısır'da vefat etti. Oğlu Yûsuf'a da cesedini babası İshak'ın yanında Şam topraklarında defnetmek üzere götürmesini vasiyet etti, Yûsuf da bunu yaptı. Sonra da Mısır'a geri döndü.

Said b. Cübeyr der ki: Ya'kub (a.s) sacdan (tik ağacından) bir tabut içinde Beytu'l-Makdis'e nakledildi. Bu da İso'nun vefatı gününe tesadüf etmişti. Her ikisi aynı kabirde defnedildiler. İşte yahudilerden bu uygulamada bulunanlar buna dayanarak ölülerini Beytu'l-Makdis'e taşırlar. Hz. Ya'kub ile İso ikiz idiler. Aynı mezarda defnedildiler. Her ikisi de yüzkırkyedi yaşında vefat etti.

رَبِّ قَدْ أَتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا
وَالْحَقَّنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿١٠١﴾

101. “Rabbim! Sen bana mülk verdin ve bana sözlerin te’vilinden öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da âhirette de benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni salihlere kat!”

Yüce Allah’ın: **“Rabbim! Sen bana mülk verdin ve bana sözlerin te’vilinden öğrettin”** buyruğu ile ilgili olarak Katâde der ki: Yûsuf (a.s) dışında peygamber olsun, olmasın hiçbir kimse ölümü temenni etmiş değildir. Hz. Yûsuf’un üzerindeki nimetler kemal derecesine ulaşmış da dağınıklıkları bir araya getirilip toplanınca aziz ve celil Rabbi ile kavuşmaya özlem duydu.

Bir diğer açıklamaya göre Hz. Yûsuf ölümü temenni etmiş değildir. Sadece müslüman olarak vefat etmeyi temenni etmiştir, yani ecelim geldiği vakit müslüman olarak canımı al, demek istemiştir. Cumhur’un kabul ettiği görüş de budur.

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî der ki: Ancak üç türlü kimse ölümü temenni eder: Ölümden sonrasını bilmeyen bir kimse, yüce Allah’ın hakkındaki takdirlerinden kaçmak isteyen bir kimse yahut yüce Allah’a kavuşmayı seven ve bu kavuşmayı özleyen kimse.

Sahih hadiste Enes (r.a)dan şöyle dediği sabit olmuştur: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Sizden herhangi bir kimse başına inen bir musibetten dolayı asla ölümü temenni etmesin. Eğer mutlaka ölümü temenni edecekse, o vakit: “Allah’ım, hayat benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat, eğer ölüm benim için daha hayırlı ise o takdirde de canımı al!” desin.” Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.⁽¹⁾

Yine Müslim’de, Ebu Hureyre’den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Sizden herhangi bir kimse ölüm kendisine gelmeden önce ölümü temenni etmesin ve gelsin diye dua etmesin. Çünkü sizden herhangi bir kişi öldü mü ameli artık kesilir, mü’min olan kimsenin ömrü ise hayırdan başka bir şeyini arttırmaz.”⁽²⁾

Bu husus böylece sabit olduğuna göre, Hz. Yûsuf ölümü ve dünyadan gitmeyi temenni etti ve amelinin de kesilmesini istedi, nasıl denilebilir? Böyle bir şey söylemek uzak bir ihtimaldir. Ancak; böyle bir temennide bulunmak onun şeriatında caiz idi, denilebilir.

Bununla birlikte fitnelerin ortaya çıkıp galib ve baskın gelmeleri esnasın-

(1) *Buhârî*, Merdâ 19, Deavât 30; *Müslim*, Zikr 10, *Ebû Dâvûd*, Cenâiz 9; *Nesâî*, Cenâiz 1; *İbn Mâce*, Zühâd 31; *Müsned*, III, 101, 104, 171, 195, 208, 247, 281.

(2) *Müslim*, Zikr 13; *Müsned*, II, 350; yakın ifadelerle aynı anlamda: *Nesâî*, Cenâiz 1; *Dârimî*, Rikaak 45; *Müsned*, II, 263, 309, 316, 514.

da dinin kaybedilmesi korkusu dolayısıyla -“*et-Tezkire*” adlı kitabımızda da açıkladığımız gibi- ölümün temenni edilmesi caizdir.

Hz. Yûsuf'un duası olarak nakledilen **“bana mülk verdin”** anlamındaki buyrukta; (**وَمِنْ**) **teb'îz** (yani mülkten bir parça)yı ifade etmek içindir. Aynı şekilde **“ve bana sözlerin te'vilinden öğrettin”** buyruğundaki; (**مِنْ**) da **teb'îz** içindir. Çünkü Mısır'ın mülkü bütün mülkü ifade etmiyordu. Sözlerin ve rüyaların te'vili ve yorumlanması bilgisi de bütün bilgileri ifade etmiyordu. Burada bu edatın cins için kullanıldığı da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: **“(فَاجْتَنِبُوا الرُّجُسَ مِنَ الْأَوْتَانِ)**: *Şu halde pisliğin tâ kendisi olan putlardan uzak durun.*” (el-Hac, 22/30) buyruğunda olduğu gibi. Bunun te'kid için getirildiği de söylenmiştir Rabbim Sen bana mülk de verdin, sözlerin te'vilini de öğrettin, demek olur.

“(فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ): **Ey gökleri ve yeri yaratan**” buyruğu nidânın sıfatı olarak (yaratan anlamındaki fâtır kelimesi) naşb ile gelmiştir ki, burada mü-nâdâ “Rabbim” kelimesidir ve bu da muzaf bir nidâdır. İfadenin takdiri ise **“(يَا رَبِّ)**: Ey Rabbim” şeklindedir.

“Ey gökleri...” buyruğunun ikinci bir nidâ olması da mümkündür.

“el-Fâtır” yaratan demektir. Şanı yüce Allah bütün varlıkların fâtır'ı (yaratıcı)dır. Yani önceden belirlenmiş bir örnek ve bir başka varlıktan yaratması, söz konusu olmaksızın kayıtsız ve şartsız olarak bütün varlıkları yaratan, başlatan, meydana getiren ve icad eden demektir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: **“Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur.”** (2/117. âyet, 1. başlıkta) buyruğunda yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca **“el-Kitabu'l Esnâ fi Şerhi Esmâ'illahi'l-Hüsnâ”** adlı eserimizde daha da geniş açıklamalarda bulunduk.

“Dünyada da, âhirette de benim velimsin.” Yani dünyada olsun, âhirette olsun benim yardımcım ve benim işlerimin gerçek sahibi Sen'sin.

“Benim canımı müslüman olarak al ve beni salihlere kat.” Bununla üç atası Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Ya'kub'u kastetmektedir.

Şanı yüce Allah, Mısır'da onun canını tertemiz ve pak olarak aldı. Nil'de mermerden bir sanduka içerisinde defnedildi. Çünkü Hz. Yûsuf vefat ettiğinde herkes -ondan bereket umduklarından dolayı- kendi mahallesinde defnedilmesini istemişti. Bu maksatla bir araya gelip toplandılar, hatta birbirleriyle çarpışmak bile istediler. Bu sefer Mısır'da suyun ayrılma yerinde Nil'de defnetme görüşüne sahip oldular. Böylelikle su onun üzerinden geçecek sonra da bütün Mısır'a dağılmış olacaktı. Bu durumda da hepsi birbirine eşit olacaklardı. Bu görüşü benimseyip uyguladılar. Hz. Musa, İsrailoğulları ile birlikte çıktığında, onu da Nil'den çıkartarak tabutunu dörtyüz yıl sonra Bey-

tu'l-Makdis'e nakletti. Orada, **"ve beni salihlere kat"** duası dolayısıyla ataları ile birlikte onu da defnettiler.

Hz. Yûsuf vefat ettiğinde yüzyedi yaşında idi.

el-Hasen'den nakledildiğine göre; Hz. Yûsuf yedi yaşında iken kuyuya atıldı. Köleliği, hapiste kaldığı süre ve hükümdarlığı da seksen yıl sürdü. Daha sonra akrabaları ile bir araya geldi ve bundan sonra da yirmiüç yıl daha yaşadı. Çocukları İfrâim, Menşâ ve -İbn Lehiâ'nın görüşüne göre- Hz. Ey-yub'un hanımı olan Rahmet adında çocukları vardı.

ez-Zührî der ki: Hz. Yûsuf'un oğlu Efrâim'in Nûn adında bir oğlu olmuştu. Nûn'un da Yûşa adında bir oğlu olmuştu. İşte Nûn oğlu Yûşa budur ve Hz. Musa ile birlikteki delikanlı ve onun işlerini gören kişi oydu. Şanı yüce Allah Yûşa'a, Musa (a.s) döneminde peygamberlik vermişti. Hz. Musa'dan sonra da peygamber idi. Eriha'yı fetheden ve orada bulunan zorbaları öldüren odur. Daha önce Maide Sûresi'nde (5/26. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere güneşin batışı, isteği üzere durdurulmuş idi. Hz. Yûsuf'un oğlu Menşâ'nın Musa adında bir oğlu olmuştu ki, bu da İmran oğlu Musa'dan önce idi.

Ancak Tevrat'a inananlar, bir şeyler öğrenmek üzere alim kişinin arkasına düşen ve sonunda yetişen kişinin bu Musa olduğunu iddia ederler. Sözü geçen alim kişi ise gemiyi delen, çocuğu öldüren ve duvarı inşa eden kişidir. Menşâ'nın oğlu Musa da onunla beraber idi ve bu beraberlikleri nihayet belli bir yere kadar devam etti. İbn Abbas ise bunu kabul etmezdi. Gerçek ise İbn Abbas'ın dediğidir, Kur'ân-ı Kerîm'de olan da budur. Diğer taraftan Hz. Yûsuf ile İmran oğlu Hz. Musa arasında bir çok ümmetler ve nesiller geçmiştir. Hz. Şuayb da onlar arasında geçen peygamberlerden birisidir. Allah'ın salat ve selamı hepsine olsun.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوْا اَمْرَهُمْ
وَهُمْ يَمْكُرُوْنَ ﴿١٠٢﴾ وَمَا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٠٣﴾
وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ ۗ اِنَّ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِيْنَ ﴿١٠٤﴾

102. İşte bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar hile yaparak işlerini kararlaştırdıkları zaman sen yanlarında değildin.

103. Sen ne kadar hırs göstersen de insanların çoğu iman etmezler.

104. Halbuki sen buna karşı onlardan hiçbir ücret de istemiyorsun.

O, âlemlere ancak bir öğüttür.

“İşte bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir” buyruğundaki **“işte bu gayb haberlerindendir”** anlamındaki bölüm, mübtedâ ve haber **“sana vahyettiğimiz”** anlamındaki bölüm de ikinci haberdur.

ez-Zeccâc der ki: Bununla birlikte; **“(ذَلِكَ)”:** İşte bu”nun; **(الَّذِي)** anlamında buna karşılık, **(نُوحِيهِ إِلَيْكَ)** ise onun haberi de olabilir. Gayb haberlerinden olan bu hususları Biz sana vahyediyoruz, demek olur. Bununla da şu kastedilmektedir: Ey Muhammed! Yûsuf’un durumuna dair sana anlattıklarımız gaybın haberlerindendir.

“Sana vahyettiğimiz” bunu sana vahyetmek suretiyle sana **“bunları”** öğretiyoruz, demektir.

“Yoksa onlar” Hz. Yûsuf’u kuyuya atmak hususunda **“hile yaparak”** bu maksatla da **“işlerini kararlaştırdıkları zaman sen yanlarında”** Yûsuf’un kardeşleriyle birlikte **“değildin.”**

Buradaki **“hile yaparak”** ifadesinin, Hz. Ya’kub’un yanına kana bulanmış gömlek ile geldiklerinde... anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani sen bu halin hiçbirisine tanık olmamıştın. Ancak bunları sana Allah bildirdi.

“Sen ne kadar hırs göstersen de insanların çoğu iman etmezler.” Hz. Peygamber Araplar kendisine bu kıssaya dair soru sorup o da bunu kendilerine bildirdiğinde iman edeceklerini sanmıştı. Ancak iman etmediler. İşte bu âyet-i kerîme Peygamber (sav)e teselli olmak üzere indi. Yani sen hidayet bulmasını dilediğin kimseyi hidayete ulaştıramazsın.

“(حَرَصَ يَحْرَصُ)”: Hırs gösterdi, gösterir” şeklinde kullanılan fiil; **“(ضَرَبَ يَضْرِبُ)”:** Vurdu, vurur” gibi kullanılır (aynı bابتandır). Pek kuvvetli olmayan bir söyleyişe göre de; **(حَرَصَ يَحْرَصُ)** şeklinde; **(حَمِدَ يَحْمَدُ)** gibi de kullanılır. Hırs ise herhangi bir şeyi ihtiyarı ile (şiddetle) talep etmek, istemek demektir.

“(وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ)”: Halbuki sen buna karşı onlardan hiçbir ücret de istemiyorsun” buyruğundaki; **(مِنْ)** sıladır. Yani sen onlardan herhangi bir mülkât istememektesin.

“O” yani Kur’ân-ı Kerîm ve vahiy **“âlemlere ancak bir öğüttür.”** Bir öğüt ve hatırlatmadır, başka bir şey değildir.

وَكَايَيْنَ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

105. Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki onlar, bunlardan yüz çevirerek üzerlerinden geçer, giderler.
 106. Onların çoğu şirk koştaksızın Allah'a iman etmezler.
 107. Onlar Allah'ın azabından bir kaplayıcının kendilerine gelip çatmasından veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın başlarına kopuvermesinden kendilerini emin mi gördüler?
 108. De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben Allah'a bir basiret üzere davet ediyorum; Ben de, bana uyanlar da, Allah'ı tenzih ederiz. Ben müşriklerden değilim."

105- "Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki" buyruğundaki; "(كَأَيِّنْ)": Nice" kelimesiyle ilgili olarak el-Halil ve Sibeveyh şu açıklamayı yapmışlardır: Bu başına benzetme edatı olan "kef" in da getirildiği ve onunla birlikte mebni bir edat haline gelmiş "(أَي)" dir. Bu durumda ifadede; "(كَمْ)": Nice" anlamı ortaya çıkmaktadır. Âl-i İmran Sûresi'nde (3/146. âyetin tefsirinde) buna dair yeterli açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. "Gökler ve yer"deki âyetlere dair açıklamalar da el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Buradaki "âyetler" in geçmiş ümmetlerin ilâhî cezalarının etkileri anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani bunlar, bu kalan izler ve eserler üzerinde gereği gibi düşünüp ibret almaktan yana gaflet içerisinde dirler.

İkrime ile Amr b. Fâid; "(وَالْأَرْضِ)": Yer" kelimesini mübtedâ olarak merfu okumuş, haberini de, "(يَمُرُّونَ عَلَيْهَا)": Üzerinden geçerler" diye kabul etmiştir.⁽¹⁾ es-Süddî ise bir fiil takdiri ile; "(وَالْأَرْضِ)" şeklinde nasb ile okumuş-

(1) Buna göre anlam şöyle olur: Göklerde nice âyetler vardır. Yerin (âyetleri) üzerinden ise yüz çevirerek geçerler.

tur.⁽¹⁾ Bu iki kıraate göre de vakıf; “(السموات): Gökler” kelimesi üzerinde yapılır. İbn Mes'ud ise; “(يمشون عليها): Üzerinden yürür geçerler” diye okumuştur.

106- “Onların çoğu şirk koştaksızın Allah'a iman etmezler.” Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın kendilerinin ve bütün herşeyin yaratıcısı olduğunu kabul eden ve bununla birlikte putlara ibadet eden bir topluluk hakkında inmiştir. Bu açıklamayı el-Hasen, Mücahid, Âmir, eş-Şa'bî ve müfessirlerin bir çoğu yapmıştır. İkrime de der ki: Bununla kastedilen yüce Allah'ın: *“Andolsun ki sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette: Allah diyeceklerdir.”* (ez-Zuhruf, 43/87) buyruğunda sözü edilenlerdir. Böyle demekle birlikte diğer taraftan yüce Allah'ı asıl sıfatlarından başkaları ile nitelendirir ve O'na ortaklar koşarlar.

Yine el-Hasen'den nakledildiğine göre bunlar hem şirk koşan yanları, hem de iman eden yanları bulunan kitap ehli kimselerdir. Bir taraftan Allah'a iman etmekle birlikte Muhammed (sav)ı da inkâr etmişlerdir, bunların imanları sahil olamaz. Bunu İbnu'l-Enbarî nakletmektedir.

İbn Abbas da der ki: Bu âyet-i kerîme Arap müşriklerinin şu şekildeki telbiyeleri hakkında nazil olmuştur: Buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur, ancak kendisi de senin olan kendisine de, malik olduğu şeylere de malik olduğun bir tek ortağın vardır, diye telbiye getiriyorlardı.

Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bununla kastedilenler hristiyanlardır. Ondan nakledilen bir başka rivayete göre bunlar müşebbihedir. İcmaîlî olarak iman etmekle birlikte, tafsîlî olarak şirk koştaklardır.

Âyet-i kerîmenin münafıklar hakkında indiği de söylenmiştir. Buna göre anlam şöyle olur: **“Onların çoğu”** kalbiyle kâfir olup **“şirk koştaksızın”** dişiyle **“Allah'a iman etmezler.”** Bu açıklamayı da el-Maverdî yine el-Hasen'den nakletmiştir.

Atâ der ki: Bu, dua ile ilgilidir. Çünkü kâfirler bolluk ve rahatlık zamanlarında Rabblerini unuturlar. Onlara belâ ve musibet gelip çatığında ise yalnız O'na ihlasla dua ederler. Bunu açıklayan: *“Her taraftan da şiddetli dalgalar onlara hücum etmeye başlayıp kendilerinin çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları bir sırada...”* (Yunûs, 10/22); *“İnsana bir sıkıntı gelip çatığında yanı üzereyken... Bize dua eder.”* (Yunûs, 10/12) buyruklarında sözü edilen hallerdir. Bir başka âyet-i kerîmede de şöyle buyrulmaktadır: *“... Eğer ona kötülük isabet ederse, bu sefer de uzun uzadıya dua eder.”* (Fussilet, 41/51)

(1) Buna göre de anlam şöyle olur: Göklerde nice âyetler vardır. Yeri de (yarattı.) Onun üzerinde yüz çevirerek geçer, giderler.

Bir diğer açıklamaya göre âyet-i kerîmenin anlamı şöyledir: Onlar yüce Allah'a bu helâk edici musibetten kendilerini kurtarması için dua ederler. Onları kurtardığı vakit onlardan herhangi birisi: Filan kişi olmasaydı, biz kurtulamazdık. Köpek olmasaydı, hırsız evimize girerdi ve buna benzer sözler söyleyerek Allah'ın nimetini filan kişiye nisbet ederler. Allah'ın koruyup himaye etmesini de köpeğe nisbet ederler.

Derim ki: Müslümanların avamından pek çoğu bu duruma da, bundan önce söz edilen duruma da düşmektedir. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi'l-aliyyi'l-azîm.

Yine denildiğine göre bu âyet-i kerîme ed-Duhan (Duman) kıssası hakkında inmiştir. Şöyle ki Mekkelileri kıtlık yıllarında duman sarınca: *"Rabbimiz! Bizden bu azabı kaldır. Çünkü biz iman edeceğiz"* (ed-Duhan, 44/12) demişlerdi. İşte onların imanları da budur. Şirk koşmaları ise azabın kaldırılmasından sonra küfre geri dönmeleridir. Bunu açıklayan da yüce Allah'ın: *"Biz o azabı az bir zaman açıp kaldıracğız. Fakat şüphesiz siz yine geri dönersiniz"* (ed-Duhan, 44/15) buyruğudur. Geri dönmek ise ancak bir şeye başladıktan sonra mümkün olur. Buna göre yüce Allah'ın: **"Şirk koşmaksızın"** buyruğu onlar şirke geri dönmeksizin... takdirinde olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

107- "Onlar Allah'ın azabından bir kaplayıcının kendilerine gelip çatmasından..." İbn Abbas der ki: "Kaplayıcı"dan kasıt örtüp bürüyen demektir. Mücahid de onları kuşatacak, bürüyecek bir azab demektir, der. *"O günde azab onları hem üstlerinden, hem ayakları altında bürüyecek..."* (el-Ankebut, 29/55) buyruğunda da benzeri bir durumdan söz edilmektedir. Katâde ise başlarına gelecek bir musibet diye açıklamıştır. ed-Dahhâk da yıldırımlar ve kapıları çalan azaplarla şiddetli musibetler demektir, der.

"Veya onlar farkında olmadan kıyametin ansızın başlarına kopuvermesinden kendilerini emin mi gördüler?"

"(بَغْتَةً) : Ansızın" kelimesi hal olarak nasbedilmiştir. Aslında bu kelime mastardır. el-Müberred der ki: Araplardan nekreden sonra hal olarak bir kelimenin gelip kullanıldığı nakledilmiş bir şeydir. Onların; **"(وَقَعَ أَمْرٌ بَغْتَةً وَفَجَاءَ)"** Bir iş ansızın meydana geldi" şeklindeki sözleridir. en-Nehlâs der ki: Bu kelime umulmadık bir yerden gelen musibet demektir.

"Onlar farkında olmadan" anlamındaki ifade de te'kid içindir.

"Ansızın" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Kıyametin koptuğunu belirtecek olan sayha, (çığlık) onlar çarşı pazarlarında ve yerlerinde bulundukları bir sırada kopacaktır. Nitekim ileride de gelecek olan yüce Allah'ın: *"Onlar birbirleri ile çekişirlerken kendilerini alacak bir tek çığ-*

lıktan başkasını gözlemiyorlar” (Yâsîn, 36/49) buyruğunda olduğu gibi.

108- “De ki: İşte bu benim yolumdur” buyruğu mübtedâ ve haberdır. Yani de ki ey Muhammed, bu benim yolum, sünnetim ve yöntemimdir. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. er-Rabî der ki: Bu benim davetimdir. Mukatıl dinimdir, diye açıklamıştır. Anlam aynıdır. Yani benim üzerinde bulunduğum ve kendisine davet ettiğim yol cennete götürür. **“Bir basiret üzere”** kesin kanaat ve hak üzere demektir. Filan kişi bu işi basiretle bilir (mustabsir) tabiri de buradan gelmektedir. “(أَيُّ): **Ben de**” te’kid içindir. **“Bana uyanlar da”** önceki zamire atfedilmiştir.

“(وَسَبَّحَانَ اللَّهِ): **Allah’ı tenzih ederim.**” Yani ey Muhammed, **“ve Allah’ı tenzih ederim”** de, demektir. **“Ben”** Allah’tan başka O’na eşler koşan **“müşriklerden değilim.”**

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِيْ اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرَى اَفَلَمْ
يَسِيْرُوْا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ اتَّقَوْا اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿١٠٩﴾ حَتّٰى اِذَا
اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوْا اَنْهُمْ قَدْ كَذَبُوْا جَآءَهُمْ نَصْرُنَا
فَنُجِّى مَنْ نَّشَآءُ وَلَا يُرَدُّ بَاْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿١١٠﴾

109. Senden önce gönderdiklerimiz de kendilerine vahyettiğimiz şehirli erkeklerden başkaları değildi. Kendilerinden öncekilerin nasıl bir âkıbete uğradıklarını görmeleri için hiç de yer yüzünde gezip dolaşmadılar mı? Âhiret yurdu sakınanlar için elbette daha hayırlıdır. Siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?

110. Nihayet o peygamberler ümitlerini kesip de (kâfirler de) yalan söylediklerinin ortaya çıktığını sandıkları bir sırada onlara yardımımız gelmiş de, dilediğimiz kurtuluşa erdirilmişti. Ama kâfirler guruhundan azabımız asla geri çevirilemez.

“Senden önce gönderdiklerimiz de kendilerine vahyettiğimiz şehirli erkeklerden başkaları değildi” buyruğu: *“Ona bir melek indirilmeli değil*

miydi?" (el-En'âm, 6/8) diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Yani biz senden önce -aralarında kadın, cin ya da melek bulunmayan- erkeklere risalet ve peygamberlik vermişizdir. İşte bu, Peygamber (sav)den hadis olarak gelen şu rivayeti(n hadis oluşunu) reddetmektedir: "Kadınlar arasında dört peygamber vardır. Havva, Âsiye, Musa'nın annesi ve Meryem" buna dair kısmen açıklamalar önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/42. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(مِنْ أَهْلِ الْقُرَى): **Şehirliilerden**" lafzı, şehir halkından demektir. Bedevilerin çoğunlukla sert ve katı olduklarından dolayı yüce Allah çölde yaşayanlardan peygamber göndermemiştir. Diğer taraftan şehir ahalisi daha makul, daha tahammülkâr, daha faziletli ve daha bilgilidirler.

el-Hasen der ki: Yüce Allah ne çölde yaşayan bedevilerden, ne kadınlardan, ne de cinlerden hiçbir peygamber göndermiş değildir.

Katâde der ki: "**Şehirli erkeklerden**" ifadesi büyük şehir ahalisinden, anlamındadır. Çünkü onlar daha bilgili ve daha tahammülkârdırlar.

İlim adamları derler ki: Rasûl'ün şartlarından birisi de erkek, insan evladı ve şehirde yaşayan birisi olmasıdır. "İnsan evladı" demelerinden kasıt ise yüce Allah'ın: "*İnsanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınarlardı*" (el-Cin, 72/6) buyruğuna istinaden aksi iddia edilmesin diyedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"... Nasıl bir âkıbete uğradıklarını görmeleri için hiç de yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı?" Peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin azab ile yıkıldıkları yerleri görüp ibret almadılar mı?

"**Âhîret yurdu... daha hayırlıdır**" anlamındaki buyruk, mübtedâ ve haberdir. el-Ferrâ ise buradaki "yurt"un âhîret ile aynı şey olduğunu ve lafız farklı olduğundan dolayı bir şeyin bizzat kendisine izafe edildiğini iddia etmiştir. "Perşembe günü" ve; "(بارحة الأولى): Dün" tabirlerinde olduğu gibi. Şair de der ki:

وَلَوْ أَقْوَتْ عَلَيْكَ دِيَارُ عَبَسَ عَرَفْتُ الذُّلَّ عِرْفَانُ الْيَقِينِ

"Şâyet Abslılar diyarı senin aleyhine olmak üzere kıtlıkla karşı karşıya kalırsa, Sen de zilleti kesin bir tanıyış ile tanırsın."

Buradaki "kesin tanıyış" anlamındaki ifade; (عِرْفَانًا يَقِينًا) gibidir. el-Kisaî ise Arapların; "(صلاة الأولى): Birinci namaz" ifadelerini el-Ahfeş ise; "(مسجد الجامع): Cami' mescid" tabirlerini delil göstermiştir.

en-Nehlâs der ki: Bir şeyin kendisine izafe edilmesi imkansızdır. Çünkü bir şey ancak onun vasıtası ile bilinen bir şey olsun diye başkasına izafe edilebilir. O bakımdan daha güzel olan; “(الصلاة الأولى): İlk namaz” denilmesidir. Bununla birlikte; (صلاة الأولى) diyenin bu ifadesi; “(عند صلاة الفريضة الأولى): İlk namazın vaktinde” anlamındadır. Buna “ilk” niteliğinin verilmesi ise namazın farz kılındığı esnada ilk kılınan namaz o olduğundan dolayıdır. Ancak birinci görüş daha kuvvetli görünmektedir. Bundan dolayı o namaza aynı zamanda “zuhr” (öğlen) namazı da denilmiştir. Buyruktaki ifadenin takdiri şöyledir: “(ولدار الحال الآخرة خير) Âhiret halinin yurdu elbette daha hayırlıdır.” Basralıların görüşü budur. Bu yurttan kasıt cennettir. Yani orası takva sahipleri için daha hayırlıdır. Bununla birlikte bu buyruk; (وَلِلدَّارِ الْآخِرَةِ) şeklinde tarifli (belirtili) de okunmuştur.

Nafî', Âsım, Ya'kub ve başkaları ise; “(أَفَلَا تَعْقِلُونَ)”: Siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?” şeklinde muhatab kipi olarak “te” ile okumuşlardır. Diğerleri ise (akıllanmayacaklar mı anlamında) “ya” ile okumuşlardır.

“**Nihayet o peygamberler... ümitlerini kesip de...**” buyruğundaki; “(أَسْتَيْئَسَ): **Ümit kesti**” kelimesinin kıraati ve anlamı ile ilgili açıklamalar daha önceden (12/80. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(Kâfirler de) **yalan söylediklerinin ortaya çıktığını sandıkları bir sırada**” buyruğunda yer aldığı bu âyet-i kerîmede peygamberlerin tenzihi ve onlara yakışmayan şeylerden masumiyetleri söz konusudur. Bu oldukça büyük ve son derece önemli bir husustur. İnsanın ayağı kaymasın ve bunun sonucunda cehennemin ortasına düşmesin diye bu konu üzerinde durmak gerekmektedir. Buyruğun anlamı şöyledir: Ey Muhammed! Biz senden önce ancak erkek bir takım kimseleri peygamber olarak göndermiştik. Sonra da onların ümmetlerini “**o peygamberler... ümitlerini kesinceye kadar**” yani kavimlerinin iman edeceklerinden yana ümitlerini kesinceye ve “(وَقَالُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا)”: Kendilerinin yalanlandıklarını kesinlikle bilinceye kadar” (şeklinde zel harfi şeddeli olarak) yani kavimlerinin kendilerini yalanladıklarına kesin olarak inanıncaya kadar, o peygamberlerin ümmetlerini azap ile cezalandırmadık.

Anlamın şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Peygamberler kavimlerinden kendilerine iman etmiş kimselerin kendilerini yalanladıklarını sandılar. Peygamberler kendi kavimlerinin değil de kendilerine iman eden kimselerin, kendilerini yalanladıklarını sandılar. Bu da kendilerine uyanların kalplerine şüphe gireceğinden korktular, demektir. Buna göre; “(وَقَالُوا)”: Sandılar” ifadesi bu açıklamaya göre asıl anlamında kullanılmış demektir. İbn Abbas, İbn Mes'ud, Ebu Abdu'r-Rahman es-Sülemî, Ebu Ca'fer b. el-Ka'kâ, el-Hasen, Kâtâde, Ebu Recâ el-Utaridî, Âsım, Hamza, el-Kisaî, Yahya b. Vessâb, el-A'meş

ve Halef şeddesiz olarak; (كَذِبُوا) diye okumuşlardır. Yani peygamberlerin kavimleri, peygamberlerin kendilerine haber verdikleri azab konusunda yalan söylediklerini, doğru söylemediklerini sandılar.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Ümmetler peygamberlerin vaadolundukları ilahi yardım konusunda yalan söylediklerini zannettiler. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de; peygamberler, Allah'ın kendilerine vaadettiğini gerçekleştirmeyeceğini sandılar, diye açıklamıştır. Bu rivayetin sahih olmadığı da söylenmiştir. Çünkü peygamberler hakkında böyle bir şey düşünülemez. Esasen böyle bir zanna sahip olan kimsenin ilâhî yardıma hakkı da olmaz. Diğer taraftan nasıl olur da; **“onlara yardımımız gelmiş de...”** denilebilir?

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Eğer bu rivayet sahih olarak sabit ise; maksadın peygamberlerin içlerinden bunu gerçekten inanmaları söz konusu olmaksızın geçiverdiği ihtimali uzak değildir. Hadis-i şerifte de şöyle dediği kaydedilmiştir: “Yüce Allah ümmetime içinden geçirdiklerini -dil ile onu söylemedikçe yahut gereğince amel etmedikçe- bağışlamıştır.”⁽¹⁾

Şöyle de denilebilir: Bunu zannedecek noktaya geldiler. Bu da: Eve yaklaştın, anlamında eve ulaştın demeye benzer.

es-Sa'lebî ve en-Nehhâs, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Bunlar da insandılar, belâ ve musibetlerin uzayıp gitmesinden dolayı zaafa düştüler, unuttular ve kendilerine verilen sözün gerçekleştirilmeyeceğini sandılar. Daha sonra da yüce Allah'ın: **“Hatta peygamber kendisine iman edenlerle birlikte Allah'ın yardımı ne zaman gelecek? derlerdi.”** (el-Bakara, 2/214) buyruğunu okudu.

Tirmizî el-Hakîm der ki: Bize göre açıklaması şöyledir: Peygamberler Allah'ın yardım vaadinden sonra korkuyorlardı. Bu, Allah'ın vaadinin gerçekleşmeyeceğinden ötürü değildi. Aksine nefislerin, bu şartı ve Allah'ın kendilerine vermiş olduğu sözü bozacak türden bir vebal işlemiş olacakları kanaatinden ötürüydü. O bakımdan aradan geçen süre kendilerine göre uzun gelmeye başladığında bu yönüyle ümitsizliğe kapıldılar ve bir takım zanlara düştüler. el-Mehdevî de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamberler insanların karşı karşıya kalabilecekleri şekliyle kendilerine verilen sözün yerine getirilmeyeceğini zannettiler. Buna da Hz. İbrahim'in: **“Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster?”** (el-Bakara, 2/260) âyetini delil göstermiştir.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Eymân 15, Talâk 11; *Müslim*, İman 201, 202; *Ebü Dâvûd*, Talâk 15; *Tirmizî*, Talâk 8; *İbn Mâce*, Talâk 14; *Müsned*, II, 255, 393, 425, 474, 481, 491.

(2) Bk. *Buhârî*, Tefsir 2. sûre 38.

Birinci kıraat (yalanlandılar anlamındaki “zel” harfinin şeddell okunuşu) daha uygundur. Mücâhid ve Humeyd ise “kef” harfi üstün, “zel” harfi şeddelsiz olarak; (كَذَّبُوا) şeklinde ve şu anlamda okumuşlardır: Peygamberlerin kavimleri -aziz ve celil olan Allah'ın azabı lutfedip te'hir ettiğini gördüklerinde- peygamberlerin yalan söylediklerini zannettiler.

Anlam şöyle de olabilir: Peygamberler kavimlerinin küfre sapmak suretiyle Allah'a yalan söylediklerini kesinlikle görünce; işte o zaman peygamberlere bizim yardımımız geldi.

Buhârî'deki rivayete göre Urve, Hz. Âişe'ye yüce Allah'ın: **“Nihayet o peygamberler ümitlerini kesip de...”** âyeti ile ilgili olarak burada; (كَذَّبُوا): Onlara yalan söylendi” şeklinde mi; (كَذَّبُوا): Yalanlandılar” şeklinde mi? (okunacak) dedim. Âişe (r.anha): (كَذَّبُوا) Yalanlandılar, (şeklinde okumalısın)” diye cevap verdi. Bu sefer ben şöyle sordum: Buna göre kavimlerinin kendilerini yalanladıklarına kesin kanaat getirdiler. Buna ise “sanmak” denilmez. O şöyle dedi: Hayır, yemin ederim ki onlar buna kesin olarak inanmışlardı. Bu sefer ben ona: (وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ كَذَّبُوا): Kendilerine yalan söylendiğini sandıkları...” diyecek oldum, o: Allah'a sığınırız dedi. Hiçbir zaman peygamberler Rabpleri hakkında böyle bir zanda bulunmamışlardır. Bu sefer: Peki bu âyet ne oluyor? deyince, şu cevabı verdi: Orada kastedilenler, Rablerine iman eden ve peygamberleri tasdik eden, peygamberlere tabi olanlardır. Bunların karşılaştıkları belâ ve musibetler onlara uzun geldi, onlara gelen yardım da gecikti. Nihayet peygamberler kavimlerinden kendilerini yalanlayan kimse-lerden de ümit kestiler ve ayrıca peygamberler kendilerine tabi olanların, kendilerini yalanladıklarını sandıkları bir sırada bizim yardımımız onlara geldi.⁽¹⁾

Yüce Allah'ın: **“Onlara yardımımız gelmiş”** buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır. Birincisine göre peygamberlere Allah'ın yardımı geldi, şeklindedir ve bu açıklamayı Mücâhid yapmıştır. İkincisine göre ise; peygamberlerin kavimlerine Allah'ın azabı geldi, anlamındadır. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

(فَنَجَّيْ مَنْ نَشَاءُ): O vakit dilediğimizi kurtarıyoruz” (şeklindeki okuyuş), Peygamberler ve onlarla birlikte iman edenleri kurtarıyoruz, diye açıklanmıştır. Bu buyruğu Âsım'ın; (فَنَجَّيْ مَنْ نَشَاءُ): Dilediğimiz kurtuluşa erdirilmişti” şeklinde tek bir “nun” ve “ya” harfi üstün olarak okuduğu rivayet edilmiştir. (مَنْ): Kimse” anlamındaki edat da ref mahallinde, fiili de meçhul bir fiil olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu Ubeyd bu kıraati tercih etmiştir. Çünkü Hz. Osman'ın Mushaf'ında böyledir. Sair beldelerin Mushaf'ları da tek “nun” ile dir. Ancak İbn Muhaysın mazi bir fiil olarak; (فَنَجَّى): Kurtulmuştu” diye okumuş-

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 19, Tefsir 12. sûre 6. Ayrıca bk. Tefsir 2. sûre, 38

tur. "(مَنْ) : Kimseler" ise fail olduğundan dolayı ref mahallindedir. Diğerlerinin kıraatlerine göre ise meful olarak nasb mahallindedir.

"Ama kâfirler" şirk koşan kâfirler **"gürühundan azabımız asla geri çevirilemez."**

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا
يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111. Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır. O uydurulan bir söz değildir. Fakat kendisinden önce olanları doğrulayıcı, gerekli herşeyin açıklayıcısı, iman edecek bir topluluk için de hidayet ve rahmettir.

"Andolsun ki onların kıssalarında" yani Yûsuf, kardeşleri ve babasının kıssasında yahut geçmiş ümmetlerin kıssalarında **"bir ibret"** düşünülecek öğüt alınıp hatırlanacak bir husus **"vardır."** Muhammed b. İshak, ez-Zührî'den, o Muhammed b. İbrahim b. el-Haris et-Teymî'den naklen der ki: Hz. Ya'kub yüz kırkyedi yıl yaşadı. Kardeşi İso da onunla birlikte aynı günde vefat etti ve ikisi de aynı kabir konuldu. İşte yüce Allah'ın: **"Andolsun ki onların kıssalarında olgun akıl sahipleri için bir ibret vardır"** buyruğundan itibaren sonuna kadarki bölümde kastedilen budur.

"O uydurulan bir söz değildir." Yani Kur'ân-ı Kerîm uydurulan bir söz değildir, yahut bu kıssa uydurulan bir söz değildir. **"Fakat kendisinden önce olanları doğrulayıcı"** yani kendisinden önce indirilmiş bulunan Tevrat, İncil ve yüce Allah'ın sair kitaplarını doğrulayıcıdır. Bu şekildeki yorum, burada **"söz"**den kastın Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söyleyenlerin yorumudur.

"Gerekli herşeyin açıklayıcısı" kulların gerek duyacakları helâl, haram, şeriatler ve ahkâm açıklayıcısı, **"iman edecek bir topluluk için de hidayet ve rahmettir."**

Ra'd

Sûresi

1-43. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de mi Medine'de mi indiği hususu ihtilaflıdır. Kırkûç âyettir)

el-Hasen, İkrime, Atâ ve Câbir'in görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

el-Kelbî ve Mukatil'in görüşüne göre Medine'de inmiştir.

İbn Abbas ve Katâde derler ki: Mekke'de inmiş iki âyeti dışında, Medine'de inmiştir. Bu iki âyet-i kerîme ise yüce Allah'ın: *"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü... bir Kur'ân olsaydı"* (31. âyet) âyetinden itibaren iki âyetin (32. âyetin) sonuna kadar ki buyruklardır.

الْمَرْءُ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ
وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

1. Elif, Lâ, Mîm, Râ. Bunlar Kitabın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen haktır. Fakat insanların çoğu inanmazlar.

Yüce Allah'ın: **"Elif, Lâ, Mîm, Râ. Bunlar Kitabın âyetleridir"** buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiştir.

"Sana Rabbinden indirilen" yani bu Kur'ân **"haktır."** Müşriklerin: Sen bunu kendiliğinden uydurmaktasın, dedikleri gibi değildir. O halde bu Kitaba sınıksız sarıl ve ondaki hükümler gereğince amel et. Mukatil der ki: Bu âyet-i kerîme müşrikler: Muhammed Kur'ân'ı kendiliğinden uydurmaktadır, demeleri üzerine inmiştir.

"(وَالَّذِي): ...en" **"Âyetler"** üzerine atf ile ref' mahallinde veya mübtedâ olarak merfu'dur. **"Haktır"** de onun haberidir. Bununla birlikte ism-i mevzulun şu takdirde cer mahallinde olması mümkündür: "(وَأَيُّهَا الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكَ)": Sana indirilenin âyetleri... Buna göre "haktır" kelimesinin merfu olması ise mübtedâ takdiriyledir. Bu da; "(ذَلِكَ الْحَقُّ)": İşte hakkın kendisi odur" şeklin-

dedir. Yüce Allah'ın (el-Bakara, 2/146-147) buyruğunun: “(وَهُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ)”: *Onlar bilip, durdukları halde... (bunun) hak olduğunu* şeklindeki okuyuşuna benzemektedir.

el-Ferrâ der ki: “(الَّذِي) ...en” başına “vav” harfi gelmiş olsa dahi “Kitab”ın sıfatı olarak cer mahallinde de kabul edilebilir. Şöyle denilmesi gibidir: “(أَنَا هَذَا الْكِتَابُ عَنْ أَبِي حَفْصٍ وَالْفَارُوقِ)”: Bu mektub bize Ebu Hafs el-Faruk’dan gelmiştir.” (Burada el-Faruk kelimesinin başına “vav” gelmiş olmakla birlikte Ebu Hafs’ın sıfatıdır). Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَأَبْنِ الْهَمَامِ وَلَيْتَ الْكَيْفَةَ فِي الْمُرْدَحَمِ

“O efendi himmet ve gayretler sahibi ve savaşın kızıştığı⁽¹⁾
Yerlerde ordunun arslanı olan o hükümdara.”

Bununla “efendi, himmet ve gayretler sahibi, ordunun arslanı hükümdara” demek istemektedir. **“Fakat insanların çoğu inanmazlar.”**

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ
وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ
الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

2. Allah, O'dur ki gökleri gördüğünüz şekilde direksiz yükseltmiştir. Sonra Arş üzerinde istivâ etmiştir. Güneşe de, aya da emrine boyun eğdirmiştir. Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gider. Her işi yerli yerince düzenler, âyetleri uzun uzadıya açıklar. Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız diye.

“Allah, O'dur ki gökleri gördüğünüz şekilde direksiz yükseltmiştir...” âyeti ile yüce Allah, bu Kur’ân’ın hak olduğunu beyan ettikten sonra onu indirenin de kudretinin kemal derecesinde olduğunu beyan etmektedir. O halde siz O’nun kudretinin kemalini tanıyabilmek için, O’nun yarattıklarına ibretle bakınız. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) Beyit, sıfatlar arasına “vav” getirilmesine tanık olduğundan, tercümede de buna dikkat edilmiştir.

“(بغير عمد ترونها) : **Gördüğünüz şekilde direksiz**” anlamındaki buyruk ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre; bu gökler sizin de onu gördüğünüz şekilde direksiz olarak yükseltilmiştir. Bu açıklamayı Katâde, İyas b. Muavlye ve başkaları yapmıştır. İkinci görüşe göre ise; bu göklerin direkleri olmakla birlikte, biz bu direkleri göremiyoruz.

İbn Abbas der ki: Bu göklerin Kaf dağı üzerinde direkleri vardır. Bu görüşe binaen şöyle demek de mümkündür: Direklerden kasıt gökleri ve yeri kendisiyle tuttuğu kudretidir ve biz O'nun kudretini göremeyiz. Bu açıklamayı da ez-Zeccâc nakletmiştir. Yine İbn Abbas, bu direk mü'minin tevhididir demektedir. Göğe kâfirin küfründen dolayı parçalanmaya yüz tutması üzerine direkler konulmuştur. Bu açıklamayı da el-Ğaznevî nakletmektedir.

(العمد): Direkler, kelimesi; (عمود)ın çoğuludur. Şair Nâbiğa der ki:

وخيّر الجنّ إني قد أذنتُ لهم يتّون تدمر بالصّفاح والعمد

“(Ve Allah Hz. Süleyman'a şöyle de demişti:) Ve cinleri emrine müsahhar kıl, çünkü Ben onlara izin verdim; Tedmür'ü oldukça enli, ince taşlarla ve direklerle bina etmelerine.”

“**Sonra Arş üzerinde istivâ etmiştir.**” Buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/54. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Güneşe de, aya da emrine boyun eğdirmiştir.**” Yani yarattıklarının faydalarına ve kullarının maslahatına olmak üzere her ikisine de boyun eğdirmiştir. Esasen her bir yaratığa yaratıcının emrine boyun eğdirilmiştir.

“**Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gider.**” Sözü geçen “belirli süre” dünyanın yok olması ve Kıyametin kopması vaktidir. Orada güneş tortop edilecek, ay söndürülecek, yıldızlar karartılacak ve gezegenler darmadağın olacak.

İbn Abbas der ki: Yüce Allah burada “**belirli bir süre**” ile bunların ulaştıkları ve aşmaları söz konusu olmayan derece ve menzillerini kastetmektedir. “**Belirli bir süre**”nin ayın yörüngesini bir ayda, güneşin de yörüngesini bir senede dolaşması anlamında olduğu da söylenmiştir.

“**Her işi yerli yerince düzenler.**” Yani dilediği şekilde onu yapar. “**Âyetleri uzun uzadıya açıklar.**” Bu şu demektir: Bütün bunları yapmaya kadir olan öldükten sonra tekrar diriltmeye de kadir olandır. İşte bundan dolayı: “**Rabbimize kavuşacağınıza kesin olarak inanınız diye**” diye buyurmaktadır.

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الشَّجَرَاتِ
 جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
 لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢﴾

3. Yeri uzatıp döşeyen, orada sabit dağlar ve ırmaklar var eden O'dur ve O, meyvelerin hepsinden yine kendilerinin içinde ikişer ikişer yaratandır. Geceyi, gündüze O bürüyor. Muhakkak bunlarda iyi düşünenler için âyetler vardır.

Yüce Allah göklerdeki âyetleri (belgeleri) beyan ettikten sonra **“yeri uzatıp döşeyen... O'dur”** buyruğu ile yeryüzündeki âyetleri beyan etmektedir. Yani yeri enine, boyuna yayıp döşeyen O'dur.

“Orada sabit dağlar... var eden” buyruğundaki; **(رَوَاسِيَ):** Sabit...ler” kelimesinin tekili **(رَاسِيَة)**dir. Çünkü yeryüzü dağlar vasıtası ile sebat bulmaktadır. **(الْإِرْسَاءُ)** da sebat bulmak anlamındadır. Antere der ki:

فَصَبَرْتُ عَارِفَةً لِّذَلِكَ حُرَّةٌ تَرُسُو إِذَا نَفْسُ الْجَبَانِ تَطْلُعُ

“Ben bunu kesinlikle bilerek (nefsimi) buna sabrettirdim,
 o da sebat bulmaktadır.
 Korkağın canı (kaçacak yer bulmak için) bakınıp durduğunda.”

Şair Cemil de der ki:

أُحِبُّهَا وَالَّذِي أَرَسَى قَوَاعِدَهُ حُبًّا إِذَا ظَهَرَتْ آيَاتُهُ بَطْنًا

“Temellerini sapasağlam yerleştiren hakkı için yemin ederim, seviyorum onu,
 Öyle bir sevgiyle ki, alametleri ortaya çıktığında o (sevgi) gizlenir.”

İbn Abbas ve Atâ derler ki: Yeryüzünde var edilen ilk dağ, Ebu Kubeys dağıdır.

Dünyanın Küreselliği ve Dönmesi:

Bu âyet-i kerîme yeryüzünün küre gibi olduğunu iddia edenlerin kanaatleri ile yeryüzünün kapılarının yukarıdan aşağıya doğru üzerine düştüğünü iddia edenlerin kanaatlerini reddetmektedir. İbnu'r-Râvendî'nin iddiasına göre yer aşağı doğru yuvarlanır gibi olmakla birlikte; yerin altında yukarı doğru yükselen rüzgarı andıran, yukarı doğru çıkan bir cisim de vardır. O bakımdan yukardan aşağı düşen ile aşağıdan yukarı doğru çıkan hacim ve güç itibariyle mutedil hale gelerek birbirleriyle uyum sağlamaktadırlar.

Başkaları ise; yerin birisi yukardan aşağı doğru düşen, diğeri ise aşağıdan yukarı doğru çıkan iki cisimden meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Böylelikle bu iki cisim arasında denge kurulmaktadır. İşte yeryüzünün durmasının sebebi budur. Müslümanların ve Kitap ehlinin kabul ettiği görüş, yeryüzünün durduğu, sakin olduğu ve uzanıp döşenmiş olduğudur. Yeryüzünün hareketinin adeten meydana gelen zelzeleler ile ortaya çıktığı şeklindedir.⁽¹⁾

“Ve ırmaklar” yeryüzü üzerinde akan ve yaratıklar için pek çok faydalar taşıyan sular **“var eden O'dur ve O; meyvelerin hepsinden yine kendilerinin içinde ikiye ikiye yaratandır.”** Burada “ikiye ikiye”den kasıt iki çeşit sınıf demektir. el-Ferrâ der ki: Burada “ikiye ikiye”den kasıt erkek ve dişidir. Ancak bu açıklama nassın hilafıdır. Bir diğer görüşe göre “ikiye ikiye”den kasıt iki çeşit demektir. Tatlı-ekşi, yaş-kuru, siyah-beyaz, küçük-büyük gibi.

“Muhakkak bunlarda iyi düşünenler için âyetler” delil olacak belgeler ve alametler **“vardır.”**

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ
صِنَوَانٌ وَغَيْرُ صِنَوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ بَعْضَهَا عَلَى
بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4. Yeryüzünde birbirine komşu bir çok parçalar, üzüm bağları, ekinler ve çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki; hepsi aynı su ile sulanır. Yine de onlardan bir kısmını lezzetlerinde, bir kısmından üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunlarda da aklını kullananlar için âyetler vardır.

(1) Burada merhum müfessirimiz, kendi döneminde dile getirilen bir takım görüşleri ele alıp bunları kendisine göre eleştirilene tabi tutmaktadır. Ancak şunu da belirtelim ki; müslümanlara bu hususta nispet ettiği görüşün, müslümanlarca benimsenen tek görüş olmadığı da bilinen bir husustur.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Yeryüzündeki Komşu Araziler:

Yüce Allah'ın: **“Yeryüzünde birbirine komşu bir çok kıtalar... vardır”** buyruğunda bir hazf vardır ki anlamı: Yeryüzünde birbirine komşu olan ve olmayan bir çok arazi parçaları vardır. Nitekim yüce Allah'ın: **“Ve sizi sıcağ-
tan koruyan elbiseler”** (en-Nahl, 16/81) buyruğunda da böyledir. Bunun da anlamı: ... Ve soğuktan koruyan elbiseler... şeklindedir. İşitenin bilmesi do-
layısıyla bu, hazfedilmiştir.

“Birbirine komşu yerler” şehirler ve bayındır yerler demektir. Komşu ol-
mayan yerler ise çöller ve bayındır olmayan yerler anlamındadır.

2- Komşu Yerlerden Farklı Mahsuller:

Yüce Allah'ın: **“Birbirine komşu”** buyruğu birbirine yakın köyler, kasa-
balar demektir. Bunların toprakları bir, suları birdir. Bu köy ve kasabalarda
ekinler ve bahçeler vardır. Ancak bunların mahsulleri, meyveleri, hurmala-
rı birbirinden farklıdır. Kimisi tatlı, kimisi ekşi olmaktadır. Aynı ağacın, ay-
nı dalında bile mahsul küçüklük, büyüklük, renk ve tadı itibariyle farklı ola-
bilmektedir. İsterse ay ve güneş bunların hepsine aynı şekilde ışık saçsın.

Bu, şanı yüce Allah'ın vahdaniyetine ve samediyetinin azametine en açık
bir delildir. O'nu tanıyamayıp yoldan sapanların yol göstericisidir.

Şanı yüce Allah: **“Hepsi aynı su ile sulanır”** buyruğu ile bütün bunların,
ancak O'nun meşiet ve iradesi ile olduğuna, O'nun kudretiyle meydana
geldiğine dikkat çekmektedir. İşte bu da bütün bunların tabiat kanunları so-
nucu meydana geldiğini söyleyenlerin görüşünün batıl olduğuna en açık bir
delildir. Zira bu eğer su ve topraktan dolayı böyle olsaydı ve bütün bunla-
rı yapan tabiat olsaydı, hiçbir şekilde böyle bir farklılık meydana gelmezdi.

Şöyle de denilmiştir: Bu buyrukla getirilen delilin açıklaması şöyledir: Bu
buyrukta toprak parçaları arasındaki farklılıklar dile getirilmektedir. Kimi top-
rak iyi ve güzeldir, kimisi kıraçtır. Halbuki bu iki toprak da birbirine yakın
ve komşudur. Bu da aynı şekilde yüce Allah'ın kudretinin kemaline delil olan
hususlar arasındadır. Şanı yüce Allah, zalim ve inkârcıların söylediklerinden
alabildiğine ulu, yüce ve büyüktür.

3- İnkârcıların İddiaları:

İnkârcı kâfirler -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- her bir olayın yaratıcının
yaratması ile değil de kendiliğinden meydana geldiğini kabul etmişler ve ağaç-

lardan çıkan meyvelerde bunun böyle olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki bunların sonradan yaratılmış olduğunu kabul etmekle birlikte, bunları yaratıcı inkâr etmektedirler. Ayrıca arazi de kabul etmeyip, inkâr ederler.

Bir başka kesim de mahsullerin yaratıcı olmaksızın meydana geldiklerini kabul eder, ancak arazi meydana getiren birisinin olduğunu kabul etmişlerdir. Meydana gelen bir şeyin (hâdisin) mutlaka bir meydana getiricisi (muhdisi) gerektiğinin delili ise; bir şey belli bir zamanda meydana gelirken, onun cinsinden olan bir başka şey, bir başka zamanda meydana gelmektedir. Eğer o şeyin kendine ait zamanda meydana gelmesi, o zamanın kendisine tahsis edilmesinden dolayı ise, o takdirde onun cinsinden olan herbir şeyin de onunla aynı zamanda meydana gelmesi gerekirdi.

Şâyet meydana geldiği zamanın özellikle tahsisi söz konusu değilse, belli ve özel bir zamanda onun meydana gelmesi, ancak o özel zamanı ona tahsis eden bir kimsenin varlığından dolayı olabilir. Şâyet bu tahsisi yapan zatın tahsisi söz konusu olmasaydı, meydana gelen o olayın tahsis edilen o zamandan önce veya sonra olması arasında herhangi bir fark da bulunmazdı... Bu hususa dair yeterli ve geniş açıklamalar Kelâm İlmi bahislerindedir.

4- Bağlar ve Ekinler:

“(وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ) : **Üzüm bağları**” buyruğundaki; “(وَجَنَّاتٍ) : Bağlar” kelimesini el-Hasen “te” harfini esreli olarak; “(وجعل فيها جنات) : Orada üzüm bağları yaratandır” takdiri ile okumuştur. O takdirde bu, yüce Allah'ın “**orada sabit dağlar... varedendir**” buyruğuna atfedilmiş olur. Bununla birlikte -üçüncü âyet-i kerîmedeki-: “(كُلْ) : Hepsi” kelimesine atf ile cer olması da mümkündür ve ifadenin takdiri: “Meyvelerin hepsinden ve ... üzüm bağlarından...” anlamında olur. Diğerleri ref ile; (جَنَّاتٍ) şeklinde okumuşlardır. Bu da: “(بينهما جنات) : Ve aralarında... bağları vardır” takdirinde olur.

“(وَزَرْعٍ وَنَخِيلٍ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ) : **Ekinler ve çatallı ve çatalsız hurmalıklar...**” buyruğunu İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs “bağlar” anlamındaki kelimeye atf ile merfu olarak, yani şu takdire göre okumuşlardır: “Yeryüzünde ekinler ve hurmalıklar da vardır.” Diğerleri ise; (الأعناب) Üzüm bağları, kelimesine atf-ı nesak ile esreli okumuşlardır. Bu durumda ekinler de, hurmalıklar da “bağlar ve bahçeler” kabilinden olur. Bununla birlikte -az önce geçtiği üzere üçüncü âyet-i kerîmedeki-; “(كُلْ) : **Hepsi**” kelimesine daha önce; “(وَجَنَّاتٍ) : Ve... bağlar” kelimesinde geçtiği üzere atf ile okunması da mümkündür.

Mücahid, es-Sülemî ve diğerleri “sad” harfini ötreli olarak; “(صِنْوَانٍ) : **Çatallı**” şeklinde okumuşlardır, diğerleri ise “sad” harfini esreli okumuşlardır. İki ayrı söyleyiştir. Bu iki şekliyle de bu kelime; (صِنْوٍ) in çoğuludur. Bu da

aynı gövdede birleşen bir ya da iki hurma ağacı demektir. Bundan da baş kısımları dallanır ve böylelikle hurma ağacı olur.

Bunun bir benzeri de; (قُنُون) kelimesi olup bunun tekili; (قُنْوَ): 'Taze hurma salkımı' lafzıdır.

Ebu İshak, el-Bera'dan şöyle dediğini rivayet eder: " (الصَّنُون) : Çatallı hurmalık" tabiri bir arada bulunan demektir. " (وغيرالصَّنُون) : Çatalsız hurmalık" ise birbirinden ayrı hurmalıklar demektir. en-Nehhâs der ki: Bu sözlükte de böyledir. Eğer bir tek hurma ağacının içinde (kökünden) bir başka hurma ağacı veya ağaçları çıkıyorsa buna "çatallı" denilir. " (الصَّنُون) : Misli ve benzeri" demektir. Peygamber (sav)ın: " (عَمُّ الرَّجُلِ صَنُوءُ أَبِيهِ) : Kişinin amcası babası gibidir"(1) buyruğu da buradan gelmektedir. Bu kelimenin tesniye ile çoğulu arasında da fark yoktur, i'rabında da fark yoktur. Eğer çoğul olursa "nun"u i'rab edilir, tesniye olursa "nun"u esreli gelir. Şair der ki:

العلمُ والحلمُ خُلَّتَا كَرَمِ للمرءِ زَيْنٌ إِذَا هُمَا اجْتَمَعَا
صَنُوانٍ لَا يُتَمُّ حُسْنُهُمَا إِلَّا بِجَمْعٍ ذَا وَذَاكَ مَعَا

"İlim ve hilim (tahammülkârlık, cahillikleri bağışlamak) iki şeref hasletidir, Kişi için; güzelliiktirler, ikisi bir arada olduğunda.

Bunlar birbirinin mislidir, ikisinin de güzelliğinin tamamlanması, Ancak bunun da, berikinin de bir arada olmasına bağlıdır."

5- Aynı Sudan Sulanan Farklı Lezzette Yiyecekler:

"**Hepsi aynı su ile sulanır.**" Âdemoğulları gibi, onların kimisi salihdir, kimisi kötüdür. Babaları ise birdir. Bu açıklamayı en-Nehhâs ve Buhârî yapmıştır.(2)

Âsım ve İbn Âmir; (يُسْقَى) şeklinde "ya" ile yani bütün bunlar aynı su ile sulanır anlamında okumuştur. Diğerleri ise; (جَنَاتُ): Bağlar" kelimesi dolayısıyla "te" ile okumuşlardır. Ebu Hatim ve Ebu Ubeyde de bu okuyuşu tercih etmişlerdir. Ebu Amr da der ki: "Te" ile okumak -Yüce Allah'ın: "**Onlardan bir kısmını lezzetlerinde, bir kısmından üstün kılıyoruz**" buyruğu dolayısıyla -"te" ile okumak daha güzeldir. Çünkü burada görüldüğü gibi; (بَعْضُهَا): 'Önlardan bir kısmı' derken müennes zamir kullanmış, (بَعْضُهُ) diye müzekker zamir kullanmamıştır.

(1) Müslim, Zekât 11; Ebû Dâvûd, Zekât 22; Tirmizî, Menâkıb 28; Müsned, I, 94, II, 322, IV, 165.

(2) Buhârî, Tefsir 13. sûre

Hamza, el-Kisaî ve diğerleri ise; "(وَيُفْضِلُ)": Üstün kılar" anlamında ve daha önce geçen: **"Her işi yerli yerince düzenler, uzun uzadıya açıklar... (O) bürüyor."** fiillerine uygun olarak "ya" ile okumuşlardır. Diğerleri ise "Biz üstün kılıyoruz" anlamında "nun" ile okumuşlardır.

Cabir b. Abdullah rivayetle der ki: Peygamber (sav)ı, Ali (r.a.)a şöyle derken dinledim: "İnsanlar değişik ağaçlardandır. Ben ve sen ise aynı ağaçtan yaratıldık."⁽¹⁾ Daha sonra Peygamber (sav) **"Yeryüzünde birbirine komşu bir çok kıtalar..."** buyruğunu **"hepsi aynı su ile sulanır"** buyruğuna kadar okudu.

"Lezzetler" meyveler(in tatları lezzetleri) demektir. İbn Abbas der ki: Tatlı, ekşi, kimisi Fârisî (kaliteli) hurmadır, kimisi de bayağı ve adi hurmadır.

Ebu Hureyre'den merfu olarak rivayet edilen bir hadise göre Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın: **"Yine de onlardan bir kısmını lezzetlerinde, bir kısmından üstün kılıyoruz"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Kimisi Fârisî türüdür, kimisi bayağıdır, kimisi tatlı, kimisi de ekşidir."⁽²⁾ Bunu da es-Sa'lebî nakletmektedir.

el-Hasen der ki: Bu âyet-i kerîmeden maksat misal vermektir. Şanı yüce Allah bunu Âdemoğullarına misal göstertmektedir. Onlar asılları itibariyle birdirler, fakat hayır, şer, iman ve küfür bakımından aynı sudan sulanmış mahsullerin çeşitliliği gibi farklı farklıdırlar. Şairin şu mısraları da bu kabildendir:

النَّاسُ كَالنَّبْتِ وَالتَّنْبَتُ أَلْوَانُ مِنْهَا شَجَرُ الصَّنَدَلِ وَالْكَافُورِ وَالْبَانِ
وَمِنْهَا شَجَرٌ يَنْضِجُ طَوْلَ الدَّهْرِ قَطْرَانِ

"İnsanlar da yetişen bitkiler gibidirler, bitkiler de çeşit çeşittir,
Kimisi sandal ağacıdır, kimisi kâfûr, kimisi de sorgun (ban) ağacıdır.
Kimi ağaçtan da ömür boyu katran sızar."

"Şüphesiz bunlarda da aklını kullananlar için âyetler" yüce Allah'ın buyruklarını anlayıp kavrayacak kalbe sahip olan kimseler için alâmetler **"vardır."**

(1) Bu kadarıyla, ancak Hz. Ali'ye değil de, hazır olanlara hitap olarak: Taberânî, *el-Evsat*, V, 89. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IX, 100'de hadisi kaydettikten sonra; "senedinde hem tanımadığım hem hakkında ihtilâf edilmiş raviler vardır" kaydını düşmüştür.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 13. sûre 2, "hasen-garip bir hadistir" kaydıyla

وَإِنْ تَعَجَّبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذْ ذَا كُنَّا تُرَابًا ؕ إِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ
 أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَأُولَئِكَ
 أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥٠﴾

5. Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılabacak olan onların: “Acaba biz toprak olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacağız?” demeleridir. İşte Rabblerini inkâr edenler bunlardır. Boyunlarında demir halkalar olacak olanlar da bunlardır. İşte cehennemlikler de bunlardır. Onlar orada ebediyyen kalacaklardır.

“Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılabacak olan onların... demeleridir.” Yani ey Muhammed! Sen onlar tarafından doğru sözlü ve güvenilir bir kimse olarak biliniyor iken sonradan seni yalanlamalarına hayret edip şaşıyor isen şunu bil ki; onların öldükten sonra dirilmeyi yalanlamaları, bundan daha çok hayret edilecek bir şeydir.

Şanı yüce Allah hayret edip şaşırmaz. O'nun hakkında öyle bir şey düşünülemez, çünkü hayret, sebepleri gizli ve saklı olan şeyler dolayısıyla nefisteki değişiklikler demektir. Bunu bu şekilde söz konusu etmesi, onların bu tutumlarına peygamberinin ve mü'minlerin hayret etmeleri içindir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Ey Muhammed! Eğer sen onların gökleri, yeri ve aynı yerden yetişen çeşitli mahsulleri yaratanın Ben olduğumu kabul etmelerine rağmen, öldükten sonra dirilişi ve tekrar yaratmayı inkâr edişlerine hayret ediyorsan, şunu bil ki; onların bu sözleri bütün mahlukatı hayrete düşüren, şaşırtıcı bir sözdür. Çünkü yeniden yaratmak ilkin yaratmak anlamındadır.

Âyet-i kerîmenin yaratıcıyı inkâr edenler hakkında olduğu da söylenmiştir. Yani eğer sen değişip duran bir şeyin mutlaka bir değiştiricisi olması gerektiğine dair apaçık delillere rağmen, onların yaratıcıyı inkâr edişlerine hayret ediyorsan, bil ki, asıl hayret konusu onların bu inkâr edişleridir.

Âyet-i kerîmenin ifadeleri ve bu ifadelerin sıralanışı, birinci ve ikinci açıklamaya delil teşkil etmektedir. Çünkü yüce Allah onların: **“Acaba biz toprak olduktan sonra mı?”** diriltileceğiz; **“biz mi yeniden yaratılacağız?”** dediklerini nakletmektedir.

"(أَنَا): **Biz mi?**" buyruğu; "(أَنَا): Biz" şeklinde de okunmuştur. (Yani Sonra mı biz yeniden yaratılacağız? demek olur.)

"(الْأَغْلَانُ): **Demir halkalar**" kelimesi (غَلَّ)ın çoğuludur. Bu da, elin kendisiyle boyna bağlandığı bir halkadır. Yani Kıyamet gününde onların boyunlarına böyle bir halka geçirilecektir. Yüce Allah'ın: "*O zaman boyunlarında tasmalar ve zincirler bulunacak... sonra ateşte yakılacaklar.*" (el-Mu'min, 40/71-72) buyruğu buna delildir.

Buradaki "**demir halkalar**"ın onların işleyegeldikleri kötü amelleri olduğu da söylenmiştir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ
الْمَثَلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ
رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٦٧﴾

6. Bir de senden iyilikten önce çarçabuk kötülük getirmeni isterler. Halbuki onlardan önce nice örnekler gelip geçmiştir. Doğrusu Rabbin zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir ve şüphesiz Rabbin azabı cidden çetin olandır.

7. O küfre sapanlar: "Ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?" derler. Sen ancak bir uyarıcısın. Esasen herbir topluluğun bir yol göstericisi olmuştur.

"Bir de senden" aşırı inkârları ve yalanlamaları dolayısıyla "**iyilikten önce çarçabuk kötülük**" azabı "**getirmeni isterler.**" Bunun, onların: "*Ey Allah! Eğer bu Senin katından hakkın kendisi ise durma, bizim üzerimize gökten taş yağdır*" (el-Enfal, 8/32) sözlerine işaret olduğu da söylenmiştir.

Katâde der ki: Bunlar afiyetten önce cezayı istediler. Şanı yüce Allah ise bu ümmetin cezasını Kıyamet gününe kadar tehir etmeyi hükme bağlamıştır.

"**İyilikten önce**" buyruğu kendisi sebebiyle imanın ve iyiliklerin umulduğu imandan önce, diye de açıklanmıştır.

“(الْمَثَلَاتُ) : **Nice örnekler**” ilahî azab ve cezalar... demektir. Tekili; (مَثَلَةٌ) şeklindedir. el-A'meş'ten onun bu kelimeyi, (الْمَثَلَاتُ) şeklinde “mim” harfini ötreli “se” harfini de sakın olarak okuduğu rivayet edilmiştir, ki bu da; (مَثَلَةٌ) : Müsle'nin çoğuludur. Bununla birlikte; (الْمَثَلَاتُ) şeklinde “mim” harfinin ötresinin ağırlığı dolayısıyla üstün ile değiştirilmesi de mümkündür. (Tekilinin sonundaki) “he” (yuvarlak te)nin yerine fetha getirilir de söylenmiştir.

el-A'meş'ten bu kelimeyi; (الْمَثَلَاتُ) şeklinde “mim” harfini üstün, “se” harfini sakın okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu da “müsle” kelimesinin çoğuludur. Daha sonra “mim” harfinin ötresini ağırlığı dolayısıyla hafzetmiştir. Bütün bu açıklamaları en-Nehhâs -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- zikretmektedir.

Ancak cemaatin kıraatine göre bu kelimenin tekili: (مَثَلَةٌ)dır. Temimliler ise bu kelimenin hem “se” harfini, hem “mim” harfini ötreli okurlar. Onların bu kullanışlarına göre kelimenin tekili; (مَثَلَةٌ) şeklinde “mim” harfi ötreli, “se” harfi de sakindir.

“(عُرْفَةٌ وَعُرْفَاتُ) : Yüksek köşk, oda(lar)” demektir. Bunun (müslenin) fiili ise; (مَثَلْتُ بِهِ أَمْتَلُ مَثَلًا) şeklinde gelir, mastarında ise “mim” üstün, “se” harfi de sakindir.

“Doğrusu Rabbin... mağfiret edendir.” Yani iman etmeleri halinde müşrikleri, tevbe etmeleri halinde günahkârları affedendir. İbn Abbas der ki: Yüce Allah'ın Kitabındaki en umut verici buyruk: **“Doğrusu Rabbin zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir”** buyruğudur.

“Ve” küfür üzere ısrar ettikleri takdirde, **“şüphesiz Rabbin azabı cidden çetin olandır.”**

Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd'den, o Said b. el-Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yüce Allah'ın: **“Doğrusu Rabbin zulümlerine rağmen insanlara yine de mağfiret edendir ve şüphesiz Rabbin azabı cidden çetin olandır”** âyeti nâzil olunca Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “Allah'ın affetmesi, rahmeti ve bağışlaması olmasaydı, hiçbir kimse rahat bir hayat yaşayamazdı ve eğer O'nun cezası, tehdidi ve azabı olmasaydı, herkes de hiçbir şey yapmaksızın dururdu.”⁽¹⁾

“O küfre sapanlar, ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi? derler.” Yani onlar bir takım mucizelerin gösterilmesini istediklerinde yüce Allah da peygamberine -Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun-: **“Sen ancak bir uyarıcısın”** yani bildirip, haber verensin **“esasen herbir topluluğun bir yol**

(1) Rivâyet, bu şekliyle görüldüğü gibi mürseldir. Bununla beraber, Suyûtî, *ed-Durru'l-Men-sûr*, IV, 607'de İbn Cerir'in, İbn Abbas'tan diye rivâyet ettiğini belirtmektedir.

göstericisi olmuştur;” onları Allah’a davet eden bir peygambere olmuştur, diye buyurdu.

Yol gösterici (el-Hâdî)nin Allah olduğu da söylenmiştir. Yani sana düşen uyarıp korkutmaktır. Kendilerini hidayete iletmeyi dilediği her bir kavmi hidayete ileten de Allah’tır.

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

8. Allah, her dişinin neye hamile kalacağını, rahimlerin neyi eksilteceğini, neyi artıracığını bilir. O’nun katında herşey bir ölçü ileler.

9. O görünmeyeni de, görüneni de bilendir. O, çok büyüktür, yüceler yücesidir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Rahimlerin Eksiltip Artırmaları:

Yüce Allah’ın: **“Allah her dişinin neye hamile kalacağını... bilir”** buyruğu, erkek olsun, dişi olsun, güzel olsun, çirkin olsun, salih olsun, olmasın neye hamile kaldılarsa onları bilir, demektir.

En’âm Sûresi’nde (6/59. âyet, 1. başlık ve devamında) Gaybın bilgisinin yalnızca Allah’a ait olduğuna ve bu konuda Allah’ın ortağının bulunmadığına dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır. Yine orada Buhârî’de yer alan İbn Ömer’den gelen şu hadisi de zikretmiştik: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Gaybın anahtarları beş tanedir...” ve bunlar arasında: “Rahimlerin neyi eksilttiğini de Allah’tan başka hiçbir kimse bilemez” ifadesi de yer almaktadır.⁽¹⁾

Yüce Allah’ın: **“Rahimlerin neyi eksilteceğini, neyi artıracığını bilir”** buyruğunun te’vili hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Katâde der ki: Anlamı şudur: Dokuz aydan önce neyi düşürdüğünü ve dokuz aydan sonra neyi artıracığını bilir, demektir. İbn Abbas da böyle demiştir.

Mücahid der ki: Kadın hamile iken ay hali olduğu takdirde bu, çocuğunda bir noksanlık demektir, eğer dokuz aydan fazla hamileliği devam eder-

(1) Buhârî, İstiska 29, Tefsir 6. sûre 1; Müsned, II, 24, 52, 58, 122

se bu da eksilenin tamamlanması demektir. Yine Mücahid'den şöyle dediği nakledilmektedir: Eksiltmekten kasıt rahimlerin eksilttikleri kan demektir, artırmaktan kasıt ise onlardaki kan artışı demektir.

Bir diğer açıklamaya göre eksiltmek ve artırmak çocuğa raci'dir. Çocuğun bir parmağının veya başka bir uzvunun eksik gelmesi ve bir parmağının yahut başka bir uzvunun fazla gelmesi gibi.

Bir diğer açıklamaya göre eksiltmek, ay hali kanının kesilmesi demektir. "Artırmak" ise doğumdan sonra gelen lohusalık kanına işaretir.

2- Hamile Kadının Ay Hali Olup Olmaması ile İlgili Görüşler:

Bu âyet-i kerîmede hamile kadının ay hali olacağına delil vardır. Malik'in ve iki görüşünden birisi de Şafiî'nin kabul ettiği görüş budur. Atâ, eş-Şa'bî ve başkaları ise hamile kadın ay hali olmaz, demişlerdir. Ebu Hanife de bu görüştedir, delili de (yine) bu âyet-i kerîmedir.

İbn Abbas ise bu âyet-i kerîmenin te'vili ile ilgili olarak şöyle demektedir: Hamile kadınlar da ay hali olur. İkrime ve Mücahid'den de böyle rivayet edilmiştir. Aynı zamanda bu Hz. Âişe'nin de görüşüdür. Hz. Âişe hamile kadınlara gebeliklerinde ay hali olmaları halinde namazı bırakmaları doğrultusunda fetva verirdi. O sırada Ashab-ı Kiram da mevcuttu ve ashabdan hiçbir kimse onun bu görüşüne karşı çıkmamıştı. O bakımdan bu icma gibidir. Bu açıklamayı İbnu'l-Kassar yapmıştır.

Yine İbnu'l-Kassar'ın naklettiğine göre; iki kişi bir çocuğun kendilerine ait olduğu hususunda anlaşmazlık gösterdiler. Ömer (r.a)'ın huzurunda davalastılar, Hz. Ömer de çocuğu (benzerliklerden hareket ederek, neseb tesbit eden) kıyafet uzmanlarına arzetti. Kıyafet uzmanları çocuğun her ikisine de ait olduklarını söylediler. Bu sefer Hz. Ömer elindeki kâncı ile ona vurmak istedi. Küreyşli bazı kadınlara durumu sorup: Bu çocuğun durumunun ne olduğuna bir bakınız, dedi. Onlar şu cevabı verdiler: Birinci koca bu kadın ile halvete girdi, sonra da onu bıraktı. Bu kadın hamile olduğu halde ay hali oldu, sonra da iddetinin bittiğini zannetti. İkinci koca da bu kadın ile gerdeğe girince çocuk ikincisinin suyu ile gelişti. Bunun üzerine Hz. Ömer: Allahu Ekber! diyerek (hayretini izhar etti) ve çocuğun birinci adama ait olduğunu söyledi. Hamile kadının ay hali olmayacağını söylemediği gibi, Ashab-ı Kiram'dan herhangi bir kimse de böyle bir görüş belirtmemiştir. Bu da bu hususta icma olduğunun delilidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Muhalif kanaati benimseyenler de şöylece görüşlerine delil gösterirler: Hamile eğer ay hali olsaydı ve kadının gördüğü kan ay hali olarak kabul edilseydi, cariyenin istibrâsının bir defa ay hali olması şeklindeki hükmün sahih

olmaması gerekirdi. Oysa bu hükümde icmâ' vardır.

İmam Malik'ten de *"Muhammed'in Kitabı"*nda hamileyken görülen kanın ay hali olmamasını gerektiren bir görüş de rivayet edilmiştir.

3- Hamilelik Süresi:

Bu âyet-i kerîmede hamilenin bazen yükünü dokuz aydan daha erken, bazen de daha fazla bir süre sonra bırakacağına delil vardır. İlim adamları da hamileliğin asgari süresinin altı ay olduğunu icma ile kabul etmişlerdir. Yine onların görüşlerine göre Abdu'l-Melik b. Mervan altı aylıkken doğmuştur.

4- Hamilelik Süresindeki Ay Hesabı:

Sözü geçen altı ay, şeriatçe muteber diğer aylarda olduğu gibi, hilal ile sabit olan aylardır. Bundan dolayı mezheb(imiz) de Malik'in bazı arkadaşlarından -zannederim İbn Haris'in kitabında- şu rivayet kaydedilmektedir: Şâyet altı aydan üç gün eksik olduğu anlaşılırsa, çocuğun kaldığı bu eksik süre, ayların eksik ve fazla çekmelerinin bir sonucu kabul edilir. Bunu İbn Atiyye nakletmektedir.

5- Azami Hamilelik Süresi:

İlim adamları azami hamilelik süresi hususunda farklı görüşlere sahiptir. İbn Cüreyc, Hz. Sa'd'ın kızı Cemile'den, o Âişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Hamilelik süresi yün eğirmekte kullanılan kirmenin gölgesinin yer değiştireceği kadar bir süre dahi iki yıldan fazla olamaz. Bunu Darakutnî nakletmektedir.⁽¹⁾

Ubeyd b. Sa'd'ın kızkardeşi, Sa'd kızı Cemile dedi ki: Hamileliğin azami süresi üç yıldır. el-Leys b. Sa'd'dan da böyle nakledilmiştir. Şafiî'den ise dört yıl diye nakledilmiştir. Malik'ten bu hususta gelen iki rivayetten birisi de böyledir. Ancak ondan meşhur olan rivayet beş yıl olduğudur. Yine ondan on yılı aşacak olsa dahi, azami bir sınırının olmadığı rivayeti vardır. Bu da ondan gelen üçüncü bir rivayettir.

ez-Zührî'den altı ve yedi (yıl) rivayeti gelmiştir. Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Ashab-ı Kiram'dan hamileliği yedi yıla kadar uzatanlar vardır. Şafiî ise bunun azami süresi dört yıldır, demektedir. Kûfeliler ise sadece iki yıldır, derler ve daha fazla bir süre kabul etmezler. Muhammed b. Abdu'l-Hakem der ki: Hamilelik bir senedir, daha fazlası olmaz. Davud (ez-Zahirî) der ki: Süresi dokuz aydır. Ona göre bu süreden daha fazla bir süre hamile kalınmaz.

(1) *Dârakutnî*, III, 322

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu meselenin içtihadından başka ve kadınların hamilelik ile ilgili bilinen durumlarına havale edilmesinden başka bir dayanağı yoktur. Başarı Allah'tandır.

Dâraikutnî, el-Velid b. Müslim'den şöyle dediğini rivayet eder: Ben Malik b. Enes'e dedim ki: Bana Âişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Kadının hamile kalma süresi iki yıldan fazla bir kirmenin gölgesi(nin değişmesi) bir süre kadar dahi artmaz. Bunun üzerine: Subhanallah dedi, böyle bir şeyi kim söyler? İşte bizim komşumuz Muhammed b. Aclân'ın karısı dört yılda hamile kalır ve doğumunu yapar. O doğru sözlü bir kadındır, kocası da doğru sözlü birisidir. Oniki yıl zarfında üç batın gebe kalmıştır. Herbir batında gebeliği dört yıldır.⁽¹⁾

Ayrıca bunu el-Mübârek'den İbn Mücahid de naklederek der ki: Bizde meşhurdur, Muhammed b. Aclân'ın hanımı dört yıllık bir sürede gebe kalır ve doğumunu yapardı. O bakımdan ona "fil'e hamile kalan kadın" adı verilirdi.

Yine şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bir gün Malik b. Dinar oturmakta iken bir adam ona gelerek şöyle dedi: Ey Ebu Yahya! Dört yıldan beri hamile bulunan ve artık çok büyük bir sıkıntı içerisinde olan bir kadına dua et. Bunun üzerine Malik kızdı, mushafı kapattı ve şöyle dedi: Bunlar bizim peygamber olduğumuzu mu zannediyorlar? Sonra da Kur'ân okumaya devam etti, arkasından dua ettikten sonra şöyle dedi: Allah'ım şâyet bu kadının karnında bir afet var ise onu derhal karnından çıkart. Eğer karnındaki dişi ise sen onun yerine ona oğlan ver. Sen dilediğini siler, dilediğini tesbit edersin. Kitabın anası da senin yanındadır. Malik te dua ederken ellerini kaldırdı, etrafındakiler de ellerini kaldırıp dua etti. Daha sonra haberci bu istekte bulunan adama gelerek: Koş hanımına yetiş, dedi. Adam gitti, Malik ellerini indirmemişti ki adam mescidin kapısında boynu üzerinde dört yaşında siyah saçlı bir oğlanla çıkageldi. Dişleri çıkmış ve göbek bağı kesilmemişti.

Yine rivayete göre bir adam Ömer b. el-Hattab'a gelerek şöyle demiş: Ey Mü'minlerin Emiri! İki yıl süreyle evimde değildim. Geldiğimde hanımımın hamile olduğunu gördüm. Hz. Ömer bu kadını recm etmek hususunda çevresindekilerle istişare etti. Muaz b. Cebel şöyle dedi: Ey Mü'minlerin Emiri! Eğer senin bu kadının aleyhine bir yolun varsa da karnındaki yavruya karşı senin lehine bir yol yoktur. O bakımdan bu kadına doğum yapıncaya kadar ilişme. Hz. Ömer o kadına ilişmedi. Nihayet dişleri çıkmış bir oğlan doğurdu. Adam çocuğun kendisine benzediğini görünce; Kabe'nin Rabbine yemin ederim, benim oğlumdur, dedi. Bu sefer Hz. Ömer şöyle dedi: Kadınlar Muaz gibisini doğurmaktan acizdir. Muaz olmasaydı, Ömer helâk olup gitmişti.

(1) *Dâraikutnî*, III, 322

Yine ed-Dahhâk der ki: Annem beni iki yıl hamilelikten sonra doğurdu. Beni doğurduğunda dişim çıkmıştı.

Yine Malik'ten nakledildiğine göre o, annesinin karnında iki yıl kalmıştır. Üç yıl kaldığı da söylenmiştir. Yine denildiğine göre Muhammed b. Ac-lân annesinin karnında üç yıl kalmış ve annesi ona hamileyken vefat etmiş, annesinin karnında oldukça şiddetli hareket ettiği görülünce karnı yarılarak çıkartıldığında dişlerinin çıkmış olduğu görülmüş.

Hammad b. Seleme der ki: Herim b. Hayyan'a, "Herim (çok yaşlı)" denilmesinin sebebi annesinin karnında dört yıl kalmış olmasıdır.

el-Ğaznevî'nin de naklettiğine göre, ed-Dahhâk annesinin karnında iki yıl süreyle kaldıktan sonra doğmuş ve doğduğunda dişleri çıkmış olduğundan ona Dahhâk (çok gülen) adı verilmiştir.

Abbâd b. el-Avvâm der ki: Bizim komşumuz olan bir kadın dört yıl hamilelikten sonra saçları omuzlarına kadar uzamış bir oğlan doğurdu. Yanından uçan bir kuşa da "kış" diye söylemişti.

6- Ay Hali, Lohusalık ve Hamilelik Süreleri:

İbn Huveyzimendâd der ki: Ay halinin, lohusalığın en az ve azami süreleri ile hamileliğin asgari ve azami süreleri hep içtihad yoluyla tesbit edilmiştir. Çünkü bu gibi şeylerin bilgisini yüce Allah insanlara bildirmemiştir. O bakımdan bunlar hakkında herhangi bir hüküm verilirken ancak bizim için zahir olan kadarıyla ve kadınlarda nadir veya mutad olarak görünen kadarıyla hüküm verilir. Biz bir kadının dört veya beş yıl süreyle hamile kaldığını tesbit edersek, buna dayanarak hüküm veririz. Lohusalık ve ay hali ile ilgili olarak, istikrar bulmuş bir durum ile karşı karşıya bulunmadığımızdan, kadınlarda nadiren görülen hususları nazar-ı itibara aldık.

7- Tabiatçıların Bu Husustaki Kanaatleri:

İbnu'l-Arabî der ki: Malikilerden mütesâhil (ilmî delillere itibar etmekte gereken titizliği göstermeyen, gevşek davranan) bazı kimseler, hamileliğin azami süresinin dokuz ay olduğunu nakletmektedir. Ancak böyle bir şeyi (Maliki değil de) ancak Hâlikî (helâke mensub olan) kişi söyler. Bunlar rahimde hamileliği yönetenlerin yedi gezegen olduğu iddiasında bulunan tabiatçılarıdır. Bunlara göre bu gezegenlerin herbirisi anne karnında çocuğu birer ay alır, dördüncü ay da güneşe aittir. İşte çocuk bundan dolayı hareket eder ve kıpırdanmaya başlar. Yedi gezegen arasında yedi ay dolaşması tamamlandıktan sonra sekizinci ayda Zuhâl (Satürn) gezegenine avdet eder. Zuhâl gezegeni de soğukluğuyla onun yetişmesini sağlar. Keşke bunlarla tartışabil-

sem yahut onlara karşı çarpışabilsem. Ne diye devre tamamlandıktan sonra yine Zuhal'e geri dönüyor da başkasına dönmüyor? Bu konuda bilgiyi Allah mı size bildirdi? Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz? Eğer iki gezegenden birisine dönmesi mümkün ise, niçin bu hamileliği düzenleme işi üç veya dört gezegene avdet etmiyor yahut onların hepsine ikişer ya da üçer defa dönmüyor? Bu gizli hususlar hakkında batıl zanlara dayanarak tahakküm niye?

*8- Herşeyin Miktarını Tesbit ve Tayin Eden,
Herşeyi Bilen Yüce Allah'tır:*

“O'nun katında herşey bir ölçü ile dir.” Yani eksiklik olsun, fazlalık olsun herşeyin ölçüsünü tesbit etmiştir.

“Bir ölçü ile dir” buyruğu şöyle de açıklanmaktadır: Çocuğun annesinin karnından çıkışının ölçüsü ve annesinin karnında çıkacağı vakte kadar geçireceği sürenin miktarı hep bellidir.

Katâde ise, rızık ve ecel ile ilgilidir, der. **“Miktar (ölçü)”** ise miktar anlamındadır. Âyetin genel ifadesi ise bütün bu hususları kapsamaktadır. Şanı yüce Allah en iyi bilendir.

Derim ki: Bu âyet-i kerîme ile şanı yüce Allah; **“O görülmeyeni de, görüneni de bilendir”** buyruğu ile kendi zatını övmektedir. Yani O, insanların ve mahlukatın görmediklerini de, gördüklerini de bilendir.

“Gayb” gaib (görünmeyen) anlamında mastardır. **Şehâdet** (görünen) ise, şahit (görünen) anlamında bir mastardır. Şanı yüce Allah, bununla gayb bilgisinin yalnız kendisine ait olduğunu, insanlara gizli bulunan bâtını kendisinin ihata ettiğini belirterek, bu hususa dikkat çekmektedir. Bu konuda herhangi bir kimsenin kendisine ortak olmasının söz konusu olmadığını belirtmektedir.

Bir takım emare ve alâmetleri delil kabul eden tıp bilginleri ise görmedikleri hususlara dair kat'î kanaat belirtecek olurlarsa, bu bir küfürdür. Şâyet bu bir deneydir diyecek olurlarsa, o zaman yaptıklarıyla başbaşa bırakılır ve onların bu durumu (görünmeyeni bilmekle) övülene olumsuz bir gölge düşürmez. Çünkü adetin bozulması mümkündür, ilmin değişikliğe uğraması ise mümkün değildir.

“O çok büyüktür” ki herşey O'ndan aşağıdadır. **“Yüceler yücesidir.”** Müşriklerin söylediklerinden çok yücedir. Kudret ve kahrı ile her şeyin üstündedir. Bu iki isme dair açıklamaları **“Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ”**da yeterince yapmış bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ
بِالنَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

10. İçinizden birisi ister sözünü gizlesin, ister onu açıklasın; gece gizlensin ve(ya) gündüzün yoluna gitsin, hepsi birdir.

“İçinizden birisi ister sözünü gizlesin, ister onu açıklasın” buyruğundaki “sözün gizlenmesi” kişinin kendi kendisine söylediği, içinden geçirdiği sözler demektir. Açığa vurulması ise kişinin başkasına söylediği sözler demektir.

Bu buyrukla kastedilen de şudur: Şanı yüce Allah, insanın hayır ve şer türünden gizlediği her bir şeyi, tıpkı hayır ve şer türünden açığa vurduğu her bir şeyi bildiği gibi bildiğidir.

“(مِنْكُمْ) : İçinizden birisi” ifadesi ya: “(سواء) : Birdir” kelimesinin sıfatıdır. İfadenin takdirî anlamı şöyle olur: İçinizden sözünü gizleyen gizlemesi de, açığa vuranın açıklaması da birdir.

Bununla birlikte şu anlamda olmak üzere “birdir” anlamındaki kelimeye taalluku da mümkündür: İçinizden bu şekilde davranan ile öbür türlü davranan arasında fark yoktur, birdir.

Yine ifadenin takdirinin şu anlamda olması da mümkündür: İçinizden sözünü gizleyen gizlemesi de, aranızdan sözünü açıklayanın açıklaması da aynı şeydir. Şöyle de olabilir: Aranızdan sözünü gizli söyleyen de, onu açığa vuran da eşittir. Bu da “ikisi de adalet sahibidir” anlamında; Zeyd’de adildir, Amr da demeye benzer. “(سواء) : Birdir” kelimesinin birbirine eşittir anlamında olduğundan ayrıca hafzedilmiş bir muzaf takdirine ihtiyacı yoktur, da denilmiştir.

“Gece gizlensin ve(ya) gündüzün yoluna gitsin.” Yani yüce Allah’ın bilgisinde gizli de, açık ta, yollarda açıkça görünen de, karanlıklarda saklanan da birdir. el-Ahfeş ve Kutrub derler ki: “Geceleyin gizlenen” açıkça görünen anlamındadır.

Nitekim onu açığa çıkardım, anlamındaki: (خَفَيْتُ الشَّيْءَ وَأَخْفَيْتَهُ) ifadesi de buradan gelmektedir. (أَخْفَيْتُ الشَّيْءَ) ; ise o şeyi çıkardım, anlamına gelir. Nitekim kefen soyucusuna “el-muhtefi” denilmesi de buradan gelmektedir. Şair İmruu’l-Kays da şöyle demiştir:

خَفَاهُنْ مِنْ أَنْفَاقِهِنَّ كَأَنَّمَا خَفَاهُنْ وَدَقُّ مِنْ عَشِيِّ مُجَلَّبٍ

“Onların (saklandıkları) tünellerinden ortaya çıkmaları
Sanki akşam vakti gürültülü yağan yağmurdan çıkışları gibidir.”

“(السَّارِبُ): Gizlenen, gizlenip saklanan yani bir dehlize giren” demektir.

Nitekim yırtıcı hayvanın inine girdiğini anlatmak üzere kullanılan, (أَسْرَبَ الْوَحْشِيُّ) ifadesi de buradan gelmektedir.

İbn Abbas der ki: “**Gizlenen**” bir şeylerin arkasına saklanan ve görünmez hale gelen, “**yoluna giden**” ise açıkta olup görünen demektir. Mücahid der ki: İşlediği masiyetleri “**gizleyen**” demektir: “**Yoluna giden**” ise bu masiyetleri açıkça işleyen demektir. (سَارِبٌ)ın, giden anlamında olduğu da söylenmiştir.

el-Kisaî der ki: “(سَرَبَ يَسْرُبُ سَرَبًا وَسُرُوبًا): Gitti, gider, gitmek” demektir. Şair de şöyle demektedir:

وَكُلُّ أَنْاسٍ قَارِبُوا قَيْدَ فَحْلِهِمْ وَتَحَنُّنُ خَلْعَتَا قَيْدِهِ فَهُوَ سَارِبٌ

“Bütün herkes erkek develerinin fazla ileri gitmelerini engellerken,
Biz ise erkek devemizin bağını çözdük, işte o serbestçe gitmektedir.”

Ebu Recâ der ki: “Giden” yeryüzünde geçip giden anlamındadır. Şair de şöyle demektedir:

أَتَى سَرَبْتُ وَكُنْتُ غَيْرَ سَرُوبٍ

“Şüphesiz ki ben gittim, sen ise gitmiyordun.”

el-Kutebî der ki: “**Gündüzün yoluna giden**” ifadesi ihtiyaçlarını görmek için hızlıca giden demek olup, Arapların; “(أَسْرَبَ الْمَاءُ): Su akıp gitti” ifadelerinden alınmıştır. el-Esmaî der ki: “(خَلَّ سِرْبَهُ) Yolunu serbest bırak, gitsin” anlamındadır.

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ
 إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ
 بِقَوْمٍ سُوءَ فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

11. Onun önünden de, arkasından da kendisini Allah'ın emriyle koruyan izleyicileri vardır. Gerçek şu ki; bir toplum kendi özünde olanı değiştirmedikçe Allah da hallerini değiştirip bozmaz. Allah, bir toplumun da kötülüğünü diledi mi, artık onun geri çevrilmesine imkân yoktur. Onların, O'ndan başka bir vekilleri de olmaz.

Yüce Allah'ın: **“Onun... izleyicileri vardır.”** Yani yüce Allah'ın gece ve gündüz bir diğerrinin yerine geçen melekleri vardır. Gece melekleri yukarı çıktı mı, onların akabinde gündüz melekleri gelir.

“el-Melâike” kelimesi müzekker olduğu halde; (مُعَقِّبَاتُ): İzleyiciler” kelimesinin müennes gelmesi, bu kelimenin (مُعَقِّبَةٌ)ın çoğulu olmasından dolayıdır. O bakımdan tekil olarak geldiğinde; (مَلَكٌ مُعَقِّبٌ): İzleyici melek” çoğul olarak geldiğinde de; (مَلَائِكَةٌ مُعَقِّبَةٌ): İzleyici melekler” denilir. Bundan sonra ise; (مُعَقِّبَاتُ) ile cemu'l-cem' (çokluk çoğulu) yapılır.

Kimisi de bu buyruğu; (لَهُ مَعَاqِيبٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ): Onun önünden de, arkasından da... izleyicileri vardır” diye okumuşlardır ki burada; (مَعَاqِيبُ) kelimesi, (مُعَقِّبٌ)ın çoğuludur. “Melâike”ye; (مُعَقِّبَةٌ) denilmesi ise; (المَلَائِكَةُ) lafzına uygun olması içindir.

Meleklerin bu türlerinin çok olmaları dolayısıyla müennes geldiği de söylenmiştir. (نَسَابَةٌ وَعَلَامَةٌ وَرَاوِيَةٌ): İleri derecede neseb bilgini, çok alim ve çok rivayet bilen” gibi. Bu açıklamayı da el-Cevherî ve başkaları yapmıştır.

“Teakkub (ardından gelmek, izlemek)” ise başlangıçtan sonra bir daha geri dönmek demektir. Nitekim Allah en-Neml Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: (وَلَّى مُذَبِّرًا وَلَمْ يَعْقُبْ): *Arkasına bakmaksızın dönüp, gitti.*” (en-Neml, 27/10) *Arkasına dönmeksizin... demektir.* Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır: (مُعَقِّبَاتٌ لَا يَخِيبُ قَائِلُهُنَّ - أَوْ - فَاعِلُهُنَّ وَلَمْ يَعْقُبْ): Biri diğerrinin ardınca tekrarlanan öyle sözler vardır ki, bunları söyleyen -yahut yapan- asla zarar görmez⁽¹⁾ de-

(1) Müslim, Mesâcid 144, 145; Tirmizî, Deavât 25; Nesâî, Sehv 92.

dikten sonra tesbih, tahmid ve tekbiri zikretmektedir. Ebu'l-Heysem der ki: Bunlara "muakkibât" denilmesinin sebebi, gittikten sonra bir daha ardı arkasına geri dönmeleridir. Bu da önce bir iş yapıp sonra tekrar aynı işi yapan kimsenin bu fiilini anlatmak için kullanılan; (عَقَبَ) den gelmektedir. el-Muakkibât kelimesi develer hakkında kullanılacak olursa, sudan içmek için birbirine karışan ve itişen develerin arka taraflarında duran develer demektir. Biri su için gittiğinde onun yerine bir diğeri girer.

Yüce Allah'ın: **"Önünden"** ifadesi geceleyin gizlenip saklanana ve gündüzün yoluna gideni **"Allah'ın emriyle koruyan izleyicileri vardır"** buyruğundaki koruyup gözetleme (hıfz)ın mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Bunun, onları yırtıcı hayvanlardan, haşerattan ve zararlı şeylerden korumaları için Allah'tan bir lutuf olarak görevlendirilen melekler olma ihtimali vardır, denilmiştir. Ancak kader geldi mi bu sefer o insanı bu zararlı varlıklarla başbaşa bırakırlar. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Ali b. Ebi Talib (r.a) yapmışlardır.

Ebu Miclez der ki: Murad kabilesinden bir adam Ali (r.a)ın yanına gelerek şöyle dedi: Kendini iyice koru, çünkü Muradlılardan bazıları seni öldürmek istemektedir. Hz. Ali şu cevabı verdi: Her kişi ile birlikte onu takdir olunması hali müstesna, zararlara karşı koruyan (hıfzedan) melekler vardır. Kader geldi mi bu sefer kişiyi Allah'ın kaderiyle başbaşa bırakırlar. Şüphesiz ecel son derece sağlam bir kaledir.

Buna göre; (يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ): Allah'ın emriyle onu koruyacak... buyruğu, Allah'ın emri ve izniyle koruyacak... demek olup () harfi (edatı) "be" anlamındadır. Bu şekilde sıfat harfler biri diğerinin yerini tutabilir. Buradaki (مِنْ)'in, (عَنْ) anlamında olduğu da söylenmiştir ki; Allah'ın emrine binaen onu korurlar, anlamına gelir. Bu da anlam itibariyle birincisine yakındır. Yani onların korumaları Allah'tan gelen bir emre binaendir, kendiliklerinden değildir. Bu da el-Hasen'in görüşüdür.

-Benzer bir kullanım olarak:- (كسوته عن عُرْي ومن عُرْي): Elbisesi olmadığından dolayı ona elbise giydirdim"; denilir. Şanı yüce Allah'ın; (أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ): **Kendilerini açlıktan doyuran...** (Kureyş, 106/4) buyruğu da bu kabildendir ve bu da; (عَنْ جُوع) ile aynı anlamı ifade eder.

Bir diğer açıklamaya göre bu melekler o kimseyi azap meleklerinden korurlar ki ona herhangi bir ceza gelip çatmasın. Çünkü yüce Allah herhangi bir kavim kendi nefislerindeki küfür üzere ısrar etmek suretiyle değiştirmedikçe üzerlerindeki nimet ve afiyeti de değiştirmez. Eğer küfür üzere ısrar edecek olurlarsa, o vakit onlar için tayin edilen sürenin vakti gelir ve intikam üzerlerine iner. Böylelikle biri diğerini izleyen koruyucular da onların yanından uzaklaşır.

Bir diğer açıklamaya göre; melekler onları cinlere karşı korurlar. Kâ'ib der ki: Eğer yüce Allah üzerinize yemenizde, içmenizde ve avretlerinizde sizleri himaye edip koruyan melekleri görevlendirmemiş olsaydı, hiç şüphesiz cinler sizi kapıp giderlerdi.

Azap melekleri de Allah'ın emrindendirler. Özellikle onları **"Allah'ın emri ile"** diye anmaktadır. Çünkü melekler gözle görülmezler. Nitekim yüce Allah: **"De ki: ruh Rabbimin emrindendir"** (el-İsra, 17/85) diye buyurmaktadır ki; sizin görebildiğiniz şeylerden değildir, demektir.

el-Ferrâ ise şöyle demektedir: Bu ifadede takdim ve te'hir vardır ve ifadenin takdiri şöyledir: Onun önünden de arkasından da Allah'ın emriyle izleyicileri vardır ve bunlar onu korurlar. Bu ifade Mücahid, İbn Cüreyc ve en-Nehaî'den de rivayet edilmiştir. Azap meleklerinin de, cinlerin de Allah'ın emrinden oldukları şeklindeki açıklamaya göre ise buyrukta ne takdim vardır, ne de te'hir.

İbn Cüreyc der ki: Buyruğun anlamı onun amelini, onun için korur ve tesbit ederler, şeklindedir ve burada muzâf hafzedilmiştir.

Katâde de; bu melekler, onun sözlerini ve fiillerini yazarlar, diye açıklamıştır. Eğer izleyiciler melekler ise buyruktaki; **"(↓): Onun"** lafzındaki zaminin yüce Allah'a -önceden zikrettiğimiz gibi- ait olması mümkün olduğu gibi, geceleyin gizlenene ait olması da mümkündür. Bu, bu husustaki görüşlerden birisidir.

Bir diğer görüşe göre: **"Onun önünden de, arkasından da... izleyicileri vardır"** buyruğu ile Peygamber (sav) kastedilmektedir. Yani melekler, Hz. Peygamber'i düşmanlarına karşı korurlar. Zaten Hz. Peygamber'den de yüce Allah'ın: **"Ona Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi? derler. Sen ancak bir uyarıcısın"** buyruğunda söz edilmişti. Yani sizden sözlerini gizlice söyleyenler ile bunu açıkça söyleyenler arasında -Peygamber (sav)e zarar verememesi bakımından- fark yoktur. Aksine onun birbirini izleyen melekleri vardır ve bu melekler onu korurlar. Aynı mananın bütün peygamberler için söz konusu olması da mümkündür. Çünkü daha önce yüce Allah: **"Esasen her bir topluluğun bir yol göstericisi olmuştur"** (er-Râ'd, 11/7) diye buyurmuştur. Yani bu melekler, bu yol göstericiyi (hidayete ileten) önünden de, arkasından da korurlar, muhafaza ederler.

Dördüncü bir görüşe göre âyet-i kerîme ile kastedilen önlerinde de, arkalarında da koruyucular topluluğu bulunan sultanlar ve emirlerdir. Allah'ın emri geldiği takdirde, bu koruyucuların kendilerine hiçbir faydası olmaz. Bu açıklamayı İbn Abbas ve İkrime yapmıştır. ed-Dahhâk da böyle demektedir: Burada kastedilen Allah'ın emrine karşı kendisini korumaya çalı-

şan ve şirk koşan sultanlardır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu te'vile göre ifadede hazfedilmiş bir nefy vardır ki; takdiri şöyledir: Bunlar o kimseyi Allah'ın emrine karşı koruyamazlar. Bu açıklamayı el-Maverdî zikretmiştir.

el-Mehdevî der ki: Buradaki **"izleyiciler"**i koruyucular diye kabul edenlerin görüşüne göre anlam şöyle olur: Bu koruyucuların Allah'ın emrine karşı kendisini koruduklarını zan ve vehmeder.

Şöyle de açıklanmıştır: Sözüünü gizli söyleyen ile açıkça söyleyen arasında fark yoktur. Onun birbirini izleyen koruyucuları ve yardımcıları vardır ve bunlar onu masiyet işlemeye iterler, ona verilen herhangi bir öğütten etkilenmesine karşı onu korurlar.

el-Kuşeyrî der ki: Bu, Rabbin azabın hak olacağı vakte kadar mühlet vermesine mani değildir. Şöyle ki: Bu isyankâr kişi uzun süre günah üzerinde ısrar etmek suretiyle nefsinde olanı değiştirecek olursa, bu değiştirme ceza görmesine sebep olur. Böylelikle kendi kendisini cezaya çarptıran kendisiymiş gibi olur. Buna göre yüce Allah'ın: **"Allah'ın emrine karşı onu korurlar"** buyruğu Allah'ın emrine uymaktan onu alıkorlar, anlamına gelir.

Abdu'r-Rahman b. Zeyd de der ki: İzleyiciler (el-muakkibât) yüce Allah'ın kulları hakkında birbirini izleyen ilahi kaza ve takdirleridir.

el-Maverdî der ki: Bu görüşü kabul eden kimselerin kanaatine göre yüce Allah'ın: **"Kendisini Allah'ın emriyle koruyan"** buyruğu iki şekilde açıklanır: Birincisine göre onlar bunu ecel gelmediği sürece ölümden korurlar, demek olup bunu ed-Dahhâk söylemiştir. İkinci açıklamaya göre ise onu bu hususta bir kaderinin vakti gelmediği sürece eziyet verici cinlerden ve haşerattan korurlar, demektir. Bu açıklamayı Ebu Uname ve Ka'b el-Ahbar yapmıştır. Takdir olunan şeyin vakti geldi mi bu sefer onu korumaktan vazgeçerler.

Sahih olan ise burada sözü geçen **"izleyiciler"**in melekler olduğudur. el-Hasen, Mücahid, Katâde ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir. İbn Abbas'tan da bu görüş rivayet edilmiş olup en-Nehlâs da bunu tercih etmiştir. Peygamber (sav)'in de şu hadisini buna delil göstermiştir: "Gecenin melekleri ile gündüzün melekleri sizin aranızda biri diğerini izler dururlar." Bu hadisi, hadis imamları rivayet etmişlerdir.⁽¹⁾ Yine hadis imamlarının Amr'dan rivayetlerine göre İbn Abbas; "(مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَرِقَبَاءُ مِنْ خَلْفِهِ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ يَحْفَظُونَهُ)": **Onun önünden izleyicileri, arkasından da gözetleyicileri vardır ki, kendisini Allah'ın emri ile korurlar**" diye okumuştur.

(1) *Buhârî*, Mevâkît 16, Tevhîd 23, 33; *Müslim*, Mesâcid 210; *Nesâî*, Salât 21; *Muvatta'*, Kasr-ı's-Salâti fi's-Sefer 82; *Müsned*, II, 257, 312, 486

Kinâne el-Adevî der ki: Osman (r.a), Peygamber (sav)'ın huzuruna gire rek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Bana kul ile birlikte kaç meleğin bulunduğunu haber verir misin? şöyle buyurdu: "Sağında bir melek var, hânenâ tı yazar. Solunda bir diğer melek var, bu da seyyiâtı yazar. Sağdaki melek, soldaki meleğin emiridir. Sen bir iyilik işledin mi on olarak yazılır, bir kötülük işledin mi sol taraftaki, sağ taraftakine: Yazayım mı? diye sorar. Öbürü: Hayır, olur ki Allah'tan mağfiret diler yahut O'na tevbe eder, der. Aynı soruyu üç defa tekrarladı mı: Evet yaz, der. Ondan yana yüce Allah bize rahat versin. Bu kişi ne kadar kötü bir arkadaştır. Yüce Allah'ın kendisini gözetlediğini ne kadar az hatırlıyor ve bizden ne kadar az utanıyor? Yüce Allah ise: *"O bir söz söylemeye dursun, mutlak onun yanında görüp gözetlemeye hazır biri vardır."* (Kaf, 50/18) İki melek de önünde ve arkanda var. Yüce Allah da: **"Onun önünden de, arkasından da kendisini Allah'ın emriyle koruyan izleyicileri vardır"** diye buyurmaktadır. Bir melek ise senin alnını yakalamıştır, Allah için alçak gönüllülük gösterecek olursan, seni yükseltir. Allah'a karşı büyüklenecek olursan, belini kırar. Dudaklarının üzerinde de iki melek vardır, bunlar senin ancak Muhammed'e ve aile halkına getirdiğin salat-u selâmı tesbit ederler. Bir melek de ağzın üzerinde dikilidir. O yılanın ağzına girmesine fırsat vermez. Gözlerinin üzerinde de iki melek vardır. İşte herbir insan üzerinde on melek bunlardır. Gece melekleri ile gündüz melekleri yer değiştirir, dururlar. Çünkü geceleyin duran melekler, gündüzün duran meleklerle aynı değildir. İşte herbir insan üzerinde bu şekilde yirmi melek vardır. İblis de gündüzün Ademoğlu ile birliktedir, onun çocukları ise geceleyin (onunla birlikte bulunurlar).⁽¹⁾ Bunu es-Sa'lebî zikretmektedir.

el-Hasen der ki: Sözü geçen "izleyiciler (el-muakkibât)" her sabah namazında bir araya gelen dört melektir. Taberî'nin tercihiine göre "el-muakkibât" emirlerin ön ve arkalarında yürüyen ordu ve kabilelerdir. Buradaki; "(٤) : O'nun" lafzında ki zamir de önceden geçtiği gibi bunlara aittir.

İlim adamları -Allah onlardan razı olsun- derler ki: Şanı yüce Allah, emirlerini iki kısma ayırmıştır. Bunlardan bir kısmının, ilgili kimsenin başına gelmesi ve vaki olmasını hükme bağlamıştır. Bunu hiçbir kimse önleyemez ve değiştiremez. Diğer bir kısmı ise geleceğini hükme bağlamakla birlikte, onun gerçekleşeceğini ve vuku bulacağını hükme bağlamamış, bunun yerine tevbe, dua, sadaka ve korumakla (hıfz) ile önleneyeğini hükme bağlamıştır.

(1) Güvenilir herhangi bir hadis kitabında yer almayan bu rivâyeti, Suyûtî, *ed-Durru'l-Men-sûr*, IV, 615-616'da İbn Cerir'in Kinâne el-Adevî'den gelen bir rivâyet olarak zikrettiğini belirtmektedir.

“Gerçek şu ki; bir toplum kendi özünde olanı değiştirmedikçe Allah da hallerini değiştirip bozmaz.” Yüce Allah bu âyet-i kerîmede bir toplum da -ya bizzat kendileri, ya kendileri için gözetlemek durumunda olanlar, nezaret edenler, yahut herhangi bir sebep dolayısıyla kendilerinden sayılan bir kimse tarafından- bir değişiklik meydana getirilmedikçe o toplumun durumunu değiştirmeyeceğini haber vermektedir. Meselâ, Uhud günü okçuların kendi nefislerindeki değiştirmeleri sebebiyle yüce Allah bozguna uğrayanların (önceki) hallerini değiştirmişti. Buna benzer şeriatte görülebilen başka misaller de vardır. Buna göre âyet-i kerîme; herhangi bir kimse önce bir günah işlemekçe ona hiçbir şekilde ceza gelmez anlamında değildir. Aksine başkalarının günahları dolayısıyla musibetler de gelebilir. Nitekim Peygamber (sav): Salih kimseler aramızda varken helâk edilir miyiz? diye sorulunca, “Eğer fısk ve fücür artacak olursa evet” diye cevabını vermiştir.⁽¹⁾

Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“Allah bir toplumun da kötülüğünü” helâk ve azabını **“diledi mi artık onun geri çevrilmesine imkân yoktur.”** Denildiğine göre yüce Allah, bir toplumun hastalık ve türlü rahatsızlıklar gibi bir takım bela ve musibetlere uğramalarını diliyecek olursa, onun belasını hiçbir kimse geri çeviremez.

Bir diğer açıklamaya göre yüce Allah, bir kavim hakkında kötülüğü dileyecek olursa, onların basiretlerini köreltir ve onlar da belâ ihtiva eden şeyi tercih eder ve onu işlerler. Böylelikle kendi ayaklarıyla helâklarına doğru yürürler. O kadar ki; onlardan birisi kendi eliyle, kendisini öldürmenin yollarını araştırır, kendi ayakları ile kendi kanını akıtmaya doğru yol alır hale gelir.

“Onların O’ndan başka bir vekilleri” bir sığınakları **“da olmaz.”** es-Süddî’nin yaptığı açıklamanın anlamı budur. Bir diğer açıklamaya göre; Allah’ın azabına karşı onları koruyacak bir yardımcıları olmaz. Şair de der ki:

ما في السماء سوى الرحمن من والٍ

“Semada Rahman’ın dışında hiçbir yardımcı yoktur.”

(وَالِ وَوَلِيَّ): Dost ve yardımcı -vezin itibariyle- (قَادِرٌ وَقَدِيرٌ): Kadir ve kadîr’e benzer.

(1) *Buhârî*, Fiten 4, 28, Menâkıb 25, Enbiyâ 7; *Müslim*, Fiten 1, 2; *Tirmizî*, Fiten 21, 23; *İbn Mâce*, Fiten 9; *Muvatta*, Kelâm 22; *Müsned*, VI, 428-429

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ
 ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ
 الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ
 شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

12. Size korku ve ümit salarak şimşegi gösteren, yüklü bulutları ortaya çıkaran O'dur.

13. Gök gürültüsü O'na hamd ile melekler de korkusundan tesbih ederler. O yıldırımları gönderip onlarla Allah hakkında mücadele edip dururlarken dilediğini çarpar. O, kudret ve azabı çetin olandır.

Yüce Allah'ın: “Size korku ve ümit salarak şimşegi gösteren” yağmur ile “yüklü bulutları ortaya çıkaran O'dur” buyruğundaki; “(السَّحَابَ): **Bulutlar**” kelimesi çoğul olup bunun tekili; (سَحَابَة) şeklinde gelir. (سُحُبٌ وَسَحَابٌ) de çoğul olarak kullanılır.

“Gök gürültüsü O'na hamd ile melekler de korkusundan tesbih ederler. O yıldırımları gönderip...” Daha önce Bakara Sûresi'nde (2/14. âyetin tefsirinde) gök gürültüsü, şimşek ve yıldırıma dair açıklamalar geçmiş olduğundan onları burada tekrarlayanın bir anlamı yoktur.

Âyet-i kerîmeden maksat, yüce Allah'ın kudretinin kemalini açıklamak ve cezayı ertelemesinin acizlikten olmadığını anlatmaktır. Yani O, gökte şimşegi yolculukta bulunana korku olmak üzere gösterir. Çünkü yolcu karşı karşıya kalacağı yağmur, dehşet ve yıldırımlar sebebiyle şimşegin vereceği rahatsızlıktan korkar. Nitekim yüce Allah da: “*Yağmurdan dolayı bir rahatsızlık*” (en-Nisa, 4/102) diye buyurmaktadır. Yolcu olmayıp ikamet halinde bulunan kimse de şimşegin akabinde yağmur ve bolluk geleceğini ümit eder. Bu anlamdaki açıklamaları Katâde, Mücahid ve başkaları yapmıştır.

el-Hasen der ki: Şimşegin yıldırımlarından korkarak ve kılığı ortadan kaldıracak yağmuru ümit ederek... demektir.

“Yüklü bulutları ortaya çıkaran O'dur.” Mücahid der ki: Bulutlar su (yağmur) yüklüdür.

“Gök gürültüsü O'na hamd ile... tesbih ederler.” Gök gürültüsünün bu-

lutların sesi olduğunu söyleyen kimselerin görüşüne göre, gök gürültüsünün tesbih etmesi onda hayatın yaratılmış olması delil gösterilerek kabul edilebilir. Bu görüşün sıhhatinin delili de yüce Allah'ın: **“Melekler de korkusundan tesbih ederler”** demesidir. Eğer gök gürültüsü bir melek ise, o da meleklerin kapsamı içerisine girmesi gerekirdi. Gök gürültüsünün de bir melek olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre de **“melekler de korkusundan”** buyruğu Allah'ın korkusundan... diye açıklamışlardır. Bu açıklamayı et-Ta-berî ve başkaları yapmıştır.

İbn Abbas der ki: Melekler yüce Allah'tan korkarlar ama onların korkuları Âdemoğlunun korkusu gibi değildir. Onlardan bir kimse sağında kim var, solunda kim var bilmez. Allah'a ibadeti bırakıp yemek veya içmekle uğraşmazlar. Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Gök gürültüsü (Ra'd) bulutları süren bir melektir. Su buharı onun baş parmağının bir çukuru içerisindedir. Bu melek bulutlarla görevli olup onları emrolunduğu yerlere sürer ve Allah'ı da tesbih eder. İşte bu gök gürültüsü tesbih etti mi, gökte tesbih getirip sesini yükseltmedik hiçbir melek kalmaz. İşte o vakit yağmur yağar. Yine ondan nakledildiğine göre İbn Abbas gök gürültüsü sesini işitti mi: “(سُبْحَانَ الَّذِي سُبِّحَتْ لَهُ): Kendisini tesbih ile andığın zatı ben de tesbih ve tenzih ederim” derdi.

Mâlik, Âmir b. Abdullah'tan, o babasından rivayet ettiğine göre Abdullah gök gürültüsünün sesini işitti mi “(سُبْحَانَ الَّذِي يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ): Gök gürültüsünün hamd ile meleklerin de korkusundan kendisini tesbih ettiği şanı yüce Allah'ı ben de tesbih ederim” der; daha sonra da şunları söyledi: Şüphesiz ki bu, yeryüzündekiler için çok ağır bir tehdittir.

Denildiğine göre gök gürültüsü gökle arz arasında bir taht üzerinde oturan bir melektir. Sağında yetmişbin melek, solunda da bir o kadar melek vardır. Sağına dönüp tesbih etti mi hepsi Allah'ın korkusuyla tesbih ederler. Soluna yönelip tesbih etti mi hepsi Allah korkusundan dolayı tesbih ederler.

“O yıldırımları gönderip onlarla... dilediğini çarpar.” el-Maverdî'nin İbn Abbas, Ali b. Ebi Talib ve Mücahid'den naklettiğine göre bu âyet-i kerîme bir yahudi hakkında inmiştir. Bu yahudi Peygamber (sav)e şöyle demişti: Sen bana Rabbinin neden olduğunu bildir. İnciden midir? Yakuttan mıdır? Bunun üzerine bir yıldırım onu çarptı ve yaktı.

Yine denildiğine göre bu âyet-i kerîme Arap kâfirlerinden birisi hakkında inmiştir. el-Hasen der ki: Bu kişi Arap tâğûtlarından bir adamdı. Peygamber (sav) bir kaç kişiyi onu Allah'a, Rasûlüne ve İslâm'a davet etmek üzere gönderdi. Bu azgın kişi onlara şöyle dedi: Bana Muhammed'in Rabbinin mahiyetini, neden olduğunu, gümüşten mi, demirden mi, bakırdan mı olduğunu haber verin. Yanına gidenler onun söylediği bu sözden dehşete kapıldı-

lar. Bunun üzerine bu azgın kişi: Ben Muhammed'in tanımadığı bir Rabbe mi icabet edip çağrısını kabul edeyim, dedi. Peygamber (sav) defalarca onu elçi gönderdiği halde, o yine ona benzeri sözler söylüyordu. Ona gidenlerin, onunla tartıştığı ve İslâm'a çağırdıkları bir sırada aniden bir bulut yükseldi ve bu bulut tepelerinin üzerinde durdu. Gök gürledi, şimşek çaktı ve bir yıldırım düştü. Onlar oturuyorken kâfiri de yaktı. Peygamber (sav)e geri döndüklerinde Rasûlullah (sav)'ın ashabından bazıları onlarla karşılaştılar ve karşılaştıkları sahabiler: Sizin adamınız yandı, dediler. Yanından gelenler: Nerden bildiniz, diye sorduklarında, onlar yüce Allah Peygamber (sav)e: **"O yıldırımları gönderip, onlarla... dilediğini çarpar"** âyetini vahyetti, dediler.⁽¹⁾ Bunu da es-Sa'lebî, el-Hasen'den, el-Kuşeyrî de bu manada Hz. Enes'ten rivayet etmiştir. İleride gelecektir.

Yine denildiğine göre âyet-i kerîme Lebid b. Rabia'nın kardeşi Erbed b. Rabia ile Âmir b. et-Tufeyl hakkında inmiştir. İbn Abbas dedi ki: Âmiroğullarından olan Âmir b. et-Tufeyl ile Erbed b. Rabia Peygamber (sav)'in yanına gitmek üzere geldiler. O sırada da Hz. Peygamber mescitte bir grup ashabı ile birlikte oturmakta idi. Mescide girdiler. Âmir'in güzelliği orada bulunanların dikkatlerini çekti ve ona baktılar. Bir gözü kördü ama insanların arasında en yakışıklılardan birisi idi. Peygamber (sav)'in ashabından bir adam: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Âmir b. et-Tufeyl yanına doğru geliyor. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Onu bırak, şâyet Allah hakkında hayır diliyor ise hidayete iletecektir."

Âmir yaklaştı ve Hz. Peygamber'in yanında ayakta durup: Ey Muhammed dedi. İslâm'a girersem bana ne var? Hz. Peygamber: "Müslümanların lehine ne varsa, senin de lehine olur. Müslümanlar aleyhine ne varsa, senin de aleyhine (görevin) olur." Âmir: Peki senden sonra bu işi (başkanlığı) bana verecek misin? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Bu benim işim değildir. Bu Allah'a aittir ve O bunu dilediğine verir." Bu sefer: Peki çöldekilerin yönetimini bana verip şehirleri sen alır mısın? deyince, Hz. Peygamber: "Hayır" diye buyurdu. Âmir: Peki bana ne vereceksin? deyince, Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Ben sana atların dizginlerini veririm, sen de onlar üzerinde Allah yolunda gazaya çıkarsın." Bu sefer Âmir: Bu gün de atların dizginleri benim değil mi? diye sordu. Kalk benimle de, konuşayım, dedi.

Rasûlullah (sav) da kalkıp yanında durdu. Amir ise daha önceden Erbed'e: Benim onunla konuştuğumu görürsen, sen de arkasından dolaş ve kılıcınla boynunu vur, diye işaret etmişti. Peygamber (sav) ile tartışmaya, ona karşılık vermeye koyuldu. Erbed kılıcını kınından bir karış kadar çıkarttıktan son-

(1) Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 625-626.

ra Allah onu engelledi ve kınından sıyıramadı. Kılıcı üzerinde eli kurudu, kaldı. Yüce Allah da bir yaz gününde ortalıkta bulut olmayan bir günde üzerine bir yıldırım gönderdi ve yaktı. Âmir de kaçarak: Ey Muhammed dedi, sen Erbed aleyhine Rabbine dua ettin ve sonunda onu öldürdün. Allah'a yemin ederim, Medine'yi senin başına eğersiz atlarla ve tüyleri bitmemiş genç delikanlılarla dolduracağım. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah ve Kayleoğulları senin bu maksadını gerçekleştirmene engel olacaklardır."

Hiz. Peygamber, "Kayleoğulları" ile Evs ve Hazreçlileri kastetmişti.

Sonra Âmir, Selüloğullarından bir kadının evinde konakladı. Sabah olduğunda şöyle diyordu: Allah'a yemin ederim, eğer Muhammed ve onun arkadaşları -bununla ölüm meleğini kastediyor- sahraya benim yanıma gelecek olurlarsa, mızraklarımla onları delik deşik ederim. Yüce Allah bir melek gönderdi ve bu melek kanadıyla ona indirdiği bir darbe ile kaldırıp toprağa yıktı. Anında diz kapağı üzerinde büyükçe bir gudde meydana geldi. Selüloğullarından olan kadının evine şunları söyleyerek geri döndü: Bu develerin guddesine benzer bir guddedir. Selullu bir kadının evinde de ölümüm gelecektir. Daha sonra atına bindi ve atının sırtındayken öldü.⁽¹⁾

Lebid b. Rabia kardeşi Erbed hakkında bir mersiye söyledi. Bu mersiye-de şu beyitler de yer almaktadır:

يا عينُ هَلَّا بَكَيتِ أَرْبَدَ إِذْ قُمَدُ نَا وَقَامَ الْخُصُومُ فِي كَبَدِ
أَخْشَى عَلَى أَرْبَدِ الْخُتُوفِ وَلَا أَرْهَبُ نَوَى السَّمَاءِ وَالْأَسَدِ
فَجَعَنِي الرُّعْدُ وَالصَّوَاعِقُ بِالْفَا رِسَ يَوْمَ الْكَرْبَةِ النَّجْدِ

"Ey göz Erbed için ağlamalı değil misin?

Çünkü biz de hasımlarımız da yorgun ve argın kalkmıştık,

Erbed için ölümden korkardım ama,

Balık ve arslan yıldızlarının ona musibet vereceğinden korkmazdım.

Gök gürültüsü ve yıldırım canımı yaktı,

O sıkıntılı günlerde imdada yetişen kahraman atının ölümüne sebep olarak."

Yine onun hakkında şunları söylemektedir:

إِنَّ الرِّزْيَةَ لَا رَزِيَّةَ مِثْلَهَا فَقَدَانِ كُلِّ أَخٍ كَفُوءِ الْكَوْثِ
يَا أَرْبَدَ الْخَيْرِ الْكَرِيمِ جُدُودُهُ أَفَرَدْتَنِي أَمْثِي بَقَرْنِ أَغْضَبِ

(1) Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 611-612.

"Şüphesiz, benzersiz en büyük musibet,
Yıldız gibi ışık saçan her bir kardeşi yitirmektir.
Ey hayrın Erbed'i ve üstün şerefli mevkilerin sahibi!
Beni kırık bir boynuz ile yürürcesine tek başıma bıraktın."

Daha sonra Lebid İslâm'a girmişti. -Allah ondan razı olsun.-

Gök Gürültüsü ve Yıldırım Esnasında Allah'ı Anmak ve Tesbih:

Ebân, Enes'ten rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Yıldırım aziz ve celil olan Allah'ı zikreden bir kimseye çarpmaz."⁽¹⁾

Ebu Hureyre (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) gök gürültüsü sesini duydu mu şöyle derdi: "(سبحان من يسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته وهو على كل شيء قدير)": Gök gürültüsünün hamd ile meleklerin de korkusundan kendisini tesbih ettiği Allah'ın şanı ne yücedir! O herşeye gücü yetendir." Böyle dediği halde eğer yıldırım ona çarparsa, diyetini ödemek bana aittir.⁽²⁾

el-Hatib de Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Abbas'dan, o babasından, o da dedesi yoluyla şöyle dediğini nakletmektedir: Bir yolculukta Ömer ile birlikte idim. Gök gürültüsü ve dolu bize isabet etti. Ka'b bize şöyle dedi: Gök gürültüsünü duyan bir kimse o esnada;

"(سبحان من يسبح الرعد بحمده والملائكة من خيفته)": "Gök gürültüsünün hamd ile meleklerinden korkusundan kendisini tesbih ettiği Allah'ın şanı ne yücedir" diye üç defa söylerse, o gök gürültüsünde olanlar afiyette olur, kurtulur.⁽³⁾ Biz de böyle yaptık ve esenliğe kavuştuk. Sonra Ömer b. el-Hattab (r.a) ile karşılaştım. Bir dolu tanesinin burnuna isabet edip onda iz bıraktığını gördüm. Ey mü'minlerin emiri, bu ne? deyince, o: Burnuma gördüğün gibi iz bırakan bir dolu tanesi isabet etti, dedi. Ben de: Ka'b gök gürültüsünü duyunca bize şöyle dedi: Kim gök gürültüsünü işittiğinde, gök gürültüsünün hamdiyle meleklerin de, korkusundan kendisini tesbih ettiği Allah'ın şanı ne yücedir diye üç defa söylerse o gök gürültüsü esnasında olacaklardan yana esenliğe kavuşur, dedi. Biz de böyle dedik ve esenliğe kavuştuk, bunun üzerine Ömer (r.a) şöyle dedi: Peki niye bize söylemediniz? Biz de bunu söyledik.

Bu anlamdaki açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/14. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"...Allah hakkında mücadele edip dururlarken" buyruğu ile yüce Allah

(1) Abdullah b. Ebi Zekeriyâ'dan bana ulaştığına göre, gök gürültüsü sesini işitip de "Subhanallahi ve bi hamdihî: Allah'ı hamd ile tesbih ederim" diyene yıldırım çarpmaz. (Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 624).

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 624'de İbn Abbâs'ın sözü olarak.

(3) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 624-625

hakkında: O nedendir? diye soran yahudinin tartışması kastedilmektedir. İbn Cüreyc der ki: Bu buyrukla Erbed'in, Peygamber (sav)'i öldürmek kararını vermesi halindeki tartışmasını kastetmektedir. Bununla birlikte **"Allah hakkında mücadele edip dururlarken"** buyruğu hal de olabilir, munkatı' da olabilir.⁽¹⁾

Enes'ten de rivayet edildiğine göre Rasûlullah (sav) müşriklerden ileri gelen birisini İslâm'a davet etmek üzere elçi gönderdi. Bu kişi Allah Rasûlüne şöyle dedi: Sen bana şu ilahın hakkında haber ver, o gümüşten mi, altından mı, yoksa bakır'dan mı? Hz. Peygamber'in gönderdiği elçiye böyle bir şey çok ağır geldi. Hz. Peygamber'e dönüp, durumu bildirdi. Hz. Peygamber yine: "Ona dön ve yine davet et" diye buyurdu. Adamın yanına döndüğünde bir yıldırımın çarptığını gördü. Rasûlullah (sav)'ın yanına döndüğünde de **"Allah hakkında mücadele edip dururlarken"** buyruğu da inmişti.⁽²⁾

"O kudret ve azabı çetin olandır." İbnu'l-A'râbî der ki: "(المحال): Mekk" demektir. Yüce Allah'ın mekri ise hak ile tedbiri anlamındadır. en-Nehlâs ise Allah'ın mekri, hak eden kimseye farkına varmadığı bir yerden, hoşlanmadığı bir şeyi ulaştırmak demektir.

İbnu'l-Yezid'i de Ebu Zeyd'den **"O kudret ve azabı çetin olandır"** buyruğu hakkında intikamı çetin olandır, dediğini rivayet etmektedir.

el-Ezherî der ki: **"el-Mihâl"**: Kuvvet ve şiddet anlamındadır. "el-Mahl" ise şiddet demek olup buradaki "mim" kelimenin asıl harflerindendir. (وما حَلْتُ فَلَانًا مَحَالًا) tabiri ise "filan ile hangimizin daha güçlü olduğu ortaya çıkıncaya kadar karşılıklı gücümüzü denedik" demektir.

Ebu Ubeyd der ki: "el-Mihâl" azab ve hoş gitmeyen şey demektir. İbn Arafe de: Tartışma ve mücadele demektir, diye açıklamaktadır. Mesela; (ما حَلَّ عَنْ أَمْرٍ): İşi hakkında mücadele etti" anlamındadır.

el-Kutebî der ki: Bu kelime "keyd"i (tuzağı ve tedbiri) çetin olandır, anlamındadır. Aslı da "hile"den gelmektedir. Başındaki "mim" de "mekân" mim'i gibidir. Halbuki bunun da aslı "kevn"den gelmektedir. Diğer taraftan; (تمكنت): Temekkün ettim, imkân ve iktidar buldum" denilir.

el-Ezherî der ki: "el-Mihâl" kelimesindeki "mim" harfinin zaid olduğunu söyleyen İbn Kuteybe yanlıştır. Aksine buradaki "mim" aslî harflerdendir. Eğer bir kelimeyi "fiâl" vezninde olduğunu görüp de bunun ilk harfi esreli "mim" ise bilelim ki, kelimenin aslî harflerindendir. "Mihâd, milâk, mirâs" ve buna benzer kelimeler böyledir. Buna karşılık "mif'al" veznindeki kelimeler eğer

(1) Munkatı olması halinde anlam şöyle olur: "O yıldırımları gönderip onlarla dilediğini çarpar. Onlarsa Allah hakkında mücadele edip dururlar."

(2) Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 625

üç harfli kelimelerden geliyor ise, bu kelimelerdeki vav harfi ızhâr edilir. Mesela "mizved, mihvel ve mihver" ile benzeri kelimeler böyledir. (el-Ezherî devamla) der ki: el-A'rec; (وَهُوَ شَدِيدُ الْمَحَالِ) şeklinde "mim" harfini üstün olarak okumuştur. Bu kıraate göre ise; İbn Abbas'tan bunun açıklaması havl (güç ve kuvvet) demek olur. Bütün bunları Ebu Ubeyd el-Herevî nakletmektedir. Bundan tek istisna başta İbnu'l-A'râbî'den naklettiğimizdir. Ashab-ı Kiram ile Tabiîn'in görüşleri de bu anlamdadır ve bunlar sekiz görüştür:

- 1- Düşmanlığı şiddetli olan demektir. İbn Abbas'ın görüşüdür.
- 2- Güç ve kuvveti şiddetli ve çetin olandır. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.
- 3- Azab ile yakalaması şiddetli olan demektir. Ali b. Ebi Talib'in görüşüdür.
- 4- Öfkesi şiddetli ve çetin olandır. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.
- 5- Gücü şiddetli, çetin olandır. Mücâhid'in görüşüdür.
- 6- Gazabı çetin olandır. Bu açıklamayı Vehb b. Münebbih yapmıştır.
- 7- Kıtlık ile helâk etmesi çetin olandır. Bunu da el-Hasen söylemiştir.
- 8- Hilesi şiddetli olandır. Bu açıklama da Katâde'ye aittir.

Ebu Ubeyde Ma'mer der ki: "el-Mihâl" ve "el-Mumâhale" karşılıklı tedbir ve hile yapmak ve birbiriyle yarışmak, yenişmeye çalışmak demektir. el-A'sâ'nın şu beyitini de nakletmektedir:

فَرَعَ تَبْعٌ يَهْتَزُّ فِي عُصْنِ الْمَجْدِ بِكَ كَثِيرُ النَّدَى شَدِيدِ الْمَحَالِ

"Şeref dalında salınan bir kayın ağacının gece çiği pek çok alan ince bir dalıdır. Bununla birlikte intikam alıp cezalandırması da çok çetindir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

وَلَيْسَ بَيْنَ أَقْوَامٍ فَكْلٌ أَعْدُّ لَهُ الشُّغَارِبُ وَالْمِحَالُ

"O bir takım kimseler arasına girdi ki onların herbirisi ona Çeşitli oyunlar ve çeşitli hile ve tuzaklar kurdular."

Abdu'l-Muttalib de şöyle demektedir:

لَا هُمْ إِنْ الْمَرْءَ يَمُ نَعُ رَحْلُهُ فَاغْنَى حَلَالِكَ
لَا يَغْلِبُنْ صَالِيَهُمْ وَمِحَا لَهُمْ عَدَاؤُا مِحَالِكَ

“Allah’ım şüphesiz kişi kendi evini korur,
 Sen de sana yakın yerde ikamet edenleri koru.
 Onların haçları, küfür ve inkârları,
 Saldırganlık ederek hiçbir zaman senin tedbirine galip gelmesin.”

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا
 كَبَاسِطٍ كَفِّهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ
 إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

**14. Hak davet yalnız O’nadır. O’nu bırakıp çağırdıkları ise kendile-
 rine hiçbir şekilde cevap veremezler. Onların durumu, ağzına gel-
 sin diye suya doğru iki avucunu açan kimseye benzer ki o buna
 asla ulaşacak değildir. İşte kâfirlerin duası da ancak boşunadır.**

“Hak olan davet yalnız O’nadır.” Yani doğru olan davet yalnız Allah’adır.

İbn Abbas, Katâde ve başkaları bundan kasıt: La ilahe illallah’tır, demiş-
 lerdir. el-Hasen de şöyle demiştir: Bundan kasıt: Şüphesiz ki Allah hakkın tâ
 kendisidir. Dolayısıyla O’na dua etmek hak olan davet demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Duada ihlaslı olmak hak olan davet demektir. Bu-
 nu da müteahhir ilim adamlarından bazıları söylemiştir. Bir diğer açıklama
 da şöyledir: Hak olan davet korku esnasında Allah’a dua etmektir. Çünkü bu
 durumda Allah’tan başkasına dua edilmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyur-
 maktadır: *“O’ndan başka dua edip çağırdığınız herkes kaybolur, gider.”*
 (el-İsra, 17/67)

el-Maverdî der ki: Âyetin akışına daha uygun olan açıklama şekli budur.
 Çünkü yüce Allah: **“Onu bırakıp çağırdıkları”** yani heykeller ve putlar **“ise
 kendilerine hiçbir şekilde cevap veremezler.”** Onların hiçbir dualarını ka-
 bul edemezler, hiçbir seslenişlerini işitemezler.

**“Onların durumu ağzına gelsin diye suya doğru iki avucunu açan kim-
 seye benzer ki o buna asla ulaşacak değildir.”** Aziz ve celil olan Allah, su-
 yu onların yaptıkları duaların kabul olunmasından yana ümit kestiklerine mi-
 sal olarak vermiştir. Çünkü Araplar herhangi bir şekilde erişemeyeceği bir hu-
 sus için didinip duran kimseye, elinde suyu tutmaya çalışan kimseyi misal ve-
 rirler. Şair der ki:

لما صبحتُ فيما كان بيني وبينها من الودِّ مثل القابض الماء باليد

“Artık benimle onun arasındaki sevgi sebebiyle
Elinde su tutan kimsenin haline döndüm.”

Bu misalin anlamına dair üç açıklama yapılmıştır:

1- Allah'tan başka bir ilâha dua edip tapan bir kimse uzaktan ele geçirmek istediği halde suyu ağzına gelsin diye çağıran, bununla birlikte suyu bir türlü diline ulaştıramayan, eliyle suya işaret etmekle birlikte ebediyyen su kendisine ulaşamayan kimsenin durumuna benzer. Çünkü su hiçbir şekilde çağrıya cevap veremez ve hiçbir zaman su böyle bir kimseye ulaşamaz. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

2- Allah'tan başkasına dua ve ibadet eden kimse suda hayalini (aksini) gören susuz kimseye benzer. Bu kimse elini suya, su ağzına ulaşsın ister. Halbuki o suyun ona ulaşmasına imkân yoktur. Çünkü onun böyle bir zannı yer-sizdir, böyle bir şeyi beklemesinin anlamı yoktur. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

3- Böyle bir kimse suyu elinde tutmak kastıyla avuçlarını açmış kimse gibidir. Ancak bu kimsenin avuçlarında da su namına bir şey kalmaz.

el-Ferrâ buradaki “su”dan kastın kuyu olduğu kanaatindedir. Çünkü kuyu suyun kaynağıdır. Bu misal buna göre ipsiz ve kovasız olarak elini kuyuya uzatan kimsenin durumuna dair bir benzetmedir. Bunun tanığı da şairin şu beyitidir:

فإن الماء ماء أبي وجدِّي وبشري ذو حَفَرْتُ وذو طَوَيْتُ

“Şüphesiz bu benim babamın ve dedemin suyudur,
Onu kazan ve onun duvarını ören benim.”

Ali (r.a) der ki: Böyle bir kimse kuyu kenarında susuz gibidir. Kuyunun dibine de ulaşamadığı gibi, su da kendisine doğru yükselemez.

“Ancak... açan kimse” nin anlamı, ancak iki avucunu “suya” açan kimseye suyun cevap vermesi gibidir. Buna göre mastar (isticâbet: cevap verme) avucunu açan kimseye izafe edilmiş, sonradan da muzaf hazfedilmiştir. Mastarın faili ise “su” kelimesidir. Yani ancak iki avucunu suya uzatanın (çağrısına) icabet edilmesi gibidir. Buna karşılık yüce Allah'ın; “(لِيُتْلَغَ فَأُ)”: Ağzı-

na gelsin diye" buyruğundaki "lam" da "avuç açma" anlamındaki fiile taaluk etmektedir.

"O buna asla ulaşacak değildir" buyruğundaki zamir de suya aittir, yani su ağzına ulaşacak değildir. Bununla birlikte; "(هو): O" zahirinin ağza ait olması da mümkündür, o takdirde ağız suya ulaşamaz anlamında olur.

"İşte kâfirlerin duası da ancak boşunadır" Yani kâfirlerin putlara tapması ancak boştur, boşa çıkacaktır, çünkü şirktir.

Şöyle de açıklanmıştır: Dualarının boşa gitmesi bu dualarının önlerinden kaybolmasıdır. Bu dua sebebiyle ellerine hiçbir şey geçmez. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ı bırakıp da tapına geldiğiniz şeyler nerede? Onlar gözümüzden kayboldular diyecekler."* (el-A'râf, 7/37)

İbn Abbas der ki: Bunun anlamı şudur: Kâfirlerin seslenişleri Allah'a ulaşamaz, Allah onların dualarını kabul etmez.

وَاللَّهُ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُم بِالْغُدُوِّ
وَالْأَصَالِ ﴿١٠﴾

15. Göklerde ve yerde bulunanların kendileri de, gölgeleri de ister istemez sabah-akşam Allah'a secde ederler.

Yüce Allah'ın: **"Göklerde ve yerde bulunanların kendileri... ister istemez... Allah'a secde ederler"** buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen, Katâde ve başkaları derler ki: Mü'min Allah'a isteyerek, kâfir de istemeyerek kılıç zoruyla secde eder. Yine Katâde'den şöyle dediği nakledilmektedir: Kâfir iman kendisine fayda vermeyeceği vakit istemeyerek Allah'a secde eder. ez-Zeccâc da der ki: Kâfirin istemeyerek secde etmesinde, itaatle boyun eğmek namına hiçbir şey yoktur, onun secde etmesi yapmacıktır.

İbn Zeyd der ki: **"İster"** ile İslâm'a isteyerek giren **"istememez"** buyruğu ile de kılıç korkusuyla İslâm'a giren kastedilmiştir.

Bunun uzun süre müslüman kalarak secdeye alışanların **"isteyerek"** Allah için kendisini zorlayanın da **"istemeyerek"** secde etmesi anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna göre âyet-i kerîme mü'minler hakkındadır. Bu açıklamaya göre **"yerde"** ifadesi yerde bulunanların bir kısmı anlamına gelir.

el-Kuşeyrî der ki: Âyet-i kerîme(nin açıklanması) hususunda iki yol izlenmiştir. Birincisine göre âyet-i kerîme umumi olmakla birlikte, ondan kastedilen husustur. Mü'min isteyerek secde eder, kâfirler ise tıpkı münafıklar gibi zorlanarak ve korkarak secde ederler. Âyet-i kerîme bunlar hakkında yorumlanmıştır, bu açıklamayı el-Ferrâ nakletmektedir. Bu görüşe binaen de şöyle denilmiştir: Âyet-i kerîme mü'minler hakkındadır. Mü'minler arasında kimisi isteyerek secde eder ve secde etmek ona ağır gelmez. Kimisine de ağır gelir. Çünkü ilâhî tekliflere bağlılıkta bir meşakkat vardır. Fakat onlar ihlas ve iman ile bu meşakkate katlanırlar, taki hakka alışıncaya ve bunu kolaylıkla yapacak hale gelinceye kadar.

İkinci yol -ki sahih olan da budur- âyet-i kerîmenin umum olarak alınması ve açıklanmasıdır. Bunun da iki yolu vardır. Birincisine göre mü'min isteyerek secde eder, kâfir ise secde etmekle emrolunmuştur ve bundan dolayı sorgulanacaktır. İkinci şekil -ki hak olan da budur- de şudur: Mü'min bedeniyle, isteyerek Allah'a secde eder. Mü'min olsun, kâfir olsun, mahlûk olması itibariyle secde eder. O delâletiyle ve yaratıcıya olan ihtiyacı bakımından (hükmen) secde eder. Bu da yüce Allah'ın: *"Onu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"* (el-İsra, 17/44) buyruğuna benzemektedir ki, bu da ibadet kastıyla yapılan tesbih değildir, delâleten tesbihtir.

"Gölgeleri de ister istemez sabah-akşam Allah'a secde ederler." Yani bütün mahlukatın gölgeleri sabah-akşam Allah'a secde etmektedir. Çünkü özellikle bu vakitlerde gölgeler açıkça ortaya çıkmakta, bir cihetten diğer bir cihete geçmektedir. Bu da yüce Allah'ın gölgeleri dilediğine uygun olarak evirip çevirmesi ile olur. Bu buyruk yüce Allah'ın: *"Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin zilletle ve itaat ediciler olarak, durmadan sağa-sola dönerek Allah'a secde ettiklerini görmüyorlar mı?"* (en-Nahl, 16/48) buyruğunu andırmaktadır. Bu açıklamayı da İbn Abbas ve başkaları yapmıştır.

Mücahid der ki: Mü'minin gölgesi isteyerek -mü'minin kendisi de itaatkâr olduğu halde- secde eder. Kâfirin gölgesi ise -kâfir hoşlanmayarak- istemeyerek secde eder.

İbnu'l-Enbarî der ki: Gölgelere akıl verilir, onlar da bu akılları ile secde eder ve Allah'a saygı ile itaat ederler. Nitekim dağlara anlama ve kavrama kabiliyeti verilerek onlara hitab edildiği ve onların da hitab ettikleri belirtilmektedir.

el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir açıklama su götürür. Çünkü dağ bir cisimdir. Onun akıl sahibi olması ancak hayat sahibi olmasıyla mümkündür. Gölge-ler ise izdir ve arazdır. Bunların hayat sahibi olmaları düşünülemez.

Burada "secde etmek" meyletmek anlamındadır, gölgelerin secde etme-

leri bir taraftan bir diğer tarafa meyletmeleridir. Nitekim hurma ağacı secde etti denilirken, meyletti, eğildi anlamındadır.

“(أَصِيل) : **Akşam vakitleri**” kelimesi; (أَصْل) ın çoğuludur. Bu ise (أَصِيل) ın çoğuludur. Bu da ikinci vakti ile güneşin batımı arasındaki zamandır. Çoğulun da çoğulu; (أَصَائِل) şeklinde gelir. Ebu Zueyb el-Huzelî der ki:

لَعَنَرِي لَأَنْتَ الْبَيْتُ أَكْرَمُ أَهْلُهُ وَأَقْعُدُ فِي أَفْيَائِهِ بِالْأَصَائِلِ

“Yemin ederim ki sen ahalisine ikramda bulunduğum evin tâ kendisisin
Ve akşam vakitleri gölgelerinde oturduğum.”

“(ظِلَالُهُمْ) : **Gölgeleri**” kelimesinin; “(مِنْ) : ...anlar” üzerine atfedilmesi de mümkündür. Mübtedâ olarak merfu olup haberi hazfedilmiş de kabul edilebilir. İfadenin takdiri o zaman şöyle olur: Onların gölgeleri ise, sabah ve akşam vakitlerinde secde ederler.

“(بِالْغَدَوِ) : Sabah” kelimesinin mastar olması mümkün olduğu gibi; (غَدَاة) : Sabahın çoğulu da olabilir. Bunun çoğul olma ihtimalini, “akşam(lar)” kelimesinin de çoğul olarak kullanılmış olması güçlendirmektedir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ
أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى
وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ
خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهُ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ
الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

16. De ki: “Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?” De ki: “Allah’tır.” Yine de ki: “Öyle iken O’nu bırakıp da bizzat kendilerine ne bir fayda ne de bir zarar vermeye güçleri olmayan bir takım veliler mi edindiniz?” De ki: “Gözü görmeyenle, gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nur bir olur mu?” Yoksa Allah’a O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü? De ki: “Herşeyi yaratan Allah’tır. O biridir, Kahrîr’dır.”

Yüce Allah: **"De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?"** buyruğu ile peygamberine müşriklere: **"Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?"** demesini emretmektedir. Bundan sonra da onlara: "Eğer böyle bir şey söylemeyecek ve yaratıcının kim olduğunu bilmeyecek olurlarsa onlara karşı bağlayıcı bir delil olmak üzere; **"O Allah'tır"** demesini emretmektedir.

"Yine de ki: Öyle iken O'nu bırakıp da... bir takım veliler mi edindiniz?" Bu onların yüce Allah'ın yaratıcı olduğunu itiraf ettiklerine delildir. Aksi takdirde: **"Yine de ki: Öyle iken onu bırakıp da... bir takım veliler mi edindiniz"** demenin bir anlamı olmazdı. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Andolsun onlara: Göklerle, yeri kim yarattı? diye sorsan, onlar elbette: Allah! diyeceklerdir."** (Lukman, 31/25) Yani sizler bunu itiraf ettiğinize göre ne diye O'ndan başkasına ibadet ediyorsunuz? Hem O'ndan başka tapıklarınızın faydası da yoktur, zararı da yoktur. Şüphesiz ki bu yerinde ve doğru bir delil getirmedir ve bu delil bağlayıcıdır.

Daha sonra yüce Allah onlara bir örnek vererek: **"De ki: Gözü görmeyenle, gören bir olur mu?"** İşte hakkı gören mü'min ile hakkı görmeyen müşrik de böyledir. Buradaki "görmeyen"in, onların Allah'tan başka tapındıkları şeylere örnek, "gören"in ise yüce Allah'a örnek olduğu da söylenmiştir.

"Yahut karanlıklarla, nur bir olur mu?" Yani şirk ile iman bir olur mu?

İbn Muhaysın, Ebu Bekr, el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî fiili önceden de - bu şekilde- geçmiş olması dolayısıyla; "(يستوي)": Bir olur" şeklinde "ya" ile okumuşlardır. Diğer taraftan; "(الظلمات)": "Karanlıklar"ın te'nisi (dişillliği) de haki-ki müenneslik değildir. Diğerleri ise bu fiili "te" ile okumuşlardır, Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü müennes ile fiil arasına başka bir kelime girmemektedir.

"Karanlıklar ve nur" iman ve küfrün misalidir. Ancak biz bunun keyfiyetine vakıf olamayız.

"Yoksa Allah'a onun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü?" İşte bu da delil getirmenin en mükemmel ve eksiksiz şekillerinden birisidir. Yani Allah'tan başkası, Allah'ın yaratması gibi yarattı ve bu yüzden onlar yaratmaları birbirine mi benzettiler ve buna bağlı olarak Allah'ın yarattıkları ile ilahlarının yarattıklarını birbirinden ayırtedemeyecek hale mi düştüler?

"De ki: Herşeyi yaratan Allah'tır." Yani ey Muhammed, onlara: **"Herşeyi yaratan Allah'tır"** de. O halde bundan dolayı herşeyin de yalnız O'na ibadet etmesi gerekir.

Âyet-i kerîme hem müşriklerin iddialarını, hem de Allah'ın yarattığı gibi yarattıklarını iddia eden Kaderiye'nin iddialarını reddetmektedir.

"O birdir" herşeyden öncedir ve tektir. **"Kahhâr'dır."** Herşeye galib olandır. O'nun iradesi irade sahibi herkesin, her türlü isteğine galib gelir.

el-Kuşeyrî Ebu Nasr der ki: Âyet-i kerîmenin yaratıcıyı itiraf edip kabul eden kimseler hakkında varid olması uzak bir ihtimal değildir. Yani sen onlara gökleri ve yeri yaratana dair soru sor. Çünkü bu hususta onlara karşı delil getirmek kolaydır ve bu konuda doğru karşılık vermeleri zarurete yakın bir ihtimaldir. Çünkü cansızların ve bütün mahlukların gökleri ve yeri yaratmaktan aciz oldukları bilinen bir husustur. Bu kabul edilip yaratıcının yüce Allah olduğu da ayan beyan ortaya çıktığına göre; Allah'a ortak koşmak nasıl caiz olur? Daha sonra el-Kuşeyrî sözler arasında şunları da açıklar: Şâyet kainatın iki yaratıcısı olsaydı, bu yaratma arasında benzerlik olurdu. Bu yaratıcının fiili, diğerinkinden ayırt edilemezdi. Peki fiilin iki kişi tarafından yapıldığı nereden bilinebilirdi?

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا
رَابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ ۚ كَذَلِكَ
يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۚ وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ
فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۚ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ﴿١٧﴾ لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا
لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا
وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ ۚ وَمَأْوَاهُمُ
جَهَنَّمُ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ
الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَىٰ ۚ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولَٰؤُلَاءِ الْآلَبَابِ ﴿١٩﴾

17. O, gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarlarınca sel olup taşar. Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürür. Bir süs veya bir fayda elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de bunun gibi bir köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtılı böyle örneklerendir. Ancak köpük atılır, gider. İnsanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu, yerde kalır. Allah örnekleri işte böyle verir.

- 18. Rabblerinin çağrısını kabul edenlere el-Hüsnâ vardır. O'nun çağrısını kabul etmeyenlere gelince, yeryüzündeki herşey ve onunla beraber bir o kadarı daha kendilerinin olsa, şüphesiz onları fidye olarak verirlerdi. Hesabın kötüsü onlar içindir, barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!**
- 19. Rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse kör gibi midir? Ancak selim akıl sahipleri iyice öğüt alır.**

Yüce Allah: **"O, gökten bir su indirdi de dereler kendi miktarlarınca sel dolup taşar. Sel de yüze çıkan bir köpük yüklenip götürür..."** buyruğunda hak ile bâtıla bir örnek vermektedir. Küfrü suyun üstündeki köpüğe benzetmektedir. Bu köpük yok olup gider. Kıyılarda dağılır, rüzgarlar onu itip darmadağın eder. İşte -ileride açıklayacağımız gibi- küfür de böylece gider ve darmadağın olur.

"Dereler kendi miktarlarınca" yani dolabildikleri kadarıyla **"sel olup taşar."** İbn Cüreyc, küçüklük ve büyüklükleri miktarınca diye açıklamıştır.

el-Eşheb, el-Ukaylî ve el-Hasen; (بِقَدْرِهَا): Kendi miktarlarınca" kelimesini "dal" harfini sakın olarak okumuşlardır. Anlam birdir.

Anlamının: Kendileri için takdir olunan miktar kadarıyla, şeklinde olduğu da söylenmiştir.

(الْوَادِيَّة): **Dereler**" kelimesi "vâdî"nin çoğuludur. Buna "vâdî" adının verilmiş sebebi, suyun belli bir yerden çıkması ve akması dolayısıyladır. Buna göre "vâdî" akan suyun adı olmaktadır. Ebu Ali ise **"dereler (vadiler) ...sel olup taşar"** tabirinde bir genişletme vardır. Yani suları sel olup taşar demek olup, bu anlamdaki kelime hazfedilmiştir, der. Yine Ebu Ali der ki: **"Kendi miktarlarınca"** ifadesi de suları kadarıyla... demektir. Çünkü vadiler (dere yatakları) bizatihi kendi miktarları kadar akmaz. (Su aktığı miktarda akar).

"Sel de yüze çıkan" yani su üstünde yükselip çıkan **"bir köpük yüklenip götürür."** İfade burada tamam olmaktadır, bunu Mücahid söylemiştir. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Bir süs" yani altın ve gümüşten edindikleri bir süs **"veya bir fayda elde etmek için ateşte erittikleri"** Mücahid der ki: Demir, bakır ve kurşun gibi **"şeylerden de bunun gibi bir köpük çıkar."** Bu da ikinci bir misaldir.

Yüce Allah'ın: **"Bunun gibi bir köpük"** buyruğu şu demektir: Taşan sel sularının üzerinde bir köpük yükseldiği gibi, bu gibi şeylerin üzerinde de bir köpük yükselir. Sel sularının üzerinde köpüklerin yükselmesi, suya yerin toprağının da karışması ve bunun bir köpük oluşturmamasından dolayıdır. Aynı şekilde üzerinde ateş yakılan mücevherat, altın ve gümüş gibi yeryüzünde da-

ğınık bulunan madenlere de toprak karışmış bulunuyor. Bu madenler üzerinde ateşin yakılmasının sebebi ise, madenlerin eriyerek yerin toprağının ondan ayrılmasını sağlamaktır.

“İşte Allah hak ile bâtılı böyle örneklendirir. Ancak köpük atılır, gider” buyruğu ile ilgili olarak Mücahid; “(جَفَأَ): **Atılır, gider**” tabirini katı olarak (atılır) diye açıklamıştır. Ebu Ubeyde ise der ki: Ebu Amr b. el-Alâ dedi ki: -Aynı kökten fiil olan-: (أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ) tabiri, tencere köpüğü dökülünceye ve dibinde de katılaşıncaya kadar kaynadı, anlamındadır. (الْجَفَأُ): Vadinin uzaklaştırdığı yani bir kenara attığı şey, demektir. Ebu Ubeyde’nin naklettiğine göre o Ru’be’yi bu kelimeyi; (جَفَأًا) diye okuduğunu dinlemiştir. Ebu Ubeyde der ki: Tencere köpük atmaya başladığı zaman; (أَجْفَلَتِ الْقِدْرُ) denilir. Esen rüzgar bulutu parçalayıp dağıttığı zaman da; (أَجْفَلَتِ الرِّيحُ السَّحَابَ) denilir.

“İnsanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yerde kalır.” Mücahid der ki: Bu da saf ve katıksız sudur.

Şöyle de açıklanmıştır: Bundan kasıt su ile arılaştırılmış hale getirilen altın, gümüş, demir, bakır ve kurşundur. Bu iki örnek de yüce Allah’ın sebatı itibariyle hakka, yok olup gitmesi itibariyle de batıla verdiği iki örnektir. Batıl bazı hallerde yükselip kabarsa dahi tıpkı köpüğün ve işe yaramayan kötü karışımların yok olup gitmesi gibi yok olur, gider.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu yüce Allah’ın Kur’ân-ı Kerîm’e ve onun kalplere girip etkileyen buyruklarına verdiği bir misaldir. Yüce Allah, Kur’ân-ı Kerîm’i hayrının genelliği, faydasının da kalıcılığı itibariyle yağmura benzetmektedir. Kalpleri de dere yataklarına benzetmektedir. Bu kalplere Kur’ân-ı Kerîm’den girip yerleşeni, dere yataklarına genişlik ve darlıklarına uygun olarak giren sulara benzetmektedir.

İbn Abbas: **“O gökten bir su”** Kur’ân **“indirdi”** diye açıklamıştır.

“Dereler kendi miktarlarınca sel dolup taşar.” İbn Abbas der ki: Derelerden kasıt kulların kalpleridir. **“Sûku’l-Arûs”** adlı eserin sahibi (Ebu Ma’ser et-Taberî) der ki: Eğer bu açıklama sahih olarak gelmişse yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’e suyu, kalplere dere yataklarını, muhkem buyruklara saf olanı, müteşabihe de köpüğü misal verip benzetmesi anlamındadır.

Bir diğer açıklamaya göre ise köpük nefsin kibiri, şüphe gaileleridir. Bunlar sebebiyle nefis sahip olmadığı şeylerle kabarır ve yükseldiği bu noktalarda ise çırpınıp durur. Tıpkı sel sularının saf ve berrak akarken derede bulduğu şeyleri suyun üzerine yükseltmesi gibi. Altın ve gümüş süsüne gelince, bu da üstün ve yüce hallere bir misaldir, tertemiz ahlâka örnektir. Erkeklerin güzellikleri bunlarla ortaya çıkar, salih ameller bunlarla ayak-

ta durur. Tıpkı altın ve gümüşün kadınların süsü olması ve eşyaların kıymetlerinin bunlarla ölçülmesi gibi.

Humeyd, İbn Muhaysın, Yahyâ, el-A'meş, Hamza, el-Kısaî ve Haf's; "(يُوقِدُونَ)": Ateş yakarlar" (meâldeki: Ateşte erittikleri anlamındaki fiil) buyruğunu "ya" ile okumuşlardır, Ebu Ubeyd de; "(يَنْفَعُ النَّاسَ)": **İnsanlara fayda veren**" buyruğundan dolayı bunu tercih etmiştir. Çünkü yüce Allah, bu buyrukta bir haber vermektedir ve burada muhatab almak söz konusu değildir. Diğerleri ise ifadelerin baş tarafında yer alan: **"Öyle iken O'nu bırakıp da... bir takım veliler mi edindiniz?"** buyruğu dolayısı ile "ta" ile okumuşlardır. (Bu şekildeki okuyuşa göre de anlam: ... ateşte erittiğiniz şeylerden... şeklinde olur).

Yüce Allah'ın: "(فِي النَّارِ)": **Ateşte**" buyruğu hazfedilmiş bir kelimeye taalluk etmektedir. Hal mahallindedir. Bunun zülhali ise; "(عَلَيْهِ)": (Ateşte erittikleri) ifadesindeki "he"dir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Üzerinde ateşte yakıp erittikleri esnada ateşte bulunan... demektir. Şanı yüce Allah'ın; "(فِي النَّارِ)": **Ateşte**" buyruğunda da zülhalin ismi olan "he"ye ait merfu bir zaimir vardır. **"Ateşte"** anlamındaki buyruğun; "(يُوقِدُونَ)": **Erítettikleri**" fiiline taalluk etmesi; "(أَوْقَدْتُ عَلَيْهِ فِي النَّارِ)": Onun üzerinde ateşte erittim" şeklindeki bir ifade uygun olmayacağından söz konusu olamaz. Çünkü zaten üzerinde ateş yakılan şey ateşin içerisinde bulunur. O takdirde; "(فِي النَّارِ)"ın ifade ettiği bir anlam olmaz.

"(أَتَيْنَاهُ حَلِيَّةً)": **Bir süs... elde etmek için**" buyruğu mefulün leh olur.

"(زَبَدٌ مِثْلُهُ)": **Bunun gibi bir köpük çıkar**" anlamındaki buyruk da mübtedâ ve haber olup selin üzerindeki köpük gibi bir köpük çıkar, anlamındadır.

"Köpük çıkar" ifadesinin haberinin **"ateşte"** ifadesi olduğu da söylenmiştir.⁽¹⁾ el-Kısaî ise şöyle demektedir: **"Köpük"** kelimesi mübtedâ **"bunun gibi"** kelimesi onun sıfatıdır. Haberi ise bundan önceki cümlede yer alan; **"ateşte erittikleri şeylerden"** anlamındaki buyruktadır.⁽²⁾

"Allah örnekleri işte böyle verir." Yani yüce Allah bu örnekleri size açıkladığı gibi, bunları açık ve seçik bir şekilde de verir demek olup ifade burada sona ermektedir. Daha sonra şöyle buyurmaktadır: **"Rablerinin çağrısını kabul edenlere..."** buyruğundaki; "(اسْتَجَابُوا)": **Çağrısını kabul edenler**" buyruğu; "(أَجَابُوا)" demektir. Bu iki şekil aynı anlamdadır. Nitekim şair şöyle demektedir:

(1) Buna göre ifadenin anlamı: Bunun gibi bir köpük de ateşte çıkar, şeklinde olur.

(2) Buna göre de anlam şöyle olur: Bunun gibi bir köpük de ateşte erittikleri şeylerden çıkar.

فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبٌ

“O sırada çağrıya cevap veren hiçbir kimse, onun çağrısına cevap vermedi.”

Bu, daha önceden de geçmişti.

Buyruğun anlamı ise: Allah'ın kendisini davet ettiği tevhidî ve nübuvvet ile ilgili bilgileri kabule davet ettiği şeylere icabet eden, bunları kabul eden demektir. İşte bunlara **“el-hüsna vardır”** (Cennete) el-hüsna denilmesinin sebebi, güzellikte en ileri derecede oluşundan dolayıdır. Dünyada ilahi yardım, kıyamette ebedî nimetlerin de el-hüsna'nın bir parçası olduğu söylenmiştir.

“O'nun” O'na iman etme **“çağrısını kabul etmeyenlere gelince yeryüzündeki her şey”** bütün mallar **“ve onunla beraber bir o kadarı daha kendilerinin”** mülkü **“olsa, şüphesiz onları”** Kıyamet gününün azabından kurtulmak için **“fidye olarak verirlerdi.”**

Bu buyruğun bir benzeri de Al-i İmran Sûresi'ndedir: *“O kâfirlerin mallarının da, evlatlarının da Allah(ın azabı)na karşı asla hiçbir faydası olmayacaktır.”* (Al-i İmran, 3/10); *“Şüphesiz kâfir olanlar ve kâfir olarak ölenlerin hiçbirinden, yeryüzü dolusu altını fidye olarak verse bile asla kabul olunmaz.”* (Al-i İmran, 3/91)

“Hesabın kötüsü onlar içindir.” Yani bunların hiçbir iyilikleri kabul olunmayacak ve hiçbir kötülükleri de affedilmeyecektir.

Ferkad es-Sebahî der ki: İbrahim en-Nehaî bana şöyle dedi: Ey Ferkad! Hesabın kötüsünün ne demek olduğunu biliyor musun? Ben: Hayır dedim, şöyle cevap verdi: Kişinin bütün günahları dolayısıyla hesaba çekilmesi ve en ufak bir şeyinin dahi ihmal edilmemesidir.

“Barınakları” kalacakları ve yerleşecekleri yer **“cehennemdir. O ne kötü yataktır!”** Kendileri için hazırladıkları bu yatak ne kötüdür!

“Rabbinden sana indirilenin ancak hak olduğunu bilen kimse kör gibi midir?” Bu da yüce Allah'ın mü'min ve kâfire verdiği bir örnektir. rivayette göre bu âyet-i kerîme Hamza b. Abdu'l-Muttalib (r.a) ile Ebu Cehil -Allah'ın laneti üzerine olsun- hakkında inmiştir. Körlükten kasıt, kalp körlüğüdür. Dini bilip tanımayan kimse, kalbi kör bir kimsedir.

“Ancak selim akıl sahipleri iyice öğüt alır.”

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾

20. Onlar Allah'ın ahdini yerine getirirler, antlaşmalarını bozmazlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Ahidlerine Bağlı Kalanlar:

Yüce Allah'ın: **"Onlar Allah'ın ahdini yerine getirirler..."** buyruğu sellim akıl sahiplerinin niteliklerindendir. Ancak Allah'ın ahdini yerine getiren sellim akıl sahipleri iyice öğüt alır, demektir.

Buradaki "ahid" bir cins ismidir. Allah'ın bütün ahitlerini yerine getirirler, demektir. Bunlar da Allah'ın kullarına vasiyet ettiği emir ve yasaklarıdır. Bu lafızların kapsamına bütün farzlara bağlılık, masiyeti gerektirici herşeyden de uzak durmak girer.

"Antlaşmalarını bozmazlar" buyruğunda "antlaşmalar"ın cins isim olarak kastedilme ihtimali vardır. Yani bunlar Allah'a itaat uğrunda herhangi bir ahdi aktecek olurlarsa, bunu bozmazlar.

Katâde der ki: Yüce Allah yirmi kûsûr âyet-i kerîmede kullarına antlaşmalardan söz ederek bunları bozmayı yasaklamıştır. Bu buyrukla muayyen bir antlaşmaya işaret etme ihtimali de vardır ki; buna göre, yüce Allah'ın kullarını ataları Âdem'in sulbünden çıkarttığı sırada onlardan almış olduğu ahit ve misak olabilir. el-Kaffâl der ki: Buradaki ahit onların akıllarında yerleşik bulunan tevhid ve nübuvvet yoluyla bildirilenlere dair delillerdir.

2- Ahde Bağlılığın Gereği ve Tevekkülün Gerçek Mahiyeti:

Ebû Dâvûd ve başkalarının Avf b. Mâlik'ten rivayetlerine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ın huzurunda yedi yahut sekiz ya da dokuz kişi idik. Şöyle buyurdu: "Rasûlullah (sav)a bey'at etmez misiniz?" Henüz yeni bey'at etmiştik, o bakımdan: Biz sana bey'at ettik ya, dedik. Nihayet aynı sözü üç defa tekrarladi. Biz de ellerimizi uzatarak ona bey'at ettik. Birimiz: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Biz sana bey'at etmiş idik. Neye sana bey'at ediyoruz? Şöyle buyurdu: "O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak üzere Allah'a ibadet edeceğinize, beş vakit namazı kılacağınıza, dinleyip itaat edeceğinize -sonra gizlice bir söz söyledi- ve dedi ki: İnsanlardan da bir şey istemeyeceğinize." (Avf b. Mâlik devamla) dedi ki: Yemin ederim, o kişilerden kimisinin kamçısı düşer, hiçbir kimseden o kamçısını kendisine uzatmasını istemezdi.⁽¹⁾

İbnu'l Arabî der ki: Hatırda tutulması gerek en büyük ahitlerden birisi de O'ndan başka hiç kimseden bir şey istememektir. Ebu Hamza el-Horasanî, âbidlerin büyüklerinden idi. Bir takım kimselerin Rasûlullah (sav)a hiçbir kimseden, hiçbir şey istemeyeceklerine dair bey'at ettiklerini bildiren hadisi ıslâh-

(1) *Müslim*, Zekât 108; *Ebû Dâvûd*, Zekât 27; *Nesâî*, Salât 5; *İbn Mâce*, Cihâd 41 (nisbeten kısa olarak); *Müsned*, VI, 27.

ti. Bunun üzerine Ebu Hamza şöyle dedi: Rabbim, burada sözü edilenler peygamberini gördükleri sırada ona ahit vermişlerdi. Ben de sana hiç kimseden bir şey istemeyeceğime dair ahit veriyorum. Derken Mekke'ye hacetmek üzere Şam'dan yola çıktık. Geceleyin yolda gittiği sırada bir mazereti sebebiyle arkadaşlarından geri kaldı, sonra da onların arkalarına koyuldu. Onlara yetişmek üzere yolda giderken yolun kenarındaki bir kuyuya düştü. Kuyunun dibine vardığında, belki birisi sesimi işitir diye imdat isteyeyim, dedikten sonra kendisine ahit verdiğim zat beni görür ve beni işitir. Allah'a yemin ederim, insanlara (bu hususta) bir tek kelime dahi söylemeyeceğim, dedi. Aradan fazla bir vakit geçmeden, o kuyunun yanından bir takım kimseler geçti. Kuyunun yol kenarında olduğunu görünce, bu kuyunun ağzının kapatılması gerekir, dediler. Sonra da tahta kesip bu tahtaları kuyunun ağzına yerleştirmeye başladılar ve üzerlerini toprakla örttüler. Ebu Hamza bunu görünce, bu bir ölümdür dedi ve arkasından onlardan yardımına koşmalarını istemeyi düşündü, sonra da: Allah'a yemin ederim (aksi takdirde) ebediyyen buradan çıkamayacağım, dedi. Daha sonra kendisine dönerek: Sen, seni gören kimseyle ahitleşmedin mi? dedi ve sesini çıkarmayıp sustu, tevekkül etti. Arkasından durumunu düşünerek, kuyunun dibinde bir yere yaslandı. Bir de baktı ki topraklar üzerine düşüyor ve üzerinden tahtalar kaldırılıyor. Bu esnada da: Elini uzat diyen birisinin sesini işitti. (Ebu Hamza) dedi ki: Elimi ona uzattım, bir defada beni kuyunun ağzına kadar çıkardı, fakat çıktığımda kimseyi görmedim. Sahibi görünmeyen bir sesin bana: Tevekkülün meyvesini nasıl buldun? diye sordu. (Ebu Hamza) daha sonra şu beyitleri söyledi:

“Senden utancım, muhabbetimi açıklamamı engelledi,
 Senin bana ihsan ettiğin bilgi sayesinde bunu açıklamaya muhtaç etmedin,
 İşimde bana lutfettin ve benim tanık olunan hallerimi,
 Benim gaib olanıma açıkladın.
 Ve hiç şüphesiz lutufa, lutuf ile yardıma koşulur.
 İlim ile bana göründün ve adeta,
 Gaybında benden hoşlanmayan şeyleri uzaklaştırdığını haber
 veriyorsun gibi,
 Senin heybetinden kendimi yalnızlıkta görüyorken,
 Senden yana lutuf ile esirgemekle bana ünsiyet veriyorsun.
 Ölümü sevgide olan bir sevene hayat veriyorsun,
 Bu ise hayret edilecek bir şeydir, ölümle beraber hayat nasıl olur?”

İbnu'l-Arabî (devamla) der ki: İşte, bu yüce Allah'a ahit veren ve ahdinde bağlılığının mükâfatını eksiksiz ve kemal derecesinde bulan birisidir. Siz de böylesine uyunuz. İnşallah hidayet bulursunuz.

Ancak Ebu'l-Ferec el-Cevzî der ki: Bu adamın böyle bir durumda nef'ine karşı yardımcı olması iddiasıyla tevekkül diyerek, sesini çıkarmamamı helal değildir. Eğer tevekkülün anlamını iyice kavramış olsaydı, böyle bir durumda yardım ve imdat istemenin tevekküle aykırı olmadığını bilecekti. Nitekim Rasûlullah (sav) Mekke'den çıkışını saklı tutmakla, bir kılavuzu kırlamakla ve bu işi gizlemesini isteyip mağarada gizlenmekle (kendilerine yettiği sırada) Sürâka'ya: Bizim bu durumumuzu gizle, kimseye söyleme demekle tevekkülün dışına çıkmamıştı. Buna göre yasak bir işi yapmakla, şer'an övülen tevekkül derecesine ulaşamaz. Kuyuya düşen bu adamın bu şekilde susması ona yasaktır. Bunu şöyle açıklayalım: Şanı yüce Allah Âdemoğluna kendisine gelecek zararları bertaraf edecek bir araç ve yine kendisi vasıtasıyla fayda sağlayacağı bir araç yaratmıştır. Bir kimse tevekkül iddiasıyla Allah'ın yarattığı bu aracı işletmeyecek olursa, elbetteki bu, tevekkülü bilmemek olur, tevazu hikmetini reddetmek olur. Çünkü tevekkül kalbin yüce Allah'a güvenip dayanmasıdır. Yoksa sebepleri kestirip atmak tevekkül için zorunlu bir şey değildir. Bir kimse acıkıp ölünceye kadar dilencilik yapmayacak olursa, cehenneme girer. Bunu Süfyan es-Sevrî ve başkaları söylemiştir. Çünkü yüce Allah esenlik yolunu da göstermiştir. Bir kimse bu esenlik yolunu tutmayıp oturacak olursa, kendi aleyhine (şeytana) destek vermiş olur.

(Devamla) Ebu'l-Ferec der ki: Dolayısı ile Ebu Hamza'nın: "Bir arslan geldi ve beni çıkarttı" şeklindeki sözüne de bakılmaz. Öyle bir şey olsa dahi bu, tesadüf olabilir. Yüce Allah'ın cahil bir kula lütfu da olabilir. Yüce Allah'ın böyle birisine lutfettiği de inkâr olunmaz, buna tepki gösterilmez. Ancak bizzat kendisinin fiili olan olumsuz davranışı red olunur. Bu da yüce Allah'ın kendisine emanet olarak vermiş olduğu nefsinin aleyhine iş yapmaktır. Oysa Allah ona nefsinin korumasını emretmiştir.

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ
 الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا
 مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرِءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى
 الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ
 وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا
 صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

21. Onlar Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler. Rabblerinden korkarlar ve kötü hesaptan endişe ederler.
22. Onlar Rabblerinin rızasını isteyerek sabrederler. Namazı dos-doğru kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık infak ederler. Kötülüğü, iyilikle savarlar. İşte yurdun âkıbeti bunlaradır.
23. O Adn cennetleridir. Onlar oraya ana ve babalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salih olanlarla birlikte gireceklerdir. Melekler de her kapıdan onların yanına girip;
24. "Sabrettiğiniz şeylere karşılık selâm sizlere! Yurdun ne güzel sonucudur bu!" (derler.)

21- "Onlar Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler" buyruğu sıla-i rahim hakkında zahir (açık bir delil)dir. Bu Katâde ve müfessirlerin çoğunun görüşüdür. Bununla birlikte bütün itaatleri de kapsamına alır.

"Rabblerinden" bir görüşe göre akrabalık bağıni kesmek hususunda, bir diğer görüşe göre bütün masiyetler konusunda "**korkarlar ve kötü hesaptan endişe ederler.**" Kötü hesap, hesaba çekilirken bütün inceliklere varıncaya kadar inceden inceye hesaba çekilmek demektir. İnceden inceye hesaba çekilen kişi de azaba uğrattılır.

İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr yüce Allah'ın: "**Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler**" buyruğunun anlamı bütün kitaplara ve bütün peygamberlere iman etmektir, derler. el-Hasen ise; bu Muhammed (sav)'in hukukuna riayet etmek ve onun hakkını gözetmektir, diye açıklamıştır. Dördüncü bir anlama gelme ihtimali vardır. O da imana salih ameli bitişirmeleridir ve Allah'ın kendilerine bitişirilmesini emrettiği hususlarda "**Rabblerinden korkarlar ve**" bu emri terketmek konusunda "**kötü hesaptan endişe ederler.**"

Bununla birlikte birinci görüş -belirttiğimiz gibi- bu görüşleri de kapsamaktadır. Başarımız Allah'tandır.

22- "Onlar Rabblerinin rızasını isteyerek sabrederler." Buradaki; (الَّذِينَ): **Onlar**'ın yeni bir cümle olduğu söylenmiştir. Çünkü; (صَبَرُوا): **Sabrederler** (sabrettiler)" fiili mazi olup; (يُؤْتُونَ): **Bitiştirirler**" şeklindeki (muzari) fiile atfedilemez.

Bunun, önce sözü edilenlerin sıfatlarından olduğu da söylenmiştir. Sıfat ise kimi zaman mazi lafzı ile kimi zaman müstakbel (müzari) lafzı ile yapılabilir. Çünkü buyruk; kim bunu yaparsa, ona şu vardır anlamındadır. "**Onlar**" anlamındaki kelime aynı zamanda şart manasını da ihtiva ettiğinden ve şart cümlesinde de mazi tıpkı müstakbel (muzari) gibi olduğundan da bu şe-

kilde fiilin gelmesi mümkün olmuştur. Bundan dolayı önce **"onlar... yerine getirirler"** diye (muzari fiil ile) buyurulduktan sonra (mazi fiil ile): **"onlar... sabrederler"** diye buyurulmakta, daha sonra da ona **"kötülüğü iyilikle savarlar"** diyerek (yine muzari fiil kullanılarak) atıf yapılmaktadır.

İbn Zeyd der ki: Bunlar hem Allah'a itaate sabrettiler. Hem de Allah'ın masyetlerine karşı sabrettiler. Atâ da der ki: Bunlar musibetlere ve acılara, türlü türlü büyük musibetlere sabrettiler. Ebu İmran el-Cevnî de der ki: Bunlar Allah'ın rızasını arıyarak, dinleri üzere sabır ve sebat gösterdiler.

"Namazı dosdoğru kılarlar." Namazı farzlarıyla, huşu'uyla, vakitlerinde edâ ederler.

"Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık infak ederler." İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bununla farz zekât kastedilmektedir. Bu hususta açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/3. âyet, 25. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Kötülüğü iyilikle savarlar." Yani salih amel ile kötü amelleri uzaklaştırırlar. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. İbn Zeyd der ki: Bunlar şerri hayır ile savar ve bertaraf ederler. Said b. Cübeyr de: Münkeri, maruf ile bertaraf ederler diye açıklamıştır. ed-Dahlîâk'ın açıklamasına göre; onlar kötü ve çirkin sözleri selâm ile; Cüveybir'e göre zulmü affetmek ile; İbn Şecere'ye göre günahı tevbe ile; el-Kutebî'ye göre cahilin saygısızlık ve edebsizliğini hilm ile bertaraf ederler. Buna göre saygısızlık, edebsizlik (sefeh) kötülük, hilm ise iyilik olmaktadır.

Şöyle de açıklanmıştır: Bir kötülük işlemek istediklerinde ondan vazgeçer ve Allah'tan mağfiret dilerler. Bir diğer açıklamaya göre şirki, lâ ilâhe illallah ile uzaklaştırırlar.

İşte bu hususta toplam dokuz ayrı açıklama ve görüş. Hepsinin de anlamı birbirine yakındır. Bunların birincisi ise umumî bir anlam ifade ettiğinden hepsini kapsamaktadır.

Bu buyruğun bir benzeri de yüce Allah'ın: **"Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir."** (Hûd, 11/114) buyruğudur. Hz. Peygamber'in, Muâz b. Cebel (r.a)a söylediği: "Ve kötülüğün ardından hemen iyiliği yetiştir ki onu silsin. İnsanlarla da güzel bir ahlâk ile geçin"⁽¹⁾ buyruğu da bu kabildendir.

"İşte yurdun" yani âhiretin **"âkıbeti bunlaradır."** Bu da cehennem yerine cennettir. Yurt demek olan "ed-dâr" yarın iki tanedir. İtaat edenlere cennet, isyan edenlere de cehennemdir. Yüce Allah, burada itaatkârları söz konusu ettiğine göre, onların da yurdu elbetteki kaçınılmaz olarak cennettir.

(1) Tirmizî, Birr 55; Müsned, V, 228, 236'da Muâz b. Cebel'den 153, 177'de Ebû Zerr'den.

Buradaki **“yurt”** ile dünyanın kastedildiği de söylenmiştir. İşledikleri itaatlerin karşılığı, dünya yurdunda da onlara verilecektir, demek olur.

23- “O Adn cennetleridir.” Yani onlar için Adn cennetleri vardır. Buna göre “Adn cennetleri” anlamındaki buyruk “âkıbet”den bedeldir. Bununla birlikte “yurdun âkıbeti” ifadesinin tefsiri de olabilir. Yani Adn cennetlerine girmek ile onlara mükâfat verilecektir. Çünkü **“yurdun âkıbeti”** terkibi meydana gelecek bir olayı anlatmaktadır. **“Adn cennetleri”** ise ayn (nesne)dır. Hades (olay) yine onun gibi bir hades ile açıklanır. O halde hazfedilmiş mas-tar mef’ule izafe edilmiştir. Bununla birlikte **“Adn cennetleri”**’nin hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olması da mümkündür. **“Adn cennetleri”** cennetin ortası, onun en yüksek yeridir. Buranın tavanı da Rahmân’ın Arşıdır. Bu açıklamayı el-Kuşeyrî Ebu Nasr Abdu’l-Melik yapmıştır.

Buhârî’nin, Sahih’inde de şöyle denilmektedir: “Allah’tan dilekte bulunduğunuz vakit O’ndan Firdevs’i isteyiniz. Çünkü Firdevs cennetin en orta yeri ve en yüksek yeridir. Onun üstünde de Rahman’ın Arş’ı vardır, cennetin bütün nehirleri de oradan kaynar.”⁽¹⁾ Eğer bu (el-Kuşeyrî’nin açıklaması) sahih ise, bu şekilde birçok cennetlerin olma ihtimali de vardır.

Abdullah b. Amr der ki: Cennette “Adn” diye anılan bir köşk vardır. Etrafında burçlar ve yeşil bahçeler vardır. Bu sarayın bin kapısı vardır. Herbir kapının üzerinde beşbin tane çizgili Yemen örtüsü vardır. Buna ancak peygamber, siddîk veya şehid olanlar girebilecektir.

“Adn” kelimesi, bir yerde ikamet etti anlamındaki; (عَدَنَ بِالْمَكَانِ) dan alınmadır. Nitekim ileride yüce Allah’ın izniyle buna dair açıklamalar Kehf Sûresi’nde (18/31. âyetin tefsirinde) gelecektir.

“Onlar oraya ana ve babalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salih olanlarla birlikte gireceklerdir.” Bu buyruğun daha önce geçen; (أُولَئِكَ): **Bunlar”**a atfedilmesi de mümkündür, anlam şöyle olur: İşte bunlarla birlikte ana ve babalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salih olanlara da, yurdun âkıbeti bunlaradır.

Bununla birlikte bu buyruğun; (يَدْخُلُونَهَا): **Onlar oraya... gireceklerdir”**deki merfu zamire (onlar zamirine) atfedilmesi de mümkündür. (Meâlde böyle yapılmıştır.) Böyle bir atıf, aralarında nasbedilmiş bir zamirin girmesinden dolayı uygundur. Anlam şöyle de olabilir: Onlar da oraya gireceklerdir. Ana ve babalarından salih olanlar da oraya gireceklerdir. Yani oraya nesebleri dolayısıyla girmeyecekler, girenler salih oldukları için oraya gireceklerdir.

(1) *Buhârî*, Cihâd 4, Tevhîd 22; *Tirmizî*, Sıfatu’l-Cenne 4; *Müsned*, II, 335

“(مَنْ) : Olanlar(da ki... anlar)”ın şu takdirde nasb mahallinde olmaması da mümkündür: Onlar oraya ana-babalarından salih olanlarla birlikte gireceklerdir. Bunlar kendileri gibi amel işlememiş olsalar dahi, yüce Allah, onlara bir ikram ve lütuf olmak üzere yakınlarını da kendilerine katacaktır.

İbn Abbas der ki: Buradaki salih oluş, Allah’a ve Rasûlüne imandır. Eğer onların (salih amelde bulunanların yakınlarının) iman ile birlikte başka itaatleri de varsa cennete kendi itaatleri sebebiyle girmiş olurlar, yoksa yakınlarına tabi olmak suretiyle değil.

el-Kuşeyrî der ki: Ancak bu tartışılabilir bir görüştür. Çünkü zaten iman olmadan olmaz ve mutlaka (cennete girmek için gerekli) bir şeydir. O halde salih amelin şart olduğu hususunda söz söylemek, imanın da şart olduğunu söylemek gibidir. Zahir olan (kuvvetli olan) odur ki, buradaki salih oluş, genel olarak bütün ameller hakkındadır. Yani yüce Allah onları cennette akrabaları ile birlikte bir araya getirmek suretiyle yarın (kıyamet gününde) bunlar üzerindeki nimet tamamlanmış olacaktır. Her ne kadar cennete herkes kendi ameliyle girecek olsa dahi, yine de yüce Allah’ın rahmetiyle cennete girecektir.

“Melekler de her kapıdan onların yanına girip” yani onlara ikramda bulunmak üzere Allah tarafından getirdikleri hediyeler ve armağanlarla onların yanlarına girip;

24- “Sabrettiğiniz şeylere karşılık selâm sizlere” diyeceklerdir. Burada “diyeceklerdir” sözü zikredilmemiştir. Selâm sizlere ise siz her türlü afet ve milnetten yana esenliktesiniz artık, demektir.

Bunun -her ne kadar esenlikte bulunuyor iseler dahi- esenliklerinin devamı için onlara yapılacak bir dua olduğu da söylenmiştir. Yani Allah, size selâmet ve esenlik versin, demektir. Bu da kip olarak haber olmakla birlikte dua anlamındadır ve ubudiyyeti itiraf anlamını da ihtiva etmektedir.

“(بِمَا صَبَرْتُمْ) : **Sabrettiğiniz şeylere karşılık**” sabretmeniz sebebiyle, sabretmeniz karşılığında demektir. Çünkü (ص) fiil ile birlikte mastar anlamını verir. (بِمَا) başındaki “be” harfi de **“selâm sizlere”** buyruğunun anlamına taalluk etmektedir. Hazfedilmiş bir kelimeye taalluku da mümkündür. “(هَذِهِ الْكِرَامَةُ بِصَبْرِكُمْ) : Bu üstün ikram sabrınız sebebiyledir” demektir. Allah’ın emir ve yasaklarına sabretmeniz sebebiyledir, anlamındadır. Bu açıklamayı da Said b. Cübeyr yapmıştır.

Dünyada fakirliğe sabretmeniz... diye de açıklanmıştır ki bu Ebu İmran el-Cevnî’ye aittir.

Allah yolunda cihada sabretmeniz sebebiyle diye de açıklanmıştır. Nitekim Abdullah b. Ömer’den şöyle dediği rivayet edilmiştir. Rasûlullah (sav)

buyurdu ki: "Allah'ın yarattıkları arasından cennete kimlerin gireceğini biliyor musunuz?" Onlar: Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kendileri vasıtasıyla serhadlerin korunduğu, onlar sebebiyle hoş olmayan şeylerden korunulan ve onlardan birisi öldüğünde ihtiyacı içinde gizlemiş ve onu gerçekleştirememiş olarak ölen mücahidlerdir. Melekler bunlara gelir, her kapıdan onların yanına girip: Sabrettiğiniz şeylere karşılık selâm sizlere, yurdun ne güzel sonucudur bu!" (derler.)⁽¹⁾

Muhammed b. İbrahim de der ki: Peygamber (sav) her sene şehitlerin kabirlerine gider ve şöyle derdi: **"Sabrettiğiniz şeylere karşılık selam sizlere, yurdun ne güzel sonucudur bu."** Ebu Bekr, Ömer ve Osman (r.anhum) da böyle yaparlardı. Bunu el-Beyhakî de Ebu Hureyre'den zikrederek şöyle der: Peygamber (sav) şehitlere giderdi. Dağlar arasından açılan yolun ağzına geldiğinde (Uhud şehidlerine) şöyle derdi: **"Sabrettiğiniz şeylere karşılık selam sizlere. Yurdun ne güzel sonucudur bu."** Daha sonra Hz. Ebu Bekir de Peygamber (sav)den sonra bunu yapardı. Hz. Ebubekir'den sonra Hz. Ömer de aynı şeyi yaptı, Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman da aynı şeyi yaptı.

Hasan-ı Basrî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- der ki: Dünyada (ihtiyaç) fazlası olan şeylere karşı sabrettiğiniz için selam sizlere... demektir. Bir diğer açıklamaya göre itaatlere devam, masiyetlerden uzak kalmak suretiyle **"sabretmenize karşılık..."** demektir. Bu anlamdaki açıklamayı el-Fudayl b. İyad yapmıştır.

İbn Zeyd de der ki: Sevdiğinizi kaybetmenize rağmen **"sabretmeniz sebebiyle..."**

Yedinci bir anlama gelme ihtimali de vardır: Şehvetlerin, isteklerin arkasına takılmaya karşı sabrettiğiniz için...

Abdullah b. Selam ile Ali b. el-Huseyn (r.anhum) dediler ki: Kıyamet günü geldiğinde bir münadi: Sabreden kimseler ayağa kalsın, diye seslenir. İnsanlar arasından bir grup insan kalkar. Onlara, haydi cennete doğru gidin, denilir. Melekler onları karşılar ve: Nereye derler, onlar da: Cennete derler. Melekler, hesabınız görülmeden önce mi? diye sorarlar. Onlar evet, diyecekler. Melekler: Siz kimlersiniz? diye soracaklar, onlar da: Biz sabreden kimseleriz diyecekler. Yine melekler: Sizin sabrınızın mahiyeti neydi? diye soracaklar. Onlar: Biz nefislerimizi Allah'a itaat üzere sabrettirdiğimiz gibi Allah'a masiyetlere karşı da sabrettirdik. Dünyada bela ve mihnetlere karşı da sabrettirdik. Ali b. el-Huseyn der ki: Bu sefer melekler onlara: Haydi cennete gi-

(1) *Müsned*, II, 168, daha uzunca ve: "... mücâhidlerdir" yerine: "... fakirler ve muhâcirlerdir..." şeklinde. Ayrıca "Abdullah b. Ömer'den" değil, "Abdullah b. Amr b. el Âs'dan."

rin. Salih amellerde bulunanların mükâfatı ne güzeldir, diyeceklerdir. İbn Se-lâm ise şöyle der: Melekler onlara: Sabrettiğiniz şeylere karşılık selam sizlere! diyeceklerdir.

“Yurdun ne güzel sonucudur bu!” Yani sizin önceden içinde bulundu-ğunuz yurdun ne güzel sonucudur bu! Siz o yurttan iken, neticede sizi içi-nde bulduğunuz bu hale ulaştıracak amellerde bulundunuz. Buna göre **“so- nuç** (anlamındaki el-ukbâ)” bir isimdir **“yurt”**tan kasıt ise dünyadır.

Ebu İmran el-Cevnî der ki: **“Yurdun ne güzel sonucudur bu!”** buyruğu cehennem yerine cennet ne güzeldir, demektir. Yine ondan nakledildiğine göre dünyadan sonra cennet ne güzeldir, diye açıklamıştır.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ
وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ
يَسْطُرُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ وَمَا الْحَيَاةُ
الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

25. Allah'a verdikleri sözü andlarıyla sağlamlaştırdıktan sonra bo-
zanlar, Allah'ın bitştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar, yer-
yüzünde fesad çıkaranlar (var ya)! İşte lanet de onlarıdır, yur-
dun kötüsü de onlarıdır.

26. Allah rızkı dilediğine genişletir, daraltır. Onlar ise dünya haya-
tı dolayısı ile şımardılar. Halbuki dünya hayatı âhirete nisbet-
le sadece bir geçimlidir.

Yüce Allah ahdini yerine getirenleri, emrini bitştirip ifa edenleri söz ko-
nusu edip onların mükâfatlarını da zikrettikten sonra **“Allah'a verdikleri sö-
zü andlarıyla sağlamlaştırdıktan sonra bozanlar...”** buyruğu ile de onların
aksini söz konusu etmektedir.

“Ahdin bozulması (misak'ın nakzedilmesi)” Allah'ın emrinin terkedilmesi
demektir. Akıllarını ilhmal etmeleri anlamında olduğu da söylenmiştir. Bunlar
yüce Allah'ı tanımak üzere akıllarını kullanıp düşünmeyen kimselerdir.

“Allah'ın bitştirilmesini emrettiği şeyi” akrabalık bağlarını ve bütün pey-

gamberlere iman etmeyi **“koparanlar, yeryüzünde”** küfür ve masiyetleri işlemek suretiyle **“fesad çıkaranlar (var ya)! İşte lanet”** yani ilâhî rahmetten kovulmak ve uzaklaştırılmak **“de onlaradır, yurdun kötüsü”** yani dönülecek kötü yurt -ki o da cehennemdir- **“de onlaradır.”**

Sa'd b. Ebi Vakkas dedi ki: Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki burada sözü geçenler Harurî'lerdir (Haricîlerdir.)

Yüce Allah'ın: **“Allah rızkı dilediğine genişletir”** buyruğuna gelince; yüce Allah, mü'minin âkıbeti ile müşrikin âkıbetini söz konusu ettikten sonra, dünya hayatında rızkı genişletip yayanın bizzat kendisi olduğunu beyan etmektedir. Çünkü dünya bir imtihan yurdudur. Kâfire geniş bir rızık verilmesi, onun üstün ve değerli olduğuna delil değildir. Bazı mü'minlere az rızık verilmesi de onların hakir olduklarına, küçüklüklerine delil değildir.

“(وَيَقْدِرُ): Daraltır” demektir. Yüce Allah'ın: **“(وَمَنْ قَدَّرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ): Rızkı kendisine daraltılan kimse...”** (et-Talâk, 65/7) demektir. **“Daraltır”**ın yeteri kadar verir anlamında olduğu da söylenmiştir.

“Onlar ise dünya hayatı dolayısıyla şımardılar.” Bununla Mekke müşriklerini kastetmektedir. Onlar dünya hayatı dolayısıyla şımardılar ve ondan başkasını tanımayıp Allah'ın nezdindekileri bilemediler. Bu buyruk **“yeryüzünde fesad çıkaranlar”** buyruğuna atfedilmiştir. Âyet-i kerîmede takdim ve tehir vardır ki, ifadenin takdiri şöyledir: Sağlamaştırılmasından sonra Allah'ın ahdini bozanlar, Allah'ın bitştirilmesini emrettiği şeyi kesenler, yeryüzünde fesad çıkartanlar ve dünya hayatı dolayısı ile şımaranlar (var ya; işte lanet onlaradır...)

“Halbuki dünya hayatı âhirete nisbetle” âhiretin yanında **“sadece bir geçimlidir.”** Yani eşyalardan bir eşya gibidir. Tencere ve küçük bir tepsi gibi bir şeydir. Mücahid de; geçip giden azıcık bir şey demek olup günün yükseldiğini anlatmak için kullanılan; **“(مَتَّعَ النَّهَارُ):** Gün yükseldi” tabirinden alınmıştır. Böyle bir günün ise mutlaka zeval bulması kaçınılmazdır, der. İbn Abbas der ki: Dünyanın geçimliği, çobanın azığı gibi bir azıktır, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre, dünya hayatının geçimliği dünyada iken kendisinden yararlanılan şeyler demektir.

Geçimliğin, âhiret için dünyadan edinilen azık anlamında olduğu da söylenmiştir. Takva ve salih amel gibi.

Yüce Allah **“yurdun kötüsü de onlaradır”** diye durumlarını belirttikten sonra **“Allah rızkı dilediğine genişletir, daraltır”** buyurarak rızkı dilediğine genişletip yayacağını, dilediğinin rızkını da daraltacağını bildirmekte ve daha sonra da şöyle buyurmaktadır:

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ يَصْلُ
 مِنْ شِئَاءٍ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ
 بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

27. **Kâfir olanlar:** “Kendisine Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?” derler. De ki: “Şüphesiz Allah dilediğini saptırır ve kendisine yönelenleri de doğru yola iletir.”
28. **Bunlar iman edenlerdir,** gönülleri Allah’ın zikri ile huzura kavuşanlardır. Haberinizi olsun ki; kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.

Yüce Allah: “**Kâfir olanlar: Kendisine Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi? derler**” buyruğunda olduğu gibi, Peygamberlerin doğruluğuna delâlet eden tek bir âyet (mucize) gördükten sonra onlara mucizeler gösterme teklifinde bulunmanın bir cahillik olduğunu bir kaç yerde açıklamaktadır.

Bu sözleri söyleyen kişi Abdullah b. Ubeyy ile onun arkadaşlarıdır. Peygamber (sav)den bir takım mucizeler “âyetler” göstermesini istediklerinde bu sözleri söylemişlerdi.

“**De ki: Şüphesiz Allah**” azze ve celle “**dilediğini saptırır.**” Yani bir takım âyetleri indirdikten ve sizleri bunları delil olarak kullanmaktan mahrum ettikten sonra sapıklıkta bıraktığı gibi, başkalarının inmesi esnasında da sizleri saptırır “**ve kendisine yönelenleri de doğru yola iletir.**”

“(إليه) **Kendisine**” buyruğundaki zamir hakka yahut İslâm’a veya yüce Allah’a racidir. Yani: O, kalbiyle kendisine dönen kimseleri dinine ve kendisine itaate hidayet eder. Zamirin Peygamber (sav)e ait olduğu da söylenmiştir.

“**Bunlar iman edenlerdir**” buyruğundaki: “(الذين): **Bunlar**” nasb mahallindedir. Çünkü mef’uldür; Allah iman eden bu kimseleri hidayete iletir demektir. Bunun “**kendisine yönelenler**” buyruğundan bedel olduğu da söylenmiştir, o da yine nasb mahallinde olur.

“**Gönülleri Allah’ın zikriyle huzura kavuşanlardır.**” Yani yüce Allah’ı tevhid ile kalpleri sükûna erer. Teselli bulur ve böylelikle huzura kavuşur. Yani bunların kalpleri dilleriyle birlikte Allah’ı zikretmeye devam etmek suretiyle huzur bulur. Bu açıklamayı Katâde yapmıştır.

Mücahid, Katâde ve başkaları da derler ki: Allah’ın zikrinden kasıt

Kur'ân-ı Kerîm'dir. Süfyan b. Uyeyne ise, Allah'ın emridir diye açıklamıştır. Mukatil Allah'ın va'di diye açıklamıştır.

İbn Abbas, Allah'ın adıyla yemin ederek... diye açıklamıştır. Yahut onların kalpleri Allah'ın lütuf ve nimetlerini hatırlayarak huzur bulur, tıpkı O'nun adalet, intikam ve kazasını hatırlamakla titrediği gibi.

“Allah'ın zikri ile” buyruğunun, onlar Allah'ı anarlar, O'nun âyetleri üzerinde dikkatle düşünürler ve böylelikle basiretli bir şekilde kudretinin ne kadar mükemmel olduğunu bilip, tanırılar, anlamına geldiği de söylenmiştir.

“Haberiniz olsun ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.” Buradaki “kalpler”den kasıt mü'minlerin kalpleridir. İbn Abbas der ki: Bu, yemin etmek hakkındadır. Bir kimsenin hasmı Allah adı ile yemin ettiği takdirde, kendisine yemin olunanın kalbi huzura kavuşur.

“Allah'ı anmakla” Allah'a itaat etmekle diye açıklandığı gibi; Allah'ın mü-kâfâtıyla, Allah'ın va'diyle diye de açıklanmıştır. Mücahid der ki: Bunlar Peygamber (sav)'in ashabıdır.

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحَسُنَ مَا بَدِئَهُمُ

29. İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu!⁽¹⁾ Güzel dönüş yeri de onlarındır.

Yüce Allah'ın: **“İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu”** buyruğu mübtedâ ve haberdur. Anlamının: “(لَهُمْ طُوبَى): Onlara ne mutlu” şeklinde olduğu söylenmiştir. Buna göre; “(طُوبَى): Ne mutlu” kelimesi mübtedâ olarak merfudur. Bununla birlikte şu takdirde nasb mahallinde olma imkânı da vardır: Allah onlara Tûbâ'yı takdir etmiştir. Buna; “(وَحَسُنَ مَا بَدِئَهُمُ): **Güzel dönüş yeri de onlarındır**” buyruğu da sözü geçen iki şekilde de atfedilebilir ve merfu veya mansub olabilir.

Abdu'r-Rezzak naklederek der ki: Bize Ma'mer, Yahya b. Ebi Kesir'den haber verdi. O, Amr b. Ebi Yezid el-Bikâlî'den, o Utbe b. Abd es-Sülemî'den dedi ki: Bedevî bir Arap Peygamber (sav)'in yanına gelerek cennete ve Havz'a dair ona soru sordu ve: Orada meyve var mıdır? dedi. Hz. Peygamber: “Evet, bir de Tûbâ diye adlandırılan bir ağaç da vardır.” Bedevi: Ey Allah'ın Rasûlü bizim yerlerimizdeki ağaçlardan hangisine benzer? Hz. Peygamber:

(1) Veya: “İman edip salih amel işleyenler var ya! Onlara Tûbâ vardır.”

"Senin bulunduğun yerdeki ağaçlardan hiçbirisine benzemez. Şu'm'u hiç göltün mi? Orada ceviz diye bilinen bir ağaç vardır. O ağaç bir gövde üzerinde yükselir ve üst tarafı da yayılır." Bedevi: Ey Allah'ın Rasûlü, peki bunun kökünün büyüklüğü ne kadardır? diye sorunca, Hz. Peygamber: "Şayet yakınlarına ait dört yaşını bitirmiş bir dişi deveye binecek olsan, aşırı yaşlılıktan dolayı göğsünün kemiği kırılıncaya kadar sen bunun gövdesinin etrafını dolaşamazsın" dedi (ve ravi) hadisin geri kalan bölümünü zikretti.⁽¹⁾ Biz bu hadisin tamamını "*et-Tezkire*" adlı kitabımızın cennet ile ilgili bahislerinde zikrettik. Yüce Allah'a hamdolsun.

İbnu'l-Mübarek de şöyle demektedir: Bize Ma'mer, el-Eş'as'tan, o Abdullah'dan, o Şehr b. Havşeb'den, o Ebu Hureyre'den naklen dedi ki: Cennette Tûbâ denilen bir ağaç vardır. Yüce Allah ona: Kulum için istediği herşeyi yarılarak içinden çıkar, diye buyurur. Bu ağaç da yarılarak ona içinden eğeri, dizginleri ve dilediği bir şekilde bir at çıkartır. Yine içinden dilediği şekilde üzerinde eğer takımları ve dizginleri, yuları bulunan deve çıkartır. İsteddiği gibi en güzel develeri ve elbiseleri de çıkartır.⁽²⁾

İbn Vehb de Şehr b. Havşeb yoluyla, o Ebu Umâme el-Bahilî'den şöyle dediğini nakletmektedir: "Tûbâ" cennetteki bir ağaçtır. Bu ağaçtan bir dalın bulunmadığı tek bir ev yoktur. Ne kadar güzel kuş varsa mutlaka o ağaçtadır, ne kadar meyva varsa mutlaka o ağaçtandır.

Şöyle de denilmiştir: Bu ağacın gövdesi Peygamber (sav)'in cennetteki köşkündedir. Sonra dalları cennet ehlinin köşklerine yayılır. Tıpkı ilim ve imanın ondan bütün dünyaya yayıldığı gibi.

İbn Abbas der ki: "**Onlara Tûbâ vardır.**" Yani onlara sevinç ve göz aydınlığı vardır. Yine ondan nakledildiğine göre "Tûbâ" Habeş'cede cennetin adıdır. Said b. Cübeyr de böyle demiştir. er-Rabî b. Enes der ki: Tûbâ, Hint dilinde bahçe demektir. el-Kuşeyrî der ki: Eğer bu doğru ise her iki dil arasında bu kelimeye bir uyum var, demektir.

Yine Katâde der ki: "**Onlara Tûbâ vardır**" onlara güzellik vardır, demektir. İkrime, onlara bol nimetler vardır, İbrahim en-Nehaî onlara hayır vardır diye açıklamıştır.

Yine İbrahim en-Nehaî'den Allah'tan onlara bir lutuf vardır diye açıkladığı nakledilmiştir. ed-Dahlhâk ise onlara imrenilecek şeyler vardır, demiştir.

en-Nehlâs der ki: Bütün bu açıklamalar birbirine yakındır. Çünkü "Tûbâ" kelimesi "et-tayyib" kelimesinden "fu'lâ" vezninde bir kelimedir. Yani hoş ve

(1) Taberânî, *el-Evsât* I, 255-256; İbn Abdî'l-Berr, *et-Temhid*, III, 320-321; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 413.

(2) Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 643.

güzel geçim onlaradır. Bütün bunlar da “tayyib” (hoş ve güzel) olan şeye racidir. ez-Zeccâc der ki: Tûbâ kelimesi “et-tayyib”den “fu'lâ” vezninde bir kelimedir ki, bu da onların hoşlanacakları bir durum demektir. Kelimenin aslı ise; (طَيِّبٍ) şeklinde olup “ya” harfi sâkin ondan önceki harf ötreli olduğundan dolayı “vav”a dönüşmüştür. Tıpkı; (موسى وموفا): Zengin, yakîn sahibi dedikleri gibi.

Derim ki: Sahih olan “Tûbâ”nın bir ağaç olduğudur, çünkü sözünü ettiğimiz merfu hadis bunu gerektirmektedir ve es-Süheylî’nin belirttiğine göre de bu sahih bir hadistir. Ayrıca Ebu Ömer bu hadisi *et-Temhîd*’de de nakletmektedir.⁽¹⁾ Biz de hadisi oradan naklettik. Yine bu hadisi es-Sa’lebî de Tefsir’inde zikretmektedir. el-Mehdevî ile el-Kuşeyrî de Muaviye b. Kurre’den, onun da babasından naklettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Tûbâ cennetteki bir ağaçtır, Allah onu kendi eliyle dikmiştir. Ona ruhundan üflemiş olup bu ağaç süs eşyalarını ve güzel elbiseleri bitirir. Bu ağacın dalları cennetin Sur’unun arkasından dahi görülür.”⁽²⁾ Bu tür haberleri daha fazla görmek isteyen es-Sa’lebî(nin tefsirin)i mütalaa etsin.

İbn Abbas der ki: “Tûbâ” cennetteki bir ağaç olup, onun kökü Hz. Ali’nin köşkündedir. Her mü’minin evinde de bunun bir dalı bulunur.

Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali de der ki: Peygamber (sav)e yüce Allah’ın: **“Onlara tûbâ vardır. Güzel dönüş yeri de onlarındır”** buyruğu hakkında soruldu da şöyle buyurdu: “O kökü benim köşkümde bulunan dalları da cennette uzanan bir ağaçtır.” Sonra o ağaç hakkında bir defa daha ona soruldu şöyle buyurdu: “O kökü Ali’nin köşkünde, dalları ise cennete eğilmiş bir ağaçtır” dedi. Bu sefer ona: Ey Allah’ın Rasûlü, onun hakkında sana sorulmuştu, sen: “O kökü benim köşkümde, dalları cennette” diye cevap vermiştin. Sonra bir daha onun hakkında sana soruldu, bu sefer: “O kökü Ali’nin köşkünde, dalları da cennettedir” diye cevap verdin. Bu sefer Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki benim de köşküm, Ali’nin de köşkü yarın cennette birdir ve aynı yerededir.” Yine Hz. Peygamber’den şöyle dediği nakledilmektedir: “O kökü benim köşkümde bulunan bir ağaçtır. Sizin herbirinizin köşkünde de mutlaka ondan sarkan bir dal vardır.”

“Güzel dönüş yeri de onlaradır” buyruğundaki: “(مَابٍ): **Dönüş yeri**” ile aynı kökten olmak üzere; (آب): Döndü, demektir.

İfadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: İman edip gönülleri Allah’ın zikri ile itminana kavuşanlara ve salih amel işleyenlere Tûbâ vardır. (Onlara ne mutlu)!

(1) III, 320-321

(2) Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, IV, 643-644.

كَذَلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِيَتْلُوا عَلَيْهِمُ
الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا
إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

30. Seni de öylece, kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Halbuki onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Dönüşüm de yalnız O'nadır."

"Seni de öylece, kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi" yani Kur'ân-ı Kerîm'i **"kendilerine okuman için gönderdik."** Senden önce pek çok peygamber gönderdiğimiz gibi, seni de peygamber olarak gönderdik, demektir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Kendilerine Muhammed (sav)'in peygamber olarak gönderildiği kimselere ihsan olunan ni'met, ondan önceki peygamberlerin kendilerine gönderilmiş olduğu kimselere ihsan olunmuş nimetlere benzetilmiştir.

"Halbuki onlar Rahman'ı inkâr ediyorlar." Mukatil ve İbn Cüreyc der ki: Bu buyruk, Hudeybiye barışı esnasında barış şartlarını yazmak istedikleri sırada inmiştir. Bu sırada Peygamber (sav), Ali (r.a)'a: "Bismillahirrahmanirrahîm, yaz" diye emretmişti. Süheyl b. Amr ile müşrikler ise: Biz Rahman olarak ancak Yemame'nin sahibini biliyoruz. Bunlarla Müseylime el-Kezzâb'ı kastetmişlerdi. O bakımdan "Bismikellahumme (senin adınla ey Allah'ım)" diye yaz, dediler. İşte cahiliye dönemi insanları böyle yazıyorlardı.

Peygamber (sav) de bunun üzerine Hz. Ali'ye: "Yaz, bu Allah'ın Rasûlü Muhammed (sav)'in üzerinde barış yaptığı şartlardır" dedi. Ancak Kureyş müşrikleri: Sen gerçekten Allah'ın Rasûlü olduğun halde buna rağmen biz seninle savaşırsak ve seni engellemiş olsak, elbette sana zulmetmiş oluruz. Ama bunun yerine sen: "Bu Abdullah'ın oğlu Muhammed'in üzerinde barış yaptığı şartlardır" diye yaz, dediler.

Peygamber (sav)'in ashâbı: Bize izin ver de bunlarla çarpışalım, dedilerse de Hz. Peygamber: "Hayır, bunun yerine istedikleri gibi yaz" dedi ve bu-

nun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu.

İbn Abbas da der ki: Bu buyruk, Kureyş kâfirleri hakkında Peygamber (sav) kendilerine: "Rahman'a secde edin" dediği esnada onlar: Rahman da kimmiş? demeleri üzerine inmiştir.

Ey Muhammed onlara **"de ki O"** Sizin inkâr ettiğiniz **"benim Rabbimdir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur"** O'ndan başka ma'bud yoktur. O zatıyla bir ve tektir, isim ve sıfatları farklı farklı olsa dahi.

"Ben yalnız O'na tevekkül ettim" güvenip, dayandım **"dönüşüm de yalnız O'nadır."** Yarın O'nun huzuruna döneceğim. Bugün de aynı şekilde ben O'na, kazasına rıza göstererek, emrine teslim olarak güvenip dayandım.

Denildiğine göre Ebu Cehil, Rasûlullah (sav)'ı (Ka'be'nin) Hicr'inde: "Ey Allah, ey Rahman..." diye dua ettiğini işitince, şöyle demiş: Muhammed bize ilahlara ibadet etmeyi yasaklıyordu. Şimdi kendisi iki ilaha dua etmektedir. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme ve yüce Allah'ın: **"De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın..."** (el-İsra, 17/110) buyruğu nazil oldu.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَىٰ ۚ بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا ۚ أَفَلَمْ يَأْتَسِرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَىٰ النَّاسَ جَمِيعًا ۚ وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

31. Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü veya onunla yerin parça parça edildiği, kendisiyle ölülerin konuşurduğu bir Kur'ân olsaydı... (bu olurdu). Fakat bütün emirler yalnız Allah'ındır. İman edenler hâlâ şu gerçeği bilmediler mi ki; Allah dileseydi, elbette insanların tümünü hidayete erdirirdi. Allah'ın va'di gelinceye kadar da o kâfirlerin başına işledikleri yüzünden ya ansızın büyük bir musibet gelip çatacak yahut yurtlarının yakına konup duracaktır. Şüphesiz Allah va'dinden dönmez.

Yüce Allah'ın: **“Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü... bir Kur'ân olsaydı”** şeklindeki bu buyruk, daha önce geçen: **“Kendisine Rabbinden bir âyet indirilmeli değil miydi?”** (er-Râ'd, 13/27) buyruğu ile ilgilidir. Şöyle ki: Mahzumoğullarına mensup olan Ebu Cehil ve Abdullah b. Ümeyye'nin de bulunduğu Mekke müşriklerinden bir topluluk Kâ'be'nin arka tarafında oturdu-lar. Sonra Rasûlullah (sav)a haber gönderdiler. O da yanlarına geldi. Abdul-lah kendisine: Eğer bizim sana tabi olmamız seni sevindirecek (memnun ede-cek) ise haydi Kur'ân ile Mekke'nin dağlarını gözümüzün önünde yürüt ve bu dağları bizden uzaklaştır ki ortalık biraz genişlesin. Çünkü burası dar bir arazidir. Bu şehirde bizim için pınarlar ve nehirler akıt, ta ki ağaç dikelim, ekin ekelim. Sen, senin iddia ettiğin gibi Rabbin nezdinde Davud'dan daha önemsiz değilsin, Davud'a ise Rabbi dağları müsahhar kılmıştı ve dağlar onun-la birlikte yürüyordu. Rüzgarları da bize müsahhar kıl, biz bu rüzgarlara bi-nip Şam'a kadar gidelim. Yiyeceklerimizi ve ihtiyaçlarımızı rüzgarın üzerin-de oraya giderek görelim. Sonra da aynı günümüzde geri dönelim. Çünkü se-nin iddia ettiğine göre Süleyman'a da rüzgâr musahhar kılınmıştı. Şüphesiz ki sen Rabbin nezdinde Davud'un oğlu Süleyman'dan daha önemsiz değil-sin. Yine bize senin büyük atan Kusay'ı veya senin istediğin ölülerimizden herhangi bir kimseyi dirilt te ona soralım: Gerçekten senin bu söylediğin bir hak mıdır? Yoksa batıl mıdır? Çünkü İsa ölüleri diriltirdi ve hiç şüphesiz sen Allah nezdinde ondan daha ehemmiyetsiz değilsin. Bunun üzerine yüce Al-lah da: **“Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü... bir Kur'ân olsaydı”** âye-tini indirdi. Bu anlamdaki açıklamayı ez-Zübeyir b. el-Avvâm, Mücahid, Ka-tâde ve ed-Dahlhâk yapmışlardır.

Buyrukta cevap hazfedilmiş olup, takdiri şöyledir: ... (böyle) bir Kur'ân olsaydı, elbetteki bu Kur'ân olurdu. Ancak takdiri cevap îcâz (özlü) olsun di-ye hazfedilmiştir. Çünkü kelâmın zahirinde zaten buna delâlet vardır. Şair İm-ruu'l-Kays'in şu beyitinde olduğu gibi:

فَلَوْ أَنَّهَا نَفْسٌ تَمُوتُ جَمِيعَةً وَلَكِنَّهَا نَفْسٌ تَسَاقُطُ انْفُسًا

“Eğer o bir defada ölen bir nefis olsaydı...

Fakat o (hastalığım sebebiyle) parça parça dökülen canlar durumundadır.”

Burada canım bir defada çıkmış olsaydı, bana kolay olurdu, demek iste-mektedir.

Katâde'nin görüşünün anlamı budur. O der ki: Eğer size indirilen bu Kur'ân'dan önce herhangi bir Kur'ân (okunan kitap) böyle bir şeyi yapmış olsaydı, sizin Kur'ân'ınız da bunu yapardı.

Cevabın önceden geçtiği ve ifadede takdim ve te'hir olduğu da söylenmiştir. Yani: Onlar yine Rahmân'ı inkâr ederler. İstersek Biz, Kur'ân'ı indirip onların teklif ettikleri şeyleri yapsak dahi. el-Ferrâ der ki: Cevabın şu şekilde olması da mümkündür: Eğer onların bu dedikleri yapılacak olsa hiç şüphesiz onlar yine de Rahmân'ı inkâr ederler.

ez-Zeccâc der ki: Yüce Allah'ın: **"Eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü... bir Kur'ân olsaydı"** yine iman etmezlerdi. Burada gizli bulunan cevap yüce Allah'ın: **"Eğer Biz onlara gerçekten melekleri indirseydik... yine de Allah dilemedikçe iman etmezlerdi"** (el-En'âm, 6/111) buyruğunda açıkça ifade edilmiştir.

"Fakat bütün emirler yalnız Allah'ındır." Yani bütün emirlerin mutlak mâliki, onlardan dilediğini yapan O'dur. Yoksa sizin bu istedikleriniz Kur'ân ile olacak şeyler değildir, bunlar ancak Allah'ın emri ile olur.

• **"İman edenler hâlâ şu gerçeği bilmediler mi ki"** buyruğundaki; (يَاسَ); Nehalîlârin şivesinde "bildi" anlamındadır. el-Kuşeyrî de bunu İbn Abbas'tan nakletmiştir. Bilmediler mi ki, demektir. el-Cevherî de **"es-Sihâh"** adlı eserinde bunu böyle açıklamıştır.

Bu kelimenin bu anlamda kullanılmasının Hevazînlilerin şivesi olduğu da söylenmiştir. Bilmedi(ler) mi ki demek olduğu, İbn Abbas, Mücahid ve el-Hasen'den nakledilmiştir. Ebu Ubeyde der ki: Onlar bilmediler ve açıkça anlamadılar mı ki, anlamındadır. Ebu Ubeyde bu hususta Malik b. Avf en-Nasrî'ye ait⁽¹⁾ şu beyiti de nakletmektedir:

أَقُولُ لَهُمْ بِالشَّعْبِ إِذْ يَسِيرُونِي أَلَمْ تَيَّأَسُوا أَنِّي أَبْنُ فَارِسٍ زَهْدَمِ

"Benim kimin payına düşeceğimi tesbit etmek için oklarla kur'a çektiklerinde, yol ağzında onlara diyordum ki: Siz benim Zehdem atlısının oğlu olduğumu bilmez misiniz?"

el-Bakara Sûresi'nde (2/219. âyetin tefsirinde) de bu beyit geçmiş bulunmaktadır. Bu beyitteki; (يَسِيرُونِي): Benim kimin payına düşeceğimi tesbit etmek için kur'a çektiklerinde" anlamındaki ifade; (يَاسِرُونِي): Beni esir aldıklarında" şeklinde de rivayet edilmiştir.

(1) Merhum Kurtubî, bu beyiti daha önce, el-Bakara, 2/219. âyet, 4. başlıkta zikretmiş ve şairin Suhaym b. Vesil el-Yarbuî olduğunu belirtmişti. Beyiti çeşitli vesilelerle zikreden başkaları da aynı adı verirler: Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 153; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VI, 260; İbn Hişâm, *Katru'n-Nedâ*, s. 61-62; Kurtubî, *-Dâru'l-Hadis* baskısı-, IX, 329 not: 2

Rebâh b. Adî de der ki:

أَلَمْ يَأْسِ الْأَقْوَامُ أَنِّي أَنَا أَبْنُؤُهُمْ وَإِنْ كُنْتُ عَنْ أَرْضِ الْعَشِيرَةِ نَائِيًا

“Bunlar benim onun oğlu olduğumu bilmiyorlar mı ki?

Her ne kadar aşiretimin topraklarından uzakta bulunuyor isem dahi.”

“*Kitabu'r-Redd*”de de; “(أَنِّي أَنَا أَبْنُؤُهُمْ): Benim onun oğlu olduğumu...” şeklinde rivayet edilmiştir. el-Ğaznevî de bunun bu şekilde “bilmedi...ler mi” anlamında olduğunu nakletmiştir.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: İman edenler bilmediler mi ki eğer Allah dilese hiç şüphesiz mucizeleri (âyetleri) görmeksizin dahi bütün insanları hidayete erdirirdi.

Bu kelimenin bilinen anlamı ile “ye’s”den geldiği de söylenmiştir. Yani iman edenler hâlâ bu kâfirlerin iman edeceklerinden yana ümit kesmediler mi? Çünkü iman edenler şunu bilirler ki; şüphesiz Allah eğer onların hidayete gelmelerini dilemiş olsaydı, elbette onları hidayete erdirirdi. Çünkü mü’minler kâfirlerin iman etmelerini arzu ederek mucizelerin indirilmesini temenni etmişlerdi.

Ali ve İbn Abbas ise; “(أَفَلَمْ يَتَّبِعِ الَّذِينَ آمَنُوا): İman edenler açıkça bilmediler mi ki...” diye okumuşlardır.

el-Kuşeyrî der ki: İbn Abbas’a yazılı olan şekliyle “bilmediler mi ki” anlamındadır, demeleri üzerine, o şu cevabı vermiş: Kâtibin bunu uykuyla iken yazdığını zannediyorum. Yani bununla bazı harfleri ziyade ederek “bildi” anlamındaki kelime ortaya çıktı.

Ancak Ebu Bekir el-Enbarî şöyle demektedir: İkrime’den, o İbn Ebi Ne-cih’den; “(أَفَلَمْ يَتَّبِعِ الَّذِينَ آمَنُوا): İman edenler açıkça bilmediler mi ki...” şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Tilavette bunun doğru olduğunu iddia edenler de bunu delil gösterirler. Ancak böyle bir rivayetin İbn Abbas’tan geldiği batıldır. Çünkü Mücahid ve Said b. Cübeyr, İbn Abbas’tan bu kelimeleri Mushaf’taki şekliyle, Ebu Amr’ın kıraati ve onun Mücahid’den ve Said b. Cübeyr’den ikisinin de İbn Abbas’tan rivayet ettiği şekliyle okumuşlardır. Diğer taraftan eğer onların bu kıraatinin “**açıkça bilmediler mi ki**” anlamındaki kıraat ile eğer Allah’ın, kendilerinin icma’a muhalif olarak okudukları o lafzın anlamını murad ettiğini kabul ediyorlarsa, bizim kıraatimiz zaten o manayı veriyor ve o kıraatin anlamı ile aynı neticeye varıyor. Eğer yüce Allah “**bil-mek**” anlamında olmayan “**ümit kesmek**” şeklindeki diğer anlamı murad etmiş ise; bu muhalif kıraati tercih edenlerin maksatları ortadan kalkmış olur.

Böyle bir maksadın düşmesi ise Kur'ân-ı Kerîm'i iptal eder ve bu görüşün sahiplerinin iftiracı olmalarını gerektirir.

“(أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ) : **Allah dileseydi**” buyruğundaki; (أَنْ) ; şeddeli “nun”dan tahfif edilmiştir ki; “şüphesiz Allah dileseydi” anlamındadır. “... **elbette insanların tümünü hidâyete erdirirdi.**” Bu da Kaderiye'nin vb. kanaatlerini reddetmektedir.

“Allah'ın va'di gelinceye kadar da o kâfirlerin başına işledikleri yüzünden ya ansızın büyük bir musibet gelip çatacak” yani küfür ve inatları sebebiyle ummadıkları bir zamanda bir musibet gelip onları bulacak.

“(قَارِعَةً) : **Musibet**” kelimesi ile aynı kökten olmak üzere; “(قرعه أمر) : Bir iş başına geldi, bir musibetle karşılaştı” denilir. Çoğulu da; (قَوَارِع) şeklindedir. Bunun mastar olarak asıl anlamı vurmak, çalmaktır. Şair der ki:

أَفْنَى تِلَادِي وَمَا جُمْتُ مِنْ نَشَبٍ قَرُعُ الْقَوَائِزِ أَفْوَاهُ الْأَبَارِقِ

“Eskiden beri sahip olduğum, miras aldığım malları da sonradan topladığım bağ, bahçe ve akarları da tüketti.

Şarap kâselerini sürahilerin ağızlarına yapıştırmam.”

Buyruğun anlamı şudur: Müşriklerin elebaşları olup alay edenlerin başına geldiği gibi, Erbed'e isabet ettiği şekilde bir yıldırım, yahut öldürülen ya da esir edilenlerin başına geldiği gibi, öldürme, kıtlık ve bunun dışında çeşitli azab ve bela türlerinden helâk edici bir musibet onlara gelip çatacaktır.

İkrime, İbn Abbas'tan (âyet-i kerîmede geçen ve musibet anlamındaki) el-kâria hakkında musibet demektir, dediğini nakletmektedir. Yine İbn Abbas ve İkrime derler ki: Kâria, Rasûlullah (sav)'ın onlar üzerine göndermiş olduğu gözcü birlikler ve küçük askeri birliklerdir.

“Yahut” -Katâde ve el-Hasen'in dediğine göre- bu musibet **“yurtlarının yakınına konup, duracaktır.”** İbn Abbas da der ki: Yahut sen onların yurtlarına yakın bir yerde konacaksın, anlamındadır.

Denildiğine göre; âyet-i kerîme Medine'de inmiştir. O zaman anlam şöyle olur: Musibetler onlara isabet edip duracak, onların yurtlarına yahut Medine ve Mekke'nin yakınındaki kasabalar gibi onlara yakın yerlere de inmeye devam edecektir.

“Allah'ın” Katâde ve Mücahid'in dediklerine göre Mekke'nin fethine dair **“va'di gelinceye kadar.”**

Bu âyet-i kerîmenin Mekke'de indiği söylenmiştir. Yani muhlisler onlara isabet edip duracak ve sen ey Muhammed, onların yanlarından çıkıp Medine'ye gideceksin. Onların yurtlarına yakın bir yerde yahut onları muhasara etmek üzere onların yakınına konacaksın. Sözü geçen bu muhasara 'Ta-iflilere ve Hayber kalelerine yapılmıştı. İşte o vakit onlarla savaşmak ve onları kahretmek hususunda sana izin vermek suretiyle Allah'ın va'di de gelecektir. el-Hasen der ki: Allah'ın va'dinden kasıt kıyamet günüdür.

وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْءَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمَلْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ
فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٢٢﴾ أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ
وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ ۖ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي
الْأَرْضِ ۖ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ ۖ بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ
وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ ۖ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٢٣﴾ لَهُمْ
عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ ۚ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ
مِنْ وَاقٍ ﴿٢٤﴾

32. Andolsun senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti. Ben de o kâfirlere mühlet verdim. Sonra da onları yakalayiverdim. Benim cezalandırmam nasılmış?
33. Her nefsin bütün kazandığını gözetleyen (Allah ile putları bir) mi? Halbuki onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: "Bunların adlarını söyleyin. Siz yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yoksa siz üstün körü söz mü söylüyorsunuz?" Hayır, bilakis o kâfirlere tuzakları süslü gösterildi ve onlar doğru yoldan alıkondular. Allah kimi şaşırtırsa, artık ona hidayet verecek hiçbir kimse yoktur.
34. Onlar için dünya hayatında bir azap vardır. Âhîret azabı ise elbette daha zorludur. Onları Allah'a karşı koruyacak hiçbir kim-seleri de yoktur.

32- “Andolsun senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti. Ben de o kâfirlere mühlet verdim, sonra da onları yakalayiverdim.” “Alay et-me”nin anlamına dair açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi’nde (2/14. âyetin tefsirinde) “**mühlet verme**”ye dair açıklamalar da Âl-i İmran Sûresi’nde (3/178. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yani o peygamberlerle alay edildi, onlar küçümsendiler. Ben de kâfirlere ilminde aralarından iman edecek olan kimseler iman etsin diye bir süre mühlet verdim. Hükmümün gelmesi hak olunca, gönderdiğim ceza ile onları yakaladım.

“Benim cezalandırmam nasılmış?” Yani Benim onlara yaptığımı nasıl buldun? İşte senin kavminin müşriklerine de böyle yaparım.

33- “Her nefsin kazandığını gözetleyen mi?” buyruğundaki; “(قَائِمٌ): **Gözetleyen**” kelimesindeki “**kıyâm**” oturmanın zıttı olan bir kıyâm değildir. Buradaki bu kıyâm mahlukatın işlerini görüp gözetmek, çekip çevirmek anlamındaki kıyâmdır. Nitekim; “(قام فلان بشغل كذا): Filan kişi bu iş için ayağa kalktı (bu işi gördü)” denilmesi de bu kabildendir.

Buyruğun anlamı şöyledir: Herbir nefsin kazandıklarını görüp, gözeteni yani herbir nefse kazanma gücünü veren, onu yaratan, onu rızıklandıran, onu koruyan ve yaptıklarının karşılığını ona verecek olan O’dur. Bu da O herbir şeyi gözetleyen, koruyandır, asla gafil değildir, demektir.

Şartın cevabı hazfedilmiştir, yani koruyup gözetleyen ve hiçbir şekilde gafil olmayan, gafil olan gibi midir? Anlamın: “Her nefsin bütün kazandığını gözetleyen” yani bilen... demek olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da el-A’muş yapmıştır. Şair de der ki:

فلولا رجالٌ من قريشٍ أَعَزَّةٌ سَرَقْتُمْ ثِيَابَ الْبَيْتِ وَاللَّهُ قَائِمٌ

“Eğer Kureys’ten izzet sahibi bir takım adamlar olmasaydı...
Allah bildiği halde, siz Beyt’in örtülerini çaldınız.”

Buna göre buyruk, Allah herbir nefsin kazandığını bilendir, demektir. Bununla kastedilenin Ademoğulları üzerinde görevli melekler oldukları da söylenmiştir ki, bu görüş ed-Dahhâk’dan nakledilmiştir.

“Halbuki onlar Allah’a ortaklar koştular.” Buradaki “halbuki onlar... koştular” anlamındaki buyruk haldir. Onlar ortak da mı koşuyorlar? demek olur. **“Alay edilmişti”** buyruğuna atfedilmiş de olabilir, yani onlarla alay edilmişti ve Allah’a da ortak koştular demek olur.

"Allah'a" bir takım putları ilah kabul ederek **"ortaklar koştular. De ki: Bunların adlarını söyleyin."** Yani ey Muhammed, sen onlara: "bunların adlarını söyleyin" yani isimlerini açıklayın, de. Bu da onları tehdit etmek anlamındadır. Yahut: Onlar ancak bu putlara Lat, Uzza, Menat ve Hübel adlarını verebilirler.

"Siz yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" buyruğundaki istifham (soru), onları azarlamak içindir. Siz O'na böyle bir şeyi mi haber vermeye kalkışyorsunuz demektir. Bu buyruk mana itibariyle daha önceden geçmiş bir soruya atfedilmiştir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Bunların adlarını söyleyin"** buyruğunun anlamı, bunlar yaratanların isimlerini mi taşımaktadırlar **"yoksa siz yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"** şeklindedir.

Anlamanın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlara de ki: Siz Allah'a O'nun bilmediği gizli bir şeyi mi haber veriyorsunuz **"yoksa siz"** O'nun bildiği "zahir bir şeyi mi haber veriyorsunuz" demektir. Eğer onlar; O'nun bilmediği gizli bir şeyi haber veriyoruz diyecek olurlarsa, imkansız bir şey söylemiş olurlar. Şayet O'nun bildiği zahir ve açıkta olan bir şeyi söylüyoruz derlerse, onlara: O halde bunların adlarını söyleyin? de. Eğer Lat ve Uzza isimlerini sayacak olurlarsa, onlara: "Allah kendisinin herhangi bir ortağı olduğunu bilmiyor, de."

Yüce Allah'ın: **"Yoksa siz... O'na... mi haber veriyorsunuz?"** buyruğunun yüce Allah'ın: **"Her nefsin bütün kazandığını gözetleyen mi?"** buyruğuna atfedildiği de söylenmiştir. Yani herbir nefsi gözetleyen olan Allah'a mı siz bilmediği bir şeyi haber veriyorsunuz? Yani siz Allah'ın ortağı olduğunu iddia etmektesiniz. Allah ise kendisinin ortağı olduğunu bilmemektedir. Kendisinin bilmediği ve yeryüzünde O'nun ortağı olan bir kimsenin varlığını mı O'na haber vereceksiniz? Yerin dışında ortağı bulunmamakla birlikte- özellikle yeryüzünde ortağı olmasını reddetmesi onların yerde Allah'ın ortakları olduğunu iddia etmeleri dolayısıyladır.

"Yoksa siz zahir bir söz mü söylüyorsunuz?" Yani Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu açık bir sözü mü söylemektesiniz? Katâde: Batıl bir söz mü söylüyorsunuz? diye açıklamıştır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

أَعْيَرْتَنَا أَلْبَانَهَا وَلُحُومَهَا وَذَلِكَ عَارٌ يَابِنَ رَيْطَةَ ظَاهِرُ

"Sen onların sütleri ve etleri dolayısıyla mı bizi ayıplıyorsun,

Ey Rayta'nın oğlu, bunun utanılacak bir şey olduğu zahirdir (yani batıldır)."

ed-Dahhâk ise yalan bir sözü mü ona haber vermektesiniz, diye açıklamıştır.

Beşinci bir manaya gelme ihtimali de vardır: Zahir olan söz, onların söyleyecekleri sözlerle açığa çıkacak olan bir delil olabilir. O takdirde buyruğun anlamı şöyle olur: Siz bu hususa tanıklık edenler olarak mı bunu ona haber veriyorsunuz, yoksa delil getirerek mi söylemektesiniz?

“Hayır, bilakis o kâfirlere tuzakları süslü gösterildi.” Yani bu işi bir kenara bırak, aksine kâfirlere onların yaptıkları hile ve tuzaklar süslü gösterilmiştir. Bunun, bu şekilde bir istidrâk (yani sonradan getirilen bir açıklama) olduğu da söylenmiştir. Yani Allah’ın hiçbir ortağı yoktur, ama kâfirlere yaptıkları hile ve tuzaklar süslü gösterilmiştir.

İbn Abbas ve Mücahid bu anlamdaki buyruğu; “(بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرَهُمْ)”: Hayır, o kâfirlere tuzakları (bunu) süslü gösterdi” şeklinde malum fiil ile okumuşlardır. Çoğunluğun kıraatine göre ise kâfirlere hile ve tuzaklarını süslü gösteren yüce Allah’tır, bu işi yapanın şeytan olduğu da söylenmiştir. Diğer taraftan küfrün hile ve tuzak (mekr) diye adlandırılması da mümkündür. Çünkü onların Allah Rasûlüne hile ve tuzak hazırlamaları bir küfür idi.

“Ve onlar doğru yoldan alıkondular.” Allah onları doğru yoldan alıkoydu demektir. Hamza ve el-Kisâî’nin kıraati bu şekildedir, diğerleri ise; “(وَصُدُّوا)”: **Alıkondular**” fiilindeki “sâd”ı üstün ile okumuşlardır, başkalarını alıkoydular, demektir.

Ebu Hâtim de yüce Allah’ın: “*Allah yolundan alıkoydular.*” (el-Enfal, 8/47) buyruğu ile: “*Onlar, kâfir olanlar sizleri Mescid-i Haram’dan... alıkoyanlardır.*” (el-Feth, 48/25) buyruklarını nazar-ı itibara alarak üstün ile okumuştur.

“Süslü gösterildi” buyruğu ile **“alıkondular”** buyruklarında ötreli okuyuş da aynı şekilde güzeldir. Çünkü ehl-i sünnetin görüşüne göre bunu yapanın yüce Allah olduğu bilinmektedir. Bu okuyuşun anlamında kaderin kabulü de vardır, Ebu Ubeyd’in tercih ettiği kıraat de budur.

Yahya b. Vessâb ile Alkame; “(وَصُدُّوا)”: **Alıkondular**” buyruğunu “sâd” harfini esreli olarak okuduğu gibi aynı şekilde; “(هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رَدَّتْ إِلَيْنَا)”: *İşte bu bedellerimiz de bize iade edilmiş*” (Yusûf, 12/65) şeklinde “ra” harfi esreli olarak, meçhul fiil şeklinde okumuştur. **“Alıkondular”** anlamındaki fiilin aslı; “(صَبَدُوا)” şeklinde; **“iade edilmiş”** anlamındaki fiilin aslı da; “(رَدَّتْ)” şeklindedir. Birinci “dal” ikincisine idgam edilince onun harekesi mâkabline (önceki harfe) nakledilerek esreli olmuştur.

“Allah kimi” yardımsız bırakması suretiyle **“şaşırtırsa, artık ona hidayet verecek”** hidayette muvaffak kılacak **“hiçbir kimse yoktur.”** İşte bu buyruk,

Kûfeliler ile onlara uyanların kıraatinin doğruluğunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü yüce Allah: **"Allah kimi şaşırtırsa"** diye buyurmaktadır. **"Ahkondular"** buyruğu da bu şekildedir.

Kıraat âlimlerinin çoğunluğu "ya"sız olarak "dal" harfi üzerinde vakıf yaparlar. (33. âyet-i kerîmenin son kelimesine işaret edilmektedir). Aynı şekilde; "(وَالِ): *Vekil, yardımcı*" (er-Ra'd, 13/11. âyetin son kelimesi) ile; "(وَاقٍ): *Koruyucu*" (34. âyetin son kelimesi) üzerinde de bu şekilde vakıf yapılır.

Çünkü; "(هَذَا قَاضٍ وَوَالٍ وَهَادٍ)": Bu kadıdır, vekil ve yardımcıdır ve doğruya iletticidir" denildiğinde sakın olduğundan ve tenvin ile karşılaştığından dolayı "ya" harfi hazfedilir. Bununla birlikte; "(فَمَاهُ مِنْ هَادِي)": Ona hidayet verecek hiçbir kimse yoktur" şeklinde ve; "(وَالِي)": Dost ve yardımcı" "(وَاقِي)": Koruyucu" şeklinde "ya" ile de okunmuştur. Bu da "(هَذَا دَاعِي وَوَالِي وَوَقِي)": Bu davetçidir, bu vekil ve yardımcıdır, bu koruyucudur" diye "ya" harfini telaffuz edenlerin söyleyişine uygundur.

Çünkü "ya" harfinin hazfedilmesi, tenvin ile karşılaşması dolayısı ile vassıl halinde söz konusudur. Biz vakıf yaparak, bundan yana kendimizi güvenliğe almış bulunuyoruz. O bakımdan "ya" harfi tekrar geri getirilerek bu kelimeler "(هَادِي وَوَالِي وَوَقِي)": Hidayete ileten, dost ve yardımcı ve koruyucu" şeklinde olur. el-Halil de "kadı"ya nida edildiğinde; "(يَا قَاضِي)": Ey kadı" diye "ya" harfinin tesbit ile kullanıldığını kabul etmiştir. Zira nida ile birlikte tenvin söz konusu değildir. "(الدَّاعِي وَالْمُتَعَالِي)": Davet edici, üstün, yüce" kelimelerinde de tenvin olmayacağı gibi.

34- "Onlar için" yani Allah'ın yolunu engelleyen müşrikler için öldürülme, esir alınmak, çoluk-çocuklarının esir düşmesi ve bunun dışında çeşitli hastalık ve musibetler ile **"dünya hayatında bir azab vardır. Âhiret azabı ise elbette daha zorludur"** daha çetindir.

"(أَشَقُّ)": Daha zorludur" kelimesi; "(شَقَّ عَلَيَّ كَذَا يَشَقُّ)": Şu şey bana zor, ağır geldi, gelir" tabirinden gelmektedir.

"Onları Allah'a karşı koruyacak hiçbir kimseleri de yoktur." Onlara gelecek Allah'ın azabına hiçbir kimse engel olamaz ve hiçbir kimse o azabı önleyemez. Bu buyruktaki; "(مِنْ)" ise fazladan gelmiştir.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا
دَائِمٌ وَظِلُّهَا ۚ تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا ۖ وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

35. Takva sahiplerine va'dolunan cennetin durumu şudur: Altından ırmaklar akar, oranın yiyecekleri de devamlıdır, gölgeleri de. Takvâ sahiplerinin âkıbeti işte budur. Kâfirlerin âkıbeti ise ateştir.

Yüce Allah'ın: **"Takvâ sahiplerine vaadolunan cennetin durumu şudur"** buyruğundaki; ("مَثَلُ"): **Durumu** kelimesinin merfu gelmesi ile ilgili olarak nahivcilerin farklı görüşleri vardır.

Sibeveyh der ki: Bu kelime mübtedâ olarak ref' olunmuştur, haberi ise hazfedilmiştir. İfadenin takdiri de şöyledir; ("وفيما يتلى عليكم مَثَلُ الجنة"): Size okunan buyruklar arasında cennetin misali şudur..."

el-Halil de der ki: Bu kelime mübtedâ olarak ref' edilmiş olup bunun da haberi "altından ırmaklar akar" buyruğudur. Yani takva sahiplerine vaadolunan cennetin niteliği, altından ırmaklar akar... anlamındadır. Bu da bir kimşenin: ("قولي بقوم زيد"): Benim dediğim Zeyd ayağa kalkar" demesine benzer. Buna göre "benim dediğim" anlamındaki ifade mübtedâ "Zeyd ayağa kalkar" anlamındaki ifade de onun haberidir.

("المثل"): Durumu kelimesi; burada "sıfatı" anlamındadır. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Bu onların Tevrat'taki meseli (sıfatı)dır. İncil'deki meselleri (sıfatları)na gelince..."** (el-Feth, 48/29) Bir başka yerde de: **"En yüce mesel Allah'ındır."** (en-Nahl, 16/60) diye buyurulmaktadır ki, en yüce sıfat anlamındadır.

Ancak Ebu Ali (el-Farisî) bunu kabul etmeyerek der ki: Mesel kelimesinin sıfat anlamına geldiği Araplardan işitilmiş değildir. Bunun anlamı ancak "şebah (benzerlik)"dir. Nitekim bu kelimelerden birinin diğerinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Mesela; ("مررت برجل مثلك"): Senin mislin birisine uğradım" denildiği gibi, ("مررت برجل شبيهك"): Senin benzerin birisine uğradım" da denilir. Ebu Ali der ki: Diğer taraftan bu anlam bakımından da uygun değildir. Çünkü "mesel" kelimesi eğer "sıfat" anlamında kullanılırsa, ifadenin takdiri; ("صفة الجنة التي فيها أنهار"): İçinde nehirlerin bulunduğu cennetin sıfatı... şeklinde olur ki bu uygun bir anlam olmaz. Zira cennetteki nehirler bizatihi cennetin içindedir, yoksa cennetin niteliği değildir.

ez-Zeccâc der ki: Yüce Allah bizim için gayb olan hususları gördüğümüz şeylerle bize misallendirmiş, örneklendirmiştir. Yani: Cennetin misali altından ırmaklar akan bir cennettir.

Ancak Ebu Ali bunu da kabul etmeyerek şöyle der: Onun bu açıklamasına göre "mesel" kelimesi yine ya "sıfat" veya "şebah(benzerlik)" anlamlarından birisini ihtiva eder. Her iki şekilde de onun bu dediği uygun düşme-

mektedir. Çünkü "sıfat" anlamında olursa mana sahilî olmaz. Zira sen: Cennetin sıfatı... bir cennettir diyecek olup da "cennet"i haber yapacak olursun, bu da uygun değildir. Çünkü "cennet" sıfat olamaz, aynı şekilde cennetin bir benzeri... bir cennettir demek de uygun değildir. Çünkü "benzerlik (şebeh)" iki benzer şey arasındaki benzerlik (mümâselet)dir. Bu ise bir olay hakkında kullanılır, cennet ise bir olay değildir. Dolayısıyla birincisiyle ikincisi aynı şeyler olamazlar.

el-Ferrâ da der ki: (Bu buyruktaki) "mesel" kelimesi te'kid için fazladan getirilmiş olup, anlam şöyledir: "(الجنة التي وعد المتقون تجري من تحتها الأنهار)": Takvâ sahiplerine vaadolunan cennetin altından ırmaklar akar." Araplar bu şekildeki kullanımı "mesel" kelimesinde çokça kullanırlar. Şanı yüce Allah'ın: "(لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ)": *O'nun misli hiçbir şey yoktur.* (eş-Şûrâ, 42/11) buyruğuna benzerdir ki; bu da; "(لَيْسَ هُوَ كَشَيْءٍ)": *O'na benzer hiçbir şey yoktur* demektir.

İfadenin takdirinin şöyle olduğu da söylenmiştir: Takvâ sahiplerine va'dolunan cennetin niteliği "altından ırmaklar akan" bir cennettir.

Anlaman şöyle olduğu da söylenmiştir: Güzellik, nimet ve ebedilikte takvâ sahiplerine va'dolunan cennet; azab, şiddet ve ebedilikte cehenneme benzer. Bu açıklamayı da Mukatil yapmıştır.

"Oranın yiyecekleri de devamlıdır" kesintisizdir, ardı arkası kesilmez. Haberde: "Sen bir meyve aldın mı bir diğeri onun yerini tutar" denilmektedir. Biz bu hususları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde açıkladık. "

Gölgeleri de" gölgesi de aynı şekildedir demek olup, "aynı şekildedir" anlamındaki ifade hazfedilmiştir. Yani cennetin meyveleri de kesintisizdir, onun gölgesi de zeval bulmaz. İşte bu, Cehmiye'nin cennetin nimetleri zail olur ve yok olur, şeklindeki iddialarını reddetmektedir.

"Takvâ sahiplerinin âkıbeti işte budur. Kâfirlerin âkıbeti ise ateştir." Yani yalanlayanların sonunda varacakları yer ve onların son durakları, içine girecekleri cehennem ateşi olacaktır.

وَالَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الْأَحْزَابِ
مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ بِهِ
إِلَيْهِ أَدْعُوا وَإِلَيْهِ مَابِ

﴿٣٦﴾

36. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene sevinirler. Fakat güruhlar arasında onun bir kısmını inkâr eden kimseler de vardır. De ki: “Ben ancak Allah’a ibadet edip O’na ortak koşturmakla emrolundum. Ben ancak O’na davet ederim, dönüşüm de yalnız O’nadır.”

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene sevinirler.” Yani kendilerine kitap verilenler arasından bazıları Kur’ân-ı Kerîm’e sevinirler. İbn Selam, Selman, Habeşistan’dan gelen kimseler gibi. Lafız umumî olmakla birlikte maksat özel kimselerdir. Katâde der ki: Bunlar Muhammed (sav)’ın arkadaşlarıdır, bunlar Kur’ân’ın nuru ile sevinirler. Mücahid ve İbn Zeyd de böyle demiştir.

Yine Mücahid’den nakledildiğine göre bunlar kitap ehlinde iman eden kimselerdir. Bunların yahudi ve hristiyanlardan meydana gelen kitap ehlinde bir topluluk olduğu da söylenmiştir. Bunlar kendi kitaplarını tasdik etmesi dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlünden sevinen kimselerdi.

İlim adamlarının çoğu da şöyle demektedir: Kur’ân-ı Kerîm’in ilk inen buyrukları arasında “er-Rahman” adından az söz ediliyordu. Fakat Abdullah b. Selam ve arkadaşları İslâm’a girince Tevrat’ta çokça anılmasına rağmen Kur’ân-ı Kerîm’de “er-Rahman” adının az zikredilmesi onları üzdü. Peygamber (sav)’e bunun sebebini sormaları üzerine yüce Allah da şu âyet-i kerîmeyi indirdi: **“De ki: İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız, çağırın, esasen en güzel isimler O’nundur.”** (el-İsra, 17/110) Bunun üzerine de Kureyşliler şöyle dediler: Muhammed’e ne oluyor ki önceleri bir tek ilâha davet ederken bugün Allah ve Rahmân olmak üzere iki ilâha davet etmeye başladı. Allah’a yemin ederiz ki biz Rahmân diye ancak Yemame’nin rahmanını biliriz. Bu sözleriyle Müseylimetu’l-Kezzab’ı kastediyorlardı. Bunun üzerine de yüce Allah’ın: **“Halbuki onlar Rahmân’ın zikrini inkâr edenlerdir.”** (el-Enbiyâ, 21/36); **“Halbuki onlar Rahmân’ı inkâr ediyorlar”** (er-Ra’d, 13/30) buyrukları indi. Kitap ehlinin iman edenleri de “Rahman” adının anılmasından dolayı sevindiler. Yüce Allah da: **“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilene sevinirler”** buyruğunu indirdi.

“Fakat güruhlar arasında...” buyruğu ile kastedilenler Mekke müşrikleri ile yahudi, hristiyan ve mecusilerden iman etmeyen kimselerdir. Bunların Peygamber (sav) aleyhine bir araya gelen çeşitli gruplar (hizipler) oldukları da söylenmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre: Müslümanların düşmanları arasından Kur’ân-ı Kerîm’deki buyrukların bir bölümünü inkâr eden kimseler de vardır. Çün-

kü onlar arasında peygamberlerin kimisini itiraf edip kabul edenler vardı. Kimisi Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını da itiraf ediyordu.

“De ki: Ben ancak Allah'a ibadet edip O'na ortak koşturmakla emrolundum” buyruğundaki; “(أَشْرِكْ) : Ortak koşturmak...” anlamındaki buyruk; “(اعبد) : İbadet etmek” buyruğuna atf edilerek nasb ile okunmuştur. Ebu Halid ise yeni bir cümle (istinaf) olmak üzere ref ile okunmuştur. Yani O'na hiçbir ortak koşturmaksızın yalnızca O'na ibadet ederim ve müşriklerden uzak olduğumu, Mesih Allah'ın oğludur, Üzeyr Allah'ın oğludur diyenlerden, yahudiler gibi teşbihe itikad edenlerden uzak olduğumu da belirtirim.

“Ben ancak O'na davet ederim.” Yani insanları yalnızca O'na ibadete çağırırım. **“Dönüşüm de yalnız O'nadır.”** Bütün işlerimde yalnız O'na dönerim.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا
جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۚ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

37. İşte Biz, onu böylece Arapça bir hüküm olarak indirdik. Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların hevâ ve heveslerine uyarsan, senin Allah'a karşı ne bir yardımcın olur, ne de bir koruyucun.

“İşte Biz, onu böylece Arapça bir hüküm olarak indirdik.” Yani Kur'ân-ı Kerîm'i sana indirip güruhlardan bazıları onu inkâr ettikleri gibi, Biz onu Arapça bir hüküm olarak indirdik.

Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'i bu şekilde nitelendirmesinin sebebi, Muhammed (sav)'in üzerine onu Arapça bir Kur'ân olarak indirmekle birlikte Ahzab (güruhlar)'ın da bu hükmü yalanlamalarından dolayıdır. Âyetin nazımının şöyle olduğu da söylenmiştir: Senden önceki peygamberlere kitapları kendi dilleriyle indirdiğimiz gibi, aynı şekilde sana da Kur'ân-ı Kerîm'i Arapça bir hüküm olarak indirdik. Yani Arapların dili ile bir hüküm olmak üzere indirdik.

“Hüküm” ile içindeki ahkâmı kastetmektedir. **“Arapça bir hüküm”** ile Kur'ân'ın tümünün kastedildiği de söylenmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm hak ile bâtili birbirinden ayırd eder ve hüküm de koyar.

“Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların” yani Allah'tan

başkasına ibadet ve Ka'be'den başka bir tarafa dönmek hususunda müşriklerin “**hevâ ve heveslerine uyarsan, senin Allah’a karşı ne bir yardımcın**” sana yardımcı olacak bir kimsen”**olur ne de**” O’nun azabından seni koruyacak “**bir koruyucun.**” Burada hitab Peygamber (sav)e olmakla birlikte kasıt onun ümmetidir.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

38. Andolsun Biz senden önce peygamberler göndermiş, onlara da eşler ve evlâtlar vermişizdir. Allah’ın izni olmaksızın herhangi bir âyeti getirmek hiçbir peygamberin yapabileceği bir iş değildir. Herbir va’denin yazılmış bir hükmü vardır.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Nüzûl Sebebi:

Denildiğine göre yahudiler Peygamber (sav)i hanımları dolayısıyla ayıpladılar ve bundan dolayı ona dil uzatıp şöyle dediler: Bu adamın kadınlardan ve nikâhlanmaktan başka bir şey düşündüğünü görmüyoruz. Eğer peygamber olsaydı, peygamberlik onu kadınlarla uğraşmaktan alıkordu. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirdi ve onlara Hz. Davud ile Hz. Süleyman’ın durumunu hatırlatarak: “**Andolsun ki Biz senden önce peygamberler göndermiş, onlara da eşler ve evlatlar vermişizdir**” diye buyurmuştur. Yani Biz onları Allah’ın helal kılmış olduğu dünya arzularını, isteklerini gerçekleştiren insanlar kıldık. Peygamberin özelliği ise vahiy almaktan ibarettir.

2- Evliliğin Teşvik Edilmesi:

Bu âyet-i kerîme nikâhlanmanın ve evliliğin teşvik edildiğine ve kadınlardan uzak kalmanın yani nikâhlanmamanın da yasak olduğuna delil vardır. Çünkü bu âyet-i kerîmenin de açıkça belirttiği gibi, nikâhlanmak peygamberlerin sünnetidir. Sünnet-i seniyye’de de bu anlamda buyruklar vârid olmuştur. Hz. Peygamber: “Evleniniz, çünkü ben sizin çokluğunuzla diğer ümmet-

lere karşı övüneceğim.”⁽¹⁾ diye buyurmuştur ki, bu hadis-i şerif daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/37. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Evlenen kişi dinin yarısını tamamlamış olur. Öbür yarısında da Allah'tan korksun.”⁽²⁾

Bu, nikâhın kişiyi zinadan alıkoyduğu anlamındadır. Zinadan uzak durmak ve iffetini korumak ise Rasûlullah (sav)'ın, yerine getirilmeleri halinde cenneti taahhüd ettiği iki hususiyetten birisidir. Şöyle buyurmuştur: “Allah klmi iki şeyin kötülüğünden korursa, o kimse cennete girer. İki çenesi arasındaki ile iki bacağı arasındaki.” Bunu Muvatta' ve başkaları rivayet etmiştir.⁽³⁾

Buhârî'nin, Sahih'inde de Enes (r.a.)dan şöyle dediği nakledilmektedir: Üç kişi Peygamber (sav)'in hanımlarının evlerine gelerek Peygamber (sav)'in ibadeti hakkında soru sordular. Onlara durum haber verilince, onun ibadetlerini azımsar gibi oldular ve şöyle dediler: Biz nerede, Peygamber (sav) nerede? Allah onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış bulunuyor. Onlardan birileri şöyle dedi: Ben geceleyin devamlı namaz kılacağım. Diğeri: Ben de hiç oruç açmamak üzere yıl boyunca oruç tutacağım. Bir diğeri ise: Ben de evlenmemek üzere kadınlardan uzak duracağım dedi. Rasûlullah (sav) onların yanına gelerek şöyle dedi: “Şöyle, şöyle diyenler sizler misiniz? Bana gelince Allah'a yemin ederim, aranızda Allah'tan en çok korkan kişi benim. O'ndan en çok sakınan kişi benim. Fakat ben hem oruç tutarım, hem yerim. Hem namaz kılarım, hem uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”⁽⁴⁾ Bu hadisi Müslim de bu manada rivayet etmiştir. Bu daha açıktır.

Müslim'in, Sahih'inde de Sa'd b. Ebi Vakkas'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Osman (b. Maz'un) kadınlardan uzak kalmak istedi, Peygamber (sav) ona bunu yasakladı. Şayet ona bunu caiz kılmış olsaydı, hiç şüphesiz biz de hayalarımızı burardık.⁽⁵⁾

Yine Al-i İmran Sûresi'nde (3/37. âyetin tefsirinde) çocuk istemenin teşvik edildiğine ve bunu cahillik edip kabul etmeyenlerin kanaatlerinin reddedildiğine dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Ömer b. el-Hattab (r.a.)ın şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben böyle bir şeye ihtiyacım olmadığı halde bir kadınla evlenirim. Arzu etmediğim halde

(1) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 5; *Nesâî*, Nikâh 11; *Müsned*, III, 158, 245.

(2) “...dinin yarısı” yerine “imanın yarısı...” ve zayıf oldukları da, sika (güvenilir) oldukları da söylenen iki ravi bulunduğu kaydıyla: el- Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 252.

(3) *Muvatta*, Kelâm 11; yakın mana ve lafızlarla: *Buhârî*, Rikaak 23.

(4) *Buhârî*, Nikâh 1; *Müslim*, Nikâh 5; *Nesâî*, Nikâh 4; *Müsned*, III, 241.

(5) *Buhârî*, Nikâh 8; *Müslim*, Nikâh 6-8; *Tirmizî*, Nikâh 2; *Nesâî*, Nikâh 4; *İbn Mâce*, Nikâh 2; *Dârimî*, Nikâh 3; *Müsned*, I, 176, 183.

kadınla ilişki kurarım. Ona: Peki ey mü'minlerin emiri, seni bu şekilde davranmaya iten nedir? diye sorulunca, şu cevabı vermiştir: Yüce Allah'ın, kıyamet gününde Peygamber (sav)'in diğer peygamberlere karşı ümmetinin çokluğu ile öğüneceği bir kimseyi de benim zürriyetimden çıkarma arzusudur. Çünkü ben onu şöyle derken dinledim: "Bakire kızlarla evlenmeye bakınız. Çünkü onların ağızları daha tatlı, huyları daha güzel, rahimleri daha doğurgandır. Kıyamet gününde ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı öğüneceğim."⁽¹⁾

Hiz. Peygamber'in: "Rahimleri daha doğurgan" buyruğu, çocuk doğurma imkânları daha çok anlamındadır. Çokça çocuk doğuran kadına da aynı kökten gelmek üzere; (ناتق) denilir. Çünkü böyle bir kadın adeta çocukları atarcasına doğurur.

Ebû Dâvûd da Ma'kil b. Yesar'dan şöyle dediğini rivayet eder: Bir adam Rasûlullah (sav)'a gelerek şöyle buyurdu: Ben makam ve mevkisi yerinde ve güzellik sahibi bir kadın buldum. Ancak çocuk doğurmuyor, onunla evleneyim mi? Hiz. Peygamber: "Hayır" diye buyurdu. İkinci bir defa daha ona geldi, Hiz. Peygamber yine yapmamasını söyledi. Üçüncü bir defa daha geldiğinde, Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: "Candan seven ve çok doğurgan kadınlarla evleniniz, çünkü ben diğer ümmetlere karşı (kıyamet gününde) sizin çokluğunuzla öğüneceğim."⁽²⁾ Ebu Muhammed Abdu'l-Hak⁽³⁾ bunun sahih olduğunu belirtmiştir ki, onun bu kanaati yeter.

"Allah'ın izni olmaksızın herhangi bir âyeti getirmek hiçbir peygamberin yapabileceği bir iş değildir." Bu sûrede önceden sözü edilen gösterilmesini teklif ettikleri âyetler (mucizeler)e bir daha dönmektedir. Yüce Allah bu buyruğu onlar hakkında indirmiştir. İfadenin zahiri yasaklamaktır ve fakat manası nefydir. Çünkü esasen bir kimsenin güç yetiremediği bir şeyi yasaklamak söz konusu olmaz.

"Herbir va'denin yazılmış bir hükmü vardır." Yani Allah'ın hükme bağladığı herbir işin Allah nezdinde yazılmış, yazı ile tesbit edilmiş bir hali vardır. Bunu el-Hasen ifade etmiştir.

Buyrukta takdim ve te'hir olduğu da söylenmiştir. Mana; "(لكل كتاب أجل)": Herbir yazının bir va'desi vardır" şeklindedir. Bu açıklamayı el-Ferrâ ve ed-Dahhâk yapmıştır ki yüce Allah'ın yazmış olduğu herbir işin bilinen bir vak-

(1) Hiz. Ömer ile muhatapları arasındaki konuşma ile "öğünme..." bölümü olmaksızın, yakın manada, Hiz. Câbir'den ve senesinde zayıf ravi olduğu kaydıyla: el-Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 259; *İbn Mâce*, Nikâh 7.

(2) *Ebû Dâvûd*, Nikâh 3; *Nesâî*, Nikâh 11.

(3) el-Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatraf*, s. 173'de onu tanıtırken şu ifadeleri de kullanmaktadır: "... fakih, hadisi ve illetlerini bilen, ricâli tanıyan... 581 ya da 582'de vefât eden..."

ti, belli bir süresi vardır, demektir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: **"Herbir haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır"** (el-En'âm, 6/67) buyruğudur.

Bununla yüce Allah, azabın indirilmesinin ümmetlerin bu konudaki tekliflerine göre olmayıp aksine herbir va'denin yazılmış bir süresi olduğunu açıklamaktadır.

Anlamın herbir sürenin meleklerin kendisine vakıf olamadığı yazılmış bir vadesi ve takdir edilmiş bir durumu vardır, şeklinde olduğu da söylenmiştir ki bunu et-Tirmizî el-Hakim, **"Nevâdiru'l-Usul"** adlı eserinde Şehr b. Havşeb'den, o da Ebu Hureyre yoluyla rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Musa -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- Tur-u Sina'ya yükselince Cebbâr (olan Allah) onun elinde bir yüzük bulunduğunu gördü ve -O, daha iyi bildiği halde-: Bu nedir, Ey Musa diye sordu. Hz. Musa da şöyle dedi: Bu erkeklerin bir süs eşyasıdır. Yüce Allah şöyle buyurdu: Peki onun üzerinde Benim isimlerimden yahut kelimamdan yazılı herhangi bir şey var mıdır? diye sorunca, hayır dedi. Bu sefer yüce Allah ona: Sen onun üzerine: **"Herbir va'denin yazılmış bir hükmü vardır"** yaz, diye buyurdu.

يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

39. Allah dilediğini siler ve bırakır. Ana kitab ise O'nun nezdindedir.

"Allah dilediğini siler ve bırakır." Yani yüce Allah, o yazılı olandan ilgililerinin başına getirmek ve gerçekleştirmek istediği şeyi o Kitaptan siler (yani gerçekleştirir.) **"Ve"** dilediğini **"bırakır."** Bu da onu vakti gelinceye kadar erteler demektir. Çünkü; (محوت الكتاب محو): Kitabı (yazıyı) sildim" ifadesi onun izini giderdim manasınadır. Âyet-i kerimedeki **"ve bırakır"** buyruğu "onu bırakır" anlamındadır. Yüce Allah'ın: **"Allah'ı çokça anan erkekler ve kadınlar"** (el-Ahzab, 33/35) buyruğu gibidir ki, Allah'ı çokça anan kadınlar, demektir.

İbn Kesir, Ebu Amr ve Âsım; (وَيُثَبِّتُ): **Bırakır** buyruğunu şeddesiz okurlarken diğerleri şeddeli okumuşlardır. Bu da İbn Abbas'ın kıraati olup Ebu Hatim ve Ebu Ubeyd'in tercih ettiği de budur. Çünkü bu şekilde okuyanlar hem sayıca çoktur, hem de bir başka yerde: (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا): **Allah iman edenlere dünya hayatında da... sebat verir.** (İbrahim, 14/25) buyruğunda şeddeli kullanılmıştır.

İbn Ömer der ki: Ben Peygamber (sav)i şöyle buyururken dinledim: "Al-

lah dilediğini siler, dilediğini de bırakır. Bahtiyarlık, bedbahtlık ve ölüm müstesnâ."⁽¹⁾

İbn Abbas da şöyle demektedir: Allah bazı şeyler müstesnâ dilediğini siler ve bırakır. (Bu müstesnâ şeyler) yaratmak, ahlâk, ecel, rızık, bahtiyarlık ve bedbahtlıktır. Yine ondan nakledildiğine göre bunlar, Ümmü'l-Kitab'ın dışında iki kitaptır. Allah bunlardan dilediğini siler, dilediğini de bırakır.

"Ana kitab ise O'nun nezdindedir." Kendisinden hiçbir şeyin değişikliğe uğramadığı kitap demektir. el-Kuşeyrî der ki: Denildiğine göre bahtiyarlık, bedbahtlık, yaratmak, ahlâk ve rızık değişikliğe uğramazlar. O halde âyet bunun dışındaki şeylere dairdir. Ancak böyle bir görüşte bir çeşit tehakküm vardır.

Derim ki: Bu gibi şeyler rey ve içtihad ile kavranamaz. Bunlar ancak tevkîfî olarak (sağlam rivayetlerden) öğrenilebilir. Eğer bu konuda rivayet sahih olursa, onu kabul etmek gerekir ve bu rivayetin yanında durmak icab eder. Aksi takdirde âyet-i kerîme herşey hakkında umumî olur, daha zahir olan da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bu anlamda Ömer b. el-Hattab (r.a)dan da İbn Mes'ud, Ebu Vail, Ka'b el-Ahbar ve diğerlerinden de rivayet gelmektedir. el-Kelbî'nin kabul ettiği görüş de budur.

Ebu Osman en-Nehdî'den nakledildiğine göre Ömer b. el-Hattab (r.a) ağlayarak Beyti tavaf ediyor ve şöyle diyordu: Allah'ım, eğer Sen beni bahtiyar kimseler arasında yazdı isen onlar arasında beni bırak. Şayet beni bedbaht ve günahkâr kimseler arasında yazdı isen, onlar arasından beni sil ve beni bahtiyar ve mağfirete nail olan kimseler arasında yaz. Çünkü Sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın ve Ana kitab da Senin nezdindedir.

İbn Mes'ud da der ki: Allah'ım, eğer Sen beni bahtiyar kimseler arasında yazdı isen, beni aralarında bırak. Şayet beni bedbaht kimseler arasında yazdı isen, beni bedbahtlar arasından sil ve bahtiyar kimseler arasında yaz. Çünkü Sen dilediğini siler, dilediğini bırakırsın. Ana kitab da Senin nezdindedir.

Ebû Vail de çokça şöylece dua ederdi: Allah'ım, eğer bizleri bedbaht kimseler olarak yazdı isen sil ve bizleri bahtiyar kimseler olarak yaz. Eğer bizi bahtiyar kimseler olarak yazdı isen onlar arasında bırak. Çünkü Sen dilediğini silersin, dilediğini bırakırsın. Ana kitab da Senin nezdindedir.

Ka'b da Ömer b. el-Hattab'a şöyle demiş: Eğer Allah'ın kitabındaki bir âyet olmasaydı, kıyamet gününe kadar neler olacağını sana bildirebilirdim. Bu: **"Allah dilediğini siler ve bırakır. Ana kitab ise O'nun nezdindedir."** buyruğudur.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 43, senedinde zayıf râvi bulunduğu kaydıyla.

Malik b. Dinar da kendisine dua ettiği bir kadın hakkında şöyle demiştir: Allah'ım, eğer onun karnındaki yavru kız ise Sen onu erkek olarak değiştir, çünkü Sen dilediğini silersin, dilediğini bırakırsın. Ana kitap da senin nezdindedir.

Buhârî ile Müslim'de Ebu Hureyre'den şöyle dediğine dair nakledilen rivayet önceden geçmiş bulunmaktadır: Ben Peygamber (sav)'i şöyle buyururken dinledim: "Her kim rızkının genişletilmesini, ecelinin geciktirilmesini istiyor ve bundan memnun oluyorsa o halde akrabalık bağını gözet sin."⁽¹⁾ Bunun bir benzeri Enes b. Malik'ten de rivayet edilmiştir. Buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim... severse" diyerek aynı lafız ile bu hadisi rivayet etmiştir.⁽²⁾

Bu hadis iki türlü yorumlanmıştır: Birisine göre bu geciktirme manevidir, bu da ondan sonra dünyada kendisi hakkında baki kalan güzel övgü, güzel bir anılış, tekrarlanıp duran ecir ve mükâfattır. Bu durumdaki bir kimse ölmemiş gibidir.

Diğer bir açıklamaya göre yüce Allah, Levh-i Mahfuz'da yazılı olan ecelini erteler. Allah'ın ilminde olan ise sabittir, onun herhangi bir değişikliğe uğraması söz konusu değildir. Nitekim yüce Allah: **"Allah dilediğini siler ve bırakır. Ana kitab ise O'nun nezdindedir"** diye buyurmaktadır.

İbn Abbas, Rasûlullah (sav)'dan: "Allah'ın ömrünü ve ecelini uzatmasını, rızkını genişletmesini seven bir kimse Allah'tan korksun ve akrabalık bağını gözet sin" şeklindeki sahih hadisi rivayet ettiğinde İbn Abbas'a: Ömür ve ecelde nasıl artış yapılır? diye sorulunca, o da şu cevabı vermiştir: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"O sizi çamurdan yaratandır, sonra bir ecel takdir edendir. O'nun katında belirli bir ecel daha vardır."** (el-En'âm, 6/2) Birinci ecel, kulun annesinin kendisini doğurduğu andan öleceği vakte kadardır. İkinci ecel -yani Allah'ın nezdindeki belirli ecel- ise kişinin vefatından itibaren Berzah'ta yüce Allah'ın huzuruna çıkacağı güne kadarki eceldir ve bunu Allah'tan başka kimse bilmez. İşte kul Rabbinden korkar ve akrabalık bağını gözetirse, yüce Allah Berzah'taki ecelinden birinci (dünyadaki) ömrünün eceline dilediği kadarını ilave eder. Bu kişi şâyet isyan eder ve akrabalık bağını koparacak olursa, Allah da dünyadaki ömründen bunu dilediği kadarıyla eksiltir ve Berzah'taki eceline bunu ilave eder. Eğer yüce Allah'ın ezelî ilmindeki ecel kesinleşirse artık onda bir artış veya eksilme söz konusu değildir. Çünkü yüce Allah: **"Her ümmetin bir eceli vardır. O ecelleri gelince ne bir an geri bırakabilirler, ne de ileri alabilirler"** (el-A'raf, 7/34) di-

(1) Buhârî, Edeb 12

(2) Buhârî, Buyû 13, Edeb 12; Müslim, Birr 20, 21; Ebû Dâvûd, Zekât 45

ye buyurmuştur. Böylelikle rivayet ile âyet arasında bir uygunluk olduğu ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi bu ümmetin en büyük aliminin tercih ettiği görüşe göre bu artış, bizzat ömrün kendisinde ve ecelde -lafzın zahiri- ne göre-dir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mücahid de der ki: Yüce Allah bir senenin işlerini Ramazan ayında muh-kemleştirir. Dilediğini siler, dilediğini de bırakır. Bundan tek istisna hayat, ölüm, bedbahtlık ve mutluluktur. Buna dair açıklamalar daha önceden geç-miş bulunmaktadır.

ed-Dahlhâk da der ki: Şanı yüce Allah hakkında sevap ve ikabın söz ko-nusu olmadığı, Hafazaların sicillerinde bulunanlardan dilediğini siler, hak-kında sevap ve cezanın söz konusu olduğu şeyleri de bırakır. Bu anlamda-ki bir açıklamayı da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

el-Kelbî ise der ki: Allah rızık türünden dilediğini siler ve dilediğini art-tırır. Ecel türünden de dilediğini siler ve onda dilediği şeyleri artırır. Yine bu-nu Peygamber (sav)dan de rivayet etmiştir. Daha sonra el-Kelbî'ye bu âyet-i kerîme hakkında sorulduğunda o şu cevabı vermiş: Yüce Allah bütün söz-leri yazar. Nihayet perşembe günü geldi mi hakkında sevab ve ikabın bulun-madığı herbir şeyi bir kenara bırakır. Yedim, içtim, girdim, çıktım vb. şeyle-ri doğru olarak söylemesi gibi. Sevab ve cezanın hakkında söz konusu oldu-ğu şeyleri de bırakır.

Katâde, İbn Zeyd ve Said b. Cübeyr ise der ki: Allah farz, ve nafilelerden dilediğini siler, nesh eder ve değiştirir. Dilediğini de olduğu gibi bırakır ve nesh etmez. Bütün nâsîh de, mensûh da O'nun nezdinde Ümmü'l-Kitab'ta-dır. Buna benzer bir açıklamayı en-Nehlâs ve el-Mehdevî, İbn Abbas'tan nak-letmişlerdir. en-Nehlâs der ki: Bize Bekr b. Sehl anlattı dedi ki: Bize Ebu Sa-lih anlattı, o Muaviye b. Salih'ten, o Ali b. Ebi Talha'dan, o İbn Abbas'tan de-di ki: **"Allah dilediğini siler."** Yüce Allah buyuruyor ki: Allah Kur'ân-ı Ke-rîm'den dilediğini değiştirir, nesh eder; **"ve bırakır"** dilediğini de değiştirmek-sizin bırakır. **"Ana kitab ise O'nun nezdindedir."** Yani bütün bunlar O'nun nezdinde Ümmü'l-Kitab'tadır. Nâsîh'i ile de, mensûh'u ile de.

Said b. Cübeyr de der ki: O kullarının günahlarından dilediğini mağfiret eder, dilediğini de bırakır, mağfiret etmez.

İkrime der ki: Yüce Allah -tevbe ile- bütün günahları siler. Günahlar ye-rine de hasenâtı bırakır (yazar.) Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"An-cak tevbe eden, iman eden ve salih amel işleyenler müstesnâ."** (el-Furkan, 25/70) Yine el-Hasen der ki: **"Allah"** eceli gelen kimselerden **"dilediğini si-ler ve"** eceli gelmemiş olan kimseleri **"bırakır."** Yine el-Hasen der ki: Allah babaları siler, oğulları bırakır. Yine ondan nakledildiğine göre; O Hafaza me-

leklerine dilediği günahları unutturur. Kendisine ise asla unutturulmaz.

es-Süddî der ki: **"Allah dilediğini"** yani ayı **"siler ve"** güneşi **"bırakır."** Bunun açıklaması da yüce Allah'ın şu buyruğundadır: **"Gece âyetini sildik. Gündüz âyetini de gösterici kıldık."** (el-İsrâ, 17/12)

er-Rabî' b. Enes te der ki: Bu husus uyku halinde ruhlar hakkındadır. Uyku esnasında Allah ruhları kabzeder, sonra o kimsenin ani bir ölümünü murad ederse ruhunu tutar, bırakmaz. Hayatta kalmasını dilediği kimseye ise ruhunu geri iade eder. Bunun da açıklaması yüce Allah'ın şu buyruğunda yer almaktadır: **"Allah ölümleri vaktinde ruhları alır..."** (ez-Zümer, 39/42)

Ali b. Ebi Talib de der ki: Yüce Allah nesillerden dilediklerini siler. Yüce Allah'ın: **"Kendilerinden önce nice nesiller helâk ettiğimizi... görmezler mi?"** (Yâsîn, 36/31) buyruğunda olduğu gibi. Yine bu nesillerden dilediklerini de bırakır. Yüce Allah'ın: **"Bunlardan sonra başka bir nesil var ettik."** (el-Mu'minun, 23/31) buyruğunda olduğu gibi. Yüce Allah böylelikle bir nesli silerken, bir başka nesli bırakmaktadır;

Şöyle de açıklanmıştır: Burada yüce Allah'ın silmesinden kasıt, uzun bir zaman Allah'a itaat gereğince amel eden, sonra da Allah'a masiyet ile amel edip sapıklığı üzere vefat eden kimsedir. İşte yüce Allah'ın sildiği kişi budur. Bıraktığı (sebat verdiği) kişi ise uzun bir süre Allah'a isyan ile amel ettikten sonra tevbe eden kimsedir. Allah da böyle bir kimseyi kötülükler işleyenlerin arasından siler, iyilik işleyen kimselerin arasına yazar. Bunu da es-Sa'le-bî ve el-Maverdî, İbn Abbas'tan nakletmişlerdir.

Bir diğer görüşe göre; yüce Allah dilediğini -yani dünyayı- siler ve âhireti de bırakır.

Kays b. Ubade de Receb ayının onuncu günü hakkında şöyle demektedir: Bu, Allah'ın kendisinde dilediğini sildiği ve dilediği şeyi de bıraktığı bir gündür. Mücahid'den ise bunun Ramazanda gerçekleştiğine dair rivayet önceden geçmiş bulunmaktadır.

Yine İbn Abbas der ki: Yüce Allah'ın beşyüz yıllık mesafe devam eden, kırmızı yakuttan iki kapağı bulunan, beyaz inciden bir Levh-i Mahfuz'u vardır. Hergün yüce Allah buna üçyüzaltmış defa nazar eder ve dilediğini bırakır, dilediğini siler.

Ebu'd-Derdâ da, Peygamber (sav)den şöyle dediğini rivayet eder: **"Şüpheli yok ki şanı yüce Allah, gecenin geri kalan üç saatinde zikri açar. Kendisinden başka hiçbir kimsenin nazar etmediği kitaba bakar. Dilediğini bırakır, dilediğini siler."**(1)

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 170.

Akide'de kabul edilen husus ise, Allah'ın kaza (ve kader)inin değişikliğe uğramadığı şeklindedir. Bu silmek ve bırakmak da, hakkında kazanın ezelden beri takdir edildiği şeyler arasındadır. Kazanın mutlaka meydana gelecek ve gerçekleşecek şeyler olduğuna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. İşte olduğu gibi kalan (sabit) budur. Kimi şeylerin de bazı sebeplere bağlı olarak da bertaraf edilmesi takdir edilmiştir. İşte silinen de bunlardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Ğaznevî der ki: Benim kanaatime göre Levh'de bulunan şey bazı meleklerin onu görebileceğinden dolayı gaybın kapsamından çıkmış olur. Bunun değişikliğe uğrama ihtimali vardır, çünkü yaratıkların yüce Allah'ın bütün ilmini kuşatmalarına imkân yoktur. O'nun özel bilgisinde bulunan eşyanın takdirine ait hususlar asla değişikliğe uğramaz.

“Ana kitap ise O'nun nezdindedir.” Yani ecel vb. yazılan şeylerin aslı O'nun nezdindedir.

Ümmü'l-Kitab (ana kitabın) hiçbir şekilde değişmeyen, değişikliğe uğramayan Levh-i Mahfûz olduğu söylendiği gibi; onda bir takım değişikliklerin cereyan ettiği de söylenmiştir. Değişikliğin diğer sahifelerde meydana geldiği de söylenmiştir.

İbn Abbas'a Ummü'l-Kitab hakkında sorulmuş ve şu cevabı vermiştir: Ummü'l-Kitab; Allah'ın yaratacağı şeyleri ile yarattıklarının yaptıklarını bilmesidir. O ilmine: Bir kitap ol, dedi (oldu.) Allah'ın ilminde hiçbir değişiklik olmaz. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Ummü'l-Kitab'tan kasıt “zikir”dir. Bunun delili de yüce Allah'ın: *“Andolsun ki Biz Zikir'den sonra Tevrat'ta... diye yazdık”* (el-Enbiya, 21/105) buyruğudur. Bu da onun açıkladığı ilk anlama raci'dir. Ka'b'ın görüşünün anlamı da budur. Ka'b el-Ahbar der ki: Ana kitap şanı yüce Allah'ın yarattığı ve yaratacağı şeyleri bilmesi demektir.

وَإِنْ مَأْنَرَيْنَكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ
الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ
أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

40. Onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana göstersek de yahut canını alsak da, sana düşen ancak tebliğ etmektir. Hesap görmek de yalnız Bize aittir.

41. Görmediler mi ki Biz arza geliyoruz da, onu etrafından eksiltip duruyoruz. Allah hükmeder. O'nun hükmünü koğuşturup bozacak yoktur. O, hesabı pek çabuk görendir.

“Onlara va'dettiğimiz bir kısmını sana göstersek de” anlamındaki buyrukta yer alan; (لَا) fazladan gelmiştir. İfade onlara va'dettiğimiz yani azabın bir kısmını sana göstersek de... takdirindedir. Burada gösterileceğinden söz edilen şeyin “azab” olduğunun gerekçesi (yine bu sûrede yer alan) yüce Allah'ın: “Onlar için dünya hayatında bir azab vardır.” (er-Râ'd, 13/34) buyruğu ile: “O kâfirlerin başına işledikleri yüzünden ya ansızın büyük bir musibet gelip, çatacak yahut...” (er-Râ'd, 13/31) buyruklarıdır. Yani Biz onlara va'dettiğimiz azabın bir kısmını sana gösterecek olursak **“yahut canını alsak da sana düşen ancak tebliğ etmektir.”** Senin üzerinde tebliğden başka bir görev yoktur. **“Hesab görmek”** yani amellerinin karşılığını vermek ve cezalandırmak **“de yalnız Biz'e aittir.”**

“Görmediler mi ki?” buyruğunda kastedilenler Mekkelilerdir. **“Biz arza geliyoruz da onu etrafından eksiltip duruyoruz.”** Bu hususta farklı görüşler vardır.

İbn Abbas ile Mücahid **“onu etrafından eksiltip duruyoruz”** oranın alimlerinin ve salihlerinin vefatıyla eksiltip duruyoruz diye açıklamışlardır. el-Kuşeyrî der ki: Bu açıklamaya göre arzın etrafından kasıt, onun en şerefli leridir.

İbnu'l-Arabî der ki: (Etrafın tekili olan): et-taraf ve et-tarf şerefli, üstün adam demektir. Ancak buna göre bir açıklama uzak bir ihtimaldir. Çünkü âyetten maksat şudur: Biz onlara işlerindeki eksiklikleri gösterdik ki, azaplarının ertelenmesinin Bizim âcizliğimizden kaynaklanmadığını bilsinler diye. Ancak İbn Abbas'ın görüşü yahudi ve hristiyanların büyük ilim adamlarının ölümlerine yorumlanırsa, uygun bir açıklama olarak görülebilir. (Çünkü âyet-i kerîme kâfirlere tehdit mahiyetindedir).

Yine Mücahid, Katâde ve el-Hasen derler ki: Bunda kastedilenler müşriklerin ellerinde bulunup da müslümanların galip gelerek ellerine geçirdikleri şeylerdir. Bu açıklama, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Yine ondan nakledildiğine göre, bundan kasıt, umranın yeryüzünün yalnızca bir tarafında söz konusu olacağı noktaya kadar harab olması demektir. Mücahid'den nakledildiğine göre yeryüzünün etrafının eksilmesi, harab olması ve yeryüzü halkının ölmesi demektir.

Vekî' b. el-Cerrah, Talha b. Umeyr'den, o Atâ b. Ebi Rebalı'tan rivayete göre o, yüce Allah'ın: **“Görmediler mi ki Biz arza geliyoruz da onu etrafın-**

dan eksiltip, duruyoruz” buyruğu hakkında dedi ki: Kasıt fukahâsının ve ahalisinin hayırlılarının gitmesidir.

Ebu Ömer b. Abdî'l-Berr de der ki: Atâ'nın âyet-i kerîmenin te'vili ile ilgili açıklaması gerçekten güzeldir. İlim ehli bu açıklamayı kabul ile karşılamıştır.

Derim ki: el-Mehdevî de aynı açıklamayı Mücahid ve İbn Ömer'den nakletmektedir. Bu da birinci görüşün aynısıdır. Süfyan, Mansur'dan, o Mücahid'den: **“Onu etrafından eksiltip duruyoruz”** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Kasıt fukaha ve ilim adamlarının vefat etmesidir. Dilde bilindiğine göre ise “et-tarf” herşeyin en değerli ve üstün olanıdır. Bu ise Ebu Nasr Abdu'r-Rahim b. Abdü'l-Kerim'in, İbn Abbas'ın beğendiği görüşünden daha farklıdır.

İkrime ve eş-Şa'bî derler ki: Bundan kasıt noksanlık ve nefislerin kabzedilmesidir. Onlardan birisi de der ki: Eğer yeryüzü gerçek anlamda eksilmiş olsaydı, hiç şüphesiz kişinin def-i hacette bulunacak yeri dahi kalmazdı. Bir diğeri de şöyle demektedir: Hiç şüphesiz def-i hacetini yapacağın daracık bir yer dahi bulamazdın, demiştir.

Yine denildiğine göre bu buyrukla kastedilen Kureyşlilerden önceki ümmetlerden helâk olanların, helâk edilmesi, onlardan sonra da kaldıkları yerlerin, toprakların helâk edilmesidir. Yani Kureyşliler kendilerinden öncekilerin helâk edildiğini, onlardan sonra da arazilerinin harab olduğunu görmediler mi? Bunun gibi bir şeyin başlarına gelmesinden korkmuyorlar mı?

Bu görüş aynı şekilde İbn Abbas, Mücahid ve İbn Cüreyc'den de rivayet edilmiştir. Yine İbn Abbas'tan nakledildiğine göre bundan kasıt, yeryüzünün bereketlerinin, mahsullerinin ve yaşayan insanların eksilmesidir. Bir diğer açıklamaya göre yeryüzünün eksilmesi, yöneticilerinin zulmü ile olur.

Derim ki: Bu, mana itibariyle doğrudur. Çünkü zulüm ve haksızlıklar ülkeleri, ora ahalisinin öldürülmesi ve halkının topraklarından sürülmesi sonucunda tahrib eder ve yeryüzünden bereketin kaldırılmasına sebep olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“Allah hükmeder, O'nun hükmünü kovuşturup, bozacak yoktur.” Yani hükmünü eksiltmek veya değiştirmek suretiyle kimse O'nun hükmünü bozamaz.

“O hesabı pek çabuk görendir.” Kâfirlerden intikamı da çabucak alır, mü'minlerin mükâfatını da çabucak verir.

Şöyle de açıklanmıştır: Şanı yüce Allah'ın -bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/202. âyet, 2. başlıkta) geçtiği üzere- hesaba çekmek için düşünmeye ve bu maksatla parmak ile saymaya (vb. tekniklere) ihtiyacı yoktur.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا ۖ يَعْلَمُ
مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ۚ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

42. Onlardan öncekiler de tuzaklar kurmuştu. Fakat bütün bu tuzakları boşa çıkarmak, Allah'a aittir. Herkesin ne kazandığını O bilir. Kâfirler de pek yakında bu yurdun sonunun kimin olacağını bileceklerdir.

“Onlardan öncekiler” yani Mekke müşriklerinden öncekiler **“de tuzaklar kurmuştu.”** Peygamberlere karşı tuzaklar kurmuşlar, onlara karşı hileler düzenlemişler ve onları inkâr etmişlerdi.

“Fakat bütün bu tuzakları boşa çıkarmak, Allah'a aittir.” Yani tuzak kuranların tuzakları da Allah'ın bir yaratığıdır. Bu tuzakların Allah'ın izni olmaksızın zararları olmaz. Bir diğer açıklamaya göre Allah tuzağın en hayırlısını kurandır. Yani O kurdukları tuzaklara karşılık verendir, cezalandırandır.

“Herkesin” hayır ve şer türünden **“ne kazandığını O bilir”** ve ameline göre ona karşılık verir. “Kâfirler de pek yakında bu yurdun sonunun” yani sevab, mükâfat ve ceza itibarıyla dünya yurdunun sonunun, yahut âhiret yurdunda mükâfat ve cezanın **“kimin olacağını bileceklerdir.”** Bu buyruk, bu şekliyle bir tehdittir. “Kâfirler” anlamındaki buyruğu Nâfî, İbn Kesir ve Ebû Amr; (الْكَاْفِرُ) şeklinde: Kâfir diye tekil olarak okumuşlardır. Diğerleri ise çoğul okumuşlardır. Bununla Ebu Cehil'in kastedildiği de söylenmiştir.⁽¹⁾

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۖ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۚ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

43. O kâfir olanlar: “Sen gönderilmiş bir peygamber değilsin” derler. De ki: “Benimle sizin aranızda bir şahit olarak Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar yeter.”

(1) Merhum müfessirimiz bir sonraki âyeti de bu âyet ile birlikte kayd etmiş ve tefsirlerini bir arada yapmıştır. Ancak bizler, bir arada verilmelerini zorunlu görmediğimizden ve sonuncu âyetin tefsirinin buna göre uzun olmasından ayrı ayrı kaydetmeyi uygun bulduk.

“O kâfir olanlar, sen gönderilmiş bir peygamber değilsin, derler.” Katâde der ki: Burada kasıt Arap müşrikleridir, yani sen bir peygamber veya bir Rasûl değilsin. Sen ancak uydurma bir söz söyleyensin. Hz. Peygamber, onların teklif ettikleri mucizeleri göstermeyince onlar bu sözleri söylediler.

“De ki” yani ey Muhammed onlara de ki: **“Benimle sizin aranızda”** benim doğru söylediğime, sizin de yalan söylediğinize dair **“bir şahit olarak Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar yeter.”** Bu, Arap müşriklerine karşı getirilen bir delildir. Çünkü onlar tefsirlerde belirtildiğine göre kitab ehlinin -aralarından iman eden kimselere- müracaat ediyorlardı.

Şöyle de açıklanmıştır: Kitab ehlinin şahitlikleri davalara tarafların arasında hükmü neticeye bağlayacak bir tanıklık idi. Bunlar ise Abdullah b. Selâm, Selman-ı Farisî, Temim ed-Dârî, Necaşî ve arkadaşları gibi, kitab ehlinin iman edenleridir. Bunu da Katâde ve Said b. Cübeyr ifade etmiştir.

Tirmizî, Abdullah b. Selâm'ın kardeşinin oğlundan naklen, şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Osman'ın öldürülmesi istenince Abdullah b. Selâm geldi. Hz. Osman ona: Gelişine sebep nedir? diye sorunca, o: Sana yardımcı olmaya geldim, dedi. Bunun üzerine Hz. Osman şöyle dedi: O halde insanların karşısına çık ve onların benden uzaklaşmalarını söyle, çünkü senin çıkışın benim için içeri girmenden daha hayırlıdır. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm insanların karşısına çıkarak şöyle dedi: Ey insanlar! Şunu bilin ki benim cahiliye döneminde adım filan idi. Rasûlullah (sav) bana Abdullah adını verdi. Benim hakkımda Allah'ın Kitabından bir takım âyet-i kerîmeler indi. Benim hakkımda yüce Allah'ın: *“Eğer o Allah tarafından gönderilmiş iken siz onu inkâr etmiş iseniz ve İsrailoğullarından bir şahid de onun bir benzeri üzere şahitlik edip iman etmiş olduğu halde siz büyüklük taslamış iseniz, gerçek şu ki Allah zalimler topluluğuna hidayet vermez”* (el-Ahkaf, 46/10) buyruğunu indirmiştir. Yine benim hakkımda: **“De ki: Benimle sizin aranızda bir şahit olarak Allah ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar yeter.”** âyetini indirmiştir..⁽¹⁾ Biz bu hadisi bütünüyle *“et-Tezkire”* adlı eserimizde nakletmiş bulunuyoruz. Ebu İsa da bu hadis hakkında şöyle demektedir: Bu hasen, garib bir hadistir.

Abdullah b. Selâm'ın cahiliye dönemindeki adı Husayn idi. Peygamber (sav) ona Abdullah adını vermiştir.

Ebu Bişr der ki: Said b. Cübeyr'e: **“Ve yanında kitabın bilgisi bulunanlar”** dan kasıt kimdir? diye sordum. O: O kişi Abdullah b. Selâm'dır, dedi.

Derim ki: Bu kişi nasıl Abdullah b. Selâm olabilir? Bu sûre Mekke'de inmiştir. Abdullah b. Selâm ise ancak Medine döneminde müslüman olmuştur.

(1) *Tirmizî*, Tefsir 46. sûre 1, Menâkıb 36.

Bunu es-Sa'lebî nakletmektedir. el-Kuşeyrî de der ki: İbn Cübeyr dedi ki: Sûre Mekke'de inmiştir. İbn Selâm ise bu sureden sonra Medine'de İslâm'a girmiştir. O bakımdan bu âyet-i kerîmenin İbn Selâm hakkında yorumlanmasını caiz olamaz. **"Yanında kitabın bilgisi bulunan"** dan kasıt, Hz. Cebrail'dir. Aynı zamanda bu, İbn Abbas'ın da görüşüdür.

el-Hasen, Mücahid ve ed-Dahhâk der ki: Bu yüce Allah'tır. Onlar bu buyruğu; "(وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ)": Kitabın bilgisi O'nun nezdinden gelmiştir" diye okurlar ve: Burada kasıt Abdullah b. Selâm ile Selman'dır diyenlerin kanaatlerini reddediyorlardı. Çünkü onların görüşüne göre sûre Mekke'de inmiştir, bunlar ise Medine'de İslâm'a girmişlerdir.

Peygamber (sav)den de bu buyruğu aynı şekilde okuduğu zayıf olmakla birlikte- da rivayet edilmiştir. Yine bunu Süleyman b. Erkam, ez-Zührî'den, o Salim'den, o da babasından, o da Peygamber (sav)den yoluyla rivayet etmiştir. Mahbub da, İsmail b. Muhammed el-Yemanî'den naklettiğine göre, o da aynı şekilde; "(وَمِنْ عِنْدِهِ)": Nezdinden" şeklinde mim, ayn ve dal harflerini esreli olarak; "(عِلْمُ الْكِتَابِ)": Kitabın alameti, işareti" anlamında "ayn" harfini ötreli ve "kitab" kelimesini de merfu olarak okumuştur. Abdullah b. Atâ der ki: Ben Ebu Ca'fer b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebi Talib (r. anhum)a şöyle dedim: Yanında kitabın bilgisi bulunan kişinin Abdullah b. Selâm olduğunu iddia etmişlerdir. O şöyle dedi: Hayır, bu kişi Ali b. Ebi Talib (r.a)dır. Muhammed b. el-Hanefiye de böyle demiştir. Bütün mü'minlerdir, diye de açıklanmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî der ki: Bu kimsenin Hz. Ali olduğunu söyleyen iki esastan birisine dayanır: Ya o kimsenin kanaatine göre Hz. Ali mü'minlerin en bilginidir; ama gerçek öyle değildir. Çünkü Ebu Bekir, Ömer ve Osman (r.anhum) ondan daha bilgilidirler. Diğer bir sebep te Peygamber (sav)a atfedilen: "Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır" sözü dolayısıyladır, bu da batıl bir hadistir. Peygamber (sav) ilmin şehridir, ashab'ı da bu şehre açılan kapılardır. Bu kapıların kimisi oldukça geniştir, kimisi orta büyüklüktedir ve bu onların ilimlerdeki derecelerine göre değişir. Burada "kitabın bilgisi"ne sahip olanların bütün mü'minler olduğunu söyleyenler de doğru söylemişlerdir. Çünkü her bir mü'min Kitab'ı bilir ve onun hangi yönden muciz olduğunu idrâk eder. Peygamber (sav)'in doğru söylediğine de tanıklık eder.

Derim ki: Buna göre Kitab'tan kasıt Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kitabın bilgisine sahip olan kimsenin Abdullah b. Selâm olduğunu söyleyenler ise Tirmizî'nin belirttiği hadise dayanmaktadır. Abdullah b. Selâm hakkında herhangi bir buyruğun inmesine mani bir durum olmadığı gibi, kendisi de bütün mü'minler lafzının kapsamına girmektedir. Bunu, ifadeler arasında yer alan: **"O kâfir olanlar"** buyruğu da desteklemektedir ki, bununla kastedilenler Kureycîliler-

dir. O halde Kitab bilgisine sahip olanlar yahudilerden olsun, hristiyanlardan olsun iman eden kimselerdir. Çünkü bunlar nübuvveti ve Kitabı puta tapıcılara göre daha iyi bilirler.

en-Nehhâs der ki: Bu kimseden kasıt Abdullah b. Selam ve başkalarıdır, diyenlerin kanaatlerinin de doğru olma ihtimali vardır, çünkü deliller sahih olup da Kur'ân-ı Kerîm'den önce indirilmiş kitabı okuyan kimseler de bu delilleri tanıyacak olurlarsa artık bu kesin bir husus olur. İşin hakikatini en iyi bilen Allah'tır.

RA'D SÛRESİ'NİN SONU

İbrahim

Sûresi

1-52. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

(Mekke'de inmiştir. Elliiki âyettir)

el-Hasen, İkrime ve Câbir'in görüşüne göre bütünüyle Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise bundan iki âyet müstesnâdır, onlar Medine'de inmişlerdir, derler. Üç âyet müstesnâdır da denilmiştir. Bu üç âyet-i kerîme Allah ve Rasûlüne karşı savaş açan kimseler hakkında inmiştir ki; bunlar da yüce Allah'ın: *"Allah'ın nimetini küfür ile değiştiren... varacağınız yer şüphesiz ateş olacaktır"* (28-30. âyetler) buyruklarıdır.

الرَّ ۞ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

1. Elif, Lâm, Râ. Bu, insanları Rabblerinin izniyle, karanlıklardan nûra, Aziz, Hamîd olanın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.

Yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Râ. Bu... sana indirdiğimiz bir kitaptır"** buyruğunun anlamına dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Bu, insanları Rabblerinin izniyle" onlara muvaffakiyet vermesi ve lütü ile **"karanlıklardan"** küfrün, sapıklığın, bilgisizliğin karanlıklarından, iman ve ilmin aydınlığı demek olan **"nûr'a..."** onları Kur'ân-ı Kerîm'e davet etmen suretiyle **"çıkarmak için sana indirdiğimiz bir kitaptır."**

Bu buyrukta "karanlık" ile "nur" bir temsildir. Çünkü küfür karanlık gibidir, İslâm da nur gibidir. Bu buyruk bid'atten sünnete, şüpheden yakîne diye de açıklanmıştır. Bu açıklamalar birbirlerine yakındır.

“(يَا ذُن رُبُّهُمْ) : **Rabblarının izniyle**” buyruğundaki “be” harfi; “(تخرج) : **Çıkarman**” fiiline taalluk etmektedir. Burada fiilin Peygamber (sav)e izafe edilmesinin sebebi, davet edenin, uyarıp hidayete çağırmanın kendisi oluşundan dolayıdır.

“**Aziz, Hamid olanın yoluna**” buyruğunun da -araya “vav” harfi getirmeksizin- gelmesi; “(خرجت إلى زيد العاقل الفاضل) : Akıllı, faziletli Zeyd’in yanına gittim” demeye benzer. “Vav” harfinin getirilmeyiş sebebi ise her iki sıfatın da aynı kişiye ait oluşundan dolayıdır.

Şanı yüce Allah; misli ve benzeri olmayan Azîz’dir.

“Aziz”in hiçbir kimsenin mağlup edemediği kimse anlamında olduğu söylendiği gibi, mülk ve saltanatında kendisine erişilemeyen, O’na zarar verilemeyen anlamında olduğu da söylenmiştir. “**Hamîd**” ise her dilde kendisine hamd edilen, her yerde ve her durumda şanı ve şerefi övülen, yüceltilen kimse demektir.

Miksem’in, İbn Abbas’tan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Meryem oğlu İsa’ya iman eden bir topluluk ve onu inkâr eden bir topluluk vardı. Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilince, İsa’yı inkâr eden kimseler ona iman etti. Buna karşılık İsa’ya iman edenler de onu inkâr etti. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme indi. Bunu el-Maverdî nakletmektedir.

اللَّهُ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۖ وَوَيْلٌ
لِّلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢٠﴾ الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ
الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا
ۖ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢١﴾

2. O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa, hepsi O’nundur. Şiddetli azaptan dolayı vay o kâfirlerin haline!
3. Onlar dünya hayatını, âhiretten daha çok sevenler, Allah’ın yolundan alıkoyanlar, onun eğrilmesini isteyenlerdir. İşte onlar uzak bir sapıklık içindedirler.

“O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi” mülkiyetleriyle, kul olarak, yoktan var edilmeleri ve yaratılmaları itibarıyla “**hepsi O’nundur.**” Nâ-

fi', İbn Âmir ve başkaları "Allah" lafzını mübtedâ olarak merfu; (الذي) **ki**... lafzını da onun haberi olarak okumuşlardır. ("Allah göklerde... kendisinin olandır" demek olur). Bunun sıfatı olduğu, haberinin ise gizli olduğu da söylenmiştir. Yani göklerde ve yerde ne varsa, hepsi kendisinin olan Allah her-şeye kadirdir.

Diğerleri ise (bir önceki âyet-i kerîmede geçen): "Azîz, Hakim" in sıfatı olarak esreli okumuşlardır. Ancak sıfatı mevsuftan önce zikretmiştir. Bu da; (مررت بالظريف زيد): Zarif Zeyd'e uğradım" demeye benzer.

Bu şekilde esreli okuyuşun "Hamîd" in bedeli olduğu ve sıfat olmadığı da söylenmiştir. Çünkü **"Allah"** ism-i celali özel isim gibi olduğundan burada vasfedilmez. Nitekim Zeyd ve Amr kelimelerinin de sıfat olarak kullanılmadığı gibi. Bununla birlikte mana itibariyle sıfat olarak getirilmesi mümkündür. Çünkü bu, var etmek kudretine tek başına sahip demektir.

Ebu Amr da der ki: **"Allah"** lafza-i celalinin esreli okunması takdim ve te'hi-re göre olup, bu ifadenin takdiri:

(إلى صراط الله العزيز الحميد الذي له ما في السموات وما في الأرض): "Göklerde bulunanlarla, yerde bulunanlar kendisinin olan Aziz ve Hamid Allah'ın yoluna..." şeklindedir.

Ya'kub **"el-Hamîd"** üzerinde vakıf yaptığı takdirde **"Allah"** lafzını ref ile okur, vasıl ile okuduğunda ise sıfat olarak esreli okurdu. İbnu'l-Enbarî der ki: Bunu esreli okuyan; (وَمَا فِي الْأَرْضِ): **Yerde ne varsa...** buyruğu üzerinde vakıf yapar.

"Şiddetli azaptan dolayı vay o kâfirlerin haline!" buyruğunda geçen **"veyl: vay"**ın anlamı ile ilgili açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/79. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. ez-Zeccâc der ki: Bu kelime azaba uğramak ve helâk oluş dolayısıyla kullanılan bir sözdür.

"Şiddetli azap" dan kasıt ise cehennemdeki azaptır.

"Onlar dünya hayatını âhiretten daha çok sevenler..." yani dünya hayatını âhirete tercih edenler... dir. İşte kâfirler böyle yapar.

Bu buyruktaki: (الَّذِينَ): **Onlar** kelimesi kâfirlerin bir sıfatı olarak cer mahallindedir. Haber mevkiinde merfu olup mübtedânın saklı olduğu da söylenmiştir. Yani **"onlar... enlerdir."** Bir diğer açıklamaya göre; (الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ): **Onlar sevenler** in mübtedâ, (أُولَئِكَ): **İşte onlar...dirler** lafzının ise haberi olduğu da söylenmiştir.

Kısacası; dünya hayatını ve güzelliğini tercih edip dünya nimetleri arasında kalmayı âhiretin nimetlerine üstün tutan, Allah yolundan alıkoyan, yani insanları İbn Abbas ve diğerlerinin görüşüne göre bütün peygamberlerin ge-

tirdiği Allah'ın dini olan bu dinden alıkoyan herkes, bu âyet-i kerîmenin kapsamı içerisinde. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ümmetim hakkında en çok korktuğum şey saptırıcı yöneticiler ve önderlerdir.”⁽¹⁾ Bu, sahih bir hadistir. Bu dönemlerde bu gibi kimselerin sayıları ne kadar da çoktur! Kendisinden yardımcı olmasını dilediğimiz yüce Allah'tır.

“Sevenler”in dünyayı uygun olmayan yollardan elde etmeye çalışanlar anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü yüce Allah'ın nimeti ancak O'na itaat ile aranmalıdır, O'na masiyet ile aranamaz.

“Onun eğrilmesini isteyenlerdir.” Yani onlar hevâlarına uygun düşsün, ihtiyaç ve maksatlarını gerçekleştirsin diye bu yolun eğrilmesini, sapmasını isterler.

Yol (sebil) müzekker olarak da kullanılabilir, müennes olarak da.

Eğrilik (el-Ivec) ise “ayn” harfi esreli olarak dinde herhangi bir işte, yerde ve dikey durmayan herbir eğri şey hakkında kullanılır. “Ayn” harfi üstün olarak (avec) ise duvar, mızrak ve buna benzer dikey olan şeylerdeki eğrilik hakkında kullanılır. Buna dair açıklamalar daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/99. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“İşte onlar uzak bir sapıklık içindedirler.” Hak'tan alabildiğine uzak bir sapıklık içerisinde gitmektedirler.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ
مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٤﴾

4. Biz gönderdiğimiz herbir peygamberi -kendilerine apaçık anlatsın diye- ancak kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah, kimi dilerse saptırır, kimi dilerse de doğru yola iletir. O Aziz'dir, Hakîm'dir.

“Biz” ey Muhammed, senden önce **“gönderdiğimiz herbir peygamberi -kendilerine apaçık anlatsın diye- ancak kendi kavminin diliyle gönderdik.”** Dinlerinin emirlerini onlara iyice anlatsınlar diye kavimlerinin dilleri ile konuşan peygamberler olarak gönderdik. “Dil” her ne kadar çoğul olan “kavim” kelimesine izafe edilmiş ise de tekil olarak gelmesi, maksadın konuş-

(1) *Ebü Dâvûd*, Fiten 1; *Tirmizî*, Fiten 51; *İbn Mâce*, Fiten 9; *Dârimî*, Rikaak 39; *Müsned*, V, 278, 284.

lan dil olduğundan dolayıdır. O halde bu kelime (lugat) cins isim olup azlık için de kullanılır, çokluk için de kullanılır.

Bu âyet-i kerîme de Acemlerin ve diğer Arap olmayanların lehine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü Peygamber (sav)'in getirdikleri kendisine anlayıp kavrayacağı bir şekilde tercüme edilen herkes için bağlayıcı delil ortaya konulmuş olur. Nitekim yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Biz seni ancak bütün insanlar için müjdeleyici ve korkutucu olarak gönderdik."** (Sebe', 34/28) Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Herbir peygamber kendi ümmetine, ümmetinin diliyle gönderilmiştir. Yüce Allah beni de yarattıkları arasından kırmızı tenliye de, siyah tenliye de göndermiştir."⁽¹⁾

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki; bu ümmetten (ümmet-i davetten) yahudi olsun, hristiyan olsun kim benim peygamberliği mi işitip de sonra benimle gönderilene iman etmeyecek olursa, muhakkak cehennemliklerden olur."⁽²⁾ Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir ve daha önceden (el-Bakara, 2/62. âyet 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Artık Allah, kimi dilerse saptırır, kimi dilerse de doğru yola iletir" buyruğu ilahî meşîetin etkin olduğunu belirtmekte ve bu hususta Kaderiye'nin görüşünü reddetmektedir.

Bu cümle yeni bir cümle olup "(يُضِلُّ)": **Apaçık anlatsın diye** buyruğuna atfedilmiş değildir. Çünkü peygamber göndermek saptırmak için değil, apaçık beyan etmek içindir. Bununla birlikte; "(يُضِلُّ)": **Saptırır** kelimesinin nasb ile okunması da caizdir. Çünkü Peygamber gönderilmesi (hidayeti kabul etmeyenler için) saptırılmaya sebep olmuştur. O takdirde bu da yüce Allah'ın: "(لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا)": **Çünkü sonunda onlara bir düşman ve bir tasa (sebebi) olacaktı**" (el-Kasas, 28/8) buyruğu gibi olur. Peygamber göndermenin saptırmaya sebep olması, onların peygamberler kendilerine geldiğinde, peygamberi inkâr etmeleri sebebiyledir. O bakımdan adeta bu onların küfürlerine sebep gibi olmuştur.

"O Azîz'dir, Hakîm'dir" buyruğunun anlamı daha önce geçmiş bulunmaktadır.

(1) *Müsned*, V, 158'de: Ebû Zer'den: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Allah her bir peygamberi mutlaka kavminin diliyle göndermiştir."

Hz. Peygamber'in her renkten (ırktan) insana gönderildiğini belirten bir sonraki rivayetten ve benzerlerinden başka, onun "daha önceki peygamberlere verilmemiş beş özelliğinden" birisi olarak bütün ırklara gönderilmiş olduğunu dile getiren hadis: *Buhârî*, Teyemmüm 1, Salât 56; *Müslim*, Mesâcid 3; *Nesâî*, Gusl 26; *Dârimi*, Salât 111, Siyer 29... da yer almaktadır.

(2) *Müslim*, İman 240; *Müsned*, II, 317, 350.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ
إِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ
شَكُورٍ ﴿٥٠﴾

5. Andolsun ki Biz Musa'yı: "Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlatarak öğüt ver" diye âyetlerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için âyetler vardır.

"Andolsun ki Biz Musa'yı... âyetlerimizle gönderdik." Biz onu kesin belgelerimizle, burhânlarımızla yani onun doğruluğuna delil olan mucizelerle gönderdik. Mücahid der ki: Burada kastedilenler Hz. Musa'ya verilen dokuz mucizedir. **"Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar"** buyruğunun bir benzeri de yüce Allah'ın sûrenin baş tarafında peygamberimize hitaben söylediği: *"İnsanları Rabblerinin izniyle karanlıklardan nur'a... çıkarman için"* (İbrahim, 14/1) buyruğudur.

"(أَنْ أَخْرِجْ): Çıkar diye" buyruğundaki; **"(أَنْ): Diye"** burada "yani" anlamında olup (kullanımı bakımından) yüce Allah'ın: *"(وَأَنْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنْ آمَشُوا): Onların ele başları: Yürüyün... diyerek kalkıp gittiler."* (Sâd, 38/6) buyruğuna benzemektedir.

"Ve onlara Allah'ın günlerini hatırlatarak öğüt ver." Yani onlara öyle sözler söyle ki, bununla yüce Allah'ın günlerini hatırlasınlar. İbn Abbas, Mücahid ve Katade der ki: Bundan kasıt, üzerlerindeki Allah'ın nimetlerinin hatırlatılmasıdır. Ayrıca Ubeyy b. Ka'b da böyle demiş olup bunu Hz. Peygamber'den merfu bir açıklama olarak da nakletmiştir. Yani Allah'ın onlara ihsan etmiş olduğu, Firavun'dan, Tih Sahrasından kurtuluşu ve diğer nimetleri onlara hatırlat. Çünkü **"nimetler"**in "eyyam: günler" diye adlandırıldığı da olur. Amr b. Külsûm'un şu mısraı bu kabildendir:

وأيام لنا غر طوال

"Ve bizim nice güzel, aydınlık günlerimiz (nimetlerimiz) vardır..."

Yine İbn Abbas ve Mukatil'den de şöyle dedikleri nakledilmektedir: Geçmiş ümmetlerde Allah'ın başlarına getirmiş olduğu büyük olayları hatırlat, demektir. Mesela, filan kişi Arapların günlerini (eyyâmu'l-Arab'ı) bilir denilirken, onların başından geçen önemli olayları bilir, demektir.

İbn Zeyd der ki: Bundan kasıt yüce Allah'ın geçmiş ümmetlerden intikam aldığı günlerdir. İbn Vehb de, Malik'ten böyle dediğini rivayet etmiştir. Malik: Onun belâ ve musibetleri demektir, der. Taberî der ki: Sen onlara, onların geçmiş günlerini hatırlatarak öğüt ver, yani yüce Allah'ın günlerindeki nimetleri ve mihnetleri hatırlat. Çünkü onlar zillete düşürülmüş kölelerdi. Sadece **"günler"**i hatırlatmakla yetinmesi onların bu hususları bilmelerinden dolayıdır. Said b. Cübeyr de, İbn Abbas'tan, o Ubeyy b. Ka'b'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Musa -selam ona- kavmi arasında onlara Allah'ın günlerini hatırlatıyordu. Allah'ın günleri ise O'nun belaları ve nimetleridir..." diyerek Hızır hadisini zikretti.⁽¹⁾

İşte bu da kalpleri yumuşatıp incelten, yakîni arttıran, her türlü bid'atten uzak, her türlü dalâlet ve şüpheden irak vaaz ve öğütlerin caiz olduğuna delildir.

"Şüphesiz bunda" yani Allah'ın günlerinin hatırlatılmasında Allah'a itaat üzere ve masiyetlere karşı pek **"çok sabreden ve"** Allah'ın nimetlerine **"çok şükreden herkes için âyetler"** açık deliller ve belgeler **"vardır."**

Katade der ki: **"Çok şükreden"** kişi öyle bir kuldur ki, kendisine verildiğinde şükreder, belâlarla karşı karşıya kaldığında sabreder. Peygamber (sav)den de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İman iki yarımdır. Yarısa sabırdır, yarısa şükürdür."⁽²⁾ Daha sonra da şu: **"Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için âyetler vardır"** buyruğunu okudu."

Buna yakın bir rivayet eş-Şa'bî'den de mevkuf olarak gelmiştir.

Hasan-ı Basrî yedi yıl süreyle Haccac'dan saklanıp durdu. Ona Haccac'ın öldüğü haberi ulaşınca şöyle dua etti: Allah'ım, Sen onun canını almış bulunuyorsun, onun yolunu da öldür, deyip şükür secdesine vardı ve yüce Allah'ın: **"Şüphesiz bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için âyetler vardır"** buyruğunu okudu.

Özellikle bu âyetlerin **"çok sabreden ve çok şükreden"** kimseler hakkında söz konusu edilmesi, onların bu âyetlerden ibret almaları ve onlardan gafil kalmamalarından dolayıdır. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: **"Sen ancak ondan korkacakları korkutursun"** (en-Nâziât, 79/45) diye buyurmaktadır. Her ne kadar herkes için korkutup uyarıcı ise de.

(1) *Müsned*, V, 121

(2) Bu kadarıyla: Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 123.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ
 أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ
 وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكَ
 بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦٦﴾ وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
 لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٦٧﴾

6. Hani Musa kavmine şöyle demişti: “Allah’ın üzerinizdeki nime-
 tini hatırlayın. Çünkü O, sizi azabın en şiddetlisine uğratan, oğul-
 larınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri bırakan Firavun haneda-
 nından kurtarmıştı ve bunda Rabbinizden büyük bir imtihan
 vardır.
7. “Ve yine hatırlayın ki, Rabbiniz şunu bildirmişti: Andolsun ki
 şükrederseniz elbette size daha çok veririm. Nankörlük ederse-
 niz hiç şüphesiz Benim azabım çok şiddetlidir.”

Yüce Allah’ın: “Hani Musa kavmine şöyle demişti: Allah’ın üzerinizde-
 ki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi azabın en şiddetlisine uğratan, oğul-
 larınızı boğazlayıp kadınlarınızı diri bırakan Firavun hanedanından kur-
 tarmıştı ve bunda Rabbinizden büyük bir imtihan vardır” buyruğuna da-
 ir yeterli açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/49. âyetin tefsirin-
 de) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’a hamdolsun.

“Ve yine hatırlayın ki, Rabbiniz şunu bildirmişti...” Denildiğine göre; bu
 da Hz. Musa’nın kavmine söylediği sözler arasındadır. Bunun (Hz. Musa’dan
 nakledilen değil de) bizatihi yüce Allah’ın sözü olduğu da söylenmiştir. Ya-
 ni ey Muhammed! hatırla ki, Rabbin şunu bildirmişti... demektir. (تَأَذَّنَ) ile
 (أَذَّنَ) aynı anlamda “bildirdi” demektir. Tıpkı (أَوْعَدَ وَتَوَعَّدَ) in “tehdit etti” anla-
 mına gelmesi gibi. Bu anlamdaki açıklamalar el-Hasen ve başkalarından ri-
 vayet edilmiştir. “Ezân” kelimesi de buradan gelmektedir, çünkü o da bir bil-
 dirmedir. Şair der ki:

فَلَمْ نَشْعُرْ بِضَوْءِ الصُّبْحِ حَتَّى سَمِعْنَا فِي مَجَالِسِنَا الْأَذِينَ

"Biz sabah aydınlığının farkına varmadık tâ ki Meclislerimizde ezanı (bildirme ve ilânı) işitinceye kadar."

İbn Mes'ud ise; "(وَإِذْ قَالَ رَبُّكُمْ): Hani Rabbiniz şöyle demişti" diye okumuştur ki ikisinin de anlamı birdir.

"Andolsun ki şükrederseniz elbette size daha çok veririm." Yani eğer Benim nimetlerime şükredecek olursanız, andolsun size lütf u keremimden daha da fazlasını veririm.

el-Hasen der ki: Eğer nimetime şükredecek olursanız, Ben de sizin bana itaatinizi andolsun, daha da arttıracam.

İbn Abbas da şöyle açıklamıştır: Eğer Beni tevhid eder ve Bana itaat ederseniz, şüphesiz size vereceğim sevap ve mükâfatımı da arttırırım. Bu görüşlerin ihtiva ettiği manalar birbirlerine yakındır.

Âyet-i kerîme şükrün, nimetin artışına sebep olduğu hususunda açık bir nasıttır. el-Bakara Sûresi'nde (2/152-153) şükrün anlamına dair ilim adamlarının görüşlerini aktarmış bulunuyoruz.

Salih zatlardan birisine yüce Allah'a şükre dair sorulmuş, o da şöyle demiş: Şükür Allah'ın nimetleri ile O'nun masiyetlerine karşı gıdalanarak güç kazanmamandır.

Hız. Davud'dan da şöyle dediği nakledilmiştir: Rabbim ben Sana nasıl şükredebilirim? Çünkü sana şükrediğim bile Senin benim üzerimdeki yeni bir nimettir. Bunun üzerine yüce Allah: Ey Davud! İşte şimdi Bana şükretmiş oldun, diye buyurdu.

Derim ki: Buna göre şükrün gerçek mahiyeti, nimet sahibi olana nimetlerinin itiraf edilmesi ve O'nun nimetlerini, O'na itaatın dışındaki yerlerde tüketmemesidir. el-Hâdî yemek yediği sırada:

أَنَّا لَكَ رِزْقُهُ لَتَقُومَ فِيهِ بِطَاعَتِهِ وَتَشْكُرَ بَعْضُ حَقِّهِ
فَلَمْ تَشْكُرْ لِنِعْمَتِهِ وَلَكِنْ قَوَّيْتُ عَلَى مَعَاصِيهِ بِرِزْقِهِ

**"O sana rızkını ulaştırdı, o rızkı sayesinde,
O'na itaat edesin ve hakkının bir bölümüne olsun şükredesin.
Ama nimetine de şükretmedin fakat,
O'nun sana verdiği rızıkla masiyetlerine karşı güç kazandın"**

beyitlerini söyleyiverdi, ardından lokması boğazına tıkanı ve göz yaşlarına boğuldu. Cafer es-Sadık da der ki: Nimete karşılık şükür nimetini de işittin mi (yerine getirdin mi), artık daha fazlasının gelmesi için kendini hazırla.

“Nankörlük ederseniz” hakkımı kabul etmez ve inkâr ederseniz, bir açıklamaya göre de nimetlerimi inkâr ederseniz **“hiç şüphesiz Benim azabım çok şiddetlidir.”** Yüce Allah şükre karşılık nimetini arttıracaklarını vaadettiği gibi, küfür ve nankörlüğe karşılıkta azab tehdidinde bulunmuştur. Şartın cevabı başında gelmesi gereken “fe” harfinin; “(ۛ)”: **Hiç şüphesiz** ifadesinin başından hazfedilmesi bu husustaki şöhrat ve açıklıktan dolayıdır.

وَقَالَ مُوسَىٰ إِنَّ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ
لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ
وَعَادٍ وَثَمُودَ ۖ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ ۖ جَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا
بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾

8. Musa demişti ki: “Siz ve bütün yeryüzündekiler inkâr etseniz, şüphe yok ki Allah Ğani’dir, Hamîd’dir.”
9. Sizden öncekilerin Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra Allah’tan başkasının bilmediği kavimlerin haberleri size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık belgelerle gelmişti de, ellerini ağızlarına götürüp şöyle demişlerdi: “Muhakkak biz sizinle gönderilenleri inkâr ettik ve gerçekten biz, bizi çağırdığınız şey hakkında şüphe ve tereddüt içindeyiz.”

Yüce Allah’ın: **“Musa demişti ki: Siz ve bütün yeryüzündekiler inkâr etseniz, şüphe yok ki Allah Ğani’dir, Hamîd’dir.”** Yani bundan dolayı O’na hiçbir eksiklik ulaşmaz, aksine O hiçbir şeye muhtaç olmayan **“Ğani’dir”** her fiili dolayısıyla övülüp hamedilen **“Hamîd’dir.”**

“Sizden öncekilerin Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin... haberleri size gelmedi mi?” buyruğundaki; “(النباء)”; Haber” demektir. Çoğulu da; “(الأنباء)” şeklinde gelir. Şair der ki:

أَلَمْ يَأْتِكَ وَالْأَنْبَاءُ تُنْبِئِي

“Sana gelmedi mi ve haberler yayılıp, duruyor...”

Diğer taraftan bu buyrukların Hz. Musa'nın nakledilen sözleri olduğu söy-
lendiği gibi; Allah'ın buyrukları olduğu da söylenmiştir. Yani ey Muhammed,
şunu hatırla ki, hani Rabbin şöyle şöyle buyurmuştu. Bunun yüce Allah'tan
yeni bir hitab olduğu da söylenmiştir. Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ha-
berleri ise meşhurdur ve yüce Allah bunu Kitab-ı Kerîm'inde bizlere anlat-
mıştır.

**“Ve onlardan sonra Allah'tan başkasının bilmediği kavimlerin haber-
leri”** sayılarını, neseblerini Allah'tan başka kimsenin bilmediği kavimlerin ha-
berleri...

Neseb alimleri her ne kadar Hz. Âdem'e kadar nesebi uzatıyor iseler de,
bütün ümmetleri tek tek saydıkları iddiasında değildirler. Onlar ancak bazı
kimselerin nesebini tesbit etmektedirler, bazılarının neseblerini de söyleme-
mektedirler. Peygamber (sav)'in neseb âlimlerinin, nesebi zikrederek Maad
b. Adnan'a sonra da daha da ileriye götürdüklerini işitince: “Neseb bilginle-
ri yalan söylüyorlar. Çünkü yüce Allah: **“Allah'tan başkasının bilmediği”** di-
ye buyurmaktadır.”⁽¹⁾

Urve b. ez-Zübeyr'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Bizler Adnan
ile İsmail arasındakileri bilen kimse görmedik. İbn Abbas da şöyle demek-
tedir: Adnan ile İsmail arasında bilinmeyen otuz kişi vardır. İbn Mes'ud da
yüce Allah'ın: **“Allah'tan başkasının bilmediği”** buyruğunu okuduğu vakit,
nesebçiler yalan söylüyorlar, derdi.

“Peygamberleri onlara apaçık belgelerle” kesin hüccet ve delil teşkil ede-
cek hususlarla **“gelmişti de ellerini ağızlarına götürüp”** yani onların kavim-
leri kendi ellerini, peygamberlerin getirdiklerine öfkelenindiklerinden ötürü ısır-
mak üzere kendi ağızlarına götürüp... demektir. Çünkü peygamberler getir-
dikleri belgelerde onların akılsızlıklarını ortaya koyuyor ve putlarını eleşti-
riyorlardı. Bu açıklamayı İbn Mes'ud yapmıştır. Abdu'r-Rahman b. Zeyd de
onun gibi bir açıklamada bulunmuş ve yüce Allah'ın: **“Kinlerinden dolayı
aleyhinize parmaklarının uçlarını ısırırlar”** (Al-i İmran, 3/119) buyruğunu
okumuştur.

İbn Abbas da der ki: Onlar yüce Allah'ın Kitabını işittiklerinde hayret et-
tiler ve ellerini ağızlarına götürdüler. Ebu Salih de der ki: Peygamberleri ken-
dilerine: Ben Allah'ın size gönderdiği rasûlüyüm dediğinde, parmaklarını ağız-
larına götürüp: Sus diye işaret ediyorlardı. Böylelikle onu yalanlıyor ve sö-
zünü reddediyorlardı.

Bu üç görüş de mana itibariyle birbirine yakındır. **“Ellerini”** ve **“ağızla-
rı”** kelimelerindeki her iki zamir de kâfirlere aittir. Birinci görüş de senet itl-

(1) İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 56.

barıyla daha sahihtir. Ebu Ubeyd der ki: Bize Abdu'r-Rahman b. Mehdî anlattı, o Süfyan'dan, o Ebu İshak'tan, o Ebu'l-Ahvas'tan, o Abdullah'dan yüce Allah'ın: **"Ellerini ağızlarına götürüp"** buyruğu hakkında dedi ki: Kin ve öfkelerinden parmaklarını ısırıldılar. Şair de şöyle demiştir:

لو أن سلمى أبصرت تخذدي ودقة في عظم ساقى ويدي
وبعد أهلي وجفاء عودي عضت من الوجدي بأطراف اليد

"Bir görseydi Selma benim bir deri, bir kemik kaldığımı,
Bacaklarımın ve ellerimin kemiklerinin de inceldiğini,
Yakınlarımdan benden uzaklığını ve beni ziyarete gelenlerin de uzak kaldıklarını,
Hiç şüphesiz duyduğu ızdıraptan ısırırdı parmak uçlarını."

Bu anlamdaki açıklamalar güzel ve yeterli bir şekilde Âl-i İmran Sûresi'nde (3/119. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

Mücahid ve Katade derler ki: Kavimleri ellerini, sözlerini reddetmek üzere peygamberlerin ağızlarına götürdüler, demektir. Buna göre birinci zamir kâfirlere, ikincisi peygamberlere aittir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kavimleri peygamberlere: Susun diye işarette bulundular. Mukatil der ki: Kavimleri peygamberlerin ellerini alarak onları susturmak ve sözlerini kesmek kastıyla bizzat peygamberlerin ağızları üzerine koydular.

Bir diğer açıklamaya göre; peygamberler kavimlerinin ellerini ağızlarına geri döndürdüler.

Bir diğer açıklamaya göre buradaki **"eller"**den kasıt nimetlerdir. Yani ağızlarıyla peygamberlerin nimetlerini reddettiler, Bu da sözleriyle ve peygamberleri yalanlamak suretiyle nimetleri reddettiler demektir. Çünkü peygamberlerin şariat hükümlerini getirmeleri nimettir. Buyruğun anlamı da şöyle olur: Onlar ağızlarıyla peygamberlerin getirdiklerini yalanladılar.

"Ağızlarına" anlamındaki buyruğun başındaki; (في) edatı (de, da anlamı vermekle birlikte e, a anlamı veren) "be" manasınadır.

Mesela; " (جلست في البيت) : Evde oturdum," denildiği gibi; (وباليت) da denilebilir. Esasen sıfat harfleri biri diğerinin yerine kullanılabilir.

Ebu Ubeyde der ki: Bu bir darb-ı meseldir. İman etmediler, peygamberlerin çağrılarını kabul etmediler, anlamındadır. Araplar bir kimse cevap vermeyip susacak olursa, o elini ağzına götürdü anlamındaki tabir kullanılır. el-Ahfeş de böyle demiştir.

el-Kutubî de şöyle demektedir: Biz Araplardan herhangi bir kimsenin emrolunduğu bir işi terketmeyi anlatmak üzere “elini ağzına götürdü” dediğini işitmedik. Anlam ancak: Bunlar kin ve öfkelerinden dolayı parmak uçlarını ısırıyorlar, şeklinde olabilir. Çünkü şair de şöyle demektedir:

نَرُدُّونَ فِي فِيهِ عِشْرَ الْحَسْرِ دِحْصَى يَعْضُ عَلَيَّ الْأُكْفَا

“Kıskanç olanın aldatmasını ağzına geri çeviriyorsunuz,
Ve nihayet bana karşı (öfkesinden) avuçlarını ısırmaya koyuluyor.”

O bu sözleriyle, kıskanç kimseyi parmaklarını ve ellerini ısırıcaya kadar öfkeliendirdiklerini anlatmaktadır. Bir başka şair de şöyle demektedir:

قَدْ أَقْنَى أَنَامِلُهُ أَزْمَةً فَاضْحَى يَعْضُ عَلَيَّ الْوُطَيْفَا

“Isıra isıra parmak uçlarını bitirdi.
Bu sefer bana öfkesinden, incik kemiğini ısırma koyuldu.”

Ve peygamberlerin ümmetleri peygamberlere “şöyle demişlerdi: **Muhakkak biz sizinle gönderilenleri inkâr ettik.**” Yani kendi iddianız üzere peygamber gönderildiğinizi iddia ediyoruz. Yoksa onlar hakikaten peygamberliklerini kabul etmiş değillerdi.

“**Ve gerçekten biz, bizi çağırdığınız şey**” olan tevhid “**hakkında şüphe ve tereddüt**” şüphe etmeyi gerektiren bir tereddüt “**içindeyiz.**”

“(مُريب)”: Şüphe etmeyi gerektiren tereddüt” demektir. Bir kimseye şüphe ve tereddüt etmesini gerektiren bir iş yaptığımızı ifade etmek üzere; “(اربه)”: Onu şüpheye düşürdüm” denilir. Yani biz, sizin (peygamberlik iddiasıyla) hükümdarlık ve dünyalık istediğinizi zannediyoruz.

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ
مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا
كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأَتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

10. Peygamberleri şöyle demişti: “Gökleri ve yeri yaratan, sizi günahlarınızdan bir kısmını bağışlamaya ve belirli bir süreye kadar ertelemeye çağıran Allah hakkında mı şüphe?” Dediler ki: “Siz de ancak bizim gibi bir insansınız. Atalarımızın taptıklarından bizi alıkoymak istiyorsunuz. O halde bize apaçık bir delil getirin.”

Yüce Allah'ın: **“Peygamberleri şöyle demişti: ... Allah hakkında mı şüphe”** buyruğundaki istifhamın (sorunun) anlamı inkârdır, yani Allah hakkında şüphe olamaz. Bu da O'nun tevhidi hakkında şüphe olamaz, demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. O'na itaatin gereği hususunda şüphe olamaz, diye de açıklanmıştır.

Üçüncü bir anlama gelme ihtimali vardır: Allah'ın kudreti hakkında şüphe olabilir mi? Çünkü onlar bu hususta ittifak halindedirler, ama bunun dışındaki hususlarda anlaşmazlık içerisindedirler. Bu açıklamaya yüce Allah'ın: **“Gökleri ve yeri yaratan”** buyruğu da delil teşkil etmektedir.

Fâtır (yaratan); yaratıcı, yoktan var eden, meydana getiren, yokken vücuda getiren demektir. Bu da kudretine dikkat çekmek içindir. O bakımdan O'ndan başkasına ibadet caiz değildir.

“Sizi günahlarınızdan bir kısmını bağışlamaya... çağıran” Ebu Ubeyd der ki: **“(مِنْ ذُنُوبِكُمْ) Günahlarınızdan”** buyruğundaki; **“(مِنْ)**: ...dan” fazladan gelmiştir. Sibeveyh ise bu teb'îz (bir kısım) için gelmiştir, der. Bununla birlikte bir kısmın söz konusu edilip tamamının kastedilmesi de mümkündür. Bunun bedel için gelip zâid de olmadığı, teb'îz için de gelmediği söylenmiştir.

Yani günahlarınızın yerine mağfiretin geçmesi için... **“ve belirli bir süreye kadar”** yani ölüme kadar **“ertelemeye”** ve dünya hayatında sizi azaba uğratmamaya **“çağıran Allah hakkında mı şüphe (ediyorsunuz?) Dediler ki: Siz de ancak bizim gibi bir insansınız.”** Şekil ve görünüş itibarıyla bizim gibisiniz, yediklerimizden yersiniz, içtiklerimizden içersiniz. Siz melek de değilsiniz.

“Atalarımızın taptıklarından” onların bağlandıkları put ve heykellerden **“bizi alıkoymak istiyorsunuz. O halde bize apaçık bir delil”** apaçık bir belge **“getirin.”** Bu onların, inadına bir tartışma için söyledikleri sözlerdi. Çünkü peygamberler ancak beraberlerinde mucizeler bulunduğu halde, davette bulunmuşlardır.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ
يَمُرُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ
بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾
وَمَا لَنَا إِلَّا أَنْ نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْنَا سُبُلَنَا وَلَنْصَبِرَنَّ
عَلَىٰ مَا أَذَيْتُمُونَا ۖ وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

11. Peygamberleri onlara şöyle demişti: “Biz ancak sizin gibi bir insanız, ama Allah kulları arasından dilediği kimselere lutfeder. Allah’ın izni olmadıkça, bizim size apaçık bir delil getirmemize imkân yoktur. Artık mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etmelidir.

12. “Hem bize yollarımızı da göstermişken ne diye Allah’a tevekkül etmeyelim ki? Bize yaptığınız eziyetlere elbette dayanacağız. Artık tevekkül edenler yalnız Allah’a tevekkül etmelidir.”

“Peygamberleri onlara şöyle demişti: Biz ancak” suret ve şekilde sizin de söylediğiniz gibi “sizin gibi bir insanız, ama Allah kulları arasından dilediği kimselere lutfeder.” Yani dilediği kimseye peygamberliği ihسان eder. Tevfîk, hikmet, marifet ve hidayeti lutfeder diye de açıklanmıştır. Sehl b. Abdullah ise, Kur’ân’ı okumayı ve içindeki buyrukları kavramayı lutfeder, diye açıklamıştır.

Derim ki: Bu güzel bir görüştür. Taberî de İbn Ömer yoluyla şöyle dediğini nakletmektedir: Ebu Zerr’e dedim ki: Amcacığım! Bana tavsiyede bulun. Dedi ki: Senin benden istediğin gibi ben de Rasûlullah (sav)dan istekte bulundum. Şöyle buyurdu: “Yüce Allah’ın kulları arasından dilediği kimseye lutfettiği bir sadakanın (ihsanın) bulunmadığı bir gün, bir gece, bir an dahi yoktur. Yüce Allah kullarına kendisini anmalarını ilham etmesi gibi bir lutufta da bulunmamıştır.”

“Allah’ın izni” O’nun meşîeti, iradesi “olmadıkça bizim size apaçık bir delil” belge veya mucize “getirmemize imkân yoktur.” Bu, gücümüz dahilinde olan bir şey değildir. Biz sizin istediğiniz gibi herhangi bir delili ve mucizeyi O’nun emir ve kudreti olmaksızın getirme gücüne sahip değiliz.

Buyruk lafız itibariyle haberdır, mana itibariyle nefydir. Çünkü hiçbir kimseye güç yetiremediği bir şeyi yasaklamak söz konusu değildir.

“Artık mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etmelidir” buyruğunun anlamı daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

“Hem bize yollarımızı” yani rahmetine ulaştıran, azab ve intikamından koruyan yolları **“da göstermişken ne diye Allah’a tevekkül etmeyelim ki?”**

“(وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ) Ne diye Allah’a tevekkül etmeyelim ki?” buyruğundaki; **“(ما) Ne diye”** mübdeta olarak ref mahallinde sorudur. **“(لنا) ... lim”** de onun haberidir. Ondan sonrası ise hal mevkiindedir. İfadenin takdiri de şudur: Allah’a tevekkülü terketmemizi gerektiren nedir ki?

“Bize yaptığınız eziyetlere” bizi küçük düşürmeye, dövmeye, yalanlamaya ve öldürmeye rağmen, Allah’ın bizim için yeterli olduğuna, bize mükâfat ve sevab vereceğine güvenerek; **“(وَلَنَصْبِرَنَّ) Elbette dayanacağız”** buyruğundaki “lâm” kasem lâmidir ve Allah’a yemin ederiz ki, elbette dayanacağız, demektir. **“Artık tevekkül edenler yalnız Allah’a tevekkül etmelidir.”**

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ
لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ
﴿١٣﴾ وَلَنُسَكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ
مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

13. Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: “Kesinlikle şunu bilin; sizi ya yurdunuzdan çıkaracağız yahut dinimize döneceksiniz.” Bunun üzerine Rabbleri kendilerine şunu vahyetti: “Biz o zalimleri muhakkak helâk edeceğiz;

14. “Ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz. İşte bu, Benim makamımdan korkanlara, Benim tehdidimden sakınanlara mahsustur.”

Yüce Allah’ın: **“Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: Kesinlikle şunu bilin; sizi ya yurdunuzdan çıkaracağız”** buyruğunda yer alan:

“(لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا)”: Kesinlikle şunu bilin; sizi ya yurdunuzdan çıkaracağız” buyruğundaki “lâm” kasem lâmidir. Yani Allah'a yemin olsun ki siz kesinlikle çıkaracağız **“yahut dinimize döneceksiniz.”** Yahut dinimize dönmeye kadar veya dinimize dönmedikçe... takdirindedir. Bu açıklamayı el-Tâbe-rî ve başkaları yapmıştır.

İbnu'l-Arabî der ki: Bu ifadenin böyle bir takdire ihtiyacı yoktur. Çünkü; “(أَوْ)”: Yahut” kelimesi muhayyerlik ifade eden anlamı üzere kullanılmıştır. Kâ-firler peygamberleri kendi dinlerine dönmek ile onları yurtlarından çıkarmak arasında muhayyer bırakmışlardı. İşte yüce Allah'ın peygamberlerine ve kullarına karşı uyguladığı budur. Yüce Allah'ın şu buyruğu da bunu göstermektedir: *“Yakında seni bu yerden çıkarmak için mutlaka rahatsız edecekler. O takdirde kendileri de senin ardından ancak pek az kalacaklardır. Senden önce gönderdiğimiz peygamberler için de uyguladığımız sünnet(imis) budur.”* (el-İsrâ, 17/76-77) Bu anlamdaki açıklamalar bundan önce A'râf Sûresi'nde (7/88-89. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

“Bunun üzerine Rabbleri kendilerine şunu vahyetti: Biz o zalimleri muhakkak helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi o yere yerleştireceğiz. İşte bu, Benim makamımdan korkanlara Benim tehdidimden sakınanlara, mahsustur.” Yüce Allah'ın makamı'ndan kasıt, kıyamet gününde O'nun huzurunda durmaktır. Burada mastar faile izafe edilmiştir. “Makam” kelimesi de “kıyam” gibidir, mastardır. Nitekim; “(قَامَ قِيَامًا وَمَقَامًا)”: Kalktı, kalkmak, kıyam etmek” denilir.

Yüce Allah'ın burada makamı kendisine izafe etmesi ise, bunun kendisine has olmasından dolayıdır.

“Makam” kelimesi “mim” harfi üstün olarak ikamet olunan, kalkılan yer anlamında da kullanılır. Ötreli olarak (mukam diye) kullanılırsa ayakta durma işini ifade eder.

“İşte bu, Benim makamımdan korkanlara” buyruğu, Benim onun üzerindeki kıyamımı yani onu gözetleyişimi bilenlere... anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Her nefsin bütün kazandığını gözetleyen (kaim olan)...”* (er-Ra'd, 13/33)

el-Ahfeş de der ki: **“İşte bu Benim makamımdan”** azabımdan **“korkanlara Benim tehdidimden”** yani Kur'ân-ı Kerîm'im ve onun emr edici ve yasaklayıcı buyruklarından **“sakınanlara mahsustur.”**

Burada “vaîd: tehdit” kelimesinin azab demek olduğu da söylenmiştir. “Vaîd” vaadetmekten isimdir.

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ
وَيُسْقَى مِنْ مَّاءٍ صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ
الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

15. Ve fetih istediler. İnad eden her zorba ise zarara uğradı.
16. Arkasından cehennem de vardır. Ona irinli sudan içirilecektir.
17. Onu yudum yudum içmeye çalışacak, rahatça boğazından geçi-
remeyecek. Ölüm kendisini her yandan gelip saracak fakat o bir
türlü ölmeyecek, arkasından da oldukça ağır bir azab gelecek.

“Ve fetih istediler.” Yardım istediler, yani peygamberlere kavimlerine kar-
şı yardım istemeleri, onların helâk edilmeleri için bedduada bulunmaları için
izin verildi. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Bu kelimeye da-
ir açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/89. âyetin tefsirinde) geç-
miş bulunmaktadır. Bu hadis de bu türdendir: Peygamber (sav) muhacirle-
rin fakir fukarası ile fetih isterdi⁽¹⁾; ki yardım isterdi anlamındadır.

İbn Zeyd de der ki: Peygamberlerin ümmetleri dua ederek fetih (yardım)
istediler. Nitekim Kureyşliler de: *“Ey Allah! Eğer bu Senin katından hakkın
kendisi ise durma üzerimize gökten taş yağdır...”* (el-Enfâl, 8/32) diye dua
etmişlerdi. Bu görüş İbn Abbas’tan da rivayet edilmiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: (Kimi) peygamberler: “Rabbim, onlar beni yalanla-
dılar. Sen benimle onlar arasında bir fetih (ayırd edici hüküm) ver” dediler. Üm-
metler de: Eğer bunlar doğru söyleyen kimseler iseler bizi azaplandır diye dua
ettiler. Bu açıklama da yine İbn Abbas’tan nakledilmiştir. Bunun bir benzeri yü-
ce Allah’ın şu buyruklarında dile getirilmektedir: *“Allah’ın azabını bize getir,
eğer sadıklardan isen”* (el-Ankebût, 29/29); *“Eğer sen gönderilmiş peygam-
berlerden isen, bizi tehdit edip durduğunu getir.”* (el-A’raf, 7/77)

“İnad eden her zorba ise zarara uğradı.” Zorba (cebbâr) hiçbir kimse-
nin kendisi üzerinde bir hakkı olduğunu görmeyen mütekebbir demektir. Dil-
cilere göre bunun anlamı budur ve bunu en-Nehhâs nakletmektedir. **İnad**
eden (anîd) ise hakka karşı inadla direnen ve ondan uzaklaşan kimse demek-

(1) Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid*, X, 262; senedindeki râvilerin “sahih ricâli” oldukları kay-
dıyla.

tir. Bu açıklama da İbn Abbas ve başkalarından nakledilmiştir.

“(عَنْدَ عَنْ قَوْمِهِ)”: Kavminden uzaklaştı” demektir. Bu kelimenin; (الْمَدَّ) dan geldiği de söylenmiştir. Bu da yan ve taraf anlamındadır. (عَنْدَ فُلَانٍ) ise yüz çevirerek bir tarafa doğru çekildi, demektir. Şair de şöyle demiştir:

إِذَا نَزَلْتُ فَاجْعَلُونِي وَسْطًا إِنِّي كَبِيرٌ لَا أُطِيقُ الْعُنْدَا

“Konakladığım vakit⁽¹⁾ beni orta yere koyunuz,
Çünkü ben yaşlıca birisiyim, inatçı (binek)lerle baş edemem.”

el-Herevî der ki: Yüce Allah'ın: “**İnad eden her zorba**” buyruğunda geçen “inad eden” orta yoldan, mutedil olandan sapıp uzaklaşan demektir. “Anûd, anîd ve ânid” aynı anlamdadır.

İbn Abbas yoluyla gelen hadiste -müstehâza kadın hakkında kendisine soru sorulduğunda- o: O, inad eden bir damardır,⁽²⁾ demişti. Ebu Ubeyd dedi ki: Bu ise inatlaşan insan gibi, inad eden ve haddi aşan damar demektir. Böyle bir damardan fazla çıkan kan dolayısıyla, o da inad eden bir insana benzetilmiştir. Şemir de der ki: Ânid (inad eden), kesintisiz olarak akıp duran demektir. Hz. Ömer'de özel davranış ve tutumlarını söz konusu ederken; “أَضْمُ الْعُنُودِ”: Ben inatlaşıp uzaklaşanı da katarım” demiştir.

el-Leys der ki: Anûd (çok inatlaşan) deve, başka develerle bir arada bulunmayan ve her zaman için uzak bir kenarda duran demektir. (Hz. Ömer) bu ifadesi ile bir ayrılık çıkarmak yahut ta cemaatten ayrılmak isteyen kimseye, cemaat ile birlikte ona doğru yönelip gittiğini kastetmektedir.

Mukatil der ki: “Anîd” kişi mütekebbir kimse demektir. İbn Keysan da: Burnunu havada tutan, burnu havada kimse anlamındadır. Anûd ile anîdin peygamberlere karşı büyüklük taslayan ve hak yoldan uzaklaşıp bu yolu izlemeyen kimse anlamında olduğu da söylenmiştir.

Araplar derler ki: En kötü deve, yoldan çıkan anûd (çok inatçı) devedir. “Anîd”in isyankâr kimse anlamında olduğu da söylenmiştir. Katade der ki: Anîd, lâ ilâhe illallahı demeyi kabul etmeyen kimsedir.

Derim ki: Bu âyet-i kerîmede “cebbâr ve anîd (zorba ve inatçı)” kelimeleri -lafızları farklı olsa dahi- aynı anlamdadır. Haktan uzaklaşan herkes ay-

(1) Bu beyit ileride el-Müddessir, 74/16. âyetin tefsirinde de gelecektir. Ancak burada: “Konakladığım vakit” diye tercüme ettiğimiz; “izâ rekibtı; bindiğim vakit” diye kaydedilmiştir. Böylesi daha uygundur.

(2) *Nesâî*, Hayz 5; *Müsned*, VI, 172'de, İbn Abbâs'tan değil de Âişe (r.anhâ)'dan ... diye nakledilmiştir.

nı zamanda bir cebbâr ve anîd yani mütekebbir kimsedir.

Âyet-i kerîmede kastedilen kişinin Ebu Cehil olduğu da söylenmiştir ki bunu el-Mehdevî nakletmektedir. el-Maverdî'nin "*Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*" adlı kitabında naklettiğine göre; Velid b. Yezid b. Abdu'l-Melik bir gün Mushaf'ta fala baktığında karşısına yüce Allah'ın: "**Ve fetih istediler, inad eden her zorba ise zarara uğradı.**" âyeti karşısına çıkınca, Mushaf'ı parçalayarak şu beyitleri söyledi:

أَتُوْعِدُ كُلَّ جَبَّارٍ عَيْنِي فَمَا أَنَا ذَاكَ جَبَّارٌ عَيْنِي
إِذَا مَا جِئْتَ رَبُّكَ يَوْمَ حَشْرِ فَقُلْ يَا رَبُّ مَرْقُوسِي الْوَلِيدُ

"Her inatçı zorbayı tehdit mi edersin?

İşte o inatçı ve zorba kişi benim.

Bir haşr gününde Rabbinin yanına gidecek olursan,

Rabbim beni Velid parçaladı, dersin."

Ancak aradan henüz bir kaç gün geçmişti ki, en kötü bir şekilde öldürüldü, başı önce sarayının tepesine daha sonra da yaşadığı şehrin surunun üzerine dikildi.

"**Arkasından**" yani o kâfirin arkasından "**cehennem de vardır.**" Bu da; helâk edilmesinin arkasından cehennem vardır, demektir. Buradaki "arka" kelimesi "sonra" anlamındadır. Şair Nâbiğa da şöyle demiştir:

خَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرِكْ لِنَفْسِكَ رَيْبَةً وَلَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبٌ

"Ben (sana Allah adına) yemin ettim, artık senin için şüphe etmeyi

gerektirecek bir şey bırakmadım,

Esasen kişinin Allah adından öteye gidecek bir yeri de yoktur."

Yüce Allah'ın adına yemin etmekten sonra söyleyecek bir şeyi kalmaz, demektir. Yüce Allah'ın: "**Arkasından da oldukça ağır bir azab gelecek**" buyruğu da aynı şekilde "ondan sonra..." demektir. Yüce Allah'ın: "**Onun arkasındakini de inkâr ederler.**" (el-Bakara, 2/91) buyruğunda ise onun dışındakileri inkâr ederler anlamındadır. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır. Ebu Ubeyd de, ondan sonra geleni inkâr ederler diye açıklamıştır.

"**Arkasından**" buyruğunun önünden... anlamında olduğu da söylenmiştir. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

وَمَنْ وَرَائِكَ يَوْمَ أَنْتَ بِالْقُدَّةِ لَا حَاضِرٌ مُعْجِزٌ عَنْهُ وَلَا بَادِي

“Arkanda (önünde) senin kendisine ulaşacağın bir gün vardır,
Sen o günde ne hazır bulunacak ve ondan yana âciz bırakabileceksin,
ne de ondan uzakta olacaksın.”

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَتَرْجُو بَنُو مَرْوَانَ سَمْعِي وَطَاعَتِي وَقَوْمِي تَمِيمٌ وَالْفَلَاةُ وَرَائِيَا

“Mervanoğulları benim dinleyip, itaat etmemi mi umuyorlar?
Halbuki kavmim olan Temimoğulları ve dümdüz geniş arazi de
benim arkamdadır (önümdedir).”

Şair Lebid de şöyle demiştir:

أَلَيْسَ وَرَائِي إِنْ تَرَاحَتْ مَيْتِي لَزُومُ الْعَصَا تُحْنِي عَلَيْهَا الْأَصَابِعُ

“Eğer ölümüm gecikecek olursa, arkamda (önümde) değil midir?
Üzerinde parmakların büküleceği asaya yapışıp durmak?”

Kur’ân-ı Kerîm’de de: “Çünkü arkalarında... bir hükümdar vardı.” (el-Kehf, 18/79) buyruğunda ise, önlerinde (gidecekleri yerde) anlamındadır. Ebu Ubeyde, Ebu Ali Kutrub ve diğerleri bu kanaattedirler.

el-Ahfeş de şöyle demektedir: Bu buyruk “bu iş senin arkandandır” yani gelip seni bulacaktır, anlamına benzetmektedir. Yine: Ben filanın arkasındayım ifadesi de, ben onu bulmak için uğraşıyorum ve ona ulaşacağım, anlamındadır. en-Nehhas da der ki: Yüce Allah’ın: “**Arkasından cehennem de vardır**” buyruğu, önünde cehennem vardır, anlamındadır. Bu kelime zıt anlamlı kelimelerden değildir. Bu kök itibariyle; (تَوَارَى) den gelmektedir ki, bu da gizlendi ve saklandı, demektir.

el-Ezherî de der ki: Eğer; (وَرَاءُ) kelimesi arka ve ön anlamlarını birlikte ifade ediyorsa, zıt anlamlı kelimelerden demektir. Bunu Ebu Ubeyde de ifade etmiştir. Her ikisinin de türediği kök; (تَوَارَى): Saklanıp gizlendi” anlamındadır. Cehennem de saklıdır ve görülmez. O bakımdan görünmediğinden dolayı o da verâ’ (arka)dan demek olur. Bu açıklamayı el-Enbarî nakletmiştir ve güzel bir açıklamadır.

“Ona irinli sudan içirilecektir” buyruğu irin gibi bir su içirilecektir, anlamındadır. Nitekim kahraman bir insana aslan demek de bu kabildendir. Aslan gibi demek olup bu, temsil ve teşbihdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu cehennemliklerin vücudundan akacak olan irin ve kandır.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ile er-Rabî' b. Enes der ki: Bu cehennem ehlinin yıkanmalarından ortaya çıkan bir akıntıdır. Bu, da zina eden erkeklerle, zina eden kadınların ferclerinden akan bir sudur.

Bir diğer açıklamaya göre; bu kişinin hoşlanmadığı ve başkasını da alıkoyduğu bir sudur. Buna göre “irin” anlamındaki; (الصديد) kelimesi “alikoymak” anlamındaki; (الصدّ)den alınmıştır.

İbnu'l-Mubarek de şunu nakletmektedir: Bize Safvan b. Amr haber verdi. O Ubeydullah b. Busr'den, o Ebu Uname'den, o Peygamber (sav)den, yüce Allah'ın: **“Ona irinli sudan içirilecektir, onu yudum yudum içmeye çalışacak...”** buyruğu hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: “(Bu su) ağzına yaklaştırılır fakat ondan tiksindir. Kendisi ona yaklaşacak olursa, yüzünü yakar ve başındaki saçlar o suyun içerisine düşer. O suyu içecek olursa, bağırsaklarını parçalar ve dübüründen çıkarlar. Yüce Allah da: **“Ve bağırsaklarını paramparça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?...”** (Muhammed, 47/15); **“Eğer feryad edip yardım isterlerse erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardımlarına varılacaktır. O ne fena bir içecektir.”** (el-Kehf, 18/29) diye buyurmaktadır. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bu garib bir hadistir.⁽¹⁾ Safvan b. Amr'ın kendisinden bu hadisi rivayet ettiği Ubeydullah b. Busr'un Abdullah b. Busr'un kardeşi olma ihtimali vardır.⁽²⁾

“Onu yudum yudum içmeye çalışacak.” Yani o su çok acı ve sıcak olduğundan dolayı bir defada değil de bir çok yudumlar (cür'alar) halinde içmeye çalışacaktır. (وَلَا يَكَادُ يُسِغُهُ): **Rahatça boğazından geçiremeyecek** onu rahatça yutamayacaktır. Mesela; (جرع الماء وأجترعه وتجرعه) ifadeleri suyu yudum yudum içti, anlamındadır. Eğer su kolaylıkla boğazdan aşağı iniyor ve geçiyor ise; (وساغ الشراب في الحلق يسوغ سوغاً) denilir. (أساغه الله إساعه) ise; Allah onu o kimseye kolaylıkla içirdi, boğazından geçirdi, manasınadır. (يَكَادُ) ise sılıdır ve onu ancak bir süre geciktirdikten sonra boğazından geçirebilecektir, demektir. (Aynı kökten gelen fiili kullanıldığı) Allah'ın: (وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ): **Fakat az kalsın yapamayacaklardı** (el-Bakara, 2/71) buyruğu, bir süre gecikmeden sonra yaptılar, anlamındadır. İşte bundan dolayı yüce Allah bir baş-

(1) Tirmizî, Sıfatı Cehennem 4, Tefsir 70. sûre; Müsned, V, 265.

(2) Bk. İbn Hacer, Tehzibu't-Tehzib, VII, 5

ka yerde de şöyle buyurmaktadır: *“Onunla karınlarında ne varsa ertilir, derileri de.”* (el-Hac, 22/20) Bu da onların içtikleri bu suyu yutacaklarının delilidir. İbn Abbas da der ki: O su boğazından geçer, ancak onunla susuzluğu da gitmez.

“Ölüm kendisini her yandan gelip saracak.” İbn Abbas der ki: Sağından, solundan, üstünden, altından, önünden, arkasından herbir yönden ölümün sebepleri onun üzerine gelecektir. Yüce Allah'ın: *“Onların üzerlerinde de ateşten tabakalar ve altlarında da tabakalar vardır”* (ez-Zümer, 39/16) buyruğu da bunun gibidir.

İbrahim et-Teymî der ki: Ölüm vücudunun herbir yerinden hatta saçlarının dibinden dahi ona gelir. Buna sebep ise vücudunun herbir yerindeki acı ve ıstıraplardır.

ed-Dahhâk der ki: Ölüm ona herbir yandan ve herbir yönden ayaklarının baş parmaklarından dahi gelecektir.

el-Ahfeş de der ki: Bu buyruk ile kâfire cehennemde isabet edecek belalar kastedilmektedir. Bunlar esas itibariyle ölümden de büyük olduğu halde bunları “ölüm” diye adlandırmıştır.

Bir diğer açıklamaya göre: Bir çeşit azaba düçar edilmedik hiçbir azaları bırakılmayacaktır. Yetmiş defa ölecek olsa dahi, bir tek anda ona isabet edecek bu azap türlerinden birisinden şüphesiz daha kolay gelecektir. Onun göreceği bu azap ya kendisini sokan bir yılan, yahut bir akreb, yahut onu yakan bir ateş, yahut ayaklarındaki bir zincir, yahut boynundaki bir tasma, yahut kendisine bağlanacağı bir zincir ya da içinde bulunacağı bir tabut, yahut bir zakkum veya kaynar bir su, veya bunun dışındaki herhangi bir azab çeşidi olacaktır.

Muhammed b. Ka'b da der ki: Kâfir cehennemde içecek bir şey isteyeceğinde, onu görür görmez defalarca ölür gibi olacaktır. O suya yaklaşacağı vakitte defalarca ölecektir. Ondan içerse yine defalarca ölecektir. İşte yüce Allah'ın: **“Ölüm kendisini her yandan gelip saracak, fakat o bir türlü ölmeyecek”** buyruğunda anlatılan budur. ed-Dahhak der ki: Ölmeyecek ve böylelikle de rahat yüzü görmeyecektir.

İbn Cüreyc de der ki: Ruhu gelip onun hançeresinde tıkanır, kalır. Ağzından çıkmaz ve bunun sonucunda da ölmez. Geriye, içerisine de dönmez ki hayatın ona faydası olsun. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *“Sonra orada hem ölmeyecek hem de hayat bulmayacaktır”* (el-A'la, 87/13) buyruğudur.

Denildiğine göre yüce Allah, onun cesedinde herbiri ölümün acı ve ıstırapı gibi olan pek çok acı ve ıstıraplar yaratacaktır.

“Fakat o bir türlü ölmeyecek” buyruğu hakkında şöyle de denilmiştir: Çünkü ölümün şiddetleri ve sıkıntıları uzayıp gidecek, ölüm sekeratı devam edecektir. Bu da onun azabının daha bir artırılması için olacaktır.

Derim ki: Bu açıklamalardan kişinin öleceği anlaşılmakta ise de durum böyle değildir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Onlar hakkında hüküm verilmez ki ölsünler. Onların üzerindeki (cehennem) azabından bir şey de hafifletilmez.”* (Fatır, 35/36) Sünnet de bu şekilde vârid olmuştur. O halde kâfirlerin halleri sürekli olarak ölüm sekerâtının (sarhoşluğunun) üzerini istilâ ettiği kimselerin hallerine benzer. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

“Arkasından” yani önünden **“(عَذَابٌ غَلِيظٌ): Oldukça ağır bir azab gelecek.”** Kesintisiz, peşpeşe acılarla ve oldukça şiddetli bir azap gelecek demektir. Yüce Allah’ın: **“(وَلَيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً): Onlar sizde bir şiddet bulunsunlar”** (et-Tevbe, 9/123) buyruğunda da aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır ki; sizde bir çetinlik, sertlik ve kuvvet bulsunlar demektir.

Fudayl b. İyad’da yüce Allah’ın: **“Arkasından da oldukça ağır bir azap gelecek”** buyruğunu bu nefes almalarının önlenmesi ve nefeslerinin içinde tutulması demektir, diye açıklamıştır.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ
الرَّيْحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ ۖ لَا يَفْقَدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ
ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۖ إِنَّ يَشَاءُ يَذْهَبَكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾
وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

18. Rabblerini inkâr edenlerin durumu: Amelleri aynen fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi ellerine geçiremezler. Uzak sapıklığın tâ kendisi işte budur.

19. Görmez misin ki, Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Eğer dilerse, sizi yok eder ve yerinize yeniden başkalarını yaratır.

20. Bu da Allah’a göre zor bir iş değildir.

“Rabblersini inkâr edenlerin durumu: Amelleri... bir küle benzer” buyruğunda yer alan; “(مَثَلٌ): **Durumu**” kelimesinin merfû’ gelmesi hususunda nahiv bilginlerinin farklı görüşleri vardır. Sibeveyh der ki: Bu kelime mübtedâ olarak ref’ olmuştur, haberi de gizlidir. İfadenin takdiri de şöyledir: Size okunan veya anlatılan şeyler arasında **“Rabblersini inkâr edenlerin durumu”** da vardır. Daha sonra yeni bir cümleye başlayarak: **“Amelleri aynen fırtınalı bir günde rüzgarın şiddetle savurduğu bir küle benzer”** diye buyurmuştur.

ez-Zeccac da der ki: Size okunan buyruklar arasında inkâr edenlerin durumu, amelleri... bir küle benzer... demektir.

el-Ferrâ’ya göre buradaki “durum” anlamındaki kelimeyi yok farz ederek ifadenin takdiri şöyledir: Rabblersini inkâr edenlere gelince, onların amelleri... bir küle benzer. Yine ondan nakledildiğine göre bir muzaf hazfedilmiş olup ifadenin takdiri şöyledir: Rabblersini inkâr edenlerin amellerinin durumu, bir küle benzer. Birinci görüşü el-Ferrâ’dan, el-Mehdevî ikincisini de el-Kuşeyrî ve es-Sa’lebî nakletmiştir.

Bununla birlikte bu kelimenin mübtedâ olması da mümkündür. “(صفة فلان أسر): Filanın sıfatı: Esmer olmasıdır” demeye benzer. Buna göre buradaki “durum” anlamındaki kelime; sıfatı, niteliği anlamındadır.

Günlük konuşma esnasında; “amelleri” anlamındaki kelimenin; “(الَّذِينَ): **inkâr eden(ler)**”den bedel-i ihtimal olmak üzere cer konumunda olması da mümkündür.

Bu buyruk aslında az önce geçen: **“İnad eden her zorba ise zarara uğradı”** (İbrahim, 14/15) buyruğu ile ilişkilidir. Onların amelleri boşa çıkmış olacak ve kabul edilmeyecektir, demektir. Kül ise bir şeyin yanmasından sonra geriye kalandır. Şanı yüce Allah bu âyet-i kerîme ile inkâr eden kâfirlerin amellerinin misalini vermektedir. Fırtınalı bir günde şiddetli rüzgarın külü savurduğu gibi yüce Allah amellerini yok edecektir.

“(الغَمْفُ): Rüzgarın şiddetli olması” demektir. Bunun bu şekilde tecelli etmesi ise onların işledikleri amellerinde Allah’tan başkasını ortak koşmuş olmalarıdır. O günün “fırtınalı” olmakla nitelendirilmesi hususunda da üç görüş vardır:

1- Fırtına her ne kadar rüzgar hakkında kullanılıyor ise de, gün de bununla nitelendirilebilir. Çünkü böyle bir rüzgar günün içerisinde eser. O bakımdan -sıcak ve soğuk günün içerisinde meydana gelen olaylar olmakla birlikte- sıcak bir gün ve soğuk bir gün denilebildiği gibi “fırtınalı bir gün” de denilebilir.

2- **“Fırtınalı bir günde”** buyruğu ile rüzgarın kendisi kastedilebilir. Çün-

kü rüzgar kelimesi de önceden zikredilmiş bulunmaktadır. Şairin şu mısra-
nda olduğu gibi:

إذا جاء يومٌ مُظْلِمٌ الشمسِ كاسِفُ

“Güneşi kararmış, tutulmuş bir gün geldiğinde...”

Şair burada; güneşi kararmış ve güneşi tutulmuş bir gün, demek istemiş ve ikincisinden “güneş” kelimesini hazfetmiştir. Çünkü önceden geçmiş bulunmaktadır. Bu iki açıklamayı da el-Herevî nakletmiştir.

3- Buradaki “fırtına” rüzgarın sıfatıdır. Ancak “fırtına” kelimesi “gün” kelimesinden sonra geldiğinden dolayı i’rab itibarıyla ona tabi kılınmıştır. Meselâ “(جُحْرُ ضَبٍّ خَرِبٍ)”: Yıkık bir kertenkele deliği” demek gibi. Bunu da es-Sa’lebî ve el-Maverdî zikretmişlerdir.

İbn Ebi İshak ve İbrahim b. Ebi Bekr ise; “(في يومٍ عاصفٍ)”: Fırtınalı bir günde...” diye okumuşlardır.

“**Kazandıklarından hiçbir şeyi**” o kâfirler **“ellerine geçiremezler.”** Yani âhirette dünyada iken yaptıkları iyiliklerin sevap ve mükâfatından hiçbir şey elde edemeyeceklerdir. Çünkü küfür ve inkârlarıyla bunu boşa çıkarmışlardır.

“**Uzak sapıklığın tâ kendisi**” büyük hüsrânın ta kendisi **“işte budur.”** Bu hüsrânın büyük ve sapıklığın uzak olması ise, ölüm sebebiyle artık bunun telafi edilebilme imkânının elden kaçırılmış olmasından dolayıdır.

“**Görmez misin ki Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır.**” Buradaki “görmek”den kasıt, kalbî görmektir. Çünkü senin bu konuda bilgin yok mu anlamındadır. Hamza ve el-Kisaî ise; “(خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)”: **Gökleri ve yeri... yaratmıştır**” buyruğunu; “(خَالِقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)”: Göklerin ve yerin yaratıcısıdır” diye okumuşlardır.

“**Hak ile**” yaratılmasının anlamı ise bunların yaratılışının O’nun kudretine delil olarak görülmesi içindir.

“**Eğer dilerse**” ey insanlar **“sizi yok eder.”** Yani O, herşeyi var etmeye güç yetirdiği gibi, yok etmeye de güç yetirendir. O bakımdan O’na isyan etmeyiniz. Şâyet O’na isyan edecek olursanız, **“sizi yok eder ve yerinize yeniden”** sizden daha üstün ve sizden daha itaatkâr olan **“başkalarını yaratır.”** Zira yeni yaratılacak olanlar öncekiler gibi olurlarsa böyle bir değişikliğin anlamı olmaz. **“Bu da Allah’a göre zor bir iş”** imkânsız ve olmayacak bir şey **“değildir.”**

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ط
 قَالُوا لَوْ هَدَيْنَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ ط سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُ غَنَّا أَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ؕ ﴿٢١﴾ وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي ؕ فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ ط مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ ط إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ ط إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

21. Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar da zayıflar müstek-birlere derler ki: "Biz izinizden giderdik. Şimdi siz Allah'ın azabından azıcık bir şeyi dahi olsa bizden uzaklaştırıp gidere-bilecek misiniz?" Onlar da: "Allah bize hidayet vermiş olsaydı, elbette biz de sizi hidayete erdirirdik. Şimdi biz sızlansak da, sab-retsek de bizim için birdir, sığınacak hiçbir yerimiz yoktur" der-ler.
22. İş olup bitince, şeytan da der ki: "Doğrusu Allah'ın size verdi-ği söz gerçektir. Ben de size vaadde bulunmuştum ama size ver-diğim sözde durmadım. Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nü-fuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de çağrımı kabul ettiniz. O halde beni kınamayınız, bilakis kendinizi kınayınız. Artık ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esasen ben, daha önce beni ortak tutmanızı da kesinlikle kabul etmemiştim. Gerçek şu ki: Zalimler için can yakıcı bir azap vardır."

“(وَبَرُّوا لِلَّهِ جَمِيعًا)”: **Hepsi toplanıp Allah’ın huzuruna çıkarlar.**” Yani kıyamet gününde kabirlerinden çıkacaklardır.

(الْبُرُوز) Ortaya çıkmak, görünmek demektir, (الْبَرَّاز) ise -ortada görüldüğü için- geniş yer anlamındadır. İnsanlara karşı çıkıp görünen kadın anlamındaki; (أَمْرَاءُ بَرَزَةٍ) tabiri de buradan gelmektedir. Buna göre **“çıkardılar”** buyruğu kabirlerinden çıkarlar, anlamındadır.

Buyruk burada istikbal anlamında olmakla birlikte mazi lafzı ile gelmiştir. (Çünkü bu Allah’ın ilminde tahakkuk edecek olan bir şeydir.) Bu buyruk yüce Allah’ın: **“İnad eden her zorba ise zarara uğradı”** (İbrahim, 14/15) buyruğu ile ilişkilidir. Yani fetih istemeleri üzerine (kâfirler) helâk edildiler. Sonra da Allah’ın huzurunda hesap vermek için öldükten sonra diriltildiler ve hep birlikte yüce Allah’ın huzurunda açıkça toplanıp bir araya geldiler ve hiçbir şey onları Allah’ın gözünden perdelemeyecek saklamayacaktır. (Buyruktaki): (لِلَّهِ): “Allah’ın” lafzı Allah’ın onlara çıkmaları için emir vermeleri üzerine... anlamındadır.

“Zayıflar” yani tabi olanlar **“müstekbirlere”** önder ve liderlere **“derler ki: Biz izinizden giderdik.”** Bu buyrukta geçen; (تَبَّعًا): İz...den gidenler” kelimesinin mastar olması mümkündür. İfadenin takdiri de uyma durumunda olan kimseler şeklinde olur. Bununla birlikte bu kelimenin “uyan” anlamındaki; (تَابِع) lafzının çoğulu da olabilir.

(حَارِسٌ وَحَرَسَ، وَخَادِمٌ وَخَدَّمَ، وَرَاصِدٌ وَرَاصَدٌ، وَبَاقِرٌ وَبَقَرَ): Bekçi, bekçiler, hizmetçi, hizmetçiler, gözetleyici, gözetleyiciler, yarıp genişleten, yarıp genişletenler” gibi.

“Şimdi siz Allah’ın azabından azıcık bir şeyi dahi olsa bizden uzaklaştırıp” önleyip **“giderebilecek misiniz?”** Bu buyrukta; (مِنْ عَذَابٍ): Azab(ın)dan” kelimesindeki; (مِنْ) sıladır. (أَغْنَى عَنْهُ) ifadesi ondan eziyeti önledi, giderdi anlamındadır. Bir kimseye faydalı bir iş yaptığı, faydası dokunduğu zaman da -harfi cersiz olarak-; (أَغْنَاهُ) denilir.

“Onlar da derler ki: Allah bize hidayet vermiş olsaydı, elbette biz de sizi hidayete erdirirdik.” Yani Allah bizi imana iletmış olsaydı, biz de sizi ona iletirdik.

Şöyle de açıklanmıştır: Allah bizi cennete giden yola iletmış olsaydı, biz de sizi cennetin yoluna iletirdik. Yine şöyle açıklanmıştır: Şâyet Allah bizi azaptan kurtarmış olsaydı, biz de sizi o azaptan kurtarmış olurduk.

“Şimdi biz sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir” buyruğundaki; (سَوَاءٌ عَلَيْنَا): **Bizim için birdir**” lafzı mübtedâ olup haberi de; (أَجْزَعْنَا): **Sızlansak da**” anlamındaki buyruktur. **“Sığınacak”** kaçıp gidecek ve sığınacak

“hiçbir yerimiz yoktur.”

Buradaki; “(مَجِيمٍ): **Sığınacak yer**” kelimesinin mastar anlamında olması da mümkündür, isim anlamında olması da mümkündür. “(حَاصٍ فَلَانٍ مِنْ كَذَا) Filan kişi o şeyden uzaklaştı ve meyletti” demektir. Muzari ve masdarları da; (يَجِيمُ حَيْصًا وَحَيْصًا) şeklinde gelir. Yani: Bizler herhangi bir şekilde cehennemden uzaklaşamayız.

Peygamber (sav)den de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Cehennem ehli azapları şiddetlendiğinde: Gelin, sabredelim derler. Beşyüz yıl süreyle sabrederler bu sabırlarının kendilerine bir fayda sağlamadığını göreceklindedir: Haydi gelin sızlanalım diyecekler. Beşyüz yıl süreyle sızlanıp feryat edecekler. Bunun da kendilerine bir fayda sağlamadığını göreceklindedir bu sefer: **“Şimdi biz sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Sığınacak hiçbir yerimiz yoktur”** diyeceklerdir.”⁽¹⁾

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî de der ki: Bize nakledildiğine göre cehennem halkı birbirlerine: Ey adamlar, diyecekler. Gördüğünüz şekilde bela ve azaplarla karşı karşıyasınız. Haydi gelin sabredelim, belki itaat ehli Allah'a itaat üzere sabredip de bu sabırlarının faydasını gördükleri gibi, sabrın bize de bir faydası olur. Böylelikle sabretmek üzere görüş birliğine varırlar ve sabrederler. Bu sefer sabırları uzayıp gider, artık sabredemez olurlar, sızlanmaya başlarlar. Bunun üzerine de: **“Şimdi biz sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Sığınacak”** yani kurtulacak **“hiçbir yerimiz yoktur”** diyecekler. Bunun üzerine İblis kalkarak: **“Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçektir. Ben de size vaadde bulunmuştum, ama size verdiğim sözde durmadım. Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de çağırımı kabul ettiniz. O halde beni kınamayınız, bilakis kendinizi kınayınız. Artık ne ben sizi kurtarabilirim”** benim size hiçbir faydam olmaz demek istiyor **“ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esasen ben daha önce beni ortak tutmanızı da kesinlikle kabul etmemiştim...”** diyecektir... Hadis bu şekilde uzayıp gider. Biz bunu **“et-Tezkire”** adlı eserimizde tamamiyle kaydetmiş bulunuyoruz.

“İş olup bitince, şeytan da der ki...” el-Hasen dedi ki: İblis, kıyamet gününde cehennemde ateşten bir minber üzerinde ve herkesin sesini işiteceği bir şekilde kalkıp, bir konuşma yapacaktır. **“İş olup bitince”** buyruğu: Cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme gittikten sonra... anlamındadır. İleride Meryem Sûresi'nde (18/39. âyetin tefsirinde) açıklaması geleceği gibi.

“Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçektir.” Bununla öldükten sonra di-

(1) Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 43.

riliş, cennet, cehennem, itaat edenlerin mükâfat görmesi, isyankârların cezalandırılması hususlarında O verdiği sözleri gerçekleştirmiştir. Ben ise öldükten sonra diriliş, cennet, ateş, mükâfat ve ceza gibi bir şey yoktur, demiştim. Fakat size verdiğim bu sözümde durmadım.

İbnu'l-Mubarek, Ukbe b. Âmir yoluyla gelen hadisteki rivayetine göre Rasûlullah (sav) şefaât hadisinde şöyle buyurmuştur: "İsa diyecek ki: Ben size ümmi peygambere gitmenizi tavsiye ederim. Bunun üzerine bana gelirler, Allah bana kalkmak için izin verecek. Benim meclisimden, güzel koku koklamış herkesin kokladığı kokudan daha da hoş bir koku rüzgarı yayılacaktır. Nihayet Rabbimin huzuruna geleceğim, benim şefaâtımı kabul edecek ve bana saçımdan ayağımın tırnağına kadar bir nur ilhsan edecek. Sonra kâfirler şöyle diyecekler: Mü'minler kendilerine şefaât edecek kimseyi buldular, peki bize kim şefaât edecek? Bu sefer: Bu, İblis'ten başkası olamaz. Bizi saptıran odur, diyecekler ve bunun üzerine iblis'in yanına varacaklar. Ona: Mü'minler kendilerine şefaât edecek kimseyi buldular, haydi sen de bize şefaât et. Çünkü bizi saptıran sen oldun, diyecekler. Bu sefer onun meclisinden kokusu alınmış en kötü ve pis bir koku rüzgarı yayılacak. Sonra da ağlaşmaları oldukça ileri dereceye varacak. İşte o vakit (İblis): **"Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçektir. Ben de size vaadde bulunmuştum ama size verdiğim sözde durmadım"** diyecektir.⁽¹⁾

("وَعْدَ الْحَقِّ"): Gerçek söz" ifadesi bir şeyin kendi sıfatına izafesidir. Arapların; ("مسجد الجامع"): Cami mescid" demelerine benzer. el-Ferrâ dedi ki: Basralılar şöyle demişlerdir: (Buyruğun anlamı şudur): O size hak günün vaadinde bulundu yahut ta o size hak vaadde bulundu ve size vaadine sadık kaldı. Burada halin delâleti dolayısıyla mastarın hazfi söz konusudur.

"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum da yoktu." Benim size karşı getireceğim herhangi bir delil, bir açıklamam yoktu. Yani ben size dünya hayatında iken verdiğim söze ve size süslü ve güzel gösterdiğim şeylere dair herhangi bir delil göstermemiştim.

"Yalnız ben sizi çağırdım, siz de çağırımı kabul ettiniz." Ben sizi azdırdım siz de bana uydunuz, arkamdan geldiniz. Şöyle de açıklanmıştır: Ben sizi kendisine davet ettiğim şeye kahredip zorlamadım.

"Yalnız ben sizi çağırdım" anlamındaki; (إِلَّا أَنِّي دَعَوْتُكُمْ) ise, munkatı' bir istisnadır. Yani ama ben sizi vesveselerde bulunarak çağırdım, siz de kendi tercihinizle benim çağırımı kabul ettiniz. **"O halde beni kınamayınız, bilakis kendinizi kınayınız."**

(1) Heysemî, *Mecmu'z-Zevâid*, X, 376; senedinde yer alan Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um'un zayıf olduğu kaydıyla

Şöyle de açıklanmıştır: **“Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir nüfuzum da yoktu.”** Yani sizin kalpleriniz ve iman mahalliniz üzerinde bir etkinliğim yoktu. Ama ben sizi çağırdım, siz de benim çağırımı kabul ettiniz.

Bu açıklama İblis'in isyankâr mü'min ile inkârcı kâfire hitab etmesi görüşüne göredir. Ancak bunun böyle oluşu su götürür. Çünkü yüce Allah'ın: **“İş olup bitince”** buyruğu, İblis'in yalnızca kâfirlere hitab ettiğine, muvahlid isyankârların bu sözlerine muhatab olmadığına delil teşkil etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

“O halde beni kınamayınız, bilakis kendinizi kınayınız.” Çünkü siz herhangi bir delil getirmeksizin bana gelmiş bulunuyorsunuz. **“Artık ne ben sizi kurtarabilirim”** yardımınıza koşabilirim **“ne de siz beni kurtarabilirsiniz”** bana yardıma gelebilirsiniz. -Aynı kökten gelen-: (الصَّارِخُ وَالْمُسْتَصْرِخُ): Yardım ve destek talebinde bulunan kimse” demektir. (المُصْرِخُ) ise; yardım ve imdat isteyen kişi, anlamındadır. Şair Selâme b. Cendel dedi ki:

كُنَّا إِذَا مَا أَتَانَا صَارِخُ فَرَعُ كَانَ الصُّرَاخُ لَهُ قَرَعُ الظَّنَائِبِ

“Dehşete kapılmış yardım isteyen bir kimse bize geldiğinde,
Onun bu yardım isteme feryadı dolayısıyla biz alélacele yardımına koşardık.”

Umeyye b. Ebi's-Salt da şöyle demektedir:

وَلَا تَجْزَعُوا إِنِّي لَكُمْ غَيْرُ مُصْرِخٍ وَلَيْسَ لَكُمْ عِنْدِي غَنَاءٌ وَلَا نَصْرٌ

“Sızlanıp durmayın, şüphesiz ki ben sizin imdadınıza koşacak değilim,
Benim size bir faydam da olmaz, yardımım da.”

(صَرَخَ فَلَانٌ): Filan kişi yardım istedi” demektir. Müzari ve mastarları: (يَصْرِخُ صَرْخًا وَصُرَاخًا) şeklindedir. (صَرْخَةٌ) ise bir yardım feryadı, anlamındadır. (أَصْطَرَحَ) da mazi şekli ile aynı anlamdadır. (التَّصْرِخُ): Feryad ve yardım istemek için kendisini zorlamak” (المُصْرِخُ): Yardıma koşan, imdada koşan” (المُسْتَصْرِخُ) ise imdada çağıran, yardıma çağıran demektir. O bakımdan; (أَسْتَصْرِخُنِي فَأَصْرِخْهُ): Benden yardım istedi, ben de yardıma koştum” denilir. (الصَّرِيخُ) ise yardım isteyen sesi demektir. Bu aynı zamanda (الصَّارِخُ) anlamındadır, bu da hem yardıma koşan, hem yardım isteyen demektir. Buna göre bu şekliyle zıt anlamlı bir kelimedir. Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır.

“(بَمَصْرَحِي)”: Siz beni kurtarabilirsiniz” buyruğu genel olarak “ya” harfi üstün okunmuştur. el-A’mêş ve Hamza ise; (بَمَصْرَحِي) şeklinde “ya” harfini esreli olarak okumuşlardır. Bu kelimenin aslı; (بَمَصْرَحِيين) şeklindedir, izafe dolayısıyla “nun” düşmüştür. Çoğul için gelen “ya” ile izafet “ya”sı birbirine idğam edilmiştir.

Bunu nasb ile okuyanlar, bu muzaaflik (çift ya) dolayısıyla mansub okumuşlardır. Çünkü izafet ya’sının ma kabli (önceki harfi) sakin olduğu takdirde üstün olarak okunması gerekir. “(هَوَايَ وَعَصَايَ)”: Benim arzum ve benim asam” gibi, eğer ma kabli hareke alırsa, o takdirde üstün okunması da, sakin okunması da caiz olur. “(غَلَامِي وَغَلَامَتِي)”: Benim kölem” gibi. Esreli okuyuş ise iki sâkinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla esre harekesinin verilmesinden dolayıdır. Çünkü “ya” esrenin kardeşi gibidir. el-Ferrâ da der ki: Hamza’nın kıraati onun bir yanılmasıdır. Kurra’dan bu gibi hatalardan kendilerini kurtarabilenler de pek azdır.

ez-Zeccac da şöyle demiştir: Bu pek üstün olmayan bir kıraat şeklidir ve zayıf bir açıklama şekli dışında uygun bir açıklama şekli yoktur.

Kutrub da der ki: Bu Yerbû’oğullarının şivesidir, onlar izafe yâ’sına bir “ya” daha ilave ederler.

el-Kuşeyrî de der ki: Bu gibi açıklamalara ihtiyaç bırakmayacak durum Peygamber (sav)den tevâtür yolu ile sabit olan şeydir. Bu konuda böyle bir şey yanlış, çirkindir veya bayağıdır demek caiz olmaz. Aksine böyle bir okuyuş Kur’ân-ı Kerîm’de fasihtir ve yine Kur’ân-ı Kerîm’de bundan daha fasih olan şeyler de vardır. Bu açıklamalarda bulunanlar, Hamza’nın okuduğundan başka türlü kıraatin daha fasih olduğunu kastetmiş olabilirler.

“Esasen ben daha önce beni ortak tutmanızı da kesinlikle kabul etmemiştim.” Yani sizin itaatlerde beni Allah’la ortak koşmanızı inkâr etmiş idim. Buna göre; “(بِمَا أَشْرَكْتُمُونِي)”: Beni ortak tutmanızı” anlamındaki buyrukta yer alan; (مَا) mastar anlamını vermektedir.

İbn Cüreyc de der ki: Ben bugün dünyada iken iddia ettiğiniz Allah’a şirk ve ortaklık iddiasını inkâr ediyorum.

Katade de der ki: **“Sizin beni ortak koşmanız ile”** şüphesiz ben Allah’a isyan etmiş idim. es-Sevrî de der ki: Dünya hayatında iken sizin bana itaatinizi inkâr ediyorum, kabul etmiyorum.

“Gerçek şu ki zalimler için can yakıcı bir azab vardır.” Bu âyet-i kerîmelerde Kaderiye’nin, Mutezile’nin, İmamiye’nin ve onların yollarından gidenlerin kanaatleri reddedilmektedir.

Burada kendilerine tabi olunanların: **“Allah bize hidayet vermiş olsay-**

dı, elbette biz de sizi hidayete erdirirdik” diyeceklerine, İblis'in de: **“Doğrusu Allah'ın size verdiği söz gerçektir”** dediğine bakınız. Bunlar yüce Allah'ın sıfatları hakkında -cehennemin en aşağı basamaklarında iken bile- hakkı nasıl itiraf ettiklerine bir bakalım. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: **“İçine herbir grup atıldığında bekçileri onlara... sorarlar... böylelikle günahlarını itiraf edecekler.”** (el-Mülk, 67/8-11)

Cehennemin en aşağı basamaklarında iken bile hakkı itiraf etmelerinin kendilerine bir faydası yoktur. İtirafın ancak dünyada sahibine faydası olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **“Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar salih amelî başka bir kötü (amel) ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder.”** (et-Tevbe, 9/102)

Yüce Allah'ın: “Olur ki” anlamındaki ihtimalî va'di ise, muhakkak tahakkuk edecektir, anlamındadır.

وَأُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

23. İman edip salih ameller işleyenler ise Rabblerinin izni ile altlarından ırmaklar akan cennetlere konulacaktır. Orada ebediyyen kalacaklardır. Onların orada birbirlerine tahiyyeleri de selâmdır.

“İman edip salih ameller işleyenler ise Rabblerinin izni ile altlarından ırmaklar akan cennetlere konulacaklardır” buyruğundaki: “(جَنَّاتٍ): Cennetlere” kelimesi (في جنات) cennetlerde, anlamındadır. Çünkü; “(دخلت): Girdim” fiili teaddi etmez. Tıpkı onun zıttı olan “çıktım” anlamındaki fiilin teaddi etmediği gibi. Bu fiillere kıyas yapılmaz. Bu açıklamayı el-Mehdevî yapmıştır. Şanı yüce Allah, cehennemliklerin halini bildirdikten sonra, cennetliklerin de halini haber vermektedir.

Çoğunluğun kıraati; “(أُدْخِلَ): Girdirildi (mealde; konuldu)” şeklinde olup meçhul bir fiil olarak okunmuştur. el-Hasen ise bunu hem istikbal, hem de isti'naf anlamında (konulacaktır diye) okumuştur.

“Rabblersinin izni ile” emriyle demektir. Meşîeti ve kolaylaştırmasıyla diye de açıklanmıştır. Burada **“Rabblersinin izni ile”** diye buyurulup “benim iznimle” denilmemesi, Rabbi ta'zim ve tefhîm içindir.

“Onların orada birbirlerine tahliyyeleri selâm’dır” buyruğuna dair açıklamalar ise daha önceden Yunûs Sûresi’nde (10/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah’a hamdolsun.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَضْلَاهَا ثَابِتٌ وَفَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا ۚ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾

24. Allah’ın hoş bir sözü nasıl misallendirdiğini görmez misin? Kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir.
25. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir. Allah insanlara düşünüp, ibret alsınlar diye misaller verir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Mü’minin Ameli:

Yüce Allah, kâfirlerin amellerinin misalini söz konusu ederek, amellerinin şiddetli fırtınalı bir günde, şiddetlice esen bir rüzgarın savurduğu küle benzediğini belirttikten sonra; “Allah’ın hoş bir sözü nasıl misallendirdiğini görmez misin?” buyruğu ile mü’minlerin sözlerinin ve diğer amellerinin misalini de zikretmektedir. Daha sonra bu misali açıklayarak şöyle buyurmaktadır: “Hoş bir sözü” yani mahsulü hoş bir sözü... demek olup ifadenin buna delâleti dolayısıyla bu kelime hazfedilmiştir. İbn Abbas da der ki: Hoş sözden kasıt, lâ ilâhe illallah’tır. Güzel bir ağaçtan kasıt ise mü’mindir.

Mücahid ve İbn Cüreyc derler ki: Hoş sözden kasıt iman’dır. Atiyye el-Avfî ile er-Rabî b. Enes ise, bu mü’minin kendisidir demişlerdir. Yine Mücahid ve İkrime bundan kasıt hurma ağacıdır, demişlerdir. Buna göre anlamın şöyle olması mümkündür: Mü’minin kalbinde bulunan -iman-, kelimenin kökü, bitişi ve verimi itibariyle hurma ağacına benzetilmiştir. Onun amelinin göğe doğru yükselmesi de hurma ağacının dallarının yükselişine, Allah’ın mü’minin ameline vereceği mükâfat ise mahsulüne benzetilmiş olur.

Enes yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)e şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “İmanın misali kökü sağlam bir ağaca benzer. İman bu ağacın kökleridir, namaz onun gövdesidir. Zekat gövdeden ayrılan kollarıdır, oruç

onun dallarıdır. Allah uğrunda sıkıntılara katlanmak onun illizleridir, güzel ahlâk onun yapraklarıdır. Allah'ın haramlarından uzak durmaksa onun meyvesidir.”⁽¹⁾

Anlamanın şu şekilde olması da mümkündür: Ağacın kökü yeryüzünde napaşağlamdır. Yani onun kökleri yerden su içer ve sema da onun üstünden ona su verir. O bakımdan bu ağaç temiz ve güzel bir şekilde gelişip durur.

Tirmizî de Enes b. Malik'in şu hadisini rivayet eder: Enes (r.a) dedi ki: Rasûlullah (sav)a hurma dallarından yapılmış bir tabak içerisinde taze hurma getirildi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Hoş bir sözün misali kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir.” (Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: “İşte o hurma ağacıdır.” “Kötü bir kelime de toprağın üstünden, kökünden koparılmış istikrarsız, sebatı olmayan kötü bir ağaç gibidir” diye buyurduktan sonra da: “İşte bu ağaç da hanzal (Ebu Cehil karpuzu)dır.”⁽²⁾ Enes'ten diye, Enes'in sözü rivayet etmiş ve: O daha sahihtir, demiştir.⁽³⁾

Dârakutnî de İbn Ömer'den gelen şu hadisi zikretmektedir: İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah (sav): **“Allah'ın hoş bir sözü nasıl misallendirdiğini görmez misin? Kökü sabit...”** buyruğunu okudu. Sonra Rasûlullah (sav): “Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?” diye sordu. Benim içime bunun hurma ağacı olduğu doğdu.⁽⁴⁾

es-Süheylî der ki: Bu hususta Ali b. Ebi Talib'den, bu güzel ağacın Hindistan cevizi (ağacı) olduğuna dair gelen rivayet sahih değildir. Çünkü Peygamber (sav)den, İbn Ömer yoluyla gelen şu hadis sahih olarak gelmiştir: “Ağaçlar arasında öyle bir ağaç vardır ki; bunun yaprakları düşmez. Bu ağacın misali de mü'mine benzer. Bana bu ağacın ne olduğunu haber veriniz.” Sonra da: “Bu hurma ağacıdır” diye buyurdu.⁽⁵⁾

Bu hadisi Malik, İbnu'l Kasım ve diğerlerinin rivayeti ile Muvatta'da nakletmiştir. Ancak Yahya rivayet ettiği Muvatta'da bu hadisi zikretmemiştir. Yine bu hadisi sahih hadis sahipleri de rivayet etmişlerdir. Bu hadiste ayrıca el-Haris b. Üsâme'nin, Peygamber (sav)den şöyle dediğine dair bir fazla ibaresi vardır ki, sırf bunu nakletmek için yolculuk yapmaya (rihle) değer: “İşte o ağaç hurma ağacıdır. Bunun yaprakları düşmez, mü'minin de aynı şekil-

(1) Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 21.

(2) *Tirmizî*, Tefsir 14. sûre 1.

(3) *Tirmizî*, Tefsir 14. sûre 2'deki ifadeleri şu anlamdadır: “Enes b. Mâlik'ten buna yakın bir rivâyet gelmiş, ancak bunu Peygamber'e atfederek rivâyet etmemiştir. Bu, Hammâd b. Seleme yoluyla gelen (bir önceki rivayet)den daha sahihtir.”

(4) *Buhârî*, İlm 4, 5, 50, Tefsir 14. sûre 1; *Müslim*, Sıfâtü'l-Münâfikîn 61, 63, 64; *Tirmizî*, Edeb 79; *Müsned*, II, 31, 61.

(5) Aynı yerler

de yaptığı hiçbir dua düşmez.” Böylelikle hem hadisin manasını, hem de benzerlik yönünü açıklamış bulunmaktadır.

Derim ki: Yine el-Ğaznevî ondan şöyle dediğini nakletmektedir: “Mü’minin misali hurma ağacına benzer. Onunla arkadaşlık yaparsan sana faydalı olur, onunla beraber oturursan sana faydalı olur. Onunla istişare edersen, sana faydalı olur. Tıpkı hurma ağacı gibidir, onun herbir şeyiyle faydalanılır.” Yine Hz. Peygamber: “Hala’nızdan yiyiniz” diye buyurmuştur.⁽¹⁾ Bununla hurma ağacını kastetmektedir. Çünkü hurma ağacı Adem (a.s)’ın hilkatinden artan çamurdan yaratılmıştır. Aynı şekilde hurma baş tarafı ile kalıcıdır. Kalbi ile hayat vericidir, onun meyvesi de erkek ve dişi (organların) bir arada olmasıyla vücuda gelir.

Şöyle de denilmiştir: Hurma ağacı, ağaçlar arasında insana en çok benzeyen ağaç olduğundan dolayı insana benzetilmiştir. Şöyle ki: Herbir ağacın baş tarafı kesildi mi onun yan tarafından dalları çıkar. Hurma ağacının ise baş tarafı kesildi mi kurur ve temelli gider. Çünkü hurma ağacı da aşılacak bakımından insanlara ve diğer canlılara benzemektedir. Hurma ağacı aşılacak ürün vermez. Peygamber (sav)’de şöyle buyurmuştur: “Malın en hayırlısı etrafı aşıllı hurmalarla çevrilmiş bir yol (bahçe) ile doğurgan bir kısraktır.”⁽²⁾

İleride Hicr Sûresi’nde (15/22. âyetin tefsirinde) aşılama ile ilgili açıklamalar gelecektir. Diğer taraftan hurma ağacı Hz. Adem’in çamurunun artığından yaratılmasıyla ilgili olarak şöyle denilmektedir: Yüce Allah, Hz. Adem’i çamurdan suretlendirdiğinde bir parça çamur arttı. Onu da kendi eliyle şekillendirdi ve Adn cennetinde dikti. O bakımdan Peygamber (a.s) de: “Halınıza ikramda bulununuz” diye buyurmuştur. Onlar: Ey Allah’ın Rasûlü! Halımız kimdir? demeleri üzerine, o: “Hurma ağacıdır” diye buyurdu.⁽³⁾

“O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir.” er-Rabî dedi ki: **“Her zaman”**dan kasıt sabahı-akşamdır. İşte mü’minin ameli de aynı şekilde günün başlangıcında ve sonunda yükselir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine ondan nakledildiğine göre: **“O ağaç Rabbinin izniyle her zaman meyvelerini verir”** buyruğu hakkında dedi ki: Bu Hint cevizi ağacıdır, meyvessiz hiçbir zaman kalmaz. Her ay mahsül taşır. İşte her zaman Allah rızası için amelde bulunan mü’minin yaptıkları, çeşitli zamanlarda mahsüllerini veren hurma ağacına benzetilmiştir.

ed-Dahlhak der ki: Gece gündüz, yaz kış her vakit, her zaman mahsulü ye-

(1) “Halınıza ikram ediniz...” anlamında: Heysemi, *Mecmau’z-Zevâid*, V, 39, 89, senedinde zayıf râvî bulunduğu kaydıyla.

(2) *Müsned*, III, 468

(3) Yakın bir rivâyetin kaynağı az önce gösterildi.

nilir. İşte mü'min de böyledir, o hiçbir zaman hayırdan uzak kalmaz.

en-Nehlâs da der ki: Bu sözler birbirlerine yakındır, birbirleriyle çelişkili değildir. Çünkü oldukça istisnâ teşkil edenler hariç olmak üzere, bütün dil bilginlerine göre "el-hîn: zaman" kelimesi az süre hakkında da, uzun süre hakkında da kullanılan "vakit" anlamındadır. el-Esmâî de, en-Nâblîğâ'nın şu beyitini nakletmektedir:

تَنَازَرُهَا الرُّاقُونَ مِنْ سُوءِ سَمِّهَا تَطْلُقُهُ حِينًا وَحِينًا تَرَاغُمُ

"(O yılan) kötü zehirinden dolayı rukye yapanlar (tedavi edenler) bu konuda birbirlerini uyardılar; (bu yılanla ilişmeyin, diye) O zehrinin acısı bir zaman gidiyor, bir zaman da geri geliyor."

İşte burada bu kelimenin "zaman" anlamında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İman mü'minin kalbinde sabit ve sağlamdır, ameli, sözü ve tesbihi ise semaya doğru hurma ağacının dalları gibi yükselir. İmanın bereket ve mükâfatından kazandıkları ise, senenin bütün zamanlarında hurma ağacının mahsüllerinden sağlanan faydaya benzer. Bu hurma ağacının meyvesi henüz yeni olduğu sırada, taze iken, sararmaya yüz tutmuşken, sarardıktan sonra, yavaş yavaş kızarmaya başlarken, kuruyup hurma haline gelirken ve henüz tohumcuk halinde iken her halinde faydalıdır.

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette de şöyle denilmektedir: Şüphesiz buradaki ağaç cennetteki ağaçtır, her vakit mahsül verir.

"**Misal**" anlamındaki kelime; "(ضَرَبَ): ...lendirdi" fiilinin mef'ulüdür. "(كَلِمَةُ): **Bir söz**" ise onun bedelidir. "(كَشَجَرَةٍ): **Bir ağaç gibidir**" ise; "(كَلِمَةُ) **Bir söz**" kelimesinden hal olmak üzere nasb mahallindedir. İfadenin takdiri de şöyledir: Güzel bir ağaca benzetilen, güzel bir sözü andırmaktadır.

2- "Hîn: Zaman"ın Süresi:

Bütün ağaçlar her yıl bir defa mahsül verdiklerine göre yüce Allah'ın: "**Her zaman meyvelerini verir**" buyruğu aynı zamanda "hîn"in hükmüne dair açıklamayı da ihtiva etmektedir. Bundan dolayı biz (Malikîler) şöyle deriz: Bir kimse filan ile bir hîn konuşmayacağına dair yemin edecek olursa ve şu kadar zaman (hîn) diyerek bunu belirlemezse buradaki hîn sene anlamına gelir.

Bir başka yerde de "hîn" kelimesi varid olmuş ve bu kelime ile bundan çok daha uzun bir süre de kastedilmiş bulunuyor. Çünkü yüce Allah: "**İnsan**

üzerinden öyle uzun süre (hîn) geçti ki, o anılmaya değer bir şey değildi.” (el-İnsan, 76/1) “Tefsir”de denildiğine göre bu süre kırk yıldır. İkrime’nin naklettiğine göre bir adam: Bir hîn’e kadar şu, şu işi yapacak olursam kölem hür olsun, dedi. Sonra durumu sormak üzere Ömer b. Abdu’l-Aziz’e geldi. O da bana bu hususta sordu, ben de: Kimi hîn vardır ki bunun ne olduğu idrâk edilemez. Yüce Allah’ın: *“Bilmiyorum belki de o sizin için bir imtihandır, bir süreye (hîn’e) kadar bir faydalanmadır.”* (el-Enbiyâ, 21/111) Görüşüme göre sen hurma ağacının meyvelerinin toplanması ile bir daha meyve yükleneceği vakte kadar yemininde durmandır, dedim. Sanki bu (Ömer’in) hoşuna gitti. Aynı zamanda Ebu Hanife’nin “hîn” hakkında ki görüşü de budur. O İkrime ve diğerlerine uyararak bu altı aylık bir süreyi ifade eder. “Hin” kelimesiyle ilgili olarak ilim adamlarının değişik görüşlerine dair yeterli açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi’nde (2/36. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah’a hamdolsun.

“Allah insanlara düşünüp ibret alsınlar diye misaller” benzetmeler yaparak **“verir.”** Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ
مَالَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

26. Kötü bir kelimenin misali de toprağın üstünden kökünden koparılmış, istikrarsız, sebatı olmayan kötü bir ağaca benzer.

Yüce Allah’ın: **“Kötü bir kelimenin misali... kötü bir ağaca benzer”** buyruğundaki **“kötü kelime”** küfür sözüdür, bizatihi kâfirin kendisi olduğu da söylenmiştir. **“Kötü ağaç”** ise Hz. Enes yoluyla rivayet edilen hadiste geçtiği gibi, Hanzal (Ebu Cehil Karpuzu) ağacıdır. Bu aynı zamanda İbn Abbas, Mücahid ve diğerlerinin de görüşüdür.

Yine İbn Abbas’tan nakledildiğine göre bu yeryüzünde yaratılmış bir ağaç değildir. Bunun sarımsak ağacı olduğu da söylenmiştir ki bu da İbn Abbas’tan nakledilmiştir.

Bundan kastın yer elması yahut yosun olduğu söylendiği gibi, küsküt otu (bağboğan) olduğu da söylenmiştir. Bu ise yerde kökleri ve yaprağı olmayan bir bitkidir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وَهُمْ كُثُوتٌ فَلَا أَصْلَ وَلَا وَرَقَ

“Onlar hepsi kusküt otudur, ne gövdeleri vardır, ne de yaprakları.”

“**Toprağın üstünden, kökünden koparılmış**” yani tâ dibinden sökülüp alınmış demektir ki, bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Lakî (b. Ma'mer)'ın şu beyiti de buradan gelmektedir:

هو الجلاء الذي يَجْتُ أَصْلَكُمْ فمن رأى مثلَ ذا يوماً ومن سَمِعاً

“Karşılaşacağınız o şey sizi kökten koparacak olan bir sürgündür, Bir gün olsun bunun gibisini kim görmüş ve kim işitmiştir.”

el-Muerriç der ki: (Aynı kökten gelen); “cüsse” bizatihi kendisi demektir. Cüsse otursun, ya da ayakta bulunsun insanın kendisine denir. (جَنَّةُ) ise onu kökten söktü anlamındadır, (أَجْتَهُ) de onu yerin üzerinden söküp aldı demektir.

Bunun anlamı şudur: Böyle bir ağacın kökleriyle yerden su içen, dibe doğru uzanan bir gövdesi yoktur. Üstelik “**sebatı olmayan**” bir ağaçtır. Yani onun yerde sabit bir gövdesi, bir kökü yoktur. Sebatı yoktur, diye de açıklanmıştır. İşte kâfirin durumu da böyledir, onun herhangi bir delili, sebatı olmadığı gibi, onda bir hayır da yoktur. Onun güzel bir sözü ve salih bir ameli yükselmez.

Muaviye b. Salih, Ali b. Ebi Talha'dan yüce Allah'ın: “*Allah'ın hoş bir sözü nasıl misallendirdiğini görmez misin?*” (İbrahim, 14/24) buyruğu ile ilgili olarak: O lâ ilâhe illallah'tır ve bu “*güzel bir ağaç gibidir*” (İbrahim, 14/24) bu da mü'mindir. “**Kökü yerde sabit**” lâ ilâhe illallah mü'minin kalbinde sabittir. “**Kötü bir kelimenin**” yani şirkin “**misali**” ise “**kötü bir ağaca benzer**” bu da müşriktir. “**Toprağın üstünden, kökünden koparılmış ve istikrarsız**” dır. Yani müşrikin kendisine istinâden amelde bulunacağı bir dayanağı, bir esası yoktur.

Şöyle de açıklanmıştır: Misal iman'a davet ile şirke davet ile ilgilidir. Çünkü “**kelime**”den herhangi bir şeye davet etmek ve herhangi bir söz söylemek anlaşılmaktadır.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي
الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ﴿٢٧﴾

27. Allah iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de sağlam söz üzere sebat verir. Allah zulmedenleri şaşırtır. Allah ne dilerse yapar.

“Allah iman edenlere... sağlam söz üzere sebat verir.” İbn Abbas der ki: Bu söz lâ ilâhe illallah'tır. Nesaî, el-Berâ b. Âzib'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: **“Allah iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de sağlam söz üzere sebat verir”** buyruğu kabir azabı hakkında inmiştir. Orada kişiye: Rabbim kimdir? denilir. O: Rabbim Allah'tır, dinim Muhammed'in dinidir, der. İşte yüce Allah'ın: **“Allah iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de sağlam söz üzere sebat verir”** buyruğunda anlatılan budur.⁽¹⁾

Derim ki: Bu hadis Müslim'in rivayet ettiği yollardan birisinde el-Berâ'dan onun sözü olarak, mevkuf bir şekilde gelmiştir.⁽²⁾ Sahih olan ise bu hadisin merfu olduğudur. Nitekim Müslim'in Sahih'inde, Nesaî'de, Ebû Dâvûd, İbn Mace ve diğerlerinde de bu şekilde el-Berâ'dan, o Peygamber (sav)den diye rivayet etmişlerdir.⁽³⁾

Buhârî de şöyle nakletmektedir: Bize Cafer⁽⁴⁾ b. Ömer anlattı, dedi ki: Bize Şu'be, Alkame b. Mersed'den anlattı, o Sa'd b. Ubeyde'den, o el-Berâ b. Âzib'den, o da Peygamber (sav)den dedi ki: “Mü'min kabrinde oturtulduğunda ona birisi gelir, sonra da Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik eder. İşte yüce Allah'ın: **“Allah iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de sağlam söz üzere sebat verir”** buyruğunda kastedilen budur.”⁽⁵⁾

Biz bu hususu **“et-Tezkire”** adlı eserimizde açıkladığımız gibi yine orada kabrinde imtihana çekilecek ve soru sorulacakların da olduğunu açıklamış bulunuyoruz. Bu hususta bilgi sahibi olmak isteyenler bu konuyu oradan izleyebilirler.

(1) *Buhârî*, Cenâiz 87, Tefsir 14. sûre 2; *Müslim*, Cennet 73; *Ebû Dâvûd*, Sünne 24; *Nesaî*, Cenâiz 114; *İbn Mâce*, Zühhd 32; *Müsned*, IV, 282.

(2) *Müslim*, Cennet 74; *Nesaî*, Cenâiz 114.

(3) Az önce bu kaynaklardaki yerleri gösterildi.

(4) Doğrusu Buhârî'de gösterilecek yerde de olduğu gibi “Hafs”dır.

(5) *Buhârî*, Cenâiz 87, Tefsir 14. sûre 2.

Sehl b. Ammâr da der ki: Ben Yezid b. Harun'u vefatından sonra rüyamda gördüm. Ona: Allah sana ne yaptı? diye sordum. O şöyle dedi: Kabrimde haşin ve kaba iki melek bana geldi ve dinin ne, Rabbin kim, Peygamberin kim? dediler. Beyaz sakalımı sıvazladım şöyle dedim: Benim gibi birini ne mi bu sözler söyleniyor, ben insanlara seksen yıl boyunca size verilecek cevabı öğrettim. Bunun üzerine gittiler ve giderken de: Sen Harîz b. Onman'dan hadis yazdın mı? dediler. Ben: Evet, deyince bu sefer onlar şöyle dediler: O Ali'ye buğzediyordu, Allah ona buğzedesice.

Yüce Allah'ın: **"Allah... sebat verir"** buyruğunun, Allah onları sürekli sabit ve sağlam söz üzere devamlı kılar, anlamında olduğu da söylenmiştir. Abdullah b. Revâha'nın şu beyiti de bu türdendir:

يُثَبِّتُ اللَّهُ مَا آتَاكَ مِنْ حَسَنٍ ثَبَّتَ مُوسَى وَنَصْرًا كَالَّذِي نُصِرَا

"Allah sana verdiği güzel şeylere sebat verir, Musa'ya
verdiği sebat gibi ve yine
Musa'nın yardımı mazhar olduğu gibi, sana da yardım etsin."

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah dünyada da, âhirette de bu sebatlı, sağlam söze karşılık onları mükâfatlandırır.

el-Kaffal ve bir topluluk **"dünya hayatında"** buyruğunu, kabirde diye açıklamışlardır. Çünkü ölümler diriltinceye kadar dünyadadırlar. **"Âhirette"** buyruğunu da hesap esnasında diye açıklamışlardır. Ayrıca bu görüşü el-Maverdî, el-Berâ'dan da nakletmiştir. el-Berâ dedi ki: Dünya hayatından kasıt, kabirdeki sorudur, âhiretten kasıt ise kıyamet günündeki sorgulamadır.

"Allah zulmedenleri şaşırtır" yani dünya hayatında küfürleri sebebiyle saptıkları gibi, kabirlerinde de onların delil getirmelerine fırsat bırakmaz, şaşırtıverirler. Hak sözü söylemelerini onlara telkin etmez, kabirlerinde sorgulanacakları vakit bilmeyiz, derler. Bu sefer ona: Bilmez olasıca, bir şey okuyamaz olasıca, denilir.⁽¹⁾ İşte o vakit -bu husustaki haberlerde de sabit olduğuna göre- bunlara demirden kamçılarla vurulur. Biz bu hususları **"et-Tezkire"** adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

Bir diğer görüşe göre; dünya hayatında sapıklıkları daha da artsın diye onlara mühlet verilir, demektir. **"Allah ne dilerse yapar."** Kimilerini azaplandırmak, kimilerini saptırmak gibi.

(1) *Buhârî*, Cenâiz 67, 86; *Ebü Dâvûd*, Sünnü 24; *Nesâî*, Cenâiz 110; *Müsned*, III, 4, 126, IV, 296.

Bu âyet-i kerîmenin nüzul sebebinin Peygamber (sav)den gelen şu rivayette belirtildiği gibi olduğu da söylenmiştir: Hz. Peygamber Münker ve Nekir'in soru sormalarını ve ölünün vereceği cevabı açıkladığında Hz. Ömer şöyle sorar: Ey Allah'ın Rasûlü! Peki aklım başımda olacak mı? Hz. Peygamber: "Evet" diye cevap verince, bunun üzerine Hz. Ömer: O halde bu işin altından kalkabilirim, dedi.⁽¹⁾ Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîme'yi indirdi.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَآحَلُّوا قَوْمَهُمْ
دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾
وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ
مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

28. Görmez misin Allah'ın nimetini küfür ile değiştiren ve kendi kavimlerini de helâk yurduna sokanları?
29. Cehenneme ki, onlar oraya gireceklerdir. Orası ne kötü bir karargahtır!
30. Onlar, Allah'a O'nun yolundan saptırmak için eşler koştular. De ki: "Faydalana durun; varacağınız yer şüphesiz ateş olacaktır."

"Görmez misin Allah'ın nimetini küfür ile değiştiren... leri?" Yani Allah Muhammed (sav)i aralarından bir kişi olarak içlerinde peygamber gönderdiğinde onlar onu inkâr etmek suretiyle üzerlerindeki Allah'ın nimetine şükredecek yerde küfre saptılar ve inkâr ettiler.

İbn Abbas, Ali ve diğerlerinden nakledildiğine göre maksat Kureyş müşrikleridir ve âyet-i kerîme onlar hakkında inmiştir. Bir diğer görüşe göre, bu âyet-i kerîme Bedir günü Peygamber (sav) ile savaştan müşrikler hakkında inmiştir. Ebu't-Tufeyl der ki: Ben Ali (r.a)ı şöyle derken dinledim: Burada sözü edilenler Bedir günü öldürülen Kureyşlilerdir.

Bir diğer görüşe göre bu âyet-i kerîme Kureyş arasından en çok facir olan Mahzumoğulları ile Umeyyeoğulları hakkında inmiştir. Umeyyeoğulları bir sü-

(1) Nüzul sebebi bu olduğu belirtilmeksizin, benzer rivayetler için bk. Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 36.

reye kadar faydalandırıldılar, Mahzumoğulları ise Bedir günü helâk edildiler. Bu görüş de Ali b. Ebi Talib ile Ömer b. el-Hattab -Allah ikisinden de razı olsun-a aittir.

Dördüncü bir görüşe göre de burada sözü edilenler Araplar arasından hristiyanlığa giren Cebele b. el-Eyhem ve arkadaşlarıdır. Cebele birisine tokat vurduğunda, Hz. Ömer misliyle kısas uygulanmasını emretmişti. Cebele bunu kabul etmeyerek, büyüklük tasladı, hristiyanlığa girerek irtidat etti. Kavmin-den bir grup ile birlikte Bizanslılara katıldı. Bu açıklama İbn Abbas ve Kattâde'den nakledilmiştir. Cebele nihayet Bizans topraklarına vardığında pişmanlıkla şu beyitleri söyledi:

وما كان فيها لو صَبَرْتُ لها ضَرَرُ	/ تَنْصُرُتِ الْأَشْرَافُ مِنْ عَارٍ لَطْمَةٍ
وَبِعْتُ لَهَا الْعَيْنَ الصَّحِيحَةَ بِالْعَوَرُ	تَكْتَفِنِي مِنْهَا لَجَاجُ وَنَحْوَةٍ
ولم أنكر القول الذي قاله عُمَرُ	فيا ليتني أَرَعَى الْمَخَاضَ بِلَدَةٍ

“Bir tokat (yemenin) utancıyla eşraf hristiyanlığa girdi,
Fakat eğer sabretmiş olsaydım, bunun olmazdı bir zararı.
Bundan dolayı bir kibir ve bir gurur istilâ etti beni,
Ve yine bu sebepten sağlıklı gözü, değiştim, kör bir göze
Keşke o beldede süt veren develeri otlatsaydım,
Ve Ömer’in söylediği o söze karşı çıkmasaydım.”

el-Hasen ise bu âyet-i kerîme'nin bütün müşrikler hakkında umumi olduğunu söylemiştir.

“Ve kendi kavimlerini helâk yurduna sokanları.” Yani cehenneme var-dırıp konaklatanları. Bunu da İbn Abbas söylemiştir. Burada sözü edilenler ise Bedir günü müşriklerin kumandanlarıdır. **“Kavimlerini”** buyruğu ile kasıt, kendilerine tabi olanlardır.

“Helâk yurdu” denildiğine göre cehennemdir ki; bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

Bunun Bedir günü olduğu da söylenmiştir ki bu da Ali b. Ebi Talib ile Mücahid'in görüşüdür.

(Âyet-i kerîmede geçen): **“el-Bevâr”** helâk oluş demektir. Şairin şu beyitinde de aynı kelime kullanılmıştır.

فلم أرَ مثلهمْ أبطالَ حَرْبٍ غداةَ الحربِ إِذْ خِيفَ الْبَوَارُ

“Savaşın başladığı sabah vaktinde helâk olmaktan korkulduğunda ben Onlar gibi savaş kahramanı kimseler görmedim.”

“**Cehenneme ki onlar oraya gireceklerdir.**” Bu buyruk ile “**helâk yurdu**”nun İbn Zeyd’in dediği gibi cehennem olduğunu beyan etmektedir. Buna göre; (دَارُ الْبَوَارِ): **Helâk yurdu**” üzerinde vakıf yapmak caiz değildir. Çünkü cehennem “**helâk yurdu**” kelimesini açıklamak üzere nasb edilmiştir. Eğer ref’ ile okunacak olursa, o takdirde ref’ edici bir lafız takdir edilir ve anlam: “(مِي جَهَنَّمَ): O cehennemdir” şeklinde olur. Yahut ta; “(يَصْلُونَهَا): **Oraya gireceklerdir**” buyruğundaki zamirin cehenneme ait olması dolayısı ile de ref’ edilebilir. Çünkü; (دَارُ الْبَوَارِ): **Helâk yurdu**” üzerinde de vakıf güzel olur.

“**Orası ne kötü bir karargahtır!**” Ne kötü bir kalacak yerdir!

“**Onlar Allah’a, O’nun yolundan**” yani dininden “**saptırmak için eşler**” tapındıkları putlar “**koştular.**” Bu buyruktaki; “(أَنْدَادًا): Eşler” kelimesine dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi’nde (2/22. âyet, 6. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Kesir ve Ebû Amr; “(يُضِلُّوْا): **Saptırmak için**” buyruğunu “ya” harfini üstün olarak (sapsınlar diye, anlamında) okumuşlardır. Hac Sûresi’nde de “**Allah yolundan sapsın diye...**” (22/9) anlamına gelecek şekilde aynı kelimenin “ya” harfini üstün olarak okudukları gibi, Lukman Sûresi’nde (bk. 31/6. âyet, 5. başlık) ve ez-Zümer Sûresi’nde (bk. 39/8. âyette) de böyle okumuşlardır.

Diğerleri ise “insanları Allah yolundan saptırsınlar diye” anlamında olmak üzere “ya” harfini ötreli okumuşlardır.

Üstün olarak okuyanların kıraatine göre; kendileri Allah yolundan saptılar, anlamındadır. Yani onların âkıbeti nihayet sapmaya ve saptırmaya varacaktır. O bakımdan buradaki “lam” harfi âkıbet “lam”ıdır.

“**De ki: Faydalana durun!**” Bu onlara yapılan bir tehdittir ve bu, onların içinde bulundukları dünya zevklerinin -kesintiye uğrayacağından dolayı- oldukça az olduğuna da bir işarettir.

“**Varacağınız yer şüphesiz ateş olacaktır.**” Döneceğiniz ve döndürüleceğiniz yer cehennem azabı olacaktır.

قُلْ لِّعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ ﴿٢١﴾

31. İman eden kullarıma de ki: “Namazı dosdoğru kılınlar, alışverişin de, dostluğun da olmayacağı o gün gelmezden evvel rızık olarak kendilerine verdiğimiz şeylerden gizli ve açık infak etsinler.”

“İman eden kullarıma de ki...” Yani Mekke halkı Allah'ın nimetini küfre değiştirdiler. O halde sen de iman eden ve gerçekten Bana kulluk eden kimselere **“namazı dosdoğru kılınlar”** de. Yani beş vakit namazı kılınlar. Bu da onlara: Namazı kılın de, demektir. Bu emirle beraber mukadder bir şart da vardır. Mesela, Allah'a itaat et, O da seni cennete koyar, denilir. Yani Allah'a itaat edersen seni cennete koyar anlamındadır. Bu el-Ferrâ'nın görüşüdür.

ez-Zeccac ise der ki: “(يُقِيمُوا): **Kılınlar**” buyruğu “lam” anlamı dolayısıyla cezm edilmiştir ve bu (لِيُقِيمُوا) demektir. Lam'ın düşürülmesinin sebebi “de ki” şeklindeki muhataba verilen emrin, gaibe delalet etmesinden dolayıdır. Yine ez-Zeccâc der ki: Bununla birlikte **“kılınlar”** anlamındaki buyruğun hazfedilmiş bir emrin cevabı olma ihtimali de vardır.

Yani “(قُلْ لَهُمْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ يُقِيمُوا الصَّلَاةَ): Sen onlara namaz kılınız de; Namazı kılınlar” takdirindedir.

“ ... Rızık olarak kendilerine verdiğimiz şeylerden gizli ve açık infak etsinler.” Bu buyruk ile İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre zekât kastedilmektedir.

Cumhur ise der ki: Gizliden kasıt, gizli saklı verilen, açıktan kasıt ise verilirken görülen ve zahir olan demektir.

el-Kasım b. Yahya ise der ki: Gizliden kasıt tatavvu' sadakalar, açık olandan kasıt ise farz zekâttır. Bundan önce el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: **“Sadakalarınızı açıkça verirsiniz o ne güzeldir...”** (el-Bakara, 2/271) buyruğunu açıklarken bu anlamda güzel açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

“Alışverişin de, dostluğun da olmayacağı o gün” e dair açıklamalar da yine el-Bakara Sûresi'nde (2/254. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“(خِلَالٌ): Arkadaşlık(lar)” kelimesi (خِلَّة) ın çoğuludur. “(قُلَّة): Testi” kelimesinin çoğulunun; (قِلَال) şeklinde gelmesi gibi. Şair (İmruu'l-Kays) da şöyle demektedir:

فَلَسْتُ بِمَقْلِي الْخِلَالِ وَلَا قَالِي

“Ben nitelikleri buğzedilen birisi de değilim, buğzeden birisi de değilim.”

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ
لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ﴿٢٢﴾ وَسَخَّرَ
لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٢٣﴾
وَأْتِيَكُمْ مِنْ كُلِّ مَسَاءَلْتُمُوهُ ۖ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ
لَا تُحْصُوهَا ۚ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٢٤﴾

32. Allah, gökleri ve yeri yaratandır. Gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü ürünler bitiren, emri ile denizde akıp gitsin diye gemileri emrinize verendir. Nehirleri de emrinize verendir O.
33. Mutad hareket ve özellikleriyle güneşi ve ayı size müsahhar kıldı. Geceyi ve gündüzü de faydanız için müsahhar kıldı.
34. O, size kendisinden istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Eğer Allah'ın nimetini topluca saymak istesenez dahi siz onları sayamazsınız. Gerçekten insan çok zulmedici ve çok nankördür.

“Allah gökleri ve yeri yaratandır.” Yani daha önceden var olan bir örnek söz konusu olmaksızın, onları yoktan var edendir.

“Gökten” buluttan “su indirip onunla size rızık olarak” ağaçlardan “türlü ürünler bitiren, emri ile denizde akıp gitsin diye gemileri emrinize verendir.” Bunun anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet 3.başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Nehirleri de emrinize verendir O.” Yani onlardan içmeniz, davarlarınızı sulamanız, ekin ekmeniz için tatlı suları da emrinize verdiği gibi, tuzlu suyu olan denizleri de emrinize vermiştir. Çünkü bu suların herbirinin değişik faydaları vardır.

“Mutad hareket ve özellikleriyle güneşi ve ayı size müsahhar kıldı.” Yani bu ikisinin bitki ve benzeri hususların düzene girmesinde katkıları vardır.

"(دالین): İkisinin mutad hareket ve özellikleri" anlamındaki kelimelerin kökünü teşkil eden; (الدُّوْب) herhangi bir şeyin cereyan edip giden bir adet ve illiyad üzere işini sürdürüp devam ettirmesi demektir. Güneş ve ay, yüce Allah'ın emrine uyarak yol alışlarında mutad hareket eden iki varlıktır diye de açıklanmıştır. Yani bunlar kıyamet gününe kadar ayrılmaksızın böylece akıp gideceklerdir. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir

"Geceyi ve gündüzü de faydanız için müsahhar kıldı." Yani geceyleyin sükûn ve rahat bulmanız için gündüzün de lütfundan aramanız için onları müsahhar kılmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Geceyi ve gündüzü sizin için sükûn bulasınız ve lütfundan arayasınız diye yaratmış olması O'nun rahmetindendir."* (el-Kasas, 28/73)

"O, size kendisinden istediğiniz şeylerin hepsinden verdi." Yani O, size istenilen şeylerden olup kendisinden istediğiniz her şeyden verdi. Burada **"istenilen şeyler"** anlamındaki; (مسؤول) lafzı hazfedilmiştir. Bu açıklama el-Ahfeş'ten nakledilmiştir.

Anlamı: Kendisinden istediğiniz ve istemediğiniz herşeyden size verdi demek olup bunun "istemediğiniz herşey" bölümünün hazfedildiği de söylenmiştir. Çünkü biz, O'ndan ne güneş, ne ay istedik, ne de O'nun bize baştan beri ihsan etmiş olduğu nimetlerinin pek çoğunu. Bu da yüce Allah'ın -ileride de geleceği üzere-: *"Sizi sıcaaktan koruyacak elbiseler..."* (en-Nahl, 16/81) buyruğuna benzemektedir.

"(من كل): **Herşeyden**" buyruğundaki "(من): ...den" in zâid olduğu söylenmiştir. İsteddiğiniz herşeyi size verdi, demektir.

İbn Abbas, ed-Dahhak ve başkaları ise; "(من كل): Herşeyden" diye tenvinli olarak okumuşlardır. Bu kıraat el-Hasen, ed-Dahhak ve Katade'den de rivayet edilmiştir ki nefy anlamında olup O'ndan istemediğiniz herşeyden vermiştir, demek olur. Güneş, ay ve onların dışındaki pek çok şey gibi. Bunun istemediğiniz her şeyden size verdi, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Eğer Allah'ın nimetini" nimetlerini **"topluca saymak isteseniz dahi, siz onları sayamazsınız"** saymaya gücünüz yetmez. Bunları tesbit etme imkânınız da olmaz. Çünkü bunlar pek çoktur. İşitmek, görmek, suretin en güzel şekilde yapılması ve buna benzer afiyet, rızık gibi sayılamayacak bir çok nimetler. Bütün bu nimetler Allah'tandır. Peki Allah'ın nimetini ne diye küfür ile inkâr ile karşılıyorsunuz? Neden bu nimetlerin yardımı ile Allah'a itaat etmiyorsunuz? **"Gerçekten insan çok zulmedici, çok nankördür."** Buyruktaki "insan" lafzı cins isim olmakla birlikte, bununla özel insan türü kastedilmiştir ki, İbn Abbas'ın görüşüne göre Ebu Cehil'dir. Bununla bütün kâfirlerin kastedildiği de söylenmiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ أَمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ
 أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٢٠﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ
 فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّيَّ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١﴾

35. Hani İbrahim şöyle demişti: “Rabbim, şu şehri emniyetli kıl! Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut!”

36. “Rabbim, çünkü onlar insanlardan bir çoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarsa işte o bendendir, kim de bana isyan ederse... Gerçekten Sen, günahları bağışlayansın, Rahîm’sin.”

Yüce Allah’ın: “**Hani İbrahim şöyle demişti: Rabbim şu şehri emniyetli kıl!**” buyruğunda kastedilen şehir Mekke’dir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi’nde (2/126. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

“**Beni ve oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut!**” Yani beni putlara ibadet etmekten uzak bir kimse kıl. “**Oğullarımı**” sözü ile de sulbünden gelen oğullarını kastetmişti ve bunlar sekiz kişi idiler. Onlardan hiçbiri bir puta tapmış değildir. Bunun yüce Allah’ın, kendilerine dua etmesini murad ettiği kimselere bir dua olduğu da söylenmiştir.

el-Cahderî ve İsa; (وَاجْنُبْنِي): **Beni... uzak tut**” buyruğunu; (وَاجْنُبْنِي) şeklinde kat’ hemzesi ile okumuşlardır, mana birdir. Mesela; (جَنَّبْتُ ذَلِكَ الْأَمْرَ): Bu işten uzak durdum” denildiği gibi; (أَجْنَبْتُهُ وَجَنَّبْتُهُ إِيَّاهُ فَتَجَانَبَهُ وَأَجْنَبْتُهُ): Ben o kimseyi, o işten uzak tuttum, o da o işten uzak kaldı” denilir.

İbrahim et-Teymî de kıssa anlattığında şöyle derdi: İbrahim el-Halil: “**Beni de oğullarımı da**” babamın ve kavmimin o putlara taptığı gibi “**putlara tapmaktan uzak tut**” dediğine göre; artık kim belâ ve imtihandan yana kendisini emin görebilir ki?

“**Rabbim, çünkü onlar insanlardan bir çoğunu saptırdılar.**” Putlar saptırmanın sebebi olduklarından dolayı mecazi olarak saptırma fiili de onlara izafe edilmiştir. Çünkü putların kendileri cansızdır, herhangi bir fiilde bulunamazlar.

“**Artık kim bana**” tevhidde “**uyarsa işte o bendendir.**” Benim dinimin mensuplarındandır. “**Kim de bana isyan ederse**” şirk üzere ısrar ederse “**gerçekten Sen günahları bağışlayansın, Rahîm’sin.**”

Denildiğine göre bu sözleri şanı yüce Allah'ın kendisine şirk koşulmasını bağışlamayacağını ona bildirmesinden önce söylemiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Ölümünden önce masiyetinden tevbe eden kimseler için günahlarını bağışlayansın, Rahîm'sin demektir. Mukatıl b. Hayyan da: **"Kim de bana"** şirkten daha aşağı günahlar hususunda **"İsyan ederse..."** demektir, diye açıklamıştır.

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ يَتِّكَ
الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ
تَهْوَى إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin mukaddes evinin yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık Sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve şükrederler umuduyla kendilerini bir takım meyvelerle rızıklandır."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Ekin Bitmez Bir Vadiye Yerleştirilen Zürriyet:

Buhârî'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre kadınlar arasında beline ilk kemer bağlayan kişi Hz. İsmail'in annesidir. O Sarâ'nın izini farketmemesi için (etekleri yere sürünmesin diye) bir kemer edinmişti. Sonra İbrahim onu ve oğlu İsmail'i -henüz ona süt emziriyor iken- alıp onları Beyt'e getirip Beyt'in yakınında, Mescid'in yukarı taraflarında, Zemzem'in üst yanında büyükçe bir ağacın yanına bıraktı.

O gün Mekke'de hiçbir kimse yoktu ve orada su da yoktu. İşte ikisini de oraya bıraktı, yanlarına da içinde bir miktar hurma bulunan bir torba ile içinde su bulunan bir kırba koydu. Sonra İbrahim geri dönüp gitti.

İsmail'in annesi onun arkasından gidip: Ey İbrahim dedi. İçinde hiçbir insanın ve hiçbir şeyin bulunmadığı bu vadide bizi bırakıp nereye gidiyorsun? İsmail'in annesi bu sözleri ona defalarca tekrarladığı halde İbrahim ona dönüp bakmıyordu bile. Bu sefer ona: Bunu Allah mı sana emretti? diye sorunca, o:

İvet dedi. Bunun üzerine: O halde O bizi zayi etmez, diyerek geri döndü.

İbrahim de yoluna koyulup gitti. Nihayet kendisini görmeyecekleri tepenin yanına geldiğinde yüzünü Beyt'e dönerek, bu duaları yaptı. Ellerini kaldırarak: **"Rabbim, ben zürriyetimden bir kısmını... ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim... ve şükrederler umuduyla kendilerini bir takım meyvelerle rızıklandır"** diye dua etti. İsmail'in annesi de, İsmail'i bir taraftan emziriyor, diğer taraftan da o sudan içiyordu. Nihayet kırbadaki su bitince, annesi de susadı, oğlu da susadı. Oğlunun kıvranmaya başladığını gördü, onu görmemek için kalkıp gitti.

O yerde kendisine en yakın tepe olarak Safâ'yı gördü. Üzerine çıktı, sonra da kimseyi görür mü diye vadiye doğru yöneldi, ancak kimseyi göremedi. Safa'dan indi, nihayet vadiye ulaştığında elbisesinin yanını yukarı doğru çekerek oldukça gayret gösteren birisi gibi koştu. Sonra vadiyi aştı ve arkasından Merve'ye ulaştı, onun üzerinde durdu ve kimseyi görür mü diye baktı. Yine kimseyi göremedi, aynı işi yedi defa tekrarladı.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "İşte iki tepe arasında insanların sa'y etmeleri budur (buradan gelmektedir.)"

Merve'nin üzerine çıktığında bir ses duydu -kendi kendisine-: Sus dedi, sonra da kulağını kabarttı. Yine bir ses işitti, bu sefer şöyle dedi: Sen sesini bana duyurdun, eğer bana yardıma koşabileceksen (yardıma gel.) Bir de baktı ki Zemzem'in yanbaşıda melek duruyor. Ayağının ökçesi -veya kanadı- ile (yeri) eştı ve nihayet su çıktı. Annesi suyun önünde havuz yapmaya ve eliyle suyu avuçlayıp kabına doldurmaya başlıyordu. Su ise o avuçladıktan sonra yine kaynamasına devam ediyordu.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah İsmail'in annesine rahmet buyursun, şâyet Zemzem'i bıraksaydı -yahut ta: Eğer sudan avuçlamamış olsaydı, dedi- Zemzem sürekli kaynayıp duran bir pınar kalacaktı." Derken annesi de o sudan içti, oğluna su verdi. Melek de ona şöyle dedi: Zayi olmaktan yana korkun olmasın. Çünkü burası Allah'ın evidir. Bu çocuk ve onun babası bu evi bina edeceklerdir, hiç şüphesiz Allah bu evin ehlini zayi etmeyecektir...⁽¹⁾ diyerek hadisi uzun uzadıya nakletti.

Tevekkül Adıyla Çoluk-Çocuğu Zayi Etmek Caiz Olmaz:

Tevekkülün gerçek mahiyeti ile ilgili olarak sufilerin aşırıya kaçmış olanlarının söyledikleri gibi; herhangi bir kimse çoluk-çocuğunu zayi olacakları bir yerde Aziz ve Rahim olan Allah'a tevekkül ederek ve İbrahim el-Halil'in

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 9.

fiiline uyarak, bırakmak hususunda buna delil diye yapışması hıç kimeye caiz değildir. Çünkü Hz. İbrahim bunu yüce Allah'ın emri üzere yapmıştır. Hadis-i şerif'te: "Sana bunu Allah mı emretti diye sorunca, onun: Evet" diye cevap verdiği belirtilmektedir. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Hacer, Hz. İsmail'i doğurduktan sonra, Hz. Sarâ onu kıskanınca İbrahim (a.s) onu alıp Mekke'ye götürdü. Rivayete göre Hz. İbrahim ile Hz. Hacer ve çocuk Burak'a bindiler. Bir tek günde Şam'dan Mekke vadisinin içine ulaştılar. Oğlunu ve cariyesini de orada bırakıp aynı gün Burağa binip geri döndü. Bütün bunlar yüce Allah'ın vahyine dayanarak yapılmıştı. Hz. İbrahim geri döndüğünde bu âyet-i kerîmenin muhtevâsında belirtilen duayı yaptı.

2- Zemzem Suyu:

Yüce Allah işleri temellendirmeyi, orada kalmayı hazırlamayı ve Beyt-i Mukerrem'in yerini tesbit edip Haram beldenin mekanını ortaya çıkarmak isteyince, meleği gönderdi. O da suyun üzerini eştı ve bu suyu da gıda seviyesine getirdi.

Sahih hadiste rivayet edildiğine göre Ebu Zerr (r.a) geceli-gündüzlü otuz gün süreyle Zemzem ile yetindi. Ebu Zerr der ki: Zemzem suyundan başka yiyecek bir şey bulamıyordum. Şişmanlamaktan vücudumda boğumlar ortaya çıkıncaya kadar şişmanladım ve bu arada da içimde açlığın hiçbir etkisini de duymadım... diyerek hadisin geri kalan bölümlerini nakletmektedir.⁽¹⁾

Dârakutnî de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Zemzem suyu ne için içilir ise onun için (iyi gelir.) Eğer sen onunla şifa bulmak ümidiyle o suyu içersen, Allah da sana şifa verir. Eğer sen onu doymak kastıyla içersen, Allah onun vasıtasıyla seni doyurur. Şâyet sen onu susuzluğunu kesmek için içersen, susuzluğunu keser. Çünkü o Hz. Cebrail'in ayağıyla vurduğu ve yüce Allah'ın İsmail'e içmek üzere ihsan ettiği sudur."⁽²⁾

Dârakutnî, İkrime'den şöyle dediğini rivayet eder: İbn Abbas, Zemzem suyundan içtiğinde şöyle derdi: "(اللهم إني أسألك علماً نافعاً ورزقاً واسعاً، وشفاء من كل داء)": Allah'ım Sen'den faydalı bir ilim, geniş bir rızık ve her türlü hastalıktan şifa dilerim."⁽³⁾

İbnu'l-Arabî der ki: Zemzem suyunda niyeti salih olan, kalbi selim olan, bunu yalanlamayan ve denemek kastıyla içmeyen herkes için bu özellikler vardır. Şüphesiz Allah tevekkül edenlerle beraberdir ve O denemek kastıyla

(1) *Müslim*, Fedâilu's-Sahâbe 132; *Müsned*, V, 175.

(2) *Dârakutnî*, II, 289

(3) *Dârakutnî*, II, 288

la bu işe kalkışanları da rüsvay edendir.

Ebu Abdullah Muhammed b. Ali et-Tirmizî de der ki: Bana babam -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- anlattı, dedi ki: Karanlık bir gecede tavafa girdim. İdrarım beni meşgul edecek kadar sıkıştırdı, kendimi tutmaya koyuldum. Nihayet beni rahatsız etti, mescidden çıkacak olursam bazı kimselerin ayaklarına da basmaktan korktum. Çünkü o günler hac günleriydi. Bu sefer bu hadisi hatırladım, Zemzeme girdim içebildiğim kadar içtim. Sabaha kadar bu halimden rahatsız olmadım.

Abdullah b. Amr'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Zemzem'de, Rük-nün karşı tarafında cennetteki bir pınar vardır.

3- Hz. İbrahim'in Beyt'in Yakınında Yerleştirdiği Zürriyeti:

"Zürriyetimden bir kısmını" buyruğundaki; "(مِنْ)... den bir kısmını" teb'iz (kısmilik) içindir, yani ben zürriyetimin bazısını burada yerleştirdim. Bu sözleriyle Hz. İsmail ile annesini kastetmektedir. Çünkü Hz. İshak Şam diyarında idi. Buradaki bu edatın sıla olduğu da söylenmiştir. "(أَسْكَنْتَ ذُرِّيَّتِي)": Zürriyetimi... yerleştirdim" demek olur.

4- Mukaddes Ev:

Yüce Allah'ın: "**Senin mukaddes evinin yanında**" buyruğu, Beyt'in -rivayet olunduğuna göre- tufan'dan önce ve ondan eski olduğunun delilidir. Bu anlamdaki açıklamalar bundan önce el-Bakara Sûresi'nde (2/127. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada Hz. İbrahim, Beyt'i yüce Allah'a izafe etmiştir. Çünkü bu Beyt'e ondan başka kimse malik olamaz. Onu mukaddes (muharrem) olmakla da nitelendirmiştir. Yani başka yerlerde helâl olan cima ve buna benzer helâl kabul edilen bazı şeyler orada haramdır.

Bir diğer açıklamaya göre bu Ev zorbalara karşı muharremdir (korunmuş ve saygı değerdir.) Saygınlığının çiğnenmesine ve hakkının hafife alınmasına karşı korunmuştur. Bu açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır. Yine bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Mâide Sûresi'nde (5/97. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

5- Namazın Kılınması:

Yüce Allah'ın: "**Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye**" buyruğunda (Hz. İbrahim) dinin diğer hükümleri arasında özellikle zikretmesi, bu dinde namazın fazileti ve önemli yeri dolayısıyladır. Namaz Allah'ın kulları nezdindeki ahdi (emâneti)dir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Beş va-

kit namaz vardır ki, Allahı onu kullara (farz olarak) yazmıştır..."⁽¹⁾

Yüce Allah'ın: "(لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ)": **Namazı dosdoğru kılsınlar diye** buyruğundaki "lam" harfi "key lam'ı"dır. Bu konuda kuvvetli görülen görüş budur ve bu lam "yerleştirdim" anlamındaki fiile taalluk etmektedir. Bununla birlikte emir lam'ı olması da mümkündür. (O takdirde anlam... "namazı dosdoğru kılsınlar" demek olur.) Bu sözleriyle Hz. İbrahim, sanki yüce Allah'a onların namazı dosdoğru kılmaya muvaffak kılınmalarını arzu etmiş ve dilemiş gibidir.

6- Mekke ve Medine Mescidlerinde Namazın Fazileti:

Bu âyet-i kerîme, Mekke'de kılınan namazın başka yerlerdeki namazlardan daha faziletli olduğu hükmünü ihtivâ etmektedir. Çünkü yüce Allah'ın: **"Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye"** buyruğunun anlamı şudur: Ben, zürriyetimi Senin mukaddes Evinin yanında burada namazı dosdoğru kılsınlar diye yerleştirdim.

İlim adamları Mekke'de kılınan namazın mı, yoksa Peygamber (sav)'in Mescidinde kılınan namazın mı daha faziletli olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir.

Genel olarak eser ehli (yani rivayetlerin ihtiva ettiği hükümleri esas alanlar) Mescid-i Haram'da namaz kılmanın Rasûlullah (sav)'ın Mescidinde namaz kılmaktan yüz kat daha faziletli olduğu görüşündedirler. Onlar bu hususta Abdullah b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği şu hadisi delil gösterirler. Abdullah dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Benim bu Mescidimde kılınan bir namaz -Mescid-i Haram müstesnâ- onun dışındaki diğer mescitlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir."⁽²⁾ Mescid-i Haram'daki bir namaz ise benim bu Mescidimde kılınan namazdan yüz kat daha faziletlidir."⁽³⁾

İmam Hafız Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bu hadisi Habib el-Mualim, Atâ b. Rebah'tan, o Abdullah b. ez-Zübeyr'den senediyle rivayet etmiş ve onun ceyyid olduğunu belirtmiştir. Ne lafzında, ne de manasında hiçbir karışıklık yapmamıştır. Habib güvenilir (sika) birisi idi. İbn Ebi Haysemâ der ki: Ben Yahya b. Maîn'i şöyle derken dinledim: Habib el-Muallim sika bir ravidir. Abdullah b. Ahmed de der ki: Ben babamı şöyle derken dinledim: Habib el-Muallim sika bir ravidir, onun rivayet ettiği hadisler ne kadar sahih-

(1) *Ebü Dâvûd*, Vitr 2; *Nesâî*, Salât 6; *Dârimî*, Salât 208; *İbn Mâce*, İkametu's-Salat 194; *Muvatta*, Salâtü'l-Leyl 14; *Müsned*, V, 319

(2) Buraya kadar; aynı manada ve yakın lafızlarla; başka ravilerden: *Buhârî*, Mescidu Mekke 1; *Müslim*, Hacc 505-510; *Tirmizî*, Salât 126; *Nesâî*, Menâsik 124; *İbn Mâce*, İkametu's-Salât 195; *Muvatta*, Kible 9; *Müsned*, II, 16, 29, 53... 277, 397... Ayrıca bk. İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, VI, 16.

(3) *Müsned*, IV, 5

tir. Ebu Zür'â er-Razî'ye de, Habib el-Muallim hakkında sorulmuş, o da: Basralıdır ve güvenilir bir ravidir, demiştir.⁽¹⁾

Derim ki: Habib el-Muallim'in rivayet ettiği bu hadisi, Atâ b. Ebi Rebah'tan, o Abdullah b. ez-Zübeyr'den, o da Peygamber (sav) yoluyla olmak üzere Hafız Ebu Hatim Muhammed b. Hatim et-Temimî el-Büstî "*el-Müsned es-Sahih*" adlı eserinde rivayet etmiştir. Buna göre hadis sahihtir; anlaşmazlık ve ayrılık halinde ise delil olacak olan da budur. Yüce Allah'a hamdolsun.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr der ki: İbn Ömer'den ve o Peygamber (sav)den olmak üzere İbn ez-Zübeyr'in hadisinin bir benzeri rivayet edilmiştir. Bunu Musa el-Cühenî, Nafi'den, o İbn Ömer'den yoluyla rivayet etmiştir. Musa el-Cühenî ise Kûfelidir ve güvenilir bir ravidir. el-Kattân, Ahmed, Yahya ve onların benzeri bir topluluk ondan övgüyle söz etmiştir. Şu'be, es-Sevrî ve Yahya b. Said ondan hadis rivayet etmiştir. Hakim b. Seyf rivayet ediyor: Bize Ubeydullah b. Amr anlattı, o Abdu'l-Kerim'den, o Atâ b. Ebi Rebah'tan, o Cabir b. Abdullah'tan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Benim bu Mescidimde bir namaz -Mescid-i Haram müstesnâ- onun dışındaki diğer mescitlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir. Mescid-i Haram'da bir namaz ise onun dışındaki mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir."⁽²⁾

Burada sözü edilen Hakim b. Seyf, Rakkalı bir hadis bilginidir. Ondan Ebu Zür'â er-Razî de hadis rivayet etmiştir. İbn Vaddah da ondan hadis almıştır. Onlara göre o, rivayetinde mahzur olmayan, doğru sözlü bir hadis alimidir. Eğer o da (bu hadisi) hıfz etmiş ise o takdirde bunlar iki hadistir. Aksi takdirde makbul olan Habib el-Muallim'in söylediğidir.⁽³⁾

Muhammed b. Vaddâh da şöyle rivayet etmektedir: Bize Yusûf b. Adî anlattı, o Ömer b. Ubeyd'den, o Abdu'l-Melik'ten, o Atâ'dan, o İbn Ömer'den dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Benim bu mescidimde bir namaz -Mescid-i Haram müstesnâ- onun dışındaki diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir. Onda (Mescid-i Haram'da) kılınan namaz daha faziletlidir."⁽⁴⁾

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) der ki: Bütün bunlar görüş ayrılığı halinde görüş ayrılığını sona erdiren ve kendisine doğru yol gösterilip de taassubu dolayısıyla doğrudan kaymayan kimseler nezdinde açık bir nasstır. İbn Habib, Mutarrif'den ve Esbağ'dan, İbn Vehb'den naklettiklerine göre, ikisinin (yani Mutarrif ile İbn Vehb'in) kanaatine göre Mescid-i Haram'da kılınan namaz,

(1) İbn Abdi'l-Berr a.g.e, VI, 25-26

(2) İbn Abdi'l-Berr a.g.e, VI, 27

(3) İbn Abdi'l-Berr a.g.e., VI, 27.

(4) İbn Abdi'l-Berr a.g.e., VI, 28.

Peygamber (sav)'in Mescidinde kılınan namazdan -bu konudaki hadislere binaen- daha faziletli olduğu görüşünde idiler.⁽¹⁾

Malik ve diğer ilim adamları ise bayram namazları için Mekke dışında bütün şehirlerde dışarıya çıkılacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Mekke'de bayram namazları ise Mescid-i Haram'da kılınır. Hz. Ömer, Ali, İbn Mes'ud, İbu'd-Derdâ ve Cabir (r.anhum) Mekke'de ve Mekke Mescidinde kılınan namazın daha faziletli olduğunu kabul ediyorlardı. Bunlar ise kendilerinden sonra gelenlere göre taklid edilmeye daha layık kimselerdir. Şafiî de bu görüştedir, Atâ'nın, Mekke'li ilim adamlarının ve Kûfelilerin görüşü de budur. Bunun benzeri bir görüş de Malik'ten rivayet edilmiştir. İbn Vehb ise "*Cami*"inde Malik'ten şunu nakletmektedir: Adem (a.s) yeryüzüne indirilince: Rabbim burası sana ibadet olunmasını en çok sevdiğin bir yer midir? diye sordu, yüce Allah: Hayır Mekke'dir diye buyurmuştu. Ancak Malik'ten ve diğer Medine'li alimlerden meşhur olan görüş, Medine'nin daha faziletli olduğudur. Basra'lılar ve Bağdat'lılar ise bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Kimi kesim Mekke'nin daha faziletli olduğunu, bir diğer kesim ise Medine'nin daha faziletli olduğunu söylemektedir.

* * *

"Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini meylettir" buyruğundaki; ("الأفئدة"): Gönüller" kelimesi (فؤاد)in çoğulu olup "kalpler" demektir. Şairin şu beyitinde de olduğu gibi kimi zaman "fuâd" kalb hakkında kullanılabilir:

وإن فؤاداً قادني بصَّبَابَةٍ إِلَيْكَ عَلَى طَوْلِ الْمَدَى لَصَبُورٌ

"Şüphesiz ki aradan geçen bunca zamana rağmen beni sana doğru Şevk ile götüren bir gönül, elbetteki çok sabırlıdır."

Buradaki "**gönüller**" anlamındaki kelimenin (hey'et anlamındaki) "vefd" kelimesinin çoğulu olduğu ve bunun aslının; ("أوفدة"): Heyetler" olup "fe"nin "vav"dan öne geçirilip ondan sonra da "vav"ın aslına uygun olarak "ya"ya kalbedildiği söylenmiştir. Sanki: Artık sen de insanlardan bir kısmının hey'etler halinde onlara meyletmesini sağla... demiş gibidir.

(1) İbn Abdi'l-Berr, *a.g.e.*, VI, 34.

“Meyletmek”in mazisi; (مَوَى) şeklinde gelir. Adeta bir kuyunun boşluğunda imiş gibi oldukça hızlı koşan devenin durumunu anlatmak için de; (موت الناقة تَهْوِي مُوياً) denilir. Yüce Allah’ın: **“Onlara meylettir”** buyruğundaki kelime de buradan alınmadır.

İbn Abbas ve Mücahid derler ki: Şâyet bütün insanların gönüllerini demiş olsaydı, hiç şüphesiz Fârisîler, Rumlar, Türkler, Hintliler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Mecusiler burayı tika basa doldururlardı. Fakat o **“insanlardan”** dedi, bunlar da müslümanlardır. Yüce Allah’ın: **“Onlara meylettir”** buyruğu ise kalplerinin onlara meyletmesini, Beyt’i ziyaret etmeye şevk duymasını sağla, demektir.

Mücahid bu buyruğu; (تَهْوَى إِلَيْهِمْ) şeklinde “onları şiddetle sevsinler ve onları ta’zim etsinler” anlamında okumuştur.

“Ve şükrederler umuduyla kendilerini bir takım meyvelerle rızıklandır.” Yüce Allah Taif’de onlara sair ağaç çeşitlerinin yetişmesini sağlayarak ve diğer bölgelerden oraya çeşitli mahsullerin getirilmesi suretiyle onun duasını kabul buyurdu.

Sahih-i Buhârî’de, İbn Abbas’tan nakledilen uzunca hadiste -ki bir bölümünü önceden de zikretmiş idik- şöyle denilmektedir: “İsmail evlendikten sonra İbrahim gelip orada bıraktıklarını görmeye geldi. İsmail’i bulamadı, hanımına İsmail’i sordu. O: Bizim için bir şeyler bulmak üzere çıktı, dedi. Sonra onlara geçimleri ve hallerine dair soru sordu. Hanımı: Halimiz kötü, darlık ve sıkıntı içerisindeyiz diyerek, ona şikayette bulundu.

İbrahim (a.s) dedi ki: Kocan geldiğinde ona selâm söyle ve ona kapısının eşiğini değiştirmesini söyle.

İsmail (eve) geldiğinde bir şeyler hisseder gibi oldu, size kimse geldi mi? diye sordu. Hanımı: Evet şöyle şöyle bir ihtiyar bize geldi. Bana seni sordu, ben de ona söyledim. Geçimimizin nasıl olduğunu bana sordu, ben de ona darlık, sıkıntı ve zorluk içerisinde olduğumuzu söyledim. Bunun üzerine İsmail: Sana herhangi bir tavsiyede bulundu mu? diye sordu. O, bana sana selam söylememi istedi ve kapının eşiğini değiştir de, dedi. Hz. İsmail şöyle dedi: O gelen kişi benim babamdır, bana senden ayrılmamı emretti. Haydi yakınlarının yanına git diyerek, onu boşadı.

Yine o kabileden (Curhümlülerden) bir başka kadın ile evlendi. Yüce Allah’ın dilediği bir süre Hz. İbrahim yanlarına gelmedi. Daha sonra yanlarına geldiğinde yine İsmail’i bulamadı. Hanımının yanına girdi ve ona oğlunu sordu. O: Bizim için bir şeyler aramak üzere çıktı deyince, yine Hz. İbrahim: Nasılsınız? deyip geçimlerini, hallerini sordu. Kadın şöyle dedi: Halimiz iyidir, bolluk içindeyiz diyerek yüce Allah’a hamd-u senada bulundu.

Hız. İbrahim: Neler yersiniz? diye sorunca, kadın: Et dedi. Ne içersiniz? diye sorunca, kadın su dedi.

Bu sefer Hız. İbrahim şöyle dedi: Allah'ım, onlar için eti ve suyu bereketli kıl. Peygamber efendimiz (sav) da şöyle buyurdu: "O gün onların tahılları yoktu, şâyet olsaydı tahılın da mübarek kılınması için onlara dua edecekti." (Hız. Peygamber devamla) buyurdu ki: "İşte Mekke dışında bir kimse yalnızca et ve su ile yetinmeye kalkışacak olursa, mutlaka bunlar o kimseye uygun gelmezler" diyerek, hadisin geri kalan bölümünü zikretti.⁽¹⁾

İbn Abbas da der ki: Hız. İbrahim'in: **"Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir"** duasıyla yüce Allah'tan, insanların Mekke'de yerleşmeyi sevmelerini takdir etmesini ve böylelikle buranın hürmet duyulan mukaddes bir ev haline gelmesini istemişti. Bütün bunlar da oldu. Yüce Allah'a hamdolsun.

Oraya ilk yerleşenler Curhümlülerdir. Zaten Buhârî'de de: "Şüphesiz Allah oranın ehlini zayı etmez" ifadesinden sonra şöyle denilmektedir: "Beyt(in yeri) o sırada bir tepelik gibi yerden yüksekçe idi. Etrafından gelen seller onun sağından, solundan bir miktar alırdı. Bu durum böylece devam etti. Nihayet onların yanlarından Kedâ yolundan gelmekte olan Curhümlülerden bir arkadaş grubu geldi ve Mekke'nin alt taraflarında konakladılar. O sırada su etrafında dönüp duran bir kuş gördüler ve dediler ki: Şüphesiz ki bu kuş, su etrafında dönmektedir.

Bildiğimiz kadıyla bu vadide su yok. Bunun üzerine bir ya da iki kişiyi elçi olarak gönderdiler. Bunlar ummadıkları bir şekilde su ile karşılaştılar. Arkadaşlarına dönüp suyu haber verdiler, hep birlikte geldiler. O sırada suyun yanında da Hız. İsmail'in annesi vardı. Ona: Senin yanında konaklamamıza izin verir misin? dediler. O: Evet ama suda herhangi bir hakkınız yok, dedi, onlar da: Olur dediler.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "İşte o Curhümlü kabile İsmail'in annesini böylece buldu. O da ünsiyeti seven birisi idi." Böylelikle Curhümlüler indiler ve diğer yakınlarına da haber gönderdiler. Onlar da kendileri ile birlikte konakladılar. Nihayet orada onlardan bir kaç hane halkı da meydana geldi. Oğul yetişti, İsmail'in annesi de vefat etti. Daha sonra İbrahim, İsmail'in evlenmesinden sonra geride bıraktıklarının durumunu öğrenmek üzere geldi... diye hadis devam etmektedir.⁽²⁾

(1) *Buhârî*, Enbiyâ 9.

(2) *Buhârî*, Enbiyâ 9.

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُغْلِي وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ
 مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ
 لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾
 رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾
 رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

38. “Rabbimiz, doğrusu Sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Zaten yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.
 39. “Bana ihtiyarlığıma rağmen İsmail’i ve İshak’ı bağışlayan Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabbim elbette duayı işitendir.
 40. “Rabbim! Beni ve zürriyetimden gelecekleri de namazı dosdoğru kılanlardan eyle! Rabbimiz, duamı kabul buyur!”
 41. “Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün beni, anamı ve bütün iman edenleri bağışla!”

“Rabbimiz, doğrusu Sen gizlediğimizi de, açıkladığımızı da bilirsin.” Yani hallerimizden hiçbirisi Sana gizli değildir. İbn Abbas ve Mukatil der ki: Ekin bitmeyen bir vadide yerleştirildikleri için İsmail ve annesi ile ilgili gizlediğim açığa vurduğum bütün üzüntüyü de bilirsin.

“Zaten yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz.” Bunun Hz. İbrahim’in duası arasında olduğu söylendiği gibi, Hz. İbrahim: “Rabbimiz, doğrusu Sen gizlediğimizi de, açıkladığımızı da bilirsin” demesi, üzerine yüce Allah’ın da: “Zaten yerde ve gökte hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz” diye buyurduğu da söylenmiştir.

“Bana ihtiyarlığıma rağmen” yani benim ve hanımımın yaşının büyüklüğüne rağmen “... bağışlayan Allah’a hamdolsun.” İbn Abbas dedi ki: Hz. İbrahim doksandokuz yaşında iken oğlu Hz. İsmail, kendisi yüzoniki yaşında iken de oğlu Hz. İshak dünyaya geldi. Said b. Cübeyr de der ki: Hz. İbrahim’e, Hz. İshak’ın doğuş müjdesi yüzon yıl sonra verilmişti.

“Doğrusu Rabbim elbette duayı işitendir.”

“Rabbim beni ve zürriyetimden gelecekleri de namazı dosdoğru kılanlardan eyle!” Beni İslâm üzere sebat gösteren, onun hükümlerine bağlı kılan kimselerden kıl. Zürriyetimden namazı dosdoğru kılacak kimseler var et.

“Rabbimiz, duamı” yani ibadetimi **“kabul buyur.”** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Rabbimiz buyurdu ki: Bana duan edin, Ben de duanızı kabul edeyim.”* (el-Mu'min, 40/60) Hz. Peygamber de: “Dua ibadetin özüdür.”⁽¹⁾ diye buyurmaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/186. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

“Rabbimiz, hesabın görüleceği gün beni, ana babamı ve bütün iman edenleri bağışla.” Denildiğine göre Hz. İbrahim ana babasına onların Allah'ın düşmanı olduğuna dair kesin kanaati oluşmadan önce mağfiret dilemişti. el-Kuşeyrî de der ki: Annesinin müslüman olmuş olma ihtimali uzak değildir. Çünkü yüce Allah, yalnızca babasına mağfiret dilemekteki mazeretini söz konusu ettiği halde, annesi hakkında böyle bir şeyden söz etmemiştir.

Derim ki: İşte Said b. Cübeyr'in **“Rabbim bana ve ana babama mağfiret buyur”** ile babasını kastediyor, şeklindeki kanaati bu açıklamaya göredir.

Denildiğine göre; o ana babası iman eder umuduyla onlar için mağfiret isteğinde bulunmuştur. Bir diğer açıklamaya göre, müslüman olmaları şartı ile onların günahlarının bağışlanmasını istemiştir. Bir başka açıklamaya göre o, Hz. Adem ile Hz. Havva'yı kastetmiştir.

Rivayet edildiğine göre kul: Allah'ım, bana ve ana babama mağfiret buyur, dediğinde eğer anne babası kâfir olarak ölmüş iseler buradaki mağfiret isteği Hz. Âdem ile Hz. Havva hakkında söz konusu olur. Çünkü onlar bütün insanların ana babasıdır.

Yine denildiğine göre; o bu sözleriyle iki oğlu İsmail ile İshak'ı kastetmiştir. İbrahim en-Nehaî de -bu anlamı verecek şekilde-; “(وَلَوْلَايَ) Ve iki oğluma...” diye okumuştur ki; bununla iki oğlunu kastetmektedir. Yahya b. Ya'mer de böyle okumuştur. Bunu el-Maverdî ve en-Nehlâs zikretmişlerdir.

“Ve bütün iman edenleri...” İbn Abbas der ki: Muhammed (sav)'in ümetinden iman edenleri, bir diğer açıklamaya göre “bütün iman edenler”den kasıt ne kadar iman eden varsa hepsini bağışla, demektir. Daha kuvvetli görülen görüş de budur.

“Hesabın görüleceği gün” ise insanların hesaplarının görülmesi için ayağa kalkacakları gün, demektir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ
لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٢٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ
لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٢٣﴾

42. Sakın Allah'ı o zalimlerin işlediklerinden habersiz sanma! Onları ancak gözlerin dehşetle yerinden fırlayacağı bir güne erteliyor.
43. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklar, gözleri kendilerine bile dönüp bakmayacak. Kalpleri ise bomboş olacaktır.

“Sakın Allah'ı o zalimlerin işlediklerinden habersiz sanma” Bu buyruk, -müşriklerin yaptıkları işlerin ve Hz. İbrahim'in dinine muhalefet etmelerinin hayret edilecek bir şey olduğunu belirttikten sonra- Peygamber (sav)e bir tesellidir. Yani İbrahim'in sabrettiği gibi sen de sabret ve müşriklere şunu bildir ki: Azaplarının ertelenmesi, yaptıkları işlere razı olunduğundan dolayı değildir, aksine isyankârlara bir süre mühlet vermek Allah'ın bir sünnetidir.

Meymûn b. Mihrân der ki: Bu buyruk zalime bir tehdit, mazluma da bir tesellidir.

“Onları ancak gözlerin dehşetle yerinden fırlayacağı bir güne erteliyor.” Yani Mekke müşriklerine mühlet vermekte ve azaplarını ertelemektedir. Genel olarak kıraat; “(يُؤَخِّرُهُمْ)”: **Onları... erteliyor**” şeklinde “ya” harfi ile. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Çünkü bundan önce: **“Sakın Allah'ı ... sanma”** diye buyurulmaktadır. el-Hasen ve es-Sülemî aynı zamanda Ebu Amr'dan rivayete göre- ta'zim “nun”u ile (onları erteliyoruz, anlamında) okudukları da rivayet edilmiştir.

“Gözlerin dehşetle yerinden fırlayacağı bir güne” yani o günde göceklerinin dehşetinden dolayı gözlerin kapanamayacağı bir güne... Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. “(شَخَصَ الرَّجُلُ بَصَرَهُ)”: Adam gözlerini dehşetle açtı” denildiği gibi; “(شَخَصَ الْبَصَرُ)”: Gözün kendisi dehşetle açıldı” da denilir. Bu da gördüğünün dehşetinden dolayı dışarı doğru yukarı bakarcasına fırladı, demektir.

İbn Abbas der ki: O gün insanların gözleri aşırı hayret ve şaşkınlıktan dolayı havaya (boşluğa) doğru bakacaklar ve keskin bir bakış ile bakamayacaklardır.

"Hepsi de başlarını dikerek" hızlıca **"koşacaklar."** Bu açıklamayı el-Hasen, Katâde ve Saîd b. Cübeyr yapmışlardır. Bu kelime hızlıca koştu, koşar, koşmak anlamındaki; (أَمَطَ يُطِيعُ إِمطاعاً) dan alınmıştır. Yüce Allah'ın: **"Davetçiye hızlıca koşarak"** (el-Kamer, 54/8) buyruğunda da aynı kökten gelen kelime kullanılmıştır. Şair de der ki:

بَدِجْلَةٌ دَارُهُمْ وَلَقَدْ أَرَاهُمْ بَدِجْلَةً مُطِيعِينَ إِلَى السَّمَاءِ

"Dicle'dedir onların evi ve ben Dicle'de onların Semâ'a doğru hızlıca koştuklarını görüyorum."

(المُطِيعِ) in; zillet ve huşû' içerisinde bakan kimse, demek olduğu da söylenmiştir. Yani onlar gözlerini kırpmaksızın bakarlar demek olur. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Mücahid ve ed-Dahhak ta derler ki: "(مُطِيعِينَ)": Sürekli bakarak, bakışlarını uzatarak... anlamındadır. en-Nehhas da der ki: Sözlükte bilinen, hızlıca koşmayı anlatmak üzere; (أَمَطَ) şeklinin kullanılmasıdır. Ebu Ubeyd de der ki: Her iki şeklin de sürekli bakmakla birlikte, hızlıca koşmak anlamına gelme ihtimali de vardır. İbn Zeyd ise bu kelime başını kaldırmayan kimse hakkında kullanılır, demektedir.

"Hepsi de başlarını dikerek" yani zillet içerisinde bakarak ve başlarını yukarı doğru, dikip kaldırmış olarak, demektir. Çünkü (إِقْنَاعُ الرَّأْسِ): Başın yukarı doğru kaldırılması" demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Mücahid yapmışlardır.

İbn Arafe, el-Kutebî ve başkaları da derler ki: "(الْمُقْنَعِ)": Başını diken kimse, başını kaldırıp gözleri ile de önüne doğru bakan kimse" demektir. Nitekim namazda iknâ' da bu anlamdadır. Sesin iknâ'ı da yükseltilmesi demektir. el-Hasen der ki: O gün insanların yüzleri semaya doğru bakacak, kimse kimseye bakmayacaktır. Bunun, başlarını önlerine eğmişler olarak... anlamında olduğu da söylenmiştir.

el-Mehdevî der ki: Bu tabir hem başını kaldırması halinde, hem de zillet ve boyun eğme şeklinde başını önüne eğmesi halinde kullanılır. Âyet-i kerîmenin her iki anlama gelme ihtimali de vardır. Bu açıklamayı el-Müberred de yapmıştır. Ancak birinci görüş dilde daha çok bilinen bir husustur. Şair recez vezninde şöyle demiştir:

أَنْغَضَ نَحْوِي رَأْسَهُ وَأَقْنَعَا كَأَنَّمَا أَبْصَرَ شَيْئاً أَطْمَعَا

“Başını bana doğru eğdi ve kaldırdı,
Sanki bir şey gördü de umutlandı.”

eş-Şemmâh da develeri vasfederken şöyle demektedir:

يُبَاكِزْنَ الْعِضَاءَ بِمُقَنَعَاتٍ نَوَاجِذُهُنَّ كَالْحَدَاِ الْوَقِيعِ

“Dikenli iri ağaçlara yukarı doğru kaldırdıkları başlarıyla hızlıca koşuyorlar,
Dişleri ise çift yönü de kesen keskin baltalar gibidir.”

Şair burada bu dikenli ağaçları yemek için başlarını kaldırdıklarını kastetmektedir. Kadının başından aşağı yüzüne sarkıttığı peçesine de yukarıda bulunduğu için “mikna’a” denilmesi de buradan gelmektedir. Kişinin razı olması halini anlatmak üzere kullanılan “kani oldu” ifadesi de buradan gelmekte olup, artık soru sormaktan yana başını kaldırdı (soru sormaz oldu), demektir. Yine soru sorma halinde de bu fiil kullanılır. Yani böylelikle iknâ’ olduğu bir dereceye varmış demek olur. Bu açıklamalar en-Nehhâs’dan gelmiştir.

“Mukna’ ağız” ise dişleri içe doğru ağız demektir. Mukanna’ adam, başında miğfer bulunan adam demektir. Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır.

“Gözleri kendilerine bile dönüp bakmayacak.” Yani gözleri yukarı doğru fırladığı için kendilerine dönüp bakamayacaktır. Göz kapaklarını kapata-mayacaklardır. (طَرَفَ الرَّجُلِ يَطْرِفُ طَرْفًا): Adam gözlerini kapattı, kapatır” denilir. O bakımdan bakmaya da; (الطَّرْفُ) denilmesi buradan dolaydır. Çünkü bakmak onunla gerçekleşir. Göz anlamına da gelir. Şair Antere de der ki:

وَأَغْضَرَ طَرْفِي مَا بَدَتْ لِي جَارَتِي حَتَّى يُوَارِي جَارَتِي مَاوَاهَا

“Komşum bana görünecek olursa, hemen gözümü kapatırım,
Tâ ki komşum barınağının içinde saklanıncaya (evine girinceye) kadar.”

Şair Cemil de şöyle demiştir:

وَأَقْصِرَ طَرْفِي دُونَ جُمْلٍ كَرَامَةٍ لِّجُمْلٍ وَلِلطَّرْفِ الَّذِي أَنَا قَاصِرُهُ

“Ve ben Cuml’ün önünde gözümü kaldırıp bakmıyorum,
Cuml’e saygımdan, hem de kaldırıp bakmadığım gözüme saygımdan ötürü.”

“Kalpleri ise bomboş olacaktır.” Yani aşırı korkudan dolayı hiçbir fayda sağlamayacaktır. İbn Abbas der ki: Kalplerinde hiçbir hayır bulunmayacaktır. es-Süddî der ki: Kalpleri göğüslerinden dışarıya çıkmış olacak ve gırtlaklarına sıkışıp kalacaktır. Mücahid, Murre ve İbn Zeyd de der ki: Kalpleri boş, yıkık, paramparça, hiçbir hayır ve hiçbir idrâk olmayacaktır. Bu da içinde hiçbir şey bulunmayan bir ev hakkında: O ancak bomboştur, demeye benzer. İbn Abbas da böyle bir açıklamada bulunmuştur. Sözlükte; “(الهواء): İçerisi boşaltılmış ve boş” demektir. Hassan’ın şu beyiti de bu kabildendir:

أَلَا أَيْلَغُ أَبَا سُفْيَانَ عَنِّي فَأَنْتَ مُجَوِّفٌ نَجِبٌ هَوَاءُ

“Benden yana Ebu Süfyan’a şunu bildir: Sen yüreksiz mi yüreksiz, İçinde kalbi bulunmayan korkağın tekisin.”

Züheyr de başı küçük bir dişi deveyi nitelendirirken şöyle demektedir:

كَأَنَّ الرَّجُلَ مِنْهَا فَوْقَ صَعْلٍ مِنَ الظَّلْمَانِ جَوْجُوهُ هَوَاءُ

“Onun üzerindeki adam adeta göğüs kafesi bomboş küçük başlı Bir erkek devekuşu üzerindeymiş gibi.”

Kur’ân-ı Kerîm’de de “*Musa’nın annesi kalbi bomboş sabahı etti*” (el-Kasas, 28/10) diye buyurulmaktadır. Musa hakkındaki düşüncesi dışında kalbinde hiçbir şey yoktu, demektir.

Buradaki buyrukta mukadder bir kelimenin de olduğu söylenmiş olup “kalpleri bomboş ve içinde hiçbir şey bulunmayan kalpler” anlamında olduğu bildirilmiştir.

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا
أَخْرَجْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نَّجِبٌ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ
أَوَّلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

44. Sen insanları kendilerine o azabın geleceği gün ile korkut. Zalimler şöyle diyecekler: “Rabbimiz, bizi yakın bir müddete kadar geciktir de Senin çağrını kabul edelim, peygamberlere uyalım.” Halbuki daha önce siz kendiniz için hiçbir zeval yoktur, diye yemin etmemiş miydiniz?

“**Sen insanları**” İbn Abbas’ın dediğine göre Mekke ahalisini “**kendilerine o azabın geleceği gün**” kıyamet günü “**ile korkut.**” Yani bu günün geleceği ile onları korkut. Bugün de mükâfatın da verileceği bir gün olmakla birlikte, ondan özellikle “azab günü” diye söz edilmesi, ifadelerin isyankârlara tehdit mahiyetinde oluşundan dolayıdır.

“**Zalimler**” o günde “**şöyle diyecekler: Rabbimiz, bizi yakın bir müddete kadar geciktir**” süre ver. Bu ifadeleriyle yüce Allah’tan, âhirette hak apaçık ortaya çıkacağı vakit dünyaya döndürülmeyi isteyeceklerdir. “**... de senin**” İslâm’a yapılan “**çağrını kabul edelim, peygamberlere uyalım.**”

Onlara şöyle cevap verilecek: “**Halbuki daha önce**” dünya yurdunda iken “**siz kendiniz için hiçbir zeval yoktur, diye yemin etmemiş miydiniz?**” Mücahid der ki: Bu Kureyşlilerin, hiçbir şekilde diriltilmeyeceklerine dair yeminlerine işarettir. İbn Cüreyc de der ki: Bu, yüce Allah’ın şu buyruğunda yaptıklarını naklettiği yeminlerine işarettir: “*Onlar var güçleriyle... ölecek kimseyi Allah diriltmez, diye Allah’a yemin ettiler.*” (en-Nahl, 16/38)

“**Kendiniz için hiçbir zeval yoktur**” buyruğu ile ilgili olarak iki te’vil (yorum) yapılmıştır: Birisi sizin için dünyadan, âhirete geçiş söz konusu olmayacaktır. Yani öldükten sonra diriltilmeyecek ve haşredilmeyeceksiniz, anlamındadır. Bu Mücahid’in görüşüdür. İkincisine göre ise; “**kendiniz için hiçbir zeval yoktur**” yani azab söz konusu olmayacaktır, demektir.

el-Beyhakî, Muhammed b. Ka’b el-Kurazî’den şöyle dediğini nakletmektedir: Cehennem ehlinin beş duası olacaktır. Allah onların bu dualarından dördüne cevap verecektir. Beşincisini yaptıkları takdirde de artık bundan sonra ebediyyen konuşmayacaklardır.

Onlar şöyle diyecekler: “*Rabbimiz bizi iki kere öldürdün, iki kere de dirilttin. İşte günahlarımızı itiraf ettik. Artık çıkış için bir yol var mı?*” (el-Mu’min, 40/11)

Yüce Allah da onlara: “*Bunun sebebi şudur: Bir olarak Allah’a dua edildiği vakit inkâr ediyordunuz. Eğer O’na ortak koşulsa iman ederdiniz. İşte hüküm çok yüce ve büyük olan Allah’ındır.*” (el-Mu’min, 40/12) diye onlara cevap verecektir.

Daha sonra cehennemlikler şöyle diyecekler: **"Rabbimiz gördük, ıltittik. Artık bizi geri döndür, salih amel işleyelim. Gerçekten biz inandık."** (en-Secde, 32/12)

Yüce Allah da kendilerine şöyle cevap verecektir: **"O halde siz bugününüze kavuşmayı unuttuğunuz için (azabı) tadın. Gerçekten Biz de sizi unuttuk. Şimdi işleyegeldiklerinize karşılık olarak ebedilik azabını tadın."** (es-Secde, 32/14)

Daha sonra şöyle diyecekler: **"Rabbimiz bizi yakın bir müddete kadar geciktir de, Senin çağrını kabul edelim, peygamberlere uyalım."** Yüce Allah da kendilerine: **"Halbuki daha önce siz kendiniz için hiçbir zeval yoktur, diye yemin etmemiş miydiniz?"** diye cevap verecektir. Yine onlar: **"Rabbimiz bizi çıkar ki önceden işlediğimizden başka türlü salih bir amel işleyelim"** diyecekler, yüce Allah ise kendilerine: **"Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı ve size uyarıcı gelmedi mi? O halde şimdi tadın (azabı). Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur."** (Fâtır, 35/37) diye cevap verecektir.

Yine onlar: **"Rabbimiz bedbahtlığımız bize galip geldi. Biz doğru yoldan sapmış bir topluluk idik."** (el-Mu'minun, 23/106) diyecekler, yüce Allah da kendilerine: **"Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin."** (el-Mu'minun, 23/108) diye cevap verecek ve bundan sonra bir daha ebediyyen konuşmayacaklardır.

Bu hadisi İbnu'l-Mubarek **"Dekâik"** adlı eserinde bundan daha geniş bir şekilde rivayet etmiştir. Biz de bunu **"et-Tezkire"** adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. İbnu'l-Mübarek sözü geçen hadiste (İbn Ka'b el-Kurazî'nin açıklamasında) ayrıca şunu da zikretmektedir: **"Hatta siz kendilerine zulmedenlerin yurtlarında yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız da sizin için apaçık ortaya çıktı. Size bir çok misaller de gösterdik. Gerçekten onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Onların tuzaklarının cezası Allah katındadır. Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki."** (İbrahim, 14/45-46) Dedi ki: Bu, onların üçüncü istekleri olacaktır. Daha sonra hadisin geri kalan kısmını zikredip yüce Allah'ın: **"Yıkılın içerisine! Bana da söz söylemeyin"** buyruğundan sonra şu ilaveyi nakletmektedir: İşte o vakit, dua ve umudun sonu gelir, ardı arkası kesilir. Biri diğerinin yüzüne karşı köpek gibi ulumaya koyulur ve cehennem üzerlerine kapatılır. (İbnu'l-Mübarek) devamla der ki: Bana el-Ezher b. Ebi'l-Ezher'in anlattığına göre; kendisine; işte yüce Allah'ın: **"Bu, onların konuşmayacakları bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler."** (el-Murselât, 77/35-36) buyruğunda söz konusu edilen durumlarının bu olduğu söylenmiştir.

وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ
كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾ وَقَدْ
مَكَّرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ
لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

45. Hatta siz kendilerine zulmedenlerin yurtlarında yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız da sizin için apaçık ortaya çıktı. Size bir çok misaller de gösterdik.
46. Gerçekten onlar tuzaklarını kurmuşlardı. Onların tuzaklarının cezası Allah katındadır. Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki.

“Hatta siz kendilerine zulmedenlerin yurtlarında yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız da sizin için apaçık ortaya çıktı. Size bir çok misaller de gösterdik.” Yani siz Semûd vb. gibilerinin yurtlarında yaşadınız. Bizim onlara neler yaptığımızı apaçık gördükten ve Kur’ân-ı Kerîm’de size bunca misalleri verdikten sonra niçin, onların meskenlerinden gereken ibretleri almadınız?

Ebu Abdu’r-Rahman es-Sulemî; “(وَتَبَيَّنَ لَكُمْ): **Sizin için apaçık ortaya çıktı**” anlamındaki buyruğu baştaki “te” yerine “nun” harfi ile sondaki “nûn” harfini de cezm ile okumuştur; bu muzari bir fiil olmakla birlikte anlamı mazi-dir. (Ve size apaçık gösterdik, anlamındadır). Böylelikle yüce Allah’ın: “**Onlara neler yaptığımız da...**” ifadesine uygun düşmüş olur. Ancak büyük çoğunluğun kıraati ise “te” ileidir. Mana itibariyle bu da onun gibidir. Çünkü böyle bir şeyin onlar için açıkça ortaya çıkması, ancak yüce Allah’ın bunları onlara açıkça bildirmesiyle mümkün olur.

“Gerçekten onlar tuzaklarını kurmuşlardı.” İbn Abbas ve diğerlerinden nakledildiğine göre Allah’a ortak koşmak, peygamberleri yalanlamak ve inatlaşmak suretiyle...

“Onların tuzaklarının cezası Allah katındadır. Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki” meâlindeki buyruktaki; (إِنْ) edatı, (مَا) anlamındadır. Yani onların kurdukları tuzakların zayıflığı ve gevşekliği dolayısıyla bu tuzakları dağları yerinden oynatabilecek değildi. Kur’ân-ı Kerîm’de (إِنْ)nin; olumsuz edatı olarak; (مَا)nin anlamına geldiği beş yer vardır:

1- Bu âyet-i kerîme.

2- *"Sana indirdiğimizden şüphede isen -ki sen değilsin.-"* (Yunûs, 10/94 Bk. bu âyetin Kurtubî'deki tefsiri)

3- *"Eğer biz eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edindirdik. Fakat biz (bunu) yapanlar değiliz."* (el-Enbiyâ, 21/17)

4- *"De ki: Rahman'ın eğer bir evladı olsaydı -ki yoktur anlamında-"* (ez-Zuhur, 43/81)

5- *"Andolsun size vermediğimiz imkanları onlara vermiş idik."* (el-Ahkaf, 46/26)

Büyük çoğunluk (cemaat) buradaki; (وَاِنْ كَانْ) şeklinde "nun" ile okumuşlardır. Amr b. Ali, İbn Mes'ud ve Ubeyy ise; (وَاِنْ كَادْ) diye "dal" harfi ile okumuşlardır.⁽¹⁾

Genel kıraat; (لَنْزُولْ): Yerinden oynatma, şeklinde "lam" harfini esreli olarak red ve inkâr anlamındaki "lam" olmak üzere okumuşlardır. İkinci "lam"ı da nasb ile okumuşlardır. İbn Muhaysın, İbn Cüreyc ve el-Kisaî ise birinci "lam"ı ibtida lam'ı olarak üstün, ikincisini de merfû' olarak okumuşlardır.

Buna karşılık; (اِنْ) da şeddelisinden muhaffef kabul edilmiştir. Böyle bir kıraat; onların hile ve tuzakları hayret edilecek kadar büyüktür, demektir. Yani onların hile ve tuzakları o kadar büyük idi ki, ondan dolayı dağlar dahi neredeyse yerinden oynayacaktı.

et-Taberî der ki: Ancak birinci kıraat tercih edilmiştir, çünkü dağlar için yerlerinden oynamak söz konusu olsaydı, sabit olmamaları gerekirdi. Ebu Bekr el-Enbarî der ki: Müslümanların benimsedikleri Mushaf'a karşı bize Ahmed b. el-Husayn'in naklettiği şu hadis delil olamaz: Ahmed b. el-Husayn dedi ki: Bize Osman b. Ebi Şeybe anlattı: Bize Vekî' b. el-Cerrâh anlattı. O İsrail'den, o Ebu İshak'tan, o Abdu'r-Rahman b. Danyal'dan dedi ki: Ben Ali b. Ebi Talib (r.a)ı şöyle derken dinledim: Zorbalardan bir zorba dedi ki: Ben göklerde kimin olduğunu bilmedikçe bu işin ardını bırakmayacağım. Bunun üzerine kartal yavruları aldı, bunlara et yedirilmesini emretti. Nihayet bu yavrular güçlenip kasları da kuvvet kazanıp irileşince bu sefer iki kişinin sığabileceği kadar bir sandukanın yapılmasını emretti. O sandukanın içine de ucunda oldukça kırmızı bir etin yerleştirileceği bir sopa konulmasını, kartalların ayaklarının kazıklara sağlam bir şekilde bağlanmasını ve bunların da o sandukanın ayaklarına iyice bağlanmasını istedi. Sonra da kendisi ve arkadaşı bu sandukaya oturdu, kartalları da harekete geçirdi. Kartallar sopanın

(1) Buyruğun anlamı o zaman şöyle olur: Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatacak dereceye yaklaşamaz ki.

ucundaki eti görünce, onu almak istediler, böylelikle bu sandukanın da yükselmesini sağladılar ve yüce Allah'ın dilediği kadar yükseldiler. Zorba kişi arkadaşına: Şu sandukanın kapısını arala da bir bak, ne göreceksin? Adam: Dağları bir sinekmiş gibi görüyorum dedi, bu sefer kapıyı kapat dedi. Sonra yine Allah'ın dilediği kadar sanduka yükselmeye devam etti. Yine bu zorba kişi arkadaşına: Kapıyı arala da bir bak, ne görüyorsun? dedi. Bu sefer arkadaş: Ben semadan başka hiçbir şey görmüyorum ve o da gittikçe bizden uzaklaşıyor. Bu sefer ucunda et bulunan sopayı aşağıya indir, dedi. O da bu sopayı aşağı indirince bu sefer kartallar da aşağı doğru uçmaya başladılar. Bu sanduka yere düştüğü vakit yıkılışının öyle bir sesi işitildi ki, bundan dolayı dağlar neredeyse yerlerinden oynayacaktı. Abdu'r-Rahman dedi ki: Ben Ali (r.a): **"Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki"** anlamındaki buyrukta yer alan; (لَتَرْوُلْ)ın birinci "lam"ını üstün, ikincisini de ötreli okuduğunu işittim.⁽¹⁾

es-Sa'lebî de bu haberi bu anlamıyla nakletmiş, sözü geçen bu zorba kişinin Rabbi hususunda Hz. İbrahim ile tartışan Nemrut olduğunu söylemiştir. İkrime der ki: Bu kişi ile beraber o sandukada tüyü bitmemiş bir çocuk vardı. Beraberinde bir de ok ve yay almıştı. Attığı ok, ona, kana bulanmış olarak düştü, gösterilince de: İşte sen semadaki ilahın hakkından geldin, diye söyledi. İkrime der ki: Attığı ok semadaki bir balığın kanına bulanmıştı. Bu balık havada asılı duran bir denizden kendisini bu okun üzerine bırakmıştı.

Bu okun bir kuşa isabet ettiği de söylenmiştir. Daha sonra Nemrut arkadaşına ucunda et bulunan sopayı aşağı doğru indirmesini emretti. Kartallar bu sandukayı aşağı doğru indirdiler, dağlar bu sandukanın seslerini işitti, kartallar da bu sesi işitti ve ürktü. Semadan onlara bir musibet geldiğini ve kıyametin koptuğunu zannettiler. İşte yüce Allah'ın: **"Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki"** buyruğu ile anlatılan budur.

el-Kuşeyrî der ki: Böyle bir şey dağlarda hayatın yaratılmasını kabul etmek suretiyle mümkündür.

el-Maverdî'nin de İbn Abbas'tan naklettiğine göre Nemrud b. Ken'ân, Kûfe topraklarından er-Res denilen kasabada bu kuleyi inşa etmiştir. Sözü geçen bu kulenin yüksekliği beşbinelli arşın, eni ise üçbinyirmi arşın idi. O bu kule ile kartallar sayesinde yükseldi. Semaya ulaşmanın imkânsız olduğunu öğrenince bu sefer bu kuleyi bir kale edindi. Aile halkını ve çocuklarını içinde korumak üzere aldı. Ancak yüce Allah onun yaptığı bu binayı temelle-

(1) Bu okuyuşa göre; "isterse onların tuzakları dağları yerinden oynatacak kadar büyük olsun" anlamında olur.

Bu kıssanın Hz. Ali'den sahih olarak rivâyet edilmediği, bilhassa belirtilmiştir. (Mese-lâ bkz. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, X, 101)

rinden yıktı ve kule üzerlerine yıkılarak hepsi helak oldular. İşte yüce Allah'ını **"Gerçekten onlar tuzaklarını kurmuşlardı"** buyruğunda anlatılan budur.

Hileleri dolayısıyla yıkılacakları kastedilen dağlar hususunda da iki açıklama söz konusudur: Birisine göre kasıt yeryüzünün dağlarıdır, ikinci görüşe göre ise İslâm ve Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü İslâm'ın ve Kur'ân-ı Kerîm'in sebat ve sağlamlıkları, köklü oluşları dağlar gibidir.

Yine el-Kuşeyrî der ki: **"Onların tuzaklarının cezası Allah katındadır"** buyruğu şu demektir: O, bunu bilir ve bunun karşılığında onları cezalandıracaktır. Yahut da **"onların tuzaklarının cezası Allah katındadır"** anlamında olup muzaf hazfedilmiştir.

"Hem onların tuzakları dağları yerinden oynatamaz ki" buyruğunda da "lam" harfi esreli okunur. Yani onların bu tuzakları yüce Allah nezdinde herhangi bir etki ve herhangi bir ehemmiyete sahip değildi. Burada dağlar Peygamber (sav)'in durumuna dair bir misaldir.

Şöyle de açıklanmıştır: **"Hem onların tuzakları"** kendi kanaatlerine göre "dağları yerinden oynatacaktır" ve böylelikle İslâm'ın çürütülmesinde etkili olacaktır, zannediyorlardı.

(تَزُولُ), buyruğu birinci "lam" harfi üstün, ikincisi ötreli olarak da okunmuştur. Yani onların giriştikleri tuzak dağları yerinden oynatacak kadar büyüktür. Fakat Allah, Rasûlullah (sav)'ı buna karşı korumuştur. Bu anlamıyla yüce Allah'ın: **"Ve onlar büyük büyük hileler yaptılar, tuzaklar kurdular."** (Nuh, 71/22) buyruğunu andırmaktadır. Dağlar yerinden oynamaz, fakat ibare yaptıkları işin büyüklüğünü ifade etmek kastıyla kullanıldığından böyle gelmiştir.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِيفَ وَّعْدِهِ رَسُولُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
ذُو انتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

47. Öyleyse sakın Allah'ın peygamberlerine olan va'dinden cayacağını zannetme! Şüphesiz ki Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

"Öyleyse sakın Allah'ın peygamberlerine olan va'dinden cayacağını zannetme!" buyruğunda yüce Allah'ın ismi ile; "(مخلف)": Cayacağı" kelimeleri **"zannetme"** anlamındaki fiilin mef'ulleri, **"peygamberlerine"** anlamındaki

kelime ise “**va'di**” kelimesinin mef'ulüdüdür ve bu şekliyle mastarın amel etmesi esasına göredir. Buyruğun anlamı da: O, peygamberlerine verdiği va'dini değiştirmez, caymaz, demektir. Şair de der ki:

تَرَى الثَّوْرَ فِيهَا مُذْجِلَ الظِّلِّ رَأْسَهُ وَسَائِرُهُ بَادٍ إِلَى الشَّمْسِ أَجْمَعُ

“Sen öküzü (aşırı sıcaktan) orada başını gölgeye doğru sokmuş görürsün, Bedeninin diğer bölümü ise tümüyle güneşe karşı açıktır.”

el-Kutebî der ki: Bu buyruk sonradan gelen ifadelerin açıklık kazandırdığı mukaddem ile takdimin açıklık kazandırdığı muahhar ifadelerdendir. O bakımdan ister; (مخلف وعده رسله): Peygamberlerine va'dinden cayıcı” de, istersen de; (مخلف رسله وعده) de, aynı şeydir.

“**Şüphesiz Allah mutlak galibtir. İntikam sahibidir.**” İntikam alandır. Yüce Allah'ın güzel isimlerinden birisi de “el-Muntakim: intikam alıcı”dır. Biz bunu: “*el-Kitâbu'l-Esnâ fî Şerhi Esmâi'llahi'l-Hüsnâ*” adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ
الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾
سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ وَتَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ
اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ ۖ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هَذَا
بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ
وَلِيَذْكُرُوا الْأَلْبَابَ ﴿٥٢﴾

48. O gün yer başka bir yerle değiştirilecektir, gökler de. Bir olan, Kahrî olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır.

49. O gün günahkârları bukağılara vurulmuş olarak görürsün.

50. Gömlikleri katrandandır, yüzlerini de ateş kaplayacaktır.

51. Allah herkese kazandığının cezasını versin diye. Şüphe yok ki Allah hesabı çabucak görendir.

52. İşte bu, insanlara bir bildiridir. Onunla uyarılınsınlar, O'nun ancak bir tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri de iyice öğüt alsınlar diye.

“O gün yer başka bir yerle değiştirilecektir.” Yani sen yerin başka bir yerle değiştirileceği günü hatırla. Buna göre bu buyruk, bundan önceki buyruklarla alakalıdır. Bunun yüce Allah'ın: *“Hesabın görüleceği gün”* (14/41. âyet) buyruğunun sıfatı olduğu da söylenmiştir.

Yerin başka bir yerle değiştirilmesi hususunda farklı görüşler vardır. Pek çok kimse şöyle demektedir: Yerin başkasıyla değiştirilmesi, niteliklerinin değiştirilmesinden, tümseklerinin düzeltilip dağlarının savrulmasından ve kara bölümünün de uzatılıp genişletilmesinden ibarettir. Bu açıklamayı İbn Mes'ud (r.a) da rivayet edip, İbn Mace de bunu Sünen'inde zikretmiştir.⁽¹⁾

İbnu'l-Mübarek de bunu Şehr b. Havşeb yoluyla nakledilen hadiste zikretmektedir. Şehr dedi ki: Bana İbn Abbas anlattı, dedi ki: Kıyamet günü olduğunda yeryüzü bir derinin uzatılması gibi uzatılır ve genişliğine şu kadar, şu kadar ilave edilir... diyerek hadisin geri kalan bölümlerini zikretti.

Bu hadis Ebu Hureyre yoluyla merfu olarak da rivayet edilmiştir. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Yer başka bir yer ile değiştirilecektir. (Allah) onu yayar ve tıpkı Ukaz panayırında satılan deriler gibi açar. Orada ne bir eğrilik, ne bir pürüz görürsün. Sonra yüce Allah bütün insanları bir sarsıntı ile sarsar, ansızın onlar ikincisinde ilkindeki yerlerini andıran şekilde yer alırlar. Yerin içinde bulunan içine girer, üstünde olan da üstüne çıkar.” Bunu da el-Ğaznevî zikretmektedir.

Semanın değiştirilmesi ise oradaki güneşin ve ayın tortop edilip dürülmesi, yıldızlarının dağılmasıdır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Semanın değişmesinden kastın, farklı hallerde olduğu da söylenmiştir. Bir seferinde erimiş maden gibi, bir seferinde de yağ tortusu gibi olacaktır. Bunu da İbnu'l-Enbarî nakletmiştir. Biz bu hususu *“et-Tezkire”* adlı eserimizde etraflı açıklamalarıyla söz konusu ettiğimiz gibi, bu konudaki ilim adamlarının görüşlerini de kaydettik. Sahih olan ise Peygamber (sav)den sabit olduğuna göre, bu yerin tamamiyle yok edilmesidir. Çünkü Müslim, Rasûlullah (sav)ın azadlısı Sevbân'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ben Rasûlullah (sav)ın yanında bulunuyordum. Yahudi alimlerinden bir alim onun yanına gelip, *es-selamu aleykum*, dedi ve hadisin geri kalan bölümlerini zikretti. Bu hadis-

(1) *İbn Mâce*, Fiten 33; *Müsned*, I, 375.

te şu ifadeler de yer almaktadır: Yahudi dedi ki: Bu yer başka bir yerle, gök-ler de başkalarıyla değiştirileceği vakit insanlar nerede olacaktır? Rasûlullah (sav)da: “Köprü’nün (Sırat köprüsünün) beri tarafında karanlık içerisinde” diye buyurmuştur. Sonra da hadisin geri kalan bölümü zikredilmektedir.⁽¹⁾

Yine Müslim, Hz. Âişe’den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav)a yüce Allah’ın: **“O gün yer başka bir yerle değiştirilecektir, gökler de”** buyruğu hakkında sorularak, o gün insanlar nerede olacaktır? denildi. O: “Sırat’ın üzerinde” diye cevap verdi.⁽²⁾ Bu hadisi İbn Mace de aynen Müslim’in sene-diyle rivayet etmiştir.⁽³⁾

Tirmizî de Hz. Âişe’den bu hadisi rivayet etmekte ve bu soruyu soranın Hz. Aişe olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Tirmizî: Bu hasen, sahih bir hadis-tir demiştir.⁽⁴⁾ İşte bu hadisler göklerin ve yerin değiştirileceklerini ve bun-ların ortadan kaldırılacaklarını, Allah’ın başka bir arzı yaratacağını açıkça ifa-de etmektedir. İşte insanlar önce Köprü’nün üzerinde, sonra bu yer üzerin-de olacaklardır.

Yine Müslim’in, Sahih’inde Sehl b. Sa’d’dan şöyle dediği rivayet edilmek-tedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Kıyamet gününde insanlar, üzerinde hiç-bir kimsenin herhangi bir alameti olmaksızın bembeyaz, un gibi, beyaza ça-lan renkli bir arz üzerinde haşredileceklerdir.”⁽⁵⁾

Câbir de der ki: Ben Ebu Ca’fer Muhammed b. Ali’ye yüce Allah’ın: **“O gün yer başka bir yerle değiştirilecektir”** buyruğu hakkında sordum da şöyle de-di: Yer o gün bir ekmek parçasına dönüştürülecektir ki, Kıyamet gününde bü-tün insanlar ondan yiyeceklerdir. Sonra yüce Allah’ın: **“Onları yemek yemez bir ceset de kılmadık”** (el-Enbiyâ, 21/8) buyruğunu okudu.

İbn Mes’ud da der ki: Bu yer başka bir yer ile değiştirilecektir. O yer gü-müş gibi olacak, üzerinde bir tek günah dahi işlenmemiş olacaktır.

İbn Abbas da der ki: Beyaz gümüşten bir yer ile değiştirilecektir. Ali (r.a) der ki: O gün yer gümüşten bir yer ile değiştirilecek, semâ da altından bir sema ile değiştirilecektir. İşte bu, bizzat varlıklarının değiştirileceğini göster-mektedir. Bu da bu konuda yeterli bir açıklamadır.

“Bir olan, Kahrâr olan Allah’ın huzurunda toplanacaklardır.” Yani kabirlerinden çıkarak, O’nun huzurunda bir araya geleceklerdir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

(1) Müslim, Hayz 34.

(2) Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn, 29. Sara’nın Hz. Âişe olduğu belirtilmektedir.

(3) İbn Mâce, Zühhd 33

(4) Tirmizî, Tefsir 14. sûre 5. Aynı hadis ayrıca; Dârimî, Rikaak 88; Müsned, VI, 35’de kayd edilmektedir.

(5) Buhârî, Rikaak 44; Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn 28.

“O gün” kıyamet günü “günahkârları” müşrikleri “bukağılara vurulmuş olarak görürsün.” Bukağılar anlamı verilen; “(الْأَصْفَادُ): Gerek boyuna, gerekse ayağa vurulan zincirler” olup bunun tekili; (صَفْدٌ وَصَفْدٌ) şeklinde gelir. (صَفْدَتُهُ صَفْدًا) ise, onu zincire vurdum demek olur, ismi de; (الصَّفْدُ) şeklinde gelir. Bu işin çoklukla yapıldığını anlatmak istersek; (صَفْدَتُهُ تَصْفِيدًا) denilir. Amr b. Külsûm der ki:

قَابُوا بِالنَّهَابِ وَبِالسَّبَايَا وَابْنَا بِالْمُلُوكِ مُصَفَّدِينَ

“Onlar talan edilen şeylerle, esir alınan çoluk-çocuklarla geri döndüler, Biz de zincire vurulmuş hükümdarlar ile geri döndük.”

Şair Hassan da şöyle demektedir:

مِنْ كُلِّ مَأْسُورٍ يُشَدُّ صِفَادُهُ صَفْرٌ إِذَا لَاقَى الْكَرْبَةَ حَامٍ

“Zinciri bağlanan, esir alınan herbir kartal ki
O hoş olmayan (savaş) ile karşı karşıya kaldığında
(korunması gerekenleri) himaye eder.”

“(أَصْفَدْتُ إِصْفَادًا): Ona verdim” anlamındadır.

Bir diğer görüşe göre; “(صَفْدَتُهُ وَأَصْفَدْتُ): Zincir vurmak” hakkında kullanıldığı gibi, vermek hakkında da kullanılır. Şair Nâbiğa da şöyle demiştir:

فَلَمْ أَعْرِضْ أُبَيْتَ اللَّغْنِ بِالصَّفْدِ

“Ey kötülenmeyi haketmeyecek bir iş yapmayasica, ben ihsanda bulunmayı tariz yoluyla ifade etmiyorum.”

Burada; “(الصَّفْدُ): İhsan etmek, vermek” demektir. Çünkü ihsan da kişiyi adeta zincire vurur ve köleleştirir. Ebu't-Tayyib de şöyle demiştir:

وَقَيْدَتْ نَفْسِي فِي ذَرَاكَ مَحَبَّةً وَمَنْ وَجَدَ الْإِحْسَانَ قَيْدًا تَقِيدَا

“Ve ben kendimi sana duyduğum sevgi dolayısıyla,
sana yakın bir yerde zincire vurdum,
Kim ihsanı kendisine vurulan bir zincir gibi bulursa,
o da kendisini zincire bağlar.”

Denildiğine göre herbir kâfir, bir şeytan ile birlikte aynı zincire vurulacaktır. Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna açıklık getirmektedir: **“Toplayınız zulmedenleri ve onlara eş olanları...”** (es-Sâffât, 37/22) Bununla onlarla birlikte aynı zincire vurulacak şeytanları kastetmektedir.

Bir diğer açıklamaya göre, burada söz konusu edilenler kâfirlerdir. Dünya hayatında iken masiyetler üzere bir araya geldikleri gibi kıyamet gününde de zincirlere birlikte vurulacak ve bir araya getirileceklerdir.

“Gömlekleri katrandandır.” Âyet-i kerîmedeki “serâbil” kelimesi İbn Düreyd ve başkaları tarafından “gömlekler” diye açıklanmıştır. Bunun tekili de “sîrbâl” şeklindedir. Fiili; “(سَرَبَلْتُ): Ben gömlek giyindim” ile; “(سَرَبَلْتُ غَيْرِي): Başkasına gömlek giydirdim” şeklinde kullanılır. Kâb b. Malik de der ki:

تَلَقَّائُمْ عَصَبٌ حَوْلَ النَّبِيِّ لَهُمْ مِنْ نَسَجِ دَاوُدَ فِي الْهَيْجَا سَرَابِيلُ

“Savaşta size karşı peygamber etrafında Dâvûd’un dokuduğu Zırhlardan üzerlerinde gömlekler bulunan bir topluluk çıkacaktır.”

“Katrandan” ifadesi ile develere sürülen katran kastedilmektedir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır. Böylesi ateşin onları daha ileri derecede yakmasını sağlar. Sahih hadiste belirtildiğine göre ölü için ağıt yakan kadın eğer ölümden önce tevbe etmeyecek olursa, kıyamet gününde üzerinde katrandan bir gömlek ve uyuzdan (her tarafını kaşınması anlamında da) bir örtü ile kabrinden kaldırılacaktır.⁽¹⁾

Hammâd’dan rivayet edildiğine göre ilim adamları bundan kasıt bakırdır, demişlerdir. İsa b. Ömer; (قَطْرَانِ) şeklinde “kaf” harfini üstün, “tı” harfini de sakın olarak okumuştur. Üçüncü bir kıraat ise “kaf” harfini esreli, “tı” harfi de sakın şeklindedir. Ebu’l-Necm’in şu beyiti de bu şekildedir:

جَوْنُ كَانَ الْعَرَقَ الْمُتَوَحَّاهُ لَبْسُهُ الْقَطْرَانُ وَالْمُسُوحَا

“Simsiyah birisidir, sanki ondan sızan ter,
Ona kıtran ve kıldan elbise giydirmiş gibidir.”

Dördüncü bir kıraat de; (مِنْ قَطْرِ آنِ) şeklindedir. Bu kıraat ise İbn Abbas, Ebu Hureyre, İkrime, Said b. Cübeyr ve Ya’kub’dan rivayet edilmiştir. “Kıtr”

(1) *Müslim*, Cenâiz 29; *İbn Mâce*, Cenâiz 51; *Müsned*, V, 342-343.

ise eritilmiş bakır ve sarı bakır demektir. Yüce Allah'ın: “(أَتُونِي أَفَرِّغْ عَلَيْهِ فِطْرًا) : *Getirin bana, üzerine erimiş bakır dökeyim*” (el-Kehf, 18/96) buyruğu buradan gelmektedir. -Dördüncü kıraattteki kıtır'dan sonraki ikinci kelime olan; (الآن) : Sıcaklığının en ileri derecesine varmış olan, demektir. Yüce Allah'ın: “(وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ) : *Ve son derece sıcak bir su arasında...*” (er-Rahman, 55/44) buyruğu da buradan gelmektedir.

“Yüzlerini de ateş kaplayacaktır.” Yani yüzlerine ateş vurulacak ve tamamen onları örtecektir.

“Allah herkese kazandığının cezasını” kazandığının karşılığını **“versin diye. Şüphe yok ki Allah hesabı çabucak görendir.”** Buna dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

“İşte bu insanlara bir bildiridir.” Yani bizim sana bu indirdiğimiz bir tebliğ ve bir öğüttür. **“Onunla uyarılsınlar”** yüce Allah'ın cezası ile korkutulsunlar... diye.

“(لِيُنْذِرُوا) : Uyarılsınlar” buyruğu “ya” harfi ile “zel” harfi üstün olarak da okunmuştur. (نَذِرْتُ بِالشَّيْءِ أَنْذَرُ) ifadesi, bir şeyi bilip de onun için gerekli hazırlıkları yaptığını anlatmak için kullanılır. Ancak aynı kökten masterını kullanmazlar. Tıpkı; “(عسى وليس) : Umulur ki, değildir” lafızlarından master kullanmadıkları gibi. Adeta (أَنْ) ile birlikte fiili kullanmakla mastara ihtiyaç duymamışlar gibi. Mesela; “(سَرَّنِي أَنْ نَذِرْتُ بِالشَّيْءِ) : O şeyi bilmem, beni memnun etti” demek gibi.

“Onun ancak bir tek ilâh olduğunu bilsinler” Yüce Allah'ın ortaya koymuş olduğu kesin delil ve belgeler ile vahdaniyetini bilsinler **“ve akıl sahipleri de iyice öğüt alsınlar.”** Akıl sahipleri gereken ibreti ve öğüdü çıkarsınlar **“diye.”**

“(وَلِيُنْذِرُوا، وَلِيَعْلَمُوا، وَلِيَذْكُرُوا) : Uyarılsınlar, bilsinler, öğüt alsınlar” buyruklarındaki “lam” harfleri hafzedilmiş bir kelimeye taalluk etmektedir. İfade; (لِذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ) : Biz bu kitabı bunun için indirdik” takdirindedir.

Yeman b. Riâd bu âyet-i kerîmenin Ebu Bekir es-Sıddîk (r.a) hakkında indiğini rivayet etmektedir. Birisine: Allah'ın Kitabının mahiyetini açıklayan bir buyruk var mıdır? diye sorulmuş. O da: Evet, diye cevap vermiş. Nerededir bu buyruk? diye sorulunca, yüce Allah'ın: **“İşte bu, insanlara bir bildiridir, onunla uyarılsınlar...”** âyetini sonuna kadar okuyarak cevap vermiştir.

İÇİNDEKİLER

HÛD SÛRESİ

(11)

1-4. Âyetler	9
5. Âyet	12
6. Âyet	14
7. Âyet	17
8. Âyet	19
9-11. Âyetler	21
12-13. Âyetler	22
14. Âyet	24
15. Âyet	15
1- Ameller ve Maksatlar:	25
2- Ameller ve Niyetler:	27
3- Âyet-i Kerîme'nin Kapsamı (Mutlak mı? Mukayyed mi?)	27
16. Âyet	28
17. Âyet	29
18-19. Âyetler	33
20. Âyet	34
21-22. Âyetler	35
23. Âyet	37
24. Âyet	37
25-26. Âyetler	38
27. Âyet	39
1- İleri Gelenlerin Tavırları:	39
2. Büyüklük Taslayan İleri Gelenlerin İman Edenlere Dair Yanlış Değerlendirmeleri:	40
3- Gerçek "Ayak Takımı ve Aşağılık Kimseler"	41
4. Câhilî Konumlara İtibar Edişin Sonucu: Yanlış Değerlendirmeler: .	41
28-31. Âyetler	43
32-35. Âyetler	47

36-37. Âyetler.....	50
38-40. Âyetler.....	52
41-44. Âyetler.....	58
Alçak Gönüllülük ve Büyüklük Taslamak:	67
Hız. Nûh ve Gemisi İle İlgili Bazı Bilgiler:	68
45-47. Âyetler.....	71
1- Allah'ın Va'di Hak'tır ve O Hâkimler Hâkimidir:	71
2- İman Bağı ve Neseb Bağı:	72
3- Salih Babaların Kötü Evlatları ve "Aile Halkı"nın Kapsamı:.....	74
4- Çocuğun Annesi, Kimin Nikahı Altında İken Doğum Yapmışsa Çocuk O Babanıdır (el-Veledü li'l-Firâş):.....	75
5- Allah'ın Öğütlerine Kulak Vermek:	75
48. Âyet	76
49. Âyet	77
50-60. Âyetler.....	78
61. Âyet	87
1- Semûd Kavmi ve Hız. Salih:	87
2- İnsanın Yeryüzünde Yaratılış Gayesi:.....	88
3- Mutlak Talebin İfade Ettiği Hüküm:	89
4- Umrâ (Bir Meskenin Menfaatini Ömür Boyu Birisine Bağışlamak) İle İlgili Görüşler:	89
5- Allah'tan Mağfiret Dilemek ve O'na Tevbe Etmek Gereği:	91
62-68. Âyetler.....	92
1- Azabın Gelişine Kalan Süre:.....	95
2- Azabın Geleceği Süre İle Seferî Sayılma Süresi:	95
69-71. Âyetler.....	97
1- "Kızartılmış Bir Buzağı":	99
2- Misafir Ağırlamanın Âdâbı:.....	100
3- Misafir Ağırlamak Yükümlülüğünün Muhatabları:	101
4- Hız. İbrahim'in Misafir Ağırlayışı ve Allah'ın Kitabı Hakkında Mücerred Görüşe Dayanarak Kanaat Belirtmenin Sakıncası:	102
5- Misafir'in Âdâbı:	102
6- Ev Sahibinin Misafir'inin Yemek Yemesini İzlemesi:	103
7- Hız. İbrahim'in Çekinmesi:	103
8- Hız. İbrahim'in Hanımı:	104
9- Eşinin Gülmesi:	104

10- Hanımın Misafirlere Hizmet Etmesi:	106
11- Melek'lerin Yemekten Yememelerinin Hikmeti:.....	106
12- Yemeğe Besmele İle Başlamak, Hamd İle Bitirmek ve Hz. İbrahim İle İlgili İsrâiliyât'tan Bir Rivayet:.....	107
13- Hz. İshak Müjdesi:	107
14- Hz. İshak'ın Oğlu Hz. Ya'kub:.....	108
72. Âyet	108
1- Yaşlı Bir Kadının Hayreti:	108
2- Yaşlı Koca Hz. İbrahim:	109
73. Âyet	109
1- Allah'ın İşine Şaşmak:	110
2- Allah'ın Rahmetine Mazhar Bir Hane Halkı:	110
3- Kişinin Hanımı da Kendi Ehl-i Beyt'indendir:	110
4- Selâm Verirken Kullanılacak Lafızlar:	111
74-76. Âyetler	112
77-83. Âyetler	113
84-95. Âyetler	130
Paralarda Hile ve Değerlerini Düşürecek İşlemler Yapmak:	136
Sikkeleri Kırmanın Cezası:	137
Sikkeleri Kırarak, Paranın Değerini Düşürerek Fesat Çıkartma ve Cezası:	137
96-99. Âyetler	144
100-109. Âyetler	145
110. Âyet	160
111. Âyet	160
112. Âyet	165
113. Âyet	166
1- Zulmedenlere Meyletmeyin:	166
2- "Meyletmeyin" Anlamındaki Buyruğun Okunması:	166
3- Zalimlerle Beraberlik:	167
4- Zalimlere Meyletmenin Cezası:	167
114. Âyet	167
1- Namaz Vakitleri:	168
2- Gündüzün İki Tarafı:	168
3- Gecenin Yakın Vakitleri:.....	169
4- Kötülükleri Gideren İyilikler:	170

5- Haddi Gerektirmeyen Haramlar:	172
6- Kur'ân-ı Kerîm'de Namaz ve Namaz Fiillerinin Söz Konusu Edildiği Bazı Buyruklar:	172
115-116. Âyetler	173
117-119. Âyetler	175
120. Âyet	178
121-123. Âyetler	179

YÛSUF SÛRESİ

(12)

1. Âyet	183
2. Âyet	184
3. Âyet	185
Bu Kıssaya Neden Kıssaların En Güzeli Adı Verilmiştir:	186
4. Âyet	187
5. Âyet	189
1- Tuzak Kurmak:	189
2- Rüyaya Dair Açıklamalar:	189
3- Rüyanın Nübuvvetin Bir Bölümü Olması Ne Demektir?	192
4- Sadık Rüya Peygamberlikten Bir Parça Olduğuna Göre Kâfir ve Yalancıların Rüyası Ne Olur?	192
5- Sadık Rüya İle Öyle Olmayan Rüya (Hulm):	193
6- Rüya ve Yorumu:	193
7- Çocuk Yaştaki Hz. Yûsuf'un Rüyasının Hükümü:	194
8- Rüya Kimlere Anlatılır?	195
9- Müslümanın Sakıncalı Gördüğü Hususlarda Kardeşini Uyarması ve Gıybetin Sınırı:	195
10- Rüyanın Müjde Oluşu:	196
11- Hoşa Gitmeyen Rüyalar:	197
6. Âyet	198
7-9. Âyetler	200
10. Âyet	203
1- Sözcülerinin Söyledikleri:	203
2- Yolcu Kafilesi:	205
3- Hz. Yûsuf'un Kardeşleri Peygamber miydi?	206

4- Hz. Yûsuf'un Çocukken Kuyuya Atılması:	206
5- Buluntu Eşya ve Çocuk:	206
6- Buluntu Çocuğun Sahipleri Sonradan Ortaya Çıkarsa:	208
7- Bulunan Eşya ve Mal:.....	209
8- Lukatanın Hükümleri:	209
9- Lukatayı Almak mı Terketmek mi Daha Faziletlidir:.....	209
10- Bulunan Eşya ve Hayvanlar İle İlgili Hz. Peygamber'den Gelen Rivayetler:	210
11- Deve ve Koyun Dışındaki Yitik Hayvanlar:.....	211
12- Yitik Hayvanlara Yapılan Harcamalar:.....	211
13- Lukata Süresinden Sonra Sahibi Gelir ve Lukatasının Bulan Tarafından Telef Edilmiş Olduğunu Görürse:	212
11-12. Âyetler	213
13-14. Âyetler	216
15. Âyet	217
16. Âyet	221
1- Hz. Ya'kub'a Verilen Haber:	222
2- Gözyaşları Neye Alâmettir?.....	222
17. Âyet	223
1- Yarış Yapmak:	223
2- Müsabakada Aranılan Şartlar:	224
3- Ok ve Develerle Yarışlar:.....	224
4- Ödüllü Yarışlar:	225
5- Caiz Olan ve Olmayan Ödüllü Yarışlar:	225
6- At ve Deve Yarışlarında Binicilerin Nitelikleri:	227
7- Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile Yarışması:	227
18. Âyet	228
1- Gömlek Üzerindeki Kan:	228
2- Hz. Yûsuf'un Gömlekleri:	229
3- Fıkhî Meselelerde Emlaklar ve Karineler:.....	230

* * *

1- Hz. Ya'kub'un Çocuklarının Söylediklerine İnanmayışı:.....	230
2- Hz. Ya'kub'un Güzel Sabrı:	232
3- Hz. Ya'kub'un, Oğullarının Verdiği Haberlere Karşı Tutumu:	233

19. Âyet	233
20. Âyet	237
1- Hz. Yûsuf'un Satılması:	237
2- Altın ve Gümüş Paralarda Aslolan Tartı mıdır? Sayı mıdır?	239
3- Dinar ve Dirhemlerin Muayyen Olmaları Şart mıdır?	239
4- Buluntu Çocuk Hür müdür Değil midir?	240
5- Hz. Yûsuf'a Rağbet Edilmeyişin Sebebi:	240
6- Değerli Şeyi Az Bir Bedele Satın Almak:	240
21. Âyet	241
22. Âyet	246
23-24. Âyetler	247
25. Âyet	259
1- Kapıya Doğru Koşan İki Kişi:	259
2- Kıyas, Örf ve Adet:	260
26-29. Âyetler	261
1- Aziz'in Karısının Duygularının Mahiyeti:.....	261
2- Kadının Yakınlarından Şahitlik Eden Kişi:.....	262
3- Alâmetlere Dayanarak Hüküm Vermek:	264
30-32. Âyetler	266
33-34. Âyetler	279
35. Âyet	281
1- Hz. Yûsuf'a Dair Görüşler:.....	281
2- Hz. Yûsuf'un Hapsedilmesi:	282
3- Hz. Yûsuf'a Süreli Hapis:.....	283
4- Zina İçin Hapis Tehdidi İkraha Sayılır mı?	283
36-38. Âyetler	284
39-40. Âyetler	290
41. Âyet	291
1- Kurtulacak Kişi:	292
2- Yalan Rüya Tabir Edilirse:	292
42. Âyet	293
1- Peygamberin Zannı ve Bilgi:	293
2- "Rab" Kelimesine Dair Açıklamalar:	294
3- Şeytan'ın Unutturması:.....	295
4- Hz. Yûsuf'un Fazladan Kaldığı Süre:	298
5- Esbaba Sarılmak:.....	299

43. Âyet	299
44. Âyet	301
1- Rüyaların Yorumunu Bilenler:	302
2- Rüya İlk Yorumlandığı Şekilde mi Çıkar?	303
45-46. Âyetler.....	303
47. Âyet	306
1- Hükümdarın Rüyası ve Tedbir:	306
2- Şer'î Maslahatlar:	307
48. Âyet	307
1- Kuraklığa Karşı Tedbir:	308
2- Kâfirin Gördüğü Rüyanın Hükümü:	308
49. Âyet	309
50-51. Âyetler.....	310
52-53. Âyetler.....	315
54. Âyet	317
55. Âyet	320
1- Yeryüzünün Hazinelei Üzerindeki Görev:.....	321
2- Hz. Yusuf'un Görev Alması İle İlgili Görüşler ve Hükümler:.....	323
3- Bir Kimsenin Ehli Olduğu Bir Göreve Talib Olması:	324
4- İnsanın Sahip Olduğu Nitelikleriyle Kendisini Tanıtması:.....	326
56-57. Âyetler.....	327
58. Âyet	331
59-61. Âyetler.....	332
62. Âyet	334
63-65. Âyetler.....	336
66. Âyet	338
1- Taahhüdde Bulunmak ve Söz Vermek:	338
2- Kefâlet:	339
67. Âyet	340
1- Hz. Ya'kub Oğullarının Ayrı Kapılardan Mısır'a Girmeleri:.....	340
2- Nazar Değmeye Karşı Korunma:	340
3- Müslüman Beğendiği Bir Şey Görürse:.....	342
4- Nazarı Değen Kişiden Ne Yapması İstenir?.....	342
5- Nazarı Değmekle Meşhur Olan Kimselere Karşı Alınacak Tedbirler:	342
6- Kader ve Nazar:.....	343
7- Nazara Karşı Tedbirler:	343

68-70. Âyetler.....	344
71-72. Âyetler.....	348
1- “Kefil (Zaîm)” Kelimesinin Anlamı:.....	348
2- Meçhul Şeye Kefalet:	349
3- Ödül Vaadi (Ci’âle):	349
4- Ödül Taahhüdü Olmaksızın Yapılan İşlerin Ücretini İstemek:	350
5- Kefaletin Hükümü:	350
6- Malî Kefalet:	351
7- Kefaletin Sahih Olduğu Yerler:	352
73-75. Âyetler.....	352
İslâm Şeriatının Getirdiği Hükümler ve Önceki Şeriatların Hükümleri:.....	353
76. Âyet	353
1- İlâhi Takdir ve Hileyi Şer’iyye:	355
2- Zekâta Tabi Olan Mallarda Yıl Geçme Şartı (Havelân-ı Havl) ile İlgili Çeşitli Hükümler:	356
3- Mübah Olan Hileler:	358
77-79. Âyetler.....	360
80. Âyet	363
81. Âyet	367
1- Bilgiye Dayalı Şahitlik:	368
2- Bilgiye Dayanarak Yapılan Şahitlik:	368
3- Yoldan Geçerken Görülen ve Duyulanlara Dair Şahitlik:.....	369
4- Bir Kimsenin Muhtemel Olmayan Bir Hususa Dair Şahitliği:.....	369
82. Âyet	370
1- Doğru Söylediğinden Emin Olanın Tavrı:	370
2- Haklı Olan Kimselerin Haklarındaki Zanları Bertaraf Etmeleri:	370
83. Âyet	371
1- Nefsin Süslediği İş:	371
2- Sabrın Gereği:	371
84. Âyet	372
1- Kederden Ak Düşen Gözler:	373
2- Namazda Sağa Sola İltifat Etmek:.....	374
3- Hz. Ya’kub’un Kederinin Sebebi:	374
85-86. Âyetler.....	376
87. Âyet	380
88. Âyet	381

1- Adalet ve Fazilet:	383
2- Kile İle Ölçenin Ücretini Kim Öder:	384
3- Karşılıklı İlişkilerde İstenen Ek Hizmetlerin Ücretini Ödeyecek Taraf:.....	384
4- Allah'ın Lütfundan Dilemek:.....	385
89-93. Âyetler.....	385
94-99. Âyetler.....	392
100. Âyet	399
1- Hz. Yûsuf'a Secde:.....	399
2- Secde vb. Saygı İfadeleri İle Çeşitli Selamlaşmalar:	400
3- İşaret vb. Şekillerle Selamlaşma, Tokalaşma, Kucaklaşma:	401
101. Âyet	406
102-104. Âyetler	408
105-108. Âyetler	410
109-110. Âyetler	413
111. Âyet.....	418

RA'D SÛRESİ

(13)

1. Âyet	421
2. Âyet	422
3. Âyet	424
Dünyanın Küreselliği ve Dönmesi:	425
4. Âyet.....	425
1- Yeryüzündeki Komşu Araziler:.....	426
2- Komşu Yerlerden Farklı Mahsuller:	426
3- İnkârcıların İddiaları:	426
4- Bağlar ve Ekinler:	427
5- Aynı Sudan Sulanan Farklı Lezzette Yiyecekler:	428
5. Âyet	430
6-7. Âyetler	431
8-9. Âyetler	433
1- Rahimlerin Eksiltip Artırmaları:	433
2- Hamile Kadının Ay Hali Olup Olmaması ile İlgili Görüşler:	434
3- Hamilelik Süresi:.....	435
4- Hamilelik Süresindeki Ay Hesabı:	435

5- Azami Hamilelik Süresi:.....	435
6- Ay Hali, Lohusalık ve Hamilelik Süreleri:	437
7- Tabiatçıların Bu Husustaki Kanaatleri:	437
8- Herşeyin Miktarını Tesbit ve Tayin Eden, Herşeyi Bilen Yüce Allah'tır:	438
10. Âyet	439
11. Âyet	441
12-13. Âyetler.....	447
Gök Gürültüsü ve Yıldırım Esnasında Allah'ı Anmak ve Tesbih:	451
14. Âyet	454
15. Âyet	456
16. Âyet	458
17-19. Âyetler.....	460
20. Âyet	464
1- Ahidlerine Bağlı Kalanlar:.....	465
2- Ahde Bağlılığın Gereği ve Tevekkülün Gerçek Mahiyeti:	465
21-24. Âyetler.....	467
25-26. Âyetler.....	473
27-28. Âyetler.....	475
29. Âyet	476
30. Âyet	479
31. Âyet	480
32-34. Âyetler.....	485
35. Âyet	489
36. Âyet	491
37. Âyet	493
38. Âyet	494
1- Âyetin Nüzûl Sebebi:	494
2- Evliliğin Teşvik Edilmesi:	494
39. Âyet	497
40-41. Âyetler.....	502
42. Âyet	505
43. Âyet	505

İBRAHİM SÛRESİ

(14)

1. Âyet	511
2-3. Âyetler	512
4. Âyet	514
5. Âyet	516
6-7. Âyetler	518
8-9. Âyetler	520
10. Âyet	523
11-12. Âyetler	525
13-14. Âyetler	526
15-17. Âyetler	528
18-20. Âyetler	534
21-22. Âyetler	537
23. Âyet	543
24-25. Âyetler	544
1- Mü'minin Ameli:	544
2- "Hin: Zaman"ın Süresi:	547
26. Âyet	548
27. Âyet	550
28-30. Âyetler	552
31. Âyet	554
32-34. Âyetler	556
35-36. Âyetler	558
37. Âyet	559
1- Ekin Bitmez Bir Vadiye Yerleştirilen Zürriyet:	559
Tevekkül Adıyla Çoluk-Çocuğu Zayi Etmek Caiz Olmaz:	560
2- Zemzem Suyu:	561
3- Hz. İbrahim'in Beyt'in Yakınında Yerleştirdiği Zürriyeti:	562
4- Mukaddes Ev:	562
5- Namazın Kılınması:	562
6- Mekke ve Medine Mescidlerinde Namazın Fazileti:	563
38-41. Âyetler	568
42-43. Âyetler	570

44. Âyet	573
45-46. Âyetler.....	576
47. Âyet	579
48-52. Âyetler.....	580
İçindekiler.....	587

الجامع لأحكام القرآن

محنة فيلوت الدنيا كله لله فأت
تتوفا فأت الله بما يغفلون بصير
فأت تولوا فاعلموا أن الله مولى
نعم المولى و نعم النصير
أخبرنا أنما غنم من شيء فأت
الله خمسة وللرسول ولذي القربى
واليتامى والمساكين وأب السبل
أن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا علي
عبدنا يوم الفرقان يوم اتقوا
الجمعان والله علي كل شيء
قدت إذ أنتم بالعدوة الدنيا وهم
بالعدوة القصوى والرب أسفل
منكم ولو تولوا علم لا اختلاف في
لنعدا ولكن لتقصي الله أمله